T.C.

NİĞDE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

SAİD AHMAD'IN "UFQ" ROMANI ESASINDA ÖZBEK TÜRKÇESİNDE ZARF-FİİLLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

ESRA YAVUZ

NİĞDE–2009

T.C.

NİĞDE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

SAİD AHMAD'IN "UFQ" ROMANI ESASINDA ÖZBEK TÜRKÇESİNDE ZARF-FİİLLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

ESRA YAVUZ

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. MEVLÜT GÜLTEKİN

NİĞDE–2009

Doç. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN danışmanlığında Esra YAVUZ tarafından hazırlanan "*Said Ahmad'ın «Ufq» Romanı Esasında Özbek Türkçesinde Zarf-Fiiller*" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

… / … / 2009

JÜRİ :

Danışman :		Doç. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN	……..
Üye	:	Doç Dr. Fatma AÇIK	……..
Üye	:	Yrd. Doç. Dr. Hikmet KORAŞ	……..

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun ……..…….. tarih ve …….…. sayılı kararı ile onaylanmıştır.

… / … / 2009

Doç. Dr. Selen DOĞAN

Enstitü Müdürü

ÖZET

SAİD AHMAD'IN "UFQ" ADLI ROMANI ESASINDA ÖZBEK TÜRKÇESİNDE ZARF–FİİLLER

Bu çalışmada 20. yüzyıl Özbek edebiyatının önemli yazarlarından biri olan Said Ahmad (1920–2007)'ın *Ufq* adlı romanındaki zarf–fiilleri inceledik.

Çalışmamız başlıca üç bölümü içine almaktadır:

Tezimizin Giriş bölümünde Özbek adının kökeni, Özbek tarihi ve Özbek Türkçesi hakkında genel bilgiler yer almaktadır.

1. Bölümde, Özbek yazar Said Ahmad'ın hayatı ve sanatı hakkında bilgiler verilmektedir.

2. Bölümde, Kiril alfabesiyle yazılmış olan Ufq romanının çeviri yazısını ve Türkiye Türkçesine aktarımını yaptık.

3. Bölümde *Ufq* romanını tarayarak romanda geçen ve çalışmamızın esas bölümünü oluşturan zarf–fiilleri tespit ettik. Tespit ettiğimiz zarf–fiilleri; asıl zarf–fiil ekleri, zarf–fiil işlevindeki birleşik şekiller ve aslında zarf–fiil olmayan, ama zarf–fiil işleviyle kullanılan şekiller olmak üzere üç ana başlıkta inceledik. Daha kolay anlaşılabilmesi için romanda geçen zarf–fiil örneklerini Türkiye Türkçesine aktardık.

Çalışmamız sonuç bölümüyle tamamlanmaktadır.

Çalışmamız esnasında incelediğimiz konuların daha iyi anlaşılması için mümkün olduğunca çok örnek vermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Özbek Türkçesi, Said Ahmad, Zarf–Fiil, Şekil Bilgisi, Fiil

ABSTRACT

GERUNDS IN UZBEK TURKISH THROUGH SAİD AHMAD'S NOVEL CALLED "UFQ"

In this study, we examined gerunds in the novel "*Ufq*" of Said Ahmad (1920-2007), who is among the significant authors of 20th century Uzbek literature.

The study consists of mainly three sections:

In the Introduction section of the thesis, general information about the origin of Uzbek name, Uzbek history and Uzbek Turkish is given.

Information about the Uzbek author Said Ahmad's life and his art is mentioned in the 1st section.

In the 2nd section, the novel Ufq, which is written in Cyril alphabet, is translated and transcribed into Turkish.

In the 3rd section, the novel Ufq is scanned and gerunds, which are the basic part of our study, are determined. These gerunds are examined under three basic headings: main gerunds, compound forms having gerund function and forms serving as gerunds but not gerunds in fact. The Turkey Turkish equivalents of those gerunds in the novel are given in order that they can be understood easier.

The study ends with the conclusion section.

Many example sentences are given to the study so that the subjects that are examined in the study could be understood and comprehended better.

Key Words: Uzbek Turkish, Said Ahmad, Gerund, Morphology, Verb

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

ÖZBEK TÜRKÇESİ		ÇEVİRİ YAZI	
А	а	Ä	ä
Б	б	B	b
В	в	V	v
Г	г	G	g
Д	д	D	d
Е	е	E	e
Ё	ё	Yå	yä
Ж	ж	C	c
З	з	Z	z
И	и	Z	z
Й	й	İ	i
К	к	K	k
Л	л	L	l
М	м	M	m
Н	н	N	n
О	о	Å	å
П	п	P	p
Р	р	R	r
С	с	C	c
Т	т	T	t
У	у	U, Ü	u, ü
Ф		F	f
Х	х	X	x
Ц	ц	Ts	ts
Ч	ч	Ç	ç
Ш	ш	Ş	ş
	Ъ		‘
	Ь		‘
Э	э	E	e
Ю	ю	Yu, Yü	yu, yü
Я	я	Yä	yä
Ў	ў	O, Ö	o, ö
Қ	қ	Q	q
Ғ	ғ	Ğ	ğ
Ҳ	ҳ	H	h

KISALTMALAR

AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil–Tarih Coğrafya Fakültesi
bkz.	bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DTCF	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
MTS	(Maşinno–Traktornaya Stantsya) Makineli Tarım İstasyonu
GES	(Gidroelektrostantsiya) Hidroelektrik Santrali
s.	sayfa
S.	sayı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK	Türk Dil Kurumu
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
VLKSM	(Vsesoyuznıy Leninskiy Kommunistiçeskiy Soyuz Molodyoji) Sovyetler Birliği Komünist Gençler Birliği
Yay.	Yayınları

ÖN SÖZ

Bu çalışmamızda 20. yüzyıl Özbek edebiyatının tanınmış yazarlarından biri olan Said Ahmed'in *Ufq*[*] romanının *Hicrän Künläri* adlı ikinci cildi esasında Özbek Türkçesinde zarf–fiilleri incelemeye çalıştık.

Çalışmamızın Giriş bölümünde Özbek adının kökeni, Özbek tarihi ve Özbek Türkçesi hakkında genel bilgiler yer almaktadır. Çalışmamız Giriş, Sonuç ve Ek dışında 3 bölümden oluşmaktadır.

1. Bölümde, Said Ahmad'ın hayatı ve sanatı hakkında bilgilere yer verdik.

2. Bölümde, incelememizin daha rahat yapılabilmesi amacıyla öncelikle Kiril alfabesiyle yazılmış olan Ufq romanının çeviri yazılı metnini Türkiye Türkçesine aktarımını yaptık. Aktarmaları yaparken, kelime kelime aktarmaya çalıştık, ancak bazı yerlerde bu mümkün olmadı. Bu durumlarda, anlamı, Türkiye Türkçesine aktarmayı uygun gördük.

3. Bölümde, tezimizin esasını teşkil eden zarf–fiiller konusuna öncelikle zarf–fiillerin tanımı ve özellikleri hakkında bilgi vererek başladık. Daha sonra Özbekçe eseri taradık ve eserin içinde geçen zarf–fiilleri tespit ettik. Tespit ettiğimiz örnekleri tasnif ettikten sonra, daha rahat anlaşılması için Türkiye Türkçesindeki karşılıklarıyla birlikte verdik. Ayrıca çalışmamızda tespit ettiğimiz zarf–fiilleri ve Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını yazıyı koyulaştırmak sureti ile gösterdik. İncelediğimiz eserde tespit etmiş olduğumuz örneklerin bulundukları yeri belirtirken, çalışmamızın 2. Bölümünde yer alan metin kısmının sayfa numaralarını kullandık. Bunu da gösterirken parantez içerisinde verdiğimiz birinci sayı sayfa numarasını; ikinci sayı ise tespit ettiğimiz örneğin içerisindeki bulunduğu paragraf numarasını ifade etmektedir.

Örnek: *Qariligini **näzärdä tutib** keçäsi qåyib yubårdi.* "Yaşlılığını **göz önünde tutup** geceleyin serbest bıraktılar." **(301 / 1)**

Bu çalışmamızda zarf–fiilleri 3 ana başlık altında inceledik:

1. Asıl zarf–fiil ekleri

[*] Ähmäd, Säid; *Ufq – Hicrån Künläri,* «Şarq» Näşriyåt– Mätbää Kontserni Båş Tähririyäti, Tåşkent 1996.

2. Zarf–fiil işlevindeki birleşik şekiller

3. Aslında zarf–fiil olmayan, ama zarf–fiil işleviyle kullanılan biçimler.

Özbek Türkçesindeki zarf–fiilleri; eklerin yapısı ve kullanımı olmak üzere iki alt başlıkta ele aldık. Ekin yapısını incelerken Eski Türkçeden günümüz Özbek Türkçesine kadar ekin tarihi gelişimine ve ekin kökenine ait bilgilere yer verdik. Eklerin kullanımı konusunda, eserden alınan örneklerden yola çıkarak Özbek Türkçesindeki zarf–fiillerin 7 kullanımına rastladık:

1. Ekin tek kullanımı,

2. Ekin tasviri fillerle kullanımı,

3. Ekin çift kullanımı,

4. Ekin *–råq* ve *–ginä* ekleriyle genişletilmiş kullanımı,

5. Ekin edatlarla kullanımı,

6. Ekin isim çekim ekleriyle kullanımı,

7. Ekin edatlaşmış (klişeleşmiş) olarak kullanımı.

Çalışmamız esasında elde ettiğimiz sonuçları tezimizin Sonuç bölümünde örnekleriyle birlikte belirttik.

Kaynakça kısmında tez hazırlanırken yararlanılan ve taranılan kitap, makale ve sözlükler ile yüksek lisans ve doktora tezlerinin künyeleri yer almaktadır.

Tezin Kaynakça kısmından sonra Ek başlığı adı altında Said Ahmad'ın Ufq adlı romanının taranıp dijital ortama aktarılan orijinal metnine yer verilmiştir.

Tez çalışmam esnasında beni daima teşvik eden ve tavsiyelerini esirgemeyen tez danışmanım ve değerli hocam Doç. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN'e ve çalışmamın başından itibaren maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli aileme çok teşekkür ederim.

Esra YAVUZ

NİĞDE, 2009

İÇİNDEKİLER

ÖZET……..,..**I**

ABSTRACT……..……..…...**II**

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ .....**III**

KISALTMALAR……**IV**

ÖNSÖZ……...**V**

İÇİNDEKİLER……..…….....**VII**

GİRİŞ……..……..**1**

Özbek Adının Kökeni…….....1

Özbek Tarihine Genel Bir Bakış ……..…….....2

Özbek Türkçesine Genel Bir Bakış…….…….....4

1. BÖLÜM…….…...8

1.1. SAİD AHMAD'IN HAYATI……..……..……..……..8

2. BÖLÜM ……14

2.1. UFQ ROMANININ ÇEVİRİ YAZI VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI…..…...……14

3. BÖLÜM…….……..388

3.1. ÖZBEK TÜRKÇESİNDE ZARF–FİİLLER…….…….....……..…388

3.1.1. Zarf–Fiillerin Tanımı ve Özellikleri…….....388

3.1.2. Zarf–Fiil Ekleri……...….....……389

3.1.2.1. Asıl Zarf–Fiil Ekleri……....……..…….....389

3.1.2.1.1. –ä –y……..……..……..…….390

3.1.2.1.1.1. Ekin Yapısı…….....390

3.1.2.1.1.2. Ekin Kullanımı……..….....390

3.1.2.1.1.2.1. Ekin Tasvirî Fiillerle Kullanımı…..……...…...….391

3.1.2.1.1.2.1.1. –ä / –y ål– ……..……391

3.1.2.1.1.2.1.2. –ä / –y ber–…….…..…..…..…392

3.1.2.1.1.2.1.3. –ä / –y båşlä– ……..……...……..…402

3.1.2.1.1.2.1.4. –ä / –y kel– ……..…….……..….407

3.1.2.1.1.2.1.5. –ä / –y ket– ……..……...…….....……407

3.1.2.1.1.2.1.6. –ä / –y qål–……..……...…...……407

3.1.2.1.1.2.1.7. –ä / –y tur–……...…..……....409

3.1.2.1.1.2.1.8. –ä /–y yåz–……..……...…….....410

3.1.2.1.1.2.2. Ekin Çift Kullanımı……...…...…...…411

3.1.2.1.1.2.3. Ekin Edatlaşmış (Klişeleşmiş) Olarak Kullanımı…….…….412

3.1.2.1.2. –(i)b……...……..…..412

3.1.2.1.2.1. Ekin Yapısı…….…….……..412

3.1.2.1.2.2. Ekin Kullanımı…….……..……...413

3.1.2.1.2.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı …….....413

3.1.2.1.2.2.1.1. Ekin Bağlama İşlevinde Kullanımı..……...……....…...413

3.1.2.1.2.2.1.2. Ekin Durum ve Tarz Bildirme İşlevinde Kullanımı……...…….....…...…..430

3.1.2.1.2.2.1.3. Ekin Zaman Zarfı İşlevinde Kullanımı……...……468

3.1.2.1.2.2.1.4. Ekin Sebep Bildirme İşlevinde Kullanımı ……..……..…….471

3.1.2.1.2.2.1.5. Ekin Sıfat–Fiilleri Niteleme İşlevinde Kullanımı……...…….....471

3.1.2.1.2.2.2. Ekin Tasvirî Fiillerle Kullanımı...……...…...…471

3.1.2.1.2.2.2.1. –(i)b ål–..…….……...471

3.1.2.1.2.2.2.2. –(i)b bår–……..…...…480

3.1.2.1.2.2.2.3. –(i)b ber–……...…..485

3.1.2.1.2.2.2.4. –(i)b bol–……..…..492

3.1.2.1.2.2.2.5. –(i)b çıq–……...…….…494

3.1.2.1.2.2.2.6. –(i)b qål–…….…....499

3.1.2.1.2.2.2.7. –(i)b qarä–…….……...…...512

3.1.2.1.2.2.2.8. –(i)b kel–…….514

3.1.2.1.2.2.2.9. –(i)b ket–…….…….....524

3.1.2.1.2.2.2.10. –(i)b qoy–…….…..……541

3.1.2.1.2.2.2.11. –(i)b kör–……...…..……549

3.1.2.1.2.2.2.12. –(i)b otir–……..…...……...551

3.1.2.1.2.2.2. 13. –(i)b öt–……557

3.1.2.1.2.2.2.14. –(i)b sål–…….…...559

3.1.2.1.2.2.2.15 –(i)b täşlä–…….…….560

3.1.2.1.2.2.2.16. –(i)b tur–……...…….563

3.1.2.1.2.2.2.17. –(i)b tüş–…….……...….573

3.1.2.1.2.2.2.18. –(i)b yåt–……...……574

3.1.2.1.2.2.2.19. –(i)b yet–…….…..578

3.1.2.1.2.2.2.20. –(i)b yubår–……...……578

3.1.2.1.2.2.2.21. –(i)b yür–……..……..582

3.1.2.1.2.2.3. Ekin Çift Kullanımı ……...……...….587

3.1.2.1.2.2.4. Ekin –råq ve –ginä Ekleriyle Genişletilmiş Kullanımı…….…….....590

3.1.2.1.2.2.5. Ekin Edatlarla Kullanımı ……..……..…591

3.1.2.1.2.2.6 Ekin Edatlaşmış (Klişeleşmiş) Olarak Kullanımı …….…….591

3.1.2.1.3. –gäç, –käç, –qaç…….……...…594

3.1.2.1.3.1. Ekin Yapısı…….…..……..594

3.1.2.1.3.2. Ekin Kullanımı……..…..…..…….594

3.1.2.1.3.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı …….…….…….594

3.1.2.1.4. –gani, –käni, –qani……...……..……..596

3.1.2.1.4.1. Ekin Yapısı…….…..…….....……596

3.1.2.1.4.2. Ekin Kullanımı……...597

3.1.2.1.4.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı…….…..597

3.1.2.1.5. –kän…….…598

3.1.2.1.5.1. Ekin Yapısı…….…....599

3.1.2.1.5.2. Ekin Kullanımı…….....…599

3.1.2.1.5.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı……599

3.1.2.1.6. –mäy, mäyin…...……...……...…....604

3.1.2.1.6.1. Ekin Yapısı……...….604

3.1.2.1.6.2. Ekin Kullanımı…….…….....605

3.1.2.1.6.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı…….…….…..605

3.1.2.1.6.2.1.1. Ekin Nitelik ve Tarz Bildirme İşlevinde Kullanımı……...…….……605

3.1.2.1.6.2.1.2. Ekin Sebep Bildirme İşlevinde Kullanımı……..…….…….....615

3.1.2.1.6.2.2 Ekin Tasvirî Fiillerle Kullanımı…….....…...…617

3.1.2.1.6.2.2. 1. –mäy çıq– ……..…..…….……..617

3.1.2.1.6.2.2. 2. –mäy kel– ……..……..…..617

3.1.2.1.6.2.2. 3. –mäy ket– ……...……...……....….617

3.1.2.1.6.2.2.4. –mäy qål– ……..…….…….....618

3.1.2.1.6.2.2.5. –mäy qoy–……..……....…..….620

3.1.2.1.6.2.2. 6. –mäy tur–……..……...…...620

3.1.2.1.6.2.2. 7. –mäy yåt–……..…..620

3.1.2.1.6.2.2. 8. –mäy yür–……...……..…...…621

3.1.2.1.6.2.3. Ekin Çift Kullanımı……...….621

3.1.2.1.6.2.4. Ekin –råq Ekiyle Genişlemiş Kullanımı…….……621

3.1.2.1.6.2.5. Ekin Edatlarla Kullanımı…….....……622

3.1.2.1.6.2.6. Ekin Edatlaşmış (Klişeleşmiş) Olarak Kullanımı ……...….622

3.1.2.2. Zarf–Fiil İşlevindeki Birleşik Şekiller……...….....……622

3.1.2.2.1. –ärdä…….…….....623

3.1.2.2.1.1. Ekin Yapısı……..…..623

3.1.2.2.1.2. Ekin Kullanımı……..…….…..623

3.1.2.2.1.2.1. Ekin Çift Kullanımı……..…..623

3.1.2.2.2. –gänçä, –känçä, –qänçä ……..……...…..624

3.1.2.2.2.1. Ekin Yapısı…….…….....624

3.1.2.2.2.2. Ekin Kullanımı……...….624

3.1.2.2.2.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı…….....….624

3.1.2.2.2.2.2. Ekin İsim Çekim Ekleriyle Kullanımı…….....….626

3.1.2.2.3. –gändä, –kändä, –qandä……...….....…..631

3.1.2.2.3.1. Ekin Yapısı…….....631

3.1.2.2.3.2. Ekin Kullanımı…….....631

3.1.2.2.3.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı……...….631

3.1.2.2.3.2.1.1. Ekin Zaman Zarfı İşlevinde Kullanımı……...……632

3.1.2.2.3.2.1.2. Ekin Şart Bildirme İşlevinde Kullanımı……...……..….641

3.1.2.2.3.2.1.3. Ekin Zamana Bağlı Hâl Zarfı İşlevinde Kullanımı……...…….…..…642

3.1.2.2.3.2.2. Ekin İsim Çekim Ekleriyle Kullanımı…….....643

3.1.2.2.3.2.3. Ekin Edatlaşmış (Klişeleşmiş) Olarak Kullanımı …….……644

3.1.2.2.4. –gändän, –kändän, –qandän……..……...645

3.1.2.2.4.1. Ekin Yapısı…….....645

3.1.2.2.4.2. Ekin Kullanımı……..……645

3.1.2.2.4.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı…….…..….645

3.1.2.2.4.2.2. Ekin İsim Çekim Ekleriyle Kullanımı …….…….….646

3.1.2.2.4.2.3. Ekin Edatlarla Kullanımı…….……....651

3.1.2.2.5. –gängä, –kängä, –qangä……..…….656

3.1.2.2.5.1. Ekin Yapısı…….....656

3.1.2.2.5.2. Ekin Kullanımı……...…...….656

3.1.2.2.5.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı……....656

3.1.2.2.6. –günçä, –künçä, qunçä……..…..….656

3.1.2.2.6.1. Ekin Yapısı……..…..…….656

3.1.2.2.6.2. Ekin Kullanımı……...657

3.1.2.2.6.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı……...…….657

3.1.2.2.6.2.2. Ekin İsim Çekim Ekleriyle Kullanımı……..……..660

3.1.2.2.7. –gän säri, –kän säri, –qan säri; –gäni säyin……..……...……661

3.1.2.2.7.1. Ekin Yapısı……...….661

3.1.2.2.7.2. Ekin Kullanımı……...……...….661

3.1.2.2.7.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı……...…….661

3.1.2.2.8. —gänsimån……..661

3.1.2.2.8.1. Ekin Yapısı……..……..661

3.1.2.2.8.2. Ekin Kullanımı……..661

3.1.2.2.8.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı……661

3.1.2.2.9. —gännämå……...……662

3.1.2.2.9.1. Ekin Yapısı……662

3.1.2.2.9.2. Ekin Kullanımı……..662

3.1.2.2.9.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı……..……...662

3.1.2.2.10. –işi bilän ……...……...…...……...…662

3.1.2.2.10.1. Ekin Yapısı……...……...……..…….662

3.1.2.2.10.2. Ekin Kullanımı……...……...……..……662

3.1.2.2.10.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı……...……...…….662

3.1.2.2.11. –mäsdän……..……..……...664

3.1.2.2.11.1. Ekin Yapısı……..……..……...…664

3.1.2.2.11.2. Ekin Kullanımı……..……..…....664

3.1.2.2.11.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı……...……..……..…..664

3.1.2.2.11.2.2. Ekin Edatlarla Kullanımı……...……...……..666

3.1.2.3. Aslında Zarf–Fiil Olmayan, Ama Zarf–Fiil İşleviyle Kullanılan Biçimler……....666

3.1.2.3.1. –sä……....666

3.1.2.3.1.1. Ekin Yapısı……..……..666

3.1.2.3.2.1. Ekin Kullanımı……..……..…..667

3.1.2.3.2.2. Ekin Tek Olarak Kullanımı……...……667

SONUÇ……....669

KAYNAKÇA……..……673

EKLER……..……..682

EK 1. UFQ ROMANININ ORİJİNAL METNİ……..……...……..682

GİRİŞ

ÖZBEK ADININ KÖKENİ

Özbek kavminin adı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Sart, Kurana, Tacik gibi adlar verilmeye çalışılmış, ancak bu konuda başarılı olunamamıştır (Caferoğlu 1988: 26). Özbek adının kökeniyle ilgili bilimadamları çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır.

Denis Sinor'a göre Özbek adı "Oğuz+bek" sözlerinin birleşmesinden meydana gelir ve zamanla değişime uğrayarak Özbek kelimesine dönüşmüştür (Buran, Alkaya 2004: 101).

Hasan Eren'e göre ise Özbek adı "özü sağlam" anlamına gelen "Özü+berk" sözlerinin bileşmesinden meydana gelmiştir (Bozkurt 2005: 225).

Vambery'e göre ise Özbek adı "kendi kendinin beyi" anlamına gelen "Öz+bek" kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir (Buran, Alkaya 2004: 101).

Ayrıca Özbek adının Altınordu hükümdarı Özbek Han'dan geldiği görüşü vardır ki bu en çok kabul görenidir.

Ebulgazi Bahadır Han, Özbek adına Özbek Han'dan önce hiç rastlanmadığını söyler. Bu görüşü M. A. Aristov, A. Y. Yakubovskiy, İ. P. İvanov, M. A. Çapliçka, Hilda Hukhem gibi pek çok bilim adamı destekler (Ahmedov 97: 41).

B. B. Grigoryev ve A. Semyanov ise; Özbek adının Ak Ordu döneminde ortaya çıktığını, hem İran hem de Orta Asya tarihçileri tarafından 14.–15. yüzyıllarda Ak Ordu Devleti'nde Türk Moğol kabileleri için kullanılan ortak bir ad olduğunu söyleyerek bu görüşe karşı çıkarlar (Cantürk 2004: 5).

ÖZBEK TARİHİ'NE GENEL BİR BAKIŞ

Özbeklerin tarihinin ilk dönemlerine ait bilgi yoktur. Türkler 6. yüzyıldan beri Özbekistan'da yaşamalarına rağmen Özbek kimliğinin oluşması 15. yüzyıla rastlamaktadır (Özkan 2007: 103).

14. yüzyılda Altınordu Hanı Tokta Han, Emir Nogay'dan kurtulduktan sonra birliği yeniden sağladı ve devlet düzenini sağlamlaştırdı. Ölümünden sonra tahta yeğeni Özbek geçti. Özbek adı, Ebulgazi Bahadır Han'ın da belirttiği üzere, 1313–1340 yılları arasında hüküm süren Altınordu Hükümdarı Gıyaseddin Muhammed Özbek Han'dan gelmektedir. Özbek Han, Altınordu devletinde İslamiyetin yayılmasına ve yerleşmesine yardımcı oldu (Gömeç 2001: 814).

Timur Han'ın ölümünden sonra zayıflayan Timur İmparatoruğun'da Aral Gölü ve Seyhan Irmağının kuzeyinde dağınık olarak yaşayan Özbek Han'a bağlı bulunan boy ve topluluklar, Ebu'l Hayr idaresinde toplanarak, 1428 yılında yılında Özbek Hanlığını kurdular. Kısa zamanda güçlenen Özbekler çevredeki diğer boyları da hâkimiyetleri altına aldılar. Timurlu prenslerinin taht kavgalarından yararlanan Ebu'l Hayr, Miranşah'ın haleflerinde Ebu Saide yardım ederek onu Semerkant tahtına çıkardı. 1451 yılına kadar Türkistanın yarısına hâkimiyet kurmayı başardı (Saray 1993: 15). Özbek devleti 1456–1457 yıllarında Kalmukluların istilaları sonucunda çöküntüye uğradığından Ebu'l Hayr Han'a bağlı olan Kirey ve Canik sultanların ondan ayrılmaları ile bölünmeye başladı (Gömeç 2001: 814).

Ebu'l Hayr Han'ın ölümünden sonra dağılan Özbekleri Buhara'ya gelerek yeniden bir araya getiren, Maveraünnehir'in kuzey kısmını kontrol altına alan Muhammed Şeybani Han, Babür Şah'ı yenerek 1500'lü yıllarda bağımsızlığını ilan etti. Böylece 16. yüzyılda Timurluların Türkistan üzerindeki hâkimiyetini ele geçiren Özbekler, kısa sürede Orta Asya'nın tamamına hâkim oldu. Şeybani Han, İran'da Azeri Türklerini bir araya getirip güçlü bir devlet kuran Şah İsmail ile 1508 yılından itibaren mezhep çatışması yaşamaya başladı. Şeybani Han, Şah İsmail ile 1510 yılında yaptığı savaşta ağır yenilgiye uğradı ve bu savaşta hayatını kaybetti (Günay 2007: 574). Şeybani Han'ın ölmesinden sonra Özbekler arasında bir kargaşa meydana geldi. Özbeklerin hâkimiyetini bir tehdit olarak gören Babür Şah bu

fırsattan yararlandı ve Şah İsmail'in de desteğini alarak bu topraklara hâkim oldu. Ancak Babür Şah, çabuk toparlanan Özbekler ile 1512 yılında yaptığı mücadelede yenilerek Hindistan'ın kuzeyine çekilmek zorunda kaldı (Buran–Alkaya 2004: 102).

Özbeklerin toparlanmaya başladıkları bir zamanda bu seferde iç çatışmalar meydana geldi ve 1599 yılında Hive, Buhara, Hokant hanlıkları olarak küçük devletlere bölündüler. Özbekler, 17. yüzyılın başlarına kadar siyasi bir birlik içerisinde olmadılar (Özkan 2007: 103).

Orta Asya'da bulunan bu siyasi belirsizlikten yararlanmak isteyen Ruslar 1865 yılında Hokand, 1868 yılında Buhara, 1873 yılında da Hive hanlıklarını işgal etti. 1917 yılında Sovyet devrimi ardından Özbeklerin söz sahibi olmadığı geçici bir hükümet kuruldu. Özbekler, Aralık 1917'de Mustafa Çokayoğlu öncerliğinde Hokand'da Türkistan Özerk Cumhuriyetini kurmaya çalıştılar, ancak 1918 yılında bu hükümet Ruslar tarafından devrilerek başarısızlığa uğradı (Günay 2007: 574).

Darbenin ardından oluşturulan yeni yönetime karşı ayaklanmalar başladı. Basmacı Ayaklanması olarak bilinen bu direniş Harezm ve Buhara Sovyet Halk Cumhuriyetinin kurulmasıyla daha da yaygınlaştı. Türkistan Komisyonunun 1922 yılında başattığı reformlar neticesinde bu ayaklanmalar etkisini kaybetmeye başladı (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 2000: 23) Fergana vadisinde başlayan, bağımsızlığı amaçlayan ve gücünü halktan alan bu ayaklanmalar 1934 yılına kadar devam etmiştir (Hayit 1995: 278). Bu mücadele döneminde 1924 yılında Özbekistan SSC kurulması ile Sovyetler Birliği içerisinde belli bir statü kazanan Özbekler, 1936 yılında Karakalpak Özerk Cumhuriyetinin topraklarına bağlanmasıyla birlikte günümüzdeki sınırlarına kavuşmuştur (Özkan 2007: 103).

Özbekler, Sovyetler Birliğinin Dağılma süreci içerisinde 20 Haziran 1990 yılında egemenliğini, 31 Ağustos 1991 yılında ise bağımsızlığını ilan etmiştir (Gömeç 2006: 201).

ÖZBEK TÜRKÇESİ'NE GENEL BİR BAKIŞ

Karahanlı ve Harezm Türkçesinin devamı olarak 15. yüzyılda ortaya çıkan, Kuzey ve Kuzeydoğu Türklerince kullanılan Çağatay Türkçesi günümüzde 1921 yılından itibaren oluşmaya başlayan Özbekçe ve Yeni Uygurca ile temsil edilmektedir (Eckmann 2003: 11).

Dilbilimciler açısından Özbek Türkçesinin Türk dilleri arasındaki yeri:

Wilhelm Radloff, III. Orta Asya Şiveleri'den 5. madde olarak ele aldığı Çağatay şiveleri adı altında bugünkü Özbek ağızlarını (a. Kuzey Sart şivesi, b. Kokand şivesi, c. Zerefşan şivesi, d. Buhara Şivesi, e. Hive şivesi) ele alır (Buran–Alkaya 2004: 25–26).

G. J. Ramstedt tasnifinde Özbek adına yer vermemiş, bunun yerine *IV. Doğu Grubu (y<d, tag) içerisinde 1. Sart (Buhara, Hive), 2. Doğu Türkistan (Yarkent, Kaşgar, Turfan, Hami, Tarançı, Çağatay)* gibi günümüz Özbek ağızlarını ele almıştır (Arat – Temir 2002: 231–232).

Samayloviç tasnifinde Özbek Türkçesine *IV. Tağlıq Grubu (Çağatay, Güneydoğu)* içerisinde yer verir. Bu grubun özellikleri şunlardır: 1. z (toquz), 2. y<d (ayaq<adaq), 3. bol–, 4. –ġ (taġ), 5. –q<–ġ (taġlıq < taġlıġ), 6. ġ– (qalġan).

Bu gruba giren şiveler şunlardır:

a. Eskilerden : Çağatay

b. Bügünkülerden : 1. Doğu Türkistan şiveleri (Sarı Uygur ve Salar şiveleri hariç), 2. Batı Türkistan Şiveleri (Hive Sart ağzı hariç), 3. Özbek (Fergana, Taşkent, Semerkand ve Buhara)

Ayrıca, *V. Taglı Grubu (Kıpçak Türkmen, Orta)* içerisinde *Güneybatı* grubu hususiyetleri ile karışık olanlar başlığı altında Özbek (Hive) ve Sart (Hive) ağızları yer almaktadır (Gülensoy 2005: 89–90).

Liget tasnifinde Özbekleri II. Kıpçak Dilleri ve IV. Türkî Dilleri başlıkları altında ele almaktadır (Arat – Temir 2002: 234).

N. A. Baskakov ise tasnifinde Özbek Türkçesine, Türk Dillerinin Batı Hun Kolunun IV. Karluk Grubu, Karluk Harezm bölümü içerisinde yer vermektedir (Buran–Alkaya 2004: 29–30).

Özbeklerin köken olarak Oğuz, Kıpçak ve Karluk Türklerinin karışımından oluşmasından dolayı Özbek Türkçesinde birçok Türk lehçesinin özellikleri mevcuttur (Abdurrahmanov 1994: 3). Bu karmaşık yapısıyla ilgi çeken Özbek Türkçesi üzerine uzun yıllardır pek çok araştırma yapılmıştır.

Özbekistan'da birçok farklı ağız yer almaktadır. Özbek Türkçesindeki ağızlar hakkında birçok bilimadamı tasnifler yapmıştır.

Ilse Laude Cirtautas Özbek ağızlarını 3'e ayırır:

1. *Kıpçak–Oğuz Ağızları*: Kuzeyde (Güney Kazakistan da dâhil olmak üzere) Kazak ve Kırgızcaya yakın olan Özbek ağzı.

2. *Oğuz Ağızları*: Batı ve güney batıda komşu Türkmenlere akraba olan Özbek ağzı.

3. *Özbek Ağzıları (Karluk bölümü)*: Ülkenin doğu ve orta bölgelerinde Hive ve Ürgenç dışındaki bütün Türk şehirlerinde kullanılan, Yeni Uygurca ve pek çok özelliğe sahip olan Özbek ağzı (Coşkun 2000: XXVIII).

Stefan Wurm, Özbek ağızlarını 4'e ayırır:

1. *Kıpçak Özbek Türkçesi*

2. *Kuzey Özbek Türkçesi*

3. *Güney Özbek Türkçesi*

    a. *İranlaşmış ağızlar*

        I. *Güney Batı Grubu*: Semerkant, Karşi, Katta–kurgan, Buhara vs.

        II. *Kuzeydoğu Grubu*: Taşkent, Ura–Tüba, Jizzah, Leninabad vs.

    b. *Yarı İranlaşmış Ağızları*: Fergana–Andijan, Kokand, Namangan

    c. *Namangandan Ses Dönüşmesi* Ağzı: Çimion vs.

4. *Türkmenleşmiş Özbek Türkçesi*

a. İkan–Kara Bulak

b. Hive (Wurm 2001: 384)

A. K. Borokov, Özbekistandaki ağızları 4 grupta inceler:

1. *Orta Özbek Ağzı:*

a. *Orta Özbekistan Ağzı*

I. *Taşkent Ağzı*: Hanabad, Has, Takaçı, Yengiyol, Cinaz

II. *Semerkand–Buhara Ağızları*

III. *Fergana Ağzı*

b. *Kuzey Özbek Ağzı*: Çimkent, Sayram, Cambul, Merki ve Güney Kazakistan'ın Özbek Ağızları.

2. *Şeybani Özbek Ağzı*: Semerkand, Kaşkaderya, Buhara, Surhanderya, Ahangaran vadisi.

3. *Güney Harezm Ağzı*: Hanka, Şavat, Yengiarık, Gazavat, Şorahan.

4. Diğer Ağızlar:

a. Karabulak, Ikan, Mankent

b. Namangan (Coşkun 2000: XXX)

Özbek bilginlerinden Gazi Âlim ise Özbek ağızlarını 3 grupta inceler:

1. *Özbek–Kıpçak Ağız Grubu*: Kırk, Celayir–Lakay, Kıpçak, Gürlen

2. Türk–Barlas Ağız Grubu: Sayram–Çimkent, Taşkent–Has, Endican, Namangan

3. Hive Ürgenç Ağız Grubu: Hive Karluk (Özkan 2007: 111)

Bunların dışında İ. İ. Zarubin, K. K. Yudahin, V. V. Reşdov vb. bilimadamları da Özbek ağızlarıyla ilgili tasnifi yapmışlarıdır.

Günümüz Özbek Türkçesi ses bilgisi özellikleri bakımından Taşkent ağzı, morfolojik özellikleri bakımından Fergana ağzına dayanmaktadır. Kelime hazinesi

ise genel bir şekilde Özbek Türkçesinin bütün ağızlarının katkısıyla oluşmuştur (Tekin 1992: 51).

Çağatay yazı dilinde 18. yüzyıldan itibaren Özbekçe öğeler görünmeye başlanmıştır. Siyasi nedenlerden dolayı Özbek alfabesi sürekli değiştirilmiştir. 1930 yılına kadar Arap alfabesiyle yazılan Özbek Türkçesi, 1930–1940 yıllarında Latin alfabesiyle, 1940'tan itibaren de Kiril asıllı yeni alfabeyle yazılmıştır (Tekin – Ölmez 2003: 131). 1956 yılında Kiril alfabesinde ufak değişiklikler yapılmış ve 1990 yılına kadar bu şekilde kullanılmıştır. 1991 yılında Özbekistan'ın bağımsızlığını ilan etmiş, parlamento kararıyla 2 Eylül 1993 yılında Latin esaslı alfabeye geçme kararı verilmiş, ancak bu karar tam olarak yürürlüğe girmemiştir (Özkan 1997: 52–53).

Arapça, Farsça ve Rusça'nın çok fazla etkisi altında kalan ve hususiyetle Farsça cümle yapısı Özbek Türkçesi üzerinde etkili olmuştur. Özbek Türkçesi içerisine Avrupa dillerinden de pek çok kelime girmiştir (Atak 2004: 9).

Çağatay Türkçesinin devamı ve Doğu Türkçesi'nin önemli bir kolu olan Özbek Türkçesi günümüzde Özbekistan, Kazakistan'ın güney bölgesi, Tacikistan'ın kuzeyi, Türkmenistan ve Kırgızistan'ın bazı bölgeleri ile Afganistan'ın kuzeyi olmak üzere çok geniş bir coğrafi sahada konuşulmaktadır (Wurm 2001: 383).

BÖLÜM 1

1. 1. SAİD AHMAD'IN HAYATI (1920–2007)

Said Ahmad çeşitli hikâyeleri, sosyo–politik makaleleri, gerçekçi uzun romanları, komedileri ile günümüz Özbek edebiyatında önemli bir yere sahiptir. O, özellikle, hiciv ve mizah ustası olarak ün kazanmıştır.

Said Ahmad Husanhojayev 1920 yılında Taşkent şehrinde doğdu. Nizamiy Taşkent Devlet Pedagoji Enstitüsünü bitirdi (1938–1941). O edebiyata ilk adımı gazeteci–denemeci olarak attı. Said Ahmad denemeleri ve hikâyeleri ile basında yer almaya başladı. O "*Yaş Leninçi*", "*Qızıl Özbekistan*" gazetelerinde, "*Muştum*", "*Şarq Yulduzı*" dergilerinde, Özbekistan radyo kurulunda hizmet verdi[1].

Said Ahmad ilk hikâye yazarı olarak tanındı. 1940 yılında "*Tortıq*" isminde, ilk hikâyelerinin derlemesi yayınlandı. O aralıksız çalışarak, hayatın gerçeklerini, usta yazarların eserlerini dikkatli bir şekilde inceleyerek ilk hikâyelerindeki sanat kusurlarından kurtulmaya çalıştı. Said Ahmad'ın yazar olarak şekillenmesinde, özellikle, Gafur Gulam ve Abdullah Kahhar'ın etkisi büyük oldu.

"*Er Yürek*" (1922), "*Fargana Hikâyeleri*" (1948), "*Muhabbet*" (1949), "*Kadrdan Dalalar*" (1949), "*Çöl Şamollari*" (1961), "*Anacanlar*" (1962) , "*Hazine*" (1963), "*Ta'zim*" (1966), "*Kıssa ve Hikâyeler*" (1968) diğer kitapları ile karşılaştırıldığında eserlerindeki değişim fark edilmektedir.

Said Ahmad'ın sanatı savaştan sonra, özellikle, 50'li yıllara gelince kendi gelişmesinin en üst seviyelerine çıktı. Bu devrin eserleri olan "*Turnalar*", "*Anacanlar*", "*Köklem Taronaları*", "*Hazine*", "*Tolkınlar*", "*Haykırık*", "*Çöl Burgutu*", "*Örik Damla*", "*Laçin*", "*Adam ve Boran*", "*Bostan*", "*Toybaşı*", gibi hikâyeler Said Ahmad'ın sözü cimri, fikri ve mizahı zengin bir yazar olarak yetiştiğini ve hocaları A. Kadiriy, G. Gulam, Aybek, A. Kahhar geleneklerini başarıyla devam ettirdiğini göstermektedir.

[1] Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Özbek Edebiyatı 15-II, Kültür Bakanlığı, Ankara 2000, s. 421.

Said Ahmad'ın birçok hikâyesini, özellikle, "*Çöl Şamalları*", "*Çöl Akşamları*" grubuna giren hikâyeleri bu tarzın örnekleri denebilir. Yazar bu hikâyelerinde canlı ve sade kahramanlar yaratıp, gerçekteki yenilikleri, sıradan kişilerin hayatındaki gelişmeleri, onların ibretli yönlerini yansıtmaktadır.

"Çöl Hikayeleri" dizisi birbirini mantıken dolduran ve devam ettiren yirmiden fazla hikâyeden oluşur ve bu hikâyelerde çöl ve çölde çalışanların hayatından önemli sahneler gözler önüne serilir. Ayrıca, çölleri kullanıma açıp, millet zenginliğine zenginlik katan sıradan insanların güzel faziletleri anlatılıp; onların birbirine tamamen zıt karakterleri, kendine has canlı tipleri yaratılmıştır. Said Ahmad'ın "*Çöl Hikâyeleri*"nde çöl doğası, geniş bozkırlar, uçsuz bucaksız yaylalar çöl tanı ve onun çekici akşamları net ve duru yansıtılmıştır. Yazar çöl hakkında, çölde çalışanlar hakkında hikâyeler yazarak, hayatın gerçeklerini bozmadan, sadece gerçekleri yansıtmıştır. Said Ahmad *"Kendi Hakkımda"* isimli makalesinde; "Genellikle ben neyi yazmışsam, onu bir yerde görmüş, ya da kendi başımdan geçmiştir"[2], demektedir.

Said Ahmad'ın hikâyeleri gerçek hayatı yansıttığı için, okuyucu tarafından zevkle okunmaktadır. Özbek halkına özgü milli özelliklerin, gelenek ve örf–adetlerin tasvirini doğal bir şekilde eserlerinin konusuna yansıtmıştır. "*Qudä ve Qudäğäylar*", "*Sümbül*", *Läyläk keldi*", "*Yälpız hidi*", "*Ånäjånlär*"; "*Xåtınlär*", "*Ådäm vä borån*", "*Åriyät*" gibi hikâyelerde bu durum açıkça görünmektedir. Bu hikâyelerde Özbek halkına özgü söz sanatları, nükte ve mübalağalar da sık sık göze çarpmaktadır.

Said Ahmad eserinde hicvi hikâyeler önemli yere sahiptir. Yazarın "*Lä'li Bädäxşån*" "*Begånä*", "*Xankä Bilän Tänkä*", "*Mening Dostim Båbåyev*" gibi hicvi hikâyelerinde hayatta karşılaşılan ahlaksızlık, kibir, çarpık hayat, kışkırtma, aldatma gibi noksanlıklar ustaca ifşa edilmektedir. Buna yazarın "*Muştum*" oyunu sayfalarını süsleyen, izleyicilere zevk veren minyatürleri de apaçık örnek olmuştur.

Said Ahmad, hikâye konularının ilginçliği, üslubunun düzlüğü, dilinin sadeliği ve canlılığı ile okuyucuların beğenisini kazanmıştır.

[2] Säid Ähmäd, Tänlängän äsärlär, 1–tåm, Tåşkent, 1971 y., 7 bet.

Said Ahmad 50'li yıllardan itibaren, uzun hikâye ve roman türlerinde de verimli eserler vermeye başlamıştır. Onun "*Qadrån Dälälär*" (1949), "*Hükm*" (1958) uzun hikâyeleri, özellikle "*Ufq*" (1964–1970) isimli üç ciltlik romanı ve "*Jimjitlik*" (1989) romanı işte bunu göstermektedir.

"*Qadrdån Dälälär*" – Said Ahmad'ın ilk büyük eseridir. Bu eserde yazar pamukçuluğu geliştirmek için mera ve çorak yerleri değerlendirmede fedakârlık yapan insanların yaşam biçimlerini canlandırmaya çalışmıştır. Eserdeki Nezaket, Haşimcan, Jorabay, Hajimet, Recep dede tipleri canlı ve güvenilirdir. Ama eserde kazançları artırarak, hayatı süsleyerek gösterilmesi o çağ edebiyatı için belirgin bir eksikliktir.

Said Ahmad'ın "*Hükm*" öyküsü köy işletmelerini kollektifleştirmeye adanmıştır. Eserde zorbalar ile emekçi çiftçiler arasındaki hayat kavgası adil bir şekilde yansıtılmış. Bununla birlikte, kolhoz düşmanlarının ne kadar çabalasalarda kolhozlaştırma hareketini durduramayacakları edebi olarak ifade edilmektedir. Genel olarak bakıldığında, "*Hükm*" hikâyeside dönemin ruhu hissedilmektedir. "*Hükm*" hikâyesinde halkın gücü, birliği ve beraberliğiyle birlikte, halk hâkimiyetinin tasvirine az yer verilmiş olması ve edebiyatta bu zamana kadar yansıtılmış bazı olayların tekrarlanmış olması eserin önemini biraz azaltsa da, hikâye genel olarak ele alındığında dönemin ruhunu hissettirmektedir.

Said Ahmad'ın "*Ufq*" adlı romanı Özbek edebiyatının önemli bir eseridir. Bu üç ciltlik romanın birinci kitabı – "*Kırk Beş Gün*" romanında halkın Büyük Fergana kanalının kuruluşundaki kahramanca çalışması, güçlü halk hareketi yansıtılmıştır. Romanın ikinci kitabı "*Hicran Künleri*" ismini taşımaktadır. Onda halkın savaş zamanındaki zor hayatı, mücadelesi, dayanıklılığı, vatanseverliği hikâye edilmiştir. Romanın üçüncü kitabı – "*Ufq Bosagası*"nda savaştan sonraki, önceki yıllarda meydana gelen olaylar, kullanılmayan toprakları tarıma elverişli hale getirme manzaraları tasvir edilmiştir. Yani, köy halkının âlicenap faziletlerini göstermek, onların hayırlı işleri ve büyük arzularını ifade etmek "*Ufq*" romanının konu olarak esasını teşkil etmektedir. Romanda Özbek halkına özgü açık yüreklilik ve namusluluk, serdengeçtilik ve çalışkanlık, çocuk severlik ve aşk–sevgi gibi faziletler doğal bir şekilde yansıtılmıştır. "*Ufq*" romanında Azizhan, İkramcan, Rahmanberdi

dayı, Nizamcan, İnayet aksakal, Esrare, Dildar, Tursunbay gibi çeşitli tipler yaratılmıştır. Özellikle, İkramcan ve Azizhan tipleri her yönden mükemmel tasvir edilişiyle bunlar arasından ayrılır. Azizhan birinci kitabın, İkramcan – ikinci ve üçüncü kitabın başkahramanıdır. Yazar Azizhan'ın hayatından yola çıkarak kanalın kuruluşu sürecinde kırk beş gün boyunca meydana gelen olayları, kahraman bilincindeki büyüyüp–gelişmeleri net olarak yansıtmıştır. İkramcan tipi yardımıyla sıradan insanların anavatana olan karşılıksız sevgisi ustalıkla tasvir edilmiştir. Zaten, İkramcan kendi mutluluğunu halk mutluluğunda görmüş ve ana vatan menfaatini kendi şahsi menfaatinden daima üstün görmüş temiz yürekli, mert bir insan tipidir. Yazar İkramcan tipini yaratmada psikolojik tahlil sanatından ustalıkla yararlanmış ve İkramcan'ın hareketlerini, haleti ruhiyesini yansıtmıştır. "*Ufq*" romanında İkramcan, Azizhan, Nizamcan gibi edebi tipler ile birlikte, halkın asıl evlatları Yoldaş Ahunbabayev, Usman Yusupov, Gafur Gulam gibi tarihi kişiliklerin tipleri de oluşturulmuştur. Said Ahmad "Ufq" romanında hayatın ders alınacak taraflarını, değişik insanları tasvir etmenin yanısıra, olumsuz yönleri de açık bir şekilde tasvir etmiştir. Bunda hiciv ve mizah sanatlarından geniş bir şekilde yararlanmıştır. Eserdeki İnayet aksakal – mükemmel kullanılmış bir olumsuz tiptir. Yazar onun kötü manevi dünyasını, zenginlik hırsına kapılıp, insanlık vasfını kaybetmişliğini acımasızca ifşa etmiştir.

Genel olarak, Said Ahmad sanatı hiciv ve mizah, çeşit çeşit komedi zenginliği ile diğer yazarların sanatlarından farklıdır. Edebiyatçı–yazar Ümerali Normatov'un dediği gibi "Said Ahmad eserlerinde komedinin – keyifli gülümseme, hafif gülümsemelerden kinayeli, alaylı ve öfkeli kahkahaya kadar her türü ile karşılaşılır. Öyle olsa da, Said Ahmad esasen mizahidir. O neşeli, şakacı bir hiciv yazarıdır. Yazar karakter olarak coşkulu olduğundan, hiciv eserlerinde de, hiciv şiirlerinde de lirikliği korumuştur"[3]. Bu özellik bir tek düz yazılarında değil, onun "*Kelinler Qozğoloni*", "*Quyov*", "*Fermanbibi Arazladı*" gibi komedilerinde de açıkça gözler önüne serilmiştir. Çünkü bu piyeslerin konusu komedi temeline kurulup, acı çeken halka özgü milli örf–adetleri, ahlaki değerleriyle birlikte, günlük hayatta karşılaşılan eksiklikleri keskin mizah aracılığıyla ortaya koymaktadır.

[3] Özbek Såvet Ädäbiyåtı Tärixi, Tåşkent, "Okıtuvçı" näşriyåtı, 1990, 393–bet.

Said Ahmad'ın "*Kelinler Qozğoloni*" komedisindeki başkahraman Fermanbibi kendine özgü milli bir karakterdir ve onda şefkatli annelerin özellikleri toplanmıştır. Fermanbibi'de sertlik, dikbaşlılık, inatçılık ile dürüstlük, tutumluluk, mertlik, düzene ayak uydurma, şefkatli, çocuk sever özellikleri birlikte görülür. İşte bu yüzden, Feranbibi'nin hayatı kahraman olarak seyirciler huzuruna çıkmayı hak etmiştir.

Said Ahmad'ın "*Cimcitlik*" romanında 80'li yılların ilk yarısındaki hayat gerçeği Mirvali Rıhsıyev'in yönetmenliğini yaptığı sovhoz örneğinde ortaya koyulmuştur. Yazar sovhoz hayatını, cumhuriyet hayatını, halkın hayatını, sevgiyi, derdi, problemleri, arzu istekleri yerinde yansıtmıştır. Yazar yüzeysel baktığında bir ölçüde, sakinlik ve sessizlik ile kendi yolundan ilerliyormuş gibi görünen hayatımızdaki her tür eksiklikleri, keskin çelişkileri, kargaşalıkları açıkça göstermiştir. Dolayısıyla, romanın ismi de kinayelidir. Romanda Talibcan: "Buralara sessizlik aramaya geldim" dediğinde, Mirvali: "Sessizliği insanlık ölünce bulursun, mezara girince", diyordu. Yazar ise, "Bu huzursuzluğu XX. asırda sessizlik bulmak delilik"dir diyerek kısa bir şekilde eserin içerisine yansıtmıştır. Romanda çeşitli karakterler yaratılmış. Bunlar arasında, özellikle Mirvali tavırları ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Mirvali karakteri hem iyi insan, hem kötü insan rolünde iki tür kişilik sergiler. Yazar romanın birinci kısmını "Bir vücutta iki adam" diye boşuna adlandırmamıştır, elbette. Hakikaten de, Mirvali cumhuriyet çapında yönetici olmaya, hatta bir bakanlığı yönetmeye gücü yetecek, kabiliyetli, iş adamı, girişimci, teşkilatçı bir kişiliktir. Ama Mirvali karakterinde bu olumlu özelliklerin yanında, makam, şöhret düşkünlüğü, dalkavukluk, aldatmaca, ahlaksızlık, ihanet ve hıyanet yapmaktan korkmama vs gibi olumsuz özellikler de mevcuttur. Said Ahmad, Mirvali'nin hayatı örneğinde büyük bir felsefi fikri ortaya koymuş ve onu çeşitli açılardan ele alarak kanıtlamıştır. Açıkçası, yazar Mirvali'nin hayatını tasvir ederek halkın dürüstlük, doğruluk, adaletlilik ve insanseverlik gibi iyi ananelerini önemsemeyen, onları ayaklar altına alan ve ahlaksız işleri görev haline getirenlerin, ne kadar kabiliyetli olurlarsa olsunlar, sonunda ayaklar altında pişmanlık içinde öleceklerini çok güzel bir şekilde anlatmıştır. "Cimcitlik" romanının içerik yönü hayati ve enteresan olduğu gibi, konunun gelişmesi de ölçülüdür. Bundan dolayı, okuyucu olayların devamını, kahramanın sonunu ve eserin sonucunu merakla

beklemektedir. “Cimcitlik” – çok ayrıntılı bir romandır ve onda yansıtılan olaylar ve hayatlar birbiriyle sağlam bir ilişki içersindedir. Olayların biri ikincisini tamamlar veya başka bir istikamette devam eder. “Cimcitlik” romanında milli unsurlar güçlü bir şekilde işlenmiştir. Özbek halkına özgü örf–adet ve gelenekler açıkça yansıtılmıştır. Köy halkının çalışkanlığı, onların karşılıklı olarak birbirlerine sevgisi, ileri yaşlı olanlara saygı gösterilmesi, mertliği, dağlık yerlerin düğünü, töreni, cenaze törenlerini uygulamadaki ustalığı, edep–ahlakı, Katta anne, Risalet anne, gibi ihtiyarların şefkatliliği, çocuk severliği, bunun gibi, onların kötülüklere karşı dayanıklılığı, ülke çocuklarının sevinci, neşesi ve kendine özgülüğü vb tasvirler buna örnek gösterilebilir.

Geniş bir bilgi birikimine sahip olarak yazılan “Cimcitlik” romanı dil ve üslup açısından da sağlamdır. Eserde Said Ahmad sanatına özgü mizah, söz oyunları göze çarpmaktadır. Kahramanların dili onların karakterleri ve düşüncesine uygun – doğallaştırılarak verildiğinden sıkılmadan, yorulmadan okunabilmektedir.

Said Ahmad kahramanlarının dilini, onların görünüşlerinin özelliklerinden yola çıkarak yalın, kullanışlı ve zengin içerikli cümleler kurarak belirginleştirmiştir. Eserlerinde canlı halk dili zenginliklerinden, halk atasözleri, halk deyimlerinden ve çeşitli tasvir vasıtalarından genel olarak faydalanmıştır.

Said Ahmad’ın söz sanatı alanındaki hizmetleri Özbek halkı ve devleti tarafından ödüllendirilmiştir. Yazar Lenin madalyası, Dünya barışı madalyası ile mükafatandırılmış ve “*Ufq*” romanı için Hamza isimli Cumhuriyet Devlet mükâfatı verilmiştir. Ayrıca Said Ahmad “*Özbekistan Halk Yazarı*” yüksek unvana sahiptir.

Said Ahmad 5 Aralık 2007 günü 87 yaşında vefat etti.

BÖLÜM 2

2. 1. UFQ ROMANININ ÇEVİRİ YAZI VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI

UFQ

HİCRÅN KÜNLÄRİ

İKKİNÇİ KİTÅB

BİRİNÇİ BÖLİM

–I–

(1) Çäråsgä räng kirib qåldi.

(2) Åftåb qızdirgän dälä yolidä çäp qolini şåhi qıyıq bilän boynigä åsib ålgän yigirmä yåşlärdägi bir yigit såğ qoli bilän velosipedni yetakläb kelmåqdä.

(3) Dälä cimcit. Devår–tåşlärdän lip–lip älängä çıqadi. Quşlärning häm åvåzi tingän. Qızigän tupråqqa bäğrini berib yåtgän müsiçä erinib kukuläydi. Paxsä devårgä çäplängän qåvun uruğini äri täläydi. Üstigä åftåb kelib qålgän sigir årqagä tisärilib ärqånni üzmåqçi bolädi. Yol yåqasidägi qåvun påliz çäyläsining såyä täräfidä yåtgän kättä–kån it tilini åsiltirib hänsiräydi.

(4) Yigit nihåyätdä isib ketgän. Peşänäsi, yüzlaridän tinmäy ter qoyilädi. Qolåğigä tegäy–tegäy deb uçib ötgän qaldirğåç årqasidän särğımtir ufqqa qaräb qålädi.

(5) Särätån qızdirgän dälä ortäsidän bılqılläb yåtgän tupråq yolidän kelärkän, u tezråq änhårgä yetib ålişgä şåşilärdi. Änhår häli ålisdä.

UFUK

HİCRAN GÜNLERİ

İKİNCİ KİTAP

BİRİNCİ BÖLÜM

–I–

(1) Üzümler olgunlaşmaya başladı.

(2) Güneşin yakıp kavurduğu kır yolunda sol elini ipek askıyla boynuna asan yirmi yaşlarındaki bir delikanlı sağ eli ile bisikletini itiyordu.

(3) Kır sessiz. Duvar ve taşlardan adeta alev fışkırıyordu. Kuşların da sesi kesilmiş. Yakıcı toprakta göğsü üzerinde yatan kumru erinerek ötüyordu. Kerpiç duvara sıvanan kavun çekirdeğini arılar talan ediyordu. Üstüne güneş gelen sığır arkaya gerilerek ipi koparmak istiyordu. Yol kenarındaki kavun bostanı kulübesinin gölgesinde yatan büyük köpek dilini çıkararak soluyordu.

(4) Delikanlı son derece ısınmıştı. Alnından, yüzünden durmadan ter akıyordu. Kulağına deyecekmişçesine uçan kırlangıcın arkasından sarımsı ufka baktı.

(5) Temmuz sıcağında kır ortasında kavurucu toprak yoldan gelirken, o hızla ırmağa ulaşmaya çabalıyordu. Irmak daha uzakta.

(1) Yigit velåsipedni yånbåşlätib turib egärgä mindidä, bir qolläb rulgä tirälib pedälni båsdi.

(2) Ğıldiräk qaynåq tupråqdä sässiz pildiräb ket–**(5)**di. Yigitning åçıq köksigä issıq şämål urildi. U çumçuqlär çırqıllägän qayräğåç tägidä särıq tumşuq cocälärini qanåti tägigä ålib yåtgän tåvuqni qaqalätib ötdi. Nihåyät, köprik åldigä kelib egärdän tüşdi.

(3) Çetläridä ciydälär, mäcnuntällär ösgän ännhårgä häcäb bilän qarädi. Suv qırğåqqa şälåpläb urilib, åsilib qålgän nåvdälärni tårtqililäb åqmåqdä.

(4) Yigit velåsipedni mäysägä yåtqızib, suv boyigä tüşdi. Boynidän şåhi qıyıqni ålib yüzlärini, boyinlärini muzdäk suvgä yuvib åldi–dä, ännhårning beåzår åqışifä häväs bilän qaräb qåldi.

(5) Birdän nimädir şitirläb ketdi. Yigit u yåq–bu yåqqa älänglädi. Uning közi tönkä üstidä yåtgän çit köyläkkä tüşdi. Bu kimniki ekän? Yänä älänglädi. On–on beş minut kütdi, köyläk egäsidän däräk bolmädi. O endi ketmåqçi bolib buriläyåtgän edi, mäcnuntål nåvdäsi silkindi. Yigit beixtiyår oşä täräfgä yürä båşlädi. Uning qarşisidä tozğib ketgän soçläri bilän yälänğåç kökräklärini tösib bir qız turibdi. Qorqqanidän qızning közläri dum–dumälåq bolib ketgän edi.

(1) Delikanlı bisikletini yan yatırıp üzerine bindi ve bir eliyle direksiyona dayanarak pedala bastı.

(2) Tekerlek kavrulan toprakta sessizce ilerledi **(5)**. Delikanlının açık göğsüne sıcak rüzgâr vuruyordu. O serçelerin cıvıldadığı, karaağacın altında sarı gagalı civcivlerini kanadı altına alıp yatan tavuğu gığıldattı. Sonunda köprünün yanına geldi ve bisikletten indi.

(3) Etrafında iğdeler, salkım söğütler yetişen ırmağa hayranlıkla baktı. Su kıyıya şak şak vuruyor, asılıp kalan filizleri çekerek akıyordu.

(4) Delikanlı bisikletini çimenin üzerine bırakıp su boyuna indi. Boynundan ipek kumaşı alıp yüzünü, boynunu buz gibi suda yıkadı ve ırmağın sakin akışına hayranlıkla baka kaldı.

(5) Birden bir şey çıtırdayıverdi. Delikanlı bir o tarafa, bir bu tarafa bakındı. Onun gözü kütük üzerindeki basma gömleğe takıldı. Bu kimin acaba? Yine etrafına bakındı. On–on beş dakika geçti, ama gömlek sahibinden haber yoktu. O tam gitmek isteyerek dönmüştü ki, salkım söğüdün dalı sallandı. Delikanlı gayri ihtiyari o tarafa doğru yürümeye başladı. Onun karşısında dağılmış saçları ile çıplak göğüslerini kapatan bir kız duruyordu. Korktuğu için kızın gözleri kocaman oluvermişti.

(1) —Qarämä! Qarämä, deyäpmän, Nizåm!

(2) Yigit esänkiräb yänä bir–ikki qadäm åldingä yürdi.

(3) —Nizåm, Nizåmcån, kelmä, dåd deymän! Qanäqa üyätsiz båläsän!..

(4) Nizåmcån turgän cåyidä qåtib qåldi. U nimä qılişini, nimä deyişini bilmäsdi. Qız tål tägidän çıqib yügürgäniçä özini suvgä åtdi. Nizåmcån uning årqasidän åppåq båldirlärini sävälägän tozıq såçlärini körib qåldi, xålås.

(5) Änä şundän keyinginä Nizåmcänning huşi özigä keldi. Bu qız uning sinfdåşi Dildår edi. Dildår suvdän båşini çıqarib ğäzäb bilän ungä qarädi. Qızning såçläri suv betidä xuddi qårä såyäbåndek dåirä xåsil qılgän edi.

(6) Nizåmcån undän xicålät bolib, köprikning näryåğıgä ötib ketdi.

(7) Dildår bilän Nizämcån åräsidä ışq–muhäbbätgä oxşäşråq ğäläti münäsäbät onınçidä oqib yürgän päytläridäyåq båşlängän edi. Såddä qışlåq båläsi diligä tügilgän gäplärni äytålmäy, köp väqt içetini yeb, säråsimädä yürdi. Uning yüragidä boläyåtgän gäplärni qız sezärdi–yu, ämmå ungä sır båy bermäsdi **(6)**. Umumän, Dildär uning mä'yüs båqışlärigä, uçräşib qålgän päytläridä gäp tåpålmäy esänkiräşlärigä bepärvåråq qarärdi. Nizåmcån biråvgä äräläşmäydigän, kämgäpråq bålä bolgänidän sınfdåşläri uni «indämäs» deb çaqırişärdi.

(1) —Bakma! Bakma diyorum, Nizam!

(2) Delikanlı afallayıp yine bir iki adım öne yürüdü.

(3) —Nizam, Nizamcan gelme, feryat ederim! Ne kadar utanmaz çocuksun!..

(4) Nizamcan olduğu yerde dona kaldı. O ne yapacağını, ne diyeceğini bilemedi. Kız söğüt altından çıkıp koşarak kendini suya attı. Nizamcan onun arkasından bembeyaz baldırlarına vuran dağınık saçlarını görüverdi sadece.

(5) İşte ancak bundan biraz sonra Nizamcan'ın aklı başına geldi. Bu kız onun sınıf arkadaşı Dildar idi. Dildar sudan başını çıkarıp sinirle ona baktı. Kızın saçları su üzerinde tıpkı siyah şemsiye gibi yuvarlak oluşturmuştu.

(6) Nizamcan ondan utanıp, köprünün diğer tarafına geçip gitti.

(7) Dildar ile Nizamcan arasında aşka–sevgiye benzeyen tuhaf ilişki daha onuncu sınıfta okuduklarında başlamıştı. Saf köy çocuğu içinden geçen sözleri söyleyemeden, çoğu zaman içi içini yiyerek sersem sersem dolaşıyordu. Onun kalbinden geçen sözleri kız seziyor, ama ona belli etmiyordu **(6)**. Genellikle, Dildar onun üzüntülü bakışlarına, karşılaştığı vakitlerde söyleyecek söz bulamadan şaşkınlaşmasına pervasızca bakardı. Nizamcan kimseye karışmayan, suskun biri olduğundan sınıf arkadaşları onu «suskun» diye çağırırlardı.

(1) Uruş båşlängän künläriyåq köpginä ortäqläri fråntgä ketişdi. Mäktäbdåş qızlär bittä zveno bolib dälägä çıqişdi. Şäddåd, gäpini biråvgä bermäydigän erkäkşådä Äsråra zvenogä båşlıq boldi. Dildår zveno qızläri åräsidä häm eng köhligi, häm eng boşäşgäni edi.

(2) U hüsnigä årtıqçä binå qoygänidänmi, här qaläy zvenodä erkäråq edi. Ämmå Äsråra uning näz–firåqlärigä qarämäy turtkiläb işgä sålärdi. Nizåmcånning eng qalin åşnäsi Kärimcån häm fråntgä ketdi. Sinfdåşläri åräsidän bittä özi äcrälib, Nizåmcån qålib ketti. Bir qoli mäyib bolgäni üçün uni härbiy xizmätgä ålişmädi. Nizåmcån dälädä ketmånini çåpib yüräverdi. U dälädä kezärkän, özidän–özi dåvdiräb qızlär zvenosigä bårib qålär, qızlär bir–birlärini turtişib: «Änä påççä kelyäptilär!» deb külişlärini bilmäs edi. Şundäy dåvdiräb kelişläridän biridä Äsråra yolini tösib:

(3) —Sen ölgür nimä qılib xıra päşşädek bättän ketålmäy qålding? – dedi.

(4) Ädålät degän qız ungä közini qısib mä‘nåli ilcäyib qoydi:

(5) —Håy åpä, unäqa demä, Nizåm poççämiz–kü.

(6) —Häli şunäqami? Unäqa bolsä hu änävi båğdän şäftåli oğırläb kelsäng, påçä qılämiz.

(7) Ädålät uni corttägä ermäk qıldi.

(1) Daha savaş başladığı günlerde birçok arkadaşı cepheye gitmişti. Okuldaki kızlar ekip olup kıra gittiler. Zalim, sözünü kimseden esirgemeyen, erkeksi Esrare ekibin başına geçti. Dildar, ekipteki kızlar arasında hem en alımlısı, hem en öfkelisiydi.

(2) O aşırı güzelliğinden mağrurlandığından, her türlü ekipte biraz şımarıktı. Ama Esrare onun naz–niyazına bakmadan ite–kaka işe gönderirdi. Nizamcan'ın en iyi arkadaşı Kerimcan da cepheye gitti. Sınıfındaki erkekler arasında gitmeyen bir tek Nizamcan kalmıştı. Bir eli sakat olduğu için onu askere almadılar. Nizamcan kırda çapa yapardı. O kırda gezerken, farkına varmadan kızlar ekibine varırdı ve kızların birbirlerini dürterek: «İşte enişte geliyor!» diye gülüştüklerini farketmezdi. Böyle şaşkın gelişlerinden birinde Esrare yolunu kesip:

(3) —Geberesice ne diye pis sinek gibi yapıştın buradan gitmiyorsun? – dedi.

(4) Adalet adlı kız ona doğru gözlerini kısıp, manalı manalı gülümsedi:

(5) —Hey, abla, öyle deme Nizam eniştemizdir.

(6) —Ha öyle mi? Öyleyse eğer şu bahçeden şeftali çalıp gelirsen, eniştemiz olursun.

(7) Adalet onunla bilerek dalga geçti.

(1) —Påççäning yüräkläri säl quyånçäsigäråq.

(2) Nizåmcånning cähli çıqib ketdi.

(3) —Åpçiqålmäymänmi? Åpçiqålmäymänmi? Mänä köräsänlär.

(4) U şundäy dedi–yu, ğırillägäniçä båğ täräfgä qaräb çåpdi.

(5) Årqadän qaräb qålgän qızlär Äsråräning bu işidän säl räncigändek bölişdi.

(6) —Nimäga unäqa qıläsän. Båğbån ämäki uşläb ålsä, çätåq qılädi.

(7) —Ätäyin qıldim, – dedi Äsrårä. – Şäftåli åpçiqålmäydi. Båğbån ämäki näq qåvrån bilän tırıqtirädi **(7)**.

(8) Säl ötmäy båğ tåmåndän it våvillägäni, båğbånning sökinäni eşitildi. Devårdän säkräb tüşgän Nizåmcån cån hålätdä teräkzårgä qaräb qåçdi. Åmbårdän çıqqan it uni änçä cåygäçä quvib bårdi. Keyin tilini åsiltirib årqagä qåytdi–då, qåyıl qıldimmi degändek, u yåk–bu yåqqa qaräb åldi.

(9) Äsrårä qatib–qåtib küldi. Dildår qåşlärini çimirib şiypångä çıqar ekän, Äsrårägä ginäli qaräb åldi.

(10) —Hä, påççämni xäfä qılgänimiz sizgä yåqmädimi?

(11) —Yaxşi emäs–dä birårvni şunäqa qılış.

(12) —Åbbå, – dedi Äsrårä uni mäsxarä qılib.

(1) —Eniştenin yüreği biraz tavşan gibidir.

(2) Nizamcan hayli sinirlendi

(3) —Alıp gelemez miyim? Alıp gelemez miyim? İşte görürsünüz.

(4) O böyle dedi ve hızla bahçeye doğru koştu.

(5) Arkasından bakan kızlar Esrare'nin bu işinden biraz üzülür gibi oldular.

(6) —Niçin öyle yaptın. Bahçıvan amca yakalarsa sorun çıkar.

(7) —Bilerek yaptım, – dedi Esrare. – Şeftaliyi alıp gelemez. Bağban amca iyi bir dayak ile onu kendine getirir **(7)**.

(8) Çok geçmeden bahçe tarafından köpek havlaması, bahçıvanın sövmesi işitildi. Duvardan atlayan Nizamcan can havliyle kavaklığa doğru kaçtı. Avlu deliğinden çıkan köpek onu epeyce kovaladı. Sonra dilini çıkararak geriye döndü ve becerebildim mi dermişcesine etrafına bakındı.

(9) Esrare katıla katıla güldü. Dildar kaşlarını çatıp kulübeye doğru giderken, Esrare'ye sitemle baktı.

(10) —Evet, eniştemi üzmemiz hoşunuza gitmedi mi?

(11) —Doğru değil ki birine böyle yapmak.

(12) —Tüh be! – dedi Esrare onunla dalga geçerek.

(1) Şu–şu boldi–yu, Nizåmcån qızlär zvenosigä yolämäy qoydi. Bu årädä Dildårni ikki–üç märtä körib, uyälgänidän båşini egib ötib ketdi.

(2) Mänä, bugün qızni cudä nåquläy päytdä, çömiläyåtgänidä körib qåldi. U özining behäyåligidän cudä–cudä xicålät boldi.

(3) Nizåmcån nimä bolgänini ävväligä esänkiräb bilälmägän edi. Älbättä undän üzr soräş keräk, degän oy bilän årqasigä qäytgändä, Dildår suvdän çıqib kiyinib ålgän, xärsänggä çonqayib åyåğını yuväyätgän edi, Nizåmcån uning yüzigä qarämäy mınğıllädi:

(4) —Keçir, Dildår, bexåsdän şundäy bolib qåldi.

(5) —Uyätsiz endi betinggä qandåq qaräymän, — dedi Dildår vä indämäy kättä yolgä çıqib dälä täräfgä qaräb ketdi.

(6) Änä şu våqeädän keyin Nizåmcån bilän Dildär uçräşib qålgüdek bolsä, bir–birining közgä qaräyålmäs edi. Umumän, Dildår Nizåmcångä körinmäslikkä häräkät qılärdi. Ämmå Nizåmcån uning tozğıgän qåp–qarä såçlärini, märmärdek åppåq biläklärini xäyåldän ketkäzålmäsdi. U dälä yolläridä kezib qızning yolini påylär, bütün vücudidän yåşlik – bälåğät täråväti bärq urib turgän qızni tinimsiz qomsärdi.

(7) Ålisdä qånli uruş bårmåqdä, şähärlär yånmäqdä, ådämlär yåvuz düşmän bilän cån täläşmåqdä edilär. Bu åsåyiştä qışlåq häm yurt qatåri uruş dähşätlärini keçirärdi. Qışlåqning äzämät yigitläri frântdä, dälä işläri äyälläru yåş bålälärgä qålgän.

(1) Böyle oldu ve Nizamcan kızlar ekibine yaklaşamadı. Bu arada Dildar'ı iki–üç kez görüp, utandığından başını eğerek geçip gitti.

(2) İşte, bugün kızı çok uygunsuz zamanda, suya girerken gördü. O kendisinin edepsizliğinden çok fazla utanıyordu.

(3) Nizamcan ne olduğunu önce şaşkırmamıştı. Mutlaka ondan özür dilemeliyim, diye düşünerek geriye döndüğünde, Dildar sudan çıkıp giyinmiş, kayaya çömelip ayağını yıkıyordu, Nizamcan onun yüzüne bakmadan mırıldandı:

(4) —Affet, Dildar, birdenbire böyle oluverdi.

(5) —Utanmaz, şimdi yüzüne nasıl bakacağım, — dedi Dildar ve sessizce büyük yola çıkıp kır tarafına doğru gitti.

(6) İşte, bu olaydan sonra Nizamcan ile Dildar ne zaman karşılaşsalar, birbirlerinin gözlerine bakamadılar. Genelde Dildar Nizamcan'a görünmemeye çalışıyordu. Ama Nizamcan onun dağılan kapkara saçlarını ve mermer gibi bembeyaz bileklerini düşünmeden edemiyordu. O kır yollarında gezerek kızın yolunu gözlüyor, bütün vücudundan gençlik–ergenlik duyguları kıvılcımlanan kızı devamlı özlüyordu.

(7) Uzakta kanlı savaş sürmekte, şehirler yanmakta, insanlar acımasız düşman ile mücadele etmekteydiler. Bu sakin köy de yurt çapında olduğu gibi savaş dehşetlerini yaşıyordu. Köyün delikanlı gençleri cephede, tarla işleri kadınlarla çocuklara kalmıştı.

(1) Här qandäy şäråitdä häm häyåt öz åqımini dävåm ettirädi. Otdämi, suvdämi ümr ötäverädi. Bålälär bälåğätgä yetäverädi, keksälär ümrini ötkäzäverädi **(8)**.

(2) Nizåmcånning häm bälåğät yåşi uruş båşlänib hämqışlåqläri ålis yurtlärdä cån ålib, cån beräyåtgän päytgä toğri kelgän.

(3) Yurt båşidä täşviş, Nizåmcån yürägidä tüşinib bolmäydigän ğäläti hislär.

(4) Yigitçäning uyqusu buzildi. Keçäläri yulduz tolä åsmångä tikilib, tünni tånggä uläb, quşlär näğmäsidän, suvlär şildiräşidän könngilgä älläqandäy yupänç izlärdi. Uning közigä bütün bir åläm Dildår bolib körinärdi.

(5) Nizåmcån çıdämädi. Yürägidä tolib–tåşgän gäplärni üzil–kesil tökib sålmåqçi bolib, qızni izläb yänä dälä qaräb ketdi.

(6) Dildår dälä şiyponidä bir boş hüsäyni özümni åldigä qåyib erinibginä ğucumläb yeb otirärdi. Qızlär päykäl åräläb ğuzä çåpıq qılib yürişibdi. Dildår Nizåmcånni körib sekin şiypåndän tüşdidä, yer süzgänçä ärıq tåmångä ötib ketmåqçi boldi. Oşä änhår boyidägi våqeädän keyin u Nizåmcånning yüzigä qarålmäsdi. Nizåmcån uni toxtätdi. Qız yerdän közini üzmäy turib qåldi.

(7) Yigit qapini yoqåtib çäynäldi. Qızgä yälingändek cävdiräb qarädi. Dildår såçini båşigä çämbäräk qılib ålgän. Årqa såçläri yuqarigä tårtilib, kişini mäst qıluvçi boyini älläqandäy körinärdi.

(1) Her şeye rağmen hayat akışını devam ettiriyordu. Otla, suyla ömür geçiverdi. Çocuklar ergenliğe giriyor, yaşlılar ömrünü geçiriyordu **(8)**.

(2) Nizamcan'ın da ergenlik yaşı, savaş başlayınca köylüleri uzak memleketlere ölüm kalım savaşı vermeye gittikleri zamana denk geldi.

(3) Yurdun genelinde kaygı, Nizamcan'ın yüreğinde anlaşılmaz garip hisler.

(4) Delikanlının uykusu kaçtı. Geceleri yıldız dolu gökyüzüne gözlerini dikip, geceyi tan vaktine bağlayıp, kuş nağmesinden, su şırıltısından gönlüne bir teselli arıyordu. Onun gözüne bütün bir âlem Dildar gibi görünüyordu.

(5) Nizamcan dayanamadı. Yüreğinde dolup taşan sözleri artık söylemeye karar verip, kızı aramaya yine kıra gitti.

(6) Dildar kır kulübesinde bir baş hüseyni üzümünü önüne koyup biraz erinerek salkım salkım yiyordu. Kızlar tarlalar içerisinden geçerek koza çapalıyorlardı. Dildar Nizamcan'ı görüp yavaşça kulübeden indi ve yere bakarak ark tarafına doğru gitmek istedi. Bu ırmak boyundaki olaydan sonra o, Nizamcan'ın yüzüne bakamıyordu. Nizamcan onu durdurdu. Kız yerden gözünü kaldıramadı.

(7) Delikanlı afallayıp kaldı. Kıza yalvarır gibi yardım dileyerek baktı. Dildar saçını yukarıda topuz yaptı. Saçları yukarı çekince, insanı mest eden boynu öylece görünüverdi.

(1) —Nimä işing bår edi?

(2) —Özim şundåq… — dedi tutilib Nizåmcån.

(3) —İşing bolmäsä ketä qål. Qızlärning köngligä gäp kelädi.

(4) Nizåmcån gäpini äytålmäy hämån esänkirärdi.

(5) —Sengä bir gäp äytmåqçi edim. Bilmädim, äytsäm nimä derkinsän. Urişmäysänmi, xäfä bolmäysänmi?

(6) —Yåmån gäp bolmäsä, negä xäfä boläy. Äyt!

(7) —Keyin äytämän. Väqt topib, keçråk huv oşä änhår boyigä bår. Båräsänmi? Råst äyt, båräsänmi? Bårä qål! – Nizåmcån keyingi gäplärni öpkäsi tolib äytdi.

(8) —Gäping bolsä håzir äytä qål.

(9) —Xåtircäm äytädigän gäp. Båräsänmi, ä?

(10) Dildår oylänib qåldi. Uning båşini bir tåmångä säl egibräq, uzun kiprikläri cuftläşgünçä közlärini yumib, oylänib turişi biräm çiråyli, biräm çiråyli!..

(11) Nizåmcån ungä mähliyå bolib, qımirlämäy cävåb **(9)** kütärdi. Ähiri qız uning közigä emäs, tut kesäyåtgändä teşä üzib ketgän bärmåqlärigä qaräb cävåb berdi:

(12) —Xop, mäyli, bårämän.

(1) —Ne işin var?

(2) —Ben böyle…. – dedi Nizamcan kekeleyerek.

(3) —İşin yoksa git. Kızların ağzına laf verme.

(4) Nizamcan aklından geçenleri söyleyemeden hâlâ bocalıyordu.

(5) —Sana bir şey söyleyecektim. Bilmiyorum söylesem ne dersin. Kavga mı edersin, üzülür müsün?

(6) —Kötü söz değilse, niye üzüleyim. Söyle!

(7) —Sonra söylerim. Vakit bulup akşamleyin o ırmak boyuna gel. Gelecek misin? Doğru söyle, gelecek misin? Geliver! – Nizamcan sonraki sözlerini ağlamaklı söyledi.

(8) —Söyleyeceklerini şimdi söyle.

(9) —Sükûnetle söylenecek söz. Gelecek misin haa?

(10) Dildar düşünmeye başladı. Başını bir tarafa biraz eğip, uzun kirpikleri birleşerek gözlerini yumup, düşünüp duruşu, öyle güzel, öyle güzeldi ki!...

(11) Nizamcan aşırı büyülenip, kıpırdamadan ondan cevap **(9)** bekledi. Sonra kız onun gözüne değil, dut keserken keskinin kestiği parmaklarına bakıp cevap verdi:

(12) —Peki, olur geleceğim.

(1) Nizåmcån äyäsidän häyitli ålgän bålädek dikångläb künni keç qıldi. U yåqqa bårdi, kälåvläb sämåvärgä kirdi. Çåy çaqirib qåyib çıqib ketib qåldi. U üygä kelgändä häli qårånğı tüşmägän edi. Äkäsidän xat kelibdi. Dädäsi kimgä oqıtişini bilmäy turgän ekän. Oqib berdi. Äkäsi Ä‘zämcån yärädår bolib gospital’dä yåtgänini, birår åylärdän keyin åtpuskägä bårib qålişini yåzgän edi. Nizåmcån konvertni dädäsining qoligä berdi–yu, ğızillägänçä çıqib ketdi.

(2) Uzåq–yäqındägi çäylälärdä çıråq miltiräb qålgän. Änhår qırğoğı ğırä–şirä yäruğ. Nizåmcån u yåqdän–bu yåqqa yürädi, säl tåvuş kelsä därråv älängläydi. Mänä, nihåyät, Dildårning qåräsi körindi. İkki såyä bir–birigä cudä häm yäqın turibdi. Nä undän, nä bundän sädå çıqadi. Şåşilmäy åy kötärildi. Uning åppåq likåpçäsi änhårgä tüşib çil–çil sindi.

(3) Şundäy şåirånä, şundäy åşiqånä mänzärägä «xål» bolib, goyå bu åşıq–mä‘şuqlärni mäsxärä qılib yäqınginädä bir eşäk hängräb yubärdi.

(4) Nizåmcån yüregidä tügilib yåtgän gäplärini äytålmäy duduqlänär, gäpiriş ornigä nuqul xorsinär edi. Negädir yığlägisi kelärdi.

(5) Dildår mäcnuntål nåvdäsini sindirib bir sıqım bärgni uning båşidän såçib yubårdi–dä, qıqırläb külib qåçdi. Nizåmcån uni quvib ketdi. Şu bähonä boldi–yu, Nizåmcån qızni şärttä quçåqläb, öpib åldi.

(1) Nizamcan annesi tarafından bayramlık verilen bir çocuk gibi hoplayıp zıplayarak günü geçirdi. Oraya gitti, buraya gitti, içi yanıp çayhaneye girdi. Çay isteyip içtikten sonra çıkıp gitti. O, eve geldiğinde henüz hava kararmamıştı. Ağabeyinden mektup gelmişti. Babası kime okutacağını bilmiyordu. Okudu. Ağabeyi Azamcan yaralanıp hastaneye yattığını, birkaç ay sonra izne geleceğini yazmıştı. Nizamcan zarfı babasının eline verdi ve fırlayıp çıkıp gitti.

(2) Uzak–yakın kulübelerde yağ lambaları yanıp sönüyordu. Irmak kıyısı yarı aydınlıktı. Nizamcan oradan oraya yürüyor, biraz ses gelse hemen etrafına bakınıyordu. İşte, nihayet Dildar’ın gölgesi göründü. İki gölge birbirine çok yakın duruyordu. Ne ondan, ne bundan ses çıkmıyordu. Yavaş yavaş ay yükseldi. Onun bembeyaz yuvarlağı ırmağa yansıyarak parça parça kırıldı.

(3) Böyle şairane, böyle âşıkane manzarayı bozup sanki bu âşıklarla dalga geçer gibi çok yakında bir eşek anırıverdi.

(4) Nizamcan içinden geçen sözleri söyleyemeyip kekeliyor, konuşacağına sürekli iç çekiyordu. Nedense ağlayası geliyordu.

(5) Dildar salkım söğüt filizini kırıp bir avuç yaprağı onun başından saçtı ve kıkırdayarak kaçtı. Nizamcan onu kovaladı. Bu bahaneyle de Nizamcan kızı birden kucaklayıp öpüverdi.

(1) Şu åqşåm Nizåmcån diligä tügilib yåtgän çigilni yeçib täşlädi. Şundän keyin qänçä bäytu ğäzällär oqildi. «Tå ölgünçä!» degän ähdu päymånlär boldi. Hättå ulär täniş–bilişlärdän yäşirinçä Åltiärıqning güzärigä tüşib båşlärini båşlärigä tiräb surät åldirib häm kelişdi. Keläyåtib Nizåmcån qızni qoltıqlädi–dä, äståydil tä‘kidlädi:

(2) —Seni heç kimgä bermäymän.

(3) Qız tegäcäklik qıldi:

(4) —Båşqa ådämgä tegip ketsäm–çi?

(5) —Ägär şunäqa qılsäng, oşä ådämni båltä bilän çåpib täşläymän **(10)**.

(6) İkkåvläri qatib–qåtib külişdi. Dünyådä ulärdän baxtiyår, ulärdän zor yoqdek edi. Nimägä uzätsä qolläri yetädigändek, könglilärigä kelgänning hämmäsini qılä ålışädigändek…

(7) Säl kün ötmäy Ä‘zämcåndän: yäqındä bårib qålämän, degän xat keldi. Nizåmcånlär üyi bir kündä şådlikkä toldi. Dädäsi İnåyät åqsåqål båzår–uçärini yığıştirib, ådämlärdägi näsiyätlärini unläriş bilän åvårä bolib qåldi.

(8) —Oğlim frånt dän kelyäpti. Çıqim köp bolädi. Pulumni beringlär.

(1) O akşam Nizamcan gönlünde düğümlenen düğümü söküp attı. Bundan sonra ne kadar beyit ve gazeller okundu. «Ta ölünceye kadar!» diye yeminler ettiler. Hatta onlar tanıdık–bildiklerinden gizlice Altınarık'ın pasajına gidip baş başa verip resim çektirip de geldiler. Geliverip Nizamcan kızı kolundan tuttu ve içten bir şekilde vurguladı:

(2) —Seni hiç kimseye vermeyeceğim.

(3) Kız sinirlendirmek için:

(4) —Başka biriyle evlenirsem ya? – dedi.

(5) —Eğer böyle yaparsan, o adamı balta ile keserim **(10)**.

(6) İkisi katıla katıla güldü. Dünyada onlardan mutlu, onlardan büyük yok gibiydi. Neye ellerini uzatsa yetişebilecek gibi, içlerinden geçenlerin hepsini yapabilecek gibiydiler…

(7) Birkaç gün geçmeden Azamcan'dan: «Yakında geleceğim» diye mektup geldi. Nizamcanların evi bir günde mutlulukla doldu. Babası İnayet aksakal pazar işlerini durdurup, insanlardaki paralarını tahsil etmek için uğraşıp durdu.

(8) —Oğlum cepheden geliyor. Masraf çok olur. Paramı verin.

(1) Köpçilik stäntsiyägä çıqib Ä‘zämcånni kütib åldi. Dildår xäm çıqdi. Uning egnidä oşä päytlärdä endi räsm bolgän puştı krepdeşin koyläk, åyåğıdä bäländ påşnälı tufli. Båşigä såçlärını turmäkläb ålgän edi. Ä‘zämcån vägåndän tüşib hämmä bilän quçåqläşib körişdi. Nizåmcånni bolsä yerdän äzåd kötärib åldı–dä, bir äyläntirib yänä yergä qoydi.

(2) —Oh–ho, cudä äzämät bolib ketibsän–ku, uylänib ålgäning yoqmi? Qolinggä nimä qıldi?

(3) U ukäsidän cävåb kütmäy, Dildärgä qarädi.

(4) —Våy puçuğ–ey, bärişnä bop ketibsän–ku!...

(5) U şundäy derdi–yu, Dildårning börtib qålgän kökräkläridän, tirsilläb turgän biläkläridän közlärini üzmäsdi.

(6) Nizåmcän öz båşigä tüşädigän sävdålärning xuddi şu däqiqadän båşlänişini qayåqdän bilsin. Yigitçä fråntçi äkäsining kelişidän, üyi tolib qålişidän quvånçi içigä sığmädi.

(7) Keldi–ketdi bolib Nizåmcän üç–tört kün Dildår bilän bäfurcä uçräşålmädi. Yol üstidä şåşib körişiş, bir ikki åğiz soräşişlärdän näri ötişålmädi. Nihåyät, üydän mehånlärning åyåği üzildi. Äkäsi häm qışlåq äylängäni çıqib ketädigän boldi. U özi işlägän dälälärdä, båğ vä qırlärdä keçgäçä äylänärdi, qäytib kelgändä yüzläri, közläri älläqandäy quvånçdän pårläb turärdi. Älbättä, bu såğıngän qışlåğı mänzäräläriga toyişdän, yåş–birådärlär bilän diydår körişişdän.

(1) Çoğunluk istasyona çıkıp Azamcan'ı karşıladı. Dildar da çıktı. Onun üstünde o vakitlerde moda olan pembe kumaştan bir gömlek, ayağında yüksek topuklu bir ayakkabı vardı. Saçlarını tepeden bağlamıştı. Azamcan vagondan inince herkesle kucaklaştı. Nizamcan'ı ise olduğu yerden kaldırdı ve bir döndürüp yine yere bıraktı.

(2) —Vay vay çok büyümüşsün, evlenmedin mi? Eline ne oldu?

(3) O küçük kardeşinden cevap beklemeden Dildar'a baktı:

(4) —Vay yassı burun**,** kocaman olmuşsun ya!

(5) O böyle dedi ve Dildar'ın büyümüş göğüslerinden, dolgunlaşan bileklerinden gözlerini ayıramadı.

(6) Nizamcan kendi başına gelecek felaketlerin adeta o dakikadan başladığını nereden bilsin. Mertçe asker olan ağabeyinin gelişinden, evin dolup taşmasından duyduğu mutlulukla içi içine sığmıyordu.

(7) Gelen giden olunca Nizamcan üç–dört gün Dildar ile rahat rahat buluşamadı. Yol üstü alelacele görüşmeleri, bir iki laf etmekten ileri gitmiyordu. Nihayet eve misafir gelmez oldu. Ağabeyi de köy gezmeye çıkmıştı. O kendi çalıştığı tarlalarda, bağ ve kırlarda akşama kadar dolaşıyordu, geri geldiğinde yüzü, gözleri anlaşılmayan bir sevinçle parlıyordu. Elbette, bu özlediği köyünün manzaralarına doymaktan, sevgili dostları ile görüşmekten.

(1) Mänä bugün Nizåmcån yänä Dildår bilän uçräşdi. İkkåvläri keç sälqındä ädir etägidä bittä–bittä yürib ketişyäpti. Nizåmcän yığilib qålgän gäplärini entikib, şåşilib gäpirär, Dildår bolsä bepärvåginä uning gäplärigä qulåq sålib bårär edi **(11)**.

(2) Umumän, Dildår keyingi künlärdä säl båşqaçäråq bolib qålgän edi. Nizåmcånni körgändä bir qızärib ålärdi–dä, pıldiräb qåçib ketärdi. Bugün u bundäy qılålmädi. Nåilåc qåldi. Şu päyt cudä yäqındä måtåtsikl pätilläb tindi. Bir åzdän keyin pästdän Ä‘zämcån çıqib keldi. U nimädändir häyäcånlänär, Dildårgä yåmän qarär edi.

(3) Nizåmcån nimä boläyåtgänini bilmäy häyrån boldi. Äkäsi bir ungä, bir Dildårgä qaräb turdi–dä, birdän årqasigä burilib pästga qaräb çåpib tüşib ketdi.

(4) Dildår uning årqasidän qaräb turärkän, şämål köyläginі bädänigä yapiştirdi. Nizåmcån dädillänib, uning ikki bilägidän mähkäm uşläb özigä qarätdi. Dildårning gävdäsi ögirildi–yu, yüzi, közläri hämån Ä‘zämcån ketgän tåmåndä edi.

(5) —Qoy, qoy, cini bolmä. – U Nizåmcånni kökrägidän itärib täşlädi.

(6) Dildår uning çängälidän yulqınib çıqdi–dä, åldingä qaräb çåpdi. Nizåmcån uni quvdi, yetålmädi. Qız etäklärini hilpirätib åldindä şämåldek yelib bårärdi.

(1) İşte bugün Nizamcan yine Dildar ile buluştu. İkisi akşam serinliğinde yamaç eteğine doğru ayrı ayrı yürüyorlardı. Nizamcan içinde biriken sözleri nefes nefese alelacele söylüyor, Dildar ise umursamadan onun sözlerini dinliyordu **(11)**.

(2) Genel olarak Dildar son günlerde biraz değişti. Nizamcan'ı gördüğünde kızarıyor ve hızla kaçıyordu. Bugün böyle yapamadı. Çaresiz kaldı. O bir şeyden yakından bir motosiklet patırdayıp sustu. Biraz sonra aşağıdan Azamcan çıkageldi. O bir şeyden heyecanlanıyor, Dildar'a kötü bakıyordu.

(3) Nizamcan ne olduğunu anlamadığından şaşırdı. Ağabeyi bir ona, bir Dildar'a baktı ve birden arkasına dönüp aşağı doğru koşarak gitti.

(4) Dildar onun arkasından bakarken, rüzgâr gömleğini bedenine yapıştırdı. Nizamcan cesaretlenip, onun iki bileğinden kuvvetlice kavrayıp kendine çevirdi. Dildar'ın bedeni çevrildi ama yüzü, gözleri hâlâ Azamcan'ın gittiği taraftaydı.

(5) —Bırak, bırak, deli olma. – O Nizamcan'ı göğsünden ittirdi.

(6) Dildar onun elinden kurtuldu ve öne doğru koştu. Nizamcan onu kovaladı, ama yetişemedi. Kız eteklerini sallayarak önünden rüzgâr gibi hızla geçip gitti.

(1) Nizåmcån oşä küni älläqandäy länj käyfiyät bilän üygä qäytdi. Äkäsi supädä etigini yeçäyåtgän edi.

(2) —Bäqqa kel, etikni tårtib yubår!

(3) Nizåmcån xåhlänqırämäy äkäsining åldigä bårdidä, etikni tårtdi. Äkäsi ungä sinåvçän közlärini tikib turärdi.

(4) —Hä, munçä qåvåq–tuşmuğing åsilib qåldi?

(5) —Heç–dä, – dedi Nizåmcån.

(6) Keyin u közlärini yumib nimänidir oyläb ketdi.

(7) —Dildår yaxşi qız bopti. Ammå…

(8) Nizåmcån äkäsining gäpigä tüşünmädi. Ornidän turdi–dä, härdämxäyållik bilän köçägä çıqib ketdi.

(9) Keç kirib ätråfni qårånğılik båsgän. Åsmåndä birin–ketin yulduzlär köz åçä båşlägän yåz keçäsi. Nizåmcån åğır ıztıråbli oylär bilän cimcit båğ köçälärdän ötib dälä yoligä çıqdi. Çigirtkälär tinimsiz çırılmäydi. Şäbädä qurib–qåvciräb qålgän otlärni yåqımsiz şitirlätädi.

(10) U uylärdi. Såğıntirgän äkäsi kelib üyi åbåd boldi, yår–birådärläri åldidä köpni körgän äkäsi **(12)** bilän fäxrlänädi. Bu yäqın ärädä undän baxtli ådäm yoq…

(1) Nizamcan o gün anlaşılmaz uyuşuk bir ruh haliyle eve döndü. Ağabeyi sofada çizmesini çıkarıyordu.

(2) —Buraya gel, çizmemi çekiver!

(3) Nizamcan biraz isteksizce ağabeyinin yanına geldi ve çizmesini çekti. Ağabeyi ona sorgulayıcı gözlerle bakıyordu

(4) —Hey, neden bu kadar suratın asıldı?

(5) —Bir şey yok – dedi Nizamcan.

(6) Sonra o gözlerini yumup bir şeyler düşünmeye başladı.

(7) —Dildar güzel bir kız olmuş. Ama…

(8) Nizamcan ağabeyinin ne demek istediğini anlamadı. Yerinden kalktı ve kararsız bir şekilde sokağa çıktı.

(9) Akşam olup etrafa karanlık çöktü. Gökyüzünde art ardına yıldızların göz kırpmaya başladığı bir yaz gecesi. Nizamcan aşırı ızdıraplı düşüncelerle tenha bağ kenarlarından geçip kır yoluna çıktı. Çekirgeler durmadan cır cır ötmüyordu. Hafif yel kuruyan otları ürkütücü bir şekilde hışırdatıyordu.

(10) O düşünüyordu. Özlenen ağabeyi gelince evi mutlu etti, dostları önünde çok şey gören ağabeyi **(12)** ile gurur duyuyordu. Bu kısa zamanda ondan şanslı insan yok…

(1) Äkäsi nimä qılmåkçi? Dildår bilän yäqınligi ungä yåqmäyäptimi? Bälki Dildårning birår qılığı äkäsigä otirişmäyåtgändir…

(2) Nizåmning källäsigä kütilmägändä bir oy keldi. Yå äkäsi Dildårni sevib qåldimikin? Yoğ–e! Ehtimål, uning sevişini bilmäs?

(3) U miyäsigä kelgän bu oydän qorqib ketdi. Bårdi–yu, u Dildårni sevgän bolsä, eşitgänlär nimä deydi? Äkäsi nimä deydi? Nizåmcån oyläyverib qıynälib ketdi. Oyining åxıri şu boldi. Üç–tört kün äkäsining közigä körinmäy qoyä qålädi.

(4) İkki kündän keyin Nizåmcån oråqçilärgä qoşilib qırgä ketib qåldi. Qırdä ådämlärgä zår bolib turişgän edi. Qårä tergä båtib buğdåy ordi. Çådir åldidä keçäläri yulduzlärgä qaräb xäyålän Dildår bilän gäpläşdi. Ilıq qır şäbädäsi ungä älläqandäy äfsånälärni sözläb beräyåtgängä oxşär, uni yänädä Dildårgä yäqın qılib qoyär edi.

(5) Yigirmä kün degändä Nizåmcån qåräyib, åzib qırdän qäytib keldi. Eşikdän kirib kelişi bilän dädäsi uni kåyiy båşlädi:

(6) —Qanäqa beğam båläsän? Ertägä toy bolsä–yu, bu tentäk älläqayåqlärdä däydib yürsä.

(7) —Qanäqa toy?

(8) —Äkängni üyläntiryäpmiz. Keçä toy yubårdik. Ertägä tumånätni båşimizgä yığämiz.

(1) Ağabeyi ne yapmak istiyordu? Dildar ile yakınlığı hoşuna gitmiyor mu? Belki Dildar'ın bir kötü huyu ağabeyinin hoşuna gitmemiştir…

(2) Nizam'ın aklına beklenmedik bir fikir geldi. Ya ağabeyi Dildar'ı seviyorsa? Yok ya! Acaba onun sevdiğini bilmiyor mu?

(3) O aklına gelen bu düşünceden korktu. Eğer, o Dildar'ı seviyorsa, duyanlar ne derdi? Ağabeyi ne derdi? Nizamcan düşününce vicdan azabı çekti. Düşüncesinin sonu şu oldu. Üç dört gün ağabeyinin gözüne görünmez oldu.

(4) İki gün sonra Nizamcan orakçılara katılıp kıra gitti. Kırda insanlara muhtaç olmuştu. Kan ter içinde kalarak buğday biçti. Çadır önünde geceleri yıldızlara bakıp hayalen Dildar ile konuştu. Ilık bozkır yeli ona efsaneler anlatıyor gibiydi, onu daha da Dildar'a yaklaştırıyordu.

(5) Yirmi gün sonra Nizamcan esmerleşip, zayıflayarak kırdan geri döndü. Eşikten girer girmez babası onu azarlamaya başladı.

(6) —Ne kadar kaygısız çocuksun? Yarın düğün olacak, bu aptal bir yerlerde serserilik ediyor.

(7) —Hangi düğün?

(8) —Ağabeyini evlendiriyoruz. Dün çeyizi gönderdik. Yarına kalabalık olacağız.

(1) Nizåmcån birdän sevinib ketdi, äkäsi üylänsä özi bilän özi åvårä bolib uni årtıqçä tergamäy qoyädi. U dädäsidän sekin sorädi:

(2) —Äkäm kimni ålyäpti?

(3) —Xabäring yoqmi? Yunusäli åtäning qızini kelin qılyäpmiz…

(4) Bu – Dildår edi! Dädäsining gäpi åğzidä qålib, Nizåmcån säpçib ornidän turib ketdi–yu, beixtiyår bir–ikki qadäm båsdi. Uning bu hålätidän İnåyät åqsåqål häyrån edi.

(5) —Nimä gäp özi? Cinni bolib qåldingmi, bålä?! Nizåmcån gäpirålmäs, dir–dir titrär edi. Şu päyt küyåvlik särpålärini kiyib ålgän Ä‘zämcån kirib keldi. Ukäsining väcåhätini körib häyrån boldi.

(6) —Sengä nimä boldi, ukä, tåbing äynib qålmädimi **(13)**?

(7) Ä‘zämcån uning yelkäsigä qolini täşläb, mehribånlik bilän yüzigä tikildi. Nizåmcån zärdä bilän uning qollärini ålib täşlädi.

(8) —Esing cåyidämi?

(9) Nizåmcån uning közlärigä ğäzäb bilän tikildidä, köçägä åtildi.

(1) Nizamcan'ın birden sevindi, ağabeyi evlenirse kendi kendiyle meşgul olup onu artık sorgulamazdı. O babasına sakin bir şekilde sordu:

(2) —Ağabeyim kimle evleniyor?

(3) —Haberin yok mu? Yunusali atanın kızı gelinimiz oldu…

(4) Bu Dildar idi! Babasının söyleyecekleri bitmeden, Nizamcan atılıp yerinden kalktı ve gayri ihtiyari bir iki adım attı. Onun bu haline İnayet ata şaşırdı.

(5) —Ne oldu ki? Delirdin mi çocuk?! – Nizamcan konuşmuyor tir tir titriyordu. O anda damatlık kıyafetini giyen Azamcan giriverdi. Kardeşinin hâlini görüp şaşırdı:

(6) —Sana ne oldu kardeşim, hasta mısın **(13)**?

(7) Azamcan onun omzuna elini atıp, şefkatle yüzüne gözlerini dikti. Nizamcan sinirle onun kollarını çekip attı:

(8) —Aklın başında mı?

(9) Nizamcan onun gözlerinin içine sinirle baktı ve sokağa fırladı.

(1) Äkä bilän ukä bir–birining könglini bilmäsdi. Nizåmcån muhäbbät bilän nåmus otidä qåvurilärdi. Ä‘zämcån bolsä toy, täntänä hävåsidä özini qoyärgä cåy tåpålmäsdi. Ölim yäkäsidä cån ålib, cån bergän yigit bu künlärni özümçä oylägänmidi! U niyätigä yetdi. Qışlåqning tämtäm qızigä üylänyäpti. Ä‘zämcån körkäm yigit. Håzir u küyåvlik särpäläridä çinäkäm åçilib ketgän. Uni şu turişidä körgän här qandäy qız häm huşini yoqåtişi turgän gäp.

(2) Ämmå ulärning toyläri bu qadär tezläşib ketişi säbäbini Nizåmcån tüşünmäsdi. Hämån öz yåğıgä özi qåvurilär, älämini kimdän ålişini bilmäs edi. Hättå u äkäsining közigä tik qaräb: «Dildårni men sevämän, uni öz håligä qoy!» – deb äytişgä täyyår.

(3) U üyidän çıqışi bilän telbädek kälåvläb Dildårning üyigä qaräb çåpdi. Bu beår, bu subutsiz qızni åğzigä kelgän älämli gäplär bilän häqårät qılmåqçi, birgä tüşgän surätini közi åldidä burdä–burdä qılib yırtib täşlämåqçi boldi.

(4) U cähl bilän köçä eşikni åçgändä supäni toldirib otirgän keksälärni körib toxtädi. Otirgänlärdän biri:

(5) —E, kel, qudä bålä, – deb yånidän cån körsätdi.

(1) Ağabey ile kardeş birbirinin içinden geçenleri bilmiyordu. Nizamcan aşk ile namus ateşinde kavruluyordu. Azamcan ise düğün, tören isteğiyle bir yerlere sığamıyordu. Ölüm kıyısında savaşan bu yiğit bu günleri kendince düşlemiş miydi? O isteğine kavuştu. Köyün endamlı kızıyla evleniyordu. Azamcan yakışıklı delikanlı. Şimdi bu damatlık kıyafetleri içerisinde gerçekten hoş görünüyordu. Onu bu halde gören herhangi bir kızın da aklının başından gideceği belli.

(2) Ama onların düğünlerinin bu kadar çabuk yapılmasının sebebini Nizamcan anlamamıştı. Hâlâ kendi derdiyle yanıyor, acısını kimden çıkaracağını bilmiyordu. Hatta o ağabeyine dik dik bakıp: «Dildar'ı ben seviyorum, onu rahat bırak», – diye söylemeye hazırdı.

(3) O evinden çıkar çıkmaz deli gibi alevlenip Dildar'ın evine doğru koştu. Bu utanmaz, bu sözünde durmayan kıza ağzına gelen kötü sözleri söyleyerek hakaret etmek, birlikte çektirdikleri resmi gözü önünde parça parça edip yırtarak atmak istiyordu.

(4) O kızgınlıkla sokak kapısını açtığında sofayı dolduran ihtiyarları görünce durdu. Oturanlardan biri:

(5) —Hadi gel, dünür oğlan, –diye yanından yer gösterdi.

(1) Nizåmcän nimä qılişini bilmäy serräyib turib qåldi. Keyin otirgänlärni häyrån qåldirib yänä çıqib ketdi. Biråv undän, negä keldingü, negä ketyäpsän, deb sorämädi.

(2) U güzärgä çıqdi. Hämmä öz işi bilän bänd. Sämåvärlärdä åcåyiştälik. Rädio qoşığini båş egip tingläyåtgänlärning häm içidä unikigä oxşägän därd bårmikän? Birginä Nizåmcånningginä içini äri täläyäpti.

II

(3) Äsrårä Nizåmcånning gäpini eşidib häyrån qåldi.

(4) —Våy, pismıq, våy, içingdän pişmäy ölgür **(14)** Dildår! Mingirläb yürib qılgän işini qäränglär.

(5) Ertäläb Äsrårä prävläniyegä ketgänidä Dildår zvenogä kelib hämmä qızlärni toygä äytib ketgän edi. Dildårning Nizåmcån qålib Ä‘zämcångä tegayåtgänini eşitib cığibiyråni çıqdi.

(6) —Håy, qızlär, – dedi Äsrårä şiypändä nimçäsini kiyä turib, – senlär işläringni qıläverläring, håzir bårib u beburdning dådini berib qoyäy. Våy, tüsingni yel yegür.

(7) U pirillägäniçä qışlåqqa qaräb uçdi.

(8) Dildårning üyidä tumånät ådäm. Biråv oçåq kävläyäpti. Biråv otin yåryäpti. Nåvvåy çål peşänäsini båyläb tändirgä ot qaläyäpti. Äsrårä håvligä kirişi bilänåq endi işni toxtätib bolmäsligini päyqadi. Şundäy bolsä häm Dildårni üzib–üzib ålmåqçi boldi.

(1) Nizamcan ne yapacağını bilmeden donup kaldı. Sonra oturanları şaşkın bırakarak yine çıkıp gitti. Birisi ona niye geldin, niye gidiyorsun diye sormadı.

(2) O çarşıya gitti. Herkes kendi işiyle meşgul. Çayhanelerde sessizlik. Radyo şarkısını başını eğerek dinleyenlerin de arasında onunkine benzer derdi olan var mıydı? Bir tek Nizamcan'ın içini yaban arısı talan ediyordu.

II

(3) Esrare Nizamcan'ın sözlerini işitince şaşırdı:

(4) —Vay sinsi, vay içten pazarlıklı geberesice **(14)** Dildar! Karda yürüyüp izini belli etmeyene bakın!

(5) Sabahleyin Esrare idareye gittiğinde Dildar işletmeye gelerek bütün kızları düğüne çağırıp gitmişti. Dildar'ın Nizamcan'ı bırakıp Azamcan ile evleneceğini işitince çok fazla öfkelendiler.

(6) —Hey, kızlar, – dedi Esrare kulübede yeleğini giyerken, – siz işinizi yapın, şimdi gidip o döneğin dersini vereyim. Vay, görünüşünü yel alsın.

(7) O fırlayıp köye doğru hızla gitti.

(8) Dildar'ın evi kalabalıktı. Biri ocak yakıyordu. Biri odun kırıyordu. Fırıncı ihtiyar alnını bağlayıp tandıra ateş atıyordu. Esrare avluya girer girmez şimdi bu işin durdurulamayacağını anladı. Böyle olsa da Dildar'ı kesip kesip parçalamak istiyordu.

(1) Tåmårqadägi supädä Nizåmcånning åpäsi Risålät Dildårni tik turğızib qåyib ätläs köyläkning yåkäsini ölçäyäpti. Dildår uni körişi bilän sevinib ketdi:

(2) —Ortåqcånginämdän äylänib ketäy, qaräşgäni keldingmi?

(3) —Toyingni buzgäni keldim.

(4) Uning gäpini häzilgä ålgän Risålät hiringläb küldi:

(5) —Bittä şunäqa ådäm tåpålmäy turgän edik.

(6) Äsrårä tå Risålät köyläkning beli, yengini ölçäb bolgünçä qaräb turdi. Åxiri Risålät işini bitkäzib çıqib ketdi. İkki qız yålğız qålişdi.

(7) —Nimä qılib qoyding? – dedi Äsrårä.

(8) —Nimä qılibmän?

(9) —Yür, baqqa! İş bår.

(10) Dildår, zvenodä bir gäp bopti, deb oyläb, indämäy uning åldigä tüşib köçägä çıqdi. Yånğåqzårgä yetişgändä Äsrårä nimçäsini yeçib mäysägä täşlädi–dä, yånbåşlädi.

(11) —Otir!

(12) Dildår otirdi.

(1) Bahçedeki sofada Nizamcan'ın ablası Risalet Dildar'ı ayağa kaldırıp atlas gömleğinin yakasını ölçüyordu. Didar onu görür görmez çok sevindi:

(2) —Canım arkadaşım, kurban olayım, yardım etmeye mi geldin?

(3) —Düğününü bozmaya geldim.

(4) Onun sözünü şaka zanneden Risalet kıkır kıkır güldü:

(5) —Bunun gibi adam zor bulunur.

(6) Esrare ta Risalet gömleğin belini, yenini ölçüp bitirene kadar baktı. Sonra Risalet işini bitirince çıkıp gitti. İki kız yalnız kaldılar:

(7) —Ne yapıyorsun? – dedi Esrare.

(8) —Ne yapmışım?

(9) —Yürü, buraya! İşimiz var.

(10) Dildar iş ekibinde bir şey oldu, diye düşünerek, sessizce onun önüne düşüp sokağa çıktı. Cevizliğe geldiğinde Esrare yeleğini çıkarıp çimene attı ve yanına uzandı.

(11) —Otur!

(12) Dildar oturdu.

(1) Äsråräning özining şoxligi bilän bütün qışlåqdä nåm çıqargän edi. U xånäsi kelgändä heç kimni äyämäsdi. Mäclislärdä kimning kämçiligi bolsä, şärttä yüzigä äytäverärdi. Undän räis häm häyiqardi. Qızlär–ku zirilläşärdi. Äsråräning zvenosidä biråv qız işdän keç qålmäsdi **(15)**. Qızlär Äsråräning, tur, desä turişärdi, otir, desä otirişärdi.

(2) Bu şäddåd qızning bilmägän hünäri, qılmägän işi yoq edi. Räis bä'zän: «Oğıl bålä bolib tuğilişinggä bir bähyä qålgän ekän», deb külib qoyärdi.

(3) U yåşligidä tekkängä tegip, tegmägändä kesäk åtärdi. Köyläginі qåräåydä beläb träktårçining årqasidä ergäşib yürär, u tüşlikkä çıqqandä sorämäy träktårni häydäb qålärdi. Räisning şåfyåri säl közi şämğalät bolsä, mäşinäsini ğızillätib häydäb qålärdi. Qışlåq köçälärini çängitib, tåvuqlärni qaqalätib yänä cåyigä keltirib qåyib, ğåyib bolärdi.

(4) Qız båläni yåmån gäp bilän sökib bolmäsä, urib bolmäsä, şåfyårlär içidä sökinib, muşt oqtälib qoyä qålişärdi.

(5) Uning bunäqa işlärini körgänlär:

(6) —Bu qızdän bir bälå çıqadi. Ontä oğilning ornini båsädi, – deyişärdi.

(7) Äsråräning Nizåmcånlär bilän bir sinfdä oqıgän. Ulär bir–birläri bilän senläşib gäpläşişärdi. Uning Nizåmcångä älåhidä yäqınligi bår edi.

(1) Esrare yaramazlığı ile bütün köyde nam salmıştı. O evine gelene kadar hiç kimseye acımazdı. Toplantılarda kimin eksiği olsa tereddüt etmeden yüzüne söyleyiverirdi. Ondan reis bile korkardı. Kızlar ise korkudan titrerlerdi. Esrare'nin işletmesinde bir tek kız işe geç kalmazdı **(15)**. Esrare kızlara «kalk» dese kalkar, «otur» dese otururlardı.

(2) Bu zalim kızın bilmediği meslek, yapmadığı iş yoktu. Reis bazen; «Erkek çocuk doğmana ramak kalmıştı» diyerek gülerdi.

(3) O çocukluğunda kendisine dokunana dokunur, dokunmadığında kesek atardı. Gömleğini kara yağa bulayıp traktör şoförünün arkasına takılır, o öğle yemeğine gittiğinde izin almadan traktörü sürerdi. Reisin şoförü fark etmeden, arabasını sürerdi. Köy sokaklarını tozutarak, tavukları gıdaklatarak yine yerine koyup, kaybolurdu.

(4) Kız çocuğuna kötü söz ile küfredemese, dövemese de, şoförler içinde küfredip, dövmekle tehdit ederdi.

(5) —Onun bu türde hareketlerini görenler:

(6) —Bu kız bir baş belası. On tane oğlana bedel – diyorlardı.

(7) Esrare Nizamcanlar ile aynı sınıfta okumuştu. Onlar birbirleriyle samimi olarak konuşurlardı. Onun Nizamcan'a ayrı bir yakınlığı vardı.

(1) Äsrårä Nizåmcånning eng yaqın ortåğı Kärimcån degän båläni yaxşi körärdi. Kärimcån – boşbäyåvginä, ölgüdek såddä, boşäşgän edi. Hättå qışlåqdägilärning özläri uni «qışlåqi» deb mäsxarä qılişärdi. Şu boşäşgän qışlåqı båläni häm Äsrårä ådäm qıldi. Såç qoydirdi, galstuk taqadigän qıldi. Äsrårä ungä käştä tikilgän dästromållär tikib berdi. Däzmålsiz köyläk kiysä, egnidän yeçib ålib äyäsigä bildirmäy üyidä däzmälläb çıqib kiydirärdi.

(2) Kärimcån uruşgä ketgäç, Äsrårä birån åy telbänämå bolib yürdi–yu, därråv özini öngläb åldi. Nizåmcån bilän därdläşädigän, kelgän xatlärni birgä oqiydigän bolib qålişdi. Çünki Kärimcån Äsrårä ådämlär åldidä xıcålät bolmäsin, deb ungä yåzgän xatini häm Nizåmcångä conätär edi.

(3) Dildår Äsråräning yånigä otirdi. İkkåvi änçä väqtgäçä indämäy qålişdi.

(4) —Gäpir, – dedi Dildår. – Nimä gäping bår? Nimäni çätåq qılib qåyibmän.

(5) Äsrårä ungä ğazäb bilän qarädi:

(6) —Ä’zämcångä tegyäpsänmi?

(7) —Hä **(16)**.

(8) —Ukäsigä öptirib, äkäsigä tegäsänmi?

(9) Dildår çoğdek qızärib ketdi. Yüzini ögirib åldi. Ämmå çurq etålmädi.

(10) —Gäpirsäng–çi, negä undäy qılding?

(11) Dildår ungä qarämäy cävåb berdi:

(12) —Bilmädim, bilmädim…

(1) Esrare Nizamcan’ın en yakın arkadaşı Kerimcan adlı çocuğu seviyordu. Kerimcan – saf, ölü gibi temiz, öfkeliydi. Hatta köydekiler de onunla «ahmak» diye dalga geçerdi. Bu öfkeli ahmak çocuğu da Esrare adam etti. Saç uzattı, kravat takmaya alıştırdı. Esrare ona nakışlı mendiller dikiverdi. Ütüsüz gömlek giyinse üstünden çıkarıp annesine farkettirmeden evinde ütüleyip giydirirdi.

(2) Kerimcan savaşa gidince, Esrare bir ay divane oldu ama hemen kendini toparladı. Nizamcan ile dertleşiyor, gelen mektupları birlikte okuyorlardı. Çünkü Kerimcan Esrare insanlar önünde utanmasın, diye ona yazdığı mektubu da Nizamcan’a gönderiyordu.

(3) Dildar Esrare’nin yanına oturdu. İkisi uzun zaman sessizce kaldılar.

(4) —Söyle, – dedi Dildar. –Ne söyleyeceksin? Niye böyle kötüleştin.

(5) Esrare ona öfkeyle baktı:

(6) —Azamcanla evlenecek misin?

(7) —Evet **(16)**.

(8) —Kardeşine öptürüp, ağabeyiyle mi evleniyorsun?

(9) Dildar ateş gibi kızardı. Yüzünü çevirdi. Ama bir tek kelime etmedi.

(10) —Söyler misin neden böyle yaptın?

(11) Dildar ona bakmadan cevap verdi:

(12) —Bilmiyorum, bilmiyorum…

(1) —Nizåmning yüzigä qandåq qaräysän?

(2) Dildår cävåb bermädi.

(3) —Äkä–ukäning bir–biridän begånä bolib ketişini oylädingmi?

(4) Dildår bir seskändi–yu, gäpirålmädi.

(5) —Bu gäplär Äz'ämcånning qulåğıgä yetib qålsä turmuşning zähär bolişini häm oylägänmisän?

(6) Dildår toğridä oyläb körmägän edi. Köz åldi qårånğıläşib ketdi.

(7) Äsrårä nimä qılişini bilmäy uning tepäsidä ikki qolini beligä tiräb urinişişgä çåğlängän xoråzdek turärdi.

(8) —Håzir toyni toxtätäsän. Toxtätmäsäng, qışlåqni båşigä kötärib şåvqın sålämän, şärmändängni çıqarämän.

(9) Ungä cävdiräb båqqan Dildårning közläridän duv–duv yåş åqardi. Uning bu hålini körgän Äsrårä qarşisigä çökkälädi.

(10) —Äyt, nimä bolgän?

(11) —Toy bolmäsä, şärmändä bolämän. Bir häftä boldi, bir häftä... Äzämcångä tekkänmän...

(12) —Şärmändä!

(13) Nizåmcån qırgä çıqib ketgän künlärdä, Äzämcån Dildårning yolini påyläydigän bolib qålgän edi. Qårä qåş, kökräkdår, xuşbiçim bu yigit Dildårning häm huşini oğırlägän edi. Äynıqsä, Äzämcån härbiy fårmädä cudä älåmät körinärdi. Dildår Äzämcånni kördi–yü, Nizåmcån közigä bir yåş bålä, gödäk bolib körindi–qoydi.

(1) —Nizamcan'ın yüzüne nasıl bakacaksın?

(2) Dildar cevap vermedi.

(3) —Ağabey–kardeşin birbirinden uzaklaşabileceğini düşündün mü?

(4) Dildar bir anda ürperdi, konuşamadı.

(5) —Bu sözler Azamcan'ın kulağına gitse hayatının zehir olabileceğini de düşündün mü?

(6) Dildar bu açıdan düşünmemişti. Gözünün önü karardı.

(7) Esrare ne yapacağını bilmeden onun tepesinde iki elini beline koyarak dövüşmeye hazırlanan horoz gibi duruyordu.

(8) —Şimdi düğünü durduracaksın. Durdurmazsan köyü başıma toplayıp yaygara kopartırım, utanmazlığını ortaya çıkarırım.

(9) Ona gözlerini dikerek bakan Dildar'ın gözlerinden şıpır şıpır yaşlar dökülüyordu. Onun bu halini gören Esrare onun karşısına çömeldi.

(10) —Söyle ne oldu?

(11) —Düğün olmazsa rezil olacağım. Bir hafta oldu, bir hafta …. Azamcan ile evleneceğim.

(12) —Rezil!

(13) Nizamcan bozkıra çıkıp gittiği günlerde, Azamcan Dildar'ın yolunu beklemeye başlamıştı. Karakaşlı, geniş göğüslü, yakışıklı bu yiğit Dildar'ın da kalbini çalmıştı. Özellikle, Azamcan askeri üniforma içerisinde çok heybetli görünüyordu. Dildar Azamcan'ı gördü ve Nizamcan gözüne bir küçük çocuk, toy olarak göründü.

(1) Qåq tüş päyti edi. Dildår däläd̈n qäytä yåtib yolni yaqın qılış üçün ätäyläb tutzår åräläb kelärdi. Kelä turib tut tägidägi qåq kesäkkä qångä oxşäş bir nimä tåmgänini kördi–dä, toxtädi. Biråntäsi çuğurçıq åtgän bolsä, qåni tåmgändir, deb oylädi. Şu päyt tepädän kimningdir yotälgänini eşitib yuqårigä qarädi. Tut tepäsidä mäykäçän bolib ålgän Äzämcån şåtut yeb turärdi. U bir qoli bilän şåxgä åsilib käftidä şåtut uzätdi. Qız uni iymänib åldi–yu, bittä–bittä åğzigä sålä båşlädi **(17)**. Äz'ämcån peş tergänini ungä peş uzätäverdi. Åxiri özini güp etib yergä åtdi. Uning mäykäläri, biläkläri şåtut säçrägänidän dåğ bolib ketgän edi. Äz'ämcån Dildårgä yäqın kelib ilcäydi. U şundäy qoläy uçräşuvni köpdän niyät qılib yürärdi. Mänä bugün niyätigä yetdi. Titräb–qaqşäb qızning bilägigä qol uzätdi. Qız ävväligä qarşilik körsätdi. Keyin ikkåvi båşläşib kimsäsiz tutzår åräläb ketişdi. Oşä küni ulär tutzårdän keçgä yäqın çıqişdi. Dildårning qåvåqläri quzärgän, közläri biråvgä dädil qaräyålmäsdi. Ertäsi Äz'ämcån yänä uning yolini päylädi. Qılmişi üçün undän üzr sorädi. Dildår yığlädi. Äz'ämcån şu sir sirligiçä qålişini, yäqın årädä toy qılib ungä üylänişini äytib, qızni tinçitdi.

(1) Tam öğle vaktiydi. Dildar kırdan dönüş yolunu kısaltmak için bilerek karadut bahçesinin içinden geçiyordu. İlerlerken karadut altındaki keseğe kana benzeyen bir şeyin damladığını gördü ve durdu. Biri kuş vurmuşsa, kanı damlamıştır diye düşündü. O anda yukarıdan birinin öksürdüğünü işiterek yukarıya baktı. Dut tepesinde iç çamaşırlarıyla duran Azamcan dut yiyordu. O bir eli ile ağaca tutunup karadut uzattı. Kız onu utanıp aldı ve tek tek ağzına atmaya başladı **(17)**. Azamcan hem topluyor, hem uzatıyordu. Sonra kendini küt diye yere attı. Onun atleti, bilekleri dut sıçradığından lekelenmişti. Azamcan Dildar'a yaklaşıp gülümsedi. O böyle rahat görüşmeyi uzun zamandır istiyordu. İşte bugün isteğine kavuştu. Titreye titreye kızın bileğine el uzattı. Kız önce karşı koydu. Sonra ikisi başbaşa ıssız karadut bahçesinin içlerine doğru ilerlediler. O gün onlar karadut bahçesinden akşamüstü çıktılar. Dildar'ın göz kapakları kızarmış, kimsenin gözlerine bakmaya cesareti yoktu. Sabahleyin Azamcan yine onun yolunu gözledi. Yaptığı için özür diledi. Dildar ağladı. Azamcan bu sırrın gizli kalacağını, yakın zamanda düğün yapıp onunla evleneceğini söyleyip, kızı sakinleştirdi.

(1) Äsrårä ålislärgä termilib turib älläniмälärni oylärdi. Äsrårä bir närsä toğrisidä fikr yüritsä därråv qarårgä kelärdi–yu, şärttä äytib qoyä qålärdi. Dildår qılgän iş uni häm oyläntirib qoygän, nimä deyişi, nimä qılişini bilmäsdi. Åxıri u şundäy dedi:

(2) —Şärmändälikni boyningä ålibsän. Äkä bilän ukäni bir–biridän cudå qılibsän.

(3) Dildår ornidän turişgä turdi–yu, ketålmäy ungä bäqräyib qaräb qåldi. Birdän höngräb yığläb yubärdi. Dilidägi gäplärni öpkäsi tolib ketgänidän äytä ålmäsdi. Äsråräning otli közlärigä båqib turib gäpirä ketdi:

(4) —Nimä qıläy, nimä qıl, deysän? Ä'zämcånni yaxşi körib qåldim. U Fråntdän kelgän kündän beri telbä bolib yüribmän. Közimgä undän båşqa heç närsä körinmäydi.

(5) —Nizåm–çi – dedi Äsrårä.

(6) Dildår yergä qarädi.

(7) Äsrårä oyläb qaräsä köngil işi nåzik närsä ekän. U Dildårni nimä deb äybläydi? İkkåvi bir–birini sevibdi. Älläqaçån er–xåtin häm bolib ålişibdi. İkki årädä Nizåmgä qıyin…

(8) Äsrårä Dildår bilän xayirläşmäy otlärni rähmsiz båsib yånğåqzårdän çıqib ketdi.

(9) Şiypån åldidä uni Nizåmcån kütib otirärdi. Äsråräni körib birån yaxşi gäp tåpib keldi, degän oy bilän ornidän turdi.

(1) Esrare uzaklara gözlerini dikip bir şeyler düşünüyordu. Esrare bir şey hakkında fikir yürütse hemen karar verir ve tereddüt etmeden söyleyiverirdi. Dildar'ın yaptığı şey onu da düşündürmüş, ne diyeceğini, ne yapacağını bilemedi. Sonra o böyle dedi:

(2) —Rezilliği kabul ediyorsun. Ağabey ile kardeşi birbirinden ayırıyorsun.

(3) Dildar yerinden kalkmasına kalktı, ama gidemeden ona anlamsız bir şekilde baka kaldı. Birden hüngür hüngür ağlamaya başladı. Gönlünden geçen sözleri ağlamaklı olduğundan söyleyemezdi. Esrare'nin alev alev gözlerine bakıp konuşmaya başladı:

(4) —Ne yapayım, ne yap, diyorsun? Azamcan'ı sevdim. O cepheden geldiği günden beri deli gibi yim. Gözüm ondan başka hiçbir şey görmüyor.

(5) —Ya Nizam? – dedi Esrare.

(6) Dildar yere baktı.

(7) Esrare baksa, gönül işi ince bir şeymiş. O Dildar'ı ne diye ayıplıyordu? İkisi birbirini seviyordu. Çoktan karı koca da olmuşlardı. Asıl iki arada kalan Nizam'a zor…

(8) Esrare, Dildar ile vedalaşmadan otlara acımasızca basarak ceviz bahçesinden çıkıp gitti.

(9) Kulübe önünde onu Nizamcan bekliyordu. Esrare'yi görünce iyi bir haber alıp geldi, düşüncesiyle yerinden kalktı.

(1) Äsrårää uning yüzigä häm qarämäy şiypängä çıqib ketdi **(18)**.

(2) —Kördingmi, gäpläşdingmi?

(3) —E, bår–e, – dedi ensäsi qåtib Äsrårää. – Åğzingdägi åşni åldirib qåyib, åbidiydä qıläsän–a. Åtingni ertäråq qamçiläsäng ölärmiding! Keçikding!

(4) Nizåmcåning båşi egildi.

(5) —Yigit kişi häm şunäkä lättä bolädimi?

(6) Nizåmcån boşäşib, ketä bäşlådi. Äsrårää uni toxtädi.

(7) —Qayåqqa?

(8) —Ketämän.

(9) —Qayåqqa ketäsän? Qåçyäpsänmi?

(10) —Bilmädim. Bu üydä, bu qışlåqdä turålmäymän.

(11) —Qışlåq sengä nimä günåh qıldi?

(12) Nizåmcån nimä deyişini bilmäy esänkirädi.

(13) Äsrårää qaräb turib rähmi keldi. «Nimä qılsäm uning könglini ålärkinmän?» deb tikilib qaldi.

(14) —Mengä qarä, ketmä. Qåçgän bilän därding yengilläşmäydi. Özingni işgä ur. İş bilän åvunäsän. İş kimlärni åvutmägän.

(15) Nizåmcån cevåb bermädi. Båşini eggäniçä indämäy soqmåqdän ketdi.

(1) Esrare onun yüzüne de bakmadan kulübeye doğru gitti **(18)**.

(2) —Gördün mü, konuştun mu?

(3) —E, ne oldu – dedi şaşırıp Esrare. – Elinden kaçırıp gözyaşı döküyorsun. Tedbirini erken alsan dövünmezdin! Geç kaldın!

(4) Nizamcan'ın boynu büküldü.

(5) —Erkek adam da böyle paçavra olur mu hiç!

(6) Nizamcan öfkelenip, gitmeye başladı. Esrare onu durdurdu.

(7) —Nereye?

(8) —Gidiyorum.

(9) —Nereye gidiyorsun? Kaçıyor musun?

(10) —Bilmiyorum. Bu evde, bu köyde duramam.

(11) —Köy sana ne kötülük yaptı?

(12) Nizamcan ne diyeceğini bilmeden şaşırdı.

(13) Esrare bakınca ona acıdı. «Ne yapsam da onun gönlünü alsam?» diye gözlerini dikti.

(14) —Bana bak, gitme. Kaçmakla derdin hafiflemez. Kendini işe ver. İş ile avunursun. İş kimleri avutmadı ki.

(15) Nizamcan cevap vermedi. Başını eğerek konuşmadan patikadan gitti.

(1) U nimä qılişini bilmäy, yänä dåvdiräb güzärgä kelib qåldi. Keksä qayräğåç tägidägi körimsizginä büfetgä kirdi. Bu yerdä häm heç kim yoq. Büfetçi ärmäni çål bir çekkädä mudräb otiribdi. U Nizåmcån kirişi bilän båşini kötärib häyrån bolib qarädi.

(2) —Kel, oğlän! Äkäng yubårdimi? Toy vinåsini ålib ketäsänmi?

(3) Nizåmcån indämädi. Şişä bälåndägi vinådän stäkängä küyä båşlädi.

(4) —İçmåqçimisän?

(5) —Hä, içmåqçimän.

(6) —Mänäting vår?

(7) Nizåmcån yånidän pul çıqarib stolgä täşlädidä, stäkändägi vinåni simirib, çıqib ketdi.

(8) U içkilik degän närsäni häli åğzigä ålgän bålä emäs edi. İçäklärigäçä låvilläb ketdi. Birpäsdä båşi güvilläb, köngli ğäläti boldi.

(9) Köringän kişigä därdini äytgisi keläverdi. Tänişlärini körsä gändiräkläb åldigä bårär, endi gäp åçişi bilän åğzidän güpilläb vinå hidi kelärdi–dä, uçrätgän kişi qol siltäb ketib qålärdi **(19)**.

(10) —Heç kim därdimni eşitmätdi. Hämmä şunäqa. Hämmä özini oyläydi.

(1) O ne yapacağını bilmeden, yine şaşkına dönüp çarşıya geldi. Koca karaağaç altındaki biraz biçimsiz büfeye girdi. Burada da hiç kimse yok. Büfeci Ermeni ihtiyar bir kenarda uyukluyordu. O Nizamcan girer girmez başını kaldırıp şaşkın şaşkın baktı.

(2) —Gel oğlan! Ağabeyin mi gönderdi? Düğün şarabı mı götüreceksin?

(3) Nizamcan sustu. Şişedeki şaraptan bardağa koymaya başladı.

(4) —İçmek mi istiyorsun?

(5) —Evet, içmek istiyorum.

(6) —Manatın var mı?

(7) Nizamcan cebinden para çıkarıp masaya bıraktı ve bardaktaki şarabı başına dikip, çıkıp gitti.

(8) O içki denen şeyi daha ağzına almış bir çocuk değildi. Bağırsaklarına kadar yandı. Bir anda başı döndü ve içi garip oldu.

(9) Gördüğü kişiye derdini anlatası geliyordu. Tanıdıklarını gördüğünde sendeleyerek yanına gidiyor, o an konuşması ile ağzından şarap kokusu geliyordu ve rastladığı kişi rahatsız olup gidiyordu **(19)**.

(10) —Hiç kimse derdimi dinlemedi. Herkes böyle. Herkes kendini düşünüyor.

(1) Birdän zärdäsi qaynäb, biråv bilän urişgisi keläverdi. Ğayräti közğäb üygä qaräb çåpdi. U bårib äkäsining yåqasidän boğib ålmåkçi, uni tå qoli åğrigünçä doppåslämåqçi. Gändiräkläy–gändiräkläy üygä kirib bårdi–yu, supägä yetmäy yıqıldi.

(2) Äz'ämcån ukäsining ähvålini körib däst kötärdi–dä, äyvångä ålib yåtqızib qoydi.

(3) —Ähmåq. Sengä kim qåyibdi içişni! – Åpäsigä tä'nä qıldi. Uni räsvå qılibsizlär. Nä gäpgä kirädi, nä iş buyursäng qılädi. Tältäytirib yubåribsizlär, åpä!

(4) Qoli xamir yuqı Risålät åşxånädän çıqib äyvåndä yåtgän Nizåmcånning tepäsigä keldi.

(5) —Buni heç kim tältäytirgäni yoq edi. Özi üç–tört kündän beri ğalätiråq bolib yüribdi.

(6) Nizåmcån nimädir demåqçi boldi. Gäpirålmäy ğoldirädi. Änä şundän keyin u nimä bolgänini bilmäydi. Közini åçsä, åy tepägä ekän. Uzåq–yäqındä xorázlär bir–birini çäqırişärdi. Üydägilär älläqaçån dång qåtib uxläb qålişgän. Ätråf cimcit. Nizåmcån ornidän turib çåynäkdän såvub qålgän çåyni şimirdi. Äyvånning läbidä oy oyläb ketdi. Nimä qılsin? Taqdirgä tän berib otiräversinmi? Ertägä Dildår şu håvligä kelin bolib tüşädi. Bundän bu yåq bir ümr şu üydä äkäsi bilän yäşäydi. Nizåmcån uning yüzigä qandäy qaräydi?

(1) Birden sinirlenip, biriyle kavga edesi geldi. Son gücüyle eve doğru koştu. O gidip ağabeyinin yakasına yapışmak, onu ta elleri acıyana kadar dövmek istiyordu. Sendeleye sendeleye eve girdi ve sofaya ulaşamadan yıkıldı.

(2) Azamcan kardeşinin halini görüp kaldırdı ve eyvana götürüp yatırdı.

(3) —Ahmak. Sana kim verdi içkiyi! – diye ablasına sitem etti. – Onu rezil ediyorlar. Ne söz söylesen dinler, ne iş buyursan yapardı. Gaza getirmişler, abla!.

(4) Eli hamur bulaşığı olan Risalet mutfaktan çıkıp eyvanda yatan Nizamcan'ın başucuna geldi.

(5) —Bunu hiç kimsenin gaza getirdiği yoktu. O üç dört günden beri biraz tuhaflaştı.

(6) Nizamcan bir şey söylemek istedi. Konuşmadan belli belirsiz ses çıkardı. İşte bundan sonra o ne olduğunu hatırlamıyordu. Gözünü açtığında, ay tepeye yükselmişti. Uzak–yakın yerlerdeki horozlar birbirini çağırıyordu. Evdekiler de uzun zamandan beri ölü gibi uyuyordu. Etraf sessiz. Nizamcan yerinden kalkıp çaydanlıktan soğumuş çay içti. Eyvanın ağzında düşünceye daldı. Ne yapsın? Kaderine boyun mu eğsin? Yarın Dildar bu avluya gelin olarak gelecek. Bundan sonra bir ömür boyu bu evde ağabeyi ile yaşayacaktı. Nizamcan onun yüzüne nasıl bakacaktı?

(1) Nizåmcån ornidän turib supädä uxläb yåtgän äkäsining tepäsigä keldi. Håzir uyğåtädi, hämmäsini äytädi, toyni toxtätädi.

(2) Ämmå äkäsini uyğåtiş üçün uning yelkäsigä qol çözgändä cür'ätsizlik qılib şäştidän qäytdi. Äkäsigä qaräb turib ungä räxmi kelgändek boldi.

(3) Tämåm, ketişi keräk. Qışlåqdän båş ålib ketişi keräk.

(4) U qårånğıdä timirskilänib kiyim–båşlärini yiğiştirdi–dä, küçä eşikni läng åçgänçä, kättä yol tåmån oqdek uçib ketdi. U yügürärdi. Diligä åzår bergän muhäbbät tuyğulärini årqadä qåldirib äkäsini, åpäsini, dädäsini täşläb qåçärdi.

(5) Tuğılibösgän qışlåq, diligä birinçi muhäbbät uçqunini täşlägän såy boyläri qålib ketdi **(20)**.

III

(6) Qırq birinci yılning qışı kirdi.

(7) Cänubiy frånt qoşinläri şiddätli cänglärdän keyin Rostov–Don şährini åzåd qıldilär. Pärtizän qız Zoya Kosmodem'yanskayani fäşistlär dårgä åsdi. Bir väräq kepäk qåğåzdä keçikib çıqadigän respublikä gazetäsi Märğılångä ikki kündän keyin kelärdi. Birdän–bir yängilikni radio äytib turibdi. Kombinat därvåzäsi åldidä här küni ertäläb sååt säkkiz yärimdä ådämlär ğuc bolib simyåğåçdägi kärnäygä qulåq sålişådi. Hämmä öz oyi bilän bolib, cimginä tsexlägä kirib ketädi.

(1) Nizamcan yerinden kalkıp sofada uyuyan ağabeyinin başucuna geldi. O an uyandırıp her şeyi anlatıp, düğünü durduracaktı.

(2) Ama ağabeyini uyandırmak için omzuna el uzattığında cesaret edemeyip yapmaktan vazgeçti. Ağabeyine bakınca ona acır gibi oldu.

(3) Tamam, gitmeli. Köyden başını alıp gitmeli.

(4) O karanlıkta el yordamıyla kıyafetlerini değiştirdi ve sokak kapısını sonuna kadar açarak, ana yola doğru ok gibi hızla gitti. O koşuyordu. Kalbine ızdırap veren aşk duygusunu geride bırakıp ağabeyini, ablasını, babasını bırakıp kaçıyordu.

(5) Doğup büyüdüğü köy, kalbine ilk aşk kıvılcımlarını bırakan vadi boyları kalıyordu **(20)**.

III

(6) Kırk bir yılının kışı geldi.

(7) Güney cephesi orduları şiddetli mücadelelerden sonra Rostov–Don şehrini kurtardı. Partizan kız Zoya Kosmodemyanskaya'yı faşistler darağacına astı. Bir ince teksir kâğıtta geç çıkan cumhuriyet gazetesi Margilon'a iki günden sonra geliyordu. Sadece yeniliği radyo söylüyordu. Fabrika ana kapısı önünde her gün sabah saat 8.30'da insanlar yığılıp direkteki hoparlöre kulak veriyorlardı. Herkes kendi derdiyle baş başa kalıp, sessizce binaya giriyordu.

(1) Nizåmcån şu yerdä. Qılädigan işi pilläkäşlärning qåzånigä ot qaläş. U neçä märtä fråntgä intildi, bolmädi. Yurt işidä häm, şaxsiy häyåtidä häm uning åmädi kelmädi. Üyi, cåyi, izzät qılädigän qışlåğı bolä turib begonä cåylärdä yüribdi.

(2) Uzun qış keçäläri båşländi. Nizåmcån kättäkån peçdä qårämåy äräläştirilgän kömir kükünining låvilläb yånişigä qaräb cimginä otiribdi. Täşqaridä qår boräläydi.

(3) Şu päyt fråntdä nimälär boläyåtgän ekän? Såvuq borånlärdä åkåpdä yåtgän tengqurläri nimälär qılişäyåtgän ekän? Kärimcån nimä qıläyåtgän ekän? Nizåmcån bolsä ıssıqqınä hücrädä, länğılläb yånäyåtgän peç' åldidä otiribdi. Ägär bärmåqläri bütün bolgändä şundäy qılib otirärmidi?

(4) U şundäy xayållärgä berilgän ånlärdä vicdåni qıynälib ketärdi. Taqdirdän dåd deb yubårärdi. Uning üstigä deyärli här küni birån işçi äyål qårä kiyinib kelärdi. Nizåmcån ulärni körib turibdi. Qåräxat ålgän xåtin båş egip cimginä dästgåhi tepäsigä kelär, köz yåşini ätråfdägilärdän yäşirib qabr üstigä engäşgändek båş kötärmäy işigä unnäb ketär edi. Uruş, ğam ådämlärni bir–birigä hämdärd qılib qoygän edi. Bugün båläsidän yå eridän qåräxat ålgän xåtinni åvutgän äyålning özi ertäsigä oğlidän qåräxat ålärdi. Hämmä bir–biridän köz yåşini yäşirärdi.

(1) Nizamcan burada. Yaptığı iş ipeklerin kazanını yakma. O kaç kez cepheye gitmeye heveslendi, olmadı. Memleket meselesinde de, özel hayatında da onun şansı gülmedi. Evi, yeri, gurur duyduğu köyünü bırakıp yabancı yerlerde geziyordu.

(2) Uzun kış geceleri başladı. Nizamcan büyük sobada siyah yağ karıştırılan kömür parçasının tutuşup yanışına bakarak sessizce oturuyordu. Dışarıda kar yağıyordu.

(3) Şu an cephede neler oluyordu? Dondurucu boranlarda siperde yatan akranları neler yapıyordu? Kerimcan ne yapıyordu? Nizamcan ise sıcacık küçük evinde, harıldayarak yanan soba önünde oturuyordu. Acaba parmakları tam olsaydı böyle yapabilir miydi?

(4) O böyle düşüncelere daldığı anlarda vicdan azabı çekiyordu. Kadere isyan ediyordu. Onun üstüne neredeyse her gün bir işçi kadın yas elbisesiyle geliyordu. Nizamcan onları görüyordu. Kara haber alan kadın başını eğip sessizce tezgâhı başına gelir, gözyaşını çevredekilerden saklayarak mezar üstüne eğilmiş gibi başını kaldırmadan işini yapardı. Savaş, acı insanları birbirine dert ortağı yapmıştı. Bugün çocuğundan ya da kocasından kara haberini alan kadını avutan kadının kendi ertesi günü oğlundan kara haber alıyordu. Herkes birbirinden gözyaşını saklıyordu.

(1) Şu tärıqa qış häm yärimlädi. Nizåmcån keçäsi tsex båşlığının kabinetidä, cildi tozib ketgän divändä yåtärdi. Keçäläri uxlämäy radio kärnäygä qulåq tutib, ålis fråntdä boläyåtgän xabärlärni eşitärdi.

(2) Mänä, bugün Yängi yıl. Ådämlär uruş näsibäsi **(21)** – ğaribginä dästurxån üstidä köp ümidlär vä'dä qılgän qırq ikkinçi yılni kütib Moskvani radiosigä qulåq sålmåqdälär.

(3) Qışlåqdägilär nimä qılişäyåtgän ekän? Ulär häm håzir dästurxån ätråfidä Moskvani eşitişäyåtgänmikän? Nizåmcån ötgän däm åliş küni etik ålgäni Märğılån båzårigä tüşgändä qariyälär çåyxånäsi åldidän ötib ketäyåtgän Ädålätni uçrätgän edi. Ädålät Äz'ämcånning yäräsi tüzälib, bundän bir yärim åy åldin yänä fråntgä ketgänini äytgän edi.

(4) Radiodä täniş diktorning åvåzi täntänäli yängrämåqdä edi:

(5) «Qoşinlärimiz Kävkäz fråntidä ilgäri silcib bårib, qattıq cänglärdän song Feodosiya şährini hämdä Kerç' qal'äsini işğål qıldilär. Kaluga nemis båsqınçiläridän tämåmilä tåzäländi.»

(6) Nizåmcån tonini äpil–täpil kiyib tsexgä yügürdi. Tüngi smenä tänäffüsgä çıqqan, hämmä bir–birini Yängi yıl bilän täbrikläyåtgän edi. Nizåmcån u yåqdän bu yåqqa yügürib radiodä eşitgän gäplärini äytär, ulärni öz quvånçigä şerik qılmåqçi bolär edi.

(1) Bu şekilde kış da yarılandı. Nizamcan geceleyin atölye şefinin odasında, yüzü toz içindeki divanda yatıyordu. Geceleri uyumadan radyoya kulak verip, uzak cephede neler yaşandığına dair haberleri dinliyordu.

(2) İşte, bugün yeni yıl. İnsanlar savaşın kaderiyle **(21)** – biraz garip sofra üstünde çok ümitler vadeden 42 yılını bekleyip Moskova radyosuna kulak veriyorlardı.

(3) Köydekiler ne yapıyormuş? Onlar da şimdi sofra etrafında Moskova'yı mı dinliyorlarmış? Nizamcan geçen tatil günü çizme almak için Margilon pazarına gittiğinde ihtiyarlar çayhanesi önünden geçip giderken Adalet'e rastlamıştı. Adalet, Azamcan'ın yarası iyileşince, bundan bir buçuk ay önce yine cepheye gittiğini söylemişti.

(4) Radyoda ünlü spikerin coşkulu sesi çınlıyordu:

(5) «Ordularımız Kafkas cephesinde ileri hareket edip, sert mücadelelerden sonra Feodasiya şehrini hem de Kerç kalesini işgal ettiler. Kaluga, Alman işgalcilerden tamamıyla temizlendi»

(6) Nizamcan montunu alelacele giyip atölyeye koştu. Gece vardiyası ara vermiş, herkes birbirinin yeni yılını kutluyordu. Nizamcan oradan oraya koşup radyoda işittiği sözleri anlatıyor, onları kendi sevincine ortak etmek istiyordu.

(1) Bu quvänç häm uzåqqa bårmädi. Därvåzä åldidä postingä orälib otirgän qåråvul çål ungä bir qoğoz tutqazdi:

(2) —Bir şåfyår berib ketdi.

(3) Bu yåvuz ungä täniş. Äsråräning dästxati. Nizåmcån xatni kördi–yu, quvånçmi, älämmi, bilib bolmäydigän bir his vucuduni qambär åldi. Xatni oqırkän, qolläri qaltiräb, közläri becå bolib ketdi.

(4) —Nimä gäp, tinçlikmi, båläm?

(5) Nizåmcån gäpirålmädi. Qolidägi qåğåzni ğıcimläb elektr lämpäsi äträfidä käpäläkdek äylänäyåtgän qår uçqunlärigä tikilgänçä turib qåldi.

(6) Çål täşvişlänib yänä sorädi:

(7) —Gäpirsäng–çi, tinçlikmi?

(8) —Äkäm…

(9) U gäpirålmädi. Tåmåğıgä bir nimä tıqıldi–yu, entiktirdi. Şu köyi änçä turgäç, bittä–bittä båsib kombinat därvåzäsidän çıqib ketdi.

(10) Äsråra Äz'ämcånning hälåk bolgäni häkidä xabär kelgänini yåzgän edi.

(11) Nizåmcån uruşdä eri, oğlu hälåk bolgän äyållärni körgän. Ulärdä iç–içidän küyinärdi. Ämmå bu **(22)** cudålik öz båşigä tüşişini, tüşgän taqdirdä qandåq qılib çidäşini xayåligä keltirmägän ekän. Mänä endi äkäsi yoq!...

(1) Bu sevinç çok uzun sürmedi. Ana kapı önünde kürküne sarılıp oturan ihtiyar bekçi ona bir kâğıt tutuşturdu ve:

(2) —Bir şoför verip gitti, – dedi.

(3) Bu yazı ona tanıdık geldi. Esrare'nin el yazısı. Nizamcan mektubu gördü ve sevinç mi, üzüntü mü olduğunu bilemediği bir duygu vücudunu sardı. Mektubu okurken, elleri titreyip, gözleri dertle doldu.

(4) —Ne yazıyor, iyi haber mi, yavrum?

(5) Nizamcan konuşamadı. Elindeki kâğıdı buruşturup elektrik lambası etrafında kelebek gibi dolanan kar tanelerine gözlerini dikerek durdu.

(6) İhtiyar telaşlanarak yine sordu:

(7) —Konuşsana, iyi mi?

(8) —Ağabeyim…

(9) O konuşamadı. Boğazına bir şey düğümlendi ve boğulur gibi oldu. Bu halde uzun süre durduktan sonra, yavaş adımlarla kombine ana kapısından çıkıp gitti.

(10) Esrare Azamcan'ın hayatını kaybettiğine dair haber geldiğini yazmıştı.

(11) Nizamcan, savaşta kocası, oğlu ölmüş kadınları görüyordu. Onlara yürekten üzülüyordu. Ama bu **(22)** ayrılığın kendi başına geleceğini, geldiği takdirde de nasıl dayanacağını düşünmemişti. İşte şimdi ağabeyi yok!...

(1) Nizåmcån qandäy qılib tång åttirgänini bilmädi. Nizåmcån tsex båşlığını icåzät ålib Åltiärıq yoligä çıqdi–yu, ötkinçi mäşinägä qol kötärdi.

(2) U Çårteräkkä kün yåyilgändä kirib bårdi. Tåm–tåşlärni qår båsib yåtibdi. İzğırin köz åçirmäydi. Änhår boyidägi mäcnuntål bütünläy qårgä kömilib ketgän. Köprik üstidägi qayräğåç nåvdälärini bulduruq oräb, tänäsigäçä åppåq qılib qoygän. Ämmå Nizåmcån bu såvuq, nåxuş mänzärägä pärvå qılmäsdi. U üygä, cigärining måtämigä şåşärdi.

(3) Yoldä ådäm uçrämäsdi. U mähällä küçäsigä burilgändäginä ärä–çärä ådämlär yoliqa båşlädi. Ulär köpdän beri körinmäy ketgän Nizåmcångä såvuqqınä qaräb qålişärdi. Bä'zilärining közidä äçinişmi, rähmdillikmi, älläqandäy ifådä bår edi.

(4) Uning qadämi tezläşdi. Muyulişdä üyning bir täväqali eşigi körindi.

(5) Ämmå u åstånägä kelgändä yerni båsib yåtgän qår üstidä sänåqsiz åyåq izläri bårligini sezmägän edi. Oqdek åtilib håvligä kirdi. Kirdi–yü, åşxånä åldidä beli båğlıq åpäsigä közi tüştü.

(6) —Våy, äkängdän äyrilib qåldiq! Cigärimdän äyrilib qåldik!

(7) Risålät yügürä kelib uni bäğrigä båsdi–yu, tolib–tolib yığlädi. İçkäridän bükçäyib qålgän dädäsi İnåyät åqsåqål çıqdi. U Nizåmcångä såvuq bir näzär täşläb, cåyidän qımırlämäy turäverdi.

(1) Nizamcan nasıl olupta tan ağardığını anlamadı. Nizamcan atölye başkanından izin alıp Altıarık yoluna çıktı ve geçen arabaya el kaldırdı.

(2) O Çarterak'a güneş epey yükselince girdi. Her tarafı kar kaplamıştı. Tipi göz açtırmıyordu. Irmak boyundaki salkım söğüt tamamıyla kara gömülmüştü. Köprü üstündeki karaağaç filizlerini buz sarmış, gövdesine kadar bembeyaz yapmıştı. Ama Nizamcan bu soğuk, tatsız manzarayı önemsemiyordu. O eve, kardeşinin yasına yetişmek için acele ediyordu.

(3) Yolda insana rastlamadı. O mahalle sokağına döndüğü anda birkaç insana rastlamaya başladı. Onlar uzun zamandır görünmeyen Nizamcan'a biraz donuk bakıyorlardı. Bazılarının gözünde acımaya, merhämete benzeyen bir ifade vardı.

(4) Onun adımları hızlandı. Dönemeçte evinin bir bölümlü kapısı göründü.

(5) Ama o eşiğe geldiğinde toprağı örten kar üstünde sayısız ayak izinin olduğunu fark etmemişti. Ok gibi atılıp avluya girdi. Girdi ve mutfak önünde çalışan ablasına gözü takıldı.

(6) —Vay, ağabeyinden ayrıldık! Kardeşimden ayrıldık!

(7) Risalet koşarak gelip onu bağrına bastı ve hıçkıra hıçkıra ağladı. İçeriden kaburlaşan babası İnayet aksakal çıktı. O Nizamcan'a soğuk bir bakış attı ve yerinde kıpırdamadan kaldı.

(1) —Qayåqlärdä tentib yüribsän? Ärslånimdän cudä boldim.

(2) Nizåmcån häm käräxt bolib qålgändek cåyidän qımirlämäsdi.

(3) —Äkängdän äcräldik. Ålis yurtdä, begånä tupråqdä qåldi. Öz qoling bilän cigäringni qabrgä qoymäding. Bu künlär dilinggä ärmån bolib qålädi.

(4) Risålät uning yelkäsidän qolini ålib dädäsigä qarädi.

(5) —Nimä qıläsiz, dädä, båläning yüragini ezib. Här qänçä gäp bolsä, mänä keldi. Bäfurcä gäpläşäsiz.

(6) Nihåyät, åqsåqål bir söz demäy içkärigä kirib **(23)** ketdi. Säl ötmäy üydän qårining qur'ån tilåvät qılgäni eşitildi.

(7) Nizåmcån hämmä närsäni unutdi. Xuddi şu sååt, xuddi şu däqiqadän båşläb, özining båläligi tämåm bolgänini, birdän kättä bolib qålgänini sezmäsdi.

(8) Årqa tåmåndän åyåq tåvuşini eşitib Nizåmcån beixtiyår ögirildi.

(9) Åstånädä såçini yåzib, belini båğlägän Dildår turärdi. Uning qåvåqläri şişgän, uyqusizlikdän bolsä keräk, rängi åppåq åqarib ketgän edi.

(10) Nizåmcån beixtiyår årqasigä tisärilib ungä yol berdi. Dildår båşini egip günåhqårånä bir väziyätdä yånidän ötib ketdi.

(1) —Nerelerde aylak aylak gezdin? Aslanımdan ayrıldım.

(2) Nizamcan da şok olmuş gibi yerinden kıpırdayamadı.

(3) —Ağabeyini kaybettik. Yad ellerde, yabancı topraklarda kaldı. Kendi elinle kardeşini mezara koymadın. Bu günler gönlüne ukde olacak.

(4) Risalet onun omzundan kolunu çekip babasına baktı.

(5) —Ne yapıyorsunuz, baba, çocuğun kalbini kırıyorsun. Ne olduysa oldu, işte geldi. Sakin konuşun.

(6) Sonunda, aksakal tek kelime etmeden içeriye girdi **(23)**. Biraz geçmeden evden okuyucunun Kur'an okuduğu işitildi.

(7) Nizamcan her şeyi unuttu. Tam da bu saat, tam da bu dakikadan itibaren, kendi çocukluğunun bittiğini, aniden yetişkin olduğunu sezmedi.

(8) Arka taraftan ayak sesini işitince Nizamcan gayri ihtiyari döndü.

(9) Eşikte saçını örtüp, belini bağlayan Dildar duruyordu. Onun göz kapakları şişmiş, uykusuzluktan olsa gerek, rengi bembeyaz olmuştu.

(10) Nizamcan gayri ihtiyari geri çekildi ona yol verdi. Dildar başını eğip suçlu gibi yanından geçip gitti.

(1) Qårining åvåzi tindi. Üydän kişilärning yotälişi eşitildi. Nizåmcån içkärigä kirdi. Deräzäläri qıråv båylägänidän qårångı bolib qålgän xånädä törttä çål ğonğır–ğonğır gäpläşmåqdä edilär. İnåyät åqsåqål påygähdä çåy qåyib otiribdi. Nizåmcån kirişi bilän çållär orinläridän qozğälib qoyişdi. Kürsisi ålib täşlängän sändäl çoğıgä qolini tåvläb otirgän çål Nizåmcånning dädäsini yupätärdi:

(2) —Endi, qandåq qıläylik, İnåyät. Peşänägä şundåq bitilgändän keyin ilåcimiz qänçä? Üç–tört åyginä bolsä häm diydårigä toydirib ketdi. Toyini körib qåldingiz. Biz şoring qurğurlärning ållå täålå åldidä şunçä günåxımiz bår ekänmiki, dåğı häsrätdä yåtibmiz. Bälåginämni körmädim. Bålälärimizning qabri qaydä, cäsädi qaydä, bir ållåning özi bilädi. Şu bir pärçä qåğåzgä qaräb äzä åçib otiribmiz. Eh–he, siz bilän mendäqalärdän qänçäsi qån–qårä qaqşäb otiribdi.

(3) Çålning yüzläri bucmäyib, seräcin betläri kiçkinä bolib ketdi. Nizåmcån çålning oğli hälåq bolgänidän bexabär edi. Nizåmcån uni yaxşi tänirdi. Urişdän åldin MTSdä gruzovik häydärdi. Cudä çiråyli yigit edi. U kirgän üy tolib ketärdi. Sämåvärdä u otirgän sorigä ådäm yåpirilärdi u bilmäydigän Äfändi lätifäsi yoq edi. Küçädä biråntä tänişni uçrätib qålsä, mäşinäni toxtätib: «Bittä yängisini tåpib qoydim, äytib berämän» deb lätifä äytib küldirib ötib ketärdi. Äşuläni häm yaxşi äytärdi, åvåzi şiräli edi. Şundäy quvnåq, şundäy körkäm yigit häm hälåq bolibdi **(24)**.

(1) Okuyucunun sesi kesildi. Evden birilerinin öksürüğü işitildi. Nizamcan içeriye girdi. Pencereleri kırağı kapladığından karanlıklaşan evde dört tane ihtiyar fısır fısır konuşuyorlardı. İnayet aksakal kapı eşiğinde çay katıyordu. Nizamcan girer girmez ihtiyarlar yerlerinden kımıldadılar. Taburesi alınan sandal korunda elini ısıtan ihtiyar, Nizamcan'ın babasını avutuyordu.

(2) —Şimdi ne yapacağız, İnayet. Alnına böyle yazıldıktan sonra çaremiz var mı? Üç–dört ay da olsa yüzüne doydunuz. Düğününü gördünüz. Biz zavallıların Allahu Teâlâ önünde öyle günahlarımız varmış ki, acı hasret çektik. Yavrucuğumu görmedim. Çocuklarımızın mezarı nerde, cesedi nerde, bir tek Allah biliyor. Bu bir parça kâğıda bakıp yas tutuyoruz. Ah ah sizle benim gibilerden kaç tanesi kan ağlayıp sızladı.

(3) İhtiyarın yüzü buruştu ve çizgili yüzü küçülüp gitti. Nizamcan ihtiyarın oğlunun vefat ettiğinden habersizdi. Nizamcan onu iyi tanıyordu. Savaştan önce Makineli Tarım İstasyonunda kamyon sürüyordu. Çok yakışıklı bir delikanlıydı. Onun girdiği ev dolup taşardı. Çayhanede onun oturduğu çardağa insanlar toplanırdı ve bilmediği Efendi fıkrası yoktu. Caddede bir tanıdığına rastlasa, arabasını durdurup «Bir yenisini buldum, anlatayım» diye fıkra anlatıp güldürerek geçip giderdi. Şarkıyı da güzel söylerdi, sesi güzeldi. Böyle neşeli, böyle yakışıklı delikanlı da vefat etti **(24)**.

(1) Çållär fåtihä oqib orinläridän turişdi. Nizåmcån dädäsi bilän ulärni åstånägäçä küzätib çıqdi. Qäytib dädäsi uni üygä båşläb kirdi–yu, ötkizib tergåv qılä ketdi.

(2) —Qayåqdä yüribsän, ähmåq? Sengä nimä günåh qılgän edik? Qani, äyt?

(3) Nizåm engäşib tek otiräverdi. Çål båşini säräk–säräk qılib, uning cävåbini kütärdi. Oğlidän cävåb bolmägäç, yänä özi gäp båşlädi:

(4) —Xoş, şunçä tentib yürib nimä årttirding? Üst–båşingning ısqırtligidän nimä årttirganingni körib turibmän. Qarigänimdä qoltığimgä kirärsän, rözgårimning bir çekkäsidän kötärişärsän, degän edim. E, esiz, esiz bergän tüzim. Sen tengilär pul tåpib rözgår tebrätyäpti, bålä–çäqa båqyäpti. Qani, äyt, endi nimä qılmåqçisän?

(5) Şu päyt åpäsi dästurxån yıqqani kirdi. Åtä–bålä ortäsidä ötäyåtgän gäpning mä'nåsigä tüşünib, u häm otirdi.

(1) Yaşlılar dua okuyup yerlerinden kalktı. Nizamcan, babası ile onları eşiğe kadar uğurladı. Dönünce babası onu eve getirdi ve geçip hesap sormaya başladı:

(2) —Neredeydin, ahmak? Sana ne yaptık biz? Haydi, söyle?

(3) Nizam eğilerek yalnızca oturuverdi. Yaşlı adam başını sağa sola sallayarak, onun cevabını bekledi. Oğlundan cevap gelmeyince, yine kendi konuşmaya başladı:

(4) —Peki, bu kadar zaman aylak aylak dolaşıp ne kazandın? Üstünün başının berduşluğundan ne kazandığını görüyorum. Yaşlandığımda yardım edersin, işimin bir ucundan tutarsın, diyordum. Ee, yazık, yazık verdiğim emeğe. Senin akranların para kazanıp çalışıyor, çoluk–çocuk bakıyor. Haydi, söyle, şimdi ne yapmak istiyorsun?

(6) O anda ablası sofrayı sermeye girdi. Baba–oğul arasında geçen konuşmanın ne olduğunu anlayıp, o da oturdu.

(1) —Åpäginäng äylänsin. Bittängning dåğı häsräting häm yetär. Nimädän, kimdän diling åğrigänini bilmäymän. Äkäng dädäm beçåräning belini bükib ketdi. Endi sen küydirmä. Es–huşingni yığ. Yånigä kir. Bu uruş ölgür hämmäyåqni qıyrätyäpti. Dädämning häm beş künligi bårmi, yoqmi, yånidä bol. Äkängning äzäsi deb bår bud–şuddän äyrildik. Yåtib yegändä tåğ häm çidämäydi. Özimizning kålxåzdä işlä. Dildår – kelin äyäng, åğıråyåqli. İşgä yärämäy qålgän. Ertämi–indin közi yårisi bir–ikki yıl kålxåz işini qılålmäydi. Dädäm özinggä mä'lum. Mändän ümid qılmänglär, bålälärimni özim epläb, qolläringgä qarämäy turgänimgä şükür qılinglär. Cån ukä, şu yerdä qål. Håzir biråvdän ginä qılädigän päyt emäs. Yaxşi gäpdän båşqa yårdämi yoq.

(2) Nizåmcån åpäsining gäplärini çin yüräkdän eşitib otirärdi. Toğri, qålib şu yerdä işläşi keräk. Rözğårni özi qolgä ålişi keräk.

(3) Bıråq, bıråq Dildår yäşäyåtgän üydä turişni u özini–özi haqårätläş deb bilärdi.

(4) Dildårgä häm u bilän bir cåydä turiş åsån bulärmikän?

(5) Qançälik qıyin bolmäsin, Nizåmcån qışlåqdä qålişgä, keksäyib qålgän dädäsigä tirgäk bolişgä ähd qılib qoydi.

(6) —Xop. Qålämän, åpä **(25)**.

(1) —Ablacığın kurban olsun. Bir tanenin acı hasretin de yeter. Neden, kime kırıldığını bilmiyorum. Ağabeyin, zavallı babamın belini büktü. Bari sen yakma. Aklını başına topla. Yardım et. Bu savaş öldürücü her tarafı yok ediyor. Babamın da bir ayağı çukurda yanında ol. Ağabeyinin matemi diye elimizde ne var ne yok kaybettik. Hazıra dağ dayanmaz. Kendi kolhozumuzda çalış. Dildar – gelin, hämile. İşe yaramıyor. Yarın bir gün doğursa bir iki yıl kolhoz işini yapamaz. Babamın hâli malum. Benden bir şey ummayın, çocuklarımı kendim yetiştirince, ellerine bakmadığıma şükretsinler. Canım kardeşim, burada kal. Şimdi birine sitem edilecek zaman değil. İyi sözden başka yardım edemem.

(2) Nizamcan ablasının sözlerini içten dinliyordu. Doğru, kalıp burada çalışmalı. İşleri kendi ele almalı.

(3) Fakat, fakat Dildar'ın yaşadığı evde durmayı o kendine hakaret olarak görüyordu.

(4) Dildar'a da onunla aynı yerde kalmak kolay olur mu?

(5) Ne kadar zor olursa olsun, Nizamcan köyde kalmaya, yaşlanan babasına destek olmaya karar verdi.

(6) —Peki. Kalıyorum abla **(25)**.

IV

(1) Nizåmcån Märğılånğä tüşib, üydägi ähvålni tüşüntirib, işdän boşäb keldi. Åtäsi İnåyät åqsåqål yänä tirikçilikning päyigä tüşib, ertägän–ketgäçä qoligä åmbur, şim ålib süpürgi åylädi. Eşäkkä årtib özi piyådä qår keçib Märğılångä qatnädi. Risålät hämån tä'ziyäning räsm–rüsmlärini tölä–tökis qılämän, deb rözğårdä bårini bärbåd bermåqdä. «Şundäy ukäm tupråqdä yåtäverädimi, heç bolmäsä öz tåpgäni özining mämä'räkäsgä yäräsin», deb Dildårning bisåtidägi bårini bittäläb båzårgä çıqaryäpti. İnåyät åqsåqål yåşligidän bir gäpini ikki qılmägän qızini bunäqa xarclärdän tiyålmäsdi. Åilä izmini bütünläy uning qoligä tåpşirib qoygän edi.

(2) Nizåmcån Kärimdän kelgän xatni Äsråräga ålib bårgän edi. U bilän änçä gäpläşib, tüşgä yaqın täbiäti rävşän tårtib üygä keldi.

(3) —Dünyådä nimä gäplär bår, båläm? – deb qåldi åtäsi.

(4) Nizåmcån entikä–entikä gäp båşlädi:

(5) —Ötgän küni ğarbiy fråntdägi qoşinlärimiz påytaxt yaqındägi Måcäysk degän şähärni åzåd qılişgän edi. Endi Moskva ålbästi düşmändän bütünläy tåzälänibdi.

(6) Çål bu gäpdän åğzini åçgäniçä ängräyib qåldi.

IV

(1) Nizamcan Margilon'a gelip, evdeki durumu anlatıp, işten ayrıldı. Babası İnayet aksakal yine geçim derdine düşüp, sabahtan akşama kadar eline kerpeten, tel alıp süpürge bağlıyordu. Eşeğe yükleyip yaya olarak kar üzerinde Margilon'a gitti. Risalet hâlâ taziyelerin örf–adetlerini mükemmel bir şekilde yerine getireyim diye evde ne varsa elden çıkarıyor.. «Böyle kardeşim toprak altında yatarken, hiç olmazsa kazandığı kendi törenine yarasın» diye Dildar'ın elinde ne varsa birer birer pazara götürüyordu. İnayet aksakal çocukluğundan beri bir sözünü iki etmediği kızını böyle harcamalardan alıkoyamıyordu. Aile yönetimini tamamıyla onun eline vermişti.

(2) Nizamcan, Kerim'den gelen mektubu Esrare'ye götürdü. Onunla epey konuşup, öğleye yakın biraz rahatlayıp eve geldi. Babası;

(3) —Dünyada ne var ne yok yavrum? – diye sordu.

(4) Nizamcan nefes nefese konuşmaya başladı:

(5) —Geçen gün batı cephesindeki ordularımız başkent yakınındaki Mocaysk şehrini kurtarmıştı. Şimdi Moskova bölgesi düşmandan tamamıyla temizlenmiş.

(6) İhtiyarın bu söz karşısında ağzı açık şaşırıp kaldı.

(1) —Şu bilän uruş tämåm bolädimi?

(2) —Yoq, dädä. Nemis häli bizning yerimizdä.

(3) Çålning yüzläri yänä buruşib ketdi. U såqålining uçini bärmåğıgä orägäniçä tizzäsigä tikilib qåldi.

(4) Risålät Nizåmcånning åldigä bir kåsä mästävä keltirib qåyib, äyvån üstinigä suyängäniçä uning xorillätib åvqat içişigä qaräb turärdi. Åqsåqål hässäsini doqıllätib köçägä çıqib ketgändän keyin körpäçägä otirib, ukäsigä tikildi.

(5) —Nizåmcån, mängä qarä, ukäcån, – dedi u cür'ätsizlik bilän, – cigär cigärgä yåmånlik rävå körmäydi–ä?

(6) Nizåmcån uning nimä demåqçiligini bilålmäy häyrån boldi. Yelkäsini qısdi.

(7) —Yoq, äväl şuni mengä äyt. Cigärning cigärgä yåmånlik rävå körgänini eşitgänmisän?

(8) Nizåmcån båş çäyqadi **(26)**.

(9) —Bälli, ukä, men åpängmän–ä? Män häm sengä yåmånlik qılmåqçimäsmän, dädäm häm şundåq. Köp uylädik. Oyläb–oyläb bir qarårgä keldik. Endi gäp sendä qåldi. Yoq desäng, illå–billå yüz körmäs bolib ketämiz.

(10) Nizåmcån åpäsining fe'lini yaxşi bilädi. U tutgän cåyidän kesädigän xåtinlärdän. Uning dästidän påçåsi dåd derdi. Qıldän qıyıq tåpib, cäncäl çıqårårdi. Şu fe'lidän ikki märtä qoydi–çıqdi bolib, üygä köçini årtib kelgän, beş båläsini közi qıymägän påçäsi yälinib–yålvårib yänä köçirib ålib ketgän edi.

(1) —Şimdi savaş bitiyor mu?

(2) —Yok baba. Almanlar hâlâ bizim yurdumuzda.

(3) İhtiyarın yüzü yine buruşuverdi. O, sakalının ucunu parmağına dolayarak dizine gözlerini dikti.

(4) Risalet, Nizamcan'ın önüne bir kâse mastava[4] getirdi ve eyvan sütununa dayanıp onun höpürdeterek çorba içişine bakıyordu. Aksakal bastonunu takırdatarak sokağa çıkıp gittikten sonra mindere oturup, kardeşine gözlerini dikti.

(5) —Nizamcan bana bak kardeşim, – dedi o cesaretsizce, – Kardeş kardeşin kötülüğünü ister mi hiç?

(6) Nizamcan onun ne demek istediğini anlamadığından şaşırdı. Omzunu silkti.

(7) —Yok, önce bunu bana söyle. Kardeş kardeşin kötülüğünü ister mi hiç?

(8) Nizamcan başını salladı **(26)**.

(9) —Aferin, kardeşim, ben senin ablan değil miyim? Ben de senin kötülüğünü istemiyorum, babam da öyle. Çok düşündük. Düşünüp taşınıp bir karara vardık. Şimdi konuşma sırası sende. Hayır dersen, asla birbirimizin yüzünü göremeyiz.

(10) Nizamcan ablasının huyunu iyi biliyordu. O tuttuğunu koparan kadınlardan. Onun elinden eniştesi çok çekerdi. Bir bahane bulup kavga çıkarırdı. Bu huyundan dolayı iki kez ayrılıp, eve pılısını pırtısını toplayıp gelmiş, beş çocuğuna kıyamayan eniştesi yalvarıp yakarıp yine onu götürmüştü.

[4] **mastava**: pirinç, et ve sebzelerle yapılan yemek.

(1) Älbättä, u Dildårgä häm köp körgiliklärni sålgån bolişi keräk. U Dildår köçägä çıqdimi, därråv üygä kirib qutisini kåvläb nimäsi bår, nimäsi yoqligini bilib bålärdi. Ungä qaynägäçilik qılib iş buyurär, qılgän işidän älbättä xatå tåpib, kåyir edi.

(2) Nizåmcån åpäsining gäpni uzåqdän båşläb, däråmäd qıläyåtgänidän birån köngilsiz gäp bårligini bilib, yürägi şuv etib ketdi. Ägär şunçäki gäp bolgändä u båbilläb gäpirib täşlärdi. Yoq, u yälingängä oxşäb, şärtini äväl ortägä täşläb gäp bäşläyäpti. Nimä gäp ekän?

(3) Åpäsi gäpdän åldin cindek köz yåşi qılib häm åldi.

(4) —Äz'ämcånginäm qandåq yigit bolgän edi, qandåq yigit bolgän edi–yä. Qarçığaydek ukämdän äyrilib otiribmän. Mengä åsån tutmä, ukä. Sen häli yåşsän, bittäginä bålägä åtä bolgin, cudålikning qanäqa bolişini biläsän. U ketdi. Undän nimä qåldi? Xuddi dünyågä kelmägändek ketdi. Suqsurdekkinä xåtini qåldi. Ertämi–indin Dildår älbättä ketädi. Bisåt–bäğälni şipirib, üyni şipşiydäm qılib ketädi. Yåş ümrini bevälikdä xazån qılärmidi? Ukämdän håmiläsi bår. Bålä dünyågä kelsä kimlärning qoligä qaräydi?

(5) Uning gäpläri Nizåmcånning cigär–bäğrini ezib yubårdi. Båşini eggänçä pıq–pıq yığlärdi u.

(6) —Åydekkinä cuvån qoldän çıqib ketmäsä, deymän. Ukäginämning båläsi biråvlärning eşigidä xår bolmäsä, deymän.

(1) Elbette, o Dildar'a da çok kötülük yapmış olmalı. O, Dildar sokağa çıktığı zaman, hemen evine girip kutusunu karıştırıp neyi var, neyi yok her şeyini öğrenirdi. Ona görümcelik yapıp iş yaptırır, yaptığı işte mutlaka hata bulup azarlardı.

(2) Nizamcan ablasının lafını değiştirip, yaklaşmasından bir istenmeyen söz söyleyeceğini anlayıp çok korktu. Sıradan bir konuşma olduğunda bile o bağırarak konuşurdu. Hayır, o yalvarır gibi şartını önce ortaya koyup söze başlıyordu. Ne olmuştu?

(3) Ablası konuşmadan önce deli gibi gözyaşı döktü:

(4) —Azamcanım nasıl yiğitti, nasıl yiğitti ya. Atmaca gibi kardeşimi kaybettim. Bana kolay olduğunu sanma, kardeş. Sen daha gençsin, bir tanecik çocuğa baba ol, ayrılığın nasıl olduğunu bilirsin. O gitti. Ondan ne kaldı? Sanki dünyaya gelmemiş gibi gitti. Suna gibi karısı kaldı. Yarın bir gün Dildar elbette gidecek. Ortalığı toplayıp, evi temizleyip gidecek. Genç ömrünü dul olarak mahveder mi? Kardeşimden hämile. Çocuk dünyaya gelse kimlerin eline bakacak?

(5) Onun sözleri Nizamcan'ın yüreğini parçaladı. Başını eğip hüngür hüngür ağlıyordu o.

(6) —Ay gibi genç kadın elden çıkmasın, diyorum. Kardeşimin çocuğu birilerinin kapısında hor görülmesin, diyorum.

(1) Nizåmcån åpäsining gäpläridän, Dildårni ketqızmä, şu üydä turäversin, degän mä'nå ängläb:

(2) —Şu üy uniki dä'våm yoq, – dedi **(27)**.

(3) —Yoq, båşqa gäp äytmåqçimän. Şäriätdä şärm yoq. Dildår qolimizdän çıqib ketmäsin, deymän. Äkängning båläsigä åtä bolib, peşänäsini siläsång deymän. Şäriät bungä yol berädi. Dädäm ulämålär bilän gäpläşib kitåp körib keldi.

(4) Nizåmcånning tänäsigä elektr tåki urgändek vuxudi zırqıräb ketdi. Åpäsi nimä deyäpti? Äkängning xåtinigä – kelin äyänggä üylän, deyäpti! Bu qandäy gäp! Bu gäpni birår eşitsä nimä deydi? Uning, yurt uruşdä cån ålib, cån beräyåtgän päytläridä birån xizmäti bilän şu küräşgä hissä qoşålmäy, mäydä işlär bilän urinib yetgändek, endi äkäsining xåtinigä üylänişi qålgänmidi? Nähåtki, undä vicdån bolmäsä, nähåtki, izzät–näfs degän närsä bolmäsä! U åpäsining, dädäsining gäpigä kirib şu işgä råzi bolsä, bir ümr vicdån äzåbidä qålib ketmäydimi? Qandäy yäşädi? Ådämlärning közigä qandäy qaräydi? Ertä–indin uruş häm tugäp qåladi. Åmån qålgänlär qäytib kelişädi. Şundä ulär: «Sen nimä qılding?», deb soräşsä, nimä deb cävåb berädi? «Kelin äyämgä üyläníb, burçäk–burçäkdä tirikçilik qılib yürdim», deydimi? Heç kim sorämäsä häm, Kärim soräydi.

(1) Nizamcan ablasının sözlerinden, Dildar'ı gönderme, bu evde kalsın, demek istediğini zannetti ve:

(2) —Bu ev onun ki, benim için sorun yok, – dedi **(27)**.

(3) —Yok, başka bir şey söylemek istiyorum. Şeriatta ayıp yok. Dildar elimizden çıkıp gitmesin, diyorum. Ağabeyimin çocuğuna baba olup, alnını okşasan diyorum. Şeriat buna izin veriyor. Babam, âlimler ile konuşup Kitaba baktırdı.

(4) Nizamcan'ın gövdesine elektrik akımı verilmiş gibi vücudu sızladı. Ablası ne diyor? Ağabeyinin karısıyla, yengenle evlen, diyor! Bu nasıl söz? Bu sözü biri işitse ne der? Onun, vatan uğruna savaşılan zamanlarda, bir hizmet ile bu mücadeleye katkıda bulunamadan, ufak işlerle uğraştığı yetmiyormuş gibi, şimdi ağabeyinin karısıyla evlenmesi mi kalmıştı? Acaba, onda vicdan yok mu, izzeti nefis denen şey yok mu! O, ablasının, babasının sözünü dinleyip bu işe razı olsa, bir ömür boyu vicdan azabı çekmeyecek miydi? Nasıl yaşayacaktı? İnsanların gözlerine nasıl bakacaktı? Yarın bir gün savaş da bitecek. Sağ olanlar geri dönecekler. O vakit onlar; «Sen ne yaptın?» diye sorsa ne cevap verecekti? «Yengemle evlenip, köşe bucakta yaşadım» mı diyecekti? Hiç kimse sormasa da Kerim sorardı.

(1) Nähåtki, åpäsi Dildårgä şunçälik mehribånçilik qıläyåtgän bolsä? Nähåtki, äkäsining häli tuğılmägän båläsigä şunçä mehribånçilik qılsä? Yoq, uning därdi båşqa. Nizåmcån åpäsining därdini bilädi.

(2) Dildår keksäyib qålgän Yunusäli åtäning yålğız båläsi. Åtä qızini tökis–tügäl mål bilän uzätgän. Uning üstigä därdçil çålning beş künligi bårmi, yoqmi? Åq tünükä tåmli içkäri–täşqarili håvligä Dildårdän båşqa meråshor yoq. Åpäsi änä şulärni oyläb, uni ukäsigä rävå köryäpti.

(3) Nähåtki, Dildår bu gäplärgä råzi bolgän bolsä?

(4) Nizåmcånning sükutgä ketgänini åpäsi rizå älåmäti deb oylädi–dä, uning yelkäsigä qoqib gäpirdi:

(5) —Xop deyişingni bilärdim. Endi gäp şu, Dildårning könglini ål. Uni bundän bu yåq kelin äyä deb çäqırmä…

(6) Nizåmcån şerdek bökirib ornidän turib ketdi. U qalt–qalt titrär, közläri qınidän çıqay deb åpäsigä oqräyib qarär edi **(28)**.

(7) —Meni kim deb oyläyäpsiz? Şu gäpni nimä deb gäpirdingiz? Ådämgärçilikdän çıqqan, deb oyläyäpsizmi? Vicdånsiz, deb oyläyäpsizmi? Özimi åsib qoysäm qutulmänmi?! Özimni çäväqkäb täşläsäm qutulmänmi?

(1) Gerçekten ablası Dildar'a bu kadar acıyor mu? Gerçekten, ağabeyinin henüz doğmamış çocuğuna bu kadar acıyor mu? Hayır, onun derdi başka. Nizamcan ablasının derdini biliyordu.

(2) Dildar yaşlanan Yunusali atanın tek evladı. Baba, kızını eksiksiz mal ile yetiştirmiş. Üstelik hasta ihtiyarın 5 gün ömrü ya var ya yoktu! Beyaz teneke damlı içli–dışlı avlusuna Dildar'dan başka mirasçı yok. Ablası işte bunları düşünüp, onu kardeşine uygun görüyordu.

(3) Gerçekten, Dildar bunu kabul etmiş miydi?

(4) Nizamcan'ın sessiz kalışını ablası kabul etmesinin bir işareti diye düşdü ve onun omzuna vurup konuştu.

(5) —Kabul edeceğini biliyordum. Şimdi iş bu, Dildar'ın gönlünü al. Onu bundan sonra yenge diye çağırma…

(6) Nizamcan aslan gibi kükreyerek yerinden kalktı. O tir tir titriyor, gözleri yerinden çıkacak gibi ablasına sinirle bakıyordu **(28)**.

(7) —Beni ne zannediyorsunuz? Bu sözü ne diye söylediniz? İnsanlıktan çıkmış, diye mi düşünüyorsunuz? Vicdansız, diye mi düşünüyorsunuz? Kendimi asarsam kurtulur muyum? Kendimi bıçaklarsam kurtulur muyum?

(1) Uning boğıq, älämli bäqırişidän yoläkdä turgän dädäsi xässäsiz, engäşgäniçä ärıq läbigä keldi.

(2) —Nimä gäp? Nimägä bäqirişidän ähmåq?

(3) Uning väcåhätidän qorqib ketgän åpäsi qåçib dädäsining årqasigä yäşirindi.

(4) —Müsülmånmän deysiz, dädä. Şumi müsülmånlik?!

(5) —Bäqırmä! Bittä–yärimtä eşitib qålsä nimä deydi?

(6) —Äkäm goridä tik turmäydimi? Heç bolmäsä ärvåh xåtirä qıling!

(7) —Ärvåh xåtiräsi deb şu işni qılyäpmiz. Rähmätlik äkängning birginä yådgåri yåt–begånälär qolidä xår–zår bolsä, mäylimi?

(8) —Bu zämåndä heç kim xår bolmäydi, zår bolmäydi.

(9) Şu päyt çårbåğdän eçki yetäkläb Dildår kirib keldi. U åtä–bålä ortäsidä nimä gäp boläyåtgänini bilålmäy eşik åldidä toxtäb qåldi. U, Nizåmcånning şunçä väqt yoq bolib ketgänigä çål uni endi qıyin–qıståqqa ålyäpti, deb oylädi. İnåyät åqsåqål ungä yåmån oqräydi.

(10) —Båläm, sen işinggä qaräyver. Bu ozärå gäp.

(11) Dildår eçkini behigä båğläb yänä çårbåqqä yürä båşlägän edi, çål ungä odağayläb berdi:

(1) Onun boğuk, acılı bağırmasından patikada duran babası bastonsuz kamburu çıkarak ark başına geldi.

(2) —Ne oldu? Niçin bağırıyorsun, ahmak?

(3) Onun hâlinden korkan ablası kaçıp babasının arkasına saklandı.

(4) —Müslümanım, diyorsunuz, baba. Bu mu Müslümanlık?!

(5) —Bağırma! Birisi duyarsa ne der?

(6) —Ağabeyim mezarından kalkmaz mı? Hiç olmazsa ruhuna saygı gösterin!

(7) —Ruhuna saygı gösterelim diye bu işi yapıyoruz. Rahmetli ağabeyinin tek hatırası elalemin elinde perişan olsa, iyi mi?

(8) —Bu zamanda hiç kimse perişan olmaz.

(9) O sırada avludan keçi çekerek Dildar girdi. O, baba–oğul arasında ne konuşulduğunu anlamadan eşik önünde durdu. O, Nizamcan'ın bu kadar zaman ortalıkta olmamasından dolayı ihtiyar onu şimdi sıkıştırıyor, diye düşündü. İnayet aksakal ona çok kızıyordu.

(10) —Yavrum sen işine bak. Bu aramızdaki bir sorun.

(11) Dildar keçiyi ayva ağacına bağlayıp, yine bahçeye doğru yürümeye başlamıştı ki, ihtiyar ona kızgınlıkla bağırdı:

(1) —Håy, eçki behining postlåğını şilip täşläydi–kü!

(2) Dildår çurq etmäy, eçkini yeçib köçägä ålib çıqib ketdi.

(3) —Bålä, şuni yaxşi bilib qoyki, mening äytgänimni qıläsän.

(4) Nizåmcån şu yäşgä kirib dädäsining gäpini ikki qılgän bålä emäsdi. Hämmäväqt nimä desä båş egip, xop, deb kelgän. İnåyät åqsåqål bålälärini äyämäsdi. Ulärni birån märtä ılıq–ılıq gäp äytib erkälätmägän. Äkäsi Äz'ämcån gåcråq edi. U dädäsining gäpigä xup derdi–yu, keyin özi bilgänçä iş tutib ketäverärdi. Nizåmcån unäqa emäs, såddäligidän, toğriligidän dädäsi çäp berålmäsdi. Mänä, u umridä birinçi märtä åtä yüzigä tik qaräyäpti **(29)**. Uning yåmån qaräşidän Risålät bezåvtälänib qåldi. Birån kårı hål bolmäsin, deb åtä–bålä ortäsigä kirdi.

(5) —Håy bålä, cinni bolmä. Xop, de!

(6) —Yoq! – u dädäsigä yüzländi. – Dädä, üyälmäysizmi, ändişä qılmäysizmi? Äkämning tupråğı häli såvimäy turib–ä?

(7) —Dädänggä şunäqa deysänmi, yärämäs!

(8) Çål ungä odağayläb yäqın keldi.

(9) —Xop, desäng, degäning, bolmäsä…

(1) —Hey, keçi ayva ağacının kabuğunu kemirir!

(2) Dildar tek kelime söylemeden, keçiyi çözüp sokağa çıkardı.

(3) —Çocuk, şunu iyice anla, benim dediğimi yapacaksın.

(4) Nizamcan bu yaşa kadar babasının bir sözünü iki etmiş çocuk değildi. Her zaman ne dese boyun eğip, peki, demişti. İnayet aksakal çocuklarına acımazdı. Onlara hiçbir zaman sıcak bir söz söyleyip şımartmamış. Ağabeyi Azamcan inatçı idi. O babasının sözüne peki derdi, ama sonra kendi bildiği gibi yapardı. Nizamcan öyle değil, saflığından, dürüstlüğünden babasına karşı gelemezdi. İşte, o ömründe ilk kez babasına karşı geliyordu **(29)**. Onun kötü bakışından Risalet endişelenmişti. Herhangi bir sorun çıkmaması için baba oğul arasına girdi.

(5) —Hey çocuk, delirme. Peki, de!

(6) —Hayır! – diyerek o babasına doğru baktı. – Baba utanmıyor musunuz, sıkılmıyor musunuz? Ağabeyimin toprağı daha soğumadı ya!

(7) —Babana böyle mi diyorsun, alçak!

(8) İhtiyar onu tehdit ederek yaklaştı.

(9) —Peki, de, dediğin yoksa…

(1) Yürägining älläqayeridä bir nimä üzilib ketgändek Nizåmcån entikdi. Közläri tinib, åläm qåp–qårä zimistångä äylängändek boldi. İkki tizzäsidä därmån qålmäy åğır kältäklärdän şäläyim bolib yıqılib, ornidän turgängä oxşärdi. Dädäsi nimä qılmåqçi, åq qılsä–yä?! Undä dünyådä kimi qålädi? Nimäsi qålädi? Endi uning ådäm bolib yäşäşidän nimä mä'nå çıqadi? Nizåmcån közlärini cävdirätib dädäsigä qarädi.

(2) —Dädäcån, oyläb körsängiz–çi? Öz bålängizgä şu künni rävå köräsizmi? Bunäqadä meni tirikläyin kömäsiz–kü. Äkämning ornigä men ölib ketsäm bolmäsmidi!

(3) —Kåşki edi…

(4) Nizåmcån höngräb yığläb yubårdi.

(5) —Cån dädä, niyätingizdän qäyting. Bäri bir men bungä könmäymän.

(6) —Şunäqami?

(7) —Dürüstråq oyläb köring…

(8) —Şunäqami?

(9) Nizåmcån iztiråb bilän qıçqırdi:

(10) —Hä!

(11) —Åq qıldim, seni! Sendäqa båläm yoq! Åqpädärsän! Yoqål bu üydän!

(1) Yüreğinin bir yerlerinde bir şey kopmuş gibi Nizamcan iç çekti. Gözleri kararıp, dünya zifiri karanlığa dönmüş gibi oldu. İki dizinde derman kalmadan ağır dayaklardan halsiz kalarak düşüp, yerinden kalkmışa benziyordu. Babası ne demek istiyor, evlatlıktan ret mi edecekti?! O zaman dünyada kimi kalacaktı? Neyi kalacaktı? Şimdi onun insan olarak yaşamasının ne anlamı kalacaktı? Nizamcan gözlerini dikip babasına baktı.

(2) —Babacığım, düşünseniz ya? Kendi çocuğunuza bunu mu reva görüyorsunuz? Böyle beni diri diri gömüyorsunuz ya! Ağabeyimin yerine ben ölsem olmaz mıydı?

(3) —Keşke…

(4) Nizamcan hüngür hüngür ağlamaya başladı.

(5) —Canım babacığım, niyetinizden vazgeçin. Ne olursa olsun ben buna razı olamam.

(6) —Öyle mi?

(7) —İyice düşünün….

(8) —Öyle mi?

(9) Nizamcan üzüntüyle bağırdı:

(10) —Evet.

(11) —Evlatlıktan reddediyorum, seni! Senin gibi çocuğum yok! Baban yok! Defol bu evden!

(1) U, bir müddät dädäsining ot çäqnäyåtgän közlärigä mä'yüs båqib turdi–dä, bittä–bittä båsib yoläk tåmångä yürdi. U birdän toxtäb årqasigä ögirildi. Yåş tolä közläri bilän tuğılgän üyigä, håvligä, bålälik yilläridä emäkläb bårib suv içgän ärıqqa, çumçuq båläsini ålämän deb tirmäşib çıqqan keksä örik şåxlärigä, väräk uçirgän tåm boğåtlärigä tikilgäniçä turib qåldi. Åğılxånä åldidä zäncirlängän Åläpär ungä qaräb dumini likillätär edi. Nizåmcån bårib uning boynidän quçåqläb, båşlärini, qulåqlärini ezğilädi. Ziyräk it bir nimä sezgändek, **(30)** Nizåmcånning ezğıläşlärigä turib berdi. Nizåmcån uning boynidägi zäncirini yeçib yubårgändä häm, cåyidän qımirlämäy mä'yüs qaräb yåtäverdi.

(2) Nizåmcån üygä kirib ånäsining rämkägä sålingän surätini ålib çıqdi–dä, kökrägigä båsgäniçä heç qayåqqa qarämäy köçägä yügirdi.

(3) U qayrağåç tägigä yetgändä devår räxnäsidän åşgän bolsä keräk nimçäläri, tirsäkläri topråq bolib ketgän Dildårning yol ortäsidä turgänini kördi:

(4) —Nimä boldi?

(5) Nizåmcån ungä yåmån qarädi.

(6) —Äyt, nimä boldi?

(7) —Xånädånimizgä külfät ålib kelding, şumqadäm!

(1) O, bir müddet babasının ateş saçan gözlerine ümitsizce baktı ve yavaş adımlarla patikaya doğru yürüdü. O birden durup arkasına döndü. Yaşla dolan gözleriyle doğduğu evine, avluya, çocukluk zamanında emekleyerek gidip su içtiği arka, serçe yavrusunu almak için tırmandığı ihtiyar kayısı ağacının dallarına, uçurtma uçurduğu çatı saçaklarına gözlerini dikerek kala kaldı. Ağıl önünde zincirlenen Alapar ona bakıp kuyruğunu sallıyordu. Nizamcan gidip onun boynuna sarıldı ve başını, kulaklarını okşadı. Zeki köpek bir şey sezmiş gibi **(30)** Nizamcan'ın okşamalarına karşılık verdi. Nizamcan onun boynundaki zincirini çıkardığında da yerinden kıpırdamadan kederli bakıp yatıverdi.

(2) Nizamcan eve girerek annesinin çerçeveye koyulmuş resmini aldı ve göğsüne basarak hiçbir yere bakmadan sokağa koştu.

(3) O karaağaç altına ulaştığında duvar oyuğundan çıktığından olsa gerek yeleği ve dirsekleri toprak olmuş Dildar'ın yol ortasında durduğunu gördü.

(4) —Ne oldu?

(5) Nizamcan ona kötü kötü baktı:

(6) —Söyle, ne oldu?

(7) —Ailemize felaket getirdin, uğursuz!

(1) Nizåmcån yolini tösib turgän Dildårning yüzigä qarämäy ötib ketdi. U äläm bilän yığläb qålgän Dildårgä qayrilib qarämädi. Şämåldek yelib bårärkän, qulåğıdä hämån «åqpädär», «åqpädär», «åqpädär» sözi täkrårlänärdi.

(2) U mähällä küçäsidän çıqib dälä yoligä ötişi bilän qadämi sekinläşdi. İçidän kelgän küçli xorsiniş tåmåğini küydirdi. Bir nimä şitirlägändek boldi. Ögirilib qaräsä, årqasidä båşini egip Åläpår ergaşib kelyäpti. U yänä uning boynidän quçdi.

(3) —Sen qål, sen qål. Sen åqpädär emässän. Qål! Qål!

(4) İt uning gäplärigä tüşünmädi. Yänä ergäşäverdi. Nizåmcån yerdän kesäk ålib ungä åtdi. Tegmädi. İt yänä ergäşdi. Åxıri u kättäkån tåşni åldi–yu, küçining båriçä ungä ulåqtirdi. İt ängilläb årqagä qäytdi–dä, näriråq bårib otirib åldi. Nizåmcån közdän yoqålgünçä årqasidän mä'yüs tikilgänçä qåldi.

(5) Qışlåqdän uzåqläb ketgän Nizåmcån qoynidän ånä surätini ålib tikildi–dä, häsrät–nädåmät bilän ingrädi.

(6) —Äyä, äyäcån! **(31)**…

(1) Nizamcan yolunu kesen Dildar'ın yüzüne bakmadan geçip gitti. O üzüntüyle ağlayan Dildar'a dönüp bakmadı. Rüzgâr gibi geçip giderken kulağında hâlâ «baban değilim», «baban değilim», «baban değilim» sözü tekrarlanıyordu.

(2) O mahalle sokağından çıkıp kır yoluna geçer geçmez adımları yavaşladı. İçinden gelen kuvvetli iç çekiş boğazını yaktı. Bir şey çıtırdar gibi oldu. Dönüp baktığında, arkasından başını eğerek Alapar takip ediyordu. O yine onun boynundan kucakladı.

(3) —Sen kal, sen kal. Sen kovulmadın. Kal! Kal!

(4) Köpek onun söylediklerini anlamadı. Yine takip etmeye devam etti. Nizamcan yerden kesek alıp ona attı. Değmedi. Köpek yine takip etti. Sonra o kocaman bir taşı aldı ve gücünün yettiğince ona doğru fırlattı. Köpek havlayarak arkasına döndü ve biraz ötede oturdu. Nizamcan gözden kayboluncaya kadar arkasından umutsuz gözlerle baka kaldı.

(5) Köyden uzaklaşan Nizamcan koynundan annesinin resmini alıp baktı ve üzüntüyle inledi.

(6) —Anne, anneciğim! **(31)**...

İKKİNÇİ BÖLİM

I

(1) Yerdän qår ketgän bolsä häm, kölmäk suvlärning beti ertäläbgä yäqın piyåz postidek muz boylärdi.

(2) Bähår ekän. Ålisdä ot yånişigä qarämäy, şäxärlär väyrån bolişigä, ådämlär oqqa uçişigä qarämäy bäri bähår ådämlär köngligä älläqandäy ılıqlıq ålib kirärdi.

(3) Här yäkşänbä ton kiyib, etigini måylätib Märğılångä tüşädigän qışlåq yigitläri endi ålisdä – uruşdä.

(4) Bu tåmånlärgä endiginä räsm bolgän bäländ påşnäli tuflilär sändıqqa tüşgän. Kiygändä közni ålädigän qıçıqatläs endi qızlärning köngligä sığmädi. Hämmäning közi front yolidä.

(5) Zirillämä güzäridägi kättä qayräğåç şåxigä ilingän radiokärnäy tägigä künigä tört mähäl ådäm yığılädi. Ådämlär cim. Här kim sükut içidä frånt yolärlidän, väyrån bolgän qışlåqlärdän, ålingän şähärlärdän öz båläsini, äkäsini, ukäsini qıdirädi. Şundäy sükut bilän yänä tärqab ketädi.

(6) Mänä, täğın bähår keldi. Hüvilläb qålgän däräxt şåxlärigä quşlär çöp täşib in qurä båşlädilär. Zirillämä güzäri häm sekin–sekin gävcum bolä båşlädi. Bähår ådämlärni üydän yetäkläb çıqqan, åftåb zax üylärning deräzäsidän moräläb qışdän qålgän rütubätni häydämåqdä.

İKİNCİ BÖLÜM

I

(1) Yerdeki kar erimiş olsa da, göl sularının yüzü sabaha karşı soğan kabuğu gibi buz kaplıyordu.

(2) Bahar imiş. Uzakta ateş yanışına rağmen, şehirlerin harap oluşuna, insanlar vurulmasına rağmen her bahar insanların gönlüne bir ılıklık getiriyordu.

(3) Her Pazar kaftan giyip, çizmesini boyayıp Margilon'a gelen köy gençleri şimdi uzakta – savaşta.

(4) Bu taraflarda şimdilerde moda olan yüksek ökçeli iskarpinler sandığa kaldırılmış. Giyince göz kamaştıran rengârenk çiçekli atlas gömlek şimdi kızların ilgisini çekmiyordu. Herkesin gözü cephe yolunda.

(5) Zırıllama çarşısındaki büyük karaağaç dalına asılan hoparlör altına günde dört vakit insan toplanıyordu. İnsanlar sessiz. Herkes sessizlik içinde cephe yollarından, viran olan köylerden, alınan şehirlerden kendi evladını, ağabeyini, erkek kardeşini arıyordu. Böyle sessizce yine ayrıldı.

(6) İşte, yine bahar geldi. Uğuldayan ağaç dallarına kuşlar çöp taşıyıp yuva yapmaya başladılar. Zırıllama çarşısı da yavaş yavaş kalabalık olmaya başladı. Bahar, insanları evden çıkarmış, güneş nemli evlerin penceresinden girip kıştan kalan rutubeti kovuyordu.

(1) Devårläri nuräb qålgän håvlining küngäy tåmånidägi äyvåndä keksäginä bir xåtin kämzuligä tügmä qadäb otiribdi. Åftåb qızdirgän qårä körpäçädä hürpäyib yåtgän muşuk uning qatim tårtäyåtgän qollärigä qaräb xurilläydi, ğaltäk ipni ålib qåçişgä päyt påyläydi.

(2) —Qoy, Måş, bu sengä oyinçåq emäs. Yoqatib qoysäng, keyin ipni qayåqdän tåpämän?

(3) Muşuk uning gäplärigä tüşüngändek, yänä xurilläydi.

(4) —Sen ölgür gäpgä tüşünärmiding, sengä oyin bolsä.

(5) Xåtin işini bitkäzib ornidän turdi. Üstün åldigä kelib boy çözib köçä tåmångä qarädi. Köçädän güpçägiz måy tegmägän ärävä ğıçilläb ötäyåtgän edi **(32)**. Egärdä otirgän kişi bukçäyib nimänidir mınğılläb xırgäyi qılädi. Ärävä eşik åldigä kelib toxtädi. Egärdägi kişi ärävä şåtisigä åyåq tiräb devårdän qaräb qıçqırdi:

(6) —Hå, Cännät xålä, üydämisiz?

(7) —Kirävering, Ümmätäli, kirävering.

(8) Ümmätäli gup etib özini yergä täşlädi–dä, håvligä kirdi.

(9) —Räis yubårdi, – dedi u, u yåq–bu yåqqa älängläb.

(10) —Ärävängizni devårgä toğriläng. Änä, ålib ketävering! – Cännät xålä devår tägidägi buğı çıqib turgän göng uyumini körsetdi.

(1) Duvarları çürüyen avlunun güney tarafındaki eyvanda yaşlıca bir kadın yeleğine düğme dikiyordu. Güneşin ısıttığı siyah minderde kabaran kedi, onun dikiş yapan ellerine bakıp miyavlıyor, makara ipini alıp kaçmak için fırsat kolluyordu.

(2) —Bırak, Maş, bu senin oyuncağın değil. Kaybedersen, sonra ipi nerden bulacağım?

(3) Kedi onun sözlerini anlıyormuş gibi, yine miyavlıyordu.

(4) —Geberesice söylenen sözü anlar mıydın, sana oyun olsun.

(5) Kadın işini bitirip yerinden kalktı. Sütunun önüne gelip uzanıp sokak tarafına baktı. Sokaktan tekerleği yağlanmamış araba gıcırdayarak geçiyordu **(32)**. Eyerde oturan kişi eğilip bir şeyler mırıldanarak şarkı söylüyordu. Araba kapı önüne gelince durdu. Eyerdeki kişi arabanın okuna ayak dayayıp duvardan bakarak bağırdı:

(6) —Hey, Cennet teyze evde misiniz?

(7) —Giriver, Ümmetali, giriver.

(8) Ümmetali güp diye kendini yere attı ve avluya girdi.

(9) —Reis gönderdi, – dedi o, etrafına bakınarak.

(10) —Arabanızı duvara yanaştırın. İşte, götürüverin! – Cennet teyze duvar altındaki buhar çıkan gübre yığınını gösterdi.

(1) Ümmätäli täşqarigä çıqib äräväni toğrilädidä, qäytib kirib pänşaxa[5] bilän räxnädän åşirib äräväga göng åtä båşlädi. Xåtin ungä räzm sålib turib içi ezilib ketdi. Qandåq yürärdi–yä! Qışlåqdä uni kättädän–kiçik «Ümmätäli pärätkä» derdi. Kiygän kiyimigä gärd yuqmäsdi. Çiy baxmäl nimçäsining kökräk çöntägidän såät zänciri åsilib turärdi. Endi bükçäyib qåpti. Kiyimläri häm bir hålätdä. Äzizxåni uruşgä ketdi–yu, şu köygä tüşdi.

(2) Cännät xålä äyvån läbigä otirib ungä tikilärkän, köngli älläneçük bolib ketdi. Ornidän turib åldigä keldi.

(3) —Äzizxåndän xat bårmi, örgüläy?

(4) Ümmätäli pänşaxa dästäsigä bäğrini berib änçä turib qåldi, ungä qarämäy, bir xorsinib åldi–dä dedi:

(5) —Änçä boldi kelmägänigä.

(6) Cännät xålä negädir båş qımirlätdi.

(7) —Menikidän häm xat yoq. Qandåq qılämiz, örgüläy.

(8) —İkråmcåndän–çi? – dedi Ümmätäli yergä qaräb.

(9) —Yaqındä xat kelgän edi. Tinçmän, debdilär.

(10) —Xayriyät.

(11) Ümmätäli båşqa gäp sorämädi. İşini bitkäzib egärgä mindi–yu, xäyr häm demäy conäb qåldi.

(1) Ümmetali dışarıya çıkıp arabayı düzeltti, geri dönüp dirgen ile delikten geçirip arabaya tezek atmaya başladı. Kadın ona dikkatle bakınca üzüldü. Nasıl gezerdi ya! Köyde ona büyükten–küçüğe herkes «Ümmetali şık» derdi. Giyim kuşamına toz değdirmezdi. Kadife kumaşlı yeleğinin göğüs cebinden saat zinciri sarkardı. Şimdi kamburlaştı. Giysileri de aynı halde. Azizhan'ı savaşa gitti ve bu hale geldi.

(2) Cennet teyze eyvan ağzında oturup ona gözlerini dikerken, gönlü mevhum oldu. Yerinden kalkıp karşısına geçti.

(3) —Azizhan'dan mektup var mı, kurban olayım?

(4) Ümmetali dirgen sapına göğsünü dayayıp uzun süre öylece kaldı, ona bakmadan, bir iç çekti ve dedi:

(5) —Uzun zaman oldu gelmeyeli – dedi.

(6) Cennet teyze nedense başını salladı.

(7) —Benimkinden de mektup yok. Ne yapacağız, kurban olayım?

(8) —Ya İkramcan'dan? – dedi Ümmetali yere bakarak.

(9) —Yakınlarda mektup gelmişti. İyiyim, diyordu.

(10) —Çok şükür.

(11) Ümmetali başka bir şey soramadı. İşini bitirip eyere bindi ve allahaısmarladık bile demeden gitti.

[5] **pänşaxa** Genellikle beş tane dişi olan uzun saplı alet (pamuk, kurumuş ot vb. almak ve sürmek için kullanılır)

(1) Håvli cimcit. Muşuk hämån xurilläydi. Kämpir äyvåndä käftini iyägigä tirägäniçä otiribdi.

(2) Båläsi turmäy–turmäy, yäkä–yålğız ärzändäsi Tursunbåyni şämålni häm rävå körmäy äväyläb båqib kättä qıldi. Keçäläri uxlämäy, şu yålğızimning ümrini uzun qıl, deb xudågä nålä qılib çıqardi. Håzir qayerlärdä turgän ekän? Diydårini bir körib **(33)**, Tursunbåyning älpdek qåmätini bäğrigä bir båsib ölsä ärmåni qålmäsdi.

(3) Kämpirning dilidä, tilidä keçäyü kündüz şu gäp.

(4) Ämmå Tursunbåydän xat häm, xabär häm kelmädi. Dädäsi här xatidä: «Tursun qaläy, ärmiyägä çäqırilmädimi? Käsäl–päsäl bolgäni yoqmi, negä xat yåzmäydi?» deb sorädi.

(5) Åtä uning ärmiyägä ketgänidän bexabär edi.

(6) Tursunbåy ketäyåtgän küni ånäsigä qaräb turgändä közläridä yåş yiltirägändek bolgän edi. Cännät xålä häligäçä bilmäydi – oşängä oğli yığlägänmidi yå peşänäsidän tåmgän ter yiltiräb şunäqa köringänmidi?

(7) Ånä közi åldidä oğlining qåp–qårä qåşläri, çäqnägän közläri qåldi. Yigirmä bir yil ätråfidä pärvånä bolib, äylänib–örgilib båqqan båläsini uruş bäğridän yulib åldi. Håzir u qayåqlärdä yürgän ekän? Åçmikän, toqmikän? Lekin ånä köngligä täksin berärdi: «Båläm yurt işigä yäräb qåldi. Köpgä kelgän toy ekän, qandåq qıläy, qırq yil qırğın bolsä, äcäli yetgän ölädi, işqılib, yålğızim såğåmån kelsin!»

(1) Avlu sessiz. Kedi hâlâ miyavlıyordu. İhtiyar kadın eyvanda avucunu çenesine dayayarak oturuyordu.

(2) Çocuğu olmaya–olmaya, biricik evladı Tursunbay'ı gözünden bile sakınıp bu yaşa getirdi. Geceleri uyumadan, bu biricik yavrumun ömrünü uzun kıl, diye Allah'a yalvarırdı. Şimdi nerelerdeydi? Yüzünü bir görüp **(33)**, Tursunbay'ın pehlivan gibi endamını bağrına bir basıp ölse gözü açık gitmezdi.

(3) Yaşlı kadının gönlünde, dilinde gece gündüz bu söz.

(4) Ama Tursunbay'dan mektup da, haber de gelmedi. Babası her mektubunda: «Tursun nasıl, orduya çağrılmadı mı? Hasta mı oldu yoksa, niye mektup yazmıyor?» diye soruyordu.

(5) Baba onun orduya gittiğinden habersizdi.

(6) Tursunbay gittiği gün annesine bakarken gözlerinden yaş parlıyor gibi olmuştu. Cennet teyze şimdiye kadar bilmiyordu – o sırada oğlu ağlıyor muydu, yoksa alnından damlayan ter parlayınca mı öyle görünmüştü?

(7) Annenin gözü önünde, oğlunun kapkara kaşları, ışıldayan gözleri kaldı. Yirmi bir yıl etrafında pervane olup, binbir güçlükle büyüttüğü çocuğunu savaş elinden çekip aldı. Şimdi o nerelerde geziyor? Aç mı, tok mu? Ama o, kendini avutuyordu: «Yavrum vatana hizmet ediyor. Çoğunun başına gelen düğünmüş, nasıl, kırk yıl kırım olsa eceli gelen ölüyor, ne olursa olsun, biricik evladım sağ salim gelsin!»

(1) Cännät xålä ornidän turdi–dä, bittä–bittä båsib köçä eşigidän täşqarigä qarädi.

(2) Dälä åftåbdä yäşnärdi. Kimdir toq–toq teşä urib işkåmgä påyä kesyäpti. Kättä yerning åxiridägi tåş yoldän yük mäşinäsi gürilläb ötib ketdi. Kämpir ovtomobil' åvåzini eşitmägänigä häm änçä bolib qålgän edi. Bu tåvuş negädir ungä uruşdän ävvälgi päytni eslätdi. U Tursunbåy bilän şunäqa mäşinädä Märğılängä tüşgän edi. Eri İkråmcån Måskvädän keläyåtgändä ånä–bålä uni oşä yerdä kütib ålişgän.

(3) Kämpir köçägä çıqdi–yu, beixtiyår güzärgä qaräb yürä båşlädi.

(4) Bugün negädir Zirillämä cudä gävcum. İdårä åldidä qårä mäşinä turibdi. Källäklängän tållärgä säkkiz çåğli åt båylängän. Kämpir häyrån bolib sämåvär sorisigä otirdi. Çåyxorlärdän biri:

(5) —Åtä änçä åzib qåpti–yä, – dedi.

(6) —Yoldåşvåygä häm åsån tutib bolmäydi, – dedi ungä bir moysäfid. – Båşidä yurtning täşvişi, uyqusining mäzäsi yoqdir. Özimiz misäl, kiçkinäginä rözgår deb ne künlärni köryäpmiz.

(1) Cennet teyze yerinden kalktı ve yavaş adımlarla ilerleyip sokak kapısından dışarıya baktı.

(2) Bozkır güneşte güzelleşiyordu. Biri tak tak keser vurup çardak için ağaç kesiyordu. Büyük yerin sonundaki taş yoldan yük arabası gürüldeyerek geçip gitti. İhtiyar kadın otomobil sesini işitmeyeli uzun zaman olmuştu. Bu ses nedense ona savaştan önceki zamanı hatırlattı. O Tursunbay ile böyle arabayla Margilon'a gitmişti. Kocası İkramcan Moskova'dan geldiğinde ana–oğul onu burada karşılamışlar.

(3) Yaşlı kadın sokağa çıktı ve gayri ihtiyari dükkânlara bakarak yürümeye başladı.

(4) Bugün nedense Zırıllama çok kalabalık. Yönetim önünde siyah araba duruyordu. Budanan söğütlere yaklaşık sekiz at bağlanmış. Yaşlı kadın şaşırıp çayhane çardağına oturdu. Çay tiryakilerinden biri:

(5) —Ata çok zayıfladı ya – dedi.

(6) —Yoldaş beye de bu iş kolay değil – dedi ona bir ihtiyar. – İçinde ülkenin kaygısı, uykusunun tadı yoktur. Kendimiz mesela, hafif bir rüzgâr gibi ne günleri görüyoruz.

(1) Kämpir ularning gäpidän Zirillämägä Yoldåş Åxunbåbåev kelgänini bildi. U Åxunbåbåevni yaxşi **(34)** tänirdi. Äkäsi bilän birgä kättä bolişgän. İkråmcån bilän bolsä yäqın åğäyni edi. U här gal Märğılån kelgänidä älbättä İkråmcånni suriştirib, özi Zirillämägä kelålmäsä, älbättä åldirib ketib birpäs çäqçäqläşib, Äldicångä ötib ketär edi. Zirillämägä kelgän päytläridä İkråmcånni çäqırtirib otirmäy, özi toppä–toğri eşikni åçib kirib keläverärdi. Ötgän yili Cännät xåläning äkäsi Sådıqcån väfåt qıldi. Yoldåş åtä eşitgänmikän?

(2) İdårädän Åxunbåbåev bilän Räyimberdi tåğa çıqdi. Ulärgä ergäşgän räislär säl årqaråqdä qålişdi. Åtä Tåğani qoltıqläb ålib çåyxånä tåmångä yürä båşlädi. Ulär qandäydir zärur gäpni qızişib sözläşirdi. Åxunbåbåev nimädändir cähli çıqqandek, Tåğagä qattıq–qattıq gäpirärdi.

(3) Ulär sorigä yäqınläşärkän, hämmä ornidän turdi. Birdän åtäning közi Cännät xålägä tüşdi.

(4) —İyä, iyä, singlim, tinçmisän?.. Eşitdim. İkråm fråntdä ekän. Xat bårmi? Erkätåy qaläy, yaxşi yüribdimi?

(5) Üstmä–üst sävål bergänidän Cännät xålä nimä deb cävåb berişdi bilmäsdi.

(6) —Tursunbåyingiz häm ketdi.

(1) İhtiyar kadın onların sözünden Zırıllama'ya Yoldaş Ahunbabayev'in geldiğini anladı. O, Ahunbabayev'i iyi **(34)** tanırdı. Ağabeyi ile birlikte büyümüşlerdi. İkramcan ile de yakın arkadaştı. O, her zaman Margilon'a geldiğinde mutlaka İkramcan'ı soruşturup, kendi Zırıllama'ya gelemezse, mutlaka aldırıp biraz sohbet edip, Endican'a geçerdi. Zırıllama'ya geldiği zamanlarda İkramcan'ı çağırtmaz, kendi çat kapı geliverirdi. Geçen yıl Cennet teyzenin ağabeyi Sadıkcan vefat etti. Yoldaş baba duymuş mu acaba?

(2) Yönetimden Ahunbabayev ile Rayımberdi dayı çıktı. Onları izleyen reisler biraz arkada kaldılar. Ata, Tağa'nın koluna girip çayhaneye doğru yürümeye başladı. Onlar önemli bir şeyi hararetli hararetli konuşuyorlardır. Ahunbabayev bir anda sinirlenmiş gibi Tağa'ya sert sert konuşuyordu.

(3) Onlar çardağa yaklaşırken, herkes yerinden kalktı. Birden atanın gözü Cennet teyzeye takıldı.

(4) —Vay, vay, bacım, iyi misin?... Duydum. İkram cephedeymiş. Mektup var mı? Şımarık nasıl, iyi mi?

(5) Üst üste soru sorduğundan Cennet teyze ne cevap vereceğini bilemedi.

(6) —Tursunbayımız da gitti.

(1) —Bittä özing qålibsän–dä? Sådıq häm qazå qılibdi… – Åxunbåbåyevning külib turgän yüzi birdän ciddiy bolib qåldi. İkki qåşining ortäsigä tügünçäk tişdi. Közläri bir noqtägä tikilgäniçä indämäy turib qåldi. Keyin därd–äläm bilän sorigä kelib otirdi. – Köpni körgän kişi edi. Yaxşi ådäm edi.

(2) Båşqa gäp äytmädi. Uzätilgän piyåläni ålib indämäy otiräverdi.

(3) Kim bilädi, u Sådıqcån bilän ötkäzgän yigitlik yıllärini esläyåtibdimi, yoqåtgän äziz åğäynisi üçün içidän yığläyäptimi. U şu köyin änçä cim otirgändän keyin såvib qålgän çåyni höpläb, Cännät xålägä qarädi:

(4) —Yäkkä qålgäning yåmån bolibdi. Ulär kelgünçä Tåşkentgä ålib ketäymi? Biznikidä turä turäsän.

(5) Cännät xålä båş tebrätdi.

(6) Åxunbåbåev ornidän qozğaldi.

(7) —Mäyli, özing biläsän. Räyim, xabär ålib tur. Zårıqtirib qoymä. İkråm kelgändä uyätli qılmä bizni. Mengä gäping yoqmi, singlim?

(8) —Yoq. Sizni körib äkämni körgändek boldim **(35)**.

(9) Yoldåş åtä otirgänlär bilän häzilläşib ötib ketdi. Ulär negädir şähär tåmångä emäs, dälägä qaräb ketişdi.

(1) —Yalnız mı kaldın? Sadık da ölmüş… – Ahunbabayev'in gülen yüzü birden ciddileşti. İki kaşının ortasına düğüm çöktü. Gözlerini bir noktaya dikerek ses çıkarmadan kaldı. Sonra hüzünle çardağa gelip oturdu. – Çok görmüş geçirmiş adamdı. İyi insandı.

(2) Başka bir söz söylemedi. Uzatılan kâseyi alıp sessizce oturmaya devam ederdi.

(3) Kim bilir, belki Sadıkcan ile geçirdiği gençlik yıllarını hatırlıyor, belki de kaybettiği kıymetli arkadaşı için içinden kan ağlıyordu. O bu şekilde uzun zaman sessiz oturduktan sonra soğuyan çayını höpürdetip, Cennet teyzeye baktı:

(4) —Yalnız kalman kötü olmuş. Onlar gelinceye kadar Taşkent'e götüreyim mi? Bizde kalıverirsin.

(5) Cennet teyze başını iki yana salladı.

(6) Ahunbabayev yerinden kalktı.

(7) —Peki, sen bilirsin. Rayim, haber ver. Zorda kalma. İkram gelince mahcup etme bizi. Bana söyleyeceğin bir şey var mı bacım?

(8) —Yok. Sizi görünce ağabeyimi görmüş gibi oldum **(35)**.

(9) Yoldaş ata oturanlar ile şakalaşarak geçti. Onlar nedense şehre doğru değil, kıra doğru gittiler.

(1) Cännät xålä ornidän turdi. Yänä üygä qaräb yol åldi. U endi negädir özini sırä yålğız qålgängä oxşätmäsdi. Bu yerdä kimidir bårgä, kimningdir näfäsi dimåğıgä tegib turgängä oxşäyverdi. Xayålidän yåmån oylär näri ketdi.

(2) Hüvilläb qålgän üygä yålğız yäşäş qıyin. Håvli yutämän deydi. Ämmå Cännät xålä yålğızlikkä köynikib qålgändi.

(3) Keç kirdi. Çiråq yåqib äyvåndä yänä kündägi otirişi båşländi. U yålğız emäs. Xayålidä eri bilän, ärzändä båläsi Tursunbåy bilän xuddi toğrimä–toğri otirgändek gäpläşärdi.

(4) Åy çıqdi. Yälänğåç nåvdälär åräsidän ötgünçä beti timdälängändek hårib–çärçäb teräk uçigä çıqib åldidä, qımirlämäy turib qåldi.

(5) Qoşni håvlidä xoråz qıçqırdi. Qayerdädir it ulidi. Kimningdir båläsi bığılläb yığlädi.

(6) Birdän eşik tägidä it våvillädi. U güyå üygä kirib qålgän nåtäniş kişini tälämåqçidek cån–cähdi bilän våvillärdi. Cännät xålä çoçib ketdi. Yänä eşik tåmångä qulåq såldi. Eşik hälqasini kimdir qåqardi.

(7) —Kim? – dedi Cännät xålä bezåvtälänib.

(8) —Men, men, Cännät. Åç!

(9) Bu eri İkråmcånning tåvuşi edi.

(1) Cennet teyze yerinden kalktı. Yine eve doğru yürüdü. O şimdi nedense kendini yalnız kalmış hissetmiyordu. Burada biri varmış, birinin nefesi genzine değiyormuş gibi hissediyordu. Aklındaki kötü düşünceler uzaklaştı.

(2) Kimsenin kalmadığı evde yalnız yaşamak zor. Avlu yutacağım derdi. Ama Cennet teyze yalnızlığa alışmıştı.

(3) Akşam oldu. Yağ lambası yakıp eyvanda yine her günkü gibi oturmaya başladı. O yalnız değil. Hayalinde kocası ile biricik yavrusu Tursunbay ile sanki karşı–karşıya oturuyormuş gibi konuşuyordu.

(4) Ay çıktı. Çıplak filizler arasından geçerek yüzü kazılmış gibi yıpranıp kavak dibine geldi ve kıpırdamadan kaldı.

(5) Komşu avluda horoz ötüyordu. Bir yerlerde köpek uluyordu. Birinin çocuğu ağlıyordu.

(6) Birden kapı önünde köpek havladı. O sanki eve girmek isteyen yabancı birini kovalamak istermiş gibi kızgınlıkla havlıyordu. Cennet teyze ürperdi. Yine kapı tarafına kulak verdi. Kapı halkasını biri ittiriyordu.

(7) —Kim o? – dedi Cennet teyze endişelenerek.

(8) —Ben, ben Cennet. Aç!

(9) Bu kocası İkramcan'ın sesiydi.

(1) Cännät xålä qandäy qılib eşik åldigä bårgänini bilmäydi, zülfinni tåpålmäy dåvdirädi.

(2) —Åçsäng–çi, nimä boldi?

(3) —Håzir, håzir.

(4) Cännät xålä titräb–qaqşäb äräng zülfinni tåpdidä, eşikni läng åçib yubårdi.

(5) Yåğåç åyåqlı İkråmcånning båşi vä yelkälärini åy yåritib turärdi.

II

(6) Ertäläb Räyimberdi tåğa keldi.

(7) U İkråmcånning bir åyåğı yoqligini körib, yürägi ciz etib ketdi. Ämmå buni ungä sezdirmädi. Quçåq åçib körişärkän: «Xayriyät, xayriyät, tirik kördim!» – dedi **(36)**.

(8) Håvlidä xåtin–xålåc köp. Erkäklär biri kirib, biri çıqib turişibdi. Häli nämi kötirilmägän supägä häm boyrä töşäb, şålçä yåzilgän. Erkäklär şu yerdä. Sämåvärgä täräşä täşläyåtgän çål räisgä çäkkäsidägi bir dästä binäfşäni ålib uzätti. Tåğa toyib hidlädi–dä, İkråmcåmgä berdi.

(9) —Mänä, bähår nişånäsi. Hidlä, såğıngändirsän.

(10) Binäfşä qoldän–qolä ötdi. Şu binäfşä bähånä boldi–yu gäp bähår, dälä, bu yilgi qılınädigän işlär toğrisidä ketdi.

(11) —Tåğa, – dedi çåy qåyib otirgän Ümmätäli Räyimberdigä qaräb – keçä Åtä kelgän ekänlär. Tinçlikmi işqılib?

(1) Cennet teyze nasıl kapının önüne geldiğini anlamadı, kapı zincirini bulamadan ne yapacağını şaşırdı:

(2) —Açsana, ne oldu?

(3) —Şimdi, şimdi.

(4) Cennet teyze titreye titreye güç bela kapı zincirini buldu da, kapıyı sonuna kadar açtı.

(5) Tahta ayaklı İkramcan'ın başı ve omuzlarını ay aydınlatıyordu.

II

(6) Sabahleyin Rayımberdi dayı geldi.

(7) O, İkramcan'ın bir ayağının olmadığını görünce, yüreği cız etti. Ama bunu ona hissettirmedi. Kucaklayıp selamlaşırken: «Çok şükür, çok şükür, sağ gördüm!» – dedi **(36)**.

(8) Avluda kadınlar–kız çok. Erkeklerin biri giriyor, biri çıkıyordu. Daha nemi geçmeyen sofaya da hasır döşeyip, küçük halı serilmiş. Erkekler burada. Semavere odun atan yaşlı reise kenarındaki bir deste menekşeyi alıp uzattı. Dayı kokladı ve İkramcan'a verdi.

(9) —İşte baharın işareti. Kokla, özlemişsindir.

(10) Menekşe elden ele geçti. Bu menekşenin bahanesiyle konu bahar, tarla, bu yıl yapılacak işlere çevrildi.

(11) —Dayı, – dedi, çay koyan Ümmetali Rayımberdi'ye bakıp, – gece Ata gelmiş. Hayırdır?

(1) —Tinçlik. Yåzyåvångä çıqib keldi. İş kättä bolädigän. Bizgä Näymändän yer berişyäpti.

(2) Näymän – çöl toqayning ortäsidä. U tåmånlärdä dehqånçilik qılış åsån iş emäs.

(3) —Toqaydä nimä qılämiz? Paxtä bitärmidi? Turgän–bitgäni båtqåq, päşşäning uyäsi!..

(4) Räyimberdi endiginä åq åräläb keläyåtgän moylåvini siläb ilcäydi:

(5) —Hükümät bir iş qılsä bilib qılädi. Çölgä çıqamizu, paxtä ekib ketäverärmidik? U cåylärdä paxtä bitişigä ikki qåvun pişiği bår.

(6) İkråmcån gäpgä äräläşmäy bir çekkädä cimginä otiribdi. Räyimberdi çåyni şimirip, piyålä çetini yengigä ärtdi–dä, dästürxångä qoydi.

(7) —Äzbäråyi kålxåzçigä mädäd bolsin, yegüligi özidän çıqsin, deb şundäy qılyäpmiz. Ävväl ikki yılginä şåli ekämiz. Ämmå–lekin, Näymängä köçiş ixtiyåriy. Åtä äytdilärki, çölgä köçib çıqqan åilälärgä küzgä qålmäy båşpänä qılib berilädi. Här brigädädän ikki åilä ketsä – ottiz tört xocälik bolädi. Binåyidek qışlåq quriş mümkin. Ämmå küzgäçä çäylädä yäşäb turişgä toğri kelädi. Här bir åilägä on ålti såtıx tåmårqa, özigä şåli ekib ålädi. Däråmäd täqsimåtidä qänçädän tüşsä, båşqalär qatårı yänä ålädi. Meningçä, bu işgä konmäydigän ådäm bolmäsä keräk. Ämmå–lekin, båşqa kålxåzlär häm şundäy qılyäpti.

(1) —Hayırlı haber. Yazyavan'a çıkageldi. İş çok olacakmuş. Bize Nayman'dan yer veriyorlar.

(2) Nayman – çöl kamışlığın ortasında. O taraflarda çiftçilik yapmak kolay değil.

(3) —Kamışlıkta ne yapacağız? Pamuk yetişir mi? Her yer bataklık, sivri sinek yuvası!..

(4) Rayımberdi o an beyaz seyrek bıyığını düzleştirip tebessüm etti:

(5) —Hükümet bir iş yaptıysa bir bildiği vardır. Çöle çıkacağız ve pamuk ekebilecek miyiz? Oralarda pamuk yetiştirmeye az zaman kaldı.

(6) İkramcan söze karışmadan bir kenarda sessizce oturuyordu. Rayımberdi çayı içip, kâse kenarını yenine sildi ve sofraya koydu.

(7) —Azbaroy kolhozcuya yardımcı olsun, yiyeceği kendi yapsın, diye böyle yapıyoruz. Önce iki yıl çeltik ekeriz. Fakat, Nayman'a taşınmak gerekir. Ata dediler ki, çöle taşınan ailelere sonbahar olmadan konut yapılacakmış. Her ekipten iki aile gitse – otuz dört işletme olur. Güzel bir köy kurmak mümkün. Ama sonbahara kadar kulübede yaşamayı uygun buluyordu. Her bir aileye on altı satıh çiftlik, kendine çeltik ekebilecek. Gelir dağılımında ne kadar düşse, başkaları gibi yine alır. Bence bu işi kabul etmeyen kişi yoktur. Ama diğer kolhozlar da böyle yapıyor.

(1) Räisning bu gäpi köpçilikni oyläntirib qoydi. Çåygä fåtihä oqılgäç, hämmä ornidän turdi.

(2) Şu küni keldi–ketdi bolib İkråmcån köçägä çıqålmädı. U tuğılib ösgän dälälärigä çıqqısi kelärdi. Fråntdä yürärkän, bu yerlärni tüşidä häm, öngidä **(37)** häm köz åldidän närı ketkäzålmägan edi. Säl åyåq üzildi degünçä åstånägä çıqib dälä tåmångä qarädi. Häli bärg yåzmäy sorräygän yälängåç nåvdälär däläning yiråq–yiråqlärini tösålmäs, ufqqaçä änıq körinib turär edi.

(3) Keç kirib, kelüvçilärning åyåğı üzilişi bilän, u köçägä çıqdi.

(4) Dälä cimcit. Tängä yåqadigän ertä bähår şäbädäsi ğır–ğır esib, ådäm köngligä älläqandäy tuyğuläy sålädi. İkråmcån äylänib yürib änhår åldidän çıqib qålgänini sezmädi. Keç ğırä–şıräsidä suv qorğåşingä oxşäb qåräyib åqardi. İkråmcån bu änhårdä neçä märtäläb çömilgän. Oğli Tursunbåy bir näfäs közdän yıråq bolsä, uni qıdirib şu yerdän tåpärdi. Bålä käm–gäp, qılädigän işini birårgä äytmäsdi. Åtä–bålä cimginä üygä qäytişärdi–dä, ikkåvi ikki üygä kirib ketişärdi. Er–xåtin supädä otirib, yålğız bålägä uzåq ümr tiläb uxlämäy tünni tånggä uläşärdi.

(5) Tursunbåy qayåqlärdä turgän ekän? Ketär åldidä İkråmcån uni bäğrigä båsålmädi. Bu künlär diligä ärmån bolib qålmäsin işqılib. İkråmcån öz xäyålidän özi qorqib ketdi.

(1) Reisin bu sözü çoğunluğu düşündürdü. Çaya dua okunduktan sonra herkes yerinden kalktı.

(2) O gün gelen–giden olunca İkramcan sokağa çıkamadı. O doğup büyüdüğü kırlara çıkmak istiyordu. Cephede gezerken, buraları rüyasında da **(37)**, uyanıkken de gözü önünden gitmiyordu. Biraz gelen giden kesilince eşiğe çıkıp bozkıra doğru baktı. Henüz yaprak açmadan donup kalan çıplak filizler bozkırın en uzak yerlerini kapatmaz, ufka kadar net görünürdü.

(3) Akşam olunca, gelenlerin ayağı kesilir kesilmez o sokağa çıktı.

(4) Kır sessiz. Vücudu yakan ilkbahar rüzgârı fır fır eserek, insanın gönlüne değişik duygular yayıyordu. İkramcan dolaşırken ırmak kenarına geldiğini fark etmedi. Akşam belirsizliğinde su kurşuni renge benzeyip kararak akıyordu. İkramcan bu ırmakta defalarca yıkanmış. Oğlu Tursunbay bir saniye gözden kaybolsa, onu arayıp burada bulurdu. Çocuk sessiz, yaptıklarını birine söylemezdi. Baba–oğul sessizce eve dönerlerdi ve ikisi iki odaya girerlerdi. Karı – koca sofada oturup, biricik yavrularına uzun ömür dileyerek uyumadan sabah ederlerdi.

(5) Tursunbay nerelerdeydi? Gidenlerin yanında İkramcan onu bağrına basamadı. Bugünler içine dert olmasın da. İkramcan kendi hayallerinden kendi korktu.

(1) Qızil bärkäşdek åy şåşilmäy åsmånläy båşlädi: İkråmcån fråntdä, åkåpdä yåtgänidä häm åy şunäqa bolib çıqardi. Oşändä u älläqandäy bålä xayållärgä berilib, şu åy Zirillämä tepäsidä qandäy körinäyåtgänini oylärdi.

(2) U cimib qålgän dälädä yäräläníb, qånsiräb yåtärkän, tepäsidä dum–dumälåq bolib turgän åygä qaräb, şunäqa xayållärni köp sürgän edi. Oşändä häm åy qångä belängändek qıp–qızil bolib köringän.

(3) Änhår suvi äväl qızğış bolib, keyin bir qåräyib åldi–dä, cilväläri eritilgän kümüşdek åqarib ketdi.

(4) Suvi sekin şıldirämåqdä. Yåşligini, şox ålåv båläligini åqızib ketgän şu änhår kimlärningdir båläligini åqızärdi. U güyå: yür, ålislärgä qaräb ålib ketäy, deb İkråmcånni çäqıräyåtgängä oxşärdi.

(5) Särätån åftåbi tänini küydürgän ot bålälär qıy–çuv, şåvqın–sürån bilän bu qırğåqlärdä cävlån urişärdi. Bir–birlärigä suv såçib quvläşişärdi. Suvdän tez çıqqanlärning tänäsigä låy sürtib qåçib uni båşqatdän çömilişgä mäcbur qılişärdi.

(6) Ulärning şoxlikläri änä oşändä şu tolqınlärgä **(38)** minib uzåqlärgä åqib ketgän. Endi ulğäyib biri uruşdä cån ålib, cån beryäpti. Biri qandäydir yurt işini qılyäpti. Tursunbåy–çi? U häm uruşdä!

(1) Kırmızı tepsi gibi ay acele etmeden gökyüzünü kaplamaya başladı: İkramcan cephede, siperde yattığında da ay böyle çıkardı. Orada o böyle çocukça hayallere dalıp, bu ay Zırıllama tepesinde nasıl görünüyor diye düşünürdü.

(2) O sessizleşen kırda yaralanıp, kan kaybederken, tepesinde yusyuvarlak olan aya bakıp, böyle hayallere çok dalardı. Orada da ay kana bulanmış gibi kıpkızıl görünmüş.

(3) Irmak suyu önce kızıllaşıp, sonra bir kararıyordu ve güzel görünüşü, eritilen gümüş gibi beyazlaşıyordu.

(4) Suyu sakin şırıldıyor. Gençliğini, afacan çocukluğunu sürükleyen bu ırmak kimlerin çocukluğunu sürüklüyordu. O, sanki: yürü, uzaklara doğru götüreyim, diye İkramcan'ı çağırıyormuş gibiydi.

(5) Temmuz güneşinin vücudunu yaktığı ateşli çocuklar gürültü patırtı, bağırış çağırış ile bu sahillerde oynuyorlardı. Birbirlerine su fırlatıp kovalıyorlardı. Sudan hemen çıkanların vücuduna çamur sürüp kaçarak onu yeniden suya girmeye mecbur ediyorlardı.

(6) Onların yaramazlıkları işte o zaman bu dalgalara **(38)** kapılıp uzaklara akıp gitmiş. Şimdi büyüyüp kimi savaşta mücadele ediyor. Kimi bir yerlerde vatana hizmet ediyordu. Ya Tursunbay? O da savaşta!

(1) Uruşning nimäligini İkråmcån yaxşi bilädi.

(2) U kämgäp, hämmäväqt kimningdir rähnämåligi bolmäsä özini eplålmäydigän båläsini şergä äylänib ketgän sezdi. Tursunbåy hämmädän åldindä, ärslåndek nä'rä tårtib yåv üstigä täşlänäyåtgändek tuyildi.

(3) Åtälär öz bålälärini dünyådägi bålälärning eng zori, eng xuşbiçimi, deb bilişädi.

(4) Därhäqiqat, Tursunbåy nihåyätdä körkäm yigit bolgän edi. U özining şunäqaligini bilib köp binå qoyärdi. Özini sipå tutärdi. Qızlärgä zimdän näzär täşläb, ulärning qaräyåtgänini bilib gerdäyibråq pisänd qılmäyråq turärdi. Ungä kiyim cudä yäräşärdi. Håzir şineldä qandåq yürgän ekän? Yäräşgändir.

(5) Åtägä u sävlätli kåmändirlärdek bolib körinärdi.

(6) İkråmcån bålälik izläri tüşgän yollärdän, tår köçälärdän åğåç åyåq bilän älläväqtgäçä kezib üyigä qäytdi. Xåtini uxlämäy, tıq etsä, eşikkä qaräb otirgän edi.

(7) İkråmcån yåtmädi. Er–xåtin çåyni mäydälib şu bir–ikki yıl içidä bolib ötgän våqeälärni gäpläşib otirişdi.

(8) —Ümmätälining Äzizxåni häm ketdi degin? Çökib qåpti beçårä Ümmätäli… Äytmåqçi, Qoçqårning oğli mendän åldin ketgän edi, xat–xabär bårmi undän?

(1) Savaşın nasıl bir şey olduğunu İkramcan iyi biliyordu.

(2) O sessiz, her zaman birinin idaresinde olmasa bir şey başaramayan çocuğunun aslana dönüştüğünü hissetti. Tursunbay herkesten önce, aslan gibi kükreyerek düşman üstüne atılıyormuş gibi göründü.

(3) Babalar kendi evlatlarını dünyadaki çocukların en güçlüsü, en boylu–poslusu diye düşünürdü.

(4) Gerçekten, Tursunbay sonunda yakışıklı bir delikanlı olmuştu. O böyle olduğunu bildiğinden kendine çok güvenirdi. Mütevazı davranırdı. Kızlara gizlice bakıp, onların baktığını anlayınca biraz boynunu büküp görmezlikten gelirdi. Ona giydikleri çok yakışırdı. Şimdi parka içinde nasıl geziyordu? Yakışmıştır.

(5) Babasına o dışarıdan haşmetli komutanlar gibi görünüyordu.

(6) İkramcan çocukluğunun geçtiği yollardan, dar sokaklardan tahta ayakla geç vakte kadar gezip evine döndü. Karısı uyumamış, tık etse, kapıya bakıyordu.

(7) İkramcan yatmadı. Karı–koca çayını yudumlayıp, bu bir iki yıl içinde olup biten olayları konuşuyorlardı.

(8) —Ümmetali'nin Azizhan'ı da gitti mi? Çöktü zavallı Ümmetali… Aklıma gelmişken, Kaçkar'ın oğlu benden önce gitmişti, mektup, haber var mı ondan?

(1) —Qışdä qåräxat kelgän. Äzä åçişdi.

(2) İkråm bir näfäs cim qåldi. Keyin yänä corädi:

(3) —Ålimdän–çi, Ålimdän xabär bårmi?

(4) —Yärädår bolgän ekän, bir åyçä turib ketdi.

(5) İkråmcån yåğåç åyåğını çıqarib qoygän edi, surilib bårib äyvån üstünigä tiräb qoygän qoltıqtäyåğini turişib yubårdi. Uni ålib, tut tägigä bårib mäxårkä orädi–dä, cåyidän qımirlämäy tek turib qåldi.

(6) Cännät xålä erining qolidägi qårånğıdä nurli çızıq bolib qımirläb turgän çoqqa qaräb oylänib qåldi. Eri çekmäsdi, frântdän çekädigän bolib kelibdi. Ungä åsån emäs. Bir yåqdä åyåğı bu ähvåldä, båläsi uruşdä. Ne–ne niyätläri bår edi beçåräning **(39)**, bu yıl toy qılmåqçi edi. İşqılib, köp qatåri båläginämning rızqı üyidän üzilmägän bolsin. Våy åting oçgur uruş, ne–ne yåstıqlärni köz yåşdän höl qılmäyäpsän–ä!

(7) İkråmcån çekib bolgän mäxårkäni yergä urdi. Åciz uçqunlär ätråfgä säçräb, söndi. Keyin İkråmcån äyvångä kelib bir qoligä tirälib otirdi.

(8) —Mengä qarä, xåtin. Bunäqadä sıqılib ketämiz, bir nimädir qılış keräk.

(1) —Kışın kara haber geldi. Yas tuttular.

(2) İkram biraz sessiz kaldı. Sonra yine sordu:

(3) —Ya Alim'den, Alimden haber var mı?

(4) —Yaralanmışmış, bir ay kadar durup gitti.

(5) İkramcan tahta ayağını çıkarıp koymuştu, sürünerek eyvan sütununa dayadığı koltuk değneğine uzandı. Onu alıp, dut ağacının altına giderek tütün sardı ve yerinden kıpırdamadan yalnız başına kaldı.

(6) Cennet teyze kocasının elindeki karanlıkta ışıklı çizgi olup kıpırdayan kora bakıp düşündü. Kocası sigara içmezdi, cephede içmeye başlamıştı. Ona kolay değil. Bir tarafta ayağı bu durumda, çocuğu savaşta. Kim bilir ne istekleri vardı zavallının **(39)**, bu yıl düğün yapmak istiyordu. Yeter ki, yavrucuğumun rızkı evinden ayrılmamış olsun. Vay adı batasıca savaş, kimlerin yastıklarını gözyaşıyla ıslatmadı ki!

(7) İkramcan içip bitirdiği tütünü yere attı. Cılız kıvılcımlar etrafa sırçadı ve söndü. Sonra İkramcan eyvana gelip bir eline dayayarak oturdu.

(8) —Bana bak, hatun. Böyle de sıkılıyoruz, bir şeyler yapmalı.

(1) Cännät xålä uning gäpigä tüşünmädi. Nimä qılış keräk ekän? U eriga közlärini kättä–kättä åçib qarädi.

(2) —Tåğaning gäpini eşitdingmi?

(3) Tåğa, bu – Räyimberdi. Köpçilik uni şundäy deb ätärdi. Cännät xålä uning båyägi gäplärini eşitmägän edi. Şuning üçün båşini çäyqadi.

(4) —Kålxåz Näymändän yer åpti. Yäqındä ottiz tört åiläni köçirmä qılärmiş. Båräylik, xåtin. U yerdä iş köp, zårä åvunsäk.

(5) Cännät nimä deyişini bilmädi. Qandåq bolärkin? Bårsä dürüst bolärmikän? U erigä sävål näräri bilän qarädi:

(6) —Ne niyät bilän üy qılgän edik. Båläm kelsä qıdirib särsån bolib qålmäsmikän? Şundåq cåyni täşläb çöldä, toqaydä nimä qılämiz? Yaxşiråq oyläb köring, dädäsi.

(7) —E, xåtin. İmårät, üy közgä körinädigän päytmi. Ne–ne säråylärning kül bolgänini körib keldim. Ådämlär yertolädä åç–nähår yäşäşyäpti. Mengä qålsä, bårgänimiz dürüst. Toğri, çöldä täyyår üy yoq. Bu yåz çäylädä kün körämiz. Küzgä bårib bittä båşpänä tikläb ålärmiz. Üying häm turäverädi.

(1) Cennet teyze onun sözlerinden bir şey anlamadı. Ne yapmalıyız? O kocasına gözlerini fal taşı gibi açarak baktı.

(2) —Dayının söylediklerini duydun mu?

(3) Dayı, bu – Rayımberdi. Çoğunluk onu böyle çağırırdı. Cennet teyze onun az önceki sözlerini işitmemişti. Bunun için başını iki yana salladı.

(4) —Kolhoz Nayman'dan yer aldı. Yakında otuz dört aileyi göç ettireceklermiş. Gidelim, hatun. Orada iş çok, belki avunuruz.

(5) Cennet ne diyeceğini bilemedi. Nasıl olur ki? Gitse iyi olur mu acaba? O kocasına sorgulayan gözlerle baktı:

(6) —Ne maksatla ev yapmıştık. Yavrum geldiğinde arayıp, avare olmaz mı? Böyle yeri bırakıp çölde, kamışlıkta ne yapacağız? İyice düşün, babası.

(7) —Ya, hatun. Bina, ev düşünecek zaman mı?. Nice sarayların kül olduğunu gördüm. İnsanlar bodrumda aç açına yaşıyor. Bana kalsa, gitmeliyiz. Doğru, çölde hazır ev yok. Bu yaz barakada yaşarız. Sonbahar olunca bir tane mesken dikiveririz. Evin de durur.

(1) Cännät xålä erining rä'yini qäytärålmäy qoysädä, üyni täşläb ketgisi kelmäsdi. Håvlining här burçidän, uning här xånäsidän Tursunbåy körinib turgändek. Sändıqni åçib uning kiyimlärigä küyädåri segisi kelmäsdi. Näzäridä, bälåsining hidi ketib qåläyåtgändek. Şuning üçün häm kiyimlärini åftåbgä yåymäy üyning özidä qåqib, şämållätib, yänä sändıqqa sålib qoyärdi. Åşxånä qorgänläridä dädäsining doqı bilän Tursunbåy devårgä özi låy çäplänägän edi. Qolining izi şundoqqınä turibdi. Cännät xålä uni yäqındä kördi. Şundän beri här gäl şu devår åldigä kelgändä: «Qolginängdän örgüläy», deb şuvåqqa yüzlärini sürtärdi **(40)**.

(2) Oğlining hidi kelib turgän, devåridä båläsining qol izi qålgän üyni täşläb qayåqqa ketädi?

(3) —Yaxşiläb oyläb qaräng. Zirillämädän Tåğa iş tåpib berär, dedi u yälingänsimån.

(4) —İş här yerdän tåpilädi. Qayåqqa bårsäng, bağrini åçib kütib ålädi. Häli Tåğa unäydimi, unämäydimi. İşning bu tåmåni häm bår. Mäyli, yåtäylik endi. Ertägä bir mäslähät çıqib qålär.

(5) İkråmcån yeçinib ornigä kirdi–yu, qattıq çärçägän ekän, däm ötmäy xurräk tårtä båşlädi. Ämmå Cännät xåläning uyqusi qåçib ketdi. Däm u yånbåşigä, däm bu yänbåşigä ağdärilärdi.

(1) Cennet teyze kocasının isteğini geri çevirmese de, evini bırakıp gitmek istemiyordu. Avlunun her köşesinde, evinin her odasında Tursunbay görünüyor gibiydi. Sandığı açıp onun kıyafetlerine güve ilacı serpesi gelmezdi. Sanki, yavrusunun kokusu gidecek gibi. Bunun için de kıyafetlerini güneşe sermeden evinin içinde çırpıp, havalandırıp yine sandığa yerleştirirdi. Mutfak yapılırken babasının ısrarıyla Tursunbay duvara kendi çamur sıvamıştı. Elinin izi öylece duruyordu. Cennet teyze onu yakınlarda gördü. Bundan beri daima bu duvar önüne geldiğinde: «Ellerine kurban olayım», diye sıvaya yüzünü sürerdi **(40)**.

(2) Oğlunun kokusu gelen, duvarında el izi kalan evi bırakıp nereye gidecekti?

(3) —İyice düşün. Zırıllamadan Dayı iş buluverir– dedi o yalvarırcasına.

(4) —İş her yerden bulunabilir. Nereye gidersen git, bağrını açıp bekliyor. Daha Dayı kabul etti mi, kabul etmedi mi. İşin bu tarafı da var. Haydi, yatalım şimdi. Sabah bir danışırız.

(5) İkramcan soyunup yerine girdi ve çok yorulduğundan, çok geçmeden horlamaya başladı. Ama Cennet teyzenin uykusu kaçtı. Bir o tarafa, bir bu tarafa dönüp duruyordu.

(1) Åy tåmdän hätläb ötib tut såyäsini ärıq boyigä ålib bårib qoydi. Ärıqdä suv qonğıråq çälib åqib yåtibdi. Behi şåhidä müdräyåtgän tåvuq qanåtini bir pätillätib, cim boldi.

(2) Hämmä närsä – cånli, cånsiz uyqudä. Fäqat Cännät xåläning közigä uyqu kelmäydi. U kiprik qåqmäy yälänğåç nåvdälärning yengil şäbädädä bir–birigä beåzår urilişigä qulåq sålib yåtibdi. Uning xayålläri cudä ålislärdä. Yolgä kirmäy tupråqqa qoygän båläläri, erining bålä yetäkläydigän künlärini kütib ötkäzgän päytläri, nihåyät, İkråmcån Tursunbåyning qolidän yetäkläb Zirillämägä ålib çıqib ketgäni, båläning güzärdän etägi tolä şirinliklär bilän çuğılläb kirib kelgäni, änä oşändä erining yüzidägi bir çiråyli täbässüm, Tursunbåy ertägä mäktäbgä bårädi, degän küni er–xåtin keçäsi bilän kiyim däzmålläb çıqqanläri, oşä åqşåm erining båläni särtäråşgä ålib çıqib såçini åldirgäni, bålä därsdän çıqqunçä mäktäb åstånäsidä otirgänläri, erining fråntgä ketişi, uning yoligä köz tikib ötgän keçä–kündüzläri, Tursunbåygä påvestkä kelgändä yığläganläri, şulär hämäsi bir–bir köz åldidän ötäverdi.

(3) Öz åyåğı bilän üydän çıqib ketib eri yåğåç süyänib kirib keldi. Oğli nimä bålädi? Åmånmikän? Bütün qäytärmikän? Şu üylärdä toy–tåmåşä bolärmikän? Båläsini küyåvlik särpåsidä körärmikän?

(1) Ay çatının üstünden geçip, dut ağacının gölgesini ark boyuna götürdü. Arkta su şırıl şırıl akıyordu. Ayva dalında pinekleyen tavuk kanadını bir patırdatıp, sessizleşti.

(2) Her şey, – canlı, cansız uykuda. Sadece Cennet teyzenin gözüne uyku girmiyor. O gözlerini kırpmadan çıplak filizlerinin hafif rüzgârında birbirine hafif çarpışmasına kulak veriyordu. Onun aklı çok uzaklardaydı. Yürümeye başlamadan toprağa koyulan evlatları, kocasının çocuk bakacağı günleri bekleyerek geçen zamanları, sonunda, İkramcan Tursubay'ın elinden tutarak Zırıllamaya gittiğini, yavrusunun çarşıdan aldığı etek dolusu şekerle bıcır bıcır konuşarak gelişini, işte orada kocasının yüzündeki bir güzel tebessüm, Tursunbay yarın okula gidecek dediği günü, karı–kocanın geceleyin giysi ütüledikleri, o akşam kocasının evladını berbere götürüp saçını kestirdiği, çocuk dersten çıkıncaya kadar okul kapısında oturmaları, kocasının cepheye gidişi, onun yolunu gözleyerek geçen geceleri, gündüzleri, Tursunbay'a haber geldiği zaman ağlamaları, bunların hepsi bir–bir gözlerinin önünden geçiverdi.

(3) Sağlam ayakla evden çıkan kocası tahta ayağa dayanarak geldi. Oğlu ne oldu? Sağ mı ki? Sağlam döner mi ki? Bu evlerde düğün dernek olur mu ki? Yavrusunu damatlık kıyafeti içinde görür müyüz acaba?

III

(1) Uruş çaqmâğı çäqib, âdäm ölib, şähärlär yânäyâtgän künlärning biridä kimsäsiz Näymän çöligä qaräb ikki âtlıq bârärdi **(41)**.

(2) Qamişlär âräsidä ulärning bâşi gâh körinädi, gâh suvgä şonğıgändek yoq bolib ketädi.

(3) Börilärning etni cimirläştirädigän ulişi, tonğızlärning köksâv yotâlidek yâqımsiz tâvuşi, eçkemärlärning murdä nigâhidek sâvuq bâqışi, här yer–här yerdä qâlgän ilân postlärining âciz yiltiräşi vä nihâyät, döngliklärdä häykäldek qâlgän sährâ sultâni – çöl burgutlärining: bu mening mäskänim, âdämgä yol yoq, degändek viqârli bâqışi bu ikki yolâvçining yürägigä vâhm sâlâlmäsdi.

(4) Âldingi âtdä Räyimberdi tâğa. U yelkäsidägi qoştığni qoligä âlib âlislärgä boy çözib qaräb qoyädi. Ârqadä köpdän beri sükut içidä älländimälärni oyläb, mähârkä tutätib keläyâtgän İkrâmcângä här zämändä bir ögirilib qaräydi, uning xäyâlini bölmäslik üçün yänä âtgä beâzâr qamçi tegizib cimginä ketäverädi. Yol gâh quruq, gâh bâtqâq âräläb ötädi. Ât her bätqâq keçgändä qârnigä särğımtir kölmäkning muzdek suvi säçräb tegayâtgänidän eti dirilläydi. Qulâqlärini silkitädi. Tâğa İkrâmcângä qandäydir cudä zârur bir gäp äytmâqçi, ämmâ äytgäni yürägi dâv bermäydi. Şu bir gäpi uning bütün vucudini lärzägä sâlişi, hättâ taqdirini oşä åndä yâ u yâqli qılişi mümkin. Äytsinmi?

III

(1) Savaş ateşinin yanıp, insanların ölüp, şehirlerin yandığı günlerin birinde tenha Nayman çölüne doğru iki atlı gidiyordu **(41)**.

(2) Kamışlar arasında onların başı bir görünüyor, bir suya batmış gibi kayboluyordu.

(3) Kurtların ürperten uluması, domuzların kocaman öksürür gibi sevimsiz sesi, çöl kertenkelelerinin ölü gibi soğuk bakışı, her yerde kalan yılan derisinin cılız parlaklığı ve sonunda yükseltilerde heykel gibi hareketsiz kalan sahra kralı – çöl kartallarının, burası benim meskenim, insanlara geçiş yok, dermiş gibi gururlu bakışı bu iki yolcuyu korkutmuyordu.

(4) Öndeki atta Rayımberdi dayı. O, omzundaki çiftesini eline alıp uzaklara boynunu uzatıp bakıyordu. Arkada uzun zamandan beri sessizlik içinde bir şeyler düşünerek, tütün içen İkramcan'a arada bir dönüp bakıyor, onun hayallerini bölmek istemediği için yine ata yumuşak kamçı vurup sessizce gidiyordu. Yol bazen kuru, bazen bataklıktı. At her çamurdan geçtiğinde karnına sarımsı su birikintisinin buz gibi suyu sıçrayıp değdiğinden eti titriyordu. Kulaklarını silkti. Dayı İkramcan'a ne zamandır çok önemli bir şey söylemek istiyor, ama söylemeye yüreği el vermiyordu. Bu bir sözün onun bütün vücudunu sarsması, hatta kaderini o anda derinden etkilemesi mümkün. Söylemeli miydi?

(1) Yaqındä härbiy kåmissärlikdän ådäm kelib ungä Tursunbåyning fråntgä conäyåtgän eşelåndän qåçgänini äytib, bu tåmånlärgä kelgän–kelmäganini surişţirgän edi.

(2) Äytsä, İkråmcånning håli nimä keçädi? Mänä şu qåçåq – uning bittäyü bittä båläsi. U fäqat şu båläsi üçün yäşäb yüribdi. U şu oğlini yurt işigä yäråqli märd bålä bolgänidän fäxrlänädi. Eh–he, uning könglidä häli qänçä ärzuläri bår.

(3) Ägar Tåğa şu gäpni äytsä… Yoq, äytmägäni dürüst. Väqtı kelib, mävridi kelib özi bilib ålär.

(4) Tåğa åt cilåvini dönglikkä burdi. Yåvvåyi ciydä şåxlärini, qurib qålgän qamişlärni qåsir–küsür båsib åt tepägä çıqdi. Döngdä çäkmånini yelkäsigä täşläb otirgän ådämdek turgän vähimäli burgut beåzår qanåt silkib, huddi suvdä süzäyåtgändek tik åsmängä kötärildi. U ikki åtlıq tepäsidä bir äyländi–yu, qamişzårgä sänçilgändek şonğib ketdi.

(5) Ulär turgän dönglikdän çölning uzåq–uzåqläri körinärdi. Yilning bu fäslidä çölning hämmä yåğı **(42)** bir tüsdä bolädi. Qum häm, toqay häm, båtqåq yüzidä zärdåb bolib tåtgän kölmäk häm säp–särıq. Säl kün ötmäy bähår cäläläri båşlänädi. Qamişzårlär yäşillänädi, qırlärdä låläqızğäldåqlär gülxani yånädi. Ämmå qum mällä tonini yeçmäy turä berädi.

(6) Håzir hämmäyåq säp–särıq bolgänidän çöl qayerdän båşlänib, qayergä tutäşişini bilib bolmäsdi.

(1) Kısa süre önce askeriyeden biri gelip ona Tursunbay'ın cepheye giden trenden kaçtığını söylemiş ve buralara gelip gelmediğini sormuştu.

(2) Söylese, İkramcan'ın durumu ne olacaktı? İşte bu kaçak – onun biricik evladı. O yalnız bu çocuğu için yaşıyordu. O, bu oğlunun memlekete yararlı, mert bir çocuk olmasıyla gururlanırdı. Eh, onun kalbinde daha ne kadar istekleri var.

(3) Eğer Dayı bunu söylerse… Yok, söylememesi iyi. Vakti, zamanı gelince kendi öğrenir.

(4) Dayı at gemini tepeliğe doğru çevirdi. Yabani iğde dallarına, kuruyan kamışlara çatır çutur basarak at tepeye çıktı. Tümsekte hırkasını omzuna atan adam gibi duran heybetli kartal, yavaş yavaş kanat çırparak, sanki suda yüzermiş gibi sarp göğe doğru yükseldi. O, iki atlının tepesinde biraz gezindi ve kamışlığa saplanır gibi daldı.

(5) Onların durduğu tümseklikten çölün en uzak yerleri bile görünüyordu. Yılın bu mevsiminde çölün her tarafı **(42)** aynı renkteydi. Kum da, kamışlık da, bataklık yüzeyinde toplanan su birikintisi de sapsarı. Birkaç gün geçmeden bahar yağmurları başlayacak. Kamışlar yeşerecek, kırlarda gelincikler açacaktı. Sadece kum kumral kıyafetini çıkarmadan duruyordu.

(6) Şimdi her taraf sapsarı olduğu için çölün nereden başlayıp, nerede bittiği anlaşılmıyordu.

(1) Räyimberdi tågä bu tåmångä köp kelmägän. Yåşligidä bålälär bilän mål båqqani unçä uzåq bårmäsdi. Böridän, äçkemärdän qorqardi. Keyin kålxåz tüzilgän yilläri bu yåqlärgä kelişgä qoli häm tegmädi, kelişgä zärurät häm yoq edi. Mänä, här iş öz mävridi bilän bolärkän. Endi ketyäpti. Bütün båşli bir qışlåq tüzgani ketyäpti. Qışlåq qayerdä bolädi, qayergä nimä ekilädi, şu bugün häl bolişi keräk.

(2) Såğ åyåğini uzängigä tiräb åt üstidä tik turib çölgä tikiläyåtgän İkråmcån uning xayållärini bölgisi kelmäy, yänä egärgä otirdi. Xaltäçäsidän mäxårkä ålib oräy båşlädi. Tåğa ögirilib ungä mä'nåli qaräb qoydi.

(3) —İkråm, ilgäri kelgänmisän?

(4) İkråmcån mäxårkäsini ot åldirib bolib bir–ikki tårtgåç, bäfurcä cävåb berdi.

(5) —Kelgänmän. Köp kelgänmän. Qumgä yetmäsdän çäpgä burilsäk, kättä yälänglik bår. Än oşä yerdä Yoldåşbåy äkäm ikki tup tål ekkänlär. Qurib qålmägän bolsä, kättä tål bolib ketgändir. Känäl qurgänimizdä, bir kün yür, deb qåldilär. Undä künlär isib, låläqızğäldåqlär qåvciräb qålgän päyt edi. İkki kün şu çölning u båşidän kirib, bu båşidän çıqqanmiz. Oşä tånli tåpsäk boldi. Ägar båşqa kålxåzlär bizdän åldin kelib tänläb qoymägän bolsä, oşä cåy bizniki. Undän täşqari, känälgä yaqın cåy, suv ålib keliş åsån bolädi.

(1) Rayımberdi dayı bu tarafa çok gelmemiş. Gençliğinde çocuklar ile hayvan otlatmak için çok uzaklara gitmezdi. Kurttan, çöl kertenkelesinden korkardı. Sonra kolhoz yapıldığı yıllarda bu taraflara gelme fırsatı olmamıştı, gelmeye gerek de yoktu. İşte, her iş vakti gelince olurmuş. Şimdi gidiyordu. Tam teşkilatlı bir köy kurmaya gidiyordu. Köy nerede olacak, nerede ne ekilecek, bunların hepsi bugün hallolmalıydı.

(2) Sağ ayağını üzengiye dayayıp at üstünde dik durarak çöle gözlerini diken İkramcan, onun hayallerini bölmek istemediğinden, yine eyere oturdu. Küçük çantasından tütün alıp sarmaya başladı. Dayı dönüp ona anlamlı bir şekilde baktı:

(3) —İkram, ileri gitmiş miydin?

(4) İkramcan tütününü yakıp bir–iki çekince, rahatça cevap verdi.

(5) —Geldim. Çok geldim. Kuma ulaşmadan sola döndüğümüzde büyük bir düzlük var. İşte orada Yoldaşbay ağabey iki tane söğüt dikmişti. Kurumamışsa, kocaman söğüt olmuştur. Kanal kurduğumuzda, bir gün yaşa, diye bıraktılar. O zaman, günlerin ısınıp, gelinciklerin solduğu zamandı. İki gün bu çölün bir başından girip, diğer başından çıkmıştık. O söğüdü bulsak tamam. Eğer diğer kolhozlar bizden önce gelip seçmedilerse, orası bizim. Ayrıca, kanala yakın yer, su getirmek kolay olacak.

(1) Kün yåyilib, yelkäni åftåb qızdırä båşlädi. Uzåq–yäqındän ördäklärning ğäq–guqı eşitildi. Qayerdädir böri ulidi.

(2) Räyimberdi åtdän tüşib, xurcunni äcrıqqa täşlädi–dä, kölmäkdä qol yuvib, belbåğıgä ärtä båşlädi.

(3) —Tüş, İkråm, nånuştä qılib åläylik. Qårning häm åçgändir.

(4) U xurcunni titkiläb tünükä çäynäk bilän kruckä ålib ortägä qoydi. İkråmcån häm egärdän **(43)** tüşdi. İkkåvläşib ciydä şåxidän üç åyåq yäsäb çäynäkni ilişdi. Xurcunning bir közidägi kättä şişä bällåndägi suvni äväläy ålib çäynäkni suvgä toldirib, tägigä ot qaläb yubärişdi.

(5) —Cudä åvbåp cåylär, – dedi İkråmcån. – Ördäkning qåni

(6) —Bälıqni äytmäysänmi!

(7) —Hä. Bälıq häm, quyån häm, tonğız häm bår. Qum tämänlärgä ötsäng kiyik seråb. Äväl köçib åläylik, guştgä qınälmäsmiz. Suv säl täxçil bolär deymän.

(8) Tåğa oyläb otirmäy cävåb qıldi:

(9) —İşni känäldän ärıq åçib kelişdän båşläş keräk.

(10) Çåy qaynädi. İkråmcån belbåğının uçigä tuguğlik çåydän bir çimdimginäsini çäynäkkä täşlädi. Tåğa nån uşätärkän, İkråmcännıng yåğäç åyåğıgä qaräb bir müddet nimänidir oyläb qåldi.

(1) Gün ilerleyince, omzunu güneş yakmaya başladı. Yakınlardan ördeklerin vak vak sesleri işitildi. Bir yerlerde kurt uludu.

(2) Rayımberdi attan inip, heybesini çimenliğe attı ve su birikintisinde el yıkayıp, kuşağına silmeye başladı.

(3) —İn, İkramcan, kahvaltı yapalım. Karnın da acıkmıştır.

(4) O heybesini karıştırıp teneke çaydanlık ile maşrapa alıp ortaya koydu. İkramcan da eğerden **(43)** indi. Beraber iğde dalında saç ayak yapıp çaydanlığı koydu. Heybesinin bir gözünde bulunan büyük şişedeki suyu özenle alıp çaydanlığa suyu doldurdu ve altına ateş attı.

(5) —Baya ava uygun yerler, – dedi İkramcan, – Ördeklerin yerleşim alanı.

(6) —Balığına ne demeli?

(7) —Evet. Balık da, tavşan da, domuz da var. Kum taraflarına geçince geyik bol. Hele bir yerleşelim, ete hasret kalmayız. Su biraz sorun olur diyorum.

(8) Dayı düşünmeden cevap verdi:

(9) —İşe kanaldan ark açmakla başlamalıyız.

(10) Çay kaynadı. İkramcan kuşağının ucuna düğümlenmiş çayın küçük bir parçasını çaydanlığa attı. Dayı ekmek bölerken, İkramcan'ın tahta ayağına bakıp bir müddet bir şeyler düşündü.

(1) —Köp qıynäldingmi? – dedi u älläqandäy äçiniş åhängidä.

(2) —Qırt–qırt kesyäptiyämki, tentäk Tursunbåyim közimgä körinädi. Xuddi meni kimgä täşläb ketyäpsän, deyäyåtgängä oxşäyverädi. Yoq, yålgizimning tåleigä ölmädim, åmån qåldim. Kelsäm, u häm ketibdi. Ketär åldidä diydårini körålmäy qåldim. İşqılib, åmån qäytsin. Ägär xudå körsätmäsin, ungä bir nimä bolsä, tämåm bolämän… – İkråmcånning åvåzi titrädi.

(3) Tåğä ungä qaräb turib iç, içidän yånärdi.

(4) Bilmäydi, bilmäydi beçårä, Tursunbåyning qåçgänini u bilmäydi. Qıdirib yürişgänini bilmäydi.

(5) —İşqılib, men bu yåqlärdä yürgänimdä båläm qäytib kelsä üydän tåpålmäy särsån bolib qålmäsindä. Kelib qålsä, Tåğa, özing Näymängä båşläb keläsän–dä.

(6) Räyimberdi båş ırğäb qoydi.

(7) Ornilärindän turişdi. Yänä toqay, båtqåq åräläb ketişdi. Toqay åräsigä sukilib kirgän qumlikdän otişgäç, ålisdä häli bärg yåzmägan däräxtning növdäläri çuväläşgän qızğımtir ipdek bolib körindi.

(8) —Tål, oşä tål! – dedi İkråmcån. – Yoldåşbåy äkäm ekkän tål.

(1) —Çok acı çektin mi? – dedi o öyle acıklı bir sesle.

(2) —Kıtır kıtır kesiyordum ki, aptal Tursunbay'ım gözümün önüne geldi. Sanki beni kime bırakıyorsun, der gibiydi. Hayır, biricik yavrumun şansına ölmedim, sağ kaldım. Geldiğimde, o da gitmişti. Giderken yüzünü göremedim. Bir şekilde, sağ dönsün. Eğer Allah göstermesin ona bir şey olsa, ölürüm… – İkramcan'ın sesi titredi.

(3) Dayı ona bakınca içten içe yanıyordu.

(4) Bilmiyordu, bilmiyordu zavallı, Tursunbay'ın kaçtığını o bilmiyordu. Arandığını bilmiyordu.

(5) —Bir şekilde ben buralarda gezerken yavrum geri dönerse, bizi evde bulamayıp avare olmasın da. Gelecek olursa, Dayı, onu Nayman'a alıp gel.

(6) Rayımberdi başını salladı.

(7) Yerlerinden kalktılar. Yine kamışlık, bataklık içinden geçtiler. Kamışlık içine karışan kumluktan geçince, uzakta hâlâ yaprak açmamış ağacın filizleri, düğümlenmiş kırmızımsı ip gibi göründü.

(8) —Söğüt, o söğüt! – dedi İkramcan. – Yoldaşbay ağabeyin diktiği söğüt.

(1) Tåğä åtgä qamçi båsdi. Ulär yetib kelgän cåy ålti–yetti gektärlärdän molråq yälänglik edi. Şu **(44)** säyhånlikning här yer–här yeridä todäläşib qamişlär ösib yåtärdi. İkråmcån åt cilåvini egär qåşigä åmånätginä çulğäb tål tägigä keldi. İkkälä tålning tänäsi häm yoğånläşib, şåxläri tärväqayläb ketibdi. Tåğa tålning bucur tänäsigä şäpätiläb urib quydi.

(2) —Mänä şu yerdä qışlåq bolädi!

(3) Keyin u yåqdän–bu yåqqa yürib ätråfni tåmåşä qılä båşlädi. Şu yürişidä u köp närsälärni xayålidän ötkäzärdi.

(4) Bu båtqåqlärdä tirikçilik qıliş åsån bolmäs. Çivinigä çidäşni äyting. Båşpänä tikläş, uskunä täşib keltiriş. Kelişigä kelib qåyib, qåçib ketädigänlär häm çıqib qålär. Qıyini şu bir yıl. Bir yıldä epäqagä keltirib ålişsä märrä ulärniki! İmårät uskunäsini qaydän tåpsä ekän? Uning xayåligä uruş båşlänişi åldidän devåri kötärilib, üsti yåpilmäy qålib ketgän mädäniyät säråyi keldi. Säråy üçün älläqänçä täxtä, yåğåç tünükä åldirib qoygän.

(5) —İkråm, esingdä bårmi, Nåvåsibirgä ikki vägån üzüm, bir vägån ånår ålib bårgäning?

(6) —Esimdä, esimdä, – dedi İkråm. – Oşändä råsä yåğåç båsib kelgän edik.

(7) —Hä, bälli, oşä yåğåçlärning bittäsini häm begånä qılmägänmän. Säråy qurişgä äsräb yürgän edim. Uruş tugäsin, säråy häm bolib ketädi. Oşä yåğåçlärni şu yåqqa täşitämiz. Nimä deysän? Yetmägänigä teräk kestirämiz. Tünükä båru yetmäydi. Mäyli, tünükä bolmäsä häm, håzirçä qåğåz yåpib turämiz.

(1) Dayı atı kamçıladı. Onların geldiği yer, altı–yedi hektardan daha büyük bir düzlüktü. Bu **(44)** meydanın her yerinde öbek öbek kamışlar yetişiyordu. İkramcan at gemini eğer yanına iğreti bağlayıp söğüt altına geldi. Her iki söğüdün gövdesi de kalınlaşıp, dalları budaklanmıştı. Dayı söğüdün eğri gövdesine şap diye vurdu.

(2) —İşte burada köy olacak!

(3) Sonra oraya buraya yürüyüp etrafı seyretmeye başladı. Bu yürüyüşte o çok şeyler düşünüyordu.

(4) Bu bataklıklarda yaşamak kolay değil. Sivrisineğe katlanmalı. Konut yapma, alet–edevat getirme. Gelip geçenler, kaçıp gidenler de kalabilir. Zor olan bu bir yıl. Bir yılda işleri yoluna koyabilirlerse zafer onların! İnşaat malzemelerini nereden bulacaklardı? Onun aklına savaş başlamadan önce duvarı yapılıp, üstü örtülmeden bırakılan kültür sarayı geldi. Ahır için birçok tahta, ağaç, kereste aldırıp koymuş.

(5) —İkram, hatırladın mı, Novosibir'e iki vagon üzüm, bir vagon nar alıp gittiğini?

(6) —Hatırladım, hatırladım, – dedi İkram. – Oradan hayli ağaç alıp gelmiştik.

(7) —Evet, doğru, o ağaçların birini bile boşa harcamamıştım. Ahır kurmak için saklamıştım. Savaş bitsin, ahır da olur. O ağaçları buraya taşıtalım. Ne dersin? Yetmediğinde kavak kestiririz. Teneke hepsine yetmez. Peki, teneke olmazsa da, şimdilik kartonla kaplatırız.

(1) İkkåvläri häm qızişib ketişdi. Qayerdän köçä åçilädi, qayergä üy tüşädi, qayergä kåntårä bolädi, qayergä quduq qazdiriş keräk, u yåqdän–bu yåqqa yürib cåy tänläşärdi.

(2) —Påydevårgä semån quymäsä, ğışt şor båsib uqalänib ketädi. Semångä qaläysän, Tåğä?

(3) Räyimberdi külib qoydi:

(4) —Bu tåmånidän xåtırcäm boläver. Quväsåydän täşitämiz. Nimä semån ketärdi, on beş mäşinä keltirsäk bemälål yetädi. Ertägayåq Äbduxalilni Quväsåygä conätämän. Şärtnåmä qılib kelsin. Mäyli, işçilärgä nimä keräk bolsä biz häm yubåräylik. Qåvun deyişsä qåvun, üzüm deyişsä üzüm. Yoq, deyişmäs. Ğışt keräkmäs, semån påydevårning üstigä paxsä ursä cudä äntiqa çıqadi. Ämmå–lekin, hämmä **(45)** öz devårini özi urädi. Bålä–çäqasi bilän unnäsä bolib ketädi. Boldi. İş bitti.

(5) Quyåş tepägä kelgän. Qumlik tåmåndän ılıq şäbädä esärdi.

(6) —Bilyäpsänmi, İkråm, kökläm şäbädäsi yürib qåldi. Endi kürtäklär uyğånädi. Yer uruğ soräydi. Dehqånning işi endi båşlänädi. Qani, ketdik.

(7) Tåğa üzängigä åyäq qoyä turib yänä qäytdi.

(8) —Bittä işni çälä qılibmiz, şåşmä!

(1) İkisi de heyecanlandı. Nereden sokak açılacak, nereye ev yapılacak, nerede idare olacak, nereye kuyu kazdırılmalı, oradan oraya yürüyerek yer seçiyorlardı.

(2) —Temele çimento dökmezlerse, tuğla basıp ufalanıp gider. Çimento karacak mısın, Dayı?

(3) Rayımberdi güldü:

(4) —Bu konuda rahat ol. Kuvasay'dan taşıtırız. Ne kadar çimento gider ki, on beş araba getirsek rahatça yeter. Hemen yarın Abduhalil'i Kuvasay'a göndereceğim. Anlaşma yapıp gelsin. Önemli değil, işçilere bir şey lazım olursa biz de göndeririz. Kavun deseler kavun, üzüm deseler üzüm. Yok, demeyiz. Tuğla gerekmez, çimento temelin üzerine kerpiç vurulsa çok antika olur. Ama herkes **(45)** kendi duvarını kendi yapsın. Çoluğu çocuğu ile çalışsa olur. Oldu. İş bitti.

(5) Güneş tepeye gelmiş. Kumluk taraftan ılık rüzgâr esiyordu.

(6) —Biliyor musun, İkram, bahar yeli esti. Şimdi tomurcuklar açıyor. Toprak tohum istiyor. Çiftçinin işi şimdi başlıyor. Haydi, gidelim.

(7) Dayı, üzengiye ayak koyarken yine döndü.

(8) —Bir işi yarım bıraktık, acele etme!

(1) U kökräk çöntägidän däftär–qaläm ålib tizzäsigä qoydi–dä, yoğån–yoğån härflär bilän şundäy deb yåzdi: «Bu cåy Zärkent kålxåzining Näymän uçästkäsidir».

(2) Keyin u İkråmcångä qaräb, qaläy, degändek ilcäydi.

(3) —Şundäy qılmäsäk, båşqa kålxåzlär häm bugün–ertä cåy qıdirib kelib qålişädi. Ålib qoyişmäsindä. Åxunbåbåyev åtäning qaplärigä qarägändä, yüzdän åtıq kålxåz çöldän cåy ålärkän. U tåmåni Änjån, bu tåmåni Nämängän, Qoqån täräf, xulläs, çölni dåirä şäklidä oräb, özläştirib kelinäverärkän. Bizniki şu cåy. Tämåm!

(4) Xat yåzilgän qåğåzni tål kåvägigä suqib bir qaräşdä körinärmikän, degändek åqaråqqa qäytib qarädi. Qåğåz bemälål körinib turibdi. Şundän ketinginä xåtircäm åtgä minib årqagä qäytişdi.

(5) Ulär yolning yärmigä yetmäsdänåq, quyåş båtib ketgän, åsmåni fäläkdä süzib yürgän uvädä bulutlärni qıp–qızil çoqqa äyläntirgän edi. Zum ötmäy bu şäfäqlär häm söndi–yü, bütün åläm qårä çådirgä orälgändek boldi–qåldi.

(6) —Yoldän ädäşmädikmi? – sorädi Tåğä.

(7) —Yoq, åt ädäşmäydi. Kelgän yoldän ketyäpmiz.

(1) O göğüs cebinden defter–kalem çıkarıp dizine koydu ve büyük harfler ile şöyle yazdı: «Burası Zarkent kolhozunun Nayman arazisidir».

(2) Sonra o İkramcan'a bakıp, nasıl, dermiş gibi gülümsüyordu.

(3) —Böyle yapmazsak, diğer kolhozlar da bugün yarın yer aramaya gelirler. Almasınlar da. Ahunbabayev atanın sözlerine bakılırsa, yüzden fazla kolhoz çölden yer alıyormuş. O tarafı Encan, bu tarafı Namangan, Kokan tarafı, kısacası, çölü daire şeklinde kuşatıp, işliyorlarmış. Bizimkisi bu yer. Tamam!

(4) Yazı yazdığı kâğıdı ağaç kovuğuna sokup, bir bakışta görünür mü, dermiş gibi arkaya dönüp baktı. Kâğıt rahatlıkla görünüyordu. Bundan biraz sonra rahatça ata binip geri döndüler.

(5) Onlar daha yolun yarısına gelmeden, güneş batmış, göğü gökyüzünde süzülen parçalı bulutları kıpkırmızı kora çevirmişti. Çok geçmeden bu şafaklar da yok olmaya başladı ve her yer kara bir çadır kuşatmış gibi oluverdi.

(6) —Yoldan çıkmadık değil mi? – diye sordu Dayı.

(7) —Yok, at kaybolmaz. Geldiğimiz yoldan gidiyoruz.

(1) Bålälär qolidägi şärdek qıp–qızärib åy ästä kötärilä båşlädi. Börilärning vähimäli ulişi ävcigä çıqdi. Çirildåqlär temir egåvlägändek tåvuş çıqarädi, qamişlär åräsidän çiyäbörilärning kökimtir közläri oçädi, yånädi…

(2) Räyimberdi vähimäli tåvuşlärgä qulåq sålib bårär ekän, älläqandäy ğurur yå içki bir turtki ålib çıqqan tåvuş bilän dedi:

(3) —Esingdä bolsin, åşnä. Mänä şu tåvuşlär qulåğingdä tursin. Şu cåylärdä qamiş yåqib, båtqåq qazib, çivingä tälänib qışlåq qurämiz. Bålälärimiz uruşdä cån ålib, cån berişäyåtgändä biz bekår turgänimiz yoq. Şu esingdä tursä bäs **(46)**.

(4) İkkåvläri hämån qamişlärni şitirlätib yol båsişär, häli qışlåq çiråqläri körinmäs edi. Åldindä häm, årqadä häm börilärning uvilläşiyu çirildåqlärning tåvuşi håkim edi.

(5) Ämmå İkråmcån nä böri tåvuşini eşitär, nä yüzlärigä uriläyåtgän qamişlärning şitirlätişini sezär edi. U fikrän oğli bilän gäpläşär, gåh uni yoqåtär, gåh ålåvlär içidän tåpib bäğrigä båsär edi.

(1) Çocukların elindeki top gibi kıpkırmızı olan ay yavaş yavaş yükselmeye başladı. Kurtların korkunç uluması son haddine ulaştı. Cırcır böcekleri demir eğeler gibi ses çıkarıyor, kamışlar arasından çakalların mavimsi gözleri sönüp, yanıyordu...

(2) Rayımberdi ürkütücü seslere kulak verirken, bir gurur ya da içsel bir dürtü ile çıkan sesle:

(3) —Aklında olsun, yoldaş. İşte bu sesleri iyi işit. Buralarda kamış yakıp, bataklık kazıp, sivrisineğe ısırılıp köy kuracağız. Çocuklarımız savaşta mücadele ederken biz boş duramayız. Bunu aklına iyi sok, – dedi **(46)**.

(4) İkisi hâlâ kamışları çıtırdatarak yol alıyorlardı, daha köy ışıkları görünmüyordu. Önde de, arkada da kurtların ulumaları, cır cır böceklerinin sesleri hâkimdi.

(5) Ama İkramcan ne kurt ulumasını işitiyor, ne de yüzlerine vuran kamışların çıtırdamasını hissediyordu. O hayalinde oğluyla konuşuyor, kâh onu kaybediyor, kâh alevler içerisinden bulup bağrına basıyordu.

IV

(1) Tumänli åsmändä åy xuddi dåkä çådir årqasidä yåqılgän şämdek şäklini yoqåtgän. Zirillämä güzäridägi bittäginä simåğåçdä elektr çıråq yånib turibdi. Dvicåkning bir märåmdä äylänmägänidän u häm köz qısäyåtgändek lipilläydi. Çetläridä teräklär ösgän köşädän ikki åtlıq çıqdi. Ulärning biri Tåğa, biri İkråmcån. Tåğa prävleniye åldidä åtdän tüşdi–dä, kütib turgän qåråvulgä åtning cilåvini tutqazib İkråmcån bilän xäyrläşib qårånğı yolkä boyläb ketdi. İkråmcån såvqåtgänidän bir piyåläginä äççıq kök çåygä zår bolgän edi. Şunun üçün häm u åt cilåvini sämåvär tåmångä burdi.

(2) Çåyxorlär yoqligidän çåyxånä bärväqt yåtgän, içkäridä sämåvärçi tåğärägä qaynåq suv quyib comrägigä cez qåplägän çåynäklärni, çegälänä berib åläpes bolib ketgän piyålälärni yuväyåtgän edi. İkråmcån åtni tålgä båyläb içkärigä kirmåqçi bolib turgän edi, soridä mukkä tüşib ğucänäk bolib otirgän bir ådämgä közi tüşib toxtädi. Ungä yäqın keldi. İkråmcån birån yolåvçi bolsä keräk, ötkinçi mäşinäni kütib uxläb qålgän bolsä äcäb emäs, deb oylädi–dä, indämäy içkärigä kirib ketdi.

(3) —Bäxayr, bemähäldä yoqläb qåpsän, inim, – dedi sämåvärçi çål uni körib.

(4) —Bittä äççıqqınä qılib dämläb bering!

(5) —Xop, xop, inim! Endiginä dämläb qorgä tıqib qoygän edim.

IV

(1) Bulutlu gökyüzünde ay tıpkı bez çadır arkasında yanan mum gibi görüntüsünü kaybetmiş. Zırıllama çarşısındaki bir tek direkte lamba yanıyordu. Elektriğin tam olarak gelmemesinden dolayı o da göz kırpar gibi yanıp sönüyordu. Kenarlarında kavaklar yetişen köşeden iki atlı çıktı. Onların biri Dayı, diğeri İkramcan. Dayı idare önünde attan indi ve bekleyen bekçiye atın gemini tutturup, İkramcan ile vedalaşarak karanlık yol boyunca gitti. İkramcan üşüdüğünden bir kâse yeşil çaya hasret kalmıştı. Bunun için de o at gemini çayhane tarafına çevirdi.

(2) Çay tiryakileri olmadığından çayhane erkenden kapanmış, içeride çaycı leğene sıcak su koyup ibiği kalaylanmış çaydanlıkları, tamamıyla ala bula olan kâseleri yıkıyordu. İkramcan atı söğüde bağlayıp içeri girmek istiyordu ki çardakta zorluk çekerek büzülüp oturan bir adama gözü takıldı. Ona yaklaştı. İkramcan bir yolcu olmalı, geçecek arabayı beklerken uyuyakalmış olmalı, önemli değil, diye ses çıkarmadan içeriye girdi.

(3) —Hayırdır, vakitsizce gelmişsin, birader, – dedi çaycı ihtiyar onu görünce.

(4) —Bir tane biraz açık demleyiverin!

(5) —Tamam, tamam birader! Şimdi demleyip ateşe koymuştum.

(1) U åtäşxånädägi çåynäkni ålib, tägini kir såçıq bilän ärtib, İkråmcånning åldigä qoydi.

(2) —Såvqatibsän, inim. Mä'långä tüşgänmiding?

(3) —Näymändän keläyäpmän, åtäxån. Tåğa bilän oşäqqa bårgän edik **(47)**.

(4) —Åv qıldinglärmi? Qaşqaldåq seråb päyt håzir.

(5) Çål özining bålä päytläridä Näymän çöligä köp båräŋgänini gäpirib ketdi.

(6) —U päytlärdä toqaygä ådäm kirålmäsdi. Yåvvåyi tonğız demägän qaynäb yåtärdi. Ördäk åv qılämän degän mergän Näymängä bårsin. Mä'ländä kåmbinåt endi quriläyåtgän päytlär edi. Oris texniklär väläsäpit minib yelkäsidä qoştığ bilän Näymändän tonğız urib kelişärdi. Bilmädim, håzir Näymän qandåq bolib ketgän ekän. Toqaydä oy qadäm åldinråq yürgän åtlıqning båşi körinmäy ketärdi.

(7) İkråmcån çåy höplär ekän, täşqaridägi soridä otirgän kişi esigä tüşdi. Biråntä någirån frånţåvik bolmäsin, tağın.

(8) U piyåläni nämätgä qåyib, täşqarigä çıqdi.

(9) Tumän säl tärqab, ğırä–şırä åydin bolib qålgän edi. Nåtäniş kişi endi ikki tizzäsini quçåqläb qårâŋğılikkä såkin tikilgäniçä qımırlämäy otirärdi.

(10) —Hä, mehmån, yol bolsin? – dedi İkråmcån ungä yäqın kelib.

(1) O ocaktaki çaydanlığı alıp, altını kir havlusuyla silip, İkamcan'ın önüne koydu.

(2) —Üşümüşsün, birader, Malon'a mı gittin?

(3) —Nayman'dan geliyorum, beybaba. Dayı ile oraya gitmiştik **(47)**.

(4) —Av mı yaptınız? Su tavuğunun bol olduğu zaman şimdi.

(5) İhtiyar kendinin çocukluk zamanında Nayman çölüne çok gittiğini söyledi.

(6) —O zamanlarda kamışlığa insanlar giremezdi. Yabani domuz kaynardı. Ördek avlayan nişancı Nayman'a gitsin. Malon'da fabrika yeni kurulduğu zamanlardı. Rus teknisyenler bisiklete binip omuzlarında çifte ile Nayman'dan domuz vurup geliyorlardı. Bilmiyorum, şimdi Nayman nasıl olmuştur? Kamışlıkta on adım daha önde yürüyen atlının başı görünmezdi.

(7) İkramcan çay içerken, dışarıdaki çardakta oturan kişi aklına geldi. Bir sakat asker olmasın, yine.

(8) O, kâseyi kilimin üzerine koyup, dışarıya çıktı.

(9) Sis biraz dağılınca, belli belirsiz aydınlanmıştı. Yabancı adam şimdi iki dizini kucaklayıp karanlığa sessizce gözlerini dikerek kıpırdamadan oturuyordu.

(10) —Hey, yolcu, uğurlar olsun! – dedi İkramcan ona yaklaşarak.

(1) Nåtäniş kişi båşini kötärib ungä qarädi: yåşginä yigit.

(2) Bu – Nizåmcån edi.

(3) —Märğılåndän keläyåtgän edim. Äncån tåmångä mäşinä bolib qålärmikän, deb kütib otiribmän.

(4) Nizåmcånning åvåzi titräganidän İkråmcån uni såvqåtgän gümån qılib içkärigä täklif qıldi.

(5) —Bemähäldä bu yerdä otirmä. İçkärigä kir, ukä. Birån piyälä çåy iç!

(6) Nizåmcån itåätkårlıq bilän ornidän turib yånibåşidägi tuğunçäsini kötärib ungä ergäşdi. İkråmcån yåruğdä båläning bäşäräsigä qaräb qorqib ketdi. Båläning yüzläri särğäygän, özi titrädi.

(7) —Bålä, bezgäk tutgängä oxşäydi seni.

(8) İkråmcån uning peşänäsigä qolini qåyib kördi.

(9) —İsitmäng bäländ–kü. – Ungä qaynåq çåy tutdi. – İç, iç buni! Äncåndä kiming bår?

(10) —Heç kimim yoq.

(11) —Qayerliksän?

(12) —Çårteräkdänmän. Tärıxim uzåq, ämäki. Båşim åqqan tåmångä ketyäpmän. Ämäkning tä'ziyäsidän kelyäpmän. Undän – qåräxat kelgän.

(13) İkråmcån uning bu gäplärindän heç närsä tüşün–**(48)**mädi. Şu ähvåldä, ısıtmä cäzäbä qılib turgän päytdä qayåqqa bårädi? Qonädigän båşpänäsi bolmäsä.

(1) Yabancı adam başını kaldırıp ona baktı: genç delikanlı.

(2) Bu – Nizamcan idi.

(3) —Margilon'dan geliyorum. Encan'a doğru araba bulunur mu, diye bekliyorum.

(4) Nizamcan'ın sesi titrediğinden, İkramcan onun üşüdüğünü düşünüp içeriye davet etti.

(5) —Bu soğukta burada oturma! İçeri gir, kardeş. Bir fincan çay iç!

(6) Nizamcan itaatkârlıkla yerinden kalkarak yanıbaşındaki bohçasını alıp onu takip etti. İkramcan aydınlıkta çocuğun yüzüne bakınca korktu. Çocuğun yüzü sararmış, vücudu titriyordu.

(7) —Çocuk, sıtma tutmuşa benziyor seni.

(8) İkramcan onun alnına elini koydu.

(9) —Ateşin çok fazla ya – Ona sıcak çay uzattı. – İç, iç bunu! Encan'da kimin var?

(10) —Hiç kimsem yok.

(11) —Nerelisin?

(12) —Çarterekliyim. Hikâyem uzun, amca. Aklımın estiği yere gidiyorum. Ağabeyimin taziyesinden geliyorum. Ondan – kara haber gelmiş.

(13) İkramcan onun bu sözlerinden hiçbir şey anla–**(48)**madı. Bu halde, ateşin kendinden geçirdiği zamanda nereye gidecekti? Konaklayacağı barınağı yoksa.

(1) —Ähvåling çätåk, bålä. Qani, tur bolmäsä. Seni üygä ålib ketmäsäm, birån därdgä çälinib qåläsän.

(2) Nizåmcånning köpdän beri endi ılıq söz eşitişi edi. Qaygä bårsä åyåğının tägidän birån fälåkät çıqib turädi. Häli åq–qåräni düristginä tänimägän yigitçä bu qıyinçiliklär, vicdån iztiråbläri åldidä sävdåyidek kälåvläb, taqdirning äyåvsiz uyinidän gäräng bolib qålärdi. Öz üyigä sığmägän, cigarläri bäğridän cåy tåpålmägän Nizåmcån bu nåtäniş kişining üyigä sığärmikän?

(3) U ming xıl xayållär bilän kiçkinäginä tutunçädän ibårät visåtini qoltıqläb İkråmcånning årqasidän täşqarigä çıqdi. Nizåmcånni çinäkämigä bezgäk tutgän edi. U qårånğıdä nåtäniş kişi årqasidän bårärkän, ikki tizzäsidä mädår qålmägänidän yüräyåtgängä emäs, sudräläyåtgängä oxşärdi.

(4) … Ulär bir täväqali eşik åldidä toxtäşdi. İkråmcån qamçi dästäsi bilän eşikni beåzår täqıllätä båşlädi. Xåtin kişining «Huv!.....» degän tåvuşi eşitildi.

(5) —Keldik, ukä, – dedi İkråmcån åt egäridä xurcunni ålärkän.

(6) Eşik åçildi.

(7) —Qayåqdä qålib ketdingiz, xavåtir ålib öldim.

(8) —Mehmån båşläb keldim, xåtin.

(9) İkråmcån şundäy dedi–yu cilåvdän tårtib, åtni yoläkdän båşläb kirdi.

(1) —Durumun kötü çocuk. Haydi, kalk madem. Seni eve götürmezsem, bir hastalığa yakalanacaksın.

(2) Nizamcan uzun zamandan beri ilk defa güzel bir söz işitmişti. Nereye gitse orada bir felaket yaşanıyordu. Hâlâ iyiyi kötüyü doğru düzgün tanımayan delikanlı bu zorluklar, vicdan azapları içinde deli gibi sendeleyip, kaderin acımasız oyunuyla afallayıp kalmıştı. Kendi evine sığmayan, sevdiklerinin kalbinde yer bulamayan Nizamcan, bu yabancının evine sığar mıydı?

(3) O, bin çeşit düşünce ile küçük bohçadan ibaret servetini kucaklayıp İkramcan'ın arkasından dışarıya çıktı. Nizamcan'ı gerçektende sıtma tutmuştu. O karanlıkta yabancı birinin arkasından giderken, iki dizinde derman kalmadığından yürüyemiyor, adeta sürünüyordu.

(4) …Onlar bir tabakalı kapı önünde durdular. İkramcan kamçı sapı ile kapıyı sakince çalmaya başladı. Bir kadının «Kim o!...» diyen sesi işitildi.

(5) —Geldik, kardeş, – dedi İkramcan at eyerinden heybeyi alırken.

(6) Kapı açıldı.

(7) —Nerede kaldınız, endişelendim.

(8) —Misafir getirdim, hatun.

(9) İkramcan böyle dedi ve gemden tutup, atı patikadan içeri soktu.

(1) —Mehmånni üygä ålib kir, men åtga piçä yem täşläb qoyäy.

(2) Äyvåndä çıråq yånib turgänidän Nizåmcån xåtinning yüzini änıq kördi. U ellikkä yetmägän bolsä–dä yüzlärini äcin båsgän edi.

(3) —Qani, yürävering båläm, yürävering.

(4) Åldigä brezent çådir tutilgän äyvån çeridä sändäl bår edi. Xåtin ildäm çıqib yängi yäkändåz yåzdi–dä, Nizåmcånni yuqårigä undädi. Nizåmcån påygähgä åmånätginä otirdi. Häli qårånğıdä Nizåmcån sezmägän ekän, İkråmcån äyvångä çıqayåtgändä bir åyåğı yåğåç ekänini kördi. Uruşdä bolgänini päyqadi.

(5) —Kämpir, äççıqqınä xordä qılib ber, mehmån båläni bezgäk uşläb qålibdi. Köryäpsänmi, ä'zåyi bädäni qaqşäb ketyäpti **(49)**.

(6) Kämpir Nizåmcångä bir näzär täşläb şåşib åşxånä tåmångä ketdi. İkråmcån sändäl körpäsini kötärib båş sukdi–dä, ålåvni åçib qoydi.

(7) —Bålä, sen unäkä iymänib otirmä. Mänä bu yåqqa ötib cåyläşib otir. Håzir bezgäk köp. Qoyäver, täşviş qılmä. Däväsi åsån. Äççıq xordädän içib, bittä terläsäng, zårä tüzälib qålsäng.

(8) Sändäl ıssığı bädänigä ötişi bilän Nizåmcåning közi ilinäverdi. Tå xordä süzilib kelgünçä u bir tåmångä qıyşäyib uxläb qålgän edi.

(1) —Misafiri eve götür, ben ata biraz yem koyayım.

(2) Eyvanda yağ lambası yandığından Nizamcan kadının yüzünü net gördü. O elli yaşına ulaşmasa da yüzü kırışlıkla dolmuştu.

(3) —Haydi yürü yavrum, yürü.

(4) Önünde bez çadır bulunan eyvan kenarında sandal vardı. Kadın hızla çıkıp yeni yatak açtı ve Nizamcan'ı yukarıya davet etti. Nizamcan kapı yakınına biraz iğreti oturdu. Halen karanlıkta Nizamcan anlamamıştı, İkramcan eyvana çıktığı zaman bir ayağının tahta olduğunu gördü. Savaşta olduğunu anladı.

(5) —Hatun, biraz acılıca bir horda yapıver, misafir çocuğu sıtma tuttu. Görmüyor musun, bütün vücudu kuruyor **(49)**.

(6) Yaşlı kadın Nizamcan'a baktı ve aceleyle mutfağa doğru gitti. İkramcan sandal örtüsünü kaldırıp başını soktu ve alevi açtı.

(7) —Çocuk, sen öyle çekinerek oturma. İşte buraya geçip yerleş. Şimdi sıtman çok. Bırak, telaş etme. İlacı basit. Acı pirinç çorbasından içip bir terle, inşallah iyileşeceksin.

(8) Sandal sıcaklığı vücudunu ısıtır ısıtmaz Nizamcan'ın gözü kapanıverdi. Ta horda koyup gelinceye kadar bir tarafa kıvrılıp uyuyakalmıştı.

(1) —Uyğåtmäy qoyä qål. Ertäläb isitib berärsän. Bålä köp uringän körinädi.

(2) —Kim özi, bu bålä, dädäsi? – dedi Cännät xålä sekinginä.

(3) —Bir bändäyi möminning båläsi–dä, kim bolädi. Beçårä köp uringängä oxşäydi. Båşidän köp sävdålär ötgän körinädi.

(4) —Häli uni tänimäysizmi?

(5) —Güzärdägi sämåvär sorisidä ğaribginä bolib otirgän ekän. Körib yürägim ezilib ketdi. Yetimgä oxşäydi. Äkäsining tä'ziyäsidän keläyåtgän ekän.

(6) İkråmcån küni bilän toqay kezib qattıq çärçägan edi. Åvqat içib turib häm ikki märtä esnäb åldi.

(7) —Cåy qılib berä qål, xåtin, yåtäy.

(9) Cännät xålä åyäq tåmånini sändälgä toğrilib ungä cåy sålib berdi. Nizåmcånning båşini kötärib yåstıq qoydi. Üstigä körpä täşlädi. U båläning båşigä yåstıq qoyäyåtgändä yürägi ciz etib ketdi. Näzäridä, Tursunbåyi kelgänü, çärçäb sändäl çetidä yåtib qålgän…

(10) Xuddi äyåzdä håvlidä qålgän çeläk betidägi muzdek åy kökdä tänhå, ğaribginä süzäyåtgän keçädä Cännät xåläni xäyål älläqayåqlärgä südräb ketdi.

(11) Öz båläsining näfäsi, hidi kelib turgän bu begånä båşidä otirib yålğızi Tursunbåyini oylädi.

(1) —Uyandırma bırak. Sabahleyin ısıtıp verirsin. Çocuk çok yorgun görünüyor.

(2) —Kim, bu çocuk, babası? – dedi Cennet teyze yavaşça.

(3) —Bir mümin kulun çocuğu, kim olacak. Zavallı çok çekmişe benziyor. Başından çok olaylar geçmiş gibi.

(4) —Daha onu tanımıyor musun?

(5) —Çarşıdaki çayhanenin çardağında biraz garip oturuyordu. Görünce yüreğim dayanamadı. Yetime benziyordu. Ağabeyinin taziyesinden geliyormuş.

(6) İkramcan gün boyu kamışlık gezdiği için çok yorulmuştu. Çorba içerken de iki defa esnedi.

(8) —Yer yapıver hatun, yatalım.

(9) Cennet teyze ayak tarafını sandala doğru ona yer hazırlayıverdi. Nizamcan'ın başını kaldırıp yastık koydu. Üzerine yorgan örttü. O çocuğun başına yastık koyarken yüreği cız etti. Sanki, Tursunbay'ı gelmiş de, yorulup sandal kenarında yatıyormuş gibiydi…

(10) Tıpkı ayazda avluda kalan kova içindeki buz gibi ay gökte yalnız, biraz garip geçen gecede Cennet teyze hayallere dalıp gitti.

(11) Yavrusunun nefesi, kokusu gelen bu yabancı çocuğun başında oturup biricik Tursunbay'ını düşündü.

(1) Tursunbåygä qızämıq çıqqandä er–xåtin keçäläri uning båşidä änä şundäy tång åttirişärdi. Yålğız oğıl Tursunbåyni yer–kökkä işånişmäsdi. U sälginä isitmä çıqazsä, er–xåtinning rängidä qån qålmäs, yegän–içganläri içlärigä tüşmäs edi. Tursunbåy qızämıq çıqqandä ulärni köp qıynägan edi. Erkäösgän båläni pärhezdä tutiş cudä qıyın bolgän. U tufäyli er–xåtin köp urişişärdi. Dädäsi kåyisä, **(50)** ånäsi uni pufpufläb åvutär, ånäsi kåyisä, dädäsi bålä qålib ånäsigä yåpişär edi.

(2) Tursunbåy såğlåm ösdi. Ulärning tåleiga u här qandäy därdni häm yengil ötkäzärdi. Tå kökyütäl bolgünçä İkråmcån dälämä–dälä kezib kökqarğa åvlädi. Ånä, båläm häli xåm, şu kökyotäldän häm åmån–esån ötib ålsä edi, deb täşviş tårtädi. Tursunbåy bir–ikki kün yötäliş bilän bu därdni häm ötkäzdi. Kökqarğaning päti häm därkår bolmäy qåldi.

(3) Peşänädägi bittäyü–bittä båläni er–xåtin änä şundäy täşviş, änä şundäy mehribånçilik bilän kättä qılişdi. Uruş bolmägändä älläqaçånåq üyläntirib köyişärdi. Mänä, şämålni häm rävå körmägän yålğızläri uruşdä. Oqlär pårtlägän, här däqıqa ölim tähdid qılib turgän fråntdä håli nimä keçdi ekän?

(4) Cännät xålä begånä, nåtåb bålä tepäsidä otirib öz båläsini oylärkän, közläridän dumäläb tüşäyåtgän qaynåq yåşläri äcinli yüzlärini küydirärdi.

(1) Tursunbay kızamık çıkarttığında karı–koca geceleri onun başında işte böyle sabahlardı. Biricik oğlu Tursunbay'ı yere göğe sığdıramazdı. Onun birazcık ateşi çıksa, karı kocanın beti benzi atar, yemeden içmeden kesilirlerdi. Tursunbay kızamık çıkardığında onlar çok üzülmüştü. Şımarık büyüyen yavrusuna perhiz yaptırmak çok zor olmuş. Ondan dolayı karı–koca çok kavga ederlerdi. Babası azarlasa **(50)**, annesi onu şımartarak avutur, annesi azarlasa, babası çocuğun tarafını tutup annesine çıkışırdı.

(2) Tursunbay sağlıklı büyüdü. Onların şansına o her türlü hastalığı da hafif geçirdi. Kuşpalazına yakalanana kadar İkramcan dağ taş gezip gökkarga avladı. Anne, yavrum şimdi de, bu kuşpalazından da hayırlısıyla iyileşseydi, diye kaygılandı. Tursunbay bir–iki gün öksürdükten sonra bu hastalığı da geçirdi. Gökkarganın tüyüne de gerek kalmadı.

(3) Kaderindeki bir tek evladı karı–koca, işte böyle kaygı, böyle sevgi ile yetiştirdiler. Savaş olmasaydı şimdiye kadar çoktan evlendirmişlerdi. İşte, rüzgârı bile reva görmedikleri biricik yavruları savaşta. Kurşunların patladığı, her dakika ölüm tehlikesi olan cephede nasıl bir durumdaydı?

(4) Cennet teyze yabancı, hasta çocuğun başında oturup kendi yavrusunu düşünürken, gözlerinden boncuk boncuk dökülen sıcak gözyaşları, kırışık yüzünü yakıyordu.

(1) Nizåmcån ingrädi. Cännät xåläning hüşi özigä keldi. Beixtiyår peşänäsigä årıq päncälärini qoydi. Häli häm küyib–yånyäpti.

(2) Nizåmcån älähläy båşlädi.

(3) —Dildår, Dildår! Qandäy çiråylisän! Käsåfät Dildår! Sen bizni xånäväyrån qılding. Äkä, änä Dildår! Dädämgä äyting, äkä, dädämni yolgä såling. Åpämni urişib qoying. Äyting, Dildår könmäsin! Dildår. Dildår… Åqpädär! Kim åqpädär? Ket, ket, Åläpär! Ket, ket, Åläpär! Qäyt üygä, sen åqpädärmässän!.. Qäyt! Yolimni tösmä, Dildår…

(4) Cännät xålä uning gäpläridän heç närsä tüşünmädi. Därråv ornidän turib såçıqni holläb peşänäsigä båsdi. Nizåmcån yänä nimälärdir deb cim boldi. İngrädi.

(5) U här ingrägändä Cännät xåläning yüragi ezilär, közigä Tursunbåy bolib körinib ketär edi. Tursunbåy qångä belänib begånä kişining üyigä yåtibdi. Nåtäniş xåtin uning båşidä otirib yäräsigä mälhäm qoyäyäpti.

(6) Ånälär şundäy bolädi. Ulär üçün båläning begånäsi bolmäydi. Bålä zåtiki bår, ånä könglini eritädi. Ånälär båläsini çertgän kişini, «qoling singür», deb qarğäydi.

(7) Bålä hättå keksäyib neçä–neçä båläning åtäsi, **(51)** båbåsi bolgändä häm båşi yåstıqqa yetgündek bolsä, täni säl åğrigüdek bolsä dästävväl, «ånä» deb çaqırädi. Älläqaçån qabrgä qoyilib, tupråğı såvugän ånäsini çaqırädi.

(1) Nizamcan inledi. Cennet teyzenin aklı başına geldi. Gayri ihtiyari alnına cılız elini koydu. Hâlâ da yanıp tutuşuyordu.

(2) Nizamcan sayıklamaya başladı.

(3) —Dildar, Dildar! Ne kadar güzelsin! Uğursuz Dildar! Sen bizi mahvettin. Ağabey, bu Dildar! Babama söyleyin, ağabey, babamı ikna edin. Ablamı dövün! Söyleyin, Dildar kabul etmesin! Dildar. Dildar… Evlatlıktan reddetti! Kim evlatlıktan reddetti? Git, git Alapar! Git, git Alapar! Geri dön eve, sen evlatlıktan reddedilmedin!... Geri dön! Yolumu kesme, Dildar…

(4) Cennet teyze onun sözlerinden hiçbir şey anlamadı. Hemen yerinden kalkıp havluyu ıslatarak alnına koydu. Nizamcan yine bir şeyler söyleyip sustu. İnledi.

(5) O her inlediğinde Cennet teyzenin yüreği sızlıyor, gözüne Tursunbay gibi görünüyordu. Tursunbay kana bulanıp yabancı birinin evinde yatıyordu. Yabancı bir kadın onun başında oturup yarasına merhem sürüyordu.

(6) Anneler böyle olur. Onlar için çocuğun yabancısı olmaz. Yavrusu olan annenin kalbini eritiyordu. Anneler yavrusunu döven kişiye «elin kırılsın» diye beddua eder.

(7) Çocuk hatta yaşlanıp birkaç çocuğun babası **(51)**, dedesi olduğunda da hasta olsa, vücudu biraz ağrıyacak olsa öncelikle «anne» diye seslenir. Çoktan mezara koyulup, toprağı soğuyan annesine seslenirdi.

(1) Nizåmcån u yånbåşidän bu yånbåşigä äğdärilärkän, «äyä, äyäcån!» deb ingrädi.

(2) Cännät xålä, beixtiyår:

(3) —Enäginäng äylänsin, bötäm, sengä nimä boldi? – deb yubårgänini sezmädi.

V

(4) Nizåmcån közini åçgändä äyvåndä heç kim yoq edi. Brezent çådir årqasidä kimdir toq–toq qılib otin yårärdi.

(5) U qayerdä yåtgänini, bu yergä qandäy kelib qålgänini bilmädi. Sändäl çetidä közini åçmäy uyğåq yåtgäniçä şu yäqın künlärdä körgän keçirgänlärini unutib, ävvälgidek öz üyimdämän, deb oylägän edi. Közini åçsä, begånä üydä ekän. Därhål, tänini zırqırätgän, yüräğini burdä–burdä qılgän keçmişini eslädi. Tüşiga üyi, dädäsi, äkäsi, Dildär kiribdi.

(6) Ä'zämcån håvlidä örikkä süyänib, mä'yüs turgänmiş. Dädäsi bilän åpäsi uning yüzigä qaräşålmäsmiş. Dildår deräzä öldidä pıq–pıq yığläyäpti. Ånäsi köçä eşigidä turib åstånädän ötişgä unämäy Ä'zämcånni çäqıryäpti.

(7) —Yür, yür, båläm, ketäylik, keç bolib qåldi.

(8) U åtä bilän äkä ortäsidä nimä qılişini bilmäy turgän Nizåmcångä täşvişli bir qaräb qoydi.

(9) —Endi sengä cäbr bolädi, båläm, öz yolingni özing tåp, ketimizdän bårmä!

(1) Nizamcan o yandan bu yana dönerken, «anne, anneciğim» diye inledi.

(2) Cennet teyze, gayri ihtiyari:

(3) —Annen kurban olsun, buduğum, sana ne oldu? – dediğini fark etmedi.

V

(4) Nizamcan gözünü açtığında eyvanda hiç kimse yoktu. Bez çadır arkasında birisi tak tak diye odun kırıyordu.

(5) O nerede yattığını, buraya nasıl geldiğini bilmiyordu. Sandal kenarında gözünü açmadan uyanık yattığında bu yakın zamanda yaşadığı şeyleri unutup, önceki gibi kendi evimdeyim, diye düşünmüştü. Gözünü açtığında, yabancı bir evdeydi. Hemen, vücudunu sızlatan, yüreğini parça–parça eden geçmişini hatırladı. Rüyasına evi, babası, ağabeyi, Dildar girmişti.

(6) Azamcan avluda kayısı ağacına yaslanıp, umutsuz dikiliyormuş. Babası ile ablası onu yüzüne bakamıyormuş. Dildar pencere önünde hüngür hüngür ağlıyormuş. Annesi sokak kapısında durup eşikten geçmeye izin vermeden Azamcan'ı çağırıyormuş.

(7) —Yürü, yürü yavrum, gidiyoruz geç oldu.

(8) O babası ile ağabeyi arasında ne yapacağını bilmeden duran Nizamcan'a endişeli bir şekilde baktı.

(9) —Şimdi sana sıkıntı olacak, yavrum, kendi yolunu kendin bul, peşimizden gelme!

(1) Nizåmcån mähnum ånäsi vä äkäsining yüzlärini şundåqqınä kördi. Özgärmägän, ämmå negädir ikkåvining häm boyi cudä uzun bolib ketgänmiş.

(2) Nizåmcån xåmuş otirib ånäsini esläb ketdi. Näzäridä ånäsi håzir åşxånädä otin yåryäpti. Negä özi otin yårädi? Otinni hämişä Nizåmcån yårib berärdikü? Şu päyt köylägini şippä urgän Cännät xålä xåkändåzdä länğılläb turgän çog ålib keldi.

(3) —Våy, közingni åçibsän–kü, båläm. Håzir sändälni båzillätib berämän. – U ålåv såläyåtib, sändäl içidän ğonğılläb gäpirärdi. – Keçäsi cudä qorqıtvårding, isitmäng bäländ edi. Käsälin bezgäk, **(52)** båläm. Men häm bu ölgürning därdini köp tårtgänmän. Ämäking, güzärga çıqib ketdi, håzir dåri ålib kelädi.

(4) Ämäki, kim boldi? Nizåmcån u ådämni körmägän, eşitmägän–kü!

(5) Keçä İkråmcån uni sämåvär sorisidä ğucänäk bolib otirgändä ålib kelgänini esläyålmäydi. Märğılåndän Zirillämägäçä uzåq yolni isitmä äräläş piyådä båsib kelgänidän qattıq çärçägän, keçädän beri tuz tåtilmägäni häm öz küçini körsätgän edi. Oşändä Nizåmcån özini bilmäsdi.

(6) Håzir u şu otirişdä oyläb oyigä yetålmädi. Bu mehribån kişilärning kimligini bilålmädi.

(1) Nizamcan merhum annesi ve ağabeyinin yüzlerini böylece gördü. Değişmemiş, ama nedense ikisinin de boyu çok uzamıştı.

(2) Nizamcan üzüntülü otururak annesini hatırladı. Sanki annesi şimdi mutfakta odun kırıyordu. Niye odun kırıyordu? Odunu daima Nizamcan kırardı ya? O sırada gömleğini beline bağlamış Cennet teyze maşada alevlenen kor getirdi.

(3) —Vay, gözünü açmışsın ya, yavrum. Şimdi sandalı yakıveririm. – O alev koyunca, sandal içinden homurdanmaya başladı. – Geceleyin çok korkuttun, ateşin çok yüksekti. Hastalığın sıtma **(52)**, yavrum. Ben de bu zıkkımın derdini çok çektim. Amcan, çarşıya gitti, şimdi ilaç getirecek.

(4) Amca, kimdi? Nizamcan o adamı görmemiş, işitmemişti ki!

(5) Gece İkramcan'ın onu çayhane çardağında büzülüp otururken getirdiğini hatırlayamıyordu. Margilon'dan Zırıllama'ya kadar uzak yolu ateşler içinde yürüyerek geldiğinden çok yorulmuş, geceden beri bir şey yemediğinden de acıkmıştı. O zaman Nizamcan kendinde değildi.

(6) Şimdi o otururken düşününce tereddüt etti. Bu şefkatli kişilerin kim olduğunu bilemedi.

(1) —Keçäsi xordä–mästävä pişgünçä uxläb qålding. Oşäni isityäpmän, serqalämpir qılib içib ålsäng, terläb tüzälib qåläsän. Bezgäkning dävåsi şu, båläm. Negä ämäking häyälläb qåldi–yä. Bu äptekdän tåpålmägan bolsä närigisigä ketdimikän?!

(2) Cännät xålä tåkçädän kåsä ålib, bir åzdän keyin mästävä kötärib keldi.

(3) —Murçini köpråq sepib qåyibmän, mäyli, fåydä qılädi.

(4) Nizåmcån iymänib kåsäni qolidän åldi. Kämpir, bålä tårtinmäsin, deb özi täşqarigä çıqib ketdi. Nizåmcån qåşıq sålib mästäväni qor–xor içärkän, tişigä qomgä oxşäş bir nimä tegib ğıçirlärdi. U, gürüçidä mäydä tåş köpråq ekän, deb oylädi. Şungä qarämäy xordäni tägigäçä içdi.

(5) Nizåmcånning xabäri yoq, bu åddiy xordä emäs edi. Cännät xålä qåräqonğızni åtäşküräkdä küydirib kükünini murçgä äräläştirib sepgän. Buni Nizåcångä bildirmägän edi.

(6) Nizåmcån birdän låhäs bolib yänä yåstıqqa båş qoydi. Bädäni göyå küyib ketäyåtgändek boldi. Bu ådämlärgä årtıqçä täşviş boldi–ku. Endi körmägäni şu qåldimi?

(7) Közi ilinib uyqugä ketdi. Cännät xålä uning üstigä İkråmcånning tonini yåpib yåstığını tüzätti. Nizåmcån ğärq terga pişgän, çäkkäläridän märcån–märcån ter quyyäpti.

(1) —Geceleyin horda–mastava pişinceye kadar uyuya kaldın. Onu ısıtayım, acı biber döküp içersen, terleyip iyileşirsin. Sıtmanın ilacı bu, yavrum. Niye amcan gecikti ki? Bu eczaneden bulamadığından, diğerine mi gitti ki?!

(2) Cennet teyze raftan kâse alıp, biraz sonra içine mastava koyup geldi.

(3) —Biberini çokça serpip koydum, olsun, iyi gelir.

(4) Nizamcan çekinerek kâseyi elinden aldı. Yaşlı kadın, çocuk çekinmesin, diye dışarıya çıktı. Nizamcan kaşıklayıp mastavayı höpürdeterek içerken, dişine kuma benzeyen bir şeyler değip gıcırdıyordu. O, pirinçte taş çokmuş, diye düşündü. Buna rağmen hordayı dibine dek içti.

(5) Nizamcan'ın haberi yoktu, bu sıradan bir horda değildi. Cennet teyze karaböceği maşada yakıp ezip bibere karıştırıp serpmiş. Bunu Nizamcan'a söylememişti.

(6) Nizamcan birden bunalıp yine yastığa başını koydu. Vücudu sanki yanıyormuş gibiydi. Bu insanlara aşırı rahatsızlık vermişti ya. Şimdi görmediği bu mu kalmıştı?

(7) Gözü kapanıp uykuya daldı. Cennet teyze onun üstüne İkramcan'ın montunu örtüp yastığını düzeltti. Nizamcan çok terlemiş, şakaklarından boncuk boncuk ter akıyordu.

(1) Ertäläb şåşgänidän yåğåç åyåğını kiymäy, qoltıqtäyåğı bilän çıqib ketgän İkråmcån çäp tåmånigä zärb bilän täşläb ärıqdän hätläb ötdi. Häli nämi ketmägän yergä qoltıqtäyåqning uçi båtib eşikdän tå äyvångäçä çuqur izlär qåldirdi. **(53)**

(2) —Munçä häyälläb ketdingiz? – dedi Cännät xålä piçirläb.

(3) —İsitmäsi qäytdimikän?

(4) Cännät xålä erining täşvişli közlärigä qarädi.

(5) —Xåtircäm boling, håzir dåri qıldim. Endi tüzälädi.

(6) İkråmcån şålçä üstidä emäkläb bårib Nizåmcånning peşänäsidän uşlädi. Läbini tişlägäniçä änçä väqtgäçä bir qoligä tirälib turib qåldi.

(7) —Biråvning ärzändäsi, işqılib, şifå tåpib ketsin–dä, xåtin.

(8) Er–xåtin äyvån låbidä piçirläb gäpläşib otirişärdi.

(9) —Bilämän, – dedi İkråmcån, – sen båşqa närsäni oyläyäpsän. Qanäqa bålä, birån nåbåp ådäm emäsmikin, deb gümånsiräyäpsän.

(10) Cännät xålä yänä indämädi.

(1) Sabahleyin acele ettiğinden tahta ayağını giymeden, koltuk değneği ile çıkan İkramcan sol tarafına ağırlığını verip arktan atlayarak geçti. Hâlâ nemi gitmemiş toprağa koltuk değneğinin ucu batınca kapıdan eyvana kadar çukur izler bıraktı **(53)**.

(2) —Niye bu kadar geç kaldın? – dedi Cennet teyze fısıldayarak.

(3) —Ateşi düştü mü?

(4) Cennet teyze kocasının kaygılı gözlerine baktı.

(5) —Telaş etme, hemen ilaç yaptım. Şimdi iyileşir.

(6) İkramcan küçük halı üzerinde emekleyerek gidip Nizamcan'ın alnından tuttu. Dudağını ısırarak uzun bir vakte kadar bir eline dayanıp durdu.

(7) —Birinin evladı, hiç değilse, iyileşince gitsin, hatun.

(8) Karı–koca eyvan ağzında fısıldayarak konuşuyorlardı.

(9) —Biliyorum, – dedi İkramcan – Sen başka bir şey düşünüyorsun. Nasıl çocuk, iyi bir insan değilse, diye şüpheleniyorsun.

(10) Cennet teyze yine ses çıkarmadı.

(1) —Yåmän yolgä kirgän bålä bolsä häm ådämgä oxşäb gäpirsäng, ådämgä oxşäb muåmälä qılsäng, yåmänligini qılmäydi. Zädä bolgän ådäm yåmänlik qılädi. Biläsänmi, frântdä körgänlärimni äytsäm åğzing åçilib qålädi. Nemisning qolidä qålib ketgän yurtlärdägi xåtinlär nimälär qılişäyåtgänini sen bilmäysän, xåtin. Qurşovdä qålib ketgän äskärlärimizni, sen kimsän, milläting qanäqa, kimning båläsisän, deb sorämäy üylärigä yäşirişyäpti. Ölimdän, dårdän qorqmäy eski qorğanlärgä yäşiringän äskär bålälärimizgä åvqat täşib berişyäpti. Oq–dåri täşib berişyäpti. Yärädårlärni yertolälärigä yäşirib pärväriş qılişyäpti. Änä şunäqa, xåtin. Båşigä müşkül tüşgän kişilärning qolidän tutiş keräk. Bu båläning häm båşidä åğır müşküli bår. Keyinçälik bilib ålärmiz, bilişimiz häm şärt emäsdir. Bir kün özi häm äytib qålär.

(2) Eşik qattıq täqılläb İkråmcånning gäpi bölindi.

(3) Cännät xålä şåşib yoläkkä yügürdi. Bir åzdän keyin köçädän erkäk kişining tåvuşi eşitildi:

(4) —Keçqurun idårädä mäclis bår, såät yettidä. Älbättä båringlär. Cämiki ä'zålärning bårişi mäcburmiş.

(5) Cännät xålä qäytib keldi.

(6) —Eşitdingizmi? Tinçlikmikin?

(1) —Kötü işler yapan biri olsa da insanca konuşursan, insanca muamele yaparsan kötülük yapmaz. Bezmiş insan kötülük yapar. Biliyor musun, cephede gördüklerimi anlatsam ağzın açık kalır. Almanların elinde kalan yerlerdeki kadınların neler yaptığını sen bilmiyorsun, hatun. Kuşatmada kalan askerlerimizi, sen kimsin, hangi millettensin, kimin çocuğusun, diye sormadan evlerinde gizliyorlar. Ölümden, darağacından korkmadan eski kalelere saklanan asker yavrularımıza yemek taşıyorlar. Cephane taşıyorlar. Yaralıları bodrumlarında saklayıp iyileştiriyorlar. İşte böyle, hatun. Başı derde giren kişilerin elinden tutmalı. Bu çocuğun da başında büyük dert var. Sonra öğreniriz, öğrenmemiz de şart değil. Bir gün kendi de anlatır.

(2) Kapı sert bir şekilde tıkırdayınca İkramcan'ın sözü yarım kaldı.

(3) Cennet teyze hızla patikaya doğru koştu. Biraz sonra sokaktan bir erkek sesi işitildi:

(4) —Akşamüstü yönetimde toplantı var, saat yedide. Mutlaka gelin. Bütün üyelerin gelmesi gerekiyormuş.

(5) Cennet teyze geri geldi:

(6) —Duydun mu? Hayırdır?

(1) —Tinçlik, xåtin. Näymängä köçädiganlär mäsäläsi **(54)** bolsä keräk. Keyin, frântdän kålxåzimizgä xat bår, deyişädi, şuni oqib berişsä keräk. Häy, mäyli, Tåğa yoqlätgän ekän, idårägä bir çıqib keläy, båläning isitmäsi tüşmäsä, mengä xabär qıl, dåqtår çäqırış keräk bolib qålär. Sening türkänä dåringdän bir iş çıqadimi, yoqmi. Bu dåring bir täväkkäl gäp.

(2) İkråmcån taxmån çetigä tiräb qoyilgän yåğåç åyåğını kiyib köçägä çıqib ketdi.

(3) Säl ötmäy eşikdän Ümmätälining xåtini üç burçäk xat bilän közåynäkni qoşib uşlägäniçä kirdi.

(4) —Äzizxånginämdän xat åldim.

(5) Cännät xålä köz qırı bilän cändäl çetidä yåtgän Nizåcånni körsätti.

(6) Ümmätälining xåtini şåşib–pişib şibirlädi:

(7) —Xat keldi, xat keldi, äylänäy!

(8) Cännät xålä sorining şålçä yåzılmägän täxtäsigä körpäçä yåzib uni otqızdi.

(9) —Nimälär depti Äzizxån? İşqılib, åmån–esån bolsin. Båläginängizgä qasd qılgän päst bolsin, Totixån. Ümmätäliginä häm kütäverib ädåyi tämåm boldi. Yäqındä körgän edim, åzib çöp bolib ketibdi. Şundåq rind, şundåq pärätkä ådäm göng täşiyäpti. Oqing, oqing, Äzizxånginäning xatini.

(1) —Hayır, hatun. Nayman'a göçeceklerin meselesi **(54)** olmalı. Sonra, cepheden kolhozumuza mektup var, diyorlardı, onu okuyacaklardır. Haydi, peki, Dayı çağırmış, yönetime bir gidip geleyim, çocuğun ateşi düşmezse bana haber ver, doktor çağırmak gerekebilir. Senin Türk işi ilacının bir yararı olur mu, olmaz mı? Bu ilaç güvenilir değil.

(2) İkramcan yüklük kenarına dik koyulan tahta ayağını giyip sokağa çıktı.

(3) Çok geçmeden kapıdan Ümmetali'nin karısı üç köşe mektupla gözlüğünü tutarak girdi.

(4) —Azizhanımdan mektup aldım.

(5) Cennet teyze göz ucuyla sandal kenarında yatan Nizamcan'ı gösterdi.

(6) Ümmetali'nin karısı acele acele fısıldadı:

(7) —Mektup geldi, mektup geldi, kurban olayım!

(8) Cennet teyze çardağın kilim serilmemiş tahtasına minder yayıp onu oturttu.

(9) —Neler diyor Azizhan? İnşallah sağlıklıdır. Yavrularımıza kötülük eden kötülük bulsun, Totıhan. Ümmetali de beklemekten mahvoldu. Yakın zamanda gördüm, zayıflayıp çöp gibi olmuştu. Böyle zeki, böyle şık insan tezek taşıyordu. Oku, oku, Azizhan'ın mektubunu.

(1) Totixån közåynägini täqib xatni qoligä åldi.

(2) Äzizxån xatdä ulär xızmät qıläyåtgän qısm üç åydän årtıq qurşåvdä qålib ketgäni, qurşåvdän çıqiş üçün köp cänglär bolgänini yåzärdi.

(3) Totixån xatni oqışdän körä köpråq yığlärdi. Ålis yol båsgän bu üç burçäk xat ungä båläsining näfäsini, buyini ålib kelgän edi. Şu uringän, särğäyib ketgän ğıcim qåğåzdän oğli körinib turärdi. Totixån xatni közlärigä sürtär, öpär, hidlär edi.

(4) İkki xicrånzädä xåtinning közläri cıqqa yåşgä toldi. Totixån köz yåşlärini ärtib, Cännät xålägä täskin berä båşlädi.

(5) —Köp täşviş qılmäng, äylänäy, Tursunbåyingizdän häm xat–xabär kelib qålädi. Mänä, meni äytdi, dersiz.

(6) —Äytgäningiz kelsin, yålğızginämni toyini körib ölsäm degän niyätim bår. Åh, oşä künlärni körärmikänmän.

(7) —Köräsiz, köräsiz, örgiläy. Häli nevärä–çevärälär åräsidä qålib ketäsiz.

(8) Ulärning här ikkåvi häm indämäy qålişdi. Totixån **(55)** Äzizxånini, Cännät xålä Tursunbåyini oyläb ketgän edi. Bu cimlikni Totixån buzdi:

(9) —Eşitdingizmi, äylänäy, räyånimizdän ärmiyägä ketgän bir bålä qåçib kelgänmiş.

(10) —Xabärim yoq. Kim ekän?

(1) Totıhan gözlüğünü takıp mektubu eline aldı.

(2) Azizhan mektubunda onların hizmet ettiği bölüğün üç aydan fazla kuşatmada kaldığını, kuşatmadan çıkmak için çok mücadeleler verildiğini yazıyordu.

(3) Totıhan mektubu okumadan öncekine göre daha çok ağlıyordu. Uzak yollar aşan bu üç köşe mektup, ona yavrusunun nefesini, kokusunu getirmişti. Bu yıpranmış, sararmış buruşuk kâğıttan oğlu görünüyordu. Totıhan mektubu gözlerine sürüyor, öpüyor, kokluyordu.

(4) İki acılı kadının gözleri yaşlarla doldu. Totıhan gözyaşlarını silip, Cennet teyzeyi teselli etmeye başladı.

(5) —Çok merak etme, kurban olayım, Tursunbayınızdan da mektup–haber gelir. İşte, bana söyledi, dersin.

(6) —Söylediğin gibi gelsin, bir tanemin düğününü görüp öleyim diye dua ediyorum. Ahh, o günleri görebilir miyim acaba?

(7) —Göreceksin, göreceksin, kurban olayım. Daha torunun–torununun çocukları arasında kalacaksınız.

(8) Oların ikisi de sessiz kaldı. Totıhan **(55)** Azizhan'ını, Cennet teyze Tursunbay'ını düşünüyordu. Bu sessizliği Totıhan bozdu:

(9) —Duydunuz mu, kurban olayım, bölgemizden orduya giden bir çocuk kaçmış.

(10) —Haberim yok. Kimmiş?

(1) —Bilmädim. Kimligini äytişmädi. Şunäqasidän xudä ärsäsin. Åtä–ånäsiniyäm, bütün qışlåğıniyäm şärmändä qılädi–yä. Ümmätälingiz keçä şu gäpni tåpib keldi. Ümmätälingizning gäpigä qarägändä, qåçganlärni åtişgä hükm qılärmiş. Hä, nåmärd bålä! Åtä–ånängning yüzini yergä qarätib qoyding–ä!

VI

(2) Uruşdän åldin Tåğa såqålini åldirmäy, iş kiyimi bilän kelgänlärni klübgä kiritmäsdi. Mäbådå şunäqalärdän biråntäsi kirib qålgüdek bolsä, köpçilik ortäsidä uyältirib çıqarib yubårärdi. Endi Tåğäning özi såqål–moylåvi ösgän, tirsäkläri qırılib ketgän misr tondä otiribdi.

(3) Zäldägilär toppä–toğri dälädän kelişgäni üçün låy bolib ketgän etik, taqır qulåqçın, telpäklärdä otirişärdi.

(4) Zäl cimcit. Tåğa häligäçä mäclisni åçmäy, yån såätini däm–bädäm ålib çıråqqa sålib qarär, kimnidir kütmåqdä edi.

(5) Eşikdän leytenänt fårmäsini kiygän yigit kirdi, hämmä ögirilib ungä qaräb åldi. Leytenänt sähnägä qaräb yürdi. U Tåğaning åldigä kelib otirärkän, üzr sorägändek qolini köksigä qoyib, nimädir dedi. Tåğa ornidän turib zälgä qarädi:

(6) —Ümmätäli şu yerdä bolsä sähnägä çıqsin! İkråmcån, sen häm çıq!

(1) —Bilmiyorum. Kim olduğunu söylemediler. Böylesinden Allah korusun. Babasını–annesini, bütün köyünü rezil etti. Ümmetaliniz dün bu haberi getirdi. Ümmetalinizin söylediğine bakılırsa, kaçakların kurşuna dizilmesine karar verilmiş. Evet, namert çocuk! Babanın–annenin başını yere eğdirdin ya!

VI

(2) Savaştan önce Dayı tıraş olmadan, iş kıyafeti ile gelenleri kulübe girdirmezdi. Eğer, böyle biri girecek olsa, herkesin içinde rezil edip çıkarırdı. Şimdi Tağa'nın kendisinin sakalı–bıyığı uzamış, dirsekleri sıyrılmış mısır kaftanıyla oturuyordu.

(3) Salondakiler direk kırdan geldikleri için çamurlanmış çizme, düz kulaklık, kalpaklarla oturuyorlardı.

(4) Salon sessiz. Dayı şimdiye kadar toplantıyı başlatmadan, cep saatini sık sık alıp, ışığa tutup bakıyor, birini bekliyordu.

(5) Kapıdan teğmen üniforması giymiş delikanlı girdi, herkes dönüp ona baktı. Teğmen sahneye doğru yürüdü. O, Dayı'nın yanına gelip otururken, özür diler gibi elini göğsüne koyup, bir şeyler söyledi. Dayı yerinden kalkıp salona baktı:

(6) —Ümmetali burada ise sahneye çıksın! İkramcan sen de çık!

(1) İkråmcån åldi qatårni äylänib sähnägä çıqdi. Ümmätäli zäldä yoq ekän, kimdir uni täşqaridä çäqırib keldi. U häm çıqib prezidium stålining çetigä åmånätginä otirdi. Tåğa yänä ornidän turdi.

(2) —Ortåqlär, mäclisimizni båşläşdän åldin rayon härbiy komissärligimizning xådimi leytenänt ortåq İsmåilåv frånt ähvålläridän gäpirib berişlärini soräymiz.

(3) Leytenänt ornidän turib şinelini yeçdi–dä, otirgän stulining suyänçiğıgä täşläb qåyib, qåğåzgä oråğlıq bir närsäni kötärib minbärgä çıqdi **(56)**.

(4) U sözini Ğarbiy–Şimåliy frånt qoşinläri Staraya–Russa räyånidä düşmänning on åltinçi ärmiyäsini qurşäb ålgänidän båşlädi. Hämmä cim bolib qåldi. Nåtıq Sovet cägçilärining Smålensk åblästi şähärlärini åzåd qılişi körsätgän mislsiz qahrämånlikläri häqıdä gäpirär ekän, tinglåvçilär näfäslärini içlärigä yutib tek qatib turişärdi. Leytenät endi Leningräd frånti toğrisidä gäpirärdi. U qurşåvdä qålgän äzämät şähär ähålisining ähvåli, ulärning eng dähşätli künlärdä häm cånäcån şähär üçün cån ålib, cån berib küräşäyåtgänlärini bätäfsil äytib berärdi.

(5) —Qurşåvdä qålgän şähär ählining båläläri Özbekistångä keltirildi. Özbek xalqı Leningräd üçün åzıq–åvqat eşeläni yubårdi.

(1) İkramcan ön sırayı dolaşıp sahneye çıktı. Ümmetali salonda yok imiş, birisi onu dışarıdan çağırıp geldi. O da çıkıp başkanlık heyeti masasının kenarına iğreti bir şekilde oturdu. Dayı yine yerinden kalktı.

(2) —Arkadaşlar, toplantımızı başlatmadan önce bölge askeri komutanlığımızın görevlisi Teğmen Yoldaş İsmailov'un cephe durumlarını anlatmasını istiyoruz.

(3) Teğmen yerinden kalkıp parkasını çıkardı ve oturduğu sandalyesinin kolçağına koyup, kâğıda sarılı bir şeyi alıp kürsüye çıktı **(56)**.

(4) O sözüne, Kuzey Batı cephe orduları Staraya Russa bölgesindeki düşmanın on altıncı ordusunu kuşattığından başladı. Herkes susuverdi. Konuşmacı, Sovyet savaşçılarının Smolesk bölgesi şehirlerini kurtarmada gösterdiği eşsiz kahramanlıkları anlatırken, dinleyenler nefeslerini tutup kaskatı kesilmişti. Teğmen şimdi Leningrad cephesi hakkında konuşuyordu. O kuşatmada kalan cesur şehir halkının halini, onların en korkunç günlerde bile sevgili şehirleri için ölüm pahasına mücadele ettiklerini ayrıntılı bir şekilde anlatıverdi.

(5) —Kuşatmada kalan şehir halkının çocukları Özbekistan'a getirildi. Özbek halkı Leningrad için erzak treni gönderdi.

(1) Leytenänt fråntning båşqa uçästkäläridägi ähvål häqıdä häm gäpirä båşlädi.

(2) —Kerç' yärim åråli ätråfidä häm şiddätli cänglär bårmåqdä. Bu cänglärdä båşqa qardåş xalqlär qatåri Özbek xalqıning färzändläri häm cäsurlik nämünälärini körsätmåqdälär.

(3) Leytenänt fråntdä nåm çıqargän bir neçä qahrämän Özbek xalqıning nåmini sänäb ötdi. U sözining åxıridä şundäy dedi:

(4) —Bu äzämät cängçilär åräsidä sizning kålxåzingizdän ketgän yigitlär häm köp. Ulärdän biri Äzizxån Ümmätäliyev.

(5) Hämmä bäräwärigä Ummätäligä qarädi. Ümmätälining yüzi bu kütilmägän gäpdän esänkiräb ornidän turib ketdi. Çäpäk üstügä çäpäk. Ådämlärgä qoşilib Ümmätälining özi häm çäpäk çälärdi. Leytenänt qolini kötärib şåvqınni båsdi.

(6) —Kalugani åzåd qılişdä körsätgän märdligi cäsåräti üçün Äzizxån Ümmätäliyevgä Sovet İttifåqı Qahrämåni degän faxriy ünvån berildi. U Leninårdeni hämdä «Åltin Yulduz» medäli bilän mükåfåtländi. – Leytenänt minbärdän tüşib Ümmätälining åldigä keldi–dä: – Şundäy qahrämån oğıl ostirgäningiz üçün rähmät! – deb uni quçåqlädi.

(1) Teğmen cephenin diğer bölümlerindeki durum hakkında da konuştu.

(2) —Kerç'e yarım adası etrafında da şiddetli savaşlar yapılıyor. Bu savaşlarda diğer kardeş halklar safında Özbek halkının evlatları da cesaret örnekleri gösteriyorlar.

(3) Teğmen cephede nam yapan birkaç kahraman Özbek savaşçının ismini saydı. O sözünün sonunda şöyle dedi:

(4) —Bu değerli savaşçılar arasında sizin kolhozunuzdan giden delikanlılar da çok. Onlardan biri Azizhan Ümmetaliyev.

(5) Hepsi aynı anda Ümmetali'ye baktı. Ümmetali'nin yüzü bu beklemeyen olaydan dolayı şaşkına dönerek yerinden kalktı. Alkış üstüne alkış. İnsanlara katılarak Ümmetali de alkışlıyordu. Teğmen elini kaldırıp gürültüyü susturdu.

(6) —Kalugan'ı kurtarmada gösterdiği mertliği, cesareti için Azizhan Ümmetaliyev'e «Sovyet İttifakı Kahramanı» fahri unvanı verildi. O Lenin nişanı ve de «Altın Yıldız» madalyasıyla mükâfatlandı. – Teğmen kürsüden inip Ümmetali'nin önüne geldi ve: – Böyle kahraman oğul yetiştirdiğiniz için teşekkür ederim! – diye onu kucakladı.

(1) Bir neçä kişi sähnägä çıqib Ümmätälini oräb åldi. Ulär Ümmätälini birmä–bir öpib, quçåqläşişgändän keyin, Tåğa ulärni häydägändek qılib sähnädän tüşirib yubårdi. Leytenänt yänä minbärgä çıqdi.

(2) —Ortåqlär, kålxåzimizning keksä ä'zäsı, **(57)** Vätän uruşining qatnäşçisi İkråmcån Usmånåv Måskvä åstånäläridägi cänglärdä körsätgän märdligi üçün «Qızil Bäyråq» årdeni bilän mükåfåtlängän edi. U yärädår bolib qäytib kelgäni säbäbli, qısm ungä mükåfåtni tåpşirålmägän. Ruxsät etäsiz, ortåq İkråmcån Usmånåvgä mükåfåt tåpşirişni.

(3) İkråmcån mükåfåtlängänidän behäbär edi. Häyrån bolib ornidän turdi. Leytenänt qızil qutiçädän årdenni ålib ungä tåmån kelä båşlädi. İkråmcån bolsä sähnä ortäsidä toxtäb, mengämikän, ädäşäyåtgäni yoqmikin, degändek ikkilänib turärdi. Leytenänt kelib uning kökrägigä årdenni toqib qoydi.

(4) Zäldä yänä ğåvur–ğuvur, topålån, qarsäk bolib ketdi.

(5) İkråmcånning közläridä yåş dumälädi. Şu qısqaginä müddät içidä båläligidän tå şu küngaçä körgän–keçirganläri köz åldidän ötdi. Uruş küçäläridä qålib ketgän bir åyåğı yänä ornigä bitgändek, tökilgän qånläri yänä tåmirlärigä qäytib kelgändek boldi. Mänä, dostläri, bålälik ortåqläri, birgä ketmån çåpişgän coräläri ungä qaräb çäpäk çälişyäpti.

(6) Zal säl tinçigändän keyin Tåğa Ümmätäli bilän İkråmcånni täbrikläb, sözni bähårgi işlärgä burdi:

(1) Birkaç kişi sahneye çıkıp Ümmetali'nin etrafını sardı. Onlar Ümmetali'yi teker teker öpüp kucakladıktan sonra, Dayı onları kovalar gibi yapıp sahneden indirdi. Teğmen yine kürsüye çıktı.

(2) —Yoldaşlar, kolhozumuzun ihtiyar üyesi **(57)**, vatan savaşının katılımcısı İkramcan Usmanov, Moskova kapısındaki savaşlarda gösterdiği mertliği için «Kızıl Bayrak» nişanı ile mükâfatlanmıştır. O yaralanıp gelmesi sebebiyle, bölüm ona mükâfatı veremiyor. İzin verirseniz, yoldaş İkramcan Usmanov'a mükâfat vereceğiz.

(3) İkramcan mükâfatlandırılacağından habersizdi. Şaşırarak yerinden kalktı. Teğmen kırmızı kutudan nişanı alıp ona doğru gelmeye başladı. İkramcan ise sahne ortasında durup, bana mı, yanılıyor muyum acaba, der gibi tereddüt ediyordu. Teğmen gelip onun göğsüne nişanını taktı.

(4) Salonda yine gürültü–patırtı, alkış kıyamet koptu.

(5) İkramcan'ın gözlerinden yaş yuvarlandı. Bu kısacık zaman içinde çocukluğundan ta bu güne kadar yaşadıkları gözleri önünden geçti. Savaş meydanlarında kalan bir ayağı yine yerinde duruyormuş gibi, dökülen kanları yine damarlarına geri dönmüş gibi oldu. İşte dostları, çocukluk arkadaşları, birlikte çapa yaptığı ahbapları onu alkışlıyorlardı.

(6) Salon biraz sakinleştikten sonra Dayı Ümmetali ile İkramcan'ı tebrik edip, sözü baharla ilgili işlere çevirdi.

(1) —Birådärlär, dälägä qoş çıqarişdän åldin qılädigän işlärimiz bår. Yåzyåvånning Näymänidän yer åldik. Şungä ottiz xocälik köçirmä qılişimiz keräk. Öz ixtiyåri bilän yåzilgänlär ellik tört xocälikkä yetdi. Şunçä xocälikni bu yıl yubårålmäymiz. Kålxåz işi årqagä surilmäsligi keräk. Ekişni väqtidä båşlämäsäk, keyingi körädigän råhätlärimiz tätimäy qålädi. Men pravleniye bilän kelişib yigirmä tört xocälikni royxatdän oçirdim. İndingä Näymängä yüriş båşläymiz. Håzirçä bålä–çäqani ålib ketiş şärt emäs. Erkäklärning özläri bårişädi. Yåtär–turär cåyni epläştirgänimizdän keyin bålä–çaqäni ålib ketämiz. Şu mäsälä yüzäsidän soräydigän gäpläring bolsä, soränglär.

(2) Årqa qatårdän ortä yäşär kişi qol kötärdi.

(3) —Näymän toqayigä bu yıl şåli ekilädi, degän gäp bolgän edi. Şu gäp råst bolsä, åmbårdä uruğlik bårmi? Tåmårqagä ekädigan ä'zålär uruğlikni qayåqdän ålişädi? Şuni tüşintirib ber, Tåğa **(58)**!

(4) —Bu cudä toğri sävål, – dedi Tåğa. – Yer toqay, båtqåq bolgäni säbäbli bu yılçä ungä paxtä ekib bolmäydi. Şåli ekämiz. Ortåq Åxunbåbåyev kelgänläridä şundäy degänlär. Här bir ä'zågä qırq såtıxdän yer berilädi. Uruğlik şåli tå håsil ålgünçä ä'zålärgä qarz berilädi. Bundän täşqari, ä'zålär mehnät künlärigä häm şåli åladilär. Prävleniyedä otirib xåmçot qılib kördik. Tåmårqasidän ålgän håsildän täşqari, mehnät künigä ålgän şålining çårägi qarzgä bemälål yetärkän, tåmårqadän ålingän håsil üçün heç qandäy qışlåq xocäligi sålığı tolänmäydi. Yänä qandäy sävålär bår?

(1) —Biraderler, kıra çift çıkarmadan önce yapılacak işlerimiz var. Yazyavan'ın Nayman'ından yer aldık. Buraya otuz işletme taşımalıyız. Kendi isteğiyle yazılanlar elli dört işletmeye ulaştı. Bu kadar işletmeyi bu yıl gönderemeyiz. Kolhoz işini ertelememiz gerek. Ekime vaktinde başlamazsak, sonra şimdiki rahatımız kalmaz. Ben yönetimle anlaşıp yirmi dört işletmeyi listeden sildim. Öbür güne Nayman'a gitmeye başlıyoruz. Şimdilik çoluk çocuğu götürmek şart değil. Erkekler gidecekler. Yatacak kalkacak yeri yaptıktan sonra çoluk çocuğu götürürüz. Bu konu hakkında soracağınız sorular varsa, sorabilirsiniz.

(2) Arka sıradan orta yaşlı bir adam el kaldırdı:

(3) —Nayman'daki kamışlığa bu yıl çeltik ekilecek, diye söylenmişti. Bu söz doğruysa, ambarda tohumluk var mı? Toprağı ekecek üyeler tohumluğu nereden alacaklar? Bunları anlatıver, Dayı **(58)**!

(4) —Bu çok doğru soru, – dedi Dayı. – Zemin kamışlık, bataklık olduğundan bu yıl ona pamuk ekilemez. Çeltik ekeceğiz. Yoldaş Ahunbabayev geldiğinde de böyle demişti. Her bir üyeye kırk satıh yer verilecek. Tohumluk çeltikten ürün alınana kadar üyelere borç verilecek. Bunun dışında, üyeler çalışma günlerine de çeltik alacaklar. Yönetimde oturup kaba hesap yaptık. Toprağından alınan ürün dışında, çalışma gününde alınan çeltiğin çeyreği borca rahat yeterken, topraktan alınan ürün için hiçbir köy işletmesi vergi ödemeyecek. Başka sorular var mı?

(1) Båläsining çåpånini båşigä yåpinib ålgän xåtin otirgän yeridä sorädi:

(2) —Näymängä köçgänlärning bu yerdägi üy–cåyi nimä bålädi?

(3) —Özidä turäverädi. Heç kim tegmäydi. Xåhläsä såtib ketişi häm mümkin. Kålxåz häqını tolä bålädi. Ägar båşqa sävälläring bolmäsä mäclisni yåpämiz.

(4) Eşik åldidä turgän qåräsåqål kişi gäp täşlädi:

(5) —Bittä gäp çälä qåldi, Tåğa. İkki–üç kündän beri qışlåqdä duv–duv gäp yüribdi. Räyånimizdän bir ådäm ärmiyädän qåçib kelgänmiş. Mänä, våyenkåmät ukämiz şu yerdälär, äytsinlär, kim ekän oşä qåçgän yärämäs?

(6) Tåğaning qåşläri çimirilib ketdi. U heç kimdän bunäqa sävål kütmägän edi. Nimä qılişini bilmäy, änçä väqtgäçä cim turib qåldi. Bütün zäl göyå bittä qulåqqa äylänib uning åğzıgä qaräb turärdi.

(7) —Bunäqa gäp yoq! – dedi Tåğa qat'iy.

(8) Tåğa şundäy dedi–yu, qızärib ketdi…

***

(1) Yavrusunun kaftanını başına kapatmış kadın oturduğu yerden sordu:

(2) —Nayman'a taşınanların buradaki evi–barkı ne olacak?

(3) —Kendinde kalacak. Hiç kimse dokunmayacak. İsterse satması da mümkün. Kolhoz ücretini ödeyebilir. Eğer başka sorunuz yoksa toplantıyı bitiriyoruz.

(4) Kapı önünde duran kara sakallı biri söze başladı:

(5) —Bir söz yarım kaldı, Dayı. İki–üç günden beri köyde dolaşan bir söz var. Bölgemizden bir kişi askerden kaçmış. İşte, askerlik şubesinden kardeşimiz buradalar, söylesinler, kimmiş o kaçan alçak?

(6) Dayı'nın kaşları çatıldı. O hiç kimseden böyle bir soru beklemiyordu. Ne yapacağını bilmeden uzun bir süre sessiz kaldı. Bütün salon sanki kulaklarını açıp onun ağzına bakıyordu.

(7) —Böyle bir şey yok! – dedi Dayı kesin bir sesle.

(8) Dayı böyle dedi, ama kızarıverdi…

***

(1) Baxtiyår ådäm hämmäni özigä oxşätädi. İkråmcån håzir şundäy käyfiyätdä edi. Yår–birådärläri åldidä yüzi yåruğ boldi. Vätän üçün qılgän xizmätläri åliy müqåfåt bilän taqdirländi. U bu mükåfåtni öz qışlåğıdä, birgä mehnät qılgän, birgä ter tökkän coräläri åldidä kökrägigä täqdi. Håzir uning közigä båşqalär häm xuddi şundäy baxtiyår **(59)**, şundäy şåd tuyulärdi. Häli mäclisdä qandäydir yärämäs bir bålä toğrisidä gäp boldi. U yärämäs bålä ärmiyädän qåçgän. Qışlåğını, åtä–ånäsini xicålätgä qoygän. Negädir İkråmcån bungä unçä pärvå qılmädi. Bu gäplärning ungä mutläqå ålåqasi yoq. U taqdirlängän, zåye ketmägän mehnätlärining gäşti bilän mäst edi.

(2) Klübdän çıqqan kişilär todä–todä bolib simyåğåç tägidä gäpläşib turişibdi. Xåtin–xålåc älläqaçån tärqab ketgän. Tåğa härbiy kåmissärlikdän kelgän leytenänt bilän päçåğı çıqqan qårä «emkä» mäşinä åldidä nimänidir şivir–şivir gäpläşib turibdi.

(3) İkråmcån ulärning gäpigä xäläl bermäslik üçün yånläridän tez ötib ketdi. U håzir sämåvärgä kirib bittä çåy içmåqçi. Klüb içi dim bolib ketgänidän terläb, çänqagän edi. Şålçä yåzilmägän yäydåq soridä çåy içib otirgänlär åldidän ötib içkärigä kiräyåtgän edi, ğäläti bir gäp eşitib toxtädi. Deräzä täräfgä qaräb otirgän yigit nimädir deyäpti. İkråmcån täräfgä qaräb otirgän keksäråq kişi ungä yüz–közi bilän qandäydir işårä qıldi. Yigit uning işåräsigä tüşünmädi, gäpini dävåm ettiräverdi:

(1) Mutlu insan herkesi de kendi gibi zanneder. İkramcan şimdi böyle bir ruh halindeydi. Arkadaşları önünde yüzü aklandı. Vatan için yaptığı hizmetleri mükâfatlandırıldı. O bu mükâfatı kendi köyünde, birlikte çalıştığı, birlikte ter döktüğü ahbapları önünde göğsüne taktı. Şimdi onun gözüne diğerleri de aynı böyle mutlu **(59)**, böyle şen gibi görünüyordu. Hâlâ toplantıda hangi alçak çocuk hakkında konuşuldu. O alçak çocuk ordudan kaçmış. Köyünü, babasını–annesini rezil etmiş. Bir süre İkramcan buna o kadar itibar etmedi. Bu sözlerin onunla kesinlikle alakası yok. O ödüllendirilen, boşa gitmeyen emeklerinin neşesi ile mest olmuştu.

(2) Kulüpten çıkanlar gruplaşıp direk altında konuşuyordu. Kadınlar–kızlar çoktan dağılmış. Dayı askeri komutanlıktan gelen teğmen ile külüstür «emka» marka araba önünde bir süre fısır fısır konuştular.

(3) İkramcan onların konuşmasını engellememek için yanlarından hızla geçip gitti. O şimdi çayhaneye girip bir bardak çay içmek istiyordu. Klübün içi havasız olduğundan terleyip, susamıştı. Halı serilmeyen çıplak çardakta çay içenlerin yanından geçip içeriye girecekti, garip bir söz işitip durdu. Pencere tarafına doğru oturan delikanlı bir şeyler söylüyordu. İkramcan'a doğru oturan ihtiyar ona yüz–gözüyle bir şeyler işaret etti. Delikanlı onun işaretini anlamadı, sözünü devam ettirdi:

(1) —…Dünyåning işlär qızıq ekän–dä, lekinigä Tåğa malades, äytmädi. Äytgändä İkråm post täşlävårärdi. Bittäyü–bittä båläsi qåçåq bolib otirsä–yä. Våy, mening båläm şunäqa qılsä, şärttä källäsini üzib täşlärdim…

(2) Yigit gäpini toxtätmägänidän diqqati åşib ketgän hämsuhbäti cähl bilän:

(3) —E, qoysäng–çi, qanäqa befähm ådämsän, – deb ornidän turib ketdi.

(4) Şundäginä yigit ögirilib årqasigä qarädi–dä, İkråmcånnı körib qızärib ketdi, cudä kättä günåh qılib qoygänini bilib båşini egip otiräverdi.

(5) İkråmcån gäräng bolib qålgän edi. Yelkäsidä åğır yük bårdek mäşäqqat bilän uning åldigä keldi.

(6) —Nimä deding? Äyt, äytäver!

(7) Yigit gäp tåpålmäy uning yüzigä qaräb ängräygänçä turäverdi.

(8) —Sengä äytyäpmän, – dedi İkråmcån bäqırib. – Äyt, nimä deding, äyt!

(9) İkråmcån uning yåqasidän boğib åldi. Birpäsdä ulärning ätråfini ådäm orädi. Bu måcärå üstigä yetib kelgän Tåğa yigitning tirsägidän tårtib İkråmcånning qolidän boşätdi–dä, uni köyidi **(60)**.

(10) İkråmcån cåvdiräb Tåğagä qarädi:

(11) —Råstmi, Räyim… Bu qanäqa gäp?

(12) Tåğa ungä cudä häm båsıq cävåb qıldi.

(1) —….Dünyanın işine akıl sır ermez, nedense Dayı çocuğu, söylemedi. Söylediğinde İkram yerin dibine giriverirdi. Biricik evladı kaçak olunca otursa ya. Vay, benim evladım böyle yapsa, açıkça kellesini uçururdum…

(2) Genç sözünü kesmediğinden kendini tutamayan arkadaşı kızgınlıkla:

(3) —E, sus artık, ne kadar anlayışsız adamsın, – diyerek yerinden kalktı gitti.

(4) Böylece delikanlı dönüp arkasına baktı ve İkramcan'ı görünce kızardı, çok büyük hata yaptığını anlayıp başını eğip oturuverdi.

(5) İkramcan sağırlaşmıştı. Omzunda ağır yük var gibi sıkıntıyla onun yanına geldi.

(6) —Ne dedin? Söyle, söyleyiver!

(7) Delikanlı ne söyleyeceğini bilemeden onun yüzüne bakıp ağzını ayırarak duruverdi.

(8) —Sana söylüyorum, – dedi İkramcan bağırarak. – Söyle ne dedin, söyle!

(9) İkramcan onun boğazına yapıştı. Bir anda onların etrafını insanlar kuşattı. Bu olay üstüne gelen Dayı, delikanlının dirseğinden çekip, İkramcan'ın elinden kurtardı ve onu azarladı **(60)**.

(10) İkramcan yardım ister gibi Dayı'ya baktı:

(11) —Doğru mu, Rayim... Bu nasıl söz?

(12) Dayı ona çok dikkatli bir şekilde cevap verdi:

(1) —Råst gäp, dostim, råst gäp.

(2) Birpäsdä İkråmcånning qaldi bükildi qåldi. Tåğa ätråfni örägänlärgä cähl bilän qarädi. Uning bu qaräşidän nimä demåqçiligini änglägän kişilär sekin–sekin tärqab ketişdi. Birginä Ümmätäli İkråmcånning yelkäsidän åmånät üşläb turärdi.

(3) Tåğa Ümmätäliga qarädi.

(4) —Siz bårib kämpirni süyintiring, Ümmätäli.

(5) Ümmätäli ikkilänib turdi–dä, åğır–åğır qadäm båsib näri ketdi.

(6) —Boldi, åşnäm, – dedi Tåğa titråq tåvuşdä. – Şunäqa bolişini bilgänimdän äytmägän edim–dä. Qandåq qıläsän, çıdäysän, çıdäysän–dä, åğäyni!... – Tåğa şundän båşqa gäp tåpålmädi.

(7) İkråmcån båşini säräk–säräk qıldi, cähl bilän kökrägigä muştlädi. Muşti qattıq bir nimägä tegip åğridi. Engaşib kökrägidägi årdenni kördi. U ården ålgänini unutib qoygän edi. Cånhålätdä årdenini köksidän yulib åldi.

(8) —Ål, ålib qoy, Tåğa. Täqışgä häqqım yoq.

(9) —Cinni bolmä!

(10) —Hä, şundäy. Båş kötärib qışlåqdä yürişgä häm häqqım yoq. Ådämlärning yüzigä qandäy qaräymän?

(1) —Doğru, söz dostum, doğru.

(2) Bir anda İkramcan'ın beli büküldü. Dayı etrafını saranlara öfkeyle baktı. Onun bu bakışından ne demek istediğini anlayanlar yavaş yavaş dağıldı. Bir tek Ümmetali İkramcan'ın omzundan iğreti tutuyordu.

(3) Dayı, Ümmetali'ye baktı:

(4) —Siz gidip yaşlı kadını neşelendirin, Ümmetali.

(5) Ümmetali duraksadı ve ağır ağır adım atarak ileri gitti.

(6) —Oldu, arkadaşım, – dedi Dayı titrek bir sesle. —Böyle olacağını bildiğimden söylememiştim. Ne yapacaksın, dayanacaksın, dayanacaksın be arkadaş!... – Dayı bundan sonra başka söyleyecek söz bulamadı.

(7) İkramcan başını sağa sola salladı ve sinirle göğsünü yumrukladı. Yumruğu sert bir şeye değince ağrıdı. Eğilince göğsündeki nişanını gördü. O nişan aldığını unutmuştu. Can havliyle nişanını göğsünden koparıp aldı.

(8) —Al, alıver, Dayı. Takmaya hakkım yok.

(9) —Delirme!

(10) —Evet, öyle. Başımı kaldırıp köyde gezmeye de hakkım yok. İnsanların yüzüne nasıl bakacağım?

(1) Nimä degän ådäm boldim endi? I–ıx! Qani endi, u yärämäs şu tåpdä åldimdä bolsä, tilkä–tılkä qılsäm. Boğır öldirsäm.

(2) —Yür, yür, İkråm, bäs endi, ketäylik.

(3) Tåğa uning tirsägidän üşläb yol båşlädi. İkråmcån bir silkinib undän tirsägini boşätdi.

(4) —Qoyäver, özim ketämän.

(5) —Birgä ketäylik, unäqa qılmä, åşnä.

(6) —Yoq, özim ketämän.

(7) İkråmcån dädil yürib qårånğı köçägä kirib ketdi. U eşigigä yetgändä toxtädi. «Xåtinimgä nimä deymän?» degän oy båşidän yält etib ötdi–yu, u yåq–bu yåğını tüzätdi. Qaddini råstläb åstånädän hätlädi.

(8) Äyvåndä Cännät xålä bilän Nizåmcån gäpläşib otirişärdi. Cännät xålä sändäl üstidä turgän surätni qoligä ålib Nizåmcångä körsätär, oğlining bålälikdägi şoxliklärini külib, yığläb gäpirär edi **(61)**.

(9) İkråmcån äyvån läbigä otirib yåğåç åyåğını yeçä båşlädi. U otirgändä qızil qutiçäni yänigä qoygän edi. Nizåmcån buning nimäligini bilärdi. Hämqışlåğı Äsrårä ården ålgändä körgändi. Cännät xålä erini çärçägän bilib sekin sorädi:

(1) Ne diye insan oldum şimdi? Ahh! Keşke, şimdi o alçak karşımda olsa, parça parça etsem. Boğup öldürsem.

(2) —Yürü, yürü İkram, yeter şimdi gidelim.

(3) Dayı onun dirseğinden tutup yol gösterdi. İkramcan bir silkinip ondan dirseğini kurtardı.

(4) —Bırak, kendim gideceğim.

(5) —Birlikte gidelim, öyle yapma, arkadaş.

(6) —Yok, ben kendim gideceğim.

(7) İkramcan cesaretle yürüyüp karanlık sokağa girip gitti. O kapısına geldiğinde durdu. «Karıma ne diyeceğim?» düşüncesi aklından bir anda geçti ve üstünü başını düzeltti. Doğrulup eşikten atladı.

(8) Eyvanda Cennet teyze ile Nizamcan konuşuyorlardı. Cennet teyze sandal üstünde duran resmi eline alıp Nizamcan'a gösteriyor, oğlunun çocukken yaptığı yaramazlıklarını gülüp, ağlayarak anlatıyordu **(61)**.

(9) İkramcan eyvan ağzına oturup tahta ayağını çıkarmaya başladı. O otururken kırmızı kutucuğu cebine koymuştu. Nizamcan bunun ne olduğunu biliyordu. Köylüsü Esrare'nin nişan aldığında görmüştü. Cennet teyze kocasını yorgun zannedip yavaşça sordu.

(1) —Mäylisinglär uzåq çözildi çåğı. Çärçäbsiz. Mehmån bålä häm, xudågä şükür, tüzälib qåldi. Äytdim–kü, mening dårim därråv tüzätädi deb. Ungä Tursunbåyginämning surätini körsätyåtgän edim.

(2) İkråmcån undän közini yäşirdi.

(3) —Båläginäm, şundåq erkä edi, şundåq erkä edi, tå mäktäbgä bårgünçä häm dädäsining yelkäsidän tüşmädi. Åpiçib güzärgä ålib çıqardilär, åpiçib mägäzingä ålib kirärdilär.

(4) İkråmcån ğäyritäbiiy intiliş bilän bir åyåqläb ornidän turib ketdi.

(5) —Bäs qıl! Åvåzingni oçir!

(6) Cännät xålä qorqib ketdi. U ottiz yıl birgä yäşäb eridän birinçi märtä bu xil gäp eşitişi edi.

(7) —Bunäqa oğlim yoq! Befärzänd ådämän!

(8) —Våy, negä unäqa deysiz! Tävbä deng! Sizgä nimä boldi? Sizgä nimä boldi?

(9) Cännät xålä nimä bolgänini bilålmäy, devårgä suyängäniçä däğ–däğ titräb turärdi.

(10) İkråmcån bir åyåqläb uzåq tirålmädi. Gandirägläb äyvån åldigä terib qoyilgän ğıştgä yånbåşi bilän yıqıldi. Nizåmcån säpçib turib uning åldigä keldidä, äzåd kötärib körpäçägä yåtqızdi. U behud edi.

(11) Cännät xålä nimä gäpligini bilmäy devårgä süyänib rängi qum–qum åqarib turärdi.

(1) —Uzun sürdü. Yorulmuşsun. Misafir çocuk da, Allah'a şükür, iyileşti. Demiştim ya, benim ilacım hemen düzeltecek diye. Ona Tursunbaycığımın resmini gösteriyordum.

(2) İkramcan ondan gözünü kaçırdı.

(3) —Yavrucuğum öyle şımarıktı, öyle şımarıktı ki, ta okula gidinceye kadar babasının omzundan inmedi. Sırtına alıp çarşıya götürürdü, sırtına alıp dükkânlara girerlerdi.

(4) İkramcan anormal bir şekilde atılıp bir ayağıyla yerinden kalktı:

(5) —Yeter artık! Sesini kes!

(6) Cennet teyze korktu. O, otuz yıl birlikte yaşadığı kocasındann ilk kez böyle bir söz işitiyordu.

(7) —Böyle oğlum yok! Çocuksuz adamım!

(8) —Vay, niye böyle diyorsun! Tövbe de! Sana ne oldu? Sana ne oldu?

(9) Cennet teyze ne olduğunu anlayamadan, duvara dayanıp tir tir titriyordu.

(10) İkramcan bir ayakla uzağa gidemedi. Sendeleyip eyvan önüne dizilen tuğlanın yanına yığıldı. Nizamcan atılıp onun yanına geldi ve kaldırıp mindere yatırdı. O baygındı.

(11) Cennet teyze ne olduğunu bilmeden duvara dayanıp rengi bembeyaz duruyordu.

VII

(1) Zirillämä qışlâğı bu tâng üç vâqeäning şâhidi bolib uyğândi: Äzizxån – Sovet İttifâqı Qahrämâni, Tursunbây – qâçâq, ottiz xocälik Näymängä köçädi.

(2) Hämmäning âğzidä şu gäp. Äzizxånning cäsâräti qışlâq ählini qänçälär quvântirgän bolsä, Tursunbâyning qılmişi şunçä xäfä qılgän edi.

(3) Ertä bilän dälägä ketiş âldidän Ümmätälining üyigä uni mubâräkbâd qılgäni hämqışlâqlär turnäqatâr bolib âqib kelişärdi. **(62)**

(4) İkrâmcânning üyidän ikki hâvli näridägi bu üydä toy.

(5) Tâğa häm şu yerdä. Tut tägidägi soridä sâzändälär, hâfızlär otirişibdi. Âlmä şâxigä âyâğıdän âsilgän qoyning terisini qassâb şilib âlmâqdä. Yeroçâqdän ğozäpâyäning älängäsi gürilläb kötirilädi. Toti xâlä häli u üygä kirädi, häli bu üygä kirädi. Kirgän–çıqqanlärgä: «Qulluq, äylänäy! Qulluq, örgiläy!» deb yänä âşxânägä ötib ketädi.

(6) Supädä respublikä gazetäsining Färğânä muxbiri tizzäsigä däftärçäsini qoyib Ümmätäli gäpgä sâlmâqdä.

(7) Ümmätäli közlärini yumib Äzizxånning bâläligini köräyâtgändek sekin–sekin gäpirmâqdä. Muxbir tez–tez yâzib turibdi.

VII

(1) Zırıllama köyü bu şaşırtıcı üç olayın şahidi olarak uyandı: Azizhan – Sovyet İttifakı Kahramanı, Tursunbay – kaçak, otuz işletme – Nayman'a taşınacak.

(2) Hepsinin ağzında aynı söz. Azizhan'ın cesareti köy ahalisini ne kadar sevindirmişse, Tursunbay'ın yaptığı o kadar üzmüştü.

(3) Sabahleyin kıra gitmeden önce Ümmetali'nin evine onu tebrik etmek için köylüler doluşup gelmişti **(62)**.

(4) İkramcan'ın evinden iki avlu ötedeki bu evde kutlama.

(5) Dayı da burada. Dut ağacının altındaki çardakta müzisyenler, hafızlar oturuyordu. Elma ağacına ayağından asılan koyunun derisini kasap yüzüyordu. Yer ocağındaki[6] pamuk sapının alevi gürüldüyordu. Totı teyze bir o odaya, bir bu odaya girip çıkıyordu. Giren çıkanlara: «Teşekkürler, kurban olayım! Teşekkürler, gadanı alayım!» diyerek yine mutfağa geçiyordu.

(6) Sofada cumhuriyet gazetesinin Fergana muhabiri dizine bloknotunu koyup Ümmetali'yi konuşturuyordu.

(7) Ümmetali gözlerini kapatıp Azizhan'ın çocukluğunu görüyormuş gibi yavaş yavaş anlatıyordu. Muhabir hızlı hızlı yazıyordu.

[6] **yer ocağı:** zamandan kazanmak için toprak kazılarak yapılan ocak

(1) Täşqaridän mäşinä åvåzi keldi. Hämmä gurr etib köçä eşigigä qarädi. Eşik åldidä åbkåmning måylänäverib tåşbäqa nüsxäsigä kirib qålgän eski «emkä»si turärdi. Undän boynigä äpärät åsgän «fåtå Penson», ğılåf kiydirilgän tänburini kötärib Mä'murcån håfiz tüşdi.

(2) Tåğa ulärni eşik åldidä kütib åldi.

(3) Köpçilik ornidän turib ulärgä soridän cåy körsätdi. Mä'murcån håfiz såzängälär todäsigä qoşildi.

(4) Şu päyt poçtal'on kirib ådämlär åräsidän Tåğäni tåpib telegrämmä uzätti.

(5) Tåğa telegrämmä qatini şåşib åçib oqiy båşlädi. Hämmä ungä qaräb turädi.

(6) —Ümmätäli, seni ortåq Åxunbåbåyev täbrikläb telegrämmä yubåribdilär. Mä, ål, oqı!

(7) Ümmätäli undän qåğåzni ålärkän, qolläri qaltirärdi.

(8) Pensån päytdän fåydälänib uning här bir häräkätini çıq–çıq surätgä ålib turärdi.

(9) Håfizlär qoşıq båşläşdi. Ådämlär cimginä båş egip tingläşärdi. Qoşıqning ävcini şiräli åvåz bilän Mä'murcån håfiz yäkkä äytärdi:

(10) Ur, degändä nåmärd qåçur,

Märd qålur mäydån içindä…

(1) Dışarıdan araba sesi geldi. Herkes gürültü olunca sokak kapısına baktı. Kapı önünde bölge komitesinin kir pas içerisindeki tosbağa nüshasına benzeyen «emka» marka arabası duruyordu. Ondan, boynuna makine asmış «Foto Penson», kılıf giydirilmiş tamburunu kaldırarak Ma'murcan hafız indi.

(2) Dayı onları kapı önünde karşıladı.

(3) Çoğu yerinden kalkıp onlara çardaktan yer gösterdi. Ma'murcan hafız sazendeler topluluğuna katıldı.

(4) O an postacı girip insanlar arasından Dayı'yı bulup telgraf uzattı.

(5) Dayı telgraf kâğıdını aceleyle açıp okumaya başladı. Herkes ona bakıyordu.

(6) —Ümmetali, sana yoldaş Ahunbabayev tebrik telgrafı göndermiş. Al, al, oku!

(7) Ümmetali ondan kâğıdı alırken, elleri titriyordu.

(8) Penson fırsattan istifade ederek onun her hareketini şık şık çekiyordu.

9) Hafızlar türkü söylemeye başladı. İnsanlar sessizce baş eğip dinliyorlardı. Türküyü olağanüstü güçlü sesiyle Mamurcan hafız tek başına söylüyordu:

(10) Vur, deyince namert kaçar,

Mert kalır meydan içinde…

(1) Bu qoşıq, hämmädän häm Ümmätälining yüragini ezib yubårdi. Uning közigä håvlisidän çıqålmäy ğaribginä bolib otirgän İkråmcån körinib ketdi **(63)**. Çünki qoşıq xuddi şu qışlåqdän çıqqan bugüngi toy vä bugüngi xicålätlik håqıdälek edi. Märd mäydåndä qåldi, nåmärd qåçdi. Bu Äzizxån, bu Tursunbåy.

(2) Håfızlärning åvåzi İkråmcånlär üyigäçä eşitilmåqdä. İkråmcån oşä özi dåim otirädigän äyvån läbidä qoltıqtäyåğini tizzäsigä qayıq eşkägigä oxşätib qåyib ålgäniçä, yåğåç åyåğıgä belini kötärib süykäläyåtgän muşukning şikåyätli miyåvläşigä låqayd qaräb otiribdi.

(3) Nizåmcån supä åldidä tik turibdi. U säl därmångä kirsä bu yaxşi, mehribån ådämlärgä mingdänming rähmät äytib yänä båşi åqqan tåmångä qaräb ketmåqçi edi. U ketişini oylägändä xåtirigä därråv GES qurilişi kelärdi. Quriliş ådämgä zår. U bårsä cån deb qabul qılişädi. Bälki Nizåmcån baxtini oşä yerdän tåpär. Ämmå bu ikki ålåmzädä, yäkkäyü–yägånä båläsi yetkäzgän älämdän bukçäyib qålgän qariyälärni täşläb qayåqqa bårädi? Ulärning yånidä bolişi, hämdärd bolişi keräk. Begånägä üyidän cåy bergän, xästä cånigä cånini päyvänd qılgän kişilärni şu ähvåldä täşläb ketiş insåfdän bolmäs, deb oylärdi u.

(1) Bu türkü herkesten çok Ümmetali'nin yüreğini yakıyordu. Onun gözününün önüne avlusundan çıkamadan çaresizce oturan İkramcan geliyordu **(63)**. Çünkü türkü aynı bu köyde olan bugünkü kutlama ve bugünkü utanç hakkındaydı. Mert meydanda kaldı, namert kaçtı. Bu Azizhan, bu Tursunbay.

(2) Hafızların sesi İkramcan'ın evine kadar duyuluyordu. İkramcan kendi her zaman oturduğu eyvanın ağzında koltuk değneğini dizine, kayık küreği gibi koyarak, tahta ayağına belini kaldırıp sürtünen kedinin şikâyet eden miyavlamasına kayıtsız bakıyordu.

(3) Nizamcan sofa önünde ayakta duruyordu. O biraz iyileşse bu iyi, şefkatli insanlara binlerce kez teşekkür edip, yine aklının estiği tarafa doğru gitmek istiyordu. O gitmeyi düşününce aklına hemen Hidroelektrik Santrali kuruluşu geliverdi. Kuruluşun insana ihtiyacı var. O gitse can diye kabul ederlerdi. Belki Nizamcan mutluluğu orada bulur. Ama bu iki dertli, biricik yavrusunun getirdiği dertten beli bükülen ihtiyarları bırakıp nereye gidecekti? Onların yanında kalması, dertlerine ortak olması gerek. Yabancıya evinde yer veren, hasta canını iyileştiren insanları bu durumda bırakıp gitmek insafsızlık olur, diye düşünüyordu o.

(1) Håfızlär hämån qoşıqni bäländlätişärdi. Ulär ışq, väfå, märdlik xaqıdä küyläşärdi. Köçädän Ümmätälining üyigä qaräb åqayåtgän kişilärning gäpläri, åyåq tåvuşläri eşitilib turibdi.

(2) İkråmcånning näzäridä, ulär uning eşigi åldidän ötäyåtgänläridä neçündir åvåzlärini päsäytib gäpläşäyåtgändek tuyulärdi. Hättå bu yerdän åyåq üçidä yürib ötişäyåtgändek.

(3) Yigirmä bir yıl sürgän eng ezgü oyläri, här såätini baxt tiläb ötkäzgän künläri şu keçä tugägändäy. İkråmcån ädåyi tämåm bolgän edi. U bir keçädäyåq qarib qålgängä oxşärdi.

(4) Bu keçä u köz yummädi. Tursunbåyning bålälik yılläridän tårtib özi fråntgä ketäyåtgänidä stäntsiyä qollärini silkib qaräb qålgäniçä hämmäsi köz öngidän ötdi.

(5) U båläsini märd boladi, deb oylärdi. Yüzimni yergä qarätädi, deb heç oylämägän edi.

(6) Mänä, yår–dostlärining yüzigä qarålmäy qåldi. Üy åstånäsidän hätläb köçägä çıqålmäy qåldi. Negä, nimä üçün?

(1) Hafızların hâlâ türküsü yükseliyordu. Onlar aşk, vefa, mertlik hakkında söylüyorlardı. Sokaktan Ümmetali'nin evine doğru akan insanların konuşmaları, ayak sesleri işitiliyordu.

(2) İkramcan'a, onlar onun evinin önünden geçerken, nedense seslerini kısıp konuşuyormuş gibi geliyordu. Hatta buradan ayakucunda yürüyorlarmış gibi.

(3) Yirmi bir yıl süren en iyi düşünceleri, her saatini mutluluk dileyip geçirdiği günleri bu gece sona ermiş gibi. İkramcan tamamen bitmişti. O bir gecede yaşlanmışa benziyordu.

(4) Bu gece o uyuyamadı. Tursunbay'ın çocukluk yıllarından başlayıp kendi cepheye giderken istasyonda el sallayarak baktığı zamana kadar her şey gözleri önünden geçti.

(5) O yavrusunu mert oldu, diye düşünüyordu. Yüzümü yere eğdirecek, diye hiç düşünmemişti.

(6) İşte, arkadaşlarının yüzüne bakamaz oldu. Ev eşiğinden atlayıp sokağa çıkamaz oldu. Niye, ne için?

(1) Sen üçün, sen üçün, yärämäs bålä! Sen cüvånmärgni **(64)** båläligingdä äkäläring qatåri därd ålib ketsä bolmäsmidi! Seni åpiçläb åtängning belläri qarsilläb sinib ketsä bolmämidi! Qandåq qılädi? Endi qandåq yäşäydi? Sen cüvånmärgni yaxşi yäşäsin, deb uruş köçälärigä bir åyåğini täşläb keldi! Laxtä–laxtä qån yutdi. Muzlär üstidä emäkläb düşmänning yåqasidän boğdı! Sen cüvånmärg tuğılgän küningdän båşläb nimäiki qılgän bolsä hämäsi sen üçün, seni ådäm qılış üçün urindi. Här bir tåmçi peşänä teri sen cüvånmärgning baxting bolärmikän deb qılindi. Mänä, mähnätlärining mükåfåtı!

(2) İkråmcån iç–içidän, åvåzini çıqarmäy yığlärdi. Yığlärdi–yu, bu bedävå därdän qutiliş ilåcini häm qıdirib körärdi.

(3) Sen cuvånmärgning dåğıngi nimä bilän yuvädi? Qani, åyåqläri bütün bolsä–yu, şämåldek uçib uruş borånlärigä kirsä, fäşist uyäsigä ålåv bolib åtilsä, gäzändälärning kekirdägidän tişläb, miyäsini mäcäqläb xumårdän çıqsä. Äfsüs, bundäy qılålmäydi. Endi u yigitlik qaydä, endi u åyåqlär qaydä! Keksäyganidä tirikläy gorgä tıqding–a! Gorgä tıqding–ä! Evåh, evåh, beväfå dünyå, birginä båşigä şunçä tåş åtäsänmi?

(1) Senin için, senin için, alçak çocuk! Senin gibi namert de **(64)** çocukluğunda ağabeylerin gibi hastalığa yakalanıp ölse olmaz mıydı? Seni sırtına bindirip götüren babanın belleri çatır çatır kırılsa olmaz mıydı? Nasıl yaptın? Şimdi nasıl yaşıyorsun? Senin gibi namert iyi yaşasın, diye savaş meydanlarına bir ayağını bırakıp geldi! Oluk oluk kan yuttu. Buzlar üstünde sürünüp düşmanın boğazını sıktı! Sen, namert doğduğun günden itibaren her ne yapmışsa, hepsini senin için, seni adam etmek için yapıldı. Her bir damla alın teri, senin gibi namertin bahtı olur mu acaba, diye yapıldı. İşte, emeklerinin mükâfatı!

(2) İkramcan içinden, sesini çıkarmadan ağlıyordu. Ağlıyordu ya, bu devasız dertten kurtuluş çaresini de arıyordu.

(3) Senin gibi namertin lekesini ne ile yıkayacak? Keşke ayakları tam olsa da, rüzgâr gibi uçup savaş meydanlarına girse, faşist yuvasına alev olup atılsa, zalim düşmaların kıkırdaklarını dişleyip, beynini ezip muradına erse. Maalesef, böyle yapamazdı. Şimdi o yiğitlik nerde, şimdi o ayaklar nerde! İhtiyarlayınca diri diri mezara koydun ya! Mezara koydun ya! Eyvah, eyvah, vefasız dünya, biricik başına bu kadar taş mı atıyorsun?

(1) Uning közläri håvli yüzini mä'nåsiz kezärdi. Birdän åşxånä devårigä tikilgäniçä toxtäb qåldi.

(2) Undä Tursunbåyning låy çäplägänidägi beş päncäsining izi qålgän edi. Cännät xålä künigä neçä märtä bu bärmåq izlärini täbärrük närsädek qolläri bilän siypäb közlärigä, yüzlärigä sürtärdi.

(3) İkråmcån şähd ornidän turib oşä yergä bårdi. Bärmåq izlärigä uzåq tikilib turdi. Keyin burilib tändir tägidä yåtgän ketmånni åldi–yu, devårni gürsillätib çåpä båşlädi. Cännät xålä oqdek åtilib kelib uning qollärigä yåpişdi:

(4) —Nimä qılyäpsiz, nimä qılyäpsiz?..

(5) —Tegmä mengä, tegmä mengä! Bu üydä uning izigä häm orin yoq. İzlärini qırib täşläymän! Sıdirib täşläymän!...

(6) U siltägändä Cännät xålä yärim metr cåydä åtilib bårib otirib qåldi. Birpäsdä devår opirilib åşxånäning içi körindi. İkråmcån ketmånni çetgä åtib cåyigä bårib otirdi.

(7) Nizåmcån nimädir boläyåtgänigä tüşünålmäy, hämån supä åldidä gäräng turärdi **(65)**.

(1) Onun gözleri avlu üzerinde anlamsız geziyordu. Birden mutfak duvarına gözlerini dikerek duraksadı.

(2) Onda Tursunbay'ın çamur sıvarken beş parmağının izi kalmıştı. Cennet teyze günde kaç defa bu parmak izlerini mübarek bir şeymiş gibi elleri ile okşayıp gözlerine, yüzüne sürüyordu.

(3) İkramcan rahat yerinden kalkıp oraya gitti. Parmak izlerine uzun süre gözlerini dikti. Sonra dönüp tandır tarafında duran çapasını aldı ve duvara gürüldeyerek vurmaya başladı. Cennet teyze ok gibi atılıp onun ellerine yapıştı:

(4) —Ne yapıyorsun, ne yapıyorsun?..

(5) —Dokunma bana, dokunma bana! Bu evde onun izine de yer yok. İzlerini kırıyorum! Kırıp atacağım!..

(6) O savurunca Cennet teyze yarım metre yere atılıp oturup kaldı. Bir anda duvar çöküp mutfağın içi göründü. İkramcan çapayı kenara atıp yerine gidip oturdu.

(7) Nizamcan neler olduğunu anlayamadan hâlâ sofa önünde şaşırıp kalmıştı **(65)**.

(1) İkråmcånning älämi båsilmäsdi. U endi nimä qılişini bilmäy, äyvån tåkçälärigä köz yügürtirä båşlädi. Birdän sändäl üstidä turgän Tursunbåyning surätigä közi tüşdi. Yänä säpçib turib surätni qoligä åldi. Åynä sålingän rämkä içidän qårä qåş, yüzläridä xuddi måhir häykältäråş bår sän'ätini işgä sålib yäsägän häykäligä oxşäş cudä häm körkäm Tursunbåy külimsiräb turärdi. İkråmcån surätni yüzlärigä sürtib höng–höng yığlädi. Åynädä uning köz yåşläri dumäläb rämkä çetidä hälqåb bolib turdi–dä, pildiräb pästgä åqib ketdi. Uning mäyin täbässümi İkråmcånni ermäk qıläyåtgängä oxşärdi. Surätni yüz tåmåni bilän yåğåç åyåğining tizzäsigä bir urdi. Åynä çil–çil bolib ketdi. Cännät xålä dådläb kelib uning qolidän surätni tårtib åldi. U tårtäyåtgängä şişä sınığı İkråmcånning qolini qånätib yubårgän edi. Älämigä çıdäyålmäy peşänäsigä şätillätib uräverdi. Qånlı päncälär yüzini häm qångä beläb, qızärtırib yubårgän edi. Cännät xålä surätni ålib, däğ–däğ titräb turärdi. Åxiri İkråmcån çärçäb sändäl kürsisigä otirib qåldi.

(2) Cännät xålä surätni köksidän ålib tikildi.

(3) Åtä qåni Tursunbåyning betlärigä häm säçrägän edi. U singän, pärçä–pärçä bolib ketgän åynä åräsidän hämån ilcäyib qaräb turärdi. Uning bu qaräşi väyrån bolgän, qångä belängän üyning sınıq deräzäsidän moräläb ermäk qıläyåtgängä oxşärdi.

(1) İkramcan'ın üzüntüsü bastırılamazdı. O şimdi ne yapacağını bilmeden, eyvan raflarına göz gezdirmeye başladı. Birden sandal üzerinde duran Tursunbay'ın resmine gözüne takıldı. Yine atılıp resmi eline aldı. Ayna takılan çerçeve içinden karakaşı, yüzü, sanki usta bir heykeltıraşın tüm sanatını en iyi şekilde kullanarak yaptığı heykeline benzeyen yakışıklı Tursunbay gülümsüyordu. İkramcan fotoğrafı yüzüne sürüp hüngür hüngür ağladı. Aynada onun gözyaşları yuvarlanıp çerçeve kenarında halka halka oldu ve hızlanarak aşağıya aktı. Onun hafif gülümsemesi İkramcan'a dalga geçiyormuş gibi geliyordu. Resmi yüz tarafı ile tahta ayağının dizine bir vurdu. Ayna paramparça oldu. Cennet teyze çığlık atarak onun elinden resmi çekip aldı. O çekiverince cam kırığı İkramcan'ın elini kanatmıştı. Üzüntüye dayanamayıp alnına hızla vuruverdi. Kanlı elleri yüzünü de kana bulayıp, kıpkırmızı yapmıştı. Cennet teyze resmi alıp, tir tir titriyordu. Sonra İkramcan yorulup sandal kenarına oturup kaldı.

(2) Cennet teyze fotoğrafı göğsünden alıp gözlerin dikti.

(3) Baba kanı Tursunbay'ın yüzüne de sıçramıştı. O kırılan, parça parça olan ayna arasından hâlâ gülümsüyordu. Onun bu bakışı viran olan, kana bulanan evin kırık penceresinden gözetleyip dalga geçiyor gibiydi.

(1) Härnä qılgändä häm ånä – ånäç u öz båläsini bir pärçä etdän kättä qılgünçä ne mäşäqqatlär tårtmägän! Båläsining yaxşiligi häm, yåmånligi häm ungä unçälik bilinmäydi. Ånä hämmä närsäni unutsä unutädiki båläsini unutålmäydi. Öz åläsini ölimidän, baxtsizligidän quvångän ånä häli dünyågä kelmägän, kelmäydi häm.

(2) Eşik täräqläb åçilib såçläri tozgib nimçäsining üstidän bellärigäçä åsilib tüşgän bir qız kirdi. U uzåq cåydän yügürib kelgänidän bolsä keräk, näfäsini råstläyålmäy hänsirärdi. Qız ärqdän xatläb ötib tåxtädi. Äväl sändäl üstidä yüzini päncäläri åräsigä ålib otirgän İkråmcångä, supä åldidä tik turgän Nizåmcångä, devårgä qapişib surätgä tikilib qålgän Cännät xålägä qaräb nimä qılişini bilmäy qåldi. Keyin uxläb yåtgän ådämlärni uyğåtib yubårişdän qorqqandek, åyåq uçidä yürib Cännät xåläning åldigä bårdi **(66)**.

(3) Bu Tursunbåyning sevgilisi – Zebixån edi.

(4) Bu xunuk xabärni eşitgändä qız bütün bårlığını unutgän, esänkiräb nimä qılişini biläy tång åtgünçä yürib çıqqan edi. Ertäläb u bekitib qoygän cåydän Tursunbåyning bir yärim åy burun yåzgän xatini ålib dälägä çıqib ketdi–dä, såy boyigä tüşib yığläy–yığläy yänä oqib çıqdi.

(1) Her ne olursa olsun anne – anne o öz yavrusunu bir parça etten büyütünceye kadar ne zorluklar yaşamamıştı! Yavrusunun iyiliği de, kötülüğü de ona, o kadar çok görünmezdi. Anne her şeyi unutsa unutabilir, ama yavrusunu unutamazdı. Öz yavrusunun ölümünden, şanssızlığından övünen anne daha dünyaya gelmemiş, gelmez de.

(2) Kapı takırdayarak açılınca saçları dağılıp yeleğinin üstünden beline kadar inmiş bir kız girdi. O uzak yerden koşarak geldiğinden olsa gerek, nefesini düzeltemeden nefes nefese kalmıştı. Kız arktan atlayıp durdu. Önce sandal üstünde yüzünü avuçlarının arasına alan İkramcan'a, sofa önünde ayakta dikilen Nizamcan'a, duvara yapışarak resme gözlerini diken Cennet teyzeye bakıp ne yapacağını şaşırdı. Sonra uyuyan insanları uyandırmaktan korkar gibi, parmak ucunda yürüyüp Cennet teyzenin yanına gitti **(66)**.

(3) Bu Tursunbay'ın sevgilisi – Zebihan'dı.

(4) Bu nahoş haberi işitince kız bütün her şeyi unutmuş, şaşırıp ne yapacağını bilmeden şafak sökene kadar yürümüştü. Sabahleyin o, gizlediği yerden Tursunbay'ın bir buçuk ay önce yazdığı mektubunu alıp kıra çıktı ve vadi boyunca inip ağlaya ağlaya tekrar okudu.

(1) Bu xatdä Tursunbåy sämimiy yüräk därdlärini izhår etgän edi. Bu xatlärgä sämimiy, insåniy tuyğulär bitilgän edi. Bu xat Zebixångä änhår boyläridä teräklärning älläqandäy sırlı şitirläşärigä qulåq sålib cimginä keçirgän åydin keçälärni eslätdi. Oşändä åy xuddi åq qåğåzdän dåirä qılib qırqılgändek körinärdi. Särätån küydirgän künlärdä änhår yåqaläb qamişlär åräsidän åqımgä qarşi qırğåq boyläb ketgänläridä Tursunbåy uni birinçi märtä bäğrigä båsib öpgän. «Sevämän, sendän båşqagä qayrilib qarämäymän!» degän edi. U ärmiyägä conäb ketärkän, Zebi bilän yänä şu kömkök qamişlär åräsidä uçräşgän edi. Ehtimål, håzir şundäy tuyulyäptimi, negädir oşändä Tursunbåyning közläri becå edi. İlgarigi qaynåq sözlär ornigä såvuq cudä såvuq gäplär äytär edi. Közläri ilgäridek çäqmägän edi oşändä. U Zebixånning bilägini uşlägändä ilgäridek kolläri qaynåq emäsdi. Xuddi ğassål qolidek såvuq edi. Oşändä Tursunbåy bir gäpni qäytä–qäytä täkrårlägan edi:

(2) —Kelämän, qäytib kelämän. Meni kut, Zebi. Sen üçün qäytib kelämän.

(3) Zebixån oşändä bu gäplärning mä'nåsigä tüşünmägän ekän. Zebi uning bu gäplärini, ğålib bolib qäytib kelädi, deb änglägän ekän. Tursunbåyning oşändäyåq ärmiyägä cür'ätsizlik bilän ketäyåtgäni, yurt üçün cånbåzlik qılgäni ketäyåtgän emäsligini sezmägän ekän.

(1) Bu mektupta Tursunbay içten yürek sıkıntılarını ifade etmişti. Bu mektuba samimi, insani duygular yazılmıştı. Bu mektup Zebihan'a ırmak boylarında kavakların esrarengiz hışırdamalarına kulak verip sessizce geçen aydınlık geceleri hatırlattı. Orada ay sanki beyaz kâğıttan daire yaparak kesilmiş gibi görünüyordu. Temmuz sıcağının yaktığı günlerde ırmak boyunca giderken, kamışlar arasından akıma karşı kıyı boyunca gittiklerinde Tursunbay onu ilk defa bağrına basıp öpmüş. «Seviyorum, senden başkasına dönüp bakmıyorum!» demişti. O orduya katılıp giderken, Zebi ile yine bu yemyeşil kamışlar arasında görüşmüştü. Sanki, şimdi böyle görür gibi oldu, nedense orada Tursunbay'ın gözleri dertliydi. Önceki sıcak sözler yerine soğuk sözler söylüyordu. Gözleri önceki gibi ışıldamıyordu orada. O Zebihan'ın bileğini tutunca önceki gibi elleri sıcak değildi. Aynı ölü yıkayıcının eli gibi soğuktu. Orada Tursunbay bir sözü döndüre döndüre tekrarlamıştı:

(2) —Geleceğim, geri geleceğim. Beni bekle, Zebi. Senin için geri geleceğim.

(3) Zebihan orada bu sözlerin manasını anlamamıştı. Zebi onun bu sözlerini, yenip geri geleceğim, diye anlamıştı. Tursunbay'ın orada orduya korkarak gittiğini, vatan için fedakârlık etmeye gitmediğini anlamamıştı.

(1) Zebixån oşändä endi bu gäplärning çin mä'nåsini çäqdi. Tursunbåy özining qorqåqligini sevgi niqåbigä yäşirmåqçi. Qorqåqlikdän emäs, Zebixånning visåligä yetişmåq üçün qäytişi keräk emiş. Yoq, u qåçåq! Bu xil nåmärdlär sevgi qadrigä yetmäydi. Öz åtä–ånäsini, yurtini sevmägän ådäm muhäbbät hislärini ärdåqläy ålärmi?

(2) Zebixån bu üygä, nåmärd bålä tuqqan ånägä, xåin bålä östirgän åtägä älämli sözlär äytgäni kelgän edi **(67)**.

(3) Håzir u öz yåğıgä özi qåvurilib yåtgän bu baxtsiz, båläsi tufäyli şärmändä şärmisår bolgän åiläning iztiråblärini körib şäştidän qäytdi. Bir söz demäy årqasigä burildi–dä, eşikkä qaräb yürä båşlädi.

(4) U åstånägä yetgändä toxtädi. Çöntägidän büklängän qåğåz ålib burdä–burdä qılib yirtib täşlädi. Bu Tursunbåyning xati edi.

(5) Şämål qåğåz burdälärini håvli tåmängä süpürib ketdi.

VIII

(6) Räyimberdi tåğa Ümmätälining üyidä håfızlärning xånişigä qulåq sålib tizzäsigä urib tebränib otirärdi. Gåh bäländ, gåh päst pärdälärdä färyåd qıläyåtgän åhänglär uruş ålåvlärini, tinç–åsudä künlärni köz åldidä gävdäläntirärdi.

(7) Räyimberdi tåğaning häm oğli uruşning båşidäyåq fråntgä ketgän.

(1) Zebihan şimdi bu sözlerin gerçek anlamını anladı. Tursunbay kendi korkaklığını aşkı arkasına gizlemek istiyordu. Korkaklığından değil, Zebihan'a kavuşmak için kaçmalıymış. Hayır, o kaçak! Bu çeşit namertler sevgi kadri bilmezler. Kendi babasını annesini, vatanını sevmeyen insan, aşk duygusunun kıymetini bilir mi?

(2) Zebihan bu eve, namert evlat doğuran anneye, hain evlat yetiştiren babaya kötü sözler söylemeye gelmişti **(67)**.

(3) Şimdi o, kendi acısıyla yanan bu bahtsız, yavrusundan dolayı rezil rüsva olan ailenin ızdıraplarını görüp vazgeçti. Bir söz söylemeden geri döndü ve kapıya doğru yürümeye başladı.

(4) O eşiğe geldiğinde durdu. Cebinden katlanmış kâğıdı alıp parça parça edip yırtıp attı. Bu Tursunbay'ın mektubu idi.

(5) Rüzgâr kâğıt parçalarını avluya doğru uçurup gitti.

VIII

(6) Rayımberdi dayı Ümmetali'nin evindeki hafızların okumalarına kulak verip dizine vurup sallanarak oturuyordu. Kâh yüksek, kâh alçak perdelerde feryat edilen sesler savaş alevlerini, iyi–güzel künleri gözler önünde canlandırıyordu.

(7) Rayımberdi dayının da oğlu savaşın başında cepheye gitmiş.

(1) Oğli Tåşkentdä universitetning ikkinçi kürsidä oqırdi. Nåyäbrning båşläridä undän ketdim, degän xat keldi–yü, ikki åy ötib, cänggä kiryäpmän, degän ikkinçi xatni åldi. Tåğa oğlidän, yäräländim, gospital'dä dävålänyäpmän, degän mäzmundä åxırgi xatni qışdä ålgän edi. Säl kün ötmäy, härbiy kåmissärlikdän, oğlingiz Vätän üçün cänglärdä qahrämånlärçä hälåq boldi, degän xat åldi. Tåğa öz yåğıgä özi qåvurildi. Åzib, çöp bolib ketdi. Ämmå bu sirni xåtinigä bildirmädi. Xåtini, xat–xabär kelmäy qåldi–yä, deb bezåvtä bolä båşläşi bilän u biråvgä oğli nåmidän xat yåzdirib eski konvertgä sålärdi–dä, kelib oqib berärdi. Qışdän beri ähvål şu.

(2) Håzir u küy mäqåmigä tebränib otirärkän iç–içidän ezilib oğlini oylärdi. Båläginäsining bir sıqım tupråğı qayerlärdä qålib ketdi ekän?..

(3) Uruşdän åldin tikdirgän şeviåt kostyumni, yängiginä taxtäkäçdän çıqqan doppisini qiyib ålgän Ümmätäli kelib uning qulåğıgä şivirlädi:

(4) —Åbkåmdän äytişibdi, birinçi sekretärning özigä telefån qılärmişsiz.

(1) Oğlu Taşkent'te üniversitenin ikinci sınıfında okuyordu. Kasımın başlarında ondan, gittim, diye mektup geldi ve iki ay geçince, savaşa giriyorum, diye ikinci mektubu geldi. Dayı oğlundan, yaralandım, hastanede tedavi ediliyorum, diye esas son mektubu kışın almıştı. Birkaç gün geçmeden, askeri komutanlıktan, oğlunuz vatan için yapılan mücadelelerde kahramanca öldü, diye mektup aldı. Dayı kendi acısıyla yanıp kavruldu. Zayıflayıp, çöp gibi oldu. Ama bu sırrı karısına bildirmedi. Karısı, mektup–haber gelmez oldu ya, diye rahatsız olmaya başlaması ile o biricik oğlu adına birine mektup yazdırıp eski zarfa koyar ve gelince okuyuverirdi. Kıştan beri durum bu.

(2) Şimdi o ezgi makamında sallanarak otururken, içi içini yiyip oğlunu düşünüyordu. Yavrucuğunun bir avuç toprağı nerelerde kalmıştı?..

(3) Savaştan önce diktirdiği yumuşak kumaşlı elbiseyi, yenice baskıdan çıkan takkesini giyen Ümmetali gelip onun kulağına fısıldadı:

(4) —Bölge komitesinden söylediler, birinci sekreterin kendine telefon edecekmişiz.

(1) Tåğa ornidän turdi. Qolini köksigä qåyib, äşulä päytidä turib ketäyåtgänigä såzändälärdän üzr sårädi–dä **(68)**, heç qayåqqa qarämäy çıqib ketdi. U İkråmcånning üyi åldidän ötib ketäyåtgändä eşikkä kelib qulåq såldi. Cimcit. Nimä boldi? Birdän uning yüragini vähm båsdi, åstånä hätläb içkärigä kirdi.

(2) Bu päyt Nizåmcån åşxånädä oçåqqa ot qaläb, nimädir pişiräyåtgän edi. İkråmcån häli häm sändäl üstidä bir qolini peşänäsigä tirägänçä otiribdi; Cännät xålä supädä bir tizzäsigä båşini qåyib, devår tägidä dån täläşäyåtgän musiçälärgä xåmuş tikilib qålgän edi. U Tåğani körib båşini kötärdi–dä, årqasigä yığılib qålgän etäklärini turişib ornidän turdi.

(3) Tåğa on bir yıldirki kålxåzgä räis. U köp toylärgä båşçilik qılgän. Köp äzälärdä åldingä tüşib tåbut kötärgän. Qänçädän–qänçä yetimlärning båşini siläb åvutgän. Ädäşgänlärni yolgä sålgän.

(4) Ämmå İkråmcånni åvutişgä u åcizlik qılärdi. Uni nimä deb yupätädi? Ådämzådning bisåtidä bu därdni yengillätädigän gäp bårmi?

(5) İkråmcånning yägånä täyänçi, yägånä ümidi şu bålä edi. Endi u yoq. Mäbådå u därdgä çälinib ölgändä, undä yupåtiş üçün birån söz tåpilib qålişi mümkin edi. Bu yärämäs bålä öz åtäsini şärmändälikkä täşläb ketdi. U bir ümr bu båğdän qutulålmäydi. Şuning üçün häm Tåğa gäräng edi.

(1) Dayı yerinden kalktı. Elini göğsüne koyup, şarkı zamanında kalkıp gittiğinden dolayı şarkıcılardan özür diledi **(68)** ve hiçbir yere bakmadan çıkıp gitti. O İkramcan'ın evi önünden geçip gittiğinden kapıya gelip dinledi. Sessiz. Ne oldu? Birden o kuruntuya kapıldı, eşik atlayıp içeriye girdi.

(2) O zaman Nizamcan mutfakta ocağa ateş koyup, bir şey pişiriyordu. İkramcan hâlâ da sandal üstünde bir elini alnına dayayarak oturuyordu; Cennet teyze sofada bir dizine başını koyup, duvar altında tane kavgası yapan kumrulara hüzünlü bir şekilde gözlerini dikmişti. O Dayı'yı görüp başını kaldırdı ve arkasına toplanmış eteğini indirip yerinden kalktı.

(3) Dayı on bir yıldır kolhozun reisi. O çok düğünlere öncülük etmiş. Çok matemlerde öne çıkıp tabut götürmüş. Kim bilir kaç kez yetimlerin başını okşayıp avutmuş. Yolunu kaybedenlere yol göstermiş.

(4) Ama İkramcan'ı avutmaya o aciz kalıyordu. Onu ne diye teselli edecekti? İnsanoğlunun varlığında bu derdi hafifletecek söz var mı?

(5) İkramcan'ın tek dayanağı, tek ümidi bu çocuktu. Şimdi o yok. Eğer o hastalanıp ölseydi, onu teselli etmek için bir şeyler söylenebilirdi. Bu hain çocuk kendi babasını rezil edip gitti. O bir ömür bu bağdan kurtulamazdı. Bunun için de Dayı sessizdi.

(1) Cännät xålä ungä sälåm berib, erigä qarädi.

(2) —Dädäsi, turing, Tåğa keldilär.

(3) İkråmcån båşini kötärib uni kördi–yü, mäşäkkät bilän ornidän turdi. U çärçägänidä, uyqusizligidän därmånsiz edi. Ämmå özini tutdi. Håvligä tüşib Tåğaning istiqbåligä çıqdi.

(4) Tåğa uning keçädän beri uxlämägänini, oşä müdhiş xabärni eşitgändän beri şu ähvåldä telbä bolib yürgänini sezdi–dä, båşqa birån närsägä älähsitmåqçi boldi.

(5) —Yür, sendä gäpim bår, – dedi, özi eşikkä qaräb yürdi. Ämmå ungä nimä demåqçi, qayåqqa ålib bårmåqçi – buni häli bilmäsdi.

(6) İkråmcån ärıqdä betini yuvib qıyigigä ärtä–ärtä ungä itåätkårlik bilän ergäşdi.

(7) Köçägä çıqişdi. Hävå tåzä. Åsmåndä qıttäk häm bulut körinmäydi. Paxsä devår kåvägidä baqa quriläyäpti.

(8) Tåğa åldindä, İkråmcån keyindä bir–biri bilän gäpläşmäy kättä köçägä yetişdi. Tåğa toxtädi **(69)**.

(9) —Ertägä Nämängä ådämlärni özing ålib ketäsän!

(10) İkråmcån därråv cävåb bermädi. U oylärdi. Bårgäni dürüst bålärmikän? Yå qışlåqdän båşini ålib ketsinmi? Qayåqqa bårädi? Qayåqqa bårmäsin, bäri bir, bu äläm uni tinç qoymäydi. Näymängä bårgäni mä'qul bolär. Här qaläy, ådämlärning közidän, tä'näsidän uzåqråq bolädi–ku.

(1) Cennet teyze ona selam verip, kocasına baktı.

(2) —Babası, kalkın, Dayı geldi.

(3) İkramcan başını kaldırıp onu gördü ve zorlukla yerinden kalktı. O yorgunluktan, uykusuzluktan halsizdi. Ama kendini tuttu. Avluya inip Dayı'nın karşısına çıktı.

(4) Dayı onun geceden beri uyumadığını, o felaket haberi öğrendiğinden beri bu halde deli olduğunu anladı ve başka bir şeyle dikkatini dağıtmak istedi.

(5) —Yürü, sana söyleyeceklerim var, – dedi, kendi kapıya doğru yürüdü. Ama ona ne demek istiyor, nereye götürmek istiyor – bunu hâlâ bilmiyordu.

(6) İkramcan arkta yüzünü yıkayıp kuşağına sile sile onu itaatkârlıkla takip etti.

(7) Sokağa çıktılar. Hava açık. Gökyüzünde biraz da olsa bulut görünmüyordu. Kerpiç duvar kenarında kurbağa toplanmıştı.

(8) Dayı önde, İkramcan arkada biribirleriyle konuşmadan sokağa çıktılar. Dayı durdu **(69)**.

(9) —Yarına Nayman'a adamları sen götüreceksin!

(10) İkramcan hemen cevap vermedi. O düşünüyordu. Gitmesi doğru olur mu acaba? Yoksa köyden başını alıp gitsin mi? Nereye gidecekti? Nereye gitse fark etmez, bu acı onu sağ bırakmazdı. Nayman'a gidebilirdi. Her şekilde, insanların gözünden, kınamalarından çok uzak olacaktı.

(1) —Mäyli, Tåğa, sen bir närsäni bilib äytäyåtgändirsän. Mengä yåmånlikni rävå körmäysän–kü. Xop.

(2) İkkåvläri båşläşib idårägä kirişdi. Tåğa stål tårtmäsidän royxatni ålib ungä uzätdi.

(3) —Bårädigänlär şulär.

(4) U şundäy dedi–yü, trubkäni ålib kommutatordän Färğånägä uläşni sorädi. Tå Färğånä cävåb bergünçä İkråmcågä qançä ådäm bårişi, işni äväl nimädän båşläşini tüşüntirdi.

(5) —İşni nåvvåyxånädän båşläysän. Här küni qışlåqdän nån täşişgä ärävä tåpib berålmäymän. İkkitäginä mäşinäning båşqa işläri köp. Quruliş brigädäsidän on beş kişini åldinråq ålib ketäsän. Åşxånä, nåvvåyxånä, çåyxånä quräsizlär. Ottiztä pälätkä–çådir tåptirib qoydim. Uni häm ålä ketäsizlär. Xåtinlär håzir bårişmäydi. Bårdån toqişgä beş kişi äcrätdim, båbåylärdän. Åzıq–åvqat mäsäläsi häm häl bolgän… – Telefån ciringläb, Tåğaning gäpi åğzidä qåldi. U şåşib trubkäni åldi. – Men, sälåm. Rähmät, yaxşi. Hä, endi xursänd bolmäymizmi? Kålxåzimizdän geråy çıqadi–yü, biz xursänd bolmäy, kim xursänd bolsin! Hä, älbättä. Qaçån? E, åtäning özläri ötkäzädilärmi? Xop, xop. Älbättä bårämän. Hä, bårämän. Kim kelädi, deysiz? Bugünmi? Bopti… Bopti. Kütib ålämiz. İdårädän cilmäy turämän. Älbättä şundäy qılämiz, xåtircäm boling! – Tåğa trubkäni cåyigä qoyib İkråmcångä qarädi. – Royxat bilän tänişib çıqdingmi? Qaläy, bolädimi? Hämmäsini ålib ketärsän–ä? Yå yåqmäydigänläri häm bårmi?

(1) —Olur, Dayı, sen bir şeyi bilip söylüyorsundur. Benim kötülüğümü istemezsin ki. Peki.

(2) İkisi birlikte binaya girdiler. Dayı masa çekmecesinden listeyi alıp ona uzattı.

(3) —Gidecekler bunlar.

(4) O böyle dedi ve ahizeyi alıp santralden Fergana'yı bağlamalarını istedi. Ta Fergana cevap verinceye kadar İkramcan'a kaç adam gideceği, işe önce nerden başlayacağını anlattı.

(5) —İşe fırından başlayacaksın. Her gün köyden ekmek taşımaya araba bulamam. İki tane arabanın diğer işleri çok. İnşaat ekibinden on beş kişiyi en önce götüreceksin. Yemekhane, fırın, çay ocağı inşa etsinler. Otuz tane çadır buldurdum. Onu da götürürsünüz. Kadınlar şimdi gitmeyecekler. Sedir dokumaya beş kişi ayırdım, yaşlılardan. Erzak meselesi de hallolmuş… – Telefon çalınca, Dayı'nın sözü yarım kaldı. O acele ederek ahizeyi kaldırdı. – Ben, selam. Teşekkür ederim, iyi. Evet, memnun olmaz mıyız? Kolhozumuzdan kahraman çıkacak da, biz memnun olmayacağız, kim memnun olacak! Evet, elbette. Ne zaman? E, babanın kendileri geçecekler mi? Peki, peki. Elbette gideceğim. Evet, gideceğim. Kim gelecek, dediniz? Bugün mü? Tamam… Tamam. Bekleriz. Yönetimden ayrılmam. Elbette öyle yaparız, telaş etmeyiniz! – Dayı ahizeyi yerine koyup İkramcan'a baktı. – Listedekilerle ilgili bilgi edindin mi? Nasıl, olacak mı? Hepsini götürür müsün? Yoksa beğenmediklerin de var mı?

(1) İkrâmcânning âdäm tänläydigän hâli yoq edi. Özimdän bâşqa şumşuq âdäm ätrâfdä yoq, deb oylärdi.

(2) —Ägär royxat mä'qul bolgän bolsä, keçqurün Äbduxälilning âldigä bâräsän. Tâpşirıq âlgän. Hämmä närsäni täxt qılib. Äräwälär häm ertäläb idârä âldidä bolädi. Ketädigänlär hâzir dälädä **(70)**. İşdän qäytgänläridä üylärigä bârib ertägä ketişlärini bildirib qoy. İdiş–tâvâq, bir sidrä kiyimdän bâşqa närsä âlişmäsin. – Tâğa oylänib turib qâldi. U nimänidir unutgändek bärmâğı bilän stolni çertib otirärdi. – Royxatgä qoştığı bârlärdän häm qoşgänmän. Âv qılişläring mümkin. Özing häm berdänkängni âlä ket. Xafâ bolmäsäng, sengä bittä iş buyurmâqçimän.

(3) —Buyur, Tâğa. Nimä xızmät?

(4) —Bizning eşikkä äytib ötib ketsäng, mehmân kelärmiş, täyyârlik körib qoysin. Gäp şu. Bâräver, âşnäm. Toxtä, ketädiganlär bilän gäpläşib bolgäningdän keyin, qay mähäl bolsä häm meni tâpib uçräş.

(5) İkrâmcân idârädän çıqib toppä–toğri Tâğaning üyigä qaräb ketdi. Tâğa ungä şunçä köp iş tâpşirgän ediki, bâşigä tüşgän täşvişni häm unutäyâzdi. Uning fikri zikri Näymän çölidä bolib qâldi. İşni nimädän bâşläş keräk? Âldin toqaygä ot qoyişdänmi, zâvur qazişdänmi? Pälätkä qurgän bilän zax yerdä yâtib bolärmikän? Äytgänçä, Tâğa qariyälärdän beş kişini bârdân toqişgä qoşib berämän, dedi. Tâğa tädbirli âdäm. Här bâlägä aqli yetädi. Âlisni körädigän âdäm bu Tâğa!

(1) İkramcan'ın adam seçecek hali yoktu. Kendimden başka uğursuz adam etrafta yok, diye düşünüyordu.

(2) —Eğer liste tamamsa, akşamüstü Abduhalil'in yanına gideceksin. Görev almış. Her şeyi hazır et. Arabalar da sabahleyin yönetim önünde olacak. Gidecekler şimdi kırda **(70)**. İşten döndüklerinde evlerine gidip, sabaha gideceklerini haber ver. Kap kacak, bir tane giyecekten başka bir şey almasınlar. – Dayı düşünüp durdu. O bir şey unutmuş gibi parmağı ile masaya fiske vuruyordu. – Listeye çiftesi olanlardan da koydum. Av yapabilirler. Sen de tüfeğini götür. Üzülme, sana bir tane iş vereceğim.

(3) —Emret, Dayı. Ne yapabilirim?

(4) —Bizim kapıya seslenip geçsen, misafir gelecekmiş, hazırlık yapsın. İş bu. Gidiver, dostum. Dur, gidecekler ile konuştuktan sonra, saat kaç olursa olsun beni bulup görüş.

(5) İkramcan yönetimden çıkıp dosdoğru Dayı'nın evine doğru gitti. Dayı ona o kadar çok iş bulmuştu ki, başına gelen felaketi de neredeyse unutmuştu. Onun aklı fikri Nayman çölünde kalmıştı. İşe nereden başlamalı? Önce kamışlığı yakmaktan mı, ark kazmaktan mı? Çadır kurulunca rutubetli yerde yatılabilir mi? Aklına gelmişken, Dayı, ihtiyarlardan beş kişiyi hasır dokuma işi vereceğim, dedi. Dayı tedbirli adam. Her şeye aklı yetiyor. İleri görüşlü adam bu Dayı!

(1) İkrâmcân räisning üyigä mehmân kelişini täyinlägäç, toppä–toğri kâlxâz säräyigä kirdi. Âmbârçi Äbduxalil qayâqqadir çıqib ketgän ekän, uni kütib, säräy içidä äylänib yürdi. Bundän üç–tört kün äldin Tâğa bilän Näymängä bârişgängä, u mädäniyät säräyigä ätäb Sibirdän âlib kelgän yâğâçlärni tildirmäy äsräb qoygänini äytgän edi. Şu gäp esigä kelib İkrâmcân temir–tersäk uyib täşlängän mäydângä ötdi. Häqıqatdän häm oşä yâğâçlär qandäy taxläb qoyilgän bolsä oşändäy turibdi. İkrâmcân bu yâğâçlärdän qänçä täxtä tildiriş mümkinligini çämäläb kördi. Bârädigän xocäliklärgä qurilädigän üylärdän ârtib qâlädi. Yoğ–e, täxtä bolädi–yu, ârtib qâlädimi? Köprik, âtxânä, mâlxânägä häm keräk bâlädi. Gäp häli Tâğanin bu yâğâçlärning hämmäsini berişidä qâlgän. Berädi. Bermägängä qoymäydi İkrâmcân.

(2) Âtlärning yemi nimä bolädi? Tâğa bu mäslädä heç gäp äytmädi–kü. Häli üygä bârgändä eslätiş keräk. Yerdän giyâh qıyâq çözib çıqqunçä yetädigän yem âlib ketişmäsä bolmäydi.

(3) U säräyni äylänib kelsä, Äbduxälil âmbârni endi **(71)** âçäyâtgän ekän. U âmbârgä bâşläb kirib ertägä çölgä âlib ketilädigän närsälärni körsätdi.

(4) —Tändir yoq. Özingiz tâping, xäräcätini buxgälteriyä tolâydi. Qâzân bâr, sämâvär bâr. Quruq çây yoq. Âlmäçây berämän. Bâşqa hämmä närsä bâr. Xâtircäm boling. Ertägä hämmäsini äräväga ârtämizü ketäveräsizlär.

(1) İkramcan başkanın evine misafir geleceğini haber verince, doğruca kolhoz binasına girdi. Ambarcı Abduhalil bir yerlere çıkıp gitmiş, onu bekleyip, bina içerisinde dönüp durdu. Bundan üç–dört gün önce Dayı ile Nayman'a gittiğinde, o kültür sarayı için Sibirya'dan getirdiği ağaçları kestirmeden muhafaza etmesini söylemişti. Bu söz aklına gelince İkramcan demir–kereste yığılmış meydana geçti. Gerçekten de o ağaçlar nasıl yığılmışsa öylece duruyordu. İkramcan bu ağaçlardan ne kadar tahta kestirmesi gerektiğini tahmin etti. Giden işletmelere yapılan evlerden artacaktı. Yok, tahta olacak ya, artar mı ki? Köprü, yemekhane, ahıra da gerekecek. İş daha Dayı'nın bu ağaçların hepsini vermesine kalmıştı. Verecekti. Vermediği zaman koymazdı İkramcan.

(2) Atların yemi ne olacak? Dayı bu meselede hiç söz etmedi ki. Daha eve varınca hatırlatmak gerek. Yerden bitki filizlenene kadar yetecek yem alıp gelinmezse olmaz.

(3) O ahırı dolaşıp geldiğinde, Abduhalil ambarı henüz **(71)** açmıştı. O (adamları) ambara götürüp yarın çöle götürülecek şeyleri gösterdi.

(4) —Tandır yok. Kendiniz bulun, giderlerini muhasebe ödeyecek. Kazan var, semaver var. Kuru çay yok. Elma çayı vereceğim. Başka her şey var. Merak etmeyin. Yarına hepsini arabaya atarız ve gidiverirsiniz.

(1) İkråmcån uning åldidän änçä köngli xåtircäm bolib çıqdi. Endi ketädigän ä'zålärni ågåhläntiriş keräk. Täyyår bolib turişsin.

(2) Änçä keç kirib, sälqın şäbädä etni cuncitä båşlägän edi. İkråmcån sämåvärgä kirib bittä çåy içdidä, qolidägi royxatgä qaräb ketädigänlärning üylärigä conädi.

(3) Tå işini bitkäzib qäytgünçä qårångı tüşib qåldi edi. Royxatdägilärning biråntäsi häm «yoq» demädi. Buning säbäbi bår edi. U kim bilän gäpläşmäsin, beçårä älähsib qåpti. Tåğa işgä şonğıtib qåyibdi, «yoq», desäk köngli ränciydi, deb «xop» deyäverişgän edi.

(4) U işlärning yaxşi yürişgänidän täbiäti rävşän tårtib Tåğaning üyigä keldi.

(5) Kättä üydä nåtäniş bir kişi stålgä qoldä yäsälgän xäritäni yåzib Tåğagä nimälärnidir körsätärdi. İkråmcån içkärigä kirişgä istihåli qılib, deräzäni çertdi. Tåğaning özi eşikni åçdi.

(6) —Keldingmi, kir, kiräver!

(7) —Yoq, şettän qaydä qålädi!

(8) —Cinni boldingmi, kiräver.

(9) Tåğa uni qoyärdä–qoymäy içkärigä båşlädi. Mehmån ungä ögirilib qarädi. İkråmcån u bilän sälåmläşib bir çekkägä otirdi. Mehmån İkråmcån kirib üzilib qålgän sözini dävåm ettirdi. Uning gäpläridän Åxunåbåyev håzir Färğånädä ekänini, bir–ikki kündän keyin Yåzåvån mäsäläsidä kättä yığın bolişi keräkligini änglädi. Tåğa İkråmcångä çåy qåyib uzätdidä, eşikkä çıqib ketib änçä häyälläb qåldi. Mehmån İkråmcångä qarädi.

(1) İkramcan onun yanından içi rahat bir şekilde çıktı. Şimdi gidecek üyeleri haberdar etmeli. Hazır olsunlar.

(2) Çok geç olmuş, serin rüzgâr vücudunu soğuktan büzüştürmeye başlamıştı. İkramcan çayhaneye girip bir çay içti ve elindeki listeye bakıp gideceklerin evlerine doğru gitti.

(3) Ta işini bitirip geri dönünceye kadar hava karardı. Listedekilerin bir tanesi bile «yok» demedi. Bunun sebebi vardı. O kimle konuştuysa, zavallı avunuyordu. Dayı iş vermişti, «yok», desek kalbi kırılacak, diye «evet» deyivermişlerdi.

(4) O işlerin yolunda gitmesinden dolayı içi rahatlayıp Dayı'nın evine geldi.

(5) Büyük odada yabancı biri, masaya elde yapılan haritayı yayıp Dayı'ya bir şeyler gösteriyordu.İkramcan içeriye girmeye çekinip, pencereyi tıkladı. Dayı da kapıyı açtı.

(6) —Geldin mi, gir, giriver!

(7) —Yok, hemen geri döneceğim.

(8) —Delirdin mi, giriver.

(9) Dayı onu girer girmez içeri aldı. Misafir ona dönüp baktı. İkramcan onunla selamlaşıp bir kenara oturdu. Misafir İkramcan girince bölünen konuşmasını devam ettirdi. Onun sözlerinden Ahunbabayev'in şimdi Fergana'da olduğunu, bir–iki günden sonra Yazavan hakkında büyük toplantı olması gerektiğini anladı. Dayı İkramcan'a çay koyup uzattı ve kapıya çıkınca çok gecikti. Misafir İkramcan'a baktı.

(1) —Özläri häm şu kålxåzdän bolädilärmi?

(2) —Şundåq, – dedi İkråmcån.

(3) —Sizlärgä qåyilmän. Kålxåzläringdän qahrämån çıqdi. Bütün respublikägä dåvruqläring ketdi. Ertägä gazetäni köräsizlär, hämäsi sizlärgä bägişlänib çıqadi. Qızıq, biri qahrämån, biri qåçåq **(72)**.

(4) İkråmcånning yürägi şuv etib ketdi. Uni kimdir göyå elektr tåki bilän urgändek boldi. Tili gäpgä kelmäy, nimälärdir deb ğoldirädi. Keyin qızärib ketdi.

(5) İkråmcån qandäy qılib eşikkä çıqib qålgänini bilmäydi. Åş ålib kiräyåtgän Tåğagä urilib ketdi. Ögirilib ungä bir qarädi–yu, oqdek åtilib köçägä yügürdi.

(6) Ätråf qårånğı. Åsmåndä nä åy, nä yulduz bår.

(7) Näzäridä, bu qårä keçä bir ümr åqarmäydigändek edi.

IX

(8) İkråmcån här qänçä ıztiråb çekmäsin, er kişi sıfätidä xåtini åldidä özini dädil tutişi, köz yåşini yäşirişi, birån häräkäti bilän äläm çekäyåtgänini bildirib qoymäsligi keräk. Bu qıyin. Ämmå ilåci qänçä?

(9) İkråmcån eşikdän çehräsini åçib kirdi. Cännät xålä keçädän beri süpürgi tegmäy ivirsib ketgän üyni yığiştiräyåtgän edi. Erining äzvåyini körib köngli säl täskin åpgändek boldi–dä, äyvån läbigä kelib, yäkändåzni qåqdi.

(1) —Siz de bu kolhozdan mısınız?

(2) —Öyle, – dedi İkramcan.

(3) —Sizlere hayranım. Kolhozlarından kahraman çıktı. Bütün ülkeye haberlerin gitti. Yarına gazeteyi görürsünüz, hepsi sizlere adandı. İlginç, biri kahraman, biri kaçak **(72)**.

(4) İkramcan huzursuzlandı. Onu biri sanki elektrik ceryanıyla çarpmış gibi oldu. Konuşamadan, bir şeyler mırıldandı. Sonra kıpkırmızı oldu.

(5) İkramcan nasıl olup da kapıya çıkıverdiğini anlamadı. Yemek alıp içeriye giren Dayı'ya çarptı. Dönüp ona bir baktı ve ok gibi fırlayıp sokağa doğru koştu.

(6) Etraf karanlık. Gökyüzünde ne ay, ne yıldız var.

(7) Ona göre, bu kara gece bir ömür aydınlanmayacak gibiydi.

IX

(8) İkramcan her ne kadar ızdırap çekerse çeksin, erkek olduğu için karısı önünde kuvvetli durması, gözyaşını saklaması, bir hareketiyle üzüldüğünü göstermemesi gerek. Bu zor. Ama başka çaresi mi var?

(9) İkramcan kapıdan yüzünün ifadesini değiştirip girdi. Cennet teyze dünden beri süpürge dokunmadan ufak tefek uğraşıp evi topluyordu. Kocasının keyfini görünce içi biraz rahatlamış gibi oldu ve eyvan ağzına gelip, uzun minderi itti.

(1) —Keç häddidä nimä qıläsän üy süpürib, – dedi İkråmcån uning közlärigä qaräşgä båtinålmäy. – Bu işläringni qoy, xåtin. Otir, işdän gäpläşäylik. Täyyårmisän? Ertäga Näymängä ketämiz.

(2) Cännät xålä erining yånigä kelib otirdi–dä, härdämxäyållik bilän cävåb berdi:

(3) —Qandäq bolärkin? Dürüstråq oyläb kördingiz?

(4) —Dürüstråqmi, dürüstråqmäsmi, işqılib, oşäqqa ketsäk yåmån bolmäydi. Meni äytdi dersän. Şu iş mengä mä'qul tüşib turibdi. Endi könglinggä kelmäsinü, gäpning siräsini äytib qoygänim dürüst. – İkråmcån gäpining dävåmini oyläb bir müddät cim qåldi. Keyin Cännät xåläning közigä tik qarädi. – Uruşdä här nimä bolädi. Birår oqqa uçädi, birår yärimcån – mäyib bolib qäytädi. Tört serkälik muällim åşnäm bår edi–kü, täniysän, åti Ğänicån, oşäning oğlidä qåräxat kelgändä beçårä yığläb–sıqtäb äzä åçgän edi. Yoq, yäqındä oğlining özidän xat kepti. Kördingmi, uruşdä şunäqa çälkäşliklär **(73)** bolib turädi. Äcäb emäski, Tursunbåy mäsäläsi häm şundåq bolib çıqsä.

(5) Cännät xåläning közläri çäqnäb, älläqandäy ümid uçqunläri yångändek boldi. Yält etib erigä qarädi.

(6) —Äytgäningiz kelsin, äytgäningiz kelsin, ilåyim.

(1) —Geç saatte ne yapıyorsun ev süpürüp, – dedi İkramcan onun gözlerine bakmaya cesaret edemeden. – Bu işleri bırak, hatun. Otur, işten konuşalım. Hazır mısın? Yarın Nayman'a gidiyoruz.

(2) Cennet teyze kocasının yanına gelip oturdu ve kararsızlıkla cevap verdi:

(3) —Nasıl olacak? İyice düşündünüz mü?

(4) —İyice mi, iyice değil mi, herhalde, oraya gitsek hiç fena olmaz. Bana söyledi dersin. Bu iş bana mantıklı geliyordu. Şimdi üzülme, ama sözün doğrusunu söylemem iyi. – İkramcan sözünün devamını düşünüp bir müddet sessiz kaldı. Sonra Cennet teyzenin gözlerinin içine baktı. – Savaşta her şey oldu. Biri vuruldu, biri yaralı – sakat olup döndü. Dört Serke'den öğretmen dostum vardı, tanırsın adı Ganican, onun oğlundan kara haber gelince zavallı ağlaya sızlaya yas tutmuştu. Yok, yakında oğlundan mektup geldi. Gördün mü, savaşta böyle **(73)** karışıklıklar oluyor. Ne belli ki, Tursunbay meselesi de böyle olursa.

(5) Cennet teyzenin gözleri parlayıp, ümit kıvılcımları yanmış gibi oldu. Birden bire kocasına baktı.

(6) —Söylediğin gibi olsun, söylediğin gibi olsun, Allah'ım.

(1) —Endi, gäpning bu yåğını eşit. Råstmi, yålğånmi, şu gäp bolib turgändä el åldidä båş kötärib yürişgä qıynälyäpmiz. Näymängä ketsäk, şu tä'nälärdän säl uzåqråq turärmikänmiz, deymän–dä.

(2) —Mäyli, – dedi Cännät xålä.

(3) İkråmcån bir çekkädä ğärib bolib otirgän Nizåmcångä qarädi:

(4) —Bu yåqqa kel, bålä. Öz täşvişlärimiz bilän bolib, hålingdän xabär ålålmäy qåldiq. Xoş, endi sen nimä qılmåqçisän?

(5) Nizåmcån ornidän turdi. Sekin kelib båşini egip cävåb berdi:

(6) —Tüzingizni içdim. Heç kim qılmägän mehribånçiliklärni qıldinglär.

(7) —Bu gäplärni qoy. Nimä qılmåqçisän, şuni äyt.

(8) Nizåmcånning åvåzi titrädi. U qattıq häyäcångä tüşgänidän gäpini yoqatib, turgän cåyidä åğırligini gåh öng åyåğıgä, gåh sol åyåğigä täşläb entikärdi.

(9) —Otir, otirib gäpiräver, båläm.

(10) Nizämcån ulär qatårigä qoşilib äyvån läbigä otirdi.

(1) —Şimdi, sözün bu tarafını işit. Doğru mu, yalan mı, bu söz ortaya çıktığından beri halk içinde başımız dik yürümeye utanıyoruz. Nayman'a gidersek, bu kınamalardan biraz uzak durabiliriz, diyorum.

(2) —Doğru, – dedi Cennet teyze.

(3) İkramcan bir kenarda biçare oturan Nizamcan'a döndü:

(4) —Buraya gel, yavrum. Kendi sorunlarımızla uğraşıp, durumunu soramadık. Peki, şimdi sen ne yapacaksın?

(5) Nizamcan yerinden kalktı. Yavaşça gelip başını eğerek cevap verdi:

(6) —Misafirperverliğinizi gördüm. Hiç kimsenin yapmadığı şefkati gösterdiniz.

(7) —Bu sözleri bırak. Ne yapacaksın onu söyle.

(8) Nizamcan'ın sesi titredi. O büyük heyecana kapıldığından söyleyeceğini unutup, durduğu yerde ağırlığını kâh sağ ayağına, kâh sol ayağına verip boğulur gibi oldu.

(9) —Otur, otur da anlatıver, yavrum.

(10) Nizamcan onların yanına katılıp eyvan ağzına oturdu.

(1) —Kimligimni äytib beräy, ketib qålsäm, u kim edi, nimä qılib yürgän edi, deb oyläb yürmänglär. Mening häm båşimdä sizlärnikiçä bolmäsä häm änçäginä körgiliklär bår. Üyimdän qåçib kelyäpmän.

(2) U båşidän ötgän våqeyälärni ipgä çizgändek birmä–bir gäpirä båşlädi. Dildårni sevgäni bårmi, ungä äkäsini üyläng̈äni bårmi, cähl bilän üydän ketib qålib, äkäsi ölgändän keyin qılälåqqa qäytib kelgäni bårmi, hämmäsini gäpirdi.

(3) Uning särgüzäştlärini kämpir häyäcån bilän tinglärdi. İkråmcångä bu våqeyälär qänçälik tä'sir qılmäsin yüzidä, közidä årtıqçä äcäblänib sezilmäsdi. Nizåmcån åpäsi vä dädäsining Dildårgä, öz kelin äyäsigä üyläntiriş niyätigä uni qıyin–qıståqqa ålänlärini äytgändä İkråmcån yägånä tizzäsigä şäpätiläb urib ornidän turib ketdi **(74)**.

(4) —Åq qıldimi, ä? Dädäng åq qıldimi, ä? Yå tävbä bu qandåq şärmändälik! Nimä üçün bundäy qılädi? Yå yaxşi kelini qoldän çıqarib yubårgisi kelmägänmi?

(5) —Gäp undä emäs, ämäki. Dädäm bilän åpäm Dildårning mülkigä egä çıqişmåqçi.

(6) —Ehä, gäp häli bu yåqdä degin. Xoş, endi nimä qılmåqçisän?

(7) Nizåm peşänäsini uqaläb, birpäs cim turdi–dä, cävåb berdi:

(1) —Kim olduğumu söyleyeyim, gidecek olursam, o kim, ne yapıyor, diye düşünmeyiniz. Benim de başımda sizlerinkine benzer olmasa da acı deneyimler var. Evimden kaçıp geliyorum.

(2) O başından geçen olayları ipe dizmiş gibi bir bir anlatmaya başladı. Dildar'ı sevdiğini, onunla ağabeyinin evlendiğini, öfkeyle evden gittiğini, ağabeyi öldükten sonra köye döndüğünü, hepsini anlattı.

(3) Onun maceralarını ihtiyarlar heyecanla dinliyordu. İkramcan'a bu olaylar ne kadar tesir etse de yüzünde, gözünde fazlaca şaşırma sezilmiyordu. Nizamcan ablası ve babasının Dildar'a, kendi gelinleriyle evlendirme niyetiyle onu sıkıştırmalarını anlattığında İkramcan tek dizine şap diye vurup yerinden kalktı **(74)**.

(4) —Evlatlıktan reddetti mi, ya? Baban evlatlıktan reddetti mi? Ya tövbe bu nasıl rezillik! Niçin böyle yaptı? Ya güzel gelini elden çıkarıp gönderesi gelmemiş mi?

(5) —Durum öyle değil, amca. Babam ile ablam Dildar'ın malına sahip olmak istiyorlar.

(6) —Ehh, işin asıl bu tarafını deyiver. Peki, şimdi ne yapmak istiyorsun?

(7) Nizamcan alnını kaşıyıp, bir an sessiz kaldı ve cevap verdi:

(1) —GES qurilişigä bårsäm deymän. U yerdä ådämgä zår bolib turişibdi, deb eşitdim.

(2) —Toğri, bizning Zirillämämizdän häm yigirmä ådäm ketgän. Oşä yåqqa bårsäng yåmän bolmäydi. Buni yaxşiläb oyläb körişimiz keräk. Mengä qarä, biz bilän Näymängä ketä qålmäysänmi? Yaxşi yigit ekänsän, yålğizlätib qoymäymiz. Baxting åçilsä, şu yerdä üy–cåyli bolib ketärsän.

(3) Cännät xålä gäpgä qoşildi:

(4) —Şunäqa qılä qål. Ämäkinglär bilän bolsäng bir–birläringgä däldä boläsizlär. Issıq–såvuğingdän häm xabär ålib turädigänlär bår bu cåydä. Şu mä'qul gäp, båläm.

(5) Nizåmcån oyläb qaräsä, därhäqıqat, bu coyälik gäp ekän. Här qaläy, bu ådämlär bilän änçä sırdåş boldi. Biråv, şu yerdä qål, deb qoynini, könglini åçib tursä–yü, u qayåqqa ketädi? Bårmägän, körmägän ålis cåydä häli nimä gäpu nimä söz. Undän täşqari, özidek dili şikäst bu åiläni täşläb ketişi häm insåfdän emäs.

(6) —Xop, ämäki, qålämän. Sizlär säbäb bolib zårä yolimni tåpib ketsäm. İllå, yüzläringizni yergä qarätmäymän.

(7) İkråmcån ungä qaräb ilcäydi.

(1) —Hidroelektrik Santralinin inşaatına gideyim diyorum. Orada insana ihtiyaç varmış, diye duydum.

(2) —Doğru, bizim Zırıllama'dan da yirmi kişi gitmiş. Oraya gitsen fena olmaz. Bunu iyice düşünmemiz gerek. Bana bak, bizimle Nayman'a gitmez misin? İyi bir delikanlısın, yalnız başına bırakmayız. Şansın varsa, burada ev–bark sahibi olursun.

(3) Cennet teyze konuşmaya katıldı:

(4) —Öyle yap. Amcanlarla olursan birbirinize destek olursunuz. Sıcak soğuktan da haber alanlar var bu yerde. Bu mantıklı iş, yavrum.

(5) Nizamcan düşünüp taşındığında, gerçekten de, bu gidiş mantıklı. Ne de olsa, bu insanlarla her şeyini paylaştı. Birisi, burada kal, diye kollarını, gönlünü açmış ya, o nereye gidecekti? Gitmediği, görmediği uzak yerde daha iyi. Ondan başkası, kendi gibi acılı bu aileyi bırakıp gitmesi de insafsızlık olur.

(6) —Peki, amca, kalıyorum. Sizler sebep oldunuz belki yolumu bulurum. Ama, yüzünüzü kara çıkarmayacağım.

(7) İkramcan ona bakıp gülümsedi:

(1) —Hälitdän ton biçmä, bålä. Birgä turgändän keyin äççıq–tizzıq gäplär bolmäy ilåci yoq. Urişämiz, sökişämiz, yäräşämiz. Hämäsi häm bolädi. İş bår cåydä cäncäl häm bolib turädi. Ådämlär håzir cudä äsäbiy bolib ketişgän. Ulärgä ikkitä gäp köplik qılädi, bittä gäp kämlik qılädi. Çıdämäy çårämiz yoq. Sengä häm mäslähät şu. – İkråmcån Cännät xålägä qarädi. – Åvqat–påvqating bårmi, åpkelsängçi, öldirding–kü sirib.

(2) Cännät xålä ornidän turib åşxånägä ketdi. Çıråq yåqib, oçåqqa ot qalädi. Åşxånä eşigidän båş çıqazib dedi **(75)**:

(3) —Şävlä qılgän edim, såvib qåpti. Håzir istib berämän, cindek säbr qılib turing, dädäsi.

(4) İkråmcån ärıqdän qol yuvdi–dä, yäkkäyü–yägånä åyåğini sändälgä tıqib otirib åldi. Nizåmcån qaynåğı ölgän sämåvärni silkib åtäşxånädä kül båsib qålgän çoğni älängalätib yubårdi. Zum ötmäy sämåvär surnäy çäläyåtgändek nålä qılib cığıllädi. Cännät xålä tåvåqqa şävlä süzib keldi.

(5) Bu åiläning ikki kündän beri endi dästurxån ätråfigä yığilişi edi.

(1) —Şimdiden karar verme, yavrum. Birlikte durduktan sonra kırıcı sözlerin olmaması mümkün değil. Kavga ederiz, küfür ederiz, barışırız. Hepsi de olacak. İş olan yerde kavga da olacak. İnsanlar şimdi çok sinirli olmuş. Onlara iki çift söz çok geliyor, bir tane söz kötülük yapıyor. Katlanacağız çaresi yok. Sana da tavsiye bu. – İkramcan Cennet teyzeye baktı. – Yiyecek–içecek bir şey var mı, getirsen ya, öldürdün açlıktan.

(2) Cennet teyze yerinden kalkıp mutfağa gitti. Yağ lambasını yakıp, ocağı yaktı. Mutfak kapısından başını uzatıp dedi **(75)**:

(3) —Şavla[7] yapmıştım, soğumuştu. Şimdi ısıtıp veririm, azcık sabredin, babası.

(4) İkramcan arktan el yıkadı ve bir tanecik ayağını sandala dikip oturdu. Nizamcan kaynamış geçmiş semaveri silkip, ocaktan kül basmış koru tutuşturuverdi. Çok geçmeden semaver zurna çalışıyor gibi inleyip öttü. Cennet teyze tabağa şavla doldurup geldi.

(5) Bu ailenin iki günden beri ilk sofra etrafına toplanışı idi.

[7] **Şavla**: Et, sebze ve pirinç katıp pişirilen lapaya benzer yemek.

(1) İkråmcångä çärçåq bilindi. Sändäl issıği bädänigä ötib közi ilinä båşlädi. U åvqatdän keyin ikki piyålä çåyini qaynåq–qaynåq höplädi–dä, mudräb ketdi. Årqasidägi yästıqni yänigä tårtib birpäsdä uxlädi qåldi. Cännät xålä Nizåmcångä häm orin sålib berdi–dä, çiräqni oçirib içkäri üygä kirib ketdi.

(2) Ämmå Nizåmcånning közigä uyqu kelmäsdi. Xayåli uni häli u yåqqa, häli bu yåqqa sudräb ketäverdi.

(3) U öz taqdirini oylärdi. Ölmäsä, därdgä çälinib qålmäsä, bu saxåvätli kişilärgä bir yaxşilik qılsin, şundäy yaxşilik qılsinki, bu någirån – xastä kişi diligä öçmäs äläm sålgän båläsining dåğini unutsin. Ungä båläsidän äfzäl yaxşiliklär qılädi. Heç kim ungä xınning åtäsi deb tä'nä qılmäsin. Ungä åtilädigän tä'nä tåşlärigä Nizåmcån köksini tutib berädi. Şundä u, oğlim bår ekän, u mänä, deyä ålsin.

(4) Nizåmcån båşigä kelgän bu oydän ruhlänib keti. Båşini bålişdän sekin kötärib İkråmcån yåtgän tåmångä qarädi. Keçä qårånğı bolgänidän u körinmäsdi. Faqat piş–piş näfäs åläyåtgäni änıq eşitilib turärdi.

(5) Nizåmcån yänä bålişgä båş qoydi. Esigä qışlåğı, üyi, dädäsi keldi. Ulär nimä qılişäyåtgän ekän. Uni eslåşäyåtgänmikän? Dildår ketib qålmädimikän?

(1) İkramcan'a yorgunlukktü. Sandal sıcaklığı vücuduna geçince gözü kapanmaya başladı. O yemekten sonra iki küçük kâse çayı sıcak sıcak içti ve uyumaya gitti. Arkasındaki yastığı yanına çekip biraz sonra uykuya daldı. Cennet teyze Nizamcan'a da yatak yapıverdi ve gaz lambasını söndürüp içeri odaya girdi.

(2) Ama Nizamcan'ın gözüne uyku girmedi. Düşüncesi onu oradan oraya sürükleyiverdi.

(3) O kendi kaderini düşünüyordu. Ölmeden, hastalanmadan, bu eli açık insanlara bir iyilik yapsın, öyle iyilik yapsın ki, bu sakat – hasta kişi kalbine sürekli ıztırab veren yavrusunun derdini unutsun. Ona yavrusundan daha fazla iyilikler yaptı. Hiç kimse onu hainin babası diye kınamasın. Ona atılan kınama taşlarını Nizamcan göğüsleyecekti. O zaman o, oğlum varmış, o işte, desin.

(4) Nizamcan başına gelen bu düşünceden şenlendi. Başını yastıktan yavaşça kaldırıp İkramcan'ın yattığı tarafa döndü. Gece karanlık olduğundan o görünmüyordu. Ama nefes alıp verişi net duyuluyordu.

(5) Nizamcan yine yastığa başını koydu. Aklına köyü, evi, babası geldi. Onlar ne yapıyorlardı. Onu düşünüyorlar mı acaba? Dildar gitti mi acaba?

(1) Birgä kättä bolgän ortåqläri bir–bir köz åldidän ötärdi. Oqıgän mäktäbi, åxırgi imtihån, uruş båşlängän kündägi qışlåqdägilärning häyäcånli közläri, dädäsining oşä küniyåq magazindän ikki qåp şäkär, beş qåp un, åltmiş litr paxtä måyi ålib kelgäni, åpäsi åmånät kässägä qoygän hämmä pullärini qäytärib ålgäni hämmäsi, hämmäsi xäyåligä keldi. Äynıqsä, oşä küni Kärimcån degän ortåğı **(76)** üygä kelgändä çåy dämläb pätnisdä ikkitä nån ålib çıqib åldigä qoygändä, dädäsi uni çetgä çäqırib, yüzigä ikki tärkäsi urib pätnisdägi nånni qäytärib üygä ålib kirib ketgäni sırä esidän çıqmäydi. «Endi åçärçilik bolädi. Åşxånädä qattıq nån bår, ikki burada ålib çıqib qoy!» degän edi dädäsi. Oşändä Nizåmcån xorligi kelib köz yåşini åqızmäy yığlägän. Bu hängåmäni körib turgän Kärimcån sekinginä külib qoyä qålgän edi.

(2) Dosti Kärimcån fråntdä. Nizåmcån uni Äsrårä bilän härbiy kåmissärlikdä gruzåvåygä çıqib conäb ketgünçä küzätib qålgän. Undän Nizåmcån ålti märtä xat åldi. Båşqa ortåqläri qayåqdä? Hämmäsi fråntdä. Bittä Nizåmcån qılär işining täyini bolmäy tentib yüribdi. Yoq, endi u tentimäydi. Fråntgä bårib düşmän bilän ålişişgä yärämäsä häm şu yerdä, mehnät ftåntidä cäng qılädi. Ortäqläri qäytib kelişgändä ulär åldidä yergä qarägülik bolmäydi. İşläydi. Bår küçi bilän işläydi. Råhätidän keçädi, uyqusidän keçädi. İşläydi, işläydi…

(1) Birlikte çok vakit geçirdiği arkadaşları bir bir gözleri önünden geçti. Okuduğu okulu, son sınav, savaşın başladığı gün köydekilerin heyecanlı gözleri, babasının daha o gün dükkândan iki çuval şeker, beş çuval un, altmış litre pamuk yağı getirdiği, ablası emanet kasasına koyduğu bütün paralarını geri aldığı hepsi, hepsi aklına geldi. Özellikle, o gün Kerimcan adlı arkadaşı **(76)** gelince çay demleyip tepside iki tane ekmek götürüp önüne koyunca, babası onu köşeye çekip, yüzüne iki tokat atıp tepsisindeki ekmeği geri alıp eve girdiği an hiç aklından çıkmıyordu. «Şimdi kıtlık zamanı. Mutfakta kuru ekmek var, iki parça alıp koy!» demişti babası. Orada Nizamcan aşağılanınca gözyaşlarını içine akıtmıştı. Bu olayı gören Kerimcan yavaşça gülmeye başlamıştı.

(2) Dostu Kerimcan cephede. Nizamcan onu Esrare ile askeri komutanlıkta kamyona çıkıp gidinceye kadar uğurlamıştı. Ondan Nizamcan altı kez mektup aldı. Diğer arkadaşları nerede? Hepsi cephede. Bir tek Nizamcan'ın yaptığı iş belli olmadığından aylak aylak dolaşıyordu. Yok, şimdi o serserilik yapmıyordu. Cepheye gidip düşman ile mücadeleye edemese de burada, iş cephesinde savaşacaktı. Arkadaşları dönüp geldiğinde onların karşısında başı yerde durmayacaktı. Çalışacaktı. Var gücü ile çalışacaktı. Rahatından vazgeçecek, uykusundan fedakârlık edecekti. Çalışacak, çalışacaktı…

(1) Nizåmcån änä şundäy xayållär bilän uxläb qåldi.

(2) … Äyäsi båşini siläydi. «Okinmä, båläm, yolingni tåpib yür!» deydi. Älläqaydän Dildår päydå bolädi, ungä qaräb cirtäk çäläyåtgändek ilcäyädi. Nizåmcån tikilib qaräsä bu ilcäyäyåtgän Dildår emäs, bugün ertäläb körgän qız… U måtåtsikl uşläb turibdi…

(3) Nimäningdir pät–pätläganidän uyğånib ketdi.

(4) Ärıq boyidä boynini çözib turgän xoråz ikki qanåtini silkib, birdän qıçqirib yubårdi. Nizåmcån båşini kötärib håvlidä ivirsib yürgän Cännät xåläga qarädi. Uning ånäsi häm şunäqa bärväqt turib håvli süpürärdi. Nizåmcån tüşidä ånäsini kördi. Uning bålälik xåtiräsidä qålgän uzuq–yuluq qıyåfäsi rävşänläşib köz åldidä nämåyån boldi. Nizåmcån säpçib ornidän turdi–yü, üygä kirib tügünçäkdän ånäsining surätini ålib deräzä åldigä keldi. Äläm, xorlik, iztiråb bilän ungä tikildi.

(5) Nizåmcånlär åiläsi cudä nåçår yäşärdi. İnåyät åqsåqål rözgårni, åilä ä'zålärini xuddi qısimläb uşläb turgändek sırä päncäsini yåzib erkin qoyib yubårmäsdi. Birginä Nizåmcån özini erkinråq tutärdi, xålås. U şoxlik qılgän, sözigä kirmägän kezlärdä dädäsi turäqib ketärdi. Xåtinigä odäğäylärdi **(77)**:

(6) —Båläni räsvå qılyäpsän. Körärsän, buning bålä emäs, bälå bolädi!..

(1) Nizamcan işte böyle düşüncelerle uyuya kaldı.

(2) … Annesi başını okşuyordu. «Pişman olma, yavrum, yolunu bul!» diyordu. Birden Dildar ortaya çıktı, ona bakıp alay eder gibi gülümsedi. Nizamcan dikkatli baktığında bu gülümseyen Dildar değildi, bu sabah gördüğü kız… O motosiklet tutuyordu…

(3) Bir şeyin patırdamasından uyanıverdi.

(4) Ark boyunda boynunu uzatan horoz iki kanadını silkip, birden ötüverdi. Nizamcan başını kaldırıp avluda koşuşturup duran Cennet teyzeye baktı. Onun annesi de böyle erkenden kalkıp avlu süpürürdü. Nizamcan rüyasında annesini gördü. Onun çocukluk hatırasından kalan hayal meyal şekli canlanıp gözü önünde belirdi. Nizamcan atılıp yerinden kalktı ve eve girip bohçasından annesinin resmini alıp pencere önüne geldi. Üzüntü, aşağılama, ızdırap ile ona baktı.

(5) Nizamcanların ailesi çok fakir yaşardı. İnayet aksakal işleri, aile fertlerini sanki avucunun içine almış gibi asla ellerini açıp serbest bırakmazdı. Bir tek Nizamcan kendini kurtardı, sadece. O yaramazlık yaptığı, sözünü dinlemediği zamanlarda babası sinirlenirdi. Karısına bağırırdı **(77)**:

(6) —Yavrunu nazlandırıyorsun. Görüyorsun, bu bebek değil, kötü olacak!..

(1) Märhum ånäsi här cihätdän dädäsigä mute edi. Uning bir gäpini ikki qılişgä qorqardi. Nizåmcånning ånäsi rängsizginä, yüzlärigä cudä ertä äcin tüşib, qaddi bükilgän xåtin edi. U erining fe'lini yaxşi bilgändän äççıq gäplärni eşitgändä häm çidäb turäverärdi. Åqsåqål köçädän kelib åmbårxånägä kälit sålib åvqatgä mäsällıq ålib bermägünçä, äyvån läbidä mä'yüs otiräverärdi. Åqsåqålning izmisiz bu rözgårdä oçäqqa ot yåqılmäsdi. U dåimä eşäk minib, qışlåqmä–qışlåq çårbåzårçilik qılärdi. Heç qaçån biråvnikidä yåtib qålgän emäs. Qayerdä bolsä häm üygä yetib kelärdi.

(2) Åqsåqål fäqat håvlidägi äştärxån gilås bilän åq örik pişib tügämägünçä üydän küçägä çıqmäsdi. Ulärni terib, sävät bittäläb cåyläb, irigän–çirigänlärini üydägilärgä qåldirib båzårgä ålib ketärdi.

(3) Lekin rözgärdä här qandäy qıyinçilik päytiä häm ulärning qåzåni qandäy turärdi. Åmbårxånädä hämişä bir–ikki åygä yetädigän mäsällıq bolärdi. Bu dåimä bir gäpni täkrårläşni yaxşi körärdi:

(4) —Åzıqlık åt hårimäs. Näfsini tiygän uzåqqa bårädi. Tåmä–tåmä köl bolur, bugün bir burada tecäsäng, ertägä nåning ikki burada bolädi.

(5) Åqsåqålning deyärli här küni åmbårxånädän şişä bänkädä måş yå noxat ölçäb, beräyåtgändä äytädigän gäpi xåtinining cån–cånidän ötib ketärdi. Hättå bir küni çidämäy nålib häm qåldi:

(1) Merhum annesi her yönden babasına itaat ederdi. Onun bir sözünü iki yapmaya korkardı. Nizamcan'ın annesi biraz renksiz, yüzü çok erken kırışıp, beli bükülmüş bir kadındı. O kocasının huyunu iyi bildiğinden kötü söz işittiğinde de dayanırdı. Aksakal sokaktan gelip kilere anahtar takıp yemeye zerzevat alıvermeyince, eyvan ağzında üzgün otururdu. Aksakalın izni olmadan bu evde ocağa ateş bile atılmazdı. O daima eşeğe binip, köyden köye çerçicilik yapardı. Hiçbir zaman yabancı yerde yatamazdı. Nerede olursa olsun eve gelirdi.

(2) İhtiyar sadece avludaki Aştarhan kirazı ile beyaz kayısı olgunlaşıncaya kadar evden sokağa çıkmazdı. Onları toplayıp, sepete tek tek yerleştirip, çürüklerini evdekilere ayırıp pazara götürürdü.

(3) Fakat evde herhangi bir zorluk zamanında da onların kazanı kaynardı. Kilerdeki her şey bir iki ay yetecek zerzavat olurdu. O daima bir sözü tekrarlamayı severdi:

(4) —Besili at yorulmaz. Nefsi yenebilmek en büyük güçtür. Damlaya damlaya göl olur, bugün bir parça tutumlu olursan, yarına ekmeğin iki parça olur.

(5) Aksakalın neredeyse her günü kilerden cam kavanozda mercimek ya da nohut ölçüp, verirken söylediği sözleri karısının içine işlerdi. Hatta bir gün dayanamadığından sızlanıp kaldı:

(1) —E, tecälmäy ölsin. Dünyågä ådäm ikki märtä kelädimi? Eşikdän birâv kirsä yürägim oynäb ketädigän bopti, ådämlärgä oxşäb birâvning åldigä ikkitä nån qoyålmäsäm. Bu qanäqa tirikçilik boldi. Båşqalär binâyidek tökin–såçin yäşäşyäpti. E, åş ävliyâyu nån päyğambär bolmäy qurib ketsin.

(2) Åqsåqål oşändä xåtinining gäpigä cävåb tåpålmäy oşqırgän edi.

(3) —Hây, ähmåq xåtin, hây, nådån xåtin, äzizlärgä til tegizmä! Bu küningni häm köp körib qoymäsin!..

(4) Mähällädä toy yå äzä bolsä oşä küni ulärning üyidä qåzån åsilmäsdi. Åqsåqål mä'räkä ötgünçä qåzånning tepäsidän ketmäsdi, bålälärdän üygä bir–ikki tâvåq åş çıqärärdi. Özi qäytişdä qıyığigä uşätilgän burda nånlärni tügip kelärdi **(78)**.

(5) Nizåmcån änä şu åilädä, hämişä täräng rözgår içidä ösgän.

(6) Şu tåpdä u surätgä qaräb otirib, munis, hämmäväqt közidä häyåtidän nåliş sezilib turgän ånäsini esläb ketdi. Ånäsi kämdän–käm külärdi. Külgändä häm içidä külärdi. Bä'zän u Nizåmcånni yetäkläb tåğalärinikigä ålib bårärdi. Nizåmcån oşä yâqlärgä bårgändä sirä üyigä qäytib kelgisi kelmäsdi.

(1) —E, tutumlu olmayasıca. Dünyaya insan iki kez mi geliyor? Kapıdan biri girse yüreğim hoplayıp yerinden çıkacak gibi oluyor, diğer insanlar gibi birinin önüne iki tane ekmek koyamıyorum. Böyle hayat mı olur? Başkaları iyice döke saça yaşıyorlar. E, yemek evliyaysa, ekmek peygamber olmadan kuruyup gitsin.

(2) Aksakal orada karısının sözüne verecek cevap bulamadığından sinirle bağırdı.

(3) —Hey, ahmak kadın, hey, cahil kadın, azizlere söz söyleme! Bu gününü de çok görmesin!..

(4) Mahallede düğün veya yas olsa o gün onların evinde kazan asılmazdı. Aksakal tören bitinceye kadar kazanın başından ayrılmaz, çocuklarla eve bir iki tabak yemek gönderirdi. Kendi dönünce de parçalanmış ekmekleri toplayıp gelirdi **(78)**.

(5) Nizamcan işte bu ailede, hep zorluk içinde büyümüş.

(6) O anda o resme bakarken, uysal, her zaman gözünden hayatındaki acı hissedilen annesini hatırladı. Annesi çok az gülerdi. Gülünce de içten gülerdi. Bazen o Nizamcan'ı yanına alıp dayılarının evine götürürdü. Nizamcan oralara gittiğinde asla eve dönmek istemezdi.

(1) Mänä håzir ånä surätigä tikilärkän, uning yüzidägi täniş, köp våqeälärning şåhidi bolgän äcinlär, heç qaçån külmägän qısıq läblär, häsrät tolä közlär Nizåmcängä: «Båläginäm, mensiz håling ne keçäyåtgän ekän, yolingni tåpgüningçä bäğrimdä tutålmädim. Qaydä bolsäng åmån bol. Yåmångä yåndäşmä!», deyäyåtgändek.

(2) Åsmån xuddi yängiginä åhäk sürtilgän devårdek sekin–sekin åqarib kelärdi. Kökkä boy çözgän yälänğåç teräklärning üçi birdän xuddi otdä qızdirilgän simdek qıp–qızil bolib ketdi.

(3) Köçädän åyåq tåvuşläri häm eşitilib qåldi. Ätläsdek tåvlängän åsmån, beğubår hävå Nizåmcån köksidägi åğir, häzin oylärni tärqatib yubårgändek boldi.

X

(4) Zebixån u qadär çiråyli emäsdi. Ämmå uning ikki közi… Bu közlär qarägänni küydirärdi. Zirillämälik yigit bårki, uning eşigi åldidän tegäcäklik qılmäsdän ötålmäsdi:

(5)

Sürmä qoymäy munçä häm, cänå qarådir közläring,

Här biri cån qasdigä båqqan bälådir közläring.

Åşnå begånälärgä, bir ümr xuş–xuş nigåh.

Åşnålärgä gäräz nååşnådur közläring…

(1) İşte şimdi anne resmine gözlerini dikip bakarken, onun yüzündeki bilindik, çok olayların şahidi olmuş kırışıklıklar, hiçbir zaman gülmeyen nazik dudaklar, hasret dolu gözler Nizamcan'a: «Yavrucuğum, bensiz başından neler geçmiş, yolunu buluncaya kadar kollarımda tutamadım. Nerede olursan ol mutlu ol. Kötüye yaklaşma!» diyormuş gibiydi.

(2) Gökyüzü tıpkı yeni kireç sürülmüş duvar gibi yavaş yavaş ağarmaya başladı. Göğe uzanan çıplak kavakların üçü birden tıpkı ateşte kızdırılan gümüş gibi kıpkızıl olmuştu.

(3) Sokaktan ayak sesleri de işitilmeye başladı. Atlas gibi parlayan gökyüzü, temiz hava Nizamcan'ın kalbindeki ağır, hazin düşünceleri unutturmuş gibiydi.

X

(4) Zebihan o kadar güzel değildi. Ama onun iki gözü… Bu gözler bakanı yakıyordu. Zırıllamalı bir genç vardı ki, onun kapısı önünden laf atmadan geçemezdi:

(5)

Rastık sürmeden bu kadar da, canan karadır gözlerin,

Her biri can almak için bakan beladır gözlerin.

Dost yabancılara, bir ömür güzel güzel bakan.

Dostlara kin düşmandır gözlerin…

(1) Zebixån supädä bu qoşıqlärni eşitib yåtärdi. Åpäsi uning tepäsigä kelib bir yåstıq bolib tozib ketgän såçlärini yığıştirib ungä mehr bilän tikilärdi–dä, hämişä bir gäpni äytärdi:

(2) —Sen ölgür, nåz qılävermäy bittäsini tänläsäng bolärdi. Påççängni biläsång–kü, gäp kötärmäydi.

(3) Zebixån påççäsining fe'lini cudä yaxşi biladi. U åpäsi äytgändek täcäng ådäm emäs, cudä mülåyim **(79)**. Åpäsi ungä tegib ikki bålälik boldi hämki, ulärning åräsidä biråntä såvuq gäp ötgänini bilmäydi. Cähli çıqib turgändä häm gäpini mätäl qoşib gäpirärdi. Åpäsi bir küni ortåğı ergä tegäyåtgänidä toygä ketib yärim keçäsigäçä qålib ketdi. Äksigä ålib Zebixån häm mäclisdä edi, kelsä påçäsi qoligä häli yolgä kirmägän båläni kötärib ålib håvligä ällä äytib yüribdi. Erkäk kişigä ällä äytiş şunäqayäm yäräşmäs ekänki, Zebixån hiringläb külib yubårdi. Kättä oğli tört yäşär Åmåncån dädäsining etägidän uşläb ergäşib yüribdi. U dåd deydi, çäqalåq çirilläb yığläydi, påççåsi dorilläb ällä äytädi.

(4) —Nimä gäp, tinçlikmi, påçä?

(5) Påççäsi indämädi. Bir åzdän keyin tonğıllädi:

(1) Zebihan sofada bu şarkıları duyuyordu. Ablası onun başına gelip bir yastıkta dağılmış saçlarını toplayıp ona şefkatle bakardı ve hep aynı sözü söylerdi:

(2) —Geberme emi, naz etmeden bir tanesini seçsen ya. Enişteni bilirsin ya, söz kaldırmaz.

(3) Zebihan eniştesinin huyunu çok iyi biliyordu. O ablasının söylediği gibi sinirli bir adam değil, çok sakindi. **(79)**. Ablası onunla evlenip iki çocuğu oldu hâlâ da onların arasında bir tane soğuk söz geçtiğini bilmezdi. Öfkelendiğinde de sözüne atasözü katıp konuşurdu. Ablası bir gün arkadaşı evleneceğinde düğüne gidip gece yarısına kadar kalmıştı. Aksilik Zebihan da toplantıda idi, geldiğinde eniştesi elinde henüz yürümeye başlamamış yavrusunu tutup avluda ninni söylüyordu. Erkek kişiye ninni söylemek pek yakışmadığından, Zebihan kıkır kıkır gülüverdi. Büyük oğlu dört yaşındaki Amancan, babasının paçasından tutup takip ediyordu. O bağırıyordu, bebek cırıldayıp ağlıyordu, eniştesi bağırarak ninni söylüyordu.

(4) —Ne oldu, hayırdır, enişte?

(5) Eniştesi ses çıkarmadı. Biraz sonra kendi kendine homurdandı:

(1) —Egäçim åvgä çıqdi, ketidän ğåvgä çıqdi. Qılgän işini qäräng, bålälärgä åvqat–påvqat qılmäy ketäveribdi. Qåzångä ot qaläy desäm, mänävi qolimdän tüşmäydi. Bunisi etägimgä yåpişib åldi. Cånimdän toyib ketdim.

(2) Zebixån därråv åvqat pişirib, ciyänlärigä yedirdi. Bålälär åçıqqanläridän yığläşäyåtgän ekän. Toyib därråv uxläb qålişdi. Åpäsi ikki xoråz çaqırgändä keldi.

(3) —Qayåqdä qålib ketding, åpä, påçäm beçårä qıynälib ketibdi–kü?

(4) Åpäsi boynidän märväridini, qulåqläridän ısırğälärini ålä turib hırıngläb küldi.

(5) —Qoyäver, bålä båqişning qanäqaligini bir bilib qoysin.

(6) Påççäsi yåtgän yeridä tonğıllädi. Uyqusi cudä pişib turgän ekän, äytgän mätäli unçä kelişmädi:

(7) —Bir dånå ådäm, kiçkinäginä, åzğınginä xåtingä üylänibdi. Ådämlär negä kiçkinä xåtingä üyländing, deb soräşgändä, cäncälning kiçikråğı dürüst, degän ekän.

(8) Bu gäpdän häyrån bolib qålişdi. Zebixånning åpäsi unçälik kiçik emäs, toläginä, loppiginä cüvån edi.

(9) —Bu nimä degäningiz? – dedi külib.

(10) Påççäsi gäpini yåpiştirålmägänidän oyğäysizlänib, közini yumib yålğåndän xurräk törtgän edi.

(1) —Ablan ava çıktı, arkasından kavga çıktı. Yaptığı işe bak, çocuklara yemek yapmadan gidiverdi. Kazana ateş atayım desem, işte kucağımdan inmedi. Bu da paçama yapışıp kaldı. Canımdan bezdim.

(2) Zebihan hemen yemek pişirip, yeğenlerine yedirdi. Çocuklar acıktıkları için ağlıyorlarmış. Doyunca hemen uyudular. Ablası iki horoz öttüğünde geldi.

(3) —Nerde kaldın, abla, eniştem zavallı mahvolmuş ya?

(4) Ablası boynundan incisini, kulaklarından küpelerini çıkarıp kıkır kıkır güldü.

(5) —Bırak, çocuk bakmanın nasıl olduğunu bir öğrensin.

(6) Eniştesi yattığı yerden kalktı. Uykusu çok gelmişken, söylediği deyimi o kadar anlaşılmadı:

(7) —Bir tane adam, biraz küçücük, incecik kadınla evlenmiş. İnsanlar niye küçücük kadınla evlendin, diye sordukları zaman, kavganın en küçüğü makbul, demiş.

(8) Bu söze şaşırmışlar. Zebihan'ın ablası o kadar küçük değil, dolgunca, şişmanca bir kadındı.

(9) —Bu ne demek? — dedi gülerek.

(10) Eniştesi lafını yapıştıramadığından duraksayıp, gözünü yumup yalandan horlamıştı.

(1) Påççäsi Tolänbåy moylåv eski kitåblärni köp oqıgän. Şuning üçün häm ikki gäpning birigä yå bäyt, yå bolmäsä ibrätli bir hikåyät istirib ötmäsä **(80)** köngli cåyigä tüşmäydi. Qaynätäsi ölgändä köp yaxşiliklär qılgän. Uning bu yaxşilikläri Zebixånning dilidä turibdi. Şu påççäsi uni oqıtdi, gäp–sözgä qåldirmäy åtädek qanåtigä åldi. Bä'zän Zebixån yoq päytläri er–xåtin piçirläb gäpläşib, tengi çıqsä Zebixånni birån yigitgä berişni mäslähätläşişärdi.

(2) —Zebixån åmån emäs, esli–huşli çıqdi. Qız bålä nåzik närsä, tengi çıqsä tekin ber, degändek, väqtidä egäsigä tåpşirsäk, yåmån bolmäsdi.

(3) Xåtini bu mehribån, hämiyätli erining ådämgärçiligidän köz yåşi häm qılib ålärdi.

(4) —Bu zämånning qızlärigä bir nimä deb bolärmidi? Özi tåpmäsä, biz tåpgänini näzärgä ilmäydi.

(5) Ämmå Zebixån özigä münåsib yigit izlärdi. Åyäğı tägidä oräläşäyåtgänlärini pisänd qılmäs, yolini tösib, yığläb därdini äytädigänlärni elämäs edi. U mağrur, uni åyåq uçidä körsätädigän, körkigä binå qoygän Tursunbåyning yürägigä ot täşlämåqçi, uning közini åçib qoymåqçi edi.

(6) Qızlärning hämäsi häm şunäqa bolädi. Ulär süykälgängä emäs, özini ålib qåçgängä qaräşädi. Tursunbåy änä şunäqalärdän edi.

(1) Eniştesi Tolanbay favori eski kitapları çok okumuş. Onun için de iki sözünün birine ya beyit, ya da ibret verici bir hikâye sıkıştırmasa **(80)** gönlü rahat etmezdi. Kayınpederi öldüğünde çok iyilikler yapmış. Onun bu iyilikleri Zebihan'ın sevgisini kazandı. Bu eniştesi onu okuttu, lafa söze aldırmadan baba gibi kanatları altına aldı. Bazen Zebihan olmadığı zamanlarda karı koca fısıldayarak konuşup, dengi biri çıksa Zebihan'ı bir yiğitle evlendirmeyi konuşurlardı.

(2) —Zebihan kötü değil, akıllı başında oldu. Kız çocuğu nazik bir şey, dengi çıkarsa bedava ver, demiş gibi, zamanında sahibini bulursak, fena olmaz.

(3) Karısı, bu şefkatli, namuslu kocasının insanlığından gözleri de yaşarırdı.

(4) —Bu zamane kızlarına bir şey denir mi? Kendi bulmayıp, biz bulsak dikkate almaz.

(5) Ama Zebihan kendine münasip yiğit arıyordu. Ayağı altında dolaşanları önemsemez, yolunu kesip, ağlayarak derdini anlatanları umursamazdı. O mağrur, onu önemseyemen, gönlünde taht kuran Tursunbay'ın yüreğine ateş düşürmek, onun gözünü açmak istiyordu.

(6) Kızların hepsi de böyleydi. Onlar kendilerine yapışanları değil, peşinden koşturanlara bakıyorlardı. Tursunbay işte böylesi insanlardandı.

(1) U çiråyli, qåmäti quyib qoygändek pähläván yigit. Birån märtä såqåli ösib yürgänini heç kim körmägän. Kiyimläri hämişä tåzä. Etigi åynädek yiltiräb turädi. Özi bolsä qızlär åldidän ätäyin gerdäyib, pisänd qılmäy ötädi. Hättå u ortåqlärigä mäqtänib, fälån qızni bir läqıllätämän körib qoyäsänlär, derdi–dä, gäråv båyläşib, qızlär bilän birån cåygä vå'däläşärdi. Keyin u vä'däläşgän cåygä bårmäy åğäynilärini tåmåşä qılgäni yubårärdi. Såçini mäydä örib, yäsänib kelgän beçårä qız uni kütä–kütä qäytib ketärdi. Tursunbåyning ortåqläri uni ermäk qılib årqasidän qaräb qålişärdi. Tursunbåy şunäqa gäråvlärdä neçä märtä ortåqlärini äräqqa tüşirgän.

(2) Zebixån mänä şu Tursunbåyning işqıdä küyärdi. Tursunbåy bolsä ungä qayrilib häm qarämäsdi.

(3) Qız bålä şäytån bolädi. Ägär u äståydil qasd qılsä här qandäy erkäkning häm yüräğini yåndirä ålädi. Bir täsådif roy berdi–yu, Tursunbåy oq yegän kämtärdek tipirçiläb qåldi.

(4) Bäyräm künläri Zärkent güzäri cudä gävcum bolädi. Kättä klübdä åbläst' teätri här xil tåmåşälär **(81)** qoyärdi. Gäcäk qoygän kelinçäklär, ğıcim romål örägän qızlär fåtågräfiyä åldidä oräläşib qålişädi. Fäner budkä åldidä yigitlär kruckä çetidän köpik pufläb pivå içişädi. Måråcenåyexånä bålälärning qıy–çuvigä tolib ketädi.

(1) O yakışıklı, endamı kalıp koyulmuş gibi pehlivan bir yiğit. Bir kez sakalının uzadığını hiç kimse görmemiş. Kıyafetleri hep temiz. Çizmesi ayna gibi parlardı. Kendi ise kızların önünden bile bile böbürlenip, önemsemeden geçerdi. Hatta o arkadaşlarına hava atıp, filan kızı bir kandırırsam görürsünüz, derdi ve iddiaya girip, kızlar ile bir yerde buluşmaya sözleşirdi. Sonra buluşacakları yere gitmeden arkadaşlarını seyretmeye gönderirdi. Saçını minik örüp, süslenip gelen zavallı kız onu bekleye bekleye geri dönerdi. Tursunbay'ın arkadaşları onunla dalga geçip arkasından bakarlardı. Tursunbay böyle bahislerde kaç kez arkadaşlarından rakı kazanmış.

(2) Zebihan işte bu Tursunbay'ın aşkıyla yanıyordu. Tursunbay ise ona dönüp de bakmazdı.

(3) Kız çocuk şeytan olur. Eğer o gerçekten karar verirse her türlü erkeğin de yüreğini yakabilirdi. Bir rastlantı meydana geldi de, Tursunbay kurşun yemiş güvercin gibi sarsıldı.

(4) Bayram günleri Zarkent çarşısı çok kalabalık olur. Büyük kulüpte bölge tiyatrosu her türlü oyunu **(81)** sergilerdi. Kâkül koyan gelinler, buruşuk şal ören kızlar fotoğrafçının önünde toplanırlardı. Kontrplaktan kulübenin önünde delikanlılar büyük bira bardağı kenarından köpük üfleyerek bira içiyorlardı. Dondurma dükkânı çocukların bağırış çağırışlarıyla dolup taşıyordu.

(1) Zebixån ikkinçi mäy küni Yäkkätutdägi ortäğınikidän ziyåfätdän keläyåtgän edi. Etäginin ikki yänidä peçäk åçilgän såråkçä köyläginі yelkäsigä täşläb ålgän Tursunbåyning pivå içib turgänini körib köçäginin närigi betigä ötib ketmåqçi boldi. Tursunbåy qızil etigining qoycini båldirigä burmä qılib tüşirib, gälife şimi üstidän cez toqasigä yüräk täsviri tüşirilgän enlik kämär täqib ålgän edi.

(2) U ortåqlärigä Zebixånni körsåtib nimädir dedi. Şiräkäyf yigitlär yält etib ungä qaräşdi. Keyin ulär ortäsidä qandäydir tårtişuv båşländi. Tursunbåy ikki bärmåğini åğzigä tikib huştäk çäldi. Zebixån nimä gäp deb årqasigä qarägän edi, Tursunbåy uni imläb çäqirdi. Qız pisänd qılmäy ketäverdi. Cähli çıqqan Tursunbåy yänä hüştäk çäldi:

(3) —Håy, mengä qarä deyäpmän!

(4) Qız toxtädi.

(5) —Nimä deysän?

(6) —Bäqqa kel!

(7) —Men itmänmi, negä hüştäk çälib çäqıräsän? İşing bolsä özing kel!

(8) Tursunbåy, «Åbbå!» degäniçä ungä qaräb yürdi. Yigitlär Tursunbåyini ermäk qılib, qah–qah urib külib yubårişdi. Ulärning biri:

(9) «Ölä, öl ösälning qadåğı neçä puldän tüşdi?» deb hiringlädi.

(1) Zebihan 2 Mayıs günü Yakkatuttaki arkadaşının düzenlediği ziyafetten geliyordu. Eteğinin iki yanından sarmaşık açılan gömleğini omzuna atan Tursunbay'ın bira içtiğini görünce sokağın öteki tarafına geçmek istedi. Tursunbay kırmızı çizmesinin koncunu baldırına kıvırarak indirmiş, külot pantolonu üstünden pirinç tokasına kalp resmi yapılmış geniş kemer takmıştı.

(2) O arkadaşlarına Zebihan'ı gösterip bir şeyler söyledi. Çakırkeyif delikanlılar birdenbire ona baktılar. Sonra onlar arasında bir nedenden tartışma başladı. Tursunbay iki parmağını ağzına sokup ıslık çaldı. Zebihan ne oldu diye arkasına doğru bakmıştı ki, Tursunbay onu işaret vererek çağırdı. Kız umursamadan yoluna devam etti. Öfkelenen Tursunbay yine ıslık çaldı:

(3) —Hey, bana bak diyorum!

(4) Kız durdu:

(5) —Ne diyorsun?

(6) —Buraya gel!

(7) —Ben köpek miyim, niye ıslık çalıp çağırıyorsun? İşin varsa kendin gel!

(8) Tursunbay «Abov» diyerek ona doğru yürüdü. Delikanlılar Tursunbay ile dalga geçip, katıla katıla gülüyorlardı. Onlardan biri:

(9) «Ne oldu morardın mı? (?)» diye kıkır kıkır güldü.

(1) Tursunbåy ikki qulåğıgäçä qızärib Zebixånning åldigä keldi.

(2) —Şärmändä qılding–kü, kelä qålsäng et–beting kämäyib qålärmidi?

(3) Zebixån ungä ğäzäb bilän qarädi. Tursunbåy åyåq üstidä äräng turär, här gändiräklägänidä yelkäsidägi ğıcim bolib ketgän köylägi yergä tüşib ketärdi. Uni ålämän deb ikki märtä otirib häm qåldi.

(4) —Meni ortåqlärim åldidä şärmändä qılding.

(5) —Ådämning här nimä bolgäni yaxşi? Sen fäqat özingni oyläysän. Bir pullik mänfääting üçün båşqa ådämning åbrosini åyåq åstigä ålib tepkiläşdän häm tåymäysän. Bilib turibmän. Åtäyniläring **(82)** bilän gäråv bäyläşib meni çäqirding. Uyälmäysänmi? Vicdåning bårmi özi?

(6) Qoligä kruckäsi bilän ulärgä yäqınläşäyåtgän yigit läbidini yäläb qıçqırdi.

(7) —Yäşä, qızçä, båpläding. Guşnäni yärimtägä tüşirding.

(8) Tursunbåy ortåğıgä yeb yubårgüdek oqräyib qarädi. Zebixån Tursunbåygä äçinibmi, ğäzäblänibmi, bir qarädi–dä, indämäy yoligä ketäverdi. Tursubåy qollärini muştläb årqasidän qaräb turgäç, keyin qol siltäb, qızning årqasidän ketdi.

(1) Tursunbay kulaklarına kadar kızararak Zebihan'ın önüne geldi.

(2) —Rezil ettin ya, gelsen yağların mı erirdi?

(3) Zebihan ona öfkeyle baktı. Tursunbay ayakta güç bela duruyor, her sendeleyişinde omzundaki buruşan gömleği yere düşüyordu. O alayım diye iki kez oturup da kaldı.

(4) —Beni arkadaşlarımın önünde rezil ettin.

(5) —İnsanın böyle olması iyi oluyor muymuş? Sen sadece kendini düşünüyorsun. Beş kuruşluk menfaatin için diğer insanların itibarını ayaklar altına almaktan çekinmiyorsun. Biliyorum. Arkadaşların **(82)** ile bahse girip beni çağırdın. Utanmıyor musun? Vicdanın var mı senin?

(6) Elinde bira bardağı ile onlara yaklaşan delikanlı ağzını yalayıp bağırdı:

(7) —Yaşa, kız, ağzının payını verdin**.** Havasını indirdin (?).

(8) Tursunbay arkadaşına yiyecekmiş gibi tehditkâr baktı. Zebihan Tursunbay'a acır gibi, sinirlenir gibi bir bakış attı ve sessizce yoluna devam etti. Tursunbay ellerini yumruk yapıp arkasından baktıktan sonra el sallayıp kızın peşinden gitti.

(1) Zebixån Tursunbåyning bu qılığıdän nihåyätdä ğäzäblängän edi. Xorligi kelib, öpkäsini tutåmlädi. Közläridän yåş dumäläyverdi, dumäläyverdi… Zirillämägä şu väcåhätdä kirib bårişdän istihålä qılib, yol çetidägi teräk tägigä kelib otirdi. U håzir Tursunbåy yäqınigä kelsä, yumdäläb täşläşgä åğzigä kelgän sözlär bilän qarğäşgä täyyår edi.

(2) Qızärgän qåvåqlärini etägigä ärtib ornidän turmåqçi edi, yäqın kelib qålgän Tursunbåyni körib yänä otirdi.

(3) —Sen yärämäs, qaräb turgin, dädänggä äytib bermäsäm!...

(4) Tursunbåy qılgiliklärini köpinçä dädäsidän yäşirärdi. Zebixånning gäpi uni bir åz säråsimägä sålib qoydi.

(5) —Cinni boldingmi! Häzilni häm bilmäysän–ä. Häzilläşdim.

(6) —Häzil şunäqa bolädimi? Meni şärmändä qılib, äräq yutmåqçi boldingmi? Mä, mä pul. Pul keräkmi sengä? – Zebixån romålçäsigä tügilgän pulni ungä ırğıtti. – Uyäti yoq, nåmärd!

(7) —Åğzinggä qaräb gäpir. Kältäk yemägin, tağın.

(8) —Qani, ur. Ur, märd bolsäng!

(9) Tursunbåy ungä yäqın kelålmädi. Tişini ğıçırlätib turäverdi. Zebixån ornidän turdi–dä etäklärini qåqib uni mäsxärä qıläyåtgändek corttägä ming turlänib köçäning ortäsidän conäb qåldi.

(1) Zebihan Tursunbay'ın bu huyuna, sonunda öfkelenmişti. Üzülünce, öfkesine hâkim olamadı. Gözlerinden yaşlar yuvarlanıverdi, yuvarlanıverdi… Zırıllamaya bu halde girmekten endişe edip, yol kenarındaki kavak altına gelip oturdu. O şimdi Tursunbay yaklaşırsa, tırmalamaya, ağzına geleni söyleyerek beddua etmeye hazırdı.

(2) Kızaran göz kapaklarını eteğine silip yerinden kalkmak istedi, yaklaşan Tursunbay'ı görüp yine oturdu.

(3) —Seni alçak, görürsün, babana söylemez miyim?...

(4) Tursunbay yaptıklarını çoğunlukla babasından gizlerdi: Zebihan'ın sözü onu biraz paniğe sevketti.

(5) —Delirdin mi! Şakadan da anlamıyorsun, ha. Şaka yaptım.

(6) —Şaka böyle mi olur? Beni rezil edip, içki mi içmek istiyordun? Al, al para. Para mı lazım sana? – Zebihan mendiline düğümlenen parasını ona fırlattı. – Utanmaz, namert!

(7) —Ağzından çıkanı kulağın duysun. Dayağı yersin, yine.

(8) —Hadi vur. Vur, erkeksen!

(9) Tursunbay ona yaklaşamadı. Dişlerini gıcırdattı. Zebihan yerinden kalktı ve yüz çevirip onunla dalga geçermiş gibi inadına fikrinden vazgeçip sokağın ortasından geçip gitti.

(1) Şu–şu boldi–yu, Tursunbåy Zebixångä ropärä kelålmäydigän bolib qåldi. Qız åldidän çıqib qålgän päytlärdä Tursunbåy bir nimäni bähånä qılib burilib ketädi yå bolmäsä lävlägidek qıp–qızärib turäverdi.

(2) Tursunbåy hämmäväqt xåhişigä yetgän, nimäni xåhläsä oşängä erişgän bålä edi. Zebixån birinçi **(83)** bolib uning yüzigä tik qarädi. Birinçi bolib uning tä'zirini berib qoydi.

(3) Tursunbåy undän öç ålişgä intilärdi. Bä'zän esä insåfgä kelib, äståydil üzr sorämåqçi bolärdi. Lekin öç häm ålålmädi, özr häm sorålmädi. Årägä üçinçi bir sävdå suqıldi.

(4) U Zebixånni yaxşi körib qåldi. U bu qızning nimäsini yaxşi körib qålgänini özi häm bilmäsdi. Kim biläsdi, u Zebixånning Märğılån surätxånäsi devåridägi, såät täqqan qolini iyägigä tiräb tüşgän surätini körgänidämi, häväsqårlär togärägi «Tåhir vä Zührä»dän pärçä qoygändä Zührä bolib çıqqanini körgänidämi, qaçån, qandäy qılib yaxşi körib qålgänini bilmäydi. Därhaqiqat, Zebixånning suräti cudä yaxşi çıqqan edi.

(5) Tursunbåy oşändä surätgä mähliyå bolib qaräb qålgän, fäqat: «Änävini qarä–yä, özimizning topåri Zebimi şu? Yüzigä tüzükråq qarämägän ekämän–dä. Våy, munäqasi bolmäydi!.. Tävbä–ye! Råstdän Zebimi…» – deyä ålgän edi.

(1) Böyle olduktan sonra, Tursunbay Zebihan ile yüz yüze gelemez oldu. Kız önüne çıktığı zamanlarda Tursunbay bir şeyi bahane edip dönüp gidiyordu yoksa pancar gibi kıpkırmızı oluveriyordu.

(2) Tursunbay her zaman arzusuna ulaşmış, neyi istese onu elde etmiş bir çocuktu. Zebihan ilk kez **(83)** onun istediğini reddeden kişiydi. İlk kez onun ağzının payını verdi.

(3) Tursunbay ondan öç almak için can atıyordu. Bazen de insafa gelip, içten özür dilemek istiyordu. Ama öç de alamadı, özür de dileyemedi. Araya üçüncü bir duygu karıştı.

(4) O Zebihan'ı seviyordu. O bu kızın neyini sevdiğini kendi de bilmiyordu. Kim bilir, o Zebihan'ın Margilon fotoğrafçısının duvarındaki, saat takan elini çenesine dayadığı resmini gördüğünde mi, amatörler topluluğu «Tahir ve Zühre»den sahne koyduğunda Zühre olduğunu gördüğünde mi, ne zaman, nasıl olup sevdiğini bilmiyordu. Gerçekten, Zebihan'ın resmi çok güzel çıkmıştı.

(5) Tursunbay orada resme büyülenmiş bir şekilde bakmış, sadece: «Şuna bak ya, bizim saf Zebi mi bu? Yüzüne iyice bakmamışım ya. Vay, böyle değildi!.. Tövbe ya! Gerçekten Zebi mi…» – demişti.

(1) Häväsqårlär teätrining tåmåşäsi bolädigän küni Tursunbåy klübgä pisänd qılmäy kirgän edi. Zebixån şunäqayäm qılıqlär qıldiki, Tursunbåy ängräyib qåldi. Zebi «Åtmägäy tång»ni cudä ålärkän. Tåğa: «Våy puçuğ–ey», deb yubårgänini Tursunbåy öz qulåği bilän eşitdi. Äşulä tämåm bolgändän keyin klüb içi çäpäkdän lärzägä keldi. Tåmåşä tåmåşäligidä qålib oşä äşuläni yänä äyttirişdi. Pärdä yåpilgändä Tolänbåy sähnägä çıqib, tüşüntirdi:

(2) —Ortåqlär, spektakldä äşugä ikki märtä äytilmäydi, şungä riåyä qılinglär!

(3) Tursunbåy luqmä täşlädi:

(4) —Kättä teätrlärdä şunäqa bolsä bårdir, bu özimizning teätr. Känçä xåhläsäk, şunçä äyttirämiz. Sendäqa recisårni qarä–yu!..

(5) Spektäkl' tämåm bolgändän keyin cäncäl çıqdi.

(6) —Bu yåğini häm körsätsin.

(7) Tolänbåy yänä sähnägä çıqdi.

(8) —Ortåqlär, dävåmini ikki åydän keyin körsätämiz. Bu tåmåşädän bir pärçä, xålås.

(9) Yåşlär qıy–çuv kötärişdi.

(10) —Çåräktä tåmåşägä ådäm yığib otiribsänmi?

(1) Amatörler tiyatrosunun gösterisi olacağı gün Tursunbay kulübe umursamadan girmişti. Zebihan öyle karakterler canlandırdı ki, Tursunbay'ın ağzı açık kaldı. Zebi «Açmayan tan»ı çok iyi oynuyordu. Dayı'nın: «Vay yassı burun» dediğini Tursunbay kendi kulağı ile işitti. Şarkı bittikten sonra kulübün içi alkıştan sarsıldı. Gösteriyi seyretmeyi bırakıp o şarkıyı yine söylettiler. Perde kapandığında Tolanbay sahneye çıkıp, izah etti:

(2) —Arkadaşlar, oyunda şarkı iki kez söylenmez, buna anlayış gösterin!

(3) Tursunbay atıldı:

(4) —Büyük tiyatroda böyle yapılıyor olabilir, bu kendimizin tiyatrosu. Ne kadar istersek, o kadar söylettiririz. Senin gibi rejisörü bak ya!..

(5) Oyun bittikten sonra karışıklık çıktı.

(6) —Bu kısmını da göstersin.

(7) Tolanbay yine sahneye çıktı.

(8) —Arkadaşlar, devamını iki ay sonra göstereceğiz. Bu temsilden bir parça, sadece.

(9) Gençler gürültü çıkardı.

(10) —Yarım temsile mi insanları topluyorsunuz?

(1) Ådämlär Zebixånning sän'ätigä qåyil qålib, tåmåşädän köngilläri tolmäy tärqaşdi. Änä şundän **(84)** keyin Tolänbåy, äståydil kirişib p'yesäni hämmäsini körsätiş niyätidä künårä häväskårlär bilän şuğullänä båşlädi. Ämmä uruş båşlänib, bu işlär qålib ketdi. Häväskårlär fråntgä ketdi. Tåhir rålidä çıqadigän, Qårä båtir boladigänlär fråntdä düşmängä qarşi cäng qılgäni åtlänişdi.

(2) Şu–şu boldi–yu, Tursunbåyning qulåğıdän Zebixånning åvåzi näri ketmäy qåldi. Közini åçsä qaşqar båldåq täqqan suräti, közini yumsä äşuläsi uni nåtinç qıläverdi. U cudä köp gäräng bolib yürgäç, qızning yolini tösib, ğoldiräb muhäbbät izhår qıldi.

(3) Zebixån arıq båyidä tålgä åräşib çıqqan çirmåvuqning kärnäy gülidän bittäsini üzib kökrägigä, pästgä qarätib täqib åldi–dä:

(4)— Tüşündingmi? — dedi:

(5) Tursunbåy tüşündi. Tüşündi–yu, yürägi örtänib ketgänini bildiriş üçün åtgä oxşäb pişqırib xorsindi.

(1) İnsanlar Zebihan'ın sanatına hayran kalıp, temsilden hoşnut olmaksızın dağıldılar. İşte bundan **(84)** sonra Tolanbay, gerçekten önayak olup piyesin tamamını gösterme niyetiyle iki güne bir amatörler ile ilgilenmeye başladı. Ama savaş başlayınca, bu işler kaldı. Amatörler savaşa gitti. Tahir rolünde oynayan, Kara batır olanlar cephede düşmana karşı savaşmak için atıldılar.

(2) Böyle oldu ya, Tursunbay'ın kulağından Zebihan'ın sesi hiç gitmez oldu. Gözünü açtığında Kaşkar yüzük takmış resmi, gözünü yumduğunda şarkısı onu rahat bırakmıyordu. O çok fazla afallayınca, kızın yolunu kesip, mırıldanarak sevgisini açıkladı.

(3) Zebihan ark boyunda söğüde sarılmış sarmaşığın zurnamsı çiçeğinden bir tanesini koparıp göğsüne, aşağıya doğru takıverdi ve:

(4) —Anladın mı? – dedi.

(5) Tursunbay anladı. Anladı ve üzüldüğünü bildirmek için at gibi koklayıp iç çekti.

(1) Äyål qalbi tåş bolsä häm älläqayeri päxtädän yumşåq, ipäkdän mäyin bolädi. Äytilgän gäp oşä cåygä bårib tegsä bekår ketmäydi. Tursunbåyning şu qalbäki xorsinişi Zebixån köksidägi oşä här närsäni keçirä åluvçi, här qandäy därddän oşä lärzägä tüşüvçi cåygä bårib qadälgän edi. Zebixån ungä yån berdi. Heç kimgä sözini bermägän, häli yegär urilmägän, cilåv sålinmägän äsåv ciyråndek şätälåq åtib yürgän boz båläning båş egib titräb turişi Zebixånning könglini yumşätdi. U beixtiyår uning qolläridän uşlädi. Tursunbåy uning qollärini ålib qızib turgän betlärigä işqadi.

(2) Tursunbåy härbiy xizmätgä ketär åldidä ulär åxirgi märtä qırgä çıqişdi. Oşändä ulärning yulduzläri pårläb turärdi. Tursunbåy qåvciräb qålgän ärıqqa çälqänçä yåtib åsmånä tikildi. Yulduzlär milt–milt qılib imläşädi. Yigitning közläridä yåş yiltiräyåtgänini Zebixån sezmäsdi. İkkåvlari häm öz yulduzlärigä tikilib nimälärnidir oyläşärdi...

(3) —Oşä yerlärdä häm şu yulduz körinärmikin? – dedi Zebixån.

(4) —Körinädi. Hämmä cåydän körinädi, – dedi Tursunbåy yığlämsiräb.

(5) Tursunbåyning därd bilän, äläm bilän gäpiräyåtgänini Zebixån sezib qåldi. Båşidän quçåqläb kökrägigä **(85)** båsdi. Tursunbåy yığlärdi. Zebixån uning såçlärini silädi.

(1) Kadın kalbi taş olsa da bir yeri pamuktan yumuşak, ipekten narin olur. Söylenen söz oraya vardığında boşa gitmez. Tursunbay'ın bu kalbi iç çekişi, Zebihan'ın kalbindeki o yer her şeyi affedici, her türlü acıyı dindirici yere gidip saplanmıştı. Zebihan ona yenildi. Hiç kimseye söz vermeyen, henüz eğer vurulamamış, gem takılamamış yabani at gibi çifte atan yağız delikanlının boynunu büküp titreyişi Zebihan'ın kalbini yumuşattı. O gayri ihtiyari onun ellerinden tuttu. Tursunbay onun ellerini alıp ateşlenmiş yüzüne sürdü.

(2) Tursunbay askere gitmeden önce de onlar son kez kıra gittiler. Orada onların yıldızları parlıyordu. Tursunbay kuruyan ark üzerine sırt üstü yatıp gökyüzüne gözlerini dikti. Yıldızlar yanıp sönüyordu. Delikanlının gözlerinde yaş parladığını Zebihan fark etmedi. İkisi de kendi yıldızlarına gözlerini dikip bir şeyler düşünüyordu…

(3) —Oralarda da bu yıldız görünür mü acaba? – dedi Zebihan.

(4) —Görünür. Her yerden görünür, – dedi Tursunbay ağlamaklı.

(5) Tursunbay'ın dertle, elemle konuştuğunu Zebihan fark etti. Başından kucaklayıp göğsüne **(85)** bastı. Tursunbay ağlıyordu. Zebihan onun saçlarını okşadı.

(1) Oşä keçä Zebixån uxläyålmädi. Keng supädä tolğänib çıqdi. O åpäsining qımmätbähå bezäklärini taqib, yüzlärigä bilinär–bilinmäs qızil sürtib, ätirgä çömilgändek bolib Tursunbåyning åldidan ötgäni, ongä dåimå bepärvå qaräydigän Tursunbåy ketidän ängräyib qaräb qålgänini eslädi. Tursunbåy ålisgä, qån tökiläyåtgän, båmbälär pårtläyåtgän cåygä ketdi, deb oylägän edi Zebixån. Ämmå Tursunbäy qåçibdi. Frântgä yetmäyåq yigitlär cån ålib, cån beräyåtgän cåylärgä qadämi yetmätåq qåçibdi.

(2) Bu şum xabär Zebixånni tämåmän esänkirätib qoydi. Ävväligä nimälär boläyåtgänini bilålmäy gäbgib yürdi. Keyin bu dähşätni ådämlär közidä, muåmäläsidä körib birdän yüragi oynäb ketdi.

(3) Şu künlär «Äzizxån qahrämån boldi» degän xabär kelgän edi. Bir qışlåqning ikki båläsidän bir kündä iki xıl xabär keldi. Biri qahrämån, biri qåçåq!

(4) Zebixån tolğänib–tolğänib yığlädi. Åxiri bu nåmärd, åhdini buzgän yigitni qalbidän sidirib täşläşgä ähd qıldi.

(5) Bu Zebixån oylägänçä åsån iş emäsdi. Ulärning birgä keçirgän, ähd–päymån qılgän ånlärigä güvåh yulduzlär hämån pårläb turişibdi. Ulär keçgän künlärni esgä sålib, biri Tursunbåy bolib, biri Zebixån bolib här keçä häli bärg yåzmägän nåvdälär åräsidän qaräşmåqdä.

(1) O gece Zebihan uyuyamadı. Geniş sofada dolanıp durdu. O ablasının değerli süslerini takıp, yüzüne hafif allık sürüp, parfüme batmış gibi olup Tursunbay'ın önünden geçtiğinde, ona daima dikkatsizce bakan Tursunbay'ın arkasından ağzı açık baktığını hatırladı. Tursunbay uzağa, kan dökülen, bomba atılan yere gitti, diye düşünmüştü Zebihan. Ama Tursunbay kaçmıştı. Cepheye ulaşmadan, delikanlıların ölüm kalım savaşı verdiği yerlere adım bile atmadan kaçmıştı.

(2) Bu uğursuz haber Zebihan'ı tamamen şaşkına çevirmişti. Öncesinde ne olduğunu bilemeden sersemleşti. Sonra bu dehşeti insanların gözünde, davranışında görünce kalbi hızla çarpmaya başladı.

(3) Bugünlerde «Azizhan kahraman oldu» diye haber gelmişti. Bir köyün iki çocuğundan bir günde iki çeşit haber geldi. Biri kahraman, biri kaçak!

(4) Zebihan allak bullak olup ağladı. Sonra bu namert, sözünü tutmayan delikanlıyı kalbinden silip atmaya yemin etti.

(5) Bu Zebihan'ın düşündüğü kadar kolay iş değil. Onların birlikte geçirdiği, yemin ettiği anların şahidi yıldızlar hâlâ parlıyordu. Onlar maziyi hatırlatıp, biri Tursunbay, biri Zebihan olup her gece henüz yaprak açmamış filizler arasından bakmaktalar.

(1) Ädirlär–çi! Ulärning ilk sevgisigä güvåh bolgän qırlärni qopårib täşläb bolmäydi–kü! Åvåz yetmäs åsmändä hämån mildiräb turgän yulduzlärni üzib ålib öngirlärgä ulåqtirålmäysän–ku! Ulärni kök yüzidän sidirib täşläb bolmäydi–kü!

(2) Zebixån qalbidä tolib–tåşgän älämläri kimgä såçişini bilmäsdi.

(3) Zebixån oyläb–oyläb, Tursunbåyni eslätädigän köçälärdän, såy boyläridän näri ketişgä ähd qıldi.

(4) U Tåğa könsä Näymängä ketädi. Şu niyätdä ornidän turib bir väräq qåğåzni åldigä qåyib qalämni tişlägänçä oylänib qåldi **(86)**.

XI

(5) İkrämcån ertäläb şämålning guvilläşidän uyğånib ketdi. Äpil–täpil kiyinib ornidän turdi–dä, håvligä tüşdi. Hämån şämål nåvdälärni bir–birigä äyqaş–uyqaş qılib, håvli yüzidägi qåğåz pärçälärini u yåqdän–bu yåqqa uçirib yürärdi.

(6) Künbåtär tåmåndän qorğåşindek qåp–qårä bulut şu tåmångä sudrälib kelmåqdä. İkrämcånni täşviş båsdi. Axir bugün ådämlär çölgä ketişädi. Toqaydän, båtqåqlärdän busiz häm ötiş qıyin, yåmğır quyib bersä åtlärgä cäbr bolmäsmikän? Cälä quyib tursä åçıq dälädä qandäy qılib båşpänä körib bolädi? Ägär hävå şu xildä äynib tursä ertägä cönäşsämikän?

(1) Ya yamaçlar! Onların ilk aşkına şahit olan tepeleri söküp atamazdı ki! Ses yetişmez gökyüzünde hâlâ yanıp sönen yıldızları koparıp çukura atamazsın ya! Onları gökyüzünden silip atamazdı ya!

(2) Zebihan kalbinde dolup taşan dertlerini kime anlatacağını bilemiyordu.

(3) Zebihan düşüne düşüne, Tursunbay'ı hatırlatan sokaklardan, vadi boylarından uzaklaşmaya yemin etti.

(4) O, Dayı kabul ederse Nayman'a gidecekti. Bu niyetle yerinden kalkıp bir sayfa kâğıdı önüne koyup kalemi ısırarak düşünüyordu **(86)**.

XI

(5) İkramcan sabahleyin rüzgârın uğuldamasıyla uyandı. Apar topar giyinip yerinden kalktı ve avluya çıktı. Hâlâ rüzgâr filizleri birbirine çarptırıp, avlu üzerindeki kâğıt parçalarını ordan oraya uçuruyordu.

(6) Batıdan kurşun gibi kapkara bulut bu tarafa sürüklenip geliyordu. İkramcan'ı sıkıntı bastı. En sonunda bugün insanlar çöle gidecekti. Kamışlıktan, bataklıklardan zaten geçiş zor, yağmur yağarsa atlara eziyet olmaz mı? Bardaktan boşanırcasına yağarsa açık bozkırda nasıl sığınak bulacaklardı? Eğer hava böyle bozulmaya devam ederse yarın yola çıkabilecekler miydi?

(1) Nizåmcån häm turdi. U İkråmcånning nimädän täşvişlänäyåtgänini sezgäni üçün indämäy bårib sämåvärgä ot täşlädi.

(2) —Mengä qarä, ciyän, – dedi İkråmcån uning åldigä kelib. – Här ehtimålgä qarşi köç–körånlärni toğriläb turinglär, men bir güzärgä çıqib kelämän. Ägär özim kelålmäsäm ärävä yubårämän. Prävleniye åldigä çıqaveringlär.

(3) Tåğa, xåtin–xaläc turär cåy bitgändä bårädi, xåzirçä özinglär ketäveringlär, degän edi. Ämmå İkråmcån xåtini yålğız täşläb ketgäni köngli bolmädi. Ålib ketişgä qarår qıldi. Ägär xåtini xuvilläb yåtgän üydä bir özi qålsä iç–etini yeb qoyädi.

(4) İkråmcån åsmångä qaräy–qaräy köçägä çıqib ketdi. Cännät xålä sigirni çårbåğgä ärqånläyåtgän edi. Çeläkdä süt kötärib kirdi.

(5) —Ämäking qani? – dedi u çeläkni åşxånä åstånäsigä qoyä turib.

(6) —Täyinläb, idårägä çıqib ketdilär, köçlärni täyyårläb qoyä turärmişmiz.

(7) —Eşikni qulfläb ketäverärkänmizmi?

(8) —Unisini äytmädilär.

(9) Cännät xålä Näymängä ketämiz, degän gäpni eşitgändä, bunçälik bolär, deb oylämägän edi. Bu gäpning bütün dähşäti şu tåpdä bilindi. U şu üygä kelin bolib yår–yår bilän kirib kelgän. Şu üydä neçä bålä körib, neçäsini tupråqqa bergän. Bu üy uning eng bähtiyår, eng äzåbli künlärigä güvåh. Eh–he, bu üy devårläri åräsidä uning qänçä **(87)** –qänçä ümri ötgän. Şu üydä yığlägän, şu üydä külgän…

(1) Nizamcan da kalktı. O İkramcan'ın niye endişelendiğini anladığı için ses çıkarmadan gidip semavere ateş attı.

(2) —Bana bak, yeğen, – dedi İkramcan onun yanına gelip. – Her ihtimale karşı göç eşyasını hazırlayın, ben bir çarşıya çıkıp geleceğim. Eğer kendim gelemezsem araba gönderirim. Yönetim önüne geliverin.

(3) Dayı, kadın–kız kalacak yerleşim yerleri yapıldığında gelecek, şimdilik siz gidin, demişti. Ama İkramcan'ın karısını yalnız başına bırakmaya gönlü razı olmadı. Götürmeye karar verdi. Eğer karısı in cin top oynayan evde tek başına kalsa içi içini yerdi.

(4) İkramcan gökyüzüne baka baka sokağa çıktı. Cennet teyze ineği ahıra bağlıyordu. Kovada süt getirdi.

(5) —Amcan hani? – dedi o kovayı mutfak eşiğine koyarken.

(6) —Görev verip, yönetime gitti, göçleri hazırlayacakmışız.

(7) —Kapıyı kilitleyip gidiverecek miymişiz?

(8) —Orasını söylemediler.

(9) Cennet teyze Nayman'a gidiyoruz, sözünü işittiğinde, bu kadar çabuk olur, diye düşünmemişti. Bu sözün bütün dehşeti o anda anlaşıldı. O bu eve gelin olup yar–yar ile girmiş. Bu evde kaç çocuk görüp, kaçını toprağa vermiş. Bu ev onun en mutlu, en ızdıraplı günlerine şahit. Eeh, bu ev duvarları arasında onun ne kadar **(87)** ömrü geçmiş. Bu evde ağlamış, bu evde gülmüş…

(1) Endi bu üyni täşläb toqaygä ketyäpti.

(2) Cännät xälä birdän boşäşib otirib qåldi. Rängi özgärdi. Yürägi ezilib, birpäsdä xäyåli älläqayåqlärgä uçdi.

(3) Köp xåtinlärdä cindek målpärästlik, lättägä öçlik bolädi. Bu xislätdän Cännät xälä häm xåli emäsdi. U, oğıl üyläntirämän, kelin tüşirämän, deb qaçånlärdän beri mål yığädi. Erigä bildirib–bildirmäy, mägäzingä qandäy yaxşi mätå kelsä üyigä täşib keläverärdi. Häli İkråmcån körmägän bisåtläri häm bår edi Cännät xåläning.

(4) U toy qılsäm biråvdän sorärlik bolmäsin, deb çinni äsbåblärni häm yetärli qılib qoygän edi. Kelinning en kiyimlikläri täxt. Hättå bolğusi kelin neçänçi tüfli kiyişini bilmäsä häm, påşnäsi bäländ tüflilärdän häm üç–törttäsini ålib qoygän. Bulärdän täşqari, bir sändıq tolä Tursunbåyning kiyimläri.

(5) Hämmä ånälär şu. Båläsining kämålini körgünçä, kelin tüşirgünçä şunäqa tinib–tinçişmäydi.

(6) Künbåtärdän kötärilgän bulutni şämål häydäb keldi–dä, şätir–şutur qılib cälä quyä båşlädi. Cännät xälä sütni kötärib äyvångä qåçdi. Sämåvär pärilläb qaynärdi. Nizåmcån kärnäyini ålib täşläb sämåvärni äyvånning pâygähigä keltirib qoydi, tutäyåtgän çäläsini åtäşküräk bilän ålib ärıqdägi botänä suvgä båtirdi.

(1) Şimdi bu evi bırakıp kamışlığa gidecekti.

(2) Cennet teyze birden arkasına yaslandı. Rengi değişti. Yüreği parçalanarak, bir anda düşüncelere daldı.

(3) Çoğu kadın mala düşkün, kumaş parçasına düşkündür. Bu özellikten Cennet teyze da yoksun değildi. O, oğul evlendireceğim, gelin alacağım, diye ne zamandır mal biriktiriyordu. Kocasına hiç fark ettirmeden, mağazaya ne kadar iyi kumaş gelse evine taşıyıverirdi. Daha İkramcan'ın görmediği eşyaları da vardı Cennet teyzenin.

(4) O, düğün yaparsam bir sorun çıkmasın, diye porselen eşyaları da tamamlayıp koymuştu. Gelinin geniş giyecekleri hazır. Hatta olacak gelinin kaç numara ayakkabı giydiğini bilmese de, ökçesi yüksek ayakkabılardan da üç–dört tane alıp koymuş. Bunlardan başka, bir sandık dolusu Tursunbay'ın kıyafetleri.

(5) Bütün anneler böyle. Yavrusunun mürüvvetini görünceye kadar, gelin alıncaya kadar böyle durup dinlenmez.

(6) Batıdan yükselen bulutu rüzgâr sürükleyip geldi ve şakır şakır sağanak yağmur yağmaya başladı. Cennet teyze sütü alıp eyvana kaçtı. Semaver fokur fokur kaynıyordu. Nizamcan bacasını çıkarıp semaveri eyvanın eşiğine getirip koydu, tutuşan odunu maşa ile alıp arktaki pis suya batırdı.

(1) —Mengä qarä, båläm, – dedi Cännät xålä Nizåmcångä häsrätli båqib. – Şu yåğıngärçilikdä ketmåqçimisizlär?

(2) Nizåmcån häyrån boldi.

(3) —İyä, siz ketmäysizmi, äyä?

(4) Cännät xålä båş tebrätdi:

(5) —Yoq, båläm. Ävväl biråntä båşpänä tikläb ålinglär, keyin meni ålib ketäsizlär. Mänävi yergä otir, sengä äytädigän bir–ikki åğiz gäpim bår. Yaxşiläb eşitib, qulåğinggä qåyib ål. Ämäkingning köngli yärimtä. Yånidän cilmä, håzir özi yerü kökkä sığmäy yüribdi.

(6) Äcäb! İkråmcån yürsä häm, tursä häm, birån häräkäti bilän xåtinining väyrån bolgän köngligä åzår berib qoymäslikkä urinädi. İçi yığläb tur–**(88)**gändä häm ungä külib qaräydi. Özini keng qåyib ungä däldä berädi.

(7) Xåtini–çi? U häm şu!

(8) Er–xåtin içdägini täşigä çıqazmäy bir–birini äldärdi. Göyå ulärning åiläsidä heç gäp bolmägändek. Göyå Tursunbåy ulärning dilini åğritmägändek.

(9) İkråmcån xåtinini yålğız qåldirişgä, xåtini bolsä uni yålğız yubårişgä köngli bolmäsdi. Ulärning şu künlärdägi muåmäläsi xuddi bir–biridän äybini yäşiräyåtgän qudälärgä oxşäb ketärdi.

(1) —Bana bak yavrum – dedi Cennet teyze Nizamcan'a sıkıntılı bakıp. – Bu yağışlı havada mı gideceksiniz?

(2) Nizamcan şaşırdı.

(3) —Niye, siz gitmeyecek misiniz, anne?

(4) Cennet teyze başını iki yana salladı:

(5) —Yok, yavrum. Önce bir ev yapın, sonra beni götürürsünüz. Oraya otur, sana söyleyeceğim bir–iki sözüm var. İyice işitip, kulağını ver. Amcanın gönlü kırık. Yanından ayrılma, şimdi sıkıntıdan ne yaptığını bilmeden hareket ediyor.

(6) Hayret! İkramcan gitse de, kalsa da, bir hareketi ile karısının viran olan kalbini kırmamaya çabalıyordu. İçi kan ağla–**(88)**dığında da ona gülümseyerek bakıyordu. Kendini sıkıntı çekip onu keyiflendirirdi.

(7) Ya karısı? O da öyle!

(8) Karı–koca içindekileri dışarı vurmadan birbirini aldatırdı. Sanki onların ailesinde hiç olay olmamış gibi. Sanki Tursunbay onların kalbini param parça yapmamış gibi.

(9) İkramcan karısını yalnız bırakmaya, karısı ise onu yalnız göndermeye gönlü razı olmuyordu. Onların bu günlerdeki davranışı tıpkı birbirinden ayıbını gizleyen dünürlere benziyordu.

(1) Şamål küçäygändän küçäyib, bulutni sürib ketdi. Bulut çetläri xuddi yånäyåtgän qåğåz çetigä oxşärdi. Şu zär bulutlär åräsidän kök şişädek bolib åsmån körindi.

(2) Morilärdä cån säqlägän musiçälär kukuläb tärnåvlärgä qonib ålişdi. Beğubår, cudä häm beğubår şäbädä esdi. Bu şäbädälär qanåtidä qırlärdä ungän pistä mäğızdek åç yäşil giyåhlärning täråvätli hidini ålib ketdi. İvigän serraxnä devårlärdän buğ kötärilä båşlädi. Birpäsdä hämmäyåk yäşnäb ketdi.

(3) Cännät xålä şåşib–pişib bir–ikki piyålä çåy içdi–dä, üy yığıştirişgä tüşdi. U taxmåndän körpä, yäkändåz ålib, sandıq åstigä taxläb qoygän yängiginä şålçäni tårtib äyvångä ålib çıqdi. İkki kişigä yetärli äncåmni bir cåygä toplägändän keyin, Nizåmcångä bulärni şålçägä oräşni buyurdi. Keyin özi åşxånädän qumğån, dekçä ålib çıqdi. Yänä nimä esimdän çıqdi ekän, deb oyläb turgändän keyin, unutgän närsäsi esigä tüşib, yänä åşxånägä kirib ketdi. Sävätdä nån, tuz, qåşıq, çåy ålib çıqdi.

(4) —Boldi. Yänä birån närsädän kämçilik bolsä qışlåqqa ådäm tüşib turär, älbättä, täyinläb yubåringlär. Hämmäsini yubårämän.

(5) Devår raxnäsidän egärdä otirgän İkråmcånning båşi körindi. U egärdän güp etib özini yergä täşlädi–yu, håvligä kirdi.

(1) Rüzgâr gittikçe güçlenerek esip, bulutu sürükledi. Bulut kenarları tıpkı yanmış kâğıt kenarına benziyordu. Bu sarı bulutlar arasından gök cam gibi olunca gökyüzü göründü.

(2) Bacalarda yuva yapan kumrular kukulayıp oluklara konuyorlardı. Hafif, çok hafif bir rüzgâr esti. Bu rüzgârlar beraberinde tepelerde yetişen fıstık içi gibi açık yeşil otların güzel kokusunu getirdi. Islanmış duvar yarıklarından buhar yükselmeye başladı. Bir süre sonra her taraf güzelleşti.

(3) Cennet teyze acele acele bir iki fincan çay içti ve evi toplamaya başladı. O yüklükten yorgan, uzun minder alıp, sandık altına düzgünce yığılan yenice küçük halıyı kucaklayıp eyvana getirdi. İki kişiye yeterli şeyleri bir yere topladıktan sonra, Nizamcan'a bunları halıya sarmasını söyledi. Sonra kendi mutfaktan ibrik, küçük kazan getirdi. Acaba bir şey unuttum mu, diye düşündükten sonra, unuttuğu şey aklına geldi ve yine mutfağa girdi. Sepette ekmek, tuz, kaşık, çay getirdi.

(4) —Oldu. Yine bir eksiğiniz olursa köye biri gelir, mutlaka, görevlendirirsiniz. Hepsini gönderirim.

(5) Duvar oyuğundan eyere oturan İkramcan'ın başı göründü. O eğerden pat diye kendini yere attı ve avluya girdi.

(1) —Täyyårmisizlär? Qani ciyän, yüklärni äräväga ålib çıqaver!

(2) —Dädäsi, men bårålmäydigän bolib qåldim.

(3) İkråmcån xåtinigä qarädi.

(4) —Negä äynäb qålding, xåtin? Yüräver, Tåğagä äytdim, mäyli, dedi.

(5) —Keyinråq bårärmän. Håzir bårsäm sizlärgä täşviş bolişdän båşqa fâydäm tegmäydi. Båräve–**(89)**ringlär, mendän xavåtir ålmäng, mengä cin häm tegmäydi.

(6) İkråmcån çäkkäsini qaşib, nimä qılişini bilmäy turib qåldi.

(7) Birgä ketgäni durust edi. Yålğız üydä nimä qılädi? Oyläyverib ädâyi tämâm bålädi–kü.

(8) —Xåy, xåtin, yüräver, cinnilik qılmä.

(9) Cännät xålä qat'iy cävåb qıldi.

(10) —Ketävering, dädäsi. Meni yığläydi, özini–özi yeb qoyädi, deb oylämäng, xåtircäm ketävering. Bir båşpänä tikläng. Bu üyni biråntägä tåpşirib, rözğårni säräncâm qılib keyin bårämän.

(11) —E, — dedi İkråmcån, — esi yoq, xåtin–ey, şu päytdä rözgårni oyläb otiribsänmi, heç kim tegmäydi! Cåning sälâmät bolsä, hämmäsi tåpilib ketädi.

(12) İkråmcån u desä, bu dedi, xulläs, Cännät xålä bårmäydigän boldi.

(1) —Hazır mısınız? Haydi yeğen, yükleri arabaya götürüver!

(2) —Babası, ben gidemeyeceğim.

(3) İkramcan karısına baktı.

(4) —Ne diyorsun, hatun? Yürü, Dayı'ya söyledim, tamam, dedi.

(5) —Daha sonra geleceğim. Şimdi gitsem sizlere dert olmaktan başka faydam olmaz. Gidin **(89)**, beni merak etmeyin, bana cin bile dokunamaz.

(6) İkramcan şakağını kaşıyıp, ne yapacağını bilmeden kala kaldı.

(7) Yalnız gitmesi iyiydi. Yalnız evde ne yapacak? Düşünüp perişan oldu.

(8) —Hey, hatun, yürü, delilik yapma.

(9) Cennet teyze kesin cevap verdi.

(10) —Gidin, babası. Benim için ağlar, kendi kendini yiyip bitirir, diye düşünmeyin, içiniz rahat bir şekilde gidin. Bir ev yapın. Bu evi birine bırakıp, evi toparlayıp sonra geleceğim.

(11) —E, dedi İkramcan, — aklı kıt hatun ey, bu zamanda evini düşünüp otururşan, hiç kimse dokunmaz! Sağlıklı olduktan sonra her şey bulunur.

(12) İkramcan öyle dese de, böyle dedi, uzun lafın kısası, Cennet teyze gitmeye yanaşmadı.

(1) Yüklärni ärävägä årtib İkråmcån endi üzängigä åyåq qoyämän deb turgän edi. Cännät xålä eşikkä qulf urib uning åldigä keldi.

(2) —Şåşmäng, heç bolmäsä güzärgäçä küzätib qoyäy.

(3) İkråmcån egärgä minmädi. Åt cilåvidän yetäkläb yol båşlädi. Er–xåtin åldindä cimginä ketişyäpti. Nizåmcån bolsä ärävä årkäsidä ulärgä xåmuş qaräb bårärdi.

(4) İkråmcån äräväni çåyxånä åldidägi üstigä köç årtilgän ärävälär qatårigä ålib bårib toxtätdi.

(5) Tåğa kelgänlärni älåhidä royxatgä yåzib turärdi.

(6) İkråmcån qışlåqdä şunçä ådäm bårligini bilmäs ekän. U hämmä fråntgä ketgänü qışlåqdä heç kim qålmägän, deb yürärdi. Håzir köçäning ikki betigä tizilib turgän, sämåvär sorisini toldirib otirgän kişilärni körib häyrån boldi. Bütün qışlåq çölgä ketäyåtgänlärni küzätişgä çıqqan edi. Bundän taşqari, keçä qåråvul xånädånlärning eşigini qåqib ertäläb hämmäning idårä åldigä toplänişini äytgän edi.

(7) Tåğa åxirgi ärävä kelib toxtägäç, içkärigä kirib ketdi. Bir åzdän keyin u keçä åblästdän kelgän muxbir yigit bilän çıqdi. Ulärdän keyin häli häm oşä yängi kåstyümi, yängi etigini kiyib yürgän Ümmätäli çıqib ätråfdän kimnidir qıdirä båşlädi. Qıdirgän kişisini tåpdi şekilli, qoli bilän **(90)** imläb çäqirdi. Toti xålä todädän çıqib åldigä keldi.

(1) Yükleri arabaya koyunca İkramcan şimdi üzengiye ayak koyayım diye durmuştu. Cennet teyze kapıya kilit takıp onun yanına geldi.

(2) —Acele etme, hiç olmazsa çarşıya kadar uğurlayayım.

(3) İkramcan eyere binmedi. Atın geminden çekerek ilerlemeye başladı. Karı–koca önde sessizce gidiyorlardı. Nizamcan ise araba arkasından onlara hüzünle bakarak gidiyordu.

(4) İkramcan arabayı çay ocağı önündeki üstüne göç yüklenen arabaların yanına doğru götürüp durdurdu.

(5) Dayı gelenleri tek tek listeye yazıyordu.

(6) İkramcan köyde bu kadar insan olduğunu bilmiyordu. O herkes cepheye gittiği için köyde hiç kimse kalmamış, diye düşünüyordu. Şimdi sokağın iki tarafına dizilen, kahve çardağını dolduran insanları görünce şaşırdı. Bütün köy, çöle gidenleri uğurlamaya gelmişti. Bunun dışında, gece bekçisi evlerin kapısını çalıp sabahleyin herkesin yönetim önünde toplanmasını söylemişti.

(7) Dayı son araba gelip durunca, içeriye girdi. Biraz sonra o gece bölgeden gelen muhabir genç ile çıktı. Onlardan sonra yine o yeni elbisesi, yeni çizmesini giymiş Ümmetali çıkıp etrafta birisini aramaya başladı. Aradığı kişiyi buldu anlaşılan, eli ile **(90)** işaret edip çağırdı. Totı teyze kalabalıktan çıkıp yanına geldi.

(1) Ulärning här bir häräkätini İkråmcån qımirlämäy küzätib turärdi.

(2) Kimdir uni turtgändek boldi. Ögirilib qarägän edi, yånidägi bålä idårä tåmånni körsätdi.

(3) —Sizni räis tåğam çaqiryäptilär.

(4) İkråmcånning ikki közi Ümmätälidä bolgänidän räis çäqıräyåtgänini körmäy qålgän edi. Tez–tez yürib uning åldigä bårdi.

(5) —Qaläy, täyyårmisizlär? Täyyår bolsäng, håzir conäysizlär. Sen mänävi yerdä tur!

(6) Tåğa qolini kötärib ğälä–ğåvurni båsdi.

(7) Hämmäning közi undä. Tåğa bäländ åvåz bilän gäp båşlädi.

(8) —Hürmätli ortåqlär! Bugün biz şu såätdän båşläb åblästdä birinçi bolib Näymän çöligä yüriş båşläymiz. Özläringizgä mä'lum, uriş ketyäpti. Yurtni toydiriş, kiyintiriş, uruşdägi bålälärimizni tålıqtirmäy vaqtidä åzıq–åvqat bilän täminläb turiş bizning zimmämizgä tüşgän. Şuning üçün ğaläbä künlärini tezråq yaqınläştiriş niyätidä partiyämizning bekår yåtgän çöllärni özläştirib, uni håsil berişgä mäcbur qıling, degän çaqırığıgä, läbbäy, deb cävåb berdik. Mänä bugün yolgä çıqyäpmiz. Birinçi håsilimizni frântgä, äzämät oğillärimizgä ätäymiz. Råzimisizlär?

(1) Onların her bir hareketini İkramcan kıpırdamadan takip ediyordu.

(2) Biri onu itmiş gibi oldu. Dönüp baktığında, yanındaki çocuk yönetim tarafını gösterdi.

(3) —Sizi reis dayım çağırıyor.

(4) İkramcan'ın iki gözü Ümmetali'de olduğundan reisin çağırdığını görmemişti. Hızla yürüyüp onun yanına gitti.

(5) —Nasıl, hazır mısınız? Hazırsanız, şimdi yola çıkacaksınız. Sen işte burada dur!

(6) Dayı elini kaldırıp gürültü–patırtıyı susturdu.

(7) Herkesin gözü onda. Dayı yüksek sesle konuşmaya başladı.

(8) —Hürmetli arkadaşlar! Bugün biz bu saatten itibaren bölgede ilk defa Nayman çölüne gideceğiz. Biliyorsunuz ki, savaş bitecek. Yurdu doyurma, giydirme, savaştaki çocuklarımızı yormadan zamanında yiyecek temin etme bizim görevimizdir. Bunun için zafer günlerini daha çabuklaştırma isteğindeki partimiz bakir çölleri imara açıp, onu ürün vermeye zorlayın, çağrısına, tamam, diye cevap verdik. İşte bugün yola çıkıyoruz. İlk mahsulümüzü cepheye, yiğit çocuklarımıza adayacağız. Razı mısınız?

(1) Ålåmån guvilläb uning gäpini maqullädi. Tåğa qolini kötärgän edi, xalåyıq yänä cim bolib qåldi.

(2) —Prävleniyedä kelişib, kålxåzimizning ilğår kişiläri nåmidän Sovet ittifåqı Qahrämåni ünvånigä säzåvår bolgän hämqışlåğimiz Äzizxån Ümmätäliyevgä xat yolläşgä qarår qıldik. Ruxsät etsänglär şu xatni oqib bersäk.

(3) Tåğa qoltıqläb turgän qızil päpkädän ikki–üç väräq kåğåzni ehtiyåtläb ålib sal åldinråqqa çıqdi. Ävväl xalqqa bir qaräb ålgändän keyin, şåşilmäy oqıy båşlädi:

(4) —«Aziz fârzändimiz, cigärgöşämiz Äzizxån! Sening sevikli Vatänimizni yåvuz düşmändän himåyä qılış üçün fråntdä körsätgän qahrämånligini eşitib båşimiz kökkä yetdi. Dillärimiz quvånçgä toldi. Vätän üçün fidåkårånä cäng qıläyåtgän äzämätlär säfidä ekänligingdän faxrlänämiz. Hämişä mänä şundäy märd bol! Biz hämqışlåqläring düş–**(91)**männi Berlingäçä quvib bårişingni, uni öz üyasidä yänçib täşläşingni istäymiz. Çekinmä! Düşmän gälälärigä şerdek täşlän! Uni yänç! Xånäväyrån bolgän åilälärning, yetim qålgän bålälärning qasåsini ål! Ånälärning köz yåşläri esingdä tursin! Kül bolgän kåşånälärning gülxänläri esingdä tursin! Dårgä åsilgän, boğzigä xancär qadälgän cigärbändlärimiz esingdä tursin! Şulärning hämmäsi, hämmäsi üçün qasås ål, äzämät låçinimiz!..» – Tåğa xatning şu yerigä kelgändä yånidän romålçäsini çıqazib köz milklärini artib åldi.

(1) Kalabalık uğuldayıp onun sözünü onayladı. Dayı elini kaldırmıştı, halk yine sessizleşti.

(2) —Yönetimde anlaşıp, kolhozumuzun öncü kişileri adına Sovyet İttifakı Kahramanı unvanına sahip olan köylümüz Azizhan Ümmetaliyev'e mektup yollamaya karar verdik. İzin verirseniz bu mektubu okuyacağız.

(3) Dayı elinde tuttuğu kırmızı dosyadan iki–üç sayfa kâğıdı dikkatlice alıp biraz daha öne çıktı. Önce halka doğru baktıktan sonra, acele etmeden okumaya başladı:

(4) —«Kıymetli evladımız, kardeşimiz Azizhan! Senin, kıymetli vatanımızı kötü düşmandan korumak için cephede gösterdiğin kahramanlığını duyunca çok mutlu olduk. Kalplerimiz sevinçle doldu. Vatan için fedakârca savaşan yiğitler safında yaptıklarınla gurur duyuyoruz. Daima işte böyle mert ol! Biz köylülerin, düş–**(91)**manı Berlin'e kadar kovmanı, onu kendi yuvasında ezip mahvetmeni istiyoruz. Korkma! Düşman kalelerine aslan gibi saldır! Onu ez! Mahvolan ailelerimiz, yetim kalan yavrularımızın öcünü al! Anaların gözyaşlarını aklından çıkarma! Kül olan köşklerimizin ateşlerini aklından çıkarma! Darağacına asılan, boğazı kesilen kardeşlerimizi aklından çıkarma! Bunların hepsi, hepsinin öcünü al, mert şahinimiz!...» – Dayı mektubun burasına geldiğinde cebinden mendilini çıkarıp göz kenarlarını sildi.

(1) Xalq süküt içidä uni tinglärdi. İkråmcån esä båşini quyi egib ådämlärgä qaräyålmäy titräb turärdi. Tåğa oqışdä dävåm etdi:

(2) —«...Sengä şu xatni yolläyåtgän päytimizdä bütün qışlåq xalqı bir yergä topländik. Fråntdägi bålälärimizni zårıqtirmäslik üçün yangi yer åçib, ekin mäydånlärini kengäytirişgä qasämyåd qıldik. Biz bu yerdä mehnät fråntini åçyäpmiz. Çöl bilän ålişmåqçimiz. Toqay bilän ålişmåqçimiz. Şu xat oqıläyåtgändä mehnät fråntimizning gvärdiyäçiläri cänggä åtlänib, şäylänib turişibdi. Sengä bütün qışlåq ähli sihät–sälåmätlik, cängdä ğäläbä tiläydi!» — Tåğa xatni oqib bolib yänä dästrumålini åldi–dä, peşänä terlärini ärtdi. — Kimdä–kim şu xatni ma'qulläsä kelib imzåsini çeksin.

(3) Birinçi bolib Ümmätäli, undäk keyin Toti xålä imzå çekdi. Anä şundän keyin birin–ketin ådämlär kelib imzå çekäverdilär. Köpçilik İkråmcånni zimdäk küzätib turärdi.

(4) İkråmcån kelib, ikkilänmäy qalämni qoligä åldi–yu, engäşib qol qoydi. Şundän keyin u dadil yürib ärävä åldigä bårdi, äcib bir çaqqånlik bilän egärgä minib åldi.

(5) Tåğa xatni päpkäsigä sålgändän keyin ärävälär taxtmi, degändek, atråfgä alängläb åldi.

(6) —Åq yol! Åq yol, sizlärgä, yaxşilär!

(1) Halk sessizlik içinde onu dinliyordu. İkramcan ise başını yere eğip insanlara bakamadan titriyordu. Dayı okumaya devam etti:

(2) —«…Sana bu mektubu yolladığımız anda bütün köy halkı bir yerde toplandık. Cephedeki evlatlarımızın ihtiyaçları için yeni bir yer açıp, ekin alanlarını genişletmeye yemin ettik. Biz burada iş cephesini açıyoruz. Çöl ile mücadele edeceğiz. Kamışlıkla mücadele edeceğiz. Bu mektup okunduğu sırada iş cephemizin birlikleri savaş için toplanıp, hazırlanıyorlar. Sana bütün köy halkı sağlık sıhhat, savaşta galibiyet diliyor!» – Dayı mektubu okuyup yine mendilini aldı ve alın terlerini sildi. – Her kim bu mektubu onaylıyorsa imzasını atsın.

(3) İlk önce Ümmetali, ondan sonra Totı teyze imza attı. İşte bundan sonra birbiri ardına insanlar gelip imza attılar. Çoğunluk İkramcan'ı gizlice gözlüyordu.

(4) İkramcan gelip, tereddüt etmeden kalemi eline aldı ve eğilip imza attı. Bundan sonra o cesaretle yürüyüp araba önüne gitti, acayip bir çeviklikle eyere bindi.

(5) Dayı mektubu dosyasına koyduktan sonra arabalar hazır mı, der gibi, etrafa bakındı.

(6) —İyi yolculuklar! İyi yolculuklar, sizlere, iyilikler!

(1) Arävälär cåyidän quzğalişdi. İkråmcån åtgä bir–ikki aççıq qamçi båsib, åldingä ötib ketdi. Cännät xålä pildiräb ungä yetib ålişgä häräkät qılärdi.

(2) Kärvån ådämlär todäsidän çıqib, tåş yol boyläb ketä båşlädi. Nizåmcån ärävädägi yüklär üstidä otirib årqadä qåläyåtgän ådämlärgä qaräb qol silkitärdi. Zebixån törtinçi ärävä bilän yånmä–yån kelär–**(92)**di. U egärdä qıyşıq otirib ålgän påççäsigä nimälärdir deb gäpirärdi.

(3) Tåş yollä ğıldiräkning qaldiräşidän uning nimä deyäyåtgänini Nizåmcån eşitålmäsdi.

(4) Cännät xålä tå top qayräğåç tägigäçä ergäşib keldi–dä, åxiri u häm qolini silkitib årqadä qålib ketdi.

(5) Nizåmcån uning qåräsi körinmäy ketgünçä yüragi ezilib qaräb bårärdi.

(6) İkråmcånning qåvåğı sålıq. Årqasigä qarämäydi. Åt yållärining silkinişigä qaräb oy oyläb ketädi.

(7) Uning nimä üçün täcäng boläyåtgänini Nizåmcån bilädi.

ÜÇİNÇİ BÖLİM

I

(8) Näymän toqayläri yånärdi.

(1) Arabalar yerinden hareket etti. İkramcan ata bir iki acı kamçı vurup, öne geçti. Cennet teyze hızlanıp ona yetişmeye çalışıyordu.

(2) Kervan insan yığınlarından çıkıp, taş yol boyunca gitmeye başladı. Nizamcan arabadaki yükler üstünde oturup arkada kalan insanlara bakıp el sallıyordu. Zebihan dördüncü araba ile yan yana geliyor–**(92)**du. O eğerde eğri oturmuş eniştesine bir şeyler söylüyordu.

(3) Taş yolda tekerlek takırtısından onun ne dediğini Nizamcan işitemiyordu.

(4) Cennet teyze ta karaağaç kümesinin altına kadar takip edip geldi ve sonunda o da elini sallayarak arkada kaldı.

(5) Nizamcan onun gölgesi görünmeyene kadar kalbi buruk bakakaldı.

(6) İkramcan'ın morali bozuk. Arkasına bakmıyordu. At yelelerinin silkinmesine bakarak düşünceye dalmıştı.

(7) Onun ne için bu kadar sinirlendiğini Nizamcan biliyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I

(8) Nayman kamışlıkları yanıyordu.

(1) Qurib–qåvciräb qålgän qamişlärni ålåv bir çekkädän yamläb bårädi. Pağa–pağa qurumlärni şämål ålis–ålislärgä quvib ketmåqdä. Tonğızlärning besäräncåm xur–xuri, ördäk vä qaşqaldåqlärning ğaq–ğuqı ålämni tutgän.

(2) İkråmcån bäländ döng tepäsidä qoltıqtäyåğıgä tirälib otning toqay içkärisigä ormäläşini küzätmåqdä.

(3) Hävå salqın. İzğırin cånni äçitädi. Ämmå şämål älängä täftini İkråmcån turgän dönggäçä ålib kelmåqdä. Gåh qåp–qårä tütün bulutläri åräsidä körinmäy ketädi. Şundä u xuddi bulut orägän qåyägä oxşäb äräng közgä täşlänib qålädi.

(4) Arävädän çıqarilgän åtlär tütün aççığıdän bezåvtä bolib, båşlärini oqtın–oqtın silkitib qoyişädi.

(5) Nizåmcån bålä bolib bunaqa kättä yånğınni körmägän edi. U burälib kötäriläyåtgän tütünlärgä cimginä tikilmåqdä. Tütün buräläyåtgän cåydän åzib, cunläri åsilib qålgän bir böri åtilib çıqib qum täräfgä qåçdi. Ammå säl näriråqqa bårib yänä årqagä qäytdi. Tütün åräsigä kirib ketdi **(93)**.

(6) Nizåmcån uning özini otgä urişidän äcäblänib turgän edi, miltıqni oqläyåtgän İkråmcån özigä gäpirdi:

(7) —Mådäsini çaqıryäpti.

(1) Kuruyan kamışları alev bir kenardan yutuyordu. Parça parça kurumları rüzgâr uzaklara götürüyor. Domuzların sevimsiz hırıltıları, ördek ve su tavuklarının gaklayışı etrafı sardı.

(2) İkramcan yüksek yığın tepesinde koltuk değneğine dayanarak ateşin kamışlık içerisinde gezinmesini izliyordu.

(3) Hava serin. Tipi can acıtıyordu. Ama rüzgâr alevin sıcaklığını İkramcan'ın durduğu tümseğe kadar getiriyordu. Bazen kapkara duman bulutları arasında görünmüyordu. O zaman o tıpkı bulut kuşatmış kayaya benzeyip güç bela gözüküyordu.

(4) Arabadan çıkarılan atlar duman kokusundan rahatsız olup, başlarını ara sıra sallıyorlardı.

(5) Nizamcan çocukluğundan bu yana bu kadar büyük yangın görmemişti. O kıvrılıp yükselen dumanlara sessizce bakıyordu. Dumanın kıvrıldığı yerden cılız, yünleri dik dik olmuş bir kurt atılarak kum tarafına doğru kaçtı. Ama biraz uzaklaşıp yine geri döndü. Duman arasına girdi **(93)**.

(6) Nizamcan onun kendisini ateşe atmasına şaşırmıştı, tüfeği dolduran İkramcan kendince söyledi:

(7) —Dişisini çağırıyordur.

(1) İkråmcånning gäpi råst çıqdi. Säl ötmäy oşä älängä åräsidän båyägi böri emçäkläri åsilgän mådäsini ergäştirib çıqdi. İkråmcån molcälgä ålib oq üzdi. Oq yegän böri åqsåqlänib üç åyåqläb yügürgäniçä tepälik årqasigä ötib ketdi.

(2) Mådäsi esä yånğındä qålib yånbåşi küygän ekän, qumgä yetmäy yıqildi. Turålmäy üç–tört metr südrälib bårdi. Keyin, qımırlämäy qåldi.

(3) Şämål küçäyib ålåvning tili yänä häm uzunläşdi. U yäşin tezligidä qamişlärni yämläb bårärdi. Ämmå çöl şämålidek telbä şämål bolmäydi. Håzirginä åld täräfdän esäyåtgän şäbädä säldän keyin årqa täräfdän esädi. Bu gäl häm şundäy boldi. Nizåmcån, otning bu xil yånişi bolsä birån häftä içi öçmäsä keräk, deb oylägän edi. Yoq şämål åldindän esä båşlädi–dä, otni årqagä purkädi. On beş minutlärdä älängä söndi qoydi.

(4) İkki qolini beligä tiräb turgän Tolänbåy:

(5) —İkråmcån qoştığni bålägä bering, — dedi. — Börini quvsin. Åyåğı yärälängän, uzåq ketålmäydi.

(6) İkråmcån miltıqni Nizåmcångä uzätärkän, täkidlädi:

(7) —Oqni isråf qılmä! Ehtiyåt bol!

(1) İkamcan'ın sözü doğru çıktı. Çok geçmeden o alev arasında deminki kurt, memeleri sarkan dişisini peşine takıp çıktı. İkramcan nişan alıp ateş etti. Vurulan kurt topallayıp üç ayakla koşarak tepelik arkasına geçip gitti.

(2) Dişisi ise yangının içinde kalıp yan tarafı yanarken, kuma ulaşmadan yıkıldı. Kalkamadan üç–dört metre süründü. Sonra, kımıldamadan öylece kaldı.

(3) Rüzgâr güçlenince alevin kıvılcımı daha da büyüdü. O yıldırım hızında kamışları yutuyordu. Ama çöl rüzgârı gibi deli rüzgâr olmaz. Şimdi ön taraftan esen hafif rüzgâr, biraz sonra arka taraftan eserdi. Şimdi de böyle oldu. Nizamcan, ateşin bu yanışı bir hafta boyunca bitmez, diye düşünüyordu. Hayır rüzgâr önden esmeye başladı ve ateşi arkaya savurdu. On beş dakika sonra alev söndü.

(4) İki elini beline koyan Tolanbay:

(5) —İkramcan çifteyi çocuğa ver, – dedi, – Kurdu kovalasın. Ayağı yaralanmış, uzağa gidemez.

(6) İkramcan tüfeği Nizamcan'a uzatırken, vurguladı:

(7) —Mermiyi israf etme! Dikkatli ol!

(1) Nizåmcån miltıqni åldi–yu, qumlikkä qaräb çåpdi. U toxtäb, åyåq åstidä yåtgän börini miltıq qondåğı bilän ağdärdi. Böri säp–särıq közläri baqräygänçä ölib qålgän edi. Nizåmcån tepägä qaräb çåpdi. Tolänbåy råst äytgän ekän, yäräläŋgän böri åldingi çäp åyåğini kötärgänçä sävägiç uyumi åldidä ungä yåmån tikilib turärdi. Nizåmcån ümridä börigä düç kelmägän edi. Qorqib ketdi. Toxtädi–yü, qımirlämäy qåldi. Böri ungä tåmån üç åyåqläb keläverdi. Nizåmcån nimä qılişini bilmäsdi. Åz bolmäsä miltıqni täşläb yubåräy dedi. Şundäginä u qolidä miltıq bårligini bilib qåldi. Şåşib molcälgä åldi–dä, ketmä–ket ikkälä tepkini båsdi. Oq tåvuşi tingändä säväğıçning qurigän qıyåqläri tüzib ketgänini kördi. Tütün tärqadi. Qångä belängän böri qumdä bezåvtä dumäläb, åxiri bir–ikki martä åyåq siltädi–dä cim boldi.

(2) Nizåmcån börining ölgän–ölmägänini bilålmäy **(94)** bir åz qaräb turdi. Böri båşqa qımirlämädi. Şundän keyinginä yaqınigä bårib tepib kördi.

(3) Nizåmcån ikkälä börini åyåğıdän südräb kelgändä qatår pälätkälär åldidä üç–tört kişi bårdån toqib otirärdi. Nizåmcån börilärni ulär åldigä, täşläb ketmånini åldi–dä, oçåq kåvläşgä tüşib ketdi. İkråmcån häm, Tolänbåy häm Nizåmcångä bir söz deyişmädi. Faqat bir–birlärigä mänåli qaräb ålişdi.

(1) Nizamcan çifteyi aldı, kumluğa doğru koştu. O durup, ayak altında yatan kurdu tüfeğin kandağıyla çevirdi. Kurdun sapsarı gözleri irileşerek ölmüştü. Nizamcan tepeye doğru koştu. Tolanbay doğru söylemiş, yaralanan kurt ön sol ayağını kaldırarak saz yığını önünde ona kötü bakıyordu. Nizamcan ömründe kurda rastlamamıştı. Korktu. Durdu, ama kıpırdamadı. Kurt ona doğru üç ayağıyla geliyordu. Nizamcan ne yapacağını bilmiyordu. Neredeyse çifteyi atıvereyim, dedi. Öylece o elinde çifte olduğunu hatırladı. Hızla mermiyi aldı ve ardı ardına iki defa ateş etti. Mermi sesi sustuğunda sazlığın kuruyan otlarının tozup gittiğini gördü. Duman dağıldı. Kana bürünen kurt kumda çırpınarak yuvarlandı, sonra bir–iki kez ayağını salladı ve hareketsiz kaldı.

(2) Nizamcan kurdun ölüp ölmediğini bilemediğinden **(94)** biraz baktı. Kurt başka kıpırdamadı. Bundan biraz sonra yanına gidip tepti.

(3) Nizamcan iki kurdu ayağından sürükleyip geldiğinde sıra çadırlar önünde üç–dört kişi hasır dokuyordu. Nizamcan kurtları onların önüne, bırakıp işçi kıyafetini aldı ve ocak kazmaya gitti. İkramcan da, Tolanbay da Nizamcan'a bir söz söylemediler. Sadece birbirlerine manalı manalı baktılar.

(1) Kimsäsiz çöl bir kündäyåq gävcum bolib qålgän edi. Qoşälåq tål tägidä ikki kişi yergä qåzıq qåqib sori yäsämåqdä. Åq tünükädän yäsälgän bäkni yeroçåqqa ornätib, ätråfigä låy çäpläşmåqdä. Bir çål båçkädän rezinkä içäk bilän keråsin sorib, tåşfänärlärgä quymåqdä.

(2) Nizåmcån özining qåbilligi bilän bu yerdägilärgä därråv maqul bolä qåldi. Undän heç kim qayerdän kelgänini, bu yerdä nimä qılib yürgänini suriştirmädi. Ehtimål, İkråmcånning qarindåşi deb oyläşgän bolsä keräk. Här qaläy, Nizåmcån ulärgä tez el bolib ketdi.

(3) Bugün kün qamiş küydiriş, oçåq quriş bilän ötdi. Keç kirib, qårånğılik båşlängändä hämmä cäm bolib, kättä çådir içidä, tåşfänär yåruğıdä çåyxorlik qılib, u yåq–bu yåqdän gäpläşib otirärdi.

(4) Çåy içib otirgän ådämlärning dilidä qandäydir åğir oylär bår edi. Ämmå heç kim åğiz åçib uruşdän gäpirmäsdi. Ulärning nimä üçün şundäy qıläyåtgänlärini Nizåmcån sezib otirärdi. Ägär uruşdän, uruşgä ketgän bålälärdän gäp åçilsä İkråmcånning dili åğrişini oyläb, gäpni båşqa yåqqa çälğıtişyäpti.

(5) Tolänbåy ämäki hämmädän köp gäpirärdi:

(1) Issız çöl hemen bir günde kalabalıklaşmıştı. Çifte söğüt altında iki kişi yere kazık çakıp çardak yapıyor. Beyaz tenekeden yapılan su kabını ocağa koyup etrafına çamur sıvıyor. Bir ihtiyar fıçıdan lastik hortum ile gazyağı çekip fenerlere koyuyor.

(2) Nizamcan kendini gücüyle buradakilere hemen kabul ettirdi. Ona hiç kimse nerden geldiğini, burada ne yaptığını sormadı. Muhtemelen, İkramcan'ın kardeşi diye düşünmüştüler. Her nasılsa, Nizamcan onlara hemen onlardan biri oluverdi.

(3) Bugün günü kamış yakma, ocak kurma ile geçti. Akşam olup, karanlık bastırdığında herkes toplanıp, büyük çadır içinde, taş fener ışığında çay içip, havadan sudan konuşuyordu.

(4) Çay içen insanların kalplerinde bir ağır düşünceler vardı. Ama hiç kimse ağzını açıp savaştan bahsetmiyordu. Onların niçin böyle yaptıklarını Nizamcan anlıyordu. Eğer savaştan, savaşa giden çocuklardan bahsedilse İkramcan'ın kalbinin kırılacağını düşünüp, sözü başka taraflara getiriyorlardı.

(5) Tolanbay amca herkesten fazla konuşuyordu:

(1) —Bålä mäläđes, börini qåyil qıldi. Äynıqsä, mådäsi tirik qålsä säl kündä hämmä yåqni böri båstirvårärdi. Qoyäver, bålä, Tåğadän mükåfåt ålib berämän.

(2) Nizåmcån indämädi.

(3) —Ertägä Zirillämädän ärävä kelmäsä, işimiz toxtäb qålädi – dedi Tolänbåy änçä cim otirgändän keyin, – Tåğa törttä temir plug yubårmåqçi edi.

(4) —Träktår–çi? – dedi Nizåmcån gäpgä äräläşib **(95)**.

(5) Tolänbåy uni ermäk qıldi.

(6) —Våy båläsi tüşmägür, bu båtqåqdä pärdek yengil ådäm yürålmäydi–yü, åğırligi neçä tännä keläđigän träktårgä yol bolsin! Båtib qålädi, ciyän, båtib qålädi. – U İkråmcångä ögirildi. – Äräväläг bugün yetib bårişsä, ertägä qäytib kelişläri mümkin. Keç ketişdi. İşqılib, birån cåydä båtib qålişgän bolmäsin.

(7) —Yoğ–ye, — deb ungä etiråz bildirdi İkråmcån, – kelgän yolimizdän ketişsä bemälål yetib ålişädi. Körding–kü, yol yåmån emäsdi. Endigi gäp bizdä qåldi. Mäyning yettilärigä bårib uruğ såçiş keräk. Oşängäçä mänä şu küygän toqaydä şudgår åçib taxt qılib qoyişimiz keräk. Qılålämizmi, şuni?

(8) Uning gäplärigä cim qulåq sålib otirgän Tolänbåy cävåb berdi:

(1) —Çocuk babayiğit, kurdu çok iyi yaptı. Özellikle, sağ kalsaydı yakında her tarafı kurt bastırıverirdi. Aferin çocuk, Dayı'dan ödül alıvereceğim.

(2) Nizamcan ses çıkarmadı.

(3) —Sabaha Zırıllamadan araba gelmezse, işimiz aksar, – dedi Tolanbay uzun süre sessiz oturduktan sonra – Dayı dört tane demir pulluk göndermek istiyordu.

(4) —Ya traktör? – dedi Nizamcan lafın arasına girip **(95)**.

(5) Tolanbay onunla dalga geçti.

(6) Vay, geberesice, bu bataklıkta duman gibi hafif adam yürüyemezken, ağırlığı kaç ton olan traktöre yol olsun! Batıp kalır, yeğen, batıp kalır. – O İkramcan'a döndü. – Arabalar bugün ulaşırsa, yarına geri dönmeleri lazım. Geç saatte gittiler. Sakın, bir yerde batıp kalmasınlar.

(7) —Hayır, — diye ona itiraz etti İkramcan, – geldiğimiz yoldan gidilirse rahatça ulaşırlar. Gördün ya, yol kötü değildi. Şimdi iş bize kaldı. Mayısın yedisi gelene kadar tohum saçmalıyız. O zamana kadar işte bu yanan kamışlıkta tarla açıp hazırlamalıyız. Yapabilir miyiz, bunu?

(8) Onun sözlerini sessizce dinleyen Tolanbay cevap verdi:

(1) —Urinib körämiz, åqsåqål. Ägär träktår kelålsäkü köp işlärni epläştirärdik–a, ilåci yoq–dä. Tåğa vädäsidä turib, känäldän arıq tårtib kelişgä ådäm yubårmäsä işimiz çätåq bolädi. Sizåt suvigä işånib bolmäydi.

(2) —Tåğa qattıq vädä qılgän, – dedi İkråmcån. – Suv häydäb kelişdän täşviş qılmä. U yåğını räis epläştirädi. Undän taşqarı, yer qåtişi bilän bittä träktårni häm bizgä yubårädi. Çigitdän qutulişi bilän yubårädi. Yänä yer åçämiz. Qåvun ektirmåqçi Tåğa.

(3) Şu gäpdän keyin hämmä xåtircäm bolib, ertängi işning mäsläháti båşländi. Kim qayerdän iş båşländi, kim qurilişdä bolädi – hämmäsigä recä tüzildi. Kättä qurilişlär keyin bolädi. Xåzir åşxånä, yånigä bittä çåğråq tändir qurilädi. İkråmcån känäldän suv taşib kelişni Nizåmcångä yükläyåtgän edi, u råzi bolmädi.

(4) —Yoq demä, bålä. Bittä eşäk berämän, fermädän süt taşiydigän ikkitä bidån ålä kelgänmiz. Qoş bidånläb täşiyveräsän.

(5) Nizåmcån ungä yålvårgändek qarädi:

(6) —Meni eng åğır işgä qoying, iltimås qılämän. El qatåri işläb ter tökäy. Meni kiçkinä, nimcån demäng. Özläring qatåri köräveringlär. Dälädä ösgänmän. Ketmåndä süyägim qåtgän. Bir işläy.

(7) İkråmcån bilän Tolänbåy bir–birlärigä qaräb ålişdi **(96)**.

(1) —Çok çabalayacağız, aksakal. Eğer traktör gelebilseydi çok iş başarabilirdik, başka çaresi yok. Dayı sözünde durup, kanaldan ark çekmeye birilerini göndermezse işimiz berbat olur. Yeraltı suyuna güvenemeyiz.

(2) —Dayı büyük söz vermiş, – dedi İkramcan. – Su çıkarma işini merak etme. O tarafını reis halleder. Ayrıca, yer sertleşir sertleşmez bir tane traktör de gönderecek. Çiğitten kurtulur kurtulmaz gönderecek. Yine yer açılacak. Kavun ektirmek istiyor Dayı.

(3) Bu sözden sonra herkes rahatlayınca, sabahki iş planı yapılmaya başlandı. Kim nereden işe başlayacak, kim inşaatta çalışacak, – her şeyi planladılar. Büyük binalar sonra yapılacaktı. İkramcan kanaldan su taşıyıp getirme işini Nizamcan'a vermişti, o kabul etmedi.

(4) —Hayır deme, çocuk. Bir tane eşek vereceğim, çiftlikten süt taşınan iki tane bidon getirdik. Çifte bidonla taşıyıverirsin.

(5) Nizamcan ona yalvaran gözlerle baktı:

(6) —Beni en ağır işe verin, rica ediyorum. Buradaki herkes çalışıp emek harcıyor. Benim için küçük, cılız demeyin. Beni de kendiniz gibi düşünün. Kırda büyüdüm. Çapa yaparak kemiklerim kalınlaştı benim. Bir çalıştır.

(7) İkramcan ile Tolanbay birbirlerine baktılar **(96)**.

(1) —Heç qanaqa şärtim yoq. İşläb u–bu ârttiriş niyätim häm yoq, mengä heç närsä keräkmäs. Båşpänä bulsä, qârnim toq, üstim but bolsä bäs. Nimäiki işläb tâpsäm kâlxâzgä. Mehnät häqı häm keräkmäs! – Nizâmcân köp gäpirmâqçi edi, öpkäsi tolib, gäpi tâmâğıdän çıqmäy, hıqılläb qâldi. U entikib gäpini tamâm qıldi. – Çäp qoling çoltâq ekän, deb uruşgä âlişmädi. Üyimgä sığmädim. Ertä–indin âğaynilärim uruşdän qäytib kelişädi. Şulärning közigä qandâq qaräymän. Nimä qılding, qaysi kâväkdä mâğâr båsib yâtgän eding, deyişsä nimä deymän? Eşäkdä suv taşib, tirikçilik qılib yürdim, deymänmi? Yoq, toqay buzdim, bâlä–çaqaläringgä âvqat tâpib berdim, ulärni bâqdım, deydigän iş qılmâqçimän. Cân äkälär, meni äyämäsdän işgä täşläyveringlär.

(2) U şundäy yälinib gäpirärdiki, räyini qäytärişning sirä ilâci qâlmägän edi.

(3) —Xop, – dedi İkrâmcân. – Äytgäning bolä qâlsin.

(4) Âldi âdämlärni uyqu bâsib, kaftlärigä esnäy bâşlägän edilär. Qariyälär dästurxângä fâtiha oqişgäç, hämmä ornidän turdi.

(5) Nizâmcân bilän İkrâmcân pälätkädän çıqışgändä qumlik tâmândän älläqandäy ılıq şämâl esäyâtgän edi. İkrâmcân âläçälpâq bulutlär âräsigä däm kirib, däm çıqib süzäyâtgän âygä içki bir iztirâb bilän tikilib turdi–dä, uh târtib pälätkäsigä qaräb ketdi. Nizâmcân indämäy ergäşdi. Pälätkägä kirgän İkrâmcân fânär yâqdi–dä, bâyä Nizâmcân töşägän qamişlär üstigä körpäsini yâzdi.

(1) —Hiçbir şartım yok. Çalışıp bir şeyler biriktirmeye niyetli de değilim, benim için hiçbir şey gerekmez. Sığınacak bir yerim olsa, karnım tok, üstüm örtülü olsa yeter. Ne iş olsa çalışırım kolhozda. İş ücreti de gerekmez! – Nizamcan çok şey söylemek istiyordu, ağlamaklı olup, sözü boğazında düğümlenip kaldı. O nefes nefese kalıp sözünü tamamladı. – Sol elin çolakmış, diye savaşa almadılar. Evime sığmadım. Yarın bir gün arkadaşlarım savaştan geri dönecekler. Onların gözüne nasıl bakacağım. Ne yaptın, hangi boş işlerle uğraştın, deseler ne diyeceğim? Eşekle su taşıyıp, hayatımı sürdürdüm, mü diyeceğim? Yoksa kamışlık bozma, çocuklarınıza yiyecek bulma, onlara bakma işlerini yapıyorum mu? Canım ağabeyler, bana acımadan iş verin.

(2) O öyle yalvarıp yakarıyordu ki, isteğini reddetmeleri mümkün değildi.

(3) —Peki, – dedi İkramcan, – söylediğin gibi olsun.

(4) Öndeki insanları uyku basınca, elleriyle ağızlarını kapatıp esnemeye başladılar. İhtiyarlar sofra duası okuyunca, herkes yerinden kalktı.

(5) Nizamcan ile İkramcan çadırdan çıktığında kumluk tarafından ılık bir rüzgâr esti. İkramcan siyahlı beyazlı bulutlar arasına kâh girip, kâh çıkan aya elemli gözlerle baktı ve ah çekip çadırına doğru gitti. Nizamcan konuşmadan takip etti. Çadıra giren İkramcan feneri yaktı ve daha sonra Nizamcan yatak yapılmış kamışlar üstüne yorganını serdi.

(1) —Cåyingi sål, båläm, yåtäylik endi.

(2) Negädir uning åvåzi titrärdi.

(3) —Ämäki, yåtävering, uyqum kelmäyäpti. Bir åz åydındä yürämän.

(4) —Hä, mäyli, özing biläsän. Ertägä iş zor bolädi, yåtä qålgäning maqul edi.

(5) U şundäy deb, yåğåç åyåğining täsmälärini boşätib körpägä kirärkän, yäkä åğir uh tårtdi. Nizåmcån uning ähvål–ruhiyäsini sezib turgänidän fånär piligini pasäytirib, täşqarigä çıqib ketä qåldi.

(6) İkråmcånning yürägi küyärdi. Åtä öz båläsini ming märtä åq qılgändä häm yürägining bir çekkäsidä şu bålägä ätäb ärdåqlägän, uning kämålini körişgä äsrägän mehrining zärräläri yåtädi. Bu zärrälär vaqti–**(97)**vaqti bilän älängä ålib, yänä sönädi. Håzir İkråmcån yigirmä bir yil qalbidän näri ketkizmägän, här bir daqiqasi kättä ümidlär vädä qılgän niyätläri bilän keyingi bir häftä åräsidä båläsini ålislärgä ålib ketgän, pårlåq niyätlärini küydirib cızğanäk qılgän hådisälär åräsidä örtänärdi.

(7) İkråmcånni bir närsä köpråq qıynärdi.

(8) Negä şundäy boldi? Negä uning båläsi qorqåq çıqdi?

(9) U oyläb–oyläb, oyigä yetålmäsdi.

(1) —Yerini yap, yavrum, yatacağız şimdi.

(2) Nedense onun sesi titredi:

(3) —Amca, siz yatın, uykum yok. Biraz açık havada yürüyeceğim.

(4) —Peki, tamam, kendin bilirsin. Sabaha iş çok olacak, yatsan daha iyi olacaktı.

(5) O böyle deyip, tahta ayağının kayışlarını çözüp yorganın içine girerken, yine derin bir ah çekti. Nizamcan onun hâlini anladığından fenerin fitilini indirip, dışarıya çıkıp gitti.

(6) İkramcan'ın yüreği yanıyordu. Baba öz evladını bin kez evlatlıktan reddetse de kalbinin bir köşesi o çocuk için ayrılmış, onun mutluluğunu görmeye sakladığı sevgisinin zerreleri yeter. Bu zerreler zamanla **(97)** yanıp, yine söner. Şimdi İkramcan yirmi bir yıl yüreğinden uzaklaşmayan, her bir dakikası büyük ümitler vadeden istekleri ile son bir hafta içinde yavrusunu uzaklara götüren, iyi dileklerini yok eden olaylar arasında bocalıyordu.

(7) İkramcan'ı bir şey çok fazla üzüyordu.

(8) Niye böyle oldu? Niye onun çocuğu korkak oldu?

(9) O düşüne düşüne, düşüncenin içinde boğuluyordu.

(1) Yemäy yedirdi, kiymäy kiydirdi...

(2) İkråmcånning birdän közläri åçilib ketdi.

(3) Hä, hä, hämmä gäp änä şundä. Qolini såvuq suvgä urdirmädi. Åğır iş qıldirmädi. Yığlägändä qoşilişib yığlädi. Kälişini häm yuvib qoyärdi. Käsäl päytidä häm uni tåylåqdek qılib åpiçib yürärdi. Betini yuvgändä özi suv quyib turärdi...

(4) İkråmcån peşänäsigä şätillätib bir tüşirdi.

(5) —Cäzängni tårt, cäzängni tårt, İkråm. Uni özing şu köygä sålding. Endi ming yığlä, befâydä. Sengä bu cäzå käm!

(6) İkråmcån oğlining şu köygä tüşişini sirä özidän körmägän edi. Endi bungä iqrår boldi. İqrår boldi–yü, älämigä çidålmäy ingräb yubårdi.

(7) Şundäy iztiråblär girdåbidä qålgän kişini heç närsä bilän yupätib bolmäydi. Bundäy päytlärdä uni özidän båşqa åvutä ålmäydi. İkråmcån şuning üçün häm özini otgä–çoqqa urib, otli xayållär yålqınidän çıqişgä intilärdi.

(8) Mänä, Nizåmcån, küyib külgä äylängän toqaydä tänhå kezib, ümidlär säråbgä yetäklägän şu kişi toğrisidä oylämåqdä. Huvilläb qålgän çöl göyå İkråmcånning qalbigä çökkändek. Boş, uning xayålläridek, uning istäkläridek boş çöl åydindä öliksimån såkin yåtibdi.

(1) Yemeyip yedirdi, giymeyip giydirdi…

(2) İkramcan'ın aniden gözleri açılıverdi.

(3) Evet, evet, bütün suç işte bunda. Elini soğuk suya deydirmedi. Ağır iş yaptırmadı. Ağladığında onunla birlikte ağladı. Lastik ayakkabılarını bile yıkardı. Hasta olsa bile onu tay gibi sırtına alırdı. Yüzünü yıkadığında kendi suyu dökerdi…

(4) İkramcan alnına şiddetle bir indirdi.

(5) —Cezanı çek, cezanı çek, İkram. Onu kendin bu hale getirdin. Şimdi bin kez ağla, faydasız. Sana bu ceza az!

(6) İkramcan oğlunun bu hale gelmesinin sebebini hiç kendinden bilmemişti. Şimdi bunu kabul etti. Kabul etti ve üzüntüsüne dayanamadığından inledi.

(7) Böyle ızdıraplar girdabında kalan insanı hiçbir şey teselli edemez. Böyle zamanlarda onu kendinden başkası avutamaz. İkramcan onun için de kendini ateşe atıp, ateşli hayaller alevinden çıkmaya çabalıyordu.

(8) İşte, Nizamcan, yanıp küle dönen kamışlıkta yalnız başına gezip, ümitlerini seraba çeviren bu kişi hakkında düşünüyor. El ayak çekilmiş çöl sanki İkramcan'ın kalbine çökmüş gibi. Boş, onun hayalleri gibi, onun istekleri gibi boş çöl ay ışığında ölü gibi sakindi.

(1) Şu huvilläb yåtgän såkin çölni uyğåtiş üçün biläk şimärgän kişilär zårä İkråmcånning häm yürägigä qol sålib undä yängi ümidlär uyğåtä ålişsä, zårä İkråmcån çöl bilän bärävär yäşnäb ketsä. Nizåmcån uning qoltığigä tiräk bolädi. Yürägidän iztiråbli oylärni quvib çıqarädi. Ätråfgä ümid bilän, ådämlärgä åçıq yüz bilän qaräydigän bolgünçä yånidän cilmäydi.

(2) Yulduzlär miltiräb turgän çöl keçäsidä Nizåmcån diligä änä şundäy beğubår niyätni tugib qoydi **(98)**.

(3) Ålisdän deräzä pärdäsini şämål silkitgändek ğaläti åvåz keldi. Nizåmcån qulåq tutdi. Bu åvåz bårä–bårä küdüngi ketmägän ätläs köyläk etägining yelpinişigä oxşäb eşitiläverädi. Nizåmcån ufqqa qarädi. Ålisdän bir gälä ördäk uçib keläyåtgän edi. Ördäklär gäläsi pälätkälär tepäsigä kelib, ğaqılläb äylänä båşlädi.

(4) Nizåmcån ulärning tinimsiz äylänişi säbäbigä tüşünålmädi. Ördäklär ötgän yili täşläb ketgän inlärini ålis yurtlärdän izläb kelişgän edi. Ulär tärk etgän toqayning bir çeti endi yok edi. Ördäklär kärvåni pästläb uçib qåräyib yåtgän yer üstidä yänä bir äyländi–yu, ğaqılläb qumlik çetidä såkin şåvullägän qamişlär üstigä şonğib ketdi.

(5) Nizåmcån qaytib kelgändä İkråmcån qolini båşigä qåyib pälätkä tepäsidägi tüynükdän tüşib turgän nurgä tikilgänçä kiprik qåqmäy yåtärdi. Nizåmcån fånär piligini bäländlätgändä uning äcinli yüzläridän köz yåşläri dumäläyåtgänini körib därråv pilikni pästlätdi. Fånär ikki–üç märtä lipilläb oçdi.

(1) Bu in cin top oynayan sakin çölü canlandırmak için kollarını sıvayan insanlar keşke İkramcan'ın da yüreğine el atıp ona yeni ümitler vermeye çabalasa, keşke İkramcan çöl ile beraber dirilse. Nizamcan ona destek oluyordu. Yüreğindeki ızdıraplı düşünceleri kovuyordu. Etrafa ümitle, insanlara utanmadan bakıncaya kadar yanından ayrılmıyordu.

(2) Yıldızların yanıp söndüğü çöl gecesinde Nizamcan gönlüne işte böyle iyi niyeti dokudu **(98)**.

(3) Uzaktan pencere perdesini rüzgâr silkiyor gibi garip bir ses geldi. Nizamcan kulak kabarttı. Bu ses gitgide atlas gömlek eteğinin yellenmesi gibi işitiliyordu. Nizamcan ufka baktı. Uzaktan bir sürü ördek uçarak geliyordu. Ördek sürüsü çadırların üstüne gelip, vaklayarak dönmeye başladı.

(4) Nizamcan onların durmadan dönmelerinin sebebini anlayamadı. Ördekler geçen yıl bırakıp gittikleri yuvalarını uzak ülkelerden aramaya gelmişlerdi. Onların terkettiği kamışlığın bir kenarı şimdi yoktu. Ördek kervanı alçaktan uçup kararan yerin üstünde yine bir döndü ve vaklayıp kumluk kenarında yavaşça hışırdayan kamışlar üstüne daldı.

(5) Nizamcan geri geldiğinde İkramcan elini başına koyup çadır üzerindeki delikten sızan ışığa gözlerini dikip kirpiklerini kırpmadan yatıyordu. Nizamcan fener fitilini yükselttiğinde onun kırışık yüzünden gözyaşlarının aktığını görünce hemen fitili indirdi. Fener iki–üç kez pırıldayıp söndü.

(1) U yeçinib körpägä kirgäç, İkråmcångä nimädir demåqçi bolib båşini kötärdi. Kötärdi–yü, nimä deyişini bilmäy tirsägigä tirälgäniçä änçä turib qåldi. Nizåmcån birån gäp äytib ungä cudä–cudä täskin bergisi kelärdi. Ämmå nimä deydi? Qandäy gäp äytsä İkråmcån ämäkining köngli täskin tåpärkin? Nizåmcån şunçä oyläb ärzigülik gäp tåpålmädi, nihåyät:

(2) —Meni oğlim deysizmi? – dedi..

(3) İkråmcån indämädi.

(4) Sal ötmäy qårånğıdä Nizåmcånning häm pıq–pıq yığlägäni eşitildi.

II

(5) Åbläst icråiyä kåmitetining mäclislär zälidä çöldän yer ålgän kålxåz rähbärläri iştiråkidä kengäş boläyåtgän edi. Respublika Åliy Sovetining räisi Yoldåş Åxunbåbåev Yåzyåvån çöllärining istiqbåli toğrisidä gäpirmåqdä. U yaqın yigirmä beş yıl içidä çöl bütünläy özläştirilib, Ortä Åsiyåning yirik paxtä bäzäsigä äyländşi, håzir kålxåz–**(99)**lär äyrim uçästkä tärtibidä qorıq åçäyåtgän yerlär vaqti kelib älåhidä kålxåz, såvxåz bolib äcrälib çıqişi, uruş tugäşi bilän Kättä Färğånä känäli kengäytirilib bütün çöl boyläb äylänib ötişini såddä, dehqånçäsigä tüşüntirärdi.

(1) O soyunup yorganın içine girince, İkramcan'a bir şey demek isteyerek başını kaldırdı. Kaldırdı ve ne diyeceğini bilmeden dirseğine dayanarak uzun süre öylece durdu. Nizamcan bir şey söyleyip onu fazlasıyla sakinleştirmek istiyordu. Ama ne diyecekti? Nasıl bir şey söylerse İkramcan'ın gönlü sakinleşir acaba? Nizamcan öyle düşünürken istediği gibi bir söz bulmuştu, nihayet:

(2) —Bana oğlum diyecek misiniz? – dedi.

(3) İkramcan sessiz kaldı.

(4) Çok geçmeden karanlıkta Nizamcan'ın da hüngür hüngür ağladığı işitildi.

II

(5) Bölge icra komitesinin toplantı salonunda çölden yer alan kolhoz yöneticilerinin katılımlarıyla toplantı oluyordu. Cumhuriyet Yüksek Meclisinin reisi Yoldaş Ahunbabayev, Yozyovan çöllerinin geleceği hakkında konuşuyor. O gelecek yirmi beş yıl içinde, çölün tamamen imar edileceğini, Orta Asya'nın iri pamuk deposuna döneceğini, şimdi kolhoz–**(99)**lar bazı arsa düzenlemesinde ham toprak açan yerlerin zamanı geldiğinde ayrı kolhoz, sovhoz olarak ayrılacağını, savaşın bitmesiyle Büyük Fergana kanalını genişletip bütün çöl boyunca dolaşacağını sade ve basit bir şekilde, çiftçiye anlatıyordu.

(1) —Yålğız känäl suvi bilän çeklänib qålmäymiz. Mingdän årtıq ärteziän quduqläri qaziymiz. Här bir quduqdän ikki tegirmån suv åtilib çıqädi. Här bir zvenoning öz ärteziän quduğı bolädi. Håzir geologlärimiz çöldä razvedka işläri ålib bårişyäpti. Yåzyåvån Färğånä vådiysining märkäzigä äylänişi keräk. Şu künlärdä Nämängän, Qoqån, Şährixån, Çimyån, Tåşlåq täräfdän çölgä hücum båşländi. Bir ümr qaqräb yåtgän çöldän ålgän birinçi håsilni frântçi bålälärimizgä såvğa qılämiz... İttifåqdåşlärimizning imilläşlärini kütib otirmäy ikkinçi frântni Yåzyåvåndän åçämiz. Endigi gäp özläringdä qåldi. Bir yåqadän båş çıqaringlär. Frånt täräflärdän yaxşi xabärlär kelib turibdi. Nemisning kävuşigä qurt tüşib, çıqib kelgän täräfgä qaräb tiraqayläb qåçyäpti. Ğaläbä künini Yåzyåvån guruçidän åş dämläb kütib ålämiz. Kimdä–kim, faşistgä şu yerdän turib oq uzämän desä, kimdä–kim düşmän qolidä qålgän şähärlärimizni åzåd qılämän desä Yåzyåvångä çıqsin!

(2) Åxunbåbåev şundäy gäpirärdiki, u minbärdä emäs, bir piyålä çåy üstidä gäpläşib otirgängä oxşärdi. U özidän kättälärni sizläb, özi tengilärni senläb, kiçiklärni båläm–bötämläb gäpirärdi. U gäpining åxiridä zäldä otirgänlärgä birmä–bir qaräb åldi. Göyå şu otirgänlär åräsidän kimnidir qıdiräyåtgängä oxşärdi.

(1) —Sadece kanal suyu ile sınırlı kalmayacağız. Binden fazla artezyen kuyusu kazacağız. Her bir kuyudan iki değirmen su fışkırıp çıkacak. Her bir ekibin kendi artezyen kuyusu olacak. Şimdi jeologlarımız çölde araştırma yapıyorlar. Yazyavan Fergana vadisinin merkezine dönmesi gerek. Bu günlerde Namangan, Kokan, Şehrihan, Çimyan, Taşlak tarafından çöle hücum başladı. Bir ömür kupkuru olan çölden alınan ilk ürünü savaşan çocuklarımıza hediye ediyoruz… Müttefiklerimizin oyalamasını beklemeden ikinci cepheyi Yazyavan'dan açıyoruz. Şimdiki iş kendinize kaldı. Ha gayret! Cephe tarafından iyi haberler geliyor. Almanlar büyük bir korkuya kapılıp, geldikleri yere doğru tabanları yağlamış kaçıyorlar. Zafer gününü Yazyavan pirincinden pilav pişirerek kutlayacağız. Her kim faşiste buradan silah sıkalım diyorsa, her kim düşman elinde kalan şehirlerimizi kurtaralım diyorsa Yazyavan'a çıksın!

(2) Ahunbabayev öyle konuşuyordu ki, o kürsüde değil, bir fincan çay içerek sohbet ediyormuş gibiydi. O kendinden büyüklere siz diye, kendi yaşıtlarına sen diye, küçüklere yavrum diye hitap ederek konuşuyordu. Sözünün sonunda salonda oturanlara tek tek baktı. Sanki bu oturanlar arasında birini arıyormuş gibiydi.

(1) —Känäl qazigänimizdä hämmäni qåyil qåldirgän Dosmät pålvån qani?

(2) Pästdä kimdir cävåb berdi:

(3) —Fråntdä hälåk boldi!

(4) Åxunbåbåev åvåz çıqqan cåygä tikilib qåldi. Qolidägi qalämi qåğåz üstigä tüşib dumäläb ketdi–dä, stål qırğåğıgä kelib toxtädi.

(5) —Åmån pålvån şu yerdämi? – dedi u yänä båşini kötärib.

(6) Ortä qatårdä otirgän qårä såqål, yağrindår kişi ornidän turdi:

(7) —Şu yerdämän, Åtä.

(8) —Åmånmisän, pålvån. Maclisgä såqålingni ål–**(100)**dirib kelmäbsän–dä. Sengä neçä märtä äytgänmän, såqålni åldirib yür, deb.

(9) Zäldä qıyqırıq, külgi bolib ketdi. Åmån pålvån qopål gävdäsini tebrätib turib özi häm külib yubårdi.

(10) —Åtä, endi şu päytdä tänbehni qoying. Porimlik köngilgä sığadimi.

(11) —Uruşdän åldin häm şunaqa eding. – Åxunbåbåev ğåvurni båsib ornidän turdi–dä, sähnä çetigä kelib külä–külä gäp båşlädi: – Pålvån bilän yåşimiz teng. Båläligidä häm şunaqa bepärvåråq edi...

(1) —Kanal kazdığımız zaman herkesi hayran bırakan Dosmat pehlivan hani?

(2) Aşağıda biri cevap verdi:

(3) —Cephede can verdi!

(4) Ahunbabayev ses gelen yere baktı. Elindeki kalemi kâğıt üzerine düşüp yuvarlandı ve masa kenarına gelip durdu.

(5) —Aman pehlivan burada mı? – dedi o yine başını kaldırıp.

(6) Orta sırada oturan kara sakallı, sırtı geniş biri yerinden kalktı:

(7) —Buradayım, Ata.

(8) —Aman mısın, pehlivan. Toplantıya sakalını **(100)** kesip gelseydin ya. Sana kaç kez söyledim, sakalını kestir, diye.

(9) Salonda bir bağırtı, gülüş oldu. Aman pehlivan kaba gövdesini sallayarak kendi de güldü.

(10) —Ata, şimdi şu zamanda uyarmayı bırakın. Süslenmenin zamanı mı?

(11) —Savaştan önce de böyleydin. – Ahunbabayev gürültüyü susturup yerinden kalktı ve sahne kenarına gelip güle güle konuşmaya başladı: – Pehlivan ile aynı yaştayız. Çocukluğunda da böyle çok kaygısızdı…

(1) Pålvån häm ornidän turib sähnä yaqınigä kelib, qolini köksigä qoydi–dä, yälindi:

(2) —Cån birådär, bu yåğini äytmäy qoyä qål.

(3) —Yoq, äytämän. Şu deng, Åmånni üyläntiräyåtgän edik. Toy küni häm såqålni åldirmägän ekän. Räyim ikkåvimiz çimildıq åldigä ötkäzib, råsä ivitib såqålini ålgänmiz. Kelinning åldigä ikki luncigä şor paxtä yåpiştirib kirgän. Toğrimi, Räyimberdi?

(4) Sähnä çetidä otirgän Tåğa külib båş qımirlätdi.

(5) —Toppånçä pålvån bårmi?

(6) —Bår, – deb päkänäginä, serhäräkät, kök köz yigit ornidän turdi.

(7) —Bu yåqqa kel! – dedi Åxunbåbåev.

(8) Toppånçä pålvån pildiräb Åmån pålvånning åldigä keldi.

(9) Åxunbåbåev ungä bir zum zävq bilän, häväs bilän tikilib turgändän keyin pästgä tüşib, här ikki pålvånni åldinmä–ketin quçåqlädi.

(10) —Yåzyåvångä ikkåving kåmändirlik qıläsän. İkkåving çöl märşälläri boläsän. Qani, råzimisizlär?

(11) —Råzimiz, Åtä. Sen buyur, biz nimä desäng täyyårmiz.

(1) Pehlivan da yerinden kalkıp sahneye yaklaşarak, eline göğsüne koydu ve rica etti:

(2) —Can kardeşim, bu tarafını anlatmayıver.

(3) —Hayır, anlatacağım. Hatırlarsanız, Aman'ı evlendiriyorduk. Düğün günü de sakalını kestirmemişti. Rayim ile ikimiz gerdek çadırı önüne yolunu kesip, iyice ıslatarak yumuşatıp sakalını kesmiştik. Gelinin yanına iki avurduna tuzlu pamuk yapıştırıp girmiş. Doğru mu, Rayımberdi?

(4) Sahne kenarında oturan Dayı gülerek başını salladı.

(5) Toppança pehlivan var mı?

(6) —Var, – diye biraz kısa boylu, çevik, mavi gözlü bir delikanlı yerinden kalktı.

(7) —Buraya gel! – dedi Ahunbabayev.

(8) Toppança pehlivan hızla Aman pehlivanın yanına geldi.

(9) Ahunbabayev ona bir an zevkle, hevesle baktıktan sonra aşağıya inip, her iki pehlivanı ardı ardına kucakladı.

(10) —Yazyavan'a ikiniz yöneticilik yapacaksınız. İkiniz çöl mareşalleri olacaksınız. Peki, kabul ediyor musunuz?

(11) —Kabul ediyoruz, Ata. Sen emret, biz ne desen hazırız.

(1) Åmån pålvånning gäpidän Åxunbåbåev zävqlänib ketdi.

(2) —Bälli, äzämätlär! Çöl cilåvini qolläringgä berdik.

(3) Köm–kök közlärini oynätib turgän Toppånçä pålvån mıyığıdä külib qoydi:

(4) —Bir gäp äytsäm mäylimi? Xafä bolmäysizmi, Åtä?

(5) —Äyt, äyt, Toppånçä **(101)**.

(6) —Tävbä, sirä kättälärgä oxşämäysiz–a. Şundåq ådäm özimizgä oxşäb conginä gäpläşäsiz–a. Räispålkåmimiz bilän gäpläşiş üçün eng kämidä bir häftä åvårä bolämiz. Ärizäni påçtädän yubårämiz.

(7) Åxunbåbåevning çehräsi ciddiyläşdi:

(8) —Şunaqa degin?

(9) U yänä sähnägä çıqib cåyigä otirdi. Räyimberdi zirillämäliklärning çölgä birinçi bolib yüriş båşlägänlärini gäpirdi. Åtä cimginä otirib, uning gäplärigä qulåq såldi. Räyimberdi gäpini tügätib endi otiräyåtgän edi, Åxunbåbåev toxtätdi.

(10) —Tå künlär isib, yåğingärçiliklär ötib ketgünçä xåtinlär çıqmäsin deyilgän edi. Negä xåtinlärni çölgä ålib çıqding?

(11) Tåğa nimä deyişini bilmäy turib qåldi.

(12) —Qandåq qıläy, Åtä? Özläri kelişyäpti. Otiräveräymi?

(1) Aman pehlivanın sözü Ahunbabayev'in hoşuna gitti.

(2) —Bravo, delikanlılar! Çölün gemini ellerinize verdik.

(3) Masmavi gözlerini oynatıp duran Toppança pehlivan bıyık altından güldü:

(4) —Bir şey söyleyebilir miyim? Üzülmezsiniz değil mi, Ata?

(5) —Söyle, söyle, Toppança **(101)**.

(6) —Affedin, açıkçası hiç büyüklere benzemiyorsunuz. Böyle insan bizim gibi sade bir şekilde konuşuyorsunuz ya. Reisimizle konuşmak için en az bir hafta uğraşıyoruz. Dilekçeyi postadan gönderiyoruz.

(7) Ahunbabayev'in yüzü ciddileşti:

(8) —Bu kadar mı söyleyeceğin?

(9) O yine sahneye çıkıp yerine oturdu. Rayımberdi Zırıllamadakilerin çöle ilk gidenler olduğunu anlatıyordu. Ata sessizce oturup, onun sözlerini dinledi. Rayımberdi sözünü bitirip tam oturacakken, Ahunbabayev durdurdu.

(10) —Günler ısınıp, yağışlar bitene kadar kadınlar çıkmasın denilmişti. Niye kadınları çöle götürdün?

(11) Dayı ne diyeceğini bilemedi.

(12) —Ne yapsaydım, Ata? Kendileri geliyor. Oturabilir miyim?

(1) —Şåşmä! – dedi Åxunbåbåev. – İş şunaqasigä köçgän bolsä, bu yåğini toğrilä. İmårätlärni tezlät. Bir åydän keyin xabär ålämän. Ägär eng kämidä yigirmätä üy bitmägän bolsä, xafä bolib qåläsän.

(2) Åbläst pärtiyä kåmitetining sekretäri çöldän yer ålgän kålxåzlärgä, kålxåzçilärgä berilädigän yårdäm haqıdä gäpirgäç, kengäş tugädi.

(3) Åxunbåbåev zäldän çıqişdä Tåğani qoltıqläb åldi. Köçädä ketä turib undän hål–ähvål, qışlåqdägi qariyälärning tirikçiligini sorädi. Tåğa hämmäsini bittä–bittä gäpirib berdi.

(4) —Hämmäsi cåyidä, åşnäm. Xåtircäm bol.

(5) —İkråm kepti, deb eşitdim. Qaläy, tinçmi?

(6) —Tinç, tinç.

(7) Tåğa şundäy dedi–yu, közini yäşirålmäy cävdirädi.

(8) —Bir gäp bårmi?

(9) —Yoq, özim...

(10) —Äytäver. Yäşirmä!

(11) Tåğa nåilåc gäp båşlädi:

(12) —İkråm bir åyåqsiz bolib kelgän. Bu häm yetmägändek, oğli...

(13) —Nimä? Hälåk bolgänmi?

(1) —Delirme! – dedi Ahunbabayev. – İş sadece göç etmekle olsa, bu tarafını kabul et. Binaları hızlandır. Bir ay sonra haberini alacağım. Eğer en az yirmi tane ev bitmemiş olursa, çok üzülürsün.

(2) Bölge parti komitesinin sekreteri çölden yer alan kolhozlara, kolhoz çalışanlarına verilen yardım hakkında konuştuktan sonra, toplantı bitti.

(3) Ahunbabayev salondan çıkışta Dayı'nın koluna girdi. Sokağa doğru gidip ondan durumu, köydeki ihtiyarların sağlığını sordu. Dayı hepsini bir bir anlatıverdi.

(4) —Hepsi yerinde, arkadaşım. Telaş etme.

(5) —İkram geldi, diye işittim. Nasıl, iyi mi?

(6) —İyi, iyi.

(7) Dayı böyle dedi, ama gözünü kaçırmadan gözlerini dikti.

(8) —Bir haber var mı?

(9) —Yok, canım…

(10) —Söyleyiver. Saklama!

(11) Dayı çaresiz anlatmaya başladı:

(12) —İkram bir ayağı olmadan geldi. Bu da yetmezmiş gibi, oğlu…

(13) —Ne? Ölmüş mü?

(1) —Hälâk bolsä kâşki edi. Ärmiyädän qâçgän. İkrâm bâşini kötärâlmäy qâldi. Âdämlärning yüzigä qaräyâlmäyäpti. Näymängä çıqarib yubârdim. Zârä därdi yengilläşsä.

(2) Âxunbâbâev nimä deyişini bilmäy toxtäb qâldi **(102)**. Uni küzätib çıqqanlär säl näridä uning iztirâb bilän uh târtgänini körib turişärdi.

(3) —Yâmân bopti, – dedi u änçädän keyin. – Cännätning ähvâli qandäy?

(4) —Telbägä oxşäb qâlgän.

(5) —Bâläsi frântdän qâçibdimi–ya?

(6) —Näzärimdä, frântdän emäs, yoldä pâezddän tüşib qâlgän bolsä keräk.

(7) Tâğa qıynälä–qıynälä sorädi:

(8) —Öz bâläm bolsä ârägä tüşmäsdim. Bâläm tupraqdä yâtibdi. Şu İkrâm üçün, uruşdä âyâğini yoqatib kelgän bâlşevik ortâğim hürmäti ârägä tüşmâqçimän. Ävf qılib bolmäydimi? Dädäsi öz qoli bilän âlib bârib tâpşirsä. Ârägä tüşing. Uruşgä bârib, qâni bilän âqläsin. Ârägä tüşing!

(9) Âxunbâbâev yänä cim qâldi.

(10) —Qıyin, qıyin, dostim. Xalq bâr. Xalq bilädi. Uni xalq sud qılädi. Ämmâ... – Âxunbâbâev yänä oylänib qâldi. – İkrâm ädâyi tâmâm bolädi. Bütün bârlığini, ümrini Sovet hükümätigä bâğişlägän kişi şu bâlä tufâyli yerpärçin bolädi. Mäyli, kelsin! İkrâm kelsin! Bir mäslähät çıqib qâlär. E, ättäng...

(1) —Ölseydi keşke. Ordudan kaçmış. İkram başını kaldıramadı. İnsanların yüzüne bakamaz hale geldi. Nayman'a gönderdim. Keşke derdini unutsa.

(2) Ahunbabayev ne diyeceğini bilmeden duraksadı **(102)**. Onu uğurlayanlar az ötede onun üzüntüyle ofladığını görüyorlardı.

(3) —Kötü olmuş, – dedi o biraz sonra. – Cennetin durumu nasıl?

(4) —Deliye dönmüş.

(5) —Çocuğu cepheden kaçtı demek ya?

(6) —Bana göre, cepheden değil, yolda trenden inmiş olmalı.

(7) Dayı ızdırap çeke çeke sordu:

(8) —Kendi çocuğum olsa arada kalmazdım. Yavrum toprakta yatıyor. Bu İkram için, savaşta ayağını kaybedip gelmiş Bolşevik ortağım hatrına arada kaldım. Affedilemez mi? Babası kendi eliyle götürüp teslim etse. Araya girin. Savaşa gidip, kanı ile ödesin. Araya girin!

(9) Ahunbabayev yine sessiz kaldı.

(10) —Zor, zor, dostum. Halk var. Halk biliyor. Onu halk yargılar. Ama… – Ahunbabayev yine düşündü. – İkram mahvolacak. Bütün varlığını, ömrünü Sovyet hükümetine bağışlayan kişi bu çocuk sebebiyle altüst oldu. Peki, gelsin! İkram gelsin! Bir yol bulunur. E, yazık…

(1) Tåğa u bilän xayrläşib åtdä Zirillämägä qaräb ketdi. Şu küniyåq Näymängä bårmåqçi, İkråmni tåpib u bilän oğli toğrisidä gäpläşmåqçi boldi.

(2) U yol–yoläkäy oyläb bårärdi. Bu gäplärni Åtägä äytib toğri qıldimi? Yurt işi bilän bänd, usiz häm båşidä qänçädän–qänçä täşvişi bår ådämgä bu gäpni äytgäni durust çıqdimikän? Eh, yärämäs bålä, hämmäni xıcålät qılding. Öz båläsi bolgänidän iltimås qılib otirärmidi? Bähridän ötärdi–qoyärdi. Nä qılsinki, bir beğubår, tåzä yüräk dostining ärzändäsi. Şunçä yåşgä kirib birinçi märtä yåmånning yenini ålyäpti! Tåğani häm qıynäb täşläding, yärämäs bålä.

(3) Şu küniyåq Tåğa hävåning aynib qålgänigä qarämäy Näymängä qaräb ketdi. Keç qårånğisidä hårib–çärçäb tål tägigä yetib bårib, İkråmcånni toqaydän çaqırtirib keldi.

(4) İkråmcån ävväligä, Tåğa birån iş bilän çaqirtirgändir–dä, deb oylägän edi. İkkåvi çådir içigä kirgändän keyin uning ciddiy gäpi bårligini bilib qåldi.

(5) —Tinçlikmi, Tåğa? – dedi bezåvtälänib.

(6) —Tinçlik, tinçlik, åşnäm. Seni bir quvånti–**(103)**räy, deb keldim. Şu bugün Yoldåş åtä bilän gäpläşdim. Tursunbåyingni äfv etişni oyläb körädi çåğı. Ertäläb Färğånägä båräsän. Täyinlädilär.

(7) İkråmcånning båşi egildi. Yåğåç åyågining täsmäsini çertib indämäy qåldi.

(1) Dayı onunla vedalaştı ve atına binip Zırıllamaya doğru gitti. O gün Nayman'a gitmek istiyordu, İkram'ı bulup onunla oğlu hakkında konuşmak istiyordu.

(2) O giderken düşünüyordu. Bunları Ata'ya söylemekle doğru mu yaptım? Yurt meselesiyle meşgul, üstelik de başında türlü türlü sıkıntısı olan insana bu sözü söylemek doğru muydu? Of, alçak çocuk, herkesi utandırdın. Kendi çocuğu olsaydı ayrıcalık yaptırır mıydı? Vazgeçerdi. Ne yapabilirdi ki, bir saf, temiz yürekli dostunun evladı. Bu yaşına kadar ilk kez kötünün tarafında oluyordu! Dayı'yı da zor durumda bıraktın, alçak çocuk.

(3) Daha o gün Dayı havanın bozulduğuna bakmadan Nayman'a doğru gitti. Gece karanlığında yorgun argın söğüt altına varıp, İkramcan'ı kamışlıktan çağırttı.

(4) İkramcan önce, Dayı bir iş için çağırtmıştır, diye düşünmüştü. İkisi çadır içine girdikten sonra onun ciddi şeyler söyleyeceğini anladı.

(5) —Hayrola, Dayı? – dedi rahatsız olup.

(6) —Hayır, hayır arkadaşım. Seni bir sevindi–**(103)**reyim, diye geldim. Bugün Yoldaş ata ile konuştum. Tursunbay'ını affetmeyi düşünüyor sanki. Sabahleyin Fergana'ya gideceksin. Görevlendirdi.

(7) İkramcan'ın başı eğildi. Tahta ayağının kayışını şaklatıp sessiz kaldı.

(1) —Hä, negä indämäysän?

(2) —Bårmäymän, dostim. Bårmäymän. Nimä deb bårämän? Qay yüz bilän bårämän? Yoq. Meni keçir. Men üçün yüzingni sidirib, ming xicålät bilän iltimås qılgäning üçün rähmät. Rähmät, dostim. Ämmå bårålmäymän. Dostim bolsäng, ikkinçi bu toğridä mengä åğiz åçmä. Mening unaqa båläm yok.

(3) —Kättä ketmä, åğäyni. Härnä qılsä häm båläng. Mäyli, fråntgä bårsin, özini åqläsin. Sening häm yüzing yåruğ bolädi.

(4) İkråmcån qatiy båş çayqadi:

(5) —Fråntgä märd bårädi!..

(6) Tåğa İkråmcånning ümridä heç kimgä heç qandäy iltimås qılmägänligini, şänigä dåğ tüşirädigän işgä qol urmäsligini bilärdi. Şundäy bolsä häm uni şu åğır iztiråblärdän qutqariş üçün ätäyläb kelgän edi. Yoq. Bolmädi. Bir sözli İkråmcån uning mäslähätlärini räd qıldi.

(7) —Yänä özing biläsän. Oyläb kör. Tänänggä yaxşiläb oyläb kör. Bårdi–yu, gäplärim maqul bolsä, Yoldåş åtä Tåşkentgä ketib qålmäsläridän Färğånägä yetib bår.

(8) Tål tägidä çıråq yånib, soridä ådämlär gävcumläşib qålgän edi. Ulär ikkåvläşib oşä täräfgä qaräb ketişdi.

(1) —Evet, niye ses çıkarmıyorsun?

(2) —Gitmeyeceğim, dostum. Gitmeyeceğim. Ne diye gideyim? Hangi yüz ile gideyim? Yok. Beni affet. Benim için yüzünü eğdirip, bin utançla ayrıcalık yaptırdığın için teşekkür ederim. Teşekkür ederim, dostum. Ama gidemem. Eğer dostumsan, ikinci kez bu konuyu açma. Benim öyle bir çocuğum yok.

(3) —Uzun etme, birader. Her ne yapmış olursa olsun o senin yavrun. Tamam, cepheye gitsin, kendini affettirsin. Senin de yüzün aklansın.

(4) İkramcan kesin bir şekilde başını salladı:

(5) —Cepheye mert kişi gider!..

(6) Dayı, İkramcan'ın hayatı boyunca hiç kimseye, hiçbir ayrıcalık yapmadığını, ismine leke düşürecek işe elini değmeyeceğini biliyordu. Böyle olsa da onu bu ağır ızdıraplardan kurtarmak için bile bile gelmişti. Yok. Olmadı. Dürüst İkramcan onun yardımlarını reddetti.

(7) —Yine kendin bilirsin. Bir düşün taşın. İyice düşün. Eğer, olurda sözlerimi makul karşılarsan, Yoldaş ata Taşkent'e gitmeden Fergana'ya git.

(8) Söğüt altında yağ lambası yanınca, çardakta insanlar kalabalıklaştı. Onlar ikisi birlikte o tarafa doğru gittiler.

(1) İkråmcån heç kimgä äräläşmäy, bir çekkädä båş egib otirärdi.

(2) Ertäläb Tåğa Zirillämägä qäytäyåtgändä İkråmcånning åğzini köp päylädi. U bir söz demäy nånüştädän keyin Tåğa bilän xayrläşib toqaygä kirib ketdi.

(3) İkråmcånning sözidän qäytmägänigä işångän Tåğa nåilåc åtni egärlädi–dä, qışlåqqa yålğız conädi.

(4) Tüşgä yaqın qışlåqdän toqqıztä ärävä keldi. Tåğa beştä plug, tändir, åşqåvåq, lavlägi yubåribdi. Tolänbåyning xåtini, Zebixån bilän birgälikdä köç–körånni ärävägä årtib keldi.

(5) Nizåmcån küygän toqaydä terläb–pişib ketmån çåpäyåtgän edi. Pälätkä tåmåndän ådämlärning ğåvur–**(104)**ğuvurni eşitib qaddini råstläb qarägän edi. Tolänbåyning ärävädän köç tüşiräyåtgänini kördi. Ärävä üstidä ötgän küni yoldä qolini silkitib qålgän qız turärdi. Nizåmcån ketmån dästäsigä köksini tiräb ungä qaräb qåldi. Zebixån, påççäsi yükni täşläb qäytgünçä, qolini peşänäsigä såyäbån qılib, ålislärgä tikilärdi. Çöl şäbädäsi såçdärini tozğıtävergänidän qız zårdä bilän årqasigä åtib täşlärdi. Qızgä ängräyib qaräb qålgän Nizåmcån yotäl tåvuşini eşitib årqasigä ögirildi. Särpåyçän åyåğıgä eski käliş kiyib, köyläğini lippä urib ålgän qırq beş yåşlärdägi bir xåtin çeläkdä suv ålib keläyåtibdi. Nizåmcån, qızgä tikilib turgänimni körgän bolsä keräk, degän ändişä bilän yergä qarädi–dä, sälåm berdi. Xåtin älik åldimi, yoqmi, Nizåmcån eşitmädi. Ketmånini qoligä ålib qårä ildizlärni paläxsä qılib köçiräverdi.

(1) İkramcan hiç kimseye karışmadan, bir kenarda başını eğerek oturuyordu.

(2) Sabahleyin Dayı Zırıllama'ya geri dönünce İkramcan'ın ağzını bıçak açmadı. O bir söz demeden kahvaltıdan sonra Dayı ile vedalaşıp kamışlığa gitti.

(3) İkramcan'ın sözünden dönmeyeceğine inanan Dayı çaresiz atı eyerledi ve köye yalnız başına yola çıktı.

(4) Öğleye yakın köyden dokuz tane araba geldi. Dayı beş tane tırmık, tandır, kabak, pancar göndermişti. Tolanbay'ın karısı, Zebihan ile birlikte eşyaları arabaya yükleyip geldi.

(5) Nizamcan yanan kamışlıkta kan ter içinde çapa yapıyordu. Çadır tarafından insanların gürültüsünü **(104)** işitince doğrulup bakmıştı. Tolanbay'ın arabadan eşya indirdiğini gördü. Araba üstünde geçen gün yolda el sallayan kız duruyordu. Nizamcan çapa takımına göğsünü dayayıp ona bakakaldı. Zebihan, eniştesi yükü bırakıp geri dönünceye kadar, elini alnına siper yapıp, uzaklara bakıyordu. Çöl rüzgârı saçlarını dağıttığından kız güçlükle arkasına atıyordu. Kıza ağzı açık bakan Nizamcan öksürük sesini işitince arkasına döndü. Çıplak ayağına eski lastik ayakkabı giyip, gömleğini beline bağlamış kırk beş yaşlarındaki bir kadın kovada su getiriyordu. Nizamcan, kıza baktığımı görmüş olmalı, diye endişeyle yere baktı ve selam verdi. Kadın selama cevap verdi mi, vermedi mi, Nizamcan işitmedi. Çapasını eline alıp siyah köklerini kazıp kaldırıverdi.

(1) Qår suvigä toygän yer xamirdek yumşåq edi. Ämmå Nizåmcånning qoli ketmåndän çıqib ketgänidän sälgä çarçäb qålärdi. U peşänä terini däm–bädäm sidirib toxtämäy ketmån urärdi. U yärim såät çämäsi tinimsiz işläb, cudä håldän tåydi. Qaddini råstläb årqasigä qarämåqçi bolgänidä beli qatib özini ongläyålmädi, ketmångä åsilgändek äräng yergä otirdi.

(2) Pälätkä tåmåndä cång çälingändä häm u ornidän turålmäy otirärdi. Ådämlär birin–ketin åvqatgä kelä båşläşdi. Çåpånini yelkäsigä täşläb ålgän İkråmcån kelgändä ornidän turmåqçi edi, bolmädi. Belidä bir nimä tårtişib qålgändek bäşäräsi tirişib yänä otirdi.

(3) —Nimä boldi? Çärçädingmi?

(4) İkråmcån şundäy dedi–yu, årqasigä qarädi. Äğdärilgän yerdän håvur kötärilärdi.

(5) —Bir özing äğdärdingmi?

(6) Nizåmcån båş silkitdi.

(7) —Åbbå, äzämät–ey! Tört yärim såtıx kelib qålädi. Bunaqa qılmä, oğlim. Bunaqadä özingni çaqib qoyäsän. Här qanaqa dehqån häm qışdän çıqib qoligä ketmån ålgänidä işgä bunçälik zor bermäydi. Ketmån yåmån närsä, çaqib qoyädi. Bir–ikki kün benli, qolni işgä örgätib ålib, keyin zor berilädi. Qani tur, oğlim, tüşlik qılib kelämiz.

(1) Kar suyuna doyan toprak hämur gibi yumuşaktı. Ama Nizamcan'ın kolu uzun zamandır çapa yapmadığından çabucak yoruluyordu. O alnının terini sık sık silip, durmaksızın çapa vuruyordu. O tahmini yarım saat durmadan çalışınca, çok halsiz düştü. Doğrulup arkasına bakmak istediğinde beli tutulduğundan doğrulamadı, çapaya asılır gibi güç bela yere oturdu.

(2) Çadır tarafında zil çaldığında da o yerinden kalkamadı. İnsanlar birbiri ardından yemeğe gelmeye başladı. Kaftanını omzuna atan İkramcan geldiğinde yerinden kalkmak istedi, olmadı. Belinde bir şey karşı koyuyormuş gibi suratını buruşturup yine oturdu.

(3) —Ne oldu? Yoruldun mu?

(4) İkramcan böyle dedi ya, arkasına baktı. Alt üst edilmiş topraktan buhar yükseliyordu.

(5) —Tek başına mı alt üst ettin?

(6) Nizamcan başını salladı.

(7) —Abov, bravo be! Dört buçuk satıh geliyor. Böyle yapma, oğlum. Böyle yaparak kendini mahvedersin. Hiçbir çiftçi de kışın çıkıp eline çapa aldığında işte bu kadar sıkı çalışmaz. Çapa kötü şey, insanı mahveder. Bir–iki gün belini, elini işe alıştırıp, sonra sıkı çalışılır. Haydi kalk, oğlum, öğlen yemeği yiyeceğiz.

(1) Nizåmcån ketmån dästäsigä åsilib äräng ornidän turdi–dä, belining zırqıräşini İkråmcångä sezdirmäy sekin–ästä yürä båşlädi **(105)**.

(2) Hämmä åvqatgä kelib bolgän edi. Rändälänmägän taxtädän yäsälgän åmånät uzun stål ätråfidä kişilär çaqçaqläşib otirişibdi. Ulär ikkåvi häm bir çekkägä kelib suqilişdi.

(3) Nizåmcån üydän çıqqanidän beri biråvning åvqatigä şerik bolib yegän–içgäni tätimäy kelärdi. Bugün u öz haqını, mehnät haqını kütib otiribdi. Bugün u bemälål, xicålätsiz åvqatlänsä bolädi. Åşpäz såpål kåsädä içigä muştumdek lävlägi sålingän şorvä keltirib qoydi. U qåzån tepäsigä qäytärkän, bäländ åvåz bilän şanğıllädi:

(4) —Bålälär, şåşilmäsdän tüşiräveringlär. Bugün pervåy–iptärävåy. Yängäm qoş åşigä pälåv dämläb keptilär.

(5) Nizåmcån kåsägä qåşıq sålärkän, åşpäz åldidä dästurxångä orälgän tåğåräni åçäyåtgän Zebigä bir qaräb qoydi. Zebixån ungä qarämäsdi. Öz işi bilän bänd edi.

(6) Åvqat üstidä bugüngi iş toğrisidä gäp ketdi. Tolänbåy ådäti boyiçä maqål qoşib gäp båşlädi:

(7) —Şåli dehqångä äytgän ekän: toqsån kün låy keçäsän, keyin måy içäsän. Bugün iş båşländi. Låy keçib båşlädik. «Poşt, måy boläsän»gä säksån toqqız kün bår, hali. Men bugün üç yärim såtıxni urib qoydim.

(1) Nizamcan çapa sapına asılıp güç bela yerinden kalktı ve belinin sızlamasını İkramcan'a hissettirmeden yavaş yavaş yürümeye başladı **(105)**.

(2) Herkes yemeğe gelmişti. Rendelenmeyen tahtadan yapılan iğreti masa etrafında insanlar sohbet ediyorlardı. Onların ikisi de bir köşeye çekildiler.

(3) Nizamcan evden çıktığından beri birinin yemeğine ortak olup yiyecek içecek tatmamıştı. Bugün o kendi hakkını, çalışma hakkını bekliyordu. Bugün o rahatça, utanmadan yemek yiyebilirdi. Aşçı toprak kâse içine yumruk gibi pancar atılan çorba getirip koydu. O kazanın başına dönerken, yüksek sesle bağırıyordu:

(4) —Çocuklar, acele etmeden indiriverin. Bugün **ikinci iş günü**. Yengem iki yemeğin yanına bir de pilav koyuver.

(5) Nizamcan kâseye kaşığı daldırırken, aşçı önünde sofraya sarılan leğeni açan Zebi'ye bir bakış attı. Zebihan ona bakmıyordu. Kendi işiyle meşguldü.

(6) Yemek üstünde bugünkü iş hakkında konuşuyordu. Tolanbay adeti üzre atasözü söyleyerek konuşmaya başladı:

(7) —Çeltik çiftçiye demiş: Doksan gün çamur geçeceksin, sonra yağ içeceksin. Bugün iş başladı. Çamur geçmeye başladık. «Ha gayret, yağ olmasına» seksen dokuz gün var, daha. Ben bugün üç buçuk satıhı çapaladım.

(1) —Tüşgäçä üç yärimni yäsäb qoygän bolsäng, keçgäçä yerni timdäläb täşlämäsäng, deymän, – dedi İkråmcån.

(2) —Yoq, bu yåğı unçälik bolmäsåv. Bel qatib qåldi. Bu yåğı sekin–ästä. Belni äldäb–äldäb işgä sålmäsäk bolmäs. Qışdä sändäldä yåtäverib dängäsä bolib ketgän ekänmiz, åğayni.

(3) İkråmcån ungä piçing qıldi:

(4) —Şu såqı–sumbät bilän üç yärimtä deb maqtänib otiribsänmi! Mänävi bålä tört yärim såtıxni bäcärib qoydi.

(5) Hämmä ögirilib Nizåmcångä qarädi. Uning bu tåmånlärdä birinçi märtä iş bilän ådämlär etibårigä tüşişi edi. Köngli yäyräb ketdi. Sekin Zebixångä qarädi. Zebixån hämån ungä qarämäs, muştini iyägigä tiräb öng qolidägi qamişni yergä urib otirärdi. Tolänbåy özini åqläy båşlädi:

(6) —Biz qarib qåldik, åşnäm. Nävbät endi kädr bålälärgä. Bulärgä tengläşib bolärmidi **(106)**!..

(7) İkråmcån sorädi:

(8) —Yängäm qışlåqdän nimä gäp tåpib kelibdi? Yaxşi xabärlär bårmi?

(9) —Yängi mäktäb binåsini şåşilinç gospital' qılişäyåtgänmiş. Ertägä yärädårlärni ålib kelişädi, degän gäplär bår, deyäpti. Eväküätsiyä bolgänlärdän säkkiz xånädån kelibdi. Tåğa şulärgä cåy tåpib beriş bilän åvårämiş.

(1) —Öğlene kadar üç buçuğu yapacaksan, akşama kadar toprağı kazımazsın, diyorum, – dedi İkramcan.

(2) —Hayır, burayı bu kadarıyla olmaz. Beli tutuldu. Burayı yavaş yavaş. Beli aldata aldata işe devam etmezsek olmaz. Kışın sandalda yatıp tembelleştik, arkadaş.

(3) İkramcan ona iğneli konuştu:

(4) —Bu cüsse ile üç buçuk diye övünüp duracak mısın? İşte bu çocuk dört buçuk satıhı halletti.

(5) Herkes dönüp Nizamcan'a baktı. Onun buralarda ilk kez çalışmayla insanların itibarını kazanmasıydı. Kalbi mutluluktan uçmak üzereydi. Sessizce Zebihan'a baktı. Zebihan hâlâ ona bakmıyor, yumruğunu çenesine dayayıp sağ elindeki kamışı yere vuruyordu. Tolanbay kendini haklı göstermeye başladı:

(6) —Biz yaşlandık, arkadaşım. Sıra şimdi güçlü gençlerde. Onlarla boy ölçüşebilir miyiz **(106)**?...

(7) İkramcan sordu:

(8) —Yengem köyden ne haberler getirdi? İyi haberler var mı?

(9) —Yeni okul binasını acil hastane yapılacakmış. Yarın yaralıları getirecekler, diye haberler var, diyor. Tahliye olanlardan sekiz aile gelecek. Dayı onlara yer bulmakla meşgulmüş.

(1) İkråmcånning miyäsidän, şulärdän birini üygä köçirib kelä qålsämmikän, degän oy ötdi. Cännät xåtircäm bu yåqqa keläverärdi.

(2) —Cåy tåpgänmikän? – dedi u Tolänbåygä qaräb.

(3) U, bilmäsäm, degändek yelkäsini qısdi.

(4) Tüşlikdän keyin hämmä öz işigä ketdi. İkråmcån Nizåmcånning qolidän uşläb toxtätdi.

(5) —Endi bäs, içkärigä kirib bir åz åråm ål. Bugüngi işing yetädi. Qålgänini ertägä qıläsän.

(6) Nizåmcån yåtsä yåtgüdek edi. Hämmäyåğı häli häm zırqıräb åğrib turibdi. Uning üstigä işläyåtgänidä tonini yeçib täşlägänidän terläb däm ålgänidä bıqinini şäbädä ålib köyibdi. Bıråq u köpçilikdän äcrälib qålişgä yüzi çidämädi. Özini çärçämägän körsätib:

(7) —Yoğ–e, häli–veri çärçämäymän, ämäki, – dedi.

(8) İkråmcån ungä qaräb turib:

(9) —Mäyli, özing biläsän, – dedi–dä åldigä tüşib ketäverdi.

(10) Bu yåğıgä Nizåmcånning işi unçä yürişmädi. Keçgäçä äräng bir yärim såtıx yer ağdärdi. Bårib yåtäy desä, ådämlärdän uyalädi. Ketmånni täşlädi–dä, qamiş ğarämigä yånbåşlädi. Åzråq mızğib ålmåqçi boldi–yu tänäsining zırqıräb åğrişidän közi ilinmädi. Çälqänçä yåtib åsmångä tikilgäniçä oy sürib ketdi.

(1) İkramcan'ın aklından, onlardan birini eve göç ettirip gelsem mi ki, diye düşünce geçti. Cennet rahatça buraya geliverir.

(2) —Yer bulunabildi mi? – dedi o Tolanbay'a bakıp.

(3) O, bilmiyorum, der gibi omzunu kaldırdı.

(4) Öğle yemeğinden sonra herkes kendi işinin başına gitti. İkramcan Nizamcan'ın elinden tutup durdurdu.

(5) —Artık yeter, içeriye girip biraz dinlen. Bugünkü yaptığın iş yeterli. Kalanını yarın yaparsın.

(6) Nizamcan yatsa yatacaktı. Her tarafı hâlâ sızlıyordu. Onun üstünde çalışırken giydiği mantosunu çıkardığından terleyip dinlenirken böğrünü üşütmüştü. Ama o topluluktan ayrılmaya utandı. Kendini yorulmamış gibi gösterip:

(7) —Yok ya, henüz yorulmadım, amca, – dedi.

(8) İkramcan ona bakıp:

(9) —Peki, kendin bilirsin, – dedi ve önünde yürümeye başladı.

(10) Bu tarafa Nizamcan'ın işi o kadar sürmedi. Akşama kadar güç bela bir buçuk satıh yer sürdü. Gidip yatayım dese, insanlardan utanırdı. Çapasını koydu ve kamış yığınına yattı. Azıcık uyumak istedi, ama vücudunun sızlayıp ağrımasından gözünü yumamadı. Sırt üstü yatıp gökyüzüne gözlerini dikerek düşünceye daldı.

(1) Åsmån köm–kök. Åndä–såndä sälmåqlänib süzib yürgän åppåq bulutlär çätigä åğib qålgän quyåş nuri tüşib turibdi. Uzåq–yaqındän ådämlärning åvåzi qulåqqa çälinib qålädi. Birdän şäbädä ungä ğaläti bir åvåz ålib keldi. Qayerdädir äyål kişi küylärdi. Uning qoşığı däm eşitilib, däm yoq bolib ketädi. Nizåmcån båşini kötärib u yåq–bu yåqqa qarädi. Heç kim yoq. Bu ätråfdä Zebixån bilän uning åpäsidän båşqa äyål yoq. Älbättä, Zebixån qoşıq äytäyåtgän bolsä keräk. Åvåzi biräm şiräli ekänki **(107)**.

(2) Nizåmcån ornidän turdi–dä, ketmånni yelkäsigä täşläb bir däm ätråfgä qulåq sålib turdi. Qoşıq toqay tåmåndän eşitilärdi. U beixtiyår oşä tåmångä qaräb yürä båşlädi. Küygän yerlär tugäb, ğuc–ğuc bolib ösgän sävägiçzår båşländi. Nizåmcån sävägiçning bunaqa ösişini bilmäsdi. U häm vaqtidä värräk uçirib yürgän kezläridä özidän kättä bålälär qamiş ornigä säväğıç işlätişärdi. Demäk, ulär säväğıçni şu täräflärdän ålib ketişär ekändä.

(3) U engäşib ikkitä säväğıçni pıçåğı bilän kesib åldi. Şu päyt birdän qoşıq tindi. Nimädir şitirlädi.

(4) Zebixån oräläşib qålgän etäklärini tüzätib säväğıç årqasidä ornidän turäyåtgän edi.

(5) İkkåvläri bir–birlärigä sözsiz qaräb qålişdi. Qızning közläridä älläqandäy ğam, solğınlik bår edi. U Nizåmcåndän közlärini ålib nari ketä båşlädi. Nizåmcån nimä qılişini bilmäy turib qåldi. Åxiri duduqlänib gäp båşlädi:

(1) Gökyüzü masmavi. Ara sıra yoğunlaşıp süzülen bembeyaz bulutların kenarından sızan güneş ışığı görünüyordu. Çevredeki insanların sesleri işitiliyordu. Birden rüzgâr onun kulağına garip bir ses getirdi. Bir yerde bir kadın şarkı söylüyordu. Onun şarkısı kâh işitiliyor, kâh yok oluyordu. Nizamcan başını kaldırıp etrafına bakındı. Hiç kimse yok. Burada Zebihan ile onun ablasından başka kadın yok. Herhalde, Zebihan şarkı söylüyordu. Sesi bir de güzeldi ki **(107)**.

(2) Nizamcan yerinden kalktı ve çapayı omzuna atıp bir an etrafa kulak verdi. Şarkı kamışlık tarafından geliyordu. O gayri ihtiyari o tarafa doğru yürümeye başladı. Yanan yerlerin bittiği yerde, yığın şeklinde yetişen sazlık başlıyordu. Nizamcan sazın böyle yetiştiğini bilmiyordu. O da vaktiyle uçurtma uçurduğu zamanlarda kendinden büyük çocuklar kamış yerine saz kullanırlardı. Demek ki, onlar sazı buralardan götürüyorlarmış.

(3) O eğilip iki tane sazı bıçağı ile kesip aldı. O anda birden türkü kesildi. Bir şeyler çatırdadı.

(4) Zebihan dolaşan eteğini düzeltip sazlık arkasında yerinden kalkıverdi.

(5) İkisi birbirine bir şey söylemeden baka kaldı. Kızın gözlerinde bir gam, solgunluk vardı. O Nizamcan'dan gözlerini kaçırıp ileri gitmeye başladı. Nizamcan ne yapacağını bilmeden kaldı. Sonra kekeleyerek konuşmaya başladı:

(1) —Äşuläni cudä yaxşi äytär ekänsiz. Bugün keldingizmi?

(2) Qız båş qımirlätdi. Nizåmcån gäpning bu yåğını qandäy davåm ettirişni bilmäy tutildi.

(3) —Bu yerdä mening bittä häm tänişim yoq.

(4) Qız toxtäb ungä båşdän–åyåk qaräb çıqdi.

(5) —Negä?

(6) —Keyin äytib berämän.

(7) —İyä, – dedi Zebixån, – siz İkråmcån ämäkining ciyänläri emäsmisiz? Şunaqa deyişgän edi–kü!

(8) Demäk, bu qız uni suriştirgän, kimligini bilmåqçi bolgän. Nizåmcåndä kütilmägän älläqandäy işånçgä oxşäş bir närsä päydå boldi.

(9) —Ciyänläri emäsmän. U kişigä oğıl boldim.

(10) —Heç kimingiz yoqmidi? – Zebixån äçinişgä oxşäş bir qaräş qıldi.

(11) Nizåmcån xorsindi. Nimä deyişini bilmäy ikkilänib qåldi.

(12) —Bår, dädäm, åpäm bår. Dåstånim uzåq. Qoşıqni yaxşi äytär ekänsiz.

(13) Zebixån ungä qaräb turib, keyin sävägiçlär åräsigä kirib ketdi. Nizåmcån uning årqasidän qaräb qålärkän, yürişigä, engäşib özigä yol åçäyåtgänidä belining çiråyli egilişigä mähliyå bolib qålgän edi.

(1) —Şarkıyı çok güzel söylüyorsun. Bugün mü geldiniz?

(2) Kız başını salladı. Nizamcan sözünün devamını nasıl getireceğini bilmediğinden tutuldu.

(3) —Burada benim bir tane bile tanıdığım yok.

(4) Kız durup onu baştan aşağı süzdü.

(5) —Niye?

(6) —Sonra anlatırım.

(7) —İyi, – dedi Zebihan, – siz İkramcan amcanın yeğeni değil misiniz? Böyle demişlerdi de!

(8) Demek ki, bu kız onu soruşturmuş, kim olduğunu bilmek istemişti. Nizamcan'da beklenmeyen bir güven gibi bir şey meydana geldi.

(9) —Yeğenleri değilim. Onun oğlu oldum.

(10) —Hiç kimseniz yok mu? – Zebihan acır gibi bir baktı.

(11) Nizamcan iç çekti. Ne diyeceğini bilmeden duraksadı.

(12) —Var, babam, ablam var. Hikâyem uzun. Şarkıyı güzel söylüyorsunuz.

(13) Zebihan ona baktı ve sonra sazlar arasına girip gitti. Nizamcan onun arkasından bakarken, yürüyüşüne, eğilip kendisine yol açtığında belinin güzel eğilişine büyülenmişti.

(1) «Bu qız kim boldi ekän?» deb oylärdi u. Közlä–**(108)**ri ğamli, gäpläri häm xuddi yığıdän boşägän ådämning åvåzidek titräb çıqadi.

(2) Nizåmcån uning xayålidän boşämäy qåldi. Tå quyåş båtgünçä yänä öz cåyigä kelib, ketmån çåpdi. Äcäb, bu gäl negädir beli häm, biläkläri häm åğrimädi. Sälkäm bir såtıx yerni qandäy qılib ağdärib qoygänini sezmäy qåldi. U pälätkägä fånärlär miltiräb qålgän päytdä qäytdi. İkråmcån yälänglikdägi bårdåndä yånbåşläb yåtärdi.

(3) —Endi qäytişingmi, båläm? — dedi u båşini kötärmäy.

(4) Nizåmcån uning qattıq çärçägänini sezdi. Yågåç åyåq bilän yürib ketmån çåpiş åsånmi? Tägın häm bu ådämning cåni polät ekän. İşlämäy üyidä yåtsä biråv bir nimä dermidi?

(5) Nizåmcån yelkäsigä såçıq täşläb täşqarigä çıqqandä, Zebixån şu täräfgä keläyåtgän edi. U Nizåmcångä sırlı bir qaräb qoydi–dä, İkråmcånning tepäsigä keldi.

(6) —Åvqatgä bårärmişsizlär.

(7) İkråmcån ornidän turdi. Nizåmcånning kelişini kütib u yåqdän–bu yåqqa yürib turdi.

(8) —Qani, yür, – dedi Nizåmcån ärtinib keläyåtgändä. – Çaqirişyäpti.

(1) «Bu kız kimmiş?» diye düşünüyordu o. Gözle–**(108)**ri hüzünlü, sözleri de tıpkı ağlamış insanın sesi gibi titriyordu.

(2) Nizamcan onu düşünmeden edemedi. Ta güneş batıncaya kadar yine kendi yerine gelip, çapa yaptı. Hayret, bu olaydan sonra ne beli, ne de bilekleri ağrımadı. Hemen hemen bir satıh toprağı nasıl olup da işlediğini fark etmedi. O çadıra fenerler yanıp sönmeye başladığı zaman geri döndü. İkramcan meydandaki hasırda yan gelip yatıyordu.

(3) —Şimdi mi geldin, yavrum? – dedi o başını kaldırmadan.

(4) Nizamcan onun çok yorulduğunu anladı. Tahta ayağı ile gezip çapa yapmak kolay mı? Yine de bu adamın bünyesi çelik kadar kuvvetliymiş. Çalışmadan evinde yatsa biri bir şey der miydi?

(5) Nizamcan omzuna havlu atıp dışarıya çıktığında, Zebihan bu tarafa doğru geliyordu. O Nizamcan'a gizli bir bakış attı ve İkramcan'ın başucuna geldi.

(6) —Yemeğe gidecekmişiniz.

(7) İkramcan yerinden kalktı. Nizamcan'ın gelmesini bekleyip oradan oraya yürüdü.

(8) —Hadi, yürü, – dedi Nizamcan kurulanıp geldiğinde. – Çağırıyorlar.

(1) İkkåvläri båşläşib båyägi åşxånägä kelişdi. İkki tål årälığigä tårtilgän simgä mäşälä åsib, yåndirib yubårişdi. Hämmäyåq birdän yårişib ketdi. Mäşälä yåruğidä yürgän kişilärning såyäsi çölning ålis–ålisläridä sudrälärdi. Tåğa bugün kelgänlärdän bir dästä gäzetä berib yubårgän edi. Zebixån ortägä tüşib oqışdän iymänib gäzetälärni Nizåmcångä berdi.

(2) —Siz oqib bering!

(3) Nizåmcån buni Zebixånning ungä körsätgän zor iltifåti bilib därråv ornidän turdi. Gäzetäning birinçi betidä Äzizxånning suräti båsilgän edi. Surät tägigä uning fråntdä körsätgän qahrämånligi bätäfsil yåzilgän. Undä yänä Zirillämäliklärning Äzizxångä yubårgän mäktubläri häm bår. Nizåmcån dånä–dånä qılib hämmäsini oqib berdi. Tinglåvçilärning yüzläridägi fikr, häyäcån mäşäl nuridä änıq körinib turärdi. Gäzetä qoldän–qolgä ötdi. Äzizxånning hämmägä täniş közläri külib turärdi.

(4) —Üçtä tänkni yåndirib, åltitä nemisni äsir **(109)** ålibdi. Våy cåningdän, cigär! – deb yubårdi Tolänbåy. – Yüräging häm åtning källäsidäy bår ekän.

(5) —Xoş, yänä qanaqa xabärlär bår? – dedi älläqaçån såvib qålgän çåyni xayål içidä pufläyåtgän çål. – Oqı, båläm, oqı!

(6) Nizåmcån gäzetäni yänä qoligä ålib Sovet İnformbyurosining axbåråtlärini oqiy båşlädi.

(7) Undä Leningräd qurşåvdän çıqişgä intiläyåtgäni yåzilgän edi.

(1) İkisi beraber yeni yemekhaneye geldiler. İki söğüt arasına gerilen tele meşale asıp, yakmışlardı. Her taraf birden aydınlanıverdi. Meşale aydınlığında yürüyen kişilerin gölgesi çölün çok uzaklarında uzuyordu. Dayı bugün gelenlere bir deste gazete verip göndermişti. Zebihan ortaya geçip okumaktan sıkılıp gazeteleri Nizamcan'a verdi.

(2) —Siz okuyuverin!

(3) Nizamcan bunu Zebihan'ın ona gösterdiği büyük bir iltifat bilip hemen yerinden kalktı. Gazetenin ilk sayfasında Azizhan'ın resmi basılmıştı. Resim altına onun cephede gösterdiği kahramanlığı ayrıntılarıyla yazılmış. Onda yine Zırıllamalıların Azizhan'a gönderdiği mektup da var. Nizamcan birer birer hepsini okuyuverdi. Dinleyenlerin yüzlerindeki düşünce, heyecan meşale ışığında net görünüyordu. Gazete elden ele geçti. Azizhan'ı herkese aşina gözleri gülüyordu.

(4) —Üç tane tankı yakıp, altı tane Alman askerini esir **(109)** almıştı. Vay canından, ciğer! – deyiverdi Tolanbay. – Yüreğin de atının başı kadarmış.

(5) —Evet, yine nasıl haberler var? – dedi bir zaman soğuyan çayını düşünceli bir şekilde üfleyen ihtiyar. – Oku yavrum, oku!

(6) Nizamcan gazeteyi yine eline alıp Sovet İnformbüro'sunun haberlerini okumaya başladı.

(7) Orda Leningrad'ın kuşatmadan çıkmaya çalıştığı yazılmıştı.

(1) Gäzetä, ålis çöl bağridä yer bilän ålişgän kişilär yürägigä älläqandäy yåruğlik ålib kirgändek, uzåqdä, toplär güldüråsi åstidä emäkläb ketäyåtgän bålälärni köriş dämlärini yaqınläştirgändek boldi.

(2) Ådämlär işläb çärçägänläridän keçägidek yärim tungäçä otirişålmädi. Mäşälä sönib, muştdek çoqqa äylängändä hämmä öz palätkäsigä kirib ketgän edi. İkråmcån körpägä burkänäyåtgändä:

(3) —Båläm, ertägä ertä bilän qışlåqqa xat yåzib ber. Ketädigänlärdän berib yubårämän. Üydä bätäreyäli priyåmnigim bår. Fråntdän ålib kelgänmän. Äyäng conätvårsin. Bu yerdä zärur buyum ekän, — dedi, Nizåmcåndän cävåb bolmädi — u älläqaçån uxläb qålgän edi.

III

(4) Bähår seryåmğır keldi. Tå åy åyåqlägünçä ålti märtä cälä quydi. Şundäy yåğıngärçilik künläri ådämlär çådirdän çåpån yåpinib çıqib bir–birläriniкigä çåpärdilär. Cännät xålä berib yubårgän priyåmnik hämmäning ermägi edi. İkråmcån priyåmnikdä faqat frånt xabärlärini eşitişgäginä ruxsät berär, kåntsert päytidä Nizåmcånning qolidän ålib oçirib qoyär edi.

(5) —Bätäreyäsi tåpilmäydi. Tugäb qålsä ålämdän bexabär qålämiz.

(6) Bir vaqt gäpdän gäp çıqib, u priyåmnikni qandäy qolgä tüşirgänini hikåyä qılib berdi:

(1) Gazete, uzak çöl ortasında toprakla mücadele eden kişilerin yüreğine bir ışık yakmış gibi, uzakta, topların gürüldemesi altında sürünen çocukları görme zamanlarını yakınlaştırmış gibi oldu.

(2) İnsanlar çalışıp yorulduklarından dünkü gibi gece yarısına kadar oturamadılar. Meşale sönüp, yumruk kadar kora döndüğünde de herkes çadırına girmişti. İkramcan yorgana sarınırken:

(3) —Yavrum, yarın sabah köye mektup yazıver. Gidenlerden birine verip göndereceğim. Evde bataryalı radyom var. Cepheden getirmiştim. Annen gönderiversin. Burada gerekli bir eşyaymış, dedi, Nizamcan'dan cevap gelmedi – o çoktan uyuyakalmıştı.

III

(4) İlkbahar yağmurları başladı. Ta ay batıncaya kadar altı kez sağanak yağmur yağdı. Böyle yağışlı günlerde insanlar çadırdan kaftan örtünüp birbirlerininkine koşarlardırdı. Cennet teyzenin gönderdiği radyoda herkesin eğlencesiydi. İkramcan radyoda sadece cephe haberlerini dinlemeye izin veriyor, konser zamanında Nizamcan'ın elinden alıp kapatıyordu.

(5) —Bataryası bulunmuyor. Biterse dünyadan habersiz kalacağız.

(6) Bir gün laf lafı açtı ve o radyoyu nasıl elde ettiğinin hikâyesini anlatıverdi:

(1) —Ålti tänkni mäcäqläb täşlägänmiz. Küygän tänk årqadä qålib ketdi. Düşmänni hu änävi körinib turgän döngçälik cåygä quvib bårgän yerimizdä ornäşib ålgänmiz. Keç kirib ştäbgä xat täşläb **(110)** qäytäyåtgän edim. Özimiz däbdälä qılgän tänk yånidän ötäyåtsäm içidän ådäm åvåzi kelyäpti. Nemisçä gäpiryäpti. Åbbå, dedim, pädär länätlär ölmäy qålgän ekän, çıqib cuftäkni råstläşni mäslähät qılişyäpti, deb oylädim. Ävtåmätni boynimdän ålib, sekin tänk yånigä ormäläb bårdim. Yänä qulåq såldim. Råst, bittä nemis özining tilidä råsä väysäyäpti. Käyfi bolsä keräk, bolmäsä qurşåvdä yåtib şängılläb gäpirädimi! Nimä qılişimni bilmäy änçä turdim. Oq çıqaräy desäm kåmändirdän bälågä qålämän. Räz gäşgäşyäptimi, iznäçit yånidä şerigi häm bår. Täväkkäl, dedimü tänkkä emäkläb çıqib qåpqåğını kötärdim. Ävtåmätning uçini lyukkä tıqib, xalt, dedim. Yänä båyägiçä, oşä şängının åvåzi tinmäyäpti. Bår, nimä bolsä boldi, deb içkärigä bittä oq üzib qoydim. Nemis pärvå qılmäydi, gäpini bolmäy, ezmälänäyäpti. Özbekçäläb qåtirib bittä sökdimü, täväkkälçining işini xudå öngläsin, deb özimni içkärigä täşlädim. Yånimdän zäcigälkäni ålib çaqib qaräsäm, ikkitä nemis täräşädek qatib yåtibdi. Ämmå häli häm åvåz tingäni yoq. Yänä u yåq – bu yåqqa qarädim. Tonqayib qatib qålgän nemisning ikki puti åräsidä mänävi priyåmnik gäpirib yåtibdi. Därråv åldim. Qayeridän oçirişni bilmäymän. Şinelimgä oräb åkåpgä qaräb çåpdim. Qani bu åvåzing öçkür sekinråq gäpirsä.

(1) —Altı tankı ezmiştik. Yanan tank arkada kaldı. Düşmanı şu görünen tümsekliğe kovduğumuz yerimize yerleşmiş. Gece olunca karargâha mektup bırakıp **(110)** dönüyordum. Bizim paramparça ettiğimiz tankın yanından geçerken içinden insan sesi geldi. Almanca konuşuyordu. Abov, dedim, Allah kahretsin ölmemiş, çıkıp tabanları yağlamayı düşünüyorlar, diye düşündüm. Makineli tüfeği boynumdan alıp, sakince tankın yanına sürünerek gittim. Yine dinledim. Doğru, bir tane Alman kendi dilinde durmadan konuşup duruyordu. Keyfi yerinde olsa gerek, yoksa kuşatma altında bağırıp durabilir miydi? Ne yapacağını bilmeden öyle durdum. Ateş edeyim desem komutanla başım belaya girecek. Gizli şeyler konuştuklarından yanında ortağı da var. Ya Allah deyip tanka doğru emekleyip tankın kapağını kaldırdım. Makineli tüfeği kaportaya doğrultup, «Kıpırdama» dedim. Yine az önceki gibi, o bağırma sesi geliyordu. Git, ne olursa olsun, diye içeriye bir el ateş ettim. Alman umursamadan, aldırmadan gevezeliğe devam ediyordu. Özbekçe olarak bir kez küfrettim ve işini tevekkül edenin işini Allah rast getirsin, diye kendimi içeriye attım. Cebimden çakmağı çıkarıp çaktığımda, iki Alman donmuş gibi kımıldamadan yatıyordu. Ama hala da ses kesilmemişti. Yine sağa sola bakındım. İki büklüm kaskatı olan Alman'ın iki ayağı arasında işte bu radyo çalışıyordu. Hemen aldım. Neresinden kapandığını bilmiyordum. Paltoma sarıp sipere doğru koştum. Hani bu sesi kesilesice birazda sessiz konuşsa ya.

(1) Blindäcdä «Ällå! Ällå!» qılib otirgän ålåqaçigä körsätgän edim, öçirib berdi. «Bu heç närsägä yärämäydi, bätäreyäsi tugägändan keyin bähåsi bir tiyin buning, – dedi. Keyin oyläb turib qoşib qoydi. – Oşä cåyni qarä, nemis mümsik xalq bolädi, zäpäsi bolmäsä buyum tutmäydi». Årqamgä qäytib, yänä tänkkä kirdim. Nemisning boynidägi sumkäsini åçib qaräsäm, çåy qutigä oxşägän törttä närsä bår ekän, bätäreyäsi şu bolsä keräk deb åldim. Yoq, ädäşmägän ekänmän. Åpkelib sumkämgä täşläb qoydim. Bittä bätäreyä gospital'dä ermäk boldi. Üçtä qålgän. Ehtiyåt qılib tutäylik. Bittäsi üç åygä yetädi.

(2) Bugün häm yåmğır quyib turgändän ådämlär işgä çıqişmädi. Kättä pälätkädä yänä şu radio ermäk boldi.

(3) Fråntdän neçä ming kilåmetr ålisdägi çöldä, bähår yåmğıri säväläb turgän çådir içidä ådämlär göyå öz bålälärining yånäyåtgän şähärlärdä tütündä qåräyib åldingä intiläyåtgänlärini körib turgändek, cimginä radiogä qulåq tutib otirärdilär **(111)**.

(4) Radio endi Tåşkentdän axbåråt eşittirä båşlädi. Kåräsuv räyånidägi kålxåz öz bölinmäs fåndidän äcrätib samolyot quriş üçün Dävlät müdåfää kåmitetigä pul yubåribdi. Sänät ärbåbläri laureatlik pullärini, köp kårxånälärning işçiläri bir åylik määşläri, zäyåm åbligätsiyälärini tåpşirişibdi, Sämärqand piånerläri temir–tersäk yığiş åyligi elån qılişibdi.

(1) İstihkâmda «Alo! Alo!» deyip duran santralciye göstermiştim, kapatıverdi. «Bu hiçbir şeye yaramaz, bataryası bittikten sonra değeri beş para etmez bunun, – dedi. Sonra düşündü ve ekledi. – Oraya bak, Almanlar cimri bir halk, yedeği olmasa aleti elde tutmazlar». Geriye dönüp, yine tanka girdim. Almanın boynundaki çantasını açıp baktığımda, çay kutusuna benzeyen dört tane şey vardı, bataryası bu olmalı diye aldım. Yok, yanılmamışım. Getirip çantama koydum. Bir tane batarya hastanede eğlence oldu. Üç tane kaldı. İhtiyatlı davranıp gerekmedikçe kullanmayalım. Bir tanesi üç ay gidiyor.

(2) Bugün de yağmur yağdığından insanlar işe çıkamadı. Büyük çadırda yine bu radyo eğlence oldu.

(3) Cepheden kaç bin kilometre uzaktaki çölde, bahar yağmurunun şiddetle vurduğu çadır içinde insanlar güya kendi yavrularının yanan şehirlerde dumanda kararıp ileriye atıldıklarını görüyormuş gibi, sessizce radyoya kulak verip oturuyorlardı **(111)**.

(4) Radyo şimdi Taşkent'den haber vermeye başladı. Karasu bölgesindeki kolhoz kendi bölünmez servetinden ayırıp uçak yapmak için Devlet Savunma Komitesine para göndermişti. Sanat erbabları ödül paralarını, birçok iş yerlerinin işçileri bir aylık maaşlarını, makbuz tahvillerini teslim ediyorlardı. Semerkant gönüllüleri demir, tomruk yığma aylığı anons ediyordu.

(1) Nizåmcån radiogä qulåq sålib otirärkän, özi qıläyåtğan vä endi qılädigän işläri toğrisidä oy sürärdi. «Yåş bålälär häm fråntgä mädäd beryäpti. Qurål uşlålmägänlärgä häm iş tåpilyäpti!» deyä piçirläb qoydi.

(2) Bu fikr uning qarårini yänädä qatiyläştirib yubårdi. İşläşi keräk. Cudä köp işläşi keräk. Tåki qılädigän işi cängçigä mädår bolsin. Qılgän mehnätidän cängçining qårni toq, üsti but bolsin, Nizåmcån xuddi şundäy qılädi. İşläydi, işläb çärçämäydi. Çärçäsä häm işläydi. Yåtib qålsä häm işläydi. Şåvqınsiz, pisändäsiz işläydi.

(3) Nizåmcån säfdä turgän yängi cängçidek qasämyåd qıldi. Endi u özini kättä qoşinning sådıq cängçisi deb bilädi!..

***

(4) İkråmcån Zirillämägä yetib kelgändä åtining çåvi köpirib ketgän, hämmä yåğıdän buğ kötärilär edi. U åtni sämåvärçigä qåldirib idårägä kirdi. Tåğa qayåqqadir telefån qıläyåtgän edi. Uni körib, båşini silkitdi–dä, şåşib gäpini tugätdi.

(5) —Leningrädgä såvğa conätilyäpti. Åblästimiz såvğasini Tåşkentgäçä özing küzätib keläsän. – Tåğa bir yutinib åldi–dä, İkråmcånning yüzigä emäs, tonining qoltıqtäyåq teşib yubårgän cåyigä qaräb gäpni dävåm ettirdi: – Üygä bårib kiyinib kel. Keçqurun Gårçäkåvådän eşelån conäydi. Sendän båşqalär häm bår. Keçikmä, åşnäm.

(1) Nizamcan radyoyu dinlerken, kendi yapacağı ve şimdi yaptığı işler hakkında düşünüyordu. «Genç çocuklar da cepheye yardım ediyor. Silah tutmayanlara da iş bulunuyor!» diye fısıldadı.

(2) Bu fikir onun kararını daha da kesinleştiriyordu. Çalışması gerek. Çok fazla çalışması gerek. Ta ki yaptığı iş askere derman olsun. Yaptığı çalışmadan askerin karnı tok, üstü pek olsun, Nizamcan aynen böyle yaptı. Çalışıyordu, çalışmaktan yorulmuyordu. Yorulsa da çalışıyordu. Hastalansa da çalışıyordu. Ses çıkarmadan, şartsız çalışıyordu.

(3) Nizamcan sırada bekleyen yeni asker gibi yemin etti. Şimdi o kendini büyük ordunun sadık askeri görüyordu!..

***

(4) İkramcan Zırıllamaya ulaştığında atının sağrısı köpürmüş, her yanından buhar çıkıyordu. O atı çaycıya bırakıp yönetime girdi. Dayı bir yere telefon ediyordu. Onu görünce, başını salladı ve acele ederek sözünü bitirdi.

(5) —Leningrad'a hediye göndereceğiz. Bölgemizin hediyesini Taşkent'e kadar sen götüreceksin. – Dayı yutkundu ve İkramcan'ın yüzüne değil, kaftanının koltuk değneği ile delinmiş yerine bakıp sözünü devam ettirdi: – Eve gidip giyinip gel. Akşamüstü Gorçakovo'dan tren kalkacak. Senden başkaları da var. Gecikme, arkadaşım.

(1) İkråmcån heç närsä demädi. Nimä häm deydi. İndämäy çıqib, üygä qaräb ketdi. Räis bugün Cännät xåläni körgän, İkråmcånning Tåşkentgä ketişini äytgän edi. Şuning üçün häm u erining şundäy yåğıngärçilikdä kelgänigä äcäblänmädi. Kiyim–båşlärini täyyårläb qoygän ekän. Tå eri kiyinib bolgünçä qåzåndä qänçädän beri qaynäb yåtgän mästä–**(112)**väni süzib keldi. İkråmcån tik turgäniçä bir–ikki qåşıq içgän boldi.

(2) —Xåtin, men ketyäpmän. Xavåtir ålmäy otir. Kelgänimdän keyin çölgä birgä çıqib ketäsän. Xayr; yaxşi qål.

(3) Cännät xåläning çölgä ketişigä häli häm köngli yoq edi. Erining säfärgä ketäyåtgänidä könglini älağdä qılgisi kelmäy:

(4) —Ävväl keling, çölgä båriş bir gäp bolär, – deb qoyä qåldi.

(5) İdårä åldidä yük mäşinäsi turibdi. Tåğa küzåvgä çıqib İkråmcångä qolini çözyäpti.

(6) Cännät xålä erining mäşinä küzåvigä qıynälib çıqayåtgänini körib turärdi. Ägär Tåğa qolidän tårtib ålmägändä älbättä çıqålmäsdi – öng tizzäsi bükilmäydi–dä!

(1) İkramcan hiçbir şey söylemedi. Ne diyecekti ki. Sessizce çıkıp, eve doğru gitti. Reis bugün Cennet teyzeyi görmüş, İkramcan'ın Taşkent'e gideceğini söylemişti. Bunun için de o kocasının böyle yağmurlu bir havada gelmesine şaşırmadı. Kıyafetlerini hazırladı. Ta kocası giyininceye kadar kazanda ne zamandan beri kaynayan mastavayı[8] **(112)** koyup geldi. İkramcan ayaküstü durarak bir iki kaşık içti.

(2) —Hatun, ben gidiyorum. Endişelenmeden otur. Geldikten sonra çöle birlikte gideceğiz. Allahaısmarladık, hoşçakal.

(3) Cennet teyzenin çöle gitmeye hâli de gönlü de yoktu. Kocasının sefere gideceğinden gönlünü kırmak istemeden:

(4) —Önce gel, çöle gitme işini sonra düşünürüz, – diye geçiştirdi.

(5) Yönetim önünde yük arabası duruyordu. Dayı arabanın kasasına çıkıp İkramcan'a elini uzattı.

(6) Cennet teyze kocasının araba kasasına zorlanarak çıkmakta olduğunu görüyordu. Eğer Dayı kolundan çekmese kesinlikle çıkamazdı – sağ dizi bükülmüyordu da!

[8] **mastava:** pirinç, et ve sebzeden yapılan sulu yemek (genelde yoğurt katılarak içilir).

(1) İkråmcån çıqib ålişi bilän mäşinä gürilläb, cåyidän qozğaldi. U årqasigä ögirilib, xåtinigä qol silkib qoydi. Cännät xålä uning årqasidän mä'yüs qaräb qåldi.

(2) U İkråmcånni, Tursunbåyni fråntgä änä şundäy küzätib qålgän edi. Biri någirån qäytdi. Biri qåçdi. Ölik–tirikligi nåmälum... Bårmikän? Bårmikän? Bår bolsä qayerlärdä särsån–särgärdån bolib yürgän ekän?

(3) Ånä xayåli yänä bålägä ketdi. U İkråmcån çölgä ketgändän beri yålğız üydä oyläyverib qån bolib ketdi. Erining Tåşkentgä ketişi yänä yürägigä älläqandäy äyrilıq såläyåtgändäy boldi.

(4) —Tåğa häm qızıq, munçä endi bu ådämgä yåpişib ålmäsä? Bittä båläsini tiyib ålålmägängä bütün båşli brigädäni berib qåyibdi. Åy çıqsä häm şungä, kün çıqsä häm...

(5) Cännät xålä mäşinä ketgän tåmångä qaräb turgän xocälik müdiri Abduxälilni kördi. Abdüxalil yånidägilärdän tap tårtmäy gäpirärdi:

(6) —Ävväl bålängni eplä, keyin bizgä vätänpärvärlikdän därs ber.

(7) Cännät xåläning içi küyib ketgändek boldi.

(1) İkramcan çıkar çıkmaz araba gürüldeyerek, yerinden hareket etti. O arkasına dönüp, karısına el salladı. Cennet teyze onun arkasından umutsuzca baktı.

(2) O İkramcan'ı, Tursunbay'ı cepheye işte böyle göndermişti. Biri sakat döndü. Biri kaçtı. Ölü mü, sağ mı olduğu belirsiz… Yaşıyor mu acaba? Yaşıyor mu acaba:? Yaşıyorsa nerelerde avare avare dolaşıyor acaba?

(3) Ana yüreği bu yine çocuğunu düşünüyor. O İkramcan çöle gittiğinden beri tek başına evde düşünüp kuruntulu olmuştu. Kocasının Taşkent'e gidişi yine böyle bir ayrılık gibi oldu.

(4) —Dayı da ilginç, bu kadar şimdi bu insana yapışmasa? Bir tane yavrusunu alıkoyamadığı için bütün başlı ekibini veriyordu. Ay çıksa da böyle, güneş çıksa da…

(5) Cennet teyze arabanın gittiği tarafa bakan işletme müdürü Abduhalil'i gördü. Abduhalil yanındakilerden korkmadan konuşuyordu:

(6) —Önce yavruna hâkim ol, sonra bize vatanseverlik dersi ver.

(7) Cennet teyzenin içi yanıyormuş gibi oldu.

(1) U köçädä el közidä telbägä oxşäb yürişdän istihålä qılib üyigä qäytdi. Oşä–oşä cimcit üy. Xuddi yutämän, deydi.

(2) Yåmğır tingän bolsä häm tärnåvlärdän çäk–çäk suv tåmib turibdi. Arıqdän äyqırib bötänä suv åqyapti.

(3) Şämål bulutlärni tozğıtib älläqayåqlärgä ålib **(113)** ketdi. Yältiräb åftåb çıqdi. Teräklärning yälänğåç nåvdälärigä zär sürtgändek bolib ketdi. Tåmlärdän, ivigän devårlärdän buğ kötärilä båşlädi.

(4) Çaraqlägän åftåb Cännät xåläning dilini säl yåritgändek boldi.

IV

(5) Åy çıqdi. Serbulut åsmån xuddi siyåh säçrägän zängåri köyläkkä oxşärdi. Håvli betidägi çuqurçälärdä håsil bolgän kölmäklär beti åydindä şişädek yiltirärdi.

(6) Cännät xålä yüräverib çärçädi. Tinkäsi qurib ådäti boyiçä äyvån läbigä kelib endi otirgän häm ediki, eşikni kimdir cudä sekin, cürätsizlik bilän taqıllätä båşlädi.

(7) —Kim?

(8) Eşik yänä taqıllädi–yu, heç kim åvåz bermädi.

(9) Cännät xålä häyrån bolib eşik yaqınigä bårib yänä:

(10) —Kim? — dedi.

(11) Cävåb bolmädi.

(1) O sokakta halkın gözü önünde deli gibi gezmekten endişe edip evine geri döndü. Eskisi gibi sessiz ev. Aynı şekilde korkunçtu.

(2) Yağmur dinse de oluklardan şıpır şıpır su damlıyordu. Arktan gürüldeyerek çamurlu su akıyordu.

(3) Rüzgâr bulutları dağıtıp bilinmeyen yerlere **(113)** götürdü. Parlayarak güneş çıktı. Kavakların çıplak gövdelerine altın sürülmüş gibi oldu. Çatılardan, ıslanan duvarlardan buhar yükselmeye başladı.

(4) Parlayan güneş Cennet teyzenin gönlünü biraz aydınlatmış gibi oldu.

IV

(5) Ay çıktı. Yağmur bulutu gökte sanki siyah leke sıçramış mavi gömleğe benziyordu. Avlu üstündeki çukurluklarda oluşan gölcüklerin yüzeyi ışıkta şişe gibi parlıyordu.

(6) Cennet teyze yürüyüp yoruldu. Gücü kuvveti kesilip genellikle yaptığı gibi eyvan ağzına gelip oturmuştu ki, kapıyı biri yavaşça, cesaretsizce çalmaya başladı.

(7) —Kim o?

(8) Kapı yine tıkırdadı ve hiç kimse ses vermedi.

(9) Cennet teyze şaşkırıp kapı yakınına gitti ve yine:

(10) —Kim o?, dedi.

(11) Cevap gelmedi.

(1) —Kim deyäpmän?!

(2) —Åçing, åçing, men.

(3) Cännät xälä titräb ketdi.

(4) Cännät xälä eşik hälqasini qandäy tüşirgänini bilmäydi. Oğlining äçimsıq hidi buruqsäb turgän boynigä åsilib tinmäy gäpirärdi:

(5) —Våy bäläginäm, bäläcånginäm. Bårmisän? Qayåqlärdä qålib ketding? Yåmånlär ölsin, yåmånlärni qårä yer yutsin! Ne–ne gäplärni tärqatişmädi. Bår ekänsän, åmån ekänsän.

(6) Tursunbåy ånä gäplärigä pärvå qılmäy uning qollärini boynidän ålib täşlädi–yü, årqasi bilän eşikni tosdi.

(7) —Sekin, sekin, äyä, birår eşitib qålädi.

(8) —Eşitsin, bilsin! Ne–ne gäplär qılişmädi. Ertäläb båşimgä tumånätni yığamän. Dädäginäng beçårä båşini kötärålmäy qåldi.

(9) —Boldi, boldi!

(10) Tursunbåy eşik hälqasini şåşib ildi–dä, cånsäräklik bilän içkäri üygä qaräb yügürdi. Cännät xälä esänkirägäniçä uning årqasidän çåpdi. Şåşib çıråq piligini kötärdi. Tursunbåy üy ortäsidä qı–**(114)**mirlämäy turärdi. Ånä bäläsining yüzigä qarädi. Bu oşä Tursunbåymi? Yå båşqa ådämmi?

(1) —Kim o diyorum?!

(2) —Aç, aç, benim.

(3) Cennet teyze titredi.

(4) Cennet teyze kapı halkasını nasıl indirdiğini bilmiyordu. Oğlunun ekşimiş koku gelen boynuna sarılıp, durmadan konuşuyordu:

(5) —Vay yavrum, yavrucum. Sağ mısın? Nerelerde kaldın? Kötüler ölsün, kötüleri kara toprak yutsun! Ne sözler yaydılar. Yaşıyormuşsun, sağmışsın.

(6) Tursunbay anne sözlerine aldırmadan onun ellerini boynundan aldı ve arkasından kapıyı kapattı.

(7) —Sakin, sakin ol, anne, biri işitecek.

(8) —İşitsin, bilsin! Ne sözler söylediler. Sabahleyin herkesi başıma toplayacağım. Babacığın biçare başı yukarı kalksın.

(9) —Olur, olur!

(10) Tursunbay kapı halkasını hızla kapadı ve rahatsız bir şekilde içeri eve doğru koştu. Cennet teyze şaşırarak onun arkasından koştu. Acele edip gaz lambasının fitilini kaldırdı. Tursunbay evin ortasında kı–**(114)**pırdamadan duruyordu. Anne yavrusunun yüzüne baktı. Bu o Tursunbay mı? Yoksa başka biri mi?

(1) Ånä qarşisidä yüz–közlärini såkål båsib ketgän, åzib, qåräyib, tänib bolmäs hålgä yettän Tursunbåy turärdi. Uning yüzigä köpdän såvun tegmägän, toyib åvqat yemägän. Ånäning yürägi ciz etib ketdi. Bittäyü bittä båläsi–ya! Şu hålgä yetdimi? Yemäy yedirgän, kiymäy kiydirgän erkäsi, şämålni rävå körmägän yålgizi şu köygä tüşdimi?

(2) —Sengä nimä boldi, båläm?

(3) —Qoyäver, äyä.

(4) —Qayerlärdä yüribsän?

(5) —Sorämä, sorämä. Åvqating bårmi? Qårnim åç.

(6) Cännät xålä håzir, håzir dedi–yü, båläsi åldidän ketmäy ungä tikilgäniçä turäverdi.

(7) —Åvqat deyäpmän, ålib kelsäng–çi!

(8) Ånä boşäşib täşqarigä çıqdi. Nimä qılişini bilmäy åşxånä eşigi åldidä birdän xayål sürib turib qåldi. Keyin qårånğıdä timirskilänib qåzån tägidä quyilib qålgän mästäväni kåsägä süzdi–dä, yığläb–yığläb üygä ålib kirdi.

(9) —Båläm, şuni yeb turgin, håzir båşqa åvqat qılib berämän.

(10) Tursunbåy deräzä räfigä otirib kåsä çetidän xorillätib içä båşlädi. Ånä tik turgäniçä undän közini üzmäsdi.

(1) Anne karşısında yüzünü gözünü sakal kaplamış, zayıflayıp, kararıp, tanınamaz hale gelmiş Tursunbay duruyordu. Onun yüzüne uzun zamandır sabun değmemiş, doyana kadar yemek yememiş. Annenin yüreği cız etti. Biricik yavrusu! Bu hâle nasıl geldi? Yemeyip yedirdiği, giymeyip giydirdiği, rüzgârı bile ona reva görmediği biricik evladı bu hale nasıl düşmüştü?

(2) —Sana ne oldu, yavrum?

(3) —Boş ver, anne.

(4) —Nerelerde gezdin?

(5) —Sorma, sorma. Yemeğin var mı? Karnım aç.

(6) Cennet teyze hemen, hemen dedi, ama yavrusunun yanından gitmeden ona gözlerini dikerek ayağa kalktı.

(7) —Yemek diyorum, getirsen ya!

(8) Anne kurtulup dışarıya çıktı. Ne yapacağını bilmeden mutfak kapısı önünde birden hayale dalıverdi. Sonra karanlıkta arayıp kazanın dibinde kalan mastavayı kâseye süzdü, ağlaya ağlaya odaya girdi.

(9) —Yavrum, bunu yiyedur, şimdi başka yemek yapıveririm.

(10) Tursunbay pencere kenarına oturup kâse kenarından höpürdeterek içmeye başladı. Anne ayakta dikilirken ondan gözünü ayırmıyordu.

(1) Tursunbåy båşini kötärib ånägä tänbehlåvçi åhängdä dedi:

(2) —Kelgänimni biråv bilmäsin!

(3) —Qåçgäning råstmi?

(4) Tursunbåy därråv cävåb bermädi. Läblärini änçä vaqtgäçä yäläb turib dedi:

(5) —Poezddän qålib ketdim.

(6) —Qåçgäning råst ekän–dä?

(7) —Hä. Gäp tämåm!

(8) Ånäning vücudi qaqşäb ketdi. Tizzäläridä därmån qålmäy, şålçägä otirib qåldi. Közläri cävdiräb, birpäsdä kiprikläri pirpirädi–dä, höngräb yığläb yubårdi.

(9) Tursunbåyni qåçåq deyişgändä, Cännät xålä işånqırämägän edi. Könglining bir çekkäsidä, bu gäp yålğån, deb oylärdi. Endi bu gäpni båläsining öz åğzidän eşitib huşi båşidän uçdi. Bütün istäkläri, årzu–ümidläri şämåldä tozib ketgändek, kimsäsiz çölü biyåbånlärdä qålib ketgändek, çåräsiz bir **(115)** ähvåldä dünyå közigä qårånğı bolib turärdi. Yåş dumäläb turgän közlärini båläsigä qadädi.

(10) —Küç–quvvätdän qålgän åtäng häm qoligä miltıq ålib uruşgä bårdi–ya! Bir åyåğini uruşgä täşläb keldi–ya! Sen, şu gävdäng, şu küçing bilän qåçdingmi? Åtängni tirikläy öldirding–kü, meni ädåyi tamåm qılding–kü! Ertägä yurtning közigä qandäy qaräymän? Dädäng qandäy qılib köçägä çıqadi? Şuni oylämädingmi?

(1) Tursunbay başını kaldırıp annesine azarlayıcı bir ses tonunda dedi:

(2) —Geldiğimi kimse bilmesin!

(3) —Kaçtığın doğru mu?

(4) Tursunbay hemen cevap vermedi. Dudaklarını uzun bir süre yalayıp dedi;

(5) —Trenden inip gittim.

(6) —Kaçtığın doğru mu yani?

(7) —Evet. Doğru.

(8) Anne yıkıldı. Dizlerinde derman kalmadığından, küçük halıya oturdu. Gözlerini dikti, bir anda kirpikleri kıpırdadı ve hüngür hüngür ağlamaya başladı.

(9) Tursunbay'a kaçak dendiğinde, Cennet teyze pek inanmamıştı. Kalbinin bir kenarında, bu sözün yalan olduğunu düşünüyordu. Şimdi bu sözü yavrusunun kendi ağzından işitince aklı başından gitti. Bütün istekleri, ümitleri rüzgârda dağılmış gibi, ıssız çöldeki sahralarda kalmış gibi, çaresiz **(115)** halde dünya gözüne kapkaranlık oluverdi. Yaş yuvarlanan gözlerini yavrusuna dikti.

(10) —Güç kuvvetten düşen baban bile eline tüfek alıp savaşa gitti ki! Bir ayağını savaş meydanında bırakıp geldi ya! Sen, bu cüsseyle, bu kuvvetle kaçtın mı? Babanı diri diri öldürdün, beni öldürme noktasına getirdin! Yarın milletin gözüne nasıl bakacağım? Baban nasıl sokağa çıkacak? Bunu düşünmedin mi?

(1) Tursunbåy dädäsining fråntdän qäytgänini, bir åyåqsiz bolib kelgänini eşitmägän edi. U üygä qäytärkän: «Tå uruş tämåm bolgünçä yertolädämi, orädämi kün keçirämän», degän oydä edi. U qåçişgä qåçib qålib, endi åftåb körmäy yäşäşgä häm råzi bolib qålgän edi. Dädäsi kelgän bolsä endi üydä qålålmäydi. Dädäsining felini bilädi. Ertägäyåq qolidän yetäkläb çıqib tåpşirädi. Şu tåpdä ånäsi; «Dädäng bir åyåqdän äcräb keldi!» degänidä, u seskänmädi häm, yürägi häm äçimädi. Äksinçä, uning qäytib kelgänidän räncidi. Ungä åtä uruşdän qäytib kelmägäni durust edi. Üydä cån saqläb, kündüzi yertolädämi, bålåxånädägi, şåx–şäbbälär åräsidämi yäşirinib, keçäsi tåmårqadä yåtib künini ötkäzärdi. Endi recäsi buzildi. Ketişi keräk. Qayåqqa? Tursunbåy şåşib sorädi:

(2) —Dädäm qani? Kelib qålmäsidän ketäy.

(3) —Dädä demä!..

(4) —Kiyimlärimni tåpib ber. Ketämän.

(5) —Qayåqqa? Heç qayåqqa ketmäysän. Dädäng kelsin.

(6) —İkkåvläring bir bolib meni tutib bermåqçimisizlär?

(1) Tursunbay babasının cepheden döndüğünü, bir ayağını kaybedip geldiğini işitmemişti. O eve dönerken: «Ta savaş bitinceye kadar bodrumda mı, çukurda mı gün geçirsem» diye düşünmüştü. O kaçmaya kaçmıştı, şimdi güneş görmeden yaşamaya da razı olmuştu. Babası gelmişse şimdi evde kalamazdı. Babasının huyunu biliyordu. Sabaha kalmadan kolundan tutup teslim ederdi. O anda annesi: «Baban bir ayağını kaybedip geldi!» deyince, o ürpermedi de, yüreği de sızlamadı. Aksine, onun geri dönmesinden rahatsız oldu. Babasının savaştan dönmemesi ona göre daha iyiydi. Eve gizlenip, gündüzleri bodrumda, asma kattaki, dallar arasında saklanıp, gece bahçede yatıp gününü geçirecekti. Şimdi planı bozuldu. Gitmeliydi. Nereye? Tursunbay aceleyle sordu:

(2) —Babam nerede? Gelmeden gideyim.

(3) —Baba deme!..

(4) —Kıyafetlerimi buluver. Gideceğim.

(5) —Nereye? Hiçbir yere gidemezsin. Baban gelsin.

(6) —İkiniz bir olup beni yakalayıp vermek mi istiyorsunuz?

(1) —Esingni yığ, båläm. Ånä öz båläsigä yåmånlikni rävå körmäydi. Mäslähätläşib, birån çåräsini tåpäylik. Äxir dädäng köpni körgän ådäm. Bir mäslähät çıqib qålär.

(2) Tursunbåy ümidsiz qol silkidi:

(3) —Dädämni bilämän.

(4) —Bilsäng bopti–dä. Cån båläm, gäpimgä kir. Egilgän båşni qılıç kesmäydi. Häli häm bolsä bårib tävbä qıl. Özingni uruşdä åqlä. Dädängning özi bårib, üzr äytädi. Uning gäpini yerdä qåldirişmäs. Hükümätgä köp iş qılgän ådäm. Gäpi inåbätgä ötädi.

(5) Tursunbåyning közläridän ot çaqnädi **(116)**.

(6) —Nimä? Nimä? – u ortä bärmåğini peşänäsigä nuqib körsätdi. – Mänä şu yerimdän åtib täşläşsinmi?!

(7) Cännät xålä qorqib ketdi.

(8) —Unaqa qılişmäydi, båläm. Sen fäşistmidingki, şunaqa qılişsä. Tävbä qıl, yälin, fråntgä bårib özimni åqläymän, deb yälin.

(9) Tursunbåy yänä qol silkib yüzini teskäri ögirdi.

(10) —Ketämän.

(11) —Qayåqqa ketäsän?

(12) U qayåqqa bårişini bilmäsdi. Ånä soråğigä cävåb tåpålmäy, boşägän kåsägä qarägänçä indämäy qåldi.

(1) —Aklını başına topla, yavrum. Anne öz yavrusuna kötülüğü reva görmez. Akıl danışıp, bir hâl çaresini bulmalıyız. Sonra baban güngörmüş adam. Bir çare bulur.

(2) Tursunbay ümitsiz el salladı:

(3) —Babamı biliyorum.

(4) —Bilirsin tabiî ki. Canım yavrum, sözümü dinle. Eğilen başı kılıç kesmez. Daha da olsa gidip tövbe et. Kendini savaşta temize çıkar. Baban gidip, özür diledi. Onun sözünü yerde bırakma. Hükümete çok işler yapmış insan. Sözü hesaba alınır.

(5) Tursunbay'ın gözleri ateş püskürüyordu **(116)**.

(6) —Ne? Ne? – o orta parmağı ile alnına işaret etti. – İşte buramdan vursunlar mı?!

(7) Cennet teyze korktu.

(8) —Öyle yapmaz, yavrum. Sen faşist miydin ki, böyle yapsınlar. Tövbe et, yalvar, cepheye gidip kendimi temize çıkaracağım, diye yalvar.

(9) Tursunbay yine elini sallayıp yüz çevirdi.

(10) —Gidiyorum.

(11) —Nereye gidiyorsun?

(12) O nereye gideceğini bilmiyordu. Annesinin sorusuna cevap bulamadığından, boşalan kâseye bakarak sessiz kaldı.

(1) —Kim sengä cåy berädi? Kim sengä åvqat berädi? Qaråqçilik qıläsänmi? Qay kåväkkä sığasän? Tirik ölik bolib yüräsänmi? Yaxşisi, gäpimgä kir. Dädäng bilän Tåğa bårib tüşüntirib tåpşirsin. Tåğa åbroli ådäm. Deputät ådäm, gäpini qäytärişmäydi. Tåğagä yälinämän. Yığläb–yığläb yälinämän. Cån båläm, dädäng kelgünçä ketmä. Şundäy qıl, cån båläm, örgüläy båläm, yoq demä.

(2) Cännät xålä şundäy dedi–yu, şåşib håvligä çıqib ketdi. Kättä sämåvärni äyvåndän ålib tüşib suv quydi. Ot täşlädi. Åşxånäning årqasigä såvun ålib bårib såçıqni behigä ilib qoydi. Sändıqni åçib Tursunbåyning köyläklärini åldi.

(3) —Yuvin. Såqålläringni qirib, båşqa kiyimläringni kiyib ål. Cudä kir bolib ketibsän.

(4) Ånä tåkçädägi qutiçädän İkråmcånning ustäräsini, åynäkçäni ålib çıråq åldigä keltirib qoydi.

(5) —Mänä, båläm. Bolä qål.

(6) Tursunbåy xåntäxtä åldigä tiz çökib åynägä qarädi. U öz aksini körib birdän häyrån bolib qåldi. U råsä isqırt bolib ketgänini endi bilgän edi. İlgärigi Tursunbåydän endi faqat çaqnäb turgän ikkitä közginä qålgän edi. U ånäsi keltirgän bir piyålä suvgä çötkäni båtirib såvun qutidä köpirtirdi–dä, betlärigä sürtdi.

(7) Ånä uning qırt–qırt qılib såqål qırişigä qaräb iç–etini yeb otirärdi.

(1) —Kim sana yer verecek? Kim sana yemek verecek? Eşkiyalık mı yapacaksın? Nerede saklanacaksın? Yaşarken ölecek misin? İyisi mi sen sözümü dinle. Babanla Dayı gidip düşünüp taşınsınlar. Dayı itibar sahibi bir insan. Milletvekili, bir dediği iki olmaz. Dayı'ya yalvarırım. Ağlaya ağlaya yalvarırım. Canım yavrum, baban gelinceye kadar gitme. Böyle yap, canım yavrum, kuban olayım yavrum, yok deme.

(2) Cennet teyze böyle dedi ve hızla avluya çıktı. Büyük semaveri eyvandan alıp içine su koydu. Ateşi yaktı. Mutfağın arkasına sabun götürüp havluyu ayva ağacına astı. Sandığı açıp Tursunbay'ın gömleklerini aldı.

(3) —Yıkan. Sakallarını kes, diğer kıyafetlerini giyin. Çok kirlenmişsin.

(4) Anne raftaki kutucuktan İkramcan'ın usturasını, aynasını alıp yağ lambasının önüne getirip koydu.

(5) —İşte, yavrum. Tıraş oluver.

(6) Tursunbay sofra önünde diz çöküp aynaya baktı. O kendi yansımasını görüp birden şaşırdı. O tam anlamıyla berduş olduğunu şimdi anlıyordu. Önceki Tursunbay'dan şimdi yalnızca ışıldayan iki gözü kalmıştı. O annesinin getirdiği bir küçük fincan suya fırçayı batırarak sabun kutusunda köpürttü ve yüzüne sürdü.

(7) Anne onun kıtır kıtır sakal kesişine bakarken içi içini yiyordu.

(1) Endi båläsining håli nimä keçärkin? Tåğa ärägä tüşişgä könärmikän? Özi ålib bårib tåpşirsä yaxşi bolärdi. Zårä fråntgä yubårişsä. Könmäsä nimä bolädi? Bårdi–yu könsä, könsä–yü gäpi inåbätgä ötmäsä, undä nimä bolädi? E, xudå, qandåq künlärgä qåldi–yä **(117)**!

(2) Tursunbåy såqålini ålib bolgäç, åşxånäning ärqasigä ötib ketdi.

(3) Tursunbåy yuvinib, kiyinib keldi. Uning diydårigä qaräb ånä yürägidän båyägi vähimälär näri ketgändek boldi. Tursunbåy yängi, tåzä libåslärdä begünåh, påkizä bolib körinib ketdi. U kelişgän, yüzläri, közläri yäşnägän yigit edi. Şu tåpdä ånä könglidä häm mehr, häm täşviş, häm ğazäb bår edi. Şu üç his åräsidä kålgän ånä qalbi qay täräfgä yån båsişni bilmäsdi.

(4) Tursunbåy otirgän yeridä mudräy båşlädi. Ånä uning yånbåşigä båliş keltirib qoydi. Tursunbåy bålişni näri sürib båşini qoydi–dä, däm ötmäy uyqugä ketdi. Ånä uning üstigä körpä täşläb båş tåmånigä tiz çökkäniçä yürägidä bir dünyå täşviş bilän kiprik qåqmäy tikilib otiräverdi.

(5) Qåp–qårä åsmånning bir çeti bilinär–bilinmäs åqarib keläyåtgänini, sähärxez xoråzlärning ålis–ålislärdän qıçqiräyåtgänini sezmäsdi. U hämån yålğız båläsining diydårigä toymäy tikilärdi.

(6) Qalbi väyrån bolgän, ümidläri såvun köpigidek sässizginä öçgän ånäning xayålläri songsiz edi. Sämäräsiz edi...

(1) Şimdi yavrusunun hali ne olacaktı? Dayı araya girmeye razı olur mu ki? Kendi götürüp teslim etse iyi olurdu. Keşke cepheye yollasa. Razı olmazsa ne olacak? Hadi razı olsa, razı olsa ya sözü hesaba alınmazsa, o zaman ne olacak? E, Allah, nasıl günlere kaldı ya **(117)**!

(2) Tursunbay sakalını kesince, mutfağın arkasına geçti.

(3) Tursunbay yıkanıp, giyinip geldi. Onun yüzüne bakınca anne yüreğinden az önceki kuruntular öteye gitmiş gibi oldu. Tursunbay yeni, temiz elbiseler içinde suçsuz, temizlenmiş gözüktü. O biçimli, yüzü, gözleri güzelleşen delikanlıydı. O zamanda anne gönlünde hem şefkat, hem kaygı, hem öfke vardı. Bu üç his arasında kalan anne kalbi hangi tarafa yaklaşacağını bilemez.

(4) Tursunbay oturduğu yerde uyuklamaya başladı. Anne onun başının altına yastık koydu. Tursunbay yastığını öte sürüp başını koydu ve derhal uykuya daldı. Anne onun üstüne yorgan örtüp baş tarafına diz çökünce yüreğinde bir sürü kaygı ile gözlerini kırpmadan bakıyordu.

(5) Kapkara gökyüzünün bir tarafının belli belirsiz beyazlaştığını, seher vakti horozların çok uzaklardan öttüğünü hissetmedi. O şimdi biricik yavrusunun yüzüne doymadan gözlerini dikiyordu.

(6) Kalbi viran olan, ümitleri sabun köpüğü gibi sessizce geçen annenin hayalleri bitmek bilmiyordu. Beyhudeydi…

V

(1) Tåşkent stäntsiyäsidä ådäm qaynäydi.

(2) Plätfårmälärdä üstigä brezent yåpilgän tänklär, yük mäşinäläri. Qızil vägånlärning åçıq eşikläridän cängçilär körinädi. Qoltıqtäyåqqa tirälgän, qolini, båşini båğläb ålgän yärädårlär u yåqdän–bu yåqqa ötib turibdi.

(3) İkråmcån färğånäliklär ålib kelgän tört vägån såvğani tåpşiriş üçün stäntsiyä båşlığining åldigä kirmåqçi bolib yoläkkä båş suqqan edi, tumånät ådäm... Şu päyt radiokärnäyi xırılläb, elån qıldi:

(4) —Färğånä väkili Komendant yårdämçisigä kelib uçräşsin. Qäytärämän...

(5) İkråmcån Komendantni qıdirib ketdi. Åldingi vägån yånidä bir neçä härbiylär bilän qızil furäckä kiygän stäntsiyä näv bätçisi turärdi. İkråmcån ungä özini tänitdi. Näv bätçi uning qolidägi qåğåzlärni ålib oqiy båşlädi **(118)**:

(6) —Yigirmä qåp turşäk, ottiz qåp mäyiz, qırq qåp ålmäqåqı. Säksån yäşik qand, qırq qåp yånğåq, ming bänkä behi muräbbåsi, üç yüz bänkä qulupnäy muräbbåsi... Hämmäsi şumi? – näv bätçi båşqa qåğåzgä köz täşlädi. – Hä, yänä ålti yüz paxtälik nimçä, säkkiz yüz qulåqçin, beş yüz kirzä etik. Mänä bu båşqa gäp. – Näv bätçi İkråmcångä qarädi.

V

(1) Taşkent istasyonu insan kaynıyordu.

(2) Platformlarda üstüne branda geçirilmiş tanklar, yük arabaları. Kırmızı vagonların açık kapılarından askerler görünüyordu. Koltuk değneğine dayanan elini, başını bağlayan yaralılar oradan oraya geçiyordu.

(3) İkramcan Ferganalıları getiren dört vagon hediyeyi teslim etmek için istasyon müdürünün huzuruna gitmek isteyerek koridora girmişti, bir sürü adam… O an hoparlör cırıldayarak, anons etti:

(4) —Fergana temsilci, komutan yardımcısının yanına gelsin. Tekrar ediyorum…

(5) İkramcan komutanı aramaya gitti. Önündeki vagon yanından birkaç asker ile kızıl kasket giyen istasyon nöbetçisi duruyordu. İkramcan ona kendini tanıttı. Nöbetçi onun elindeki kâğıtları alıp okumaya başladı **(118)**:

(6) —Yirmi çuval kaysı kurusu, otuz çuval kuru üzüm, kırk çuval elma kurusu. Seksen kutu kesme şeker, kırk çuval ceviz, bin kavanoz ayva reçeli, üç yüz kavanoz çilek reçeli… Hepsi bu mu? – nöbetçi diğer kâğıda göz gezdirdi. – Evet, yine altı yüz pamuklu yelek, sekiz yüz kulaklıklı kalpak, beş yüz suni derili çizme. İşte bu diğer söz. – Nöbetçi İkramcan'a baktı.

(1) —Küzätüvçi bårmi?

(2) İkråmcån ikkilänib otirmäy, cävåb berdi:

(3) —Men özim küzätib bårämän.

(4) —Bopti, – dedi navbätçi. – Härbiy Komendantgä uçräşib hüccätlärni räsmiyläştiring. Bilib qoying, frånt liniyäsigäçä küzätib bäräsiz.

(5) —Xop.

(6) Komendant yårdämçisi ungä båşdän–åyåq räzm sålib, båşini säräk–säräk qıldi:

(7) —Yoq, sizni yubårä ålmäymiz. Küzätüvçilärimiz bår.

(8) —Åyåğimgä qaräb şundäy deyäpsizmi?

(9) —Hä.

(10) —Frånt körgän ådämmän.

(11) —Bäri bir, – dedi Komendant yårdämçisi.

(12) Härbiylär bir sözli bolädi. İkråmcån yälinib–yålvårişdän fåydä yoqligini bilib båşqa gäp äytmädi. Mäyibligigä äçinib, köngli älläneçük bolib ketdi. Nävbätçi u bilän vägångä keldi–dä, bår närsälärni bir–bir közdän keçirib, ungä cävåb berdi:

(13) —Ertängi påezddä qäytib ketişingiz mümkin. Kåmändiråvkä güvåhnåmängizgä bir åzdän keyin kelib, belgi qoydiring–dä, qaysi påezddä ketişingizni bilib åling.

(1) —Gözlemci var mı?

(2) İkramcan tereddüt etmeden, cevap verdi:

(3) —Ben kendim uğurlarım.

(4) —Oldu, – dedi nöbetçi. – Harp komutanına uğrayıp belgeleri resmileştirin. Öğrenin, cephe hattına kadar götürün.

(5) —Peki.

(6) Komutan yardımcısı onu baştan aşağı süzüp, başını iki yana salladı:

(7) —Hayır, sizi gönderemeyiz. Gözlemcilerimiz var.

(8) —Ayağıma bakıp böyle diyorsunuz değil mi?

(9) —Evet.

(10) —Cephe görmüş kişiyim.

(11) —Farkı yok, – dedi komutan yardımcısı.

(12) Askerler bir olup aynı şeyleri söylediler. İkramcan yalvarıp yakarmanın bir fayda etmeyeceğini anlayıp başka bir şey söylemedi. Sakatlığına acıyıp, kalbi bir garip oldu. Nöbetçi onunla vagona geldi ve bütün eşyalarını bir bir gözden geçirip, ona cevap verdi:

(13) —Sabahki trenle geri dönebilirsiniz. Seyahat belgenizi biraz sonra gelip, mühürlettirin ve hangi trende gideceğinizi öğrenin.

(1) İkråmcån ästä yürib perråndän kättä mäydångä çıqdi.

(2) Hävå åçıq edi. Trämväy bekätidän säl beridä ellikkä yaqın kişi negädir ğuc bolib uymäläşişyäpti. İkråmcån häm beixtiyår oşä täräfgä yürä båşlädi.

(3) Dävrä ortäsidä yärädår åfitser turärdi. Uning kökrägidä «Åltin Yulduz». Ärmiyägä çaqırilgän yigitlär uni oräb ålib ketişgä yol berişmäsdi. Tinmäy soråqqa tutişärdi.

(4) Yol çetidägi skämeykädä bir çål bilän kämpir harbiy fårmä kiygän yigitgä termilib otirişibdi. Ulär öz bålälärini fråntgä conätäyåtgän bolsälär keräk. Kämpir däm–bädäm båläning peşänäsini si–**(119)**läydi. Ulärdän säl näridä ortä yäşär bir kişi tört yåşlärdägi båläni tizzäsidä ålib otiribdi. Uning yånidä håmilädår xåtini båşini yergä ekkäniçä çurq etmäydi. Bålä dädäsining yulduz taqilgän furäckäsini kiyib ålib nimälärdir deb cävräydi.

(5) Suv dökåni åldidä — qız bilän yigit. Qızning egnidä däzmådlänmägän krepdeşin köyläk. Läbigä bilinär–bilinmäs elik sürgän. Yigit ungä öpkäsi tolib tikilädi.

(6) İkråmcån hämmägä bir–bir qaräb äylänib yürärdi. Birdän u uruşgä ketäyåtgänidä xåtini, båläsi Zirillämädä mäşinä ketişini kütib änä şundäy otirgänlärini eslädi.

(1) İkramcan yavaş yürüyüp perondan büyük meydana çıktı.

(2) Hava açıktı. Tramvay durağından az ileride elliye yakın kişi toplanıp meşgul oluyorlardı. İkramcan da gayri ihtiyari o tarafa yürümeye başladı.

(3) Topluluk ortasında yaralı subay duruyordu. Onun göğsündeki «Altın Yıldız». Orduya çağrılan delikanlılar onu kuşatıp götürmeye izin vermiyorlardı. Durmadan soru yağmuruna tutuyorlardı.

(4) Yol kenarındaki sırada bir yaşlı adam ile yaşlı kadın askeri üniforma giyen delikanlıya gözlerini dikip oturuyorlardı. Onlar kendi yavrularını cepheye gönderiyor olmalı. Yaşlı kadın sık sık çocuğun alnını okşu–**(119)**yordu. Onlardan biraz ötede orta yaşlı biri dört yaşlarındaki çocuğu dizine alıp oturtmuştu. Onun yanında hamile kadın başını yere eğerek tek kelime etmiyordu. Çocuk babasının yıldız takılı olan kasketini giyip bir şeyler söyleyip durmadan konuşuyordu.

(5) Su dükkânı önünde – kız ile delikanlı. Kızın üzerinde ütülenmemiş ince kumaşlı gömlek. Dudağına belli belirsiz ruj sürmüş. Delikanlı ona öfke dolu bakıyordu.

(6) İkramcan herkese tek tek bakarak geziyordu. Birden o, savaşa giderken karısının, yavrusunun Zırıllamada arabanın gitmesini bekleyerek böyle oturduklarını hatırladı.

(1) Keçäginä edi. Därråv şunçä vaqt ötib ketibdi. Bu årädä u cänggä kirdi. Yärälänib gospital'dä yåtdi. Kışlåqqa qäytib keldi. Çölgä çıqdi... Ümr ötib ketäverärkän.

(2) Eşelån cönäşini bildirib päråvåz qıçqırdi. Hämmä özini stäntsiyä içigä urdi. İkråmcån häm ådämlär årqasidä zinälärdän hätläb çıqib bårärdi...

(3) İkråmcån qattıq çärçägän, küni bilän stäntsiyädä eşelån påyläb håldän tåygän edi. Şuning üçün eşelån cönäşi bilän yåtåqqa qäytä qåldi.

(4) Yåtåq eşigi åldidä uni Tåğa kütib turärdi.

(5) —Seni qıdirib stäntsiyägä häm bårib keldim.

(6) —Özing qaçån kelding, Tåğa? — dedi häyrån bolib İkråmcån.

(7) —Keçä kelgän edim. Plenumgä çaqırişgän edi. Xåzir tämåm boldi. Ertägä birgä ketäylik deb qıdirib keldim. İşläring bitdimi?

(8) —Bitdi, Tåğa.

(9) İkkåvläşib yåtåqqa kirişdi. İkråmcån kärävåtgä çözilişi bilän isitmäsi åşib ketgänini bildi. Tåğa uni bezåvtä qılmäslik üçün devårdägi radiokärnäyini öçirmåqçi edi. İkråmcån könmädi. Radio Taşqı işlär xalq kåmissärligining nemis båsqınçilär vaqtinçä båsib ålgän Sovet yerläridägi ähåligä qılinäyåtgän zülm, vähşiylik, yåppäsigä qırğınlär haqıdägi axbåråtini eşittirmåqdä edi.

(1) Gece oldu. Zaman hızla geçip gitti. Bu arada o savaşa girdi. Yaralanarak hastaneye yattı. Köye geri döndü. Çöle gitti… Ömür geçip gidiyor.

(2) Tren gidişini bildiren anons yapıldı. Herkes istasyona içine akın etti. İkramcan da insanlar arkasından merdivenlerden atlayarak çıkıyordu…

(3) İkramcan çok yorulmuş, gündüz den beri istasyonda tren beklerken hali kalmamıştı. Bunun için tren haret eder etmez yatakhaneye tekrar döndü.

(4) Yatakhane kapısı önünde onu Dayı bekliyordu.

(5) —Seni aramaya istasyona da gittim.

(6) —Ne zaman geldin, Dayı? – dedi şaşırıp İkramcan.

(7) —Gece geldim. Toplantıya çağırmışlar. Şimdi bitti. Yarına birlikte gidelim diye arayıp geldim. İşlerin bitti mi?

(8) —Bitti, Dayı.

(9) İkisi de yatağa uzandılar. İkramcan yatağa uzanır uzanmaz ateşinin çıktığını anladı. Dayı onu rahatsız etmemek için duvardaki radyoyu kapatmak istedi. İkramcan izin vermedi. Radyo, dışişleri halk komiserliğinin Alman istilacıların vaktiyle istila ettiği Sovyet topraklarındaki halka yaptığı zulüm, vahşet, kırım hakkındaki haberi veriyordu.

(1) İkråmcån isitmäsini häm, tänining zırqıräb åğrişini häm unutib, otirib åldi. Tåğaning läbläri titräb turibdi. U muştini tugib, közini bir nuqtägä tikkäniçä qımirlämäsdi. Åxiri u äläm bilän dedi **(120)**:

(2) —Äbläh Gitler häli bu qılmişlärigä cävåb berädi!

(3) —Qänçä şähär väyrån boldi. Qänçä bålä yetim qåldi. Qänçä ådäm qån içidä kezyäpti. – İkråmcån gäp tåpålmäy stålgä muştläb yubårdi. – Mäyli, qasås ålämiz. Qani endi åyåqlärim bütün bolsä. Şu bugün ketärdim. Bu åyåq bilän endi qayåqqa bårämän?

(4) Tåğa ungä täsälli berärdi:

(5) —Sen bårib düşmängä oq üzib kelgänsän, åşnäm. Endi frântni oylämäy qoyä qål. Sen cäng qılädigän frånt endi Yåzyåvåndä, Näymändä.

(6) İkråmcån ungä tik qaräb dedi:

(7) —Yürägimdä uruş yåqqan otni heç kim öçirålmäydi. U ot tutäşib özimni küydirädi. U ot öçirib bolmäydigän ot.

(8) —Cinni bolmä, – uni cerkib täşlädi Tåğa.

(9) —Bugün özimgä–özim sävål berdim. İstänsädä u yåqdän–bu yåqqa yürib özimdän–özim sorädim, «İkråm, dünyågä kelib nimä iş qılding?» – dedim. Soråğimgä cävåb tåpålmädim. Heç närsä qılmäbmän, åğäyni, heç närsä! Heç närsä qılmäy ölib ketädigängä oxşäymän.

(1) İkramcan ateşinin yükselmesini de, vücudunun titreyip ağrımasını da unutup, oturdu. Dayı'nın dudakları titriyordu. O yumruğunu sıkıp, gözünü bir noktaya dikerek kıpırdamadan duruyordu. Sonra o üzüntüyle dedi **(120)**:

(2) —Alçak Hitler daha bu yaptıklarının hesabını verecek!

(3) —Kaç şehir viran oldu. Kaç çocuk yetim kaldı. Ne kadar insanın kanın içinde geziyor. – İkramcan söyleyecek bir şey bulamadığından masaya yumruk vurdu. – İyi o zaman, intikam alırız. Ah şimdi ayaklarım sağlam olsa. Bugün giderdim. Bu ayakla şimdi nereye gideceğim?

(4) Dayı ona teselli veriyordu:

(5) —Sen gidip düşmana silah sıkıp gelmişsin, arkadaşım. Şimdi cepheyi düşünmeyi bırak. Senin savaştığın cephe şimdi Yazyavan'da, Nayman'da.

(6) İkramcan gözlerini dikip dedi:

(7) —Yüreğimde yanan savaş ateşini hiç kimse söndüremez. O ateş tutuşup kendimi yakıyor. O ateş sönmek bilmeyen bir ateş.

(8) —Delirme, – diye kızdı ona Dayı.

(9) —Bugün kendi kendime sordum. İstasyonda oradan oraya gezerken kendi kendime sordum, «İkram, dünyaya gelip ne iş yaptın?» – dedim. Soruma cevap bulamadım. Hiçbir şey yapmadım, arkadaş, hiçbir şey! Hiçbir şey yapmadan ölüp gideceğim galiba.

(1) —Köp işlär qılding. Sen bolmäsäng Zirillämädä kålxåz qurişimiz qıyıq bolärdi. Färgånä känälidä, åblästdä eng köp tupråq qazigän kim edi? Sen eding! Oşä suvni içäyåtgänlär, ekinini suğäräyåtgänlär kimgä minnätdårçilik bildirişni özläri bilişädi. Bir åyåqni qaygä täşläb kelding? Şu bir åyåğing üçün neçä faşistning källäsini üzding. Şu heç närsä qılmägäningmi? Gäpingni qarä–yä! Ölädigän bolsäng özim belimni båyläb, «våy åtäm»läb tåvutingning åldigä tüşämän. Sen häli–beri ölmäysän. Ähmåqånä gäpni qoy. Yäşäşimiz keräk. Köp işlär qılişimiz keräk. Uruş tugägänini köräylik. Uruş nurätgän devårlärimizni üräylik. Eh–he, qılädigän işimiz köp. Ölimdän gäpirmä. İşni çälä qåldirib öliş nåmärdlik bolädi... Xop, bolmäsä, sen yåtib dämingni ål. Ertägä ketädigän bolsäk, çälä işlärimni bitkäzib keläy.

(2) Tåğa bir åz ikkilänib turgäç, çıqib ketdi. Säl ötmäy, eşikni taqıllätmäy moylåvdår bir yigit kirdi. U İkråmcånning qolini sıqib körişärkän, mänåli ilcäyib qoydi. Uning bu ilcäyişigä İkråmcån tüşünmädi. Bu ådämni İkråmcån unçä xuş körmäsdi. İlgäri Zärkent selpåsidä kässirlik qı–**(121)**lärdi. Keyingi yillärdä körinmäy qålgän edi. Ätläs artelidä ekspeditårlik qılyäpti, deb eşitgän edi.

(3) —Mål ålib kelgän edik, zinädän çıqib keläyåtsäm Tåğagä duç kelib qåldim, sizni şu yerdä, deb qåldilär. Bir körişib ötäy, deb kirdim.

(1) —Çok işler yaptın. Sen olmasaydın Zırıllamada kolhoz yapmamız zor olurdu. Fergana kanalında, bölgede en çok toprak kazan kimdi? Sendin! O suyu içenler, ekinini sulayanlar kime minnettar olacaklarını bilirler. Bir ayağını nerede bırakıp geldin? Diğer ayağın için kaç faşistin kellesini uçurdun. Yani hiçbir şey yapmadın mı? Söylediğine bak! Ölecek olsan ben başta «vay babam» diye tabutun önüne geçerim. Sen yakın zamanda ölmezsin. Aptalca lafı bırak. Yaşamamız gerek. Çok işler yapmamız gerek. Savaşın bittiğini göreceğiz. Savaşın yıktığı duvarlarımızı düzelteceğiz. Hey, yapılacak işimiz çok. Ölümden bahsetme. İşi yarım bırakıp ölmek namertliktir… Peki, bari, sen yatıp dinlen. Sabaha gidersek, yarım işlerimizi bitirip gel.

(2) Dayı biraz duraksadıktan sonra, çıkıp gitti. Çok geçmeden, kapıyı çalmadan bıyıklı bir delikanlı girdi. O İkramcan'ın elini sıkıp selamlarken, manalı manalı gülümsedi. Onun bu gülümseyişini İkramcan anlamadı. Bu adamı İkramcan hiç sevmezdi. Eskiden Zarkent kooperatifinde veznedarlık yapı–**(121)**yordu. Sonraki yıllarda gözükmemişti. Atlas teşkilatında sevkiyat yapıyor, diye işitmişti.

(3) —Mal getirmiştik, merdivenden çıkarken Dayı'ya rastladım, sizin burada olduğunuzu söyledi. Bir görüşeyim, diye girdim.

(1) İkrâmcân bu cini sevmägän ådäm bilän qandäy qılib, nimä toğrisidä gäpläşişini bilmäsdi. Köngil üçün: «Bålä–çaqa tinçmi?» – deb sorägän boldi.

(2) —Mıxdek, mıxdek. Hämmäsi tinç. Qırq yil qırğın bolsä, äcäli yetgän öladi, deydilär. Näsibämiz frånt tåmånlärgä såçilmägän ekän, rızqımizni Mälåndän terib yeb yüribmiz. Äytgänçä, sevinib qåldingizmi? Tursunbåy kelib sevinib qålgändirsizlär. Xayriyät, bütün qäytibdi.

(3) Bu ådäm nimälär deyäpti. Mästmi? İkrâmcân ungä qaräb ängräygänçä turärdi.

(4) —Üç kün boldimi, hä, üç kün boldi şekilli. Gärçäkåpdä pivå içib turgän edim. Bir mähäl qaräsäm, Tursunbåy yånimdän ötib qåldi. Çaqirsäm eşitmädi. Årqasidän båräyåtgän edim, köpçilikning åräsigä kirib birpäsdä qayåqqadir ğåyib boldi. Özi şunaqa, feli şunaqa bålängizning. Ådämgä äräläşmäydi. Şu ådäti frånt körib häm qålmäbdi, deb qoyä qåldim.

(5) Uning här bir gäpi İkrâmcân yürägigä xancir bolib båtärdi...

(6) Demäk, Tursunbåy Marğilån ätråfläridä yäşirinib yüribdi. Zirillämägä bårişgä yürägi dåv bermägän u yärämäsning. Qåçib qayåqqa bårädi? Şärmändäligini, xåinligini kimdän yäşirmåqçi? Qaçångäçä qåçib yürädi.

(1) İkramcan bu huyunu sevmediği insan ile ne yapıp, ne hakkında konuşacağını bilmiyordu. Dil ucuyla «Çoluk çocuk nasıl?» diye sormuştu.

(2) —Çivi gibi, çivi gibi. Herkes iyi. Kırk yıl kırım olsa, eceli gelen ölür, derler. Kaderimiz cephelere yayılmamış, rızkımızı Ma'lon'dan toplayıp yiyoruz. Aklıma gelmişken, sevindiniz mi? Tursunbay gelince sevinmişsinizdir. Çok şükür, sapasağlam geri dönmüş.

(3) Bu adam ne söylüyordu? Sarhoş mu? İkramcan ona bakıp şaşkınlıktan ağzı açık kaldı.

(4) —Üç gün oldu mu, evet, üç gün oldu galiba. Garçakop'ta bira içiyordum. Bir ara baktığımda, Tursunbay yanımdan geçti. Seslendiğimde duymadı. Arkasından gittim, kalabalık arasına karışıp bir anda gözden kayboldu. İşte böyle, huyu böyle çocuğunuzun. İnsan içine girmezdi. Bu alışkanlığı cephe görünce kalmaz, diye düşündüm.

(5) Onun her bir sözü İkramcan'ın yüreğine hançer olup saplanıyordu…

(6) Demek, Tursunbay Margilon civarlarında saklanıyordu. Zırıllamaya gitmeye cesaret edememişti o hainin. Kaçıp nereye gidecek? Rezilliğini, hainliğini kimden gizlemek istiyor? Ne zamana kadar kaçacak?

(1) Moylåvdår yigit ğåz pätidän qılingän tiş kåvlägiçi bilän moylåvini täräb yänä ilcäydi:

(2) —Toyni båşlävåräverіng. Hä, bu künlär ğanimät. Toyni körib qåling. Xudå xåhläsä, özim sämåvär qåyib çårsi båğläymän.

(3) —Qaçångäçä şunaqa qılib yüräsän. Yurt båşidä uruş, sen nimäni oyläysän, nimälär qılyäpsän. Öz fåydängni közläb, öz cåningni äyäb yüribsän.

(4) Moylåvdår yigitning qalin qåşläri mänåli kerildi.

(5) —Ğımirsib bolsä häm xalqning közidä yüribmiz, äkä, qåçåqlikdän xudå saqläsin. Hä, nåmärd qåçädi...

(6) İkramcån sapçib ornidän turdi. Turdi–yu yıqılgändek şılq etib yänä otirdi **(122)**.

(7) Moylåvdår yigit uning bu otirişini körib, qåyil qıldim, degändek tärs–tärs yürib çıqib ketdi.

(8) İkramcån kökrägini çängälläb qattıq uh tårtdi. U tå qışlåqqa yetib kelgünçä Tåğa bilän åçilib gäpläşmädi. Tåğa häm ävzåyini bilib turgäni üçün indämäy qoyä qåldi. Bundäy päytlärdä ådämni öz håligä qoyib beriş keräk.

(9) Endiginä tång yårişib kedärdi. Tåğa qayrägåç tägigä yetgäç, ungä qolini uzätdi.

(1) Bıyıklı delikanlı kaz tüyünden yapılmış dişli tarağıyla bıyığını tarayıp yine gülümsedi.

(2) —Düğünü başlatın. Evet, bu günler nimet. Düğününü göreceksin. Allah izin verirse, ben semaverini koyup, kuşağını bağlayacağım.

(3) —Ne zamana kadar böyle yapacaksın. Milletin başında savaş, sen neyi düşünüyorsun, ne yapıyorsun? Kendi çıkarını düşünüp, kendi canını koruyorsun.

(4) Bıyıklı delikanlın kalın kaşları manalı bir şekilde çatıldı:

(5) —Boşa vakit harcadığımızda da, halkın gözlerinin önünde geziyoruz, ağabey, kaçaklıktan Allah korusun. Evet, namert kaçar…

(6) İkramcan atılıp yerinden kalktı. Kalktı, ama yıkılır gibi çatırdayıp yine yerine oturdu **(122)**.

(7) Bıyıklı delikanlı onun bu oturuşunu görünce, iyi oldu, der gibi geri geri yürüyerek çıkıp gitti.

(8) İkramcan göğsünü yumruklayıp derin bir of çekti. O ta köye gelinceye kadar Dayı ile konuşmadı. Dayı da hâlinden anladığı için sesini çıkarmadı. Böyle zamanlarda insanı kendi haline bırakmak gerek.

(9) Şimdi tan ağarıyordu. Dayı karaağaç altına gelince, ona elini uzattı.

(1) —Cindäk mızğib olgäningdän keyin idårägä çıqarsän. Xayr.

(2) Tåğa ketdi. İkramcån öz xayålläri bilän özi qåldi. Vücudini därd ğıcimläb täşlägändek bükçäyib, öz köçäsigä burildi.

(3) Ådämning işi bir årqagä ketmäsin. Ketmä–ket fälåkät åyåğining tägidän ormäläb çıqaverädi.

(4) Mänä, İkramcån şunçä yil yäşäb, şunçä sävdålärni båşidän keçirib häli bu xil dähşätgä ropärä kelmägän edi. Öz üyi åldidä, öz devåridä ungä eng åğir, eng dähşätli hükm bitilgän edi.

(5) Devårgä kimdir åhäk bilän «Xåinning üyi!» deb yåzib ketibdi.

(6) İkramcån öz közlärigä işånmäy qåldi. Näzäridä, bugün tång här gälgidän körä bärvaqtråq yårişäyåtgändek, şu yåzuvni tezråq ådämlärgä körsätişgä åşıqib vaqtli yårişäyåtgändek edi.

(7) U bir müddät turgän yeridä esänkiräb qımirlämäy qåldi.

(8) Qışlåq cimcit. El häli uyqudä. Faqat erinçåq xoråzlärginä här zämändä ålis–ålislärdän åvåz berib qoyişädi.

(9) Ålämgä nur tärätäyåtgän, kürtäklär bağrigä bähår şäbädäsini küyäyåtgän bu tångdä hämmä närsä cånli–cånsiz mirıqib åråm ålärdi–yü, faqat bir kişi — İkramcånginä äläm, dähşät, iztiråb ålåvidä küyib yånärdi.

(1) —İyice uyuduktan sonra yönetime çıkarsın. Allahaısmarladık.

(2) Dayı gitti. İkramcan kendi düşünceleriyle baş başa kaldı. Vücuduna ağrı saplanmış gibi bükülüp, kendi sokağına döndü.

(3) İnsanın işi bir kötü gitmeye görsün. Git gide felaket yakasını bırakmıyordu.

(4) İşte, İkramcan bu kadar yıl yaşamış, bu kadar başından olay geçtiği halde, böyle korkunç bir şeyle karşılaşmamıştı. Kendi evi önünde, kendi duvarında ona en ağır, en korkunç ceza verilmişti.

(5) Duvara biri kireçle «Hainin evi!» diye yazmıştı.

(6) İkramcan kendi gözlerine inanamadı. Sanki, bugün tan her zamankinden daha erken ağarıyormuş, bu yazıyı hemen insanlara göstermeye acele edip erken aydınlanıyormuş gibiydi.

(7) O bir müddet olduğu yerde şaşırıp kıpırdamadan kaldı.

(8) Köy sessiz. Ahali daha uykuda. Sadece uyuşuk horozlar her zamanki gibi uzaklarda ötüyorlardı.

(9) Etrafı aydınlatan, tomurcuklar bağrına bahar rüzgârını vuran bu tanda her şey canlı cansız doya doya dinleniyordu, ama bir kişi – İkramcan elem, korku, ızdırap ateşinde için için yanıyordu.

(1) Nimä üçün?

(2) Båşigä bu fälåkätlärni sålgän nåmärd bålä qani endi şu tåpdä åldidä bolsä... Öldirärdi! Qariligini häråm qılgän, dünyåni közigä qårångı qılgän båläning bähridän ötärdi! U qandäy bålä båqdi özi? Öz båşigä balå qılib bålä båqdi. Endi uni qoligä tüşgän küni it båläsidek öldirädi.

(3) Åppåq bolib åtäyåtgän şu tångdä åtä öz båläsini ölimgä hükm qıldi **(123)**.

VI

(4) Näymän çöllärigä, toqaylärigä çinäkäm bähår kirdi. Qamişzårlärdän, båtqåqliklärdän qurbaqalärning tinimsiz vaqilläşi eşitilärdi. Tınıq firuzä åsmåndän ikki märtä ärğımçåq sålib turnä ötdi. Qış içi borånlärni kökräk bilän tösgän ikki tup tålning nåzik nåvdäläri åç pistä mägzidek bärgçälärgä oräldi.

(5) Qumli täräfdän bädängä xuş yåqadigän ilimilıq şäbädälär esib qåyädi.

(6) Zebixån häm şu bähår bilän birgä yäşnäb bårärdi. Uning çehräsidägi solginlik ornini älläqandäy qızlik täråväti egällägän edi. U här küni el uyğånmäsdän çådirdän çıqardi–dä, xuddi quyåşni qarşiläyåtgändek çöl täräfgä, qızärib–bozärib yårişäyåtgän ufq täräfgä qaräb ketärdi.

(1) Ne için?

(2) Başına bu felaketleri getiren alçak çocuk hani şimdi şu anda karşısında olsa… Öldürürdü! İhtiyarlığını haram eden, dünyasını karartan yavrusundan vazgeçiyordu! O nasıl çocuk baktı? Kendi başına bela açan çocuk baktı. Şimdi onu eline geçirdiği gün köpek yavrusu gibi öldürecekti.

(3) Bembeyaz olan bu tanda baba kendi yavrusunun ölümüne karar verdi **(123)**.

VI

(4) Nayman çöllerine, kamışlarına şimdi bahar geldi. Kamışlıklardan, bataklıklardan kurbağaların durmadan vaklamaları duyuluyordu. Berrak mavi gökyüzünden iki kez salıncak gibi turna sürüsü geçti. Kış boranlarına direnerek büyüyen iki tane söğüdün nazik gövdeleri açık fıstık içi gibi yapraklara büründü.

(5) Kumlu taraftan vücudu yakan ılık rüzgârlar esiyordu.

(6) Zebihan da bu baharla birlikte güzelleşiyordu. Onun yüzündeki solgunluk yerini bir kızlık güzelliğine bırakmıştı. O her gün kimse uyanmadan çadırdan çıkıyor ve tıpkı güneşi karşılıyormuş gibi çöle doğru, kızarıp–bozarmaya başlayan ufuk tarafına doğru gidiyordu.

(1) Hämmäyåq cimcit. Çöl quşläri beåzårginä çuğurläşädi. Şäbädä yängiginä qıyåq çözgän mäysälär betidän şudringni silkib tökädi. Qız şu fäyzsiz çöldä åçilgän tänhå lålädek özini köz–köz qılib bårädi.

(2) Bälåğat åstånäsidän älläqaçån hätläb ötgän, birinçi sevgisigä åğu tüşgän bu qız qalbidä pinhåniy ot yånärdi. Bu ot uning bağrini küydirmäs, örtämäs, äksinçä, ehtirås tuyğulärini tuğyångä keltirärdi.

(3) Qız qalbigä yupänç, özigä hämdärd kişi izlärdi. U gåhå mäysägä çalqänçä yåtib, åppåq beğubår bulutlär süzäyåtgän songsiz åsmångä uzåq–uzåq tikilib yåtärdi. Bu zangåri boşlıqlär ungä älläqandäy ertäklär söylägändek. Şu ålislärdän u häli özi kimligini bilmägän bir dilåvär yigit çehräsini izlärdi. U nåmälum yigit gåh äfsånäviy pählävån, gåh Tursunbåydek nåmärd bolib körinärdi.

(4) Zebixån här gäl Tursunbåyni esläb qålgändä yüzläri ändişädän qızärib ketärdi. Közläridä ot çaqnärdi. Qolläri beixtiyår muşt tugärdi.

(5) U Tursunbåyni tabiät yängliş yärätgän, tabiät ådämlärni mäsxärä qıliş üçün, ådämlärni haqårät qıliş üçün, yärätgän bir närsä deb bilärdi. Bu tabiätning qopål qoli bilän yärätilgän närsä eng ävväl uni yäräläd. Uning qalbigä zähär såldi. Zebixån uning zährini cudä tez bädänidän sitib çıqarib täşlädi. Ämmå vaqti–vaqti bilän yärä orni uni qıynär, tänäsini bir müddät zirqırätärdi **(124)**.

(1) Her taraf sessiz. Çöl kuşları sakince yayılıyorlardı. Rüzgâr yenice ince yaprakları uzayan çimenler üzerinde çiği silkiyordu. Kız bu bereketsiz çölde açılan yalnız lale gibi kendini gösteriyordu.

(2) Erginlik eşiğinden atlayan, ilk aşkına zehir düşen bu kızın kalbinde gizli bir ateş yanıyordu. Bu ateş onun bağrını yakmaz, acıtmaz, tersine, aşk duygusuna sebep oluyordu.

(3) Kız kalbine avuntu, kendine dert ortağı arıyordu. O bazen çimene sırt üstü uzanıp, bembeyaz bulutların süzüldüğü sonsuz gökyüzüne uzun uzun gözlerini dikiyordu. Bu mavi boşluklar ona bir masal anlatıyormuş gibi. O uzaklardan daha kim olduğunu bilmediği bir yiğit delikanlının çehresini gözlüyordu. O bilinmeyen delikanlı kâh efsanevi pehlivan, kâh Tursunbay gibi namert görünüyordu.

(4) Zebihan her Tursunbay'ı hatırladığında yüzü utançtan kızarıyordu. Gözleri ateş püskürüyordu. Elleri gayri ihtiyari yumruk oluyordu.

(5) O Tursunbay'ı doğa yanlış yaratmış, tabiat insanlarla dalga geçmek için, insanlara hakaret etmek için yaratılan bir şey diye biliyordu. Bu tabiatın kaba eliyle yaratılan şey en önce onu yaraladı. Onun kalbini zehirledi. Zebihan onun zehrini çok çabuk bedeninden çıkarıp attı. Ama zamanla yara yeri onu zorlayıp, bedenini bir müddet sızlatıyordu **(124)**.

(1) Zebixån özini Tursunbåy yetkizgän älämlärdän åzåd his qılärdi. Endi uning köksigä såf tuyğulär şäbädäsi kirgän. Şu çöl hävåsidek beğubår hislär uni älläläardi. Qalbi bähårgi müsiçädek kukuläb, muhabbät çaqırärdi.

(2) U muhabbät izlärdi–yu, «båşidän köp sävdålär ötgän» Nizåmcånning mä'yüs båqişlärigä tåb berålmäsdi. U båläning közläridä qandäydir åğir älämlär kölänkäsi keçärdi. Zebixån u bilän gäpläşgändä yüragini tirnägän älämlärni qozğatişdän qorqardi. U ölgän ilånning båşini qozğatmäslik keräk, deb oylärdi.

(3) Mänä, bugün Zebixån ådätiçä tång qårånğisidä turib sähär şämålidä tebränäyåtgän tål åldidän ötärkän, soridä ikki tizzäsini quçåqläb, ålis boşlıqlärgä tikilib otirgän Nizåmcångä ropärä kelib qåldi. Nizåmcån åyåq şärpäsini eşitib ögirildi. Qarşisidä kökräkburmä köyläginі şämål büydäläyåtgän qızni körib, häyrån boldi. Keyin huşini ongläb ornidän turdi.

(4) Zebixån bädänni qıynägän qış kiyimlärini yeçgän. Uning nihåyätdä kelişgän qåmäti göyå bähår hävåsidän yänädä körkämläşgändek, rängi yänädä tınıqläşgändek edi.

(1) Zebihan kendini Tursunbay'ın büyüttüğü üzüntülerden uzaklaştırıyordu. Şimdi onun kalbine saf duyguların rüzgârı girdi. Bu çöl havası gibi berrak hisler ona ninni söylüyordu. Kalbi bahardaki kumrular gibi ötüp, muhabbet ediyordu.

(2) O sevgi izleri; «başından çok olaylar geçen» Nizamcan'ın umutsuz bakışlarına fırsat vermiyordu. O çocuğun gözlerinde hangi ağır üzüntülerin gölgesi vardı. Zebihan onunla konuştuğunda yüreğini parçalayan üzüntülerin depreşmesinden korkuyordu. O ölmüş yılanın başını çıkartmamak gerek, diye düşünüyordu.

(3) İşte, bugün Zebihan her zamanki gibi tan karanlığında kalkıp seher rüzgârında sallanan söğüt altından geçerken, çardakta iki dizini kucaklayıp, uzak boşluklara gözlerini dikerek oturan Nizamcan ile karşı karşıya geldi. Nizamcan ayak sesini işitip döndü. Karşısında buruşuk gömleğini rüzgâr tırmalayan kızı görünce, şaşırdı. Sonra aklına başına toplayıp yerinden kalktı.

(4) Zebihan bedenine rahatsızlık veren kış kıyafetlerini çıkarmış. Onun son derece güzel endamı sanki bahar havasından daha da güzelleşmiş gibi, rengi daha da berraklaşmış gibiydi.

(1) Nizåmcån İkramcångä bildirmäy här åqşåm qåq yärim keçädä ketmånni ålib toqaygä kirib ketärdi–dä, tå tång yårişgünçä ikki såtıx yerni äçitmä — çåpıq qılib qoyärdi. Håzir u işini bitkäzib endiginä sorigä kelib otirgän edi. Şu yerdän turib tång åtişini tåmåşä qılişni u cudä yaxşi körärdi. Tåzä hävå, kişigä yåruğ, ılıq kün vädä qıläyåtgän tångning yårişib kelişini küzätäyåtgän ådämning xayåligä yaxşi oylär kelädi. Ådämning yäşägisi, älläqandäy xayrli işlär qılgisi kelädi bundäy päytlärdä. Ådäm källäsidän yåmån oylärni, bäd niyätlärni tång şämåli süpürib ketädi, deyişädi. Bu råst.

(2) Zebixån Nizåmcån ornidän turgändä etikläri låy ekänini körib häyrån qåldi.

(3) —Nimä qılib yüribsiz, munçä ertä turdingiz? – dedi.

(4) Nizåmcån nimä deyişini bilmäy, özim, şundäy, uyqum qåçib ketdi, deb qoyä qåldi.

(5) —Neçä kündän beri şu mähäldä sizni körämän. Birån yeringiz åğrib uxläyålmäyäpsizmi **(125)**?

(6) —Yoq, yoq, såğmän.

(7) Nizåmcån, bu qızning hämmä gäpdän xabäri bår ekän, deb oylädi–dä, åçığini äytdi.

(1) Nizamcan İkramcan'a sezdirmeden her akşam tam gece yarısında çapayı alıp kamışlığa giriyordu ve ta tan ağarıncaya kadar iki satıh toprağı kıvama getirmek için çapalıyordu. Şimdi o işini bitirip daha yeni çardağa gelip oturmuştu. O, buradan tan ağarışını izlemeyi çok seviyordu. Temiz hava, insana parlak, ılık günün habercisi olan tanın ağarmasını izleyen insanın aklından güzel düşünceler geçiyordu böyle zamanlarda. İnsan beynindeki kötü düşünceleri, kötü niyetlerini tan rüzgârı sürükleyip götürür, derlerdi. Bu doğru.

(2) Zebihan, Nizamcan yerinden kalkınca çizmelerinin çamur olduğunu görüp şaşırdı.

(3) —Ne yapıyorsunuz, bu kadar erken kalktınız? – dedi.

(4) Nizamcan ne diyeceğini bilmeden, işte uykum kaçtı, diye söyledi.

(5) —Kaç günden beri buralarda sizi görüyorum. Bir yeriniz ağrıdığından mı uyuyamıyorsunuz **(125)**?

(6) —Yok, yok, sağlığım yerinde.

(7) Nizamcan, bu kızın her şeyden haberi varmış, diye düşündü ve açıkça söyledi.

(1) —Biläsizmi, Zebixån, hämmädän köp işlägim kelädi. Mengä cudä köp yaxşiliklär qılgän İkråmcån äkäning yüzini yergä qarätmäsäm deymän. Axir meni oşä kişi bu tåmånlärgä ålib kelgänlär. Qåq yärim keçädä uyğånämän–dä, tå ådämlär uyqudän turişgünçä bir–ikki såtıx yerni ağdärib qoyämän.

(2) Zebixån bu gäpdän bexabär edi. Qåşläri çimirildi.

(3) —Bundäy qılmäng. Şundåğam hämmädän köp iş qılyäpsiz. Rängingizni qäräng, ähvålingizni qäräng. Közläringiz iç–içigä kirib ketibdi. Bunaqadä birån därdgä çälinib qåläsiz.

(4) Nizåmcån båş çäyqadi.

(5) —Kim işläb därdgä çälinibdi. İş ådämni åvutädi. Uruşgä ketgän ortåqlärim qıynälmäyåtgänmikin? Şu yumşåq yerni ketmånläş muz bitib ketgän yerdä åkåp qazişdän qıyinmikin? Här qaläy, tepämdän biråv oq yåğdirib turgäni yoq–kü. Ertämi indin uruş tugäb, ulär qäytib kelişädi. Oşälärning közigä qandåq qaräymän? Sen nimä qılding, deyişsä nimä deymän? Siz bu bålä özigä şunçä tåmårqa ekib båyimåqçi deb oylämäng. Mengä bir dånä häm guruç keräkmäs. Nimäiki håsil ålsäm Zirillämägä köçib kelgän gospital' åşxånäsigä åbårib tökämän. Mänä şu mening zårä uruşgä bårgänim, zårä åtgän oqim bolsä, deb niyät qılgänmän. Nemis bilän şu yerdä turib urişmåqçimän...

(1) —Biliyor musun, Zebihan, herkesten çok çalışmayı istiyorum. Bana çok fazla iyilikler yapan İkramcan ağanın yüzünü kara çıkarmayı istemiyorum. Sonra beni o kişi buralara getirdi. Tam gece yarısı uyanıyorum, ta insanlar uykudan uyanıncaya kadar bir–iki satıh toprağı çapalıyorum.

(2) Zebihan'ın bundan haberi yoktu. Kaşları çatıldı.

(3) —Böyle yapmayın. Böyle herkesten çok çalışıyorsunuz. Rengine bak, haline bak. Gözlerin çökmüş. Buralarda hasta olacaksınız.

(4) Nizamcan başını salladı:

(5) —Kim çalışınca hastalanır ki. İş insanı avutur. Savaşa giden arkadaşlarım eziyet çekmiyorlarmı? Bu yumuşak toprağı çapalamak buz tutmuş toprakta siper kazmaktan daha mı zor ki? Nasılsa, tepemden biri kurşun yağdırmıyor ya. Yarın bir gün savaş bitince, onlar geri dönecekler. Onların gözüne nasıl bakacağım? Sen ne yaptın, dediklerinde ne diyeceğim? Siz, bu çocuk başına bu kadar tarla ekip zengin olmak istiyor diye düşünmeyin. Bana bir tohum ve pirinç gerekmez. Ne ürün alırsam Zırıllamaya kurulan hastane mutfağına götürüp dökeceğim. İşte bu yüzden belki savaşa giderim, belki atacak kurşunum olur, diye niyet etmiştim. Alman ile burada durup savaşmak istiyorum…

(1) Zebixån bu päçåqqınä, körimsizginä, kämgäp båläning içidä şunçä gäp bårligini bilmägän edi. Uning tolib–tåşib gäpirişidän, sözläridän birântä häm qalbäkilik yoqligi qızgä bilinib turärdi. Tomtåq barmåqlär bilän ketmångä yåpişgän bu yigit bir yolä üç işni bäcärärdi. Şu mehnät bilän yurtning müşkülini åsån qılmåqçi, şu mehnät bilän ezilib därddän ädåyi tämåm bolgän İkråmcånning yüzini yåruğ qılmåqçi, şu mehnät bilän öz båşidän ötgän «sävdålär»ni näri quvmåqçi.

(2) Zebixån ungä qaräb turib, uning gäplärini eşitib turib birdän uni Tursunbåygä sålıştirdi. Tursunbåy qoligä yurt işånib bergän qurålni täşläb qåçdi. Bu bolsä peşänä terini oq qılib düşmängä åtmåqçi **(126)**...

(3) Nizåmcån tolqınlänib ketib årtıqçä gäpirib yubårdim şekilli, deb undän keçirim sorädi.

(4) —Äybgä buyurmäysiz, qızişib ketibmän.

(5) —Yoq, yoq, — dedi Zebixån ungä älläqandäy tikilib. — Mengä qäräng, siz negädir ådämgä äräläşmäysiz. Hämişä bir çekkädä mä'yüs yüräsiz. Qoying, bunaqa qılmäng. Bu yerdägilärning hämmäsi yaxşi ådämlär. Tårtinmäng.

(6) Birdän Zebixånning şoxligi tutib ketdi. Birån gäp bilän uni åvutgisi keldi–dä, äyyårçä külib qarädi.

(1) Zebihan, bu biraz ezik, biraz biçimsiz, sessiz çocuğun içinde bu kadar söz olduğunu bilmiyordu. Onun bitmek bilmeyen konuşmalarında, sözlerinde bir tane bile sahtelik olmadığını kız anlamıştı. Sakat parmaklarla çapaya yapışan bu genç kısa zamanda üç işi hallediyordu. Bu çalışmayla ülkenin zorluğunu kolaylaştırmak istiyor, bu çalışmayla ezilip dertten bitmiş İkramcan'ın yüzünü kara çıkarmak istemiyor, bu çalışmayla kendi başından geçen «olaylar»ı uzaklaştırmak istiyordu.

(2) Zebihan ona bakıp, onun sözlerini işitince birden onu Tursunbay'la karşılaştırdı. Tursunbay eline yurt güvenliği için verilen silahı bırakıp kaçtı. Bu ise alın terini kurşun yaparak düşmana atmak istiyor **(126)**…

(3) Nizamcan heyecanlanıp fazla konuştum, galiba, diye düşünerek ondan özür diledi.

(4) —Ayıplamıyorsunuz değil mi, heyecalandım.

(5) —Hayır, hayır – dedi Zebihan ona gözlerini dikip. – Bana bakın, niye insanların arasına karışmıyorsunuz. Daima bir köşede mahzun duruyorsunuz. Bırakın, böyle yapmayın. Buradakilerin hepsi iyi insanlar. Çekinmeyin.

(6) Birden Zebihan'ın yaramazlığı tuttu. Bir söz ile onu avutmak istedi ve kurnazca gülümsedi.

(1) —Yüring, çöl äylänib kelämiz. Tå ådämlär turişgünçä, hu qumgäçä bårib qäytämiz. Men här küni oşåqqa bårämän. Keçä åldimdän ikkitä kiyik çåpib ötib ketdi. Közi qurmägür biräm qåräki.

(2) Nizåmcån bu yerdägilärning qanaqaligini yaxşi bilmägänidän, biråntäsi körib qålsä, xicålätli iş bolmäsmikin, degän ändişä bilän cürätsizråq cävåb qıldi.

(3) —Qandåq bolärkin. Påççängiz körib qålsälär...

(4) —E, qoysängiz–çi bunaqa gäplärni. Yüring, yüring, oşä uzåq dåståningizni endi äytib beräsiz.

(5) Zebixån uning bilägidän uşläb åldingä båşlädi. Qolläri biräm yumşåq, biräm issıq, Nizåmcånning bädäni seskänib ketdi. Beixtiyår u yetäklägän tåmångä qaräb yürä båşlädi.

(6) İkkåvi sözsiz änçä yol båsişdi. Küygän yälänglikdän ötib säväğiçzår åräsigä kirişdi.

(7) Nizåmcån maxårkä oräb gıl'zädän yäsälgän zäcigälkäsini yåqayåtgän edi, Zebixån qolidän ålib säväğiçgä ot tutäştirdi.

(8) Qurib qåvciräb qålgän qıyåqlär bir gürilläb älängäsi säväğiç uçidägi påpukni ot åldirdi. Qıyåqlär yånib boldi–yu, faqat uçidägi påpuk xuddi şäm tilidek änçä vaqtgäçä låvilläb turib qåldi.

(9) Ğırä–şirä yårişib keläyåtgän çöl tångidä bu älängä cudä ğaläti bolib körinärdi. Zebixån şoxlik qılib u yåqdän–bu yåqqa yügürär, häli u, häli bu säväğiç tupigä ot tutäştirärdi.

(1) —Yürü, çölü dolaşalım. Ta insanlar kalkıncaya kadar, şu kuma kadar gider döneriz. Ben her gün oraya kadar gidiyorum. Gece önümden iki tane geyik koşarak gitti. Gözü kör olasılar öyle siyahlardı ki.

(2) Nizamcan buradakilerin nasıl olduğunu iyice bilmediğinden, birisi görürse, ayıp olmaz mı, diye endişe edip cesaretsizce cevap verdi.

(3) —Nasıl olur. Enişteniz görürse…

(4) —E, bırakın ya böyle sözleri. Yürüyün, yürüyün, bu uzun hikâyenizi şimdi anlatırsınız.

(5) Zebihan onun bileğinden tutup ileriye çekti. Elleri öyle yumuşak, öyle sıcaktı ki, Nizamcan'ın bedeni ürperdi. Gayri ihtiyari onun çekiştirdiği tarafa doğru yürümeye başladı.

(6) İkisi konuşmadan çok yol gittiler. Yanan meydandan geçip sazlık arasına girdiler.

(7) Nizamcan tütün sarıp kovandan imal edilen çakmağını yakıyordu, Zebihan elinden alıp sazı yaktı.

(8) Kuruyup kalan otlar bir uğuldayarak alevi saz ucundaki püskülü alev aldı. Otlar yandı bitti, ama ucundaki püskül aynı mum ipi gibi uzun zaman alevlenip yandı.

(9) Belli belirsiz ağaran çöl tanında bu alev çok garip görünüyordu. Zebihan yaramazlık yapıp oradan oraya koşuyor, ha o, ha bu saz yığınını ateşe veriyordu.

(1) Nizåmcån Zebixånning qolidän zäcigälkäni ålmåqçi bolgän edi, u qåçdi, Nizåmcån quvdi. Qumtä yetäy deb qålgänläridä uni uşläb åldi. Qız hänsirär, här hänsirägänidä tirsillägän kökräkläri qalqib–qalqib tüşärdi. Nizåmcånni bir däm ehtirås åtäşi oräb ålgändek boldi. Özini tutdi **(127)**.

(2) Zebixån bähår yåmğırläri çäng, ğubårlärini yuvib tåp–tåzä qılib qoygän qumgä otirib åldi.

(3) —Qani, endi äyting, oşä uzåq dåståningizni.

(4) Nizåmcån qızning tepäsidä tik turärdi. Qız qandäy dåstån toğrisidä gäpiräyåtgänini bilmäsdi.

(5) —Qanaqa, dåstån? — dedi u häm otirärkän.

(6) —Hu, tünåv küni, İkråmcån ämäkining ciyänimisiz, degänimdä, yoq, begånämän, dåstånim uzåq, keyin äytib berämän, degändingiz. Qani, endi äyting.

(7) Nizåmcån nimä deyişini bilmäy közläri cävdiräb, mällä ğıcim baxmäldek tåvlänib yåtgän qumlärgä qarädi. Bu qız uning unutgän künlärini esigä sålib qoygän edi. Nizåmcån, u künlärni sirä eslämäsäm, derdi. Endi özi istämägän håldä oşä künlär bilän yüzmä–yüz kelib turibdi.

(1) Nizamcan Zebihan'ın elinden çakmağı almak istedi, o kaçtı. Nizamcan kovaladı. Kuma ulaştıklarında onu yakaladı. Kız soluyor, her soluduğunda büyük göğüsleri kalkıp kalkıp iniyordu. Nizamcan'ı bir an ihtiras ateşi sarmış gibiydi. Kendini tuttu **(127)**.

(2) Zebihan bahar yağmurlarının tozlarını, kirlerini yıkayıp tertemiz yaptığı kuma oturdu.

(3) —Hadi, şimdi anlat, o uzun hikâyeni.

(4) Nizamcan kızın başında dikilmiş duruyordu. Kız hangi hikâye hakkında konuşacağını bilmiyordu.

(5) —Hangi hikâye? – dedi o da otururken.

(6) —Hey, önceki gün, İkramcan amcanın yeğeni misiniz, dediğimde, yok, yabancıyım, hikâyem uzun, sonra anlatırım, demiştiniz. Hadi, şimdi anlat.

(7) Nizamcan ne diyeceğini bilmeden gözleri yardım bekler bir şekilde, sarımsı kadife gibi kıvrılan kumlara baktı. Bu kız onun unuttuğu günlerini aklına getirmişti. Nizamcan, o günleri hiç hatırlamayayım, diyordu. Şimdi kendi istemediği halde o günlerle yüz yüze gelmişti.

(1) Båşidän ötgän våqeälärni Nizåmcån bu qızgä äytib bersämikin? Bu özi qanaqa qız? Ungä hämmäsini äytiş şärtmi? Axir, u båyä, tål tägidä qızişib ketib köngligä tügilgän gäplärni yånib–ortänib gäpirib berdi–kü. U Zirillämädä İkråmcångä, Cännät xålägä äytib bergändä båşqa gäp edi. Ulär bu nåtäniş båläning kimligini bilib qoyişläri keräk edi. Bu qız–çi? Bu ungä kim bolädi?

(2) Nizåmcån qızgä qarädi. Zebixånning közläri otdek çaqnäb ungä tikilib turärdi. Bu közlärgä Nizåmcån tåb berålmädi. Bu ålåz közlär uni özigä tåbe qılib qoygän edi.

(3) Nizåmcån hikåyäni qåvuştirålmäy båşlädi–yü, äkäsining toy künigä kelgändä qızişib ketdi. Zebixån uning åğzigä tikilib, häyrån qaräb turärdi. U közlärini gåh pirpirätär, gåh peşänälärini tiriştirib tinglärdi.

(4) Bu dåståni uzåq yigitning gäpläri yürägini örtärdi. Körimsizginä, kiçkinäginä cüssäsigä şunçä älämlärni sığdirålgän yigitning bärdåşigä qåyil qålärdi.

(5) —Şunaqa gäplär, tuz–näsibä ekän, mänä, sizlär bilän hämxånä bolib qåldim, – deb hikåyäsini tamåm qıldi Nizåmcån.

(6) Zebixån şåşib sorädi:

(7) —Bu gäplärdän Dildårning xabäri bårmidi?

(1) Başından geçen olayları bu kıza anlatmalı mıydı? Bu nasıl bir kız? Ona hepsini anlatması şart mı? Nihayet, o sonunda, söğüt altında ateşlenen gönlüne düğümlenen sözleri yanıp kavrularak anlatıverdi ya. O Zırıllama'da İkramcan'a, Cennet teyzeye anlatırken başkaydı. Onların, bu yabancı çocuğun kim olduğunu bilmeleri gerekiyordu. Ya bu kız? Bu onun nesi oluyordu?

(2) Nizamcan kıza baktı. Zebihan'ın gözleri ateş gibi ışıldayarak ona dikilmişti. Bu gözlere Nizamcan dayanamadı. Bu alev gözler onu kendine esir ediyordu.

(3) Nizamcan hikâyeyi uzatmadan başladı, ama ağabeyinin düğün gününe geldiğinde öfkesine hâkim olamadı. Zebihan, onu dikkatle dinliyip, şaşkın bakıyordu. O gözlerini ya kırpıyor, ya da alnını buruşturup dinliyordu.

(4) Bu hikâyesi uzun delikanlının sözleri yüreğini yakıyordu. Biraz biçimsiz, biraz küçük bedenine bu kadar üzüntüleri sığdıran delikanlının sabrına hayran kalıyordu.

(5) —Böyle olaylar, kader–kısmetmiş, işte, sizlerle aynı yerdeyim, – diye hikâyesini tamamladı Nizamcan.

(6) Zebihan aceleyle sordu:

(7) —Bu olaylardan Dildar'ın haberi var mı?

(1) Nizåmcånning közläri birdän çaqnäb ketdi. U özi bilän bolib bu toğridä sirä oyläb körmägän edi. Råst, bårdi–yü dädäsining, åpäsining niyätläri–**(128)**dän Dildårning xabäri bolmäsä, undä nimä bolädi? Negä u bilän gäpläşmädi. U songgi martä qışlåqni täşläb çıqib keläyåtgändä Dildår köçädä uning yolini tösgän edi. Şundä u nimä degändi?

(2) Nizåmcån oşä äytgän gäplärini eslämåqçi boldi. Oylädi, oylädi, eslädi.

(3) —Båyquş! Xånädånimizgä külfät ålib kelding, şumqadäm!

(4) Öz gäpini özi esläb Nizåmcån ornidän turib ketdi. İkki päncäsi bilän yüzlärini çängällädi.

(5) —Men qandäy nåinsåf, yüzsiz ådämmän! Öz otigä özi yånib yåtgän bir beçårägä nimälär deb keldim. Äytsäm bolmäsmidi, sen äkämning xåtinisän, dädäm endi mengä ålib bermåqçi, şu gäpdän xabäring bårmi, deb soräsäm bolmäsmidi? Yå özi häm bilärmidi? Bilsä negä indämädi? Bälki şu gäpni äytmåqçi bolib yolimni tösgänmikin?

(6) Zebixån häm ornidän turdi.

(7) —Mäyli, bolär iş bopti. Endi uni tüzätib bolmäydi. Dildår bilmägän bolsä vaqti bilän bilib ålädi.

(1) Nizamcan'ın gözleri birden ışıldadı. O kendi başına kalıp bu konuda hiç düşünmemişti. Doğru, hadi ya babasının, ablasının niyetlerin–**(128)**den Dildar'ın haberi yoksa o zaman ne olacaktı? Niye onunla konuşmadı. O son kez köyü bırakıp giderken Dildar sokakta onun yolunu kesmişti. Burada o ne demişti?

(2) Nizamcan o söylediği sözleri hatırlamaya çalıştı. Düşündü, düşündü, hatırladı.

(3) —Baykuş! Evimize felaket getirdin, uğursuz!

(4) Kendi söylediklerini hatırlayarak Nizamcan yerinden kalktı. İki eli ile yüzünü tırmaladı.

(5) —Ben nasıl insafsız, yüzsüz adamım! Kendi ateşiyle kendi yanan bir biçareye neler dedim. Söylesem olmaz mıydı, sen ağabeyimin karısısın, babam şimdi seni benimle evlendirmek istiyor, bundan haberin var mı, diye sorsam olmaz mıydı? Yoksa o da biliyor muydu? Biliyorsa neden sessiz kaldı? Yoksa bu sözü söylemek istediği için mi yolumu kesmişti?

(6) Zebihan da yerinden kalktı.

(7) —Tamam, olan olmuş. Şimdi onu düzeltmek olmaz. Dildar bilmiyorsa da zamanı geldiğinde öğrenir.

(1) Zebixån kälişigä kirgän qumni tökmåqçi bolib åyåğidän çıqaräyåtgän edi, birdän közi qumdägi åyåq izigä tüşdi. İz toqay tåmåndän çıqib qum åräläb küygän yergäçä kelgän, yänä årqagä qäytgän. Zebixån izning qäytgän yoligä tikildi. İz cudä häm uzåqqa bårmäy çäp tåmångä burilib toqaygä kirib ketgän. Kim bolişi mümkin?

(2) Nizåmcån Zebixånning nimägä qaräyåtgänini bilmåqçi bolib, u tikilib turgän tåmångä qarädi.

(3) —Toqaydän birâv çıqib yänä qäytib kirib ketibdi. İz yängi. Keçägi iz bolgändä şämål kömib ketärdi.

(4) Nizåmcån bungä pärvå qılmädi. Biråntäsidir–dä, deb qoyä qåldi. Därhaqıqat, Marğılån ipäk kombinatidän tonğız åvlägäni velåsipeddä incenerlär bu täräflärgä tez–tez kelib turişärdi. Oşälärdän biri bolsä keräk.

(5) Årqagä qäytişdi. Zebixån endi Nizåmcånning kimligini yaxşi bilib åldi. Ungä yüräginin älläqayeridä äçinişmi, mehrmi bir nimä päydå bolgän edi. Yol–yoläkäy u Nizåmcån haqıdä, äläm otidä qålgän Dildår haqıdä oyläb bårärdi.

(6) Åftåb älläqaçån çıqib ikki tup tålning såyäsini küyib qåp–qårä bolib ketgän yerigä, åşxånäning çådirigä öz nurini täşlägän edi **(129)**.

(1) Zebihan lastik ayakkabısına giren kumu dökmek için ayağından çıkarmıştı, birden gözü kumdaki ayak izine takıldı. İz kamışlık tarafından çıkarak kum arkasındaki yanan yere kadar gelmiş, yine geriye dönmüş. Zebihan izin döndüğü yola gözlerini dikti. İz çok da uzağa varmadan sol tarafa dönüp kamışlığa girip gitmiş. Kim olabilir ki?

(2) Nizamcan Zebihan'ın neye baktığını bilmek istediğinden, onun gözlerini diktiği tarafa baktı.

(3) —Kamışlıktan biri çıkıp yine geri dönüp gitmiş. İz yeni. Geceye ait bir iz olsaydı rüzgâr yok ederdi.

(4) Nizamcan bunu önemsemedi. Herhangi biridir, diye kestirip attı. Gerçektende, Margilon ipek kombinesinden domuz avlamak için bisikletle mühendisler bu tarafa sık sık geliyorlardı. Onlardan biri olmalı.

(5) Geriye döndüler. Zebihan şimdi Nizamcan'ın kim olduğunu iyi biliyordu. Ona yüreğinin bir yerinde acıma mı, şefkat mi olduğunu bilmediği bir duygu belirmişti. Yol boyunca o, Nizamcan hakkında, acı çeken Dildar hakkında düşünüyordu.

(6) Güneş çoktan çıkıp iki tane söğüdün gölgesinin yanıp kapkara olan toprağına, mutfağı çadırına kendi ışığını yansıtmıştı **(129).**

(1) Şådmån båbå bäk tagigä ot qaläyålmäy hadeb tütündän äçişgän közlärini işqardi.

(2) —Säbilning çoği qålmäbdi. Åh, uruşdän ävväl selpåning dökånidä gügürt qaläşib yåtärdi–ya.

(3) Nizåmcån zäcigälkäsini yåqib tutäyåtgän täräşä tägigä tutdi. Ot gürilläb ketdi.

(4) Çådirdän yelkäsigä såçıq täşlägän kişilär çıqa båşläşdi.

(5) Çölgä cån kirgän edi.

VII

(6) Äprelning båşläridä Cännät xålä Näymängä ärävä årqasigä sigirini båyläb köçini ålib keldi. U endi äncä räng ålib qålgän. Ämmå u nihåyätdä bezåvtä edi. Åş üstidä häm, çåy üstidä häm pärişån bir qıyåfädä otirädi.

(7) İkråmcån bolsä åzib, çöp bolib ketgän edi. Çöl şämåli uning bädänini häbäşdek qåräytirgän. Yüzläri xuddi saksåvuldek buruşib ketgängä oxşärdi. U ävvälgiçä ådämlär bilän åçilib gäpläşmäs, äytädigän gäpni äytib bolgändän keyin, ketmånini yelkäsigä täşläb toqaygä kirib ketär, işi bolmäsä çådirgä kirib ketgäniçä ertäläb çıqardi.

(8) Nizåmcån öz işi bilän, äxlåqı bilän köpçilikning åğzigä tüşib qålgändi. Keksälär uni ümringdän bäräkä tåp, deb duå qılişärdi.

(1) Şadman dede su kabının altına ateş yakamadığıdan sürekli dumandan acıyan gözlerini ovuşturuyordu.

(2) —Kahrolasıcanın koru kalmamış. Ah, savaştan önce tüketici cemiyeti başkanının dükkânında kibrit yığılıydı.

(3) Nizamcan çakmağını yakıp tüten odun altına tuttu. Ateş gürüldedi.

(4) Çadırdan omzuna havlu atmış insanlar çıkmaya başladı.

(5) Çöle can geldi.

VII

(6) Nisan ayının başlarında Cennet teyze Neyman'a araba arkasına ineğini bağlayıp eşyalarını getirdi. O şimdi gayet canlanmıştı. Ama o son derece huzursuzdu. Yemek yerken de, çay içerken de perişan bir halde oturuyordu.

(7) İkramcan ise zayıflayıp, çöp gibi olmuştu. Çöl rüzgârı onun bedenini Habeşliler gibi karartmıştı. Yüzü ise buruş buruş olmuş gibiydi. O evvelki gibi kimseyle konuşmaz, söyleyeceği sözü söyledikten sonra, çapasını omzuna atıp kamışlığa gider, işi yoksa çadıra girerek sabah çıkardı.

(8) Nizamcan yaptığı işle, ahlakı ile herkesin diline düşmüştü. İhtiyarlar ona rızkın bol olsun diye dua ediyorlardı.

(1) Faqat İkråmcånginä indämäsdi. Uning qıläyåtgän işlärini körib nä yaxşi, nä yåmån derdi. Qaräb–qaräb ötib ketäverärdi.

(2) Cännät xålä kelişi bilän İkråmcånni çådirdän ålib çıqdi. Bu çaqqån, tinib–tinçimäs xåtin çölgä birdän fäyz kiritib yubårgändek edi. Bu årädä båşqalärning xåtin, bålä–çaqaläri köçib çıqişdi. Bålälärning qıy–çuvi, xåtinlärning baqırib–çaqırişläri bu cimcit toqayzårgä mähällä tüsini berib qoydi.

(3) Cännät xålä kelgändän beri ulärgä çådir tårlik qılib qåldi. Nizåmcån qamiş örib kelib özigä käpä qurib åldi–dä, körpä–töşägini kötärib çıqib ketdi.

(4) Uning käpäsi özi işläyåtgän uçästkägä yaqın cåydä edi. İkråmcån kelib käpäning u yåq–bu yåğıdän qaräb turdi–dä, båşini çayqab qoydi **(130)**.

(5) —Çäkki qılibsän. Mähällädän uzåq ketmäsliging keräk edi, oğlim, Häli häm bolsä pälätkälär qatårigä käpä tik.

(6) Nizåmcån ådämlärning, yålğız yåtişdän qorqib köçib keldi, deyişlärini oyläb indämäy işgä çıqib ketäverdi.

(7) U tinim bilmäsdän işlärdi. Ketmån çåpäyåtgändä sırä årqasigä qarämäsdi. Ägär årqagä qaräsäm, äğdärgän yerimni körib işlägim kelmäy qålädi, deb oylärdi–dä, indämäy ketmånini uräverärdi. U şu älfâzdä bir özi üç yärim gektär yerni ağdärib qoygän edi.

(1) Sadece İkramcan ses çıkarmazdı. Onun yaptığı işleri görünce ne iyi, ne kötü derdi. Bakıp bakıp geçip gidiveriyordu.

(2) Cennet teyze gelir gelmez İkramcan'ı çadırdan alıp çıktı. Bu çevik, durup dinlenmeyen kadın çöle aniden bereket getirmiş gibiydi. Bu arada diğerlerinin karıları, çoluk çocukları göçüp gelmişlerdi. Çocukların gürültüsü, kadınların bağırış çağırışları bu sessiz kamışlığa mahalle görünüşü vermişti.

(3) Cennet teyze geldiğinden beri onlara çadır küçük gelmişti. Nizamcan kamış oraklayıp kendine baraka yaptı ve yatak, yorganını alıp gitti.

(4) Onun barakası kendi çalıştığı toprak parçasına yakın yerdeydi. İkramcan gelip barakanın her tarafına baktı ve başını salladı **(130).**

(5) —Boşuna yapmışsın. Mahalleden uzağa gitmemen gerekiyordu, oğlum. Dahası çadırlar katarında baraka dik.

(6) Nizamcan insanların, yalnız yatmaktan korkup göçtü, diyeceklerini düşünüp ses çıkarmadan çalışmaya gitti.

(7) O durup dinlenmeden çalışıyordu. Çapa yaptığı zaman asla arkasına bakmaz. Eğer arkaya bakarsam, çapaladığım toprağı görüp çalışmak istemem, diye düşünür ve sessizce çapasını vurmaya devam ederdi. O bu düşüncelerle tek başına üç buçuk hektar toprağı sürmüştü.

(1) Kün peşindän åqqan päyt edi. Pälätkä tåmåndän sigir–buzåqlärning, qoy–eçkilärning åvåzi eşitilib turärdi. Bu tåvuşlär Nizåmcångä qışlåğini eslätgändek boldi. Sekin burilib oşä täräfgä qarämåqçi bolib qaddini råstläyåtgändä, Zebixånning påççäsi oğlini åpiçläb keläyåtgänini kördi.

(2) Nizåmcån keçä bålägä värräk qılib bergän, ikkåvi uni råsä uçirişgän edi. Häli Nizåmcån çåy içäyåtgändä oşä värräkning tålgä ilinib qålgänini körib, åbbå, båşqa yäsäb beriş keräk, deb dilidän ötkäzgän edi.

(3) Tolänbåy uning åldigä kelib båläni yergä qoydi.

(4) —E, ciyän, båşimni bälågä qoyding–kü. Värrägi tålgä ilinib qålgän ekän, işläb turgän cåyimdän dåd deb ålib ketdi. Qıztälåqni ålämän deb yirtib qoysäm bolädimi. Qåldim bälågä, qåldim bälågä. Özing bir çåräsini qılmäsäng, meni tinç qoymäydigängä oxşäydi.

(5) Bålä dädäsining qolidän mähkäm uşlägänçä, hürpäyib qåvåğini sålib turärdi.

(6) —Şungä cäncäl qıldingmi. Özimgä äytä qålmäbsän–dä! Häli bårgänimdä båşqasini yäsäb berämän. Råsä uçirämiz. Boptimi?

(7) —Håzir yäsäb beräsiz. Håzir, håzir!

(1) Gün ikindiyi geçmişti. Çadır tarafından sığırların, buzağıların, koyunların, keçilerin sesi duyuluyordu. Bu sesler Nizamcan'a köyünü hatırlatıyor gibiydi. Yavaşça dönüp oraya bakmak isteyip doğrulduğunda, Zebihan'ın eniştesinin, oğlunu sırtına alıp geldiğini gördü.

(2) Nizamcan dün çocuğa uçurtma yapmış, ikisi birlikte onu epeyce uçurmuşlardı. Daha Nizamcan çay içerken o uçurtmanın söğüde takıldığını görüp tüh, başka yapıp vermek gerekli, diye içinden geçirmişti.

(3) Tolanbay onun yanına geçip çocuğu yere indirdi.

(4) —E, yeğen başımı belaya soktun ya. Uçurtmayı söğüde takılıp kalmış, çalıştığım yerden feryat edip getirdi. Lanet şeyi alayım diye yırtıverdim. Başım belada, başım belada. Sen bir çaresini bulamazsan, beni rahat bırakmayacağa benziyor.

(5) Çocuk babasının elini sıkıca tutup, öfkelenip suratını astı.

(6) —Bunun için mi kavga ettin. Bana niye söylemedin! Şimdi gittiğimde başka bir tane yapıveririm. Epey uçururuz. Oldu mu?

(7) —Şimdi yapıpver. Şimdi, şimdi!

(1) —Kördingmi? Påşşå mendän häm zor ådäm bårmi, degändä, bittä çaqalåqni qoligä berib qåyib, şu sendän zor degän hikåyäni eşitgänmisän? Hä, bålä — påşşå. Undän zori åläm–cahåndä bolmäydi.

(2) Tolänbåy Nizåmcån ağdärgän yergä räzm sålib båşini säräk–säräk qılib qoydi.

(3) —Endi yer ağdärişni bäs qıl, bålä. Träktårmisän, nimä bälå. Yer ağdärişning özi bilän iş bitmäydi. Bår åhäncämäsi keyin çıqädi. Yåzi bilän suv **(131)** keçäsän häli. Pål tårtäver, bağrini bir özing eplålmäysän.

(4) Tolänbåyning gäpi toğri edi. Nizåmcån ikki qolini beligä tiräb ağdärilgän yergä qaräb, endi bäs qılsäm häm bolär ekän, degän fikrgä keldi.

(5) Häli päst–bäländlik, nåtekis cåylär bår edi. Endi oşä cåylärgä tupråq sürilsä, pål tårtiş mümkin. Bålä uni tüzükråq oyläb körişgä qoymädi. Xırälik qılib etägidän tårtävergändän keyin ketmånini märzägä ulåqtirib, mähällägä qäytişgä mäcbur boldi.

(6) Zebixån åpäsi bilän nån yäsäyåtgän edi. Nizåmcånni körib årqasigä yığilib qålgän etäklärini tårtib ornidän turdi.

(7) —Äytdim–kü, påççä, ustäsi şu kişi deb, – Zebixån şundäy dedi–yü, Nizåmcångä mänåli külib qoydi. – Bittä värräk yäsäb bering şungä!

(1) —Gördün mü? Padişah benden de büyük adam var mı, dediğinde, bir tane bebeği eline tutuşturup, bu senden büyük, denilen hikâyeyi duymuş muydunuz? Evet, çocuk, padişahtır. Ondan büyüğü dünyada olmaz.

(2) Tolanbay Nizamcan'ın sürdüğü toprağa dikkatle bakıp başını salladı.

(3) —Şimdi toprak sürmeyi bırak, çocuk. Traktör müsün, hayret. Bir tek toprak sürmekle iş bitmez. Bütün kargaşası sonra çıkacak. Yazın su **(131)** geçeceksin daha. Karık çekeceksin, hepsini bir başına beceremezsin.

(4) Tolanbay'ın söylediği doğruydu. Nizamcan iki elini beline dayayıp sürülmüş toprağa bakınca, şimdi bıraksam da olurmuş, diye düşünceye kapıldı.

(5) Hâlâ engebeli, düzgün olmayan yerler vardı. Şimdi oradaki toprak sürülse, kanal çekmek lazım. Çocuk onun doğru düzgün düşünmesine fırsat vermedi. Huysuzluk edip eteğini çekiştirince çapasını yola atıp, mahalleye dönmeye mecbur kaldı.

(6) Zebihan, ablasıyla birlikte ekmek yapıyordu. Nizamcan'ı görünce arkasına toplanan eteğini kaldırıp yerinden kalktı.

(7) —Söyledim ya enişte, ustası bu kişi diye, – Zebihan böyle dedi ve Nizamcan'a bakıp manalı manalı güldü. – Bir tane uçurtma yapıverin şuna!

(1) —Xop, xop, — dedi Nizåmcån.

(2) U yånidän piçåqçäsini çıqarib qamiş tilişgä tüşdi. Bålä yelib–yügürib u nimä desä, şuni tåpib kelib turärdi. Nizåmcånning häm båläligi tutib äståydil urinib ketgän edi. Tolänbåy tepäsidä värräkning bitişigä qaräb turärdi. Bålä sevingänidän Nizåmcånning könglini åliş üçün tinmäy cävrärdi.

(3) —Muşugimni häm ålib kelämän desäm äyäm qolimgä bir urgänlär. İsmåilning äyäsi tuğdi. Cännät xålämlärnikigä oris xåtin köçib keldi. Oğli cä oriççägä ustä ekän.

(4) Tolänbåy oğlining gäplärigä zävq bilän külib turärdi. Bålä cudä häm sirli gäp äytmåqçidek Nizåmcånning qulåğigä åğzini tutdi.

(5) —Cännät xålämning oğli qåçåq, a?

(6) Båläning gäpi åğzidä qåldi. Tolänbåy uning bir qulåğini ikki bükläb çözib qåyib yubårdi. Bålä köz yåşini yutib dädäsigä qarädi.

(7) —He, sizgä men nimä qıldim?

(8) —Åvåzingni oçir, yärämäs!

(9) Bålä qızärib ketgän qulåğini uşläb, burnini tårtä–tårtä ornidän turdi.

(10) —İkkinçi qäytä şu gäpni äytsäng, qulåğingning tägidän şärttä üzib täşläymän. Äytmäymän, de!

(11) — Äytmäymän.

(1) —Tamam, tamam, — dedi Nizamcan.

(2) O cebinden çakısını çıkarıp kamış kesmeye başladı. Çocuk koşa koşa o ne derse onu bulup geliyordu. Nizamcan da çocuklaştığından içten çabalıyordu. Tolanbay başında dikilmiş, uçurtmanın bitişine bakıyordu. Çocuk sevindiğinden Nizamcan'ın gönlünü almak için durmadan gevezelik ediyordu.

(3) —Kedimi de getireceğim dediğimde annem elime bir vurdu. İsmail'in annesi doğum yaptı. Cennet teyzemlere Rus kadın taşındı. Oğlu baya Rusça biliyormuş.

(4) Tolanbay oğlunun konuşmalarına keyifle gülüyordu. Çocuk çok gizli bir şey söylemek istermiş gibi Nizamcan'ın kulağına eğildi.

(5) —Cennet teyzenin oğlu kaçak, yaa?

(6) Çocuğun sözü ağzında kaldı. Tolanbay onun bir kulağını büküp çekti ve azarladı. Çocuk gözyaşını tutup babasına baktı.

(7) —Ya, ben size ne yaptım?

(8) —Sesini kes, yaramaz!

(9) Çocuk kızaran kulağını tutup, burnunu çeke çeke yerinden kalktı.

(10) —Bir daha bu sözü söylersen, kulağını tereddüt etmeden dibinden kesip atarım. Söylemeyeceğim, de!

(11) —Söylemeyeceğim.

(1) Şundän keyin Tolänbåy cähl bilän tişining åräsidän çirtillätib tüfläb näri ketdi. İkki lün–**(132)**cini şişirib pıxılläb turgän bålägä qaräb Nizåmcånning rähmi keldi.

(2) —Unaqa gäpni äytmägin–dä.

(3) —Nimä, özi qåçåq bolgändän keyin äytämän–dä. Hämmä ortåqlärim äytişädi–kü. Äzizxån äkäm geråy, Tursunbåy qåçåq.

(4) —Boldi, boldi, — dedi Nizåmcån. — Ägär yänä äytsäng värräkni bitkäzmäyåq yirtib täşläymän. Ägär endi heç şunaqa demäymän, desäng, här küni värräk yäsäb beräverämän.

(5) —Bopti.

(6) Värräk bitdi. Bålä çilläkkä orälgän ming ulåq ipni şimining çöntägidän ålib värräkning qåvzåğigä ulädi.

(7) —Bittä gäpirsäm mäylimi? Bittä gäpiräy, båşqa gäpirmäymän.

(8) Nizåmcån u nimä demåqçiligini bilmäy, mäyli, äytä qål, dedi.

(9) —Zebi åpäm–çi, Zebi åpäm, endi Tursunbåy äkägä tegmäydilär. Äyämgä äytäyåtgänläridä eşitib qåldim. Nimägä tegmäydilär?

(10) Nizåmcånning huşi båşidän uçib ketdi. Demäk, Zebixånni Tursunbåygä bolişib qoyişgän ekän–dä.

(1) Bundan sonra Tolanbay öfkeyle dişinin arasından tükürüp ileri gitti. İki avurdunu **(132)** şişirip hırıldayan çocuğa bakınca Nizamcan acıdı.

(2) —Böyle sözü söyleme.

(3) —Niye, o kaçak olduktan sonra söylerim de. Bütün arkadaşlarım söylüyorlar. Azizhan ağabey kahraman, Tursunbay kaçak.

(4) —Oldu, oldu, dedi Nizamcan. – Eğer yine söylersen uçurtmayı daha bitirmeden yırtıp atarım. Eğer şimdi bir daha böyle söylemeyeceğim, dersen, her gün uçurtma yapıveririm.

(5) —Oldu.

(6) Uçurtma bitti. Çocuk ince tahtaya dolanan bin kere düğümlenmiş ipi pantolonun cebinden alıp uçurtmanın kamışına ekledi.

(7) —Bir kez konuşsam olur mu? Bir kez konuşayım, başka konuşmayacağım.

(8) Nizamcan onun ne demek istediğini bilmeden, peki, söyle, dedi.

(9) —Zebi ablam var ya, Zebi ablamı, şimdi Tolanbay ağabeye vermiyorlar. Anneme söylerlerken işittim. Niye vermiyorlar?

(10) Nizamcan'ın aklı başından gitti. Demek ki, Zebihan'ı Tursunbay için düşünmüşlerdi.

(1) Bålä värräkni ålib ketgän, tålning näri yåğigä bårib uçiräyåtgän edi. İkråmcån çådir åldidä värräkning läpängläb hävågä kötäriläyåtgänini küzätib turärdi. Nizåmcån ungä yer åstidän qaräb yürägi ciz etib ketdi. Beçårä! Hättå yåşbålä häm ungä tänä qılyäpti. Zebixån häm undän yüz ögirgän. U kelin bolmåqçi edi. Endi İkråmcånning oğli häm, kelini häm yoq. Uning yürägi boşäb qålgän. Kim bilädi, u håzir båläning värräk uçirişigä qaräb turib nimälärni oyläb ketdi ekän?

(2) Cännät xålä sigir yetäkläb åldidän ötib ketdi. Şäbädä Nizåmcånning dimåğigä ğaläti hid ålib keldi. Issıq nån hidi kelärdi. Beixtiyår oşä yåqqa qarädi. Zebixån etägini lippä urib tändirdän nån üzib sävätgä täşlärdi. Tändir älängäsidän uning yüzläri börtib ketibdi. Tirsägigäçä yengini şimärib ålgänidän åppåq biläkläri körinib turärdi. U qoligä yenglik kiyib ålgänidän åldigä tüşib qålgän såçini silkitib årqasigä täşläyålmäy u yåq–bu yåqqa älänglärdi. Birdän közi Nizåmcångä tüşib qåldi–yü, ilcäydi **(133)**.

(3) —Bäräkä tåpgür, såçimni årqagä täşläb qoying!

(1) Çocuk uçurtmayı götürmüş, salkım söğüdün öte tarafında uçuruyordu. İkramcan çadır önünde uçurtmanın sağa sola yalpalayarak havaya yükselmesini seyrediyordu. Nizamcan ona aşağıdan bakınca yüreği sızladı. Biçare! Hatta küçük çocuk bile onu kınadı. Zebihan da ona yüz çevirdi. O gelin olmak istiyordu. Şimdi İkramcan'ın oğlu da, gelini de yok. Onun yüreği yerinden oynadı. Kim bilir, o şimdi çocuğun uçurtma uçuruşuna bakıp neler düşünüyordu?

(2) Cennet teyze sığırı çekerek önünden geçti. Rüzgâr Nizamcan'ın genzine tuhaf bir koku getirdi. Sıcak ekmek kokusu geliyordu. Gayri ihtiyari o tarafa baktı. Zebihan eteğini kaldırıp tandırdan ekmek kesip sepete koyuyordu. Tandır alevinden yüzü kabarmıştı. Dirseğine kadar yenini büktüğünden bembeyaz bilekleri görünüyordu. O eline kolluk giydiği için önüne gelen saçını sallayıp arkaya atamadığından sağına soluna bakınıyordu. Birden gözü Nizamcan'a takıldı ve tebessüm etti **(133)**.

(3) —Lütfen saçımı arkaya atıverin!

(1) Nizåmcån cudä häm täbärrük ådäm iş buyuräyåtgändek yügürib bårdi. Bir örim såçni emäs, tolğanib turgän ilånni uşläyåtgändek ehtiyåtlik bilän uşlädi–dä, ästä yelkäsidän åşirib årqasigä täşläb qoydi. Şundä uning dimåğigä qızning boynidän cudä häm ğaläti, ådämni mäst qılädigän bir hid kelgändek boldi. Nizåmcån bu hidgä toymäy qålgänidän şåşib yänä uning årqa boynigä qarädi. Biräm ğaläti, biräm ğaläti...

(2) Zebixån nånlärni üzib tändirgä ğozäpåyä täşlädi–dä, Nizåmcångä külib qarädi.

(3) —Qani, nångä qäräng.

(4) —Nimä?

(5) Nizåmcån häli häm özigä kelmägän edi.

(6) —Nåndän uşätib yeng, deyäpmän.

(7) Nizåmcån sävätdän årqasi küygän külçäni ålib bir çekkäsidän uşätdi–dä, åğzigä såldi.

(8) —Nåvvåylikkä häm ustä ekänsiz. Cudä mäzä bopti.

(9) Tolänbåy qumğåndä suv keltirib tändir åğzigä qoyib ketdi. U bulärning gäpigä häm, hålätigä häm räzm sålmädi. Nizåmcån xicålät çekib turgän edi, Tolänbåyning bepärvåligidän köngli cåyigä tüşib Zebixånning åldidän näri ketdi. U käpäsigä ketmåqçi bolib turgändä, toqay täräfgä sigir yetäkläb ketäyåtgän Cännät xålägä közi tüşib qåldi.

(1) Nizamcan, büyük ve değerli biri iş buyurmuş gibi koşuyordu. Bir örgü saçı değil, dolanmış yılanı yakalıyor gibi dikkatle tuttu ve yavaşça omzundan geçirip arkasına bırakıp koydu. Bu anda onun genzine kızın boynundan çok daha tuhaf, insanı mest eden bir koku gelmiş gibi oldu. Nizamcan bu kokuya doyamadığından aceleyle yine onun boynunun arkasına baktı. Bir de ilginç, bir de ilginç…

(2) Zebihan ekmekleri koparıp tandıra pamuk kozası attı ve Nizamcan'a gülümsedi.

(3) —Buyur, ekmeğin tadına bak.

(4) —Ne?

(5) Nizamcan daha da kendine gelmemişti.

(6) —Ekmekten bölüp ye, diyorum.

(7) Nizamcan sepetten arkası yanmış tandır ekmeğini alarak bir kenarından kopardı ve ağzına attı.

(8) —Fırıncılıkda da ustaymışsınız. Çok lezzetli olmuş.

(9) Tolanbay ibrikte su getirip tandır ağzına koydu. O bunların sözüne de, haline de dikkat etmedi. Nizamcan utanıyordu, Tolanbay'ın kaygısızlığından sakinleşip Zebihan'ın yanından uzaklaştı. O barakasına gitmek istediğinde, kamışlık tarafına sığır götüren Cennet teyzeye gözü takıldı.

(1) Bemähäldä toqaygä sigir åbårib nimä qılädi? Keç kirib qåldi–kü?

(2) U Cännät xåläning ketidän bårmåqçi bolib turgän edi, måtår gürillägänini eşitib toxtädi. Kelgänidän beri bu täräflärdä birinçi märtä mäşinä åvåzi eşitilişi edi. Bu tåvuşdän båşqalär häm yolgä qaräb turişärdi.

(3) Qamişlär åräsidän yük maşinäsi körindi. U läpängläb–läpängläb tål tägigä kelib toxtädi.

(4) Mäşinä küzåvidä on çåqli xåtin, yåş bålälär vä üçtä sigir bår edi. Käbinädän Tåğa tüşdi. Küzåvdägilär birin–ketin özlärini täppä–täppä yergä täşläyverişdi. Nizåmcån Tåğadän båşqasini tanimägänidän uzåqdän qaräb turäverdi.

(5) İkråmcån Tåğa bilän körişib, uni sorigä båşlädi.

(6) —İşlär qaläy? – dedi Tåğa sorigä otirärkän. – Mänä, yolni häm åçib åldik. Birån häftädän **(134)** keyin träktår yubårämän. Gospital' şu täräfgä yårdämçi xocälik qılmåqçi. Här häftä özlärining mäşinäläri bilän häşärgä çıqib turişädi. Qåvun–tärvuz ekişmåqçi.

(7) İkråmcån qılingän işlärni gäpirib beräyåtgän edi. Tåğa ornidän turib, gäpirib nimä qıläsän, körsätib qoyä qålmäysänmi, deb qåldi.

(8) İkkåvi şudgår qılingän yergä qaräb ketişäyåtgändä Tåğaning közi Nizåmcångä tüşib qåldi.

(1) Zamansız kamışlığa sığır götürüp ne yapacaktı? Geç kalmadı mı?

(2) O Cennet teyzenin arkasından gitmek istiyordu, motor gürüldemesini işitip duraksadı. Geldiğinden beri bu taraflarda ilk kez araba sesi işitiliyordu. Bu sesten dolayı diğerleri de yola bakmaya başladılar.

(3) Kamışlar arasından yük arabası göründü. O yalpalaya yalpalaya söğüt ağacının altına gelip durdu.

(4) Araba kasasında on kadar kadın, küçük çocuklar ve üç tane sığır vardı. İçinden Dayı indi. Kasadakiler birbiri ardına tap tap ses çıkararak yere iniyorlardı. Nizamcan Dayı'dan başkasını tanımadığından uzaktan bakıyordu.

(5) İkramcan Dayı ile görüşüp, onu çardağa getirdi.

(6) —İşler nasıl? – dedi Dayı çardağa otururken. – İşte, yolu da açtık. Bir hafta **(134)** sonra traktör göndereceğim. Hastane buraya yardımcı işletme yapmak istiyor. Her hafta kendi arabaları ile kollektif yardıma başlayacaklar. Kavun–karpuz ekmek istiyorlar.

(7) İkramcan yapılan işleri anlatıyordu. Dayı yerinden kalkıp, anlatıp ne yapacaksın, gösteriversen olmaz mı, dedi.

(8) İkisi birlikte sürülen toprağa doğru giderken Dayı'nın gözü Nizamcan'a takıldı.

(1) —Yaxşi yüribsänmi, bålä? Seni qıynäb qoyişgäni yoqmı? – deb sorädi.

(2) Nizåmcån nimä deyişini bilmäy turgän edi, İkråmcån cävåb qıldi.

(3) —Yigitçä mäläades, yaxşi işläyäpti. Qani yür, yeringni Tåğagä körsätäsän.

(4) Nizåmcån ulärning årqasidän yürä båşlädi. Tåğa, hämmäyåqni äylänib işdän änçä mämnun ekänligini äytdi. Nizåmcånning käpäsi åldigä kelgändä İkråmcån Tåğaning bilägidän uşläb toxtätdi.

(5) —Mänä, şu yerlärning hämmäsini Nizåmcån ağdärdi.

(6) Tåğa şudgårgä qaräb, yoğ–e, deb yubårdi.

(7) —Råst. Keçäsi häm bizgä bildirmäy yer çåpyäpti, äzämät.

(8) Tåğa Nizåmcånning yelkäsigä qåqib qoydi:

(9) —Rähmät, ciyän, rähmät. Frântçäsigä iş qıpsän.

(10) Tåğa Nizåmcånning dilidägini tåpib gäpirgän edi. U çölgä kelib qoligä ketmån ålgän künidän båşläb şu niyät bilän, frântçäsigä işläş niyäti bilän yånärdi. Demäk, Nizåmcån oylägän işining uddäsidän çıqyapti.

(11) Tåğa uning boynidän quçåqläb åldi–dä, yelkäsidän bir–ikki silkib qoydi. Nizåmcån gändiräklämädi. Åyåği cåyidän qozğalmädi.

(1) —İyi misin, çocuk? Sana eziyeti yok değil mi? – diye sordu.

(2) Nizamcan ne diyeceğini bilmeden kaldı, İkramcan cevap verdi.

(3) —Mert delikanlı, iyi çalışıyor. Hadi yürü, yerini Dayı'ya göster.

(4) Nizamcan onların arkasından yürümeye başladı. Dayı, her tarafı dolaşınca işten çok memnun olduğunu söyledi. Nizamcan'ın barakası önüne geldiklerinde İkracan Dayı'nın bileğinden tutup durdurdu.

(5) —İşte buraların hepsini Nizamcan sürdü.

(6) Dayı sürülü tarlaya bakıp, gerçekten mi, dedi.

(7) —Doğru. Geceleyin de bize fark ettirmeden toprak çapalıyor, delikanlı.

(8) Dayı, Nizamcan'ın omzuna vurup:

(9) —Teşekkürler, yeğen, teşekkürler. Cephedekiler gibi iş yapmışsın.

(10) Dayı Nizamcan'ın içinden geçenleri söylemişti. O çöle gelip, eline çapa aldığı günden başlayarak bu istekle, askercesine çalışma isteğiyle yanıyordu. Demek, Nizamcan düşündüğü işinin üstesinden geliyordu.

(11) Dayı onun boynuna sarıldı ve omzundan bir–iki silkti. Nizamcan sendelemedi. Ayağı yerinden hareket etmedi.

(1) —Hä, dürüst, – dedi Tåğa. – Sendän iş çıqädi. Boşäşmä, bålä.

(2) Ulär yänä cuft tål täräfgä ketä båşläşdi.

(3) Şu päyt Cännät xålä toqaydän sigir yetäkläb çıqib kelä båşlädi. Tå u yetib kelgünçä Nizåmcån kütib turdi. Därråv qolidän ärqånni åldi.

(4) Cännät xåläning közläri qızärgän. Yığlägängä oxşäydi. Uning yüzläridä ertäläbki külkidän nişån qålmägändi. Qäddi häm bükilib qålgändek.

(5) Nizåmcån, nimä boldi ekän, xåliråq cåy tåpib **(135)** yığläb–yığläb älämini båsib keläyåtgänmikin, deb oylädi.

(6) Ämmå ertäsigä tüşlikdän keyin yänä oşä täräfgä qaräb qolidä tügünçä bilän xuddi ådämlärdän yäşiringändek älängläb ketäyåtgänini körib häyrån bolib qåldi. Qayåqqa bårädi? Toqaydä nimä qılädi?

(7) Bu sävålgä Nizåmcån cävåb tåpålmäsdi.

VIII

(8) Tåğa şu keçä Näymändä qåldi.

(9) Keçäsi İkråmcånning radiosini ortägä qåyib ällä–pällägäçä eşitib otirişdi. Songgi axbåråtdän keyin İkråmcån, boldi, bätäreyäsi tugäb qålädi, deb ålib qoyäyåtgän edi, Tåğa yänä buräb qoydi.

(1) —Evet, iyi, – dedi Dayı. – Senden iş çıkar. Zayıflama, çocuk.

(2) Onlar yine çift söğüt tarafına gitmeye başladı.

(3) O zaman Cennet teyze kamışlıktan sığır yedekleyerek getirmeye başladı. Ta o gelinceye kadar Nizamcan bekledi. Hemen elinden halatı aldı.

(4) Cennet teyzenin gözleri kızarmış. Ağlamışa benziyordu. Onun yüzünde sabahki gülüşten eser kalmamıştı. Beli de bükülmüş gibi.

(5) Nizamcan, ne olduysa, boş yer bulup **(135)** ağlaya ağlaya üzüntüsünü bastırmış geliyor galiba, diye düşündü.

(6) Ama ertesi gün öğle yemeğinden sonra yine o tarafa doğru elinde bohça ile sanki insanlardan bir şey gizlermiş gibi sağına soluna bakarak gittiğini görünce şaşırdı. Nereye gidecekti? Kamışlıkta ne yapacaktı?

(7) Bu soruya Nizamcan cevap bulamamıştı?

VIII

(8) Dayı bu gece Nayman'da kaldı.

(9) Geceleyin İkramcan'ın radyosunu ortaya koyup geç vakitlere kadar dinlediler. Son haberlerden sonra İkramcan, tamam, bataryası bitecek, diye alıp koyuyordu, Dayı, yine açıp koydu.

(1) —Eşitäylik–dä, munçä mümsik bolmäsäng. Bätäreyäsidän täşviş qılmä, gospital'dägi äskär bålälärdä seråb. Qänçä keräk bolsä tåptirib berämän.

(2) Şundän keyin İkråmcån indäyålmäy qåldi. Bu yerdägilär köpdän beri kåntsert eşitişmägän edi.

(3) Nizåmcån sähärläb işgä çıqib ketişi keräk. Şuning üçün häm hämmädän vaqtli yåtib ålärdi. Kåntsertni täşläb ketgisi kelmäy otirib qåldi.

(4) Håfızlär Navåiy ğazälläridän oqişärdi. Bu qoşıqlär otirgänlärning xayålini älläqayåqlärgä ålib ketib qåldi. Äynıqsä, Tåğa çårdänä qurib ålib çådirning şiftigä tikilgäniçä qımırlämäsdi.

(5) Bu äşulälär qänçälik täsirli bolmäsin, Nizåmcån kåntsertning åxirigäçä otirålmädi. Taşqarigä çıqib tål şåxığa qatår ilib qoyilgän fånärlärdän birini åldi–dä, oçåq tägidä lipilläb turgän otgä qamiş tutib yåndirdi, fånärni yåqdi.

(6) Bu yerdä här küni ertäläb çådirdägi fånärlärni ålib çıqib tål şåxigä ilib qoyiş ådät tüsigä kirib qålgän edi. Bir çål ulärgä lämpämåy quyib, piligini qırqib täyyårläb qoyärdi. Nizåmcån fånärni kötärib ketäyåtgändä Tolänbåyning çådiri åldidä Zebixån bilän åpäsining şivirläşib gäpläşib otirgänlärini körib qåldi.

(1) —Dinleyelim ya, bu kadar cimri olma, bataryası konusunda kaygılanma, hastanedeki askerlerde bol. Ne kadar gerekliyse bulduruvereyim.

(2) Bundan sonra İkramcan ses çıkaramadı. Buradakiler çoktan beri konser dinlememişti.

(3) Nizamcan'ın seher vakti işe gitmesi gerek. Bunun için de herkesten vakitli yatacaktı. Konseri bırakıp gitmek istemediğinden oturdu.

(4) Şarkıcılar Nevai gazellerinden okuyordu. Bu şarkılar oturanların düşüncelerini bir yerlere alıp götürdü. Özellikle, Dayı bağdaş kurup çadırın tavanına gözlerini dikerek kıpırdamıyordu.

(5) Bu şarkılar ne kadar tesirli olmasın, Nizamcan konserin sonuna kadar oturamadı. Dışarıya çıkıp söğüt dalına sıralanan fenerlerden birini aldı, ocak altında pır pır eden ateşe kamış tutup tutuşturdu, feneri yaktı.

(6) Burada her sabah çadırdaki fenerleri götürüp söğüt dalına koymak alışkanlık haline gelmişti. Bir ihtiyar onlara lamba yağı koyup, fitilini kesip hazırlıyordu. Nizamcan feneri kaldırıp giderken Tolabay'ın çadırı önünde Zebihan ile ablasının fısıldayarak oturup konuştuklarını gördü.

(1) —Hä, inim, – dedi Zebixånning åpäsi, – uxlägäni ketyäpsizmi? Våhli–kü? Çäyläni cudä çetgä quribsiz. Qorqmäysizmi?

(2) Nizåmcån toxtäşgä toxtädi–yü, nimä deyişini bilmäy turib qåldi. Bu xåtinning mehribånçiligi–**(136)**dän keçägi gäpni älbättä ungä Zebixån äytib bergän bolsä keräk, deb oylädi. Nizåmcån u bilän sirä gäpläşmägän, qanaqa xåtin ekänligini yaxşi bilmäsdi. Tå u bir nimä deb cävåb bergünçä xåtin ungä çåy uzätib qåldi.

(3) —Otiring, Tolänbåy äkängiz häli–beri çådirdän çıqmäydilär. Tåğa bilän gäpläşib otiribdilär.

(4) Nizåmcån u körsätgän körpäçä çetigä emäs, äcrıqqa otirdi.

(5) —Zebi äytdi, båşingizgä tüşgän künlärning bärini eşitdim. Endi nimä qılmåqçisiz?

(6) Nizåmcån yält etib Zebixångä qarädi. U, men åpämdän heç gäpni yäşirmäymän, degändek ungä dädil qaräb turärdi. Xåtin yänä sorädi:

(7) —Endi dädängizning åldigä qäytib bårmäysizmi?

(8) —Bu toğridä oyläb körgänim yoq. Här håldä, bårmäsäm keräk. Yürägim betlämäydi. Bårsäm, älbättä, yänä könglimni buzädigän birån gäp äytädi. Endi nimä qılmåqçisän, dedingiz. Nimä qılmåqçiligimni körmäyäpsizmi. Şu yerdä qålämän. Sizlär nimä bolsängiz men häm şu. Endi bu yerdän heç qayåqqa ketmäymän. Bütünläy qålib ketämän.

(1) —Evet, kardeşim, – dedi Zebihan'ın ablası, – uyumaya mı gidiyorsun? Yazık sana! Kulübeyi çok uzağa kurmuşsun. Korkmuyor musun?

(2) Nizamcan durmaya durdu, ama ne diyeceğini bilmeden kala kaldı. Bu kadının ilgisi–**(136)**nden, dünkü konuşmayı mutlaka ona Zebihan söylemiş, diye düşündü. Nizamcan onunla asla konuşmamış, nasıl bir kadın olduğunu iyi bilmiyordu. Ta o bir şey deyip cevap verinceye kadar kadın ona çay uzattı.

(3) —Oturun, Tolanbay ağabeyiniz, daha çadırdan çıkmaz. Dayı ile konuşuyor.

(4) Nizamcan, onun gösterdiği minder kenarına değil, uzağa oturdu.

(5) —Zebi anlattı, başınıza gelenlerin hepsini işittim. Şimdi ne yapmak istiyorsunuz?

(6) Nizamcan birdenbire Zebihan'a baktı. O, ben ablamdan hiçbir şeyi saklamam, dermiş gibi ona cesaretle bakıyordu. Kadın yine sordu:

(7) —Şimdi babanızın yanına bir daha dönmeyecek misiniz?

(8) —Bu konu hakkında düşünmedim. Herhalde, gitmemem gerek. Cesaretim yok. Gitsem, mutlaka, yine kalbimi kıracak bir söz söyleyecek. Şimdi ne yapmak istiyorsun, dediniz. Ne yapmak istediğimi görmüyor musunuz? Burada kalıyorum. Sizler ne olursanız ben de o. şimdi buradan hiçbir yere gidemem. Tümüyle burada kalacağım.

(1) Nizåmcån şundäy dedi–yü, boşägän piyåläni ungä uzätib ornidän turdi.

(2) Çådir içidä bålä icirğaländi, xåtin şåşib kirib ketdi. Zebixån Nizåmcån årqasidän sekin dedi:

(3) —Şåşmäng, men häm oşaqqa bårämän.

(4) İkkåvi sekin–sekin yürib Nizåmcånning uzåqdä qåräyib turgän çäyläsigä qaräb ketä båşläşdi. Häli åy çıqmägänidän çöl qårånğı edi. Äynıqsä, Nizåmcån qoligä fånär uşläb ålgänidän åyåq åstini körärdi–yü, säl näriråqnıi körålmäsdi.

(5) —Sizdän bittä gäpni sorämåqçi edim.

(6) Zebixånning åvåzi negädir titrägändek tuyuldi.

(7) Nizåmcån ungä täşvişli qarädi.

(8) —Cännät xålä sizgä heç närsä demädilärmi?

(9) Nizåmcån häyrån boldi. Yelkäsini qısib båş çäyqadi.

(10) —Bir nimä deyişläri keräkmidi?

(11) —Bilmädim. Här håldä, men toğrimdä birån gäp äytmädilärmi deyäpmän–dä!

(1) Nizamcan böyle dedi ve biten çay kâsesini ona uzatıp yerinden kalktı.

(2) Çadır içinden çocuk mızırdandı, kadın aceleyle girdi. Zebihan Nizamcan'ın arkasından sessizce dedi:

(3) —Acele etme, ben de o tarafa gideceğim.

(4) İkisi birlikte yavaş yavaş yürüyüp Nizamcan'ın uzakta kararıp duran barakasına doğru gitmeye başladılar. Daha ay çıkmadığından çöl karanlıktı. Özellikle, Nizamcan elinde fener tuttuğundan önünü görüyordu, az uzağını göremiyordu.

(5) —Size bir şey sormak istiyorum.

(6) Zebihan'ın sesi nedense titriyormuş gibi duyuldu.

(7) Nizamcan ona endişeyle baktı.

(8) —Cennet teyze size hiçbir şey söylemedi mi?

(9) Nizamcan şaşırdı. Omzunu indirip başını salladı.

(10) —Bir şey mi demesi gerekli?

(11) —Bilmiyorum. Herhalde, benim hakkımda bir şey söylemişlerdir diyordum da!

(1) Yänä änçä cåygäçä cim ketişdi. Birdän Nizåmcånning yådigä ertäläb uning ciyänigä värräk qılib **(137)** beräyåtgändä eşitgän gäpi keldi. Oşändä bålä, Zebi åpäm Tursunbåy äkägä tegmäydilär, äyämgä şunaqa degänlärini eşitdim, degän edi. Håzir Zebixån undän şu gäpgä Cännät xålä nimä degän ekänini bilmåqçi bolib soräyåtgän bolsä keräk.

(2) Çäylägä yetib kelişdi. Nizåmcån Zebixångä tikilib turib, uning qåp–qårä qåşlärigä, quyib qoygändek kelişimli qåmätigä mähliyå bolib qåldi. Qızning gävdäsini fånär ğırä–şirä yåritib turärdi. Qårånğı çöl fånidä u xuddi ertäklärdä täsvirlängän älläqandäy färiştälärgä oxşäb körinärdi. Nizåmcån özini tutålmädi. Köngligä kelgän gäpni äytib yubårdi:

(3) —Cännät xåläning nimä degänini bilmåqçimidingiz? Siz Tursunbåyni sevärdingiz. Ämmå Tursunbåy...

(4) Zebixånning közläri çaqnäb ketdi.

(5) —Siz bu gäpni qayåqdän bildingiz?

(6) —Bittä men emäs, hättå muştdek kelädigän ciyäningiz häm bilädi. Hämmä bilib ketgän. Men özimning kimligimni sizgä özim äytib berdim. Ammå siz özingizning kimligingizni äytib bermädingiz. Özim bilib åldim.

(7) —Bilişingiz şunaqa zärurmidi? — dedi Zebixån uning közlärigä tikilib.

(8) Nizåmcån yänä yelkä qısib qoydi.

(1) Yine belli bir yere kadar sessizce gittiler. Birden Nizamcan'ın aklına sabahleyin yeğenine uçurtma yaparken **(137)** işittiği söz geldi. O çocuk, Zebi ablam Tursunbay ağabeye vermeyecekler, anneme böyle dediklerini işittim, demişti. Şimdi Zebihan ona, bu söze Cennet teyzenin ne dediğini bilmek istediğinden sormuş olsa gerek.

(2) Kulübeye geldiler. Nizamcan Zebihan'a gözlerini dikip, onun kapkara kaşlarına, kalıptan çıkmış gibi gelişmiş endamına büyülendi. Kızın vücudunu fener belli belirsiz gösteriyordu. Karanlık çöl arkasında o sanki masallarda tasvir edilen melekler gibi görünüyordu. Nizamcan kendine hâkim olamadı. İçinden geçeni söyleyiverdi.

(3) —Cennet teyzenin ne dediğini bilmek mi istiyorsun? Sen Tursunboy'u seviyormuşsun. Ama Tursunbay …

(4) Zebihan'ın gözleri parladı.

(5) —Siz bunu nerden biliyorsunuz?

(6) —Bir ben değil, hatta el kadar yeğeniniz de biliyor. Herkes biliyormuş. Ben kim olduğumu size kendim anlattım. Ama siz kendiniz hakkında hiçbir şey anlatmadınız. Kendim öğrendim.

(7) —Bilmeniz çok gerekli miydi? – dedi Zebihan onun gözlerine bakıp.

(8) Nizamcan yine omzunu kaldırdı.

(1) —Bålä bolib biråvlärning taqdirigä qızıqmägän edim. Bilmädim, öläy ägär, nimä üçün sizning kimligingizgä qızıqib qålgänimni özim häm bilmäymän.

(2) Nizåmcån bir åz oyläb turib yänä dedi:

(3) —Meni keçiring, endi qızıqmäymän. İlåci bolsä közingizgä körinmäslikkä häräkät qılämän. Özim şunaqa åmädi kelmägän bålä ekänmän. Heç işim yürişmäydi. Ägär xafä bolmäsängiz äytib qoyäy. Endi bir–birimizdän uzåqråq yüräylik. Årämızdä heç gäp yoq. Bekårgä gäp–söz bolib yürmäylik.

(4) Uning gäpläri Zebixånni tämåmilä häyrån qılib qoygän edi.

(5) —Åçıqråq äyting, sizgä nimä boldi? – Nimälär deyäpsiz? Tüşünmäyäpmän!

(6) Köngligä kelgän gäpni åçıq äytişgä Nizåmcånning sirä tili bårmäsdi. Åçiğini äytsä, älbättä, qız ränciydi. Kim bilädi, bälki rämcimäs. Axir haqıqatän häm ulärning årälärida tırnåqçä häm **(138)** gäp ötmägän. Hattå tüzükkinä toğri gäpni häm gäpirişmägän–kü.

(7) —Xafä bolmäysizmi? Xafä bolmäsängiz äytämän.

(8) Qız häyrån qaräb turärdi.

(9) —İkråmcån äkä bilän Cännät xålä mengä båşpänä berişdi. Heç kim qılmägän yaxşiliklär qılişdi. Şu ådämlärning dilini åğritmäsäm deymän.

(1) —Bu yaşa geldim birilerinin hayatıyla ilgilenmemiştim. Bilmiyorum, *keşke ölseydim* **(?)**, niçin sizin hayatınızı merak ettiğimi kendim de bilmiyorum.

(2) Nizamcan biraz düşünüp yine dedi:

(3) —Beni affedin, artık ilgilenmiyorum. Çaresi olsa gözünüze görünmeden hareket ederim. Ben böyle şansı gülmeyen çocuğum. Hiçbir işim yolunda gitmez. Eğer üzülmezseniz anlatayım. Şimdi birbirimizden uzak yürüyoruz. Aramızda hiçbir söz yok. Boşuna laf–söz olmasın.

(4) Onun sözleri Zebihan'ı tamamıyla şaşırtmıştı.

(5) —Açıkça söyleyin, size ne oldu? Neler diyorsunuz? Anlamıyorum!

(6) İçinden geçen sözleri açıkça anlatmaya Nizamcan'ın hiç dili varmıyordu. Açıkça anlatsa, mutlaka, kız incinirdi. Kim bilir, belki incinmez. Sonuçta gerçekten de onların aralarında en küçük bir **(138)** konuşma bile geçmemişti. Hatta doğru dürüst sözü de konuşmamışlardı ki.

(7) —Üzülmez misiniz? Üzülmeyecekseniz anlatacağım.

(8) Kız şaşkın bakıyordu:

(9) —İkramcan ağa ile Cennet teyze bana sığınacak yer verdiler. Hiç kimsenin yapmadığı iyilikleri yaptılar. Bu insanların kalbini kırmak istemiyorum.

(1) —Ulärni xafä qılädigän birån iş qılib qoydingizmi?

(2) —Håzirçä yoq. Keling, åçığini äytib qoyä qåläy. Sizning Tursunbåygä bolişib qoyilgäningizni şu bugün eşitdim. – Nizåmcån gäpirişgä qıynälib tez–tez yutinib ålärdi. – Bu xıldä båşläşib yürişimizni İkråmcån ämäki bilän Cännät xålä bilib qålişsä, mendän räncişädi. Axir, ulär sizni kelin qılişmåqçi ekän–kü!

(3) Zebixån oylämäy cävåb qıldi:

(4) —Eha, häli şunaqamidi? Siz meni oylägän bolsängiz, men sizni xayålimgä häm keltirmägändim.

(5) Zebixånning yålğån gäpiräyåtgäni közidän bilinib turärdi. Bu gäp Nizåmcånni dadilläntirdi.

(6) —Bu gäp yaxşi boldi. Şu gäpdän keyin älbättä sizni oylämäymän. Rähmät.

(7) Zebixån oylämäy äytib qoygän gäpini toğriläş üçün båşqa gäp qıdirärdi. Uning qåşläri çimirildi. Peşänäsidä tügünçäk päydå boldi.

(8) —Biråq çumçuqdän qorqkän tarıq ekmäydi, şu gäpni eşitgänmisiz?

(9) —Eşitgänmän, – dedi Nizåmcån. – İkråmcån äkä çumçuq emäs–dä.

(10) —Älbättä, İkråmcån ämäki çumçuq emäs, ämmå Tursunbåy çumçuq. Çumçuq häm undän xicålät bolädi.

(1) —Onları üzecek bir iş mi yaptınız?

(2) —Daha değil. Gelin, daha açık anlatayım. Sizin Tursunbay'a düşünüldüğünüzü bugün işittim. – Nizamcan söylemekte güçlük çekip sık sık yutkunuyordu. – Bu şekilde baş başa gezdiğimizi İkramcan amca ve Cennet teyze öğrenirse, bana kırılırlar. Sonra, onlar sizi gelin olarak almak istiyorlarmış ya!

(3) Zebihan düşünmeden cevap verdi:

(4) —E, daha bu kadar mı? Siz beni düşünüyor olabilirsiniz, ben sizi aklıma bile getirmemiştim.

(5) Zebihan'ın yalan söylediği gözlerinden anlaşılıyordu. Bu söz Nizamcan'ı cesaretlendirdi.

(6) —Bunu söylediğin iyi oldu. Bundan sonra elbette sizi düşünmeyeceğim. Teşekkürler.

(7) Zebihan düşünmeden söylediği sözü düzeltmek için başka söz aradı. Onun kaşları çatıldı. Alnında küçük bir düğüm meydana geldi.

(8) —Ama serçeden korkan darı ekmez, bu sözü duydunuz mu?

(9) —Duymuştum, – dedi Nizamcan. – İkramcan ağa serçe değil ki.

(10) —Elbette, İkramcan amca serçe değil, ama Tusunbay serçe. Serçe de ondan utanıyor.

(1) —Süt içib åğzimiz küygän, endi qatıqni häm püfläb içmåqçimiz–dä, – dedi Nizåmcån. U bu gäpi bilän Dildårgä eläkişib zädä bolgänini äytmåqçi edi. Buni Zebixån u oylägändän häm ziyåd tüşüngän edi. Kinåyäli qılib cävåb berdi:

(2) —Oşä Dildåringiz qaynåq sütü biz äçigän qatıq ekänmiz–dä.

(3) —Yoq, yoq, – dedi Nizåmcån şåşib. – Men bütünläy båşqa gäp äytmåqçi edim. Bu bir maqåldä. Özimni äytyäpmän.

(4) Zebixånning qızlik ğururi bäländ keldi. Äyållär heç qaçån özlärini pästgä urişmäydi. Hämmävä–**(139)**qt bäländdä turişni istäşädi. Nizåmcånning gäpläri uning ğururigä tekkängä oxşäydi. Äyållärgä qänçä suykälsäng, şunçä yåqmäysän. Qänçä özingni ålib qåçsäng, ungä şunçä sirli tuyuläsän. Zebixån bu bir sözli yigitning qatiyätini, ğururini sindirmåqçi, uni öz årqasidän såyädek ergäştirib yürib tåmåşä qılmåqçi boldi.

(5) Bu iş uning qolidän kelärdi.

(6) U şu niyät bilän birinçi qadämni båsdi. Çöl şämåli esib qamişzårlärdä uvlädi, qız såçlärini tozğıtdi, büydäläb közlärini, qåşlärini berkitib täşlädi. Qız bir çiråyli burilib Nizåmcåndän nari ketdi.

(7) Qaşqar tåvåqdek bolib åy kötärilib kelärdi. Åy xuddi Zebixånning yelkäsigä qonib turib qålgändek edi.

(1) —Süt içip ağzımız yanmış, şimdi yoğurdu üfleyerek yemek istiyorsun, – dedi Nizamcan. O bu sözü ile Dildar'a önem vermeyi bıraktığını anlatmak istiyordu. Bunu Zebihan onun düşündüğünden daha farklı anlamıştı. Kinayeli cevap verdi:

(2) —O Dildar'ınız kaynamış süt, ama biz ekşimiş yoğurtmuşuz.

(3) —Yok, yok, – dedi Nizamcan telaşla. – Ben tamamıyla başka bir söz söylemek istedim. Bu bir atasözü. Kendimi anlattım.

(4) Zebihan'ın kızlık gururu ağır bastı. Bayanlar hiçbir zaman kendilerini aşağılatmazlar. Her zaman **(139)** güçlü görünmek isterler. Nizamcan'ın sözleri onun gururuna dokunmuşa benziyordu. Bayanlara ne kadar yaklaşırsan, o kadar hoşuna gitmezsin. Ne kadar kaçarsan, ona o kadar gizemli görünürsün. Zebihan, bu sözü özü bir delikanlının ciddiyetini, gururunu kırmak istiyor, onu kendi arkasından gölge gibi takip ettirip seyretmek istiyordu.

(5) Bu iş onun elinden gelirdi.

(6) O bu amaçla ilk adımı attı. Çöl rüzgârı esip kamışlıklarda uğuldadı, kızın saçlarını dağıttı, tırmalayıp gözlerini, kaşlarını kapattı. Kız bir güzel dönüp Nizamcan'dan uzağa gitti.

(7) Kaşkar tabağı gibi olan ay yükseliyordu. Ay tıpkı Zebihan'ın omzuna konmuş gibiydi.

(1) Uning gävdäsi åppåq çådirgä tüşgän såyädek körinärdi.

(2) Qırrä burni, börtib turgän kökräkläri, nimçä sıqib turgän belläri Nizåmcånni mähliyå qılib qoygän edi.

(3) Zebixån şu täriqa özini ålisråqdän bir müddät nämåyiş qılib turgändän keyin gävdäsini ğalätiråq egib keskin burildi–dä, şämåldek yelib çådirlär tåmångä qaräb ketdi.

(4) Nizåmcån tüşidä körib, öngidä häyrån qålgändek gängib turärdi.

(5) U käpägä kirib ornigä çözildi–dä, qolini uzätib fånär piligini päsäytirdi. Şäbädä käpä qamişlärini şitirlätädi. Älläqaydä böri uliydi. Çådir täräfdän ådämlärning şåv–şuvi äräng eşitilädi. Faqat qurbaqalärning tinimsiz väaqılläşiginä çölgä håkimlik qılädi.

(6) Nizåmcån däm u yånbåşigä, däm bu yånbåşigä ağdärilib bedår yåtärdi. Közigä hädeb Zebixån körinäverdi. U, nimä qılärdim şu gäpni äytib, deb özini–özi kåyidi. Nizåmcån yåtib yåtålmädi, uxläb uxlålmädi. Åxiri ornidän turib båşqatdän kiyindi–dä, ketmånini yelkäsigä täşläb şudgårgä qaräb ketdi.

(7) U ağdärilgän yerning past–bäländini tüzätib çıqqandän keyin, dönglikdän tupråqni pästgä qaräb sürä båşlädi.

(1) Onun vücudu bembeyaz çadıra düşen gölge gibi görünüyordu.

(2) Yassı burnu, büyük göğüsleri, yeleğin sıktığı beli Nizamcan'ı büyülemişti.

(3) Zebihan böyle kendini uzaktan bir müddet gösterdikten sonra vücudunu tuhaf bir şekilde eğip hızla döndü ve rüzgâr gibi esip çadırların olduğu tarafa doğru gitti.

(4) Nizamcan rüyasında görüp, gerçekte şaşırmış gibi sersemleşmişti.

(5) O barakaya girip yerine uzandı ve elini uzatıp fener fitilini indirdi. Rüzgâr baraka kamışlarını hışırdatıyordu. Bir yerlerde kurt uluyordu. Çadır tarafında insanların sesleri zar zor işitiliyordu. Ama kurbağaların durmadan ötmeleri çöle hâkim olmuştu.

(6) Nizamcan bir o tarafa, bir bu tarafa dönüp uyumadan yatıyordu. Gözünün önüne hep Zebihan geliyordu. O, ne yaptım bu sözü söyleyip, diye kendi kendini yiyip bitirdi. Nizamcan ne yatabildi, ne uyuyabildi. Sonunda yerinden kalkıp yeniden giyindi ve çapasını omzuna atıp sürülmüş tarlaya doğru gitti.

(7) O sürülen toprağın engebesini düzelttikten sonra, yukarıdan aşağıya doğru toprağı sürmeye başladı.

(1) Keçä änçä sälqın edi. Ävvälgi uyqu käraxtligidän, sälqındä işgä qåvuşmägänidän ketmäni urgän yerigä bårib tüşmäyåtgän edi. Yärim såätçä şu köyi **(140)** işlägändän keyin, bädäni qızib terlädi. Üstidägi fufäykäsini märzägä ulåqtirib äståydil işgä berilib ketdi. U işlärkän, heç närsäni oylämäsdi. U Zebixånni häm İkråmcånni häm, bundän üç såätlärçä åldin Zebixån bilän bolgän gäplärni häm unutgän. Tång åtişigä yaqın üç yärim såtıxçä cåyning past–bäländini tekisläb bolgändi.

(2) Ästä–ästä ufq åqarib kelä båşlädi. Nizåmcån ketmån dästäsigä tirsägini qåyib åndä–såndä süzib yürgän ükpärdek yengil bulutlärni tåmåşä qıläyåtgändä nimädir şitirlägändek boldi. Årqasigä ögirilib qarägän edi, Cännät xåläning toqay täräfgä cädäl yürib ketäyåtgänini körib qåldi.

(3) El uyqudä. Bu xåtin tång qårånğisidä toqaydä nimä qılädi? Nizåmcån beixtiyår:

(4) —Xå, xålä! – deb qıçqırgänini özi häm bilmäy qåldi.

(5) Cännät xålä årqasigä ögirildi. U yåq–bu yåqqa qaräb heç kimni körmägändän keyin şåşib qamişlär åräsigä kirib ketdi.

(1) Gece çok serindi. Önce uyku sersemliğinden, serinde işe ısınamadığından çapası vurduğu yere gitmiyordu. Yarım saat kadar bu şekilde **(140)** çalıştıktan sonra, vücudu ısınıp terlemeye başladı. Üstündeki kalın gömleğini yola atıp sakince kendini işe verdi. O çalışırken, hiçbir şey düşünmezdi. O Zebihan'ı da, İkramcan'ı da, bundan üç saat kadar önce Zebihan ile aralarında geçen konuşmaları da unutmuş. Tan ağarmasına yakın, üç buçuk satıh kadar yerin engebesini düzeltmişti.

(2) Yavaş yavaş ufuk ağarmaya başladı. Nizamcan çapa sapına dirseğini koyup bazen süzülen tüy gibi hafif bulutları seyrederken bir şey çıtırdar gibi oldu. Arkasına dönüp baktı, Cennet teyzenin kamışlık tarafına doğru hızla gittiğini gördü.

(3) Ahali uykuda. Bu kadın tan karanlığında kamışlıkta ne yapacak? Nizamcan gayri ihtiyari:

(4) —Hey, teyze! – diye bağırdığını kendi de fark etmedi.

(5) Cennet teyze arkasına döndü. Oradan oraya bakınca hiç kimseyi göremediğinden hızlanarak kamışlar arasına girdi.

(1) Nizåmcån häyrån boldi. Årqasidän bårmåqçi bolib bir–ikki qadäm yürdi häm. Keyin negädir toxtädi. Uni kütib turişgä cäzm qıldi. Çäyläsining åldigä kelib yergä bir båğläm qamişni yåzib yånbåşlädi. Sekin–sekin tång yårişişini küzätib yåtäverdi. Közi ilingän ekän, İkråmcånning åvåzidän uyğånib ketdi.

(2) Közini åçgändä İkråmcån tepäsidä turärdi.

(3) —Nimä qılib yåtibsän? Orningdä yåtsäng bolmäydimi?

(4) Nizåmcån közlärini işqab ornidän turdi.

(5) —Qışlåqqa tüşib ketyäpmän. Bugün keçqurun partiyä mäclisi bår. Tåğa bilän maşinädä ketämän. Ustäräni ålgänmiding? Ålgän bolsäng ber, såqålimni qırib åläy. Şu ähvåldä qışlåqqa qandäy tüşämän.

(6) Nizåmcån ustäräni ålmägänini äytdi.

(7) —Kim åldi? Ertäläbdän beri qıdirämän. Heç qaydä yoq.

(8) Nizåmcån ätråfgä qarämägän ekän. Kün yåyilib ketibdi. Nånuştä qılgäni İkråmcånning årqasidän yürib çådirgä keldi. Cännät xålä oçåq åldidä båltä bilän otin mäydäläb otirgän ekän. Nizåmcån uning åldigä keldi.

(9) —Äzånläb toqaydä nimä qılib yürgän edingiz, xålä **(141)**?

(1) Nizamcan şaşırdı. Arkasından gitmek isteyip bir iki adım yürüdü de. Sonra nedense turdu. Onu beklemeye karar verdi. Kulübesinin önüne gelip yere bir bağ kamışı koyup uzandı. Yavaş yavaş ağaran tanı izleyerek yatıyordu. Uykuya dalmıştı, İkramcan'ın sesine uyandı.

(2) Gözünü açtığında İkramcan tepesinde duruyordu.

(3) —Ne yapıyorsun? Yerinde yatsan olmaz mıydı?

(4) Nizamcan gözlerini ovuşturup yerinden kalktı.

(5) —Köye gideceğim. Bugün akşamüstü parti toplantısı var. Dayı ile arabayla gidiyorum. Usturamı almış mıydın? Aldıysan ver, sakalımı keseyim. Bu halde köye nasıl ineceğim.

(6) Nizamcan usturayı almadığını söyledi.

(7) —Kim aldı? Sabahtan beri arıyorum. Hiçbir yerde yok.

(8) Nizamcan etrafa bakmamış. Gün ilerlemişti. Kahvaltı yapmak için İkramcan'ın arkasından yürüyüp çadıra geldi. Cennet teyze ocak önünde balta ile odun kırıyordu. Nizamcan onun önüne geldi.

(9) —Ezan vakti kamışlıkta ne yapıyordunuz, teyze **(141)**?

(1) Cännät xålä qorqib ketdi. Bu gäpni birâv eşitmädimikin, degän şübha bilän ätråfgä älängläb åldi.

(2) —Otin tergäni bårgändim. Oşä täräfdä ildiz köp. İldiz saksåvuldän häm åğir yånädi, båläm. Bår, çåyingni içib ål. Bittä özing qålding.

(3) Häqıqatdän häm Cännät xålä ildizlärni tonkägä qåyib mäydäläyåtgän edi.

(4) Tåğa mäşinägä çıqib åldi hämki, İkråmcån çådir içidä ustäräsini qıdirib, özidän–özi ğoldiräb yürärdi. Tåğa mäşinä signälini båsdi.

(5) —Çıqa qålsäng–çi, seni qışlåqdä birâv küyâv qılärmidi, yüräver, güzärdä qırtişläb åläsän.

(6) İkråmcån nåilåc çådirdän çıqib mäşinä åldigä keldi. Xåtinigä qaräb toxtädi.

(7) —Qışlåqqa tüşämän degän eding, yürmäysänmi!

(8) Cännät xålä ungä qarämäy cävåb berdi:

(9) —Ketävering, qışlåqdä men nimä qılämän.

(10) U negädir erining közigä qaräyålmäsdi. Qumlik täräfdän ikki åtlıq kelärdi. Tåğa qolini peşänäsigä såyäbån qılib qaräb turdi–dä, güp etib özini yergä åtdi.

(1) Cennet teyze korktu. Bu sözü biri işitmiş mi acaba, diye şüpheyle etrafa bakınmaya başladı.

(2) —Odun toplamaya gitmiştim. O tarafta kök çok. Kök sazdan da ağır yanar, yavrum. Git, çayını iç. Bir tek sen kaldın.

(3) Gerçekten de Cennet teyze kökleri kütüğe koyup kırıyordu.

(4) Dayı arabaya bindi, hâlâ İkramcan çadır içinde usturasını arayıp, kendi kendine mırıldanıyordu. Dayı arabanın kornasına bastı.

(5) —Ya çıksan artık, seni köyde damat gibi yaparız, yürü, çarşıda kestirirsin.

(6) İkramcan çaresiz çadırdan çıkıp arabaya gitti. Karısına baktı.

(7) —Köye ineceğim diyordun, gitmiyor musun?

(8) Cennet teyze ona bakmadan cevap verdi:

(9) —Siz gidin köyde ben ne yapacağım?

(10) O nedense kocasının gözüne bakamıyordu. Kumluk taraftan iki atlı geliyordu. Dayı elini alnına siper yapıp baktı ve küt diye kendini yere attı.

(1) —Märşällär kelişyäpti, – dedi u İkråmcånning åldigä kelib. İkråmcån häm åtlıqlär keläyåtgän tåmångä qarädi. Keyin ikkåvläşib qumlikkä tåmån ketä båşläşdi.

(2) Tåğa, märşällär kelişyäpti, degänidä Nizåmcån häyrån bolgän edi. Şuning üçün häm åtlıqlär tå yetib kelişgünçä közini üzmäy qaräb turdi.

(3) Åtlıqlärning biri, båşigä qırğızçä qalpåq kiyib ålgän, yäktägining åçıq yåqasidän kökräk yållläri çıqib turgän ellik beş yåşlärdägi yağrindår, båşqasi, yåşi neçädäligini bilib bolmäydigän päkänä, kök köz kişi edi.

(4) Ulärning här ikkåvi häm åtdän tüşib ävväl Tåğa bilän, keyin İkråmcån bilän qol ålib körişişdi. Ulär tik turişgäniçä äncä vaqtgäçä nimänidir qızişib gäpläşişdi. Tåğa yån såätini ålib qarädi. Päkänä kişi qolini ikki tåmångä yåzib yelkäsini qısdi. Ulär åldigä bårålmäy çådir yånidä qaräb turgän Tolänbåyni Tåğa imläb çaqirdi.

(5) Tolänbåy ikkälä åtni cilåvidän uşläb tålning nariyåğigä ålib ötib ketdi.

(6) Tåğa mehmånlärni sorigä ålib kelib otirişgä täklif qıldi. Birdän közi Nizåmcångä tüşib **(142)**:

(7) —Anä şu yigit–dä! – dedi.

(8) Mehmånlär Nizåmcångä qaräb ålişdi. Tolänbåy häm qäytib keldi.

(1) —Mareşaller geliyor, – dedi o İkramcan'ın yanına gelip. İkramcan da atlıların geldiği tarafa baktı. Sonra ikisi birlikte kumluğa doğru gitmeye başladılar.

(2) Dayı mareşaller geliyor, deyince Nizamcan şaşırmıştı. Bunun için de atlılar gelinceye kadar gözünü ayırmadan baktı.

(3) Atlılardan biri, başına Kırgız kalpağı takmış, entarisinin açık yakasından göğüs kılları çıkmış, elli beş yaşlarında, geniş omuzlu, diğeri, yaşı kaç olduğu anlaşılamayan bodur, mavi gözlü biriydi.

(4) Onların her ikisi de attan inip önce Dayı ile sonra İkramcan ile el sıkıştı. Onlar ayakta durarak uzun süre bir şeyleri hararetli hararetli konuştular. Dayı cep saatini alıp baktı. Bodur olanı elini iki tarafa açıp omzunu kıstı. Onların yanına gitmeden çadır yanından bakan Tolanbay'ı Dayı işaret edip çağırdı.

(5) Tolanbay iki atı geminden tutup söğüdün diğer tarafına alıp gitti.

(6) Dayı misafirleri çardağa getirerek oturmayı teklif etti. Birden gözü Nizamcan'a takıldı **(142)**:

(7) —İşte bu delikanlı! – dedi.

(8) Misafirler Nizamcan'a baktı. Tolanbay da geri döndü.

(1) —Tolän, – dedi Tåğa. – Märşällärgä özing qaräb turäsän. Ertäläb yetib kelämän. Qålgän gäpni bäfurcä gäpläşämiz. Qani, İkråm, bolmäsä biz ketdik.

(2) U mehmånlärgä üzr äytgändek, qolini köksigä qåyib cilmäydi.

(3) Nizåmcån nimä üçün Tåğa uni mehmånlärgä körsätdi, nimä üçün bu åddiyginä kişilärni märşäl dedi, tüşünålmäsdi. Zebixån pätnisdä nån, türşäk åpçıqib ulär åldigä qoydi. Åpäsi oçåqqa ot qaläb yubårdi.

(4) Tåğa bilän İkråmcån xåtircäm bolib conäb ketişdi.

(5) Mehmånlär keçgäçä çöl kezişdi. Piyådä qumlik täräfgä ketişgäniçä keçqurun qäytib kelişdi. Såqåli ösib ketgäni qattıq çärçäbdi. Sorigä çalqänçä yåtdi–yü, träktårgä oxşäb tärilläb xurräk åtä båşlädi. Uni åvqat pişgändä Tolänbåy uyğåtdi.

(6) Nizåmcån ulärning suhbätigä xaläl bermäslik üçün vaqtlikkinä çäyläsigä qaräb ketdi. Çärçägänidän yåtdi–yü, uxläb qåldi. Ertäläb uyğånsä, Tåğa bilän İkråmcån ikkälä mehmångä çåpilgän yerlärni körsätib yürişipti. Qırğızçä qalpåq kiygäni qamçi dästäsini ağdärilgän yergä suqib kördi. Päkänäsi tupråqni qısimläb uqaläb Tåğagä nimälärdir, deb toqay va qumlikni körsätdi.

(1) —Tolan, – dedi Dayı. – Mareşallerle sen ilgileneceksin. Sabahleyin geleceğim. Konuşacaklarımızı acele etmeden konuşuruz. Hadi, İkram, o halde biz gidelim.

(2) O misafirlerden özür diler gibi, elini göğsüne koyup yerinden kıpırdamadı.

(3) Nizamcan niçin Dayı onu misafirlere gösterdi, niçin bu sıradan insanlara mareşal dedi, anlamamıştı. Zebihan tepside ekmek, kaysı kurusu alıp onların önüne koydu. Ablası ocağı yaktı.

(4) Dayı ile İkramcan acele etmeden yola çıktılar.

(5) Misafirler akşama kadar çöl gezdiler. Yaya kumluk tarafına gidip akşamüstü geri döndüler. Sakalı uzun olan çok yoruldu. Çardağa sırtüstü yattı ve traktöre benzer bir sesle horlamaya başladı. Onu yemek piştiğinde Tolanbay uyandırdı.

(6) Nizamcan onların sohbetine engel olmamak için vakitlice kulübesine doğru gitti. Yorulduğundan yatar yatmaz uyuya kaldı. Sabahleyin uyandığında, Dayı ile İkramcan iki misafire çapalanan yerleri gösteriyorlardı. Kırgız kalpağı giyen, kamçısının sapını sürülmüş toprağa sapladı. Bodur olanı toprağı avuçlayıp ovalayarak Dayı'ya bir şeyler söyleyip kamışlık ve kumluğu gösterdi.

(1) Nizåmcånning çäyläsi åldigä kelib Tåğa yånidän büklängän qåğåzni ålib yergä yåzdi. Hämmäläri çökkäläşdi. Bu Yåzyåvån kartasi ekän. Qalpåqli kişi karta üstidän qamçi dästäsi bilän dåirä yäsäb bir nimä dedi. Tåğa iyägini qaşib oylänib qåldi. Åxiri:

(2) —Xop, xop, märşäl. Şundäy qılämiz, – dedi.

(3) Nizåmcån ulärning gäplärigä qulåq sålib turärdi.

(4) Päkänä kişi ikki qoli bilän göyå çölni qamräb ålmåqçidek häräkät qıldi.

(5) —Ålti kündän beri çöl kezämiz. Bu yåqdän Åltiärıq, Quvä, Tåşlåq, u yåqdän Buväydä, Riştån, Bağdåd kålxåzläri bir ming gektär yerni özläştirib bolişdi. Birån åydän keyin sizlärgä nävbät kelädi. Neftpråmdän kelib ärteziän qazib berişädi. Semun zävådidä üç yüztä şiferingiz bår. Ştabdän bårib naryad ålinglär. Yänä nimä zarur bolsä royxat qılib yubåringlär. Hämmäsini toğriläymiz **(143)**.

(6) U gäpidän toxtäb Nizåmcångä qarädi.

(7) —Şu yaxşi emäs–dä. Tåğa, sen ziyräk ådäm eding–kü! Şundåq yaxşi işläyåtgän ådämning kiyim–båşini qarä. Royxatgä etik häm yåz. Berämiz.

(8) Nizåmcån şu turqı–täråväti bilän mehmånlär åldidä turgänidän, Tåğani xicålät qılib qoygänidän onğaysizlänib yergä qarädi. Tåğa kartani yänä taxläb yånigä sålib qoydi.

(1) Nizamcan'ın kulübesi önüne gelince Dayı cebinden bükülmüş kâğıdı alıp yere yaydı. Hepsi çöktü. Bu Yazyavan haritasıydı. Kalpaklı kişi harita üzerinden kamçı sapıyla daire çizip bir şey dedi. Dayı çenesini kaşıyarak düşünüyordu. Sonra:

(2) —Peki, peki, mareşal. Öyle yapalım, – dedi.

(3) Nizamcan onların sözlerine kulak veriyordu.

(4) Kısa boylu kişi iki eli ile sanki çölü içine almak istermiş gibi hareket yaptı.

(5) —Altı günden beri çölü geziyoruz. Bu taraftan Altıarık, Kuva, Taşlak, diğer taraftan Buvayda, Riştan, Bağdat kolhozları bin hektar yeri imara açmışlar. Bir aydan sonra sizlere sıra gelecek. Neftprom'dan gelip artezyen kuyusu kazacaklar. Çimento fabrikasında üç yüz tane inşaat malzemeniz var. Karargâha gidip kıyafet alın. Yine ne ihtiyaç olursa liste yapıverin. Hepsini onaylarız **(143)**.

(6) O sözden duraksayıp Nizamcan'a baktı.

(7) —O iyi değil. Dayı, sen zeki adamsın! Böyle iyi çalışan insanın kıyafetine bak. Listeye çizme de yaz. Veririz.

(8) Nizamcan bu şekilde misafirler önünde durduğundan, Dayı'yı utandırdığından çekinip yere baktı. Dayı haritayı düzgünce katlayıp cebine koydu.

(1) Ulär ketişäyåtgänidä päkänä boyli kişi Nizåmcånning åldigä kelib yelkäsigä qåqib qoydi.

(2) —Şunaqa boliş keräk, ukä. Rähmät, rahmät!

(3) Nizåmcån kimä degänini bilmäydi. Tå ulär tål tägigä bårişgünçä cåyidän qımirlämäy turäverdi. İkki mehmån yänä åtgä minib qumlikkä qaräb ketişdi.

(4) Ulär közdän yoq bolib ketişgünçä Tåğa årqadän qaräb turdi–dä, keråsin ålib kelgän grüzåvåygä çıqib qışlåq täräfgä ketdi. İkråmcån sorigä otirib yåğåç åyåğini yeçä båşlädi. Nizåmcån yånigä keldi.

(5) —Bulär kim, ämäki?

(6) —Ulärmi? Ulär çöl märşälläri. Åxunbåbåev åtä ulärni änä şundäy deb ätägän. Biri Yåzyåvånni özläştiriş ştäbining båşlığı. Biri cämiki qurilädigän imårätlärgä båşlıq. Bildingmi? Ulär köpni körgän, känäl qazigänimizdä hämmäni qåyil qåldirgän kişilär. Şunaqa, båläm. Åmån pålvån degänni eşitgänmisän? Toppånçä pålvånni–çi?

(7) Nizåmcån nimä deyişini bilmäy:

(8) —İkkäläsining häm mingän åti yaxşi ekän. Serkdägi åtlärgä oxşäydi–yä! — deb yubårdi.

(9) İkråmcån uning gäpläridän huzur qılib küldi.

(1) Onlar gittiklerinde bodur kişi Nizamcan'ın yanına gelip omzuna vurdu.

(2) —Öyle olmalı, kardeş. Teşekkürler, teşekkürler!

(3) Nizamcan kime dediğini bilmiyordu. Ta onlar söğüt altına varıncaya kadar yerinden kıpırdamadan duruverdi. İki misafir yine ata binip kumluğa doğru gittiler.

(4) Onlar gözden kaybolunca kadar Dayı arkalarından baktı ve gazyağı getiren kamyona çıkıp köye doğru gitti. İkramcan çardağa oturup tahta ayağını çözmeye başladı. Nizamcan yanına geldi.

(5) —Bunlar kim, amca?

(6) —Onlar mı? Onlar çöl mareşalleri. Ahunbabayev ata onlara işte böyle demişti. Bir Yazyavan'ı imara açma kurmayının başkanı. Biri bütün kurulan binalara başkan. Anladın mı? Onların çoğu gördü, kanal kazdığımızda herkesi tebrik eden kişiler. Böyle, yavrum. Aman pehlivanı işittin mi? Ya Toppençe pehlivanı?

(7) Nizamcan ne diyeceğini bilmeden:

(8) —İkisinin de bindiği at iyiymiş. Sirkteki atlara benziyor! – dedi.

(9) İkracan onun sözlerinden dolayı rahatlayıp güldü.

IX

(1) Cännät xålä endi çöldän bir qadäm häm båşqa yåqqa cilä ålmäsdi. Uning yürägi şu çöldä. Toqaygä pinhåniy qatnäb yürişigä, çådirdän ustärä yoqålişigä säbäb bår edi.

(2) Tursunbåy şu toqaydä. Uning qamişlär åräsidä yäşirinib yürişini Cännät xålädän båşqa heç kim bilmäsdi.

(3) Keçä Cännät xålä oğlining åldigä bårgändä såqåli ösib ketgänini, såçläri qulåqläridän åsilib vähşiy qıyåfäsigä kirib qålgänini körgän edi. Şu–**(144)**ning üçün häm u erining ustäräsini åbårib bergändi.

(4) İkråmcån qışlåqqa ketdi. Endi tüşlik päytidä häm oğligä åvqat ålib bårsä bolädi.

(5) Hämmä şudgårgä çıqib ketgän. Çådirlär åldidä heç kim yoq. Cännät xålä şåşib un çalib quymåq[9] såldidä, båltäni qoligä ålib toqaygä qaräb ketdi.

(6) Tursunbåy qamiş käpä åldidä tizzäsini quçåqläb därviş qıyåfäsidä otirärdi. U turgän cåyigä ådäm qadämi yetmägän edi. U köpdän beri birår bilän gäpläşmägän, dünyådä nimälär boläyåtgänidän bexabär edi. Såvun tegmägän betläri kir, häm körpä, häm töşäk ornini båsgän tonining yengläri titilib, etäkläri bälçıqqa belängänidän dåğ båsib ketgändi. Uning bir vaqtlär qızlärni şäydå qılgän qåp–qårä közläri endi mä'yüs, ätråfgä mänåsiz båqardi.

[9] **quymåq**: Yumurtaya un katıp yağda kavurup hazırlanan yemek.

IX

(1) Cennet teyze şimdi çölden bir adım bile kıpırdayamazdı. Onun yüreği bu çölde. Kamışlığa gizlice gitmesinin, çadırdan usturanın kaybolmasının sebebi vardı.

(2) Tursunbay bu kamışlıkta. Onun kamışlar arasında yaşadığını Cennet teyzeden başka hiç kimse bilmiyor.

(3) Gece Cennet teyze oğlunun yanına gittiğinde sakalının uzadığını, saçlarının kulaklarından aşıp vahşi bir hale geldiğini görmüştü. Bu–**(144)**nun için de o kocasının usturasını çalmıştı.

(4) İkramcan köye gitmiş. Şimdi öğle yemeği zamanında da oğluna yemek götürse olacaktı.

(5) Herkes sürülü tarlaya gitmiş. Çadırların yanında hiç kimse yok. Cennet teyze aceleyle un çırpıp kuymak yaptı, baltasını eline alıp kamışlığa doğru gitti.

(6) Tursunbay kamış kulübe önünde dizlerini kucaklayıp derviş kılığında oturuyordu. O durduğu yere insan ayağı değmemişti. O çoktan beri biriyle konuşmadığından, dünyada neler olduğundan habersizdi. Sabun değmemiş yüzü kir, hem yorgan, hem döşek yerini tutan kaftanın yenleri yırtılıp, etekleri balçığa bulandığından leke leke olmuştu. Onun bir zamanlar kızları âşık eden kapkara gözleri şimdi umutsuz, etrafa anlamsız bakıyordu.

(1) Keçä sähär päytidä åsmåni fäläkdä turnä ötdi. Tursunbåy oşändä häm uyğåq edi. Turnä åvåzi ungä cudä köp närsälärni eslätib ketgän edi.

(2) Turnä qanåtidä bu çöllärgä bähår ålib keldi–yü, ämmå Tursunbåyning qalbidä uyilib, muz bitib yåtgän qårni eritålmädi. Ungä bähår kelmädi.

(3) U här küni toqay kezib qamişlär åräsidän işläyåtgän hämqışlåqlärini körib otirädi. Ulärning bari täniş ådämlär. Faqat bittäsi begånä. Bu yigit kim boldi ekän?

(4) İkki kün boldi, Tursunbåy Zebini şu yigit bilän kördi. Qum yåqasidä u bilän änçä gäpläşib otirdi.

(5) Tursunbåy Zebining åvåzini häm eşitdi. Eşitdi–yü, özi åvåz çıqazålmädi. Ägär yålğız uçrätålsä edi, älbättä, åvqat keltirişni yälinib sorärdi. Yoq, yålğız uçrätålmäyäpti. U kimdändir måxåvlär yäşäydigän årål häqıdä eşitgändi. Måxåvlär åråligä heç kim kiritilmäydi, heç kim u yerdän çıqarilmäydi. Nähåtki, Tursunbåy häm oşä måxåvlärdek tänhå yäşäsä?

(6) Uning qamiş çäyläsi åldidän ördäklär uçädi, yäqınginäsidän tonğızlär ötädi. U bu cåydä xuddi oşälärdek yäşirinib yäşäşgä, ådämlär közigä körinmäy yäşäşgä mäcbur.

(1) Dün seher vaktinde gökyüzünden turnalar geçti. Tursunbay o zamanda uyanıktı. Turna sesi ona pek çok şeyi hatırlatmıştı.

(2) Turna, kanadında bu çöllere bahar getirdi, ama hâlâ Tursunbay'ın kalbinde birikip, buz tutan karı eritemedi. Ona bahar gelmedi.

(3) O her gün kamışlığı gezerek, kamışlar arasında çalışan köylüleri görüyordu. Onun hep tanıdığı insanlar. Fakat bir tanesi yabancı. Bu delikanlı da kimdi?

(4) İki gün oldu, Tursunbay Zebi'yi bu delikanlı ile gördü. Kum tarafında onunla uzun uzun konuşup oturuyordu.

(5) Tursunbay Zebi'nin sesini de işitti. İşitti, ama sesini çıkaramadı. Eğer yalnız rastlamış olsaydı, elbette, yemek getirmesi için yalvaracaktı. Yok, yalnız rastlamıyordu. O birinden hainlerin yaşadıkları ada hakkında bir şeyler işitmişti. Hainler adasına hiç kimse girdirilmez, hiç kimse buradan çıkamazdı. Yoksa, Tursunbay da o hainler gibi yalnız mı yaşayacaktı?

(6) Onun kamış kulübesi önünden ördekler uçuyordu, yakınından domuzlar geçiyordu. O burada tıpkı onlar gibi saklanıp yaşamaya, insanların gözüne görünmeden yaşamaya mecbur.

(1) U qaçångäçä şu xil yäşäşini bilmäsdi. Bu toğridä özidän sorämäsdi häm. Mäbådå, şunaqa xayål båşigä kelsä, özidän–özi qorqib ketärdi. U nimänidir kütärdi. Nimäni kütäyåtgänini özi bilmäsdi.

(2) U qopinçä ertäni emäs, taqdirini emäs, ånäsi–**(145)**ning ålib kelädigän åvqatini kütärdi. Şundän båşqa häyåtdän ilinci qålmägändi.

(3) Cännät xålä çäylä åldigä kelgändä Tursunbåy qımırlämäy otirärdi. U şåşib ånä qolidän tügünçäni åldi–yü, heç qayåqqa qarämäsdän, heç närsä demäsdän özini åvqatgä urdi.

(4) U bir ümr åvqat körmägändek pışilläb, şälåplätib quymåqni yeb boldi. Yåğ bolib ketgän qollärini yälädi. Ungä qaräb turgän ånäning yüräk–bağri ezilib, közläridän molt–molt yåş dumälärdi.

(5) Tursunbåy qollärini tonining etägigä artib ånäsigä qarädi.

(6) —Şättäligimni dädäm bilädimi? Ungä äytmä. Naq tutib berädi.

(7) —Dädäng bir åyåqdän acräb kelgän.

(8) —Bilämän, bilämän, – dedi Tursunbåy yäkä läbini yäläb.

(9) —Tåğaning oğlidän qåräxat kelgän, xåtinigä bildirmäyäpti.

(1) O kaçana kadar böyle yaşacağını bilmiyordu. Böyle bir şeyi kendine sormamıştı da. Eğer böyle bir düşünce aklına gelse, kendi kendine korkardı. O bir şey bekliyordu. Neyi beklediğini kendi de bilmiyordu.

(2) O çoğunlukla yarını değil, kaderini değil, annesinin **(145)** getireceği yemeği bekliyordu. Bundan başka hayattan umudu kalmamıştı.

(3) Cennet teyze kulübe yanına geldiğinde Tursunbay kıpırdamadan oturuyordu. O hızla annesinin elinden bohçayı aldı ve hiçbir yere bakmadan, hiçbir şey demeden kendini yemeğe verdi.

(4) O bir ömür yemek görmemiş gibi soluyup, şapırdatarak kuymağı yedi. Yağ olan ellerini yaladı. Ona bakan annenin yüreği parçalanıp, gözlerinden üzüntüyle yaşlar döküldü.

(5) Tursunbay ellerini kaftanının eteğine silip annesine baktı.

(6) —Burada olduğumu babam biliyor mu? Ona söyleme. Hemen yakalayıp verir.

(7) —Baban bir ayağını kaybedip geldi.

(8) —Biliyorum, biliyorum, – dedi Tursunbay yine dudağını yalayıp.

(9) —Dayı'nın oğlundan kara haber gelmiş, karısına söylemiyor.

(1) Tursunbåy båşini egib qımirlämäy otirib qåldi. U raisning oğli bilän ortåq edi. İkkåvi birgä oqişgän, birgä kättä bolişgän edi.

(2) —Äzizxån qahrämån boldi.

(3) Tursunbåy qol siltäb teskäri qarädi. Birdän båşini egdi–yü, uzåq sükutdä qåldi.

(4) —Şunaqa, båläm. Seni häm şunaqa qahrämån bolädi, deb oylägän edik.

(5) Tursunbåy indämädi. Båyägi otirişidä otiräverdi. Keyin båş kötärib mä'yüs dedi:

(6) —Bir piyålä äççıqqınä kök çåy bolärmidi–ya!

(7) —Qandåq qılib ålib kelämän, båläm. Birår bilib qålädi. Sen şoring qurğurgä qumğån ålib keläy desäm, ot yåqålmäysän. Tütünidän bilib qålişädi.

(8) Tursunbåy ornidän turib kerişdi. U kerişgändä tonining åldi åçilib, yalänğåç kökräkläri körinib ketdi.

(9) —Yäktäging häm kir bolib ketibdi.

(10) Birdän äçimsıq ter hidi kelib ånä dimåğigä urildi. U burnini ciyirib yüzini teskäri ögirdi.

(11) —Köyläk ålib kelmäpsän–dä.

(1) Tursunbay başını eğip kıpırdamadan oturdu. O başkanın oğlu ile arkadaştı. İkisi birlikte okumuş, birlikte büyümüşlerdi.

(2) —Azizhan kahraman oldu.

(3) Tursunbay el silkerek ters baktı. Birden başını eğdi ve uzun süre sessizlik içinde kaldı.

(4) —Böyle, yavrum. Seninde böyle kahraman olacağını düşünüyorduk.

(5) Tursunbay sessiz kaldı. Az önceki gibi oturuyordu. Sonra başını kaldırıp umutsuzca dedi:

(6) —Bir kâse açık yeşil çay olsaydı!

(7) —Nasıl getireceğim, yavrum. Biri öğrenir. Sen zavallı yokolasıcaya çaydanlık getireyim desem, ateş yakamazsın. Dumanından anlarlar.

(8) Tursunbay yerinden kalkıp gerindi. O gerindiğinden kaftanının önü açılınca çıplak göğsü göründü.

(9) —Entarin de kirlenmiş.

(10) Birden acımsı ter kokusu gelip annenin genzine vuruldu. O burnunu tıkayıp arkasına döndü.

(11) —Gömlek getirsen ya.

(1) —Qandåq ålib kelämän. Dädäng bilib qålsä nimä bolädi? Şu kündä özimning häm änçä mäzäm yoq. Bezgäk tutyäpti. Dädänggä bildirmäyäpmän. Bilib qålsä qışlåqqa tüşirib yubårädi. Men ketib qålsäm håling nimä keçädi? Keçäläri tänäm zirqıräb **(146)** åğrisä häm tişimni tişimgä qoyib çıdäyäpmän. Peşänäm qursin, bunçä şor bolmäsä.

(2) Bålä ånäning därdigä pärvå qılmädi. Hämån läbini yäläb, båşqa oylär bilän åvårä edi.

(3) —Şunaqa, båläm, käsälmän. İşqılib, tåleinggä ölib qålmäy–dä.

(4) —Änåvi bålä kim?

(5) —Dädäng båşläb kelgän. Yaxşi işläyäpti. Tizzälärimdä därmån qålmädi.

(6) —Ertägä åvqatni köpråq ålib kel!

(7) —Xop, båläm, xop. İşqılib, käsälimni dädäng bilib qålmäsin–dä, därråv qışlåqqa cönätvårädi.

(8) —Etik tåpib kelmäsäng, åyåqlärimni qamiş tilib täşlädi.

(9) —Etikni qaydän ålämän. Dädäng bir påy etik kiyädi. Bir åyåği yoq uning. Bugün ustäräsini qıdirib meni cudä qıynävårdi. Ümrimdä qılmägän işim. Qayçi åpkelgän edim. Såçingni ålib qoyäymi?

(10) —Keräk emäs. Etik tåpib kel!

(11) Ånä–bålä uzåq gäpläşålmädilär. Cännät xålä, båläsini qabrgä qåyib keläyåtgändek, yürägidä åğir därd bilän årqasigä qäytdi.

(1) —Nasıl getireyim. Baban anlarsa ne olacak? Bugün benim de çok tadım yok. Sıtma tutuyor. Babana fark ettirmiyorum. Öğrenirse köye gönderir. Ben gidersem halin ne olacak? Geceleri vücudumun sızlayıp **(146)** ağrımasına rağmen dişlerimi sıkıyorum. Talihime yanayım, bu kadar kötü olmasaydı.

(2) Çocuk annenin hastalığını umursamadı. Hâlâ dudağını yalayıp, başka düşüncelerle meşguldü.

(3) —İşte böyle yavrum, hastayım. İnşallah, talihine ölmem.

(4) —Yabancı çocuk kim?

(5) —Baban bulup gelmiş. İyi çalışıyor. Dizlerimde derman kalmadı.

(6) —Yarına yemeği daha çok getir!

(7) —Tamam, yavrum, tamam. İnşallah, hastalığımı baban anlamaz, hemen köye gönderiverir.

(8) —Çizme bulup gelmezsen, ayaklarımı kamış kesecek.

(9) —Çizmeyi nerden alacağım. Baban bir tek çizme giyiyor. Bir ayağı yok onun. Bugün usturasını arayınca beni çok uğraştırdı. Ömrümde yapmadığım iş. Makas getirdim. Saçını keseyim mi?

(10) —Gerekmez. Çizme bul gel!

(11) Anne–oğul çok konuşamadılar. Cennet teyze, yavrusunu kabre koymuş gibi yüreğinde büyük bir acıyla geri döndü.

(1) Tursunbåy yänä yålğız qåldi. Yänä qamişlärning såvuq şitirläşi, yänä baqalärning kişi medäsigä tegädigän bir xil qurilläşi.

(2) Tepädä köm–kök åsmån, ätråfdä qåvcirägän sap–särıq qamiş...

(3) Tursunbåy ånäsi ketgän yoldän ästä yürib yälänglikkä yaqın keldi. Ätråfgä ästä räzm sålib, sekin qamişlär åräsidän båş çıqardi.

(4) Nåtäniş bålä hämån ketmån uryäpti. Yälänğåç bädäni terläb ketgänidän yängi yuvilgän sämåvärdek yältiräydi.

(5) Märzä çetidä ikki qolini beligä qåyib Zebi turibdi. Bålä ungä qarämäydi. Zebi xaxåläb külädi.

(6) Uning külgisi Tursunbåyning qulåğıgä oqdek båtdi.

(7) Zebining båşidägi romålini şämål uçiryäpti, boyinlärigä oräb täşläyäpti. Tursunbåy uning şu boyinlärigä bilägini täşlägän. Külki tåşib çıqayåtgän labläridän öpgän.

(8) Qani endi, şu künlär qäytib kelsä? Kelärmikin?

(9) Şu tåpdä ulärning åräsi ikki yüz metrçä häm kelmäydi. Çaqırsä eşitädi. Yügürsä yetädi. Ämmå çaqı–**(147)**rişning häm, yügürib yetişning häm ilåci yok. Ulärning åräsi milliånlärçä kilåmetr, ungä nä yürib yetib bolädi, nä uçib. Bälki bir ümr yetib bolmäs.

(1) Tursunbay yine yalnız kaldı. Yine kamışların ürkütücü hışırtısı, yine kurbağaların insanı bıktıran bir çeşit gürültüsü.

(2) Tepede masmavi gök, etrafta kuruyan sapsarı kamışlar…

(3) Tursunbay annesinin gittiği yoldan yavaş yavaş yürüyüp meydana doğru yaklaştı. Etrafa yavaş dikkatli baktı ve sessizce kamışlar arasından başını çıkardı.

(4) Yabancı çocuk hâlâ çapa yapıyordu. Çıplak bedeni terlediğinden yeni yıkanmış semaver gibi parlıyordu.

(5) Yol kenarında iki elini beline koyan Zebi duruyordu. Çocuk ona bakmıyordu. Zebi kahkaha attı.

(6) Onun gülüşü Tursunbay'ın kulağında çınladı.

(7) Zebihan'ın başındaki örtüsünü rüzgâr uçuruyor, boynuna sarıyordu. Tursunbay onun boynuna bileğini atmış. Güldüğü o dudaklarından öpmüş.

(8) Keşke şimdi, o günler geri gelse! Gelir mi acaba?

(9) O anda onların arası iki yüz metre bile değildi. Seslense işitirdi. Koşsa ulaşırdı. Ama çağır–**(147)**masının da, koşup ulaşmasının da imkânı yok. Onların arasında milyonlarca kilometre var, ona ne yürüyerek ulaşabilirdi, ne uçarak. Belki bir ömür boyu ulaşamaz.

(1) Zebi qumğåndän såpål piyålägä çåy quyib yigitgä ålib bårdi. Yigit bir däm ketmånini yergä täşläb qolidän piyåläni åldi. Zebigä qaräb–qaräb simirä båşlädi.

(2) Tursunbåy tämşändi. Şor kölmäk içäverib Tursunbåy çåy tämini unutäyåzgän edi. Şu tåpdä ungä Zebidän körä qolidägi qumğån alå tuyulib ketdi.

(3) Toqayning äylänä cåyidän Cännät xålä bir quçåq ildiz årqaläb çıqdi. U betåbligidän ildizlärni äräng kötärib kelärdi. Årqasidägi yükdän münkäyib burni yergä tegäy–tegäy derdi. Nåtäniş yigit şudgårdän yügürib çıqib årqasidän yükni åldi. Kämpir qatib ketgän belini siläb, yergä otirib qåldi. Tursunbåy bu manzäräni körib turärdi. Şu tåpdä uning közigä bu nåtäniş bålä nihåyätdä bädbäşärä, nihåyätdä yåvuz bolib körindi.

(4) Göyå ånäsining mehrini şu bålä undän tårtib ålib qoyäyåtgändek. Uni ånäsidän begånä qıläyåtgändek tuyuldi.

(5) Nåtäniş bålä ildiz båylämini yelkäsidä äzåd kötärib çådir täräfgä qaräb pildiräb ketdi. Şudgårdä Cännät xålä bilän Zebixån qåldi.

(6) Tursunbåy bir intiliş bilän qamiş åräsidän çıqdi–yü, yürägi dåv bermäy årqasigä tisärildi.

(7) Uning köksidä Zebigä nisbätän qandäydir älämli öç yånärdi. Zebixån Cännät xåläni suyäb märzägä ålib çıqdi. Käpä åldidägi qamiş ğarämigä ötqazdi. Qumğåndän çåy quyib tutdi. Kämpir quruqşäb qålgän lablärini piyålägä tutdi–yü, negädir içmäy toqay tåmångä qarädi.

(1) Zebi ibrikten toprak kâseye çay koyup delikanlıya götürdü. Delikanlı bir an çapasını yere bırakıp elinden kâseyi aldı. Zebi'ye baka baka içmeye başladı.

(2) Tursunbay mırıldandı. Tuzlu su içince Tursunbay çay tadını neredeyse unutmuştu. O anda o Zebi'ye göre elindeki çaydanlığı daha çok tercih ederdi.

(3) Kamışlığın dolambaç yerinden Cennet teyze bir kucak dolusu kök sırtına alıp çıktı. O hastalığından kökleri güç bela kaldırıyordu. Arkasındaki yükten bükülüp burnu yere değecekmiş gibiydi. Yabancı çocuk sürülmüş tarladan koşup arkasındaki yükü aldı. Yaşlı kadın tutulan belini ovuşturup, yere oturdu. Tursunbay bu manzarayı görüyordu. O anda onun gözüne bu yabancı çocuk çok daha çirkin, çok daha acımasız olarak göründü.

(4) Sanki annesinin sevgisini bu çocuk ondan çekip almış gibi. Onu annesinden ayıracakmış gibi hissetti.

(5) Yabancı çocuk kök yığınını omzuna yükleyip çadır tarafına doğru hızla gitti. Sürülü tarlada Cennet teyze ile Zebihan kaldı.

(6) Tursunbay bir hevesle kamışlar arasından çıktı, ama cesaret edemediğinden arkasına geri çekildi.

(7) Onun kalbinde Zebi'ye göre ne zamandır acı verici öç alma ateşi yanıyordu. Zebihan Cennet teyzeye dayanıp yola çıktı. Baraka önündeki kamış yığınına geçirdi. Çaydanlıktan çay koydu. Yaşlı kadın kuruyan dudaklarını kâseye tuttu, ama bir süre içmeden kamışlık tarafına baktı.

(1) U qolidägi çâyni häm bâläsigä ilinärdi. Tursunbây tupugini yutdi. U öz ânäsini yaxşi bilädi. Ägär u şu tâpdä uning yânidä bolgändä älbättä qolidän âlib şu çâyni içärdi. Ânä bir qultum suvgä zâr bolib turgän bolsä häm bari bir âlib içärdi. Çünki ânäsi özi yemäy, ungä yedirgän, özi içmäy, ungä içirgän.

(2) Yigit otinni täşläb qäytib keldi. Cännät xâlägä nimädir dedi. Kämpir bâşini säräk–säräk qılib ornidän turdi. Munkäygäniçä çâdir täräfgä qaräb ketdi.

(3) Zebi bilän nâtäniş bâlä ârqasidän qaräb qâ–**(148)**lişdi. Zebi qamiş üstidä yâtgän fufâykäni âlib yigitning yelkäsigä täşläb qoydi.

(4) Tursunbây titräb ketdi. Qolläri muştgä äyländi. Tişläri ğıçirlädi.

(5) Tâl şâxigä ilingän temirni kimdir tâş bilän urdi. Uning zälvärli âvâzi çöl boyläb yängräb ketdi.

(6) Âşpäz âdämlärni tüşlikkä çaqiräyâtgän edi. Zebi bilän nâtäniş yigit oşä yâqqa qaräb ketä bâşlädi. Yoldä Zebi yigitning bilägigä âsilib âldi.

(7) Bu manzäräni Tursunbây ğazäb bilän küzätib qâldi.

(8) U âçlikni häm, tänhâlikni häm unutdi. Telbädek dâvdiräb bälçıq keçib, böri üyäsidek sâvuq çäyläsigä ketärdi.

(1) O elindeki çayı da çocuğuyla bağdaştırmıştı. Tursunbay yutkundu. O kendi annesini iyi tanıyordu. Eğer o bu anda onun yanında olsa mutlaka elinden alıp bu çayı içerdi. Anne bir yudum suya ihtiyaç duysa da nasıl olsa içerdi. Çünkü annesi kendi yemeyip, ona yedirmiş, kendi içmeyip, ona içirmiş.

(2) Delikanlı odunu bırakıp geri döndü. Cennet teyzeye bir şey söyledi. Yaşlı kadın başını sağa sola sallayıp yerinden kalktı. Eğilerek çadır tarafına doğru gitti.

(3) Zebi ile yabancı çocuk arkasından bakıp kal–**(148)**dılar. Zebi kamış üstünde duran gömleği alıp delikanlının omzuna koydu.

(4) Tursunbay titredi. Elleri yumruğa döndü. Dişleri gıcırdadı.

(5) Söğüt dalına bağlanan demire biri taş ile vurdu. Onun güçlü sesi çöl boyunca yankılandı.

(6) Aşçı insanları öğle yemeğine çağırıyordu. Zebi ile yabancı delikanlı o tarafa doğru gitmeye başladılar. Yolda Zebi delikanlının bileğine asıldı.

(7) Bu manzarayı Tursunbay öfkeyle seyrediyordu.

(8) O açlığını da, yalnızlığı da unuttu. Deli gibi ne yapacağını bilmeden balçık geçip, kurt yuvası gibi soğuk kulübesine gidiyordu.

(1) Tursunbåy hämmä närsädän keçgändä häm birgänä şu Zebidän keçmäs edi. Şu tänhålikdä häm könglining bir çekkäsidä qaçånlärdir u bilän tåpişiş ilinci yäşärdi. Endi u şu ilincidän häm mährum bolgänigä işåndi. Zebixån uning åxirgi ilinci edi. Uning cärängli külkiläri hämån qulåqläri åstidä yängräb turärdi. Uning sänät äsäridek körkäm qåmäti köz åldidä turärdi. Birinçi bår öpgändägi läbidä ümrbåd qålgän älläqandäy tåtli mäzä hämån uni tämşäntirärdi.

(2) Endi–çi? Endi bu gäplär bir xayål, bir röyå bolib qåldi.

(3) Tursunbåyni häyåtdä uşläb turädigän heç närsä qålmädi.

(4) Tursunbåy hissiz häm yaşäy ålärdi. Yigitlik qasämidän keçä ålgän, ånä vücudini kemiräyåtgän därdni pisänd qılmägän, şärmändälikdä yäşäşgä råzi bolä ålgän yigitdä yänä qandäy his bolişi mümkin?

(5) Şulärning bärigä köngän ådäm sevgisiz häm yäşäşi mümkin.

(6) Tursunbåy änä şundäy bolib qålgändi.

X

(7) Çöl bahårini heç qayerning bahårigä oxşätib bolmäydi. Håzirginä yäşnäb turgän åsmånni bir zumdä qorğåşindek bulut oräydi. Şätir–şutur yåmğır quyädi. Måmaqaldıråq yerü kökni lärzägä sålib qaldiräydi. Şämşirdek yältirägän çaqın çölning ålislärigäçä yåritädi **(149)**.

(1) Tursunbay her şeyden vazgeçerdi de bir tek bu Zebi'den vazgeçmezdi. Bu yalnızlıkta da kalbinin bir köşesinde bir gün onunla buluşma umuduyla yaşıyordu. Şimdi o bu umudunda da mahrum olduğuna inandı. Zebihan onun en son umuduydu. Onun şen şakrak gülüşü hâlâ kulaklarında yankılanıyordu. Onun sanat eseri gibi güzel endamı gözünün önünden gitmiyordu. İlk defa öptüğünde dudağında ömür boyu kalan bir tatlı hâlâ onun dudaklarındaydı.

(2) Ya şimdi? Şimdi bu sözler bir hayal, bir rüya olarak kaldı.

(3) Tursunbay'ı hayatta tutan hiçbir şey kalmadı.

(4) Tursunbay duygusuz da yaşayabilirdi. Delikanlılık yemininden vazgeçmiş, anne vücudunu kemiren hastalığı önemsememiş, rezillikte yaşamaya razı olmuş delikanlıda yine nasıl duygu olması gerek?

(5) Bunların hepsine razı olan insan sevgisiz de yaşaması mümkün.

(6) Tursunbay işte böyle oluvermişti.

X

(7) Çöl baharı hiçbir yerin baharına benzetilemez. Demin çiçeklenen göğü bir anda kurşun gibi bulut kuşatıyordu. Şakır şakır yağmur yağıyordu. Gök gürültüsü yeri göğü sarsıyordu. Kılıç gibi parlayan yıldırım çölün uzaklarına kadar aydınlatıyordu **(149)**.

(1) Hämmä özini pänägä ålädi. Köplär yåmğırdän qåçib ulgurmäyåq, åftåb yänä çaraqläb ketädi. Tänni yäyrätädigän biräm ğaläti şäbädä esädi. U qırlärdä topıqqa yetib qålgän mäysälärning täråvätli isini ålib kelädi.

(2) Çöl åsmånidä nurli işkåm bolib kämäläk päydå bolädi. Uning beqasäm rängi änçä vaqtgäçä oçmäy turib qålädi.

(3) Bäzän åftåb häm çäraqläyverädi, cälä häm quyäverädi. Bunaqa päytdä ådämlär, böri båläläyäpti, deyişädi.

(4) Näymänliklär bähårning änä şundäy künlärini keçirişäyåtgän edi. Ulärning bu yergä kelişgänigä ikki yärim åydän åşib qåldi. Şu päytgäçä toqaydä älläqançä yerni şudgår qılib qoyişdi.

(5) Öz uçästkäsini ağdärib bolgän Nizåmcån endi qoş åt qoşilgän sıxmålä ketidä tinimsiz yer tekisläydi. Måläning täråq sıxlärigä iläşgän qamiş ildizlärini yığib, ğaräm qılädi. Uning qolläri işdä, közi şudgårdä, ämmå xayåli Zebixåndä edi.

(6) Zebixån säkkiz kün boldi Zirillämägä ketgän. Qurt tutyäpti. Cännät xålä yärimcån bolib yåtib qålgän. U gåh hüd, gåh behüd. İkråmcån bir åyåqläb şudgår kezädi.

(7) Cännät xålä şu ähvåldä häm sudrälib işläyåtgänlär åldigä kelädi. Ğımirsib ulärgä çåy täşiydi. Eri qänçä kåyisä häm pärvå qılmäydi. İkki künginä yåtädi–dä, yänä qumğån kötärib şudgårgä kelädi, yå bolmäsä toqaygä kirib otinbåp ildiz terädi.

(1) Herkes kendini barınağa attı. Çoğu kişi sağanak yağmurdan kaçıp daha kurtulamadan, güneş yine parladı. Vücudu dinlendiren bir garip rüzgâr esti. O kırlarda topuğa ulaşan çimenlerin taze kokusunu getirdi.

(2) Çöl göğünde ışıklı çardak gibi gökkuşağı meydana geldi. Onun sonsuz rengi uzun zaman etkisini kaybetmeden durdu.

(3) Bazen hem güneş parlıyor, hem de yağmur yağıyordu. Böyle zamanlarda insanlar, kurt yavruluyor, derlerdi.

(4) Naymanlılar baharın işte böyle günlerini geçiriyorlardı. Onların buraya gelmelerinin üzerinden iki buçuk ay geçmişti. Bu zamana kadar kamışlıkta birçok yeri sürüp tarla yaptılar.

(5) Kendi arazisini sürüp bitiren Nizamcan şimdi iki at koşulan tırmık arkasında durmadan yer düzlüyordu. Tırmığın tarak dişlerine yapışan kamış köklerini toplayıp, yığıyordu. Onun elleri işte, gözü tarlada, ama aklı Zebihan'da idi.

(6) Zebihan Zırıllamaya gideli sekiz gün oldu. İpek böceği tutuyordu. Cennet teyze hastalandığından yatıyordu. O kâh iyi, kâh kötü. İkramcan bir ayakla tarla geziyordu.

(7) Cennet teyze bu halde de sürüklenip çalışanların yanına geliyordu. Oyalanarak onlara çay taşıyordu. Kocası ne kadar azarlarsa da umursamıyordu. İki gün yatıyor, ama yine ibriği alıp tarlaya geliyordu, yahut kamışlığa girip yakmaya yarar kök topluyordu.

(1) —Otinning sirä zärurligi yoq. Pok ildizdän otin çıqmäs, bu otindän tütün çıqmäs. Nimä qıläsiz ildiz yığib.

(2) Tolänbåyning gäpi ungä kår qılmäydi. Bari bir ildiz yığib keläverädi.

(3) Cännät xålä bütünläy yåtib qålişdän qorqardi. Yåtib qålsäm, Tursunbåyning håli nimä keçädi, deb täşvişlänädi.

(4) U bir haftädän beri oğlini körgäni yoq. Tursunbåy bilän bundän yetti kün åldin uçräşgändä:

(5) —Båläm, ådämlärdän äcrälib çıqålmäyäpmän. Åvqatingni zåvur årqasigä qåyib ketämän, – deb täyinlägän edi.

(6) Şundän beri ikki märtä åvqat åbårib qoydi. Här bårgändä boşägän tåvåqni ålib kelärdi **(150)**.

(7) Bugün hämmä bäråbär şudgårgä çıqqan. Här yer–här yerdän boğib pål ålişyäpti. Üç kün içidä pål tårtib bolişsä känäldän ärıq åçib kelişädi. Hämmäning däläda bolişi Cännät xåläning äyni muddääsi edi. U keçädän beri ornidän turålmäy yåtgän bolişigä qarämäy vaqtni ğanimät tåpib, çådir årqasigä ötib qåzån åsdi. Goştsiz bolsä häm palåv dämlädi–dä, erining kelib qålişidän qorqib däm yedirmäy süzib åldi. Qumğåndä qaynäb turgän suvni grelkägä quyib bir käft kök çåy såldi–dä, münkilläb årqa yol bilän toqaygä ketdi. Beligä båyläb ålgän grelkä paxtäli nimçädän ötib bıqınini küydirärdi. Ämmå u münkäygäniçä älämgä tişini tişigä qoyib çıdäb bårärdi.

(1) —Odunun hiç gerekliliği yok. İçi çürümüş kökten odun çıkmaz, bu odundan duman çıkmaz. Ne yapacağız kök yığıp.

(2) Tolanbay'ın sözü ona kâr etmiyordu. Ne yapıp yapıp kök yığıp geliyordu.

(3) Cennet teyze tamamen yatıp kalmaktan korkuyordu. Yatarsam, Tursunbay'ın hâli ne olacak, diye endişe ediyordu.

(4) O bir haftadan beri oğlunu gördüğü yok. Tursunbay ile bundan yedi gün önce buluştuğunda:

(5) —Yavrum, insanlardan ayrılıp çıkamıyorum. Yemeğini drenaj kanalı arkasına koyuyorum, – diye tembihlemişti.

(6) Ondan beri iki kez yemek götürüp koydu. Her gidişinde boşalan tabağı getiriyordu **(150)**.

(7) Bugün herkes birlikte tarlaya çıkmış. Her taraftan sıkıştırıp yol yapıyorlardı. Üç gün içinde yolu bitirebilirlerse kanaldan ark açıp geleceklerdi. Hepsinin kırda olması Cennet teyzenin tek arzusuydu. O geceden beri yerinden kalkamamasına rağmen vakti ganimet bilip, çadırın arkasına geçerek kazana yemek koydu. Etsiz olsa da pilav yaptı ve kocasının gelmesinden korkup demlendirmeden kaba koydu. İbrikte kaynayan suyu tandıra koyup bir avuç yeşil çay koydu ve beli bükülerek arka yoldan kamışlığa gitti. Belinde taşıdığı tandır pamuklu yelekten geçip böğrünü yakıyordu. Ama o eğilerek acıya dişlerini sıkıp katlanıyordu.

(1) —Peşänäm qursin, ne künlärgä qåldim.

(2) U toqay içigä kirib täşqaridän qarägän kişining näzäri tüşmäydigän bolgändän keyinginä grelkäni belidän åldi. Terlägän ekän, bahår şäbädäsi tänini yäyrätib yubårdi. Köyläk yåqalärini yeçib råhatländi.

(3) Cännät xålä köp oylädi. Båläsining, erining, özining taqdiri toğrisidä cudä köp oylädi, oyining åxiri şu boldi: «Bu xıldä yäşäb bolmäydi, endi bäs! Tursunbåyni insåfgä keltiriş keräk. Egilgän båşni qılıç kesmäydi. Uruşgä bårsin. Özini åqläsin. Yägånä yol şu! Ägär Tursunbåy könmäsä, uni özim tutib berämän. Şundäy qılämän!»

(4) Ånäning qaråri qatiy edi.

(5) U Tursunbåyning çäyläsigä yaqın bårgändä birdän yürägi håvrıqib ketdi. Båläsi dåimå çäylä åldidä tizzäsini quçåqläb otirärdi. Negä körinmäydi? Kämpir şåşib çäylä içigä båş suqdi. Tursunbåy qamiş üstidä közlärini yumib yåtibdi. Ånä qorqib ketdi. Özini uning üstigä täşlädi. Tursunbåy közini åçdi, ungä älämli qarädi.

(6) —Sengä nimä boldi, båläginäm?

(7) Tursunbåydä älläqandäy şer küçi päydå boldi–yü, säpçib ornidän turib ketdi. Keyin därmånsizlänib yänä yånbåşigä yıqildi.

(8) —Nimä boldi? Tåbing yoqmi?

(1) —Talihime yanayım, ne günlere kaldım.

(2) O kamışlık içine girip dışarıdan kimsenin bakmadığına emin olduktan sonra sıcak su torbasını belinden aldı. Terlemişti, bahar rüzgârı tenini soğutmuştu. Gömlek yakalarını çözüp rahatladı.

(3) Cennet teyze çok düşündü. Yavrusunun, kocasının, kendinin kaderi hakkında çok fazla düşündü, düşüncesinin sonunda şu oldu: «Bu şekilde yaşanamaz, artık yeter! Tursunbay'ı insafa getirmek gerekli. Eğilen başı kılıç kesmez. Savaşa gitsin. Kendini aklasın. Tek yol bu! Eğer Tursunbay razı olmazsa, onu kendim tutuvereceğim. Böyle yapacağım!»

(4) Annenin kararı kesindi.

(5) O Tursunbay'ın barakasına yaklaştığında yüreği hızlı atmaya başladı. Yavrusu sürekli baraka önünde dizlerini kucaklayarak otururdu. Niye görünmüyordu? Yaşlı kadın aceleyle baraka içine başını soktu. Tursunbay kamış üstünde gözlerini yummuştu. Anne korktu. Kendini onun üstüne attı. Tursunbay gözünü açtı, ona üzüntüyle baktı.

(6) —Sana ne oldu, yavrucuğum?

(7) Tursunbay'da bir aslan gücü meydana geldi, atılıp yerinden kalktı. Sonra halsizleşip yine yerine yığıldı.

(8) —Ne oldu? Hasta mısın?

(1) Tursunbåy äräng cävåb berdi:

(2) —Bir häftädän beri tuz tåtgänim yoq.

(3) —Axir ikki märtä åvqat keltirib qoygändim–kü.

(4) —Boş tåvåqdän båşqa närsä körgänim yoq **(151)**.

(5) Cännät xålä här gäl tåvåqni ålgäni bårgändä tåvåq tupråqqa qårişib yåtgänini körärdi. Bıråq, u oğlining felini bilgänidän, özi şunaqa, u yerdägi çöpni bu yergä ålib qoymäsdi, deb qoyä qålärdi! Båläning äybi qaçån ånäsigä bilinibdi, deysiz! Qänçä xavf–xatärdä pişirgän åvqati båläsigä buyurmäyåtgän ekän, uni itlär täläşib yeyişäyåtgän ekän.

(6) Cännät xålä romålgä orälgän tåvåqni şåşib oğlining åldigä qoydi. Tursunbåy kir bolib ketgän päncälärini bäråbär tåvåqqa tıqib ğıcimläb åğzigä sålärdi. İkki–üç åşämdäyåq tåvåq boşädi. Ånä grelkadän såpål piyålägä çåy quyib båläsigä tutdi. Tursunbåy ålä turib qoli qaltiräb piyåläni tüşirib yubårdi. Közläri åläyib ånä tizzäsigä båşini täşlädi.

(7) Bädänidän äçimsıq ter hidi kelib turgän båläni ånä bağrigä båsib båşläridän silädi.

(8) Tursunbåyning isitmäsi baländ edi.

(9) —Bezgäk tutyäpti seni, båläm. Yür, yür, ketäylik. Seni ålib ketgäni keldim.

(1) Tursunbay güç bela cevap verdi:

(2) —Bir haftadan beri tuz tattığım yok.

(3) —Sonra iki kez yemek getirip koymuştum ya.

(4) —Boş tabaktan başka bir şey görmedim **(151)**.

(5) Cennet teyze her defasında tabağı almaya gittiğinde tabağın toprağa battığını görüyordu. Ama o oğlunun huyunu bildiğinden, o böyle, oradaki çöpü buraya koymazdı, diye düşünürdü. Yavrusunun suçu ne kadarını annesi biliyordu, diyorsunuz! Kaç tehlikede pişirdiği yemeği yavrusuna vermiyormuş, onu köpekler talan edip yiyorlarmış.

(6) Cennet teyze başörtüsüne saklanan tabağı aceleyle oğlunun önüne koydu. Tursunbay kirlenmiş ellerini aynı anda tabağa batırıp mıncıklayarak ağzına atıyordu. İki–üç avuçta tabak boşaldı. Anne tandırdan toprak kâseye çay koyup yavrusuna tuttu. Tursunbay alırken eli titreyince kâseyi düşürüverdi. Gözleri büyüyüp annesinin dizine başını koydu.

(7) Vücudundan acımsı ter kokusu gelen çocuğu anne bağrına basıp başını okşadı.

(8) Tursunbay'ın ateşi yüksekti.

(9) —Sıtma tutmuş seni, yavrum. Yürü, yürü, gidiyoruz. Seni götürmeye geldim.

(1) Tursunbây cävâb ornigä ingrädi.

(2) Şu tâpdä Cännät xâläning közigä dünyâ qâp–qârâñğı bolib ketdi. Öz därdini unutdi. Bâşidägi româlini yeçib kölmäkdän holläb kelib, oğlining peşänäsigä bâsdi. Bâläsi közini âçmäy ingrädi.

(3) Cännät xâlä ârıq barmâqläri bilän oğlining yüzläridän siläb, közlärini bir nuqtägä tikkäniçä âvâz çıqazmäy yığlärdi.

(4) Ârzulär şamâlgä uçdi. Hâmilälikdän tâ şu küngäçä qılgän ümidläri tamâm boldi. Bâläsining yolgä kirgän kündägi quvânç, tili çıqib, birinçi märtä äyä, degändägi âläm sältänätigä teng şâdliklär, dädäsi âpiçläb güzärgä âlib çıqib ketäyâtgändä eşik âldidä ârqasidän qaräb qâlgändägi heç närsägä teng körib bolmäydigän baxt, birinçi bâr mäktäbgä küzätgändä âppâq köyläk, ğarç sâlib tikilgän etik kiyib çâpqılläb ketäyâtgändägi tângdek, heç qaçân körmägän tâng... Hämmäsi, hämmäsi ânä köz âldidän bir–bir ötäverdi.

(5) Tursunbây älähsirärdi.

(6) —Yängi tonim qani, etigim... Zebi, Zebi! Zebi! Eşikni kim täqıllätyäpti, âçmä! Âlmä pişib qâpti–kü. Kelyäpti, kelyäpti! Velâsipedimgä tegmäsin! Etigimni târt! Âşingni yemäymän! Zebi qani?!

(1) Tursunbay cevap yerine inledi.

(2) O anda Cennet teyzenin gözüne dünya kapkara gözüktü. Kendi hastalığını unuttu. Başındaki örtüyü çıkarıp gölette ıslatıp, oğlunun alnına koydu. Yavrusu gözünü açmadan inledi.

(3) Cennet teyze zayıf parmaklarıyla oğlunun yüzünü okşayıp, gözlerini bir noktaya dikerek ses çıkarmadan ağlıyordu.

(4) İstekler rüzgârla uçtu. Hamilelikten ta bu güne kadar olan ümitleri son buldu. Yavrusunun ilk yürüdüğü gündeki kıvanç, dillenip, ilk kez anne, dediğindeki dünya saltanatına denk mutluluklar, babası sırtına bindirip çarşıya götürdüğünde kapı önünde arkalarından baktığındaki hiçbir şeye denk olmayan baht, ilk kez ilkokula gönderdiğinde bembeyaz gömlek, köseleden dikilen çizme giyip koşarak gittiğindeki servet gibi, hiçbir zaman görmediği servet… Hepsi, hepsi annenin gözü önünden bir bir geçiverdi.

(5) Tursunbay hafif sayıklıyordu.

(6) —Yeni kaftanım hani, çizmem… Zebi, Zebi! Zebi! Kapıyı kim çalıyor, açma! Elma olgunlaştı! Geldi, geldi! Bisikletime değmeyin! Çizmemi çek! Yemeğini yemeyeceğim! Zebi hani?!

(1) Cännät xåläning yüräk–bağri ezilib ketdi. Nimä **(152)** qılsin? Nimä qılsä, båläsining därdigä em bolädi? Çåräsiz! Uning därdini yengillätişgä heç qandäy imkån yoq. Båläsi quvğın. Hämmä eşik berk. Åçıq hävå häm ungä berk. Şu tårginä toqaydän båşqa mäkåni yoq uning. Bu cåy häm uni ümrbåd saqläyålmäydi.

(2) Ånä ikki qolini åsmångä kötärib färyåd çekdi.

(3) —E, xudå, mendä şunçä qasdıng bårmidi!

(4) Uning hävågä kötärilgän qolläri şalåpläb ikki tizzäsigä tüşdi. U şu köyi qänçä otirgänini bilmäydi. Ätråfni qårånğılik båsgän, qamişlär şämåldä såvuq guvulläydi. Yånidä yåtgän båläsi oqtin–oqtin äyänçli ingräydi. Şu päytdä ålisdän kimningdir, «Cännnäääät», deb qıçqırgäni eşitildi. Ånä huşigä kelib qulåq tutdi. Oşä åvåz yänä bir neçä bår täkrårländi.

(5) Cännät xålä ornidän turdi. Qårånğıdä båläsining bäşäräsi körinmäsdi. Yänä otirib timirskilänib peşänäsini tåpdi. Hämån ıssıq.

(6) Ånä ikki ot åräsidä qåldi. Ketsä, båläsidän köngli tinçimäydi. Kim bilädi, håli nimä keçädi? Ketmäsä, håzir uni qıdirib kelib qålişädi. Undä nimä bolädi?

(7) U båläsining peşänäsidän qolini ålmäy turäverdi. Uni çaqiräyåtgän åvåz bårgän säri yaqınläşäverdi. Ånä şåşib çäylädän çıqdi.

(1) Cennet teyzenin yüreği parçalandı. Ne **(152)** yapsın? Ne yapıp, yavrusunun derdine çare olacak? Çaresiz! Onun derdini hafifletmeye hiçbir imkân yok. Yavrusu aranıyor. Her kapı kapalı. Açık hava bile ona kapalı. Bu dar kamışlıktan başka mekânı yok onun. Bu yer de onu ömür boyu saklayamaz.

(2) Anne iki elini göğe kaldırıp feryat etti.

(3) —Ey, Allah'ım, ben bunca derdi hak ediyor muyum?

(4) Onun havaya kaldırdığı elleri şap diye iki dizinin üzerine düştü. O bu halde ne kadar oturduğunu bilmiyordu. Etraf kararmış, kamışlar rüzgârda ürkütücü bir şekilde hışırdıyordu. Yanında yatan çocuğu zaman zaman acınacak bir şekilde inliyordu. O anda uzaktan birinin, "Cenneeeet", diye bağırdığı işitildi. Anne kendine gelip kulak verdi. O ses yine birkaç kez tekrarlandı.

(5) Cennet teyze yerinden kalktı. Karanlıkta yavrusunun yüzü görünmüyordu. Yine oturup el yordamıyla alnını buldu. Hâlâ sıcak.

(6) Anne iki ateş arasında kaldı. Gitse, yavrusunu merak edecekti. Kim bilecekti, ne halde olduğunu? Gitmese, şimdi onu aramaya gelirlerdi. O zaman ne olacak?

(7) O yavrusunun alnından elini çekmeden kalktı. Onu çağıran ses gittikçe yaklaşmaya başladı. Anne acele edip kulübeden çıktı.

(1) Qamişlär åräsidän bir neçä cåydä mäşälä körindi. Här täräfdän «Cännät! Cännät!» degän tåvuşlär kelärdi.

(2) Uni ädäşgän, yå bolmäsä birån fälåkätgä yolıqqan gümån qılib hämmä bärävär åyåqqa turgän edi.

(3) Cännät xålä cån hålätdä şudgår ålingän täräfgä yügürä båşlädi. U qamiş åräsidän çıqişi bilänåq Nizåmcån yolıqdi.

(4) —Qayåqdä yüribsiz, äyä, tinçmisiz?

(5) Cännät xålä uning Nizåmcånligini åvåzidän tänidi. Nimä deyişini bilmäy ğoldirädi.

(6) Nizåmcån åvåzining båriçä toqaygä qaräb qıçqırdi.

(7) —Keläveringlär! Cännät äyäm bu yåqdälär!

(8) U bir neçä märtä ätråfgä şundäy deb qıçqırgändän keyin mäşälälär şu täräfgä qaräb kelä båşlädi. Birinçi bolib åqsåqlänib İkråmcån keldi. Birpäsdä uni mäşälä kötärgänlär oräb ålişdi.

(9) —Qayåqdä yüribsän?

(10) Cännät xålä cåvåb berålmädi. Uning közläri **(153)** becå. Faqat qollärini müttäsil silkitib toqay täräfgä qaräb qıçqirärdi. Ånä aqldän åzgän edi. Nizåmcån uni suyäb çådir åldigä ålib kelgünçä tergä pişib ketdi. Cännät xålä hämån toqaygä qaräb qıçqirär, uning qolidän çıqib oşä yåqqa yügürmåqçi bolärdi. Çådir içigä kirişgändä, u birdän cimib qåldi. Håldän tåyib töşäkkä özini täşlädi–yü, qımirlämäy şiftgä tikilib yåtäverdi.

(1) Kamışlar arasından bir yerde meşale görünüyordu. Her taraftan “Cennet! Cennet!” diye sesler geliyordu.

(2) Onun yolunu kaybettiğinden, ya da bir felakete uğradığından şüphe edince hep birlikte yola düşmüşlerdi.

(3) Cennet teyze can havliyle tarla tarafına doğru koşmaya başladı. O kamış arasından daha çıkar çıkmaz Nizamcan ile karşılaştı.

(4) —Neredesin, anne, iyi misin?

(5) Cennet teyze onun Nizamcan olduğunu sesinden tanıdı. Ne diyeceğini şaşırıp mırıldandı.

(6) Nizamcan sesinin yettiğince kamışlığa doğru bağırdı.

(7) —Gelin! Cennet annem burada!

(8) O birkaç kez etrafa böyle bağırdıktan sonra meşaleler bu tarafa doğru gelmeye başladı. İlk kez aksayarak İkramcan geldi. Bir anda onu meşale taşıyanlar kuşattı.

(9) —Nerelerdesin?

(10) Cennet teyze cevap veremedi. Onun gözleri **(153)** dertli. Ama ellerini durmadan sallayıp kamışlık tarafına doğru bağırıyordu. Anne aklını kaybetmişti. Nizamcan ona destek olup çadır önüne getirinceye kadar kan ter içerisinde kaldı. Cennet teyze hâlâ kamışlığa bakıp haykırıyor, onun elinden kurtulup o tarafa koşmak istiyordu. Çadır içine girdiğinde, o birden sustu. Halsiz düşerek döşeğe kendini attı ve kıpırdamadan tavana gözlerini dikiverdi.

(1) Ådämlär birin–ketin tarqab ketişdi. İkråmcån Cännät xåläning åğzigä çåy tutdi. U båşini säräk–säräk qılib içmädi. Därmånsiz qolläri bilän körpäni båşigä tårtib közini yumdi.

(2) U şu yåtgäniçä ertäläb häm közini åçmädi.

(3) U yägånä färzändidän ümid uzålmäy, uning baxtini körålmäy ärmån bilän çådirdä cån bergän edi.

(4) Ertä äzåndä Nizåmcån Tåğagä xabär bergäni Zirillämägä åt çåptirib ketdi. Tüşgä qålmäy İkråmcånning yår–birådärläri grüzåvåydä tåbut bilän yetib kelişdi. Çöl ufqı qızärib turgän keç päytidä märhumäning cäsädi sålingän tåbutni yelkägä ålişdi. Nizåmcån ungä oğil bolib, hässä tutib, tåbut åldigä tüşdi.

(5) Uning öz båläsi toqaydä, qamişlär åräsidän märåsimni küzätib turärdi. U kim väfåt tåpgänini bilmäsdi. Dädäsining tåbut åldidä bel båğläb yığläb ketäyåtgänini kördi–yü, közläri becå bolib ketdi. Axir, u küni bilän ånäsini kütäyåtgän edi. Ungä åvqat ålib kelmåqçi edi. Nimä boldi? Nähåtki, ölgän bolsä? Endi uning håli nimä keçädi? Endi ungä kim åvqat ålib kelädi?

(6) Ånä ungä faqat kiydiriş, yediriş üçün ånä edi, xålås. Ånä uning firåqıdä, därdidä ädå boldi. Båläsi esä bu toğridä oylämäsdi.

(1) İnsanlar birbiri ardından dağılıp gittiler. İkramcan Cennet teyzenin ağzına çay tuttu. O başını sağa sola sallayıp içmedi. Halsiz elleri ile yorganı başına çekip gözünü yumdu.

(2) O bu yattığında sabahleyin de gözünü açmadı.

(3) O tek evladından ümit kesmeden, onun mutluluğunu göremeden gözü arkada kalarak çadırda can vermişti.

(4) Sabah ezanında Nizamcan Dayı'ya haber vermek için Zırıllamaya atla gitti. Öğleye kalmadan İkramcan'ın eş–dostları kamyonda tabut ile geldi. Çöl ufkunun kızardığı geç vakitte merhumenin cesedinin koyulduğu tabutunu omuzlara aldılar. Nizamcan onun oğlu olarak, destek olarak, tabut önüne geçti.

(5) Onun öz çocuğu kamışlıkta, kamışlar arasından töreni izliyordu. O kimin vefat ettiğini bilmiyordu. Babasının tabut önünde umutsuzca ağladığını gördü ya, gözleri dertlendi. Sonra, o gün annesini beklemişti. Ona yemek alıp gelmek istiyordu. Ne oldu? Gerçekten, ölmüş müydü? Şimdi onun hâli ne olacaktı? Şimdi ona kim yemek getirecekti?

(6) Anne ona bir tek giydirme, yedirme için anneydi, sadece. Anne onun ayrılığında, hastalandı. Yavrusu ise bu konuda düşünmüyordu.

(1) Ånä, qazåyim yetib ålämdän ötsäm, båläm öz qoli bilän qabrgä qoyädi, deb ümid qılärdi.

(2) Båläsi qabrgä yaqın kelmäy, börigä oxşäb toqaydän xunuk qaräb turärdi.

(3) Ånä, båläm ârqamdä qålädi, çirâğimni yåqadi, deb niyät qılärdi.

(4) Båläsi bundäy oylärni båşigä keltirmäsdi. U tuğib kättä qılgän ånäsining cäsädini begånälär yelkädä täbärrük qılib kötärib ketäyåtgänlärini körä turib häm bir qadäm åldingä cilmäsdi.

(5) Quyåş qıp–qızil çoğ bolib båtäyåtgän çöl åqşåmidä hicrånzädä, älämzädä, färzänd dâğidä küyib ädå bolgän ånäni tupråqqa qoyişdi **(154)**.

(6) Hämmäning båşi quyi egilgän.

(7) İkrâmcånni Tâğa suyäb turärdi, Nizåmcån qabr yånidä çökkäläb båş egib otirgäniçä hämmä qozğalgändä häm båşini kötärmädi.

(8) Åftåb oçdi. Ufqdä ålåvli bulutlär qåldi. Nizåmcån båşini kötärgändä yältiräb turgän parçä bulutlär küygän qâğâz çoğidek birpäsdä oçdi. Çöl cimcit bolib qåldi. U häsrät–nädâmät bilän bittä–bittä båsib çâdir tâmângä yürä båşlädi.

(9) Kışlâqdän kelgänlär grüzâvâygä çıqib ålişgän, Tâğa Nizâmcånni kütib turgän edi, yånigä çaqirdi.

(1) Anne, ölüp bu dünyadan ayrılsam, yavrum kendi eliyle kabre koyar, diye ümit ediyordu.

(2) Yavrusu kabre yaklaşmadan, kurt gibi kamışlıktan çirkin bir şekilde bakıyordu.

(3) Anne, yavrum arkamda kalır, ışığımı yakar, diye düşünüyordu.

(4) Yavrusu böyle düşünceleri aklına bile getirmiyordu. O, doğurup büyüten annesinin cesedini yabancıların omuzlarında taşıdıklarını görse de bir adım yerinden kıpırdamadı.

(5) Güneşin kıpkızıl kor olup battığı çöl akşamında hicranlı, üzüntülü, evlat acısında yanarak canını veren anneyi gömdüler **(154)**.

(6) Hepsinin başı aşağı eğildi.

(7) İkramcan'a Dayı destek oluyordu. Nizamcan mezar yanında dizi üstü çöküp başını eğerek oturduğunda herkes geldiğinde de başını kaldırmadı.

(8) Güneş battı. Ufukta alevli bulutlar kaldı. Nizamcan başını kaldırdığında pırıldayan parça bulutlar yanan kâğıt alevi gibi bir anda söndü. Çöl sessizleşti. O acı ve pişmanlık ile yavaş yavaş çadır tarafına doğru yürümeye başladı.

(9) Köyden gelenler kamyona çıkmışlardı. Dayı, Nizamcan'ı bekliyordu, yanına çağırdı.

(1) —İnim, çäylädä yåtmä! Körpä–töşägingni kötärib ämäkingning çådirigä kel. Yålğiz qålmäsin, – deb täyinlädi.

(2) Nizåmcån uning äytgänini qıldi. Çådirdä fånär yåqmäy İkråmcån tizzäsini quçåqlägäniçä qımirlämäy otirärdi. Nizåmcån nimä deyişini bilmäy bårdån üstigä orin sålä båşlädi. İkråmcån ungä qayrilib qarämädi häm. Nizåmcån qattıq çärçägänidän yånbåşläşi bilän uxläb qåldi. U ertäläb tång qårånğisidä uyğåndi. İkråmcån häli häm oşändäy qımirlämäy otirärdi. Nizåmcån nimä deb åvutişni bilmäsdi. Nimä deydi? Bålä bolib biråvni yupätmägän. U İkråmcånning yånigä tiz çökib yelkäsigä qolini täşlädi. İkråmcån ungä ögrilib qarädi. Uning åq åräläb qålgän såqållaridä yåş tåmçiläri titräb turärdi.

(3) Nizåmcån özini tutålmädi. Höngräb yığläb yubårdi.

(4) Çådir teşigidän yårişib ketgän åsmånning bir pärçäsi körinib turärdi.

TÖRTİNÇİ BÖLİM

I

(5) Çårteräkning åq örikläri pişdi.

(6) İnåyät åqsåqål Marğilån bilän Çårteräk åräsigä tändä qåyib qålgän. Qışlåqdägilär: «Åq örik pişdi, endi it tinsä tinädi, quş tinsä tinädi, ammå İnåyät åqsåqål tinmäydi», deyişärdi **(155)**.

(1) —Kardeşim, barakada yatma! Yorgan döşeğini alıp amcanın çadırına gel. Yalnız kalmasın, – diye tembihledi.

(2) Nizamcan onun söylediğini yaptı. Çadırda fener yakmayan İkramcan dizlerini kucaklayarak kıpırdamadan oturuyordu. Nizamcan ne diyeceğini bilmeden keçe üstüne yer yapmaya başladı. İkramcan ona eğilip bakmadı da. Nizamcan çok yorulduğundan yanına uzanır uzanmaz uyuya kaldı. O sabahleyin tan karanlığında uyandı. İkramcan hâlâ da öyle kıpırdamadan oturuyordu. Nizamcan ne deyip avutacağını bilmiyordu. Ne diyecekti? Bu yaşa kadar birini avutmamış. O İkramcan'ın yanında diz çöküp omzuna elini attı. İkramcan ona dönüp baktı. Onun beyazlaşan sakallarından gözyaşı damlaları titriyordu.

(3) Nizamcan kendini tutamadı. Hıçkırarak ağlayıverdi.

(4) Çadır deliğinden aydınlanan gökyüzünün bir parçası görünüyordu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I

(5) Çarterek'in beyaz kayısıları olgunlaştı.

(6) İnayet aksakal Margilon ile Çarterak arasında mekik dokumuş. Köydekiler: «Beyaz kayısı olgunlaştı, şimdi köpek dursa durur, kuş dursa durur, ama İnayet aksakal durmaz» diyorlardı **(155)**.

(1) Därhaqıqat, åqsåqålning qoli qoligä tegmäsdi. Kålxåzçilärning håvliläridägi, çårbåğläridägi öriklär pişib yåtibdi. Uni båzårgä åbårib såtädigän erkäklär qani? Hämmäsi uruşdä. Bårläri häm dälädän boşämäydi. Ğozä yägänägä kirgän, pillä hämmäni şåşirib qoygän. Xåtinlär ertä äzåndä dälägä çıqib ketişgäniçä kün båtgändä qäytişädi. Kämpirlär qurt bilän åvårä.

(2) Bütün qışlåqdä bittä bekårçi şu İnåyät åqsåqål. Kålxåzçilärning öriklärini tupi bilän såtib ålädi. Qåq sähärdä örik terib åftåb yåyilmäy, eşäkkä årtgäniçä Marğilån båzårigä qaräb ketädi. Keçäläri eşikni tänbäläb pul sänäydi. Ğıcimlängän bir somliklärni hölläb, sämåvärning qårnigä yåpiştirib däzmålläb, åbdän çiråyli qılib taxläb ålädi. İşi bitgändän keyin häm därråv çözilib yåtä qålmäydi. Såtib ålingän öriklärni egäläri qåqib yemäyåtgänmikän, deb mähälläni mähsiçän äylänib devår nähräläridän qaräb yürädi (käliş kiyib yürsä şalåplätib bildirib qoyişi mümkin).

(3) Bugün Åqsåqål båzårdän keç qäytdi. Özi häm nihåyätdä çärçägän edi. Şunçä yolgä eşäk årqasilän yürib ikki märtä bårib keliş åsånmi! Ortäsidän yirtilgän qızil ottiz somlikni päpirås qåğåz bilän tişining kiridä yelimläb yåpiştiräyåtgän edi, birdän eşik taqilläb qåldi. U şåşib dästurxån üstidägi pullärgä çåpånini yåpdi–dä, eşikkä bårdi.

(1) Gerçekten, aksakalın eli eline değmezdi. Kolhoz çalışanlarının avlularındaki, bahçelerindeki kaysılar olgunlaşmıştı. Onu pazara götürüp satan erkekler nerede? Hepsi savaşta. Kalanlar da kırlarda uğraşmaktan gelemiyor. Pamuk ayıklamaya girmiş, koza herkesi acele ettiriyordu. Kadınlar sabah ezanında tarlaya gittikleri zaman güneş battığında dönüyorlardı. Yaşlılar ipek böceğiyle uğraşıyor.

(2) Bütün köyde bir tek boş gezen İnayet aksakal. Kolhoz çalışanlarının kayısılarını ağacıyla satıyordu. Tam seher vakti kayısı toplayıp güneş yükselmeden, eşeğe yükleyip Margilon pazarına doğru giderdi. Geceleri kapıyı sürgüleyerek para sayardı. Buruşmuş bir somlukları ıslatıp, semaverin gövdesine yapıştırarak düzeltip, iyice güzelleştirip katlardı. İşi bittikten sonra da hemen uzanıp yatmazdı. Satılan kayısıları sahipleri kurutup yememişler mi acaba, diye mahalleyi sadece mesle dolaşıp duvarlara bakardı (lastik ayakkabı giyip yürüse şapırdayıp kendisini belli etmesi mümkün).

(3) Bugün Aksakal pazardan gece döndü. Kendi de sonunda yorulmuştu. Bu kadar yola eşek arkasından yürüyüp iki kez gidip gelmek kolay mı? Ortasından yırtılan kızıl otuz somluğu sigara kâğıdıyla dişinin bulaşığında yapıştırıcıyla yapıştırmıştı, birden kapı takırdadı. O acele edip sofra üstündeki paralara kaftanını örttü ve kapıya gitti.

(1) Påçtälån ekän, xat berdi–yü, indämäy ketäverdi. İnåyät åqsåqål sävådsiz edi. Xatning kimdän kelgänini bilålmäy çıråqqa sålib u yåq–bu yåğigä qarädi. Keyin yånigä qåyib, tağin pul sänäşgä tüşib ketdi. Birdän yüragi håvrıqib yänä xatni qoligä åldi.

(2) —Måliyädän emäsmikin? Båzårkåm pättäçisi yåmån qaräb yürgän edi, bir balå qılib nälåg çıqazgän bolmäsin. Nimä köp, bu zamåndä ğalämis köp.

(3) Dildår ketib qålgändän beri İnåyät åqsåqål keçäsi sirä üyni täşläb çıqib ketmäsdi. Sämåvärgä–kü, örik pişgändän beri åyåq båsmäy qoygän. Nimä qılsin? U pullärini qıyiğigä tügib tonining içidän beligä sirib båğlädi–dä, köçägä çıqdi. Simyåğåç tägidä bekinmäçåq oynäyåtgän bålälär åldigä kelib qaysi birigä oqitsäm ekän, deb ändäk oylänib turdi–dä, bittäsini tänläb çetgä çaqirdi.

(4) —Mengä qarä. Håcäkbärri oğlisän–a, ertägä bir **(156)** doppi örik berämän, mänä şu xatti oqib ber. Ävväl qarä–çi, kimdän kelgänäkän?

(5) Bålä xatni ålib, elektrgä sålib, konvert üstidägi yåzuvni oqidi.

(6) —Dildår åpämlärgä kelgän–kü.

(7) —Kimdän kepti? – dedi şåşib Åqsåqål.

(8) —Nizåmcån äkäm yåzibdilär.

(1) Postacıymış, mektup verdi, ama konuşmadan gidiverdi. İnayet aksakal okuma yazma bilmiyordu. Mektubun kimden geldiğini bilemeden yağ lambasına yaklaştırıp orasına burasına baktı. Sonra cebine koyup, yine para saymaya devam etti. Birden yüreği çarparak yine mektubu eline aldı.

(2) —Maliyeden misin acaba? Pazar kuponcusu kötü bakıyordu, bir bela olup vergi çıkarmış olmasın. Ne çok, bu zamanda gammazcı çok.

(3) Dildar gittiğinden beri İnayet aksakal geceleri hiç evi bırakıp gitmezdi. Çayhaneye de, kaysı olgunlaştığından beri ayak basmamıştı. Ne yapsın? O paralarını kuşağına düğümleyip kaftanının içinden beline saklayıp bağladı ve sokağa çıktı. Elektrik direği altında saklambaç oynayan çocukların yanına gelip hangisine okutsam acaba, diye biraz düşündü ve bir tanesini seçip kenara çağırdı.

(4) —Bana bak. Hocakbarrı oğlusun, yarına bir takke **(156)** kayısı vereceğim, bana bu mektubu okuyuver. Önce bak, kimden gelmiş?

(5) Çocuk mektubu aldı ve lambaya tutarak, zarf üstündeki yazıyı okudu.

(6) —Dildar ablama gelmiş.

(7) —Kimden gelmiş? – dedi aceleyle Aksakal.

(8) —Nizamcan ağabey yazmış.

(1) Åqsåqål båläning qolidän konvertni tårtib åldi. Şipillägäniçä årqasigä qäytib eşik åldigä keldi.

(2) —Ähmåq! Endi esing kiribdi. Müsåfirlik, däydilik cåninggä tegibdi–dä. Men bir iş qılsäm bilib qılädigän ådämmän.

(3) Åqsåqålning közigä Dildårlärning åq tünükäli içkäri–täşqarili håvlisi, sigiri, içkäri üygä töşäb qoyilgän qaşqar gilämi körinib ketdi.

(4) Åqsåqål såqålini tutämläb oylärdi.

(5) Xatni åçmäslik keräk. Bulärning işigä äräläşmägänim maqul. Hürkitib qoyämän. Xatni indämäy Dildårgä åbårib berämänü özim heç närsä bilmägän bolib turäverämän. Bu gäl özläri dån ålişib täpişgänläri durust. Men faqat pufläb älängälätib turämän.

(6) Åqsåqål şundän xayål bilän şåşib håvligä kirdi.

(7) Supä åldidägi örikni bir tepgän edi, duv etib tökildi. Äyvåndän tåğåräçä ålib münkäygäniçä bittä qoymäy terib såldi.

(8) U eşikkä kişän qulf urib qudäsinikigä qaräb ketdi. Eşik åçıq edi. U taqıllätmäy öz üyidek kirib båräverdi. Dildår äyvåndä, belänçäkdä uxläb qålgän båläsi yånidä kitåb oqib otirärdi. U Åqsåqålni körib ornidän turdi.

(1) Aksakal çocuğun elinden zarfı çekip aldı. Hızlanarak geri dönüp kapı önüne geldi.

(2) —Ahmak! Şimdi mi aklın başına geldi. Misafirlik, serserilik canına tak etti ya. Ben bir şey yapıyorsam, bilip yapan insanım.

(3) Aksakalın gözüne Dildar'ın beyaz tenekeli iç ve dış avlusu, sığırı, içeri eve döşenen Kaşkar halısı görünüverdi.

(4) Aksakal sakalını tutup düşünüyordu.

(5) Mektubu açmamalı. Bunların işine karışmamam iyi. Ürkütürüm. Mektubu ses çıkarmadan Dildar'a götürüp vereceğim ve ben hiçbir şey bilmiyormuşum gibi davranacağım. Bu defa kendileri yakınlaşıp buluşmaları iyi. Ben sadece üfleyerek sağa sola bakınacağım.

(6) Aksakal bu düşünceyle hızla avluya girdi.

(7) Sofa önündeki kaysıya bir tepti, pat diye döküldü. Eyvandan leğen alıp eğilip bir tane koymadan topladı.

(8) O kapıya zincir kilit vurarak dünürüne doğru gitti. Kapı açıktı. O kapıyı çalmadan kendi evi gibi giriverdi. Dildar eyvanda, salıncakta uyuyakalan yavrusunun yanında kitap okuyordu. O Aksakal'ı görüp yerinden kalktı.

(1) Dildår üydän çıqib ketgändän beri Åqsåqålni körmägändi. Çål häm neväräsini körgäni aqalli birån märtä kelmädi. Künigä ming äylänib, ming örgilädigän qızı bolsä Dildårning közi yårigänini eşitib häm birån märtä hålidän xabär ålmädi. Şuning üçün häm Dildår qaynätäsini såvuqqınä qarşi åldi.

(2) Çål äyvån läbigä otirib fätiha oqıdi. Xål–ahvål sorädi.

(3) —Neväräginämni bir köräy deb keldim. Båläginämdän qålgän tuyåqni bir köräy deb keldim. Äytgänçä, öriging pişgän edi. (Åqsåqål häli häm uning **(157)** könglini şunaqa gäplär bilän yumşätiş payidä edi.) Åğzing tegsin deb ålib kelgän edim. – Çål şundäy deb belbåqqa tügilgän tåğåräçäni surib qoydi. – Qudäm körinmäydilär?

(4) Dildår mäs cävåb berdi.

(5) —Ötgän küni käsälxånägä åbårib qoydik. Säl åğirläşib qåldilär.

(6) Åqsåqål ättäng, attäng, deb båşini säräk–säräk qıldi. U attäng, deyärdi–yü, içidä bu gäpning aksini oylärdi.

(7) —Tirikçiliging qaläy, båläm?

(8) —Binåyidek ötib turibdi.

(9) —Birån nimädän sıqıläyåtgän bolsäng tårtinmäy äytäver.

(10) Åqsåqål şundäy deyä turib belbåğigä qol uzätdi. Qoli büklängän konvertgä tegib uni ätäyin beixtiyår ålgändek qılib közi yaqınigä ålib keldi.

(1) Dildar evden çıkıp gittiğinden beri Aksakal'ı görmemişti. İhtiyar da torununu görmek için hiç olmazsa bir kez gelmedi. Günde bin kez dolaşıp, bir kez uğramayan kızı ise Dildar'ın doğurduğunu duyup da bir kez halini sormadı. Bunun için de Dildar kayınbabasını soğuk karşıladı.

(2) İhtiyar eyvan ağzına oturup dua okudu. Halini hatırını sordu.

(3) —Torunumu bir göreyim diye geldim. Yavrumun kalan parçasını bir göreyim diye geldim. Aklıma gelmişken, kayısın olgunlaşmış. (Aksakal daha da onun **(157)** gönlünü böyle sözlerle yumuşatmak gayretindeydi.) Ağzın tatlansın diye getirmiştim. – İhtiyar böyle deyip kuşağına düğümlenmiş küçük kabı çıkarıp koydu. – Dünürüm görünmüyor hayırdır?

(4) Dildar isteksizce cevap verdi.

(5) —Geçen gün hastaneye kaldırdık. Biraz ağırlaştı.

(6) Aksakal ne yazık, ne yazık, diye başını sağa sola salladı. O ne yazık, dedi ya içinde bu sözün tersini düşünüyordu.

(7) —Hayatın nasıl, yavrum?

(8) —İyi kötü geçip gidiyor.

(9) —Bir şeye sıkılırsan çekinmeden söyleyiver.

(10) Aksakal böyle diyerek kuşağına el attı. Eli, bükülen zarfa değip onu hususi gayri ihtiyari almış gibi yapıp gözü önüne getirdi.

(1) —İyä, esim qursin, şu tåpdä påçtäçi mänävi xatni täşläb ketgändi. Kimdän ekän, oqib bermäysänmi?

(2) Dildår tilär–tilämäs konvertni qoligä åldi. Xatgä qaräb rängi åqardi. Uning häräkätlärini çål zimdän küzätib turärdi.

(3) —Xat mengä ekän.

(4) —Kimdän? – bu gäpni bepärvå äytişgä urindi.

(5) Dildår xatni yånigä qoydi.

(6) —Bir ådämdän ekän.

(7) Åqsåqål håvligä, keksä tut şåxläri engäşib turgän tünükä tåmgä suqlänib birmä–bir qaräb çıqdi. Könglidän, cindek remånt qılsä ellik minggä ketädi, degän oy ötkäzdi.

(8) —Häy, mäyli, båläm, bolmäsäm men ketäy. Sıqilib qålsäng, äytärsän.

(9) Åqsåqål tåğåräni üstüngä tiräb qoyilgän pätnisgä özi boşätib ornidän turdi. Dildår uni küzätib eşik åldigä häm çıqmädi. Qandäy otirgän bolsä şundäy otiräverdi.

(10) Åqsåqål båyä, neväräginämni, båläginämdän qålgän tuyåqni körgäni keldim, degän edi. U belänçäkdä yåtgän neväräsigä qarämädi häm. Büvä bolib u neväräsining yüzini häm körmägän.

(1) —Gelin, aklım nerde, bu zamanda postacı bu mektubu bırakıp gitmişti. Kimdenmiş, okuyuverir misin?

(2) Dildar ister istemez zarfı eline aldı. Mektuba bakınca rengi bembeyaz oldu. Onun hareketlerini ihtiyar gizlice izliyordu.

(3) —Mektup banaymış.

(4) —Kimden? – ihtiyar bu sözü umursamadan söylemeye çalıştı.

(5) Dildar mektubu cebine koydu.

(6) —Bir adamdanmış.

(7) Aksakal avluya, ihtiyar dut dallarının eğildiği teneke çatıya kıskanarak bir bir baktı. İçinden, deli gibi tamir etse elli bine gider, diye düşünce geçti.

(8) —Hey, tamam, yavrum, neyse ben gideyim. Sıkılırsan, söylersin.

(9) Aksakal leğenin üstüne dayandığı tepsiye kendi boşaltıp yerinden kalktı. Dildar onu uğurlamaya kapı önüne de çıkmadı. Nasıl oturmuşsa öyle oturuyordu.

(10) Aksakal daha demin, torunumu, oğlumdan kalan parçayı görmek için geldim, demişti. O salıncakta yatan torununa bakmadı bile. Dede olup o torununun yüzünü de görmemişti.

(1) Dildår bu åilädä sälkäm bir yil yäşäb çålning kimligini bilib ålgän edi. Ulärning içidä bittäginä ådämşävändäsi Nizåmcån edi. U åtäsining **(158)**, åpäsining yüzsizligigä çidålmäy ketib qålgän. Faqat şulär üçünmi? Dildår özigä bundäy sävål berålmäsdi. Ägär şundäy deb sorägüdek bolsä, Nizåmcånning ketib qålişigä eng äsåsiy säbäbçi özi ekänini bilärdi. Änä şuning üçün häm bu toğridä oylämäslikkä häräkät qılärdi.

(2) Åqsåqål köçägä çıqqandän keyin säl nari bårib yänä årqasigä qarädi. Åydindä tünükäsi yältiräb turgän imårätgä änçä qaräb turdi. Keyin üyigä emäs, qızinikigä qaräb ketdi. U Yäkkätutgä yetmäsdänåq qızigä yolıqdi.

(3) —Käyåqdä yüribsiz, dädä? İkki märtä nevärängizni yubårdim, yoqlär, eşik berk, deb qäytib keldi. Xavåtir ålib keläyåtgän edim.

(4) —Keliningning åldigä bårdim. Gäp köp, qızim. Häli äytib berämän.

(5) Åtä–bålä indämäy ketäverişdi. Säl yürgändän keyin çål tilgä kirdi:

(6) —Risål, ertägä Dildårnikigä bårib ciyäningni körib kel.

(7) Risålätning yürägi şuv etib ketdi. Dildår biråntä nağmä çıqazäyåtgän bolsä keräk, deb oylädi. Uning şundäy oyläşgä äsåsi häm bår edi.

(1) Dildar bu ailenin yanında aşağı yukarı bir yıl yaşayınca, ihtiyarın nasıl biri olduğunu öğrenmişti. Onların içinde bir tek yüce gönüllüsü Nizamcan'dı. O babasının **(158)**, ablasının yüzsüzlüğüne katlanamayarak gitti. Ama bunlar için mi? Dildar kendine böyle soru sormazdı. Eğer böyle soracak olsa, Nizamcan'ın gitmesine sebep olanın kendi olduğunu zannediyordu. İşte bunun için de konuda düşünmemeye çalışırdı.

(2) Aksakal sokağa çıktıktan sonra biraz öte gidip yine arkasına baktı. Işıkta tenekesi parlayan binaya uzun süre baktı. Sonra evine değil, kızına doğru gitti. O daha Yakkatut'a ulaşmadan kızına rastladı.

(3) —Nereye gidiyorsun, baba? İki kez torununuzu gönderdim, yoklar, kapı kapalı, diye geri döndü. Endişelenip geliyordum.

(4) —Gelinin yanına gittim. Anlatacak şey çok, kızım. Hemen anlatıveririm.

(5) Baba–kız sessizce gidiyorlardı. Biraz yürüdükten sonra ihtiyar konuştu:

(6) —Risal, yarın Dildarlara gidip yeğenini görüp gel.

(7) Risalet'in yüreği hopladı. Dildar biri doldurmuş olmalı, diye düşündü. Onun böyle düşünmeye hakkı da vardı.

(1) Dildår özini Nizåmcångä molcälläyåtgänini bilib qålgändän keyin yığläb båşigä ådäm toplägän edi. U änä oşändäginä Nizåmcånning yoldä ungä äytgän: «Båyquş! Xånädånimizgä külfät ålib kelding, şumqaläm», degän gäplärining mänåsigä yetgän edi.

(2) Dildår ulärning niyätlärini häm bilib qålgändi. Ulärgä Dildårdän häm uning mülki keräk, şu mülk deb ulärning cåni häläk.

(3) Dildår åtäsinikidän ålib kelgän cämiki mållärini ulärgä täşläb egnidägi kiyim bilän çıqib ketgän edi. Åqsåqål uning üyidägi närsälärni sandıqqa cåyläb eşikkä qulf urgän.

(4) Şu tåpdä Risålätning xayålidän uning oşä målläri ötgän edi. Dildår mållärini dävå qıldimikän? Dädäm, üygä bårib könglini ål demåqçimi? İkkåvi åldinmä–ketin håvligä kirişdi. Bålälär häli häm uxlämäy bir–birini turtib yåtişärdi.

(5) Åqsåqålni körib körpägä burkänib ålişdi. Kättäsi körpädän båş çıqarib büväsigä maqtängännämå qarädi.

(6) —Dädämdän xat keldi. İkkitä ården åptilär.

(7) —Şunaqami, – dedi çål. – Cudä binåyi iş **(159)** bopti, årdiri bårlärgä påyiz tekin emiş. Kelsä Sibirgä ålmä åbårib såtämiz. Qani, qızim, åvqatingni ålib kel.

(8) Risålät likåpdä şävlä ålib kelib åldigä qoydi. Åqsåqål qoli bilän şävlä yeyärkän, qızigä tänbeh berä båşlädi.

(1) Dildar kendinin Nizamcan'a verileceği planını öğrendikten sonra ağlayarak insanları başına toplamıştı. O işte ancak o zaman Nizamcan'ın yolda ona söylediği: «Baykuş! Evimize felaket getirdin, uğursuz», sözlerinin manasını anlamıştı.

(2) Dildar onların niyetlerini de öğrenmişti. Onlara Dildar'dan da onun malı gerek, mal mülk diye onlar canlarını verirler.

(3) Dildar babasından getirdiği bütün malları onlara bırakıp üzerindeki kıyafetle çekip gitmişti. Aksakal onun evindeki şeyleri sandığa yerleştirip kapıyı kilitlemiş.

(4) O zamanda Risalet'in aklından onun o malları geçmişti. Dildar mallarını mı dava etti acaba? Babam eve gidip gönlünü al mı demek istiyor? İkisi ardı ardına avluya girdiler. Çocuklar hâlâ uyumadan birbirlerini dürtüyorlardı.

(5) Aksakalı görünce yorgana örtündüler. Büyüğü yorgandan başını çıkarıp dedesine övünerek baktı.

(6) —Babamdan mektup geldi. İki tane nişan almış.

(7) —Öyle mi, – dedi ihtiyar. – çok güzel iş **(159)** oldu, nişanı alanlara tren bedavaymış. Gelse Sibirya'ya elma götürüp satarız. Hani, kızım, yemeğini getir.

(8) Risalet tabakta şavla getirip önüne koydu. Aksakal eliyle şavla yerken, kızını azarlamaya başladı.

(1) —Bunaqadä tillädän tåğing bolsä häm bir häftädä tämåm qıläsän. Şävlägä häm şunçä goşt såläsänmi. Yåğini qarä, cånvår yüzigä çıqib ketibdi. Yåğ degänni tüpükdekkinäsini qåzångä yälätvårsä bolädi. Xocä mähällädägi käbåbçi bålägä täyinläb qoygänmän, süyäk berädi. Qaynätsäng, änä yåğu mänä yåğ. Båläm, recälik boliş keräk, recälik. Zämån şunaqa.

(2) Åqsåqål barmåqlärining åräsigäçä tilini tıqib yaläb mähsisigä qolini sürtdi.

(3) —Xoş, endi, mänävi gäpdi eşit. Sayåq ukängdän xat keldi.

(4) —Qani? – şåşib sorädi Risålät.

(5) —Xat mengä emäs, Dildårgä.

(6) —Våy ädå bolsin,— dedi çözib Risålät.— Qırğın kegür kennåyisi cigäridän häm äziz bopti–dä.

(7) —Şåşmä, şåşmä, gäp tägidä gäp bår. Xatni bålälärgä oqitmåqçi bolgän edim. Konvertdä, Dildårgä tegsin, deyilgän ekän. Åçmädim. Ukängning endi aqli kirgän. Dildårgä süykälänmåqçi. Bizgä bir nimä deyişgä yüzi çidämägän. Mäyli, özläri tåpişgäni dürüst. Xatni håzir Dildårgä åbårib berdim. U pismığing ilgäri häm xat ålib turgängä oxşäydi, qolimdän ålib bir qarädi–yü, yånigä qåyib qoydi. Håzir oqiyåtgän bolsä keräk. Ätäyin sengä mäslähätgä keldim. Kişi bilmäs biz häm gicgicläb turişimiz keräk. Bu täräfi sillıq köçsä, ukängning åldigä bårib keläsän.

(8) —Özi qayåqdä ekän?

(1) Böylede altından dağın olsa da bir haftada bitirirsin. Şavlaya da bu kadar et koyulur mu? Yağına bak, canlı yüzüne çıkmış. Yağ dediğini tükürük gibi kazana yalatacaksın. Hoca mahallesindeki kebapçı çocuğu tembihledim, kemik verecek. Kaynatırsın, işte şu yağı işte yağ. Yavrum, tasarrufu olmak gerek, tasarruflu. Zaman böyle.

(2) Aksakal parmaklarının arasına kadar dilini sokup yalayıp mesine elini sildi.

(3) —Peki, şimdi, bu sözü iyi dinle. Serseri kardeşinden mektup geldi.

(4) —Hani? – diye telaşla sordu Risalet.

(5) —Mektup bana değil, Dildara.

(6) —Vay kahrolasıca, dedi uzatıp Risalet. – Kırgın gelesice yengesi öz kardeşinden de kıymetliymiş ya.

(7) —Şaşırma, şaşırma, bunun altında bir şey var. Mektubu çocuklara okutmak istedim. Zarfta, Dildar'a verilsin, denilmişti. Açmadım. Kardeşinin şimdi aklı başına geldi. Dildar'a dayanmak istiyor. Bize bir şey demeye yüzü yok. Olsun, kendi aralarında anlaşmaları daha iyi. Mektubu şimdi Dildar'a götürüverdim. O sinsi daha önceden de mektup almışa benziyordu, elimden alıp bir baktı ve cebine koydu. Şimdi okuyor olmalı. Bilerek sana tavsiye vermeye geldim. Farkettirmeden biz de körüklemeliyiz. Bu tarafı düzgün göçse, kardeşinin yanına gidersin.

(8) —Nerdeymiş?

(1) —Unisini bilmädim. Oşä xatgä bitgändir axir, qayerdäligini.

(2) Åqsåqål yånini kävläb törttä on somlikni ålib qızigä uzätdi.

(3) —Çaqalåqqa u–bu ål. Miyåkçä qıl. Yoqläb bårib könglini bilib keläsän. Änä undän keyin ukäng qayåqdä bolsä oşaqqa bårib işni pişitäsän. Özim bårärdimü on yetti tup örik ålib qoygänmän. Vaqtı–dä terib såtib ålmäsäm, pişib qåqı bolib qålädi.

(4) —Men häm qurt tutgänmän–kü, dädä **(160)**.

(5) Çål cerkib berdi.

(6) —Hä, kålxåz sendän minnätdår bolärmidi? Tilingni säl şirinråq qıl. Bolär–bolmäsgä låvilläyvermä. Qudä büväng häm käsälxånädä emiş. Pişib, hilviräb, änä ketämän, mänä ketämän, deb turibdi. Håvlisini naq ellik mingdän köpgä såtsä bolädi. Tayinläb äyt, muhtåc bolsä rözgårdän närsä çıqarib såtmäsin. Nimä keräk bolsä özim xabär ålib turämän.

(7) Risålät dädäsigä mänåli qaräb qåldi. U şu qaräşidäyåq dädäsining içidägi bår gäpni bilib ålgän edi.

(8) Åqsåqål, ölikni özim kömämän, demåqçi. U qudäsining ölişigä qattıq işångän. U köpdän beri şuni kütärdi.

(9) Åqsåqål såqålini selkillätib piçirlärdi:

(1) —Onu bilmiyorum. O mektuba yazmıştır ya, nerede olduğunu.

(2) Aksakal cebini kurcalayıp dört tane on somluğu alıp kızına uzattı.

(3) —Bebeğe ıvır zıvır al. Tatlı yap. Yoklayıp ne olduğunu öğrenirsin. İşte bundan sonra kardeşin nerdeyse oraya gidip işi halledersin. Kendim giderdim ama on yedi tane kayısı alıp koydum. Zamanında toplayıp satmazsam, olgunlaşıp meyve kurusu olacak.

(4) —Ben de ipek böceği tutayım ya, baba **(160)**.

(5) İhtiyar kızdı.

(6) —Peki, kolhoz sana minnettar olur mu? Tatlı dilli ol. Olur–olmaz şeye alevleniverme. Dünür deden de hastanedeymiş. Ölüp, halden düşüp, işte gidiyorum, işte gidiyorum, deyip duruyordu. Avlusunu tam elli binden fazlaya satılır. Öğüt verip söyle, ihtiyacı olursa evden bir şey çıkarıp satmasın. Ne gerek olursa haberim olsun.

(7) Risalet babasına manalı manalı baktı. O bu bakışıyla babasının içinden geçeni biliyordu.

(8) Aksakal, cesedi ben gömerim, demek istiyordu. O dünürünün öleceğine çok inanmış. O çoktan beri bunu bekliyordu.

(9) Aksakal sakalını sallayıp fısıldadı:

(1) —Ölik kömişning özi bolmäydi. Ölgän ölib ketäverädi, qålgängä qıyin. Ölik görgä kirmäsdän xarächät båşlänädi. Bunaqadä recä bilän iş tutmäsä, bår bud–şuddän ächrälib qåliş heç gäpmäs. – Åqsåqål qızigä qarädi. – Kättäng ertägä men bilän båzårgä bårädi. Bittä özim şåşib qålyäpmän.

(2) —Våy, dädä, oqişi bår–kü.

(3) —Bir kün keyin mullä bolädi. Zehni ötkir bålä. Bir–ikki kün bårmäsä häm boläverädi.

(4) Åqsåqål dästurxångä fätiha oqib ornidän turdi. Çıqib ketäyåtgändä åldidägi tutgä qaräb toxtädi.

(5) —Kesgäni kelişsä quvläb sål. Qurt tutişni bildimi, tut ekişni häm bilsin. Çaqasini bermäsä kestirmä.

(6) Çål ketdi. Qårånğidä änçä vaqtgäçä uning yå haq, yå hu, degäni eşitilib turdi.

II

(7) Dildår İnåyät åqsåqål çıqib ketişi bilän därråv xatni qoligä åldi. Åçib oqişgä yürägi dåv bermäy bir müddät konvertgä tikilgänçä turib qåldi. Dildår ornidän urib båläning üstini yåpdi–dä, konvertni åçdi. Qårä qaläm bilän yåzilgän xatni oqiş änçä qıyin edi, şuning üçün häm ornidän turib çıråqqa yaqın keldi.

(8) «*Sälåm, Dildår!*

(1) —Ölüyü gömmekle iş bitmiyor. Ölen ölüp gidiyor, kalana zorluk. Ölü mezara girmeden masraf başlar. Bu şekilde planlı iş yapılmazsa, bütün zenginliğinden hiçbir şey kalmaz. – Aksakal kızına baktı. – Büyüğün yarına benimle pazara gitsin. Tek başıma koşuşturuyorum.

(2) —Vay, baba, okumuş mu acaba?

(3) —Bir gün sonra okuyup bitirir. Aklından geçirir yavrum. Bir–iki gün gitmese de olur.

(4) Aksakal sofraya dua okuyup yerinden kalktı. Çıkıp giderken önündeki duta bakıp durdu.

(5) —Kesmeye gelirlerse kovala gitsin. İpek böceğini beslemesini biliyorlarsa, dut yetiştirmeyi de bilseler. Kuruşunu bile vermezlerse kestirme.

(6) İhtiyar gitti. Karanlıkta uzun zamana kadar onun ya Hak, ya hu, dediği işitildi.

II

(7) Dildar İnayet aksakal çıkar çıkmaz hemen mektubu eline aldı. Açıp okumaya cesaret edemeden bir müddet zarfa gözlerini dikip durdu. Dildar yerinden hızla dönüp çocuğun üstünü örttü, zarfı açtı. Kara kalem ile yazılmış mektubu okumak çok zordu, bunun için de yerinden kalkıp yağ lambasına doğru yaklaştı.

(8) «*Selam, Dildar!*

(1) *Sengä şu xatni yåzib toğri qılyäpmänmi, bil–***(161)***mäymän. Yåzmäsäm, tinç yäşålmäydigängä oxşäymän. Çårteräkdän çıqib ketäyåtgänimdä sengä äytgän äççıq gäplärim üçün qaçånlärdir üzr äytişim keräk edi. Oşä gäp dilimdä tåş bolib yåtmäsin üçün vaqtliråq äytib tinçib ålmåqçimän. Bilmädim, men sening åldingdä günåhkårmänmi, yå sen mening åldimdä günåhkårsänmi? Näzärimdä, ikkåvimiz häm kättäkån ängläşilmåvçilikning qurbåni bolgängä oxşäymiz.*

(2) *Esingdämi? Qänçädän–qänçä årzulärimiz bår edi. Änhår boyläb yärim tüngäçä gäpläşmäy öz xayållärimiz bilän bolib, suvning şälåpläşigä qulåq sålib ketäverärdik. Oşändä mening baxtim ålämgä sığmäydigän bolib tuyulärdi. Qolimni uzätsäm, åyni uşläb ålgüdek edim...*»

(3) Dildår xatdän közini ålib qårånğılikkä tikilgänçä turib qåldi. U şu qårä keçä qaridän oşä yåşligini qıdiräyåtgängä oxşärdi. Teräkning åq ästärli bärgläri milt–milt qılib birläşib ketdi–dä, kättäkån änhårgä äyländi. Erigän qorğåşin betidek såvuq miltiräyåtgän suv yüzidä qıp–qızil ålmälär åqib kelyäpti. Nizåmcån bir qoli bilän tål nåvdäsigä åsilib, bir qolini ålmägä uzätyäpti. Qırğåqqa urilib qäytgän suv tolqın yäsäb ålmäni näri sürib ketdi. Nizåmcån bir qoligä åsilgänçä qåldi...

(1) *Sana bu mektubu yazarak doğru mu yapıyorum, bil–***(161)***miyorum. Yazmasam, sıkıntıdan yaşayamayacak gibiyim. Çarterekten çıkıp gittiğimde sana söylediğim acı sözlerim için çoktan özür dilemem gerekti. O söz kalbimde taş olmasın diye zamanında söyleyip rahatlamak istiyorum. Bilmiyorum, ben senin karşında günahkâr mıyım, ya da sen benim karşımda günahkâr mısın? Bence, ikimiz de büyük anlaşmazlıkların kurbanı olmuşa benziyoruz.*

(2) *Hatırlıyor musun? Pek çok isteklerimiz vardı. Irmak boyunca gece yarısına kadar konuşmadan kendi hayallerimizle baş başa olup, suyun şırıldamasına kulak verip giderdik. O zaman benim mutluluğum dünyaya bedel gibi geliyordu. Elimi uzatsam, ayı avuçlayıp alacak gibiydim…*»

(3) Dildar mektuptan gözlerini ayırıp karanlığa gözlerini dikerek durdu. O bu siyah gece içinden o gençliğini arıyor gibiydi. Kavağın beyaz astarlı yaprakları kıpırdayarak birleşti ve büyük ırmağa döndü. Eriyen kurşun yüzü gibi soğuk kıpırdayan su üstünde kıpkırmızı elmalar akıp geliyordu. Nizamcan bir eli ile söğüt dalına tutunup, bir elini elmaya uzatıyordu. Sahile çarpıp geri dönen su dalga yapıp elmayı ileriye sürükleyip gitti. Nizamcan bir eline asılınca kaldı…

(1) Belänçäkdägi bålä yığläb uning xayålini boldi. Bålä tepäsigä kelgünçä yänä cimidi. Dildår xatgä tikildi. «... *Oşändä båşimgä şunçä sävdålär tüşişini sirä xayålimgä keltirmägän ekänmän. İkkåvimiz häm bålä edik. Änhår boyidä, mäcnüntål åräsidä çömilmåqçi bolib yeçinib turgäningni, mendän qåçib özingni qorquv bilän suvgä täşlägäningni körgänimdä båläligim tugägän edi. Oşändä sen tozğib ketgän såçläring bilän kökrägingni bekitib turgän eding. Bir curnäldä mäşhur İtälyän rässåmi işlägän färiştäning surätini körgänimdä, därråv sen esimgä kelding. Oşä surätdä färiştä xuddi sengä oxşäb såçläri bilän köksini tösib turibdi. Oşändä seni färiştägä oxşätgänmän. Qandåq eding, qandåq eding. Bäländ tepägä çıqib temir yoldä ketäyåtgän påezdgä qaräb qåçgänimiz esingdädir. Oşändä ålis yurtlärgä bårişni xayål qılgändik. Poezd årqasidägi qızil çıråq bizni özi bilän uzåqlärgä ålib ketgändek edi. Tüşimdä häm, öngimdä häm sen eding. Ädirlärgä çirmäşib çıqardik. Såylärdän tap tårtmäy keçib ötärdik* **(162)**.

(1) Salıncaktaki çocuk ağlayınca onun hayalini böldü. Çocuk başına gelinceye kadar yine sustu. Dildar mektuba gözlerini çevirdi. «*…Orada başıma bu kadar olay geleceğini hiç aklıma getirmemiştim. İkimiz de çocuktuk. Irmak boyunda, salkım söğüt arasında banyo yapmak isteyip soyunduğunu, benden kaçıp kendini korku ile suya attığını gördüğümde çocukluğum bitmişti. Orada sen dağılan saçların ile göğsünü kapatmıştın. Bir dergide meşhur İtalyan ressamın yaptığı meleğin resmini gördüğümde, hemen sen aklıma geldin. O resimde melek tıpkı senin gibi saçlarıyla göğsünü kapatmıştı. Orada seni meleğe benzetmiştim. Nasıldın, nasıldın. Yüksek tepeye çıkıp demiryolunda giden trene doğru kaçtığımız aklındadır. Orada uzak memleketlere gitmeyi hayal etmiştik. Tren arkasındaki kırmızı lamba bizi kendiyle uzaklara götürüyormuş gibiydi. Rüyamda da, gerçekte de sen vardın. Tepelere dolanıp çıkardık. Vadilerden korkmadan geçerdik* **(162)**.

(1) *Cälä qüygän künni sirä unutålmäymän. Oşändä ädirning närigi täräfidä åftåb çaraqläb turgän edi, biz täräfgä cälä quyärdi. Åsmåndä esä Märğilån beqasämidek kämäläk tåvlänärdi. İkkälämiz häm yäläng åyåq yügürgänmiz. Kämäläk işkåmining tägidän ötämiz deb yügürgänmiz. Qänçä yügürsäk häm yetålmägänmiz. Äkäm keldi–yü, bir–birimizgä begånä bolib qåldik. Dünyå közimgä qårånği bolib ketdi. İkki märtä özimni öldirmåqçi häm boldim. Qorqåq ekänmän. Öldirålmädim. Kim bilädi, bälki bu qorqåqlik emäsdir. Qaçånlärdir sendän qasd åliş üçün yäşäşim keräk bolgändir.*

(2) *Sen üyimizgä kelin bolib tüşding. Bu üydä men årtıq...*»

(3) Uzåqdä güpilläb turgän dvicåkning åvåzi päsäyä båşlädi. Şiftgä åsığlıq lämpåçkä lip–lip qılib sekin oçdi.

(4) Gügürt yoq edi. Çårteräk xalqı båşqalär qatåri qıyåq[10] çöp işlätärdi. Dildår nimä qılişini bilmäy qolidä xat bilän tik turgäniçä qımirlämäsdi. Nizåmcånning xati uni bålälik köçälärigä yetäkläb, yolning ortäsigä täşläb ketib qålgändek edi. U şu bir neçä minüt içidä båläligini, köngligä muhäbbät oti tüşgän eng şirin dämlärni körgän edi.

(1) *Sağanak yağmur yağdığı günü hiç unutamadım. Orada yamacın öte tarafında güneş parlamıştı, bizim olduğumuz tarafta sağanak yağmur vardı. Gökyüzünde ise Margilon sultanı gibi gökkuşağı dolanıyordu. İkimiz de yalın ayak koşuyorduk. Ne kadar koşsak da yetişemiyorduk. Ağabeyim geldi ve biz birbirimize yabancı olduk. Hayatım altüst oldu. İki kez kendimi öldürmek de istedim. Korkakmışım. Öldüremedim. Kim bilir, belki de bu korkaklık değildir. Ne zamandır senden intikam almak için yaşadım.*

(2) *Sen evimize gelin geldin. Bu evde ben artık…*»

(3) Uzakta gürüldeyip duran jeneratörün sesi azalmaya başladı. Tavana asılı olan ampul pır pır edip yavaşça söndü.

(4) Kibrit yoktu. Çarterak halkı diğerleri gibi kıyak çöpünü kullanırdı. Dildar ne yapacağını bilmeden elinde mektupla ayakta dikilerek kıpırdamadan kaldı. Nizamcan'ın mektubu onu çocukluk günlerine sürükleyip, yolun ortasında bırakıp gitmiş gibiydi. O bu birkaç dakika içinde çocukluğunu, gönlüne aşk ateşinin düştüğü en tatlı anları görmüştü.

[10] **qıyåq** : İnce uzun uzun keskin yapraklı uzun ömürlü ot.

(1) Qani endi oşä künlär qäytib kelsä. Oşä künlärni qäytärişning ilåci bolsä edi. Dildår öz häyåtini bütünläy båşqaçä qurärdi. Håzirgidek zäbunlikdä äftådahål otirmäsdi. Äfsüski, yäşäş huquqı ådäm båläsigä bir märtä berilgän. Heç qaçån häyåt årtgä qäytmägän. Hämmävaqt åldingä qaräb ketävergän. Yänglişgän yänglişib qåläverädi, yolni toğri ålgän häyåt cåmini åxirigäçä sıpqårib yäşädim, ärmånsiz yäşädim, deb ketädi. Häyåtning yältiråq, cilväli, äldämçi oyinläri köp. Bu äldämçi cilvälär säråbdek äldäb bağrigä çaqirädi–yü, kimsäsiz çöl ortäsidä bir qultum suv zår qılib täşläb ketädi. Tänni tilkä–pärä qılib, qollärni tilib bäländ çoqqıgä çıqqanlärginä otlakları, ålis ufqlärni körädi. Mänä, buni yäşäş deb äytädilär.

(2) Häyåtdä insån üçün ilåcsiz närsä häm yoq. U ümrini båy bermägän bolsä, ketäyåtgän yoli cärgä ålib båräyåtgänini bilib qålsä vä undän qäytiş xåhişi bolsä, toğri yolni tåpib ålişi muqarrär. Dildårning åldidä häli cudä kättä häyåt bår. U **(163)** yäşäşi keräk. Yäşägändä häm ötmişini tändän bir pärçäsini kesib täşlägändek unutib yäşäşi keräk. Yol şu. Bundän båşqa yol yoq.

(3) Dildårning köksidä xuddi änä şundäy his, änä şundäy qarår håkim edi.

(4) Köçädän qızlärning qıy–çuvi eşitildi. Eşik tirqışidän yoläkkä ipdek ingiçkä nur tüşdi.

(1) Keşke şimdi o günler geri gelse. O günleri geri getirmenin bir çaresi olsaydı. Dildar kendi hayatını tamamen farklı kurardı. Şimdiki gibi zayıflıkta çaresiz oturmazdı. Hâlbuki yaşama hakkı insanoğluna bir kez verilmiş. Hiçbir zaman yaşam geriye çevrilemiyor. Her zaman önüne bakıp gitmeli. Yanılan yanlış yapıyor, yolu doğru olan hayat kadehini sonuna kadar tadını çıkara çıkara içtim, her arzuma kavuştum, diyordu. Hayatın parlak, cazip, yalancı oyunları çok. Bu yalancı cazibeler serap gibi aldatıp koynuna çağırıyordu, ama kimsesiz çöl ortasında bir yudum suya muhtaç edip bırakıp gidiyordu. Gövdeyi parça parça yapıp, elleri parçalayarak yüksek tepeye çıkanlar otlakları, uzak ufukları görüyordu. İşte, buna hayat diyorlardı.

(2) Hayatta insan için çaresiz hiçbir şey yok. O ömrünü boşa geçirmediyse, gittiği yolun uçuruma gittiğini bilse ve ondan geri dönmek istese, doğru yolu bulması kaçınılmaz. Dildar'ın önünde de daha çok uzun bir hayat var. O **(163)** yaşamalı. Yaşadığında da geçmişini gövdeden bir parçasını kesip atmış gibi unutup yaşamalı. Yol bu. Bundan başka yol yok.

(3) Dildar'ın kalbinde aynı işte böyle bir his, işte böyle bir karar hâkimdi.

(4) Sokaktan kızların gürültüsü işitildi. Kapı yarığından patikaya ip gibi ince ışık düştü.

(1) Dildår yügürib bårib eşikni åçdi. Fånär kötärgän tört qız içkäri kirişdi.

(2) Dildårning üyi köp bolgänidän dädäsi hämmäsini yığiştirib qurt båqişgä ruxsät bergän edi. Elektr oçgänidän qızlär qurtgä bärg sålişgä Dildår qıynälmäsin, deb fånär ålib kelişgän edi.

(3) —Sämåvärgä ot täşläng, Dildår åpä. Bugün şattä yåtib qålämiz.

(4) Qızlär çuvir–çuvir qılib qurt tutilgän üygä kirib ketişdi. Dildår lämpäni ålib çıqib fånärdän ot åldirib yåqdi–dä, äyvån tåkçäsigä qoydi. Keyin qızlärning ketidän kirdi. U häli häm xatning täsiridän çıqmägäni bilinib turärdi. Közläri qızärgän, åvåzi häm titrärdi.

(5) Qızlär bärg sålib bolib äyvångä çıqişdi.

(6) —Qorqmäng, åpä yåtib qålmäymiz.

(7) —Yåtib qålsänglär cånkåşki edi–ya. Gäpläşib yåtärdik. Bir özimmän.

(8) Dildårning dädäsi käsälxånägä ketgänidän qızlär bexabär edi. Uni yålğız täşläb ketgiläri kelmädi. Åyåğigä etik kiygän Äsrårä torgä çıqib otirib åldi.

(9) —Ädål, etikni tårt!

(10) —Hä, erimmisän?

(11) —Seni er ålsä cån derding–a. Burningni qarä!

(12) —Burnimgä nimä qıpti?

(1) Dildar koşup kapıyı açtı. Fener taşıyan dört kız içeri girdiler.

(2) Dildar'ın odası çok olduğundan babası hepsini toplayıp ipek böceği bakmaya izin vermişti. Elektrik gittiğinden kızlar ipek böceğine yaprak vermeye Dildar zorlanmasın, diye fener getirmişlerdi.

(3) —Semavere ateş atın, Dildar abla. Bugün burada yatacağız.

(4) Kızlar gürültü patırtıyla ipek böceği beslenen odaya girdiler. Dildar lambayı götürüp fenerden ateş alıp yaktı ve eyvan duvarına koydu. Sonra kızların arkasından girdi. Onun hâlâ mektubun tesirinden çıkamadığı anlaşılıyordu. Gözleri kızarmış, sesi de titriyordu.

(5) Kızlar yaprak koyup eyvana çıktılar.

(6) —Korkma, abla yatmayacağız.

(7) —Yatsanız benim için daha iyiydi. Konuşurduk. Tek başımayım.

(8) Dildar'ın babası hastaneye gittiğinden kızlar habersizdi. Onu yalnız bırakıp gitmek istemediler. Ayağına çizme giyen Esrare boş köşeye geçip oturdu.

(9) —Adol, çizmeyi çıkar!

(10) —Tamam, kocam mısın?

(11) —Seni koca alsa göbek at. Burnuna bak!

(12) —Burnuma ne olmuş?

(1) —Åynäkkä qarägänmisän özing. Bu burun emäs, Xalçä xåläm kåvuş yeçib qoygängä oxşäydi. Etikni tårt!

(2) Ädål häm boş kelmädi:

(3) —Sen ölgürni er ålmäydi. Er sengä xåtin bolib tegädi. Prikäz berişini qäränglär–a! Åvåzing ölgür häm moridän çıqqandek gümbürläydi. Åting ölgür häm erkäkçä Äsrår. Bäşäräng häbäşgä oxşägän qåp–qårä, yürişing äyıqqa oxşäydi. Bittä moylåv käm. Moylåv qoysäng, sen bilän keçqurun yürgän qız gäp–söz bolädi.

(4) Qızlär qatib–qåtib külişdi **(164)**.

(5) —Hä, boş kelmä, Ädål. U bittäni gäpirsä sen ontäni qondiräsän–a.

(6) —Ke, boldi, etikni tårt. Men şättä qålämän. Biznikigä kirib äyämgä äytib qoyäsizlär. Dildår åpäning åldidä qåldi, deb qoyärsizlär. Boptimi?!

(7) Ädål råzi boldi. Uning etigini tårtib qoydi–dä:

(8) —Boldimi, dädäsi, orningizni sålib beräymi? – dedi.

(9) Yänä qatib–qåtib külişdi.

(10) Dildår häm ulärgä qoşilib külärdi. Uning yüzidägi båyägi solğınlikdän nişån qålmägändi.

(11) Dildår, Äsrårä qızlärni fånär kötärib köçägä küzätib qoyişdi.

(1) —Aynaya bakmıyor musun? Bu burun değil, Halça teyzem ayakkabı çıkarıp koymuşa benziyor. Çizmeyi çıkar!

(2) Adol da altta kalmadı:

(3) —Sana ölü bile koca olmazdı. Koca sana karı olup gelirdi. Emir vermeni beklesinler ya! Sesin geberesice de borudan çıkmış gibi gümbürdüyor. Adın da erkek ismi gibi Esrar. Suratın Habeşlilere benziyor kapkara, yürüyüşün ayıya benziyor. Bir tane bıyık eksik. Bıyık bıraksan, seninle akşam yürüyen kıza laf–söz olurdu.

(4) Kızlar katıla katıla güldüler **(164)**.

(5) —Tamam, altta kalma, Adol. O bir taneyi konuşursa sen on tane söylersin ya.

(6) —Tamam, oldu, çizmeyi çek. Ben burada kalıyorum. Bizim eve gidip anneme söylersiniz. Dildar ablanın yanında kaldı, dersiniz. Oldu mu?!

(7) Adol kabul etti. Onun çizmesini çekti ve:

(8) —Oldu, babası, yerinizi hazırlayayım mı? – dedi.

(9) Yine katıla katıla güldüler.

(10) Dildar da onlara katılıp gülüyordu. Onun yüzündeki az önceki solgunluktan iz kalmamıştı.

(11) Dildar, Esrare kızlara fener tutup sokağa uğurladılar.

(1) Äsråräga çarçägän ekän, yåstıqqa båş qoydi–yü, uxläb qåldi. Dildår taxmåndän körpä ålib üstigä yåpib qoydi. Özi åyåq tåmåndä uning piş–piş uxläşigä qaräb otirärdi.

(2) Äsråräning yüzläri şämåldä qåräyib ketibdi. Åvåzi häm båyä Ädålät äytgäniçä erkäklärnikigä oxşäydi. Yürişi häm şunaqa.

(3) Uruşdän ävväl qanaqaydi? Nåzikkinä edi, şekilli. Dälädä eng åğır işni şu qılädi. Zåvur qaziydi, ketmån çåpädi. Qırgä çıqib ketib åftåbdä küyib, şämåldä dildiräb oråq orädi. Äyäsi qarib qålgän, rözğår işigä häm şu qaräydi. Ukälärining kir–çiri häm uning boynidä. Sigir såğadi, nån yåpädi, tåmårqagä qaräydi.

(4) Şunçä iş, şunçä täşviş bilän yüragidä sevgi yånädi. Kärimcån xayåli bilän yäşäydi. Qoşıq äytädi, oyingä tüşädi. Qızıqçilik qılib hämmäni küldirädi. Özi xunukkinä. Heç kim uni xunuk demäydi. Yüragi çiråyli, qılığı çiråyli. U kirgän üy yäşnäb ketädi.

(5) Mänä, u uxläyäpti. Biräm çiråyli uxläyäpti. Uyqusı häm çiråyli uning!

(6) Dildår ungä qaräb turib häväsi keldi. Kärimcånning såğ–åmån kelişini äståydil tilädi. Ulärning qåvuşgän baxtli künlärini körgisi keldi.

(7) Birdän xat esigä keldi–dä, çöntägidän ålib fånär şişäsigä engäşdi.

(1) Esrare yorulmuş, yastığa başını koyar koymaz uyuyakaldı. Dildar yüklükten yorgan alıp üstüne örttü. Kendi ayak tarafında onun mışıl mışıl uyumasını seyrediyordu.

(2) Esrare'nin yüzü rüzgârda kararmıştı. Sesi de Adalet'in az önce dediği gibi, erkeklerinkine benziyordu. Yürüyüşü de öyle.

(3) Savaştan önce nasıldı? İncecikti, tıpkı. Tarlada en ağır işi o yaptı. Kanal kazıyordu, çapa yapıyordu. Kıra çıkıp güneşte yanarak, rüzgârda titreyerek ekin biçti. Annesi yaşlandığından, ev işlerine de o baktı. Erkek kardeşlerinin kirli çamaşırlarını yıkama işi de onun üzerinde. Sığır sağıyor, ekmek yapıyor, bahçeye bakıyordu.

(4) Bu kadar iş, bu kadar kaygı ile yüreğinde aşk ateşi yanıyordu. Kerimcan hayali ile yaşıyordu. Türkü söylüyordu, dans ediyordu. Espiriler yaparak herkesi güldürüyordu. Kendi biraz çirkin. Hiç kimse ona çirkin demezdi. Yüreği güzel, huyu güzeldi. Onun girdiği ev güzelleşirdi.

(5) İşte, o uyuyordu. Bir güzel uyuyordu. Uykusu da güzel onun!

(6) Dildar ona bakıp heveslendi. Kerimcan'ın sağ salim gelmesini içten istiyordu. Onların kavuştuğu mutlu günleri görmek istiyordu.

(7) Birden mektup aklına geldi, cebinden alıp fener şişesine eğildi.

(1) «*...Bu üydä men årtıq yäşäyålmäsligimni bildim. Seni kündä körib ölgändän, bir ümr båş ålib ketişni äfzäl bildim. Ketdim. Ketib häm sendän qutulmädim. Äkäm öldi. Endi sen yelkämdä cudä häm åğır yükkä äylänib qålding. Dädäm, åpäm seni mengä* **(165)** *ålib bermåqçi bolişdi. Bu benåmüslikkä çıdäyålmädim. Kelin äyäsigä üyländi, degän nåmusni kötärib yürişdän körä ölgän afzäl. Bu bir meni, bir seni emäs, fråntdä cån ålib, cån bergän bir qahrämån xåtiräsini haqårätläş bolärdi.*

(2) *Faqat bir närsä häligäçä meni qıynäydi. Şu gäpdän sen xabärdårmiding? Men sen biläsän deb yolimni tösgäningdä eng qabih gäplär bilän haqårät qıldim. Şundäy demäsligim keräk edi. Bu gäpdän xabäring bolgändä häm şu gäpni äytmäsligim keräk edi. Oşändä egningdä qårä köyläk edi. Hä, måtäm köylägi edi. Öz otinggä özing yånib turgän päyting edi. Oşä gäpim üçün häligäçä özimni keçirålmäymän. Şu xatni yåzişgä mäcbur qılgän häm oşä närsä boldi. Mänä äytdim. Tinçidim. Biz bir–birimizgä mutlaqå begånä kişilär bolib qålgänmiz. Bizni båğläb turgän yägånä närsä — äkämdän xåtirä, mäbådå åmån–esån dünyågä kelgän bolsä — båläng, xålås. Sendän bittäginä iltimås. Äsråräddän Kärimning ädresini ålib mengä yubår. Uning ädresi üydä qålgän. Üygä xat yåzmåqçi häm, bårmåqçi häm emäsmän. Åtäm åq qılgän.*

(1) *«...Bu evde ben fazla yaşayamayacağımı anladım. Seni her gün görüp ölmektense, bir ömür boyu başımı alıp gitmeyi tercih ettim. Gittim. Gittim de yinede senden kurtulamadım. Ağabeyim öldü. Şimdi sen omzumda çok büyük bir yük oldun. Babam, ablam seni benimle* **(165)** *evlendirmek istiyorlar. Bu namussuzluğa dayanamadım. Yengesiyle evlendi, diye namusu beş paralık etmektense, ölmek daha iyi. Bu bir beni, bir seni değil, cephede can veren bir kahramanın hatırasına da hakaret olurdu.*

(2) *Ama bir şey şimdiye kadar beni sıkıntıya düşürüyor. Bundan senin haberin var mıydı? Ben sen biliyorsun diye yolumu kestiğinde en iğrenç sözler ile hakaret ettim. Böyle dememem gerekiyordu. Bu olaydan haberin olduğunda da bu sözü söylememem gerekirdi. Orada omzunda kara gömlekti. Evet, matem gömleğiydi. Kendi ateşinle kendin yandığın zamandı. O sözüm için şimdiye kadar kendimi affedemedim. Bu mektubu yazmaya zorlayan da bu şeydi. İşte söyledim. Rahatladım. Biz birbirimizden kesinlikle uzaklaştık. Bizi bağlayan tek şey – ağabeyimden hatıra, eğer sağ salim dünyaya gelmişse – yavrun, sadece. Senden bir tek ricam. Esrare'den Kerimcan'ın adresini alıp bana gönder. Onun adresi evde kalmış. Eve ne mektup yazmak, ne de gitmek istemiyorum. Babam evlatlıktan reddetti.*

(1) *Özing nimä qılib yüribsän dersän. Buni — sengä qızığı bolmäsä häm äytämän. Çöldä işläb yüribmän. Yaxşi ådämlär åräsidänmän. İş bilän åvunyäpmän. Sen, dädäm, åpäm yetkäzgän åzårlärni unutiş üçün birdän–bir åvunçåq iş bolyäpti. Ortåqlärim fråntdä. Bittä men bu täräflärdä däydib yüribmän. Çöldä yigirmä såtix cåygä özim üçün şåli ekdim. Håsilni ålişim bilän uni qåpläb mudåfää fåndigä yubårämän. Xeç bolmäsä şu mening düşmängä åtgän oqim bolsin.*

(2) *Xayr. Endi sirä xat yåzmäymän. Şu bilän årämizdä nimä bolsä bäri tämåm boldi. Nizåm*».

(3) Dildår xatni oqib bolib häm undän közini uzålmäy turib qåldi. Xatning çetidä üstidän oçirilgän ikki qatår yåzuv bår edi. Dildår yänä çıråqqa yaqın kelib uni oqişgä urinib kördi. Oqidi.

(4) «*Birgä tüşgän surätimizni yırtib täşlä!*»

(5) Dildårning közläridän şäşqatår yåş åqib ketdi. Uning bir neçä tåmçisi xatgä tüşdi. Xat binäfşä qaläm bilän yåzilgän ekän, köz yåş tåmgän cåyidä dåğ päydå boldi.

(6) Äsrårä heç närsädän xabärsiz piş–piş uxläyäpti **(166)**.

(7) Dildår bu erkäkşådä, däli–güli qızgä qaräb turib äståydil häväsi keldi. Qandäy baxtli qız u? Uning yürägidä qänçädän–qänçä årzulär bår. U şu årzulärigä älbättä yetädi.

(1) *Sen ne yapıyorsun dersen. Bunu – sana merak etmesen de anlatayım. Çölde çalışıyorum. İyi insanlar arasındayım. İş ile avunuyorum. Seni, babamın, ablamın söylediği hakaretleri unutmak için bir tek teselli iş oluyor. Arkadaşlarım cephede. Bir tek ben bu taraflarda serserilik yapıyorum. Çölde yirmi satıh yere kendim için çeltik ektim. Ürünü alır almaz onu toplayıp müdafaa vakfına göndereceğim. Hiç olmazsa bu benim düşmana attığım kurşunum olsun.*

(2) *Hayır. Şimdi asla mektup yazmıyorum. Bununla aramızda ne olduysa hepsi bitti. Nizam*».

(3) Dildar mektubu okuyup bitirse de ondan gözünü ayıramadı. Mektubun köşesinde silinen iki satır yazı vardı. Dildar yine gaz lambasına yaklaştırıp onu okumaya çalıştı. Okudu.

(4) «Birlikte çektirdiğimiz resmimizi yırtıp at!»

(5) Dildar'ın gözlerinden yaşlar boşalıyordu. Onun birkaç damlası mektuba düştü. Mektup kurşunkalemle yazıldığından, gözyaşı damlayan yerinde leke meydana geliyordu.

(6) Esrare hiçbir şeyden habersiz mışıl mışıl uyuyordu **(166)**.

(7) Dildar bu erkek gibi, deli dolu kıza bakıp içten heveslendi. Nasıl mutlu bir kız o? Onun yüreğinde pek çok isteği var. O bu isteklerine mutlaka ulaşacaktı.

III

(1) Tüşgä yaqın qolidä tügün, åğzi tolä külki bilän Risålät keldi. U bir gäpirib on külär, gäp åräsidä Dildårdän ginä häm qılib qoyärdi. U ginä qıläyåtgändä äståydil läbläri burilib ketärdi.

(2) —Våy, åpäginäsi qåqındıq. Åmån–esån qutulib ålibsiz hämki, bir åğiz xabär bermäpsiz. Özim yånginängizdä turärdim. Mendän båşqa kimingiz bår, örgiläy. Här qänçä qılsäm ärziydi, ukäginäm hürmäti dåyälik qılsäm häm ärzirdi. Keyingi päytlärdä şunaqayäm tüşlärimgä kiräsiz, tüşlärimgä kiräsiz. Şu bugün keçäsi eşitdim.

(3) Risålät cävräy–cävräy tügünni Dildårning qoligä berdi. Dildår tårtinibråq åldi–dä, çetgä qoyä qåldi.

(4) —Våy, åçing, keçäsi bilän otirib tikib çıqdim. Ciyänginämgä, ukäginämdän qålgän yådgårginämgä tikib keldim.

(5) Risålätning özi ornidän turib tügünni åldi–dä, yeçib içidän çaqalåqbåp säl uringän ätläs köyläk ålib Dildårning qoligä berdi. Dildår köyläkkä qaräb uning yängi emäsligini, bir–ikki kiyilgänini därråv päyqadi.

(6) —Mänävi doppiçä, mänävi åşxoräk, mänävi çåyşäb... Hämmäsini keçäsi bilän tikib çıqdim.

III

(1) Öğleye yakın elinde bohça, ağzı dolu dolu gülerek Risalet geldi. O bir konuşup on gülüyor, söz arasında Dildar'a sitem de ediyordu. O sitem ettiğinde içten dudakları bükülürdü.

(2) —Vay, ablacağızı kakılmış vay. Sağ salim doğurmuşsun da, bir haber vermiyorsun. Ben yanınızda dururdum. Benden başka kiminiz var, kurban olayım. Ne kadar yapsam azdır, kardeşimin hatırına dadılık yapsam da azdır. Son zamanlarda rüyalarıma giriyorsunuz, rüyalarıma giriyorsunuz. Bugün gece duydum.

(3) Risalet bıktıracak kadar çok konuşup bohçayı Dildar'ın eline verdi. Dildar biraz çekinerek aldı ve kenara koydu.

(4) —Hadi, aç, geceleyin oturup dikiverdim. Yeğenime, kardeşimden kalan biricik yadigârıma diktim.

(5) Risalet kendisi yerinden kalkarak bohçayı aldı ve açıp içinden bebek için biraz sarmalanmış atlas gömlek alıp Dildar'ın eline verdi. Dildar gömleğe bakıp onun yeni olmadığını, bir iki kez giyildiğini hemen anladı.

(6) —İşte bu takke, işte bu yemek önlüğü, işte bu çarşaf… Hepsini geceleyin diktim.

(1) Dildår qayin egäçisining dåğuliligini bilärdi. U bilän ålişib bäräkä tåpib bolmäsdi. U gäpdä ontä erkäkni qåçirärdi. Şuning üçün häm indämäy qoyä qåldi.

(2) —Endi eşitdingizmi? – dedi u sekin, ämmå kinåyäli åhängdä.

(3) —Hä, örgiläy, keçäsi dädäm äytdilär. Eşitdimü yürägim yåriläy dedi.

(4) Dildår, hä quv, tuğruqxånä deräzäsi yånidä turgäningdä körgän eding–kü. Oşändä özingni körmägängä sålib ätäyin yüzingni teskäri ögirgänding, deb icirğanib qoydi.

(5) Toğri Risålät tuğruqxånä åldigä bårib qatıq, bådring såtärdi. Oşändä Dildårni körib yüzini tes–**(167)**käri ögirgändi. Håzir u heç närsä bolmägändek åçilib–såçilib ungä özini yaqın körsätmåqçi. Üydän çıqib ketäyåtgänidä u Dildårgä nimälär demägändi. Oşä gäpläri üçün häm betigä tüpürsä kämlik qılärdi. Oşändä Risålät ungä:

(6) —Ukämgä oynäşib qåyib tekkänsän, – degändi.

(7) Dildår oşä gäpni esläb titräb ketdi. Ämmå keçädän beri åtä–båläning bu üygä serqatnåv bolib qålgänlärini bilålmäy häyrån edi. Risålät uni oyläşigä gäl bermäy belänçäkdä yüzigä tor yåpib qoyilgän båläni qoligä åldi.

(1) Dildar görümcesinin kurnazlığını biliyordu. Onunla mücadele etmenin bir faydası olmazdı. O konuşarak on tane erkeği kaçırırdı. Bunun için de ses çıkarmadan koydu.

(2) —Şimdi mi duydunuz? – dedi o sakin, ama kinayeli bir şekilde.

(3) —Evet, kurban olayım dün babam söyledi. İşittim ve yüreğim parçalaya yazdı.

(4) Dildar, evet kurnaz, doğumhane penceresi yanında durduğunda görmüştü ya. Orada görmemiş gibi yapıp bile bile yüzünü çevirdin, diye içerledi.

(5) Doğru Risalet doğumhane önüne gelip yoğurt, salatalık satıyordu. Orada Dildar'ı görüp yüzünü **(167)** çevirmişti. Şimdi o hiçbir şey olmamış gibi güle oynaya ona yakın gözükmeye çalışıyordu. Evden çıkıp gidinceye kadar o Dildar'a neler demişti. O sözleri için de yüzüne tükürse az yapmış olurdu. O sırada Risalet ona:

(6) —Kardeşimle oynaşıp evlenmişsin – demişti.

(7) Dildar o sözü hatırlayıp titredi. Ama dünden beri baba–kızın bu eve sık gelmelerine anlam veremediğinden şaşırmıştı. Risalet onu düşünmeye fırsat vermeden salıncakta çevresine cibinlik yapılmış yavrusunu eline aldı.

(1) —Özim äylänäy, ciyänginämdän örgiläy. Våy, Dildårxån, buningiz oğil bålä–kü. Negä äytmädingiz? Men qızälåq deb yüribmän.

(2) Dildår külib yubårdi. Risålät båläning o yüzidän, bu yüzidän çolpillätib öpib yänä belänçäkkä qoydi.

(3) —Dä, äytgänçä, keçä dädäm Nizåmdän Dildårgä xat keldi, deb äytib qåldilär, tinç ekänmi?

(4) —Tinç ekän, – dedi Dildår xuşlämäy.

(5) —İlgäriläri häm xat ålib turärmidingiz?

(6) Dildår cävåb bermädi. Uning bu hålätidän Risålät åräläridä bir gäp bår ekän, äytgäni xicålät bolyäpti, deb oylädi. Sekin uni gäpgä sålib körmåqçi boldi.

(7) —Özi yaxşi bålä–yü sal ocärråq–dä. Yaxşi xåtinning qoligä tüşsä binåyidek bolib ketädi. Mömin–qåbil bålä qaysi qızgä yåqmäydi, deysiz. Bittä–yärimtäsi ölgür oşaqlärdä ilib ketmäsä edi. Håzir nimä köp, qari qız köp. Håzir qızlär yängi uçästkäsi bilän, bisåt–bağali bilän, qoşä–qoşä tillä äsbåbi bilän çållärgä tegib ålyäpti. Nizåmni älbättä bittäsi ilib ketädi. Şu bålä begånägä ketmäsä degändim.

(8) Risålät gäpini bölib yer åstidän Dildårgä qarädi. Dildårning peşänäläri tirişib, gäpläri mälål keläyåtgäni şundåqqınä bilinib turärdi.

(1) —Ben sana kurban olayım, yeğenime kurban olayım. Vay, Dildarhan, bu erkek çocuğuymuş ya. Niye söylemediniz? Ben kız çocuğu diye tahmin etmiştim.

(2) Dildar gülümsedi. Risalet çocuğun o yanağından, bu yanağından şapur şupur öpüp yine salıncağına koydu.

(3) —Ha, aklıma gelmişken, dün babam, Nizamcan'dan Dildar'a mektup geldi, diye söyledi, iyi miymiş?

(4) —İyiymiş, – dedi Dildar isteksizce.

(5) —Öncesinden de mektup alıyor muydun?

(6) Dildar cevap vermedi. Onun bu hâlinden Risalet aralarında bir şey varmış, söylemeye utanıyor, diye düşündü. Yavaşça onu konuşturmak istedi.

(7) —O iyi çocuk, ama biraz inatçı. İyi kadının eline düşse düzelir. Sakin çocuk hangi kız beğenmez, diyoruz. Arada bir kötü çocuklara takılmasaydı. Şimdi şey çok, karı kız çok. Şimdi kızlar yeni arazisi ile malı mülküyle, çifter çifter ziynet eşyası ile ihtiyarlarla evleniyorlar. Nizam'a mutlaka bir tanesi takılır. O çocuk yabancıya gitmese diyorum.

(8) Risalet sözünü bölüp çaktırmadan Dildar'a baktı. Dildar'ın alnı kırışıp, sözleri endişe ettiğini böylece anlıyordu.

(1) —Gäpirsängiz–çi, nimä depti xatdä, – dedi åxiri Risålät.

(2) Dildår Nizåmcåndän kelgän xatni ungä körsätgisi kelmäsdi. Şuning üçün häm tinçligini yåzipti, deb qoyaqåldi.

(3) —Xeç bolmäsä adresini yåzib bering, örgiläy.

(4) Dildår üygä kirib båşqa qåğåzgä ädres yåzib ålib çıqdi–dä, qoligä berib, otirmäy tik turäverdi. U şu haräkäti bilän, endi ketäversäng häm bolädi **(168)**, demåqçi edi. Buni Risålät tüşündi. U häm ornidän turdi.

(5) —Bolmäsä ketä qåläy. Xåtircäm boling, tez–tez kelib hålingizdän xabär ålib turämän. Yängi boşängän närsäsiz. Åğır iş qılmäng. Kir–çirläringizgä özim qaräb turämän.

(6) Risålät ergä tegib üç båläli bolgändä häm kirlärini bir boxçä qılib ånäsinikigä keltirib täşlärdi. Özi qolini såvuq suvgä urmäy pärdåzdän boşämäsdi. Üyigä xåtinlärni yığib pätefån qoygäni qoygän edi. Üyi hämmävaqt ivirsib yåtärdi. Eri däläddän qäytgändä häm qåzångä ot qalämäsdi. Boş–bäyåvginä eri özi otin yårib åvqatgä unnäb ketärdi.

(7) Şu xåtin kelib Dildårning kirini yuvib berädimi?

(8) Risålät çıqib ketäyåtgändä Dildår årqasidän bårib tügünçäsini qoligä berdi.

(9) —Våy, hä?

(1) —Ya söylesen ya, ne söylüyor mektupta, – dedi sonra Risalet.

(2) Dildar Nizamcan'dan gelen mektubu ona göstermek istemedi. Bunun için de iyi olduğunu yazıyor, diye kestirip attı.

(3) —Hiç olmazsa adresini yazıver, kurban olayım.

(4) Dildar eve girip başka bir kâğıda adres yazıp götürdü ve eline verip, oturmadan ayakta dikildi. O bu hareketi ile şimdi gitsen iyi olacak **(168)**, demek istiyordu. Bunu Risalet anladı. O da yerinden kalktı.

(5) —Artık ben gideyim. Rahat olun, sık sık gelip durumunuzdan haberdar olurum. Yeni doğurdun. Ağır iş yapma. Kirli çamaşırlarınızı ben yıkarım.

(6) Risalet evlenip üç çocuğu olduğunda da kirli çamaşırlarını bir bohça yapıp annesine getirirdi. Elini soğuk suya değmez süsten vazgeçmezdi. Evine kadınları toplayıp gramafon çalıp oynardı. Evi her zaman kir içinde olurdu. Kocası tarladan döndüğünde de kazanın altını yakmazdı. Saf kocası kendi odun kesip yemek için uğraşırdı.

(7) Bu kadın gelip Dildar'ın kirlilerini yıkayıp mı verecek?

(8) Risalet çıkıp gittiğinde Dildar arkasından gidip bohçasını eline verdi.

(9) —Vay, bu da ne demek?

(1) —Özim yängisini tikib berämän, åpä. Tügilişi bilän biråvning eskisini kiymäsin.

(2)—Eskimäs, qızimgä kiydirib päsånini kördim, xålås.

(3) U här qänçä qılsä häm Dildår tügünçäni ålmädi. Risålät häm ungä qarşilik körsätmädi. Bittä köyläk palån pul. Muhtåc emäsdirki ålmädi. Eski båzårgä åbårib såtsä bolädi. Håzir nimä köp, eski mätågä xaridår köp.

(4) Dildår uning årqasidän eşikni qarsillätib yåpdi–dä, äläm bilän yığlädi.

(5) —Bulär meni munçä xår qılişädi? Mendä nimä qasdläri bår?

(6) Dildår häligäçä ulärning niyätlärini bilålmäsdi.

(7) Äksigä ålgändek bugün havå häm bulut. Ådämning könglini xırä qılädigän däräcädä tund. Dildår üydä otirib zerikib xunåb bolib ketgänidän, dälägä çıqib Äsråralär åldigä bårmåqçi boldi. Ertäläb Ädålät äräväda ålib kelgän bärglärni qurtlärgä såldi–dä, båläsini yorgäkläb dälägä qaräb ketdi.

(8) Hämmäyåq köm–kök.

(1) —Kendim yenisini dikerim, abla. Doğar doğmaz birinin eskisini giymesin.

(2) —Eski değil, kızıma giydirip ölçüsünü aldım, sadece.

(3) O her ne kadar ısrar etse de Dildar bohçayı almadı. Risalet de ona karşı gelmedi. Bir tane gömlek o kadar para. İhtiyacı yok da almadı. Eski pazara götürüp satsa olur. Şimdi ne çok, eski kumaşa alıcı çok.

(4) Dildar onun arkasından kapıyı çarptı, üzüntüyle ağladı.

(5) —Bunlar beni neden bu kadar hor görüyorlar? Benden ne kasıtları var?

(6) Dildar şimdiye kadar onların niyetlerini bilmiyordu.

(7) Aksine olmuş gibi bugün hava da bulutlu. İnsanların içine kasvet getirecek derecede karanlık. Dildar evde oturmaktan sıkılıp bunaldığından, tarlaya çıkıp Esrareler'in yanına gitmek istiyordu. Sabahleyin Adalet'in arabayla getirdiği yaprakları ipek böceğine verdi ve yavrusunu kundaklayıp tarlaya doğru gitti.

(8) Her taraf masmavi.

(1) Dildår åy–küni yaqın qålgän künlärdä özi bilän özi bolib ätråfigä tüzükkinä qarämägän edi. U göyå yäşilliklärni birinçi märtä köräyåtgändek köngli yäşnäb ketdi. Bu qadrdån, här bir däräxti, här bir soqmåği yåşlikdän, şoxlik yilläridän hikåyä **(169)** äytuvçi dälä bähår libåsidä yäşnäb turärdi. Dildår kelin bolib İnåyät åqsåqålning üyigä tüşgän künidän båşläb bu dälälärgä begånä bolib qålgän edi. Endi yänä şu kengliklär quçåğı uni özigä çårläyåtgängä oxşärdi.

(2) Qaldırğåçlär ungä tegäy–tegäy deb yånidän uçib ötişyäpti. Hävå bulut bolsä, åsmåndägi uçär häşäråtlär pästläb uçişädi. Bu yåmğırdän däräk. Şuning üçün häm qaldirğåç päst uçib häşäråt tutädi. Dildår şunçä yil dälädä yäşäb buni bilmäsdi...

(3) Dildår ätråfgä mäst ådämdek näzär täşläb bårärkän, åldidän qåp–qårä häbäşdek bir yigit çıqib qåldi. Uning åyåğıdägi qızil etigi, cucun kitelidän kålxåz sekretärigä oxşäydi. Hä, xuddi özi. Ungä nimä cin urdi? Bäşäräsigä negä qårämåy sürtib ålibdi.

(4) Sekretär yigit yüzini teskäri ögirib Dildår åldidän yügürib ötib ketdi. Tut årqasidän qızlärning xandån täşläb külişgäni eşitildi. Dildår oşä täräfgä qaräb ketdi.

(1) Dildar doğum öncesindeki günlerde kendi kendine etrafa doğru düzgün bakmamıştı. O sanki yeşillikleri ilk defa görüyormuş gibi gönlü neşeyle doldu. Bu değerli, her bir ağacı, her bir patikayı gençlikten, mutlu yıllarından hikâye **(169)** anlatan kır bahar elbisesinde çiçeklenmişti. Dildar gelin olup İnayet aksakalın evine girdiği günden başlayarak bu tarlalara yabancılaştı. Şimdi yine bu genişlikler kucağı onu kendine davet ediyor gibiydi.

(2) Kırlangıçlar ona değecekmişçesine yanından uçuyorlardı. Hava bulutlu olduğundan, gökyüzündeki haşaratlar alçaktan uçuyorlardı. Bu yağmurun habercisi. Bunun için de kırlangıçlar alçaktan uçup böcek yakalıyorlardı. Dildar bu kadar yıl tarlada yaşamasına rağmen bunu bilmiyordu…

(3) Dildar etrafa sarhoş bir insan gibi bakıp giderken, karşısına kapkara Habeşli gibi bir delikanlı çıktı. Onun ayağında kırmızı çizmesi, kalın kumaştan resmi kıyafetiyle kolhoz sekreteri gibiydi. Evet, aynı o. Ona ne olmuş böyle? Suratına niçin siyah yağ sürmüş acaba?

(4) Sekreter delikanlı yüzünü çevirerek Dildar'ın yanından koşarak geçip gitti. Dut arkasından kızların neşeli gülüşmeleri işitiliyordu. Dildar o tarafa doğru gitti.

(1) Ärıq boyidä Äsrårä ikki qolini beligä qåyib erkäklärdek çiränib turärdi. Ädålät yergä otirib ålib pıq–pıq yıgläyäpti. Dildår nimä gäp bolgänini bilålmäy bir unisigä, bir bunisigä qarädi.

(2) —Påççängni kördingmi? – dedi Äsrårä.

(3) —Qanaqa påççä? – dedi häyrån bolib Dildår.

(4) —Äzämxocä påççängni körmädingmi?

(5) —Negä u mening påççäm bolärkän?

(6) Äsrårä odäğayläb Ädålätning åldigä keldi.

(7) —Tur, boldi! Hädeb pıqilläb ensämni qåtirävermä. Bår, ketmåningni çåp!

(8) Ädålät ånäsigä zärdä qıläyåtgändek ornidän turmäy bir yelkäsini qattıq silkib qoydi.

(9) Äsrårä birdän mehri tåvlänib ketib Dildårning qolidän båläni åldi–dä, u yüzidän, bu yüzidän çopillätib öpib åldi.

(10) —Våye, menäm bittä şunaqa tuğib ålsäm.

(11) Båyädän beri pıqilläb yıgläb otirgän Ädålät birdän hiringläb külib yubårdi.

(12) —E, öl–e, birâv eşitsä nimä deydi? Ergä tegmägän närsä negä tuğasän?

(13) —Xudå berämän desä, ergä tegmäsäng häm tuğaveräsän. Beşkäpädägi Åyşäxån tuğib ålibdi–kü.

(1) Ark boyunda Esrare iki elini beline koyup erkekler gibi hırslanıyordu. Adalet yere oturup için için ağlıyordu. Dildar ne olduğunu bilmeden bir ona bir buna baktı. Esrare:

(2) —Enişteni gördün mü? – dedi.

(3) —Hangi enişte? – dedi şaşırarak Dildar.

(4) —Azamhoca enişteni görmedin mi?

(5) —Niye o benim eniştem oluyormuş?

(6) Esrare tehdit ederek Adalet'in yanına geldi.

(7) —Kalk, tamam! Sürekli vır vır ederek kafamı şişirme. Git, çapanı yap!

(8) Adalet annesine öfkelenmiş gibi yerinden kalkmadan bir omuzlarını sertçe silkti.

(9) Esrare'nin birden şefkat hissi uyanıp Dildar'ın elinden yavrusunu aldı ve bir o yanağından, bir bu yanağından şapur şupur öptü.

(10) —Ah keşke bende bir tane böyle doğursam.

(11) Uzun zamandır hıçkırarak ağlayan Adalet birden kıkır kıkır gülmeye başladı.

(12) —Ey, ölme emi, biri duysa ne der? Evlenmeden nasıl doğuracaksın?

(13) —Allah vermek isterse, evlenmeden de doğmasına izin verir. Beşkapa'daki Ayşehan doğurmuştu ya.

(1) Qızlär qatib–qåtib külişdi. Ärädän ötgän båyägi köngilsizlik häm birpäsdä unutildi. Hämmäsi çu–**(170)**villäşib şiypängä çıqişdi. Äsrårä qolidä bålä bilän torgä çıqib çårdänä qurib otirib åldi. Erkäklärnikigä oxşäş yoğån tåvuş bilän åşpäz qızgä qıçqırdi:

(2) —Pälåvxån toräni åpke!

(3) Bugün palåvxån torä — coxåri gocä edi. Åvqat üstidä båyägi våqeäni Äsrårä gäpirib berdi.

(4) —Häligi hebbem ölgür Ädålgä äylänişib qåpti. U yåqqa ötsä häm yolini påyläydi, bu yåqqa ötsä häm yolini påyläydi. Ädål ölgürdä häm äyb bår.

(5) Ädålät cähl bilän gocäni issıq yutib yubårdi.

(6) —Sengä özim äytdim–kü. Qoymäyåtibdi, bir balå qılib dådini berib qoy, deb äytdim–kü!

(7) —Hä, äytgänsän. Tilingni qısib tur. Gäpning beligä tepmä. Ädålgä äytdim. Çäkäläkkä vädäläş, dedim. Äytgän vaqtdä kepti. U yåqdän Ädålni yubårib, özimiz bu yåqdän påyläb bårdik. Xåtinining tillä såätini ålib kelgän ekän, Adålning bilägigä taqayåtgändä şärttä uşlåvåldik. Ävväl råsä doppåslädik. Keyin bäşäräsigä träktårning yåğini sürtdik. Sååti mänä! Yäräşiptimi?

(1) Kızlar katıla katıla gülüştüler. Aralarında geçen az önceki tatsızlıklar da bir anda unutuldu. Hepsi **(170)** gürültü yaparak kır kulübesine çıktılar. Esrare kucağında çocukla başköşeye geçip bağdaş kurup oturdu. Erkeklerinkine benzeyen kalın sesi ile aşçı kıza bağırdı:

(2) —Başyemek olarak pilavı getir!

(3) Bugün başyemek – mısırlı goja[11] yemeğiydi. Yemek başında az önceki olayı Esrare anlatıverdi.

(4) —Deminki geberesice Adol'a tutulmuş. O tarafa geçip de yolunu kesmiş, bu tarafa geçip de yolunu kesmiş. Adol'da da suç var.

(5) Adalet sinirle gojayı sıcak sıcak yutuverdi.

(6) —Sana ben söylemiştim ya. Bırakmıyor, bir çaresini bulup ağzının payını ver, diye söylemiştim ya!

(7) —Evet, söylemiştin. Çeneni kapa. Sözü kesme. Adol'a söyledim. Çalılıkta buluş, dedim. Söylenen zamanda geldi. O taraftan Adol'u gönderip, kendimiz bu taraftan bekledik. Karısının altın saatini getirmişmiş, Adol'un bileğine takarken birden yakaladık. Önce adamakıllı dövdük. Sonra suratına traktörün yağını sürdük. Saati işte! İyi olmuş mu?

[11] **Goja:** Döveçte dövüp beyazlatılan tahıl veya buğdaydan hazırlanan sulu yemek.

(1) Dildår bu yaqın årädä bunaqa külmägän edi. Qatib–qatib küldi. Äståydil kildi.

(2) —Äsrårä, qoy, xåtini bilib qålmäsin. Turmuşi buzilädi–ya!

(3) —Yoq, xåtinigä äytmäymiz. – U qızlärgä buyruq åhangidä dedi: – Senlär häm åğizläringdän gülläb qoymäläring.

(4) Åvqatdän keyin pätefån qåyib oyingä tüşişdi. Äsrårä beligä qıyıq båğläb, erkäkçä oynädi. Ädålät båşigä romålçä täşläb uning yånidä näz bilän yorğalärdi.

(5) —Tämäräxån bopket–e!

(6) Şu päyt sertupråq yoldän eşäk minib İnåyät åqsåqål ötib qåldi. U qızlärning bu «behäyå» oyinidän ensäsi qatib såqållärini tutämlädi. Äsrårä ätäyin ermäk qılib ungä qaräb qåşini qåqib, yelkäsini uçirdi. Åqsåqål «ästäğfirullå», degäniçä yüzini teskäri ögirdi.

(7) Qızlär yänä qıyqırib külişdi. Ädålät, qoy, keksä ådämni ermäk qılmä, degän edi, Äsrårä båbilläb berdi.

(8) —E, ådäm bolmäy olsın, Cinåyät åqsåqål. Künigä bir märtä cinåyät qılmäsä keçäsi uyqusi kelmäydi, bu ölgürning. Şu häm ådäm boldimi–yü **(171)**...

(9) Tüşlik tügäb, qızlär ketmånlärini kötärib päykällärgä tärqab ketişdi. Äsrårä ketäyåtgänidä Dildår uni toxtätdi.

(1) Dildar yakın zamanda bu kadar gülmemişti. Katıla katıla güldü. İçten güldü.

(2) —Esrare, bırak, karısı öğrenmesin. Hayatı altüst olur!

(3) —Yok, karısına söylemeyiz. – O kızlara emir verir gibi: – Sizler de ağzınızdan kaçırmayın! – dedi.

(4) Yemekten sonra pikap açıp dans etmeye başladılar. Esrare beline kuşak bağlayarak, erkek gibi oynadı. Adalet başına başörtüsü takıp onun yanında nazlı nazlı dansediyordu.

(5) —Tamarahan oluver ya!

(6) O an toprak yoldan eşeğe binerek İnayet aksakal geçiyordu. O kızların bu «edepsiz» oyununa kızıp sakallarını tuttu. Esrare bile bile eğlenip ona bakıp kaşını oynatarak, omzunu salladı. Aksakal «estağfurullah», diyerek yüzünü çevirdi.

(7) Kızlar yine bağırıp gülüştüler. Adalet, bırak, ihtiyar adamla eğlenme, deyince, Esrare bağırıverdi.

(8) —Ya, adam olmaz olsun, Cinayet aksakal. Günde bir kez cinayet işlemezse geceleyin uykusu gelmezdi, bu geberesicenin. Bu da insan mı oldu ya **(171)**…

(9) Öğle yemeği bitince, kızlar çapalarını alıp tarlalara yayıldılar. Esrare giderken Dildar onu durdurdu.

(1) —Nizåmdän xat åldim. Sengä sälåm depti. Kärimcånning ädresini yubårsin, deb täyinläbdi.

(2) —Özi qayerdäykän?

(3) —Näymän çölidä işläyåtgänmiş. Mänä adresi, xat yåzib yubår.

(4) Äsråräning yüzidägi båyätdän beri yäşnäb turgän täbässüm söndi. U Kärimcånni oyläb ketgän edi. Uni qandåq yaxşi körärdi. Künigä undän xat kütädi. Ämmå änçädän beri Kärimcåndän xat yoq. Tinçmikin?

(5) Äsrårä här qandäy ğamni tez yengä ålärdi. Båşini bir silkib Dildår bergän qåğåzni nimçäsining çöntägigä sålib indämäy päykälgä kirib ketä båşlädi. Säl näri bårib toxtädi.

(6) —İndingä kåmsåmål mäclisi bår–a, esingdän çıqmäsin.

(7) —Xop! – dedi Dildår. – Mengä qarä, Äsrårä. Meni zvenonggä ål. Üydä sıqilib ketdim. Kel, birgä işläylik.

(8) Äsrårä ketmånini cöyäkdä qåldirib årqagä qäytdi. Kelib uning belidän quçåqlädi.

(9) —Mäyli. Bålänggä köpçilik bolib qaräymiz. Säl därmångä kir, undän keyin işgä çıqaveräsän.

(10) U şundäy dedi–yü, yügürib tizzä boyi bolib kålgän ğözälär åräsigä kirib ketdi.

(11) Dildår uning årqasidän qaräb turib oylärdi.

(1) —Nizamdan mektup aldım. Sana selam söylüyor. Kerimcan'ın adresini göndersin, diye tembih etti.

(2) —Nerdeymiş?

(3) —Nayman çölünde çalışıyormuş. İşte adresi, mektup yazıver.

(4) Esrare'nin yüzündeki uzun süreden beri filizlenen tebessümden eser kalmadı. O Kerimcan'ı düşünmeye başladı. Onu nasıl seviyordu. Her gün ondan mektup bekliyordu. Ama ne zamandan beri Kerimcan'dan mektup yok. Sağ mı acaba?

(5) Esrare her üzüntüyü hemen içine atardı. Başını sallayıp Dildar'ın verdiği kâğıdı yeleğinin cebine koyup sessizce tarlaya girip gitmeye başladı. Az öteye gidip durdu.

(6) —Öbür güne Kominist Gençler Teşkilatı'nın toplantısı var ya, unutma.

(7) —Tamam, – dedi Dildar. – Baksana, Esrare. Beni grubuna al. Evde sıkılıyorum. Gel, birlikte çalışalım.

(8) Esrare çapasını arka bırakıp geriye döndü. Gelip onun beline sarıldı.

(9) —Olur. Çocuğuna hep birlikte bakarız. Biraz güçlen, ondan sonra işe çıkabilirsin.

(10) O böyle dedi ve koşarak diz boyu olmuş pamuklar arasına girip gitti.

(11) Dildar onun arkasından bakıp düşünüyordu.

(1) —Faqat erkäklärning işini qılädi. Özi häm erkäklärgä oxşäb ketibdi. Uruş bolmägändä bundäy bolmäsmidi...

(2) Dildår üygä çehräsi åçilib qäytdi. Endi u sirä yålğizgä oxşämäsdi. Özini båyägi quvnåq qızlär qatåridä oşälärning biri deb bilärdi.

(3) Endi Dildår üçün yålğızlik äzåbläri tugägändek edi.

IV

(4) Risålät Dildårdän iş çıqmäsligini bilsä häm dädäsini bungä işåntirålmäsdi. Åqsåqål kättä neväräsini urib–sökib oqişdän ålib qåldi–dä, qoşni håvlidägi tupi bilän såtib ålgän örikni ungä ter–**(172)**dirä båşlädi. Uning şu håvlidän iş båşläşigä säbäb örik egäsining båläsi köp. İkki kün keçiksäm terib yeb qoyädi, deb uyqusi kelmägän edi. Kün yåyilmäsdän u örik sålingän çeläklärni eşäkkä yükläb özi häm, neväräsi häm båşigä bittädän sävätni qoyişib, eşäk ketidän Märğilångä cönäşdi. Risålät eşik åldidä ulärni kütib turärdi.

(5) —Ketmädingmi? – dedi xomräyib İnåyät åqsåqål.

(6) Risålätning Näymängä bårişgä unçä huşi yoq edi. Çål oğlining yigirmä såtıxgä şåli ekkänini eşitib köp närsälärni diligä tügib qoygän. Undän täşqari, bålä yaxşi işläyåtgän bolsä momäyginä pul häm tåpäyåtgän bolişi keräk. U ertäläb neväräsini uyğåtgäni bårgändä Risålätning, Dildårdän iş çıqmäydigängä oxşäydi, degän gäpini çort kesib şundäy degän edi:

(1) —Yalnızca erkeklerin işini yapıyor. Kendi de erkeklere benzedi. Savaş olmasaydı böyle olmazdı…

(2) Dildar eve rahatlamış olarak döndü. Kendini az önceki neşeli kızlar yanında onlardan biri olarak biliyordu.

(3) Şimdi Dildar için yalnızlık ızdırapları bitmiş gibiydi.

IV

(4) Risalet Dildar'dan iş çıkmayacağını bilse de babasını buna inandıramıyordu. Aksakal torununu döve söve okuldan aldı ve komşu avludaki ağacıyla satın aldığı kayısıyı ona toplat–**(172)**maya başladı. Onun bu avludan iş yapmalarına sebep olan kayısı sahibinin çocuğu çok. İki gün geç kalsam toplayıp yiyecek, diye uykusu kaçmıştı. Güneş yükselmeden o kayısı koyulan kovaları eşeğe yükleyip kendi de, torunu da başına birer sepet koyup, eşek arkasından Margilon'a gittiler. Risalet kapı önünde onları bekliyordu.

(5) —Gitmedin mi? – dedi homurdanarak İnayet aksakal.

(6) Risalet'in Nayman'a gitmeye o kadar gönlü yoktu. İhtiyar, oğlunun yirmi satıha çeltik ektiğini işitince çok şeyleri dile getirmişti. Onun haricinde, çocuk iyi çalışıyorsa bolca para da alıyor olmalı. O sabahleyin torununu uyandırmaya gittiğinde Risalet'in Dildar'dan iş çıkmayacağa benziyor, sözünü kesip böyle demişti:

(1) —Sen nimä deb otiribsän. Yigitlär uruşdä şunaqa qırılıb tursä, cämiki qızlär tul qålib ketädi. Håzir qızlär dilgiråf simigä qongän qaldirgåçdek vicirläb yåtibdi. Nizåm ålämän, deydi–yü, yoq, deydimi? Ulärning åräläridä bir gäp bår. Båşidä yoq, deb qåyib, endi äytişgä yüzläri çidämäyåtibdi. Båräver.

(2) Risålät håzir dädäsining oqräyişidän, bårmäsäm bolmäydigängä oxşäydi, deb Nizåmcånning åldigä bårişni boynigä ålib qoydi.

(3) —İkki çeläkkinä örik ålä ket. Çöldä yaxşi ketädi. Hä, båzår bähåsidän säl yuqåriråq äyt.

(4) Dädäsi äytmäsä häm Risålät şundäy qılmåqçi edi. İlåci bolsä bittä qıyıqdä bådring häm ålä ketişni diligä tügib qoydi.

(5) Åtä–bålä äynıqsä şu kezlärdä pulgä tuzåq qoyişgän edi. Risålät ertäläb tuğruqxånä eşigi åldidä qatıq såtädi. Tüşlikdä Çårteräk güzärigä zåğårä nån ålib çıqädi. Keçqurun ortänçä oğlini yånigä ålib yåzlik kinå zälidä pistä såtädi. Kåntrålyår çål, pistäng qursin, zälni bulğatyäpsän, deb quvläyvergändän u tåmåşädän keyin süpürib berişni häm boynigä ålgän.

(6) İnåyät åqsåqåldä–kü tinim yoq. Qoligä nimä tüşsä båzårgä çåpädi. Gåhidä såtädigän närsäsi bolmäy qålsä, båzår därvåzäsidä turib ålib muhtåclikdän såtgäni ålib çıqilgän närsälärni ärzån–gäråvgä ålib, içkärigä åpkirib, ikki bäräväriga såtädi. Xulläsi, u qımirläsä pul tüşib turipti **(173)**.

(1) —Sen ne diye oturuyorsun. Delikanlılar savaşta böyle kırılmaya devam ederse, bütün kızlar dul kalacak. Şimdi kızlar telgraf teline konan kırlangıç gibi cıvıldıyor. Nizam alacağım, diyordu ya, yok, der mi? Onların aralarında bir şey var. Aklında yok, diye bırakıp, şimdi söylemeye yüzleri tutmuyor. Gidiver.

(2) Risalet şimdi babasının somurtarak bakmasından, gitmesem olmaz, diye Nizamcan'ın yanına gitmeye karar verdi.

(3) —İki kova kayısı götür. Çölde iyi gider. Evet, pazar fiyatından biraz yukarı söyle.

(4) Babası söylemese de Risalet böyle yapmak istiyordu. İmkânı olsa bir kuşağa sarıp salatalık da götürmeyi içinden geçirmişti.

(5) Baba–kız özellikle böyle durumlarda fahiş fiyata satış yapıyorlardı. Risalet sabahleyin doğumhane önünde yoğurt satardı. Öğlen Çarterek çarşısına taneli ekmek götürürdü. Gece yarısı ortanca oğlunu yanına alıp yazlık sinema salonunda fıstık satardı. Denetleyici ihtiyar, fıstığın batsın, salonu batırıyorsun, diye kovduğundan o seyirden sonra süpürmeyi de üstlenmişti.

(6) İnayet aksakal da dinlenme yok. Eline ne geçse pazara götürüyordu. Bazen de satacak bir şey olmazsa, pazarın ana kapısında durup ihtiyaçtan dolayı satılan şeyleri ucuza alıp, içeriye götürüp, iki katına satardı. Özetle, o kıpırdasa para düşüyordu **(173)**.

(1) Bundän bir yärim yillärçä muqaddäm İnåyät åqsåqål taqıqlängän mål bilän qolgä tüşib qåldi–yü, militsiyä målini ålib qoydi. Özini åmån–esån qutqargänigä şükür qılib bir–ikki häftä båzårgä çıqmädi. Bår–yoq dästmåyäsi oşä mål bilän tämåm bolgändi. Özi häm şåşib qålib ğanimätgä uçrädim, deb qırq kilå ipäk, yigirmä beştä ämirkån ålgän edi. «Çaquvdän boldimi, xudådän boldimi», işqılib, militsiyä däräk tåpib üyini båsdi. Måli bilän özini häm ålib ketdi. Qariligini näzärdä tutib keçäsi qåyib yubårdi.

(2) Oşä pulsiz qålgän kezläridä bir gäp tärqalgän edi. Çårteräkliklär gäp–gäştäklärdä, toy–häşämlärdä esläb külib yürişädi. İnåyät åqsåqål puldän sıqılib eşigining åstånäsidä yå xudå, deb otirgän ekän, çårşänbä båzåridä sigirini såtib keläyåtgän narigi qışlåqlik yigitning ärıq boyidä pul sänäb otirgänini körib qålädi. İnåyät åqsåqålning közläri oynäb ketädi. Çidämäsdän ornidän turädi–dä, yigitning tepäsigä kelädi. Yigit ellik somliklärni bir täräfgä, ottiz somliklärni bir täräfgä qılib taxlär edi. Åqsåqål bir müddät pullärgä suq bilän qaräb turgändän keyin sekin yigitning yånigä çökkäläydi.

(3) —Pulingni sänäşib beräymi, ukä?

(4) —Nimä, özim sänäyålmäymänmi?

(5) Åqsåqål yälinib soräydi:

(6) —Cån ukä, köpdän beri pul sänägänim yoq. Ke, bittä sänäb beräy. Cudä såğindim.

(1) Bundan yaklaşık bir buçuk yıl önce İnayet aksakal kaçak mal ile yakalandı, polis malına el koydu. Kendini sağ salim kurtardığına şükredip bir–iki hafta pazara çıkmadı. Bütün sermayesi o mal ile bitmişti. Kendi de acele edip ganimete rastladım, diye kırk kilo ipek, yirmi beş tane amerikan pamuğu almıştı. «İhbardan mı oldu, Allah'tan mı oldu», bir sebepten, polis delil bulup evini bastı. Malı ile birlikte onu da götürdüler. Yaşlılığını göz önünde tutup geceleyin serbest bıraktılar.

(2) O parasız kaldığı zamanlarda bir söz yayılmıştı. Çarteteklileri ziyafetlerde, düğün merasimlerinde hatırlayıp gülüyorlardı. İnayet aksakal paraya sıkışıp kapısının eşiğinde ya Allah, diye otururken, çarşamba pazarında sığırını satıp gelen öteki köyden bir delikanlının ark boyunda para saydığını görmüş. İnayet aksakalın gözleri yuvalarından fırladı. Dayanamadığından yerinden kalktı ve delikanlının başına dikildi. Delikanlı elli somlukları bir tarafa, otuz somlukları bir tarafa yığıyordu. Aksakal bir müddet paralara açgözlülükle baktıktan sonra sessiz delikanlının yanına çöktü.

(3) —Paranı sayıvereyim mi, kardeş?

(4) —Niye kendim sayamıyor muyum?

(5) Aksakal yalvarıyordu:

(6) —Canım kardeşim, çoktan beri para saymadım. Hadi, bir kez sayıp vereceğim. Çok özledim.

(1) Yigit häm täntiginä ekän, pul sålingän qıyığini uning åldigä sürib qoyådi. Åqsåqål pullärni bir–birigä qåriştirib yubårädi–dä, bismillå, deb ontälikni ålåhidä, ottiztälikni ålåhidä, elliktälikni ålåhidä qılib şåşilmäy äcrätä båşläydi. U pul uşlägändä xuddi päşşä tutäyåtgändek näfäsini içigä yutib birdän täp etib, päncäsi bilän båsärdi.

(2) İnåyät åqsåqål pulning mäydäsi bilän yirigini bir xıl körärdi. Xåh bir somlik bolsin, xåh yüz somlik bolsin, bäri bir, cudä ehtiyåt qılib uşlärdi. U köpinçä såmsäpäzlärdän nålib qålärdi.

(3) —Hä, pul kör qılgürlär, yåğli qol bilän pul uşläydimi? Räsvå qıpti–yä, şundåq äziz närsäni kir qıpti–yä.

(4) Uni köpinçä Marğilån bänkäsining eşigidä uç–**(174)**rätiş mümkin edi. U yirtıq pullärni yärim bähågä ålib bänkädän bütünigä älmäştirib ålärdi. Åqsåqål pulgä ålåqadår qånunlärni suvdek içib ålgän edi. Nåmeri bütün bolsä bäs, bänk ålädi.

(5) İnåyät åqsåqål cudä ixlås bilän yigitning pulini sänäb bolädi. Här qaysinisini yüz som–yüz som qılib üstidän belbåğ qılädi. Xuddi ğışt taxläyåtgändek qılib çıqädi–dä, mergängä oxşäb, bir közini qısib qaräydi. Yigit uning qıläyåtgän işlärini zävq bilän tåmåşä qılib turärdi.

(6) Åqsåqål pullärni bir qılib qoynigä tıqadi. Yigitning rängi åqarib ketädi. Çål bermäy topålån qılsä nimä bolädi? Güvåhi bolmäsä. U cån hålätdä Åqsåqålgä täşlänädi.

(1) Delikanlı da mertmiş, para saydığı kesesini onun önüne koymuş. Aksakal paraları birbirine karıştırmış ve bismillah, diye onlukları ayrı, otuzlukları ayrı, ellilikleri ayrı koyup acele etmeden ayırmaya başlamış. O parayı avuçladığında tıpkı sinek tutmuş gibi nefesini içine çekip birden pat diye avucuyla eziyordu.

(2) İnayet aksakal paranın küçüğüyle büyüğünü aynı görüyordu. İster bir somluk olsun, ister yüz somluk olsun, hepsi bir, uzun süre gözetip tuttu. O çoğunlukla samsa böreği satanlardan yakınıyordu.

(3) —Evet, para kör olasıcalar, yağlı elleriyle parayı avuçlamıyorlar mı? Rezil edip, böyle önemli şeyleri kirletiyorlar ya.

(4) Ona çoğunlukla Margilon bankasının kapısında rastlamak **(174)** mümkündü. O yırtık paraları yarı fiyatına alıp bankadan sağlamıyla değiştiriyordu. Aksakal parayla ilgili yasaları su gibi içmişti. Rakamları sağlamsa yeterli, banka alırdı.

(5) İnayet aksakal büyük bir bağlılıkla delikanlının parasını saydı. Her birini yüzer som yaparak üstüne kuşak bağladı. Aynı tuğla yığmış gibi yaptı ve avcı gibi bir gözünü kısıp baktı. Delikanlı onun yaptığı şeyleri zevkle seyrediyordu.

(6) Aksakal paraları birleştirip koynuna soktu. Delikanlının rengi attı. İhtiyar vermeyip kargaşa çıkarsa ne olacaktı? Tanığı yok. O can havliyle Aksakala atıldı.

(1) —Nimä qılyäpsiz? Negä yåningizgä sålyäpsiz? Bering!

(2) —Berämän, berämän, ukä. Säbr qıl. Cindek bäğrimgä båsäy!

(3) Åqsåqål pullärni bağrigä båsib közlärini yumädi. Uning bu håläti xuddi sevikli yårini bağrigä båsgän åşıqning ähvålini eslätärdi. Åqsåqål bir neçä minut şu köydä turgändän keyin, pullärni ålib yigitgä berädi.

(4) —Mänä, boldi, ukä, boldi. Ammå mäzä qıldim.

(5) Åqsåqål yol–yorıq bilgän ådäm bolgänidän cudä bolmäsä häm sekin–sekin özini ongläb åldi. Pulning çaqasi häm pul, somi häm pul deb işni mäydädän båşlädi. Eski doppilärni tiyingä ålib, siyåhgä boyäb, somgä såtdi. Undän güzärdä qåvun tilib såtiş häm qålmädi. Käsälxånälärdä çıqındi bolgän eski çåyşäblärni üygä ålib kelib, böläk–böläk qıldirib, qızigä mäşinädä çetini båstirdi. Yuvdirib, däzmållätib çetigä qızil siyåhdä çızıq tårtib dästromål qılib båzårgä ålib çıqdi.

(6) Selitrdän boşägän kepäk qåğåz qåplärdän päket yäsäb Märğilån, Gårçäkåvådägi gürüç båzårläridä såtdi. Måli käsåd päytlärdä båzår çetidägi håcätxånä åldidä suxäridän boşägän yäşikkä uşätilgän kesäk sålib, åldigä bir qumğån ılıq suv qåyib sävåbli işdän häm pul tåpdi.

(1) —Ne yapıyorsunuz? Niye cebinize koyuyorsunuz? Verin!

(2) —Vereceğim, vereceğim, kardeşim. Sabret. Deli gibi bağrıma basayım!

(3) Aksakal paraları bağrına basarak gözlerini yumdu. Onu bu hali, tıpkı sevgilisini bağrına basan aşığın halini hatırlatıyordu. Aksakal birkaç dakika bu şekilde durduktan sonra, paraları alıp delikanlıya verdi.

(4) —İşte, tamam, kardeş, tamam. Ama tadını çıkardım.

(5) Aksakal yol yordam bilen bir insan olduğundan çok olmasa da yavaş–yavaş kendini toparladı. Paranın kuruşu da para, somu da para diye, işe bozuk paradan başladı. Eski takkeleri tiyine[12] alıp, siyaha boyayıp, soma satıyordu. Ondan çarşıya kavun dilimleyip satış da kalmadı. Hastanelerde kalıntı olan eski çarşafları eve getirip, parça parça yaptırıp, kızına makinede köşesini bastırttı. Yıkatıp, ütületip kenarına kırmızı siyah çizgi çekip mendil yaparak pazara götürdü.

(6) Potasyum nitrattan ayrılan kese kâğıdı çuvallardan paket yapıp Margilon, Gorçakova'daki pirinç pazarlarında sattı. Satışın kesat olduğu zamanlarda pazar kenarındaki tuvalet önünde dilimlenmiş ekmekten ayrılan kutuya ufalanan kerpiç koyup, önüne bir çaydanlık ılık su koyup hayır işinden de para kazandı.

[12] **Tiyin**: Para birimi

(1) U şu tärıqa militsiyägä åldirgän ämirkån bilän ipäkning pulini bütläb åldi. Åqsåqål oşä pullärni cämğarib ålgän bolsä häm köngli tinçimäsdi.

(2) —Bu ketgänning ornigä kelgäni. Ölimlik pulni xarcläb bolmäydi, endigi tüşädigäni tirikçilikkä, – derdi **(175)**.

(3) Håzir İnåyät åqsåqålning båzårdä degäni degän, äytgäni äytgän. Undän båzårkåm häm, pättäçilär häm qorqişädi. U mål qoyädigän cåyni birår egälläşgä häddi yoq. U pattä häm ålmäydi.

(4) —Bir emäs, ikkitä oğlimni Vätän üçün qurbån berib qoygänmän. Frântçining åtäsigä hürmät şumi? Gäpläşib qoyämän.

(5) U bir şåvqın kötärgändä, hättå xaridårlär häm qåçib ketişärdi. Åqsåqål ötmäs målini häm xaridårgä işqab såtişni bilärdi.

(6) —Muhtåclikdän ålib çıqdim, singlim. Uruşdä dädäsi ölgän nevärälärimning åğzidän yulib ålib çıqdim. Äzbäråyi şulärgä yegülik bolsin, deb. Men mänävilärgä oxşäş ispikülån emäsmän. Meniki xappäyi hälål.

(7) Xaridårlär bu nåtävån çålgä rähmläri kelib narxini suriştirmäy ålib ketäverişärdi. Åqsåqål häm tåşdän, häm tiyindän urib qålgänini bilmäy qålişärdi. Mäbådå båzårdä måliyä ådämi päydå bolib kålsä, u märhum oğlu Azämcånni ortägä sålärdi.

(1) O bu yolla polise kaptırdığı amerikan pamuğu ile ipeğin parasını tamamladı. Aksakal o paraları biriktirmiş olsa da içi rahatlamıyordu.

(2) —Bu gidenin yerine geleni. Kefen parası harcanmaz, şimdi ele geçenler de yaşamak için, – derdi **(175)**.

(3) Şimdi İnayet aksakalın pazarda dediği dedik, çaldığı düdüktü. Ondan pazarcı da, biletçi de korkuyordu. Onun mal koyduğu yeri biri sahiplenemezdi. O bilet de almazdı.

(4) —Bir değil, iki tane oğlumu vatan için feda ettim. Cephede savaşanların babasına saygı bu mu? Konuşacağım.

(5) O bir bağırdığında, hatta müşteriler de kaçıp giderlerdi. Aksakal kör malını da müşteriye sürüp satmayı bilirdi.

(6) —Zaruretten getirdim, bacım. Savaşta babası ölen torunlarımın dişinden artırdım. Bunun için onlara yiyecek olsun, diye. Ben işte bunlar gibi vurguncu değilim. Benimki hepsi helal.

(7) Müşteriler bu aciz ihtiyara acıyıp fiyatını sormadan alıp gidiyorlardı. Aksakalın hem teraziden hem tiyinden vurgun yaptığını bilmiyorlardı. Eğer pazarda maliyeci ortaya çıktığında, o merhum oğlu Azamcan'ı ortaya sürerdi.

(1) —Şundåq ådämning dädäsimän. Senlärgä qahrämån häm, årdiri häm inåbätgä ötmäs ekän–dä. Senlär bu yerdä xåtinläringning issıqqınä qoynidä mäzzä qılib yåtibsänlär, mening båläm senlär üçün cånini berib qoyipti.

(2) Åqsåqål şundäy deb turgändän keyin uni tekşirişgä kimning yürägi dåv berärdi. Undän qutulgänlärigä şükür qılib åldidän tezråq ötib ketä qålişärdi.

(3) İnåyät åqsåqålning yänä bittä ğäläti ådäti bår edi. U köpçilikkä özini saxåvätli, xayrli işlärgä ıxlåsmänd qılib körsätişgä urinärdi.

(4) U devånägä yolıqib qålsä, tå ådämlär ötib ketgünçä kissäsini kåvläb devånäni ümidvår qılib turäverärdi. Ådämlär ketib bolgändän keyin yånidän nåsqåvåğini ålib bir çekimni tilining tägigä täşläb ketäverärdi. Uni bilmägänlär, Åqsåqål köp saxåvätli–dä, deb oyläşärdi.

(5) İnåyät åqsåqål künigä yäräb turgän eşägini häm yålçitib båqmäsdi. Faqat keçqurun åldigä çöp täşläydi. Köp åvqatgä urgänsä semirib dängäsä bolib ketädi, derdi. Båzårgä bårgändä åldigä bedä täşlängän biråntä eşäkning qåzığıgä båğläb qoyådi.

(6) Båzårdägilär: Cinåyät ämäkimdi eşägining häm äytgäni äytgän, degäni degän, deyişsä, qışlåqdägi–**(176)**lär: Cinåyät åqsåqål eşägigä xaläçöpdi häm biråvning tålidän sindirib ålädi, deyişärdi.

(1) —Böyle insanın babasıyım. Sizlere kahraman da, takdir belgesi de bir anlam ifade etmiyormuş. Sizler burada karılarınızın sıcacık koynunda rahatsınız, benim yavrum sizler için canını verdi.

(2) Aksakal böyle dedikten sonra onu kontrol etmeye kimin yüreği elverirdi. Ondan kurtulduklarına şükredip önünden hızlıca geçip gidiverirlerdi.

(3) İnayet aksakalın yine bir garip alışkanlığı var idi. O başkalarına kendini eli açık, hayır işlerine adamış gibi göstermeye çalışırdı.

(4) O deliye rastlasa, ta insanlar geçip gidinceye kadar kesesini çıkarıp deliyi ümitlendirirdi. İnsanlar gittikten sonra cebinden tütününü alıp bir çekimliği dilinin altına bırakıverirdi. Onu bilmeyenler, Aksakal çok cömert, diye düşünürdü.

(5) İnayet aksakal her gün işine yarayan eşeğini de memnun edemezdi. Ama geceleri önüne çöp (budak) bırakırdı. Çok yemeyi öğrenirse şişmanlayıp tembel olur, derdi. Pazara gittiğinde önüne yonca koyulmuş bir tane eşeğin kazığına bağlardı.

(6) Pazardakiler: Cinayet amcanın eşeğinin de dediği dedik, çaldığı düdük, derken, köydekiler **(176)**: Cinayet aksakal eşeğine sopayı da başkasının söğüdünden kırıp alır, derdi.

(1) Xulläs, İnåyät åqsåqål tili bilän birårgä åzår bermäsä häm qılığı bilän, yüriş–turişi bilän hämmäning medäsigä tegärdi. Änä şuning üçün häm çårteräkliklär oğli Nizåmcån ketib qålgändä sırä äcäblänişmägän edi.

(2) —Ketgäni durust bopti. Bu çål båläni sil qılib qoyärdi. Esi båridä ketib qåldi.

(3) Åqsåqål ådämlär özi toğrisidä nimälär deyäyåtgänini bilärdi. Bilärdi–yü, til süyäksiz, körålmägänidän älciydi, deb qoyä qålärdi.

(4) Mänä bugün u neväräsini oqişdän qåldirib båzårgä ålib ketyäpti. Bålä eşäk årqasidä indämäy båşini yelkäsigä suqib ketyäpti. U båbåsini yåmån körärdi. U båbåsi bilän neçä märtä båzårgä bårgän bolsä, birån märtä ungä kitåb–däftär ålib bermägän. Yälinib–yålvårgändä häm u:

(5) —Kitåbni nimä qıläsän, ortåqläringnikini oqiyver, – deb cerkib täşlärdi.

(6) Båzårdä bålälärning közini oynätädigän närsälär köp. Çål ålib bermäydi. Tüş päytidä bittä çåynäkdä çåy åpkelib belbåğidägi zåğårä nånni ålib uşätib qoyådi.

(7) Hämmädän häm bålägä äläm qılädigäni, ulär båzårdän boşägän çeläk vä sävätlärni eşäkkä årtib keläyåtgänläridä båbåsi yoldä toxtäb uning yånini tintib körädi.

(1) Kısacası, İnayet aksakal dili ile birini incitmese de huyuyla, davranışı ile herkesi bıktırırdı. İşte bunun için de Çartereklileri oğlu Nizamcan gittiğinde hiç şaşırmamışlardı.

(2) —Gitmekle iyi yaptı. Bu ihtiyar çocuğu verem ederdi. Aklı başında gitti.

(3) Aksakal, insanların kendi hakkında neler dediğini bilirdi. Bilirdi ya, dilin kemiği yok, göremediğinden saçmalıyor, deyiverirdi.

(4) İşte bugün o torununun okula gitmesini engelleyip pazara götürmüştü. Çocuk eşek arkasında sessizce başını omzuna sokup gidiyordu. O dedesini sevmiyordu. O dedesi ile kaç kez pazara gitmişse, bir kez bile ona kitap–defter almamıştı. Yalvarıp–yakarınca da o:

(5) —Kitabı ne yapacaksın, arkadaşlarınınkinden okuyuver, – diye kızıyordu.

(6) Pazarda çocukların gözünün kalacağı şeyler çok. İhtiyar almazdı. Öğle vakti de bir tane çaydanlıkta çay getirip kuşağındaki taneli ekmeği alıp bölüp verirdi.

(7) Çocuğu her şeyden çok üzen şey, onlar pazarda boşalan kova ve sepetleri eşeğe yüklediklerinde, dedesinin yolda durup onun cebini aramasıydı.

(1) —Yänglişib biråntä tängäni kissänggä sålib qoygäning yoqmi?

(2) Bålä ånt içsä häm bari bir tintib köräverädi.

(3) Bir küni änä şundäy tintüv päytidä båläning kissäsidän ikkitä yigirmä tiyinlik çıqib qåldi. Çål ğazäbdän kökärib ketdi.

(4) —Xoş, bu qanaqasi? Häli öğrilikni häm örgändingmi?

(5) Bålä yığläb, pulni äyäsi bergänini äytsä häm çål işånmädi.

(6) —Äyäm kitåb ålgin, deb bergänlär.

(7) —Meni äldäb bopsän.

(8) İnåyät åqsåqål båläning yüzigä teskäri şapälåq tüşirib qåldi. Bålä çirqılläb yığlägänçä eşäkning åldigä tüşib çåpib ketdi.

(9) Keçqurun Åqsåqål qızidän surıştırgän edi, u pulni özi bergänini äytdi **(177)**.

(10) —Esingni yeb qåyibsän, ahmåq. Båläning qoligä şunçä pul beräsänmi? İkki tängä pulning yånigä üç tängä qoşsä bir som bolädi–yä!

(11) Änä şundän keyin Åqsåqål qızigä pulning qadri, puli bår ådämning qoli uzun bolişi, qayergä bårsä häm xår bolmäsligidän väz–näsihat oqib ketdi.

(1) —Yanılıp bir tane tengeyi cebine atmadın değil mi?

(2) Çocuk yemin etse de bir bir arayıp bakıverirdi.

(3) Bir gün işte böyle arama zamanında çocuğun cebinden iki tane yirmi tiyin çıktı. İhtiyar çok sinirlendi.

(4) —Peki, bu nasıl oldu? Hemen hırsızlığı da mı öğrendin?

(5) Çocuk ağlayıp, parayı annesinin verdiğini söylese de ihtiyar inanmadı.

(6) —Annem kitap al, diye vermişti.

(7) —Beni aldatıyorsun.

(8) İnayet aksakal çocuğun yüzüne ters şamar attı. Çocuk yüksek sesle ağlayarak eşeğin önüne geçip koşarak gitti.

(9) Geceleyin Aksakal kızına sordu, o parayı kendi verdiğini söyledi **(177)**.

(10) —Aklını mı yedin, ahmak. Çocuğun eline bu kadar para verilir mi? İki tenge paranın yanına üç tenge katsa bir som olur!

(11) İşte bundan sonra Aksakal kızına paranın değeri, parası olan insanın elinin uzun olması, nereye gitse de ayaklar altına alınmadığından bahsedip öğüt verdi.

(1) —Pul ådämgä därmån. Beli åğrigän kişi beligä ikkitä yüztälikni båğläb yåtsä åğriğı taqqa qålädi. Puli yoq ådäm tez qariydi. Neqaläy vaqtidägi pullärni sen körmägänsän. Här pullär ediki, uşläsäng qoling yäyräydi. Zålim pulni ipäk qåğåzdän çıqazärdi. Bu pullär häm pulmi. Sälgä yirtilädi. Solkåvåyini ğıştgä täşläsäng, ciring qılib ketärdi. Rähmätlik dädäm ölgänidä merås taqsim bolib, mengä bittä çervån tekkän edi. Tişimdä tişläb yürib oşä çervånni cuvånmärg qılgänmän. İnqılåb bolib, ötmäydigän bolib qålgän. Esimgä tüşsä häli–häli yürägim ezilib ketädi.

(2) Risålät dädäsidän bu xıl gäplärni köp eşitgän. Köp eşitävergänidän qulåği pişib qålgän edi. U häm dädäsidek qoligä pul tüşsä, tufläb hämyånigä tügärdi.

(3) İnåyät åqsåqål eşäk ketidän yürib båzår yoligä çıqib åldi. Neväräsi båşidä säväti bilän ötgän–ketgängä ängräyib gåh årqadä qålädi, gåh undän özib ketädi.

(4) Köçä betidägi göng üyib qoyilgän cåydä ikkitä xoråz qanåtini yergä südräb bir–birigä täşlänmåqçi bolib turibdi. Båläning ikki közi oşändä. Tåmåğining tägidägi pätläri hürpäyib ketgän qızil xoråz kökrägini yergä tegizäy–tegizäy deb åldinggä säpçimåqçi.

(1) —Para insana ilaç gibi. Beli ağrıyan kişi beline iki tane yüzlüğü bağlarsa ağrısı birden kesilir. Parası olmayan insan erken yaşlanır. Zamanındaki paraları sen görmemişsin. Öyle paralardı ki, avuçlayınca elin bayram ederdi. Zalim para ipek kâğıttan yapılırdı. Bu paralar da para mı? Hemen yırtılıveriyor. Solkavoy[13] atsan, çınlayıp dururdu. Rahmetli babam öldüğünde miras bölüştürülünce, benim payıma da bir tane çervon[14] düştü. Yemeyip içmeyip o çervonu mahvettim. İnkılâp olunca, para geçmez olmuştu. Aklıma geldikçe hâlâ da yüreğim parçalanıyor.

(2) Risalet babasının böyle sözlerini çok işitmiş. Çok işittiğinden kulağı aşinaydı. O da babası gibi eline para geçse, biriktirip cüzdanına koyardı.

(3) İnayet aksakal eşek arkasında yürüyüp pazar yoluna çıktı. Torunu başına sepeti ile geçip gidenlere bakınıp kâh geride kalıyor, kâh onu geride bırakıp gidiyordu.

(4) Sokakta gübre yığılan yerde iki tane horoz kanadını yere sürtüp birbirleriyle kavga etmek istiyorlardı. Çocuğun gözleri oraya takıldı. Boğazının altındaki tüyleri kabarmış kırmızı horozibiğini yere değdirecekmiş gibi saldırmak istiyordu.

[13] **solkavoy:** Para birimi. Bir somluk tenge.
[14] **çervon:** SSCB'de 1922–1947 yıllarında tedavülde olan on somluk para.

(1) Bålä yånlämäsigä yürib ketä turib undän közini üzmäydi. Birdän nimä balå boldi–yü, båşidägi sävät behining engäşgän şåxigä tegib ketdi. Bålä özini ongläyålmäy qåldi. Sävät båşidän uçib bälçıqqa tönkärilib tüşdi. Öriklär låygä qårişdi.

(2) İnåyät åqsåqålning közläri qınidän çıqib ketäyåzdi. Yügürib kelib neväräsining årqasigä ikkini tepdi. Bålä münkib kökrägi bilän yergä yıqildi.

(3) —Häråmi! Öldirämän! Ter, håzir terib ål!

(4) Bålä közlärni cävdirätib, bälçıq keçib öriklärni terä båşlädi.

(5) Åqsåqål cähldän kökärib, bålägä hämån oşqırärdi **(178)**.

(6) —Ättäng, ättäng, yetmiş somli mål edi–ya. Häli qaräb tur!

V

(7) Risålät çöl degändä köçmä qum burgutdek uçib yürgän, börilär, äcdähålär kelsäng yutämän, deb turgän cåyni täsävvur qılärdi. U ertäklärdä eşitgän bårsä kelmäsini Näymän täräflärdä bolsä keräk, deb oyläb yürär edi. U şunçä quvligi bilän häli köp närsälärni bilmäsdi. Sämålyåt u yåqdä tursin, häli påezdgä häm tüşmägän edi. Risålät üçün bütün dünyå şu Çårteräk bilän Märğilån ätråfläridän ibårät edi. Eri fråntgä ketdi. Undän xat–xabär kelib turärdi. Erining xatlärini oqıgändä uruş boläyåtgän cåylär näzäridä Näymänning årqa täräfläridä bolib tuyulärdi.

(1) Çocuk yan yan yürüyüp giderken ondan gözünü ayırmadı. Birden ne olduysa, başındaki sepet ayvanın dalına takıldı. Çocuk kendini doğrultamadı. Sepet başından fırlayıp balçığa ters devrildi. Kayısılar çamura bulandı.

(2) İnayet aksakalın gözleri yuvasından az kalsın çıkıyordu. Koşarak gelip torununun arkasına iki tane tepti. Çocuk bükülüp göğsü üzerine düştü.

(3) —Harami! Öldüreceğim! Topla, hemen topla!

(4) Çocuk gözlerini faldır faldır açıp, balçık geçip kayısıları toplamaya başladı.

(5) Aksakal sinirle kükreyip, çocuğa hâlâ sinirle bağırıyordu **(178)**.

(6) —Yazık, yazık, yetmiş somluk mal idi. Daha bakıp dur!

V

(7) Risalet çöl dendiğinde göçmen kum kartalı gibi uçan, kurtların, ejderhaların gelirsen yutacağım, dediği bir yer olarak düşünüyordu. O masallarda işittiği varlıkları Nayman taraflarında olmalı, diye düşünüyordu. O bu kadar kurnazlığı ile hâlâ çok şeyleri bilmezdi. Uçak şöyle dursun, henüz trene de binmemişti. Risalet için bütün dünya bu Çarterek ile Margilon sınırlarından ibaretti. Kocası cepheye gitti. Ondan haber geliyordu. Kocasının mektuplarını okuduğunda savaşın olduğu yerler ona göre Nayman'ın arka taraflarında gibi geliyordu.

(1) U bugün Näymängä, Çårteräkdän turib çaqırsä åvåzi yetädigän cåygä grüzåvåydä ming märtä yå ållå, deb yetib keldi.

(2) Näymån sırä çölgä oxşämäsdi. Qani, quş uçsä qanåti, ådäm yürsä åyåği küyädigän çöl? Hämmäyåq ğışt, tsement, yåğåç.

(3) Qulåğigä qaläm qıstirgän durädgår çållär päyrähägä kömilib täxtä rändäläşyäpti. Åldigä klyånkä färtuk tutib ålgän qızlär ğişt terişyäpti. Bir cuft tål tägidägi soridä ådäm köp. Pätefån tinmäy «Båğ ärå»ni ålib turibdi. Mäşinä tökkän şağalning qaldiräşidän uning åvåzi eşitilmäy ketädi.

(4) Näymän bårgän säri gävcum bolib bårärdi. Härbiy gospital' häm şu yåqqa yårdämçi xocälik üçün cåy ålib, bir häftädän beri toqay büzdirädi. Yäräsi yengilråq äskär bålälär tål tägidägi sorini toldirib uruşdä körgänläri, qaysi şähärdä nimä bolgäni toğrisidä gäpirib berişärdi.

(5) Äskär bålälär üçün bu yåqdä ålåhidä qåzån qaynätilmäsdi. Zärkentdän künigä üç mähäl mäşinä qatnäb, ulärgä åvqat täşirdi. Şu bahånä bolib Zirillämä bilän Näymän åräsi ikki qadäm bolib qåldi.

(6) Şåli sepib bolingän. Bahår cäläläri pållärni suvgä toldirib şåli qıyåğining qulåğidän tårtib çıqardi. Endi köpçilikning qoli boşäb imårätgä urinib ketgändi. Tåğa Zirillämä qışlåğıdägi äzim teräklärni kestirib, imårätläringgä yärä–**(179)**tinglär, deb gospital' mäşinäsidä ålti märtä yåğåç yubårdi.

(1) O bugün Nayman'a, Çarterekden kalkıp seslense sesi yettiği yere kamyonda bin kez, ya Allah, diye ulaştı.

(2) Nayman hiç çöle benzemezdi. Nerede, kuş uçsa kanadı, insan yürüse ayağı yanan çöl? Her taraf tuğla, çimento, ağaç.

(3) Kulağına kalem kıstırmış dülger ihtiyarlar tahta kalıntıları arasına gömülüp tahta rendeliyorlardı. Önüne muşamba önlük tutan kızlar tuğla topluyorlardı. Bir çift söğüt altındaki çardakta insanlar çok. Gramofon durmadan «Bağ ara»yı söyleyip duruyordu. Araba döktüğü çakılın kaldırmasından onun sesi işitilmezdi.

(4) Nayman gittikçe kalabalıklaşıyordu. Harbi hastane de bu tarafa yardımcı işletme için yer alıp, bir haftadan beri kamışlık bozduruyordu. Yarası hafif olan askerler söğüt altındaki çardağı doldurup savaşta gördükleri, hangi şehirde ne olduğu hakkında konuşuyorlardı.

(5) Askerler için bu tarafta ayrı kazan kaynatılmazdı. Zarkent'den günde üç vakit araba sefer yapıp, onlara yemek taşıyordu. O bahane olup Zırıllama ile Nayman arası iki adım olmuştu.

(6) Çeltik serpilmiş. Bahar yağmurları ovaları suyla doldurup çeltik sapının kulağından çekip çıkardı. Şimdi herkesin eli boşalmış, bina yapmak için uğraşıyordu. Dayı, Zırıllama köyündeki büyük kavakları kestirip, binalarına kullansınlar **(179)**, diye hastane arabasında altı kez ağaç gönderdi.

(1) Nizåmcån häm imårätgä unnäb ketgändi. Özi ğişt quyib, özi devår kötärdi. Bir üy, bir äyvån. Äyvånidän toqay şundåqkinä körinib turädi. Tepäsigä tösin terib, şåx–şäbbä båstirib lombåz qoyişgä täyyårlädi. Tåğa yubårgän yåğåçlärdän Nizåmcångä tegmädi. İkråmcån uni ätäyin royxatgä kiritmädi. Ävväligä Nizåmcån häyrån bolib yürgän edi. İkråmcånning özi yårilib qåldi.

(2) —Ukä, sen şåşmäsäng häm bolädi. Ävväl bålä–çaqasi qışlåqdä qålgänlärning işi bitsin. Yärim rözğåri qışlåqdä qålib cudä besäräncåm bolib ketişdi. Årtib qålsä, älbättä sengä berämän.

(3) Nizåmcån uning gäpidän räncimädi. Toğri, deb öz işini qılib yüräverdi. Vaqt bekår ötmäsin deb, låy qårib tepäsi yåpilmägän üy devårini suvämåqçi boldi.

(4) Risålät mäşinädä birårvni biylätmäy ålib kelgän ikki çeläk örik bilän bir qıyıq bådringni åldigä qåyib sävdåni båşläb yubårdi. U qoş pällä täråzidä elektr çänåğidän påsängi qılingän tåş bilän örik tårtärdi. Kimsän, qaydän kelding, deb heç kim sorämädi. Qäytägä çölgä şundåq tänsıq närsäni ålib kelgäni üçün duå qılişärdi.

(5) —Kep qåling, bådringning ikkitäsi üç som, örikning kilåsi ålti som. Çårteräkning åq örigidän quruq qålmäng...

(1) Nizamcan da binada çalışmıştı. Kendi kiremit koyup, kendi duvar örmüştü. Bir ev, bir eyvan. Eyvanından kamışlık öylece görünüyordu. Üstüne kiriş toplayıp, dal budak bastırıp çamur koymaya hazırladı. Dayı gönderdiği ağaçlardan Nizamcan'a vermedi. İkramcan onu bile bile listeye sokmadı. Önce Nizamcan şaşırmıştı. İkramcan kendi açıldı.

(2) —Kardeşim, sen acele etmesen de olur. Önce çoluğu çocuğu köyde kalanların işi bitsin. Yarım işleri köyde kalıp çok düzenleri bozuldu. Artarsa, mutlaka sana vereceğim.

(3) Nizamcan onun sözünden incinmedi. Doğru, diye kendi işinin başına döndü. Vakit boşa geçmesin diye, çamur karıp üstü yapılmayan ev duvarlarını sıvamak istedi.

(4) Risalet arabada birisini yaklaştırmaksızın getirdiği iki kova kayısı ile bir kuşak dolusu salatalığı yanına koyup satmaya başladı. O çift taraflı terazide soketten yapılan dara taşı ile kayısı tartıyordu. Kimsin, nereden geldin, diye hiç kimse sormadı. Tersine çöle böyle az bulunur şeyi alıp geldiği için dua ettiler.

(5) —Gelin, salatalığın iki tanesi üç som, kayısının kilosu altı som. Çarterek'in beyaz kayısısından mahrum kalmayın…

(1) Nizåmcån çådir årqasidä tsement qåräyåtgän edi. Ådämlärning ğåvur–ğuvuri åräsidä qulåğigä oqtin–oqtin älläqandäy täniş åvåz eşitilib qålärdi. Kim boldi bu, deb qulåq såldi Nizåmcån. Åvåz täniş, cudä täniş. U belküräkni täşläb çådir årqasidän çıqdi. Xådä üyib qoyilgän cåyning åldidä ådämlär todälänib nimädir qılişyäpti. Nizåmcån beixtiyår oşä täräfgä qaräb yürä båşlädi. Todäni yårib qarädi–yü, esi åqqänçä turib qåldi. Åpäsi. Qoşä–qoşä bilägüzüklär taqılgän bilägini şimärib, örik tårtyäpti. U çeläk tägidä qålgän åxirgi ezilgän öriklärni tårtmäy, båring–e, bir kilå çıqsäyäm sizniki, çıqmäsäyäm sizniki, deb durädgår çålning färtuğigä tökdi.

(2) Nizåmcån qışlåğining tärifli örigini cudä såğıngän edi. Tål påpuk çıqazgändän beri kün sänärdi. Örik gullägän bolsä keräk, ğorä tükkändir **(180)**, räng ålib qålgändir. Tägigä täpilläb tökiläyåtgändir...

(3) Risålät durädgår çåldän pulni ålib, yåqasigä qol suqib, kökrägigä cåylärkän, birdän Nizåmcångä közi tüşib qåldi.

(4) —Våy, åpäginäng äylänsin, qayåqlärdä yüribsän? Munçä bemehr bolmäsäng, munçä tåşbağir bolmäsäng!..

(5) U turä sålib Nizåmcånning boynigä åsilib åldi. Yığläb uning hämmäyåğini şiltä qılib yubårdi. Ulärgä häyrån bolib qaräb turgän kişilär sekin–sekin tarqab ketişdi. Risålät uni bağridän boşätib xådägä otirdi.

(1) Nizamcan çadır arkasında çimento karıyordu. İnsanların gürültüsü arasında kulağına ara ara bir tanıdık ses çalınıyordu. Kimdi bu, diye kulak verdi Nizamcan. Ses tanıdık, çok tanıdık. O küreğini bırakıp çadır arkasından çıktı. Tomruk yığılan yerin önünde insanlar toplanıp bir şeyler yapıyorlardı. Nizamcan gayri ihtiyari o tarafa doğru yürümeye başladı. Kalabalığı yarıp baktı ki, aklı başından gitti. Ablası. Çifter çifter bilezikler takılmış kollarını büküp, kayısı tartıyordu. O kova dibinde kalan son ezilmiş kayısıları tartmadan, varın, bir kilo çıkarsa da sizin, çıkmazsa da sizin, diye dülger ihtiyarın eteğine döktü.

(2) Nizamcan köyünün eşsiz kayısısını çok özlemişti. Söğüt püskül çıkardığından beri gün sayıyordu. Kayısı çiçek açmış olmalı, çağla olmuştur **(180)**, renklenmiştir. Altına tapır tapır dökülüyordur…

(3) Risalet dülger ihtiyardan parasını alıp, yakasından elini sokup, göğsüne yerleştirirken, birden Nizamcan'a gözü takıldı.

(4) —Vay, ablacığının kurban olsun, nerelerdesin? Bu kadar merhametsiz mi oldun, bu kadar taş kalpli mi oldun!..

(5) O birden kalkıp Nizamcan'ın boynuna sarıldı. Ağlayıp onun her yerini şapur şupur öptü. Onlara şaşkın bakan insanlar yavaş yavaş dağıldılar. Risalet ona sarılmayı bırakıp tomruğa oturdu.

(1) —Biz tåmånlärdä nimä qılib yüribsän, åpä? – dedi Nizåmcån häyrån bolib.

(2) Risålät ungä öpkäli qaräb qoydi.

(3) —Şunaqasän–dä. Cigär cigärni qomsäydi. Sendän båşqa kimim bår. Dädäm qarib hässägä täyänib qålgän. Keçäläri tüşimgä kiräsän, biräm körgim kelädi. Åş yesäm häm sengä ilinämän, suv içsäm häm. Örigimiz båşini yeb pişib yåtibdi, åğzing tegsin, deb ålib kelgän edim. Seni tåpålmäy såtvåraqåldim. Heç bolmäsä yolkirämni kötärär–kü, dedim.

(4) Nizåmcån, åpäm mengä örikdän ålib qålgändir, deb oylägän edi. U şundäy xayål qılgändi, Zebixånni bir örik bilän siyläb qoyäy, deb häm könglidän ötkäzgän edi. Suv içsä häm ilinädigän åpäsi öriklärni såtib bolgän ekän. Nizåmcån tämşänib tängläyigä yığilgän suvni qult etib yutib qoydi.

(5) —Ähvåling qaläy? – dedi Risålät uning eskib, yåği çıqib ketgän kiyimlärigä tänäli qaräb.

(6) —Yaxşi, – dedi Nizåmcån.

(7) —Hm, yaxşiligini körib turibmän.

(8) Nizåmcån şundäginä özigä räzm sålib, kiyim–båşining tutdek tökilib ketgänini bildi. Därråv özini åqläşgä urinä båşlädi.

(9) —Gäp kiyimdämi, åpä. Kiyim tåpilädigän närsä.

(1) —Bizim buralarda ne yapıyorsun, abla? – dedi Nizamcan şaşırıp.

(2) Risalet ona öfkeyle baktı.

(3) —Böylesin işte. Kardeş kardeşi özler. Senden başka kimim var. Babam yaşlanıp bastona dayanmış. Geceleri rüyama giriyorsun, bir göresim geldi. Yemek yesem de seni düşünüyorum, su içsem de. Kayısımız olgunlaştı, sen de tat, diye getirmiştim. Seni bulamayınca satmaya başladım. Hiç olmazsa yol paramı kurtarır, dedim.

(4) Nizamcan, ablam bana kayısıdan getirmiş, diye düşünmüştü. O böyle hayal ederken, Zebihan'a bir kayısı ikram ederim, diye de içinden geçirmişti. Su içse de onu düşünen ablası kayısıları satmıştı. Nizamcan ağzı kapanınca damağına toplanan suyu yutkundu.

(5) —Nasılsın? – dedi Risalet onun eskiyip, yağlanmış kıyafetlerine kınayarak bakıp.

(6) —İyi, – dedi Nizamcan.

(7) —Hımm, iyi olduğunu görüyorum.

(8) Nizamcan öylece kendine dikkatle bakıp, kıyafetlerinin dut gibi döküldüğünü anladı. Hemen kendini haklı göstermek için çabalamaya başladı.

(9) —İş kıyafette mi, abla. Giyim bulunabilen bir şey.

(1) —Bolmäsä şunçä yürib nimä tåpding? – Risålät qåvåğini sålib gäpirdi. U şu gäp bilän Nizåmcånni tämåmän måt qılmåqçi bolgändi.

(2) Nizåmcån båşini kötärib ğurur bilän gäpirdi.

(3) —Ådämligimni tåpdim, åpä, ådämligimni.

(4) Risålät nimä deyişini bilmäy uning åğzigä qaräb ängräyib qåldi.

(5) Åpä–ukä änçä vaqtgäçä biri birigä äytädigän gäp **(181)** tåpålmäy indämäy otirişdi. Cimlikni Risålät buzdi.

(6) —Dildårgä xat yåzgän ekänsän.

(7) U şu gäpni äytdi–yü, ukäsining yüzidä, közidä qanaqa özgärişlär bolişini bilmåqçi bolib tikilib turdi. Råstdän häm Nizåmcån ğaläti bolib ketdi. Risålät içidä: tämåm, qolgä tüşdi, deb xulåsä çıqardi.

(8) —Xatni oqıdingmi?

(9) Här qandäy äyyårgä bir såddälik kifäyä qılädi, degändek bittä såddälik bilän Risålät sirni båy berib qoydi.

(10) —Mengä xatini oqıtärmidi. Men unaqa åşıq–mäşuqlärning xatlärini oqımäymän. Mengä qarä, bålä. Öz åpängdän yäşirib nimä qıläsän. Ähir, bir kün bolädigän iş bolgändän keyin äytäver. Nimä qıläsän, bäyti ğazäl yåzib åvårä bolib. Mengä äytib qoysäng hämmäsini säriştä qılämän. Qani, äyt–çi, özi nimä deydi?

(11) Nizåmcån åpäsining gäpni burib ketgänidän häyrån bolib uni toxtätişgä urinib kördi hämki bolmädi. U toxtämäy gäpirärdi.

(1) —Öyleyse bu kadar gezip ne biriktirdin? – Risalet morali bozuk konuştu. O bu sözle Nizamcan'ı tamamen mat etmek istemişti.

(2) Nizamcan başını kaldırıp gururla konuştu.

(3) —İnsanlığımı buldum, abla, insanlığımı.

(4) Risalet ne diyeceğini bilmeden ona ağzı açık bakakaldı.

(5) Abla–kardeş uzun bir süre birbirlerine söyleyecek söz **(181)** bulamadan sessizce oturdular. Sessizliği Risalet bozdu.

(6) —Dildar'a mektup yazmışsın.

(7) O bu sözü söyledi ve kardeşinin yüzünde, gözünde nasıl değişiklikler olacağını bilmek istediğinden gözlerini dikti. Gerçekten de Nizamcan garip oldu. Risalet içinden: tamam, elime düştü, diye sonuç çıkardı.

(8) —Mektubu okudun mu?

(9) Her kurnazlığa bir saflık yeterdi, dermiş gibi bir saflıkla Risalet sırrı ele verdi.

(10) —Bana mektubu okutturur mu? Ben öyle âşık–maşukların mektuplarını okumam. Baksana, çocuk. Öz ablandan saklayıp ne yapacaksın. Ya, bir gün olacak iş olduktan sonra söyleyiver. Ne yapıyorsun, şiir türkü yazmakla boşa vakit harcayıp. Bana söylesen hepsini düzenlerdim. Hadi, söyle ya, o ne diyor?

(11) Nizamcan ablasının lafı kıvırmasına şaşırıp onu durdurmaya çalıştı, ama olmadı. O durmadan konuşuyordu.

(1) —Dädämning häm niyäti şu edi. Özing ähmåqlik qılib qåyib, endi bårişgä beting çıdämäyäpti. Häli häm bolsä tåmårqangdägi şålini orib ålgändän keyin qışlåqqa ket. Toyni qıläylik.

(2) Nizåmcån xandån täşläb külib yubårdi. Yigirmä såtıx cåydägi şålidän häm xabär tåpişipti–dä!

(3) —Mengä qarä, åpä, – dedi Nizåmcån kinåyäli külib. – Bu sävdåni båşingdän çıqarib täşlä. Dildårgä uyläniş niyätim häm yoq. Undän Kärimning ädresini soräb xat yåzgänmän. Ägär bu yåğini häm bilging keläyåtgän bolsä, sen bilän dädäm yetkäzgän åzårlär üçün Dildårdän üzr sorädim. Qışlåqqa qäytib bårmäymän. İşånäver. Qarårim qatiy. Üylänmåqçi bolsäm şu yerdä üylänib, üy–cåyli bolib qålib ketärmän. Gäpning åçiğini äytsäm, kimgä üylänişim häm täyinli.

(4) Nizåmcån yånbåşigä burilib hävåzädägi çålgä ğişt uzätäyåtgän Zebixånni körsätdi. Zebixånning egnidä rängini åftåb kötärgän çit köyläk. Såçini båşigä çämbäräk qılib ålgän. Åyåğidägi brezent etigining qonclärigäçä låy bolib ketgän edi. U şu ähvåldä häm çiråyli körinärdi. Här engäşib çeläkdägi låyni åläyåtgändä belläri cudä häm nåzik egi–**(182)**lib ketärdi. Risålät ungä qaräb mähliyå bolib qåldi. Ämmå sir båy bermädi.

(5) —Såvuqqınä ekän. Diding qursin. Kelib–kelib şuni tåpdingmi. Dildår qayåqdä–yü, bu turqı såvuq qayåqdä!

(1) —Babamın da niyeti buydu. Kendin ahmaklık yapıp gittin, şimdi gelmeye yüzün yok. Şimdi de bahçendeki çeltiğini biçtikten sonra köye git. Düğün yapalım.

(2) Nizamcan kahkaha attı. Yirmi satıh yerdeki çeltikten de haber almıştı ya!

(3) —Bana bak, abla, – dedi Nizamcan manalı manalı gülüp. – Bu işi aklından çıkarıp at. Dildar ile evlenme niyetinde değilim. Ona Kerimcan'ın adresini sormak için mektup yazdım. Eğer bu tarafını da bilmek istiyorsan, sen ve babamın azarları için Dildar'dan özür diledim. Köye geri dönmeyeceğim. İnan (bana). Kararım kesin. Evlenmek istiyor olsam burada evlenip, evli barklı kalacağım. Doğru söylemek gerekirse, kiminle evleneceğim de belli.

(4) Nizamcan yanına dönüp iskeledeki ihtiyara tuğla uzatan Zebihan'ı gösterdi. Zebihan'ın omzunda rengini güneşin soldurduğu basma gömlek. Saçını topuz yapmış. Ayağındaki bez çizmesinin koncuna kadar çamur olmuştu. O bu halde de güzel görünüyordu. Her eğilip kovadaki çamuru aldığında beli çok da narin eği–**(182)**liyordu. Risalet ona bakınca hayran kaldı. Ama belli etmedi.

(5) —Soğukmuş. Zevkin batsın. Gele gele bunu mu buldun. Dildar nerede, bu Türkî soğuk nerede!

(1) Çinäkämigä Dildår Zebigä qarägändä körkämråq edi. Risålät ukäsini oyläşgä häm qoymäy, bidirläşdän toxtämäsdi:

(2) —Bütün tåpgän–tutgäningni şungä yedirib yubårgändirsän? Ärzisä häm görgä edi.

(3) —Toxtä, toxtä, åpä, durustråq qarägin, cudä çiråyli. Aqlliligini äytmäysänmi.

(4) —Xåtin kişigä aqlning nimä kerägi bår? Üyim desä, rözğårim desä, erining izmidän çıqmäsä, boldi. Şu aqlli bolgäni.

(5) —Våy–bo, åpä, dädämdän häm ötib ketibsän–a! Näzärimdä, yigirmä–ottiz yil årqagä qäytib ketgängä oxşäysän.

(6) —Årqadä qålgän bolsäm häm rözğårim but, påççäng kelgünçä bålälärni zårıqtirmäy båqib turibmänmi? Bundän båşqa mengä nimä keräk? Såçimni kesib, kältä köyläk kiysäm dürüstmidi?

(7) Nizåmcån åpäsining felini yaxşi bilärdi. Ungä gäp bilän bäs keliş qıyin. U häm dünyåni puldän, måldän ibårät, deb bilädigänlärdän.

(8) Nizåmcån tizzäsigä tirälib ornidän turdi.

(9) —Özing nimägä kelgänding?

(10) —Seni körgäni, dedim–kü.

(11) —Qoysäng–çi, örik såtgäni kelgänsän.

(1) Gerçekten de Dildar Zebi'ye göre daha güzeldi. Risalet kardeşinin düşünmesine fırsat vermeden, hızla durmadan konuşmaya devam etti.

(2) —Bütün biriktirdiğini buna mı yedireceksin? Uygun olsaydı iyiydi.

(3) —Dur, dur, abla, doğru düzgün bak, çok güzel. Akıllılığını neden söylemiyorsun?

(4) —Kadının akla ne ihtiyacı var? Evim derse, işim derse, kocasının sözünden çıkmazsa, oldu. O akıllı olur.

(5) —Vay, abla, babamı da geçmişsin! Sanırım, yirmi–otuz yıl geriye gitmiş gibisin.

(6) —Geri kafalı olsam da işim tam, enişten gelinceye kadar çocukları ihtiyaç içinde bırakmadan bakmıyor muyum? Bundan başka bana ne gerek? Saçımı kesip, kısa gömlek giysem daha mı iyi?

(7) Nizamcan ablasının huyunu iyi biliyordu. Ona laf yetiştirmek zor. O da dünyayı paradan, maldan ibaret görenlerdendi.

(8) Nizamcan dizine dayanıp yerinden kalktı.

(9) —Niye geldin?

(10) —Seni görmek için, dedim ya.

(11) —Ya bırak, kayısı satmak için gelmişsin.

(1) U şundäy dedi–yü, bir qårindän täläşib tüşgän åpäsi cigäri bolişigä qarämäy dängäl gäpirdi:

(2) —Mendä båşqa gäping bolmäsä, ketä qål. Båşqa kelib åvårä bolib yürmä!

(3) —Xaydäyäpsänmi, häli? – dedi Risålät közigä yåş ålib. – Öz åpängni, uzåqdän diydåringni körgäni kelgän åpängni quvläyäpsänmi? Våydåd, bu qanaqa bemehr bålä çıqdi!

(4) —Sekin gäpir, baqirmä. Ådämlär eşitädi.

(5) —Eşitsin, eşitib sening kimligingni bilib qoyişsin.

(6) Nizåmcån säl yån berdi. Yänä çonqayib åpäsining qarşisigä otirdi.

(7) —Xoş, nimä deysän? Åçigini äytäver.

(8) Risålät xådädän turib tönkärib qoygän çeläkkä ornäşib otirib åldi.

(9) —Dädäm qarib qåldi. Sen oylägän ilgärigi tå–**(183)**pişlär yoq endi. Bir tiyinsiz, üygä qamälib otiripti. Xåtin båşim bilän örik såtib, bådring såtib åvqatgä qaräyäpmän. Sendek oğli bolä turib åç otiripti. Xudå körsätmäsin, ölib–netib qålsä åğzigä suv tåmizädigän ådäm häm yoq.

(10) Nizåmcån åpäsining gäpigä işåndi.

(11) —Xop, åzråq pulim bår. Berämän. Köyläk, etik ålişgä yığib yürgän edim. Mäyli, keyinråq ålärmän.

(1) O böyle dedi ve aynı karından çıkan ablası, ciğeri olmasına bakmadan kaba konuştu:

(2) —Bana söyleyecek başka bir şeyin yoksa git. Bir daha gelip zahmet etme!

(3) —Kovuyor musun, şimdi? – dedi Risalet, gözleri yaşarıp. – Öz ablanı, uzaktan yüzünü görmek için gelen ablanı kovalıyor musun? İmdat, bu nasıl merhâmetsiz çocuk çıktı!

(4) —Sessiz konuş, bağırma. İnsanlar duyacak.

(5) —Duysun, duyup senin nasıl biri olduğunu öğrensinler.

(6) Nizamcan biraz alttan aldı. Yine çömelip ablasının karşısına oturdu.

(7) —Peki, ne diyorsun? Açık söyle.

(8) Risalet tomruktan kalkıp dayandığı kovaya yerleşip oturdu.

(9) —Babam yaşlandı. Sen düşünen önceleri **(183)** sorunlar yok şimdi. Bir kuruşsuz, eve kapanıp oturuyor. Kadın başıma kayısı satıp, salatalık satıp evi geçindiriyorum. Senin gibi oğlu olup aç oturuyor. Allah göstermesin, ölüp gitse ağzına su damlatacak insan da yok.

(10) Nizamcan ablasının sözüne inandı.

(11) —Tamam, biraz param var. Vereyim. Gömlek, çizme almaya biriktiriyordum. Olsun, daha sonra alırım.

(1) U yånidän üç yüz somçä pul ålib åpäsigä berdi.

(2) —Dädäm beçårä Birinçi Mäy bäyrämidä häm åqlik kiymädi. Bu puling nimä bolädi?

(3) —Båşqa yoq–dä. Keyin yänä yubårärmän.

(4) Risålät ornidän turdi.

(5) —Mäyli, bolmäsäm men ketäy. Şäğäl åpkelgän mäşinä qäytmåqçi bolib turibdi. Şundän qålmäy.

(6) U mäşinä tåmånğa ketä turib Zebixångä yer åstidän näzär täşlädi. Hävåzädän tüşäyåtgän Zebixånning közi Risålätning közi bilän toqnäşib qåldi. Risålät uni yeb yubårgüdek bolib oqräygän edi, Zebixån esänkiräb åz bolmäsä hävåzädän ağdärilib ketäy dedi.

(7) Çeläk–peläkläri bilän Nizåmcån åpäsini mäşinägä çıqazib qoydi. Cigär ekän, mäşinä årqasidän yürägi uvuşib qaräb qåldi.

(8) Yol båşidä xåmuş turgän Nizåmcånning åldigä Zebixån keldi.

(9) —Nizåmcån, bugün örikxorlik qılärkänmiz–dä. Åpängiz örik ålib keptilär, deb eşitdim.

(10) Nizåmcån nåilåc ilcäyib qoydi.

(11) —Örikni ikkälämiz häm keläsi örik pişiğidä yeydigän boldik. Men häm dänägini körib qåldim, xålås.

(1) O cebinden üç yüz som para alıp ablasına verdi.

(2) —Babam zavallı 1 Mayıs bayramında da bayramlık giymedi. Bu paran ne işe yarayacak?

(3) —Başka yok. Sonra yine gönderirim.

(4) Risalet yerinden kalktı.

(5) —Peki, olmazsa ben gideyim. Çakıl getiren araba geri dönmek istiyor. Burada kalmayayım.

(6) O araba tarafına doğru gidip Zebihan'a gizlice baktı. İskeleden inen Zebihan'ın gözü Risalet'in gözüyle kesişti. Risalet onu yiyecek gibi gözlerini fal taşı gibi açtı, Zebihan şaşırıp az kalsın iskeleden devrilip düşecekti.

(7) Kovaları ile Nizamcan ablasını arabaya çıkartdı. Kardeşmiş, araba arkasından yüreği sızlayıp bakakaldı.

(8) Yol başında hüzünlü duran Nizamcan'ın yanına Zebihan geldi.

(9) —Nizamcan, bugün çok kayısı yiyeceğiz. Ablan kayısı getirmiş, diye işittim.

(10) Nizamcan çaresiz tebessüm etti.

(11) —Kayısıyı ikimiz de gelecek kayısı olduğunda yiyeceğiz. Ben de çekirdeğini görebildim, sadece.

(1) U Zebixångä åpäsining tärifini qılib bergän edi. Uning båşidän ötgän sävdålärning bärini bilgän Zebixån indämäy külibginä qoyä qåldi. İkkåvi ästä yürib durädgårlär åldidän ötişäyåtgändä bir çål örikning tärifini qılärdi.

(2) —Dünyådä Çårteräkning örigigä yetädigän örik bolmäydi. Şıräsi dänägigä häm urib ketädi–yä, cånivårning. Dänägini ekib köpäytiriş keräk.

(3) Zebixån qılt etib tüpük yutdi. Uning örik yegisi kelgänini Nizåmcån bilib turärdi. Könglidän: «Nåinsåf åpäm, törttäginä åpqoymäpti–yä», degän gäp ötdi **(184)**.

VI

(4) Äsrårädän xat keldi.

(5) U konvert içigä Kärimcånning ädresini häm sålib yubåripti.

(6) Xatdä şundäy gäplär bår edi:

(7) «*Håzir zvenomizdä kättä toy. Ötgän yili müdåfää fåndi üçün pländän täşqarı yubårgän ikki yüz åltmiş kilå pillä üçün SSSR Müdåfää Kåmitetidän zvenomizning äzålärigä nåmmä–nåm täşäkkür–nåmä keldi. Sengä häm bår. Täbrikläymän. Vaqting bolsä kelib ålib ket. Kåmsåmållik sälåmi bilän Äsrårä*».

(8) Nizåmcånning çehräsi yårişib ketdi. Şu päyt qadrdån dostläri, mäktäbdåşläri åräsidä bolmägänigä äçindi.

(1) O Zebihan'a ablasının nasıl biri olduğunu anlatmıştı. Zebihan ses çıkarmadan biraz gülümsedi. İkisi yavaş yürüyüp dülgerler yanından geçerken bir ihtiyar kaysının tarifini yapıyordu.

(2) —Dünyada Çarterek'in kayısısına ulaşan kayısı olmazdı. Şırası çekirdeğine de geçmişti, canlının. Çekirdeğini ekip çoğaltmak gerek.

(3) Zebihan kıbırdayıp tükürüğünü yuttu. Onun kayısı yemek istediğini Nizamcan anlamıştı. İçinden: «İnsafsız ablam, dört tanecik bile bırakmamış ki», diye geçirdi **(184)**.

VI

(4) Esrare'den mektup geldi.

(5) O zarf içine Kerimcan'ın adresini de koymuştu.

(6) Mektupta şunlar yazıyordu:

(7) «*Şimdi ekibimizde büyük kutlama. Geçen yıl müdafaa vakfı için planlananın dışında gönderilen iki yüz altmış kilo ipek için SSCB Müdafaa Komitesinden ekibimizin üyelerine isim isim teşekkürname geldi. Sana da var. Tebrik ediyorum. Vaktin olursa gelip götür. Kominist Gençler Teşkilatı üyelerinin selamı ile Esrare*».

(8) Nizamcan'ın yüzü güldü. O zaman değerli dostları, okul arkadaşları arasında olmadığına üzüldü.

(1) U ötgän yili pillä håsilini yaxşi esläydi. Nizåmcån yaxşi işlägän. Oşändä u bärg kesär, qurt tutgän qızlärning üyigä åbårib berärdi. Äzån päytläridä turib, tå bärg åftåbdä ilib qålmäsdän kesib, işigä çıqqunçä taxt qılib qoyärdi. Bir kün cudä vaqtli uyğåndi–dä, teşäni belbåğigä qıstirib, tut kesgäni ketdi. Keçqurun ortåqläri bilän köpråq otirib qålgänidän uyqugä toymägändi. Bärg kesäyåtib közi yumilib ketäverdi. Dåvdirib şåx qålib teşäni qoligä urib yubårdi. İkkitä päncäsi şärttä üzilib tüşdi–yü, cånhålätdä bir qoli bilän åsilib tutdän tüşdi.

(2) Şu üzilib tüşgän ikkitä barmåq tufäyli u ärmiyädän qålib ketdi. Mänä şu ikkitä barmåq tufäyli u bu tåmånlärdä yüripti. Ägär oşä bepärvålik bolmägändä u Kärimcån qatåri fråntdä bolärdi.

(3) Äsråräning xati Nizåmcånni äncä ruhläntirib qoygändi. U şu ärzimäs işi üçün bundäy kättä mükåfåt bolişini sirä oylämägän edi. Müdåfää Kåmiteti ungä täşäkkür elån qıpti. Bu cudä kättä mükåfåt. Bu kättä baxt.

(4) Şu küni Nizåmcån özidä yoq bir käyfiyätdä ilcäyib yürdi. Säl xålıråq cåy tåpsä därråv xatni ålädidä, uqiydi. Oqıgän särı iç–içidän quvånädi. Uning bu käyfiyätidän häyrån bolgän İkråmcån, nimä gäp, deb sorägändä u:

(5) —Özim, şundäy... – deb qoyä qåldi.

(1) O geçen yıl pamuk ürününü iyi hatırlıyordu. Nizamcan iyi çalışmış. O zaman o yaprak kesip, ipek böceği bakan kızların evine götürüyordu. Ezan zamanında kalkıp, daha yaprak güneşte ısınmadan kesip, işe çıkana kadar düzeltip koyardı. Bir gün çok erken uyandı ve keseri kuşağına sıkıştırıp, dut kesmeye gitti. Akşamüstü arkadaşları ile geç saatlere kadar oturduğundan uykuya doymamıştı. Yaprak keserken gözleri yumuluverdi. Aptallaşıp dal yerine keseri eline vurdu. İki tane parmağı birden kesildi ve can havliyle bir eliyle tutarak dut ağacından düştü.

(2) Bu kesilen iki tane parmağı yüzünden o orduya gidemedi. İşte bu iki tane parmak yüzünden o buralarda geziyordu. Eğer o dikkatsizlik olmasaydı o Kerimcanlarla birlikte cephede olacaktı.

(3) Esrare'nin mektubu Nizamcan'ı çok mutlu etmişti. O bu önemsiz iş için böyle büyük mükâfat alacağını hiç düşünmemişti. Müdafaa Komitesi ona teşekkür etmişti. Bu çok büyük mükâfat. Bu büyük mutluluk.

(4) O gün Nizamcan daha önce görülmemiş bir ruh haliyle gülümsüyordu. Birazcık boş yer bulsa hemen mektubu alıp, okuyordu. Okudukça içinden seviniyordu. Onun bu haline şaşıran İkramcan, ne oldu, diye sorduğunda o:

(5) —İşte… – diye kestirip attı.

(1) Keyin u özi–özigä, nimä üçün yäşirämän, deb sävål berdi–dä, xatdägi gäplärni ungä äytib berdi **(185)**.

(2) —Bäräkällä, båläm. Täbrikläymän, – dedi İkråmcån. – Äståydil qılingän mehnät zåye ketmäydi, şunaqa.

(3) —Bir künginä qışlåqqa bårib kelsäm, şungä nimä deysiz?

(4) —Bir kün emäs, ikki künåq bårä qål. Hämqışlåqläringni häm såğıngändirsän. Mäyli, mäyli, båläm.

(5) Keçgä bårib calä quyib, tång åtgünçä måmaqaldiråq gümbürläb çıqdi. Yåmğir pälätkädän ötib, körpä–yåstıqlärni häm şäläbbå qılib yubårdi. İkråmcån bilän Nizåmcån çåpån yåpinib miccä qåqmäy çıqişdi. Ertäläb häm hävå qåvåğini sålib turgän edi. Xayriyät, bir şämål boldi–yü bulutni häydäb ketdi. Çaraqläb åftåb çıqib, şålikårlik pållärini toldirgän yåmğir suvlärini åynädek yältirätdi.

(6) —Endi bolmädi. Ertägä bäräsän. Håzir şålikårlikni bir şälåplätmäsäk bolmäydi.

(7) Ådätdä şålikårlik båtqåğıdä qänçä köp şälåplätib yürilsä, şunçä qıyåğı köp bolädi. Åyåq tägidä bükilib qålgän şåli påyäsi bäğri yergä tekkän cåyidän ildiz åtib, qoşälåq şåx çıqazädi. Şuning üçün häm şålikårlär suvni låyqalätib şålipåyädän çıqişmäy keçib yüräverişädi.

(1) Sonra o kendi kendine, niçin saklayayım ki, diye sordu ve mektuptaki yazılanları ona söyleyiverdi **(185)**.

(2) —Bravo, yavrum. Tebrik ediyorum, – dedi İkramcan. – İçten yapılan iş boşa gitmez, böyle.

(3) —Bir günlüğüne köye gidip gelsem, buna ne dersiniz?

(4) —Bir gün değil, iki günlüğüne gidip kal. Köylülerini de özlemişsindir. Peki, peki, yavrum.

(5) Akşama doğru sağanak yağmur yağdı ve tan ağarıncaya kadar gök gürüldedi. Yağmur çadırdan geçip, yorgan yastıkları da sırılsıklam yaptı. İkramcan ile Nizamcan kaftan örtünüp göz kırpmadan kaldılar. Sabahleyin de hava kapalıydı. Çok şükür, bir rüzgâr çıktı da bulutu sürükleyip gitti. Parlayarak güneş çıkınca, çeltik ekilen ovaları dolduran yağmur sularını ayna gibi parlattı.

(6) —Şimdi olmaz. Yarına gidersin. Şimdi çeltik tarlalarını bir şapırdatmazsak olmaz.

(7) Genellikle çeltik tarlalarının bataklığında ne kadar çok şapırdatılırsa, ot o kadar çok olur. Ayakaltında bükülen çeltik sapının yere değen kısmından köklenip, iki sap çıkarır. Bunun için de çeltik üreticileri suyu bulandırıp çeltik tarlasından çıkmadan geçip yürürler.

(1) İkråmcån yäkkä åyåqdä kezişdän fåydä yoq, deb yåğåç åyåğining uçigä eski etikning täg çärmini qåqib ålgändi. U endi qoş tåvån bilän şåli kezişni molcälläb turärdi.

(2) Nizåmcån uning gäpini qäytärålmädi. İkkåvläb öz uçästkälärigä qaräb ketişdi. Nizåmcån İkråmcånning şimini tizzäsigäçä şimärib suvgä tüşişini küzätib turärkän, bu ådämdägi bärdåşgä qåyil qålärdi. Uning endi heç kimi yoq. U yålğız båşigä munçä urinişning nimä zärurligi bår, deb otirmäy tünü kün şålipåyädän çıqmäydi. Hämmä özigä imårät üçün cåy ålib, ğişt terib tikläb qoygändä bu ådäm heç närsä qılmädi. Nizåmcån keyin bilsä, u özigä tekkän cåyni ungä bergän ekän. Äynıqsä, İkråmcån Cännät xålä ölgändän keyin özini işgä urdi. Häli uni qılär, häli buni qılär, işqılib, tinmäsdi.

(3) Keçqurunläri hårib–çärçäb çådiri åldidä yäkä özi çåy içib otirärdi. Tål tägidägi soridä gürüngläşib otirgänlärning åldigä bårmäydi. Ulär suhbätigä äräläşmäsligining säbäbini Nizåmcån bilädi **(186)**.

(1) İkramcan tek ayakla gezmenin bir yararı yok, diye tahta ayağının ucuna eski çizmesinin alt köselesini çıkarıp almıştı. O şimdi çift taban ile çeltik üzerinde gezmeyi planlıyordu.

(2) Nizamcan onun sözünü geri çevirmedi. İkisi birlikte kendi arazilerine doğru gittiler. Nizamcan İkramcan'ın pantolonunu dizine kadar büküp suya girmeyi beklerken, bu insandaki sabra hayran oluyordu. Onun şimdi hiç kimsesi yok. O tek başına bu kadar çabasının ne gereği var, diye oturmadan gece gündüz çeltik tarlasından çıkmazdı. Herkes kendine bina için yer alıp, tuğla örerken bu adam hiçbir şey yapmadı. Nizamcan sonra bilse, o kendine verilen yeri ona vermiş. Özellikle, İkramcan Cennet teyze öldükten sonra kendini işe verdi. Bir o işi yapıp, bir bu işi yapıp, özellikle, durmuyordu.

(3) Akşamüstleri yorgun argın çadırı yanında tek başına çay içip oturuyordu. Söğüt altındaki çardakta sohbet ederek oturanların yanına gitmiyordu. Onların sohbetine katılmamasının sebebini Nizamcan biliyordu **(186)**.

(1) Köpçilikning yå äkäsi, yå oğli uruşdä. Ulär älbättä båläläridän kelgän xatni oqışädi, uruşdän, ålingän şähärdän gäpläşib otirişädi. Ägär İkråmcån ulär yånidä bolsä, åçilib gäpläşä ålmäydi. Uni äyäb bütünläy båşqa gäplärdän ezmälänib qålişädi. İkråmcån ulär suhbätigä tüşib qålgändä çådirgä tabiäti bir tärz bolib qäytärdi. Oşändäy kezlärdä tå yärim keçägäçä çådır åldidä qåp–qårä åsmångä tikilib otirädi, keyin ornigä kirib yåtädi. Yåtib häm därråv uxläy qålmäsdi. Häli u yånbåşigä, häli bu yånbåşigä ağdärilib tolğanib çıqädi.

(2) Nizåmcån uning yåğåç åyåq bilän şålipåyäni şälåplätib, suvni låyqalätib yürişini körib irådäsigä qåyil bolärdi. Ådämning cåni polätdän qattıq, deb şuni äytärkänlär–dä, deb dilidän ötkäzib qoyådi. Båläsi båşigä sålgän şärmändälik, xåtinining dåğı–häsrätdä ölib ketişi häm uning qaddini bükålmädi. Bu ådäm polätdän häm qattıq.

(3) Nizåmcån häm şimini tizzäsigä şimärib suvgä tüşdi. Suvni şalåplätib uning qatårigä ötdi. Endi ulärning ikkåvläri yånmä–yån bårişärdi.

(4) —Keçägi yåmğırning şäråfäti, ukä. Yåmğır emäs, åsmåndän åş, nån yåğdi. Qut–bäräkä yåğdi. – İkråmcån zarur bir gäp esigä tüşib qålgändek birdän yürişdän toxtädi. – E, ukä, sigirni ärqånläş esimdän çıqibdi–kü. Mälål kelmäsä, birråv bårib qåzığini serotråq cåygä qåqib kelgin.

(1) Çoğunluğun ya ağabeyi, ya oğlu savaşta. Onlar mutlaka çocuklarından gelen mektupları okuyup, savaşta ele geçirilen şehirlerden konuşuyorlardı. Eğer İkramcan onların yanına gitse, rahat rahat konuşamazlardı. Ona acıyarak tamamiyle farklı olaylardan gevezelik yapıyorlardı. İkramcan onların sohbetine katıldığında çadıra hep aynı şekilde geri dönüyordu. Böyle olduğu zamanlarda ta gece yarısına kadar çadır önünde kapkara gökyüzüne gözlerini dikip otururdu, sonra yerine girerdi. Yatınca da hemen uyuyamazdı. Bir o yana, bir bu yana dönüp dururdu.

(2) Nizamcan onun tahta ayak ile çeltik tarlasını şapırdatıp, suyu bulandırmasına bakıp iradesine hayran oluyordu. İnsanın canı çelikten de sağlam dedikleri buymuş, diye içinden geçirdi. Çocuğunun başına getirdiği rezillik, karısının acı içerisinde ölmesi de onun belini bükememişti. Bu adam çelikten de sağlam.

(3) Nizamcan da pantolonunu dizine kadar büküp suya girdi. Suyu şapırdatarak onun hizasına geldi. Şimdi onların ikisi de yan yana gidiyorlardı.

(4) —Geceki yağmurun faydası, kardeş. Yağmur değil, gökten yemek, ekmek yağdı. Bereket yağdı. – İkramcan gerekli bir söz aklına gelmiş gibi birden durdu. – Ya, kardeşim, sığırı bağlamayı unutmuşum. Endişe ediyorum, bir gidip kazığını otu çok olan yere kakıp gel.

(1) Nizåmcån därråv suvdän çıqdi. U ertäläb İkråmcån sigirni ålib ketäyåtgän cåyini körgän edi. Oşä yåqqa qaräb yürä båşlädi.

(2) İkråmcån xåtini oltändän keyin sigirgä häm qarämäy qoygändi. Sigir bolsä on kündän beri sütdän qålgän. Uning sütdän qålişigä sirä säbäb yoq edi. Xuddi keçäsi biråv kelib såğib qoyäyåtgängä oxşäydi. Kim såğişi mümkin? İkråmcån şundåq häm såğilgän sütni çeläkkä sålib sorigä åpçıqib qoyådi. Båläsi bårlär kerägiçä çinnisigä sålib ketäverişädi. Biråvdän gumån qılişgä İkråmcånning dili åğrirdi.

(3) Nizåmcån todä–todä bolib ösib yåtgän sävağıç uyumläri åräsidän äylänib yälänglikkä çıqdi. Sigir båyä båylängän cåyidä turibdi. Här zämån engäşib årqa åyåğigä qaräb qoyärdi. Nizåmcån bungä parvå qılmädi. Yaqınigä bårgändä birdän qorqib ketdi. Cånhålätdä årqasigä beş–ålti qadäm tisärilgänini bilmäy qåldi **(187)**.

(4) Sigirning yelinigä qoydän kättäråq eçkemär yåpişib ålgän edi. Eçkemärning baqanikigä oxşäş labläridän qån äräläş åppåq süt tåmärdi. U ådäm şärpäsini sezib yelindän åğzini ålib, ong yånbåşigä qarädi–dä, şåşib uzun dumi bilän xas–çöplärni tozitib qamişlär åräsigä kirib ketdi.

(5) Nizåmcån rängi qum åqarib serräygänçä turärdi.

(1) Nizamcan hemen sudan çıktı. O sabahleyin İkramcan'ın sığırı alıp getirdiği yeri görmüştü. O tarafa doğru yürümeye başladı.

(2) İkramcan karısı öldükten sonra sığıra da bakamaz olmuştu. Sığır ise on günden beri sütten kesilmişti. Onun sütten kesilmesine hiç sebep yoktu. Tıpkı gece biri gelip sağıp bırakmışa benziyordu. Kim sağmış olabilir? İkramcan böyle de sağılan sütü kovaya koyup çardağa götürüyordu. Çocuğu olanlar gerektiğince porselenine koyuveriyordu. Birinden şüphelenmeye İkramcan'ın yüreği el vermiyordu.

(3) Nizamcan sıra sıra olup büyüyen sazlık yığınları arasında dolaşıp çıplak araziye çıktı. Sığır yakında bağlanıldığı yerde duruyordu. Her zaman eğilip arka ayağına bakardı. Nizamcan buna aldırış etmedi. Yakınına gittiğinde birden korktu. Can havliyle arkasına beş–altı adım geri çekildiğini fark etmedi **(187)**.

(4) Sığırın memesine koyundan daha büyük çöl kertenkelesi yapışmıştı. Çöl kertenkelesinin kurbağanınkine benzeyen dudaklarından kanla karışık bembeyaz süt akıyordu. O insan hışırtısını hissedip memeden ağzını çekip, sağ tarafına baktı ve aceleyle uzun kuyruğu ile çöpleri tozutup kamışlar arasına girip gitti.

(5) Nizamcan'ın rengi kum gibi beyazlaşıp heykel gibi kala kaldı.

(1) U huşigä kelib ungä moltiräb turgän sigirgä qarädi. Keyin yelinidän qån åqayåtgänini körib därråv åldigä bårdi. Eçkemär bir emçäkni sorib, måmätälåq qılib yubårgän edi. Nizåmcån ungä rähmi kelib därråv qåzıqni suğurdi–dä, İkråmcån işläyåtgän cåygä yetäkläb keldi.

(2) —Sigirning ähvålini qäräng, ämäki. Eçkemär sorib ketibdi.

(3) İkråmcån şåşib suvdän çıqdi. Engäşib yelingä qarädi. Båşini säräk–säräk qılib sigirning boyinläridän, sağrisidän silädi.

(4) —Cånivår, cåningni qıynäbdi–kü. Eçkemärgä yolıqibsän–dä. Cånivår, cånivår.

(5) Nizåmcångä sigirning sütdän qålgänligini İkråmcån äytgän edi. Kimdir såğıb qoyäyäpti, degändi.

(6) —Sigirning sütdän qålişi endi mä'lum, – dedi Nizåmcån.

(7) İkråmcån båşini säräk–säräk qıldi.

(8) —Yoq, ukä. Eçkemär emsä mänävunaqa yelinni yärä qılädi. Sütdän qålişining säbäbi båşqa bolişi keräk. Cånivår, endi båläsini qandåq emizädi. Mengä bu täşviş häm bår edimi?

(9) İkråmcån sigirni yetäkläb ketärkän, årqasigä ögirildi.

(1) O kendine gelince ona hüzünlü bakan sığıra baktı. Sonra memesinden kan aktığını görüp hemen yanına gitti. Çöl kertenkelesi bir memeyi emip, yaralamıştı. Nizamcan ona acıyıp hemen kazığı çekip çıkardı ve İkramcan'ın çalıştığı yere getirdi.

(2) —Sığırın haline bak, amca. Çöl kertenkelesi emmiş.

(3) İkramcan aceleyle sudan çıktı. Eğilip memesine baktı. Başını sağa sola sallayıp sığırın boyundan, sağrısından okşadı.

(4) —Canavar, canını mı yaktı? Çöl kertenkelesine rastlamışsın. Canavar, canavar.

(5) Nizamcan'a sığırın sütünün olmadığını İkramcan söylemişti. Birisi sağıyor, demişti.

(6) —Sığırın sütünün olmamasının sebebi şimdi belli oldu, – dedi Nizamcan.

(7) İkramcan başını iki yana salladı.

(8) —Yok, kardeş. Çöl kertenkelesi emse böyle memesini yara yapardı. Sütsüz kalmasının sebebi başka olmalı. Havyan, şimdi yavrusunu nasıl emzirecek. Başımda bir bu sıkıntı mı eksikti?

(9) İkramcan sığırı götürürken, arkasına döndü.

(1) —Ukä, bu yåğini özing epläştirib turäsän–dä. Mäşinä ketädigän bolsä sigirni qışlåqqa berib yubårmäsäm bolmäydi. Åzråq pådädä yürmäsä, biz bundä eplålmäydigängä oxşäymiz.

(2) Nizåmcån quriliş boläyåtgän cåydä mäşinä gürillägänini eşitgän edi. Häli qäytib ketmägän bolsä keräk, ketsä åvåzi çıqib qålärdi, deb oylädi–dä:

(3) —Bolmäsä, tezråq båring, mäşinä ketib qålmäsin, – dedi.

(4) İkråmcån ketişi bilän u yänä suvgä tüşdi. Båtqåqni şälåplätib keçärkän, İkråmcån haqıdä oylärdi. Yaqın tört åy hämxånä bolib uning därdi–**(188)**ni, yürägidägi hämmä gäpini bilib ålgän edi. Här gäl İkråmcånni oylägänidä säbri bärdåşigä qåyil qålärdi. Qani men häm şungä oxşäsäm, deb niyät qılärdi. Hättå bir kün uning özigä, men häm sizgä oxşägän bolsäm, deb gäp båşlägändä, İkråmcån gäpini bolib qoygän edi.

(5) —Qoy, qoy, båläm, mengä oxşämä. Sen mengä oxşägän bolmäysän. Men cudä baxtsiz ådämmän.

(6) U şu gäpni äytib yüzini teskäri ögirib, etägigä közini ärtgändi.

(1) —Kardeş, burayı sen halledebilirsin. Araba gittiğinde sığırı köye göndermezsem olmaz. Biraz sürüye katılmazsa, biz bunun da hakkından gelemecek gibiyiz.

(2) Nizamcan inşaat alanının olduğu yerde araba gürültüsü duydu. Daha geri dönmemiş olmalı, gidecek olsa sesi çıkardı, diye düşündü ve:

(3) —Öyleyse, çabucak git, araba gitmesin, – dedi.

(4) İkramcan gider gitmez o yine suya girdi. Bataklığı şapırdatıp geçerken, İkramcan'ı düşünüyordu. Bu dört ay kadar aynı evde yaşayınca onun derdini **(188)**, yüreğindeki her şeyi öğrenmişti. Her defasında İkramcan'ı düşündüğünde sabrına hayran oluyordu. Hani ben de ona benzesem, diye istiyordu. Hatta birgün ona, ben de size benzesem, diye söylerken, İkramcan sözünü kesmişti.

(5) —Bırak, bırak, yavrum, bana benzeme. Sen bana benzemezsin. Ben çok bahtsız insanım.

(6) O bu sözü söyleyerek yüz çevirip, eteğine gözünü kurulamıştı.

(1) Oşändä Nizåmcån boynigä åsilib yüzini özigä qarätgän edi. İkråmcån heç närsä bolmägändek, köz yåşini qılt etib yutib ögirilgändi. U Nizåmcångä şundäy örgänib qålgän ediki, åvqatdän säl keçiksä, tåvåqdä åvqatini kötärib årqasidän qıdirib yürär edi. Bir kün ertäläb kiyinib ketäyåtgänidä çöntägidä bir närsä dombäyib turgänini sezib, därråv qolini såldi. Bir çaqmåq qand.

(2) Ulär bir–birlärigä cudä örgänişib qålişgän edi.

(3) Nizåmcån şundäy xayållär bilän båtqåq keçärkän, mäşinä gurillägänini eşitdi. Båşini kötärgän edi, qolidä gäzetägä oråqlik bir närsä kötärib turgän Zebixånni kördi.

(4) —Nimä qılib låy keçib yüribsiz? — dedi Zebixån.

(5) Nizåmcån ungä nimä deb cävåb qäytärişini bilmäy suvdän çıqdi.

(6) —Åpängiz åpketgän örikkä bizni biylätmägän edingiz. Mänä, siz xasislik qılgän bolsängiz, biz saxiylik qılämiz.

(7) Zebixån kökät üstigä qåğåzgä oråqlik ikki kilåçä örikni yåzib qoydi.

(8) —İyä, qaydän åldingiz?

(9) —Üzümini yengü båğini suriştirmäng.

(10) İkkåvi örik tepäsigä çonqayib otirişdi.

(11) —Åling! – dedi Zebixån.

(1) Orada Nizamcan boynuna sarılıp yüzünü kendine çevirmişti. İkramcan hiçbir şey olmamış gibi, gözyaşını belli belirsiz yaptıktan sonra dönmüştü. O Nizamcan'a öyle alışmıştı ki, yemeğe biraz gecikse, tabakta yemeğini alıp arkasından aramaya çıkıyordu. Bir gün sabahleyin giyinip gideceği zaman cebinde bir şeyin kabarıklaştığını fark edip, hemen elini attı. Bir kırık şeker.

(2) Onlar birbirlerini çok iyi tanıyorlardı.

(3) Nizamcan böyle düşünceler ile bataklık geçerken, araba gürültüsünü işitti. Başını kaldırdığında, elinde gazeteye yığılı bir şey kaldıran Zebihan'ı gördü.

(4) —Niçin çamurda geziyorsunuz? – dedi Zebihan.

(5) Nizamcan ona ne cevap vereceğini bilmeden sudan çıktı.

(6) —Ablanızın getirdiği kayısıya bizi yaklaştırmamıştınız. İşte, siz cimrilik yapıyorsunuz, biz cömertlik yapıyoruz.

(7) Zebihan yeşillik üzerine kâğıda sarılı iki kilo kadar kayısı serdi.

(8) —İyi, nereden aldınız?

(9) —Üzümünü ye, bağını sorma.

(10) İkisi de kayısı başına çömeldiler.

(11) —Alın! – dedi Zebihan.

(1) —Ävväl siz åling, – dedi örikkä qol urmäy Nizåmcån.

(2) —Men yegänmän. Sizgä ålib keldim.

(3) —Şundåq bolsä häm siz ävväl åling.

(4) —Yoq, siz ävväl åling.

(5) Nizåmcån. nåilåc tuxumdek åppåq örikni qoligä ålib tåmåşä qıldi. Keyin yeyişgä közi qıymägändek äväyläb åğzigä såldi. Zebixån häm bittäsini åldi **(189)**.

(6) —Våy, munçä şirin!

(7) —İyä, — dedi Nizåmcån, — håzir, men örik yegänmän, degändingiz–kü?!

(8) Zebixån yålğåni fåş bolib qålgänidän gäpni häzilgä burib yubårdi.

(9) —Båyä yegänim säl ğorråq edi–dä.

(10) —Råstini äyting, qayerdän åldingiz? Xuddi qışlåğimizning örigigä oxşäydi. Bütün Färgånä vådiysidä Çårteräkdän åldin örik pişmäydi. Båşqa cåylärdä endi räng åläyåtgän bolsä äcäb emäs.

(11) Zebixån häli qışlåqdän kelgän mäşinädä bir çål ikki yäşik örik åpkelib såtgänini äytib berdi.

(12) —Cudä ğaläti çål ekän. Suriştirmägän gäpi qålmädi. İkråmcån ämäkim bilän bir bälålärni ğıcilläşib häm åldi. Sizning bitmägän üyingiz devårlärini silkitib häm kördi. Örik åläyåtgänimdä mengä şunaqayäm yåmån qarädiki, qorqib ketdim.

(1) —Önce siz alın, – dedi kayısıya el değmeden Nizamcan.

(2) —Ben yedim. Size getirdim.

(3) —Öyle olsa da siz önce alın.

(4) —Yok, siz önce alın.

(5) Nizamcan çaresiz yumurta gibi bembeyaz kayısıyı eline alıp seyretti. Sonra yemeye kıyamazmış gibi özenerek ağzına attı. Zebihan da bir tanesini aldı **(189)**.

(6) —Vay, ne kadar tatlı!

(7) —İyi, — dedi Nizamcan, — Şimdi, ben kayısı yemişim, demiştiniz ya!?

(8) Zebihan'ın şimdi yalanı ortaya çıktığından, sözü şakaya vurdu.

(9) —Yakında yedim biraz olmamıştı da.

(10) —Doğrusunu söyleyin, nereden aldınız? Aynı köyümüzün kayısısına benziyor. Bütün Fergana vadisinde Çarterekten önce kayısı olgunlaşmaz. Başka yerlerde şimdi renkleşmiş olsa şaşılmaz.

(11) Zebihan yenice köyden gelen arabada bir ihtiyarın, iki kutu kayısı getirip sattığını söyledi.

(12) —Çok garip bir ihtiyarmış. Sormadığı şey kalmadı. İkramcan amcam ile bir nedenden kavga etti. Sizin bitmeyen evinizin duvarlarını sallayıp da gördü. Kayısı aldığımda bana öyle kötü baktı ki, korktum.

(1) Nizåmcån uning gäpigä unçä parvå qılmädi. Biråntä bezbet çayqåvçidir–dä, deb qoyä qåldi.

(2) Nizåmcån suvgä qäytib tüşmädi. Zebixån bilän årqagä qäytdi. U yoldä ertägä qışlåğigä bårib kelmåqçiligini äyttän edi. Zebixånning rängi qum åqarib ketdi.

(3) —Qışlåqdä nimä qıläsiz? Dildårxånni såğinib qålgändirsiz–dä.

(4) Nizåmcån undän bu xil gäpni kütmägän edi. Şåşib yånidän xatni çıqazib qoligä berdi. Zebixån xatni oqımäy qäytib berdi.

(5) —Men unaqa biråvlärning xatini oqiydigänlärdän emäsmän. Sirli gäp bolmäsä, şundåq äytib qoyävering. İşånämän, – dedi.

(6) Nizåmcån bårişining säbäbini äytgän edi, Zebixån, şundäy demäysizmi, deb yubårgänini özi bilmäy qåldi. U şäytånlik qılib qıqirläb küldi.

(7) —Mengä nimä ålib keläsiz? Süyünçisigä nimä såvğa qıläsiz?

(8) —Sizgämi? Sizgä... – Nizåmcån nimä åpkelişini özi häm bilmäsdi. Nimä åpkelişi mümkin? U häm gäpni häzilgä burdi. – Sizgä cånimni sälåmät qäytärib ålib kelämän. Eşityäpsizmi? Sizgä özimni bütünläy åpkelib berämän.

(1) Nizamcan onun sözünü o kadar önemsemedi. Bir tane utanmaz karaborsacıdır, diye düşündü.

(2) Nizamcan suya geri girmedi. Zebihan ile geriye döndü. O yolda yarın köyüne gitmek istediğini söylemişti. Zebihan'ın rengi kum gibi bembeyaz oldu.

(3) —Köyde ne yapacaksınız? Dildarhan'ı özlemişsinizdir de.

(4) Nizamcan ondan bu çeşit sözü beklemiyordu. Hızla cebinden mektubu çıkarıp eline verdi. Zebihan mektubu okumadan geri verdi.

(5) —Ben böyle birilerinin mektubunu okuyanlardan değilim. Gizli bir şey değilse, böyle söyleyiver. İnanacağım, – dedi.

(6) Nizamcan gitmesinin sebebini söylemişti, Zebihan, böyle demediniz mi, dediğini kendi bilmiyordu. O kurnazlık yapıp kıkır kıkır güldü.

(7) —Bana ne getireceksiniz? Müjdenize ne hadiye alacaksınız?

(8) —Size mi? Size… – Nizamcan ne getireceğini kendi de bilmiyordu. Ne getirebilirim? O da sözü şakaya vurdu. – Size canımı sağ salim geri getireceğim. Duyuyor musun? Size kendimi bütün olarak getirip vereceğim.

(1) Mänä şu gäpni Nizåmcån ikki åydän beri åçıq äytålmäy gäräng edi. Häzil–häzil bilän, unçä urintirib ötirmäy, oylätib otirmäy åğzidän çıqdi ketdi **(190)**.

(2) Zebixån özini bilmägängä, tüşünmägängä såldi.

(3) —E, ätläs ålib kelärmikänsiz depmän.

(4) —Ätläs håzir åtlıqqa yoq–kü, biz piyådälärgä yol bolsin.

(5) —Sizgä piyådä bolsin, deb kim äytdi, åtlıq bolingdä. Häzilläşdim. Häzilläşdim. Şu mähäldä ätläsgä bälå bårmi, Nizåmcån äkä.

(6) Nizåmcån päytdän fåydälänib uning bilägidän uşlädi. Zebixån özini säl ålib qåçgändek boldi–yü, ämmå bilägini tårtib ålmädi. Nizåmcån qoligä unçä erk bermädi. Bu uning båyägi äytgän gäpigä qızlik iffäti bilän qäytärilgän cävåb ekänini tüşündi. Şu ähvåldä yigirmä–ottiz qadäm båsişgändän keyin, Zebixån uning közigä qaräb ğäläti, ğämzägä oxşäş täbässüm bilän bilägini uning qolidän boşätdi.

(7) —Yetär, a? Bolmäsä süyilib ketäsiz.

(8) Nizåmcån şu tåpdä şundäy küçli bolib ketgän ediki, bir özi mänä şu påyåni yoq çölni ağdär–töntär qılib täşläşgä qådirdek edi.

(1) İşte bu sözü Nizamcan iki aydan beri açıkça söyleyemediğinden mahvolmuştu. Şakayla, o kadar düşünüp taşınmadan ağzından çıkıverdi **(190)**.

(2) Zebihan bilmemişliğe, anlamamışlığa vurdu.

(3) —E, atlas getirirsiniz artık diyorum.

(4) —Atlas şimdi atlılara yok ki, biz yayalara yol olsun.

(5) —Size yaya olduğunuzu kim söyledi, atlı olun. Şaka yaptım. Şaka yaptım. Burada atlasa gerek var mı, Nizamcan ağabey.

(6) Nizamcan fırsattan yararlanıp onun bileğinden tuttu. Zebihan kendini biraz alıp kaçacak gibi oldu, ama bileğini çekip almadı. Nizamcan eliyle o kadar kuvvetli tutmadı. Bu onun az önceki söylediği sözün kızlık iffetiyle verilen cevap olduğunu anladı. O halde yirmi–otuz adım attıktan sonra, Zebihan onun gözüne doğru tuhaf, gamzeye benzeyen bir tebessüm ile bileğini onun elinden kurtardı.

(7) —Yeter, ya? Yoksa cıvıklaşıyor musunuz?

(8) Nizamcan o anda öyle güçlenmişti ki, bir kendi işte bu sonsuz çölü aktar dökter edip bırakmaya gücü yetecek gibiydi.

(1) Åsmån häm säp–särıq çöl häm közigä äcåyib çämän bolib körinä ketdi. Qulåğigä älläqandäy yåqımli tåvuşlär eşitilä båşlädi. Üydän çıqqandän beri tänigä håkimlik qılib keläyåtgän käräxtlik şu ånning özidäyåq älläqaygä ğåyib boldi qoydi, bir köngli: håzir Zebini ikki qolimgä kötärib åläymi, desä, bir köngli: qoy, qoy, munçä şåşäsän, derdi.

(2) İkkåvi åldinmä–ketin, åçıq–åşkårä tål tägigä kelişdi. Nizåmcån yürägidä tuğyån qıläyåtgän hislärni hämmä bilib turibdi, deb oylägän edi. Yoq, ådämlär ilgärigiçä öz işläri bilän åvårä. U özini tündä çıråq kötärgän ådämdäy hämmäning közi mendä bolädi, deb oylägän edi. Yoq, heç kim qarämädi. Çådir åldidä kök çåy içib otirgän İkråmcån häm båş kötärib häsrätli båqdi–dä:

(3) —Dädäng kelib ketdi, – dedi.

(4) Nizåmcån betini häm ärtmäy uning åldigä keldi. Därråv Zebixånning båyägi gäpini eslädi. Demäk, häli örik såtib ketgän, Zebixångä såvuq qarägän, İkråmcån ämäki bilän ğıcilläşgän, imårätning devårini uşläb körgän dädäsi ekän–dä! U İkråmcån ämäkigä nimä dediykin? Xafä qılmädimikin?

(5) —Betläringni ärtib ål! – dedi İkråmcån meh–**(191)**ribån tåvuşdä, keyin yånidän üçtä yüz somlikni ålib uzätdi. U bu pulni ilgäridän täyyårläb qoygän bolsä keräk, yånidän åldi–yü, sänämäy uzätdi. – Dädäng qıynälib qåpdi. Sen beçårädä pul yoqdir. Mänävini åbårib ber.

(6) Nizåmcån pulni sekin uning tizzäsigä qoydi.

(1) Gök de sapsarı çöl de gözüne güzel gülistan gibi görünüyordu. Kulağına bazı hoş sesler gelmeye başladı. Evden çıktığından beri bedenine hâkim olan hareketsizlik, o anda başka yere doğru ortadan kayboldu, bir tarafı: şimdi Zebi'yi iki elinle kaldırıp al, bir tarafı: bırak, bırak, bu kadar aceleci olma, diyordu.

(2) İkisi ard ardına, açıklıktaki söğüt altına geldiler. Nizamcan'ın yüreğinde isyan eden hisleri herkes biliyor, diye düşünmüştü. Yok, insanlar ileride kendi işleri ile meşgul. O kendini, gece ışık tutan insan gibi herkesin gözü bende, diye düşünmüştü. Yok, hiç kimse bakmıyordu. Çadır yanında yeşil çay içerek oturan İkramcan da başını kaldırıp dertli baktı ve:

(3) —Baban gelip gitti, – dedi.

(4) Nizamcan yüzünü de silmeden onun yanına geldi. Hemen Zebihan'ın az önceki sözünü hatırladı. Demek, demin kayısı satan, Zebihan'a kötü bakan, İkramcan amca ile kavga eden, binanın duvarını tutan babasıymış! O İkramcan amcaya ne dedi acaba? Üzdü mü ki?

(5) —Yüzünü sil! – dedi İkramcan şefkatli **(191)** bir sesle, sonra cebinden üç tane yüz somluğu çıkarıp uzattı. O bu parayı önceden hazırlayıp koymuş olmalı, cebinden aldı ve saymadan uzattı. – Baban zorladı. Sen zavallıda para yoktur. İşte bunu götürüp ver.

(6) Nizamcan parayı yavaşca onun dizine koydu.

(1) —Ålmäymän. Keçä åpäm ålib ketgän. Üç yüz som berib yubårgänmän.

(2) İkråmcån båşini kötärmäy gäpirdi:

(3) —Dädäng bilän yäräşgäning durust bolärmidi.

(4) Nizåmcån båşini qatiy silkidi.

(5) —Yoq, ämäki, üygä endi bir ümr qadäm båsmäymän. Şu yerdä bütünläy qålämän, deb ähd qılgänmän.

(6) İkråmcån båşqa gäpirmädi. Faqat, özing biläsän, båläm, dedi xålås. İnåyät åqsåqål uni köpçilik ortäsidä yåmån haqårät qılgän edi. Uni xåindän ålib, xåingä såldi. Mening bålämgä häm xåinlikni örgätmåqçimisän, dedi. Bålämgä şåli ektirib özing pullämåqçimisän, deb odäğaylädi.

(7) —Åtäsimän. Uning tåpgäni meniki, qani, bittä şålini u yåq–bu yåq qılib kör–çi, gäpläşib qoyämän. Közimning nuri, cigärbändimni Vätän yoligä qurbån qılib qåyibmän. Mening såvunimgä kir yuvmäbsän häli.

(8) İkråmcån båş kötärmädi. Çurq etmäy otiräverdi. Ådämlär çålning hämmä gäplärini eşitişdi. İkråmcån båş kötärib ulärning közigä qarålmäy qålgändi. Nizåmcån häli kelgändä, u oşä otirgäniçä, båşini ekkäniçä otirgän edi.

(9) Nizåmcån uning ävzåyidän cudä xunuk iş bolgänini fähmlädi–dä, yånigä otirdi.

(10) —Dädäm sizni xafä qıldimi?

(11) —Yoq, ukä, yoq, heç nimä demädi. Qıynälib qåldim, dedi xålås.

(1) —Alamam. Gece ablam götürmüş. Üç yüz som verip gönderdim.

(2) İkramcan başını kaldırmadan konuştu:

(3) —Babanla barışman iyi olacak.

(4) Nizamcan başını kararlı bir şekilde sallayıp:

(5) —Yok, amca, eve şimdi bir ömür adım basmam. Burada tamamen kalacağım, diye yemin ettim.

(6) İkramcan başka konuşmadı. Ama, kendin bilirsin, yavrum, dedi sadece. İnayet aksakal, ona herkesin ortasında kötü davranmıştı. Onu hainlikle suçladı. Benim yavruma da hainliğini öğretmek mi istiyorsun, dedi. Yavruma çeltik ektirip parasını yemek mi istiyorsun, diye tehdit etti.

(7) —Babasıyım. Onun kazandığı benim, hani, bir tane çeltiği karıştır, konuşacağım. Gözümün nuru, ciğerimi Vatan uğruna kuban verdim. Benim sabunumla kir yıkayamacaksın daha.

(8) İkramcan başını kaldırmadı. Tek kelime söylemeden oturuverdi. İnsanlar ihtiyarın bütün sözlerini işittiler. İkramcan başını kaldırıp onların gözüne bakamamıştı. Nizamcan henüz geldiğinde, o orada oturduğu gibi, başını eğerek oturmuştu.

(9) Nizamcan onun yüzünden çok çirkin bir şey olduğunu sezdi ve yanına oturdu.

(10) —Babam sizi üzdü mü?

(11) —Yok, kardeş, yok, hiçbir şey demedi. Canım sıkıldı, dedi sadece.

(1) —Åçığini äyting, ämäki, biläy axir.

(2) İkråmcån gäpni båşqa yåqqa burvårdi.

(3) —Ertägä qışlåğinggä şu ähvåldä bårmä. Änävi tügündä yängi etigim bår. Etikni qaysi åyåğimgä kiyämän, oğlim. Sen kiyäver. Gimnästyårkäm säl kengråq kelsä, heçqısi yoq. Säl ådämgä oxşäb bår. Xår bop–qåpti, deyişmäsin, båläm.

(4) Tålgä åsığlıq ketmånni tåş bilän urib ådämlärni keçki åvqatgä çaqırişdi.

(5) İkkåvi häm orniläridän turişdi **(192)**.

(6) Tägidä tütün buruqsäyåtgän bäk åldidä tünåv küngi märşällärning kiçigi — Toppånçä pålvån şälağı çıqib ketgän måtåtsiklning ğıldirägigä yel beräyåtgän edi. Nizåmcån toxtäb ungä sälåm berdi.

(7) —Mullå boling, inim. İşlär qaläy?

(8) —Yåmånmäs, pålvån ämäki. Åtingiz qani?

(9) Toppånçä pålvån gärdänini qaşib ungä mänåli qaräb qoydi.

(10) —Åtmi? Åt fråntgä ketdi. Åtlär häm uruşişyäpti, inim. Sen bilän biz baqlärdä yüribmiz, xålås. Qani, bekår turgändän, bekår işlä, deydilär. Törttäginä yel urib yubår!

(11) Nizåmcån näsåsni ålib çaqqån–çaqqån yel berä båşlädi. Qolidä tåğåräçä bilän båläsini åpiçläb åşxånägä ötib ketäyåtgän Tolänbåy uni körib toxtädi.

(1) —Doğrusunu söyleyin, amca, öğreneyim ki.

(2) İkramcan lafı değiştirdi.

(3) —Yarına köyüne bu halde gitme. Şu bohçada yeni çizmem var. Çizmeyi hangi ayağıma giyeceğim, oğlum. Sen giyiver. Numarası biraz büyükçe gelirse, bir şey değil. Biraz insan gibi git. Düşkün olup gelmiş, demesinler, yavrum.

(4) Söğüde asılı çapaya taş ile vurup insanları akşam yemeğine çağırdılar.

(5) İkisi da yrelerinden kalktı **(192)**.

(6) Aşağısında duman çıkan kap önünde önceki günki mareşallerin küçüğü – Toppançe pehlivan hurda motorsikletin tekerleğine hava basıyordu. Nizamcan durup ona selam verdi.

(7) —Âlim ol, kardeşim. İşler nasıl?

(8) —Fena değil, pehlivan amca. Atınız hani?

(9) Toppançe pehlivan ensesini kaşıyıp ona manalı baktı.

(10) —At mı? At cepheye gitti. Atlar da savaşıyor, kardeşim. Seninle ben buralarda geziyoruz, sadece. Hani, boş duracağına, bedava çalış demişler. Üç dört hava da sen basıver!

(11) Nizamcan pompayı alıp hızlı hızlı hava basmaya başladı. Elinde kap ile yavrusunu sırtına alarak yemekhaneye geçen Tolanbay onu görüp durdu.

(1) —Hä, båcä, işlär kätäysä deymän?

(2) U öz gäpidän özi täsirlänib tåğåräçäni çirmändä qılib, yår–yår äytib åşxånägä kirib ketdi.

VII

(3) Nizåmcån Çårteräkkä såät onlärdä kirib bårdi. U tuğılibösgän qışlåğining här bir devårigä, täniş däräxtlärdä yäşnäb turgän köm–kök yäpråqlärgä suq bilän tikilib bårärdi. Keçägi yåmğır ot–olänlär betidägi çänglärni yuvib ketgän. Arıq çetläridä tizzä boyi kelib qålgän otlär yåmğırdä yergä yåtib qålgän ekän, åftåb bağrigä ötib endi qaddini råstläb keläyåtibdi. Tåm boğåtläridän, paxsä devårläridän buğ kötärilyäpti. Tärnåvgä qonib ålgän musiçälär ham hol. Ulär cudä xunuk bolib ketişgändi. Här yåz qıp–qızıl bolib pişib, Nizåmcånning közini oynätädigän Niyåz ämäkining ålməsi belidän çort sinib devårgä yånbåşläb qåpti. Uning yånğåqdek bolib qålgän ğoräläri xuddi köçädän ötgän–ketgänning rähmini keltirib, moltiräb turgängä oxşäydi. Örikzårning näri yåğıdägi yålğızåyåq yoldän bir todä qariyälär båşlärigä sällä ornigä qıyıq tängıb ästä ketişyäpti. Bu çållär köpinçä toy–märäkälärgä, äzälärgä şu tärıqa cimginä tizilişib ketişärdi. Källäklängän tutzår årqasidän Dildårlärning åq tünükä tåmli üyi köringändä Nizåmcån bir däm mä'yüs näzär täşlädi–yü, årtıqçä **(193)** hislärgä berilişdän özini saqläb cädäl yürib ketdi.

(1) —Hey, bacanak, kolay gelsin! **(?)**

(2) O kendi sözünden kendi etkilenip küçük kabı tef yapıp, «yar–yar» söyleyerek yemekhaneye girdi.

VII

(3) Nizamcan Çarterek'e saat on civarları girdi. O doğup büyüdüğü köyünün her bir duvarına, bildiği ağaçlarda çiçeklenen yemyeşil yapraklara hevesle gözlerini dikip gidiyordu. Geceki yağmur otların yüzündeki tozları yıkamış. Ark kenarlarında diz boyu gelen otlar yağmurda yere yatmış, güneş bağrına geçerek şimdi endamını doğrultuyordu. Dam gölgelerinden, kerpiç duvarlarından buhar yükseliyordu. Bacaya konan kumrular da ıslak. Onlar çok çirkinleşmişlerdi. Her yaz kıpkırmızı olup olgunlaşarak, Nizamcan'ın gözünü alan Niyaz amcanın elması belinden şart diye kırılıp duvara uzanmıştı. Onun yanık gibi olan ham meyvaları tıpkı sokaktan gelip geçenin merhamet etmesine neden olup, hüzünlendirmiş gibiydi. Kayısılığın öte tarafındaki ıssız yoldan bir grup ihtiyar başlarına sarık yerine kuşak bağlayıp yavaş yavaş geliyorlardı. Bu ihtiyarlar çoğunlukla düğün–törenlere, yaslara bu tarz sessizce dizilip giderlerdi. Budanan dutluk arkasından Dildar'ın beyaz teneke damlı evi görününce Nizamcan bir an hüzünlü bir bakış attı ve gereksiz **(193)** hislere kapılmaktan kaçınıp hızla yürüyüp gitti.

(1) Yol låy bolib ketgänidän çetdän, çimlär üstidän bårärdi. Yollärdän ärävä qatnäyverib uzun–uzun izlär qåldirgän. Bu çuqur izlärdä häli rängi äynimägän yåmğır kölåbi yiltiräb turärdi. Nizåmcån etigini äyäb kölmäklärdän ehtiyåt qılib prävleniye yoligä çıqib åldi.

(2) Änä idårä. Çäp täräfdägi åçıq deräzä kåmsåmål kåmitetining käbineti. Äsrårä kabinetdämikin? Yå dälägä çıqib ketgänmikin. Älbättä, uni kåyib berädi. U yaxşi qız, urişädi, urişädi, keyin yumşäydi. Äsrårä Kärimcån bilän häm ävväl urişib, yumdäläşib, keyin uni yaxşi körib qålgän. Uni cånidän yaxşi körärdi–yü, bäri bir urişäverärdi. Feli şunaqa uning. U Kärimcån bilän yåqaläşäverib, päpirås çekişni täşlätdi. Kärimcån åldin såçini yuqårigä tärämäy çäkkäsigä tüşirib yürärdi. Äsrårä, munaqasini yåmån körämän, deb uni yuqårigä täräşgä mäcbur qıldi. U Kärimcån bilän här körişgändä tırnåğigäçä qarärdi. Kişi bilmäs qulåğining içigä häm köz täşläb ålärdi. Ägär tırnåği ålinmägän bolsä, qulåği kir bolsä naq uni bälågä qoyärdi. Ägär Kärimcån uning gäpini elämäsä, köpçilik yığilib turgän cåydä päyt påyläb turib yüzigä sålärdi. Kärimcån bir qızärib, bir bozärib tişini qıçirlätärdi–yü, indäyålmäsdi. Äytgänigä könmäsäm köpçilik ortäsidä şärmändä qılädi, deb u yåq–bu yåğini tüzätib, keyin uning közigä körinärdi. Äsrårä topåri qışlåq båläsini säl kündä köpçilikning közigä körsätib qoygän edi, Kärimcånning ånäsi Äsråräni duå qılärdi.

(1) Yol çamur olduğundan kenardan, çimlerin üstünden gidiyordu. Yollardan araba gidip gelince uzun uzun izler bırakmıştı. Bu çukur izlerde daha rengi bozulmayan yağmur birikintileri parıldıyordu. Nizamcan çizmesine kıyamayıp su birikintilerinden koruyarak yönetim yoluna çıktı.

(2) İşte yönetim. Sol taraftaki açık pencere komsomol komitesinin makam odası. Esrare makam odasında mı acaba? Ya kıra çıkmışsa. Mutlaka, onu azarlardı. O iyi kız, kavga eder, kavga eder, sonra yumuşardı. Esrare Kerimcan ile de önce kavga edip, didişip, sonra onu sevmişti. Onu canından çok seviyordu, ama yine de kavga ediyordu. Huyu öyle onun. O Kerimcan ile dövüşerek, sigara içmeyi bıraktırdı. Kerimcan önceleri saçını yukarıya taramadan şakağına indirirdi. Esrare, böylesini beğenmiyorum, diye onu yukarıya taramaya mecbur etmişti. O Kerimcan ile her görüşmesinde tırnağına kadar bakardı. O farketmeden kulağının içine de göz atardı. Eğer tırnağı kesilmemiş olursa, kulağı kirli olsa tam onun başının etini yerdi. Eğer Kerimcan onun sözünü önemsemezse, çoğunlukla ağlayacağı yerde fırsat bekleyip yüzüne vururdu. Kerimcan kızarıp bozarıp dişini gıcırdatırdı ve sesini çıkaramazdı. Söylediğine razı olmazsam herkesin ortasında rezil edecek, diye o orasını burasını düzeltip, sonra onun karşısına geçerdi. Esrare saf köy çocuğunun az zamanda herkesin gözüne girmesine neden olmuştu, Kerimcan'ın annesi Esrare'ye dua ediyordu.

(1) —Vây, bäräkä tåpkür–e, hämmåm desä läbigä uçuq tåşädigän bålämni ådäm qılib qoydi–yä.

(2) Nizåmcån änä şulärni esläb külib qoydi.

(3) Prävleniye åldidä Ädålät turärdi. U Nizåmcånni körib qåşlärini kerib qaräb qåldi.

(4) —Hä, qåçåq, qayåqlärdä yüribsän?

(5) Nizåmcån gäp tåpålmäy çaynäldi. Uning xıcålät boläyåtgänini sezgän Adålät båşdän–åyåq bir qaräb çıqdi–dä:

(6) —Cudä porim bolib ketibsän–kü, – dedi.

(7) Nizåmcån nimä deyişini bilmäy ilcäydi. Adålät u bilän qol berişib körişärkän:

(8) —Qani yür! – dedi. – Äsrårä åpämni körib **(194)** kelämiz. Şåşmä, käbinetgä bir kirib çıqaylik–çi.

(9) Ädålät içkärigä yürä båşlädi. Nizåmcån ungä ergäşdi. Komitet käbineti oşa Nizåmcän körgän päytidän özgärmäpti. Hämmä närsä cåy–cåyidä. Fäqät devårdä qızil rämkägä sålingän yårlıq. U yäqınråq bårib qarädi. Bu VLKSM Märkäziy Kåmitetining paxtädän mol håsil yetiştirgäni üçün zvenogä yubårgän Faxriy yårlığı edi. Ädålät stål tårtmäsidän qåğåzgä orälgän närsäni åldi.

(1) —Vay, ömrüne bereket, hamam dese dudağı uçuklayan yavrumu adam ettin ya.

(2) Nizamcan işte bunları düşünüp güldü.

(3) Yönetim önünde Adalet duruyordu. O Nizamcan'ı görünce kaşlarını çatarak baktı.

(4) —Evet, kaçak, nerelerdesin?

(5) Nizamcan söyleyecek söz bulamadığından geçiştirdi. Onun utandığını hisseden Adalet baştan aşağı bir süzdü ve:

(6) —Çok şık olmuşsun, – dedi.

(7) Nizmacan ne diyeceğini bilmeden tebessüm etti. Adalet onunla el sıkışıp görüşürken:

(8) —Hadi yürü! – dedi. – Esrare ablamı görüp **(194)**, geleceğiz. Acele etme ya, makam odasına bir çıkıverelim.

(9) Adalet içeriye doğru yürümeye başladı. Nizamcan onu takip etti. Komite makam odası o Nizamcan gördüğü zamandan beri değişmemişti. Her şey yerli yerinde. Sadece duvarda kırmızı çerçeveye asılan plaket. O biraz yaklaştı. Bu Sovyetler Birliği Komünist Gençler Birliği Merkezi Komitesinin pamuktan bol mahsül yetiştirildiği için ekibe gönderdiği Onur plaketiydi. Adalet masa çekmecesinden kâğıda sarılı bir şeyi aldı.

(1) —Yür, ketdik!

(2) İkkåvi yänä taşqarigä çıqişdi.

(3) —Qayåqqa bårämiz? – dedi Nizåmcån yürişdän toxtäb.

(4) —Äsrårä åpämni körib kelämiz, deyäpmän–kü sengä.

(5) —Äsrårä qayåqdä?

(6) —Häli xabäring yoqmi? Äsrårä åpäm käsälxånädälär–kü.

(7) —Nimä qıldi? Käsälmi?

(8) Adålät nimä deyişini, gäpni nimädän båşläşini bilmäy uning bäşäräsigä qaräb turdi–dä:

(9) —Yüräver, yoldä äytib berämän, – dedi.

(10) İkkåvi yolgä tüşişdi. Adålät kättä yolgä çıqib ålişgändän keyin bolgän våqeäni gäpirib berdi.

(11) Äsråräning zvenosi gözälärini yägänädän çıqarib, birinçi qurtni häm tutib tämåm qılgän. Terilgän pillälärni äräväläргä årtib punktgä conätib bolgän edi. Räis åpä såyning berigi tåmånidägi gözälär häli häm yagänädän çıqmägänini äytib qåldi.

(12) —Ğozä topıqdän åşib qåldi. Xåtinlär epläşålmäyäpti. Hämmäsi yåş båläli xåtinlär. Xayåli båläsi–dä, bir åyåği yäslidä, bir åyåği dälädä. Cån singlim, qızläringni häşärgä åbårmäsäng bolmäydigängä oxşäydi.

(1) —Yürü, gidelim!

(2) İkisi yine dışarıya çıktılar.

(3) —Nereye gidiyoruz? – dedi Nizamcan durup.

(4) —Esrare ablamı görmeye gideceğiz, diyorum ya ben sana.

(5) —Esrare nerede?

(6) —Daha haberin yok mu? Esrare ablam hastanede ya.

(7) —Ne oldu? Hasta mı?

(8) Adalet ne diyeceğini, lafa nerden başlayacağını bilmediğinden onun suratına baktı ve:

(9) —Yürü, yolda anlatacağım, – dedi.

(10) İkisi yola koyuldular. Adalet büyük yola çıktıktan sonra olan olayı anlatıverdi.

(11) Esrare'nin ekibi pamuklarını seyreltip, ilk ipek böceğini de tutup bitirmiş. Toplanan ipekler arabalara yüklenip merkeze doğru yola çıkmıştı. Reis abla vadinin diğer tarafındaki pamuklar şimdiye kadar seyreltme işinin bitmediğini söyledi.

(12) —Pamuk topuğu aştı. Kadınlar beceremedi. Hepsi küçük çocuklu kadınlar. Hayali çocuğu da, bir ayağı kreşte, bir ayağı tarlada. Canım kardeşim, kızlarını imeceye alıp gelmezsen olmayacağa benziyor.

(1) Därhaqıqat, yettinçi zvenodä faqat fråntgä ketgänlärning xåtinläri işläşärdi. Såyning närigi täräfidägi yaqındä Äsråräning qızläri källäkläb ketgän tutlärgä ärqåndän belänçäk qılib, ulärning bålälärigä Åyşä ämmä degän kämpirni işgä sålib ulärgä yårdämgä bårdi. Hävåning qåvåğı sålıq. Ädir årqasidä zälvärli qorgåşindek bulut kötärilib kelärdi. Adålät qolini közigä såyäbån qılib oşä täräfgä qarädi–dä **(195)**:

(2) —Våy–bo, Mäymänägä råsä cälä quyäyäpti, – dedi.

(3) Hämmä bulut kötäriläyåtgän ädir tepäsigä qarädi. Haqıqatän häm oşä täräfgä cälä quyäyåtgäni şundåqqınä bilinib turärdi. Birdän şämål esib birpäsdä borångä äylänib ketdi. Şämål zveno yerini äylänmä qılib oräb ålgän teräklärning belini bükib, şäftålilärning şåxlärini qarsillätib sindirärdi. Borån Ädålätning båşidägi romålini yulib uçirib ketdi. U romålni quvib såy yåqasigä kelgändä birdän toxtädi. Såy quturib, låyqalänib, köpirib åqardi. Mäymänägä kelgän sel ädirlärdän quyilib şu såygä tüşäyåtgän edi. Xåtinlär qıy–çuv kötärişdi. Såyning närigi betidän enägä kämpir täşvişli qol siltädi. Xåtinlär çuvilläşib såy yåqasigä kelişdi. Ötişning ilåci yoq. Quturgän suv yäkkäçöpni çil–çil qılib, åqızib ketgän! Nimä qılış keräk? Bulut şu täräfgä yåpirilib kelyäpti. Säldän keyin tutzår üstigä yetib kelädi. Bålälärning ähvåli nimä bolädi? Bu cåydä båşpänä bolmäsä.

(1) Gerçektende, yedinci ekipte sadece cepheye gidenlerin karıları çalışıyordu. Vadinin öte tarafında geçende Esrare'nin kızları budanan dutlara halattan salıncak yapıp, çocuklarına Ayşe hala isimli ihtiyarı bakması için görevlendirip onlara yardıma gitti. Hava bozuk. Yamaç arkasında güçlü kurşun gibi bulut yükselerek yaklaşıyordu. Adalet elini gözüne gölgelik yapıp o tarafa baktı ve **(195)**:

(2) —Vay be, Maymana'ya hayli sağanak yağmur yağıyor, – dedi.

(3) Herkes bulutların yükseldiği yamaç tepesine baktı. Gerçekten de o tarafa sağanak yağmur yağdığı öylece anlaşılıyordu. Birden rüzgâr esip bir anda borana dönüşüverdi. Rüzgâr ekip yerini kuşatan kavakların belini büküyor, şeftalilerin dallarını çatırdatarak kırıyordu. Boran Adalet'in başındaki örtüsünü açıp uçurup gitti. O başörtüsünü kovalayarak vadi kenarına geldiğinde birden durdu. Vadi kudurup, bulanıp, köpürüp beyazlaştı. Maymana'ya gelen sel yamaçlardan dökülüp bu vadiye iniyordu. Kadınlar bağıra çağıra vadi yakasına geldiler. Vadinin öteki tarafından ihtiyar sütanne kaygılı el sallıyordu. Kadınlar bağırıp çağırıp vadi yakasına geldi. Geçmenin çaresi yok. Kuduran su karşıya geçmek için koyulan tomruğu paramparça ederek, akıtıp gitmiş! Ne yapmalı? Bulut bu tarafa çoğalarak geliyordu. Biraz sonra dutluk üstüne ulaşacak. Çocukların hâli ne olacak? Burada sığınak olmasa.

(1) Äsrårä, şåşmänglär, dedi–dä, årqasigä qaräb yügürib ketdi. Bedäzår årqasidä dälä uçätkäsining ustäxånäsi bår. Undä kålxåzning yük mäşinäsi dälåndä turibdi. Şu bilän ötmäsä båşqa ilåci yoq. Şåfyårning ärmiyägä ketgänigä ålti kün boldi. Äsrårä träktår häydäşni örgänib yürgän päytläridä unçä–munçä mäşinä häydäşni häm mäşq qılib körgändi. U şämåldek yelib ustäxånä därvåzäsigä yetib keldi. Durädgår çål åftåbgä qoygän råmlärni yåmğırdä ivimäsin, deb äyvångä täşiyåtgän edi. Äsrårä kirä sålib ungä qıçqırdi:

(2) —Mäşinäning käliti kimdä?

(3) —Mendä, nimä edi?

(4) —Bering. Tez, tez bering. Bålälär hälåk bolädi. Bålälär seldä qålyäpti.

(5) Ustä şåşib içkärigä kirdi–dä, kälit åpçıqib berdi.

(6) Äsrårä özini mäşinägä urdi. Rulgä otirib härçänd urinädi, qani endi yürsä, Måtår işlämäydi. U käbinädän çıqib kåpåtni kötärdi. Şåfyår äkkümülyätår otirib qålmäsin, deb tåkini üzib qoygän edi. Äsrårä därråv uläb yänä käbinägä kirdi. Måtår unçä tıxırlik qılmäy bir–ikki urinişdäyåq gürilläb ketdi. Äsrårä uni därvåzädän äväyläb ålib çıqdi–dä **(196)**, oqdek åtilib såy täräfgä ketdi. Mäşinä dong yerdä gåh lapängläb, gåh säpçib uçib bårärdi. Årqadän qaräb qålgän kişilär Äsrårä häydäyåtgänini bilmäy şåfyår içib ålgängä oxşäydi, işqılib xudå äsräsin–dä, deb qaräb qålişärdi.

(1) Esrare, acele etmeyin, dedi ve arkasına doğru koştu. Yoncalık arkasında bozkır arazisinin atelyesi var. Orda kolhozun yük arabası boş duruyordu. Onunla geçilmeli başka çaresi yok. Şoförü orduya gideli altı gün oldu. Esrare traktör sürmeyi öğrendiği zaman biraz araba kullanmayı da denemişti. O rüzgâr gibi esip atelye kapısına ulaştı. Dülger ihtiyar güneşe koyduğu çerçeveleri yağmurda yumuşamasın, diye eyvana taşıyordu. Esrare girerken ona bağırdı:

(2) —Arabanın anahtarı kimde?

(3) —Bende, ne oldu?

(4) —Verin. Hemen, hemen verin. Çocuklar mahvolcak. Çocuklar selde kalacaklar.

(5) Usta aceleyle içeriye girdi ve anahtarı getirip verdi.

(6) Esrare arabaya bindi. Direksiyona geçip çalıştırmaya çabalıyordu, hadi şimdi gitse, motor çalışmıyordu. O arabadan çıkıp kaportayı kaldırdı. Şoför akümülatör bitmesin, diye kablosunu çıkarmıştı. Esrare hemen bağlayarak yine arabaya girdi. Motor o kadar inatçılık yapmadan bir iki denemede çalıştı. Esrare onu kapıdan koruyarak götürdü ve **(196)** ok gibi atılıp vadi tarafına doğru gitti. Araba tümsek yerde kâh sarsılıp, kâh sıçrayıp uçuyordu. Arkadan bakan kişiler Esrare sürdüğünü bilmeden şoför içmişe benziyor, aman Allah korusun, diye bakakalıyorlardı.

(1) Xåtinlär såy boyidä hämån çirqilläb turişärdi. Kämpir qollärini silkitib nimälärdir deb qıçqırärdi. Åsmåndän yåmğır çeläkläb quygändek yåğardi. Äsrårä mäşinäni qırğåqqa keltirib toxtätdi. Käbinä eşigidän båşini çıqarib suvgä qarädi. Adålät eşikkä åsildi.

(2) —Suvgä tüşmä, åpä. Yåmån åqyapti, quturib åqyapti.

(3) Äsråräning qulåğıgä uning gäpi kirmäsdi. U qaysi täräfdän keçiş mümkinligini qıdirärdi. U Adålätning kökrägidän itärib yubårdi. Adålät årqasi bilän yergä otirib qåldi. Äsrårä måtårgä ot berib, mäşinäni tikkä såygä såldi. Xåtinlär birån dähşät bolişini kütgändek çurq etmäy suvdä ğıldirägi båtib båräyåtgän mäşinägä qaräb turişärdi.

(4) Mäşinä ğıldirägi årqasigä suv purkäb sekin–sekin küzåvigä båtdi. Suv käbinägä çıqdi. U xuddi bähäybät bälıqdek suvni ikki tåmångä yårib şitåb bilän ilgärigä süzib båryäpti. Änä, ortäsigä keldi...

(5) Mäşinä bir läpänglädi–dä, yänä ilgärilädi. Suv birdän käbinä tåmini kömib yubårdi. Säl ötmäy küzåvning tönkäriläyåtgänini körib qålişdi.

(6) Änä şundän keyin nimä bolgänini bilålmäy qålişdi. Mäşinä häm, Äsrårä häm suvdä yoq bolib ketgän edi.

(1) Kadınlar vadi boyunda hâlâ bağırıyorlardı. İhtiyar kadın ellerini sallayıp bir şeyler söyleyerek bağırıyordu. Gökten yağmur kovadan boşalır gibi yağıyordu. Esrare arabayı kıyıya getirip durdurdu. Araba kapısından başını çıkarıp suya baktı. Adalet kapıya asıldı.

(2) Suya düşme abla. Çok fena akıyor, kudurarak akıyor.

(3) Esrare'nin kulağına onun sözleri girmiyordu. O hangi taraftan geçmenin mümkün olduğunu arıyordu. O Adalet'in göğsünden ittirdi. Adalet geri geri yere düştü. Esrare motora gaz verip arabayı dik vadiye bıraktı. Kadınlar bir felaket olmasını beklermiş gibi tek kelime etmeden suda tekerleği gittikçe batan arabaya bakıyorlardı.

(4) Araba tekerleği arkasına su püstürtüp yavaş yavaş kasasından battı.Su kabinine çıktı. O tıpkı heybetli balık gibi suyu iki tarafa yarıp hızla ileriye bölerek gidiyordu. İşte, ortasına geldi…

(5) Araba bir sarsıldı ve yine ilerledi. Su birden kabin damını gömdü. Çok geçmeden kasanın altının üstüne geldiğini gördüler.

(6) İşte bundan sonra ne olacağını bilemeden kala kaldılar. Araba da, Esrare de suda yok olup gitmişti.

(1) Xåtinlär birdän qıy–çuv kötärişdi. Mäşinä tönkärilgän cåy şundäy bilinib turibdi. Suv oşä yerdän säpçib ötyäpti. Bir mähäl qaräsäk. Äsrårä närigi qırğåqqa qaräb süzib ketyäpti. Suv däm åqızib ketädi, däm çetgä åtädi. Yoq, närigi yåqqa çıqib åldi. Gändiräkläb bårib bålälärni kötärib özimiz källäkläb ålgän tut tepäsigä çıqazib qoyäverdi. Bålä beçårälär källäklärni quçåqläb bizgä qaräb baqirişädi. Äsrårä åpäm qålgän ikki båläning bittäsini åpiçläb, bittäsini kötärib tutgä yåpişib turäverdi. Suv åyåqläri åräsidän åqib ötyäpti. Sel quturgändän quturädi, bålälär baqirişädi. Bu yåqdä qålgän xåtinlär dämlärini içlärigä yutib, çurq etmäy turişipti. Xayriyät, våqeädän fermädägilär xabär **(197)** tåpişgän ekän, qır täräfdän äylänib tört åtlıq yetib keldi. Åtlıqlär egär åldigä, årqasigä bålä mindirib, birini åpiçläb, birini qolidä kötärib ålib ketişdi.

(2) Nizåmcån Adålätning gäplärini häyäcån bilän eşitib bårärdi.

(3) —Äsrårä åpäm qattıq şämållägän ekän. İsitmäsi tüşmäyäpti. Keçäsi yånidä edim, cudä köp älählädi.

(4) İkkåvläri käsälxånägä yetib kelişdi. Nizåmcånni nävbätçi xåtin içkärigä kiritmädi. Ädålät xalät kiyä turib:

(5) —Sen täşqaridä, deräzä tägidä tur, – deb täyinlädi.

(1) Kadınlar birden bağırıp çağırmaya başladılar. Araba devrildiği yer öylece anlaşılıyordu. Su oradan fışkırıyordu. Bir zaman bekledik. Esrare öteki kıyıya doğru yüzerek gidiyordu. Su kâh akıp gidiyor, kâh kenara atıyordu. Yok, öteki tarafa çıktı. Sendeleyerek çocukları kaldırıp budadığımız dut tepesine çıkartıp koyuverdi. Biçare çocuklar budanmış dallara sarılıp bize bakıp bağırıyorlardı. Esrare ablam kalan iki çocuğun bir tanesini sırtına alıp, bir tanesini kaldırarak dut ağacına yapışıp kalıverdi. Su ayakları arasından akıp geçiyordu. Sel kudurdukça kuduruyor, çocuklar bağırıyorlardı. Bu tarafta kalan kadınlar nefeslerini içlerine çekip, tek kelime etmeden duruyorlardı. Çok şükür, olaydan çiftliktekiler haber **(197)** almış, tepe tarafından dolaşıp dört atlı yetişti. Atlılar eğerin önüne, arkasına çocuk bindirip, birini sırtına bindirip, birini elinde kaldırıp götürdüler.

(2) Nizamcan Adalet'in sözlerini heyecanla dinliyordu.

(3) —Esrare ablam çok soğuk almış. Ateşi düşmedi. Geceleyin yanındaydım, çok fazla sayıkladı.

(4) İkisi hastaneye ulaşmışlardı. Nizamcan'ı nöbetçi kadın içeri girdirmedi. Adalet önlük giyip:

(5) —Sen dışarıda, pencere altında dur, – diye tembihledi.

(1) Nizåmcån Äsråräning şäddådligini, heç närsädän täp tårtmäsligni bilärdi–yü, ämmå mänä şundäy qahrämånlik qılä ålädi, deb sırä oylämägän edi. U bu qahrämån qızning cäsurligigä qåyil qålib, u yåq–bu yåqqa qaräb turärkän, birdän yånğåq tägidä otirgän åpäsigä közi tüşib qåldi. Bårmåqçi bolib turgän edi, toxtädi. Åpäsi åldigä bir çeläk qatıq, sävätdä bådring qåyib såtäyåtgän edi. Nizåmcån qıp–qızärib ketdi. Uning åldigä bårişdän xicålät tårtdi. Beixtiyår u åpäsi bilän Äsråräni såliştirä båşlädi.

(2) Äsrårä bilän uni sirä tengläştirålmädi. Åpäsining pästkäşligi şu tåpdä cudä änıq bilinib ketdi.

(3) Deräzä pärdäsi kötärilib Adålätning båşi körindi.

(4) —Uxläyäpti, – deb şivirlädi u. – Bugün cävåb berişärkän. İsitmäsi tüşipti. Sen ketäver, keçqurun prävleniyegä kelsäng, uçräşämiz.

(5) Nizåmcån åpäsigä körinmäy yånğåq årqasidän äylänib ötib ketdi. U qayåqqa bårişini bilmäsdi. Oyläb–netib otirmäy qışlåq täräfgä qaräb yürä båşlädi.

(6) Tuğilibösgän qışlåğining här bir qariçi täniş, qadrdån köçäläridän ötib güzärgä keldi. Sämåvärdä unçälik ådäm köp emäsdi. U çåy çaqirib tål tågidägi pälås sålinmägän sorigä åmånätginä otirdi. Çåyxorlär Äsrårä toğrisidä gäpläşib otirişärdi.

(1) Nizamcan Esrare'nin zalimliğini, hiçbir şeyden korkmadığını biliyordu, ama işte böyle kahramanlık yapabileceğini hiç düşünmemişti. O bu kahraman kızın cesaretine hayran kalıp, etrafa bakarken, birden ceviz altında oturan ablasına gözü takıldı. Gitmek istiyordu, durdu. Ablası önüne bir kova yoğurt, sepette salatalık koyup satıyordu. Nizamcan kıpkırmızı oldu. Onun yanına gitmekten utandı. Gayri ihtiyari o ablası ile Esrare'yi karşılaştırmaya başladı.

(2) Esrare ile onu hiç eşit göremedi. Ablasının alçaklığı o anda çok net anlaşılıyordu.

(3) Pencere perdesi kaldırılınca Adalet'in başı göründü.

(4) —Uyuyor, – diye fısıldadı o. – Bugün cevap vermiş. Ateşi azalmış. Sen git, akşamüstü yönetime gelirsin, buluşuruz.

(5) Nizamcan ablasına görünmeden ceviz ağacının arkasından dönüp geçip gitti. O nereye gideceğini bilmiyordu. Düşünüp taşınmadan köy tarafına doğru yürümeye başladı.

(6) Doğup büyüdüğü köyünün her bir karışı tanıdık, değerli sokaklarından geçip çarşıya geldi. Çayhanede o kadar insan çok değildi. O çay isteyip söğüt altındaki kilim serilmeyen çardağa iğreti oturdu. Çay içenler Esrare hakkında konuşuyorlardı.

(1) —Bäräkä täpkur, äzämät qız ekän. Ägär şu bolmägändä älläqançä bälä näbud bolib ketärdi–yä **(198)**!

(2) —Rähmätlik dädäsi, oğlim yoq, deb öksinärdi. Tirik bolgändä ontä oğılning ornini bäsädigän qızi bärligini körärdi.

(3) Nizåmcån ulärning gäplärigä cimginä qulåq sålib otiräverdi.

(4) —Bugün åblästdän uluğlär kelişärmişmi?

(5) —Xa. Mäskåpdän pilläçilärimizgä rähmätnåmä kelgän. Şuni åblvåenkåmning özi täpşirärmiş.

(6) —Råsä qıyqırıq bolärkän–dä, ä?! İlgäri şunaqa yaxşi xabär bolgändä ärtistlär kelib oyin körsätişärdi.

(7) —İşqılib, qızlärimiz bäräkä täpişsin. Şulär åbro ålib turişipti. Äzämätlärimizning yoqligini bildirmäy turişipti.

(8) Nizåmcån çåyni qaynåq–qaynåq höpläb ornidän turdi. Keçqurün yığın bolgünçä dälälärni äylänib kelmåqçi boldi. U endi örikzår tåmångä burilgän häm ediki, åldidän eşägigä xaläçop nuqib dädäsi çıqib qåldi.

(9) Åqsåqål bir müddät közlärini pirpirätib turdi–dä, xaläçöpni belbåğigä suqib, qåşlärini çimirdi.

(1) —Bereket versin, delikanlı kızmış. Eğer o olmasaydı o kadar çocuk ölüp gidecekti ya **(198)**!

(2) —Rahmetli babası, oğlum yok, diye üzülürdü. Diri olsaydı on tane oğlana bedel bir kızının olduğunu görürdü.

(3) Nizamcan onların konuşmalarını sessizce dinliyordu.

(4) —Bugün bölgeden büyükler mi gelecekmiş?

(5) —Evet. Maskop'tan ipek böcekçilerimize teşekkürname gelmiş. Bunu bölge askeri şube başkanının kendi teslim ediyormuş.

(6) —Hayli gürültü olur mu, ya?! Önceleri böyle iyi haber olduğunda sanatçılar gelip oyun sunarlardı.

(7) —Özellikle, kızlarımız yararlansınlar. Onlar itibar kazanıyorlar. Delikanlılarımızın yokluğunu hissettirmiyorlar.

(8) Nizamcan çayını sıcak sıcak içip yerinden kalktı. Akşamüstü toplantı oluncaya kadar tarlaları dolaşıp gelmek istedi. O tam kayısılık tarafına dönmüştü ki, karşısına eşeğini dürterek babası çıkıverdi.

(9) Aksakal bir müddet gözlerini hızlı hızlı kırptı ve sopasını kuşağına sokup, kaşlarını çattı.

(1) —Ähmåq!

(2) Nizåmcån båşini egib turäverdi.

(3) —Yür! – deb buyurdi Åqsåqål.

(4) Nizåmcån cåyidän qımirlämädi.

(5) —Yür, deyäpmän sengä!

(6) Nizåmcån båşini kötärib uning betigä qarädi. Çål yåmån oqräyib turärdi.

(7) —Qayåqqa bårämän?

(8) —Üygä!

(9) —Yoq, bårmäymän!

(10) Åqsåqål eşäkdän tüşib yånigä keldi–dä, tirsägidän siltäb åldingä itärib yubårdi.

(11) —Xåzir üygä bäräsän. Qayåqqa gümdån bolsäng häm åräni åçıq qılib ketäsän. Sen mendän åsånlikçä qutulmäysän.

(12) Nizåmcån uning åldigä tüşib cädäl yürib ketdi. Çål yänä eşäkkä mindi. Tå üygä kelgünläriçä nä u, nä bu gäpirdi. Åqsåqål eşikkä urilgän kişän qulfni iştånbåğigä båğlängän kälit bilän åçdi. Håvligä kirişdi.

(13) —Käyåqlärdä sanqib yüribsän? – çål ungä odäğäylädi.

(14) —Qayåqdäligimni bårib körib kelibsiz–kü **(199)**.

(15) —Endi ketib bopsän.

(16) —Ketämän!

(17) —Yoq, ketålmäysän!

(1) —Ahmak!

(2) Nizamcan başını eğiverdi.

(3) —Yürü! – diye emretti Aksakal.

(4) Nizmacan yerinden kıpırdamadı.

(5) —Yürü, diyorum sana!

(6) Nizamcan başını kaldırıp onun yüzüne baktı. İhtiyar kötü bakıyordu.

(7) —Nereye gideceğim?

(8) —Eve!

(9) —Yok, gitmeyeceğim!

(10) Aksakal eşekten inip yanına geldi ve kolundan çekip önüne doğru itti.

(11) —Şimdi eve gideceksin. Nereye kaybolup gidebileceğini zannediyorsun. Sen benden kolayca kurtulamazsın.

(12) Nizamcan onun önüne düşüp hızla yürüdü. İhtiyar yine eşeğe bindi. Ta eve gelinceye kadar ikisi de konuşmadı. Aksakal kapıya vurulan zincir kilidi içkuşağına bağlanan anahtar ile açtı. Avluya girdiler.

(13) —Nerelerde aylak aylak geziyordun? – ihtiyar onu tehdit etti.

(14) —Nerede olduğumu gidip gördünüz ya **(199)**.

(15) —Şimdi gideceksin.

(16) —Gideceğim!

(17) —Hayır, gidemezsin!

(1) —Meni åq qılgänsiz. Åqpädär bålä bu üydä turişgä haqsiz.

(2) —Åq qılgän bolsäm cähl üstidä äytgänmän.

(3) Nizåmcån qatiy cävåb qıldi.

(4) —Ånämni sil qılib öldirdingiz. Bu zindån üydä qålålmäymän.

(5) Åqsåqål odäğayläb kelib uning yüzigä bir şäpälåq tüşirdi.

(6) —Ånängni men öldiribmänmi, yärämäs! U öz äcäli bilän öldi.

(7) —Siz Dildårni baxtsiz qıldingiz, meni därbädärlikkä mäcbur qıldingiz. Ånämni öldirdingiz. Uruşdä qån tökkän äkämning xåtiräsini åyåqåsti qıldingiz. Sizgä yänä nimä keräk?

(8) Åqsåqålning tizzäsidän därmån ketib supä çetigä otirib qåldi. Uning åyåqläri titräyåtgänini Nizåmcån körib turärdi. U åtäsigä kimligini köz åldigä keltirib qoygän edi. Åqsåqål şunçä yåşgä kirib häli heç kimdän bunaqa tänä eşitmägän edi. Bu gäplärni öz båläsi äytyäpti. Közini baqräytirib turib äytyäpti. Bu qandåq zämån boldi.

(9) Çål ornidän turib åmbårxånäning eşigini åçdi. Änçä vaqtgäçä nimälärnidir täraqlätib sökindi. Keyin xuddi cinnigä oxşäb yügürib çıqdi–dä, Nizåmcånning qolidän südräb ålib kirdi.

(1) —Beni evlatlıktan reddettiniz. Evlatlıktan reddedilen çocuğun bu evde durmaya hakkı yok.

(2) —Evlatlıktan reddetmiş değilim sinirle söyledim.

(3) Nizamcan kesin cevap verdi.

(4) —Annemi verem edip öldürdünüz. Bu zindan evde kalamam.

(5) Aksakal tehdit ederek gelip onun yüzüne bir tokat attı.

(6) —Anneni ben mi öldürdüm, hain! O kendi eceli ile öldü.

(7) —Siz Dildar'ı mutsuz ettiniz, beni derbederliğe mecbur ettiniz. Annemi öldürdünüz. Savaşta kan döken ağabeyimin hatırasını ayaklar altına aldınız. Size yine ne lazım?

(8) Aksakalın dizlerinin dermanı kalmayarak sofa kenarına oturuverdi. Onun ayaklarının titrediğini Nizamcan görüyordu. O babasına, kim olduğunu göstermişti. Aksakal bu yaşa gelene kadar daha hiç kimseden bu kadar sitem işitmemişti. Bu sözleri kendi yavrusu söylüyordu. Gözlerini dikerek söylüyordu. Bu hangi zaman oldu.

(9) İhtiyar yerinden kalkıp ambarın kapısını açtı. Uzun zamana kadar bir şeyler takırdatıp sövdü. Sonra aynı deli gibi koşup çıktı ve Nizamcan'ın kolun sürükleyiverdi.

(1) Titräb turgän qolläri bilän gügürt çaqib çıråq yåqdi. Qårångı hücrä yårişgändek boldi. Nizåmcån turgän cåyidä dång qatib qålgän edi. Çål häli u närsäni, häli bu närsäni u yåqdän–bu yåqqa åtärdi.

(2) —Kim üçün, kim üçün yığdim bu närsälärni...

(3) Hücrä içi änvåyi närsälärgä tolib ketgän. Tuyä sändıq içi ätläs, şåhilärgä, top–top baxmällärgä tolä edi. Tåkçädä beş yüz qutidän årtıq gügürt såçilib yergäçä tökilib yåtärdi. Çål çämädångä oxşäş qutini ålib ungä häm şåşib kälit såldi–dä, åçib bir däm qaräb turgäç, Nizåmcånning åyåği tågigä irğıtdi. Tillä bilägüzüklär, märväridlär, qoşä–qoşä såätlär yergä såçilib ketdi. Çål telbälänib qoligä tüşgän närsälärni ungä irğıtäverdi. Bundä kümüş şämdåndän tårtib, cuft–cuft qılib båğläb qoyilgän qåräköl terigäçä, yäşik–yäşik kir såvundän tårtib, yüztä–yüztä qılib båylängän täg çärmgäçä bår edi **(200)**.

(4) —Mänä, mänä! Bulärni kim üçün yığdim? Kim üçün yığdim?

(5) Åqsåqålning cäzäväsi tutib kleyonka dästurxångä tügilgän bir nimäni ålib çonqayib otirib yeçdi–dä, içidän yüz somliklärni ålib båşidän åşirib såçäverdi.

(6) —Kim üçün! Kimgä deb yığdim bulärni? Kör bolgür, bäsir bolgür. Xudåyå xudåvändå ikki közing sitilib åqsin seni.

(1) Titreyen elleri ile kibrit çakıp yağ lambasını yaktı. Karanlık oda aydınlanmış gibi oldu. Nizamcan durduğu yerde donakaldı. İhtiyar eline ne geçirdiyse etrafa atıyordu.

(2) —Kim için, kim için biriktirdim bu şeyleri…

(3) Oda içi envayi çeşit eşyalarla dolmuştu. Deve sandığının içi atlas, ipek kumaşlarla, top top basmalarla doluydu. Rafta beş yüz kutudan fazla kibrit saçılıp etrafa dökülmüştü. İhtiyar bavula benzeyen kutuyu alıp ona da hızla anahtar taktı ve açıp bir an bakınca, Nizamcan'ın ayağı altına fırlattı. Altın bilezikler, inciler, çifter çifter saatler yere saçıldı. İhtiyar delirip eline geçen şeyleri ona fırlatmaya başladı. Böyle gümüş şamdan çekip, çift çift bağlayıp koyulmuş astragan derisine kadar, kutu kutu çamaşır sabunundan tut, yüzer yüzer bağlanan alt köseleye kadar her şey vardı **(200)**.

(4) —İşte, işte! Bunları kim için biriktirdim? Kim için biriktirdim?

(5) Aksakalın aklı başından gidip muşamba sofraya düğümlenen bir şeyi alıp çömelerek açtı ve içinden yüz somlukları alarak başından aşağı saçıverdi.

(6) —Kim için! Kimin için biriktirdim bunları? Kör olasıca. Allah'u Teâlâ iki gözünü çıkarsın.

(1) Uruş ådämlärning tinkäsini quritgän. Kim rözğåridä nimä bolsä åpçıqib eri, oğli frântdän kelgünçä bålä–çaqasini åmån saqläş päyidä såtärdi. Ulär uruş tügäsä bu närsälärning orni tolib ketädi, deb işånärdi. Äsråragä oxşägänlär eng yaxşi körgän buyumlärini såtmädi häm, qızlär bilän bir bolib dävlätgä tåpşirdi. Heç bolmäsä düşmändän tört enlik yerimizni qäytärib ålişgä mädår bolädi, deb tåpşirdi. Ådämlär şundäy qılib turgän päytdä Åqsåqål mülk yığdi. Ulärning muhtåcligidän fâydäländi. Mänä, qåzıqqa ılığlik turgän postinni Kärimcånning dädäsi qış künläri kiyib yürärdi. Demäk, Åqsåqål ärzimägän pul bilän uning egnidän yeçib ålibdi. Uruş båşlängän küni Åqsåqål mägäzindä nimä bolsä täşib kelävergän edi. Oşä gügürtlär häli häm turibdi. Tuzning özidän neçä paçkäsi bår bu hücrädi. On beş qåpgä yaqın unni taxläb qåyibdi. Şu ähvåldä åç qåldim, deb Näymändä topålån qılib keldi. Åpämdän åçdän ölyäpmän, yårdäm bersin, deb yälänğåç tänämgä köyläk åliş üçün yıqqan åxirgi pulimni häm åldirib ketdi. Mänä pul! Dämmä pul undä!

(2) Çål hämån telbä tåvuş bilän baqırärdi.

(3) —Bulärni kimgä ätäb yığdim? Sendän soräyäpmän; åqpädär?!

(4) —Bilmädim, – dedi yelkäsini qısib Nizåmcån.

(1) Savaş insanların gücünü tüketmişti. Kim evinde ne olsa götürüp kocası, oğlu cepheden geliceye kadar çoluk çocuğunu sağlıklı büyütmek maksadıyla satıyordu. Onlar savaş biterse, bu eşyaların yeri dolacak, diye inanıyordu. Esrare'ye benzeyenler en sevdikleri eşyalarını satmadı da, kızlar ile bir olup devlet görevinde çalıştılar. Hiç olmazsa düşmandan dört karış toprağımızı geri almak için çare olur, diye dağıttı. İnsanlar böyle yaptığı zaman Aksakal mal yığdı. Onların zor durumundan yararlandı. İşte, kazığa asılı duran postu Kerimcan'ın babası kış günleri giyerdi. Demek, Aksakal haram para ile onun omzundan çekip almıştı. Savaş başladığı gün Aksakal mağazada ne olsa eve taşımaya başladı. O kibritleri daha da duruyordu. Hazırlanan ne kadar eşyası var bu odada. On beş çuvala yakın unu istif etmişti. Bu halde aç kaldım, diye Nayman'da kargaşa çıkardı. Ablamdan açlıktan ölüyorum, yardım et, diye çıplak vücuduma gömlek almak için biriktirdiği son paramı da aldırdı. İşte para! Bütün para onda!

(2) İhtiyar hemen delirmiş bir sesle bağırıyordu.

(3) —Bunları kimin için biriktirdim? Sana soruyorum, lanetli?!

(4) —Bilmiyorum, – dedi omzunu kısıp Nizamcan.

(1) —Bilmäysänmi? Bilmäysänmi? Hâzir hämmäsigä ot qâyib külini sâvurämän!

(2) —İxtiyâr sizdä! Mäyli yândiring! Küyib ketgäni maqul.

(3) —Biläsänmi, bu närsälärni qandäy qılib yıqqanimni?

(4) —Bilämän, – dedi Nizâmcân sâvuqqânlik bilän.

(5) —Bilmäysän. Bilmäysän! Hâcätxânälär âldidä kesäk uşätib otirib, birâvlärning qoligä suv **(201)** quyib tâpgänmän. Sen yärämäs, âdämgä oxşäb yäşägin, deb özim qattıq nân yeb, sâvuq suv içib toplägänmän. Keçäläri uxlämägänmän.

(6) Nizâmcânning källäsi ğuvilläb, qolläri muştgä äyländi.

(7) —Ânämning rizqıdän yulib qâlib ârttirgän nâningiz mengä keräkmäs. Ânämgä yamâq boz kiydirib ârttirgän ätläsingiz mengä keräkmäs. Men bu mâlläringizgä tüpürämän! Keräk bolsä, işläb özim tâpämän. Sizgä oxşäb härâmdän emäs, peşänä terim bilän tâpämän.

(8) Âqsâqâl postäkkä otirib qâldi. Bâşi quyi egildi. Nizâmcân titräb–qaqşäb ungä qaräb turärdi.

(9) Âtäsi endi qarib küçdän qâlgän edi. Qol tâmirläri kökärib, terisi turtib çıqib qâpti. Eski mähsi qoncidän irkit päytävä âsilib yâtibdi. Nizâmcân ungä qaräb turib äläm bilän oylärdi:

(1) —Bilmiyor musun? Bilmiyor musun? Şimdi hepsini ateşe verip külünü savuracağım!

(2) —Seçim sizin! Peki yakın! Yanıp gitmesi en iyisi.

(3) —Biliyor musun, bu şeyleri nasıl topladığımı?

(4) —Biliyorum, – dedi Nizamcan soğukkanlılıkla.

(5) —Bilemezsin. Bilemezsin! Tuvaletler önünde kesek ufalayıp, birilerinin eline su **(201)** döktüm. Sen alçak, insan gibi yaşa, diye kendim kuru ekmek yiyerek, soğuk su içerek biriktirdim. Geceleri uyuyamıyorum.

(6) Nizamcanın başı uğuldayıp, elleri yumruğa dönüştü.

(7) —Annemin rızkından kesip artırdığınız şeyleri istemem. Anneme yama kaput giydirip artırdığın atlasınız bana gerekmez. Ben bu mallarınıza tüküreyim! Lazım olursa, çalışıp kendim alırım. Sizin gibi haram parayla değil, alın terim ile alacağım.

(8) Aksakal postuna oturup kaldı. Başı aşağı eğildi. Nizamcan titreye titreye ona bakıyordu.

(9) Babası şimdi yaşlanıp güçten dümüştü. El damarları morarıp, derisi şişti. Eski mes koncundan kirli kumaş sarkıyordu. Nizamcan ona bakıp üzüntüyle düşünüyordu:

(1) «Qani edi, båşqa åtälärdek bolsä, båşimgä kötärmäsmidim. Qarigändä izzätdä yäşämäsmidi. Şu ähvåldä häm u mening täşvişimni qıläyåtgäni yoq. Tåpgän xazinäsi här qayerlärdä qålib ketmäsin, deb bezåvtä bolyäpti.»

(2) Nizåmcån şärt burildi–yü, eşikkä åtildi.

(3) Åqsåqål årqasidän qarğab qåldi:

(4) —Cüvånmärg bol! U dünyå, bu dünyå kåsäng åqarmäsin!

(5) Nizåmcån ånäsi cån bergän üygä mä'yüs qaräb turdi. Yürägi ezilib sekin–sekin yürib köçä täräfgä çıqa båşlädi.

(6) Bu üygä qäytib keliş endi yoq. Kindik qåni tökilgän üy, ånä izläri tüşgän håvli, ånä köz yåşlärini şimgän tupråq, xayr! Båläng endi bu därgåhgä kelmäs bolib ketyäpti. Bålälik qılib birån åzår yetkäzgän bolsä, özing keçir! Ånäsän, ånälär båläsini hämmävaqt keçirgän. Sen häm keçir, bålängni!

(7) Nizåmcån közidä yåş bilän åstånädän hätlädi.

(8) Båtäyåtgän åftåb däräxt bärgrlärini çoğdek çaqnätärdi. Nizåmcån zax, küyädåri hidigä tolgän hücrädän çıqib, köksini toldirib näfäs åldi.

(9) Klüb täräfdän ådämlärning gåvur–guvuri eşitilärdi. Nizåmcån oşä tåmångä qaräb dädil yürib ketdi…

(1) «Hani, diğer babalar gibi olsa, başımın üstünde yeri var. Yaşlandığında rahat yaşamaz mıydı? Bu halde de o benim üzüntümü anladığı yok. Topladığı hazinesi ortada kalmasın, diye rahatsız oluyor.»

(2) Nizamcan hızla döndü ve kapıya doğru atıldı.

(3) Aksakal arkasından beddua etti:

(4) —Kahrolasıca. İki dünyada da yüzün gülmesin!

(5) Nizamcan annesinin can verdiği eve umutsuzca baktı. Yüreği parçalanıp yavaş yavaş yürüyerek sokak tarafına çıkmaya başladı.

(6) Bu eve geri dönüp gelmek artık yok. Doğup, büyüdüğü ev, annesinin izlerini taşıyan avlu, annesinin gözyaşlarını emen toprak, hoşça kal! Yavrun şimdi bu meskene gelmez olaydı. Yaramazlık yapıp bir azarlanması gerekse, affederdin! Annesin, anneler yavrularını her zaman affedermiş. Sen de affet yavrunu!

(7) Nizamcan gözünde yaşlarla eşikten atladı.

(8) Batan güneş ağaç yapraklarını kor gibi parlatıyordu. Nizamcan rutubetli, güve kokusuyla dolan meskenden çıkınca, derin bir nefes aldı.

(9) Kulüp tarafında insanların gürültüsü işitiliyordu. Nizamcan o tarafa doğru cesaretle yürüdü…

(1) U Näymängä kelişi bilän köngilsiz våqeäning üstidän çıqdi.

(2) Ärıq qaziyåtgänlärgä çåy ålib båräyåtgän edi, qum **(202)** täräfgä ketäyåtgän Zebixånni körib qåldi, ungä qol siltäb, håzir kelämän, deb ketdi. Qäytişdä qulåğigä ğaläti tåvuş eşitilib toxtädi. Qulåq sålsä Zebixånning åvåzi. U dådlärdi. Nizåmcån qumğånni ulåqtirib åvåz kelgän täräfgä çåpä båşlädi. Zebixån säväğıç uyumigä otirib ålib bir åyåğini tizzäsigä ålgäniçä çınqırärdi.

(3) —Nimä boldi? – dedi şåşib Nizåmcån.

(4) —Çäyån, çayån!

(5) —Çäyån çaqdimi?

(6) U Zebixånning cävåbini häm kütmäy, dästromålini şärttä yirtib engäşib öng åyåğining kökärib ketgän båş bärmåğini sıqib båğläy båşlädi. Zebixån åyåğini tårtib ålişgä urinärdi, ämmå Nizåmcån küçining båriçä mähkäm uşläb ålgänidän qımırlätişgä küçi yetmäsdi.

(7) Cåni bir åz tinçidi şekilli, Zebixån çınqırmäy qoydi.

(8) Nizåmcån uning qavät–qavät bolib ketgän peşänäsigä, müttäsil titräb turgän iyaklärigä qarädi.

(9) —Häli häm åğriyäptimi?

(10) Zebixån båşini qımırlätib qoydi. Gäpirişgä undä mädår yoq edi.

(11) —Åh, bir tåmçiginä ådekålån bolärmidi–yä! – deb yubårdi Nizåmcån.

(1) O Nayman'a gelir gelmez tatsız olayın üstesinden geldi.

(2) Ark kazanlara çay götürüyordu ki, kum **(202)** tarafına giden Zebihan'ı gördü, ona el sallayıp, şimdi geliyorum, diyerek gitti. Dönüşte kulağına tuhaf bir ses gelince durdu. Kulak verdiğinde o sesin Zebihan'a ait olduğunu anladı. O feryat ediyordu. Nizamcan ibriği bırakıp sesin geldiği tarafa doğru koşmaya başladı. Zebihan sazlık yığınına oturup bir ayağını dizine doğru çekerek cırlıyordu.

(3) —Ne oldu? – dedi telaşla Nizamcan.

(4) —Akrep, akrep!

(5) —Akrep mi soktu?

(6) O Zebihan'ın cevabını da beklemeden mendilini birden yırtıp eğilerek sağ ayağının moraran başparmağını sıkıp bağlamaya başladı. Zebihan ayağını kaldırmaya çabalıyordu, ama Nizamcan gücünün yettiğince sağlam tuttuğundan kıpırdatmaya gücü yetmiyordu.

(7) Canı biraz sakinleşti galiba, Zebihan bağırmayı bıraktı.

(8) Nizamcan onun kat kat olan alnına, aralıksız titreyen çenesine bakıyordu.

(9) —Hâlâ ağrıyor mu?

(10) Zebihan başını salladı. Konuşmaya hâli yoktu.

(11) —Ah, bir damlacık kolanya olsaydı ya! – deyiverdi Nizamcan.

(1) Ämmå qışlåqdä yoq ådekålån çöldä nimä qılädi.

(2) İkkåvi şu köyi änçä vaqtgäçä bir–birigä moltiräb qaräb otirişdi.

(3) —Ketäylik, yüråläsizmi?

(4) Zebixån ornidän turäyåtib våy–våyläb yänä otirib qåldi. Uning åyåği topığıgäçä şişib ketgän edi. Nizåmcån uni äzåd kötärib åldi–dä, gändiräkläb çådir täräfgä yürä båşlädi. Zebixån, qoying, özim yürämän, deb uning quçåğidän çıqışgä urinärdi. Ämmå Nizåmcån bäğridän boşätmäy çäyqalib–çäyqalib kötärib keläverdi.

(5) Soridä säbzi toğräb otirgän çål şåşib turdi–yü, Zebixånning çäyån çaqqan bärmåğigä pıçåqning kähräbå såpini işqadi.

(6) Zebixån ertäsigä häm åyåq båsålmäy çådirä yåtdi. Keçgä yaqın äväyläb sekin täşqarigä çıqdi. Yoq, åğrıq sezmädi. Faqat çayån çaqqan cåyning orni här zämån ciz etib qoyärdi, xålås.

(7) Toqay çivinläri cån ålib qålgändi. Keç boldi **(203)**, qulåq tågidä ğınğılläb uçärdi–dä, päyt päyläb turib yå burunni, yå qulåqni çaqib qåçädi. Çaqqani uçib ketib bolgändän keyin bilinädi. Çaqqan cåyi bir såätgäçä äçişib turädi. Qızdirilgän yåğ säçrägändek bolib şişib çıqädi. Päşşäxånäsiz yåtib bolmäydigän päytlär båşlänib ketdi. Tolänbåy ätäyin keçäläri tezäk tütätärdi. Çivin tezäk tütünidän qåçärkän. Şundåq åçıq hävådä ådämlär tütün hidläb uxläydigän bolişdi.

(1) Ama köyde olmayan kolanya çölde nasıl olcaktı.

(2) İkisi bu halde uzun süre birbirlerine hüzünlenerek baktı.

(3) —Gidelim, yürüyebilecek misin?

(4) Zebihan yerinden kalkıp ahlayıp vahlayarak yine oturdu. Onun ayağı topuğuna kadar şişmişti. Nizamcan onu kaldırdı ve sendeleyerek çadıra doğru yürümeye başladı. Zebihan, bırakın, kendim yürürüm, diye onun kucağından inmeye çalıştı. Ama Nizamcan bağrına basıp bırakmadan sallaya sallaya kaldırıverdi.

(5) Çardakta sebze doğrayam ihtiyar aceleyle kalktı ve Zebihan'ın akrep sokan parmağına bıçağın kehribardan yapılmış sapını sürttü.

(6) Zebihan sabah da ayak basmadan çadırda yattı. Akşama doğru dikkat edip sakince dışarıya çıktı. Yok, ağrı hissetmedi. Ama akrebin soktuğu yeri her zaman cız ediyordu, sadece.

(7) Kamışlık sivrisinekleri canlanmıştı. Gece oldu, **(203)** kulak altında vızıldayıp uçuyordu ve zaman kollayıp ya burnunu, ya kulağını ısırıp kaçıyordu. Soktuğu, uçup gittikten sonra anlaşılır. Soktuğu yer bir saat kadar acır. Kızgın yağ sıçramış gibi şişiverir. Sivrisinek koruyucu olmadan yatılamayak zamanlar başladı. Tolanbay bilerek geceleri tezek tütsülüyordu. Sivrisinek tezek dumanından kaçıyormuş. Böyle açık havada insanlar duman koklayarak uyuyorlardı.

(1) Şundäy tütün buruqsäb turgän keçädä Nizåmcån çådirgä kelsä, İkråmcån gilzägä piträ cåyläb otirgänini kördi.

(2) —Åv qılmåqçimisiz, ämäki? – dedi häyrån bolib Nizåmcån.

(3) İkråmcån uning bu soråğıgä cävåb bermädi. Gäpni çälğıtdi.

(4) —Båläm, Müdåfää Kåmitetidän ålgän yårlıqni körsätmäding häm. Qani, körsät.

(5) Nizåmcån çådir çetidägi Cännät xålädän qålgän qutini åçib, gäzetägä orälgän yårlıqni åldi. İkråmcån yårlıqqa tikilib turib qåldi.

(6) —Bäräkällä, oğlim. Bäräkällä, — dedi İkråmcån yårlıqni ehtiyåt qılib ungä qäytärib berärkän.

(7) Nizåmcån häm otirib gilzälärgä miltıq dåri cåyläy båşlädi.

(8) İkråmcån ilgärigiçä biråv bilän årtıqçä gäpläşmäsdi. Çådir åldidä häm xayål surib otirmäsdi. U häm çivindän qåçib çådir içigä kirib ketgän edi.

(9) —Båläm, qışlåğinggä bårib keldingü heç nimä demäding. Xoş, qaläy boldi? Üyinggä kirdingmi? Dädängni kördingmi? Uni tinçitib qoydingmi?

(10) Qaçån bolsä häm İkråmcån ämäki şu gäpni soräb qålädi, deb yürgän edi. U qışlåğidägi gäplärning hämmäsini birmä–bir gäpirib berdi. İkråmcån Äsrårä våqeäsini eşitgändä közlärini pirpirätib qoydi.

(1) Böyle duman tüten gecede Nizamcan çadıra geldiğinde, İkramcan'ın kovana saçma doldurduğunu gördü.

(2) —Av yapmaya mı gideceksiniz, amca? – dedi şaşıran Nizamcan.

(3) İkramcan onun bu sorusuna cevap vermedi. Lafı değiştirdi.

(4) —Yavrum, Müdafaa Komitesinden aldığın belgeyi göstermedin daha. Hadi, göster.

(5) Nizamcan çadır köşesindeki Cennet teyzeden kalan kutuyu açıp, gazeteye sarılmış belgeyi aldı. İkramcan belgeye gözlerini dikip kaldı.

(6) —Aferin, oğlum. Aferin, dedi İkramcan belgeyi dikkatle geri verirken.

(7) Nizamcan da oturup kovanlara barut yerleştirmeye başladı.

(8) İkramcan önceden beri biriyle gereksiz konuşmazdı. Çadır önünde de hayal kurarak oturmazdı. O da sivrisinekten kaçıp çadır içine girmişti.

(9) —Yavrum, köyüne gidip geldin ama hiçbir şey anlatmadın. Peki, nasıl geçti? Evine gittin mi? Babanı gördün mü? Onu yatıştırdın mı?

(10) Ne olursa olsun İkramcan amca bu sözü sorup duruyor, diye düşünüyordu. O köyünde olup biten her şeyi bir bir anlattı. İkramcan Esrare olayını işittiğinde gözlerine inanamadı.

(1) —Şunaqa ekän, båläm. Bu uruş hämmäni nåtinç qılyäpti. Dädäng bilän qattıq äytişib qåpsän–dä.

(2) —Şundäy qılmäsäm bolmäsdi. Cudä häddidän åşib ketgändi.

(3) —Yänä özing biläsän, oğlim. Cigärçilik, bir kün kelib äfsüs qılib yürmäsäng bolgäni. Yåşsän, båläsän, bilmäysän. Åtägä färzänd dåğı qanaqa bolişini bilmäysän. Bu gäplärni åtä bolgäningdä biläsän! Mäyli, bäs, yåtäylik endi **(204)**.

(4) Nizåmcån ornigä çözilär ekän, İkråmcånning gäplärini yänä bir märtä tänäsigä oyläb kördi.

(5) —Püşäymån bolärmikänmän?

(6) U özidän–özi cävåb kütib indämäy äncä yåtdi. Yürägidä puşäymångä orin tåpålmägänidän keyinginä xåtircäm közini yumdi.

VIII

(7) İkråmcån ertäläb miltıqni yelkäsigä täşläb çådirdän çıqib ketäyåtgändä Tolänbåy tål tägidä xåtini bilän qandäydir sirli bir gäpni şivirläşib turgänini körib qåldi. Tolänbåy uning yåğåç åyåğini kiymäy qoltıqtäyåqdä ketäyåtgänini körib häyrån qåldi.

(8) —Hä, äkä, åv qılmåqçimisän? Toqaygä kirsäng qoltıqtäyåq bilän qıynälib qålmäsmikänsän?

(1) —Böyleymiş, yavrum. Bu savaş herkesin huzurunu bozdu. Babanla sert konuşmuşsun.

(2) —Böyle yapmamalıydın. Çok haddini aşmıştı.

(3) —Yine kendin bilirsin, oğlum. Akrabalık, bir gün gelip üzülürsün. Gençsin, çocuksun, bilmezsin. Babaya evlat kiri nasıl olduğunu bilemezsin. Bu sözleri baba olduğunda anlayacaksın! Peki, yeter, yatalım şimdi **(204)**.

(4) Nizamcan yerine uzanırken, İkramcan'ın sözlerini yine bir kez bütünüyle düşünüyordu

(5) —Pişman olur muyum acaba?

(6) O kendi kendine cevap bekleyerek ses çıkarmadan uzun süre yattı. Yüreğinde pişmanlığa çare olmadığından sonrasına telaşsız gözlerini yumdu.

VIII

(7) İkramcan sabahleyin tüfeği omzuna atıp çadırdan çıkarken Tolanbay'ın söğüt altında karısı ile bayadır gizli bir şeyler fısıldaştığını gördü. Tolanbay onun tahta ayağını giymeden koltuk değneğiyle gittiğini görüp şaşırdı.

(8) —Hey, ağabey, av mı yapacaksın? Kamışlığa girsen koltuk değneğiyle zorlanmaz mısın?

(1) —Tizzämni qavärtirvåripti. Säl däm beräy, yürişgä qıynälyäpmän.

(2) Tolänbåy uni toxtätdi.

(3) —Cindek mäslähätli gäpimiz bår edi. Çådirgä birpäs kirsäng bolärdi.

(4) İkråmcån qanaqa mäslähätli gäp ekän, deb uning årqasidän kirdi. Şålçä üstigä körpäçä sålinib, pätnisdägi nån, qand, turşäk üstigä såçıq yåpib qoyilgän edi. İkråmcån uni körib, ulär änçädän beri kütib otirgän ekän, deb oylädi. Tolänbåy xåtini ålib kirgän tünükä çåynäkni yånigä qåyib tonıning bärigä orädi. Xåtini häm bir çetgä otirdi.

(5) Tolänbåy gäpni nimädän båşläşini bilmäy moylåvining bir uçini sorib oylänib turärdi. Åxiri u İkråmcånning közigä båtinmäyråq qarädi.

(6) —Endi, dostim, dünyåning işläri şunaqa ekän. Qız bålä boyigä yetgändä tengi bilän tåpiştirib qoyiş bizgä oxşägän kättälärning işi. Zebixångä åtä ornidä bolib qåldim. Qarzimni uzäy degändim. Åpäsi häm råzi.

(7) Tolänbåy gäpning bu yåğini äytålmäy çäynäldi. İkråmcån yotälib çådirning åçıq pärdäsidän çölgä qaräb åldi. Tolänbåy sal dädilländib gäpini dävåm ettirdi.

(8) —Xafä bolmäysän–dä, dostim, Zebixånni Tursunbäygä qılämiz degän ümidimiz bår edi.

(1) —Dizimi kabarttı. Biraz dinleneyim, yürümekte zorlanıyorum.

(2) Tolanbay onu durdurdu.

(3) —Deli gibi tavsiyemiz vardı. Çadıra biraz girsen olur.

(4) İkramcan nasıl tavsiyeymiş, diye onun arkasından girdi. Küçük halı üzerinde yorgan serip, tepsideki ekmek, şeker, kayısı kurusu üstüne havlu koyulmuştu. İkramcan onu görünce, onlar çoktan beri bekliyormuş, diye düşündü. Tolanbay karısını alıp teneke çaydanlığı yanına koyup kaftanının tamamına sardı. Karısı da bir köşeye oturdu.

(5) Tolanbay söze nerden başlayacağını bilmeden bıyığının bir ucunu emerek düşünüyordu. Sonra o İkramcan'ın gözüne biraz cesaretsizce baktı.

(6) —Şimdi, dostum, dünya işleri böyleymiş. Kız çocuğunu zamanı geldiğinde dengi ile birleştirmek bizim gibi büyüklerin işi. Zebihan'nın babası yerindeyim. Görevimi yerine getireyim diyorum. Ablası da razı.

(7) Tolanbay işin bu tarafını söyleyemediği için geveledi. İkramcan öksürerek çadırın açık perdesinden çöle baktı. Tolanbay biraz cesaretlenip sözünü devam ettirdi.

(8) —Üzülmezsen, dostum, Zebihan'ı Tursunbay'a veririz diye ümidimiz vardı.

(1) İkråmcån seskänib ketdi. U Tursunbåy bilän Zebixån ortäsidägi gäplärni bilärdi. Uning häm **(205)** könglidä kättä niyätläri bår edi. Toy qılsäm, qışlåqqa åş bersäm, yurtdän qarzimni üzsäm, degän oyläri bår edi uning. Bolmädi. Niyätigä yetmädi. Tolänbåyning xåtini «peşänä ekän, taqdir ekän, buyurmädi», deb qoydi.

(2) —Şu, sening råziligingni ålmåqçi edik.

(3) İkråmcån därråv cävåb qılmädi. Uzåq oylädi. Keyin båşini kötärib sorädi:

(4) —Küyåv bolmiş öz qışlåğimizdänmi?

(5) —Öz hämqışlåğimiz desäk häm boläverädi. U häm öz bålängdek gäp. Zebixån Nizåmcåningni köngilläpti. Yåşlärning işigä biz nimä häm derdik. Qışlåq cåy, munaqa qılib yüräverişsä gäp–söz köpäyib qålmäsmikin deb qorqyapmiz. Råzilik bersäng, şu işning şundåq bolgänini hämqışlåqlärgä bildirib qoysäk–dä, pişiqçilikkä bårib toy bolmäsä häm toyçıq qılib tinçitib qoysäk.

(6) —Nizåmcån durust bålä çıqdi. Ävväligä qandåq bolärkin, deb çölgä yürägim betlämäyråq ålib kelgän edim. Xayriyät, yüzimni yergä qarätmädi. Bunaqa bålälär öz yolini özi tåpib yürädi. Mänä, qışlåğigä bårib kättä åbro bilän qäytib keldi. Yårlıq ålgänini eşitgändirsizlär. Ämmå uning bu tåmånlärgä qandåq kelib qålgänidän xabäringiz bårmi?

(1) İkramcan ürperdi. O Tursunbay ile Zebihan arasındaki sözleri biliyordu. Onun da **(205)** gönlünde büyük istekleri vardı. Düğün yapsam, köye yemek dağıtsam, vatan borcumu yerine getirsem, diye düşünceleri vardı onun. Olmadı. İstekleri olmadı. Tolanbay'ın karısı «alın yazısıymış, kadermiş, Allah buyurmamış», dedi.

(2) —Bu, senin rızanı almak istedik.

(3) İkramcan hemen cevap vermedi. Uzun düşündü. Sonra başını kaldırıp sordu:

(4) —Damat olacak kişi kendi köyümüzden mi?

(5) —Kendi köylümüz desek de olur. O da öz çocuğun yerinde. Zebihan Nizamcan'ına gönül vermiş. Gençlerin işine biz ne deriz. Köylük yer, böyle yapmaya devam ederlerse laf–söz çoğalıp gider diye korkuyoruz. Rızan olursa, bu işin böyle olduğunu köylülere bildirsek ve hesaplılık yapıp büyük bir düğün değil de küçük bir düğün yapıp rahatlatsak.

(6) —Nizamcan iyi çocuk çıktı. Önceleri nasıl olur acaba, diye çöle biraz cesaretsizce getirmiştim. Çok şükür, yüzümü yere eğdirmedi. Böyle çocuklar kendi yolunu kendi bulur. İşte, köyüne gidip büyük itibar ile geri döndü. Belge aldığını duymuşsunuzdur. Ama onun buralara nasıl geldiğinden haberiniz var mı?

(1) Tolänbåy båş ırğab, xabärimiz bår, hämmäsini Zebi äytib bergän, dedi.

(2) —Hämmäsini bilmäsänglär keräk. Keçägi Çårteräkkä bårişidä åtäsi bilän åräni åçıq qılib kelipti. Şu iş xunukråq çıqipti–dä. Bålälik qılib qızişib ketmägänmikän? Har nimä qılsä häm åtä, axir. Undän keçib bolädimi?

(3) Tolänbåy oylänib qåldi. İkråmcån yänä gäpirdi.

(4) —Endi bu mäsälädä häm çuqurråq oyläb köriş keräkdir. Kim bilädi. Bälki åtäsi şundäy qılişgä ärziydigän ådämdir. Uni Nizåmcånning özi bilädi. Ägär ikkåvi til tåpişib qålgän bolsä, men nimä deymän? Mäyli, Nizåmcån yåmån yigit emäs. Küymäysizlär. Coyäli bålä. Ämmå ånäsi qandåq tuqqan bolsä şundäy şir yälänğåç. Dädäsining tåpgän–tutgänini täşläb kelipti. Bu işi häm durust. Peşänä teri bilän tåpgängä nimä yetsin. Özläring oräb–çirmäb åläsizlär.

(5) İkråmcån şundäy dedi–yü, izzät qılib çaqirgänlärigä rähmät äytib, ornidän turdi **(206)**.

(6) Hävå åçıq edi. Åftåb çäraqläb turipti. Tumşuğigä ilån tişläb ålgän läyläk qonişgä cåy izläb köm–kök åsmändä äylänib yüribdi. İkkitä torğay qanåtini pirpirätib tinimsiz säyräydi. İkråmcån çöldä şunçä yürib torğayning uçib yürib säyräşini körmägän ekän. Bälki körgän bolsä häm bungä etibår bermägändir. İkkälä torğay taxminän bir–biridän ellik metrçä näridä uçib säyräşyäpti. Säyräşädi–yü, bir–birigä yaqın kelişålmäydi.

(1) Tolanbay baş sallayarak, haberimiz var, hepsini Zebi anlattı, dedi.

(2) —Hepsini bilmiyor olmanız lazım. Dünkü Çarterek'e gitmesinde babasıyla arası açılıp geldi. Bu iş kötü oldu. Çocukluk yapıp öfkelenmemeliydi mi acaba? Her ne yaparsa yapsın baba, öyle değil mi? Ondan vazgeçilebilir mi?

(3) Tolanbay düşündü. İkramcan yine konuştu.

(4) —Şimdi bu meselede de derin derin düşünüp görmek gerekli. Kim bilir. Belki babası böyle yapmaya değer bir insandır. Onu Nizamcan'ın kendi bilir. Eğer ikisi anlaşmışlarsa, ben ne diyeceğim? Olur, Nizamcan kötü bir delikanlı değil. Yanmazsınız. Makul çocuk. Ama annesi nasıl doğurmuşsa öyle hiçbir şeyi yok. Babasının elinde avucundakileri bırakıp geldi. Bu işi de iyi. Alın teriyle kazanmaya ne yetsin. Kendileri uğraşarak alırlar.

(5) İkramcan böyle dedi ve saygı duyup çağırdıkları için teşekkür ederek yerinden kalktı **(206)**.

(6) Hava açıktı. Güneş parlıyordu. Gagasıyla yılan tutan leylek konmak için yer arayıp masmavi gökte dolaşıyordu. İki tane tarla kuşu kanadını çırparak durmadan ötüyordu. İkramcan çölde bu kadar gezdiği halde tarla kuşunun uçuşunu görmemişti. Belki görmüşse de buna dikkat etmemişti. İki tarla kuşu tahminen birbirinin elli metre kadar ötesinde uçuyorlardı. Uçtular ve birbirlerine yaklaşamadılar.

(1) İkråmcån negädir Nizåmcån bilän Zebixånni şulärgä qıyås qıldi. Bir–birigä yaqın kelålmäy yürgän ekän. Bungä mendän ändişä qılişgän. Zebixånni Tursunbåygä bolişib qoygän edik. Könglimgä kelädi, deb oyläşgändir. Qandåq qıläy? Qandåq qıläy? Toy qıliş buyurmägän ekän? Mendä nä xåtin bår, nä bålä bår. Üylänib ottiz yil birgä yäşädim, yäşämägändekmän. Yigirmä bir yil båläm bår, deb quvåndim. Quvånmägändekmän! Quvånç qayåqdä, äzåbdä qålib ketdim. Bu yåruğ dünyådä nimä qılib şoppäyib yüribmän? Kimgä kerägim bår? Yärim cån bolib sudrälib yürişdän nimä fåydä bår?

(2) İkråmcån källäsigä kelgän bu såvuq oydän seskänib ketdi. Şäbädädä köl mävcidek silkinib turgän şålikårlikkä qaräb yürdi.

(3) —Yoq, häli bilägimdä küç bår. Yürägimdä ot söngäni yoq. Bu älämlärni, bu xorliklärni åyåq åstigä ålib tåptämägünimçä yäşäşim şärt. Yäşäymän! Båşimgä tügänmäs sävdålär sålgän uruş ålåvi oçgänini öz közim bilän körişim şärt. Şu yerdä turib, nemisgä oq åtämän. Oqim qålmäsä qoltıqtäyåğim bilän båşini yänçämän. Öliş yoq. Öliş nåmärdlik. Nåmärd bolib ölişni istämäymän, istämäymän!

(1) İkramcan nedense Nizamcan ile Zebihan'ı bunlarla mukayese etti. Birbirine yaklaşmadan ilerliyorlardı. Buna benden utanıyorlar. Zebihan'ı Tursunbay'a düşünüyorduk. Üzüleceğim, diye düşünmüşlerdir. Nasıl yapılacak? Nasıl yapılacak? Düğün yapmak gerekmezmiş? Bende ne eş var, ne çocuk var. Evlenip otuz yıl birlikte yaşadım, yaşamamış gibiyim. Yirmi bir yıl çocuğum var, diye sevindim. Sevinmemiş gibiyim! Sevinç nerede, ızdırap çekiyorum. Bu yalan dünyada ne diye yalnız kalacağım? Kime yararım var? Yarım insan olup sürünmenin ne yararı var?

(2) İkramcan aklına gelen bu kötü düşünceden ürperdi. Hafif rüzgârda göl dalgası gibi sallanıp duran çeltik tarlasına doğru yürüdü.

(3) —Yok, daha bileğimde güç var. Yüreğimdeki ateşin söndüğü yok. Bu üzüntüleri, bu alçalmaları ayakaltına alıp çiğneyinceye kadar yaşamam gerek. Yaşayacağım! Başıma bitmek tükenmez olayların geldiği savaş alevinin söndüğünü kendi gözlerimle görmem şart. Burada durup Almanlara ateş edeceğim. Kurşunum kalmazsa koltuk değneğimle başını ezeceğim. Ölmek yok. Ölmek namertlik. Namert olup ölmeyi istemiyorum, istemiyorum!

(1) İkråmcån özidän–özi gäpirib bårärdi. Qamiş åräsidän çıqqan yük maşinäsi åz bolmäsä uni urib yubårärdi. Şåfyår qattıq signäl berib toxtädi.

(2) —Sizgä nimä boldi, ämäki? Signäl bersäm eşitmäysiz?

(3) İkråmcån yol çetigä çıqdi. Şåfyår yånidän qåğåz ålib ungä uzätdi.

(4) Xat. Undä Tåğa Näymändägi cämiki ådämlärni Zirillämägä yetkäzib kelişni buyurgän edi.

(5) —Såät üçdä Äzizxån kelädi. Kättä miting bolärmiş. Hämmä kelsin, deb täyinlädi. Ådämlärni topläb bering, håzir ålib ketämän **(207)**.

(6) İkråmcån årqasigä qäytdi. Tål şåxigä ilingän ketmånni tåş bilän däränglätib uräverdi. Bu bemähäl çälingän zäng tåvuşidän uzåq–yaqındägilär tål tågigä yığilib keläverişdi. İkråmcån Tåğa täyinlängän gäpni äytib yolgä çıqiş kerägligini äytdi. Ämmå özi soridä yägånä tizzäsini quçåqlägäniçä mäşinägä çıqayåtgänlärgä qaräb otiräverdi. Nizåmcån häm ketmånini çådir åldigä täşläb, çeläkning çetidän suv quyib qol yuvişgä qıynäläyåtgän Zebixångä kruckädä quyib berä båşlädi. İkråmcån ulärgä häm häsäd, häm mehr bilän båqardi.

(1) İkramcan kendi kendine konuşarak gidiyordu. Kamışlar arasından çıkan yük arabası az kalsın ona çarpacaktı. Şoför sert kornaya basıp durdu.

(2) —Size ne oldu, amca? Kornaya basıyorum duymuyor musunuz?

(3) İkramcan yol kenarına geçti. Şoför cebinden kâğıt çıkarıp ona uzattı.

(4) Mektup. Bu mektupta Dayı Nayman'daki bütün insanları Zırıllamaya ulaştırıp gelmeyi emrediyordu.

(5) —Saat üçte Azizhan gelecek. Büyük miting olacakmış. Herkes geldin, diye tembihledi. İnsanları toplayın, şimdi götüreceğim **(207)**.

(6) İkramcan geriye döndü. Söğüt dalına asılmış çapasına taş ile vurdu. Bu zamansız çalınan zil sesinden dolayı uzak yakın yerdekiler söğüt altında toplanıverdi. İkramcan Dayı'nın tembihlediklerini söyleyip yola çıkmak gerektiğini söyledi. Ama kendi çardakta tek dizini kucaklayıp arabaya çıkanlara bakıyordu. Nizamcan da çapasını çadır yanına bırakıp, kovanın kenarından su döküp el yıkamaya zorlanan Zebihan'a maşrapaya koyarak vermeye başladı. İkramcan onlara hem gıpta hem de sevgiyle bakıyordu.

(1) Zebixån öz çådirigä kirib rängi kötärilib, gülläri bilinmäy ketgän sätin köylägini kiyib çıqdi–dä, mäşinä ğıldirägigä åyåq qoydi. Nizåmcån ildäm kelib uning tirsägidän kötärib yubårdi. Uning özi häm çıqayåtgän edi, birdän yänä pästgä tüşdi. U yåq–bu yåqqa qarädi. İkråmcångä közi tüşib qålib åldigä keldi.

(2) —Qani, yürmäysizmi? Nimä qılib otiribsiz?

(3) —Sen bäräver, bäläm, bäräver! Men keyinçälik bärämän.

(4) —Siz bärmäsängiz men häm bärmäymän, ämäki!

(5) İkråmcån ungä mehr bilän qarädi.

(6) —Bäräver. Köpçilik bilän sal könglingni yåzib keläsän.

(7) —Könglim şundåq häm yåruğ. Yüring, yüring.

(8) İkråmcån qatiy bäş çayqadi. Hättå äsäbdän uning läbläri uçä bäşlädi. Nizåmcån uning cähli çıqayåtgänidän häyrån bolib bäşqa qıstämädi. Ämmå uni şu ähvåldä täşläb ketgisi kelmäy mäşinä bilän uning årälığidä turib qåldi. Hämmä mäşinägä çıqib bolgän. Faqat ulärning ikkåvi qålişgän edi. Tolänbåy qol siltädi.

(9) —Qani, çıqmäysizlärmi?

(10) İkråmcån Nizåmcånning häli häm turgänini körib cähli çıqib ketdi. Tizzäsini quçåğidän qåyib yubårib ungä oşqirdi.

(1) Zebihan kendi çadırına girip rengi solunca, çiçekleri belli olmayan saten gömleğini giyip çıktı ve araba tekerleğine ayağını koydu Nizamcan hızla gelip onun dirseğinden kaldırdı. O kendi de çıkıyordu, birden yine aşağıya indi. O etrafa baktı. İkramcan'a gözü takılıp yanına gitti.

(2) —Hadi, gitmiyor musunuz? Niye oturuyorsunuz?

(3) —Sen git, yavrum, git! Ben daha sonra geleceğim.

(4) —Siz gitmezseniz ben de gitmem, amca!

(5) İkramcan ona şefkatle baktı.

(6) —Git. Kalabalıkta biraz gözün gönlün açılsın.

(7) —Gönlüm böyle de açık. Yürüyün, yürüyün.

(8) İkramcan kati bir şekilde başını salladı. Hatta sinirden onun dudakları titremeye başladı. Nizamcan onun öfkelenmesine şaşırıp bir daha sıkıştırmadı. Ama onu bu halde bırakası gelmediğinden araba ile onun arasında kaldı. Herkes arabaya çıkmıştı. Sadece onların ikisi kalmıştı. Tolanbay el salladı.

(9) —Hadi, çıkmıyor musunuz?

(10) İkramcan Nizamcan'ın şimdiye kadar durduğunu görüp sinirle çıkıştı. Dizini kucaklamayı bırakıp ona bağırdı.

(1) —Qanaqa båläsän? Meni tinç qoyäsänmi, yoqmi? Bår deyäpmän. Bår, közimgä körinmä!

(2) Nizåmcån bättär säråsimägä tüşdi. U İkråmcånni sırä bu ähvåldä körmägän edi. U beixtiyår küzåvgä çıqdi. Tolänbåy İkråmcånning ähvålini körib turgänidän u häm qıstämädi–dä ketdik, deb käbinä tåmini muştlädi. Måtår gürilläb åldingä silkindi. Nizåmcån mäşinä tå qamişlär åräsigä **(208)** kirgünçä soridä telbägä oxşäb otirgän İkråmcåndän közini üzmädi.

(3) —Nimä boldi ungä? Kim xafä qıldi ekän?

(4) Nizåmcån uning qışlåqqa tüşålmäslik sirini bilmäsdi. İkråmcån Äzizxånning közigä qaräşdän qorqardi. Birdän u Tursunbåyni soräb qålsä, nimä deydi? Axir ulär tepkiläşib kättä bolişgän. Älbättä, soräydi.

(5) İkråmcån ertä bahår Näymängä köçib çıqayåtgänlärilä Äzizxån kålxåz nåmidän yåzilgän xatgä el qatåri qol qoydi. Oşändä ådämlärning ikki közi ungä qadälgänini häli unutålmäsdi.

(6) Bugün häm qışlåqqa bårgändä, Äzizxån bilän körişäyåtgänidä yänä şundäy bolädi. Hämmä ungä tikilädi. Xåinning dädäsi qahrämån bilän körişäyåtgänidä qolläri titrärmikin, közini undän yäşirmäsmikin, deb qaräb turädigänlär tåpilib qålär.

(1) —Nasıl çocuksun? Beni rahat bırakacak mısın, bırakmayacak mısın? Git diyorum. Git, gözüme görünme!

(2) Nizamcan çok kötü apışıp kaldı. O İkramcan'ı hiç bu halde görmemişti. O gayri ihtiyari arabanın kasasına çıktı. Tolanbay İkramcan'ın halini görünce o da ısrar etmedi ve gidiyoruz, diye kabin çatısını yumrukladı. Motor gürüldeyip ileriye atıldı. Nizamcan araba ta kamışlar arasında **(208)** kayboluncaya kadar çardakta deliye dönen İkramcan'dan gözünü ayırmadı.

(3) —Ne oldu ona? Kim üzmüş?

(4) Nizamcan onun köye inmek istememesinin nedenini bilmiyordu. İkramcan Azizhan'ın gözüne bakmaya korkuyordu. Birden o Tursunbay'ı soracak olsa, ne diyecekti? Sonra onlar birlikte büyümüşler. Elbette, soracaktı.

(5) İkramcan ilkbahar Nayman'a göçüp gelecekleri zaman Azizhan'a kolhoz adına yazılan mektuba başkaları gibi imza attı. Orada insanların gözleri ona dikildiğini hâlâ unutamıyordu.

(6) Bugün de köye vardığında, Azizhan ile görüştüğünde yine böyle olacaktı. Herkes ona gözlerini dikecekti. Hainin babası kahramanla görüşürken elleri titriyor mu acaba, gözünü ondan kaçırmıyor mu acaba, diye bakanlar bulunurdu.

(1) İkråmcånni nåmus oti küydirärdi.

(2) Häliginä ådämlärning şåvqinigä tolgän çöl bir zumdä huvilläb qåldi. Qamişlär şåvillägän, şämål güvillägän Näymändä İkråmcånning bir özi qålgändi. İkråmcån neçä kündän beri yålğızlikni qumsärdi. Ätäyin qılgändek uni heç yålgiz qåldirişmäsdi. Kim bilädi, bälki ätäyin qılişär?

(3) U yålğızlikni qänçälik xåhlämäsin, bäri bir undän qorqardi. Baxtli ådäm, yürägi şådlikkä tolib ketgän ådäm yålgiz qålsä råhat qılädi. Bütün şådligini, baxtini yånigä çårläydi. İkråmcån yålğızlikdä nimä qılädi?

(4) Håzir huvilläb turgän çöl uni yutämän deyäyåtgängä oxşärdi. Hättå u, negä ulär bilän birgä ketmädim, deb dilidän ötkäzdi häm.

(5) Ornidän turdi. Miltığini yelkäsigä ålib bir däm nimä qılişini bilmäy turdi–da, qoltıqtäyåqqa tirälib toqay täräfgä ketä båşlädi.

(6) U birånta börimi, tonğizni åtsä älämidän çıqarmidi. U båşidä heç qandäy oy, heç qandäy niyätsiz toqay içgä kirib bårärdi.

(1) İkramcan'ı namus ateşi yakıyordu.

(2) Şimdiye kadar insanların gürültüsüyle dolan çöl bir anda boşalıverdi. Kamışlar hışırdadığı, rüzgârın uğuldadığı Nayman'da İkramcan tek başına kalmıştı. İkramcan kaç günden beri yanlızlığa hasret kalmıştı. Bilerek yapmış gibi onu hiç yalnız bırakmıyorlardı. Kim bilir, belki bilerek yapıyorlardı.

(3) O yalnızlığı ne kadar istese de, hep ondan korkuyordu. Mutlu insan, yüreği mutlulukla dolup taşan insan yalnız kalırsa rahat eder. Bütün mutluluğunu, sevincini yanına çağırır. İkramcan yalnızken ne yapacaktı?

(4) Şimdi uğuldayan çöl onu yutacak gibi geliyordu. Hatta o, niye onlarla birlikte gitmedim, diye içinden geçirmişti de.

(5) Yerinden kalktı. Tüfeğini omzuna alıp bir an ne yapacağını bilmeden kalktı ve koltuk değneğine dayanarak sazlığa doğru gitmeye başladı.

(6) O bir tane kurdu, domuzu vursa üzüntüsünden uzaklaşır mıydı acaba. O aklında hiçbir düşünce, hiçbir istek olmadan kamışlık içine doğru ilerliyordu.

IX

(1) İkråmcån şåvilläb turgän kimsäsiz toqay içidä änçä uzåqläb ketgän edi. Äksigä ålib u nä böri, nä quyån, nä ördäk uråldi. Tå u qoltıqtäyåqqa süyänib **(209)** molcälgä ålgünçä ördäk uçib ketär, quyån inigä yetib bolärdi. Toqay yälängligidä özini åftåbgä sålib yåtgän bähäybät eçkemär uning qåräsini köribåq dumi bilän qamişlärni şitirlätib çäyqatib, birpäsdä ğåyib boldi.

(2) İkråmcån yürä–yürä çarçädi. Miltıqni yergä qåyib çalqänçä yåtib åldi. Beğubår köm–kök åsmångä tikilgäniçä qımirlämäy yåtäverdi. Qattıq çärçägänidän közi ilingän ekän, nimädir şitirläb uyğåtib yubårdi. İkråmcån birån häyvån bolmäsin, deb säpçib ornidän turdi. U yåq–bu yåqqa älänglädi.

(3) Undän on beş qadämlär näridä, qamişlär åräsidä bir ådäm åsmåndä pildiräb uçib ketäyåtgän ördäklärgä qaräb turärdi. Nåtäniş kişi ungä årqasini ögirib turgänidän bäşäräsini İkråmcån körålmädi. Qoltıqtäyåğigä åsilib ornidän turdi. Nåtäniş kişidän közini üzmäy engäşib miltığini åläyåtgän edi, u çäp tåmångä yürä båşlädi. İkråmcån beixtiyår ungä ergäşä båşlädi. Åyåq tägidä quruq qamiş şitirlädi. Nåtäniş ögirilib årqasigä qarädi. Qarädi–yü, qorquvdän közläri dum–dumälåq bolib ketdi. İkråmcån uni tänimädi.

IX

(1) İkramcan hışırdayan ıssız kamışlık içinde çok uzaklaşmıştı. Aksilik o ne kurt, ne tavşan, ne ördek vurdu. Ta o koltuk değneğine dayanıp **(209)** nişan alıncaya kadar ördek uçup gidiyor, tavşan inine kaçıyordu. Kamışlık alanında kendini güneşe seren kocaman çöl kertenkelesi onun gölgesini görür görmez kuyruğu ile kamışları hışırdatıp, bir anda kayboldu.

(2) İkramcan yürüye yürüye yoruldu. Tüfeğini yere koyup sırtüstü yattı. Berrak masmavi gökyüzüne gözlerini dikerek kıpırdamadan yatıverdi. Çok yorulduğundan uykuya dalmıştı ki, bir şey çıtırdadığından uyandı. İkramcan bir hayvan olmasın, diye atılıp yerinden kalktı. Etrafına bakındı.

(3) Ondan onbeş adım ötesinde, kamışlar arasında bir adam gökyüzünde hızla uçup giden ördeklere bakıyordu. Yabancı kişi, ona arkasını döndüğünden suratını İkramcan göremiyordu. Koltuk değneğine dayanıp yerinden kalktı. Yabancıdan gözlerini ayırmadan eğilip tüfeğini aldı, o sol tarafa yürümeye başladı. İkramcan gayri ihtiyari onu izlemeye başladı. Ayağı altındaki kuru kamış çıtırdadı. Yabancı dönüp arkasına baktı. Baktı ve korkudan gözleri yerinden çıktı. İkramcan onu tanımadı.

(1) Såçläri ösib yelkäsigä tüşgän, kiyimlärining culdiri çıqqan, yüzläri çivin çaqqandän yärä bolib ketgän bu ådäm Tursunbåy edi. U åzib, qåräyib, därmånsizlikdän äräng sudrälgändek yürärdi.

(2) Ådäm qıyåfäsi yillär ötişi bilän, şåråit täsiri bilän özgärib ketişi mümkin. Faqat ådämning közi özgärmäydi.

(3) İkråmcån uning Tursunbåyligini közidän tänib qåldi. Qıçqırıb yubårdi.

(4) —Tursun!

(5) Tursunbåy qımırlämädi. İkråmcån täyåq bilän säkräb–säkräb åldigä keläyåtgän edi, Tursunbåy yänä näri ketdi. Uning bu häräkätläri xuddi älläqandäy yåvvåyi häyvånlärni eslätärdi.

(6) Çinäkämigä u vähşiyläşib qålgän edi. Yaqın ålti åy biråv bilän gäpläşmäy, ådämsifät yåtib–turmäy, issıq tätimäy şu ähvålgä tüşgän edi.

(7) —Tursun, Tursunbåy, båläm! — dedi cäånhålätdä İkråmcån.

(8) Tursunbåy bu gäl cåyidän qımırlämäy turib qåldi. İkråmcån bårä sålib uning boynigä åsildi. Qoltıqtäyåği yergä tüşdi. Bir åyåqläb turib uning yelkälärini silär, peşänäläridän öpärdi **(210)**.

(1) Saçları uzayıp omzuna düşmüş, kıyafetleri paramparça olmuş, yüzü sivrisinek ısırmasından yara olmuş bu adam Tursunbaydı. O zayıflayıp, kararıp, halsizlikten güç bela sürükleniyormuş gibi yürüyordu.

(2) İnsan görünüşü yılların geçmesiyle, ortamın etkisiyle değişmesi mümkün. Ama insanın gözü değişmez.

(3) İkramcan onun Tursunbay olduğunu gözünden tanıdı. Bağırdı.

(4) —Tursun!

(5) Tursunbay kıpırdamadı. İkramcan sopa ile seke seke yanına gelmişti, Tursunbay yine öteye gitti. Onun bu hareketleri aynı bir yabani hayvanı hatırlatıyordu.

(6) Gerçektende o vahşileşmişti. Son altı ay içerisinde biriyle konuşmadan, insan gibi yatıp kalkmadan, sıcak bir yemek tatmadan bu hale gelmişti.

(7) —Tursun, Tursunbay, yavrum! – dedi can havliyle İkramcan.

(8) Tursunbay bu şekilde yerinden kıpırdamadan kaldı. İkramcan gidip onun boynuna sarıldı. Koltuk değneği yere düştü. Bir ayakla kalıp onun omuzlarını okşuyor, alnından öpüyordu **(210)**.

(1) Birdän dimåğıgä qolänsä hid urilib Tursunbåyni bäğridän qåyib yubårdi–dä, yäkkä åyåqläb turib qåldi. Muvåzänätini saqläyålmäy årqasigä çälqänçä ağdärilib tüşdi. Båläsi uni turğazib qoymädi. Özi bir qoligä tirälib yänä ornidän turdi. Oğlining yüzigä qarädi.

(2) Tursunbåyning yüzigä köpdän suv tegmägän. Bütün vücudıdän äçimsıq ter hidi buruqsäb turärdi.

(3) İkråmcån bu någähån uçräşuvdän tämåmilä esänkiräb qålgän edi. Nimä qılişini, oğligä nimä deyişini bilmäsdi. U şu bir åyåqläb turgänçä cudä åz fursät içidä köp närsälärni oylädi. Köp närsälärni xåtirigä keltirdi.

(4) Xåtinining toqaygä ildiz terişgä bårişi şu bir neçä minut içidä äyån boldi.

(5) İkråmcån bütün bårlığini, bugünini, ertäsini bağişlägän yålğız färzändigä qaräb birdän cirkändi. Qåşläri çımirilib, peşänäläri tirişdi.

(6) Uning åldidä öz båläsi emäs, bir yirtqıç turgändek boldi.

(7) —Otir! – deb buyurdi İkråmcån.

(8) Tursunbåy itåätkårlik bilän yergä çökkälädi.

(9) —Toqaygä qaçån kelding?

(10) Tursunbåyning tili gäpgä kelmädi. U göyå gäpläşiş qåbiliyätini yoqåtgändek cävåbgä söz axtäräyåtgängä oxşärdi. Åxiri u qıynälä–qıynälä cävåb berdi:

(1) Birden genzine pis koku vurunca Tursunbay'ı kucaklamayı bıraktı ve tek ayak üzerinde kaldı. Dengesini sağlayamadan sırt üstü yıkılıp düştü. Yavrusu onu kaldırmadı. Kendi bir eline dayanıp yine yerinden kalktı. Oğlunun yüzüne baktı.

(2) Tursunbay'ın yüzüne çoktandir su değmemiş. Bütün vücudundan acımsı ter kokusu çıkıyordu.

(3) İkramcan bu ansızın gerçekleşen rastlantıdan tamamiyle afallamıştı. Ne yapacağını, oğluna ne diyeceğini bilmiyordu. O, bu bir ayakla kalınca çok az zaman içinde çok şey düşündü. Çok şeyleri aklına getirdi.

(4) Karınsının kamışlığa kök toplamaya gitmesinin nedeni bu birkaç dakika içinde açığa kavuştu.

(5) İkramcan bütün varlığını, bugününü, yarınını adadığı tek evladına bakıp birden iğrendi. Kaşları çatılıp, alnı buruştu.

(6) Onun karşısında kendi çocuğu değil, bir yırtıcı duruyormuş gibiydi.

(7) —Otur! – diye emretti İkramcan.

(8) Tursunbay itaatkârlıkla yere çömeldi.

(9) —Kamışlığa ne zaman geldin?

(10) Tursunbay'ın dili dönmedi. O sanki konuşma kabiliyetini kaybetmiş gibi

cevap vermeye söz arıyor gibiydi. Sonra o zorlana zorlana cevap verdi:

(1) —Tört åy boldi.

(2) Tursunbåy båşini egib yerdän çöp ålib tişläb otiräverdi.

(3) —Ånäng öldi, – dedi İkråmcån.

(4) —Bilämän. Kömişgä ålib ketäyåtgäninglärdä körib turgän edim.

(5) İkråmcån özini yoqatib qoydi. Qarşisidä otirgän båläsini yägånä åyåği bilän tepib yubårdi. Tursunbåy årqasigä ağdärilib tüşdi. U tå ornidän turgünçä İkråmcån emäkläb bårib båşigä, yüzigä uräverdi. Bålä åtäsigä muşt kötärålmädi. Uning bundäy qılişgä därmåni yoq. Åçlik öz küçini körsätib, uni håldän tåydirgän. İkråmcån hämån uning duç kelgän cåyigä muşt sålärdi. U muştlärdi–yü, älläqandäy xunuk åvåz bilän baqırärdi.

(6) —Ånäng qandåq xåtin edi! Qandåq xåtin edi! Nåmärd! Ånä qabrgä qoyiläyåtgändä körib turib yånigä bårålmägän, åqpädär! Öz qoli bilän tupråqqa **(211)** qoyişdän qåçgän yärämäs! Ånäng qandåq xåtin edi–ya! Sen cüvånmärggä qandåq mehr qoygän edi–yä! Sen uni öldirding! Özing öldirib, yänä özing uni tupråqqa qoygänlärini tåmåşä qıldingmi? İflås!

(7) İkråmcån muşt urib çärçädi. Sökib åvåzi boğildi.

(8) U Tursunbåyning boğzini qoldän boşätib bäşäräsigä qaräb tüpürdi.

(9) —Mänä sengä!

(1) —Dört ay oldu.

(2) Tursunbay başını eğip yerden çöp alarak ısırmaya başladı.

(3) —Annen öldü, – dedi İkramcan.

(4) —Biliyorum. Gömülmeye götürülürken görmüştüm.

(5) İkramcan kendini kaybetti. Karşısında oturan yavrusuna tek ayağı ile tepti. Tursunbay sırt üstü düştü. O ta yerinden kalkıncaya kadar İkramcan emekleyerek gidip başına, yüzüne vurmaya başladı. Çocuk babasına yumruk atamadı. Onun böyle yapmaya dermanı yoktu. Açlık kendi gücünü gösterip, onu halden düşürmüştü. İkramcan hâlâ önüne geçen yerine yumruk sallıyordu. O yumrukluyor ve bir çirkin sesle bağırıyordu.

(6) —Annen nasıl kadındı! Nasıl kadındı! Namert! Annen kabre koyulurken görüp yanına gitmemiş, lanet olsun! Kendi elinle toprağa **(211)** koymaktan kaçtın alçak! Annen nasıl kadındı ya! Senin gibi namerti nasıl sevmişti! Sen onu öldürdün! Kendin öldürdün, yine kendin onu toprağa koyanları seyrettin öyle mi? Pis!

(7) İkramcan yumruklamaktan yoruldu. Sövmekten sesi kısıldı.

(8) O Tursunbay'ın boğazını bırakıp yüzüne doğru tükürdü.

(9) —Al sana!

(1) U bungä häm qanåät qılmäy qoltıqtäyåğini ålib uning yelkäsigä ikki märtä zärb bilän urdi. Tursunbåy älämdän ingrädi. Årqasi bilän sudrälib näri ketdi.

(2) —Yåt–begånälär tåbutni yelkägä ålib ketäyåtgänlärini körib çidäb turdingmi? Yolinggä termilib kör bolgän ånägä şumi mükåfåt? Bütün ümrini, cånini, råhatini bağişlägän ånägä şumi mükåfåt? Älifdek qåmätini sen bükding, yüzlärigä äcinlärni sen sålding, közläridän nurni sen oğırläding, şu yåruğ dünyåni qårånğı zindån qılding! Sen cüvånmärgdän qandåq ümidläri bår edi ånängning. Sening orninggä it båqsäk bolmäsmidi. Yelkämdä kötärib kättä qılgänmän. Şu yelkälärimdä kättä qılgänmän. Åğırimni yengil qılärsän, deb oylägän edim. Müşkülimni åsån qılärsän, deb oylägän edim. Åq süt bergän ånängni görgä qoyişgä yärämäding. Ånägä väfå qılmägän bålä, kimgä väfå qılädi. Yurt işigä yärämägän bålä, qay işgä yäräydi.

(3) İkråmcån ungä qaräb qahr–ğazäb bilän qıçqirärdi:

(4) —Xåin! Qåçåq! Nåmärd! Hezäläk! İflås! İt! Tur orningdän!

(5) Tursunbåy ornidän turdi. İkråmcån yänä qoltıqtäyåğigä åsilib qaddini råstläb åldi–dä, ungä buyurdi.

(6) —Yür!

(1) O bunu da yeterli görmeden koltuk değneğini alıp onun omzuna iki kez darbe vurdu. Tursunbay acıdan inledi. Geri geri sürünüp öte gitti.

(2) —Yabancıların tabutu omzularında götürdüklerini görüp dayanabildin mi? Yolunu gözleyip kör olan annenin mükâfatı bu mu? Bütün ömrünü, canını, rahatını feda eden annene mükâfat bu mu Selvi gibi boyunu sen büktün, yüzünde kırışıklıkları sen yaptın, gözlerinin ferini sen söndürdün, bu yalan dünyasını karartıp zindana çevirdin! Senin gibi namertten nasıl ümitleri vardı annenin. Senin yerine köpek baksak olmaz mıydı? Omzumda taşıyıp büyüttüm. Bu omuzlarımda büyüttüm. Ağrımı dindirirsin, diye düşünüyordum. İhtiyacımı giderirsin, diye düşünüyordum. Ak sütünü veren anneni mezara koymaya yaramadın. Annene vefasız olan evlat, kime vafalı olur? Vatana faydası olmayan evlat, hangi işe yarar?

(3) İkramcan ona bakıp üzüntü ve sinirle bağırıyordu:

(4) —Hain! Kaçak! Namert! Namussuz! Pis! Köpek! Kalk yerinden!

(5) Tursunbay yerinden kalktı. İkramcan yine koltuk değneğine asılarak doğruldu ve ona emretti.

(6) —Yürü!

(1) Tursunbåy qımirlämädi. İkråmcåndä qandäydir heç toxtätib bolmäs küç päydå bolgändi. Håzir u här qandäy işni qılişgä qådir. Här qandäy vähşiy küç bilän ålişişgä täyyår edi.

(2) Tursunbåy bezåvtälik bilän tutilib sorädi.

(3) —Qayåqqa?

(4) —Qışlåqqa. Yurt åldigä. Sen yärämäsning cazåingni yurt bersin.

(5) —Dädä, dädäcån **(212)**!

(6) —Dädä demä. Sendek båläm yoq. Seni älläqaçån öldigä çıqazib qoygänmän. Közläring oyilsin, oqräygän közläringni quzğunlär çoqısin! Yür, deyäpmän sengä!

(7) Tursunbåy ungä vähimä bilän qaräb turdi–dä birdän årqasigä burildi. İkråmcån uni uşläb qålmåqçi edi, siltäb täşlädi. İkråmcån yånbåşi bilän yıqildi. U ornidän turgändä Tursunbåy änçä närigä ketib qålgän edi. İkråmcån şåşib yelkäsidän qoştığni åldi. Tirsägini qoltıqtäyåq çärmigä tiräb turib molcälgä åldi. Oq åvåzi xuddi çöl üstidä älläqandäy vähimäli häyvån ökirgändek bir neçä daqıqa äks–sädå berib turdi. Tütün tärqagändä İkråmcån oğlining qamişlärni qayirib hämån çåpib ketäyåtgänini kördi. Xayriyät, tegmäbdi, dedi. Yänä miltıqni oqlädi. Bu gäl båläni molcälgä ålmädi. Cähl bilän duç kelgän täräfgä qaräb tepkini båsdi.

(1) Tursunbay kıpırdamadı. İkramcan'da ne zamandır hiç durdurulamaz kuvvet meydana gelmişti. Şimdi o her işi yapmaya gücü yeter. Her hangi bir vahşiyle mücadele etmeye hazırdı.

(2) Tursunbay rahatsızlıkla durup sordu.

(3) —Nereye?

(4) —Köye. Halkın karşısına. Senin gibi hainin cezasını halk versin.

(5) —Baba, babacığım **(212)**!

(6) —Baba deme. Senin gibi çocuğum yok. Senin çoktan öldüğünü düşündüm. Gözlerin kör olsun, fal taşı gibi açık gözlerini kuzgunlar oysun! Yürü, diyorum sana!

(7) Tursunbay ona panikle baktı ve birden arkasına döndü. İkramcan onu yakalamak istedi, itip fırlattı. İkramcan yanlamasına yıkıldı. O yerinden kalktığında Tursunbay çok öteye gitmişti. İkramcan acele edip omzundan çiftesini aldı. Dirseğini koltuk değneğinin köselesine dayayıp durdu nişan aldı. Kurşun sesi aynı çölde bir yabani hayvan böğürüyormuş gibi birkaç dakika yankılandı. Duman dağıldığında İkramcan oğlunun kamışları bükerek hâlâ koştuğunu gördü. Çok şükür, değmemiş, dedi. Yine tüfeğini hedef aldı. Bu sefer yavrusu hedef almadı. Öfkeyle rastladığı tarafa doğru tetiğe bastı.

(1) Oq tåvuşidän çoçigän quşlär åsmånni toldirib bezåvtä qanåt silkitişärdi.

X

(2) Künlär isib ketdi. Åltiärıqning bådringi, Quväning händäläkläri Naymän tåmånlärgä ham keldi.

(3) Kündüzi qum täräfdän ilıq, näfäsni qäytärädigän şämål esädi. Keçqurunläri xuddi küz hävåsidek muzdek şämål qamişlärni şåvillätib, ådämlärni såvqåttirib ızğib yürädi.

(4) Näymänliklärning, äynıqsä, şu kezlärdä işläri köpäyib ketgän edi. Şålikårliklär tizzä boyi kelib qålgän, ådämlär keçäni keçä, kündüzni kündüz deməy otåq qılişädi.

(5) Qamiş häli u yerdän häli bu yerdän qaynäb çıqädi, uni ildizi bilän suğurib täşläymän desäng, özi bilän bir båğ şålini iläştirib çıqadi.

(6) Nizåmcån ertäläb häm, keçqurun häm şålikårlikdä.

(7) Tinməy suv keçävergänidän yänä bezgäk tutdi. Rängi särğäyib keçäläri bädäni titräb–qaqşäb åğriydi. Şu ähvåldä häm suvdän çıqmäydi.

(8) İkråmcån hämån kämgäp. Ådämlärgä äräläşməy qoygän. Çådiri åldidä otirişi häm yoq bolgän. Şålikårlikdän kelişi bilän içkärigä kirib ketä–**(213)**di–dä, yägånä tizzäsini quçåqläb, bir nuqtägä tikilgäniçä qımirlämäy otiräverädi.

(1) Silah sesinden ürken kuşlar göğü doldurup hızla endişeyle kanat çırpıyorlardı.

X

(2) Havalar ısındı. Altıarık'ın salatalığı, Kuva'nın kavunları Nayman taraflarına da geldi.

(3) Gündüz kum tarafları ılık, nefesi alıp verdiren rüzgâr esiyordu. Akşamüstleri tıpkı güz havası gibi buz gibi rüzgâr kamışları hışırdatıp, insanları donduruyordu.

(4) Naymanlıların, özellikle, bu zamanlarda işleri artmıştı. Çeltik tarlaları diz boyu olmuş, insanlar gece gündüz demeden zararlı otları ayıklıyorlardı.

(5) Kamış hâlâ ordan buradan çoğalıyor, onu köküyle söküp atayım dediğinde ise kendiyle birlikte bir bağ çeltiğe dolaşıp çıkıyordu.

(6) Nizamcan sabahleyin de, akşamüstü de çeltik tarlasında.

(7) Durmadan suda gezdiğinden yine sıtma tuttu. Rengi sararıp geceleri bedeni titreye titreye ağrıyordu. Bu halde de sudan çıkmıyordu.

(8) İkramcan hâlâ suskun. İnsanların arasına karışmıyordu. Çadırı önünde de oturmaz olmuştu. Çeltik tarlasından gelir gelmez içeriye giriyor **(213)** ve tek dizini kucaklayıp, bir noktaya gözlerini dikerek kıpırdamadan oturuyordu.

(1) Nizåmcån şålikårlikkä kirämän deb şimining påçäsini, şimäräyåtgän edi, Tolänbåyning oğli kelib qåldi.

(2) —Sizni bir xåtin çaqıryäpti.

(3) Nizåmcån häyrån boldi.

(4) —Qanaqa xåtin?

(5) —Çaqalåq båläsi häm bår.

(6) Nizåmcån kim boldi u xåtin, deb häyrånlikdä tål tågigä kelsä, soridä båläsini tizzäsigä qåyib Dildår otiribdi.

(7) Nizåmcånning yürägi årqasigä tårtib ketdi. Åbbå endi sen bilän turämän, Çårteräkkä ketmäymän, desä–yä! Åpäm uni işgä sålib qışlåqqa ålib kel, deb yubårgän bolsä–ya!

(8) Nizåmcån uning åldigä yetib kelgünçä ming xil xayålgä bårdi.

(9) Dildår båläni tizzäsidän ålib yergä qoydi. Bålä mäysälär üstidä emäkläb ketdi.

(10) İkkåvi änçä vaqtgäçä bir–birlärining betlärigä qaräyålmäy cim turib qålişdi.

(11) —Yaxşi yüribsänmi? Ränginggä nimä boldi?

(12) Nizåmcångä uning däbdürüstdän äytgän bu gäpi mälål keldi. Cävåb ornigä yelkäsini uçirib qoydi.

(1) Nizamcan çeltik tarlasına gireceğim diye pantolonun paçasını bükmüştü, Tolanbay'ın oğlu geldi.

(2) —Sizi bir kadın çağırıyor.

(3) Nizamcan şaşırdı.

(4) —Nasıl bir kadın?

(5) —Küçük çocuğu da var.

(6) Nizamcan kim acaba bu kadın, diye şaşkınlıkla söğüt altına geldiğinde, çardakta yavrusunu dizine koyup Dildar oturuyordu.

(7) Nizamcan'ın yüreği ağzına geldi. Tüh be şimdi, seninle kalacağım, Çarterek'e gitmeyeceğim, derse ya! Ablam onu, kandırıp köye getir, diye göndermişse ya!

(8) Nizamcan onun yanına ulaşıncaya kadar bin çeşit şey düşündü.

(9) Dildar çocuğu dizinden alıp yere koydu. Çocuk çimenler üzerinde emeklemeye başladı.

(10) İkisi çok uzun bir zamana kadar birbirlerinin yüzlerine bakamadan sessizce durdular.

(11) —İyi misin? Rengine ne oldu?

(12) Nizamcan'ı onun beklenmedik söylediği bu söz endişelendirdi. Cevap yerine omzunu kaldırdı.

(1) Çådir içidän çıqib keläyåtgän Zebixån ulärni körib bir däm toxtädi. Dildårgä båşdän–åyåq näzär täşläb åldi–dä, indämäy yürib ötib ketdi. U tå yängi üylär åldigä kelib burilib ketgünçä Dildår uni küzätib qåldi.

(2) —Şumi? – dedi Dildår.

(3) Nizåmcån båş qımirlätdi.

(4) —Qaddi–qåmäti kelişgänginä ekän.

(5) Nizåmcån uning nimä maqsäddä kelgänini bilålmäy hämån häyrån edi.

(6) —Qışlåqdä nimä gäplär bår?

(7) —Qışlåq oşä–oşäligiçä. Nimägä kelgänimgä häyrån bolyäpsän–a. Seni xursänd qılgäni, sengä minnätdårçilik bildirgäni keldim.

(8) U şundäy dedi–yü, nimçäsining kissäsidän üç burçäk ikkitä xat åldi. Birini Nizåmcångä uzätär ekän:

(9) —Mänävinisi sengä, – dedi.

(10) Nizåmcån xatni Kärimcåndän deb oylägän edi. Qaräsä äkäsidän. U qårånğı–zimiståndän birdän çıq–**(214)**qandek heç närsäni körålmäy qåldi. Köz åldidä kättäkån dåirä gir–gir äylänäverdi. Båşi äylänib sorigä otirib qålgänini özi häm sezmädi.

(11) —Nimä, nimä? Äkämdän? Tirik ekänmi? Tirik ekänmi?..

(1) Çadır içinden çıkan Zebihan onları görüp bir an durdu. Dildar'ı baştan aşağı süzdü ve sessizce yürüyerek geçip gitti. O ta yeni evlerin yanına gelip eğilinceye kadar Dildar onu gözetledi.

(2) —Bu mu? – dedi Dildar.

(3) Nizamcan başını kıpırdattı.

(4) —Boylu posluymuş.

(5) Nizamcan onun ne amaçla geldiğini bilmediğinden hâlâ şaşkındı.

(6) —Köyde ne var ne yok?

(7) —Köy hâlâ aynı. Niye geldiğime şaşırıyorsun ya. Seni mutlu etmek için, sana minnettar olduğumu bildirmek için geldim.

(8) O böyle dedi ve yeleğinin cebinden üç köşe iki tane mektup aldı. Birini Nizamcan'a uzatırken:

(9) —İşte bu sana, – dedi.

(10) Nizamcan mektubun Kerimcan'dan geldiğini düşünmüştü. Baktı ki abisinden. O karanlık bir zindandan birden çık–**(214)**mış gibi hiçbir şey göremez oldu. Gözleri önüne kocaman daire fır fır dönmeye başladı. Başı dönüp çardağa oturduğunu kendi de farketmedi.

(11) —Ne, ne? Ağabeyimden mi? Sağ mıymış? Sağ mıymış? ..

(1) Dildår Äzämcåndän yaqındä xat kelgäni, u xatdä änçä vaqt qurşåvdä qålib ketib zor cänglärdän keyin qurşåvni yårib, öz qoşinlärimizgä qoşilgänini yåzib, şu xatigä tezdä cävåb qäytärişlärini sorägänini äytib berdi.

(2) —Cävåb yåzdik. Xatdä üydä nimä bolgän bolsä bärini åçik yåzdim. Heç närsäni yäşirmädim. Sening ketib qålgäningni häm, dädäng bilän Risålät åpäning qılğan işlärini häm yåzdim. Keçä, mänä, xatimgä cävåb keldi. İçigä sengä häm xat sålib qoygän ekän. Oqi!

(3) Nizåmcån şåşib xatni oqiy båşlädi:

(4) «*Nizåmcån, ukä!*

(5) *Men såğmän. Ähvålläringni Dildår yåzgän xatdän bildim. Men seni şu päytgäçä esini tänimägän bålä, deb yürärdim. Meni keçir, ukä. Köp sävdålär båşimdän ötdi. Uruşdim, yäräländim. Yänä uruşdim, yänä yäräländim. Gospital' kåykäsidän şiftgä qaräb yåtib bütün körgän–keçirgälärimni oylädim. Mendän kåyimä, sengä åzår bergänimni özim bilmäymän. Endi közim åçildi. Oyläb qaräsäm, tärbiyägä qånmägän bålä ekänmän. Biläsänmi, hämmäning äyvånigä qaldirğåç üya qurib bålä åçärdi–yü, bizning äyvånimiz şiftigä hättå mömin–laqmä müsiçä häm üya qurmäsdi. Bu üygä dädämdän båşqa heç kim sığmäydi. Sen häm ketibsän. Dildår häm ketibdi. Şundäy bolişi keräk häm edi.*

(1) Dildar Azamcan'dan yakında mektup geldiğini, o mektupta uzun zaman kuşatmada kalıp çetin mücadelelerden sonra kuşatmayı yarıp, kendi kuvvetlerimize katıldığını yazarak, bu mektuba hemen cevap gönderir misiniz diye sorduğunu söyledi.

(2) —Cevap yazdık. Mektupta ne olmuşsa hepsini açıkça yazdım. Hiçbir şeyi saklamadım. Senin gittiğini de, babanla Risalet ablanın yaptıklarını da yazdım. Dün, işte, mektubuma cevap geldi. İçine sana da mektup yazıp koymuş. Oku!

(3) Nizamcan aceleyle mektubu okumaya başladı:

(4) «*Nizamcan, kardeşim!*

(5) *Ben sağım. Durumunu Dildar'ın yazdığı mektuptan öğrendim. Ben senin bu zamana kadar aklı başında olmayan bir çocuk olduğunu düşünüyordum. Beni affet, kardeşim. Başımdan çok olaylar geçti. Savaştım, yaralandım. Yine savaştım, yine yaralandım. Hastane brandasının tavanına bakarak bütün yaşadıklarımı düşündüm. Beni suçlama, seni incittiğimin farkında değildim. Şimdi gözüm açıldı. Düşününce, terbiyesiz bir çocukmuşum. Hani, herkesin eyvanına kırlangıç yuva kurup yavrulardı da bizim eyvanımızın tavanına Müslüman kumru bile yuva yapmazdı. Bu eve babamdan başka hiç kimse sığamaz. Sen de gitmişsin. Dildar da gitmiş. Böyle olması da gerekti.*

(1) *Dädäm bilän åpäm qılgän yüzsizliklärni Dildår xati dä yåzibdi. Ägär sen dädäm bilän åpämning gäpigä kirgäningdä, bilmädim, ähvålim nimä bolärdi? Ägär sen häm men qılgän xatåni täkrårlägäningdä bir–birimiz bilän yüz körmäs bolib ketärdik. Dildår häm, båläm häm begånä bolärdi. Esi bår bålä ekänsän. Rähmät, ukä. Näymängä ketib qålgän emişsän. Mäyli, qaydä bolsäng åmån bol. Öz baxtingni özing tåp. Håzir gospital'dämän. Såğayib yänä cänggä kirämän. Baxtimgä sen åmån bol, ukä. Bårsäm, bu qılgän yaxşilikläring üçün båşimgä kötärämän...* »

(2) Nizåmcån xatni oqırdi–yü, közläridän yum–yum yåş åqardi. U xatni tizzäsigä qåyib, bir müddät **(215)** qımirlämäy toqaygä tikilgäniçä turib qåldi. Mäysädä emäkläb yürgän bålä uning åyåğigä åsildi. Nizåmcån bir seskändi. Şåşib engäşib båläni qoligä åldi–dä, u yüzidän, bu yüzidän çopillätib öpä båşlädi.

(3) —Dädäng bilän åpäng üygä ålib ketämän, deb kelişdi. Bårmädim.

(4) Nizåmcån nimä deyişini bilmäy uning betigä qarädi.

(5) Dildår hämån çiråyli edi. Bålä tuğib yänä åçilib, tolişib ketibdi. Bu gäl Nizåmcån uning betigä, qåmätigä hirs, his bilän emäs, älläqandäy mehr bilän qarädi. U årtıqçä xåtirälärgä berilişdän saqläniş üçün Dildårni gäpgä tutdi.

(1) *Babamla ablamın yaptığı yüzsüzlükleri Dildar mektupta yazdı. Eğer sen babamla ablamın sözünü dinlemiş olsaydın, bilmiyorum, halim ne olurdu? Eğer sen de benim yaptığım hatayı tekrarlamış olsaydın birbirimizin yüzüne bakamaz olurduk. Dildar da, yavrum da yabancı olurdu. Zeki çocukmuşsun. Teşekkür ederim, kardeşim. Nayman'a gidip kalmışsın. Peki, nerede olursan ol sağ ol. Kendi mutluluğunu kendin bul. Şimdi hastanedeyim. İyileşip yine vuruşmaya gideceğim. Talihime sen sağ ol, kardeşim. Gelirsem, bu yaptığın iyiliklerin için başımın üstünde taşıyacağım…*»

(2) Nizamcan mektubu okudu ve gözlerinden yaşlar boşaldı. O mektubu dizine koyup, bir müddet **(215)** kıpırdamadan kamışlığa gözlerini dikerek durdu. Çimende emekleyen çocuk onun ayağına asıldı. Nizamcan bir ürperdi. Hızla eğilip çocuğu kucağına aldı ve yanaklarından şapır şupur öpmeye başladı.

(3) —Baban ile ablan eve alıp götürmeye geldiler. Gitmedim.

(4) Nizamcan ne diyeceğini bilmeden onun yüzüne baktı.

(5) Dildar hâlâ güzeldi. Çocuk doğurunca yine neşelenip, şişmanlamıştı. Bu sefer Nizamcan onun yüzüne, güzelliğine hırs, duyguyla değil, bir şefkatle baktı. O artık hatıralara bağlanmaktan kurtulmak için Dildar'ı konuşmaya tuttu.

(1) —Tirikçiliging, tirikçiligingiz qaläy? Qıynälmäyäpsizmi? Qıynäläyåtgän bolsängiz, äyting.

(2) —Qıynäläyåtgänim yoq. Båläm kättä bolib qåldi. İşgä çıqyapmän. Äsråra fråntgä såvğa–sälåm ålib båräyåtgän delegätlär bilän ketdi. Äsråräning ornigä vaqtinçä zveno båşlığı qılişdi. Dädäm såğayib ketdilär. Åpäng bilän dädäng u beçåräning ölimini köp kütişdi. Åpäng dädämning bisåti köp, deb oyläydi. Ulär oylägän båylik yoq bizdä.

(3) Nizåmcån: «Dildår Äsråräning ornigä vaqtinçä bolsä häm låyıq tåpilibdi, demäk, durust işläyåtgän ekän–dä! Dildår bir iş qılsä äståydil qılädi. Äkämning gäpi toğri. Bizning üydä musiçä yålçimäydi–yü, Dildår yålçirmidi. Yänä åzråq üydä turgänidä ådämgärçilikdän çıqardi. Ketgäni durust bolgän ekän. Yänä säfgä, tengdåşlärıning säfigä kiripti. Äkämning därägi çıqişi häm ungä qanåt bopti» — deb oylädi.

(4) Şu päyt Zebixån torsävätdä händäläk, bådring ålib ötäyåtgän edi, Nizåmcån uni toxtätdi:

(5) —Zebixån, baqqa keling, tänişib qoying Dildår bilän.

(6) Zebixån kelib qolidägilärini sorigä qoydi–dä, Dildår bilän körişdi.

(7) Dildår ungä äcäblänib qarädi–dä, külib yubårdi. Uning külgisidän xıcålät bolgän Zebixån qåşlärini çimirdi.

(1) —Sağlığın, sağlığınız nasıl? Sıkıntınız var mı? Sıkıntıdaysanız, söyleyin.

(2) —Sıkıntım yok. Yavrum büyüdü. Çalışıyorum. Esrare cepheye hediye–selam götüren temsilcilerle gitti. Esrare'nin yerine geçici olarak ekip başkanı yaptılar. Babam iyileşti. Ablan ile baban o biçarenin ölümünü çok beklediler. Ablan babamın malı mülkü çok, diye düşünüyor. Onların düşündüğü kadar zengin değiliz biz.

(3) Nizamcan: «Dildar Esrare'nin yerine geçici olsa da layık görülmüş, demek, düzgün çalışıyormuş! Dildar bir iş yapsa içten yapardı. Ağabeyimin sözü doğru. Bizim evde kumru rahat etmezdi de, Dildar rahat eder miydi? Yine azıcık evde durduğunda insanlıktan çıkardı. Gitmesi iyi olmuş. Yine safa, akranlarının safına geçmişti. Ağabeyimden haber çıkmasıyla da ona kanat olmuştu» – diye düşündü.

(4) O an Zebihan filede kavun, salatalık götürüyordu, Nizamcan onu durdurdu:

(5) —Zebihan, buraya gel, tanışın Dildar ile.

(6) Zebihan gelip elindekileri çardağa koydu ve Dildar ile selamlaştı.

(7) Dildar ona şaşkınlıkla baktı ve gülümsedi. Onun gülüşünden utanan Zebihan'ın kaşlarını çattı.

(1) —Sizni båşqaçä oylärdim.

(2) —Qanaqa oylärdingiz?

(3) —Båşqaçä deb tüşüntirişgän edi.

(4) Nizåmcån gäpgä äräläşdi **(216)**.

(5) —Ägär åpäm tüşüntirgän bolsä, älvästi qılib tüşüntirgändir–dä.

(6) Dildår xaxåläb külib yubårdi.

(7) —Cudäyäm unçälik bolmäsä häm här qaläy undän sal beriråq qılib tüşüntirgän edi.

(8) —Älvästi bolmäsä häm, äcinä deb tüşüntirgändirlär–dä.

(9) —Tåpdingiz, tåpdingiz.

(10) Külgi bähånä ulär åräsidägi begånälik näri ketgändek boldi.

(11) Tolänbåy yelkäsidä ketmån bilän kelib qåldi. U Nizåmcånni körib qåvåğini såldi.

(12) —Qanaqa beğam båläsän? İkråmcån tång qårånğisidä toqaygä kirib ketgäniçä häli häm därägi yoq. Birån cåydä yıqilib qålgän bolmäsin. Bir qaräb qoyiş keräk edi.

(13) Nizåmcån ertäläb häm İkråmcån ämäkini körmägän edi. Keçäsi keç yåtgän, keç uyğångän edi. U uyğångändä İkråmcån ornidä yoq edi. Nizåmcånning yürägini vähm båsdi.

(14) —Zebixån, Dildårgä u yåq–bu yåqni körsätib turing, İkråmcån ämäkidän bir xabär ålib keläy.

(1) —Sizi farklı düşünüyordum.

(2) —Nasıl düşünüyordunuz?

(3) —Daha farklı anlatılmıştı.

(4) Nizamcan konuşmayı böldü **(216)**.

(5) —Eğer ablam anlatmışsa, cadı yapıp anlatmıştır.

(6) Dildar kahkaha atıyordu.

(7) —Pek de o kadar olmasa da ona yakın bir şekilde anlatmıştı.

(8) —Cadı olmasa da, cadı diye anlatmışlardır.

(9) —Bildiniz, bildiniz.

(10) Gülme bahanesiyle onların arasındaki yabancılık yok olmuş gibiydi.

(11) Tolanbay omzunda çapa ile geldi. O Nizamcan'ı görüp suratını astı.

(12) —Nasıl kaygısız çocuksun? İkramcan tan karanlığında kamışlığa gittiğinden beri haber yok. Bir yerde düşüp kalmış olmasın. Bir bakmak gerekti.

(13) Nizamcan sabah da İkramcan amcayı görmemişti. Gece geç yatmış, geç uyanmıştı. O uyandığında İkramcan yerinde yoktu. Nizamcan endişelendi.

(14) —Zebihan, Dildar'a buraları gezdiriver, İkramcan amcadan bir haber getireyim.

(1) U şundäy dedi–yü, yügürgäniçä toqay täräfgä qaräb ketdi...

***

(2) İkråmcån Tursunbåyni uçrätgän kündän beri tinçini yoqåtgän edi. Båläsi ekän–dä, ähvåli nimä boldi, deb oylädi. Uning qılmişlärini esläb qahr–ğäzäb içidä qåvurilgändi. U oşä kündän beri toqay kezib uni izläydi. Tåpålmäydi. U endi Tursunbåyni uçrätsä, uning diligä insåf sålmåqçi, äfv sorätmåqçi. Cänggä yubårişlärini, qånli uruşdä dåğni yuvişni soräşgä unätmåqçi.

(3) U bu tång häm toqaygä qaräb ketdi. Bu gäl u miltıq ålmädi. Åtälik cüräti bilän uni köndirişni niyät qılgän edi.

(4) Ğırä–şırä tång yårişib keläyåtgän edi. İkråmcån qamişlär åräsidä uzåq kezdi. Åvåz çıqarib oğlini çaqirdi. Xeç qandän cävåb bolmädi.

(5) Birdän qamiş käpägä közi tüşib toxtädi. Sekin bårib käpä içigä moräladi. Tursunbåy tozib ketgän tonini båşigä qåyib qımirlämäy yåtärdi. İkråm–**(217)**cån äcib bir häyäcän bilän tepäsigä keldi. Engäşib:

(6) —Båläm, båläm, – deb çaqırdi.

(1) O böyle dedi ve koşarak kamışlık tarafına doğru gitti…

***

(2) İkramcan Tursunbay'a rastladığı günden beri huzurunu kaybetmişti. Yavruydu, hâli ne oldu, diye düşündü. Onun yaptıklarını hatırlayarak öfke içinde kavrulmuştu. O, o günden beri kamışlığı gezerek onu arıyordu. Bulamadı. O şimdi Tursunbay'a rastlayınca, onun gönlünü almak, özür dilemek istiyordu. Savaşa göndermelerini, kanlı savaşta kendini aklamasını isteyecekti.

(3) O bu tan vaktinde kamışlığa doğru gitti. Bu sefer tüfek almadı. Babalık cesaretiyle onu razı etmeyi istemişti.

(4) Belli belirsiz tan ağarıyordu. İkramcan kamışlar arasında uzaklara gitti. Bağırarak oğluna sesleniyordu. Hiçbir yerden cevap gelmiyordu.

(5) Birden kamış barakaya gözü takılıp durdu. Sessizce gidip baraka içini gözetledi. Tursunbay dağılmış kaftanını başına geçirip kıpırdamadan yatıyordu. İkramcan **(217)** acayip bir heyecanla tepesine dikildi. Eğilip:

(6) —Yavrum, yavrum, – diye seslendi.

(1) Ämmå Tursunbåy cävåb bermädi. U åtä diydåridän, ånä mehridän, yår–birådärlär lävräsidän ålisdä, çaqırsä åvåz yetmäydigän cåydä quzğın bolib ålämdän ötgän edi.

(2) İkråmcån såvuk tänäni bäğrigä båsib, qatib qålgän yelkäläridän silädi. Peşänäläridän öpdi. Uning köz yåşläri Tursunbåyning muzdek såvuq yüzlärini yuvdi. İkråmcån kimsäsiz toqay åräsidä älämlärini, içini küydirgän därdlärini tänidäy çıqarib yubårgüdek bolib ökirib–ökirib yığlärdi.

(3) Tursunbåyning bäri qılmişläri endi cåni bilän birgä tänini tärk qılgän edi. Endi u yålğız tänä bolib åtä bäğridä qålgän edi. Endi bu tänä åtäniki edi. U yåşlik päytläridägidek beåzår uxläyåtgängä oxşärdi. Yüzläri nåräsidä yüzdek påk edi uning. Yigirmä bir yil ärdåqläb båqqan, şämålni rävå körmäy cånigä oräb östirgän båläsi xåinlikdän, qorqåqlikdän, ånä åldidägi heç qaçån yuvib bolmäydigän günåhlärdän påk bolålmäy, åtä quçåğidä begånädek yåtärdi.

(4) İkråmcån yığlädi, yığlädi, yığıdän köz yåşläri quridi. Båläsining båşigä xaşäk topläb yåstıq qıldidä, uni ästä yergä yåtqızdi.

(1) Ama Tursunbay cevap vermedi. O baba yüzünden, anne şefkatinden, arkadaş grubundan uzakta, seslense sesin ulaşmadığı yerde kuzgun gibi ölmüştü.

(2) İkramcan soğuk bedenini bağrına basıp, kaskatı omuzlarını okşuyordu. Alnından öptü. Onun gözyaşları Tursunbay'ın buz gibi soğuk yüzünü yıkadı. İkramcan ıssız kamışlık ortasında üzüntüleri, içini yakan dertleri bedeninden çıkarıp atacak gibi bağıra bağıra ağlıyordu.

(3) Tursunbay'ın önce yaptıkları şimdi canı ile birlikte bedenini terk etmişti. Şimdi o yalnız beden olup baba bağrında kalmıştı. Şimdi bu beden babanınkiydi. O gençlik zamanlarındaki gibi masum uyuyormuş gibiydi. Yüzü çocukluğundaki yüz gibi bembeyazdı onun. Yirmi bir yıl özenle baktığı, rüzgârı reva görmeden koruyup büyüttüğü çocuğu hainlikten, korkaklıktan, anne karşısındaki hiçbir zaman affedilemeyecek suçlarından aklanmadan, baba kucağında yabancı gibi yatıyordu.

(4) İkramcan ağladı, ağladı, ağlamaktan gözyaşları kurudu. Yavrusunun başına kuru ot toplayarak yastık yaptı ve onu yavaşça yere yatırdı.

(1) Ätåfdä åftåb yäşnäyäpti. Yängi påpuk çıqazgän qamişlär yel bilän oynäşyäpti. Åsmåni zämindä qayçigä oxşäb turnä kärvåni qoy häydägän çopåndek qureläb ötyäpti. Åsmån şu qadär songsizmi? Uning årtidä nimälär bår? Bu zängåri yol qay tåmångä ålib bårädi? Qızıq! Turnälär qaygä uçäyåtgänikin?

(2) İkråmcån telbägä oxşäb tå turnälär ufqqa singib ketgünçä qaräb turdi. Birdän seskänib yänä yerdä yåtgän båläsigä qarädi. Tonini yeçib üstigä yåpti–dä, bir tizzäläb çokkä tüşdi–yü, qoltıqtäyåğı bilän yer oya båşlädi.

(3) U oğligä, yägånä oğligä gör qazirdi.

(4) Båläsi üydä ümrini yäşäb ölsä bolmäsmidi? Yurt izzät bilän uni songgi yolgä küzätärdi. Ådämlär dävrä qurib köz yåş tökib qabrgä qoyärdi. Endi u toqaydän çıqålmäy, şärmändälik, yüzi qårälik bilän cån berdi. Uning göri häm båşqalärnikigä ox–
(218)şämäsdi. Göri ketmån bilän emäs, qoltıqtäyåq bilän qazilärdi.

(1) Etrafı güneş aydınlatmıştı. Yeni püskül çıkaran kamışlar rüzgârla oynuyorlardı. Gökyüzünde makas şeklinde turna kervanı koyun süren çoban gibi ses çıkarıyordu. Gökyüzü bu kadar sonsuz muydu? Onun arkasında neler var? Bu masmavi yol hangi tarafa doğru götürüyor? İlginç! Turnalar nereye uçuyorlar acaba?

(2) İkramcan deli gibi ta turnalar ufuğa girip yok oluncaya kadar baktı. Birden ürperip yine yerde yatan çocuğuna baktı. Kaftanını çıkarıp üstüne örttü, bir dizi üzerine çöktü ve koltuk değneği ile toprak kazmaya başladı.

(3) O oğluna, biricik oğluna mezar kazıyordu.

(4) Yavrusu evde ömrünü sürdürüp ölse olmaz mıydı? Halk izzetle onu son yolculuğuna uğurlardı. İnsanlar toplanıp gözyaşı dökerek mezara koyardı. Şimdi o kamışlıktan çıkamadan, hatalarıyla, günahlarıyla can verdi. Onun mezarı da başkalarınınkine **(218)** benzemiyordu. Mezarı kürekle değil, koltuk değneği ile kazılıyordu.

(1) İkrâmcân häm äläm, häm näfrät bilän gor qazirdi. Bähär selläri mağzi–mağzigä ingän yer qoltıqtäyâq uçigä bir käftdän ilinib çıqardi. İkrâmcân qârä tergä tüşib ketdi. U qabrni tizzä boyi qazigändä häli âftâb oçmägändi. U qaddini râstläb yänä âsmängä qarädi. Âsmân tâzä. Undä nä quş uçär, nä bulut süzärdi. Yânigä qarädi. Uning çâpâni tâgidä Tursunbây yâtärdi. İkrâmcân bir däm ungä häsrätli bâqib turdi–dä, yänä yer oyişgä tüşib ketdi.

(2) Âftâb sondi, ufqdä qıp–qızil şafaq yândi. Qamişlär uçi öçäyâtgän şäm soxtäsigä oxşäb qâldi. İkrâmcân qabrdän çıqib terläb turgän tänidän yäktägini yeçdi–dä, Tursunbâyni orädi. Älläqandäy gäyritäbiiy küç bilän uni ikki qolläb kötärdi–dä, bir tizzäläb surilib qabr âldigä keltirdi.

(3) Çöl üstini ästä qârânğılik bâsib keläyâtgän yâz âqşâmidä âtä öz bâläsini şânsiz, şäräfsiz, märâsimsiz qabrgä qoydi. Lây äräläş tupråq târtdi.

(4) Ây singän qızil lägändek bolib bozärib çıqdi. U sekin–sekin hävâlänib teräk boyi kötärildidä, qımirlämäy âsilib qâldi. Birin–ketin yulduzlär közi rävşänlänä bâşlädi. Âsmâni zämindä ärävä ârqasidän kötärilgän tozândek bolib sâmânçi yoli körindi.

(5) İkrâmcân qabr tepäsidän ketâlmädi. Här gäl ornidän turib ketmâqçi bolärdi–dä, yänä faryâd urib özini qabr üstigä âtärdi.

(1) İkramcan hem üzüntü, hem neftretle mezar kazıyordu. Bahar selleri iç içine giren toprak koltuk değneği ucuna bir avuç dolusu yapışıyordu. İkramcan kan ter içerisinde kaldı. O mezarı diz boyu kazdığında güneş hâlâ batmamıştı. O doğrulup yine gökyüzüne baktı. Gökyüzü berrak. Onda ne kuş uçuyor, ne bulut süzlüyordu. Yanına baktı. Onun kaftanı altında Tursunbay yatıyordu. İkramcan bir an ona hasretle baktı ve yine toprak kazmaya devam etti.

(2) Güneş battı, ufukta kıpkızıl şafak yanıyordu. Kamışlar ucu sönen mum fitiline benziyordu. İkramcan mezardan çıkıp terleyen bedeninden gömleğini çıkarıp, Tursunbay'ı sardı. Bir olağanüstü güçle onu iki eliyle kaldırdı ve bir diz oynatıp mezar önüne getirdi.

(3) Çölün yavaş yavaş karanlıklaşmaya başladığı yaz akşamında baba kendi yavrusunu şan ve şerefi olmadan törensiz mezara koydu. Çamurla karışık toprak çekti.

(4) Ay kırılmış kırmızı leğen gibi olup bozarıp çıktı. O yavaş yavaş yükselerek kavak boyu yükseldi ve kıpırdamadan asılı kaldı. Ardı ardına yıldızlar görünmeye başladı. Gökyüzü, toprakta araba arkasından kalkan toz gibi olunca samanyolu göründü.

(5) İkramcan mezar başından gidemedi. Her yerinden kalkıp gitmek istediğinde yine feryat ederek kendini mezarın üstüne atıyordu.

(1) Åy yåritib turgän toqay yälängligidä İkråmcån qabrini quçåqläb yåtärkän, kimdir uning yelkäsidän kötärdi.

(2) —Dädä, dädä, turing, ketämiz.

(3) Nizåmcån köpdän beri uning ähvålini küzätib turärdi. Färyådigä çıdäyålmäy åxiri zorläb bolsä häm ålib ketişgä ähd qılgän edi.

(4) —Yüring, yüring, ketämiz. Endi bas. Ketäylik.

(5) İkråmcån båş kötärib ungä qarädi. Heç närsä demäy sudrälib bårib qoltıqtäyåğini åldi–dä, çäyqalä–çäyqalä åldingä tüşib ketäverdi.

(6) Tå toqaydän çıqişgünçä häm ulär bir–birlärigä çurq etib åğiz åçişmädi.

(7) Nizåmcån nimä deyä ålärdi?

(8) İkråmcån nimä deyä ålärdi?

(9) İkråmcånning bäğrini küydiräyåtgän äläm bu **(219)** påyånsiz toqaylärgä, åy nuri åciz yåritib turgän songsiz çöllärgä sığmäsdi...

(10) Nizåmcån ällämähälgäçä İkråmcån ämäkini, Cännät xåläni oyläb uxlämäy yåtgänidän ertäläb cudä keç uyğåndı.

(11) Çådir tuynugıdän åftåb ötib, uning dumälåq nuri bårdån üstidä piyålädägi çåydek qalqib turärdi. İkråmcån häli häm pişilläb uxläyäpti. Uning bunaqa ådäti yoq edi.

(1) Ayın aydınlattığı kamışlık meydanında İkramcan mezarı kucaklarken, biri onun omzundan kaldırdı.

(2) —Baba, baba, kalkın, gidiyoruz.

(3) Nizamcan çoktan beri onun durumunu izliyordu. Feryadına dayanamadığından sonunda zorla da olsa götürmeye karar verdi.

(4) —Yürüyün, yürüyün, gidiyoruz. Artık yeter. Gidelim.

(5) İkramcan başını kaldırıp ona baktı. Hiçbir şey demeden sürünüp koltuk değneğini aldı ve sallana sallana öne geçti.

(6) Ta kamışlıktan çıkana kadar da onlar birbirlerine tek kelime etmediler.

(7) Nizamcan ne diyebilirdi?

(8) İkramcan ne diyebilirdi?

(9) İkramcan'ın bağrını yakan üzüntü bu **(219)** sonsuz kamışlara, ay ışığının cılız aydınlattığı sonsuz çöllere sığmıyordu…

(10) Nizamcan bir zamana kadar İkramcan amcayı, Cennet teyzeyi düşünüp uyumadığından sabahleyin çok geç uyandı.

(11) Çadır deliğinden güneş geçmiş, onun yuvarlak ışığı sedir üstünde kâsedeki çay gibi sallanıyordu. İkramcan şimdiye kadar mışıl mışıl uyuyordu. O hiç böyle bir adeti yoktu.

(1) İkrâmcân hämişä tâng yârişmäy uyğânib, bir tizzäsini quçâqlägäniçä qımirlämäy otirärdi. Nimä boldi? Nizâmcân buning sirini bilädi. U çärçägän. Hâldän tâygän. Äynıqsä, keçägi dähşätli hâdisä uni âyâqdän yıqayâzgän edi. Mäyli, uxläsin. Mirıqib uxläsin. Ungä âsânmi?

(2) Nizâmcân bârdânni şitirlätmäy âhistä kiyinib çâdirdän çıqdi.

(3) Âsmândä qıttäk häm bulut yoq. Şämâl häm esmäydi. Bäk tâgidän kötäriläyâtgän köm–kök tütün burälmäy tikkä âsmângä orläyäpti. Xuddi songsiz âsmângä külräng yumşâq, üstün tiräb qoygängä oxşäydi.

(4) Soridä Tolänbây bâläsini yânigä otqızib nimälärdir deyäpti. Bâlä burnini târtä–târtä közini işqab hiqılläydi. Tâl tâgidä otirgän Zebixân bilän Dildâr qatib–qatib külişärdi.

(5) Nizâmcân ulär âldigä yuvuqsiz bârişdän ändişä qılib, krückädä suv âlib çâdir ârqasigä ötib ketdi–dä, belbâğıgä ärtinä–ärtinä sorigä yaqınläşdi.

(6) —Nimä gäp, nimägä yığläyäpti bu? – dedi Nizâmcân Tolänbâygä.

(7) —Sorämä, bâcä. Ciyäningni birpäs kötärgän edim, naq mänävi qıyâmät qılvârdi. Qızğanyäpti.

(8) Nizâmcân bâlägä qaräb ilcäyib qoydi.

(1) İkramcan daima tan ağarmadan uyanıp, bir dizini kucaklayarak kıpırdamadan otururdu. Ne oldu? Nizamcan onun sırrını biliyordu. O yorulmuş. Halden düşmüş. Özellikle, dünkü dehşet verici hadise onu yıkmıştı. Peki, uyusun. Doya doya uyusun. Onun için kolay mı?

(2) Nizamcan sediri çıtırdatmadan yavaşça giyinerek çadırdan çıktı.

(3) Gökte çok az da bulut yok. Rüzgâr da esmiyordu. Kazan altından çıkan gri duman dönmeden dik bir şekilde göğe yükseliyordu. Aynı sonsuz göğe kül rengi yumuşak direk dikip koymuş gibi.

(4) Çardakta Tolanbay yavrusunu yanına oturtup bir şeyler diyordu. Çocuk burnunu çeke çeke gözünü ovalayıp hıçkırıyordu. Söğüt altında oturan Zebihan ile Dildar katıla katıla gülüyorlardı.

(5) Nizamcan onların yanına elini yüzünü yıkamadan gitmekten çekinerek, maşrapada su alıp çadır arkasına geçti ve kuşağına sile sile çardağa yaklaştı.

(6) —Ne oldu, niye ağlıyor bu? – dedi Nizamcan Tolanbay'a.

(7) —Sorma, bacanak. Yeğenini bir an kaldırmıştım, aynı işte böyle kıyamet kopuverdi. Kıskandı.

(8) Nizamcan çocuğa bakıp tebessüm etti.

(1) —Yığlämä, oğlim. Uruş tämåm bolgändä Nizåm påççäng bir doppi hålvä ålib berädi. Mäzä qıläsän. Ertägä özim sengä bittä våyvåyäkning båläsini tutib berämän.

(2) Båläning közläri yäşnäb ketdi.

(3) —Uruş qaçån tämåm bolädi?

(4) —Yaqındä tämåm bolädi. Äskärlikkä ketgänlärning hämmäsi hålvä ålib kelişädi. Hu, bir märtä sengä ikkitä peçine bergän edim–kü, oşänaqa peçinedän änçä ålib kelişädi. Menäm yeymän, senäm yeysän **(220)**.

(5) Bålä Dildårning qolidägi oğligä oqräyib qaräb qoydi.

(6) —Ungä bermäymiz–a.

(7) —Åzginä berämiz. Boptimi?

(8) Nizåmcån åtä–båläning gäplärigä külä–külä tål tågigä qaräb ketdi. Dildårning qolidän ciyänini ålib åsmångä täşläb oynätdi.

(9) Tolänbåyning xåtini dästurxån yåzib çåy dämläb keldi. Tolänbåy qolini yuvib yuqårigä çıqarkän, u yåq–bu yåqqa qaräb åldi.

(10) —Ämäking körinmäydi. Dälägä çıqib ketgänmi?

(11) —Yoq. uxläyäptilär.

(12) —E, uyğåtmäysänmi. Ğäflät båsib yåtäverädimi.

(13) —Mäyli, uxläsinlär.

(14) —Hälizämån Tåğa kelib qåládilär, uyğåtib çıq.

(1) —Ağlama, oğlum. Harp bittiğinde Nizam enişten bir takke helva alacak. Tadını çıkaracaksın. Yarına ben sana bir tane bağırtlak yavrusunu tutup vereceğim.

(2) Çocuğun gözleri güldü.

(3) —Savaş ne zaman bitecek?

(4) —Yakında bitecek. Askerliğe gidenlerin hepsi helva getirecekler. Hey, bir keresinde sana iki tane ekmek vermiştim ya, onun gibi ekmekten çok getirecekler. Ben yemem, sen yersin **(220)**.

(5) Çocuk Dildar'ın elindeki oğluna dönüp tehditkâr baktı.

(6) —Ona vermeyelim.

(7) —Azıcık veririz. Oldu mu?

(8) Nizamcan baba–oğulun konuşmalarına güle güle söğüt altına doğru gitti. Dildar'ın elinden yiğenini alıp göğe atıp tuttu.

(9) Tolanbay'ın karısı sofra serip çay demledi. Tolanbay elini yıkayıp yukarıya çıkarken, o etrafına bakındı.

(10) —Amcan görünmüyor. Tarlaya mı çıkıp gitmiş?

(11) —Yok, uyuyor.

(12) —E, uyandırmayacak mısın? Gafletle yatıyor olmasın?

(13) —Olsun, uyusun.

(14) —Biraz sonra Dayı gelecek, uyandır.

(1) Nizåmcån ornidän turişgä turib qoydi–kü, uni qandåq qılib uyğåtiş keräkligini bilmäy oylänib qåldi. Keyin båläni qoligä ålib çådır içigä kirib ketdi.

(2) İkråmcån hämån uxlärdi. Nizåmcån båläni uning yåstığigä ötqazib qoydi. Bålä İkråmcån här pişillägänidä qımırläyåtgän moylåvigä qaräb turdi–dä, birdän ikki qoli bilän uşläb tårtdi. İkråmcån çoçib közini åçdi.

(3) Ävväligä häyrån bolib bålägä qaräb turdi–yü, keyin ilcäyib özi ungä moylåvini tutib berdi. Bålä moylåvidän, qulåğidän tårtib råsä qıyqırib oyin qıldi.

(4) İkråmcån båşini kötärib, båläni xuddi ukpärni uşläyåtgändek äväyläb qoligä kötärdi–dä, surilib qoltıqtäyåğini åldi.

(5) Nizåmcån ulärgä qaräb qımırlämäy turärdi. İkråmcån båläni bağrigä båsgäniçä täşqarigä çıqdi.

(6) Dildårning çölgä kelgänigä ikki kün bolgän bolsä, şu ikki kündän beri uning båläsi kättäning häm, kiçikning häm ermägi bolib qålgän edi. Tolänbåyning oğli bu yerdägilärning mehrini şu bålä ålib qoyäyåtgändek hämån dädäsining pincigä kirib, ungä xomräyib qaräb turärdi.

(8) İkråmcån sorigä otirärkän, båläni tonigä yaxşiläb oräb åldi–dä, äfsüslängändek dedi:

(1) Nizamcan yerinden kalkmasına kalktı, ama onu nasıl uyandırmak gerektiğini bilmediğinden düşünmeye başladı. Sonra çocuğu kucağına alıp çadır içine girdi.

(2) İkramcan hâlâ uyuyordu. Nizamcan çocuğu onun yastığına koydu. Çocuk İkramcan her soluduğunda kıpırdayan bıyığına baktı ve birden iki eli ile yakalayıp çekti. İkramcan korkarak gözlerini açtı.

(3) Önce şaşırarak çocuğa baktı ve sonra tebessüm ederek kendi ona bıyığını tutup verdi. Çocuk bıyığından, kulağından çekip hayli bağırarak oynuyordu.

(4) İkramcan başını kaldırıp, çocuğu aynı başlığı avuçluyormuş gibi kavrayıp kucağına aldı ve uzanarak koltuk değneğini aldı.

(5) Nizamcan onlara bakıp kıpırdamadan duruyordu. İkramcan çocuğu bağrına basararak dışarı çıktı.

(6) Dildar'ın çöle geleli iki gün olmasına rağmen, bu iki günden beri onun çocuğu büyüğün de, küçüğün de eğlencesi olmuştu. Tolanbay'ın oğlu buradakilerin sevgisini bu çocuk almış gibi hâlâ babasının dibine girip, ona somurtarak bakıyordu.

(8) İkramcan çardağa otururken, çocuğu kaftanına iyice sarıp aldı ve üzülmüş gibi dedi:

(1) —Sengä berädigän biråntä qand häm yoq.

(2) Tolänbåyning pincigä tıqılib otirgän bålä sekin suğurilib çıqdi–dä, İkråmcånning tålgä tiräb qoygän qoltıqtäyåğını ålib qåçdi **(221)**.

(3) —Mänä bolmäsäm, mänä bolmäsäm. – Bålä şundäy deb qåçärkän, çådir åldigä yetgändä uni åt qılib minib åldi. – Çu, hä, çu!

(4) Hämmä bäråbär külib yubårdi.

(5) Tolänbåyning xåtini ungä muşt oqtäldi. Bålä tilini çıqarib mäsxärä qıldi.

(6) —Bu ölgür hämmäni özinikі qılib ålgän edi–dä. İçi küyib ketyäpti.

(7) Tolänbåy ådäti boyiçä sälmåqlänib gäp båşlädi:

(8) —E, xåtin, sen buni äytäsän, bu bålä–kü. Men käp–kättä, lombåzdek päytimdä, äkäm üylängändä uni kelindän qızğångänmän. Toydä, çimildıqqa kelin–küyåv åldigä kirib ålib ertäläbgäçä çıqmägänmän. Äkäm rähmätlik çimçiläyverib sånimni måmätälåq qılib yubårgän. Uxläb qålgänimdä yängälär äyvångä åpçıqib qoyişipti. Ertäsigä häm kirmåqçi edim, dädäm bir şäpälåq urgänlär. Oşändä kelin äyämni bir åygäçä yåmån körib yürgänmän.

(9) Bu gäp hämmädän häm İkråmcångä täsir qıldi. Küläverib közläri yåşlänib ketdi. Tolänbåyning xåtini öpkäli åhängdä dedi:

(1) —Sana vereceğim bir tane şeker de yok.

(2) Tolanbay'ın dibine sokulan çocuk yavaşça sıyrıldı ve İkramcan'ın söğüde dayadığı koltuk değneğini alıp kaçtı **(221)**.

(3) —**Oh işte aldım, oh işte aldım.** – Çocuk böyle diyerek kaçarken, çadır önüne geldiğinde onu at yapıp binmeye başladı. – Deh, hey, deh!

(4) Hep beraber gülüştüler.

(5) Tolanbay'ın karısı ona yumrukla tehdit etti. Çocuk dilini çıkararak dalga geçti.

(6) —Bu geberesice herkesi kendisi gibi yaptı ya. İçi yanıyor.

(7) Tolanbay alışkanlığı gereği ciddileşerek konuşmaya başladı:

(8) —Ya, hatun, sen böyle söylüyorsun, bu çocuk ya. Ben koskocaman, eşek kadar olduğum zamanda, ağabeyim evlenirken onu gelinden kıskanmıştım. Düğünde, gerdekte gelin damat yanına girip sabaha kadar çıkmamışım. Ağabeyim rahmetlik çimdikleyerek baldırımı mosmor yapmıştı. Uyuduğum zaman yengemler eyvana götürüyorlardı. Ertesi gün de girmek istedim, babam bir şaplak vurdu. O zaman yengemi bir ay kadar sevmedim.

(9) Bu söz herkesten çok İkramcan'ı etkiledi. Gülmekten gözleri yaşardı. Tolanbay'ın karısı öfkeli bir ses tonunda:

(1) —Gäpingiz qursin, qayåqdägi bolmägän gäplärni toqiysiz.

(2) —E, råst, xåtin, råst. Sämåvärdägi äkämning ulfätläri meni gäpgä sålişärdi. Äkäm kelin äyämni qänçä öpgänini tåçniy äytib berärdim. Qıp–qızil cinni ekänmän.

(3) —Cinnilikkä cinni eding. Cudä şum eding, Tolän. Esingdä bårmi, hämmä sendän bezår edi. Köp räsvå işlär qılärding. Bir kün nimä qıpti, deng. Mäscidgä kirib tähårät åbdästälärgä bir håvuçdän qalämpir täşläb çıqipti. Keçqurun mäsciddä qıyåmät bolib ketdi. Sofi dåd deydi, dåmlä–imåm dåd deydi. Nämåzxånlärning biråntäsi yergä otirålmäydi. Mäscidni båşgä kötärib baqırib u yåqdän–bu yåqqa yügürişädi.

(4) Tolänbåy dumäläb–dumäläb küldi.

(5) —Oşändä biråvgä äytmägänsän–a, İkråm. Mälädes ådämsän.

(6) —Şu båläng häm özinggä oxşägän çıqädigängä oxşäydi.

(7) Tolänbåy kerilib küldi.

(8) —Özimgä oxşämägänigä qoymäymän häm–dä. Buni özim tuqqanmän.

(9) Külgi, häzil bilän nånuştä häm tugädi. Nizåm–**(222)**cån çådir årqasidä qoltıqtäyåqni åt qılib minib yürgän båläni toqaygäçä quvib bårib täyåqni ålib keldi.

(1) —Ağzın dilin tutulsun, geçmişte ne olduysa ortaya döktünüz.

(2) —Ya doğru, karıcım, doğru. Semaverdeki ağabeyimin arkadaşları beni konuşmaya tuttular. Ağabeyimin yengemi kaç kez öptüğünü açıkça söylüyordum. Utanmaz bir deliymişim.

(3) —Delinin de delisiydin. Çok kurnazdın, Tolan. Hatırlıyor musun, herkes senden bıkmıştı. Çok kötü işler yapıyordun. Bir gün ne yaptı, söyleyin. Mescide girip abdest ibriklerine birer avuç kırmızıbiber atmıştı. Akşamüstü mescitte kıyamet koptu. Müezzin feryat ediyordu, hoca–imam feryat ediyordu. Namaz kılanların bir tanesi yere oturamadı. Mescidi ayağa kaldırıp bağırıp oradan oraya koşuyorlardı.

(4) Tolanbay katıla katıla güldü.

(5) —Orada birine söylemişsin ya, İkramcan. Delikanlı adamsın.

(6) —Bu çocuğun da kendine benzemiş gibi.

(7) Tolanbay gerinerek güldü.

(8) —Kendime benzeyene kadar rahat bırakmıyorum da. Bunu kendim doğurmuşum.

(9) Gülme, şaka ile kahvaltıda da devam etti. Nizam–**(222)**can çadır arkasında koltuk değneğine at gibi binen çocuğu kamışlığa kadar kovalayıp sopayı getirdi.

(1) Hämmä öz işigä qaräb ketdi. Hämmä ketdi–yü, İkråmcån bålägä älähsib otiräverdi. Åxiri Dildår kelib båläni åldi.

(2) —Ämäki, berä qåling, sizni çärçätib qoyådi. Büväsigä örgänib kålgän–dä, işgä ketgänimdä dädäm bilän qåläldi. Såqåli bår kişini körsä özini åtäverädi.

(3) Dildår uni ålib ketäyåtibdi hämki, u källäsini qıyşäytirib İkråmcångä qaräb qıyqırädi. U här qıyqırgändä läbläridän soläk åqib, åğzi bir täräfgä qıyşäyib ketädi.

(4) İkråmcån tonini tuzätmåqçi bolgän edi, köpdän unutilgän, ämmå qadrdån bir hid dimåğıgä urildi.

(5) Bu ånä süti, murğak bålä hidi edi. Bu hid yäşärib keläyåtgän åläm, åtäyåtgän tång, ertä köklämdä qırdän kelädigän ılıq şäbädä, yängi nåvdä qoygän tål postlåğı, tåş urilib tutäşäyåtgän suv tozåni, yåmğırdän keyin çäraqlägän åftåb hidigä oxşärdi.

(6) İkråmcån bir däm közlärini yumdi–yü, huzur qılib näfäs åldi.

(7) Båyätdän beri tål şåxidä çuğurläşäyåtgän çumçuqlär gurr etib dästurxångä yåpirildi.

(8) Çådir içidän bålä yığısi keldi. İkråmcån beixtiyår ornidän turdi–yü, oşä täräfgä yürä båşlädi. Dildår bålä kötärib çıqdi. Bålä yığıdän toxtäb İkråmcångä tålpindi.

(1) Herkes kendi işine doğru gitti. Herkes gitti, ama İkramcan çocuğa saçma şeyler söylüyordu. Sonra Dildar gelip çocuğu aldı.

(2) —Amca, verin, sizi yorar. Dedesinden öğrenmiş, işe gittiğimde babam ile kalıyordu. Sakallı birini görse kendini atıveriyor.

(3) Dildar onu götürüyordu ki, o kafasını eğip İkramcan'a bakarak bağırdı. O her bağırışında dudaklarından salya akıp, ağzı bir tarafa eğiliyordu.

(4) İkramcan kaftanını düzeltmek istiyordu, çoktan unutulmuş, ama değerli bir koku burnuna geldi.

(5) Bu ana sütü, bebek kokusuydu. Bu koku yeşeren dünya, ağaran tan, ilkbaharda kırdan gelen ılık rüzgâr, yeni filizlenen söğüt kabuğu, taş atılan su saflığı, yağmurdan sonra parlayan güneş kokusuna benziyordu.

(6) İkramcan bir an gözlerini yumdu, huzurla nefes aldı.

(7) Uzun zamandan beri söğüt dalında öten serçeler pırr ederek sofraya kondu.

(8) Çadır içinden çocuk ağlaması geldi. İkramcan gayri ihtiyari yerinden kalktı, o tarafa doğru yürümeye başladı. Dildar çocuğu kaldırdı. Çocuk ağlamayı bırakıp İkramcan'a atıldı.

(1) İkråmcånning yüzläridä, közläridä bir çiråyli täbässüm pårläb ketdi **(223)**.

XÅTİMÄ

(2) İnsån båläsi ne künlärni körmäydi?!

(3) Här bir ådäm öz ğämi bilän bolsä, häyåtdän köz yumib ketgänlärgä ümr boyi måtäm tutib ötsä, bu måddiy åläm şu künlärgä yetålärmidi?

(4) Häyåt tolqıni åcizlärni qırğåqqa irğıtib täşläydi. Åqımgä qarşi süzä ålgänlär, tolqınni egärlägänlärginä ertängi küngä yetib kelädi.

(5) Yer kürräsidä çumålidek mehnät qıläyåtgänlärdän körä, tupråq tågidä yåtgänlär köp. Yer qatlämi ådäm süyäklärigä tolib ketgän.

(6) Ämmå heç bir insån åyåq tågigä qaräb yäşämäydi. Ålis ufqlärni molcälgä ålib yol yürädi. Uni hämişä ertängi kün, yäşäş, yåşäriş, yärätiş iştiyåqı åyåqqa turğızgän.

(7) İnsån közidän åqqan yåşlärni cämläsä ummånlär päydå bolärdi. Bu ummånlär cähånni ğarq qılärdi.

(8) Yerni köz yåşi emäs, peşänä teri yäşnätgän.

(9) İnsånlärning häyåtdän ilinci köp. Nåümid şäytån, deydilär. Köngilgä täsälli berüvçi, ådämni hämişä åyåqqa turğızüvçi, oylätüvçi, küräşgä çårlåvçi çigil cumbåqlär köp bu ålämdä.

(1) İkramcan'ın yüzünde, gözlerinde bir güzel tebessüm parladı **(223)**.

SON SÖZ

(2) İnsanoğlu ne günleri görmedi ki?!

(3) Her insan kendi üzüntüsüyle, hayata gözlerini yumanlara bir ömür boyu yas tutsa, bu fani dünya bu günlere ulaşabilir miydi?

(4) Hayat dalgası zayıf olanları sahile fırlatıp atıyor. Akıntıya karşı yüzebilenler, sadece dalgayı eğerleyebilenler ertesi güne ulaşır.

(5) Yeryüzünde karınca gibi çalışanlara göre, toprak altında yatanlar çok. Yeryüzü insan kemikleriyle dolup taşmış.

(6) Ama hiçbir insan ayakları altına bakıp yaşayamaz. Uzak ufukları hedefleyerek yol alır. Onu daima ertesi gün, hayat, gençlik, üretme arzusu ayağa kaldırır.

(7) İnsan gözünden akan yaşları toplasa okyanuslar meydana gelirdi. Bu okyanuslar dünyayı batırırdı.

(8) Toprağı gözyaşı değil, alın teri güzelleştirir.

(9) İnsanların hayata tutunacak dalı çok. Umutsuz şeytan, derler. Kalbini teselli eden, insanı daima ayakta tutan, oyalayan, mücadele etmeye çağıran karmaşık bilmeceler çok bu dünyada.

(1) Häyåtning cämi äççıq–çuçugini tätigän, äyrilıqlärgi fil bolib bärdåş bergän İkråmcån üçün häyåtning häm çigil, häm pårlåq sähifäläri bår edi.

(2) Nizåmcån!

(3) U İkråmcångä oğil boldi. Uning qoş qanåti boldi. İkråmcån bu bäquvvät qanåtlärdä burgut pärvåzi bilän ålis, nurdek tınıq beğubår ufqlärgä uçä ålädi. Bu qanåtlär uni häyåtning yängi mänzillärigä ålib bårädi...

(4) Bugün häm hävå åçıq.

(5) Nizåmcån bilän Zebixån Dildårni küzätib ärävä izi tüşgän çöl boyläb ketişyäpti.

(6) İkråmcån yol båşidä qoltıqtäyåğıgä süyänib ulärning årqasidän qaräb qåldi **(224)**.

(7) Ufqdä üç nuqtä qåldi.

(8) Bu — Nizåmcån, bu — Dildår, bu — Zebixån.

(9) Pärdek yengil åppåq bulutlär çeti båtäyåtgän åftåb tığıdä xuddi kimxåb pärçädek låv–låv yånädi. İkråmcånning közlärini qamäştirädi. Yånädi, yålqınlänädi.

Tåşkent — Farğånä, 1964 yıl **(225)**.

(1) Hayatında acıyı tatlıyı tadan, ayrılıklar karşısında sabreden İkramcan için hayatın hem karmaşık, hem parlak sayfaları vardı.

(2) Nizamcan!

(3) O İkramcan'ın oğlu oldu. Onun çift kanatı oldu. İkramcan bu kuvvetsiz kanatlarda kartal uçuşuyla uzak, ışık gibi duru, berrak ufuklara doğru uçuverdi. Bu kanatlar onu hayatının yeni menzillerine götürecekti…

(4) Bugün de hava açık.

(5) Nizamcan ile Zebihan Dildar'ı uğurlamaya araba izi olan çöl boyunca gittiler.

(6) İkramcan yol başında koltuk değneğine dayanarak onların arkasından baka kaldı **(224)**.

(7) Ufukta üç nokta kaldı.

(8) Bu –Nizamcan, bu – Dildar, bu – Zebihan.

(9) Tüy gibi hafif bembeyaz bulutlar bir kısmı batmış güneş ağzında aynı kaftan parçası gibi alev alev yanıyordu. İkramcan'ın gözlerini kamaştırıyordu. Yanıyordu, alevleniyordu.

Taşkent – Fergana, 1964 **(225)**

BÖLÜM 3

3.1. ÖZBEK TÜRKÇESİNDE ZARF–FİİLLER

3.1.1. Zarf–Fiillerin Tanımı ve Özellikleri

Zarf–fiiller hareket hali ifade eden fiil şekilleridir. Zarf–fiiller hareketi şahsa ve zamana bağlamadan bir hal şeklinde ifade eden fiil şekilleri olduğu için hüküm taşıyan bitimli bir hareket değil, hüküm taşıyan çekimli fiil hareketine yardımcı bir hareket ifade ederler (Öner 1998: 227). Kısacası zarf–fiil, fiilden türeyen, cümlede fiili zaman ve durum yönüyle niteleyerek genellikle zarf görevinde kullanılan sözcüklere denir.

Zarf–fiiller için çeşitli kaynaklarda "*ulaç, bağ–fiil, gerundium, durum ulacı, sıla sıygası*" gibi değişik terimler kullanılmıştır. Ancak biz zarf–fiil demeyi uygun gördük.

Zeynep Korkmaz'a göre zarf–fiil; zarf işleyişine girmiş bulunan, zarf olarak kullanılan fiil şekilleridir (Korkmaz 2007: 983).

Volkan Coşkun'a göre zarf–fiil; cümlede yüklemin anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, fiilden bazı eklerle yazpılmış, şahıs ve zaman belirtmeyen zarf görevinde kelimelerdir (Coşkun 2000: 193).

Tahsin Banguoğlu'na göre zarf–fiil; fiilin zarf işleyişine girmek üzere aldığı şekildir (Banguoğlu 1995: 427).

Nesrin Bayraktar'a göre zarf–fiil; kişi ve zaman kavramı olmadan temel cümlenin ya da yan cümlenin yüklemini niteleyen, cümlede genellikle zarf tümleci olarak görev yapan fiilimsilerdir (Bayraktar 2004: 137)

Kononov'a göre zarf-fiil ekleri fiil tabanına gelerek özel bir fiil şekli kuran ve ikincil şekilleri oluşturarak başka bir fiilin zarfı olarak kullanılan fiil şekilleridir (Kononov 1960: 269)

Ferhat Zeynalov'a göre zarf–fiiller tamamen değişmeyen fiil biçimleri değildir. Çünkü zarf–fiiller olumsuzluk eklerini, bazı biçimleri ise şahıs ve hal eklerini kabul edebilmektedirler (Zeynalov 1993: 387).

Zarf–fiillerin çekimli fiil olmaya elverişsiz olduklarını, ancak bunun hiçbir zaman olmaz diye kesin ifadelerle bildirilemeyeceğini, aynı şekilde aslında zarf–fiil iken fonksiyonlarını kaybedip isim ve edat durumuna geçebildiklerini söyleyen Muharrem Ergin'de bu sözleriyle Zeynalov'u destekler niteliktedir (Ergin 2002: 339).

Zarf–Fiillerin Özellikleri:

- Cümlede hem zaman, hem hareket özelliği gösterirler.
- Yardımcı fiiller ile asıl fiillerin birleşmelerini sağlarlar.
- Cümlenin yan cümleciği olarak birleşik cümleler yapar.
- Yapı bakımından türemiş sözcük özelliği gösterirler.
- Diğer sözcüklerle kalıplaşarak cümlede sıfat ve edat olarak kullanılabilirler.
- Anlatımın daha kısa ve daha net olmasını sağlarlar.
- Cümle içinde devamlılık, zaman, sebep vb. anlamlar verir. (Bayraktar 2004: 138, Tekin 2006: 55).
- Zarf-fiiller iyelik ve isim hâl ekleri almaz diyen Bayraktar'ın (Bayraktar 2004: 138) aksine zarf-fiiller genel olarak iyelik ve isim hâl ekleri alırlar.

3.1.2. Zarf–Fiil Ekleri

3.1.2.1. Asıl Zarf–Fiil Ekleri

Asıl zarf-fiiller, fiil kök ve gövdelerine belirli zarf-fiil eklerinin getirilmesi ile kurulur (Korkmaz 2007: 984). Örnek metinimizde geçen başlıca asıl zarf-fiil ekleri şunlardır*: –ä / –y; –(i)b; –gäç / –käç / –qaç; –gani / –käni / –qani; –kän; –mäy / mäyin*.

3.1.2.1.1. –ä, –y

Eski Türkçe döneminden itibaren Türk dilinin bütün tarihi dönemlerinde görülen bu ek, Özbek Türkçesinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

3.1.2.1.1.1. Ekin Yapısı

Ünlü zarf–fiilleri Eski Türkçe devresinde hâl zarfı teşkil etmek üzere geniş ünlüler kullanılmıştır (Öner 1998: 227). Eski Türkçede *–u, –ü; –a, –ä*, nadiren de *–ı, –i; –yu* vb. (Gabain 2007: 85) şeklinde görülen bu ek, Karahanlı döneminde *–a, –e* şeklinde (Hacıeminoğlu 1996: 173–174), Harezm döneminde *–a, –e, –u, –ü, –ı* şeklinde (Ata 2002: 89), Kıpçak Türkçesi döneminde (Eckmann 1988: 119) ve Çağatay döneminde *–a / –e, –y* şeklinde (Eckmann 2003: 104) görülür.

Çağataycanın devamı niteliğindeki Özbek Türkçesinde de bu ek hem *–ä*, hem de *–y*'li şekliyle görülmektedir. Ünsüz ile biten fillere *–ä*, ünlü ile bitenlere *–y* ekinin getirilmesiyle meydana getirilir.

Bu ekin tarihi gelişimine bakıldığında ünlüyle biten fillere eklenen *–y*'li şekli Çağatayca döneminde ortaya çıktığı görünmektedir. Çağataycanın bir devamı olan Özbek Türkçesinde de *–y*'li şekli kullanılmaya devam etmektedir.

Ekin etimolojisi konusunda çeşitli görüşler vardır. Jean Deny'e göre bu ek *–a / –e < –kay / –gay* eklerinden gelmektedir. Andrey Nikolayevich Kononov'a göre ise *–(y)a < –(y)ar < –gar <–garu / –gerü* eklerinden gelmektedir (Yüce 1999: 27; Gülensoy 2007: 43).

3.1.2.1.1.2. Ekin Kullanımı

Bu zarf–fiil eki Türkiye Türkçesindeki *–arak / –erek* zarf– fiil ekiye aynı işlevleri üstlenir (Yüce 1999: 32) ve esas fiilin gösterdiği iş ve oluşla aynı anda gerçekleştirilen bir başka iş veya oluşu bildirir.

Ünsüzle biten fiil kök ve gövdelerine *–ä*, ünlüyle biten fiil kök ve gövdelerine ise *–y* zarf–fiili getirilerek yapılır (Öztürk 1997: 229).

3.1.2.1.1.2.1. Ekin Tasvirî Fiillerle Kullanımı

Bu zarf–fiil ayrıca asıl fiille yardımcı fiilin birbirine bağlanmasına yardımcı olur. Özbek Türkçesinde bu ekin birleşik fiillerle kullanılışına sıkça rastlanmaktadır (Öztürk 1997: 230).

3.1.2.1.1.2.1.1. –ä / –y ål– : Eylemi yapabilme veya meydana getirme kabiliyetine sahip oluşu ifade eder. Olumsuz kullanımda ise yapabilme kabiliyetine sahip olmayışı ifade eder. Vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesinden dolayı *ål–* tasvirî fiili, fiil tabanına getirilerek de yapılır (Tulum 1997: 16).

—Sen ölgür nimä qılib xırä päşşädek bättän ***ketålmäy qålding****? – dedi. —* Geberesice ne diye pis sinek gibi yapıştın buradan **gitmiyorsun**? – dedi..” **(17 / 3)**

Dilidägi gäplärni öpkäsi tolib ketgänidän ***äytä ålmäsdi****.* “Gönlünden geçen sözleri ağlamaklı olduğundan **söyleyemezdi**.” **(36 / 3)**

İkråmcånni suriştirib, özi Zirillämägä ***kelålmäsä****, älbättä åldirib ketib birpäs çäqçäqläşib, Äldicångä ötib ketär edi.* “O, her zaman Margilon’a geldiğinde mutlaka İkramcan’ı soruşturup, kendi Zırıllama’ya **gelemezse**, mutlaka aldırıp biraz sohbet edip, Endican’a geçerdi. **(64 / 1)**

Şundä u, oğlim bår ekän, u mänä, ***deyä ålsin****.* “O zaman o, oğlum varmış, o işte, **desin**.” **(134 / 3)**

Ägär u äståydil qasd qılsä här qandäy erkäkning häm yüragini ***yåndirä åldi****.* “Eğer o gerçekten karar verirse her türlü erkeğin de yüreğini **yakabilirdi**.” **(143 / 3)**

Tursunbåy ungä yäqın ***kelålmädi****.* “Tursunbay ona yaklaşamadı.” **(146 / 9)**

Şu–şu boldi–yu, Tursunbåy Zebixångä ***ropärä kelålmäydigän*** *bolib qåldi.* “Böyle olduktan sonra, Tursunbay Zebihan ile **yüz yüze gelemez** oldu.” **(147 / 1)**

Ägär özim ***kelålmäsäm*** *ärävä yubårämän.* “Eğer kendim **gelemezsem** araba gönderirim.” **(153 / 2)**

Ägär träktår ***kelålsäkü*** *köp işlärni epläştirärdik–a, ilåci yoq–dä.* “Eğer traktör **gelebilseydi** çok iş başarabilirdik, başka çaresi yok.” **(168 / 1)**

*Cännät xålä endi çöldän bir qadäm häm båşqa yåqqa **cilä ålmäsdi***. “Cennet teyze şimdi çölden bir adım bile **kıpırdayamazdı**.” **(251 / 1)**

*Nizåmcån Äsråräning şäddådligini, heç närsädän täp tårtmäsligni bilärdi–yü, ämmå mänä şundäy qahrämånlik **qılä ålädi**, deb sırä oylämägän edi*. “Nizamcan Esrare’nin zalimliğini, hiçbir şeyden korkmadığını biliyordu, ama işte böyle kahramanlık **yapabileceğini** hiç düşünmemişti.” **(342 / 1)**

*Åqımgä qarşi **süzä ålgänlär**, tolqınni egärlägänlärginä ertängi küngä yetib kelädi*. “Akıntıya karşı yüzebilenler, sadece dalgayı eğerleyebilenler ertesi güne ulaşır.” **(386 / 4)**

3.1.2.1.1.2.1.2. –ä / –y ber–: Özbek Türkçesinde bu birleşik fiil yapısı, asıl fiilde anlatılan eylemin normalden daha süratle yapılması gerektiğini ve eylemin sürekliliğini ifade eder. (Coşkun 2000: 180; Tulum 1997: 55, 57).

*Ämmå qum mällä tonini yeçmäy **turä berädi***. “Sadece kum kumral kıyafetini çıkarmadan **duruyordu**.” **(77 / 5)**

Özbek Türkçesinde ber– tasvir yardımcı fiili *–ä / –y* zarf–fiilleriyle birlikte kullanılarak yapılan birleşik fiillerde sık sık “*b- > v-*” değişimi gerçekleşir (Tulum 1997: 61)

*Otdämi, suvdämi **ümr ötäverädi***. “Otla, suyla ömür **geçiverdi**.” **(20 / 1)**

*Bålälär bälåğätgä **yetäverädi**, keksälär ümrini **ötkäzäverädi (8)***. “Çocuklar ergenliğe **giriyor**, yaşlılar ömrünü **geçiriyordu (8)**.” **(20 / 1)**

*Nizåmcån **oyläyverib** qıynälib ketdi*. “Nizamcan **düşününce** vicdan azabı çekti.” **(27/ 3)**

*Mäclislärdä kimning kämçiligi bolsä, şärttä yüzigä **äytäverärdi***. “Topluluklarda kimin eksiği olsa tereddüt etmeden yüzüne **söyleyiverirdi**.” **(32 / 1)**

*Köringän kişigä därdini äytgisi **keläverdi***. “Gördüğü kişiye derdini anlatası **geliyordu**.” **(38 / 9)**

*Birdän zärdäsi qaynäb, birår bilän urişgisi **keläverdi***. “Birden sinirlenip, biriyle kavga edesi **geldi**.” **(39 / 1)**

*U Nizåmcångä såvuq bir näzär täşläb, cåyidän qımirlämäy **turäverdi**.* "*O Nizamcan'a soğuk bir bakış attı ve yerinde kıpırdamadan **kaldı**.*" **(44 / 7)**

*Nizåm engaşib tek **otiräverdi**.* "Nizam eğilerek sessizce **oturuverdi**." **(47 / 3)**

*«Şundäy ukäm tupråqdä **yåtäverädimi**, heç bolmäsä öz tåpgäni özining mämä'räkäsgä yäräsin», deb Dildårning bisåtidägi bårini bittäläb båzårgä çıqaryäpti.* "«Böyle kardeşim toprak altında **yatarken**, hiç olmazsa kazandığı kendi törenine yarasın» diye Dildar'un elinde ne varsa birer birer pazara götürüyordu." **(49 / 1)**

*U dädäsining gäpigä xup derdi–yu, keyin özi bilgänçä iş tutib **ketäverärdi**.* "O babasının sözüne evet derdi, ama sonra kendi bildiği gibi **yapardı**." **(55 / 4)**

*Nizåmcån uning boynidägi zäncirini yeçib yubårgändä häm, cåyidän qımırlämäy mä'yus qaräb **yåtäverdi**.* "Nizamcan onun boynundaki zincirini çıkardığında da yerinden kıpırdamadan kederli bakıp **yatıverdi**." **(57 / 1)**

*Yänä **ergäşäverdi**.* "Yine **takip etmeye devam etti**." **(58 / 4)**

*Zirillämägä kelgän päytläridä İkråmcånni çäqırtirib otirmäy, özi toppä–toğri eşikni åçib kirib **keläverärdi**.* "Zırıllama'ya geldiği zamanlarda İkramcan'ı çağırmaz, kendi çat kapı **geliverirdi**." **(64 / 1)**

*Uzätilgän piyåläni ålib indämäy **otiräverdi**.* "Uzatılan kâseyi alıp sessizce **oturmaya devam etti**." **(65 / 2)**

*……, Tursunbåygä påvestkä kelgändä yığläganläri, şulär hämäsi bir–bir köz åldidän **ötäverdi**.* "……, Tursunbay'a haber geldiği zaman ağlamaları, bunların hepsi bir bir gözlerinin önünden **geçiverdi**." **(75 / 2)**

*Årqadä köpdän beri sükut içidä älläniməlärni oyläb, mähårkä tutätib keläyåtgän İkråmcångä här zämåndä bir ögirilib qaräydi, uning xäyålini bolmäslik üçün yänä åtgä beåzår qamçi tegizib cimginä **ketäverädi**.* "Arkada uzun zamandan beri sessizlik içinde bir şeyler düşünerek, tütün içen İkramcan'a arada bir dönüp bakıyor, onun hayallerini bölmek istemediği için yine ata yumuşak kamçı vurup sessizce **gidiyordu**." **(76 / 4)**

Xuddi meni kimgä täşläb ketyäpsän, deyäyåtgängä ***oxşäyverädi***. “Sanki beni kime bırakıyorsun, der **gibiydi**.” **(80 / 2)**

U tåmåni Änjån, bu tåmåni Nämängän, Qoqån täräf, xulläs, çölni dåirä şäklidä oräb, özläştirib ***kelinäverärkän***. “O tarafı Encan, bu tarafı Namangan, Kokan tarafı, kısacası, çölü daire şeklinde kuşatıp, **işliyorlarmış**.” **(83 /3)**

Sändäl ıssığı bädänigä ötişi bilän Nizåmcåning ***közi ilinäverdi***. “Sandal sıcaklığı vücudunu ısıtır ısıtmaz Nizamcan’ın **gözü kapanıverdi**.” **(89 / 8)**

—Özidä ***turäverädi***. “—Kendinde **kalacak**.” **(105 / 3)**

Şundäginä yigit ögirilib årqasigä qarädi–dä, İkråmcånni körib qızärib ketdi, cudä kättä günåh qılib qoygänini bilib båşini egip ***otiräverdi***. “Böylece delikanlı dönüp arkasına baktı ve İkramcan’ı görünce kızardı, çok büyük hata yaptığını anlayıp başını eğip **oturuverdi**.” **(107 / 4)**

Yigit gäp tåpålmäy uning yüzigä qaräb ängräygänçä ***turäverdi***. “Delikanlı ne söyleyeceğini bilemeden onun yüzüne bakıp ağzını ayırarak **duruverdi**.” **(107 / 7)**

*—****Qoyäver****, özim ketämän*. “—**Bırak**, kendim gideceğim.” **(109 / 4)**

Älämigä çidäyålmäy peşänäsigä şätillätib ***üräverdi***. “Üzüntüye dayanamayıp alnına hızla **vuruverdi**.” **(117 / 1)**

Ertägä hämmäsini äräväga årtämizü ***ketäveräsizlär***. “Yarına hepsini arabaya atarız ve **gidiverirsiniz**.” **(126 / 4)**

Tåğa işgä şonğıtib qoyibdi, «yoq», desäk köngli ränciydi, deb «xop» ***deyäverişgän edi***. “Dayı işe vermişti, «yok», desek kalbi kırılacak, diye «evet» **deyivermişlerdi**.” **(127 / 3)**

—Keldingmi, kir, ***kiräver****!* “—Geldin mi, gir, **giriver**!” **(127 / 6)**

—Otir, otirib ***gäpiräver****, båläm*. “—Otur, otur da **anlatıver**, yavrum.” **(130 / 9)**

Xäyåli uni häli u yåqqa, häli bu yåqqa sudräb ***ketäverdi***. “Düşüncesi onu oradan oraya **sürükleyiverdi**.” **(134 / 2)**

U erining fe'linii yäxşi bilgändän äççıq gäplärni eşitgändä häm çidäb ***turäverärdi****.* "O kocasının huyunu iyi bildiğinden kötü söz işittiğinde de **dayanırdı**." **(137 / 1)**

Åqsåqål köçädän kelib åmbårxånägä kälit sålib åvqatgä mäsällıq ålib bermägünçä, äyvån läbidä mä'yüs ***otiräverärdi****.* "Aksakal sokaktan gelip kilere anahtar takıp yemeye zerzevat alıvermeyince, eyvan ağzında üzgün **otururdu**." **(137 / 1)**

Qılgän işini qaräng, bålälärgä åvqat–påvqat qılmäy ***ketäveribdi****.* "Yaptığı işe bak, çocuklara yemek yapmadan **gidiverdi**." **(141 / 1)**

*—****Qoyäver****, bålä båqişning qanäqaligini bir bilib qoysin.* "**—Bırak**, çocuk bakmanın nasıl olduğunu bir öğrensin." **(141 / 5)**

Qız pisänd qılmäy ***ketäverdi****.* "Kız umursamadan yoluna devam etti." **(144 / 2)**

Zebixån Tursunbäygä äçinibmi, ğäzäblänibmi, bir qarädi–dä, indämäy yoligä ***ketäverdi****.* "Zebihan Tursunbay'a acır gibi, sinirlenir gibi bir bakış attı ve sessizce yoluna **devam etti**." **(145 / 8)**

Közläridän yåş ***dumäläyverdi, dumäläyverdi****...* "Gözlerinden yaşlar **yuvarlanıverdi**, **yuvarlanıverdi**…" **(146 / 1)**

Qız åldidän çıqib qålgän päytlärdä Tursunbåy bir nimäni bähånä qılib burilib ketädi yå bolmäsä lävlägidek qıp–qızärib ***turäverdi****.* "Kız önüne çıktığı zamanlarda Tursunbay bir şeyi bahane edip dönüp gidiyordu yoksa pancar gibi kıpkırmızı **oluveriyordu**." **(147 / 1)**

Közini åçsä qaşqar båldåq täqqan suräti, közini yumsä äşuläsi uni ***nåtinç qıläverdi.*** "Gözünü açtığında Kaşkar yüzük takmış resmi, gözünü yumduğunda şarkısı onu **rahat bırakmıyordu**. **(149 / 2)**

Prävleniye åldigä ***çıqaveringlär****.* "Yönetim önüne **geliverin**." **(153 / 2)**

—Eşikni qulfläb ***ketäverärkänmizmi****?* "—Kapıyı kilitleyip **gidiverecek miymişiz**?" **(153 / 7)**

Erigä bildirib–bildirmäy, mägäzingä qandäy yaxşi mätå kelsä üyigä täşib ***keläverärdi***. "Kocasına hiç fark ettirmeden, mağazaya ne kadar iyi kumaş gelse evine **taşıyıverirdi**. **(154 / 3)**

Yüräver*, Tåğagä äytdim, mäyli, dedi*. "**Yürü**, Dayı'ya söyledim, tamam, dedi." **(157 / 4)**

Båräve–(89)ringlär, *mendän xavåtir ålmäng, mengä cin häm tegmäydi*. "**Gidin (89)**, beni merak etmeyin, bana cin bile dokunamaz. " **(157 / 5)**

Oyläyverib *ädåyi tämåm båländi–kü*. "**Düşünüp** perişan oldu." **(157 / 7)**

—Xåy, xåtin, ***yüräver****, cinnilik qılmä*. "—Hey, hatun, **yürü**, delilik yapma." **(157 / 8)**

Meni yığläydi, özini–özi yeb qoyädi, deb oylämäng, xåtircäm ***ketävering***. "Benim için ağlar, kendi kendini yiyip bitirir, diye düşünmeyin, içiniz rahat bir şekilde **gidin**." **(157 / 10)**

Anä şundän keyin birin–ketin ådämlär kelib ***imzå çekäverdilär***. "İşte bundan sonra birbiri ardına insanlar gelip **imza attı**." **(161 / 3)**

Böri ungä tåmån üç åyåqläb ***keläverdi***. "Kurt ona doğru üç ayağıyla **geliyordu**." **(165 / 1)**

Qoş bidånläb ***täşiyveräsän***. "Çifte bidonla **taşıyıverirsin**." **(168 / 4)**

Özläring qatåri ***köräveringlär***. "Beni de kendiniz gibi **düşünün**." **(168 / 6)**

Cån äkälär, meni äyämäsdän ***işgä taşläyveringlär***. "Canım ağabeyler, bana acımadan **iş verin**." **(169 / 1)**

—Ämäki, ***yåtävering****, uyqum kelmäyäpti*. "—Amca, siz **yatın**, uykum yok." **(170 / 3)**

Ketmånini qoligä ålib qårä ildizlärni paläxsä qılib ***köçiräverdi***. "Çapasını eline alıp siyah köklerini kazıp **kaldırıverdi.**" **(182 / 5)**

—Bålälär, şåşilmäsdän ***tüşiräveringlär***. "—Çocuklar, acele etmeden **indiriverin**." **(184 / 4)**

*Cännät xåtircäm bu yåqqa **keläverärdi**.* “Cennet rahatça buraya **geliverirdi**.” **(186 / 1)**

*—Mäyli, özing biläsän, – dedi–dä åldigä tüşib **ketäverdi**.* “—Peki, kendin bilirsin, – dedi ve önünde **yürümeye başladı.**” **(186 / 9)**

*Cännät xålä håzir, håzir dedi–yü, båläsi åldidän ketmäy ungä tikilgäniçä **turäverdi**.* “Cennet teyze hemen, hemen dedi, ama yavrusunun yanından gitmeden ona gözlerini dikerek **ayağa kalktı**.” **(199 / 6)**

*Ånä uning üstigä körpä täşläb båş tåmånigä tiz çökkäniçä yüragidä bir dünyå täşviş bilän kiprik qåqmäy tikilib **otiräverdi**.* “Anne onun üstüne yorgan örtüp baş tarafına diz çökünce yüreğinde bir sürü kaygı ile gözlerini kırpmadan **bakıyordu**.” **(204 / 4)**

*Ketmä–ket fälåkät åyåğining tägidän ormäläb **çıqaverädi**.* “Git gide felaket yakasını **bırakmıyordu**.” **(213 / 3)**

*Nizåmcåm ådämlärning, yålğız yåtişdän qorqib köçib keldi, deyişlärini oyläb indämäy işgä çıqib **ketäverdi**.* “Nizamcan insanların, yalnız yatmaktan korkup göçtü, diyeceklerini düşünüp ses çıkarmadan çalışmaya **gitti**.” **(226 / 6)**

*Pål **tårtäver**, bağrini bir özing eplålmäysän.* “Karık **çekeceksin**, hepsini bir başına beceremezsin.” **(228 / 3)**

*Ägär endi heç şunaqa demäymän, desäng, här küni värräk yäsäb **beräverämän**.* “Eğer şimdi bir daha böyle söylemeyeceğim, dersen, her gün uçurtma **yapıveririm**.” **(230 / 4)**

*Küzåvdägilär birin–ketin özlärini täppä–täppä yergä **taşläyverişdi**.* “Kasadakiler birbiri ardına tap tap ses çıkararak yere **iniyorlardı**.” **(233 / 4)**

*Nizåmcåm Tåğadän båşqasini tanimägänidän uzåqdän qaräb **turäverdi**.* “Nizamcan Dayı’dan başkasını tanımadığından uzaktan **bakıyordu**.” **(233 / 4)**

*Közigä hädeb Zebixån **körinäverdi**.* “Gözünün önüne hep Zebihan **geliyordu**.” **(243 / 6)**

Sekin–sekin tâng yârişişini küzätib ***yâtäverdi***. "Yavaş yavaş ağaran tanı izleyerek **yatıyordu**." **(245 / 1)**

—Çıqa qâlsäng–çi, seni qışlâqdä birâv küyâv qılärmidi, ***yüräver****, güzärdä qırtişläb âläsän.* "—Ya çıksan artık, seni köyde damat gibi yaparız, **yürü**, çarşıda kestirirsin." **(246 / 5)**

*—****Ketävering****, qışlâqdä men nimä qılämän.* "—Siz gidin köyde ben ne yapacağım?" **(246 / 9)**

Tâ ulär tâl tägigä bârişgünçä cây idän qımırlämäy ***turäverdi***. "Ta onlar söğüt altına varıncaya kadar yerinden kıpırdamadan **duruverdi**." **(250 / 3)**

Şor kölmäk ***içäverib*** *Tursunbây çây tämini unutäyâzgän edi*. "Tuzlu su **içince** Tursunbay çay tadını neredeyse unutmuştu." **(257 / 2)**

Bäzän âftâb häm ***çäraqläyverädi****, cälä häm* ***quyäverädi***. "Bazen hem güneş **parlıyor**, hem de yağmur **yağıyordu**." **(260 / 3)**

Bari bir ildiz yığib ***keläverädi***. "Ne yapıp yapıp kök yığıp **geliyordu**." **(261 / 2)**

Hämmäsi, hämmäsi ânä köz âldidän bir–bir ***ötäverdi***. "Hepsi, hepsi annenin gözü önünden bir bir **geçiverdi**." **(264 / 4)**

U bâläsining peşänäsidän qolini âlmäy ***turäverdi***. "O yavrusunun alnından elini çekmeden **kalktı**." **(265 / 7)**

Uni çaqiräyâtgän âvâz bârgän säri ***yaqınläşäverdi***. "Onu çağıran ses git gide **yaklaşmaya başladı**." **(265 / 7)**

Pâçtâlân ekän, xat berdi–yü, indämäy ***ketäverdi***. "Postacıymış, mektup verdi, konuşmadan **gidiverdi**." **(271 / 1)**

Xatni indämäy Dildârgä âbârib berämänü özim heç närsä bilmägän bolib ***turäverämän***. "Mektubu ses çıkarmadan Dildar'a götürüp vereceğim ve ben hiçbir şey bilmiyormuşum gibi **davranacağım**." **(272 / 5)**

U taqıllätmäy öz üyidek ***kirib bäräverdi***. "O kapıyı çalmadan kendi evi gibi **giriverdi**." **(272 / 8)**

—Birån nimädän sıqıläyåtgän bolsäng tårtinmäy ***äytäver***. "—Bir şeye sıkılırsan çekinmeden söyleyiver." **(273 / 9)**

Åtä–bålä indämäy ***ketäverişdi***. "Baba–kız sessizce **gidiyorlardı**." **(275 / 5)**

Bolär–bolmäsgä ***låvilläyvermä***. "Olur–olmaz şeye **alevleniverme**." **(278 / 6)**

Ölgän ölib ***ketäverädi****, qålgängä qıyin*. "Ölen ölüp **gidiyor**, kalana zorluk." **(279 / 1)**

Bir–ikki kün bårmäsä häm ***boläverädi***. "Bir–iki gün gitmese de **olur**." **(279 / 3)**

Änhår boyläb yärim tüngäçä gäpläşmäy öz xayållärimiz bilän bolib, suvning şälåpläşigä qulåq sålib ***ketäverärdik***. "Irmak boyunca gece yarısına kadar konuşmadan kendi hayallerimizle baş başa olup, suyun şırıldamasına kulak verip **giderdik**." **(280 / 2)**

Yänglişgän yänglişib ***qåläverädi****, yolni toğri ålgän häyåt cåmini åxirigäçä sıpqårib yäşädim, ärmånsiz yäşädim, deb ketädi*. "Yanılan yanlış yapıyor, yolu doğru olan hayat kadehini sonuna kadar tadını çıkara çıkara içtim, her arzuma kavuştum, diyordu." **(283 / 1)**

Dildår üygä kirib båşqa qåğåzgä ädres yåzib ålib çıqdi–dä, qoligä berib, otirmäy ***tik turäverdi***. "Dildar eve girip başka bir kâğıda adres yazıp götürdü ve eline verip, oturmadan ayakta **dikildi**." **(292 / 4)**

U şu haräkäti bilän, endi ***ketäversäng*** *häm bolädi* ***(168)****, demåqçi edi*. "O bu hareketi ile şimdi **gitsen** de olacak **(168)**, demek istiyordu." **(292 / 4)**

Säl därmångä kir, undän keyin işgä ***çıqaveräsän***. "Biraz güçlen, ondan sonra işe **çıkabilirsin**. " **(298 / 9)**

Xaridårlär bu nåtävån çålgä rähmläri kelib narxini suriştirmäy ålib ***ketäverişärdi***. "Müşteriler bu aciz ihtiyara acıyıp fiyatını sormadan alıp **gidiyorlardı**." **(304 / 7)**

—Kitåbni nimä qıläsän, ortåqläringnikini ***oqiyver****, — deb cerkib täşlärdi*. "—Kitabı ne yapacaksın, arkadaşlarınınkinden **okuyuver**, – diye kızıyordu." **(306 / 5)**

Bålä ånt içsä häm bari bir tintib ***köräverädi***. “Çocuk yemin etse de bir bir arayıp **bakıverirdi**.” **(307 / 2)**

Toğri, deb öz işini qılib ***yüräverdi***. “Doğru, diye kendi işinin başına **döndü**.” **(311 / 3)**

Ähir, bir kün bolädigän iş bolgändän keyin ***äytäver***. “Ya, bir gün olacak iş olduktan sonra **söyleyiver**.” **(314 / 10)**

İşånäver. “**İnan** (bana).” **(315 / 3)**

Åçigini ***äytäver***. “Açık **söyle**.” **(317 / 7)**

Bärg kesäyåtib közi ***yumilib ketäverdi***. “Yaprak keserken gözleri **yumuluverdi**.” **(320 / 1)**

Şuning üçün häm şålikårlär suvni låyqalätib şålipåyädän çıqişmäy keçib ***yüräverişädi***. “Bunun için de çeltik üreticileri suyu bulandırıp çeltik tarlasından çıkmadan geçip **yürürler**.” **(321 / 7)**

Båläsi bårlär kerägiçä çinnisigä ***sålib ketäverişädi***. “Çocuğu olanlar gerektiğince porselenine **koyuveriyordu**.” **(324 / 2)**

Sirli gäp bolmäsä, şundåq äytib ***qoyävering***. “Gizli bir şey değilse, böyle **söyleyiver**.” **(329 / 5)**

Çurq etmäy ***otiräverdi***. “Bir tek kelime söylemden **oturuverdi**.” **(332 / 8)**

Sen ***kiyäver***. “Sen **giyiver**.” **(333 / 3)**

Yollärdän ärävä ***qatnäyverib*** *uzun–uzun izlär qåldirgän*. “Yollardan araba **gidip gelince** uzun uzun izler bırakmıştı.” **(335 / 1)**

Uni cånidän yaxşi körärdi–yü, bäri bir ***urişäverärdi***. “Onu canından çok seviyordu, ama yine de **kavga ediyordu**.” **(335 / 2)**

U Kärimcån bilän ***yåqaläşäverib****, päpirås çekişni täşlätdi*. “O Kerimcan ile **dövüşerek**, sigara içmeyi bıraktırdı.” **(335 / 2)**

*—****Yüräver****, yoldä äytib berämän, — dedi.* “**—Yürü**, yolda anlatacağım, – dedi.” **(337 / 9)**

*Gändiräkläb bårib bålälärni kötärib özimiz källäkläb ålgän tut tepäsigä çıqazib **qoyäverdi**.* "Sendeleyerek çocukları kaldırıp budadığımız dut tepesine çıkartıp **koyuverdi**." **(341 / 1)**

*Äsrårä åpäm qålgän ikki båläning bittäsini åpiçläb, bittäsini kötärib tutgä yåpişib **turäverdi**.* "Esrare ablam kalan iki çocuğun bir tanesini sırtına alıp, bir tanesini kaldırıp duta yapışıp **kalıverdi**." **(341 / 1)**

*Sen **ketäver**, keçqurun prävleniyegä kelsäng, uçräşämiz*. "Sen **git**, akşamüstü yönetime gelirsin, buluşuruz." **(342 /4)**

*Çål telbälänib qoligä tüşgän närsälärni ungä **irğıtäverdi***. "İhtiyar delirip eline geçen şeyleri ona **fırlatmaya başladı**." **(346 / 3)**

*Åqsåqålning cäzäväsi tutib kleyonka dästurxångä tügilgän bir nimäni ålib çonqayib otirib yeçdi–dä, içidän yüz somliklärni ålib båşidän åşirib **såçäverdi***. "Aksakalın aklı başından gidip muşamba sofraya düğümlenen bir şeyi alıp çömelerek açtı ve içinden yüz somlukları alarak başından aşağı **saçıverdi**." **(346 / 5)**

*Uruş båşlängän küni Åqsåqål mägäzindä nimä bolsä **täşib kelävergän edi***. "Savaş başladığı gün Aksakal mağazada ne olsa eve **taşımaya başladı**." **(347 / 1)**

*Ämmå Nizåmcån bäğridän boşätmäy çäyqalib–çäyqalib **kötärib keläverdi***. "Ama Nizamcan bağrına basıp bırakmadan sallaya sallaya **kaldırıverdi**." **(351 / 4)**

*—Öz hämqışlåğimiz desäk häm **boläverädi**. "*—Kendi köylümüz desek de **olur**." **(355 / 5)**

*Qışlåq cåy, munaqa qılib **yüräverişsä** gäp–söz köpäyib qålmäsmikin deb qorqyapmiz*. "Köylük yer, böyle yapmaya devam ederlerse laf–söz çoğalıp gider diye korkuyoruz." **(355 / 5)**

*Tål şåxigä ilingän ketmånni tåş bilän däränglätib **uräverdi***. "Söğüt dalına asılmış çapasına taş ile **vurdu**." **(358 / 6)**

*Bu bemähäl çälingän zäng tåvuşidän uzåq–yaqındägilär tål tågigä yığilib **keläverişdi***. "Bu zamansız çalınan zil sesinden dolayı uzak yakın yerdekiler söğüt altında **toplanıverdi**." **(358 / 6)**

Ämmå özi soridä yägånä tizzäsini quçåqlägäniçä mäşinägä çıqayåtgänlärgä qaräb ***otiräverdi***. "Ama kendi çardakta tek dizini kucaklayıp arabaya çıkanlara **bakıyordu**." **(358 / 6)**

Beğubår köm–kök åsmångä tikilgäniçä qımirlämäy ***yåtäverdi***. "Berrak masmavi gökyüzüne gözlerini dikerek kıpırdamadan **yatıverdi**." **(362 / 2)**

Tursunbåy båşini egib yerdän çöp ålib ***tişläb otiräverdi***. "Tursunbay başını eğip yerden çöp alarak **ısırmaya başladı**." **(365 / 2)**

U tå ornidän turgünçä İkråmcån emäkläb bårib båşigä, yüzigä ***üräverdi***. "O ta yerinden kalkıncaya kadar İkramcan emekleyerek gidip başına, yüzüne **vurmaya başladı**." **(365 / 5)**

*Şålikårlikdän kelişi bilän içkärigä kirib ketä–**(213)**di–dä, yägånä tizzäsini quçåqläb, bir nuqtägä tikilgäniçä qımirlämäy* ***otiräverädi***. "Çeltik tarlasından gelir gelmez içeriye giriyor **(213)** ve tek dizini kucaklayıp, bir noktaya gözlerini dikerek kıpırdamadan **oturuyordu**." **(368 / 8)**

Köz åldidä kättäkån dåirä gir–gir ***äylänäverdi***. "Gözleri önüne kocaman daire fır fır **dönmeye başladı**." **(370 / 10)**

Äkäm rähmätlik ***çimçiläyverib*** *sånimni måmätälåq qılib yubårgän*. "Ağabeyim rahmetlik **çimdikleyerek** baldırımı mosmor yapmıştı." **(383 / 8)**

Küläverib *közläri yåşlänib ketdi*. "Gülmekten gözleri yaşardı." **(383 / 9)**

Hämmä ketdi–yü, İkråmcån bålägä ***älähsib otiräverdi***. "Herkes gitti, ama İkramcan çocuğa saçma şeyler **söylüyordu**." **(385 / 1)**

Såqåli bår kişini körsä özini ***åtäverädi***. "Sakallı birini görse kendini atıveriyor." **(385 / 2)**

3.1.2.1.1.2.1.3. –ä / –y båşlä– : Bir iş veya oluşun başladığını bildirir. Devamlılığı ifade eder (Tuncer 1996: 177). Bugünkü Özbek Türkçesinde, *båşlä–* tasvirî fiili, esas fiile sadece *–ä* / *–y* zarf–fiilleri ile birlikte bağlanmaktadır (Haciyev 1966: 32).

*Eşikdän kirib kelişi bilän dädäsi unı **kåyiy båşlädi**:* “Eşikten girer girmez babası onu **azarlamaya başladı**:” **(27 / 5)**

*İkråmcån yeçinib ornigä kirdi–yu, qattıq çärçägän ekän, däm ötmäy xurräk **tårtä båşlädi***. “İkramcan soyunup yerine girdi ve çok yorulduğundan, çok geçmeden **horlamaya başladı**.” **(74 / 5)**

*Kün yånilib, yelkäni åftåb **qızdırä båşlädi***. “Gün ilerleyince, omzunu güneş **yakmaya başladı**.” **(79 / 1)**

*Räyimberdi åtdän tüşib, xurcunni äcrıqqa täşlädi–dä, kölmäkdä qol yuvib, belbåğıgä **ärtä båşlädi***. “Rayımberdi attan inip, heybesini çimenliğe attı ve su birikintisinde el yıkayıp, kuşağına **silmeye başladı**.” **(79 / 2)**

*Keyin u yåqdän–bu yåqqa yürib ätråfnı **tåmåşä qılä båşlädi***. “Sonra oraya buraya yürüyüp etrafı **seyretmeye başladı**.” **(81 / 3)**

*Bålälär qolidägi şärdek qıp–qızärib åy ästä **kötärilä båşlädi***. “Çocukların elindeki top gibi kıpkırmızı olan ay yavaş yavaş **yükselmeye başladı**.” **(84 / 1)**

*Nizåmcån **älähläy båşlädi***. “Nizamcan sayıklamaya başladı.” **(92 / 2)**

*Totixån köz yåşlärini ärtib, Cännät xålägä **täksin berä båşlädi***. “Totıhan gözyaşlarını silip, Cennet teyzeyi **teselli etmeye başladı**.” **(99 / 4)**

*İkråmcån äyvån läbigä otirib yåğåç åyåğını **yeçä båşlädi***. “İkramcan eyvan ağzına oturup tahta ayağını **çıkarmaya baladı**.” **(109 / 9)**

*U endi nimä qılişini bilmäy, äyvån tåkçälärigä **köz yügürtirä båşlädi***. “O şimdi ne yapacağını bilmeden, eyvan raflarına **göz gezdirmeye başladı**.” **(117 / 1)**

*U båşidän ötgän våqeyälärni ipgä çizgändek birmä–bir **gäpirä båşlädi***. “O başından geçen olayları ipe dizmiş gibi bir bir **anlatmaya başladı**.” **(131 / 2)**

*Sändäl issığı bädänigä ötib közi **ilinä båşlädi***. “Sandal sıcaklığı vücuduna geçince gözü **kapanmaya başladı**.” **(134 / 1)**

*Änä şundän **(84)** keyin Tolänbåy, äståydil kirişib p’yesäni hämmäsini körsätiş niyätidä künärä häväskårlär bilän **şuğullänä båşlädi***. “İşte bundan sonra **(84)**

Tolanbay, gerçekten önayak olup piyesin tamamını gösterme niyetiyle iki güne bir amatörler ile **ilgilenmeye başladı.**" **(149 / 1)**

Künbåtärdän kötärilgän bulutni şämål häydäb keldi–dä, şätir–şutur qılib ***cälä quyä båşlädi****.* "Batıdan yükselen bulutu rüzgâr sürükleyip geldi ve şakır şakır **sağanak yağmur yağmaya başladı**." **(154 / 6)**

İvigän serraxnä devårlärdän buğ ***kötärilä båşlädi****.* "Islanmış duvar yarıklarından buhar **yükselmeye başladı**." **(156 / 2)**

Ulärdän keyin häli häm oşä yängi kåstyümi, yängi etigini kiyib yürgän Ümmätäli çıqib ätråfdän kimnidir ***qıdırä båşlädi****.* "Onlardan sonra yine o yeni elbisesi, yeni çizmesini giymiş Ümmetali çıkıp etrafta birisini **aramaya başladı**." **(158 / 7)**

Yoq şämål åldindän ***esä båşlädi****–dä, otni årqagä purkädi.* "Hayır, rüzgâr önden **esmeye başladı** ve ateşi arkaya savurdu." **(164 / 3)**

Ördäklär gäläsi pälätkälär tepäsigä kelib, ğaqılläb ***äylänä båşlädi****.* "Ördek sürüsü çadırların üstüne gelip, vaklayarak **dönmeye başladı**." **(172 / 3)**

Nizåmcåm ketmån dästäsigä åsilib äräng ornidän turdi–dä, belining zırqıräşini İkråmcångä sezdirmäy sekin–astä ***yürä båşlädi (105)****.* "Nizamcan çapa sapına asılıp güç bela yerinden kalktı ve belinin sızlamasını İkramcan'a hissettirmeden yavaş yavaş **yürümeye başladı (105)**." **(184 / 1)**

Tolänbåy özini ***åqläy båşlädi:*** "Tolanbay kendini haklı **göstermeye başladı**:" **(185 / 5)**

Nizåmcåm gäzetäni yänä qoligä ålib Sovet İnformbyurosining axbåråtlärini ***oqiy båşlädi****.* "Nizamcan gazeteyi yine eline alıp Sovet İnformbüro'sunun haberlerini **okumaya başladı**." **(190 / 6)**

Radio endi Tåşkentdän axbåråt ***eşittirä båşlädi****.* "Radyo şimdi Taşkent'den haber **vermeye başladı**." **(193 / 4)**

Tåmlärdän, ivigän devårlärdän buğ ***kötärilä båşlädi.*** "Çatılardan, ıslanan duvarlardan buhar **yükselmeye başladı.**" **(197 / 3)**

Tinkäsi qurib ådäti boyiçä äyvån läbigä kelib endi otirgän häm ediki, eşikni kimdir cudä sekin, cürätsizlik bilän ***taqıllätä båşlädi****.* "Gücü kuvveti kesilip genellikle yaptığı gibi eyvan ağzına gelip oturmuştu ki, kapıyı biri yavaşça, cesaretsizce **çalmaya başladı**." **(197 / 6)**

Tursunbåy otirgän yeridä ***mudräy båşlädi****.* "Tursunbay oturduğu yerde **uyuklamaya başladı.**" **(204 / 4)**

Çådirdän yelkäsigä såçıq täşlägän kişilär ***çıqa båşläşdi****.* "Çadırdan omzuna havlu atmış insanlar **çıkmaya başladı**." **(225 / 4)**

U ağdärilgän yerning past–bäländini tüzätib çıqqandän keyin, dönglikdän tupråqni pästgä qaräb ***sürä båşlädi****.* "O sürülen toprağın engebesini düzelttikten sonra, yukarıdan aşağıya doğru toprağı **sürmeye başladı**." **(243 / 7)**

Sorigä çalqançä yåtdi–yü, träktårgä oxşäb tärilläb xurräk ***åtä båşlädi****.* "Çardağa sırtüstü yattı ve traktöre benzer bir sesle **horlamaya başladı**." **(248 / 5)**

İkråmcån sorigä otirib yåğåç åyåğini ***yeçä båşlädi****.* "İkramcan çardağa oturup tahta ayağını **çözmeye başladı**." **(250 /4)**

Nizåmcån nimä deyişini bilmäy bårdån üstigä orin ***sålä båşlädi****.* "Nizamcan ne diyeceğini bilmeden keçe üstüne yer **yapmaya başladı**." **(269 / 2)**

Åqsåqål kättä neväräsini urib–sökib oqişdän ålib qåldi–dä, qoşni håvlidägi tupi bilän såtib ålgän örikni ungä ***ter–(172)dirä båşlädi****.* "Aksakal torununu döve söve okuldan aldı ve komşu avludaki ağacıyla satın aldığı kayısıyı ona **toplat–(172)maya başladı**." **(299 / 4)**

Qulåğigä älläqandäy yåqımli tåvuşlär ***eşitilä båşlädi****.* "Kulağına bazı hoş sesler **gelmeye başladı**." **(331 / 1)**

Beixtiyår u åpäsi bilän Äsråräni ***sålişdirä båşlädi****.* "Gayri ihtiyari o ablası ile Esrare'yi **karşılaştırmaya başladı**. " **(342 / 1)**

Yürägi ezilib sekin–sekin yürib köçä täräfgä ***çıqa båşlädi****.* "Yüreği parçalanıp yavaş yavaş yürüyerek sokak tarafına **çıkmaya başladı**." **(349 / 5)**

*Nizåmcån qumğånni ulåqtirib åvåz kelgän täräfgä **çåpä båşlädi**.* “Nizamcan ibriği bırakıp sesin geldiği tarafa doğru **koşmaya başladı**.” **(350 / 2)**

*U Zebixånning cävåbini häm kütmäy, dästromålini şärttä yirtib engäşib öng åyåğining kökärib ketgän båş bärmåğini sıqib **båğläy båşlädi**.* “O Zebihan’ın cevabını beklemeden mendilini birden yırtıp eğilerek sağ ayağının moraran başparmağını sıkıp **bağlamaya başladı**.” **(350 / 6)**

*Nizåmcån häm otirib gilzälärgä mıltıq dåri **cåyläy båşlädi**.* “Nizamcan da oturup kovanlara barut **yerleştirmeye başladı**.” **(352 / 7)**

*Nizåmcån häm ketmånini çådir åldigä täşläb, çeläkning çetidän suv quyib qol yuvişgä qıynäläyåtgän Zebixångä kruckädä quyib **berä båşlädi.*** “Nizamcan da çapasını çadır yanına bırakıp, kovanın kenarından su döküp el yıkamaya zorlanan Zebihan’a maşrapaya koyarak **vermeye başladı**.” **(358 / 6)**

*Hättå äsäbdän uning läbläri **uçä båşlädi**.* “Hatta sinirden onun dudakları **titremeye başladı**.” **(359 / 8)**

*Miltığini yelkäsigä ålib bir däm nimä qılişini bilmäy turdi–dä, qoltıqtäyåqqa tirälib toqay täräfgä **ketä båşlädi**.* “Tüfeğini omzuna alıp bir an ne yapacağını bilmeden kalktı ve koltuk değneğine dayanarak sazlığa doğru **gitmeye başladı**.” **(361 / 5)**

*İkråmcån beixtiyår ungä **ergäşä båşlädi**.* “İkramcan gayri ihtiyari onu **izlemeye başladı**.” **(362 / 3)**

*Şåşib engäşib båläni qoligä åldi–dä, u yüzidän, bu yüzidän çopillätib **öpä båşlädi**.* “Hızla eğilip çocuğu kucağına aldı ve yanaklarından şapır şupur **öpmeye başladı**.” **(372 / 2)**

*Tonini yeçib üstigä yåpti–dä, bir tizzäläb çokkä tüşdi–yü, qoltıqtäyåğı bilän yer **oya båşlädi**.* “Kaftanını çıkarıp üstüne örttü, bir dizi üzerine çöktü ve koltuk değneği ile toprak **kazmaya başladı**.” **(377 / 2)**

*Birin–ketin yulduzlär közi **rävşänlänä båşlädi**.* “Ardı ardına yıldızlar **görünmeye başladı**.” **(378 / 4)**

3.1.2.1.1.2.1.4. –ä / –y kel– : Özbek Türkçesinde *kel–* tasvirî fiilinin yalnızca *–ib* zarf–fiili kullanımı olduğu bilinmektedir (Coşkun 2000: 182, Tulum 1997: 117). Ancak örneklere bakıldığında nadiren de olsa *–ä / –y* zarf–fiiliyle de kullanımı olduğunu görmekteyiz.

*Bittä eşäk berämän, fermädän süt taşiydigän ikkitä bidån **ålä kelgänmiz**.* "— Bir tane eşek vereceğim, çiftlikten süt taşınan iki tane bidon **getirdik**." **(168 / 4)**

3.1.2.1.1.2.1.5. –ä / –y ket– : Özbek Türkçesinde bu birleşik fiil yapısı, öznenin esas fiildeki eylemi yerine getirmeye başladığını ve bu şekilde devam edişini ifade eder (Şaabdurahmanov–Askarova 1980: 392).

*Äsråräning otli közlärigä båqib turib **gäpirä ketdi***: "Esrare'nin alev alev gözlerine bakıp **konuşmaya başladı**:" **(36 / 3)**

*Qäytib dädäsi uni üygä båşläb kirdi–yu, ötkizib **tergåv qılä ketdi***. "Dönünce babası onu eve getirdi ve geçip **hesap sormaya başladı**." **(47 / 1)**

Özbek Türkçesinde *ket–* yardımcı fiili *ål–* fiilinin *–ä / –y* zarf–fiilli şekliyle birleşerek "götürmek" anlamını kazanmıştır (Gültekin 2006: 51).

*Uni häm **ålä ketäsizlär***. "Onu da **götürürsünüz**." **(124 / 5)**

*Özing häm berdänkängni **ålä ket***. "Sen de tüfeğini **götür**." **(125 / 2)**

*—İkki çeläkkinä örik **ålä ket***. "—İki kova kayısı **götür**." **(300 / 3)**

*İlåci bolsä bittä qıyıqdä bådring häm **ålä ketişni** diligä tügib qoydi*. "İmkânı olsa bir kuşağa sarıp salatalık da **götürmeyi** içinden geçirmişti." **(300 / 4)**

3.1.2.1.1.2.1.6. –ä / –y qål–: İçten veya alaylı bir istek ve emir ifade etmek için kullanılan, bu birleşik fiil az veya çok süreklilik ve beklenmezlik bildirir (Coşkun 2000: 184; Gültekin 2006: 51).

*—İşing bolmäsä **ketä qål***. "—İşin yoksa **git**." **(21 / 3)**

*—Gäping bolsä håzir **äytä qål***. "—Söyleyeceklerini şimdi **söyle**." **(21 / 8)**

*Üç–tört kün äkäsining közigä **körinmäy qoyä qåldi***. "Üç dört gün ağabeyinin gözüne **görünmez oldu**." **(27 / 3)**

Qız båläni yåmån gäp bilän cökib bolmäsä, urib bolmäsä, şåfyårlär içidä sökinib, muşt oqtälib ***qoyä qålişärdi***. "Kız çocuğuna kötü söz ile küfretmese, dövmese de, şoförler içinde küfredip dövmekle tehdit ederdi." **(32 / 4)**

Äsrårä bir närsä toğrisidä fikr yüritsä därråv qarårgä kelärdi–yu, şärttä äytib ***qoyä qålärdi***. "Esrare bir şey hakkında fikir yürütse hemen karar verip, tereddüt etmeden **söyleyiverirdi**." **(36 / 1)**

—Uyğåtmäy ***qoyä qål***. "—Uyandırma bırak." **(90 / 1)**

Bu hängåmäni körib turgän Kärimcån sekinginä ***külib qoyä qålgän*** *edi*. "Bu olayı gören Kerimcan yavaşça **gülmeye başlamıştı**." **(135 / 1)**

Nizåmcåm uning ähvål–ruhiyäsini sezib turgänidän fånär piligini pasäytirib, täşqarigä çıqib ***ketä qåldi***. "Nizamcan onun hâlini anladığından fenerin fitilini indirip, dışarıya çıkıp **gitti**." **(170 / 5)**

—Cån birådär, bu yåğini ***äytmäy qoyä qål***. "—Can kardeşim, bu tarafını **anlatmayıver**." **(176 / 2)**

—Ävväl keling, çölgä båriş bir gäp bolär, – deb ***qoyä qåldi***. "—Önce gel, çöle gitme işini sonra düşünürüz, – diye **geçiştirdi**." **(195 / 4)**

Endi fråntni oylämäy ***qoyä qål***. "Şimdi cepheyi düşünmeyi **bırak**." **(209 / 5)**

Şu ådäti frånt körib häm qålmäbdi, deb ***qoyä qåldim***. "Bu alışkanlığı cepheye görünce kalmaz, diye **düşündüm**." **(211 / 4)**

Tåğa häm ävzåyini bilib turgäni üçün indämäy ***qoyä qåldi***. "Dayı da hâlinden anladığı için sesini **çıkarmadı**." **(212 / 8)**

Nizåmcåm nimä deyişini bilmäy, özim, şundäy, uyqum qåçib ketdi, deb ***qoyä qåldi***. "Nizamcan ne diyeceğini bilmeden, işte uykum kaçtı, diye söyledi. " **(217 / 4)**

Birårtäsidir–dä, deb ***qoyä qåldi***. "Herhangi biridir, diye **kestirip attı**." **(224 / 4)**

Nizåmcån u nimä demåqçiligini bilmäy, mäyli, ***äytä qål****, dedi*. "Nizamcan onun ne demek istediğini bilmeden, peki, **söyle**, dedi." **(230 / 8)**

*Tåğa ornidän turib, gäpirib nimä qıläsän, körsätib **qoyä qålmäysänmi**, deb qåldi*. “Dayı yerinden kalkıp, anlatıp ne yapacaksın, **gösteriversen** olmaz mı, dedi.” **(233 / 7)**

*Bıråq, u oğlining felini bilgänidän, özi şunaqa, u yerdägi çöpni bu yergä ålib qoymäsdi, deb **qoyä qålärdi**!* “Ama o oğlunun huyunu bildiğinden, o böyle, oradaki çöpü buraya koymazdı, diye **düşünürdü**!” **(263 / 5)**

*İşi bitgändän keyin häm därråv çözilib **yåtä qålmäydi***. “İşi bittikten sonra da hemen uzanıp **yatmazdı**.” **(270 / 2)**

*Dildår tårtinibråq åldi–dä, çetgä **qoyä qåldi***. “Dildar biraz çekinerek aldı ve kenara **koydu**.” **(289 / 3)**

*Şuning üçün häm indämäy **qoyä qåldi***. “Bunun için de ses çıkarmadan kalıverdi.” **(290 / 1)**

*Undän qutulgänlärigä şükür qılib åldidän tezråq ötib **ketä qålişärdi***. “Ondan kurtulduklarına şükredip önünden hızlıca geçip **gidiverirlerdi**. ” **(305 / 2)**

*Bilärdi–yü, til süyäksiz, körålmägänidän älciydi, deb **qoyä qålärdi***. “Bilirdi ya, dilin kemiği yok, göremediğinden saçmalıyor, **deyiverirdi**.” **(306 / 3)**

*Uning båşidän ötgän sävdålärning bärini bilgän Zebixån indämäy **külibginä qoyä qåldi***. “Onun başından geçenlerin hepsini bilen Zebihan ses çıkarmadan **biraz gülümsedi**.” **(319 / 1)**

*—Özim, şundäy... – deb **qoyä qåldi***. “—İşte… – diye **kestirip attı**.” **(320 / 5)**

*Biråntä bezbet çayqåvçidir–dä, deb **qoyä qåldi***. “Bir tane utanmaz karaborsacıdır, diye **düşündü**.” **(329 / 1)**

3.1.2.1.1.2.1.7. –ä / –y tur– : Emir ifade eden bu birleşik fiillerde, esas fiildeki eylemin geçici olarak veya ikinci bir eylem söz konusu olana kadar devam ettiğini ifade eder (Tulum 1997:187; Coşkun 2000: 188).

*—Håy, qızlär, – dedi Äsrårä şiypåndä nimçäsini **kiyä turib**, – senlär işläringni qıläverläring, håzir bårib u beburdning dådini berib qoyäy.* “—Hey, kızlar, – dedi

Esrare kulübede yeleğini **giyerken**, – siz işinizi **yapın**, şimdi gidip o döneğin dersini vereyim." **(30 / 6)**

*Biznikidä **turä turäsän***. "Bizde **kalıverirsin**." **(65 / 4)**

*Åpäsi boynidän märväridini, qulåqläridän ısırğälärini **ålä turib** hırıngläb küldi.* "Ablası boynundan incisini, kulaklarından küpelerini **çıkarıp** kıkır kıkır güldü." **(141 / 4)**

*—Ämäking qani? – dedi u çeläkni åşxänä åstånäsigä **qoyä turib**.* "—Amcan hani? – dedi o kovayı mutfak eşiğine **koyarken**." **(153 / 5)**

*U tuğib kättä qılgän ånäsining cäsädini begånälär yelkädä täbärrük qılib kötärib ketäyåtgänlärini **körä turib** häm bir qadäm åldingä cilmäsdi.* "O, doğurup büyüten annesinin cesedini yabancıların omuzlarında taşıdıklarını **görse** de bir adım yerinden kıpırdamadı." **(268 / 4)**

*Bålä yånlämäsigä yürib **ketä turib** undän közini üzmäydi*. "Çocuk yan yan yürüyüp giderken ondan gözünü ayırmadı." **(309 / 1)**

*Ädålät xalät **kiyä turib**:* "Adalet önlük **giyip**:" **(341 / 4)**

3.1.2.1.1.2.1.8. –ä /–y yåz–: Özbek Türkçesinde, *yåz–* tasvirî fiili, esas fiil ile zarf–fiil yapan *–ä / –y* ekinin yardımıyla birleşir ve eylemin yerine getirilmesine az kaldığını, ama yerine getirilemediğini ifade eder (Şaabdurahmanov–Askarova 1980: 395; Tulum 1997: 213)

*Tåğa ungä şunçä köp iş tåpşirgän ediki, båşigä tüşgän täşvişni häm **unutäyåzdi***. "Dayı ona o kadar çok iş bulmuştu ki, başına gelen felaketi de **neredeyse unutmuştu**." **(125 / 5)**

*Şor kölmäk içäverib Tursunbåy çåy tämini **unutäyåzgän edi***. "Tuzlu su içince Tursunbay çay tadını **neredeyse unutmuştu**." **(257 / 2)**

*İnåyät åqsåqålning közläri qınıdän çıqib **ketäyåzdi**.* "İnayet aksakalın gözleri yuvasından **az kalsın çıkıyordu**." **(309 / 2)**

3.1.2.1.1.2.2. Ekin Çift Kullanımı

Özbek Türkçesinde çift kullanımına sıkça rastlanan bu zarf–fiil eki, çift kullanılarak hareketin uzun süreden beri devam ettiğini ifade eder (Öztürk 1997: 230)

*Ertäläb u bekitib qoygän cåydän Tursunbåyning bir yärim åy burun yåzgän xatini ålib dälägä çıqib ketdi–dä, såy boyigä tüşib **yığläy–yığläy** yänä oqib çıqdi*. "Sabahleyin o, gizlediği yerden Tursunbay'ın bir buçuk ay önce yazdığı mektubunu alıp kıra çıktı ve vadi boyunca inip **ağlaya ağlaya** tekrar okudu." **(118 / 4)**

*Oşändä Tursunbåy bir gäpni **qaytä–qaytä** täkrårlägan edi*: "Orada Tursunbay bir sözü **döndüre döndüre** tekrarlamıştı:" **(119 / 1)**

*İkråmcån ärıqdä betini yuvib qıyigigä **ärtä–ärtä** ungä itåätkårlik bilän ergäşdi.* "İkramcan arkta yüzünü yıkayıp kuşağına **sile sile** onu itaatkârlıkla takip etti." **(123 / 6)**

*Såçini mäydä örib, yäsänib kelgän beçårä qız uni **kütä–kütä** qaytib ketärdi.* "Saçını minik örüp, süslenip gelen zavallı kız onu **bekleye bekleye** geri dönerdi." **(143 / 1)**

*İkråmcån åsmångä **qaräy–qaräy** köçägä çıqib ketdi.* "İkramcan gökyüzüne **baka baka** sokağa çıktı." **(153 / 4)**

*Åxunbåbåev gåvurni båsib ornidän turdi–dä, sähnä çetigä kelib **külä–külä** gäp båşlädi:* "Ahunbabayev gürültüyü susturup yerinden kalktı ve sahne kenarına gelip **güle güle** konuşmaya başladı:" **(175 / 11)**

*Bålä qızärib ketgän qulåğini uşläb, burnini **tårtä–tårtä** ornidän turdi.* "Çocuk kızaran kulağını tutup, burnunu **çeke çeke** yerinden kalktı." **(229 / 9)**

*İkråmcån **yürä–yürä** çarçädi*. "İkramcan **yürüye yürüye** yoruldu." **(362 / 2)**

*Heç närsä demäy sudrälib bårib qoltıqtäyåğini åldi–dä, **çäyqalä–çäyqalä** åldingä tüşib ketäverdi*. "Hiçbir şey demeden sürünüp koltuk değneğini aldı ve **sallana sallana** öne geçti." **(379 / 5)**

Bålä burnini ***tårtä–tårtä*** *közini işqab hiqılläyd*i. "Çocuk burnunu **çeke çeke** gözünü ovalayıp hıçkırıyordu." **(380 / 4)**

Nizåmcån ulär åldigä yuvuqsiz bårişdän ändişä qılib, krückädä suv ålib çådir årqasigä ötib ketdi–dä, belbåğıgä ***ärtinä–ärtinä*** *sorigä yaqınläşdi.* "Nizamcan onların yanına elini yüzünü yıkamadan gitmekten çekinderek, maşrapada su alıp çadır arkasına geçti ve kuşağına **sile sile** çardağa yaklaştı." **(380 / 5)**

Nizåmcån åtä–båläning gäplärigä ***külä–külä*** *tål tågigä qaräb ketdi.* "Nizamcan baba–oğulun konuşmalarına **güle güle** söğüt altına doğru gitti." **(381 / 8)**

3.1.2.1.1.2.3. Ekin Edatlaşmış (Klişeleşmiş) Olarak Kullanımı

"deyä" kalıplaşmış edat olarak kullanılmaktadır.

«Yåş bålälär häm fråntgä mädäd beryäpti. Qurål uşlålmägänlärgä häm iş tåpilyäpti!» ***deyä*** *piçirläb qoydi.* "«Genç çocuklar da cepheye yardım ediyor. Silah tutamayanlara da iş bulunuyor!» **diye** fısıldadı." **(194 / 1)**

3.1.2.1.2. –(i)b

Eski Türkçe döneminden başlayarak Türk dilinin her safhasında görülen ve yaygın bir kullanıma sahip olan bu ek, Özbek Türkçesinde de geniş bir kullanım alanına sahiptir.

3.1.2.1.2.1. Ekin Yapısı

Eski Türkçe döneminde ünlü ile biten tabanlara –p şekli, ünsüzle bitenlere genellikle *–ıp/–ip*, son hecesi yuvarlak ünlü olan fiil köklerine ise *–up/–üp* gelir (Gabain 2007: 84). Karahanlı Türkçesi döneminde *–p, –ıp / –ip, –up/–üp* (Hacıeminoğlu 2003: 171); Harezm döneminde (Ata 2002: 89) ve Kıpçak Türkçesi döneminde (Karamanlıoğlu 1994: 147) de benzer şekillerde kullanılır. Çağatay Türkçesi döneminde ise *–p, –ıp / –ip, –up / –üp* ve *–ban / –ben* şeklinde görülür (Eckmann 2003: 109).

Bu zarf–fiil eki Özbek Türkçesinde ünlü ile biten fiil köklerine *–b*, ünsüzle biten fiil köklerine *–ib* şeklinde getirilir.

3.1.2.1.2.2. Ekin Kullanımı

–(i)b zarf–fiil eki, iki eylemin aynı anda veya birbiri ardınca gerçekleştiğini anlatmak için kullanılır. Bundan dolayı bu zarf–fiil eki iki eylemi birbirine bağlama fonksiyonu da üstlenmiştir (Öztürk 1997: 237).

3.1.2.1.2.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı

Özbek Türkçesinde yaygın bir kullanıma sahip olan bu zarf–fiil eki, fiil kök ve gövdelerine doğrudan getirilerek kullanılmaktadır. *–b* zarf-fiili cümle içerisinde çeşitli fnksiyonlarda kullanılmaktadır.

3.1.2.1.2.2.1.1. Ekin Bağlama İşlevinde Kullanımı

–b zarf–fiilli cümleyi *"ve"* anlamıyla kendinden sonra gelen fiile bağlar.

*Nihåyät, köprik åldigä **kelib** egärdän tüşdi.* "Sonunda köprünün yanına **geldi ve** bisikletten indi." **(15 / 2)**

*Yigit velåsipedni mäysägä **yåtqızib**, suv boyigä tüşdi.* "Delikanlı bisikletini çimenin üzerine **yatırıp** su boyuna indi." **(15 / 4)**

*Dildår suvdän **båşini çıqarib** ğäzäb bilän ungä qarädi.* "Dildar sudan **başını çıkarıp** sinirle ona doğru baktı." **(16 / 5)**

*Nizåmcån undän **xicålät bolib**, köprikning näryåğıgä ötib ketdi.* "Nizamcan ondan **utanıp**, köprünün diğer tarafına geçip gitti." **(16 / 6)**

*Keçäläri yulduz tolä åsmångä **tikilib**, tünni tånggä **uläb**, quşlär näğmäsidän, suvlär şildiräşidän köngilgä älläqandäy yupänç izlärdi.* "Geceleri yıldız dolu gökyüzüne **gözlerini dikip**, geceyi tan vaktine **bağlayıp**, kuş nağmesinden, su şırıltısından gönlüne bir teselli arıyordu." **(20 / 4)**

*Yürägidä tolib–tåşgän gäplärni üzil–kesil tökib **sålmåqçi bolib**, qızını izläb yänä dälä qaräb ketdi.* "Yüreğinde dolup taşan sözleri artık **söylemeye karar verip**, kızı aramak için yine kıra gitti." **(20 / 5)**

*Nizåmcån ungä **mähliyå bolib**, qımirlämäy cävåb **(9)** kütärdi.* "Nizamcan aşırı büyülenip, kıpırdamadan ondan cevap **(9)** bekledi." **(21 / 11)**

*Ä‘zämcån vägåndän **tüşib** hämmä bilän quçåqläşib körişdi*. “Azamcan vagondan **inince** herkesle kucaklaştı.” **(24 / 1)**

*Äkäsi bir ungä, bir Dildårgä qaräb turdi–dä, birdän **årqasigä burilib** pästga qaräb çåpib tüşib ketdi.* “Ağabeyi bir ona, bir Dildar’a baktı ve birden **arkasına dönüp** aşağı doğru koşarak gitti.” **(25 / 3)**

*Nizåmcån **dädilländib**, uning ikki bilägidän mähkäm uşläb özigä qarätdi*. “Nizamcan **cesaretlenip**, onun iki bileğinden kuvvetlice kavrayıp kendine çevirdi.” **(25 / 4)**

*Keyin u **közlärini yumib** nimänidir oyläb ketdi.* “Sonra o **gözlerini yumup** bir şeyler düşünmeye başladı.” **(26 / 6)**

*Ä‘zämcån uning yelkäsigä **qolini täşläb**, mehribånlik bilän yüzigä tikildi.* “Azamcan onun omzuna **elini atıp**, şefkatle yüzüne gözlerini dikti.” **(28 / 7)**

*—Ukäsigä **öptirib**, äkäsigä tegäsänmi?* “—Kardeşine **öptürüp**, ağabeyiyle mi evleniyorsun?” **(33 / 8)**

*Birpäsdä **båşi güvilläb**, köngli gäläti boldi.* “Bir anda **başı döndü** ve içi bir garip oldu.” **(38 / 8)**

*Äz’ämcån ukäsining **ähvålini körib** däst kötärdi–dä, äyvångä ålib yåtqızib qoydi.* “Azamcan kardeşinin **halini görüp** kaldırdı ve eyvana götürüp yatırdı.” **(39 / 2)**

*Nizåmcån **ornidän turib** supädä uxläb yåtgän äkäsining tepäsigä keldi.* “Nizamcan **yerinden kalkıp** sofada uyuyan ağabeyinin başucuna geldi.” **(40 / 1)**

*Keçäläri uxlämäy rädio kärnäygä **qulåq tutib**, ålis fråntdä boläyåtgän xabärlärni eşitärdi.* “Geceleri uyumadan radyoya **kulak verip**, uzak cephede neler yaşandığına dair haberleri dinliyordu.” **(42 / 1)**

*Xatni oqırkän, **qolläri qaltiräb**, közläri becå bolib ketdi*. “Mektubu okurken, **elleri titreyip**, gözleri dertle doldu.” **(43 / 3)**

*U Nizåmcångä såvuq bir **näzär täşläb**, cåyidän qımirlämäy turäverdi. “*O Nizamcan’a soğuk soğuk bir **bakış attı ve** yerinde kıpırdamadan kaldı.” **(44 / 7)**

Nizåmcån beixtiyår årqasigä ***tisärilib*** *ungä yol berdi.* “Nizamcan gayri ihtiyari geri **geri çekilip** ona yol verdi.” **(45 / 10)**

Çålning yüzläri ***bucmäyib****, seräcin betläri kiçkinä bolib ketdi*. “İhtiyarın yüzü **buruştu ve** çizgili yüzü küçülüp gitti.” **(46 / 3)**

Çållär ***fåtihä oqib*** *orinläridän turişdi.* “Yaşlılar **dua okuyup** yerlerinden kalktı.” **(47 / 1)**

Åtä–bålä ortäsidä ötäyåtgän gäpning mä’nåsigä ***tüşünib****, u häm otirdi*. “Baba–oğul arasında geçen konuşmanın ne olduğunu **anlayıp**, o da oturdu.” **(47 / 5)**

Nizåmcån Märğılånğä ***tüşib****, üydägi ähvålni* ***tüşüntirib****, işdän boşäb keldi.* “Nizamcan Margilon’a **gelip**, evdeki durumu **anlatıp**, işten ayrıldı.” **(49 / 1)**

U bilän änçä ***gäpläşib****, tüşgä yäqın täbiäti* ***rävşän tårtib*** *üygä keldi*. “Onunla epey bir **konuşup**, öğleye yakın biraz **rahatlayıp** eve geldi.” **(49 / 2)**

Qıldän qıyıq tåpib*, cäncäl çıqårårdi*. **Bir bahane bulup** kavga çıkarırdı.” **(50 / 10)**

Bisåt–bäğälni ***şipirib****, üyni* ***şipşiydäm qılib*** *ketädi*. “Ortalığı **toplayıp**, evi **temizleyip** gidecek.” **(51 / 4)**

Nizåmcån åpäsining gäpläridän, Dildårni ketqızmä, şu üydä turäversin, degän mä’nå ***ängläb****:* “Nizamcan ablasının sözlerinden, Dildar’ı gönderme, bu evde kalsın, demek istediğini **zannetti ve**:” **(52 / 1)**

«Kelin äyämgä ***üylänib****, burçäk–burçäkdä tirikçilik qılib yürdim», deydimi?* “«Yengemle **evlenip**, köşe bucakta yaşadım» mı diyeceğim?” **(52 / 4)**

Közläri tinib*, åläm qåp–qårä zimistångä äylängändek boldi.* “**Gözleri kararıp**, dünya zifiri karanlığa dönmüş gibi oldu.” **(56 / 1)**

U birdän ***toxtäb*** *årqasigä ögirildi*. “O birden **durup** arkasına döndü.” **(57 / 1)**

Nizåmcån bårib uning ***boynidän qoçåqläb****, båşlärini, qulåqlärini ezğilädi*. “Nizamcan gidip onun **boynuna sarıldı ve** başını, kulaklarını okşadı.” **(57 / 1)**

Nizåmcån yerdän ***kesäk ålib*** *ungä åtdi*. “Nizamcan yerden **kesek alıp** ona attı.” **(58 / 4)**

*Egärdägi kişi ärävä şåtisigä **åyåq tiräb** devårdän qaräb qıçqırdı:* "Eyerdeki kişi arabanın okuna **ayak dayayıp** duvardan bakarak bağırdı:" **(60 / 5)**

*Diydårini bir **körib (33)**, Tursunbåyning älpdek qåmätini bäğrigä bir båsib ölsä ärmåni qålmäsdi.* "Yüzünü bir **görüp (33)**, Tursunbay'ın pehlivan gibi endamını bağrına bir basıp ölse gözü açık gitmezdi." **(62 / 2)**

*U här gäl Märğılån kelgänidä älbättä İkråmcånni **surişţirib**, özi Zirillämägä kelålmäsä, älbättä åldirib ketib birpäs **çäqçäqläşib**, Äldicångä ötib ketär edi.* "O, her zaman Margilon'a geldiğinde mutlaka İkramcan'ı soruşturup, kendi Zırıllama'ya gelemezse, mutlaka aldırıp biraz **sohbet edip**, Endican'a geçerdi." **(64 / 1)**

Häli nämi kötirilmägän supägä häm boyrä töşäb, şålçä yåzilgän. "Daha nemi geçmeyen sofaya da hasır **döşeyip**, küçük halı serilmiş." **(67 / 8)**

*Räyimberdi çåyni **şimirip**, piyålä çetini yengigä ärtdi–dä, dästürxångä qoydi.* "Rayımberdi çayı **içip**, kâse kenarını yenine sildi ve sofraya koydu." **(68 / 6)**

*Er–xåtin supädä **otirib**, yålğız bålägä uzåq ümr tiläb uxlämäy tünni tånggä uläşärdi.* "Karı–koca sofada **oturup**, biricik yavrularına uzun ömür dileyerek uyumadan sabah ederlerdi." **(69 / 4)**

*Änhår suvi äväl **qızğış bolib**, keyin bir qåräyib åldi–dä, cilväläri eritilgän kümüşdek åqarib ketdi.* "Irmak suyu önce **kızıllaşıp**, sonra bir kararıyordu ve güzel görünüşü, eritilen gümüş gibi beyazlaşıyordu." **(70 / 3)**

*İkråmcån bålälik izläri tüşgän yollärdän, tår köçälärdän yåğåç åyåq bilän älläväqtgäçä **kezib** üyigä qäytdi.* "İkramcan çocukluğunun geçtiği yollardan, dar sokaklardan tahta ayakla geç vakte kadar **gezip** evine döndü." **(71 / 6)**

*Åciz uçqunlär ätråfgä **säçräb**, söndi.* "Cılız kıvılcımlar etrafa **sıçradı ve** söndü." **(72 / 7)**

*Keyin İkråmcån äyvångä **kelib** bir qoligä tirälib otirdi.* "Sonra İkramcan eyvana **gelip** bir elini dayayarak oturdu." **(72 / 7)**

*Şuning üçün häm kiyimlärini åftåbgä yåymäy üyning özidä **qåqib, şämållätib**, yänä sändıqqa sålib qoyärdi.* "Bunun için de kıyafetlerini güneşe sermeden evinin içinde **çırpıp**, **havalandırıp** yine sandığa yerleştirirdi." **(74 / 1)**

*Behi şåhidä müdräyåtgän tåvuq qanåtini bir **pätillätib**, cim boldi.* “Ayva dalında pinekleyen tavuk kanadını bir **patırdatıp**, sessizleşti.” **(75 / 1)**

*Uruş çäqmåğı **çäqib**, ådäm **ölib**, şähärlär yånäyåtgän künlärning biridä kimsäsiz Näymän çöligä qaräb ikki åtlıq bårärdi **(41)**.* “Savaş ateşinin **yanıp**, insanların **ölüp**, şehirlerin yandığı günlerin birinde tenha Nayman çölüne doğru iki atlı gidiyordu **(41)**.” **(76 / 1)**

*Xaltäçäsidän mäxårkä **ålib** oräy båşlädi.* “Küçük çantasından tütün **alıp** sarmaya başladı.” **(78 / 2)**

*Tåğa **ögirilib** ungä mä’nåli qaräb qoydi.* “Dayı **dönüp** ona anlamlı bir şekilde baktı:” **(78 / 2)**

*İkki kün şu çölning u båşidän **kirib**, bu båşidän çıqqanmiz.* “İki gün bu çölün bir başından **girip**, diğer başından çıkmıştık.” **(78 / 5)**

*Xurcunning bir közidägi kättä şişä bällåndägi suvni **äväläy ålib** çåynäkni suvgä **toldirib**, tägigä ot qaläb yubärişdi.* “Heybesinin bir gözünde bulunan büyük şişedeki suyu **özenle alıp** çaydanlığa suyu **doldurdu ve** altına ateş attı.” **(79 / 4)**

*Tåğä nån uşätärkän, İkråmcänning yåğäç åyåğıgä **qaräb** bir müddet nimänidir oyläb qåldi.* “Dayı ekmeği bölerken, İkramcan’ın tahta ayağına **bakıp** bir müddet bir şeyler düşündü.” **(79 / 10)**

*İkråmcån åt cilåvini egär qåşigä åmånätginä **çulğäb** tål tägigä keldi.* “İkramcan at gemini eğer yanına iğreti **bağlayıp** söğüt altına geldi.” **(81 / 1)**

*Şu cåylärdä qamiş **yåqib**, båtqåq **qazib**, çivingä tälänib qışlåq qurämiz.* “Buralarda kamış **yakıp**, bataklık **kazıp**, sivrisineğe **ısırılıp** köy kuracağız.” **(84 / 3)**

*U piyåläni nämätgä **qåyib**, täşqarigä çıqdi.* “O, kâseyi kilimin üzerine **koyup**, dışarıya çıktı.” **(86 / 8)**

*Nåtäniş kişi endi ikki tizzäsini **quçåqläb** qårångılikkä såkin tikilgäniçä qımirlämäy otirärdi.* “Yabancı adam şimdi iki dizini **kucaklayıp** karanlığa sessizce gözlerini dikerek kıpırdamadan oturuyordu.” **(86 / 9)**

*U ming xıl xayållär bilän kiçkinäginä tutunçädän ibårät visåtini **qoltıqläb** İkråmcånning årqasidän täşqarigä çıqdi.* "O, bin çeşit düşünce ile küçük bohçadan ibaret servetini **kucaklayıp** İkramcan'ın arkasından dışarıya çıktı." **(88 / 3)**

*Äççıq xordädän **içib**, bittä terläsäng, zårä tüzälib qålsäng.* "Acı pirinç çorbasından **içip** bir terle, inşallah iyileşeceksin." **(89 / 7)**

*Älläqaçån **qabrgä qoyilib**, tupråğı såvugän ånäsini çaqırädi.* "Çoktan **mezara koyulup**, toprağı soğuyan annesini çağırıyordu." **(92 / 7)**

*Sändäl çetidä közini åçmäy uyğåq yåtgäniçä şu yäqın künlärdä körgän keçirgänlärini **unutib**, ävvälgidek öz üyimdämän, deb oylägän edi.* "Sandal kenarında gözünü açmadan uyanık yattığında bu yakın zamanda yaşadığı şeyleri **unutup**, önceki gibi kendi evimdeyim, diye düşünmüştü." **(93 / 5)**

*Cännät xålä tåkçädän **kåsä ålib**, bir åzdän keyin mästävä kötärib keldi.* "Cennet teyze raftan **kâse alıp**, biraz sonra içine mastava koyup geldi." **(95 / 2)**

*Nizåmcån birdän **låhäs bolib** yänä yåstıqqa båş qoydi*. "Nizamcan birden **bunalıp** yine yastığa başını koydu." **(95 / 6)**

*Cännät xålä uning üstigä İkråmcånning **tonini yåpib** yåstığını tüzätti. "*Cennet teyze onun üstüne İkramcan'ın **montunu örtüp** yastığını düzeltti. **(95 / 7)**

*Cännät xålä sorining şålçä yåzılmägän täxtäsigä **körpäçä yåzib** uni ötqızdi*. "Cennet teyze çardağının kilim serilmemiş tahtasına **minder yayıp** onu geçirdi." **(98 / 8)**

*Totixån **köz yåşlärini ärtib**, Cännät xålägä täskin berä båşlädi*. "Totıhan **gözyaşlarını silip**, Cennet teyzeyi teselli etmeye başladı." **(99 / 4)**

*Eşikdän leytenänt fårmäsini kiygän yigit kirdi, hämmä **ögirilib** ungä qaräb åldi*. "Kapıdan teğmen üniforması giymiş delikanlı girdi, herkes **dönüp** ona baktı." **(100 / 5)**

*Leytenänt qızil qutiçädän **årdenni ålib** ungä tåmån kelä båşlädi.* "Teğmen kırmızı kutudan **nişanı alıp** ona doğru gelmeye başladı." **(103 / 3)**

*İkråmcån bolsä sähnä ortäsidä **toxtäb**, mengämikän, ädäşäyåtgäni yoqmikin, degändek ikkilänib turärdi.* “İkramcan ise sahne ortasında **durup**, bana mı, yanılıyor muyum acaba, der gibi tereddüt ediyordu.” **(103 / 3)**

*Leytenänt **kelib** uning kökrägigä årdenni täqib qoydi.* “Teğmen **gelip** onun göğsüne nişanını taktı.” **(103 / 3)**

*Zäl säl tinçigändän keyin Tåğa Ümmätäli bilän İkråmcånni **täbrikläb**, sözni bähårgi işlärgä burdi:* “Salon biraz sakinleştikten sonra Dayı Ümmetali ile İkramcan’ı **tebrik edip**, sözü baharla ilgili işlere çevirdi.” **(103 / 6)**

*Klüb içi dim bolib ketgänidän **terläb**, çänqagän edi.* “Kulübün içi havasız olduğundan **terleyip**, susamıştı.” **(106 / 3)**

*İkråmcån bir **silkinib** undän tirsägini boşätdi*. “İkramcan bir **silkinip** ondan direseğini kurtardı.” **(109 / 3)**

*Köpçilik **ornidän turib** ulärgä soridän cåy körsätdi.* “Çoğu **yerinden kalkıp** onlara çardaktan yer gösterdi.” **(112 / 3)**

*U säl därmångä kirsä bu yaxşi, mehribån ådämlärgä mingdänming **rähmät äytib** yänä båşi åqqan tåmångä qaräb ketmåqçi edi.* “O biraz iyileşse bu iyi, şefkatli insanlara binlerce kez **teşekkür edip**, yine aklının estiği tarafa doğru gitmek istiyordu.” **(113 / 3)**

*Birpäsdä devår **opirilib** åşxånäning içi körindi*. “Bir anda duvar **çöküp** mutfağın içi göründü.” **(116 / 6)**

*Çöntägidän büklängän **qåğåz ålib** burdä–burdä qılib yirtib täşlädi.* “Cebinden katlanmış **kâğıdı alıp** parça parça edip yırtıp attı.” **(120 / 4)**

*Räyimberdi Tåğa Ümmätälining üyidä håfızlärning xånişigä **qulåq sålib** tizzäsigä urib tebränib otirärdi.* “Rayımberdi dayı Ümmetali’nin evindeki hafızların okumalarına **kulak verip** dizine vurup sallanarak oturuyordu.” **(120 / 6)**

*Bu päyt Nizåmcån åşxånädä oçåqqa **ot qaläb**, nimädir pişiräyåtgän edi.* “O zaman Nizamcan mutfakta ocağa **ateş koyup**, bir şey pişiriyordu.” **(122 / 2)**

*Cännät xålä ungä **sälåm berib**, erigä qarädi*. “Cennet teyze ona **selam verip**, kocasına baktı.” **(123 / 1)**

*İkråmcån ärıqdä **betini yuvib** qıyigigä ärtä–ärtä ungä itåätkårlik bilän ergäşdi*. “İkramcan arkta **yüzünü yıkayıp** kuşağına sile sile onu itaatkârlıkla takip etti.” **(123 / 6)**

*Tåğa trubkäni **cåyigä qoyib** İkråmcångä qarädi.* “Dayı ahizeyi **yerine koyup** İkramcan’a baktı.” **(124 / 5)**

*İşdän qäytgänläridä **üylärigä bårib** ertägä ketişlärini bildirib qoy*. “İşten döndüklerinde **evlerine gidip**, sabaha gideceklerini haber ver.” **(125 / 2)**

*İkråmcån idårädän **çıqib** toppä–toğri Tåğaning üyigä qaräb ketdi.* “İkramcan yönetimden **çıkıp** dosdoğru Dayı’nın evine doğru gitti.” **(125 / 5)**

*İkråmcån u bilän **sälåmläşib** bir çekkägä otirdi*. “İkramcan onunla **selamlaşıp** bir kenara oturdu.” **(127 / 9)**

*Cännät xåläning **közläri çäqnäb**, älläqandäy ümid uçqunläri yångändek boldi.* “Cennet teyzenin **gözleri parlayıp**, ümit kıvılcımları yanmış gibi oldu.” **(129 / 5)**

*U qattıq häyäcångä tüşgänidän **gäpini yoqatib**, turgän cåyidä åğırligini gåh öng åyåğıgä, gåh sol åyåğigä **täşläb** entikärdi.* “O büyük heyecana kapıldığından söyleyeceğini unutup, durduğu yerde ağırlığını kâh sağ ayağına, kâh sol ayağına **verip** boğulur gibi oldu.” **(130 / 8)**

*Nizåm peşänäsini **uqaläb**, birpäs cim turdi–dä, cävåb berdi:* “Nizamcan alnını **kaşıyıp**, bir an sessiz kaldı ve cevap verdi:” **(131 / 7)**

***Çıråq yåqib**, oçåqqa ot qalädi.* “**Yağ lambasını yakıp**, ocağı yaktı.” **(133 / 2)**

*Nizåmcån qaynåğı ölgän sämåvärni **silkib** åtäşxånädä kül båsib qålgän çoğni älängalätib yubårdi.* “Nizamcan kaynamış geçmiş semaveri **silkip**, ocaktan kül basmış koru tutuşturuverdi.” **(133 /4)**

*Årqasidägi yästıqni yänigä **tårtib** birpäsdä uxlädi qåldi*. “Arkasındaki yastığı yanına **çekip** bir az sonra uykuya daldı.” **(134 / 1)**

*Äynıqsä, oşä küni Kärimcån degän ortåğı **(76)** üygä kelgändä çåy dämläb pätnisdä ikkitä nån ålib çıqib åldigä qoygändä, dädäsi uni **çetgä çäqırib**, yüzigä ikki tärkäsi urib pätnisdägi nånni qäytärib üygä ålib kirib ketgäni sırä esidän çıqmäydi.* "Özellikle, o gün Kerimcan adlı arkadaşı **(76)** gelince çay demleyip tepside iki tane ekmek götürüp önüne koyunca, babası onu **köşeye çekip**, yüzüne iki tokat atıp tepsisindeki ekmeği geri alıp eve girdiği an hiç aklından çıkmıyordu." **(135 / 1)**

*Ärıq boyidä boynini çözib turgän xoråz ikki qanåtini **silkib**, birdän qıçqirib yubårdi*. "Ark boyunda boynunu uzatan horoz iki kanadını **silkip**, birden ötüverdi." **(136 / 4)**

*U dåimä **eşäk minib**, qışlåqmä–qışlåq çårbåzårçilik qılärdi*. "O daima **eşeğe binip**, köyden köye çerçicilik yapardı." **(137 / 1)**

*Ulärni **terib**, sävät bittäläb **cåyläb**, irigän–çirigänlärini üydägilärgä **qåldirib** båzårgä ålib ketärdi.* "Onları **toplayıp**, sepete tek tek **yerleştirip**, çürüklerini evdekilere **ayırıp** pazara götürürdü." **(137 / 2)**

*Åpäsi bir küni ortåğı ergä tegäyåtgänidä **toygä ketib** yärim keçäsigäçä qålib ketdi.* "Ablası bir gün arkadaşı evleneceğinde **düğüne gidip** gece yarısına kadar kalmıştı." **(140 / 3)**

*Zebixån därråv **åvqat pişirib**, ciyänlärigä yedirdi.* "Zebihan hemen **yemek pişirip**, yeğenlerine yedirdi." **(141 / 2)**

*Hättå u ortåqlärigä mäqtänib, fälån qızni bir läqıllätämän körib qoyäsänlär, derdi–dä, **gäråv båyläşib**, qızlär bilän birån cåygä vå'däläşärdi*. "Hatta o arkadaşlarına hava atıp, filan kızı bir kandırırsam görürsünüz, derdi ve **iddiaya girip**, kızlar ile bir yerde buluşmaya sözleşirdi." **(143 / 1)**

*Åtäyniläring **(82)** bilän **gäråv bäyläşib** meni çäqirding*. "Arkadaşların **(82)** ile **bahse girip** beni çağırdın." **(145 / 5)**

*Tursubåy qollärini muştläb årqasidän qaräb turgäç, keyin **qol siltäb**, qızning årqasidän ketdi.* "Tursunbay ellerini yumruk yapıp arkasından baktıktan sonra **el sallayıp** kızın peşinden gitti" **(145 / 8)**

*Zirillämägä şu väcåhätdä kirib bårişdän **istihålä qılib**, yol çetidägi teräk tägigä kelib otirdi.* "Zırıllamaya bu halde girmekten **endişe edip**, yol kenarındaki kavak altına gelip oturdu." **(146 / 1)**

*Bä'zän esä **insåfgä kelib**, äståydil üzr sorämåqçi bolärdi*. "Bazen de **insafa gelip**, içten özür dilemek istiyordu." **(147 / 3)**

*Pärdä yåpilgändä Tolänbåy **sähnägä çıqib**, tüşüntirdi*: "Perde kapandığında Tolanbay **sahneye çıkıp**, izah etti:" **(148 / 1)**

*U cudä köp gäräng bolib yürgäç, qızning **yålini tösib**, gåldiräb muhäbbät izhår qıldi*. "O çok fazla afallayınca, kızın **yolunu kesip**, mırıldanarak sevgisini açıkladı." **(149 / 2)**

*Hämån şämål nåvdälärni bir–birigä **äyqaş–uyqaş qılib**, håvli yüzidägi qåğåz pärçälärini u yåqdän–bu yåqqa uçirib yürärdi*. "Hala rüzgâr filizleri birbirine **çarptırıp**, avlu üzerindeki kâğıt parçalarını o tarafa, bu tarafa uçuruyordu." **(152 / 5)**

*Şamål **küçäygändän küçäyib**, bulutni sürib ketdi*. "Rüzgâr **gittikçe güçlenerek esip**, bulutu sürükledi." **(156 / 1)**

*Cännät xålä eşikkä **qulf urib** uning åldigä keldi*. "Cennet teyze kapıya **kilit takıp** onun yanına geldi." **(158 / 1)**

*Bundän taşqari, keçä qåråvul **xånädånlärning eşigini qåqib** ertäläb hämmäning idärä åldigä toplänişini äytgän edi*. "Bunun dışında, gece bekçisi **evlerin kapısını çalıp** sabahleyin herkesin yönetim önünde toplanmasını söylemişti." **(158 / 6)**

*Tåğa **qolini kötärib** gälä–gåvurni båsdi*. "Dayı **elini kaldırıp** gürültü–patırtıyı susturdu." **(159 / 6)**

*İkråmcån åtgä bir–ikki aççıq **qamçi båsib**, åldingä ötib ketdi*. "İkramcan ata bir iki acı **kamçı vurup**, öne geçti." **(162 / 1)**

*U **toxtäb**, åyåq åstidä yåtgän börini miltıq qondåğı bilän ağdärdi*. "O **durup**, ayak altında yatan kurdu tüfeğin kandağıyla çevirdi." **(165 / 1)**

*Keç kirib, qårångılik båşlängändä hämmä **cäm bolib**, kättä çådir içidä, tåşfånär yåruğıdä çåyxorlik qılib, u yåq–bu yåqdän gäpläşib otirärdi.* “Akşam olup, karanlık bastırdığında herkes **toplanıp**, büyük çadır içinde, taş fener ışığında çay içip, havadan sudan konuşuyordu.” **(166 /3)**

*Nizåmcån uning ähvål–ruhiyäsini sezib turgänidän fånär piligini **pasäytirib**, täşqarigä çıqib ketä qåldi.* “Nizamcan onun halini anladığından fenerin fitilini **indirip**, dışarıya çıkıp gitti.” **(170 / 5)**

*Uruşgä **bårib**, qåni bilän åqläsin*. “Savaşa **gidip**, kanı ile ödesin.” **(179 / 8)**

*Tåğa u bilän **xayrläşib** åtdä Zirillämägä qaräb ketdi*. “Dayı onunla vedalaştı ve atına binip Zırıllamaya doğru gitti. ” **(180 /1)**

*İkki tål årälığigä tårtilgän simgä **mäşälä åsib**, yåndirib yubårişdi*. “İki söğüt arasına gerilen tele **meşale asıp**, yakmışlardı.” **(190 / 1)**

*—Üçtä tänkni **yåndirib**, åltitä nemisni äsir **(109)** ålibdi.* “—Üç tane tankı **yakıp**, altı tane Alman askerini esir **(109)** almıştı.” **(190 / 4)**

*Bir vaqt **gäpdän gäp çıqib**, u priyåmnikni qandäy qolgä tüşirgänini hikåyä qılib berdi:* “Bir gün **laf lafı açtı ve** o radyoyu nasıl aldığının hikâyesini anlatıverdi:” **(191 / 6)**

*Ävtåmätni **boynimdän ålib**, sekin tänk yånigä ormäläb bårdim*. “Makineli tüfeği **boynumdan alıp**, sakince tankın yanına sürünerek gittim.” **(192 / 1)**

*U årqasigä **ögirilib**, xåtinigä qol silkib qoydi.* “O arkasına **dönüp**, karısına el salladı.” **(196 / 1)**

*Tursunbåy **yuvinib, kiyinib** keldi*. “Tursunbay **yıkanıp**, **giyinip** geldi.” **(204 / 3)**

*Komendant yårdämçisi ungä **båşdän–åyåq räzm sålib**, båşini säräk–säräk qıldi:* “Komutan yardımcısı onu **baştan aşağı süzüp**, başını iki yana salladı:” **(206 / 6)**

*Nävbätçi u bilän vägångä keldi–dä, bår närsälärni bir–bir **közdän keçirib**, ungä cävåb berdi*: “Nöbetçi onunla vagona geldi, bütün eşyalarını bir bir **gözden geçirip**, ona cevap verdi:” **(206 / 12)**

*U **muştini tugib**, közini bir nuqtägä tikkäniçä qımirlämäsdi*. "O **yumruğunu sıkıp**, gözünü bir noktaya dikerek kıpırdamadan duruyordu." **(209 / 1)**

*Xudå xåhläsä, özim **sämåvär qåyib** çårsi båğläymän.* "Allah izin verirse, ben semaverini **koyup**, kuşağını bağlayacağım." **(212 / 2)**

*Håzir u işini **bitkäzib** endiginä sorigä kelib otirgän edi.* "Şimdi o işini **bitirip** daha yeni çardağa gelip oturmuştu." **(217 / 1)**

*Zebixån uning **åğzigä tikilib**, häyrån qaräb turärdi*. "Zebihan onu dikkatle dinliyip, şaşkın bakıyordu." **(222 / 3)**

*İkråmcån bolsä **åzib**, çöp bolib ketgän edi*. "İkramcan ise **zayıflayıp**, çöp gibi olmuştu." **(225 / 7)**

*Xırälik qılib etägidän tårtävergändän keyin ketmånini märzägä **ulåqtirib**, mähällägä qäytişgä mäcbur boldi.* "Huysuzluk edip eteğini çekiştirince çapasını yola **atıp**, mahalleye dönmeye mecbur kaldı. **(228 / 5)**

*Bålä qızärib ketgän **qulåğini uşläb**, burnini tårtä–tårtä ornidän turdi*. "Çocuk kızaran **kulağını tutup**, burnunu çeke çeke yerinden kalktı." **(229 / 9)**

*Bålä çilläkkä orälgän ming ulåq ipni şimining çöntägidän **ålib** värräkning qåvzåğigä ulädi*. "Çocuk ince tahtaya dolanan bin kere düğümlenmiş ipi pantolonun cebinden **alıp** uçurtmanın kamışına ekledi." **(230 / 6)**

*Tolänbåy qumğåndä **suv keltirib** tändir åğzigä qoyib ketdi.* "Tolanbay ibrikte **su getirip** tandır ağzına koydu." **(232 / 9)**

*İkråmcån Tåğa bilän **körişib**, uni sorigä båşlädi*. "İkramcan Dayı ile **görüşüp**, onu çardağa getirdi." **(233 / 5)**

*Tåğa **ornidän turib**, gäpirib nimä qıläsän, körsätib qoyä qålmäysänmi, deb qåldi.* "Dayı **yerinden kalkıp**, anlatıp ne yapacaksın, gösteriversen olmaz mı, dedi." **(233 / 7)**

*Nizåmcån, nimä boldi ekän, xåliråq **cåy tåpib (135)** yığläb–yığläb älämini båsib keläyåtgänmikin, deb oylädi*. "Nizamcan ne olduysa, boş **yer bulup (135)** ağlaya ağlaya üzüntüsünü bastırmış geliyor galiba, diye düşündü." **(235 / 5)**

*Bir çål ulärgä **lämpämåy quyib**, piligini qırqib täyyårläb qoyärdi*. "Bir ihtiyar onlara **lamba yağı koyup**, fitilini kesip hazırlıyordu." **(236 / 6)**

*Nizåmcån tüşidä **körib**, öngidä häyrån qålgändek gängib turärdi.* "Nizamcan rüyasında **görüp**, gerçekte şaşırmış gibi sersemleşmişti." **(243 / 4)**

*Üstidägi fufäykäsini märzägä **ulåqtirib** åståydil işgä berilib ketdi.* "Üstündeki kalın gömleğini yola **atıp** sakince kendini işe verdi." **(244 / 1)**

*Ulärning här ikkåvi häm **åtdän tüşib** ävväl Tåğa bilän, keyin İkråmcån bilän qol ålib körişişdi.* "Onların her ikisi de **attan inip** önce Dayı ile sonra İkramcan ile el sıkıştı." **(247 / 4)**

*Såvun tegmägän betläri kir, häm körpä, häm töşäk ornini båsgän tonining yengläri **titilib**, etäkläri bälçıqqa belängänidän dåğ båsib ketgändi.* "Sabun değmemiş yüzü kir, hem yorgan, hem döşek yerini tutan kaftanın yenleri **yırtılıp**, etekleri balçığa bulandığından leke leke olmuştu. **(251 / 6)**

*Ungä qaräb turgän ånäning **yüräk–bağri ezilib**, közläridän molt–molt yåş dumälärdi.* "Ona bakan annenin **yüreği parçalanıp**, gözlerinden üzüntüyle yaşlar döküldü." **(253 / 4)**

*Birdän äçimsıq **ter hidi kelib** ånä dimåğigä urildi.* "Birden acımsı **ter kokusu gelip** annenin genzine vuruldu." **(254 / 10)**

*Hämån **läbini yäläb**, båşqa oylär bilän åvårä edi.* "Hâlâ **dudağını yalayıp**, başka düşüncelerle meşguldü." **(255 / 2)**

*Ätråfgä åstä **räzm sålib**, sekin qamişlär åräsidän båş çıqardi*. "Etrafa yavaş dikkatli baktı ve sessizce kamışlar arasından başını çıkardı." **(256 / 3)**

*Bålä **xatni ålib**, elektrgä sålib, konvert üstidägi yåzuvni oqidi.* "Çocuk **mektubu aldı ve** lambaya tutarak, zarf üstündeki yazıyı okudu." **(271 / 5)**

*Qoli büklängän konvertgä **tegib** uni ätäyin beixtiyår ålgändek qılib közi yaqınigä ålib keldi.* "Eli, bükülen zarfa **değip** onu hususi gayri ihtiyari almış gibi yapıp gözü önüne getirdi." **(273 / 10)**

*Åqsåqål köçägä çıqqandän keyin säl nari **bårib** yänä årqasigä qarädi.* "Aksakal sokağa çıktıktan sonra biraz öte **gidip** yine arkasına baktı." **(275 /2)**

*Kättäsi körpädän **båş çıqarib** büväsigä maqtängännämå qarädi.* "Büyüğü yorgandan **başını çıkarıp** dedesine övünerek baktı" **(276 / 5)**

*Åqsåqål yånini kävläb törttä on somlikni **ålib** qızigä uzätdi.* "Aksakal cebini kurcalayıp dört tane on somluğu **alıp** kızına uzattı." **(278 / 2)**

*Nizåmcån bir qoli bilän tål nåvdäsigä **åsilib**, bir qolini ålmägä uzätyäpti.* "Nizamcan bir eli ile söğüt dalına **tutunup**, bir elini elmaya uzatıyordu." **(280 / 3)**

*Bäländ **tepägä çıqib** temir yoldä ketäyåtgän påezdgä qaräb qåçgänimiz esingdädir.* "Yüksek **tepeye çıkıp** demiryolunda giden trene doğru kaçtığımız aklındadır." **(281 / 1)**

*Dildår taxmåndän **körpä ålib** üstigä yåpib qoydi.* "Dildar yüklükten **yorgan alıp** üstüne örttü." **(286 / 1)**

*Risålät ergä tegib üç båläli bolgändä häm kirlärini bir **boxçä qılib** ånäsinikigä keltirib täşlärdi.* "Risalet evlenip üç çocuğu olduğunda da kirli çamaşırlarını bir **bohça yapıp** annesine getirirdi." **(292 / 6)**

*Üyigä xåtinlärni **yığib** pätefån qoygäni qoygän edi.* "Evine kadınları **toplayıp** gramafon çalıp oynardı." **(292 / 6)**

*Båşini bir silkib Dildår bergän qåğåzni nimçäsining **çöntägigä sålib** indämäy päykälgä kirib ketä båşlädi.* "Başını sallayıp Dildar'ın verdiği kâğıdı yeleğinin **cebine koyup** sessizce tarlaya girip gitmeye başladı." **(298 / 5)**

*Kün yåyilmäsdän u örik sålingän çeläklärni eşäkkä yükläb özi häm, neväräsi häm båşigä bittädän **sävätni qoyişib**, eşäk ketidän Märğilångä cönäşdi.* "Güneş yükselmeden o kayısı koyulan kovaları eşeğe yükleyip kendi de, torunu da başına birer **sepet koyup** eşek arkasından Margilon'a gittiler." **(299 / 4)**

*Gåhidä såtädigän närsäsi bolmäy qålsä, båzår därvåzäsidä turib ålib muhtåclikdän såtgäni ålib çıqilgän närsälärni **ärzån–gäråvgä ålib**, **içkärigä åpkirib**, ikki bäräväriga såtädi.* "Bazen de satacak bir şey olmazsa, pazarın ana kapısında

durup ihtiyaçtan dolayı satılan şeyleri **ucuza alıp**, **içeriye götürüp**, iki katına satardı.” **(300 / 6)**

«*Çaquvdän boldimi, xudådän boldimi», işqılib, militsiyä* ***däräk tåpib*** *üyini båsdi.* “«İhbardan mı oldu, Allah’tan mı oldu», bir sebepten, polis **delil bulup** evini bastı.” **(301 / 1)**

U pul uşlägändä xuddi päşşä tutäyåtgändek ***näfäsini içigä yutib*** *birdän täp etib, päncäsi bilän båsärdi.* “O parayı avuçladığında tıpkı sinek tutmuş gibi **nefesini içine çekip** birden pat diye, avucuyla eziyordu.” **(302 / 1)**

Eski doppilärni ***tiyingä ålib****, siyåhgä boyäb, somgä såtdi.* “Eski takkeleri **tiyine alıp**, siyaha boyayıp, soma satıyordu.” **(303 / 5)**

Käsälxånälärdä çıqındi bolgän eski çåyşäblärni üygä ålib kelib, ***böläk–böläk qıldirib****, qızigä mäşinädä çetini båstirdi.* “Hastanelerde kalıntı olan eski çarşafları eve getirip, **parça parça yaptırıp**, kızına makinede köşesini bastırttı.” **(303 / 5)**

Yuvdirib, däzmållätib *çetigä qızil siyåhdä çızıq tårtib dästromål qılib båzårgä ålib çıqdi.* “**Yıkatıp**, **ütületip** kenarına kırmızı siyah çizgi çekip mendil yaparak pazara götürdü.” **(303 / 5)**

Ådämlär ketib bolgändän keyin yånidän ***nåsqåvåğini ålib*** *bir çekimni tilining tägigä täşläb ketäverärdi.* “İnsanlar gittikten sonra cebinden **tütününü alıp** bir çekimliği dilinin altına bırakıverirdi.” **(305 / 4)**

Neväräsi båşidä säväti bilän ötgän–ketgängä ***üngräyib*** *gåh årqadä qålädi, gåh undän özib ketädi*. “Torunu başında sepeti ile geçip gidenlere **bakınıp** kâh geride kalıyor, kâh onu geride bırakıp gidiyordu.” **(308 / 3)**

Özi ***ğişt quyib****, özi devår kötärdi.* “Kendi **kiremit koyup**, kendi duvar örmüştü.” **(311 / 1)**

Risålät durädgår çåldän ***pulni ålib****, yåqasigä* ***qol suqib****, kökrägigä cåylärkän, birdän Nizåmcångä közi tüşib qåldi*. “Risalet dülger ihtiyardan **parasını alıp**, yakasından **elini sokup**, göğsüne yerleştirirken, birden Nizamcan’a gözü takıldı.” **(312 / 3)**

*Nizåmcån şundäginä özigä **räzm sålib**, kiyim–båşining tutdek tökilib ketgänini bildi.* “Nizamcan öylece kendine **dikkatle bakıp**, kıyafetlerinin dut gibi döküldüğünü anladı.” **(313 / 8)**

*Xåtin båşim bilän **örik såtib**, **bådring såtib** åvqatgä qaräyäpmän.* “Kadın başıma **kayısı satıp**, **salatalık satıp** evi geçindiriyorum.” **(317 / 9)**

*U yånidän üç yüz somçä **pul ålib** åpäsigä berdi*. “O cebinden üç yüz som **para alıp** ablasına verdi.” **(318 / 1)**

*Äzån päytläridä **turib**, tå bärg åftåbdä ilib qålmäsdän **kesib**, işigä çıqqunçä taxt qılib qoyärdi.* “Ezan zamanında **kalkıp**, daha yaprak güneşte ısınmadan **kesip**, işe çıkana kadar düzeltip koyardı.” **(320 / 1)**

*Keçgä bårib **calä quyib**, tång åtgünçä måmaqaldiråq gümbürläb çıqdi*. “Akşama doğru **sağanak yağmur yağdı ve** tan ağarıncaya kadar gök gürüldedi.” **(321 / 5)**

*Hämmä özigä imårät üçün **cåy ålib**, ğişt terib tikläb qoygändä bu ådäm heç närsä qılmädi.* “Herkes kendine bina için **yer alıp**, tuğla örerken bu adam hiçbir şey yapmadı.” **(322 / 2)**

*Şåşib yånidän xatni **çıqazib** qoligä berdi*. “Hızla cebinden mektubu **çıkartıp** eline verdi.” **(329 / 4)**

*Nizåmcån **näsåsni ålib** çaqqån–çaqqån yel berä båşlädi*. “Nizamcan **pompayı alıp** hızlı hızlı hava basmaya başladı.” **(333 / 11)**

*Äsrårä Kärimcån bilän häm ävväl **urişib**, **yumdäläşib**, keyin uni yaxşi körib qålgän.* “Esrare Kerimcan ile de önce **kavga edip**, **didişip**, sonra onu sevmişti.” **(335 / 2)**

*Kärimcån bir **qızärib**, bir **bozärib** tişini qıçirlätärdi–yü, indäyålmäsdi*. “Kerimcan **kızarıp**, **bozarıp** dişini gıcırdatırdı ve sesini çıkaramazdı.” **(335 / 2)**

*Äytgänigä könmäsäm köpçilik ortäsidä şärmändä qılädi, deb u yåq–bu yåğini **tüzätib**, keyin uning közigä körinärdi.* “Söylediğine razı olmazsam herkesin ortasında rezil edecek, diye o orasını burasını **düzeltip**, sonra onun karşısına geçerdi.” **(335 / 2)**

*Äsråräning zvenosi gözälärini **yägänädän çıqarib**, birinçi qurtni häm **tutib** tämåm qılgän.* “Esrare’nin ekibi pamuklarını **seyreltip**, ilk ipek böceğini de **tutup** bitirmiş.” **(337 / 11)**

*Såyning närigi täräfıdägi yaqındä Äsråräning qızläri källäkläb ketgän tutlärgä ärqåndän **belänçäk qılib**, ulärning bålälärigä Åyşä ämmä degän kämpirni işgä sålib ulärgä yårdämgä bårdi.* “Vadinin öte tarafında geçende Esrare’nin kızları budanan dutlara halattan **salıncak yapıp**, çocuklarına Ayşe hala isimli ihtiyarı bakması için görevlendirip onlara yardıma gitti.” **(338 / 1)**

*Birdän **şämål esib** birpäsdä borångä äylänib ketdi.* “Birden **rüzgâr esip** bir anda borana dönüşüverdi.” **(338 / 3)**

*Såy **quturib**, **låyqalänib**, **köpirib** åqardi*. “Vadi **kudurup**, **bulanıp**, **köpürüp** beyazlaştı.” **(338 / 3)**

*Åtlıqlär egär åldigä, årqasigä bålä **mindirib**, birini **åpiçläb**, birini qolidä kötärib ålib ketişdi.* “Atlılar eğerin önüne, arkasına çocuk **bindirip**, birini sırtına **bindirip**, birini elinde kaldırıp götürdüler.” **(341 / 1)**

*U **çåy çaqirib** tål tågidägi pälås sålinmägän sorigä åmånätginä otirdi.* “O **çay isteyip** söğüt altındaki kilim serilmeyen çardağa iğreti oturdu.” **(342 / 6)**

*Çål **ornidän turib** åmbårxånäning eşigini åçdi.* “İhtiyar **yerinden kalkıp** ambarın kapısını açtı.” **(345 / 9)**

*Nizåmcånning **källäsi ğuvilläb**, qolläri muştgä äyländi*. “Nizamcanın **başı uğuldayıp**, elleri yumruğa dönüştü.” **(348 / 6)**

*Qol tåmirläri **kökärib**, terisi turtib çıqib qåpti*. “El damarları **morarıp**, derisi şişti.” **(348 / 9)**

*Nizåmcån qumğånni **ulåqtirib** åvåz kelgän täräfgä çåpä båşlädi.* “Nizamcan ibriği **bırakıp** sesin geldiği tarafa doğru koşmaya başladı.” **(350 / 2)**

*Nizåmcån çådir çetidägi Cännät xåläddän qålgän **qutini åçib**, gäzetägä orälgän yårlıqni åldi.* “Nizamcan çadır köşesindeki Cennet teyzeden kalan **kutuyu açıp**, gazeteye sarılmış belgeyi aldı.” **(352 / 5)**

*Nizåmcån häm ketmånini çådir åldigä **täşläb**, çeläkning çetidän suv quyib qol yuvişgä qıynäläyåtgän Zebixångä kruckädä quyıb berä båşlädi*. "Nizamcan da çapasını çadır yanına **bırakıp**, kovanın kenarından su döküp el yıkamaya zorlanan Zebihan'a maşrapaya koyarak vermeye başladı." **(358 / 6)**

*U **åzib, qåräyib**, därmånsizlikdän äräng sudrälgändek yürärdi*. "O **zayıflayıp**, **kararıp**, halsizlikten güç bela sürükleniyormuş gibi yürüyordu." **(363 / 1)**

*Åçlik öz küçini **körsätib**, uni håldän tåydirgän*. "Açlık kendi gücünü **gösterip**, onu halden düşürmüştü." **(365 / 5)**

*U Tursunbåyning **boğzini qoldän boşätib** bäşäräsigä qaräb tüpürdi*. "O Tursunbay'ın **boğazını bırakıp** yüzüne doğru tükürdü." **(365 / 8)**

*U **qaddini råstläb** yänä åsmångä qarädi*. "O **doğrulup** yine gökyüzüne baktı." **(378 / 1)**

*İkråmcån hämişä tång yårişmäy **uyğånib**, bir tizzäsini quçåqlägäniçä qımirlämäy otirärdi.* "İkramcan daima tan ağarmadan **uyanıp**, bir dizini kucaklayarak kıpırdamadan otururdu." **(380 / 1)**

*U här qıyqırgändä läbläridän **soläk åqib**, åğzi bir täräfgä qıyşäyib ketädi.* "O her bağırışında dudaklarından **salya akıp**, ağzı bir tarafa eğiliyordu." **(385 / 3)**

3.1.2.1.2.2.1.2. Ekin Durum ve Tarz Bildirme İşlevinde Kullanımı

–b zarf–fiili kullanılarak sonraki asıl fiil tarz, nasıllık, nicelik itibariyle nitelendirir. Türkiye Türkçesindeki *–arak / –erek* ekini karşılar.

*Qızigän tupråqqa bäğrini berib yåtgän musiçä **erinib** kukuläydi*. "Yakıcı toprakta göğsü üzerinde yatan kumru erinerek ötüyordu. " **(14 / 3)**

*Üstigä åftåb kelib qålgän sigir årqagä **tisärilib** ärqånni uzmåqçi bolädi*. "Üstüne güneş gelen sığır arkaya **gerilerek** ipi koparmak istiyordu." **(14 / 3)**

*Yol yåqasidägi qåvun påliz çäyläsining såyä täräfidä yåtgän kättä–kån it **tilini åsiltirib** hänsiräydi*. "Yol kenarındaki kavun bostanı kulübesinin gölgesinde yatan büyük köpek dilini çıkararak soluyordu. " **(14 / 3)**

Yigit velåsipedni yånbåşlätib turib egärgä mindidä, bir qolläb rulgä ***tirälib*** *pedälni båsdi.* "Delikanlı bisikletini yan yatırıp üzerine bindi ve bir eliyle direksiyona dayanarak pedala bastı. " **(15 / 1)**

Boynidän şåhi qıyıqni ***ålib*** *yüzlärini, boyınlärini muzdäk suvgä yuvib åldi–dä, änhårning beåzår åqışifä häväs bilän qaräb qåldi*. "Boynunda asılı duran ipek kuşağı **alıp** yüzünü, boynunu buz gibi suda yıkadı ve ırmağın sakin akışına hayranlıkla baka kaldı." **(15 / 4)**

U däläda kezärkän, ***özidän–özi dåvdiräb*** *qızlär zvenosigä bårib qålär, qızlär bir–birlärini* ***turtişib****: «Änä påççä kelyäptilär!» deb külişlärini bilmäs edi.* "O kırda gezerken, **farkına varmadan** kızlar ekibine varırdı ve kızların birbirlerini **dürterek**: «İşte enişte geliyor!» diye gülüştüklerini farketmezdi." **(17 / 2)**

Ädålät degän qız ungä ***közini qısib*** *mä'nåli ilcäyib qoydi:* "Adalet adlı kız ona doğru **gözlerini kısıp,** manalı manalı gülümsedi:" **(17 / 4)**

Keyin ***tilini åsiltirib*** *årqagä qåytdi–då, qåyıl qıldimmi degändek, u yåk– bu yåqqa qaräb åldi*. "Sonra **dilini çıkararak** geriye döndü ve becerebildim mi dermişcesine etrafına bakındı*."* **(18 / 8)**

Dildår ***qåşlärini çimirib*** *şiypångä çiqar ekän, Äsråräga ginäli qaräb åldi.* "Dildar **kaşlarını çatıp** kulübeye doğru giderken, Esrare'ye sitemle baktı." **(18 / 9)**

—Åbbå, – dedi Äsrårä uni ***mäsxärä qılib***. "—Tüh be! – dedi Esrare onunla **dalga geçerek**." **(18 / 12)**

Bu årädä Dildårni ikki–üç märtä ***körib****, uyälgänidän* ***båşini egib*** *ötib ketdi.* "Bu arada Dildar'ı iki–üç kez **görüp**, utandığından **başını eğerek** geçip gitti." **(19 / 1)**

Älbättä undän üzr soräş keräk, degän oy bilän årqasigä qäytgändä, Dildår suvdän çıqib kiyinib ålgän, xärsänggä ***çonqayib*** *åyåğıni yuväyätgän edi, Nizåmcån uning yüzigä qarämäy mınğıllädi:* "Mutlaka ondan özür dilemeliyim, diye düşünerek geriye döndüğünde, Dildar sudan çıkıp giyinmiş, kayaya **çömelip** ayağını yıkıyordu, Nizamcan onun yüzüne bakmadan mırıldandı:" **(19 / 3)**

*—Uyätsiz endi betinggä qandåq qaräymän, — dedi Dildår vä indämäy kättä **yolgä çıqib** dälä täräfgä qaräb ketdi.* "—Utanmaz, şimdi yüzüne nasıl bakacağım, dedi Dildar ve sessizce büyük **yola çıkıp** kır tarafına doğru gitti." **(19 / 5)**

*U dälä yolärlidä **kezib** qızning yolini päylär, bütün vücudidän yåşlik – bälåğät täråväti bärq urib turgän qızni tinimsiz qomsärdi*. "O kır yollarında **gezerek** kızın yolunu gözlüyor, bütün vücudundan gençlik–ergenlik duyguları kıvılcımlanan kızı devamlı özlüyordu." **(19 / 6)**

*Ähiri qız uning közigä emäs, tut kesäyåtgändä teşä üzib ketgän bärmåqlärigä **qaräb** cävåb berdi:* "Sonra kız onun gözüne değil, dut keserken keskinin kestiği parmaklarına **bakıp** cevap verdi:" **(21 / 11)**

*Nizåmcån äyäsidän häyitli ålgän båläđek **dikångläb** künni keç qıldi.* "Nizamcan annesi tarafından bayramlık verilen bir çocuk gibi **hoplayıp zıplayarak** günü geçirdi." **(22 / 1)**

*U yåqqa bårdi, **kälåvläb** sämåvärgä kirdi.* "Oraya gitti, buraya gitti, **içi yanıp** çayhaneye girdi." **(22 / 1)**

*Äkäsi Ä'zämcån **yärädår bolib** gospital'dä yåtgänini, birår åylärdän keyin åtpuskägä bårib qålişini yåzgän edi.* "Ağabeyi Azamcan **yaralanıp** hastaneye yattığını, birkaç ay sonra izne geleceğini yazmıştı." **(22 / 1)**

*Uning åppåq likåpçäsi änhårgä **tüşib** çil–çil sindi*. "Onun bembeyaz yuvarlağı ırmağa **yansıyarak** parça parça kırıldı." **(22 / 2)**

*Dildår mäcnuntål nåvdäsini **sindirib** bir sıqım bärgni uning båşidän såçib yubårdi–dä, **qıqırläb** külib qåçdi.* "Dildar salkım söğüt filizini **kırıp** bir avuç yaprağı onun başından saçtı ve **kıkırdayarak** kaçtı." **(22 / 5)**

*Şu bähonä boldi–yu, Nizåmcån qızni şärttä **quçåqläb**, öpib åldi*. "Bu bahaneyle de Nizamcan kızı birden **kucaklayıp** öpüverdi." **(22 / 5)**

*Nizåmcån dädilländib, uning ikki bilägidän mähkäm **uşläb** özigä qarätdi.* "Nizamcan cesaretlenip, onun iki bileğinden kuvvetlice **kavrayıp** kendine çevirdi." **(25 / 4)**

*Qız etäklärini **hilpirätib** åldindä şämåldek elib bårärdi*. “Kız eteklerini **sallayarak** önünden rüzgâr gibi hızla geçip gitti.” **(25 / 6)**

*Nizåmcån åğır ıztıråbli oylär bilän cimcit båğ köçälärdän **ötib** dälä yoligä çıkdi.* “Nizamcan aşırı ızdıraplı düşüncelerle tenha bağ kenarlarından **geçip** kır yoluna çıktı.” **(26 / 9)**

***Qårä tergä båtib** buğdåy ordi.* “**Kan ter içinde kalarak** buğday biçti.” **(27 / 4)**

*Yigirmä kün degändä Nizåmcån **qåräyib**, **åzib** qırdän qäytib keldi.* “Yirmi gün sonra Nizamcan **esmerleşip**, **zayıflayarak** kırdan geri döndü.” **(27 / 5)**

*Hättå u äkäsining közigä **tik qaräb**: «Dildårni men sevämän, uni öz håligä qoy!» – deb äytişgä täyyår.* “Hatta o ağabeyine **dik dik bakıp**: «Dildar’ı ben seviyorum, onu rahat bırak», – diye söylemeye hazırdı.” **(29 / 2)**

*U üyidän çıqışi bilän **telbädek kälåvläb** Dildårning üyigä qaräb çåpdi*. “O evinden çıkar çıkmaz **deli gibi alevlenip** Dildar’ın evine doğru koştu.” **(29 / 3)**

*Keyin otirgänlärni **häyrån qåldirib** yänä çıqib ketdi*. “Sonra oturanları **şaşkın bırakarak** yine çıkıp gitti.” **(30 / 1)**

*Dildårning Nizåmcån **qålib** Ä‘zämcångä tegayåtgänini eşitib cığibiyråni çıqdi*. “Dildar’ın Nizamcan’ı **bırakıp** Azamcan ile evleneceğini işitince çok fazla öfkelendiler.” **(30 / 5)**

*Nåvvåy çål **peşänäsini båyläb** tändirgä ot qaläyäpti.* “Fırıncı ihtiyar **alnını bağlayıp** tandıra ateş atıyordu.” **(30 / 8)**

*Yånğåqzårgä yetişgändä Äsrårä **nimçäsini yeçib** mäysägä täşlädi–dä, yånbåşlädi.* “Cevizliğe geldiğinde Esrare **yeleğini çıkarıp** çimene attı ve yanına uzandı.” **(31 / 10)**

*Köyläginі **qårämåydä beläb** träktårçining årqasidä ergäşib yürär, u tüşlikkä çıqqandä sorämäy träktårni häydäb qålärdi.* “Gömleğini **kara yağa bulayıp** traktör şöförünün arkasına takılır, o öğle yemeğine gittiğinde izin almadan traktörü sürüyordu.” **(32 / 3)**

*Qışlåq köçälärini **çängitib**, tåvuqlärni **qaqalätib** yänä cåyigä keltirib qåyib, ğåyib bolärdi.* “Köy sokaklarını **tozutarak**, tavukları **gıdaklatarak** yine yerine getirip koyup, kaybolurdu.” **(32 / 3)**

*Toxtätmäsäng, qışlåqni **båşigä kötärib** şåvqın sålämän, şärmändängni çıqarämän.* “Durdurmazsan köyü **başıma toplayıp** yaygara kopartırım, utanmazlığını ortaya çıkarırım.” **(34 / 8)**

*U bir qoli bilän **şåxgä åsilib** käftidä şåtut uzätdi.* “O bir eli ile **ağaca tutunup** karadut uzattı.” **(35 / 1)**

*Äz’ämcån şu sir sirligiçä qålişini, yäqın ärädä **toy qılib** ungä üylänişini äytib, qızni tinçitdi.* “Azamcan bu sırrın gizli kalacağını, yakın zamanda **düğün yapıp** onunla evleneceğini söyleyip kızı sakinleştirdi.” **(35 / 1)**

*Äsrårä Dildår bilän xäyirläşmäy otlärni **rähmsiz båsib** yånğåqzårdän çıqib ketdi.* “Esrare, Dildar ile vedalaşmadan otlara **acımasızca basarak** ceviz bahçesinden çıkıp gitti.” **(36 / 8)**

*—E, bår–e, – dedi **ensäsi qåtib** Äsrårä.* “—E, ne oldu – dedi **şaşırıp** Esrare.” **(37 / 3)**

*U nimä qılişini bilmäy, yänä **dåvdiräb** güzärgä kelib qåldi.* “O ne yapacağını bilmeden, yine **şaşkına dönüp** çarşıya geldi.” **(38 / 1)**

*U Nizåmcån kirişi bilän **båşini kötärib** häyrån bolib qarädi.* “O Nizamcan’ın girmesiyle **başını kaldırıp** şaşkın şaşkın baktı.” **(38 / 1)**

*Nizåmcån yånidän **pul çıqarib** stålgä täşlädidä, stäkändägi vinåni simirib, çıqib ketdi.* “Nizamcan cebinden **para çıkarıp** masaya bıraktı ve bardaktaki şarabı başına dikip, çıkıp gitti.” **(38 / 7)**

*Birdän zärdäsi **qaynäb**, birår bilän urişgisi keläverdi.* “Birden **sinirlenip**, biriyle kavga edesi geldi.” **(39 / 1)**

*Ämmå äkäsini oyğåtiş üçün uning yelkäsigä qol çözgändä **cür’ätsizlik qılib** şäştidän qäytdi.* “Ama ağabeyini uyandırmak için omzuna el uzattığında **cesaret edemeyip** yapmaktan vazgeçti.” **(40 / 2)**

Diligä åzår bergän muhäbbät tuyğulärini ***årqadä qåldirib*** *äkäsini, åpäsini, dädäsini täşläb qåçärdi.* “Kalbine ızdırap veren aşk duygusunu **geride bırakıp** ağabeyini, ablasını, babasını bırakıp kaçıyordu.” **(40 / 4)**

Kombinat därvåzäsi åldidä här küni ertäläb sååt säkkiz yärimdä ådämlär ***ğuc bolib*** *simyåğåçdägi kärnäygä qulåq sålişådi.* “Fabrika ana kapısı önünde her gün sabah saat 8.30’da insanlar **yığılıp** direkteki hoparlöre kulak veriyorlardı.” **(40 / 7)**

Nizåmcån kättäkån peçdä qårämåy äräläştirilgän kömir kükünining ***låvilläb*** *yånişigä qaräb cimginä otiribdi.* “Nizamcan büyük sobada siyah yağ karıştırılan kömür parçasının **tutuşup** yanışına bakıp sessizce oturuyordu.” **(41 / 2)**

Nizåmcån bolsä ıssıqqınä hücrädä, ***länğılläb*** *yånäyåtgän peç’ åldidä otiribdi.* “Nizamcan ise sıcacık küçük evinde, **harıldayarak** yanan soba önünde oturuyordu.” **(41 / 3)**

Qåräxat ålgän xåtin båş egip cimginä dästgåhi tepäsigä kelär, köz yåşini ätråfdägilärdän ***yäşirib*** *qabr üstigä engäşgändek båş kötärmäy işigä unnäb ketär edi.* “Kara haber alan kadın başını eğip sessizce tezgâhı başına gelir, gözyaşını çevredekilerden **saklayarak** mezar üstüne eğilmiş gibi başını kaldırmadan işini yapardı.” **(41 / 4)**

Qolidägi ***qåğåzni ğıcimläb*** *elektr lämpäsi äträfidä käpäläkdek äylänäyåtgä qår uçqunlärigä tikilgänçä turib qåldi.* “Elindeki **kâğıdı buruşturup** elektrik lambası etrafındaki kelebek gibi dolanan kar tanelerine gözlerini dikti.” **(43 / 5)**

Oqdek åtilib *håvligä kirdi*. “**Ok gibi atılıp** avluya girdi.” **(44 / 5)**

Risålät uning yelkäsidän ***qolini ålib*** *dädäsigä qarädi*. “Risalet onun omzundan **kolunu çekip** babasına baktı.” **(45 / 4)**

Dildår ***båşini egip*** *günåhqårånä bir väziyätdä yånidän ötib ketdi*. “Dildar **başını eğip** suçlu gibi yanından geçip gitti.” **(45 / 10)**

Şu bir pärçä qåğåzgä ***qaräb*** *äzä åçib otiribmiz*. “Bu bir parça kâğıda **bakıp** yas tutuyoruz.” **(46 / 2)**

Küçädä biråntä tänişni uçrätib qålsä, mäşinäni ***toxtätib****: «Bittä yängisini tåpib qoydim, äytib berämän» deb lätifä äytib küldirib ötib ketärdi.* “Caddede bir

tanıdığına rastlasa, arabasını **durdurup** «Bir yenisini buldum, anlatayım» diye fıkra anlatıp güldürerek geçer giderdi." **(46 / 3)**

*Nizåm **engaşib** tek otiräverdi.* "Nizam **eğilerek** yalnızca oturuverdi." **(47 / 3)**

*Risålät Nizåmcånning åldigä bir kåsä måståvå keltirib qåyib, äyvån üstinigä suyängäniçä uning **xorillätib** åvqat içişigä qaräb turärdi.* "Risalet, Nizamcan'ın önüne bir kâse mastava getirdi ve eyvan sütununa dayanıp onun **höpürdeterek** çorba içişine bakıyordu." **(50 / 4)**

*Åqsåqål hässäsini **doqıllätib** köçägä çıqib ketgändän keyin körpäçägä **otirib**, ukäsigä tikildi.* "İhtiyarın bastonunu **takırdatarak** sokağa çıkıp gittikten sonra mindere **oturup**, kardeşine gözlerini dikti." **(50 / 4)**

*Yoq, u yälingängä oxşäb, şärtini äväl **ortägä täşläb** gäp bäşläyäpti*. "Hayır, o yalvarır gibi şartını önce **ortaya koyup** söze başlıyordu." **(51 / 2)**

*Dädäm ulämålär bilän **gäpläşib** kitåp körib keldi*. "Babam, âlimler ile **konuşup** Kitaba baktırdı." **(52 / 3)**

*U åpäsining, dädäsining **gäpigä kirib** şu işgä råzi bolsä, bir ümr vicdån äzåbidä qålib ketmäydimi?* "O, ablasının, babasının **sözünü dinleyip** bu işe razı olsa, bir ömür boyu vicdan azabı çekmeyecek miydi?" **(52 / 4)**

*Åpäsi änä şulärni **oyläb**, uni ukäsigä rävå köryäpti.* "Ablası işte bunları **düşünüp**, onu kardeşine uygun görüyordu." **(53 / 2)**

*Nizåmcån **şerdek bökirib** ornidän turib ketdi*. "Nizamcan **aslan gibi kükreyerek** yerinden kalktı." **(53 / 6)**

*Şu päyt çårbåğdän eçki **yetäkläb** Dildår kirib keldi.* "O sırada avludan keçi **çekerek** Dildar girdi." **(54 / 9)**

*Endi uning **ådäm bolib** yäşäşıdän nimä mä'nå çıqadi?* "Şimdi onun **insan olarak** yaşamasının ne anlamı kalacaktı?" **(56 / 1)**

*Nizåmcån **közlärini cävdirätib** dädäsigä qarädi.* "Nizamcan **gözlerini dikip** babasına baktı." **(56 / 1)**

Nizåmcån ***üygä kirib*** *ånäsining rämkägä sålingän surätini ålib çıqdi–dä, kökrägigä båsgäniçä heç qayåqqa qarämäy köçägä yügirdi*. "Nizamcan **eve girerek** annesinin çerçeveye koyulmuş resmini aldı ve göğsüne basarak hiçbir yere bakmadan sokağa doğru koştu." **(57 / 2)**

Ögirilib qaräsä, årqasidä ***båşini egip*** *Åläpår ergaşib kelyäpti*. "Dönüp baktığında, arkasından **başını eğerek** Alaköpek takip ediyordu." **(58 / 2)**

İt ***ängilläb*** *årqagä qäytdi–dä, näriråq bårib otirib åldi*. "Köpek **havlayarak** arkasına döndü, biraz ötede oturdu." **(58 / 4)**

Hüvilläb qålgän däräxt şåxlärigä quşlär ***çöp täşib*** *in qurä båşlädilär.* "Uğuldayan ağaç dallarına kuşlar **çöp taşıyıp** yuva yapmaya başladılar." **(59 / 6)**

Egärdä otirgän kişi ***bukçäyib*** *nimänidir* ***mınğılläb*** *xırgäyi qılädi.* "Eyerde oturan kişi **eğilip** bir şeyler **mırıldanarak** şarkı söylüyordu." **(60 / 5)**

—Räis yubårdi, – dedi u, u yåq–bu yåqqa ***älängläb***. "—Reis gönderdi, – dedi o, etrafına **bakınarak**." **(60 / 9)**

Ümmätäli pänşäxä dästäsigä ***bäğrini berib*** *änçä turib qåldi, ungä qarämäy, bir xorsinib åldi–dä dedi:* "Ümmetali dirgen sapına **göğsünü dayayıp** uzun süre öylece kaldı, ona bakmadan, bir iç çekti ve dedi:" **(61 / 4)**

Kämpir ***häyrån bolib*** *sämåvär sorisigä otirdi.* "Yaşlı kadın **şaşırıp** çayhane çardağına oturdu." **(63 / 4)**

U şu köyin änçä cim otirgändän keyin såvib qålgän çåyni ***hopläb****, Cännät xålägä qarädi:* "O bu şekilde uzun zaman sessiz oturduktan sonra soğuyan çayını **höpürdetip**, Cennet teyzeye baktı:" **(65 / 3)**

—Kim? – dedi Cännät xålä ***bezåvtälänib***. "—Kim o? – dedi Cennet teyze **endişelenerek**." **(66 / 7)**

Tängä yåqadigän ertä bähår şäbädäsi ***ğır–ğır esib****, ådäm köngligä älläqandäy tuyğuläy sålädi.* "Vücudu yakan ilkbahar rüzgârı **fır fır eserek,** insanın gönlüne değişik duygular yayıyordu." **(69 / 4)**

Ulärning şoxlikläri änä oşändä şu ***tolqınlärgä (38) minib*** *uzåqlärgä åqib ketgän.* “Onların yaramazlıkları işte o zaman bu **dalgalara (38) kapılıp** uzaklara akıp gitmiş.” **(70 / 6)**

Tursunbåy hämmädän åldindä, ärslåndek ***nä'rä tårtib*** *yåv üstigä täşlänäyåtgändek tuyuldi.* “Tursunbay herkesten önce, aslan gibi **kükreyerek** düşman üstüne atılıyormuş gibi göründü.” **(71 / 2)**

Er–xåtin çåyni ***mäydälib*** *şu bir–ikki yıl içidä bolib ötgän våqeälärni gäpläşib otirişdi.* “Karı– koca çayını **yudumlayıp**, bu bir iki yıl içinde olup biten olayları konuşuyorlardı.” **(71 / 7)**

Uni ***ålib****, tut tägigä* ***bårib*** *mäxårkä orädi–dä, cåyidän qımirlämäy tek turib qåldi.* “Onu **alıp**, dut ağacının altına **giderek** tütün sardı ve yerinden kıpırdamadan yalnız başına kaldı.” **(72 / 5)**

İkråmcån ***yeçinib*** *ornigä kirdi–yu, qattıq çärçägän ekän, däm ötmäy xurräk tårtä båşlädi.* “İkramcan **soyunup** yerine girdi ve çok yorulduğundan, çok geçmeden horlamaya başladı.” **(74 / 5)**

Yäqındä härbiy kåmissärlikdän ***ådäm kelib*** *ungä Tursunbåyning fråntgä conäyåtgän eşelåndän qåçgänini* ***äytib****, bu tåmånlärgä kelgän–kelmäganini suriştirgän edi.* “Kısa süre önce askeriyeden **biri gelip** ona Tursunbay'ın cepheye giden trenden kaçtığını **söylemiş ve** buralara gelip gelmediğini sormuştu.” **(77 / 1)**

Yåvvåyi ciydä şåxlärini, qurib qålgän qamişlärni ***qåsir–küsür båsib*** *åt tepägä çıqdi.* “Yabani iğde dallarına, kuruyan kamışlara **çatır çutur basarak** at tepeye çıktı.” **(77 / 4)**

Döngdä çäkmånini yelkäsigä täşläb otirgän ådämdek turgän vähimäli burgut beåzår ***qanåt silkib****, huddi suvdä süzäyåtgändek tik åsmångä kötärildi.* “Tümsekte hırkasını omzuna atan adam gibi duran heybetli kartal, yavaş yavaş **kanat çırparak**, sanki suda yüzermiş gibi sarp göğe doğru yükseldi.” **(77 / 4)**

Såğ åyåğini üzängigä ***tiräb*** *åt üstidä* ***tik turib*** *çölgä tikiläyåtgän İkråmcån uning xayållärini bölgisi kelmäy, yänä egärgä otirdi.* “Sağ ayağını üzengiye **dayayıp**

at üstünde **dik durarak** çöle gözlerini diken İkramcan'ın hayallerini bölmek istemediğinden, yine eyere oturdu." **(78 / 2)**

*U xurcunni **titkiläb** tünükä çäynäk bilän kruckä ålib ortägä qoydi.* "O heybesini **karıştırıp** teneke çaydanlık ile maşrapa alıp ortaya koydu." **(79 / 4)**

*Keyin **u yåqdän–bu yåqqa yürib** ätråfnı tåmåşä qılä båşlädi*. "Sonra **oraya buraya yürüyüp** etrafı seyretmeye başladı." **(81 / 3)**

*Qayerdän köçä åçilädi, qayergä üy tüşädi, qayergä kåntårä bolädi, qayergä quduq qazdiriş keräk, **u yåqdän–bu yåqqa yürib** cåy tänläşärdi*. "Nereden sokak açılacak, nereye ev yapılacak, nerede idare olacak, nereye kuyu kazdırılmalı, **oradan oraya yürüyerek** yer seçiyorlardı." **(82 / 1)**

*İkkåvläri hämån qamişlärni **şitirlätib** yol båsişär, häli qışlåq çiråqläri körinmäs edi.* "İkisi hâlâ kamışları **çıtırdatarak** yol alıyorlardı, daha köy ışıkları görünmüyordu." **(84 / 4)**

*Tåğa prävleniye åldidä åtdän tüşdi–dä, kütib turgän qåråvulgä åtning cilåvini **tutqazib** İkråmcån bilän **xäyrläşib** qårångı yoklä boyläb ketdi.* "Dayı idare önünde attan indi ve bekleyen bekçiye atın gemini **tutturup**, İkramcan ile **vedalaşarak** karanlık yol boyunca gitti." **(85 / 1)**

*Çåyxorlär yoqligidän çåyxånä bärväqt yåtgän, içkäridä sämåvärçi tåğårägä qaynåq **suv quyib** comrägigä cez qåplägän çåynäklärni, yuväyåtgän edi.* "Çay tiryakileri olmadığından çayhane erkenden kapanmış, içeride çaycı leğene sıcak **su koyup** ibiği kalaylanmış çaydanlıkları, tamamıyla ala bula olan kâseleri yıkıyordu." **(85 / 2)**

*İkråmcån åtni **tålgä båyläb** içkärigä kirmåqçi bolib turgän edi, soridä **mukkä tüşib** ğucänäk bolib otirgän bir ådämgä közi tüşib toxtädi.* "İkramcan atı söğüde **bağlayıp** içeri girmek istiyordu ki çardakta **zorluk çekerek** büzülüp oturan bir adama gözü takıldı." **(85 / 2)**

*—Hä, mehmån, yol bolsin? – dedi İkråmcån ungä **yäqın kelib**.* "—Hey, yolcu uğurlar olsun! – dedi İkramcan ona **yaklaşarak**." **(86 / 10)**

*Nizåmcån itåätkårlıq bilän **ornidän turib** yånibåşidägi tuğunçäsini **kötärib** ungä ergäşdi*. “Nizamcan itaatkârlıkla **yerinden kalkarak** yanıbaşındaki bohçasını **alıp** onu takip etti.” **(87 / 6)**

*Häli åq–qåräni düristginä tänimägän yigitçä bu qıyinçiliklär, vicdån iztiråbläri åldidä sävdåyidek **kälåvläb**, taqdirning äyåvsiz uyinidän gäräng bolib qålärdi*. “Hâlâ iyiyi kötüyü doğru düzgün tanımayan delikanlı bu zorluklar, vicdan azapları içinde deli gibi **sendeleyip**, kaderin acımasız oyunuyla afallayıp kalmıştı.” **(88 / 2)**

*Nizåmcånning **båşini kötärib** yåstıq qoydi*. “Nizamcan’ın **başını kaldırıp** yastık koydu.” **(90 / 9)**

*Öz båläsining näfäsi, hidi kelib turgän bu begånä **båşidä otirib** yålğızi Tursunbåyini oylädi.* “Yavrusunun nefesi, kokusu gelen bu yabancı çocuğun **başında oturup** biricik Tursunbay’ını düşündü.” **(90 / 11)**

*Dädäsi kåyisä, **(50)** ånäsi uni **pufpufläb** åvutär, ånäsi kåyisä, dädäsi bålä qålib ånäsigä yåpişär edi.* “Babası azarlasa **(50)**, annesi onu **şımartarak** avutur, annesi azarlasa, babası çocuğun tarafını tutup annesine çıkışırdı.” **(91 / 1)**

*Därråv **ornidän turib** såçıqni **holläb** peşänäsigä båsdi*. “Hemen yerinden **kalkıp** havluyu **ıslatarak** alnına koydu.” **(92 / 4)**

*Nizåmcån **xåmuş otirib** ånäsini esläb ketdi.* “Nizamcan **üzüntülü oturarak** annesini hatırladı.” **(94 / 2)**

*Nizåmcån **iymänib** kåsäni qolidän åldi*. “Nizamcan **çekinerek** kâseyi elinden aldı.” **(95 / 4)**

***Közi ilinib** uyqugä ketdi.* “**Gözü kapanıp** uykuya daldı.” **(95 / 7)**

*—Munçä häyälläb ketdingiz? – dedi Cännät xålä **piçirläb**.* “— Niye bu kadar geç kaldın? – dedi Cennet teyze **fısıldayarak**.” **(96 / 2)**

*Yärädårlärni yertolälärigä **yäşirib** pärväriş qılişyäpti*. “Yaralıları bodrumlarında **saklayıp** iyileştiriyorlar.” **(97 / 1)**

*U Tåğaning åldigä kelib otirärkän, üzr sorägändek qolini köksigä **qoyib**, nimädir dedi.* "O, Dayı'nın yanına gelip otururken, özür diler gibi elini göğsüne **koyup**, bir şeyler söyledi." **(100 / 5)**

*İkråmcån åldi qatårni **äylänib** sähnägä çıqdi*. "İkramcan ön sırayı **dolaşıp** sahneye çıktı." **(101 / 1)**

*Leytenänt **ornidän turib** şinelini yeçdi–dä, otirgän stulining suyänçiğıgä täşläb qåyib, qåğåzgä oråğlıq bir närsäni **kötärib** minbärgä çıqdi **(56)**.* "Teğmen **yerinden kalkıp** parkasını çıkardı, oturduğu sandalyenin kolçağına koydu, kâğıda sarılı bir şeyi **alıp** kürsüye çıktı **(56)**. **(101 / 3)**

*Nåtıq Sovet cängçilärining Smålensk åblästi şähärlärini åzåd qılişi körsätgän mislsiz qahrämånlikläri häqıdä gäpirär ekän, tinglåvçilär **näfäslärini içlärigä yutib** tek qatib turişärdi.* "Konuşmacı, Sovyet savaşçılarının Smolesk bölgesi şehirlerini kurtarmada gösterdiği eşsiz kahramanlıkları anlatırken, dinleyenler **nefeslerini tutup** kaskatı kesilmişti." **(101 / 4)**

*Ümmätälining yüzi bu kütilmägän gäpdän **esänkiräb** ornidän turib ketdi.* "Ümmetali de bu beklemediği konuşmadan **afallayarak** yerinden kalktı." **(102 / 5)**

*Ådämlärgä **qoşilib** Ümmätälining özi häm çäpäk çälärdi*. "İnsanlara **katılarak** Ümmetali de alkışlıyordu." **(102 / 5)**

*Leytenänt **minbärdän tüşib** Ümmätälining åldigä keldi–dä: –Şundäy qahrämån oğıl östirgäningiz üçün rähmät! – deb uni quçåqlädi.* "Teğmen **kürsüden inip** Ümmetali'nin yanına geldi ve: –Böyle kahraman oğul yetiştirdikleri için teşekkür ederim! – diye onu kucakladı." **(102 / 6)**

*Bir neçä kişi **sähnägä çıqib** Ümmätälini oräb åldi.* "Birkaç kişi **sahneye çıkıp** Ümmetali'nin etrafını sardı." **(103 / 1)**

*Ulär Ümmätälini **birmä–bir öpib**, quçåqläşişgändän keyin, Tåğa ulärni häydägändek qılib sähnädän tüşirib yubårdi*. "Onlar Ümmetali'yi **teker teker öpüp** kucakladıktan sonra, Dayı onları kovalar gibi yapıp sahneden indirdi." **(103 / 1)**

*Men prävleniye bilän **kelişib** yigirmä tört xocälikni royxatdän oçirdim*. "Ben yönetimle **anlaşıp** yirmi dört işletmeyi listeden sildim." **(104 / 1)**

*Klübdän çıqqan kişilär **todä–todä bolib** simyåğåç tägidä gäpläşib turişibdi.* "Kulüpten çıkan kişiler **gruplaşıp** elektrik direği altında konuşuyordu." **(106 / 2)**

*Ümmätäli ikkilänib turdi–dä, åğır–åğır **qadäm båsib** näri ketdi*. "Ümmetali duraksadı ve ağır ağır **adım atarak** ileri gitti." **(108 / 5)**

*İkråmcån **dädil yürib** qårångı köçägä kirib ketdi*. "İkramcan **cesaretle yürüyüp** karanlık sokağa girip gitti." **(109 / 7)**

***Qaddini råstläb** åstånädän hätlädi*. "**Doğrulup** eşikten atladı." **(109 / 7)**

*Nizåmcån säpçib turib uning åldigä keldidä, **äzåd kötärib** körpäçägä yåtqızdi.* "Nizamcan atılıp onun yanına geldi ve **kaldırıp** mindere yatırdı." **(110 / 10)**

*Undän boynigä äpärät åsgän «fåtå Pensån», ğılåf kiydirilgän **tänburini kötärib** Mä'murcån håfiz tüşdi.* "Ondan, boynuna makine asmış «Foto Penson», kılıf giydirilmiş **tamburunu kaldırarak** Ma'murcan hafız indi." **(112 / 1)**

*Pensån **päytdän fåydälänib** uning här bir häräkätini çıq–çıq surätgä ålib turärdi.* "Penson **fırsattan istifade ederek** onun her hareketini şık şık çekiyordu." **(112 / 8)**

*İkråmcån oşä özi dåim otirädigän äyvån läbidä qoltıqtäyåğini tizzäsigä qayıq eşkägigä oxşätib qåyib ålgäniçä, yåğåç åyåğıgä belini **kötärib** süykäläyåtgän muşukning şikåyätli miyåvläşigä låqayd qaräb otiribdi*. "İkramcan kendi her zaman oturduğu eyvanın ağzında koltuk değneğini dizine, kayık küreği gibi koyarak, tahta ayağına belini **kaldırıp** sürtünen kedinin şikâyet eden miyavlamasına kayıtsız bakıyordu." **(113 / 2)**

*Ämmå bu ikki ålåmzädä, yäkkäyü–yägånä båläsi yetkäzgän älämdän bukçäyib qålgän qariyälärni **täşläb** qayåqqa bårädi?* "Ama bu iki dertli, biricik yavrusunun getirdiği dertten beli bükülen ihtiyarları **bırakıp** nereye gidecekti?" **(113 / 3)**

*Muzlär üstidä **emäkläb** düşmänning yåqasidän boğdı!* "Buzlar üstünde **sürünüp** düşmanın boğazını sıktı!" **(115 / 1)**

*Keyin **burilib** tändir tägidä yåtgän ketmånni åldi–yu, devårni **gürsillätib** çåpä båşlädi.* "Sonra **dönüp** tandır tarafında duran çapasını aldı ve duvara **gürüldeyerek** vurmaya başladı."**(116 / 3)**

İkråmcån ketmånni ***çetgä åtib*** *cåyigä bårib otirdi.* "İkramcan çapayı kenara atıp yerine gidip oturdu." **(116 / 6)**

İkråmcån surätni yüzlärigä ***sürtib*** *höng–höng yığlädi*. "İkramcan fotoğrafı yüzüne **sürüp** hüngür hüngür ağladı." **(117 / 1)**

Åynädä uning ***köz yåşläri dumäläb*** *rämkä çetidä hälqåb bolib turdi–dä,* ***pildiräb*** *pästgä åqib ketdi.* "Aynada onun **gözyaşları yuvarlanıp** çerçeve kenarına halka halka oldu ve hızlanarak aşağıya aktı." **(117 / 1)**

Äväl sändäl üstidä yüzini päncäläri åräsigä ålib otirgän İkråmcångä, supä åldidä tik turgän Nizåmcångä, devårgä ***qapişib*** *surätgä tikilib qålgän Cännät xålägä qaräb nimä qılişini bilmäy qåldi.* "Önce sandal üstünde yüzünü avuçlarının arasına alan İkramcan'a, sofa önünde ayakta dikilen Nizamcan'a, duvara **yapışarak** resme gözlerini diken Cennet teyzeye bakıp ne yapacağını şaşırdı." **(118 / 2)**

Keyin uxläb yåtgän ådämlärni uyğåtib yubårişdän qorqqandek, åyåq uçidä ***yürib*** *Cännät xåläning åldigä bårdi* ***(66)***. "Sonra uyuyan insanları uyandırmaktan korkar gibi, parmak ucunda **yürüyüp** Cennet teyzenin yanına gitti **(66)**." **(118 / 2)**

Ertäläb u bekitib qoygän cåydän Tursunbåyning bir yärim åy burun yåzgän ***Xatini ålib*** *dälägä çıqib ketdi–dä, såy boyigä* ***tüşib*** *yığläy–yığläy yänä oqib çıqdi.* "Sabahleyin o, gizlediği yerden Tursunbay'ın bir buçuk ay önce yazdığı **mektubu alıp** kıra çıktı ve vadi boyunca **inip** ağlaya ağlaya tekrar okudu." **(118 / 4)**

Oşändä åy xuddi åq qåğåzdän ***dåirä qılib*** *qırqılgändek körinärdi.* "Orada ay sanki beyaz kâğıttan **daire yaparak** kesilmiş gibi görünüyordu." **(119 / 1)**

Xåtini, xat–xabär kelmäy qåldi–yä, deb bezåvtä bolä båşläşi bilän u biråvgä oğli nåmidän ***xat yåzdirib*** *eski konvertgä sålärdi–dä, kelib oqib berärdi*. "Karısı, mektup-haber gelmez oldu ya, diye rahatsız olmaya başlaması ile o biricik oğlu adına birine **mektup yazdırıp** eski zarfa koyar ve gelince okuyuverirdi." **(121 / 1)**

Birdän uning yüräğini vähm båsdi, ***åstånä hätläb*** *içkärigä kirdi.* "Birden o kuruntuya kapıldı, **eşik atlayıp** içeriye girdi." **(122 / 1)**

İkråmcån häli häm sändäl üstidä bir qolini peşänäsigä tirägänçä otiribdi; Cännät xålä supädä bir tizzäsigä ***båşini qåyib****, devår tägidä dån täläşäyåtgän*

musiçälärgä xåmuş tikilib qålgän edi. “İkramcan hâlâ da sandal üstünde bir elini alnına dayayarak oturuyordu; Cennet teyze sofada bir dizine **başını koyup**, duvar altında tane kavgası yapan kumrulara hüzünlü bir şekilde gözlerini dikmişti.” **(122 / 2)**

U ***şåşib*** *trubkäni åldi.* “O **acele ederek** ahizeyi kaldırdı.” **(124 / 5)**

İkråmcån ***sämåvärgä kirib*** *bittä çåy içdidä, qolidägi royxatgä qaräb ketädigänlärning oylärigä conädi.* “İkramcan **çayhaneye girip** bir çay içti ve elindeki listeye bakıp gideceklerin evlerine doğru gitti.” **(127 / 2)**

U işlärning yaxşi yürişgänidän ***täbiäti rävşän tårtib*** *Tåğaning üyigä keldi.* “O işlerin yolunda gitmesinden dolayı **içi rahatlayıp** Dayı’nın evine geldi.” **(127 / 4)**

Kättä üydä nåtäniş bir kişi stålgä qoldä yäsälgän ***xäritäni yåzib*** *Tåğagä nimälärnidir körsätärdi.* “Büyük odada yabancı biri, masaya elde yapılan **haritayı yayıp** Dayı’ya bir şeyler gösteriyordu.” **(127 / 5)**

İkråmcån içkärigä kirişgä ***istihåli qılib****, deräzäni çertdi.* “İkramcan içeriye girmeye **çekinip**, pencereyi tıkladı.” **(127 / 5)**

Ögirilib *ungä bir qarädi–yu,* ***oqdek åtilib*** *köçägä yügürdi.* “**Dönüp** ona bir baktı ve **ok gibi fırlayıp** sokağa doğru koştu.” **(128 / 5)**

Erining ävzåyini ***körib*** *köngli säl täskin åpgändek boldi–dä, äyvån läbigä* ***kelib****, yäkändåzni qåqdi.* “Kocasının keyfini **görünce** içi biraz rahatlamış gibi oldu ve eyvan ağzına **gelip**, uzun minderi itti.” **(128 / 9)**

Sekin kelib ***båşini egip*** *cävåb berdi:* “Yavaşça gelip **başını eğerek** cevap verdi:” **(130 / 5)**

Cännät xålä ***ornidän turib*** *åşxånägä ketdi.* “Cennet teyze **yerinden kalkıp** mutfağa gitti.” **(133 / 2)**

Cännät xålä Nizåmcångä häm orin sålib berdi–dä, ***çiräqni oçirib*** *içkäri üygä kirib ketdi.* “Cennet teyze Nizamcan’a da yer yapıverdi ve **gaz lambasını söndürüp** içeri odaya girdi.” **(134 / 1)**

Båşini bålişdän sekin ***kötärib*** *İkråmcån yåtgän tåmångä qarädi.* "Başını yastıktan yavaşça kaldırıp İkramcan'ın yattığı tarafa döndü." **(134 / 4)**

Uning bålälik xåtiräsidä qålgän uzuq–yuluq qıyåfäsi ***rävşänläşib*** *köz åldidä nämåyån boldi*. "Onun çocukluk hatırasından kalan hayal meyal şekli **canlanıp** gözü önünde belirdi." **(136 / 4)**

Bä'zän u Nizåmcånni ***yetäkläb*** *tåğälärinikigä ålib årärdi.* "Bazen o Nizamcan'ı **yanına alıp** dayılarının evine götürürdü." **(138 / 6)**

Åyäğı tägidä oräläşäyåtgänlärini pisänd qılmäs, ***yolini tösib****,* ***yığläb*** *därdini äytädigänlärni elämäs edi.* "Ayağı altında dolaşanları önemsemez, **yolunu kesip**, **ağlayarak** derdini anlatanları umursamazdı." **(142 / 5)**

Özi bolsä qızlär åldidän ätäyin ***gerdäyib****, pisänd qılmäy ötädi.* "Kendi ise kızların önünden bile bile **böbürlenip**, önemsemeden geçerdi." **(143 / 1)**

Hättå u ortåqlärigä ***mäqtänib****, fälån qızni bir läqıllätämän körib qoyäsänlär, derdi–dä, gäråv båyläşib, qızlär bilän birån cåygä vå'däläşärdi*. "Hatta o arkadaşlarına **hava atıp**, filan kızı bir kandırırsam görürsünüz, derdi ve iddiaya girip, kızlar ile bir yerde buluşmaya sözleşirdi." **(143 / 1)**

U ortåqlärigä Zebixånni ***körsåtib*** *nimädir dedi*. "O arkadaşlarına Zebihan'ı **gösterip** bir şeyler söyledi." **(144 / 2)**

Tursunbåy ikki qulåğıgäçä ***qızärib*** *Zebixånning åldigä keldi.* "Tursunbay kulaklarına kadar **kızararak** Zebihan'ın önüne geldi." **(145 / 1)**

U cudä köp gäräng bolib yürgäç, qızning yålini tösib, ***gåldiräb*** *muhäbbät izhår qıldi*. "O çok fazla afallayınca, kızın yolunu kesip, **mırıldanarak** sevgisini açıkladı." **(149 / 2)**

İkkåvlari häm öz yulduzlärigä ***tikilib*** *kimälärnidir oyläşärdi...* "İkisi de kendi yıldızlarına **gözlerini dikip** bir şeyler düşünüyordu…" **(150 / 2)**

Båşidän ***quçåqläb*** *kökrägigä* ***(85)*** *båsdi.* "Başından **kucaklayıp** göğsüne **(85)** bastı." **(150 / 5)**

*Äpil–täpil **kiyinib** ornidän turdi–dä, håvligä tüşdi*. “**Apar topar giyinip** yerinden kalktı ve avluya çıktı.” **(152 / 5)**

***Yürägi ezilib**, birpäsdä xäyåli älläqayåqlärgä uçdi*. “**Yüreği parçalanarak**, bir anda düşüncelere daldı.” **(154 / 2)**

*İkråmcån **çäkkäsini qaşib**, nimä qılişini bilmäy turib qåldi.* “İkramcan **şakağını kaşıyıp**, ne yapacağını bilmeden kala kaldı.” **(157 / 6)**

*Åt cilåvidän **yetäkläb** yol båşlädi.* “Atın geminden **çekerek** ilerlemeye başladı.” **(158 / 3)**

*Şuning üçün ğaläbä künlärini tezråq yaqınläştiriş niyätidä partiyämizning bekår yåtgän çöllärni **özläştirib**, uni håsil berişgä mäcbur qıling, degän çaqırığıgä, läbbäy, deb cävåb berdik.* “Bunun için zafer günlerini çabuklaştırma isteğindeki partimiz boş duran çölleri **imara açıp**, onu ürün veremeye zorlayın, çağrısına, tamam, diye cevap verdik.” **(159 / 8)**

*Ålåmån **güvilläb** uning gäpini maqullädi.* “Kalabalık **uğuldayıp** onun sözünü onayladı.” **(160 / 1)**

*Tåğa xatning şu yerigä kelgändä yånidän **romålçäsini çıqazib** köz milklärini artib åldi.* “Dayı mektubun burasına geldiğinde cebinden **mendilini çıkarıp** göz kapaklarını sildi.” **(160 / 4)**

*İkråmcån esä **båşini quyi egib** ådämlärgä qaräyålmäy titräb turärdi*. “İkramcan ise **başını yere eğip** insanlara bakamadan titriyordu.” **(161 / 1)**

*Şundän keyin u **dadil yürib** ärävä åldigä bårdi, äcib bir çaqqånlik bilän egärgä minib åldi.* “Bundan sonra o **cesaretle yürüyüp** araba önüne gitti, acayip bir çeviklikle eyere bindi.” **(161 / 4)**

*İkråmcån bäländ döng tepäsidä qoltıqtäyåğıgä **tirälib** otning toqay içkärisigä ormäläşini küzätmåqdä.* “İkramcan yüksek yığın tepesinde koltuk değneğine **dayanarak** ateşin kamışlık içerisinde gezinmesini izliyordu.” **(163 / 2)**

*Bir çål båçkädän rezinkä içäk bilän **keråsin sorib**, tåşfånärlärgä quymåqdä.* “Bir ihtiyar fıçıdan lastik hortum ile **gazyağı çekip** fenerlere koyuyordu.” **(166 / 1)**

*Ägär uruşdän, uruşgä ketgän bålälärdän gäp åçilsä İkråmcånning **dili åğrişini oyläb**, gäpni båşqa yåqqa çälğıtişyäpti.* "Eğer savaştan, savaşa giden çocuklardan bahsedilse İkramcan'ın **kalbinin kırılacağını düşünüp**, sözü başka taraflara getiriyorlardı." **(166 / 4)**

*U **entikib** gäpini tamåm qıldi.* "O **nefes nefese kalıp** sözünü tamamladı." **(169 / 1)**

*Eşäkdä **suv taşib**, tirikçilik qılib yürdim, deymänmi?* "Eşekle **su taşıyıp** yaşadım mı diyeyim?" **(169 / 1)**

*Pålvån häm ornidän turib sähnä **yaqınigä kelib**, qolini köksigä qoydi–dä, yälindi:* "Pehlivan da yerinden kalkıp sahneye **yaklaşarak**, eline göğsüne koydu ve rica etti:" **(176 / 1)**

*U bir söz demäy nånüştädän keyin Tåğa bilän **xayrläşib** toqaygä kirib ketdi.* "O bir söz demeden yapılan kahvaltıdan sonra Dayı ile **vedalaşıp** kamışlığa gitti." **(182 / 2)**

*Ketmånini **qoligä ålib** qårä ildizlärni paläxsä qılib köçiräverdi.* "Çapasını **eline alıp** siyah köklerini kazıp kaldırıverdi." **(182 / 5)**

*Belidä bir nimä tårtişib qålgändek **bäşäräsi tirişib** yänä otirdi.* "Belinde bir şey karşı koyuyormuş gibi **suratını buruşturup** yine oturdu." **(183 / 2)**

*Hämmä **ögirilib** Nizåmcångä qarädi.* "Herkes **dönüp** Nizamcan'a baktı." **(185 / 5)**

*Zebixån hämån ungä qarämäs, muştini **iyägigä tiräb** öng qolidägi qamişni yergä urib otirärdi.* "Zebihan hâlâ ona bakmıyor, yumruğunu **çenesine dayayıp** sağ elindeki kamışı yere vuruyordu." **(185 / 5)**

*Nizåmcån **båşini kötärib** u yåq–bu yåqqa qarädi.* "Nizamcan **başını kaldırıp** etrafına bakındı." **(187 / 1)**

*Nizåmcån ornidän turdi–dä, ketmånni **yelkäsigä täşläb** bir däm ätråfgä qulåq sålib turdi.* "Nizamcan yerinden kalktı ve çapayı **omzuna atıp** bir an etrafa kulak verdi." **(187 / 2)**

*U **engäşib** ikkitä säväğıçni pıçağı bilän kesib åldi.* "O **eğilip** iki tane sazı bıçağı ile kesip aldı." **(187 / 3)**

*U Nizåmcåndän **közlärini ålib** nari ketä båşlädi.* "O Nizamcan'dan **gözlerini kaçırıp** ileri gitmeye başladı." **(187 / 5)**

*Åxiri **duduqlänib** gäp båşlädi*: "Sonra **kekeleyerek** konuşmaya başladı:" **(187 / 5)**

*Nizåmcån yelkäsigä **såçıq täşläb** täşqarigä çıqqandä, Zebixån şu täräfgä keläyåtgän edi*. "Nizamcan omzuna **havlu atıp** dışarıya çıktığında, Zebihan bu tarafa doğru geliyordu." **(189 / 5)**

*Nizåmcånning **kelişini kütib** u yåqdän–bu yåqqa yürib turdi*. "Nizamcan'ın **gelmesini bekleyip** oradan oraya yürüdü." **(189 / 7)**

*Nizåmcån buni Zebixånning ungä körsätgän zor **iltifåti bilib** därråv ornidän turdi.* "Nizamcan bunu Zebihan'ın ona gösterdiği büyük bir **iltifat bilip** hemen yerinden kalktı." **(190 / 3)**

***Mäşälä sönib**, muştdek çoqqa äylängändä hämmä öz palätkäsigä kirib ketgän edi.* "**Meşale sönüp**, yumruk kadar kora döndüğünde herkes çadırına girmişti." **(191 / 2)**

*İkråmcån priyomnikdä faqat frånt xabärlärini eşitişgäginä ruxsät berär, kåntsert päytidä Nizåmcånning **qolidän ålib** oçirib qoyär edi.* "İkramcan radyoda sadece cephe haberlerini dinlemeye izin veriyor, konser zamanında Nizamcan'ın **elinden alıp** kapatıyordu." **(191 / 4)**

*Avtomatning uçini **lyukkä tıqib**, xalt, dedim.* "Makineli tüfeği **kaportaya doğrultup**, «Kıpırdama» dedim." **(192 / 1)**

*U åtni sämåvärçigä **qåldirib** idårägä kirdi*. "O atı çaycıya **bırakıp** yönetime girdi." **(194 / 4)**

*İkråmcån çıqib ålişi bilän mäşinä **gürilläb**, cåyidän qozğaldi*. "İkramcan çıkar çıkmaz araba **gürüldeyerek**, yerinden hareket etti." **(196 / 1)**

*Şämål bulutlärni **tozğıtib** älläqayåqlärgä ålib **(113)** ketdi*. “Rüzgâr bulutları **dağıtıp** bilinmeyen yerlere **(113)** götürdü.” **(197 / 3)**

***Yältiräb** åftåb çıqdi*. “**Parlayarak** güneş çıktı.” **(197 / 3)**

*Tursunbåy deräzä räfigä otirib kåsä çetidän **xorillätib** içä båşlädi*. “Tursunbay pencere kenarına oturup kâse kenarından **höpürdeterek** içmeye başladı.” **(199 / 10)**

*—Küç–quvvätdän qålgän åtäng häm qoligä **miltıq ålib** uruşgä bårdi–ya!* “**—** Güç kuvvetten düşen baban bile eline **tüfek alıp** savaşa gitti ki!” **(200 / 10)**

*Üydä **cån saqläb**, kündüzi yertoläddämi, bålåxånädägi, şåx–şäbbälär åräsidämi **yäşirinib**, keçäsi tåmårqadä **yåtib** künini ötkäzärdi.* “Evde **gizlenip**, gündüzleri bodrumda, asma kattaki, dallar arasında **saklanıp**, gece bahçede **yatıp** gününü geçirecekti.” **(201 / 1)**

*Tursunbåy yänä **qol silkib** yüzini teskäri ögirdi*. “Tursunbay yine **elini sallayıp** yüz çevirdi.” **(202 / 9)**

*Tursunbåy xåntäxtä åldigä **tiz çökib** åynägä qarädi.* “Tursunbay sofra önünde **diz çöküp** aynaya baktı.” **(203 / 6)**

*U ånäsi keltirgän bir piyålä suvgä **çötkäni båtirib** såvun qutidä köpirtirdi–dä, betlärigä sürtdi.* “O annesinin getirdiği bir küçük fincan suya **fırçayı batırarak** sabunu köpürttü ve yüzüne sürdü.” **(203 / 6)**

*Tursunbåy bålişni **näri sürib** båşini qoydi–dä, däm ötmäy uyqugä ketdi.* “Tursunbay yastığını **öte sürüp** başını koydu ve derhal uykuya daldı.” **(204 / 4)**

*Şu päyt radiokärnäyi **xırılläb**, elån qıldi*: “O an hoparlör **cırıldayarak**, anons etti:” **(205 / 3)**

*Härbiy Komendantgä **uçräşib** hüccätlärni räsmiyläştiring*. “Harp komutanına **uğrayıp** belgeleri resmileştirin.” **(206 / 4)**

***Yäräländib** gospital’dä yåtdi*. “**Yaralanarak** hastaneye yattı.” **(208 / 1)**

*İkråmcån isitmäsini häm, tänining **zırqıräb** åğrişini häm **unutib**, otirib åldi*. “İkramcan ateşinin yükselmesini de, vücudunun **titreyip** ağrımasını da **unutup**, oturdu.” **(209 / 1)**

*U ot **tutäşib** özimni küydirädi* "O ateş **tutuşup** kendimi yakıyor."**(209 / 7)**

*İkramcån **sapçib** ornidän turdi*. "İkramcan **atılıp** yerinden kalktı." **(212 / 6)**

*İkramcån **kökrägini çängälläb** qattıq uh tårtdi*. "İkramcan **göğsünü yumruklayıp** derin bir of çekti." **(212 / 8)**

*Vücudini därd ğıcimläb täşlägändek **bükçäyib***, öz köçäsigä burildi. "Vücuduna ağrı saplanmış gibi **bükülüp**, kendi sokağına döndü." **(213 / 2)**

*Näzäridä, bugün tång här gälgidän körä bärvaqtråq yårişäyåtgändek, şu yåzuvni tezråq ådämlärgä körsätişgä **åşıqib** vaqtli yårişäyåtgändek edi*. "Sanki bugün tan her zamankinden daha erken ağarıyormuş, bu yazıyı hemen insanlara göstermeye **acele edip** erken aydınlanıyormuş gibiydi." **(213 / 6)**

*U gåhå mäysägä **çalqänçä yåtib**, åppåq beğubår bulutlär süzäyåtgän songsiz åsmångä uzåq–uzåq tikilib yåtärdi.* "O bazen çimene **sırt üstü uzanıp**, bembeyaz bulutların süzüldüğü sonsuz gökyüzüne uzun uzun gözlerini dikiyordu." **(215 / 3)**

*Mänä, bugün Zebixån ådätiçä tång qårånğisidä **turib** sähär şämålidä tebränäyåtgän tål åldidän ötärkän, soridä ikki tizzäsini **quçåqläb**, ålis boşlıqlärgä tikilib otirgän Nizåmcångä ropärä kelib qåldi.* "İşte, bugün Zebihan her zamanki gibi tan karanlığında **kalkıp** seher rüzgârında sallanan söğüt altından geçerken, çardakta iki dizini **kucaklayıp**, uzak boşluklara gözlerini dikerek oturan Nizamcan ile karşı karşıya geldi." **(216 / 3)**

*Keyin **huşini öngläb** ornidän turdi.* "Sonra **aklına başına toplayıp** yerinden kalktı." **(216 / 3)**

*Zebixån Nizåmcån ornidän turgändä etikläri låy ekänini **körib** häyrån qåldi.* "Zebihan, Nizamcan yerinden kalkınca çizmelerinin çamur olduğunu **görüp** şaşırdı." **(217 / 2)**

*Bu bolsä peşänä terini **oq qılib** düşmängä åtmåqçi **(126)**...* "Bu ise alın terini **kurşun yaparak** düşmana atmak istiyor **(126)**…" **(219 / 2)**

*Zebixån uning **bilägidän uşläb** åldingä båşlädi*. "Zebihan onun **bileğinden tutup** ileriye çekti." **(220 / 5)**

*Küygän yälänglikdän **ötib** säväğiçzår åräsigä kirişdi*. “Yanan boş araziden **geçip** sazlık arasına girdiler.” **(220 / 6)**

*Zebixån bähår yåmğırläri çäng, ğubårlärini **yuvib** tåp–tåzä qılib qoygän qumgä otirib åldi.* “Zebihan bahar yağmurlarının tozlarını, kirlerini **yıkayıp** tertemiz yaptığı kuma oturdu.” **(221 / 2)**

*Zebixånning közläri otdek **çaqnäb** ungä tikilib turärdi*. “Zebihan’ın gözleri ateş gibi **ışıldayarak** ona dikilmişti.” **(222 / 2)**

*İz toqay tåmåndän **çıqib** qum åräläb küygän yergäçä kelgän, yänä årqagä qäytgän.* “İz kamışlık tarafından **çıkarak** kum arkasındaki yanan yere kadar gelmiş, yine geriye dönmüş.” **(224 / 1)**

*İz cudä häm uzåqqa bårmäy çäp tåmångä **burilib** toqaygä kirib ketgän*. “İz çok da uzağa varmadan sol tarafa **dönüp** kamışlığa girip gitmiş.” **(224 / 1)**

*Åftåb älläqaçån çıqib ikki tup tålning såyäsini **küyib** qåp–qårä bolib ketgän yerigä, åşxånäning çådirigä öz nurini täşlägän edi **(129)*** “Güneş çoktan çıkıp iki tane söğüdün gölgesinin **yanıp** kapkara olan toprağına, mutfağı çadırına kendi ışığını yansıtmıştı **(129)**.” **(224 / 6)**

*Nizåmcån ådämlärning, yålğız yåtişdän qorqib köçib keldi, deyişlärini **oyläb** indämäy işgä çıqib ketäverdi.* “Nizamcan insanların, yalnız yatmaktan korkup göçtü, diyeceklerini **düşünüp** ses çıkarmadan çalışmaya gitti.” **(226 / 6)**

*Bålä dädäsining qolidän mähkäm uşlägänçä, **hürpäyib** qåvåğini sålib turärdi.* “Çocuk babasının elini sıkıca tutup, **öfkelenip** surat astı.” **(227 / 5)**

*Tolänbåy Nizåmcån ağdärgän yergä **räzm sålib** båşini säräk–säräk qılib qoydi.* “Tolanbay Nizamcan’ın sürdüğü toprağa **dikkatle bakıp** başını salladı.” **(228 / 2)**

*Nizåmcån ikki **qolini beligä tiräb** ağdärilgän yergä qaräb, endi bäs qılsäm häm bolär ekän, degän fikrgä keldi.* “Nizamcan iki **elini beline dayayıp** sürülmüş toprağa bakınca, şimdi bıraksam da olurmuş, diye düşünceye kapıldı.” **(228 / 4)**

*Nizåmcånni körib årqasigä yığilib qålgän etäklärini **tårtib** ornidän turdi.* “Nizamcan’ı görünce arkasına toplanan eteğini **kaldırıp** yerinden kalktı.” **(228 / 6)**

*U yånidän piçåqçäsini **çıqarib** qamiş tilişgä tüşdi.* “O cebinden çakısını **çıkarıp** kamış kesmeye başladı.” **(229 / 2)**

*Bålä **köz yåşini yutib** dädäsigä qarädi.* “Çocuk **gözyaşını tutup** babasına baktı.” **(229 / 6)**

*İkråmcån çådir åldidä värräkning **läpängläb** hävågä kötäriläyåtgänini küzätib turärdi.* “İkramcan çadır önünde uçurtmanın **sağa sola yalpalayarak** havaya yükselmesini seyrediyordu.” **(231 / 1)**

*Cännät xålä sigir **yetäkläb** åldidän ötib ketdi.* “Cennet teyze sığırı **çekerek** önünden geçti.” **(231 / 2)**

*U qoligä yenglik kiyib ålgänidän åldigä tüşib qålgän **såçini silkitib** årqasigä täşläyålmäy u yåq–bu yåqqa älänglärdi.* “O eline kolluk giydiği için önüne gelen **saçını sallayıp** arkaya atamadığından sağına soluna bakınıyordu.” **(231 / 2)**

*Bir örim såçni emäs, tolğanib turgän ilånni uşläyåtgändek ehtiyåtlik bilän uşlädi–dä, ästä yelkäsidän **åşirib** årqasigä täşläb qoydi.* “Bir örgü saçı değil, dolanmış yılanı yakalıyor gibi dikkatle tuttu da, yavaşça omzundan **geçirip** arkasına bırakıp koydu.” **(232 / 1)**

*Zebixån nånlärni **üzib** tändirgä ğozäpåyä täşlädi–dä, Nizåmcångä külib qarädi.* “Zebihan ekmekleri **koparıp** tandıra pamuk kozası attı ve Nizamcan’a gülümsedi.” **(232 / 2)**

*Nizåmcån sävätdän årqasi küygän **külçäni ålib** bir çekkäsidän uşätdi–dä, åğzigä såldi.* “Nizamcan sepetten arkası yanmış **tandır ekmeğini alarak** bir kenarından kopardı ve ağzına attı.” **(232 / 7)**

*Bir çål ulärgä lämpämåy quyib, piligini **qırqib** täyyårläb qoyärdi*. “Bir ihtiyar onlara lamba yağı koyup, fitilini **kesip** hazırlıyordu.” **(236 / 6)**

*Nizåmcån şundäy dedi–yü, boşägän piyåläni ungä **uzätib** ornidän turdi*. “Nizamcan böyle dedi ve biten çay kâsesini ona **uzatıp** yerinden kalktı.” **(238 / 1)**

*İkkåvi sekin–sekin **yürib** Nizåmcånning uzåqdä qåräyib turgän çäyläsigä qaräb ketä båşläşdi.* “İkisi birlikte yavaş yavaş **yürüyüp** Nizamcan’ın uzakta kararıp duran barakasına doğru gitmeye başladılar.” **(238 / 4)**

Yelkäsini qısib *båş çäyqadi*. "**Omzunu indirip** başını salladı." **(238 / 9)**

—Bilişingiz şunaqa zärurmidi? – dedi Zebixån uning ***közlärigä tikilib****.* "— Bilmeniz çok gerekli miydi? – dedi Zebihan onun **gözlerine bakıp**." **(239 / 7)**

Qız bir çiråyli ***burilib*** *Nizåmcåndän nari ketdi.* "Kız bir güzel **dönüp** Nizamcan'dan uzağa gitti." **(242 / 6)**

U käpägä ***kirib*** *ornigä çözildi–dä,* ***qolini uzätib*** *fånär piligini päsäytirdi*. "O barakaya **girip** yerine uzandı ve **elini uzatıp** fener fitilini indirdi." **(243 / 5)**

Nizåmcån däm u yånbåşigä, däm bu yånbåşigä ***ağdärilib*** *bedår yåtärdi*. "Nizamcan bir o tarafa, bir bu tarafa **dönüp** uyumadan yatıyordu." **(243 / 6)**

Åxiri ***ornidän turib*** *båşqatdän kiyindi–dä, ketmånini* ***yelkäsigä täşläb*** *şudgårgä qaräb ketdi*. "Sonunda **yerinden kalkıp** yeniden giyindi ve çapasını **omzuna atıp** sürülmüş tarlaya doğru gitti." **(243 / 6)**

U yåq–bu yåqqa qaräb heç kimni körmägändän keyin ***şåşib*** *qamişlär åräsigä kirib ketdi.* "Oradan oraya bakınca hiç kimseyi göremediğinden **hızlanarak** kamışlar arasına girdi." **(244 / 5)**

Tolänbåy ikkälä åtni cilåvidän ***uşläb*** *tålning nariyåğigä ålib ötib ketdi*. "Tolanbay iki atı geminden **tutup** söğüdün diğer tarafına alıp gitti." **(247 / 5)**

Qalpåqli kişi kärtä üstidän qamçi dästäsi bilän ***dåirä yäsäb*** *bir nimä dedi.* "Kalpaklı kişi harita üzerinden kamçı sapıyla **daire çizip** bir şey dedi." **(249 / 1)**

Tåğa iyägini ***qaşib*** *oylänib qåldi.* "Dayı çenesini **kaşıyarak** düşünüyordu." **(249 / 1)**

Nizåmcån şu turqı–täråväti bilän mehmånlär åldidä turgänidän, Tåğani xicålät qılib qoygänidän ***onğaysizlänib*** *yergä qarädi.* "Nizamcan o şekilde misafirler önünde durduğundan, Dayı'yı utandırdığından **çekinip** yere baktı." **(249 / 8)**

Keçä Cännät xålä oğlining åldigä bårgändä såqåli ösib ketgänini, såçläri ***qulåqläridän åsilib*** *vähşiy qıyåfäsigä kirib qålgänini körgän edi.* "Gece Cennet teyze oğlunun yanına gittiğinde sakalının uzadığını, saçlarının **kulaklarından aşıp** vahşi bir hale geldiğini görmüştü." **(251 / 3)**

*Cännät xålä şåşib **un çalib** quymåq såldidä, båltäni **qoligä ålib** toqaygä qaräb ketdi.* “Cennet teyze aceleyle **un çırpıp** kuymak yaptı, baltasını **eline alıp** kamışlığa doğru gitti.” **(251 / 5)**

*Tursunbåy qamiş käpä åldidä tizzäsini **quçåqläb** därviş qıyåfäsidä otirärdi.* “Tursunbay kamış kulübe önünde dizlerini **kucaklayıp** derviş kılığında oturuyordu.” **(251 / 6)**

*Turnä qanåtidä bu çöllärgä bähår ålib keldi–yü, ämmå Tursunbåyning qalbidä **uyilib**, muz bitib yåtgän qårni eritålmädi.* “Turna, kanadında bu çöllere bahar getirdi, ama hâlâ Tursunbay’ın kalbinde **birikip**, buz tutan karı eritemedi.” **(252 / 2)**

*U här küni toqay **kezib** qamişlär åräsidän işläyåtgän hämqışlåqlärini körib otirädi.* “O her gün kamışlığı **gezerek**, kamışlar arasında çalışan köylüleri görüyordu.” **(252 / 3)**

*U bir ümr åvqat körmägändek **pışilläb**, **şälåplätib** quymåqni yeb boldi.* “O bir ömür yemek görmemiş gibi **soluyup**, **şapırdatarak** kuymağı yedi.” **(253 / 4)**

*Tursunbåy qollärini tonining **etägigä artib** ånäsigä qarädi*. “Tursunbay ellerini kaftanının **eteğine silip** annesine baktı.” **(253 / 5)**

*Tursunbåy **båşini egib** qımirlämäy otirib qåldi*. “Tursunbay **başını eğip** kıpırdamadan oturdu.” **(254 / 1)**

*Tursunbåy **qol siltäb** teskäri qarädi*. “Tursunbay **el silkerek** ters baktı.” **(254 / 3)**

*U **burnini ciyirib** yüzini teskäri ögirdi.* “O **burnunu tıkayıp** arkasına döndü.” **(254 / 10)**

*Keçäläri tänäm **zirqıräb (146)** åğrisä häm tişimni tişimgä qoyib çıdäyäpmän*. “Geceleri vücudum **sızlayıp (146)** ağrımasına rağmen dişlerimi sıkıyorum.” **(255 / 1)**

*Nåtäniş bålä ildiz båylämini **yelkäsidä äzåd kötärib** çådir täräfgä qaräb pildiräb ketdi.* “Yabancı çocuk kök yığınını **omzuna yükleyip** çadır tarafına doğru hızla gitti.” **(257 / 5)**

Ägär u şu tåpdä uning yånidä bolgändä älbättä ***qolidän ålib*** *şu çåyni içärdi.* "Eğer o bu anda onun yanında olsa mutlaka **elinden alıp** bu çayı içerdi." **(258 / 1)**

Kämpir ***båşini säräk–säräk qılib*** *ornidän turdi.* "Yaşlı kadın **başını sağa sola sallayıp** yerinden kalktı." **(258 / 2)**

Ğımirsib *ulärgä çåy täşiydi*. "**Oyalanarak** onlara çay taşıyordu." **(260 / 7)**

İkki künginä yåtädi–dä, yänä ***qumğån kötärib*** *şudgårgä kelädi, yå bolmäsä* ***toqaygä kirib*** *otinbåp ildiz terädi.* "İki gün yatıyordu ve yine **ibriği alıp** tarlaya geliyordu yahut **kamışlığa girip** yakmaya yarar kök topluyordu." **(260 / 7)**

Qumğåndä qaynäb turgän suvni grelkägä ***quyib*** *bir käft kök çåy såldi–dä,* ***münkilläb*** *årqa yol bilän toqaygä ketdi.* "İbrikte kaynayan suyu tandıra koyup bir avuç yeşil çay koydu ve **beli bükülerek** arka yoldan kamışlığa gitti." **(261 / 7)**

Keyin ***därmånsizlänib*** *yänä yånbåşigä yıqildi*. "Sonra **halsizleşip** yine yerine yığıldı." **(262 / 7)**

Tursunbåy kir bolib ketgän päncälärini bäråbär ***tåvåqqa tıqib ğıcimläb*** *åğzigä sålärdi.* "Tursunbay kirlenmiş ellerini aynı anda **tabağa batırıp mıncıklayarak** ağzına atıyordu." **(263 / 6)**

Bädänidän äçimsıq ter hidi kelib turgän båläni ånä ***bağrigä båsib*** *båşläridän silädi.* "Vücudundan acımsı ter kokusu gelen çocuğu anne **bağrına basıp** başını okşadı." **(263 / 7)**

Båläsining yolgä kirgän kündägi quvånç, ***tili çıqib****, birinçi märtä äyä, degändägi åläm sältänätigä teng şådliklär, dädäsi* ***åpiçläb*** *güzärgä ålib çıqib ketäyåtgändä eşik åldidä årqasidän qaräb qålgändägi heç närsägä teng körib bolmäydigän baxt, birinçi bår mäktäbgä küzätgändä åppåq köyläk, ğarç sålib tikilgän etik kiyib çåpqılläb ketäyåtgändägi tångdek, heç qaçån körmägän tång...* "Yavrusunun ilk yürüdüğü gündeki kıvanç, **dillenip**, ilk kez anne, dediğindeki dünya saltanatına denk mutluluklar, babası **sırtına bindirip** çarşıya götürdüğünde kapı önünde arkalarından baktığındaki hiçbir şeye denk olmayan baht, ilk kez ilkokula gönderdiğinde bembeyaz gömlek, köseleden dikilen çizme giyip koşarak gittiğindeki servet gibi, hiçbir zaman görmediği servet…" **(264 / 4)**

*Ånä ikki qolini åsmångä **kötärib** färyåd çekdi*. “Anne iki elini göğe **kaldırıp** feryat etti.” **(265 / 2)**

*Ånä **huşigä kelib** qulåq tutdi*. “Anne **kendine gelip** kulak verdi.” **(265 / 4)**

*Birinçi bolib **åqsåqlänib** İkråmcån keldi.* “İlk kez **aksayarak** İkramcan geldi.” **(266 / 8)**

*Faqat qollärini müttäsil **silkitib** toqay täräfgä qaräb qıçqirärdi*. “Ama ellerini durmadan **sallayıp** kamışlık tarafına doğru bağırıyordu.” **(266 / 10)**

*Cännät xålä hämån toqaygä qaräb qıçqirär, uning **qolidän çıqib** oşä yåqqa yügürmåqçi bolärdi.* “Cennet teyze hâlâ kamışlığa bakıp haykırıyor, onun **elinden kurtulup** o tarafa koşmak istiyordu.” **(266 / 10)**

***Håldän tåyib** töşäkkä özini täşlädi–yü, qımirlämäy şiftgä tikilib yåtäverdi*. “**Halsiz düşerek** döşeğe kendini attı ve kıpırdamadan tavana gözlerini dikiverdi.” **(266 / 10)**

*Därmånsiz qolläri bilän körpäni **båşigä tårtib** közini yumdi*. “Halsiz elleri ile yorganı **başına çekip** gözünü yumdu.” **(267 / 1)**

*Nizåmcån ungä **oğil bolib**, **hässä tutib**, tåbut åldigä tüşdi*. “Nizamcan onun **oğlu olarak**, **destek olarak**, tabut önüne geçti.” **(267 / 4)**

*U İkråmcånning yånigä **tiz çökib** yelkäsigä qolini täşlädi.* “O İkramcan’ın yanında **diz çöküp** omzuna elini attı.” **(269 / 2)**

***Höngräb** yığläb yubårdi*. “**Hıçkırarak** ağlayıverdi.” **(269 / 3)**

*Keçäläri eşikni **tänbäläb** pul sänäydi*. “Geceleri kapıyı **sürgüleyerek** para sayardı.” **(270 / 2)**

*Birdän **yüragi håvrıqib** yänä xatni qoligä åldi*. “Birden **yüreği çarparak** yine mektubu eline aldı.” **(271 / 1)**

*U pullärini **qıyığigä tügib** tonining içidän beligä sirib båğlädi–dä, köçägä çıqdi.* “O paralarını **kuşağına düğümleyip** kaftanının içinden beline saklayıp bağladı ve sokağa çıktı.” **(271 / 3)**

Simyåğåç tägidä bekinmäçåq oynäyåtgän bålälär åldigä kelib qaysi birigä oqitsäm ekän, deb ändäk oylänib turdi–dä, bittäsini ***tänläb*** *çetgä çaqirdi.* "elektrik direği altında saklambaç oynayan çocukların yanına gelip hangisine okutsam acaba, diye biraz düşündü ve bir tanesini **seçip** kenara çağırdı." **(271 / 3)**

Bålä xatni ålib, ***elektrgä sålib****, konvert üstidägi yåzuvni oqidi.* "Çocuk mektubu aldı ve **lambaya tutarak**, zarf üstündeki yazıyı okudu." **(271 / 5)**

U eşikkä ***kişän qulf urib*** *qudäsinikigä qaräb ketdi*. "O kapıya **zincir kilit vurarak** dünürüne doğru gitti." **(272 / 8)**

Çål äyvån läbigä ***otirib*** *fåtiha oqıdi.* "İhtiyar eyvan ağzına **oturup** dua okudu." **(273 / 2)**

Qoli büklängän konvertgä tegib uni ätäyin ***beixtiyår ålgändek qılib*** *közi yaqınigä ålib keldi.* "Eli, bükülen zarfa değip onu hususi **gayri ihtiyari almış gibi yapıp** göz önüne getirdi." **(273 / 10)**

Dildår özini Nizåmcångä molcälläyåtgänini bilib qålgändän keyin ***yığläb*** *båşigä ådäm toplägän edi*. "Dildar kendinin Nizamcan'a verileceği planını öğrendikten sonra **ağlayarak** insanları başına toplamıştı." **(276 / 1)**

Dädäm, ***üygä bårib*** *könglini ål demåqçimi?* "Babam **eve gidip** gönlünü al mı demek istiyor?" **(276 / 4)**

U pismığing ilgäri häm xat ålib turgängä oxşäydi, ***qolimdän ålib*** *bir qarädi–yü, yånigä qåyib qoydi.* "O sinsi daha önceden de mektup almışa benziyordu, **elimden alıp** bir baktı ve cebine koydu." **(277 / 7)**

Dildår ornidän ***urib*** *båläning üstini yåpdi–dä, konvertni åçdi.* "Dildar yerinden **hızla dönüp** çocuğun üstünü örttü ve zarfı açtı." **(279 / 7)**

Qårä qaläm bilän yåzilgän xatni oqiş änçä qıyin edi, şuning üçün häm ***ornidän turib*** *çıråqqa yaqın keldi.* "Kara kalem ile yazılmış mektubu okumak çok zordu, bunun için de **yerinden kalkıp** yağ lambasına doğru yaklaştı." **(279 / 7)**

Sengä şu ***xatni yåzib*** *toğri qılyäpmänmi, bil–****(161)****mäymän. "Sana bu* ***mektubu yazarak*** *doğru mu yapıyorum, bil–***(161)***miyorum*." **(280 / 1)**

Teräkning åq ästärli bärgläri ***milt–milt qılib*** *birläşib ketdi–dä, kättäkån ännhårgä äyländi.* “Kavağın beyaz astarlı yaprakları **kıpırdayarak** birleşti ve büyük ırmağa döndü.” **(280 / 3)**

Şiftgä åsığlıq lämpåçkä ***lip–lip qılib*** *sekin oçdi*. “Tavana asılı olan ampul **pır pır edip** yavaşça söndü.” **(282 / 3)**

Tänni ***tilkä–pårä qılib, qollärni tilib*** *bäländ çoqqıgä çıqqanlärginä otlåqlärni, ålis ufqlärni körädi.* “Gövdeyi **parça parça yapıp**, **elleri parçalayarak** yüksek tepeye çıkanlar, otlakları, uzak ufukları görüyordu.” **(283 / 1)**

Qırgä çıqib ketib åftåbdä ***küyib****, şämåldä* ***dildiräb*** *oråq orädi*. “Kıra çıkıp güneşte **yanarak**, rüzgârda **titreyerek** ekin biçti.” **(286 / 3)**

Qızıqçilik qılib *hämmäni küldirädi*. “**Espiriler yaparak** herkesi güldürüyordu.” **(286 / 4)**

Håsilni ålişim bilän uni ***qåpläb*** *mudåfää fåndigä yubårämän.* “Ürünü alır almaz onu **toplayıp** müdafaa vakfına göndereceğim.” **(288 / 1)**

Risålätning özi ***ornidän turib*** *tügünni åldi–dä,* ***yeçib*** *içidän çaqalåqbåp säl uringän ätläs köyläk ålib Dildårning qoligä berdi.* “Risalet kendisi **yerinden kalkarak** bohçayı aldı ve açınca içinden bebek için biraz sarmalanmış atlas gömlek alıp Dildar’ın eline verdi.” **(289 / 5)**

Risålät ***gäpini bölib*** *yer åstidän Dildårgä qarädi*. “Risalet **sözünü bölüp** çaktırmadan Dildar’a baktı.” **(291 / 8)**

Ertäläb Ädålät ärävädä ålib kelgän bärglärni qurtlärgä såldi–dä, båläsini ***yorgäkläb*** *dälägä qaräb ketdi.* “Sabahleyin Adalet’in arabayla getirdiği yaprakları ipek böceğine verdi ve yavrusunu **kundaklayıp** tarlaya doğru gitti.” **(293 / 7)**

Şuning üçün häm qaldirğåç ***päst uçib*** *häşäråt tutädi*. “Bunun için de kırlangıçlar **alçaktan uçup** böcek yakalıyorlardı.” **(294 / 2)**

Sekretär yigit ***yüzini teskäri ögirib*** *Dildår åldidän yügürib ötib ketdi*. “Sekreter delikanlı **yüzünü çevirerek** Dildar’ın yanından koşarak geçip gitti.” **(294 / 4)**

*Äsrårä **odäğayläb** Ädålätning åldigä keldi.* “Esrare **tehdit ederek** Adalet’in yanına geldi.” **(295 / 6)**

*Hädeb **pıqilläb** ensämni qåtirävermä.* “Sürekli **vır vır ederek** kafamı şişirme.” **(295 / 7)**

*Hämmäsi **çu–(170)villäşib** şiypångä çıqişdi.* “Hepsi **(170) gürültü yaparak** kır kulübesine çıktılar.” **(296 / 1)**

*Åvqatdän keyin **pätefån qåyib** oyingä tüşişdi.* “Yemekten sonra **pikap açıp** dans etmeye başladılar.” **(297 / 4)**

*Äsrårä beligä **qıyıq båğläb**, erkäkçä oynädi.* “Esrare beline **kuşak bağlayarak**, erkek gibi oynadı.” **(297 / 4)**

*Ädålät båşigä **romålçä täşläb** uning yånidä näz bilän yorğalärdi.* “Adalet başına **başörtüsü takıp** onun yanında nazlı nazlı dansediyordu.” **(297 / 4)**

*Şu päyt sertupråq yoldän **eşäk minib** İnåyät åqsåqål ötib qåldi.* “O an toprak yoldan **eşeğe binerek** İnayet aksakal geçiyordu.” **(297 / 6)**

*U qızlärning bu «behäyå» oyinidän **ensäsi qatib** såqållärini tutämlädi.* “O kızların bu «edepsiz» oyununa **kızıp** sakallarını tuttu.” **(297 / 6)**

*Äsrårä ätäyin ermäk qılib ungä qaräb **qåşini qåqib**, yelkäsini uçirdi.* “Esrare bile bile eğlenip ona bakıp **kaşını oynatarak**, omzunu salladı.” **(297 / 6)**

*U şundäy dedi–yü, **yügürib** tizzä boyi bolib kålgän ğözälär åräsigä kirib ketdi.* “O böyle dedi ve **koşarak** diz boyu olmuş pamuklar arasına girip gitti.” **(298 / 10)**

*Kün yåyilmäsdän u örik sålingän çeläklärni **eşäkkä yükläb** özi häm, neväräsi häm båşigä bittädän sävätni qoyişib, eşäk ketidän Märğilångä cönäşdi.* “Güneş yükselmeden o kayısı koyulan kovaları **eşeğe yükleyip** kendi de, torunu da başına birer sepet koyup, eşek arkasından Margilon’a gittiler.” **(299 / 4)**

*—Ketmädingmi? — dedi **xomräyib** İnåyät åqsåqål.* “—Gitmedin mi? – dedi **homurdanarak** İnayet aksakal.” **(299 / 5)**

*Özini åmån–esån qutqargänigä **şükür qılib** bir–ikki häftä båzårgä çıqmädi.* “Kendini sağ salim kurtardığına **şükredip** bir–iki hafta pazara çıkmadı.” **(301 / 1)**

*Qariligini **näzärdä tutib** keçäsi qåyib yubårdi.* “Yaşlılığını **göz önünde tutup** geceleyin serbest bıraktılar.” **(301 / 1)**

*Här qaysinisini **yüz som–yüz som qılib** üstidän belbåğ qılädi*. “Her birini **yüzer som yaparak** üstüne kuşak bağladı.” **(302 / 5)**

*Åqsåqål **pullärni bir qılib** qoynigä tıqadi.* “Aksakal **paraları birleştirip** koynuna soktu.” **(302 / 6)**

*Åqsåqål pullärni **bağrigä båsib** közlärini yumädi*. “Aksakal paraları **bağrına basarak** gözlerini yumdu.” **(303 / 3)**

*Yuvdirib, däzmållätib çetigä qızıl siyåhdä çızıq tårtib **dästromål qılib** båzårgä ålib çıqdi.* “Yıkatıp, ütületip kenarına kırmızı siyah çizgi çekip **mendil yaparak** pazara götürdü.” **(303 / 5)**

*Sävät **båşidän uçib** bälçıqqa tönkärilib tüşdi.* “Sepet **başından fırlayıp** balçığa ters devrildi.” **(309 / 1)**

*Åqsåqål cähldän **kökärib**, bålägä hämån oşqırärdi **(178)**.* “Aksakal sinirle **kükreyip**, çocuğa hâlâ sinirle bağırıyordu **(178)**.” **(309 / 5)**

*Qulåğigä qaläm qıstirgän durädgår çållär päyrähägä **kömilib** täxtä rändäläşyäpti*. “Kulağına kalem kıstırmış dülger ihtiyarlar tahta kalıntıları arasına **gömülüp** tahta rendeliyorlardı.” **(310 / 3)**

*Xådä üyib qoyilgän cåyning åldidä ådämlär **todälänib** nimädir qılişyäpti.* “Tomruk yığılan yerin önünde insanlar **toplanıp** bir şeyler yapıyorlardı.” **(312 / 1)**

*Risålät uni **bağridän boşätib** xådägä otirdi*. “Risalet ona **sarılmayı bırakıp** tomruğa oturdu.” **(312 / 5)**

*—Biz tåmånlärdä nimä qılib yüribsän, åpä? — dedi Nizåmcån **häyrån bolib**.* “—Bizim buralarda ne yapıyorsun, abla? – dedi Nizamcan **şaşırıp**.” **(313 / 1)**

*Nizåmcån **båşini kötärib** ğurur bilän gäpirdi.* “Nizamcan **başını kaldırıp** gururla konuştu.” **(314 / 2)**

*Öz åpängdän **yäşirib** nimä qıläsän.* “Öz ablandan **saklayıp** ne yapacaksın.” **(314 / 10)**

*Nizåmcån **yånbåşigä burilib** hävåzädägi çålgä ğişt uzätäyåtgän Zebixånni körsätdi.* “Nizamcan **yanına dönüp** iskeledeki ihtiyara tuğla uzatan Zebihan’ı gösterdi.” **(315 / 4)**

*Nizåmcån **tizzäsigä tirälib** ornidän turdi*. “Nizamcan **dizine dayanıp** yerinden kalktı.” **(316 / 8)**

*—Xaydäyäpsänmi, häli? — dedi Risålät közigä **yåş ålib**.* “—Kovuyor musun, şimdi? – dedi Risalet, gözleri **yaşarıp**.” **(317 / 3)**

*Bir kün cudä vaqtli uyğåndi–dä, teşäni belbåğigä **qıstirib**, tut kesgäni ketdi*. “Bir gün çok erken uyandı ve keseri kuşağına **sıkıştırıp**, dut kesmeye gitti.” **(320 / 1)**

*Åyåq tägidä bükilib qålgän şåli påyäsi bäğri yergä tekkän cåyidän **ildiz åtib**, qoşälåq şåx çıqazädi.* “Ayakaltında bükülen çeltik sapının yere değen kısmından **köklenip**, iki sap çıkarır.” **(321 / 7)**

*Şuning üçün häm şålikårlär suvni **låyqalätib** şålipåyädän çıqişmäy keçib yüräverişädi*. “Bunun için de çeltik üreticileri suyu **bulanıklaştırarak** çeltik tarlasından çıkmadan geçiverirlerdi.” **(321 / 7)**

*Uni **äyäb** bütünläy båşqa gäplärdän ezmälänib qålişädi.* “Ona **acıyarak** tamamiyle farklı olaylardan gevezelik yapıyorlardı.” **(323 / 1)**

*Nizåmcån uning yåğåç åyåq bilän şålipåyäni **şälåplätib**, suvni låyqalätib yürişini körib irådäsigä qåyil bolärdi*. “Nizamcan onun tahta ayak ile çeltik tarlasını **şapırdatıp**, suyu bulandırmasına bakıp iradesine hayran oluyordu.” **(323 / 2)**

*Nizåmcån häm şimini tizzäsigä **şimärib** suvgä tüşdi*. “Nizamcan da pantolonunu dizine kadar **büküp** suya girdi.” **(323 / 3)**

*Här zämån **engäşib** årqa åyåğigä qaräb qoyärdi*. “Her zaman **eğilip** arka ayağına bakardı.” **(324 / 3)**

*U ådäm şärpäsini **sezib** yelindän åğzini ålib, ong yånbåşigä qarädi–dä, şåşıb uzun dumi bilän **xas–çöplärni tozitib** qamişlär åräsigä kirib ketdi.* “O insan hışırtısını **hissedip** memeden ağzını çekip, sağ tarafına baktı ve aceleyle uzun kuyruğu ile **çöpleri tozutup** kamışlar arasına girip gitti.” **(324 / 4)**

*Eçkemär bir **emçäkni sorib**, måmätälåq qılib yubårgän edi*. “Çöl kertenkelesi bir **memeyi emip**, yaralamıştı.” **(325 / 1)**

*Oşändä Nizåmcån **boynigä åsilib** yüzini özigä qarätgän edi.* “Orada Nizamcan **boynuna sarılıp** yüzünü kendine çevirmişti.” **(327 / 1)**

*U Nizåmcångä şundäy örgänib qålgän ediki, åvqatdän säl keçiksä, tåvåqdä **åvqatini kötärib** årqasidän qıdirib yürär edi.* “O Nizamcan’a öyle alışmıştı ki, yemeğe birazcık gecikse, tabakta **yemeğini alıp** arkasından aramaya çıkardı.” **(327 / 1)**

*Nizåmcån nåilåc tuxumdek åppåq örikni **qoligä ålib** tåmåşä qıldi.* “Nizamcan çaresiz yumurta gibi bembeyaz kayısıyı **eline alıp** seyretti.” **(328 / 5)**

*Keyin yeyişgä közi qıymägändek **äväyläb** åğzigä såldi*. “Sonra yemeye kıyamazmış gibi **özenerek** ağzına attı.” **(328 / 5)**

*Nizåmcån **päytdän fåydälänib** uning bilägidän uşlädi*. “Nizamcan **fırsattan yararlanıp** onun bileğinden tuttu.” **(330 / 6)**

*Çådir åldidä kök çåy içib otirgän İkråmcån häm **båş kötärib** häsrätli båqdi–dä*: “Çadır yanında yeşil çay içerek oturan İkramcan da **başını kaldırıp** dertli baktı ve:” **(331 / 2)**

*Bålämgä **şåli ektirib** özing pullämåqçimisän, deb odäğaylädi.* “Yavruma **çeltik ektirip** parasını yemek mi istiyorsun, diye tehdit etti.” **(332 / 6)**

*Toppånçä pålvån **gärdänini qaşib** ungä mänåli qaräb qoydi*. “Toppançe pehlivan **ensesini kaşıyıp** ona manalı baktı.” **(333 / 9)**

*Qolidä tåğåräçä bilän båläsini **åpiçläb** åşxånägä ötib ketäyåtgän Tolänbåy uni körib toxtädi*. “Elinde kap ile yavrusunu **sırtına alarak** yemekhaneye geçen Tolanbay onu görüp durdu.” **(333 / 11)**

*U öz gäpidän özi **täsirlänib** tåğåräçäni çirmändä qılib, **yår–yår äytib** åşxånägä kirib ketdi*. “O kendi sözünden kendi **etkilenip** küçük kabı tef yapıp, **yar–yar söyleyerek** yemekhaneye girdi.” **(334 / 2)**

*Arıq çetläridä tizzä boyi kelib qålgän otlär yåmğırdä yergä yåtib qålgän ekän, åftåb **bağrigä ötib** endi qaddini råstläb keläyåtibdi.* "Ark kenarlarında diz boyu gelen otlar yağmurda yere yatmış, güneş **bağrına geçerek** şimdi endamını doğrultuyordu." **(334 / 3)**

*Örikzårning näri yåğıdägi yålğızåyåq yoldän bir todä qariyälär båşlärigä sällä ornigä **qıyıq täğğıb** ästä ketişyäpti.* "Kayısılığın öte tarafındaki ıssız yoldan bir grup ihtiyar başlarına sarık yerine **kuşak bağlayıp** yavaş yavaş geliyorlardı." **(334 / 3)**

*Källäklängän tutzår årqasidän Dildårlärning åq tünükä tåmli üyi köringändä Nizåmcån bir däm mä'yüs näzär täşlädi–yü, årtıqçä **(193)** hislärgä berilişdän **özini saqläb** cädäl yürib ketdi.* "Budanan dutluk arkasından Dildar'ın beyaz teneke damlı evi görününce Nizamcan bir an hüzünlü bir bakış attı ve gereksiz **(193)** hislere kapılmaktan **kaçınıp** hızla yürüyüp gitti." **(334 / 3)**

*Adålät qolini közigä **såyäbån qılib** oşä täräfgä qarädi–dä **(195)**:* "Adalet elini gözüne **gölgelik yapıp** o tarafa baktı ve **(195)**:" **(338 / 1)**

*Şämål zveno yerini äylänmä qılib oräb ålgän teräklärning belini bükib, şäftålilärning şåxlärini **qarsillätib** sindirärdi.* "Rüzgâr ekip yerini kuşatan kavakların belini büküyor, şeftalilerin dallarını **çatırdatarak** kırıyordu." **(338 / 3)**

*Quturgän suv yäkkäçöpni **çil–çil qılib**, åqızib ketgän!* "Kuduran su karşıya geçmek için koyulan tomruğu **paramparça ederek**, akıtıp gitmiş!" **(338 / 3)**

*Äsrårä därråv **uläb** yänä käbinägä kirdi*. "Esrare hemen **bağlayarak** yine arabaya girdi." **(339 / 6)**

*Äsrårä uni därvåzädän **äväyläb** ålib çıqdi–dä **(196)**, oqdek åtilib såy täräfgä ketdi.* "Esrare onu kapıdan **koruyarak** götürdü ve **(196)** ok gibi atılıp vadi tarafına doğru gitti." **(339 / 6)**

*Mäşinä ğıldirägi årqasigä **suv purkäb** sekin–sekin küzåvigä båtdi*. "Araba tekerleği arkasına **su püstürtüp** yavaş yavaş kasasından battı." **(340 / 4)**

*Bu yåqdä qålgän xåtinlär **dämlärini içlärigä yutib**, çurq etmäy turişipti.* "Bu tarafta kalan kadınlar **nefeslerini içlerine çekip**, tek kelime etmeden duruyorlardı." **(341 / 1)**

*Nizåmcån çåyni **qaynåq–qaynåq höpläb** ornidän turdi.* “Nizamcan çayını **sıcak sıcak içip** yerinden kalktı.” **(343 / 8)**

*Nizåmcån **båşini kötärib** uning betigä qarädi.* “Nizamcan **başını kaldırıp** onun yüzüne baktı.” **(344 / 6)**

*Åqsåqål **eşäkdän tüşib** yånigä keldi–dä, **tirsägidän siltäb** åldingä itärib yubårdi.* “Aksakal **eşekten inip** yanına geldi ve **kolundan çekip** önüne doğru itti.” **(344 / 10)**

*Åqsåqålning **tizzäsidän därmån ketib** supä çetigä otirib qåldi.* “Aksakalın **dizlerinin dermanı kalmayarak** sofa kenarına oturuverdi.” **(345 / 8)**

*Tåkçädä beş yüz qutidän årtıq **gügürt såçilib** yergäçä tökilib yåtärdi.* “Rafta beş yüz kutudan fazla **kibrit saçılıp** etrafa döküldü.” **(346 / 3)**

*Åqsåqålning cäzäväsi tutib kleyonka dästurxångä tügilgän bir nimäni ålib çonqayib otirib yeçdi–dä, içidän **yüz somliklärni ålib** båşidän åşirib såçäverdi.* “Aksakalın aklı başından gidip muşamba sofraya düğümlenen bir şeyi alıp çömelerek açtı ve içinden **yüz somlukları alarak** başından aşağı saçıverdi.” **(346 / 5)**

*Håzir hämmäsigä **ot qåyib** külini såvurämän!* “Şimdi hepsini **ateşe verip** külünü savuracağım!” **(348 / 1)**

*Sen yärämäs, ådämgä oxşäb yäşägin, deb özim qattıq nån **yeb**, såvuq suv **içib** toplägänmän.* “Sen alçak, insan gibi yaşa, diye kendim kuru ekmek **yiyerek**, soğuk su **içerek** biriktirdim.” **(348 / 5)**

*Yürägi ezilib sekin–sekin **yürib** köçä täräfgä çıqa båşlädi.* “**Yüreği parçalanıp** yavaş yavaş **yürüyerek** sokak tarafına çıkmaya başladı.” **(349 / 5)**

*U Zebixånning cävåbini häm kütmäy, dästromålini şärttä yirtib **engäşib** öng åyåğining kökärib ketgän båş bärmåğini sıqib båğläy båşlädi.* “O Zebihan’ın cevabını da beklemeden mendilini birden yırtıp **eğilerek** sağ ayağının moraran başparmağını sıkıp bağlamaya başladı.” **(350 / 6)**

*Nizåmcån uni äzåd kötärib åldi–dä, **gändiräkläb** çådir täräfgä yürä båşlädi.* “Nizamcan onu kaldırdı ve **sendeleyerek** çadıra doğru yürümeye başladı.” **(351 / 4)**

*U özidän–özi **cävåb kütib** indämäy änçä yåtdi.* “O kendi kendine **cevap bekleyerek** ses çıkarmadan uzun süre yattı.” **(353 / 6)**

*İkråmcån **yotälib** çådirning åçıq pärdäsidän çölgä qaräb åldi.* “İkramcan **öksürerek** çadırın açık perdesinden çöle baktı.” **(354 / 7)**

*Tolänbåy sal **dädilländib** gäpini dävåm ettirdi.* “Tolanbay biraz **cesaretlenip** sözünü devam ettirdi.” **(354 / 7)**

*Tolänbåy **båş ırğab**, xabärimiz bår, hämmäsini Zebi äytib bergän, dedi.* “Tolanbay **baş sallayarak**, haberimiz var, hepsini Zebi anlattı, dedi.” **(356 / 1)**

*Tumşuğigä ilån tişläb ålgän läyläk qonişgä **cåy izläb** köm–kök åsmåndä äylänib yüribdi.* “Gagasıyla yılan tutan leylek konmak için **yer arayıp** masmavi gökte dolaşıyordu.” **(356 / 6)**

*İkkilä torğay **qanåtini pirpirätib** tinimsiz säyräydi.* “İki tane tarla kuşu **kanadını çırparak** durmadan ötüyordu.” **(356 / 6)**

*Måtår **gürilläb** åldingä silkindi.* “Motor **gürüldeyip** ileriye atıldı.” **(260 / 2)**

*Miltığini yelkäsigä ålib bir däm nimä qılişini bilmäy turdi–da, **qoltıqtäyåqqa tirälib** toqay täräfgä ketä båşlädi.* “Tüfeğini omzuna alıp bir an ne yapacağını bilmeden kalktı ve **koltuk değneğine dayanarak** sazlığa doğru gitmeye başladı. **(261 / 5)**

*Özi bir **qoligä tirälib** yänä ornidän turdi.* “Kendi bir **eline dayanıp** yine yerinden kalktı.” **(364 / 1)**

*Tursunbåy **båşini egib** yerdän **çöp ålib** tişläb otiräverdi.* “Tursunbay **başını eğip** yerden **çöp alarak** ısırmaya başladı.” **(365 / 2)**

*İkråmcån yänä **qoltıqtäyåğigä åsilib** qaddini råstläb åldi–dä, ungä buyurdi.* “İkramcan yine **koltuk değneğine asılarak** doğruldu ve ona emretti.” **(366 / 5)**

*Keçqurunläri xuddi küz hävåsidek muzdek şämål qamişlärni **şåvillätib**, ådämlärni såvqåttirib ızğib yürädi.* “Akşamüstleri tıpkı güz havası gibi buz gibi rüzgâr kamışları **hışırdatıp**, insanları donduruyordu.” **(368 / 3)**

*Şålikårlikdän kelişi bilän içkärigä kirib ketä–**(213)**di–dä, yägånä tizzäsini **quçåqläb**, bir nuqtägä tikilgäniçä qımirlämäy otiräverädi.* "Çeltik tarlasından gelir gelmez içeriye giriyori **(213)** ve tek dizini **kucaklayıp**, bir noktaya gözlerini dikerek kıpırdamadan oturuyordu." **(368 / 8)**

*Åpäm uni **işgä sålib** qışlåqqa ålib kel, deb yubårgän bolsä–ya!* "Ablam onu, **kandırıp** köye getir, diye göndermişse ya!" **(369 / 7)**

*Biläsänmi, hämmäning äyvånigä qaldirğåç **üya qurib** bålä åçärdi–yü, bizning äyvånimiz şiftigä hättå mömin–laqmä müsiçä häm üya qurmäsdi.* "Hani, herkesin eyvanına kırlangıç **yuva kurup** yavrulardı da bizim eyvanımızın tavanına Müslüman kumru bile yuva yapmazdı." **(371 / 5)**

*Şåşib **engäşib** båläni qoligä åldi–dä, u yüzidän, bu yüzidän çopillätib öpä båşlädi*. "Hızla **eğilip** çocuğu kucağına aldı ve yanaklarından şapır şupur öpmeye başladı." **(372 / 2)**

*Uning qılmişlärini **esläb** qahr–ğäzäb içidä qåvurilgändi*. "Onun yaptıklarını **hatırlayarak** öfke içinde kavrulmuştu." **(375 / 2)**

*U oşä kündän beri **toqay kezib** uni izläydi*. "O, o günden beri **kamışlığı gezerek** onu arıyordu." **(375 / 2)**

***Åvåz çıqarib** oğlini çaqirdi*. "**Bağırarak** oğluna sesleniyordu." **(375 / 4)**

*Båläsining båşigä **xaşäk topläb** yåstıq qıldidä, uni ästä yergä yåtqızdi.* "Yavrusunun başına **kuru ot toplayarak** yastık yaptı ve onu yavaşça yere yatırdı." **(376 / 4)**

***Tonini yeçib** üstigä yåpti–dä, bir tizzäläb çokkä tüşdi–yü, qoltıqtäyåğı bilän yer oya båşlädi.* "**Kaftanını çıkarıp** üstüne örttü ve bir dizi üzerine çöktü ve koltuk değneği ile toprak kazmaya başladı." **(377 / 2)**

*Här gäl ornidän turib ketmåqçi bolärdi–dä, yänä **faryåd urib** özini qabr üstigä åtärdi.* "Her yerinden kalkıp gitmek istediğinde yine **feryat ederek** kendini mezarın üstüne atıyordu." **(378 / 5)**

*Nizåmcån bårdånni şitirlätmäy **åhistä kiyinib** çådirdän çıqdi*. "Nizamcan sediri çıtırdatmadan **yavaş giyinerek** çadırdan çıktı." **(380 / 2)**

*Nizåmcån ulär åldigä yuvuqsiz bårişdän **ändişä qılib**, krückädä suv ålib çådir årqasigä ötib ketdi–dä, belbåğıgä ärtinä–ärtinä sorigä yaqınläşdi*. "Nizamcan onların yanına elini yüzünü yıkamadan gitmekten **çekinerek**, maşrapada su alıp çadır arkasına geçti ve kuşağına sile sile çardağa yaklaştı." **(380 / 5)**

*Tolänbåyning xåtini **dästurxån yåzib** çåy dämläb keldi*. "Tolanbay'ın karısı sofra serip çay demledi." **(381 / 9)**

*İkråmcån **çoçib** közini åçdi*. "İkramcan **korkarak** gözlerini açtı." **(382 / 2)**

*Ävväligä **häyrån bolib** bålägä qaräb turdi–yü, keyin **ilcäyib** özi ungä moylåvini tutib berdi.* "Önce **şaşırarak** çocuğa baktı ve sonra **tebessüm ederek** kendi ona bıyığını tutup verdi." **(382 / 3)**

*Bålä moylåvidän, qulåğidän tårtib råsä **qıyqırib** oyin qıldi.* "Çocuk bıyığından, kulağından çekip hayli **bağırarak** oynuyordu." **(382 / 3)**

*İkråmcån **båşini kötärib**, båläni xuddi ukpärni uşläyåtgändek äväyläb qoligä kötärdi–dä, **surilib** qoltıqtäyåğini åldi*. "İkramcan başını kaldırıp, çocuğu aynı başlığı avuçluyormuş gibi **kavrayıp** kucağına aldı ve **uzanarak** koltuk değneğini aldı." **(382 / 4)**

*Bålä **tilini çıqarib** mäsxärä qıldi.* "Çocuk **dilini çıkararak** dalga geçti." **(383 / 5)**

*Tolänbåy ådäti boyiçä **sälmåqlänib** gäp båşlädi:* "Tolanbay alışkanlığı gereği **ciddileşerek** konuşmaya başladı:" **(383 / 7)**

*Båyätdän beri tål şåxidä çuğurläşäyåtgän çumçuqlär **gurr etib** dästurxångä yåpirildi.* "Uzun zamandan beri söğüt dalında öten serçeler **pırr ederek** sofraya kondu." **(385 / 7)**

*Ålis ufqlärni **molcälgä ålib** yol yürädi.* "Uzak ufukları **hedefleyerek** yol alır." **(386 / 6)**

*İkråmcån yol båşidä qoltıqtäyåğıgä **süyänib** ulärning årqasidän qaräb qåldi **(224)***. "İkramcan yol başında koltuk değneğine **dayanarak** onların arkasından baka kaldı **(224)**." **(387 / 6)**

3.1.2.1.2.2.1.3. Ekin Zaman Zarfı İşlevinde Kullanımı

Bu zarf–fiil eki *–ınca / –ince, –dığında / –diğinde* anlamlarında zaman zarfı işlevinde kullanılmaktadır.

Keldi-ketdi bolib *Nizåmcän üç-tört kün Dildår bilän bäfurcä uçräşålmädi.* "**Gelen giden olunca** Nizamcan üç-dört gün Dildar ile rahat rahat buluşamadı." **(24 / 7)**

Dildårning Nizåmcån qålib Ä'zämcångä tegayåtgänini ***eşitib*** *cığibiyråni çıqdi.* "Dildar'ın Nizamcan'ı bırakıp Azamcan ile evleneceğini **işitince** çok fazla öfkelendiler." **(30 / 5)**

Äsråräni ***körib*** *birån yaxşi gäp tåpib keldi, degän oy bilän ornidän turdi.* "Esrare'yi **görünce** iyi bir haber alıp geldi, düşüncesiyle yerinden kalktı." **(36 / 9)**

U İkråmcånning bir åyåğı yoqligini ***körib****, yürägi ciz etib ketdi.* "O, İkramcan'ın bir ayağının olmadığını **görünce**, yüreği cız etti." **(67 / 7)**

Şu küni ***keldi-ketdi bolib*** *İkråmcån köçägä çıqålmädı.* "O gün **gelen-giden olunca** İkramcan sokağa çıkamadı." **(69 / 2)**

Vaqtı kelib, mävridi kelib *özi bilib ålär.* "**Vakti, zamanı gelince** kendi öğrenir." **(77 / 3)**

Körib *yürägim ezilib ketdi.* "**Görünce** yüreğim dayanamadı." **(90 / 5)**

Eşik qattıq ***täqılläb*** *İkråmcånning gäpi bolindi.* "Kapı sert bir şekilde **tıkırdayınca** İkramcan'ın sözü yarım kaldı." **(97 / 2)**

Engaşib *kökrägidägi årdenni kördi.* "**Eğilince** göğsündeki nişanını gördü." **(108 / 7)**

Nåyäbrning båşläridä undän ketdim, degän xat keldi-yü, ikki åy ***ötib****, cänggä kiryäpmän, degän ikkinçi xatni åldi.* "Kasımın başlarında ondan, gittim, diye mektup geldi ve iki ay **geçince**, savaşa giriyorum, diye ikinci mektubu geldi."**(121 / 1)**

Sändäl issığı ***bädänigä ötib*** *közi ilinä båşlädi.* "Sandal sıcaklığı **vücuduna geçince** gözü kapanmaya başladı." **(134 / 1)**

Toyib *därråv uxläb qålişdi.* "**Doyunca** hemen uyudular." **(141 / 2)**

Qızlärgän qåvåqlärini etägigä ärtib ornidän turmåqçi edi, yäqın kelib qålgän Tursunbåyni ***körib*** *yänä otirdi.* "Kızaran göz kapaklarını eteğine silip yerinden kalkmak istedi, yaklaşan Tursunbay'ı **görüp** yine oturdu." **(146 / 2)**

Ämmä ***uruş båşlänib****, bu işlär qålib ketdi.* "Ama **savaş başlayınca**, bu işler kaldı." **(149 / 1)**

Keyin bu dähşätni ådämlär közidä, muåmäläsidä ***körib*** *birdän yürägi oynäb ketdi.* "Sonra bu dehşeti insanların gözünde, davranışında **görünce** kalbi hızla çarpmaya başladı." **(151 / 2)**

Tål tägidä ***çıråq yånib****, soridä ådämlär gävcumläşib qålgän edi*. "Söğüt altında **yağ lambası yanınca**, çardakta insanlar kalabalıklaştı." **(181 / 8)**

Endi bu gäpni båläsining öz åğzidän ***eşitib*** *huşi båşidän uçdi*. "Şimdi bu sözü yavrusunun kendi ağzından **işitince** aklı başından gitti." **(200 / 9)**

Uning ***diydårigä qaräb*** *ånä yürägidän båyägi vähimälär näri ketgändek boldi.* "Onun **yüzüne bakınca** anne yüreğinden az önceki kuruntular öteye gitmiş gibi oldu." **(204 / 3)**

Ertämi indin ***uruş tugäb****, ulär qäytib kelişädi*. "Yarın bir gün **savaş bitince**, onlar geri dönecekler." **(218 / 5)**

Nizåmcån ikki qolini beligä tiräb ağdärilgän yergä ***qaräb****, endi bäs qılsäm häm bolär ekän, degän fikrgä keldi.* "Nizamcan iki elini beline dayayıp sürülmüş toprağa **bakınca,** şimdi bıraksam da olurmuş, diye düşünceye kapıldı." **(228 / 4)**

Nizåmcånni ***körib*** *årqasigä yığilib qålgän etäklärini tårtib ornidän turdi.* "Nizamcan'ı **görünce** arkasına toplanan eteğini kaldırıp yerinden kalktı." **(228 / 6)**

Tåğa, hämmäyåqni ***äylänib*** *işdän änçä mämnun ekänligini äytdi.* "Dayı, her tarafı **dolaşınca** işten çok memnun olduğunu söyledi." **(234 / 4)**

U kerişgändä tonining åldi ***åçilib****, yalänğåç kökräkläri körinib ketdi.* "O gerindiğinden kaftanının önü **açılınca** çıplak göğsü göründü." **(254 / 8)**

Xatgä ***qaräb*** *rängi åqardi*. "Mektuba **bakınca** rengi bembeyaz oldu." **(274 / 2)**

*Dildår bu åilädä sälkäm bir yil **yäşäb** çålning kimligini bilib ålgän edi*. “Dildar bu ailenin yanında aşağı yukarı bir yıl **yaşayınca,** ihtiyarın nasıl biri olduğunu öğrenmişti.” **(275 /1)**

*Belänçäkdägi bålä **yığläb** uning xayålini boldi*. “Salıncaktaki çocuk **ağlayınca** onun hayalini böldü.” **(281 / 1)**

***İnqılåb bolib**, ötmäydigän bolib qålgän*. “**İnkılâp olunca**, para geçmez olmuştu.” **(308 / 1)**

*Nizåmcån **tämşänib** tängläyigä yığilgän suvni qult etib yutib qoydi.* “Nizamcan **ağzı kapanınca** damağına toplanan suyu yutkundu.” **(313 / 4)**

***Çaraqläb åftåb çıqib**, şålikårlik pållärini toldirgän yåmğir suvlärini åynädek yältirätdi.* “**Parlayarak güneş çıkınca,** çeltik ekilen ovaları dolduran yağmur sularını ayna gibi parlattı.” **(321 / 5)**

***Yåtib** häm därråv uxläy qålmäsdi*. “**Yatınca** da hemen uyuyamazdı.” **(323 / 1)**

***Båşini säräk–säräk qılib** sigirning boyinläridän, sağrisidän silädi*. “**Başını sağa sola sallayıp** sığırın boyundan, sağrısından okşadı.” **(325 / 3)**

*Yaqın tört åy **hämxånä bolib** uning därdi–**(188)**ni, yüräğidägi hämmä gäpini bilib ålgän edi.* “Bu dört ay kadar **aynı evde yaşayınca** onun derdini **(188)**, yüreğindeki her şeyi öğrenmişti.” **(326 / 4)**

*Nizåmcån zax, küyädåri hidigä tolgän **hücrädän çıqib**, köksini toldirib näfäs åldi.* “Nizamcan rutubetli, güve kokusuyla dolan **meskenden çıkınca** derin bir nefes aldı.” **(349 / 8)**

*İkråmcån uni **körib**, ulär änçädän beri kütib otirgän ekän, deb oylädi*. “İkramcan onu **görünce**, onlar çoktan beri bekliyormuş, diye düşündü.” **(354 / 4)**

*Birdän dimåğıgä qolänsä **hid urilib** Tursunbåyni bäğridän qåyib yubårdi–dä, yäkkä åyåqläb turib qåldi.* “Birden genzine **pis koku vurunca** Tursunbay’ı kucaklamayı bıraktı ve tek ayak üzerinde kaldı.” **(364 / 1)**

***Bålä tuğib** yänä åçilib, tolişib ketibdi*. “**Çocuk doğurunca** yine neşelenip, şişmanlamıştı.” **(372 / 5)**

*Åsmåni zämindä ärävä årqasidän kötärilgän **tozåndek bolib** såmånçi yoli körindi*. “Gökyüzü, toprakta araba arkasından kalkan **toz gibi olunca** samanyolu göründü.” **(378 / 4)**

*Tolänbåy **qolini yuvib** yuqårigä çıqarkän, u yåq–bu yåqqa qaräb åldi*. “Tolanbay elini yıkayıp yukarıya çıkarken, o etrafına bakındı.” **(381 / 9)**

3.1.2.1.2.2.1.4. Ekin Sebep Bildirme İşlevinde Kullanımı

Bu zarf–fiil eki *–mak için / -mek için, -maya / -meye anlamında* sebep bildirmek için de kullanılmaktadır.

*Yürägidä tolib–tåşgän gäplärni üzil–kesil tökib sålmåqçi bolib, qıznı **izläb** yänä dälä qaräb ketdi.* “Yüreğinde dolup taşan sözleri artık söylemeye karar verip, kızı **aramaya** yine kıra gitti.” **(20 / 5)**

*Dildår uni **küzätib** eşik åldigä häm çıqmädi.* “Dildar onu **uğurlamaya** kapı önüne de çıkmadı.” **(274 / 9)**

*Undän Kärimning ädresini **soräb** xat yåzgänmän*. “Ona Kerimcan’ın adresini **sormak için** mektup yazdım.” **(315 / 3)**

*Nizåmcån bilän Zebixån Dildårni **küzätib** ärävä izi tüşgän çöl boyläb ketişyäpti.* “Nizamcan ile Zebihan, Dildar’ı **uğurlamaya** araba izi olan çöl boyunca gittiler.” **(387 / 5)**

3.1.2.1.2.2.1.5. Ekin Sıfat-Fiilleri Niteleme İşlevinde Kullanımı

Bu zarf-fiil eki aynı zamanda sıfat fiilleri nitelemek için de kullanılmaktadır.

*Ånä qarşisidä yüz-közlärini såkål båsib ketgän, **åzib**, **qåräyib**, tänib bolmäs hålgä yettän Tursunbåy turärdi.* “Anne karşısında yüzünü sakal kaplayan, **zayıflayıp**, **kararıp**, tanınmaz hale gelmiş Tursunbay duruyordu.” **(199 / 1)**

3.1.2.1.2.2.2. Ekin Tasvirî Fiillerle Kullanımı

–(i)b zarf–fiil eki, çoğunlukla asıl fiil ile tasvirî fiili birbirine bağlar.

3.1.2.1.2.2.2.1. –(i)b ål– : Esas fiildeki eylemden etkilenen varlığın veya nesnenin özne tarafına yönelmiş olduğunu belirtebilir (Tulum 1997: 17; Coşkun 2000: 179).

*Åftåb qızdirgän dälä yolidä çäp qolini şåhi qıyıq bilän boynigä **åsib ålgän** yigirmä yåşlärdägi bir yigit såğ qoli bilän velosipedni yetakläb kelmåqdä.* “Güneşin yakıp kavurduğu kır yolunda sol elini ipek askıyla boynuna **asan** yirmi yaşlarındaki bir delikanlı sağ eli ile bisikletini itiyordu.” **(14 / 2)**

*Boynidän şåhi qıyıqni ålib yüzlärini, boyinlärini muzdäk suvgä **yuvib åldi**–dä, änhårning beåzår åqışifä häväs bilän qaräb qåldi.* “Boynundan ipek kumaşı alıp yüzünü, boynunu buz gibi suda **yıkadı** ve ırmağın sakin akışına hayranlıkla baka kaldı.” **(15 / 4)**

*Älbättä undän üzr soräş keräk, degän oy bilän årqasigä qäytgändä, Dildår suvdän çıqib **kiyinib ålgän**, xärsänggä çonqayib åyåğıni yuväyätgän edi, Nizåmcån uning yüzigä qarämäy mıngıllädi:* “Mutlaka ondan özür dilemeliyim, diye düşünerek geriye döndüğünde, Dildar sudan çıkıp **giyinmiş**, kayaya çömelip ayağını yıkıyordu, Nizamcan onun yüzüne bakmadan mırıldandı:” **(19 / 3)**

*Dildår såçini båşigä **çämbäräk qılib ålgän**.* “Dildar saçını yukarıda **topuz yaptı**.” **(20 / 7)**

*Köpçilik stäntsiyägä çıqib Ä‘zämcånni **kütib åldi**.* “Çoğunluk istasyona çıkıp Azamcan’ı **karşıladı**.” **(24 / 1)**

*Nizåmcånni körgändä bir **qızärib ålärdi**–dä, pıldiräb qåçib ketärdi.* “Nizamcan’ı gördüğünde **kızarıyor** ve hızla kaçıyordu.” **(25 / 2)**

*Şu päyt küyåvlik särpålärini **kiyib ålgän** Ä‘zämcån kirib keldi.* “O anda damatlık kıyafetini **giyen** Azamcan giriverdi.” **(28 / 5)**

*Däzmålsiz köyläk kiysä, egnidän **yeçib ålib** äyäsigä bildirmäy üyidä däzmälläb çıqib kiydirärdi.* “Ütüsüz gömlek giyinse üstünden **çıkarıp** annesine farkettirmeden evinde ütüleyip giydirirdi.” **(33 / 1)**

*Älläqaçån er–xåtin häm **bolib ålişibdi**.* “Çoktan karı koca da **olmuşlardı**.” **(36 / 7)**

*İt ängilläb årqagä qäytdi–dä, näriråq bårib **otirib åldi**.* “Köpek havlayarak arkasına döndü ve biraz ötede **oturdu**.” **(58 / 4)**

Eri İkråmcån Måskvädän keläyåtgändä ånä–bålä uni oşä yerdä ***kütib ålişgän***. "Kocası İkramcan Moskova'dan geldiğinde ana–oğul onu burada **karşılamışlar**." **(63 / 2)**

Änhår suvi äväl qızğış bolib, keyin bir ***qåräyib åldi****–dä, cilväläri eritilgän kümüşdek åqarib ketdi.* "Irmak suyu önce kızıllaşıp, sonra bir kararıyordu ve güzel görünüşü, eritilen gümüş gibi beyazlaşıyordu." **(70 / 3)**

Küzgä bårib bittä båşpänä ***tikläb ålärmiz****.* "Sonbahar olunca bir tane mesken **dikiveririz**." **(73 / 7)**

Väqtı kelib, mävridi kelib özi ***bilib ålär****.* "Vakti zamanı gelince kendi **öğrenir**." **(77 / 3)**

Åvqat içib turib häm ikki märtä ***esnäb åldi****.* "Çorba içerken de iki defa **esnedi**." **(90 / 6)**

Ånä, båläm häli xåm, şu kökyütäldän häm ***åmån–esån ötib ålsä edi****, deb täşviş tårtädi.* "Anne, yavrum şimdi de, bu kuşpalazından da hayırlısıyla **iyileşseydi**, diye kaygılandı." **(91 / 2)**

Oşäni isityäpmän, serqalämpir qılib ***içib ålsäng****, terläb tüzälib qåläsän.* "Onu ısıtayım, acı biber döküp **içersen** terleyip iyileşirsin." **(95 / 1)**

Keyinçälik ***bilib ålärmiz****, bilişimiz häm şärt emäsdir.* "Sonradan **öğreniriz**, öğrenmemiz de şart değil." **(97 / 1)**

Eşikdän leytenänt fårmäsini kiygän yigit kirdi, hämmä ögirilib ungä ***qaräb åldi****.* "Kapıdan teğmen üniforması giymiş delikanlı girdi, herkes dönüp ona **baktı**." **(100 / 5)**

U sözini Ğarbiy–Şimåliy frånt qoşinläri Stäräyä–Russä räyånidä düşmänning on åltinçi ärmiyäsini ***qurşäb ålgänidän*** *båşlädi.* "O sözüne Kuzey Batı cephe orduları Staraya Russa bölgesindeki düşmanın on altıncı ordusunu **kuşattığından** başladı." **(101 / 4)**

Bir neçä kişi sähnägä çıqib Ümmätälini ***oräb åldi***. "Birkaç kişi sahneye çıkıp Ümmetali'nin etrafını **sardı**." **(103 / 1)**

Båläsining çåpånini båşigä ***yåpinib ålgän*** *xåtin otirgän yeridä sorädi:* "Yavrusunun kaftanını başına **kapatmış** kadın oturduğu yerden sordu:" **(105 / 1)**

İkråmcån uning yåqasidän ***boğib åldi****.* "İkramcan onun boğazına **yapıştı**." **(107 / 9)**

Cånhålätdä årdenini köksidän ***yulib åldi****.* "Can havliyle nişanını göğsünden **koparıp aldı**." **(108 / 7)**

Ålmä şåxigä åyåğıdän åsilgän qoyning terisini qassåb ***şilib ålmåqdä****.* "Elma ağacına ayağından asılan koyunun derisini kasap **yüzüyordu**." **(111 / 5)**

Tåğa ulärni eşik åldidä ***kütib åldi****.* "Dayı onları kapı önünde **karşıladı**." **(112 / 2)**

İkråmcån oşä özi dåim otirädigän äyvån läbidä qoltıqtäyåğini tizzäsigä qayıq eşkägigä oxşätib ***qåyib ålgäniçä****, yåğåç åyåğıgä belini kötärib süykäläyåtgän muşukning şikåyätli miyåvläşigä låqayd qaräb otiribdi.* "İkramcan kendi her zaman oturduğu eyvanın ağzında koltuk değneğini dizine, kayık küreği gibi **koyarak**, tahta ayağına belini kaldırıp sürtünen kedinin şikâyet eden miyavlamasına kayıtsız bakıyordu." **(113 / 2)**

Cännät xålä dådläb kelib uning qolidän surätni ***tårtib åldi****.* "Cennet teyze çığlık atarak onun elinden resmi **çekip aldı**." **(117 / 1)**

Uruşdän åldin tikdirgän şeviåt kåstyümni, yängiginä täxtäkäçdän çıqqan doppisini ***qiyib ålgän*** *Ümmätäli kelib uning qulåğıgä şivirlädi:* "Savaştan önce diktirdiği yumuşak kumaşlı elbiseyi, yenice baskıdan çıkan takkesini **giyen** Ümmetali gelip onun kulağına fısıldadı:" **(121 / 3)**

İkråmcån ärıqdän qol yuvdi–dä, yäkkäyü–yägånä åyåğini sändälgä tıqib ***otirib åldi.*** "İkramcan arktan el yıkadı, bir tanecik ayağını sandala dikip **oturdu**." **(133 / 4)**

Xåtini bu mehribån, hämiyätli erining ådämgärçiligidän köz yåşi häm ***qılib ålärdi****.* "Karısı, bu şefkatli, namuslu kocasının insanlığından gözleri de **yaşarırdı**." **(142 / 3)**

Tursunbåy qızil etigining qoycini båldirigä burmä qılib tüşirib, gälife şimi üstidän cez toqasigä yüräk täsviri tüşirilgän enlik kämär ***täqib ålgän edi****.* "Tursunbay

kırmızı çizmesinin koncunu baldırına kıvırıp indirmiş, külot pantolonu üstünden pirinç tokasına kalp resmi yapılmış geniş kemer **takmıştı**." **(144 / 1)**

Zebixån arıq båyidä tålgä åräşib çıqqan çirmåvuqning kärnäy gülidän bittäsini üzib kökrägigä, pästgä qarätib ***täqib åldi****–dä:* "Zebihan ark boyunda söğüde sarılmış sarmaşığın zurnamsı çiçeğinden bir tanesini koparıp göğsüne, aşağıya doğru **takıverdi** ve:" **(149 / 3)**

Åvåz yetmäs åsmåndä hämån mildiräb turgän yulduzlärni ***üzib ålib*** *öngirlärgä ulåqtirålmäysän–ku!* "Ses yetişmez gökyüzünde hâlâ yanıp sönen yıldızları **koparıp** çukura atamazsın ya!" **(152 / 1)**

Morilärdä cån säqlägän musiçälär kukuläb tärnåvlärgä ***qonib ålişdi.*** "Bacalarda yuva yapan kumrular kukulayıp oluklara **konuyorlardı**." **(156 / 2)**

Ävväl xalqqa bir ***qaräb ålgändän*** *keyin, şåşilmäy oqıy båşlädi:* "Önce halka doğru **baktıktan** sonra, acele etmeden okumaya başladı:" **(160 / 3)**

Şundän keyin u dadil yürib ärävä åldigä bårdi, äcib bir çaqqånlik bilän egärgä ***minib åldi****.* "Bundan sonra o cesaretle yürüyüp araba önüne gitti, acayip bir çeviklikle eyere **bindi**." **(161 / 4)**

Faqat bir–birlärigä mänåli ***qaräb ålişdi****.* "Sadece birbirlerine manalı manalı baktılar." **(165 / 3)**

—Yoğ–ye, — deb ungä etiråz bildirdi İkråmcån, — kelgän yolimizdän ketişsä bemälål ***yetib ålişädi****.* "—Hayır, – diye ona itiraz etti İkracan, – geldiğimiz yoldan gidilirse rahatça **ulaşırlar**." **(167 / 7)**

İkråmcån bilän Tolänbåy bir–birlärigä ***qaräb ålişdi (96)****.* "İkramcan ile Tolanbay birbirlerine **baktılar (96)**." **(168 / 7)**

Ğaläbä künini Yåzyåvån guruçidän åş dämläb ***kütib ålämiz****.* "Zafer gününü Yazyavan pirincinden pilav pişirerek kutlayacağız." **(174 / 1)**

Åxunbåbåev zäldän çıqişdä Tåğani ***qoltıqläb åldi****.* "Ahunbabayev salondan çıkışta Dayı'nın koluna **girdi**." **(178 / 3)**

*Bir–ikki kün belni, qolni işgä **örgätib ålib**, keyin zor berilädi.* “Bir–iki gün belini, elini işe **alıştırıp**, sonra sıkı çalışılır.” **(183 / 7)**

*U engäşib ikkitä säväğıçni pıçåğı bilän **kesib åldi**.* “O eğilip iki tane sazı bıçağı ile **kesip aldı**.” **(187 / 3)**

*Tåğa bir **yutinib åldi**–dä, İkråmcånning yüzigä emäs, tonining qoltıqtäyåq teşib yubårgän cåyigä qaräb gäpni dävåm ettirdi:* “Dayı **yutkundu** ve İkramcan’ın yüzüne değil, kaftanının koltuk değneği ile delinmiş yerine bakıp sözünü devam ettirdi:” **(194 / 5)**

*Såqålläringni qirib, båşqa kiyimläringni **kiyib ål**.* “Sakallarını kes, başka kıyafetlerini **giyin**.” **(203 / 3)**

*Kåmändiråvkä güvåhnåmängizgä bir åzdän keyin kelib, belgi qoydiring–dä, qaysi påezddä ketişingizni **bilib åling**.* “Seyahat belgenizi biraz sonra gelip, mühürlettirin ve hangi trende gideceğinizi **öğrenin**.” **(206 / 13)**

*Ärmiyägä çaqırilgän yigitlär uni **oräb ålib** ketişgä yol berişmäsdi.* “Orduya çağrılan delikanlılar onu **kuşatıp** götürmeye izin vermiyorlardı.” **(207 / 3)**

*Radio Taşqı işlär xalq kåmissärligining nemis båsqınçilär vaqtinçä **båsib ålgän** Sovet yerläridägi ähåligä qılinäyåtgän zülm, vähşiylik, yåppäsigä qırğınlär haqıdägi axbåråtini eşittirmåqdä edi.* “Radyo, dışişleri halk komiserliğinin Alman istilacıların vaktiyle **istila ettiği** Sovyet topraklarındaki halka yaptığı zulüm, vahşet, kırım hakkındaki haberi veriyordu.” **(208 / 9)**

*İkråmcån isitmäsini häm, tänining zırqıräb åğrişini häm unutib, **otirib åldi**.* “İkramcan ateşinin yükselmesini de, vücudunun titreyip ağrımasını da unutup, **oturdu**.” **(209 / 1)**

*Nizåmcånni bir däm ehtirås åtäşi **oräb ålgändek boldi**.* “Nizamcan’ı bir an ihtiras ateşi **sarmış gibiydi**.” **(221 / 1)**

*Dildår bilmägän bolsä vaqti bilän **bilib åländi**.* “Dildar bilmiyorsa da zamanı geldiğinde **öğrenir**.” **(223 / 7)**

*Nizåmcån qamiş örib kelib özigä **käpä qurib åldi**–dä, körpä–töşägini kötärib çıqib ketdi.* “Nizamcan kamış oraklayıp kendine **baraka yaptı** ve yatak, yorganını alıp gitti.” **(226 / 3)**

*—Mänä, yolni häm **åçib åldik**.* “—İşte, yolu da **açtık**.” **(233 / 6)**

*Tåğa uning boynidän **quçåqläb åldi**–dä, yelkäsidän bir–ikki silkib qoydi.* “Dayı onun boynuna **sarıldı** ve omzundan bir–iki silkti.” **(234 / 11)**

*Şuning üçün häm hämmädän vaqtli **yåtib ålärdi**.* “Bunun için de herkesten vakitli **yatacaktı**.” **(236 / 3)**

*Özim **bilib åldim**.* “Kendim **öğrendim**.” **(239 / 6)**

*Nizåmcån gäpirişgä qıynälib tez–tez **yutinib ålärdi**.* “Nizamcan söylemekte güçlük çekip sık sık **yutkunuyordu**.” **(241 / 2)**

*Bu gäpni biråv eşitmädimikin, degän şübha bilän ätråfgä **älängläb åldi**.* “Bu sözü biri işitmiş mi acaba, diye şüpheyle etrafa **bakınmaya başladı**.” **(246 / 1)**

*Mehmånlär Nizåmcångä **qaräb ålişdi**.* “Misafirler Nizamcan’a **baktı**.” **(247 / 8)**

*Yoldä Zebi yigitning bilägigä **åsilib åldi**.* “Yolda Zebi delikanlının bileğine **asıldı**.” **(258 / 6)**

*Goştsiz bolsä häm palåv dämlädi–dä, erining kelib qålişidän qorqib däm yedirmäy **süzib åldi.*** “Etsiz olsa da pilav yaptı ve kocasının gelmesinden korkup demlendirmeden **kaba koydu**.” **(261 / 7)**

*Birpäsdä uni mäşälä kötärgänlär **oräb ålişdi**.* “Bir anda onu meşale taşıyanlar **kuşattı**.” **(266 / 8)**

*Kålxåzçilärning öriklärini tupi bilän **såtib ålädi.*** “Kolhoz çalışanlarının kayısılarını ağacıyla **satıyordu**.” **(270 / 2)**

*Åqsåqål bäläning qolidän konvertni **tårtib åldi**.* “Aksakal çocuğun elinden zarfı **çekip aldı**.” **(272 / 1)**

*Dildår bu åilädä sälkäm bir yil yäşäb çålning kimligini **bilib ålgän edi**.* “Dildar bu ailenin yanında aşağı yukarı bir yıl yaşayınca, ihtiyarın nasıl biri olduğunu **öğrenmişti**.” **(275 / 1)**

Åyåğigä etik kiygän Äsrårä torgä çıqib otirib åldi. "Ayağına çizme giyen Esrare boş köşeye geçip **oturdu**." **(284 / 8)**

Åmån–esån ***qutulib ålibsiz*** *hämki, bir åğiz xabär bermäpsiz.* "Sağ salim **doğurmuşsun** da, bir haber vermiyorsun." **(289 / 2)**

Håzir qızlär yängi uçästkäsi bilän, bisåt–bağali bilän, qoşä–qoşä tillä äsbåbi bilän çållärgä ***tegib ålyäpti****.* "Şimdi kızlar yeni arazisi ile malı mülküyle, çifter çifter ziynet eşyası ile ihtiyarlarla **evleniyorlar**." **(291 / 7)**

Ädålät yergä ***otirib ålib*** *pıq–pıq yığläyäpti.* "Adalet yere **oturup** için için ağlıyordu." **(295 / 1)**

Äsrårä qolidä bålä bilän torgä çıqib çårdänä qurib ***otirib åldi****.* "Esrare kucağında çocukla başköşeye geçip bağdaş kurup **oturdu**." **(296 / 1)**

Gåhidä såtädigän närsäsi bolmäy qålsä, båzår därvåzäsidä ***turib ålib*** *muhtåclikdän såtgäni ålib çıqilgän närsälärni ärzån–gäråvgä ålib, içkärigä åpkirib, ikki bäräwärigä såtädi.* "Bazen de satacak bir şey olmazsa, pazarın ana kapısında **durup** ihtiyaçtan dolayı satılan şeyleri ucuza alıp, içeriye götürüp, iki katına satardı." **(300 / 6)**

U yirtıq pullärni yärim bähågä ålib bänkädän bütünigä ***älmäştirib ålärdi****.* "O yırtık paraları yarı fiyatına alıp bankadan sağlamıyla **değiştiriyordu**." **(302 / 4)**

Åqsåqål yol–yorıq bilgän ådäm bolgänidän cudä bolmäsä häm sekin–sekin özini ***ongläb åldi****.* "Aksakal yol yordam bilen bir insan olduğundan çok olmasa da yavaş–yavaş kendini **toparladı**." **(303 / 5)**

U şu tärıqa militsiyägä åldirgän ämirkån bilän ipäkning pulini ***bütläb åldi.*** "O bu yolla polise kaptırdığı amerikan pamuğu ile ipeğin parasını **tamamladı**." **(304 / 1)**

*Båzårdägilär: Cinåyät ämäkimdi eşägining häm äytgäni äytgän, degäni degän, deyişsä, qışlåqdägi–****(176)****lär: Cinåyät åqsåqål eşägigä xaläçöpdi häm biråvning tålidän* ***sindirib ålädi****, deyişärdi.* "Pazardakiler: Cinayet amcanın eşeğinin de dediği dedik, çaldığı düdük, derken, köydekiler **(176)**: Cinayet aksakal eşeğine sopayı da başkasının söğüdünden **kırıp alır**, derdi." **(305 / 6)**

İnâyät åqsåqål eşäk ketidän yürib båzår yoligä ***çıqib åldi***. “İnayet aksakal eşek arkasında yürüyüp pazar yoluna **çıktı**.” **(308 / 3)**

U turä sålib Nizåmcånning boynigä ***åsilib åldi***. “O birden kalkıp Nizamcan’ın boynuna **sarıldı**.” **(312 / 5)**

Såçini båşigä ***çämbäräk qılib ålgän***. “Saçını **topuz yapmış**.” **(315 / 4)**

Sigirning yelinigä qoydän kättäråq eçkemär ***yåpişib ålgän edi***. “Sığırın memesine koyundan daha büyük çöl kertenkelesi **yapışmıştı**.” **(324 / 4)**

*Yaqın tört åy hämxånä bolib uning därdi–**(188)**ni, yürägidägi hämmä gäpini* ***bilib ålgän edi***. “Bu dört ay kadar aynı evde yaşayınca onun derdini **(188)**, yüreğindeki her şeyi **öğrenmişti**.” **(326 / 4)**

Sizgä cånimni sälåmät ***qäytärib ålib kelämän***. “Size canımı sağ salim **geri getireceğim**.” **(329 / 8)**

Zebixån özini säl ålib qåçgändek boldi–yü, ämmå bilägini ***tårtib ålmädi***. “Zebihan kendini biraz alıp kaçacak gibi oldu, ama bileğini **çekip almadı**.” **(330 / 6)**

Üydän çıqqandän beri tänigä håkimlik qılib keläyåtgän käräxtlik şu ånning özidäyåq älläqaygä ğåyib boldi qoydi, bir köngli: håzir Zebini ikki qolimgä ***kötärib åläymi****, desä, bir köngli: qoy, qoy, munçä şåşäsän, derdi*. “Evden çıktığından beri bedenine hâkim olan hareketsizlik o anda başka yere doğru ortadan kayboldu, bir tarafı: şimdi Zebi’yi iki elinle **kaldırıp al**, bir tarafı: bırak, bırak, bu kadar aceleci olma, diyordu.” **(331 / 1)**

Nizåmcån etigini äyäb kölmäklärdän ehtiyåt qılib prävleniye yoligä ***çıqib åldi***. “Nizamcan çizmesine kıyamayıp su birikintilerinden koruyarak yönetim yoluna **çıktı**.” **(335 / 1)**

Heç bolmäsä düşmändän tört enlik yerimizni ***qäytärib ålişgä*** *mädår bolädi, deb tåpşirdi*. “Hiç olmazsa düşmandan dört karış toprağımızı **geri almak için** çare olur diye dağıttı.” **(347 / 1)**

Zebixån säväğıç uyumigä ***otirib ålib*** *bir åyåğini tizzäsigä ålgäniçä çınqırärdi*. “Zebihan sazlık yığınına **oturup** bir ayağını dizine doğru çekerek cırlıyordu.” **(350 / 2)**

Nizåmcån uni äzåd ***kötärib åldi****–dä, gändiräkläb çådir täräfgä yürä båşlädi.* "Nizamcan onu **kaldırdı** ve sendeleyerek çadıra doğru yürümeye başladı." **(351 / 4)**

İkråmcån yotälib çådirning åçıq pärdäsidän çölgä ***qaräb åldi****.* "İkramcan öksürerek çadırın açık perdesinden çöle **baktı**." **(354 / 7)**

Miltıqni yergä qåyib çalqäncä ***yåtib åldi****.* "Tüfeğini yere koyup sırtüstü **yattı**." **(362 / 2)**

İkråmcån yänä qoltıqtäyåğigä åsilib qaddini ***råstläb åldi****–dä, ungä buyurdi.* "İkramcan iyne koltuk değneğine asılarak **doğruldu** ve ona emretti." **(366 / 5)**

Dildårgä båşdän–åyåq ***näzär täşläb åldi****–dä, indämäy yürib ötib ketdi.* "Dildar'ı baştan aşağı **süzdü** ve sessizce yürüyerek geçip gitti." **(370 / 1)**

Tolänbåy qolini yuvib yuqårigä çıqarkän, u yåq–bu yåqqa ***qaräb åldi****.* "Tolanbay elini yıkayıp yukarıya çıkarken, o etrafına **bakındı**." **(381 / 9)**

İkråmcån sorigä otirärkän, båläni tonigä yaxşiläb ***oräb åldi****–dä, äfsüslängändek dedi:* "İkramcan çardağa otururken, çocuğu kaftanına iyice **sarıp aldı** ve üzülmüş gibi dedi:" **(382 / 7)**

Bålä şundäy deb qåçärkän, çådir åldigä yetgändä uni åt qılib ***minib åldi****.* "Çocuk böyle diyerek kaçarken, çadır önüne geldiğinde onu at yapıp **binmeye başladı**." **(383 / 3)**

3.1.2.1.2.2.2.2. –(i)b bår–: *Bår–* tasvirî fiili, asıl fiil ile *–ib* zarf–fiili yardımıyla birleşerek eylemin devamlılığını ifade etmektedir (Şaabdurahmanov–Askarova 1980: 384)

Åmbårdän çıqqan it uni änçä cåygäçä ***quvib bårdi****.* "Avlu deliğinden çıkan köpek onu epeyce **kovaladı**." **(18 / 8)**

Nizåmcän yığilib qålgän gäplärini entikib, şåşilib gäpirär, Dildår bolsä bepärvåginä uning gäplärigä ***qulåq sålib bårär edi (11)****.* "Nizamcan içinde biriken sözleri nefes nefese alelacele söylüyor, Dildar ise umursamadan onun sözlerini **dinliyordu (11)**." **(25 / 1)**

Qız etäklärini hilpirätib åldindä şämåldek ***elib bårärdi****.* "Kız eteklerini sallayarak önünden rüzgâr gibi hızla **geçip gitti**." **(25 / 6)**

Gändiräkläy–gändiräkläy üygä ***kirib bårdi****–yu, supägä etmäy yıqıldi.* "Sendeleye sendeleye eve girdi ve sofaya ulaşamadan yıkıldı." **(39 / 1)**

Qoşinlärimiz Kävkäz fråntidä ilgäri ***silcib bårib****, qattıq cänglärdän song Feådåsiyä şährini hämdä Kerç' qal'äsini işğål qıldilär.* "Ordularımız Kafkas cephesinde ileri **hareket edip**, sert mücadelelerden sonra Feodasiya şehrini hem de Kerç kalesini işgal ettiler." **(42 / 5)**

U Çårteräkkä kün yåyilgändä ***kirib bårdi****.* "O Çarterak'a güneş epey yükselince **girdi**." **(44 / 2)**

Yåş tolä közläri bilän tuğılgän üyigä, håvligä, bålälik yilärlidä ***emäkläb bårib*** *suv içgän ärıqqa, çumçuq båläsini ålämän deb tirmäşib çıqqan keksä örik şåxlärigä, väräk uçirgän tåm boğåtlärigä tikilgäniçä turib qåldi.* "Yaşla dolan gözleriyle doğduğu evine, avluya, çocukluk zamanında **emekleyerek gidip** su içtiği arka, serçe yavrusunu almak için tırmandığı ihtiyar kayısı ağacının dallarına, uçurtma uçurduğu çatı saçaklarına gözlerini dikerek kala kaldı." **(57 / 1)**

Şämåldek ***yelib bårärkän****, qulåğıdä hämån "åqpädär", "åqpädär", "åqpädär" sözi täkrårlänärdi*. "Rüzgâr gibi **geçip giderken** kulağında hâlâ "baban değilim", "baban değilim", "baban değilim" sözü tekrarlanıyordu." **(58 / 1)**

İkråmcån yåğåç åyåğıni çıqarib qoygän edi, ***surilib bårib*** *äyvån üstünigä tiräb qoygän qoltıqtäyåğini turişib yubårdi.* "İkramcan tahta ayağını çıkarıp koymüştu, **sürünerek** eyvan sütununa dayadığı koyduğu koltuk değneğine uzandı." **(72 / 5)**

Räyimberdi vähimäli tåvuşlärgä ***qulåq sålib bårär ekän****, älläqandäy ğurur yå içki bir turtki ålib çıqqan tåvuş bilän dedi:* "Rayımberdi ürkütücü seslere **kulak verirken**, bir gurur ya da içsel bir dürtü ile çıkan sesle:" **(84 / 2)**

İkråmcån şålçä üstidä ***emäkläb bårib*** *Nizåmcånning peşänäsidän uşlädi.* "İkramcan küçük halı üzerinde **emekleyerek gidip** Nizamcan'ın alnından tuttu." **(96 / 6)**

*U siltägändä Cännät xälä yärim metr cåydä **åtilib bårib** otirib qåldi.* “O savurunca Cennet teyze yarım metre yere **atılıp** oturup kaldı.” **(116 / 6)**

*Zirillämägä şu väcåhätdä **kirib bårişdän** istihålä qılib, yol çetidägi teräk tägigä kelib otirdi.* “Zırıllamaya bu halde **girmekten** endişe edip, yol kenarındaki kavak altına gelip oturdu.” **(146 / 1)**

*Nizåmcån bolsä ärävä årkäsidä ulärgä xåmuş **qaräb bårärdi**.* “Nizamcan ise araba arkasından onlara hüzünle **bakarak gidiyordu**.” **(158 / 3)**

*Biz hämqışlåqläring düş–**(91)**männi Berlingäçä **quvib bårişingni**, uni öz üyasidä yänçib täşläşingni istäymiz.* “Biz köylülerin, düş–**(91)**manı Berlin’e kadar **kovmanı**, onu kendi yuvasında ezip mahvetmeni istiyoruz.” **(160 / 4)**

*Nizåmcån uning qåräsi körinmäy ketgünçä yürägi ezilib **qaräb bårärdi**.* “Nizamcan onun gölgesi görünmeyene kadar kalbi buruk **bakakaldı**.” **(162 / 5)**

*Qurib–qåvciräb qålgän qamişlärni ålåv bir çekkädän **yamläb bårädi**.* “Kuruyan kamışları alev bir kenardan **yutuyordu**.” **(163 / 1)**

*Turålmäy üç–tört metr **südrälib bårdi**.* “Kalkamadan üç–dört metre **sürüyordu**.” **(164 / 2)**

*Ärävälär bugün **yetib bårişsä**, ertägä qäytib kelişläri mümkin.* “Arabalar bugün **ulaşırsa**, yarına geri dönmeleri lazım” **(167 / 6)**

*U yol–yoläkäy **oyläb bårärdi**.* “O giderken **düşünüyordu**.” **(180 / 2)**

*Düşmänni hu änävi körinib turgän döngçälik cåygä **quvib bårgän** yerimizdä ornäşib ålgänmiz.* “Düşmanı şu görünen tümsekliğe **kovduğumuz** yerimize yerleşmiş.” **(192 / 1)**

*İkråmcån häm ådämlär årqasidä zinälärdän hätläb **çıqib bårärdi**...* “İkramcan da insanlar arkasından merdivenlerden atlayarak **çıkıyordu**…” **(208 / 2)**

*Zebixån häm şu bähår bilän birgä **yäşnäb bårärdi**.* “Zebihan da bu baharla birlikte **güzelleşiyordu**.” **(214 / 6)**

*Qız şu fäyzsiz çöldä åçilgän tänhå lålädek özini **köz–köz qılib bårädi**.* “Kız bu bereketsiz çölde açılan yalnız lale gibi kendini **gösteriyordu**.” **(215 / 1)**

Yol–yoläkäy u Nizåmcån haqıdä, äläm otidä qålgän Dildår haqıdä ***oyläb bårärdi***. "Yol boyunca o, Nizamcan hakkında, acı çeken Dildar hakkında **düşünüyordu**." **(224 / 5)**

Nizåmcån cudä häm täbärrük ådäm iş buyuräyåtgändek ***yügürib bårdi***. "Nizamcan, büyük ve değerli biri iş buyurmuş gibi **koşuyordu**." **(232 / 1)**

—Endi dädängizning åldigä ***qäytib bårmäysizmi****?* "—Şimdi babanızın yanına bir daha **dönmeyecek misiniz**?" **(237 / 7)**

Ämmå u münkäygäniçä älämgä tişini tişigä qoyib ***çıdäb bårärdi***. "Ama o eğilerek acıya dişlerini sıkıp **katlanıyordu**." **(261 / 7)**

U taqıllätmäy öz üyidek ***kirib båräverdi***. "O kapıyı çalmadan kendi evi gibi **giriverdi**." **(272 / 8)**

Yoqläb bårib *könglini bilib keläsän*. "**Yoklayıp** ne olduğunu öğrenirsin." **(278 / 3)**

Dildår ***yügürib bårib*** *eşikni åçdi*. "Dildar **koşup** kapıyı açtı." **(284 / 1)**

Dildår ätråfgä mäst ådämdek ***näzär täşläb bårärkän****, åldidän qåp–qårä häbäşdek bir yigit çıqib qåldi*. "Dildar etrafa sarhoş bir insan gibi bakıp giderken, karşısına kapkara Habeşli gibi bir delikanlı çıktı." **(294 / 3)**

U yåqdän Ädålni yubårib, özimiz bu yåqdän ***päyläb bårdik***. "O taraftan Adol'u gönderip, kendimiz bu taraftan **bekledik**." **(296 / 7)**

Näymän bårgän säri ***gävcum bolib bårärdi***. "Nayman gittikçe **kalabalıklaşıyordu**." **(310 / 4)**

Qışlåqqa ***qäytib bårmäymän***. "Köye **geri dönmeyeceğim**." **(315 / 3)**

Nizåmcån Çårteräkkä sååt onlärdä ***kirib bårdi***. "Nizamcan Çarterek'e saat on civarları **girdi**." **(334 / 3)**

Mäşinä dong yerdä gåh lapängläb, gåh säpçib ***uçib bårärdi***. "Araba tümsek yerde kâh sarsılıp, kâh sıçrayıp **uçuyordu**." **(339 / 6)**

Xåtinlär birån dähşät bolişini kütgändek çurq etmäy suvdä ğıldirägi ***båtib båräyåtgän*** *mäşinägä qaräb turişärdi.* “Kadınlar bir felaket olmasını beklermiş gibi tek kelime etmeden suda tekerleği gittikçe **batan** arabaya bakıyorlardı.” **(340 / 3)**

Gändirägläb bårib *bålälärni kötärib özimiz källäkläb ålgän tut tepäsigä çıqazib qoyäverdi.* “**Sendeleyerek** çocukları kaldırıp budadığımız dut tepesine çıkartıp koyuverdi.” **(341 / 1)**

U båşidä heç qandäy oy, heç qandäy niyätsiz toqay içgä ***kirib bårärdi****.* “O aklında hiçbir düşünce, hiçbir istek olmadan kamışlık içine doğru **ilerliyordu**.” **(361 / 6)**

U tå ornidän turgünçä İkråmcån ***emäkläb bårib*** *båşigä, yüzigä üräverdi.* “O ta yerinden kalkıcaya kadar İkramcan **emekleyerek gidip** başına, yüzüne vurmaya başladı.” **(365 / 5)**

Heç närsä demäy ***sudrälib bårib*** *qoltıqtäyåğini åldi–dä, çäyqalä–çäyqalä åldingä tüşib ketäverdi.* “Hiçbir şey demeden **sürünüp** koltuk değneğini aldı ve sallana sallana öne geçti.” **(379 / 5)**

*Nizåm–****(222)****cån çådir årqasidä qoltıqtäyåqni åt qılib minib yürgän båläni toqaygäçä* ***quvib bårib*** *täyåqni ålib keldi.* “Nizam–**(222)**can çadır arkasında koltuk değneğine at gibi binen çocuğu kamışlığa kadar **kovalayıp** sopayı getirdi.” **(384 / 9)**

Ål– fiilinin *–(i)b* zarf–fiil eki ile birleşmesiyle oluşan *ålib bår–* birleşik fiili “götürmek” anlamı kazanmıştır (Gültekin 2006: 50).

Nizåmcån Kärimdän kelgän xatni Äsrårägä ***ålib bårgän edi****.* “Nizamcan, Kerim’den gelen mektubu Esrare’ye **götürdü**.” **(49 / 2)**

Åy tåmdän hätläb ötib tut såyäsini ärıq boyigä ***ålib bårib qoydi****.* “Ay çatının üstünden geçip, dut ağacının gölgesini ark boyuna **götürdü**.” **(75 / 1)**

Ämmå ungä nimä demåqçi, qayåqqa ***ålib bårmåqçi*** *– buni häli bimäsdi.* “Ama ona ne demek istiyor, nereye **götürmek istiyor** – bunu hâlâ bilmiyordu.” **(123 / 5)**

Åşxånäning årqasigä såvun ***ålib bårib*** *såçıqni behigä ilib qoydi*. “Mutfağın arkasına sabun **götürüp** havluyu ayva ağacına astı.” **(203 / 2)**

Özi ***ålib bårib*** *tåpşirsä yaxşi bolärdi*. "Kendi **götürüp** teslim etse iyi olurdu." **(204 / 1)**

Endi tüşlik päytidä häm oğligä åvqat ***ålib bårsä*** *bolädi.* "Şimdi öğle yemeği zamanında da oğluna yemek **götürse** olacaktı." **(251 / 4)**

Zebi qumğåndän såpål piyålägä çåy quyib yigitgä ***ålib bårdi****.* "Zebi ibrikten toprak kâseye çay koyup delikanlıya **götürdü**." **(257 / 1)**

Ärıq qaziyåtgänlärgä çåy ***ålib båräyåtgän*** *edi, qum* ***(202)*** *täräfgä ketäyåtgän Zebixånni körib qåldi, ungä qol siltäb, håzir kelämän, deb ketdi.* "Ark kazanlara çay **götürüyordu** ki, kum **(202)** tarafına giden Zebihan'ı gördü, ona el sallayıp, şimdi geliyorum, diyerek gitti." **(350 / 2)**

Äsrårä fråntgä såvğa–sälåm ***ålib båräyåtgän*** *delegätlär bilän ketdi.* "Esrare cepheye hediye–selam **götüren** temsilcilerle gitti." **(373 / 2)**

Bu zängåri yol qay tåmångä ***ålib bårädi****?* "Bu masmavi yol hangi tarafa doğru götürüyor?" **(377 / 1)**

Bu qanåtlär uni häyåtning yängi mänzillärigä ***ålib bårädi****...* "Bu kanatlar onu hayatının yeni menzillerine **götürecekti**…" **(387 / 3)**

3.1.2.1.2.2.2.3. –(i)b ber–: *Ber–* tasvirî fiili, *–(i)b* zarf–fiili ile birlikte kullanıldığında eylemin özne dışında başka biri için yapıldığını ifade etmekte kullanılır (Gültekin 2006: 50)

Oqib berdi. "Okudu." **(22 / 1)**

Ilıq qır şäbädäsi ungä älläqandäy äfsånälärni ***sözläb beräyåtgängä*** *oxşär, uni yänädä Dildårgä yäqın qılib qoyär edi.* "Ilık bozkır yeli ona efsaneler **anlatıyor** gibiydi, onu daha da Dildar'a yaklaştırıyordu." **(27 / 4)**

Äsrårä ungä käştä tikilgän dästromållär ***tikib berdi***. "Esrare ona nakışlı mendiller **dikiverdi**." **(33 / 1)**

Küçädä biråntä tänişni uçrätib qålsä, mäşinäni toxtätib: «Bittä yängisini tåpib qoydim, ***äytib berämän****» deb lätifä äytib küldirib ötib ketärdi.* "Caddede bir

tanıdığına rastlasa, arabasını durdurup: «Bir yenisini buldum, **anlatayım**» diye fıkra anlatıp güldürerek geçip giderdi." **(46 / 3)**

Dildår eçkini behigä båğläb yänä çårbåqqä yürä båşlägän edi, çål ungä ***odağayläb berdi****:* "Dildar keçiyi ayva ağacına bağlayıp, yine bahçeye doğru yürümeye başlamıştı ki, ihtiyar ona **kızgınlıkla bağırdı**:" **(54 / 11)**

Ziyräk it bir nimä sezgändek, ***(30)*** *Nizåmcånning ezğıläşlärigä* ***turib berdi****.* "Zeki köpek bir şey sezmiş gibi **(30)** Nizamcan'ın okşamalarına **karşılık verdi**." **(57 / 1)**

Åtä äytdilärki, çölgä köçib çıqqan åilälärgä küzgä qålmäy båşpänä ***qılib berilädi.*** "Ata dediler ki, çöle taşınan ailelere sonbahar olmadan konut **yapılacakmış**." **(68 / 7)**

Zirillämädän Tåğa iş ***tåpib berär****, dedi u yälingänsimån*. "Zırıllamadan Dayı iş **buluverir** – dedi o yalvarırcasına." **(74 / 3)**

—Bittä äççıqqınä qılib ***dämläb bering****!* "—Bir tane biraz açık **demleyiverin**!" **(85 / 4)**

—Kämpir, äççıqqınä xordä ***qılib ber****, mehmån bäläni bezgäk uşläb qålibdi*. "—Hatun, biraz acılıca bir horda **yapıver**, misafir çocuğu sıtma tuttu." **(89 / 5)**

Ertäläb ***isitib berärsän***. "Sabahleyin **ısıtıp verirsin**." **(90 / 1)**

Otinni hämişä Nizåmcån ***yårib berärdikü****?* "Odunu daima Nizamcan **kırardı ya**?" **(94 / 2)**

Ölimdän, dårdän qorqmäy eski qorğanlärgä yäşiringän äskär bålälärimizgä åvqat ***täşib berişyäpti****.* "Ölümden, darağacından korkmadan eski kalelere saklanan asker yavrularımıza yemek **taşıyorlar**." **(97 / 1)**

Keyin, frånt dän kålxåzimizgä xat bår, deyişädi, şuni ***oqib berişsä keräk****.* "Sonra, cepheden kolhozumuza mektup var diyorlardı, onu okuyacaklardır." **(98 / 1)**

—Ortåqlär, mäclisimizni båşläşdän åldin rayon härbiy komissärligimizning xådimi leytenänt ortåq İsmåilåv frånt ähvålläridän ***gäpirib berişlärini*** *soräymiz.* "—

Arkadaşlar, toplantımızı başlatmadan önce bölge askeri komutanlığımızın görevlisi Teğmen Yoldaş İsmailov'un cephe durumlarını **anlatmasını** istiyoruz." **(101 / 2)**

*Şuni **tüşintirib ber**, Tåğa **(58)**!* "Bunu **anlatıver**, Dayı **(58)**! **(104 / 3)**

*Xåtini, xat–xabär kelmäy qåldi–yä, deb bezåvtä bolä båşläşi bilän u biråvgä oğli nåmidän xat yåzdirib eski konvertgä sålärdi–dä, kelib **oqib berärdi**.* "Karısı, mektup, haber-gelmez oldu ya, diye rahatsız olmaya başlaması ile o biricik oğlu adına birine mektup yazdırıp eski zarfa koyar ve gelince **okuyuverdi**." **(121 / 1)**

*Här küni qışlåqdän nån täşişgä ärävä **tåpib berålmäymän**.* "Her gün köyden ekmek taşımaya araba **bulamam**." **(124 / 5)**

*Äytgänçä, Tåğa qariyälärdän beş kişini bårdån toqişgä **qoşib berämän**, dedi.* "Aklıma gelmişken, Dayı, ihtiyarlardan beş kişiyi hasır dokuma **işi vereceğim**, dedi." **(125 / 5)**

*—Kimligimni **äytib beräy**, ketib qålsäm, u kim edi, nimä qılib yürgän edi, deb oyläb yürmänglär.* "—Kim olduğumu **söyleyeyim**, gidecek olursam, o kim, ne yapıyor, diye düşünmeyiniz." **(131 / 1)**

*Håzir **istib berämän**, cindek säbr qılib turing, dädäsi.* "Şimdi **ısıtıp veririm**, azcık sabredin, babası." **(133 / 3)**

*Cännät xålä Nizåmcångä häm orin **sålib berdi**–dä, çiräqni oçirib içkäri üygä kirib ketdi.* "Cennet teyze Nizamcan'a da yatak **yapıverdi** ve gaz lambasını söndürüp içeri odaya girdi." **(134 / 1)**

*Åqsåqål köçädän kelib åmbårxånägä kälit sålib åvqatgä **mäsällıq ålib bermägünçä**, äyvån läbidä mä'yüs otiräverärdi.* "Aksakal sokaktan gelip kilere anahtar takıp yemeye zerzevat alıvermeyince, eyvan ağzında üzgün otururdu." **(137 / 1)**

*—Sen yärämäs, qaräb turgin, dädänggä **äytib bermäsäm**!...* "—Seni alçak, görürsün, babana **söylemez miyim?**..." **(146 / 3)**

*Toqaydän, båtqåqlärdän busiz häm ötiş qıyin, yåmğır **quyib bersä** åtlärgä cäbr bolmäsmikän?* "Kamışlıktan, bataklıklardan zaten geçiş zor, yağmur **yağarsa** atlara eziyet olmaz mı?" **(152 / 6)**

Ruxsät etsänglär şu xatni ***oqib bersäk***. “İzin verirseniz bu mektubu **okuyacağız**.” **(160 / 2)**

Qoyäver, bälä, Tåğadän mükåfåt ***ålib berämän***. “Aferin çocuk, Dayı’dan ödül **alıvereceğim**.” **(167 / 1)**

Yoq, toqay buzdim, bälä–çaqaläringgä åvqat ***täpib berdim****, ulärni båqdım, deydigän iş qılmåqçimän.* “Yoksa kamışlık bozma, çocuklarınıza yiyecek **bulma**, onlara bakma işlerini yapıyorum mu?” **(169 / 1)**

Tåğa hämmäsini bittä–bittä ***gäpirib berdi***. “Dayı hepsini bir bir **anlatıverdi**.” **(178 / 3)**

Tåğa şulärgä ***cåy täpib beriş*** *bilän åvårämiş.* “Dayı onlara **yer bulmakla** meşgulmüş.” **(185 / 9)**

—Keyin ***äytib berämän***. “—Sonra **anlatırım**.” **(188 / 6)**

—Siz ***oqib bering****!* “—Siz **okuyuverin**!” **(190 / 2)**

—Båläm, ertägä ertä bilän qışlåqqa xat ***yåzib ber****.* “—Yavrum, yarın sabah köye mektup **yazıver**.” **(191 / 3)**

Blindäcdä «Ällå! Ällå!» qılib otirgän älåqaçigä körsätgän edim, ***öçirib berdi****.* “İstihkâmda «Alo! Alo!» deyip duran santralciye göstermiştim, **kapatıverdi**.” **(193 / 1)**

—Båläm, şuni yeb turgin, håzir båşqa ***åvqat qılib berämän***. “—Yavrum, bunu yiyedur, şimdi başka **yemek yapıveririm**.” **(199 / 9)**

Bundäy päytlärdä ådämni öz håligä ***qoyib beriş*** *keräk.* “Böyle zamanlarda insanı kendi haline **bırakmak** gerek.” **(212 / 8)**

Yüring, yüring, oşä uzåq dåståningizni endi ***äytib beräsiz****.* “Yürüyün, yürüyün, bu uzun hikâyenizi şimdi **anlatırsınız**.” **(220 / 4)**

—Hu, tünåv küni, İkråmcån ämäkining ciyänimisiz, degänimdä, yoq, begånämän, dåstånim uzåq, keyin ***äytib berämän****, degändingiz*. “—Hey, önceki gün, İkramcan amcanın yeğeni misiniz, dediğimde, yok, yabancıyım, hikâyem uzun, sonra **anlatırım**, demiştiniz.” **(221 / 6)**

Båşidän ötgän våqeälärni Nizåmcån bu qızgä ***äytib bersämikin****?* "Başından geçen olayları bu kıza **anlatmalı mıydı**?" **(222 / 1)**

Äytsäm bolmäsmidi, sen äkämning xåtinisän, dädäm endi mengä ***ålib bermåqçi****, şu gäpdän xabäring bårmi, deb soräsäm bolmäsmidi?* "Söylesem olmaz mıydı, sen ağabeyimin karısısın, babam şimdi seni benimle evlendirmek istiyor, bundan haberin var mı, diye sorsam olmaz mıydı?" **(223 / 5)**

Nizåmcån keçä bålägä ***värräk qılib bergän****, ikkåvi uni råsä uçirişgän edi.* "Nizamcan dün çocuğa **uçurtma yapmış**, ikisi birlikte onu epeyce uçurmuşlardı." **(227 / 2)**

Ägär endi heç şunaqa demäymän, desäng, här küni värräk ***yäsäb beräverämän****.* "Eğer şimdi bir daha böyle söylemeyeceğim, dersen, her gün uçurtma **yapıveririm**." **(230 / 4)**

İkråmcån qılingän işlärni ***gäpirib beräyåtgän edi****.* "İkramcan yapılan işleri **anlatıyordu**." **(233 / 7)**

Qänçä keräk bolsä ***tåptirib berämän****.* "Ne kadar gerekliyse **bulduruvereyim**." **(236 / 1)**

*Bu xåtinning mehribånçiligi–****(136)****dän keçägi gäpni älbättä ungä Zebixån* ***äytib bergän*** *bolsä keräk, deb oylädi.* "Bu kadının ilgisi-**(136)**nden, dünkü konuşmayı mutlaka ona Zebihan **söylemiş**, diye düşündü." **(237 / 2)**

Men özimning kimligimni sizgä özim ***äytib berdim****.* "Ben kim olduğumu size kendim **anlattım**." **(239 / 6)**

*Şu–****(144)****ning üçün häm u erining ustäräsini* ***åbårib bergändi****.* "Bu–**(144)**nun için de o kocasının usturasını **çalmıştı**." **(251 / 3)**

Ägär Tursunbåy könmäsä, uni özim ***tutib berämän****.* "Eğer Tursunbay razı olmazsa, onu kendim **tutuvereceğim**." **(262 / 3)**

Håcäkbärri oğlisän–a, ertägä bir ***(156)*** *doppi örik berämän, mänä şu xatti* ***oqib ber****.* "Hocakbarrı oğlusun, yarın bir takke **(156)** kayısı vereceğim, bana bu mektubu **okuyuver**." **(271 / 4)**

Kimdän ekän, ***oqib bermäysänmi****?* “Kimdenmiş, **okuyuverir misin**?” **(274 / 1)**

Xatni hâzir Dildârgä ***âbârib berdim***. “Mektubu şimdi Dildar’a **götürüverdim**.” **(277 / 7)**

—Boldimi, dädäsi, orningizni ***sâlib beräymi****?— dedi.* “—Oldu, babası, yerinizi **hazırlayayım mı**? – dedi.” **(285 / 8)**

Dädäm, âpäm seni mengä **(165)** ***âlib bermâqçi bolişdi****.* “Babam, ablam seni benimle **(165) evlendirmek istiyorlar**.” **(287 / 1)**

—Xeç bolmäsä adresini ***yâzib bering****, örgiläy.* “—Hiç olmazsa adresini **yazıver**, kurban olayım.” **(292 / 3)**

—Özim yängisini ***tikib berämän****, âpä.* “—Kendim yenisini **dikerim**, abla.” **(293 / 1)**

Âvqat üstidä bâyägi vâqeäni Äsrârä ***gäpirib berdi****.* “Yemek başında az önceki olayı Esrare **anlatıverdi**.” **(296 / 3)**

Ädâlät, qoy, keksä âdämni ermäk qılmä, degän edi, Äsrârä ***bâbilläb berdi****.* “Adalet, bırak, ihtiyar adamla eğlenme, deyince, Esrare **bağırıverdi**.” **(297 / 7)**

Kântrâlyâr çâl, pistäng qursin, zälni bulğatyäpsän, deb quvläyvergändän u tâmâşädän keyin ***süpürib berişni*** *häm boynigä âlgän.* “Denetleyici ihtiyar, fıstığın batsın, salonu batırıyorsun, diye kovduğundan o seyirden sonra **süpürmeyi** de üstlenmişti.” **(300 / 5)**

—Pulingni ***sänäşib beräymi****, ukä?* “—Paranı **sayıvereyim mi**, kardeş?” **(301 / 3)**

U bâbâsi bilän neçä märtä bâzârgä bârgän bolsä, birân märtä ungä kitâb–däftär ***âlib bermägän***. “O dedesi ile kaç kez pazara gitmişse, bir kez bile ona kitap–defter **almamıştı**.” **(306 / 4)**

Yäräsi yengilrâq äskär bâlälär tâl tägidägi sorini toldirib uruşdä körgänläri, qaysi şâhärdä nimä bolgäni toğrisidä ***gäpirib berişärdi****.* “Yarası hafif olan askerler söğüt altındaki çardağı doldurup savaşta gördükleri, hangi şehirde ne olduğu hakkında **konuşuyorlardı**.” **(310 / 4)**

U Zebixångä åpäsining ***tärifini qılib bergän edi***. "O Zebihan'a ablasının **nasıl biri olduğunu anlatmıştı**." **(319 / 1)**

Oşändä u bärg kesär, qurt tutgän qızlärning üyigä ***åbårib berärdi***. "O zaman o yaprak kesip, ipek böceği bakan kızların evine **götürürdü**." **(320 / 1)**

Keyin u özi–özigä, nimä üçün yäşirämän, deb ***sävål berdi****–dä, xatdägi gäplärni ungä äytib berdi* ***(185)***. "Sonra o kendi kendine, niçin saklayayım ki, diye **sordu** ve mektuptaki yazılanları ona söyleyiverdi **(185)**." **(321 / 1)**

Zebixån häli qışlåqdän kelgän mäşinädä bir çål ikki yäşik örik åpkelib såtgänini ***äytib berdi***. "Zebihan yenice köyden gelen arabada bir ihtiyarın, iki kutu kayısı getirip sattığını **söyledi**." **(328 / 11)**

U qışlåğidägi gäplärning hämmäsini birmä–bir ***gäpirib berdi***. "O köyünde olup biten her şeyi bir bir **anlattı**." **(352 / 10)**

Tolänbåy båş ırğab, xabärimiz bår, hämmäsini Zebi ***äytib bergän****, dedi.* "Tolanbay baş sallayarak, haberimiz var, hepsini Zebi **anlattı**, dedi." **(356 / 1)**

Ådämlärni ***topläb bering****, håzir ålib ketämän* ***(207)***. "İnsanları **toplayın**, şimdi götüreceğim **(207)**." **(358 / 5)**

Dildår Äzämcåndän yaqındä xat kelgäni, u xatdä änçä vaqt qurşåvdä qålib ketib zor cänglärdän keyin qurşåvni yårib, öz qoşinlärimizgä qoşilgänini yåzib, şu xatigä tezdä cävåb qäytärişlärini sorägänini ***äytib berdi***. "Dildar Azamcan'dan yakında mektup geldiğini, o mektupta uzun zaman kuşatmada kalıp çetin mücadelelerden sonra kuşatmayı yarıp, kendi kuvvetlerimize katıldığını yazarak, bu mektuba hemen cevap gönderir misiniz diye sorduğunu **söyledi**." **(371 /1)**

Uruş tämåm bolgändä Nizåm påççäng bir doppi hålvä ***ålib berädi***. "Harp bittiğinde Nizam enişten bir takke helva **alacak**." **(381 / 1)**

Ävväligä häyrån bolib bålägä qaräb turdi–yü, keyin ilcäyib özi ungä moylåvini ***tutib berdi***. "Önce şaşırarak çocuğa baktı ve sonra tebessüm ederek kendi ona bıyığını **tutup verdi**." **(382 / 3)**

Äkäm kelin äyämni qänçä öpgänini tåçniy ***äytib berärdim***. "Ağabeyimin yengemi kaç kez öptüğünü açıkça **söylüyordum**." **(384 / 2)**

3.1.2.1.2.2.2.4. –(i)b bol–: Bu yapı, bazen bir işin veya oluşun bittiğini, tamamlandığını ifade etmek için, bazen de bir eylemin yapılabilmesi için imkân olduğunu ifade etmek için kullanılır (Şaabdurahmanov–Askarova 1980: 385).

Yurt båşidä täşviş, Nizåmcån yüragidä ***tüşinib bolmäydigän*** *gäläti hislär.* "Yurdun genelinde kaygı, Nizamcan'ın yüreğinde **anlaşılmaz** garip hisler." **(20 / 3)**

Äsrårä håvligä kirişi bilänåq endi işni ***toxtätib bolmäsligini*** *päyqadi.* "Esrare avluya girer girmez şimdi bu işin **durdurulamayacağını** anladı." **(30 / 8)**

Äsrårä tå Risålät köyläkning beli, yengini ***ölçäb bolgünçä*** *qaräb turdi.* "Esrare ta Risalet gömleğin belini, yenini **ölçüp bitirene kadar** baktı." **(31 / 6)**

Nizåmcån xatni kördi–yu, quvånçmi, älämmi, ***bilib bolmäydigän*** *bir his vucuduni qambär åldi.* "Nizamcan mektubu gördü ve sevinç mi, üzüntü mü olduğunu **bilemediği** bir duygu vücudunu sardı." **(43 / 3)**

İkråmcån ***çekib bolgän*** *mäxårkäni yergä urdi.* "İkramcan **içip bitirdiği** tütünü yere attı." **(72 / 7)**

İkråmcån maxårkäsini ***ot åldirib bolib*** *bir–ikki tårtgåç, bäfurcä cävåb berdi.* "İkramcan tütününü **yakıp** bir–iki çekince, rahatça cevap verdi." **(78 / 4)**

Yer toqay, båtqåq bolgäni säbäbli bu yılçä ungä paxtä ***ekib bolmäydi****.* "Zemin kamışlık, bataklık olduğundan bu yıl ona pamuk **ekilemez**." **(104 / 4)**

Pälätkä qurgän bilän zäx yerdä ***yåtib bolärmikän****?* "Çadır kurulunca rutubetli yerde **yatılabilir mi**? **(125 / 5)**

Ulärning ilk sevgisigä güvåh bolgän qırlärni qopårib ***täşläb boläydi****–kü!* "Onların ilk aşkına şahit olan tepeleri söküp **atamazdı** ki!" **(152 / 1)**

Tåğa xatni ***oqib bolib*** *yänä dästrumålini åldi–dä, peşänä terlärini ärtdi.* "Dayı mektubu **okuyup** yine mendilini aldı ve alın terlerini sildi." **(161 / 2)**

Sizåt suvigä ***işånib bolmäydi****.* "Yeraltı suyuna **güvenemeyiz**." **(168 / 1)**

Şundäy iztiråblär girdåbidä qålgän kişini heç närsä bilän ***yupätib bolmäydi****.* "Böyle ızdıraplar girdabında kalan insanı hiçbir şey **teselli edemez**."**(171 / 7)**

Ävf qılib bolmäydimi? "**Affedilemez mi**?" **(179 / 8)**

*Hämmä åvqatgä **kelib bolgän edi**.* “Herkes yemeğe **gelmişti**.” **(184 / 2)**

*Bulärgä **tengläşib bolärmidi (106)**!..* “Onlarla **boy ölçüşebilir miyiz (106)**?...” **(185 / 6)**

*Tå eri **kiyinib bolgünçä** qåzåndä qänçädän beri qaynäb yåtgän mästä–**(112)**väni süzib keldi.* “Ta kocası **giyininceye kadar** kazanda ne zamandan beri kaynayan mastavayı **(112)** koyup geldi.” **(195 / 1)**

*Ånä qarşisidä yüz–közlärini såkål båsib ketgän, åzib, qåräyib, **tänib bolmäs** hålgä yettän Tursunbåy turärdi.* “Anne karşısında yüzünü gözünü sakal kaplamış, zayıflaıp, kararıp, **tanınamaz** hale gelmiş Tursunbay duruyordu.” **(199 / 1)**

*Tursunbåy **såqålini ålib bolgäç**, åşxånäning ärqasigä ötib ketdi.* “Tursunbay **sakalını kesince**, mutfağın arkasına geçti.” **(204 / 2)**

*U ot **öçirib bolmäydigän** ot.* “O ateş **sönmek bilmeyen** bir ateş.” **(209 / 7)**

*Qıyåqlär **yånib boldi**–yu, faqat uçidägi påpuk xuddi şäm tilidek ängä vaqtgäçä låvilläb turib qåldi.* “Otlar **yandı bitti**, ama ucundaki püskül aynı mum ipi gibi uzun zaman alevlenip yandı.” **(220 / 8)**

*Täng åtişigä yaqın üç yärim såtıxçä cåyning past–bäländini **tekisläb bolgändi**.* “Tan ağarmasına yakın, üç buçuk satıh kadar yerin engebesini düzeltmişti.” **(244 / 1)**

*Bu yåqdän Åltiärıq, Quvä, Tåşlåq, u yåqdän Buväydä, Riştån, Bağdåd kålxåzläri bir ming gektär yerni **özläştirib bolişdi**.* “Bu taraftan Altıarık, Kuva, Taşlak, diğer taraftan Buvayda, Rişţan, Bağdat kolhozları bin hektar yeri **imara açmışlar**.” **(249 / 5)**

*Ulärning åräsi milliånlärçä kilåmetr, ungä nä yürib **yetib boläді**, nä uçib.* “Onların arasında milyonlarca kilometre var, ona ne yürüyerek **ulaşabilirdi**, ne uçarak.” **(256 / 9)**

*Öz uçästkäsini **ağdärib bolgän** Nizåmcån endi qoş åt qoşilgän sıxmälä ketidä tinimsiz yer tekisläydi.* “Kendi arazisini **sürüp bitiren** Nizamcan şimdi iki at koşulan tırmık arkasında durmadan yer düzlüyordu.” **(260 / 5)**

Üç kün içidä pål ***tårtib bolişsä*** *känäldän ärıq åçib kelişädi.* "Üç gün içinde yolu **bitirebilirlerse** kanaldan ark açıp geleceklerdi." **(261 / 7)**

Qızlär bärg ***sålib bolib*** *äyvängä çıqişdi.* "Kızlar yaprak **koyup** eyvana çıktılar." **(284 / 5)**

Ölimlik pulni xarcläb bolmäydi, endigi tüşädigäni tirikçilikkä, — derdi ***(175)***. "Kefen parası **harcanmaz**, şimdi ele geçenler de yaşamak için, – derdi **(175)**." **(304 / 2)**

Terilgän pillälärni ärävälärgä årtib punktgä ***conätib bolgän edi***. "Toplanan ipekler arabalara yüklenip merkeze doğru yola **çıkmıştı**." **(337 / 11)**

Çaqqani uçib ***ketib bolgändän keyin*** *bilinädi.* "Soktuğu, uçup **gittikten sonra** anlaşılır." **(351 / 7)**

Undän ***keçib bolädimi****?* "Ondan vazgeçebilir mi? **(356 / 2)**

Hämmä mäşinägä ***çıqib bolgän***. "Herkes arabaya **çıkmıştır**." **(359 / 8)**

Tå u qoltıqtäyåqqa süyänib ***(209)*** *molcälgä ålgünçä ördäk uçib ketär, quyån inigä* ***yetib bolärdi***. "Ta o koltuk değneğine dayanıp **(209)** nişan alıncaya kadar ördek uçup gidiyor, tavşan inine **kaçıyordu**." **(362 / 1)**

İkråmcåndä qandäydir heç ***toxtätib bolmäs*** *küç päydå bolgändi*. "İkramcan'da ne zamandır hiç **durdurulamaz** kuvvet meydana gelmişti." **(367 / 1)**

Yigirmä bir yil ärdåqläb båqqan, şämålni rävå körmäy cånigä oräb östirgän båläsi xåinlikdän, qorqåqlikdän, ånä åldidägi heç qaçån ***yuvib bolmäydigän*** *günåhlärdän påk bolålmäy, åtä quçåğidä begånädek yåtärdi.* "Yirmi bir yıl özenle baktığı, rüzgârı reva görmeden koruyup büyüttüğü çocuğu hainlikten, korkaklıktan, anne karşısındaki hiçbir zaman **affedilemeyecek** suçlarından aklanmadan, baba kucağında yabancı gibi yatıyordu." **(376 / 3)**

3.1.2.1.2.2.2.5. –(i)b çıq–: Hareket fiili olarak kullanıldığı zaman *çıq*–fiilinin kelime anlamı muhafaza edilmektedir ve o yönelme veya çıkma hâli eki almış bir isimle birleşir. *–b çıq–* yapısı bir yerden dışarıya çıkmayı veya yukarı gitmeyi anlatmak için kullanılır (İbrahim 1995: 120). Ayrıca eylemin tam olarak yapılıp bittiğini ifade etmek için de kullanılmaktadır.

*Dildår uning çängälidän **yulqınib çıqdi**–dä, åldingä qaräb çåpdi.* “Dildar onun elinden **kurtuldu** ve öne doğru koştu.” **(25 / 6)**

*Nizåmcån dädäsi bilän ulärni åstånägäçä **küzätib çıqdi**.* “Nizamcan, babası ile onları eşiğe kadar **uğurladı**.” **(47 / 1)**

*Yåş tolä közläri bilän tuğılgän üyigä, håvligä, bålälik yilärlidä emäkläb bårib suv içgän ärıqqa, çumçuq båläsini ålämän deb **tirmäşib çıqqan** keksä örik şåxlärigä, väräk uçirgän tåm boğåtlärigä tikilgäniçä turib qåldi.* “Yaşla dolan gözleriyle doğduğu evine, avluya, çocukluk zamanında emekleyerek gidip su içtiği arka, serçe yavrusunu almak için **tırmandığı** ihtiyar kayısı ağacının dallarına, uçurtma uçurduğu çatı saçaklarına gözlerini dikerek kala kaldı.” **(57 / 1)**

*Keçäläri uxlämäy, şu yålğızimning ümrini uzun qıl, deb xudågä **nålä qılib çıqardi.*** “Geceleri uyumadan, şu biricik yavrumun ömrünü uzun kıl, diye Allah’a yalvarırdı.” **(62 / 2)**

*Åtä äytdilärki, çölgä **köçib çıqqan** åilälärgä küzgä qålmäy båşpänä qılib berilädi.* “Ata dediler ki, çöle **taşınan** ailelere sonbahar olmadan konut yapılacakmış.” **(68 / 7)**

*Mäbådå şunäqalärdän biråntäsi kirib qålgüdek bolsä, köpçilik ortäsidä **uyältirib çıqarib** yubårärdi.* “Eğer, böyle biri girecek olsa, herkesin içinde **rezil edip** gönderirdi.” **(100 / 2)**

*Ertäläb u bekitib qoygän cåydän Tursunbåyning bir yärim åy burun yåzgän xatini ålib dälägä çıqib ketdi–dä, såy boyigä tüşib yığläy–yığläy yänä **oqib çıqdi**.* “Sabahleyin o, gizlediği yerden Tursunbay’ın bir buçuk ay önce yazdığı mektubu alıp kıra çıktı ve vadi boyunca inip ağlaya ağlaya tekrar **okudu**.” **(118 / 4)**

*Zebixån arıq båyidä tålgä **åräşib çıqqan** çirmåvuqning kärnäy gülidän bittäsini üzib kökrägigä, pästgä qarätib täqib åldi–dä:* “Zebihan ark boyunda söğüde **sarılmış** sarmaşığın zurnaması çiçeğinden bir tanesini koparıp göğsüne, aşağıya doğru takıverdi ve:” **(149 / 3)**

*Tütün buräläyåtgän cåydän åzib, cunläri åsilib qålgän bir böri **åtilib çıqib** qum täräfgä qåçdi.* “Duman kıvrıldığı yerden cılız, yünleri dik dik olmuş bir kurt **atılarak** kum tarafına doğru kaçtı.” **(163 / 5)**

*Yürägidän iztiråbli oylärni **quvib çıqarädi**.* “Yüreğindeki ızdıraplı düşünceleri **kovuyordu**.” **(172 / 1)**

*Här bir quduqdän ikki tegirmån suv **åtilib çıqädi**.* “Her bir kuyudan iki değirmen su **fışkırıp çıkacak**.” **(174 / 1)**

*Uni **küzätib çıqqanlär** säl näridä uning iztiråb bilän uh tårtgänini körib turişärdi.* “Onu **uğurlayanlar** az ötede onun üzüntüyle ofladığını görüyorlardı.” **(179 / 2)**

*Qız toxtäb ungä båşdän–åyåk **qaräb çıqdi**.* “Kız durup onu baştan aşağı **süzdü**.” **(188 / 4)**

*Közlä–**(108)**ri ğamli, gäpläri häm xuddi yığıdän boşägän ådämning åvåzidek **titräb çıqadi**.* “Gözle–**(108)**ri hüzünlü, sözleri de tıpkı ağlamış insanın sesi gibi **titriyordu**.” **(189 / 1)**

*Şundäy yåğıngärçilik künläri ådämlär çådirdän çåpån **yåpinib çıqib** bir–birlärinikigä çåpärdilär.* “Böyle yağışlı günlerde insanlar çadırdan kaftan **örtünüp** birbirlerininkine koşarlardı.” **(191 / 4)**

*İkråmcån häm ådämlär årqasidä zinälärdän **hätläb çıqib bårärdi**...* “İkramcan da insanlar arkasından merdivenlerden **atlayarak çıkıyordu**…” **(208 / 2)**

*Zebixån uning zährini cudä tez bädänidän **sitib çıqarib** täşlädi*. “Zebihan onun zehrini çok çabuk bedeninden **çıkarıp** attı.” **(215 / 5)**

*U ağdärilgän yerning past–bäländini **tüzätib çıqqandän** keyin, dönglikdän tupråqni pästgä qaräb sürä båşlädi.* “O sürülen toprağın engebesini **düzelttikten** sonra, yukarıdan aşağıya doğru toprağı sürmeye başladı.” **(243 / 7)**

***Külki tåşib çıqayåtgän** labläridän öpgän*. “**Güldüğü** o dudaklarından öpmüş.” **(256 / 7)**

*Toqayning äylänä cåyidän Cännät xålä bir quçåq ildiz **årqaläb çıqdi**.* "Kamışlığın dolambaç yerinden Cennet teyze bir kucak dolusu kök **sırtına alıp çıktı**." **(257 / 3)**

*Dildår ketib qålgändän beri İnåyät åqsåqål keçäsi sirä üyni **täşläb çıqib** ketmäsdi.* "Dildar gittiğinden beri İnayet aksakal geceleri hiç evi **bırakıp** gitmezdi." **(271 / 3)**

*Åqsåqål håvligä, keksä tut şåxläri engäşib turgän tünükä tåmgä suqlänib birmä–bir **qaräb çıqdi**.* "Aksakal avluya, ihtiyar dut dallarının eğildiği teneke çatıya kıskanarak bir bir **baktı**." **(274 / 7)**

*—Våy, åçing, keçäsi bilän otirib **tikib çıqdim**.* "Hadi, aç, geceleyin oturup **dikiverdim**." **(289 / 4)**

*Xuddi ğışt taxläyåtgändek **qılib çıqädi**–dä, mergängä oxşäb, bir közini qısib qaräydi.* "Aynı tuğla yığmış gibi **yaptı** ve avcı gibi bir gözünü kısıp baktı." **(302 / 5)**

*Uruşdä dädäsi ölgän nevärälärimning **åğzidän yulib ålib çıqdim**.* "Savaşta babası ölen torunlarımın **dişinden artırdım.**" **(304 / 6)**

*Keçgä bårib calä quyib, tång åtgünçä måmaqaldiråq **gümbürläb çıqdi**.* "Akşama doğru sağanak yağmur yağdı ve tan ağarıncaya kadar **gök gürüldedi**." **(321 / 5)**

*Uning xıcålät boläyåtgänini sezgän Adålät båşdän–åyåq bir **qaräb çıqdi**–dä:* "Onun utandığını hisseden Adalet baştan aşağı bir **süzdü** ve:" **(336 / 5)**

*Qol tåmirläri kökärib, terisi **turtib çıqib qåpti**.* "El damarları morarıp, derisi **şişti**." **(348 / 9)**

*Qızdirilgän yåğ säçrägändek bolib **şişib çıqädi**.* "Kızgın yağ sıçramış gibi **şişiverir**." **(351 / 7)**

*İkråmcån ertä bahår Näymängä **köçib çıqayåtgänlärilä** Äzizxån kålxåz nåmidän yåzilgän xatgä el qatåri qol qoydi.* "İkramcan ilkbahar Nayman'a **göçüp gelecekleri** zaman Azizhan'a kolhoz adına yazılan mektuba başkaları gibi imza attı." **(360 / 5)**

*Bähår selläri mağzi–mağzigä ingän yer qoltıqtäyåq uçigä bir käftdän **ilinib çıqardi**.* “Bahar selleri iç içine giren toprak koltuk değneği ucuna bir avuç dolusu **yapışıyordu**.” **(378 / 1)**

*—Hälizämån Tåğa kelib qåläditär, **uyğåtib çıq**.* “—Biraz sonra Dayı gelecek, **uyandır**.” **(381 / 14)**

*Mäscidgä kirib tähårät åbdästälärgä bir håvuçdän qalämpir **täşläb çıqipti**.* “Mescide girip abdest ibriklerine birer avuç kırmızıbiber **atmıştı**.” **(384 / 3)**

*Dildår bålä **kötärib çıqdi**.* “Dildar çocuğu **kaldırdı**.” **(385 / 8)**

Özbek Türkçesinde *-ib* zarf–fiilli *ål-* asıl fiili, *çıq–* tasviri fiiliyle birlikte kullanıldığında “götürmek” anlamı kazanmıştır.

—Åpçiqålmäymänmi? “**—Alıp gelemez miyim**?” **(18 / 3)**

*Åpiçib güzärgä **ålib çıqardilär**, åpiçib mägäzingä ålib kirärdilär.* “Sırtına çarşıya **götürürdü**, sırtına alıp dükkânlara girerlerdi.” **(110 / 3)**

*Äynıqsä, oşä küni Kärimcån degän ortåğı **(76)** üygä kelgändä çåy dämläb pätnisdä ikkitä nån **ålib çıqib** åldigä qoygändä, dädäsi uni çetgä çäqırib, yüzigä ikki tärkäsi urib pätnisdägi nånni qäytärib üygä ålib kirib ketgäni sırä esidän çıqmäydi.* “Özellikle, o gün Kerimcan adlı arkadaşı **(76)** gelince çay demleyip tepside iki tane ekmek **götürüp** önüne koyunca, babası onu köşeye çekip, yüzüne iki tokat atıp tepsisindeki ekmeği geri alıp eve girdiği an hiç aklından çıkmıyordu.” **(135 / 1)**

*Qani ciyän, yüklärni ärävägä **ålib çıqaver**!* “Haydi, yeğen, yükleri arabaya **götürüver**!” **(157 / 1)**

*Negä xåtinlärni çölgä **ålib çıqding**?* “Niye kadınları çöle **götürdün**?” **(177 / 10)**

*Cännät xålä kelişi bilän İkråmcånni çådirdän **ålib çıqdi**.* “Cennet teyze gelir gelmez İkramcan’ı çadırdan **alıp çıktı**.” **(226 / 2)**

*Dildår lämpäni **ålib çıqib** fånärdän ot åldirib yåqdi–dä, äyvån tåkçäsigä qoydi.* “Dildar lambayı **götürüp** fenerden ateş alıp yaktı ve eyvan duvarına koydu.” **(284 / 4)**

*Dildår üygä kirib båşqa qåğåzgä ädres yåzib **ålib çıqdi**–dä, qoligä berib, otirmäy tik turäverdi.* “Dildar eve girip başka bir kâğıda adres yazıp **götürdü** ve eline verip, oturmadan ayakta dikildi.” **(292 / 4)**

*Tüşlikdä Çårteräk güzärigä zåğårä nån **ålib çıqädi**.* “Öğlen Çarterek çarşısına taneli ekmek **götürürdü**.”**(300 / 5)**

*Yuvdirib, däzmållätib çetigä qızil siyåhdä çızıq tårtib dästromål qılib båzårgä **ålib çıqdi**.* “Yıkatıp, ütületip kenarına kırmızı siyah çizgi çekip mendil yaparak pazara götürdü.” **(303 / 5)**

*Äsråra uni därvåzädän äväyläb **ålib çıqdi**–dä **(196)**, oqdek åtilib såy täräfgä ketdi.* “Esrare onu kapıdan koruyarak **götürdü** ve **(196)** ok gibi atılıp vadi tarafına doğru gitti. **(339 / 6)**

3.1.2.1.2.2.2.6. –(i)b qål–: Özbek Türkçesinde *qål–* tasvirî fiiline, *–(i)b* zarf–fiilli asıl fiil birleşerek bazen hareketin yapıldığını ve meydana geldiğini ifade ederken, bazen de hareketin beklenmeyen bir zamanda, tesadüfen gerçekleştiğini ifade eder (Şaabdurahmanov–Askarova 1980: 388). Süreklilik ve beklenmezlik bildirir (Gültekin 2006: 51).

*Qolåğigä tegäy–tegäy deb uçib ötgän qaldirğåç årqasidän särğımtir ufqqa **qaräb qåläd**i.* “Kulağına deyecekmişçesine uçan kırlangıcın arkasından sarımsı ufka **baktı**.” **(14 / 4)**

*Boynidän şåhi qıyıqni ålib yüzlärini, boyınlärini muzdäk suvgä yuvib åldi–dä, änhårning beåzår åqışifä häväs bilän **qaräb qåldi**.* “Boynundan ipek kumaşı alıp yüzünü, boynunu buz gibi suda yıkadı ve ırmağın sakin akışına hayranlıkla **baka kaldı**.” **(15 / 4)**

*Nizåmcån uning årqasidän åppåq båldirlärini sävälägän tozıq såçlärini **körib qåldi**, xålås.* “Nizamcan onun arkasından bembeyaz baldırlarına vuran dağınık saçlarını **görüverdi** sadece.” **(16 / 4)**

*U dälädä kezärkän, özidän–özi dåvdiräb qızlär zvenosigä **bårib qålär**, qızlär bir–birlärini turtişib: «Änä påkçä kelyäptilär!» deb külişlärini bilmäs edi.* “O kırda

gezerken, farkına varmadan kızlar ekibine **varırdı** ve kızlar birbirlerini dürterek: «İşte enişte geliyor!» diye gülüştüklerini farketmezdi." **(17 / 2)**

Mänä, bugün qızni cudä nåquläy päytdä, çömiläyåtgänidä ***körib qåldi****.* "İşte, bugün kızı çok uygunsuz zamanda, suya girerken **gördü**." **(19 / 2)**

Säl kün ötmäy Ä'zämcåndän: yäqındä ***bårib qålämän****, degän xat keldi.* "Birkaç gün geçmeden Azamcan'dan: «Yakında **geleceğim**» diye mektup geldi." **(23 / 7)**

U şundäy derdi–yu, Dildårning ***börtib qålgän*** *kökräkläridän, tirsilläb turgän biläkläridän közlärini üzmäsdi.* "O böyle dedi ve Dildar'ın **büyümüş** göğüslerinden, dolgunlaşan bileklerinden gözlerini ayıramadı." **(24 / 5)**

Nizåmcän ***yığilib qålgän*** *gäplärini entikib, şåşilib gäpirär, Dildår bolsä bepärvåginä uning gäplärigä qulåq sålib bårär edi* ***(11)****.* "Nizamcan içinde **biriken** sözleri nefes nefese alelacele söylüyor, Dildar ise umursamadan onun sözlerini dinliyordu **(11)**." **(25 / 1)**

Şäbädä ***qurib–qåvciräb qålgän*** *otlärni yåqımsiz şitirlätädi.* "Hafif yel **kuruyan** otları ürkütücü bir şekilde hışırdatıyordu." **(26 / 9)**

Cinni bolib qåldingmi*, bålä?!* "**Delirdin mi** çocuk?!" **(28 / 5)**

Nizåmcän nimä qılişini bilmäy ***serräyib turib qåldi****.* "Nizamcan ne yapacağını bilmeden **donup kaldı**." **(30 / 1)**

Köyläginі qårämåydä beläb träktårçining årqasidä ergäşib yürär, u tüşlikkä çıqqandä sorämäy träktårni ***häydäb qålärdi****.* "Gömleğini kara yağa bulayıp traktör şoförünün arkasına takılır, o öğle yemeğine gittiğinde izin almadan traktörü **sürerdi**." **(32 / 5)**

Üydägilär älläqaçån dång qåtib ***uxläb qålişgän***. "Evdekiler de uzun zamandan beri ölü gibi **uyuyordu**." **(39 / 6)**

Qolidägi qåğåzni ğıcimläb elektr lämpäsi äträfidä käpäläkdek äylänäyåtgän qår uçqunlärigä tikilgänçä ***turib qåldi****.* "Elindeki kâğıdı buruşturup elektrik lambası etrafında kelebek gibi dolanan kar tanelerine gözlerini dikerek **durdu**." **(43 / 5)**

*Ulär köpdän beri körinmäy ketgän Nizåmcångä såvuqqınä **qaräb qålişärdi**.* "Onlar uzun zamandır görünmeyen Nizamcan'a biraz donuk **bakıyorlardı**." **(44 / 3)**

*Nizåmcån häm **käräxt bolib qålgändek** cåyidän qımirlämäsdi*. "Nizamcan da **şok olmuş gibi** yerinden kıpırdayamadı." **(45 / 2)**

*Deräzäläri qıråv båyläganidän **qårångı bolib qålgän** xånädä törttä çål gonğır–gonğır gäpläşmåqdä edilär.* "Pencereleri kırağı kapladığından **karanlıklaşan** evde dört tane ihtiyar fısır fısır konuşuyorlardı." **(46 / 1)**

*Qänçälik qıyin bolmäsin, Nizåmcån qışlåqdä qålişgä, **keksäyib qålgän** dädäsigä tirgäk bolişgä ähd qılib qoydi.* "Ne kadar güç olursa olsun, Nizamcan köyde kalmaya, yaşlanan babasına destek olmaya karar verdi.." **(48 / 5)**

*U såqålining uçini bärmåğıgä orägäniçä tizzäsigä **tikilib qåldi**.* "O, sakalının ucunu parmağına dolayarak dizine **gözlerini dikti**." **(50 / 3)**

*Dildår **keksäyib qålgän** Yunusäli åtäning yålğız båläsi.* "Dildar **yaşlanan** Yunusali atanın tek evladı." **(53 / 2)**

*Uning yåmån qaräşidän Risålät **bezåvtälänib qåldi**.* "Onun kötü bakışından Risalet **endişelenmişti**." **(55 / 4)**

*U äläm bilän **yığläb qålgän** Dildårgä qayrilib qarämädi*. "O üzüntüyle **ağlayan** Dildar'a dönüp bakmadı." **(58 / 1)**

***Hüvilläb qålgän** däräxt şåxlärigä quşlär çöp täşib in qurä båşlädilär.* "**Uğuldayan** ağaç dallarına kuşlar çöp taşıyıp yuva yapmaya başladılar." **(59 / 6)**

*Devårläri **nuräb qålgän** håvlining küngäy tåmånidägi äyvåndä keksäginä bir xåtin kämzuligä tügmä qadäb otiribdi.* "Duvarları **çürüyen** avlunun güney tarafındaki eyvanda ihtiyarca bir kadın yeleğine düğme dikiyordu." **(60 / 1)**

*Ümmätäli pänşäxä dästäsigä bäğrini berib änçä **turib qåldi**, ungä qarämäy, bir xorsinib åldi–dä dedi:* "Ümmetali dirgen sapına göğsünü dayayıp uzun süre öylece **kaldı**, ona bakmadan, bir iç çekti ve dedi:" **(61 / 4)**

*İşini bitkäzib egärgä mindi–yu, xäyr häm demäy **conäb qåldi**.* "İşini bitirip eyere bindi ve allahaısmarladık bile demeden **gitti**." **(61 / 11)**

Hüvilläb qålgän *üygä yålğız yäşäş qıyin.* “**Kimsenin kalmadığı** evde yalnız yaşamak zor.” **(66 / 2)**

U ***cimib qålgän*** *dälädä yärälänib, qånsiräb yåtärkän, tepäsidä dum–dumälåq bolib turgän åygä qaräb, şunäqa xayållärni köp sürgän edi.* “O **sessizleşen** kırda yaralanıp, kan kaybederken, tepesinde yusyuvarlak olan aya bakıp, böyle hayallere çok dalardı.” **(70 / 2)**

Uni ålib, tut tägigä bårib mäxårkä orädi–dä, cåyidän qımirlämäy ***tek turib qåldi****.* “Onu alıp, dut ağacının altına giderek tütün sardı ve yerinden kıpırdamadan **tek başına kaldı**.” **(72 / 5)**

Båläm kelsä qıdirib ***särsån bolib qålmäsmikän****?* “Yavrum geldiğinde arayıp, **avare olmaz mı**?” **(73 / 6)**

Näzäridä, bälåsining hidi ***ketib qåläyåtgändek****.* “Sanki yavrusunun kokusu **gidecek gibi**.” **(74 / 1)**

Yåvvåyi ciydä şåxlärini, ***qurib qålgän*** *qamişlärni qåsir–küsür båsib åt tepägä çıqdi.* “Yabani iğde dallarına, **kuruyan** kamışlara çatır çutur basarak at tepeye çıktı.” **(77 / 4)**

Tåğä nån uşätärkän, İkråmcännıng yåğäç åyåğıgä qaräb bir müddet nimänidir ***oyläb qåldi****.* “Dayı ekmeği bölerken, İkramcan’nın tahta ayağına bakıp bir müddet bir şeyler **düşündü**.” **(79 / 10)**

—Şundäy qılmäsäk, båşqa kålxåzlär häm bugün–ertä cåy qıdirib ***kelib qålişädi****.* “—Böyle yapmazsak, diğer kolhozlar da bugün yarın yer aramaya gelirler.” **(83 / 3)**

Tumän säl tärqab, ğırä–şırä ***åydin bolib qålgän edi****.* “Sis biraz dağılınca, belli belirsiz **aydınlanmıştı**.” **(86 / 9)**

Äncån tåmångä mäşinä ***bolib qålärmikän****, deb kütib otiribmän.* “Encan’a doğru araba **bulanur mu**, diye bekliyorum.” **(87 / 3)**

Seni üygä ålib ketmäsäm, birån ***därdgä çälinib qåläsän****.* “Seni eve götürmezsem, bir **hastalığa yakalanacaksın**.” **(88 / 1)**

*—Kämpir, äççıqqınä xordä qılib ber, mehmån bäläni bezgäk **uşläb qålibdi**.* "—Hatun, biraz acılıca bir horda yapıver, misafir çocuğu sıtma **tuttu**." **(89 / 5)**

*U qayerdä yåtgänini, bu yergä qandäy **kelib qålgänini** bilmädi.* "O nerede yattığını, buraya nasıl **geldiğini** bilmiyordu." **(93 / 5)**

*—Keçäsi xordä–mästävä pişgünçä **uxläb qålding**.* "—Geceleyin horda–mastava pişinceye kadar **uyuya kaldın**." **(95 / 1)**

*Biläsänmi, fråntdä körgänlärimni äytsäm **åğzing åçilib qålädi**.* "Biliyor musun, cephede gördüklerimi anlatsam **ağzın açık kalır**." **(97 / 1)**

*—Köp täşviş qılmäng, äylänäy, Tursunbåyingizdän häm xat–xabär **kelib qåläd**i.* "—Çok merak etme, kurban olayım, Tursunbayınızdan da mektup–haber **gelir**." **(99 / 5)**

*Mäbådå şunäqalärdän biråntäsi **kirib qålgüdek bolsä**, köpçilik ortäsidä uyältirib çıqarib yubårärdi.* "Eğer, böyle biri **girecek olsa**, herkesin içinde rezil edip çıkarırdı." **(100 / 2)**

*Nimä qılişini bilmäy, änçä väqtgäçä **cim turib qåldi**.* "Ne yapacağını bilmeden uzun bir süre **sessiz kaldı**." **(105 / 6)**

*Mehmån bålä häm, xudågä şükür, **tüzälib qåldi**.* "Misafir çocuk da, Allah'a şükür, **iyileşti**." **(110 / 1)**

*Ämmå bu ikki ålåmzädä, yäkkäyü–yägånä båläsi yetkäzgän älämdän **bukçäyib qålgän** qariyälärni täşläb qayåqqa bårädi?* "Ama bu iki dertli, biricik yavrusunun getirdiği dertten **beli bükülen** ihtiyarları bırakıp nereye gidecekti?" **(113 / 3)**

*Birdän åşxånä devårigä tikilgäniçä **toxtäb qåldi**.* "Birden mutfak duvarına gözlerini dikerek **duraksadı**." **(116 / 1)**

*Åxiri İkråmcån çäçäb sändäl kürsisigä **otirib qåldi**.* "Sonra İkramcan yorulup sandal kenarına **oturup kaldı**." **(117 / 1)**

*U Tåğani körib båşini kötärdi–dä, årqasigä **yığılib qålgän** etäklärini turişib ornidän turdi.* "O Dayı'yı görüp başını kaldırdı, arkasına **toplanmış** eteğini indirip yerinden kalktı." **(122 / 2)**

*Bårädigän xocäliklärgä qurilädigän üylärdän **årtib qåladi**.* “Giden işletmelere yapılan evlerden **artacaktı**.” **(126 / 1)**

*İkråmcån qandäy qılib eşikkä **çıqib qålgänini** bilmäydi*. “İkramcan nasıl oldup da kapıya **çıkıverdiğini** anlamadı.” **(128 / 5)**

*—Kimligimni äytib beräy, **ketib qålsäm**, u kim edi, nimä qılib yürgän edi, deb oyläb yürmänglär*. “—Kim olduğumu söyleyeyim, **gidecek olursam**, o kim, ne yapıyor, diye düşünmeyiniz.” **(131 / 1)**

*Nizåmcån qaynåğı ölgän sämåvärni silkib åtäşxånädä kül **båsib qålgän** çoğni älängalätib yubårdi*. “Nizamcan kaynamış geçmiş semaveri silkip, ocaktan kül **basmış** koru tutuşturuverdi.” **(133 / 4)**

*Nizåmcån uni Äsrårä bilän härbiy kåmissärlikdä gruzåvåygä çıqib conäb ketgünçä **küzätib qålgän***. “Nizamcan onu Esrare ile askeri komutanlıkta kamyona çıkıp gidinceye kadar **uğurlamıştı**.” **(135 / 2)**

*Nizåmcån änä şundäy xayållär bilän **uxläb qåldi***. “Nizamcan işte böyle düşüncelerle **uyuya kaldı**.” **(136 / 1)**

*Heç qaçån biråvnikidä **yåtib qålgän emäs***. “Hiçbir zaman yabancı yerde **yatamazdı**.” **(137 / 1)**

*Köçädän åyåq tåvuşläri häm **eşitilib qåldi***. “Sokaktan ayak sesleri de **işitilmeye başladı**.” **(139 / 3)**

*Toyib därråv **uxläb qålişdi***. “Doyunca hemen **uyudular**.” **(141 / 2)**

*Tursunbåyning ortåqläri uni ermäk qılib årqasidän **qaräb qålişärdi***. “Tursunbay’ın arkadaşları onunla dalga geçip arkasından **bakarlardı**.” **(143 / 1)**

*—Şärmändä qılding–kü, kelä qålsäng **et–beting kämäyib qålärmidi**?* “—Rezil ettin ya, gelsen **yağların mı eridi**?” **(145 / 2)**

*Qızlärgän qåvåqlärini etägigä ärtib ornidän turmåqçi edi, **yäqın kelib qålgän** Tursunbåyni körib yänä otirdi.* “Kızaran göz kapaklarını eteğine silip yerinden kalkmak istedi, **yaklaşan** Tursunbay’ı görüp yine oturdu.” **(146 / 2)**

Tursunbåy ***qåvciräb qålgän*** *ärıqqa çälqänçä yåtib åsmånä tikildi.* "Tursunbay **kuruyan** ark üzerine sırt üstü yatıp gökyüzüne gözlerini dikti." **(150 / 2)**

Şu niyätdä ornidän turib bir väräq qåğåzni åldigä qåyib qalämni tişlägänçä ***oylänib qåldi (86)***. "Bu niyetle yerinden kalkıp bir sayfa kâğıdı önüne koyup kalemi ısırarak düşünüyordu **(86)**." **(152 / 4)**

Qurib–qåvciräb qålgän *qamişlärni ålåv bir çekkädän yamläb bärädi.* "**Kuruyan** kamışları alev bir kenardan yutuyordu." **(163 / 1)**

Kimsäsiz çöl bir kündäyåq ***gävcum bolib qålgän edi***. "Issız çöl hemen bir günde **kalabalıklaşmıştı**." **(166 / 1)**

—Ertägä Zirillämädän ärävä kelmäsä, işimiz ***toxtäb qåläd*****i** *– dedi Tolänbåy änçä cim otirgändän keyin, – Tåğa törttä temir plug yubårmåqçi edi.* "—Sabaha Zırıllamadan araba gelmezse, işimiz **aksar**, – dedi Tolanbay uzun süre sessiz oturduktan sonra – Dayı dört tane demir pulluk göndermek istiyordu. **(167 / 3)**

Kötärdi–yü, nimä deyişini bilmäy tirsägigä tirälgäniçä änçä ***turib qåldi****.* "Kaldırdı ve ne diyeceğini bilmeden dirseğine dayanarak uzun süre **öylece durdu**." **(173 / 1)**

Åxunbåbåev nimä deyişini bilmäy ***toxtäb qåldi (102)***. "Ahunbabayev ne diyeceğini bilmeden **duraksadı (102)**." **(179 / 2)**

Ärävä üstidä ötgän küni yoldä ***qolini silkitib qålgän*** *qız turärdi*. "Araba üstünde geçen gün yolda **el sallayan** kız duruyordu." **(182 / 5)**

Ämmå Nizåmcånning qoli ketmåndän çıqib ketgänidän sälgä ***çarçäb qålärdi****.* "Ama Nizamcan'ın kolu uzun zamandır çapa yapmadığından çabucak **yoruluyordu**." **(183 / 1)**

Åndä–såndä sälmåqlänib süzib yürgän åppåq bulutlär çätigä ***åğib qålgän*** *quyåş nuri tüşib turibdi.* "Ara sıra tek tek süzülen bembeyaz bulutların kenarından **sızan** güneş ışığı gözünüyordu." **(187 / 1)**

Nimä deyişini bilmäy ***ikkilänib qåldi***. "Ne diyeceğini bilmeden **duraksadı**." **(188 / 11)**

*U pälätkägä fånärlär **miltiräb qålgän** päytdä qäytdi.* “O çadıra fenerler **yanıp sönmeye başladığı** zaman geri döndü.” **(189 / 2)**

*—Xoş, yänä qanaqa xabärlär bår? — dedi älläqaçån **såvib qålgän** çåyni xayål içidä pufläyåtgän çål.* “—Evet, yine nasıl haberler var? – dedi bir zaman **soğuyan** çayını düşünceli bir şekilde üfleyen ihtiyar.” **(190 / 5)**

*Bu yerdä zärur buyum ekän, — dedi, Nizåmcåndän cävåb bolmädi — u älläqaçån **uxläb qålgän edi**.* “Burada gerekli bir eşyaymış, dedi, Nizamcan’dan cevap gelmedi – çoktan **uyuyakalmıştı**.” **(191 / 3)**

***Yåtib qålsä** häm işläydi.* “**Hastalansa** da çalışıyordu.” **(194 / 2)**

*Cännät xålä uning årqasidän mä’yüs **qaräb qåldi**.* “Cennet teyze onun arkasından umutsuzca **baktı**.” **(196 / 1)**

*—Sekin, sekin, äyä, birår **eşitib qåläldi**.* “—Sakin, sakin ol, anne, biri **işitecek**.” **(198 / 7)**

*Nimä qılişini bilmäy åşxånä eşigi åldidä birdän xayål **sürib turib qåldi**.* “Ne yapacağını bilmeden mutfak kapısı önünde birden hayale **dalıverdi**.” **(199 / 8)**

*Tizzäläridä därmån qålmäy, şålçägä **otirib qåldi**.* “Dizlerinde derman kalmadığından, küçük halıya **oturdu**.” **(200 / 8)**

*U qåçişgä qåçib qålib, endi åftåb körmäy yäşäşgä häm **råzi bolib qålgän edi**.* “O kaçmaya kaçmıştı, şimdi güneş görmeden yaşamaya da **razı olmuştu**.” **(201 / 1)**

*U öz aksini körib birdän **häyrån bolib qåldi**.* “O kendi yansımasını görüp birden **şaşırdı**.” **(203 / 6)**

*—Mål ålib kelgän edik, zinädän çıqib keläyåtsäm Tåğagä **duç kelib qåldim**, sizni şu yerdä, deb qåldilär.* “—Mal getirmiştik, merdivenden çıkarken Dayı’ya **rastladım**, sizin burada olduğunuzu söyledi.” **(210 / 3)**

*Äytgänçä, **sevinib qåldingizmi**?* “Aklıma gelmişken, **sevindiniz m**i?” **(211 / 2)**

*Mänä, bugün Zebixån ådätiçä tång qårånğisidä turib sähär şämålidä tebränäyåtgän tål åldidän ötärkän, soridä ikki tizzäsini quçåqläb, ålis boşlıqlärgä tikilib otirgän Nizåmcångä **ropärä kelib qåldi**.* “İşte, bugün Zebihan her zamanki gibi

tan karanlığında kalkıp seher rüzgârında sallanan söğüt altından geçerken, çardakta iki dizini kucaklayıp, uzak boşluklara gözlerini dikerek oturan Nizamcan ile **karşı karşıya geldi**." **(216 / 3)**

*Nizåmcån bu yerdägilärning qanaqaligini yaxşi bilmägänidän, biråntäsi **körib qålsä**, xicålätli iş bolmäsmikin, degän ändişä bilän cürätsizråq cävåb qıldi.* "Nizamcan buradakilerin nasıl olduğunu iyice bilmediğinden, birisi **görürse**, ayıp olmaz mı, diye endişe edip cesaretsizce cevap verdi." **(220 / 2)**

*U endi änçä **räng ålib qålgän**.* "O şimdi gayet **canlanmıştı**." **(225 / 6)**

*Cännät xålä kelgändän beri ulärgä çådir **tårlik qılib qåldi**.* "Cennet teyze geldiğinden beri onlara çadır **küçük gelmişti**." **(226 / 3)**

*Uning **yürägi boşäb qålgän**.* "Onun **yüreği yerinden oynadı**." **(231 / 1)**

*U käpäsigä ketmåqçi bolib turgändä, toqay täräfgä sigir yetäkläb ketäyåtgän Cännät xålägä **közi tüşib qåldi**.* "O barakasına gitmek istediğinde, kamışlık tarafına sığır götüren Cennet teyzeye **gözü takıldı**." **(232 / 9)**

*Qäddi häm **bükilib qålgändek**.* "Beli de **bükülmüş gibi**." **(235 / 4)**

*Kåntsertni täşläb ketgisi kelmäy **otirib qåldi**.* "Konseri bırakıp gitmek istemediğinden **oturdu**." **(236 / 3)**

*Nizåmcån toxtäşgä toxtädi–yü, nimä deyişini bilmäy **turib qåldi**.* "Nizamcan durmaya durdu, ama ne diyeceğini bilmeden **kala kaldı**." **(237 / 2)**

*Tå u bir nimä deb cävåb bergünçä xåtin ungä çåy **uzätib qåldi**.* "Ta ki o bir şey deyip cevap verinceye kadar kadın ona çay **uzattı**." **(237 / 2)**

*Nizåmcån Zebixångä tikilib turib, uning qåp–qårä qåşlärigä, quyib qoygändek kelişimli qåmätigä **mähliyå bolib qåldi**.* "Nizamcan Zebihan'a gözlerini dikip, onun kapkara kaşlarına, kalıptan çıkmış gibi gelişmiş endamına **büyülendi**." **(239 / 2)**

*Bilmädim, öläy ägär, nimä üçün sizning kimligingizgä **qızıqib qålgänimni** özim häm bilmäymän.* "Bilmiyorum, *keşke ölseydim **(?)***, niçin sizin hayatınızı merak ettiğimi kendim de bilmiyorum." **(240 / 1)**

Bu xildä båşläşib yürişimizni İkråmcån ämäki bilän Cännät xålä ***bilib qålişsä****, mendän räncişädi.* "Bu şekilde baş başa gezdiğimizi İkramcan amca ve Cennet teyze **öğrenirse**, bana kırılırlar." **(241 / 2)**

Årqasigä ögirilib qarägän edi, Cännät xåläning toqay täräfgä cädäl yürib ketäyåtgänini ***körib qåldi****.* "Arkasına dönüp baktı, Cennet teyzenin kamışlık tarafına doğru hızla gittiğini **gördü**." **(244 / 2)**

Çärçägänidän yåtdi–yü, ***uxläb qåldi****.* "Yorulduğundan yatar yatmaz **uyuya kaldı**." **(248 / 6)**

Tåğa iyägini qaşib ***oylänib qåldi****.* "Dayı çenesini kaşıyarak **düşünüyordu**." **(249 / 1)**

Keçä Cännät xålä oğlining åldigä bårgändä såqåliösib ketgänini, såçläri qulåqläridän åsilib vähşiy qıyåfäsigä ***kirib qålgänini*** *körgän edi.* "Gece Cennet teyze oğlunun yanına gittiğinde sakalının uzadığını, saçlarının kulaklarından aşıp vahşi bir hale **geldiğini** görmüştü." **(251 / 3)**

Tursunbåy båşini egib qımirlämäy ***otirib qåldi****.* "Tursunbay başını eğip kıpırdamadan **oturdu**." **(254 / 1)**

Kämpir ***quruqşäb qålgän*** *lablärini piyålägä tutdi–yü, negädir içmäy toqay tåmångä qarädi.* "Yaşlı kadın **kuruyan** dudaklarını kâseye tuttu, ama bir süre içmeden kamışlık tarafına baktı." **(257 / 7)**

Endi bu gäplär bir xayål, bir ***röyå bolib qåldi****.* "Şimdi bu sözler bir hayal, bir **rüya olarak kaldı**." **(259 / 2)**

U qırlärdä topıqqa ***yetib qålgän*** *mäysälärning täråvätli isini ålib kelädi.* "O tepelerde topuğa **ulaşan** çimenlerin taze kokusunu getiriyordu." **(260 / 1)**

Cännät xålä bütünläy yåtib qålişdän qorqardi. "Cennet teyze tamamen **yatıp kalmaktan** korkuyordu." **(261 /3)**

Ketmäsä, håzir uni qıdirib ***kelib qålişädi****.* "Gitmese, şimdi onu aramaya **gelirlerdi**." **(265 / 6)**

Çöl ***cimcit bolib qåldi****.* "Çöl **sessizleşti**." **(268 / 8)**

*Dildår äyvåndä, belänçäkdä **uxläb qålgän** båläsi yånidä kitåb oqib otirärdi.* "Dildar eyvanda, salıncakta **uyuyakalan** yavrusunun yanında kitap okuyordu." **(272 / 8)**

*Risålät dädäsigä mänåli **qaräb qåldi**.* "Risalet babasına manalı manalı **baktı**." **(278 / 7)**

*Äkäm keldi–yü, bir–birimizgä **begånä bolib qåldik**.* "Ağabeyim geldi ve biz birbirimize **yabancı olduk**." **(282 / 1)**

*Yänglişgän **yänglişib qåläverädi**, yolni toğri ålgän häyåt cåmini åxirigäçä sıpqårib yäşädim, ärmånsiz yäşädim, deb ketädi.* "Yanılan **yanlış yapıyor**, yolu doğru olan hayat kadehini sonuna kadar tadını çıkara çıkara içtim, her arzuma kavuştum, diyordu." **(283 / 1)**

Äsrårä çarçägän ekän, yåstıqqa båş qoydi–yü, uxläb qåldi. "Esrare yorulmuş, yastığa başını koyar koymaz **uyuyakaldı**." **(286 / 1)**

*Endi sen yelkämdä cudä häm åğır yükkä **äylänib qålding**. "Şimdi sen omzumda çok büyük bir yük **oldun**."* **(287 / 1)**

*Dildår xatni oqib bolib häm undän közini **uzålmäy turib qåldi**.* "Dildar mektubu okuyup bitirse de ondan gözünü **ayıramadı**." **(288 / 3)**

*—Dä, äytgänçä, keçä dädäm Nizåmdän Dildårgä xat keldi, deb **äytib qåldilär**, tinç ekänmi?* "—Ha, aklıma gelmişken, dün babam, Nizamcan'dan Dildar'a mektup geldi, diye **söyledi**, iyi miymiş?" **(291 / 3)**

*Dildår ätråfgä mäst ådämdek näzär täşläb bårärkän, åldidän qåp–qårä häbäşdek bir yigit **çıqib qåldi**.* "Dildar etrafa sarhoş bir insan gibi bakıp giderken, karşısına kapkara Habeşli gibi bir delikanlı **çıktı**." **(294 / 3)**

*—Äsrårä, qoy, xåtini **bilib qålmäsin**.* "—Esrare, bırak, karısı **öğrenmesin**." **(297 / 2)**

*Bundän bir yärim yillärçä muqaddäm İnåyät åqsåqål taqıqlängän mål bilän **qolgä tüşib qåldi**–yü, militsiyä målini ålib qoydi.* "Bundan yaklaşık bir buçuk yıl önce İnayet aksakal kaçak mal ile **yakalandı**, polis malına el koydu." **(301 / 1)**

*Åqsåqål häm tåşdän, häm tiyindän **urib qålgänini** bilmäy qålişärdi.* "Aksakal'ın hem teraziden hem tiyinden **vurgun yaptığını** bilmiyorlardı." **(304 / 7)**

*Ådämlärning ğåvur–ğuvuri åräsidä qulåğigä oqtin–oqtin älläqandäy täniş **åvåz eşitilib qålärdi**.* "İnsanların gürültüsü arasında kulağına ara ara bir tanıdık **ses çalınıyordu**." **(312 / 1)**

*Xudå körsätmäsin**, ölib–netib qålsä** åğzigä suv tåmizädigän ådäm häm yoq.* "Allah göstermesin, **ölüp gitse** ağzına su damlatacak insan da yok." **(317 / 9)**

*Hävåzädän tüşäyåtgän Zebixånning közi Risålätning közi bilän **toqnäşib qåldi**.* "İskeleden inen Zebihan'ın gözü Risalet'in gözüyle **kesişti**." **(318 / 6)**

*Uni äyäb bütünläy båşqa gäplärdän **ezmälänib qålişädi**.* "Ona acıyarak tamamiyle farklı olaylardan **gevezelik yapıyorlardı**." **(323 / 1)**

*—Bolmäsä, tezråq båring, mäşinä **ketib qålmäsin**, — dedi.* "—Öyleyse, çabucak git, araba **gitmesin**, – dedi." **(326 / 3)**

*U Nizåmcångä şundäy **örgänib qålgän ediki**, åvqatdän säl keçiksä, tåvåqdä åvqatini kötärib årqasidän qıdirib yürär edi.* "O Nizamcan'a öyle **alışmıştı ki**, yemeğe biraz gecikse, tabakta yemeğini alıp arkasından aramaya çıkıyordu." **(327 / 1)**

*Dildårxånni **såğinib qålgändirsiz**–dä.* "Dildarhan'ı **özlemişsinizdir** de. **(329 / 3)**

*Äsrårä Kärimcån bilän häm ävväl urişib, yumdäläşib, keyin uni yaxşi **körib qålgän**.* "Esrare Kerimcan ile de önce kavga edip, didişip, sonra onu **sevmişti**." **(335 / 2)**

*U Nizåmcånni körib qåşlärini kerib **qaräb qåldi**.* "O Nizamcan'ı görünce kaşlarını çatarak **baktı**." **(336 / 3)**

*Säl ötmäy küzåvning tönkäriläyåtgänini **körib qålişdi**.* "Çok geçmeden kasanın altının üstüne geldiğini **gördüler**." **(340 / 5)**

*U bu qahrämån qızning cäsurligigä qåyil qålib, u yåq–bu yåqqa qaräb turärkän, birdän yånğåq tägidä otirgän åpäsigä **közi tüşib qåldi**.* "O bu kahraman

kızın cesaretine hayran kalıp, etrafa bakarken, birden ceviz altında oturan ablasına **gözü takıldı**." **(342 / 1)**

U endi örikzår tåmångä burilgän häm ediki, åldidän eşägigä xaläçop nuqib dädäsi ***çıqib qåldi****.* "O tam kayısılık tarafına dönmüştü ki, karşısına eşeğini dürterek babası **çıkıverdi**. **(343 / 8)**

Åqsåqålning tizzäsidän därmån ketib supä çetigä ***otirib qåldi****.* "Aksakalın dizlerinin dermanı kalmayarak sofa kenarına **oturuverdi**." **(345 / 8)**

Nizåmcån turgän cåyidä dång ***qatib qålgän edi****. "*Nizamcan durduğu yerde **donakaldı**." **(346 / 1)**

—Ånämning rizqıdän ***yulib qålib*** *årttirgän nåningiz mengä keräkmäs.* "—Annemin rızkından **kesip** artırdığınız şeyleri istemem." **(348 / 7)**

Åqsåqål årqasidän ***qarğab qåldi****:* "Aksakal arkasından **beddua etti**:" **(349 / 8)**

Zebixån ornidän turäyåtib våy–våyläb yänä ***otirib qåldi****.* "Zebihan yerinden kalkıp ahlayıp vahlayarak yine **oturdu**." **(351 / 4)**

İkråmcångä ***közi tüşib qålib*** *åldigä keldi.* "İkramcan'a **gözü takılıp** yanına gitti." **(359 / 1)**

Birdän u Tursunbåyni ***soräb qålsä****, nimä deydi?* "Birden o Tursunbay'ı **soracak olsa**, ne diyecekti?" **(360 / 4)**

Häliginä ådämlärning şåvqinigä tolgän çöl bir zumdä ***huvilläb qåldi****.* "Şimdiye kadar insanların gürültüsüyle dolan çöl bir anda **boşalıverdi**." **(361 / 2)**

İkråmcån uning Tursunbåyligini közidän ***tänib qåldi****.* "İkramcan onun Tursunbay olduğunu gözünden **tanıdı**." **(363 / 3)**

İkråmcån uni ***uşläb qålmåqçi edi****, siltäb täşlädi.* "İkramcan onu **yakalamak istedi**, itip fırlattı." **(367 / 7)**

Şålikårliklär tizzä boyi ***kelib qålgän****, ådämlär keçäni keçä, kündüzni kündüz demäy otåq qılişädi.* "Çeltik tarlaları diz boyu **olmuş**, insanlar gece gündüz demeden zararlı otları ayıklıyorlardı." **(368 / 4)**

Nizåmcån şålikårlikkä kirämän deb şimining påçäsini, şimäräyåtgän edi, Tolänbåyning oğli ***kelib qåldi****.* "Nizamcan çeltik tarlasına gireceğim diye pantolonun paçasını bükmüştü, Tolanbay'ın oğlu **geldi**." **(369 / 1)**

U tå yängi üylär åldigä kelib burilib ketgünçä Dildår uni ***küzätib qåldi****.* "O ta yeni evlerin yanına gelip eğilinceye kadar Dildar onu **gözetledi**." **(370 / 1)**

Tolänbåy yelkäsidä ketmån bilän ***kelib qåldi****.* "Tolanbay omzunda çapa ile **geldi**." **(374 / 11)**

Qamişlär uçi öçäyåtgän şäm soxtäsigä ***oxşäb qåldi***. "Kamışlar ucu sönen mum fitiline **benziyordu**." **(378 / 2)**

—Hälizämån Tåğa ***kelib qåläditär****, uyğåtib çıq.* "—Biraz sonra Dayı **gelecek**, uyandır." **(381 / 14)**

Nizåmcån ornidän turişgä turib qoydi–kü, uni qandåq qılib uyğåtiş kerägligini bilmäy ***oylänib qåldi****.* "Nizamcan yerinden kalkmasına kalktı ama onu nasıl uyandırmak gerektiğini bilmediğinden **düşünmeye başladı**." **(382 / 1)**

Uxläb qålgänimdä *yängälär äyvångä åpçıqib qoyişipti.* "**Uyuduğum zaman** yengeler eyvana getiriyorlardı." **(383 / 8)**

İkråmcån yol båşidä qoltıqtäyåğıgä süyänib ulärning årqasidän ***qaräb qåldi (224)****.* "İkramcan yol başında koltuk değneğine dayanarak onların arkasından baka kaldı (224).**)**

3.1.2.1.2.2.2.7. –(i)b qarä–: Özbek Türkçesinde *–(i)b qarä–* esas fiilde ifade edilen eylemin daha detaylı bilgi sahibi olmak, herhangi bir şeyin içeriğini anlamak için veya denenmek için gerçekleştirilmeye çalışılan bir eylem olduğunu ifade etmek için kullanılır (Tulum 1997: 114).

Qızgä yälingändek ***cävdiräb qarädi****.* "Kıza yalvarır gibi **yardım dileyerek baktı**." **(20 / 7)**

Äsrårä ***oyläb qaräsä*** *köngil işi nåzik närsä ekän.* "Esrare **baksa**, gönül işi ince bir şeymiş." **(36 / 7)**

U qalt–qalt titrär, közläri qınidän çıqay deb åpäsigä ***oqräyib qarär edi (28)****.* "O tir tir titriyor, gözleri yerinden çıkacak gibi ablasına **sinirle bakıyordu (28)**." **(53 / 6)**

U äläm bilän yığläb qålgän Dildårgä ***qayrilib qarämädi****.* "O üzüntüyle ağlayan Dildar'a **dönüp bakmadı**." **(58 / 1)**

U eriga közlärini ***kättä–kättä åçib qarädi****.* "O kocasına gözlerini **faltaşı gibi açarak baktı**." **(73 / 1)**

—Yaxşiläb ***oyläb qaräng****.* "—İyice **düşün**." **(74 / 3)**

Tåğa häligäçä mäclisni åçmäy, yån såätini däm–bädäm ålib çıråqqa ***sålib qarär****, kimnidir kütmåqdä edi.* "Dayı şimdiye kadar toplantıyı başlatmadan, cep saatini sık sık alıp, ışığa **tutup bakıyor**, birini bekliyordu." **(100 / 4)**

«Sevämän, sendän båşqagä ***qayrilib qarämäymän****!» degän edi.* "«Seviyorum, senden başkasına **dönüp bakmıyorum!**» demişti." **(119 / 1)**

Mehmån ungä ***ögirilib qarädi****.* "Misafir ona **dönüp baktı**." **(127 / 9)**

Nizåmcån ***oyläb qaräsä****, därhäqiqat, bu coyälik gäp ekän.* "Nizamcan **düşünüp taşındığında**, gerçekten de, bu gidiş mantıklı." **(132 / 5)**

Nizåmcån ***tikilib qaräsä*** *bu ilcäyäyåtgän Dildår emäs, bugün ertäläb körgän qız...* "Nizamcan dikkatli baktığında bu gülümseyen Dildar değildi, bu sabah gördüğü kız…" **(136 / 2)**

Tursunbåy ortåğıgä yeb yubårgüdek ***oqräyib qarädi****.* "Tursunbay arkadaşına yiyecekmiş gibi **tehditkâr baktı**." **(145 / 8)**

*İçi yığläb tur–****(88)****gändä häm ungä* ***külib qaräydi****.* "İçi kan ağladığında **(88)** da ona **gülümseyerek bakıyordu**." **(155 / 6)**

Ögirilib qarägän edi*, yånidägi bålä idårä tåmånni körsätdi.* "**Dönüp baktığında**, yanındaki çocuk yönetim tarafını gösterdi." **(159 / 2)**

*Pälätkä tåmåndän ådämlärning ğåvur–****(104)****ğuvurni eşitib qaddini* ***råstläb qarägän edi****.* "Çadır tarafından insanların gürültüsünü **(104)** işitince **doğrulup baktı**." **(182 / 5)**

3.1.2.1.2.2.2.8. –(i)b kel–:Özbek Türkçesinde bu birleşik fiil gerçekleşmemiş veya gerçekleşmekte olan bir iş veya oluşu ifade etmektedir (Coşkun 2000: 182).

*Åftåb qızdirgän dälä yolidä çäp qolini şåhi qıyıq bilän boynigä åsib ålgän yigirmä yåşlärdägi bir yigit såğ qoli bilän velosipedni **yetakläb kelmåqdä**.* "Güneşin yakıp kavurduğu kır yolunda sol elini ipek askıyla boynuna asan yirmi yaşlarındaki bir delikanlı sağ eli ile bisikletini **itiyordu**. **(14 / 2)**

*Unäqa bolsä hu änävi båğdän şäftåli **oğırläb kelsäng**, påçä qılämiz.* "Öyleyse şu bahçeden şeftali **çalıp gelirsen**, eniştemiz olursun." **(17 / 6)**

*U özi işlägän dälälärdä, båğ vä qırlärdä keçgäçä äylänärdi, **qäytib kelgändä** yüzläri, közläri älläqandäy quvånçdän pårläb turärdi.* "O kendi çalıştığı tarlalarda, bağ ve kırlarda akşama kadar dolaşıyordu, **geri geldiğinde** yüzü, gözleri anlaşılmayan bir sevinçle parlıyordu." **(24 / 7)**

*Bir åzdän keyin pästdän Ä'zämcån **çıqib keldi**.* "Biraz sonra aşağıdan Azamcan **çıkageldi**." **(25 / 2)**

*Yigirmä kün degändä Nizåmcån qåräyib, åzib qırdän **qäytib keldi.*** "Yirmi gün sonra Nizamcan esmerleşip, zayıflayarak kırdan **geri döndü**." **(27 / 5)**

*Şu päyt küyåvlik särpälärini kiyib ålgän Ä'zämcån **kirib keldi**.* "O anda damatlık kıyafetini giyen Azamcan **giriverdi**." **(28 / 5)**

*Dildår däläd̈an qäytäyåtib yolni yaqın qıliş üçün ätäyläb tutzår **åräläb kelärdi**.* "Dildar kırdan dönüş yolunu kısaltmak için bilerek karadut bahçesinin içinden **geçiyordu**." **(35 / 1)**

*Äsråräni körib birån yaxşi **gäp tåpib keldi**, degän oy bilän ornidän turdi.* "Esrare'yi görünce iyi bir **haber alıp geldi,** düşüncesiyle yerinden kalktı." **(36 / 9)**

*Uning üstigä deyärli här küni birån işçi äyål **qårä kiyinib kelärdi**.* "Onun üstüne neredeyse her gün bir işçi kadın **yas elbisesiyle geliyordu**." **(41 / 4)**

*Nizåmcån Märğılånğä tüşib, üydägi ähvålni tüşüntirib, **işdän boşäb keldi**.* "Nizamcan Margilon'a gelip, evdeki durumu anlatıp, **işten ayrıldı**." **(49 / 1)**

*Şu fe'lidän ikki märtä qoydi–çıqdi bolib, üygä **köçini årtib kelgän**, beş bäläsini közi qıymägän påçäsi yälinib–yålvårib yänä köçirib ålib ketgän edi.* "Bu huyundan dolayı iki defa ayrılıp, eve **pılısını pırtısını toplayıp gelmiş**, beş çocuğuna kıyamayan eniştesi yalvarıp yakarıp yine onu götürmüştü." **(50 / 10)**

*Dädäm ulämälär bilän gäpläşib kitäp **körib keldi**.* "Babam, âlimler ile konuşup Kitaba **baktırdı**." **(52 / 3)**

*Şu päyt çårbäğdän eçki yetäkläb Dildår **kirib keldi**.* "O sırada avludan keçi çekerek Dildar **girdi**." **(54 / 9)**

*Ögirilib qaräsä, årqasidä bäşini egip Åläpår **ergaşib kelyäpti**.* "Dönüp baktığında, arkasından başını eğerek Alapar **takip ediyordu**." **(58 / 2)**

*Eri çekmäsdi, fråntdän **çekädigän bolib kelibdi**.* "Kocası sigara içmezdi, cephede **içmeye başlamıştı**" **(72 / 6)**

*Ne–ne säråylärning kül bolgänini **körib keldim**.* "Nice sarayların kül olduğunu **gördüm**." **(73 / 7)**

*Öz åyåğı bilän üydän çıqib ketib eri yåğåç süyänib **kirib keldi**.* "Sağlam ayakla evden çıkan kocası tahta ayağa dayanarak **geldi**." **(75 / 3)**

*Årqadä köpdän beri sükut içidä älläniмälärni oyläb, **mähårkä tutätib keläyåtgän** İkråmcångä här zämändä bir ögirilib qaräydi, uning xäyålini bolmäslik üçün yänä åtgä beåzår qamçi tegizib cimginä ketäverädi.* "Arkada uzun zamandan beri sessizlik içinde bir şeyler düşünerek, **tütün içen** İkramcan'a arada bir dönüp bakıyor, onun hayallerini bölmek istemediği için yine ata yumuşak kamçı vurup sessizce gidiyordu." **(76 / 4)**

*—İşqılib, men bu yåqlärdä yürgänimdä båläm **qäytib kelsä** üydän tåpålmäy särsån bolib qålmäsindä.* "—Bir şekilde ben buralarda gezerken yavrum **geri dönerse**, bizi evde bulamayıp avare olmasın da." **(80 / 5)**

*Oris texniklär väläsäpit minib yelkäsidä qoştığ bilän Näymändän tonğız **urib kelişärdi**.* "Rus teknisyenler bisiklete binip omuzlarında çifte ile Nayman'dan domuz **vurup geliyorlardı**." **(86 / 6)**

*—Mehmån **båşläb keldim**, xåtin.* "—Misafir **getirdim**, hatun." **(88 / 8)**

Cännät xålä tåkçädän kåsä ålib, bir åzdän keyin mästävä ***kötärib keldi****.* "Cennet teyze raftan kâse alıp, biraz sonra içine mastava **koyup geldi**." **(95 / 2)**

Cännät xålä ***qäytib keldi****.* "Cennet teyze **geri geldi**:" **(97 / 5)**

Ümmätälingiz keçä şu gäpni ***tåpib keldi****.* "Ümmetliniz dün bu haberi **getirdi**." **(100 / 1)**

Ümmätäli zäldä yoq ekän, kimdir uni täşqaridä ***çäqırib keldi****.* "Ümmetali salonda yok imiş, birisi onu dışarıdan **çağırıp geldi**." **(101 / 1)**

Räyånimizdän bir ådäm ärmiyädän ***qåçib kelgänmiş****.* "Bölgemizden bir kişi askerden **kaçmış**." **(105 / 5)**

Bu måcärå üstigä ***yetib kelgän*** *Tåğa yigitning tirsägidän tårtib İkråmcånning qolidän boşätdi–dä, uni köyidi* ***(60)****.* "Bu olay üstüne **gelen** Dayı, delikanlının bileğinden çekip, İkramcan'ın elinden kurtardı ve onu azarladı **(60)**." **(107 / 9)**

Ertä bilän däläga ketiş åldidän Ümmätälining üyigä uni mubåräkbåd qılgäni hämqışlåqlär turnäqatår bolib ***åqib kelişärdi****.* **(62)** "Sabahleyin kıra gitmeden önce Ümmetali'nin evine onu tebrik etmek için köylüler doluşup **gelmişti (62)**." **(111 / 3)**

Sen cüvånmärgni yaxşi yäşäsin, deb uruş köçälärigä bir åyåğini ***täşläb keldi****!* "Senin gibi bir namert iyi yaşasın, diye savaş meydanlarına bir ayağını **bırakıp geldi**!" **(115 / 1)**

Cännät xålä ***oqdek åtilib kelib*** *uning qollärigä yåpişdi:* "Cennet teyze **ok gibi atılıp** onun ellerine yapıştı:" **(116 / 3)**

U uzåq cåydän ***yügürib kelgänidän*** *bolsä keräk, näfäsini råstläyålmäy hänsirärdi.* "O uzak yerden **koşarak geldiğinden** olsa gerek, nefesini düzeltemeden nefes nefese kalmıştı." **(118 / 2)**

—Kelämän, ***qäytib kelämän****.* "—Geleceğim, **geri geleceğim**." **(119 / 2)**

Üyimdän ***qåçib kelyäpmän****.* "Evimden **kaçıp geliyorum**." **(131 / 1)**

Cännät xålä tåvåqqa şävlä ***süzib keldi****.* "Cennet teyze tabağa şavla **doldurup geldi**." **(133 / 4)**

*Qayerdä bolsä häm üygä **yetib kelärdi**.* “Nerede olursa olsun eve **gelirdi**.” **(137 / 1)**

*Künbâtär tâmândän qorğâşindek qâp–qârä bulut şu tâmângä **sudrälib kelmâqdä**.* “Batıdan kurşun gibi kapkara bulut bu tarafa **sürüklenip geliyordu**.” **(152 / 6)**

*Här ehtimâlgä qarşi köç– körânlärni toğriläb turinglär, men bir güzärgä **çıqib kelämän**.* “Her ihtimale karşı göç eşyasını hazırlayın, ben bir çarşıya **çıkıp geleceğim**.” **(153 / 2)**

*Erigä bildirib–bildirmäy, mägäsingä qandäy yaxşi mätâ kelsä üyigä **täşib keläverärdi**.* “Kocasına hiç fark ettirmeden, mağazaya ne kadar iyi kumaş gelse evine **taşıyıverirdi**.” **(154 / 3)**

*Böri ungä tâmân **üç âyâqläb keläverdi**.* “Kurt ona doğru **üç ayağıyla geliyordu**.” **(165 / 1)**

*Tâğa vädäsidä turib, känäldän arıq **târtib kelişgä** âdäm yubârmäsä işimiz çätâq boladi.* “Dayı sözünde durup, kanaldan ark **çekmeye** birilerini göndermezse işimiz berbat olur.” **(168 / 1)**

*Ertä–indin âğaynilärim uruşdän **qäytib kelişädi**.* “Yarın bir gün arkadaşlarım savaştan **geri dönecekler**.” **(169 / 1)**

*Âlisdän bir gälä ördäk **uçib keläyâtgän edi**.* “Uzaktan bir sürü ördek **uçarak geliyordu.**” **(172 / 3)**

*Nemisning kävuşigä qurt tüşib, **çıqib kelgän** täräfgä qaräb tiraqayläb qâçyäpti*. “Almanlar büyük bir korkuya kapılıp, **geldikleri** yere doğru tabanları yağlamış kaçıyorlar.” **(174 / 1)**

*Keç qârânğisidä hârib–çärçäb tâl tägigä yetib bârib, İkrâmcânni toqaydän **çaqırtirib keldi**.* “Gece karanlığında yorgun argın söğüt altına varıp, İkramcan’ı kamışlıktan **çağırttı**.” **(180 / 3)**

*Tolänbâyning xâtini, Zebixân bilän birgälikdä köç–körânni ärävägä **ârtib keldi**.* “Tolanbay’ın karısı, Zebihan ile birlikte eşyaları arabaya **yükleyip geldi**.” **(182 / 4)**

*—Yängäm qışlåqdän nimä gäp **tåpib kelibdi**?* “—Yengem köyden ne haberler **getirdi**?” **(185 / 8)**

*—Qani, yür, — dedi Nizåmcån **ärtinib keläyåtgändä**.* “—Hadi, yürü, – dedi Nizamcan **kurulanıp geldiğinde**.” **(189 / 8)**

*İkråmcån Zirillämägä **yetib kelgändä** åtining çåvi köpirib ketgän, hämmä yåğıdän buğ kötärilär edi.* “İkramcan Zırıllamaya **ulaştığında** atının sağrısı köpürmüş, her yanından buhar çıkıyordu.” **(194 / 4)**

Tå eri kiyinib bolgünçä qåzåndä qänçädän beri qaynäb yåtgän mästä– ***(112)****väni **süzib keldi**.* “Ta kocası giyininceye kadar kazanda ne zamandan beri kaynayan mastavayı **(112) koyup geldi**.” **(195 / 1)**

*Bir åyåğini uruşgä **täşläb keldi**–ya!* “Bir ayağını savaş meydanında **bırakıp geldi ya**!” **(200 / 10)**

*Tursunbåy dädäsining fråntdän qäytgänini, bir åyåqsiz **bolib kelgänini** eşitmägän edi.* “Tursunbay babasının cepheden döndüğünü, bir ayağını **kaybedip geldiğini** işitmemişti.” **(201 / 1)**

*Tursunbåy yuvinib, **kiyinib keldi**.* “Tursunbay yıkanıp, **giyinip geldi**.” **(204 / 3)**

*Qışlåqqa **qäytib keldi***. “Köye **geri döndü**.” **(208 / 1)**

*—Sen bårib düşmängä **oq üzib kelgänsän**, åşnäm*. “—Sen gidip düşmana **silah sıkıp gelmişsin**, arkadaşım.” **(209 / 5)**

*Tåzä hävå, kişigä yåruğ, ılıq kün vädä qıläyåtgän tångning **yårişib kelişini** küzätäyåtgän ådämning xayåligä yaxşi oylär kelädi.* “Temiz hava, insana parlak, ılık günün habercisi olan tanın **ağarmasını** izleyen insanın aklından güzel düşünceler geçiyordu böyle zamanlarda.” **(217 / 1)**

*—Yüring, çöl **äylänib kelämiz**.* “—Yürü, çölü **dolaşalım**.” **(220 / 1)**

*U songgi martä qışlåqni **täşläb çıqib keläyåtgändä** Dildår köçädä uning yolini tösgän edi.* “O son kez köyü **bırakıp giderken** Dildar sokakta onun yolunu kesmişti.” **(223 / 1)**

Nizåmcån qamiş örib kelib özigä käpä qurib åldi–dä, körpä–töşägini kötärib çıqib ketdi. "Nizamcan kamış oraklayıp kendine baraka yaptı ve yatak, yorganını kaldırıp alıp gitti." **(226 / 3)**

*Tå u **yetib kelgünçä** Nizåmcån kütib turdi*. "Ta o **gelinceye kadar** Nizamcan bekledi." **(235 / 3)**

*Çäylägä **yetib kelişdi**.* "Kulübeye **geldiler**." **(239 / 2)**

*Qaşqar tåvåqdek bolib åy **kötärilib kelärdi**. "Kaşkar tabağı gibi olan ay* **yükseliyordu**." **(242 / 7)**

*Ertäläb **yetib kelämän***. "Sabahleyin **geleceğim**." **(248 / 1)**

*Qani endi, şu künlär **qäytib kelsä**?* "Keşke şimdi, o günler **geri gelse**!" **(256 / 8)**

*U betåbligidän ildizlärni äräng **kötärib kelärdi*** "O hastalığından kökleri güç bela **kaldırıyordu**." **(257 / 3)**

*Yigit otinni täşläb **qäytib keldi*** "Delikanlı odunu bırakıp **geri döndü**." **(258 / 2)**

*Båşidägi romålini yeçib kölmäkdän **holläb kelib**, oğlining peşänäsigä båsdi.* "Başındaki örtüyü çıkarıp gölette **ıslatıp**, oğlunun alnına koydu." **(264 / 2)**

*Tüşgä qålmäy İkråmcånning yår–birådärläri grüzåvåydä tåbut bilän **yetib kelişdi.*** "Öğleye kalmadan İkramcan'ın eş–dostları kamyonda tabut ile **geldi**." **(267 / 4)**

*İkki märtä nevärängizni yubårdim, yoqlär, eşik berk, deb **qäytib keldi***. "İki kez torununuzu gönderdim, yoklar, kapı kapalı, diye **geri döndü**." **(275 / 3)**

*Erigän qorğåşin betidek såvuq miltiräyåtgän suv yüzidä qıp–qızil ålmälär **åqib kelyäpti**.* "Eriyen kurşun yüzü gibi soğuk kıpırdayan su üstünde kıpkırmızı elmalar **akıp geliyordu**." **(280 / 3)**

*Qani endi oşä künlär **qäytib kelsä***. "Keşke şimdi o günler **geri gelse**." **(283 / 1)**

*Ciyänginämgä, ukäginämdän qålgän yådgårginämgä **tikib keldim***. "Yeğenime, kardeşimden kalan biricik yadigârıma **diktim**." **(289 / 4)**

*Hämmädän häm bålägä äläm qılädigäni, ulär båzårdän boşägän çeläk vä sävätlärni eşäkkä **årtib keläyåtgänläridä** båbåsi yoldä toxtäb uning yånini tintib*

körädi. "Çocuğu her şeyden çok üzen şey, onlar pazarda boşalan kova ve sepetleri eşeğe **yüklediklerinde,** dedesinin yolda durup onun cebini aramasıydı." **(306 / 7)**

Yügürib kelib *neväräsining årqasigä ikkini tepdi*. "**Koşarak gelip** torununun arkasına iki tane tepti." **(309 / 2)**

U bugün Näymängä, Çårteräkdän turib çaqırsä åvåzi yetädigän cåygä grüzåvåydä ming märtä yå ållå, deb ***yetib keldi****.* "O bugün Nayman'a, Çarterekden kalkıp seslense sesi yettiği yere kamyonda bin kez ya Allah, diye **ulaştı**." **(310 / 1)**

Nizåmcån ungä rähmi kelib därråv qåzıqni suğurdi–dä, İkråmcån işläyåtgän cåygä ***yetäkläb keldi****.* "Nizamcan ona acıyıp hemen kazığı çekip çıkardı ve İkramcan'ın çalıştığı yere **getirdi**." **(325 / 1)**

U yoldä ertägä qışlåğigä ***bårib kelmåqçiligini*** *äyttän edi.* "O yolda yarın köyüne **gitmek istediğini** söylemişti." **(329 / 2)**

Ädir årqasidä zälvärli qorgåşindek bulut ***kötärilib kelärdi****.* "Yamaç arkasında güçlü kurşun gibi bulut **yükselerek yaklaşıyordu**." **(338 / 1)**

U şämåldek yelib ustäxånä därvåzäsigä ***yetib keldi****.* "O rüzgâr gibi esip atelye kapısına **ulaştı**." **(339 / 1)**

Keçqurun yığın bolgünçä dälälärni ***äylänib kelmåqçi boldi****.* "Akşamüstü toplantı oluncaya kadar tarlaları **dolaşıp gelmek istedi**." **(343 / 8)**

Åqsåqål ***odäğayläb kelib*** *uning yüzigä bir şäpälåq tüşirdi*. "Aksakal **tehdit ederek gelip** onun yüzüne bir tokat attı." **(345 / 5)**

Uruş båşlängän küni Åqsåqål mägäzindä nimä bolsä ***täşib kelävergän edi****.* "Savaş başladığı gün Aksakal mağazada ne olsa eve **taşımaya başladı**." **(347 / 1)**

Dädäsining tåpgän–tutgänini ***täşläb kelipti****.* "Babasının elinde avucundakileri **bırakıp geldi**." **(356 / 4)**

Köpçilik bilän sal ***könglingni yåzib keläsän***. Kalabalıkta biraz **gözün gönlün açılsın**." **(359 / 6)**

Ğırä–şırä tång ***yårişib keläyåtgän edi****.* "Belli belirsiz tan **ağarıyordu**." **(375 / 4)**

Bu hid ***yäşärib keläyåtgän*** *åläm, åtäyåtgän tång, ertä köklämdä qırdän kelädigän ılıq şäbädä, yängi nåvdä qoygän tål postlåğı, tåş urilib tutäşäyåtgän suv tozåni, yåmğırdän keyin çäraqlägän åftåb hidigä oxşärdi.* "Bu koku **yeşeren** dünya, ağaran tan, ilkbaharda kırdan gelen ılık rüzgâr, yeni filizlenen söğüt kabuğu, taş atılan su saflığı, yağmurdan sonra parlayan güneş kokusuna benziyordu. **(385 / 5)**

Åqımgä qarşi süzä ålgänlär, tolqınni egärlägänlärginä ertängi küngä ***yetib keladi****.* "Akıntıya karşı yüzebilenler, sadece dalgayı eğerleyebilenler ertesi güne **ulaşır**." **(386 / 4)**

Özbek Türkçesinde *kel–* yardımcı fiili *ål–* fiilinin *–(i)b* zarf–fiilli şekliyle birleşerek "getirmek" anlamını kazanmıştır.

—Xånädånimizgä külfät ***ålib kelding****, şumqadäm!* "—Ailemize felaket **getirdin**, uğursuz!" **(57 / 7)**

Undän täşqari, känälgä yäqın cåy, suv ***ålib keliş*** *åsån bolädi.* "Ayrıca, kanala yakın yer, su **getirmek** kolay olacak." **(78 / 5)**

Şu päyt köyläginі şippä urgän Cännät xålä xåkändåzdä länğılläb turgän çoğ ***ålib keldi****.* "O sırada gömleğini beline bağlamış Cennet teyze maşada alevlenen kor **getirdi**." **(94 / 2)**

Ålis yol båsgän bu üç burçäk xat ungä båläsining näfäsini, boyini ***ålib kelgän edi****.* "Uzak yollar aşan bu üç köşe mektup, ona yavrusunun nefesini, kokusunu **getirmişti**." **(99 / 3)**

Bundän üç–tört kün äldin Tåğa bilän Näymängä bårişgängä, u mädäniyät säråyigä ätäb Sibirdän ***ålib kelgän*** *yåğåçlärni tildirmäy äsräb qoygänini äytgän edi.* "Bundan üç–dört gün önce Dayı ile Nayman'a gittiğinde, o kültür sarayı için Sibirya'dan **getirdiği** ağaçları kestirmeden muhafaza etmesini söylemişti." **(126 / 1)**

Oqıgän mäktäbi, åxırgi imtihån, uruş båşlängän kündägi qışlåqdägilärning häyäcånli közläri, dädäsining oşä küniyåq mägazindän ikki qåp şäkär, beş qåp un, åltmiş litr paxtä måyi ***ålib kelgäni****, åpäsi åmånät kässägä qoygän hämmä pullärini qäytärib ålgäni hämmäsi, hämmäsi xäyåligä keldi.* "Okuduğu okulu, son sınav, savaşın başladığı gün köydekilerin heyecanlı gözleri, babasının daha o gün

dükkândan iki çuval şeker, beş çuval un, altmış litre pamuk yağı **getirdiği**, ablası emanet kasasına koyduğu bütün paralarını geri aldığı hepsi, hepsi aklına geldi." **(135 / 1)**

Ämmå şämål älängä täftini İkråmcån turgän dönggäçä ***ålib kelmåqdä****.* "Ama rüzgâr alevin sıcaklığını İkramcan'ın durduğu tümseğe kadar **getiriyordu**." **(163 / 3)**

Fråntdän ***ålib kelgänmän****.* "Cepheden **getirmiştim**." **(191 / 3)**

—Åvqat deyäpmän, ***ålib kelsäng****–çi!* "—Yemek diyorum, **getirsen** ya!" **(199 / 7)**

İkråmcån färğånälıklär ***ålib kelgän*** *tört vägån såvğani tåpşiriş üçün ştäntsiyä båşlığining åldigä kirmåqçi bolib yoläkkä båş suqqan edi, tumånät ådäm...* "İkramcan Ferganalıların **getiren** dört vagon hediyeyi teslim etmek için istasyon müdürünün huzuruna gitmek isteyerek koridora girmişti, bir sürü adam…" **(205 / 3)**

Axir meni oşä kişi bu tåmånlärgä ***ålib kelgänlär****.* "Sonra beni o kişiler buralara **getirdi**." **(218 / 1)**

Xånädånimizgä ***külfät ålib kelding****, şumqadäm!* "Evimize **felaket getirdin**, uğursuz!" **(223 / 3)**

Aprelning båşläridä Cännät xålä Näymängä ärävä årqasigä sigirini båyläb köçini ***ålib keldi****.* "Nisan ayının başlarında Cennet teyze Neyman'a araba arkasına ineğini bağlayıp eşyalarını **getirdi**." **(225 / 6)**

—Muşugimni häm ***ålib kelämän*** *desäm äyäm qolimgä bir urgänlär.* "—Kedimi de **getireceğim** dediğimde annem elime bir vurdu." **(229 / 3)**

Şäbädä Nizåmcånning dimåğigä ğaläti hid ***ålib keldi****.* "Rüzgâr Nizamcan'ın genzine tuhaf bir koku **getirdi**."**(231 / 2)**

Tåğa mehmånlärni sorigä ***ålib kelib*** *otirişgä täklif qıldi.* "Dayı misafirleri çardağa getirerek oturmayı teklif etti." **(247 / 6)**

Ulär küzdän yoq bolib ketişgünçä Tåğa årqadän qaräb turdi–dä, keråsin ***ålib kelgän*** *grüzåvåygä çıqib qışlåq täräfgä ketdi.* "Onlar gözden kaybolunca kadar

Dayı arkalarından baktı ve gazyağı **getiren** kamyona çıkıp köye doğru gitti..” **(250 / 4)**

Turnä qanåtidä bu çöllärgä bähår ***ålib keldi****–yü, ämmå Tursunbåyning qalbidä uyilib, muz bitib yåtgän qårni eritålmädi.* “Turna, kanadında bu çöllere bahar **getirdi**, ama hâlâ Tursunbay’ın kalbinde birikip, buz tutan karı eritemedi.” **(252 / 2)**

*U qopinçä ertäni emäs, taqdirini emäs, ånäsi–****(145)****ning* ***ålib kelädigän*** *åvqatini kütärdi.* “O çoğunlukla yarını değil, kaderini değil, annesinin (145) **getireceği** yemeği bekliyordu.” **(253 / 2)**

—Qandåq qılib ***ålib kelämän****, båläm*. “—Nasıl getireceğim, yavrum.” **(254 / 7)**

Qayçi ***åpkelgän edim***. “Makas **getirdim**.” **(255 / 9)**

U qırlärdä topıqqa yetib qålgän mäysälärning täråvätli isini ***ålib kelädi****.* “O kırlarda topuğa ulaşan çimenlerin taze kokusunu **getirdi**.” **(260 / 1)**

Här bårgändä boşägän tåvåqni ***ålib kelärdi (150)****.* “Her gidişinde boşalan tabağı **getiriyordu (150)**.” **(261 / 6)**

Nizåmcån uni suyäb çådir åldigä ***ålib kelgünçä*** *tergä pişib ketdi.* “Nizamcan ona destek olup çadır önüne **getirinceye kadar** kan ter içerisinde kaldı.” **(266 / 10)**

Åğzing tegsin deb ***ålib kelgän edim***. “Ağzın tatlansın diye getirmiştim.” **(273 / 3)**

U änä oşändäginä Nizåmcånning yoldä ungä äytgän: «Båyquş! Xånädånimizgä ***külfät ålib kelding****, şumqaläm», degän gäplärining mänåsigä yetgän edi.* “O işte ancak o zaman Nizamcan’ın yolda ona söylediği: «Baykuş! Evimize **felaket getirdin**, uğursuz», sözlerinin manasını anlamıştı.” **(276 / 1)**

Elektr oçgänidän qızlär qurtgä bärg sålişgä Dildår qıynälmäsin, deb fånär ***ålib kelişgän edi****.* “Elektrik gittiğinden kızlar ipek böceğine yaprak vermeye Dildar zorlanmasın, diye fener **getirmişlerdi**.” **(284 / 2)**

Ertäläb Ädålät ärävädä ***ålib kelgän*** *bärglärni qurtlärgä såldi–dä, båläsini yorgäkläb dälägä qaräb ketdi.* “Sabahleyin Adalet’in arabayla **getirdiği** yaprakları ipek böceğine verdi ve yavrusunu kundaklayıp tarlaya doğru gitti.” **(293 / 7)**

*—Pälåvxån toräni **åpke**!* "—Başyemek olarak pilavı **getir**!" **(296 / 2)**

*Xåtinining tillä såätini **ålib kelgän ekän**, Adålning bilägigä taqayåtgändä şärttä uşlävåldik.* "Karısının altın saatini **getirmişmiş**, Adol'un bileğine takarken birden yakaladık." **(296 / 7)**

*Käsälxånälärdä çıqındi bolgän eski çåyşäblärni üygä **ålib kelib**, böläk–böläk qıldirib, qızigä mäşinädä çetini båstirdi*. "Hastanelerde kalıntı olan eski çarşafları eve **getirip**, parça parça yaptırıp, kızına makinede köşesini bastırttı." **(303 / 5)**

*Örigimiz båşini yeb pişib yåtibdi, åğzing tegsin, deb **ålib kelgän edim***. "Kayısımız olgunlaştı, sen de tat, diye **getirmiştim**." **(313 / 3)**

*Şağal **åpkelgän** mäşinä qäytmåqçi bolib turibdi*. "Çakıl **getiren** araba geri dönmek istiyor." **(318 / 5)**

*—E, ätläs **ålib kelärmikänsiz** depmän*. "—E, atlas **getirirsiniz** artık diyorum." **(330 / 3)**

*Ävväligä qandåq bolärkin, deb çölgä yürägim betlämäyråq **ålib kelgän edim***. "Önceleri nasıl olur acaba, diye çöle biraz cesaretsizce **getirmiştim**." **(335 / 6)**

*Åpäm uni işgä sålib qışlåqqa **ålib kel**, deb yubårgän bolsä–ya!* "Ablam onu, kandırıp köye getir, diye göndermişse ya!" **(369 / 7)**

*Äskärlikkä ketgänlärning hämmäsi hålvä **ålib kelişädi.*** "Askerliğe gidenlerin hepsi helva **getirecekler**." **(381 / 4)**

*Nizåm–**(222)**cån çådir årqasidä qoltıqtäyåqni åt qılib minib yürgän båläni toqaygänçä quvib bårib täyåqni **ålib keldi***. "Nizam–**(222)**can çadır arkasında koltuk değneğine at gibi binen çocuğu kamışlığa kadar kovalayıp sopayı **getirdi**." **(384 / 9)**

3.1.2.1.2.2.2.9. –(i)b ket–: Özbek Türkçesinde, bu birleşik fiil hareketin tamamlandığını veya kuvvetli bir şekilde gerçekleştiğini ifade eder (Şaabdurahmanov–Askarova 1980: 393).

*Yigit nihåyätdä **isib ketgän***. "Delikanlı son derece **ısınmıştı**." **(14 / 4)**

*Ğıldiräk qaynåq tupråqdä sässiz **pildiräb ket–(5)di.*** "Tekerlek kavrulan toprakta sessizce **ilerledi**." **(15 / 2)**

Qorqqanidän qızning közläri ***dum–dumälåq bolib ketgän edi***. "Korktuğu için kızın gözleri **kocaman oluvermişti**." **(15 / 5)**

Nizåmcån undän xicålät bolib, köprikning näyåğıgä ***ötib ketdi***. "Nizamcan ondan utanıp, köprünün diğer tarafına **geçip gitti**." **(16 / 6)**

Nizåmcånning ***cähli çıqib ketdi***. "Nizamcan **hayli sinirlendi**." **(18 / 2)**

Bu årädä Dildårni ikki–üç märtä körib, uyälgänidän båşini egib ***ötib ketdi***. "Bu arada Dildar'ı iki–üç defa görüp, utandığından başını eğerek **geçip gitti**." **(19 / 1)**

Ähiri qız uning közigä emäs, tut kesäyåtgändä ***teşä üzib ketgän*** *bärmåqlärigä qaräb cävåb berdi:* "Sonra kız onun gözüne değil, dut keserken **kestiği** parmaklarına bakarak cevap verdi:" **(21 / 11)**

—Oh–ho, cudä ***äzämät bolib ketibsän****–ku, uylänib ålgäning yoqmi?* "—Vay vay çok **büyümüşsün**, evlenmedin mi?" **(24 / 2)**

Keyin u közlärini yumib nimänidir ***oyläb ketdi***. "Sonra o gözlerini yumup bir şeyler **düşünmeye başladı**." **(26 / 6)**

U miyäsigä kelgän bu oydän ***qorqib ketdi***. "O aklına gelen bu düşünceden **korktu**." **(27 / 3)**

Nizåmcån oyläyverib ***qıynälib ketdi***. "Nizamcan düşününce **vicdan azabı çekti**." **(27 / 3)**

Håzir u küyåvlik särpäläridä çinäkäm ***åçilib ketgän***. "Şimdi bu damatlık kıyafetleri içerisinde gerçekten çok hoş **görünüyordu**." **(29 / 1)**

Dildår uni körişi bilän ***sevinib ketdi:*** "Didar onu görür görmez **çok sevindi**:" **(31 / 1)**

Dildår çoğdek ***qızärib ketdi***. "Dildar ateş gibi **kızardı**." **(33 / 9)**

—Äkä–ukäning bir–biridän ***begånä bolib ketişini*** *oylädingmi?* "—Ağabey–kardeşin birbirinden **uzaklaşabileceğini** düşündün mü?" **(34 / 3)**

Dilidägi gäplärni ***öpkäsi tolib ketgänidän*** *äytä ålmäsdi.* "Gönlünden geçen sözleri **ağlamaklı olduğundan** söyleyemezdi." **(36 / 3)**

Nizåmcån yånidän pul çıqarib stolgä täşlädidä, stäkändägi vinåni simirib, ***çıqib ketdi.*** "Nizamcan cebinden para çıkarıp masaya bıraktı ve bardaktaki şarabı dikip, **çıkıp gitti**." **(38 / 7)**

Äyvånning läbidä ***oy oyläb ketdi****.* "Eyvanın ağzında **düşünceye daldı**." **(39 / 6)**

U qårånğıdä timirskilänib kiyim–båşlärini yiğiştirdi–dä, küçä eşikni läng åçgänçä, kättä yol tåmån ***oqdek uçib ketdi****.* "O karanlıkta el yordamıyla kıyafetlerini değiştirdi ve sokak kapısını sonuna kadar açarak, ana yola doğru **ok gibi hızla gitti**." **(40 / 4)**

U şundäy xayållärgä berilgän ånlärdä ***vicdåni qıynälib ketärdi*** "O böyle düşüncelere daldığı anlarda **vicdan azabı çekiyordu**." **(41 / 4)**

Nizåmcån keçäsi tsex båşlığining käbinetidä, cildi ***tozib ketgän*** *divändä yåtärdi.* "Nizamcan geceleyin atölye şefinin odasında, yüzü toz içindeki divanda yatıyordu." **(42 / 1)**

Änhår boyidägi mäcnuntål bütünläy qårgä ***kömilib ketgän****.* "Irmak boyundaki salkım söğüt tamamıyla kara **gömülmüştü**." **(44 / 2)**

Uning qåvåqläri şişgän, uyqusizlikdän bolsä keräk, rängi ***åppåq åqarib ketgän edi****.* "Onun göz kapakları şişmiş, uykusuzluktan olsa gerek, rengi **bembeyaz olmuştu**." **(45 / 9)**

Üç–tört åyginä bolsä häm ***diydårigä toydirib ketdi****.* "Üç–dört ay da olsa **yüzüne doydunuz**." **(46 / 2)**

Çålning yüzläri yänä ***buruşib ketdi****.* "İhtiyarın yüzü yine **buruşuverdi**." **(50 / 3)**

Nizåmcån åpäsining gäpni uzåqdän båşläb, däråmäd qıläyåtgänidän birån köngilsiz gäp bårligini bilib, yürägi şuv etib ketdi. "Nizamcan ablasının lafını değiştirip, yaklaşmasından bir istenmeyen söz söyleyeceğini anlayıp **çok korktu.**" **(51 / 2)**

Dildår qolimizdän ***çıqib ketmäsin****, deymän.* "Dildar elimizden **çıkıp gitmesin**, diyorum." **(52 / 3)**

*Uning väcåhätidän **qorqib ketgän** åpäsi qåçib dädäsining årqasigä yäşirindi.* "Onun hâlinden **korkan** ablası kaçıp babasının arkasına saklandı." **(54 / 3)**

*Yüragining älläqayeridä bir nimä **üzilib ketgändek** Nizåmcån entikdi.* "Yüreğinin bir yerlerinde bir şey **kopmuş gibi** Nizamcan iç çekti." **(56 / 1)**

*Nizåmcån yolini tosib turgän Dildårning yüzigä qarämäy **ötib ketdi**.* "Nizamcan yolunu kesen Dildar'ın yüzüne bakmadan **geçip gitti**." **(58 / 1)**

*Kättä yerning åxiridägi tåş yoldän yük mäşinäsi gürilläb **ötib ketdi**.* "Büyük yerin sonundaki taş yoldan yük arabası gürüldeyerek **geçip gitti**." **(63 / 2)**

*Cännät xålä **çöçib ketdi**.* "Cennet teyze **ürperdi**." **(66 / 6)**

*U İkråmcånning bir åyåğı yoqligini körib, **yüragi ciz etib ketdi**.* "O, İkramcan'ın bir ayağının olmadığını görünce, **yüreği cız etti**." **(67 / 7)**

*Änhår suvi äväl qızğış bolib, keyin bir qåräyib åldi–dä, cilväläri eritilgän kümüşdek **åqarib ketdi**.* "Irmak suyu önce kızıllaşıp, sonra bir kararıyordu ve güzel görünüşü eritilen gümüş gibi **beyazlaşıyordu**." **(70 / 3)**

*Ämmå Cännät xåläning uyqusi **qåçib ketdi**. "*Ama Cennet teyzenin uykusu **kaçtı**." **(74 / 5)**

*Öz åyåğı bilän üydän **çıqib ketib** eri yåğåç süyänib kirib keldi.* "Sağlam ayakla evden **çıkan** kocası tahta ayağa dayanarak geldi." **(75 / 3)**

*U ikki åtlıq tepäsidä bir äyländi–yu, qamişzårgä sänçilgändek **şonğib ketdi**.* "O, iki atlının tepesinde biraz gezindi ve kamışlığa saplanır gibi **daldı**." **(77 / 4)**

*Qurib qålmägän bolsä, kättä tål **bolib ketgändir**.* "Kurumamışsa, kocaman söğüt **olmuştur**." **(78 / 5)**

*Huddi meni kimgä **täşläb ketyäpsän**, deyäyåtgängä oxşäyverädi*. "Sanki beni kime **bırakıyorsun**, diyor gibiydi." **(80 / 2)**

*İkkälä tålning tänäsi häm yoğånläşib, şåxläri **tärväqayläb ketibdi***. "Her iki söğüdün gövdesi de kalınlaşıp, dalları **budaklanmıştı**." **(81 / 1)**

*İkkåvläri häm **qızişib ketişdi**.* "İkisi de **heyecanlandı**." **(82 / 1)**

Bilmädim, hâzir Näymän qandâq ***bolib ketgän ekän***. "Bilmiyorum, şimdi Nayman nasıl **olmuştur**?" **(86 / 6)**

İkrâmcân yâruğdä bâläning bäşäräsigä qaräb ***qorqib ketdi***. "İkramcan aydınlıkta çocuğun yüzüne bakınca **korktu**." **(87 / 6)**

—Qayâqdä ***qâlib ketdingiz****, xävâtir âlib öldim.* "—Nerede **kaldınız**, endişelendim" **(88 / 7)**

U bâläning bâşigä yâstıq qoyäyâtgändä ***yürägi ciz etib ketdi***. "O çocuğun başına yastık koyarken **yüreği cız etti**." **(90 / 9)**

Özgärmägän, ämmâ negädir ikkâvining häm boyi cudä ***uzun bolib ketgänmiş***. "Değişmemiş, ama nedense ikisinin de boyu çok **uzamıştı**." **(94 / 1)**

Kämpir, bâlä târtinmäsin, deb özi täşqarigä ***çıqib ketdi***. "Yaşlı kadın, çocuk çekinmesin, diye dışarıya **çıktı**." **(95 / 4)**

—Munçä ***häyälläb ketdingiz****? – dedi Cännät xâlä piçirläb.* "—Niye bu kadar **geç kaldın**? – dedi Cennet teyze fısıldayarak." **(96 / 2)**

Qurşovdä qâlib ketgän *äskärlärimizni, sen kimsän, milläting qanäqa, kimning bâläsisän, deb sorämäy üylärigä yäşirişyäpti.* "**Kuşatmada kalan** askerlerimizi, sen kimsin, hangi millettensin, kimin çocuğusun, diye sormadan evlerinde gizliyorlar." **(97 / 1)**

İkrâmcân taxmân çetigä tiräb qoyilgän yâğâç âyâğını kiyib ***köçägä çıqib ketdi***. "İkramcan yüklük kenarına dik koyulan tahta ayağını giyip **sokağa çıktı**." **(98 / 2)**

Äzizxân Xatdä ulär xizmät qıläyâtgän qısm üç âydän ârtıq ***qurşâvdä qâlib ketgäni****, qurşâvdän çıqiş üçün köp cänglär bolgänini yâzärdi.* "Azizhan mektubunda onların hizmet ettiği bölüğün üç aydan fazla **kuşatmada kaldığını**, kuşatmadan çıkmak için çok mücadeleler verildiğini yazıyordu." **(99 / 2)**

Endi Tâğäning özi sâqâl–moylâviösgän, ***tirsäkläri qırılib ketgän*** *misr tondä otiribdi*. "Şimdi Tağa'nın kendisinin sakalı-bıyığı uzamış, **dirsekleri sıyrılmış** mısır kaftanıyla oturuyordu." **(100 / 2)**

Xåtin–xålåc älläqaçån ***tärqab ketgän***. “Kadınlar–kızlar çoktan **dağılmış**.” **(106 / 2)**

Uning bu qaräşidän nimä demåqçiligini änglägän kişilär sekin–sekin ***tärqab ketişdi***. “Onun bu bakışından ne demek istediğini anlayanlar yavaş yavaş dağıldı.” **(108 / 2)**

İkråmcån ğäyritäbiiy intiliş bilän bir åyåqläb ***ornidän turib ketdi***. “İkramcan anormal bir şekilde atılıp bir ayağıyla **yerinden kalktı**:” **(110 / 4)**

Kirgän–çıqqanlärgä: «Qulluq, äylänäy! Qulluq, örgiläy!» deb yänä åşxånägä ***ötib ketädi***. “Giren çıkanlara, «Teşekkürler, kurban olayım! Teşekkürler, gadanı alayım!» diyerek yine mutfağa **geçiyordu**.” **(111 / 5)**

Uning közigä håvlisidän çıqålmäy ğaribginä bolib otirgän İkråmcån ***körinib ketdi (63)***. “Onun gözünün önüne avlusundan çıkamadan çaresizce oturan İkramcan **geliyordu (63)**.” **(113 / 1)**

Åynädä uning köz yåşläri dumäläb rämkä çetidä hälqåb bolib turdi–dä, pildiräb pästgä ***åqib ketdi***. “Aynada onun gözyaşları yuvarlanıp çerçeve kenarında halka halka oldu ve hızlanarak aşağıya **aktı**.” **(117 / 1)**

Ertäläb u bekitib qoygän cåydän Tursunbåyning bir yärim åy burun yåzgän Xatini ålib ***dälägä çıqib ketdi****–dä, såy boyigä tüşib yığläy–yığläy yänä oqib çıqdi.* “Sabahleyin o, gizlediği yerden Tursunbay’ın bir buçuk ay önce yazdığı mektubunu alıp **kıra çıktı** ve vadi boyunca inip ağlaya ağlaya tekrar okudu.” **(118 / 4)**

Şämål qåğåz burdalärini håvli tåmångä ***süpürib ketdi***. “Rüzgâr kâğıt parçalarını avluya doğru **uçurup gitti.**” **(120 / 5)**

Qolini köksigä qåyib, äşulä päytidä turib ketäyåtgänigä såzändälärdän üzr sårädi–dä ***(68)****, heç qayåqqa qarämäy* ***çıqib ketdi***. “Elini göğsüne koyup, şarkı zamanında gittiğinden dolayı şarkıcılardan, özür diledi **(68)** ve hiçbir yere bakmadan çıkıp gitti.” **(122 / 1)**

İkråmcånning ***yürägi şuv etib ketdi***. “İkramcan **huzursuzlandı**.” **(128 / 4)**

Cännät xålä Nizåmcångä häm orin sålib berdi–dä, çiräqni oçirib içkäri üygä ***kirib ketdi***. “Cennet teyze Nizamcan’a da yatak yapıverdi ve gaz lambasını söndürüp içeri odaya **girdi**.” **(134 / 1)**

Nimäningdir pät–pätläganidän ***uyğånib ketdi***. “Bir şeyin patırdamasından **uyanıverdi**.” **(136 / 3)**

Åqsåqålning deyärli här küni åmbårxånädän şişä bänkädä måş yå noXat ölçäb, beryåtgändä äytädigän gäpi xåtinining ***cån–cånidän ötib ketärdi***. “Aksakalın neredeyse her günü kilerden cam kavanozda mercimek ya da nohut ölçüp, verirken söylediği sözleri karısının **içine işlerdi**.” **(137 / 5)**

Åpäsi uning tepäsigä kelib bir yåstıq bolib ***tozib ketgän*** *såçlärini yığıştirib ungä mehr bilän tikilärdi–dä, hämişä bir gäpni äytärdi:* “Ablası onun başına gelip bir yastıkta **dağılmış** saçlarını toplayıp ona şefkatle bakardı ve hep aynı sözü söylerdi:” **(140 / 1)**

Cånimdän ***toyib ketdim***. “Canımdan **bezdim**.” **(141 / 1)**

Tursunbåy åyåq üstidä äräng turär, här gändiräklägänidä yelkäsidägi ğıcim bolib ketgän köylägi ***yergä tüşib ketärdi***. “Tursunbay ayakta güç bela duruyor, her sendeleyişinde omzundaki buruşan gömleği **yere düşüyordu**.” **(145 / 3)**

Ämmä uruş båşlänib, bu işlär ***qålib ketdi***. “Ama savaş başlayınca, bu işler **kaldı**.” **(149 / 1)**

Keyin bu dähşätni ådämlär közidä, muåmäläsidä körib birdän ***yürägi oynäb ketdi***. “Sonra bu dehşeti insanların gözünde, davranışında görünce birden **kalbi hızla çarpmaya başladı**.” **(151 / 2)**

İkrämcån ertäläb şämålning guvilläşidän ***uyğånib ketdi***. “İkramcan sabahleyin rüzgârın uğuldamasıyla **uyandı**.” **(152 / 5)**

Ulärning şu künlärdägi muåmäläsi xuddi bir–biridän äybini yäşiräyåtgän qudälärgä ***oxşäb ketärdi***. “Onların bu günlerdeki davranışı tıpkı birbirinden ayıbını gizleyen dünürlere **benziyordu**.” **(155 / 9)**

Şamål küçäygändän küçäyib, bulutni ***sürib ketdi***. “Rüzgâr gittikçe güçlenerek esip, bulutu **sürükledi**.” **(156 / 1)**

*Cåning sälåmät bolsä, hämmäsi **tåpilib ketädi**.* “Sağlıklı olduktan sonra her şey **bulunur**.” **(157 / 11)**

*İkråmcån åtgä bir–ikki aççıq qamçi båsib, åldingä **ötib ketdi**.* “İkramcan ata bir iki acı kamçı vurup, öne **geçti**.” **(162 / 1)**

*Pağä–pağä qurumlärni şämål ålis–ålislärgä **quvib ketmåqdä**.* “Parça parça kurumları rüzgâr uzaklara **götürüyor**.” **(163 / 1)**

*Oq yegän böri åqsåqlänib üç åyåqläb yügürgäniçä tepälik årqasigä **ötib ketdi**.* “Vurulan kurt topallayıp üç ayakla koşarak tepelik arkasına **geçip gitti**.” **(164 / 1)**

*Här qaläy, Nizåmcån ulärgä tez **el bolib ketdi**.* “Her nasılsa, Nizamcan onlara hemen onlardan biri **oluverdi**.” **(166 / 2)**

*İkråmcånning birdän **közläri åçilib ketdi**.* “İkramcan’ın aniden gözleri **açılıverdi**.” **(171 / 2)**

*Qolidägi qalämi qåğåz üstigä tüşib **dumäläb ketdi**–dä, stol qırğåğıgä kelib toxtädi.* “Elindeki kalemi kâğıt üzerine düşüp **yuvarlandı** ve masa kenarına gelip durdu.” **(175 / 4)**

*U bir söz demäy nånüştädän keyin Tåğa bilän xayrläşib **toqaygä kirib ketdi**.* “O bir söz demeden kahvaltıdan sonra Dayı ile vedalaşıp **kamışlığa gitti**.” **(182 / 2)**

*Zebixån ungä qaräb turib, keyin sävägiçlär åräsigä **kirib ketdi**.* “Zebihan ona baktı ve sonra sazlar arasına **girip gitti**.” **(188 / 13)**

*Hämmäyåq birdän **yårişib ketdi**.* “Her taraf birden **aydınlanıverdi**.” **(190 / 1)**

*Gäzetä, ålis çöl bağridä yer bilän ålişgän kişilär yüragigä älläqandäy yåruğlik ålib kirgändek, uzåqdä, toplär güldüräsi åstidä **emäkläb ketäyåtgän** bålälärni köriş dämlärini yaqınläştirgändek boldi.* “Gazete, uzak çöl ortasında toprakla mücadele eden kişilerin yüreğine bir ışık yakmış gibi, uzakta, topların gürüldemesi altında **sürünen** çocukları görme zamanlarını yakınlaştırmış gibi oldu.” **(191 / 1)**

*İkråmcån Zirillämägä yetib kelgändä åtining çåvi **köpirib ketgän**, hämmä yåğıdän buğ kötärilär edi.* “İkramcan Zırıllamaya ulaştığında atının sağrısı **köpürmüş**, her yanından buhar çıkıyordu.” **(194 / 4)**

U İkråmcån çölgä ketgändän beri yålğız üydä oyläyverib ***qån bolib ketdi****. "*O İkramcan çöle gittiğinden beri tek başına evde düşünüp **kuruntulu olmuştu**." **(196 / 3)**

Cännät xålä ***titräb ketdi****.* "Cennet teyze **titredi**." **(198 / 3)**

—Poezddän ***qålib ketdim****.* "—Trenden **inip gittim**." **(200 / 5)**

Cännät xålä şundäy dedi–yu, şåşib håvligä ***çıqib ketdi****.* "Cennet teyze böyle dedi ve hızla avluya **çıktı**." **(203 / 2)**

Mäyibligigä äçinib, köngli ***älläneçük bolib ketdi****.* "Sakatlığına acıyıp, kalbi **bir garip oldu.**" **(206 / 12)**

—Ertängi påezddä ***qäytib ketişingiz mümkin****.* "—Sabahki trenle geri **dönebilirsiniz**." **(206 / 13)**

Tåğa bir åz ikkilänib turgäç, ***çıqib ketdi****.* "Dayı biraz duraksadıktan sonra, **çıkıp gitti**." **(210 / 2)**

Moylåzdår yigit uning bu otirişini körib, qåyil qıldim, degändek tärs–tärs yürib ***çıqib ketdi.*** "Bıyıklı delikanlı onun bu oturuşunu görünce, iyi oldu, der gibi geri geri yürüyerek **çıkıp gitti**." **(212 / 7)**

Devårgä kimdir åhäk bilän «Xåinning üyi!» deb ***yåzib ketibdi****.* "Duvara biri kireçle «Hainin evi!» diye **yazmıştı**." **(213 / 5)**

Nizåmcån İkramcångä bildirmäy här åqşåm qåq yärim keçädä ketmånni ålib ***toqaygä kirib ketärdi****–dä, tå tång yårişgünçä ikki såtıx yerni äçitmä — çåpıq qılib qoyärdi.* "Nizamcan İkramcan'a sezdirmeden her akşam tam gece yarısında çapayı alıp **kamışlığa giriyordu** ve ta tan ağarıncaya kadar iki satıh toprağı kıvama getirmek için çapalıyordu." **(217 / 1)**

Nizåmcån ***tolqınlänib ketib*** *årtıqçä gäpirib yubårdim şekilli, deb undän keçirim sorädi.* "Nizamcan **heyecanlanıp** fazla konuştum, galiba, diye düşünerek ondan özür diledi." **(219 / 3)**

Qolläri biräm yumşåq, biräm issıq, Nizåmcånning bädäni ***seskänib ketdi****.* "Elleri öyle yumuşak, öyle sıcaktı ki, Nizamcan'ın bedeni **ürperdi**." **(220 / 5)**

Nizåmcånning közläri birdän ***çaqnäb ketdi.*** "Nizamcan'ın gözleri birden **ışıldadı**." **(223 / 1)**

İkråmcån bolsä åzib, ***çöp bolib ketgän edi****.* "İkramcan ise zayıflayıp, **çöp gibi olmuştu**." **(225 / 7)**

Bålä ***qızärib ketgän*** *qulåğini uşläb, burnini tårtä–tårtä ornidän turdi.* "Çocuk **kızaran** kulağını tutup, burnunu çeke çeke yerinden kalktı." **(229 / 9)**

Nizåmcånning ***huşi båşidän uçib ketdi****.* "Nizamcan'ın **aklı başından gitti**." **(230 / 10)**

Tolänbåy qumğåndä suv keltirib tändir åğzigä ***qoyib ketdi****.* "Tolanbay ibrikte su getirip tandır ağzına **koydu**." **(232 / 9)**

Zebixånning közläri ***çaqnäb ketdi***. "Zebihan'ın gözleri **parladı**." **(239 / 4)**

Üstidägi fufäykäsini märzägä ulåqtirib åståydil ***işgä berilib ketdi***. "Üstündeki kalın gömleğini yola atıp sakince kendini **işe verdi**." **(244 / 1)**

Közi ilingän ekän, İkråmcånning åvåzidän ***uyğånib ketdi***. "Uykuya dalmıştı, İkramcan'ın sesine **uyandı**." **(245 / 1)**

Såvun tegmägän betläri kir, häm körpä, häm töşäk ornini båsgän tonining yengläri titilib, etäkläri bälçıqqa belängänidän ***dåğ båsib ketgändi****.* "Sabun değmemiş yüzü kir, hem yorgan, hem döşek yerini tutan kaftanın yenleri yırtılıp, etekleri balçığa bulandığından **leke leke olmuştu**." **(251 / 6)**

Turnä åvåzi ungä cudä köp närsälärni ***eslätib ketgän edi****.* "Turna sesi ona pek çok şeyi **hatırlatmıştı.**" **(252 / 1)**

U kerişgändä tonining åldi åçilib, yalängåç kökräkläri ***körinib ketdi****.* "O gerindiğinden kaftanının önü açılınca çıplak göğsü **göründü**." **(254 / 8)**

Yalängåç bädäni ***terläb ketgänidän*** *yängi yuvilgän sämåvärdek yältiräydi.* "Çıplak bedeni **terlediğinden** yeni yıkanmış semaver gibi parlıyordu." **(256 / 4)**

Şu tåpdä ungä Zebidän körä qolidägi qumğån alå ***tuyulib ketdi****.* "O anda o Zebi'ye göre elindeki çaydanlığı daha çok tercih **ederdi**." **(257 / 2)**

*Uning zälvärli åvåzi çöl boyläb **yängräb ketdi**.* “Onun güçlü sesi çöl boyunca **yankılandı**.” **(258 / 5)**

*Åvqatingni zåvur årqasigä **qåyib ketämän**,— deb täyinlägän edi.* “Yemeğini drenaj kanalı arkasına **koyuyorum**, – diye tembihlemişti.” **(261 / 5)**

*Şu tåpdä Cännät xåläning közigä dünyå **qåp–qårångı bolib ketdi**.* “O anda Cennet teyzenın gözüne dünya **kapkara gözüktü**.” **(264 / 2)**

*Nizåmcån uni suyäb çådir åldigä ålib kelgünçä **tergä pişib ketdi**.* “Nizamcan ona destek olup çadır önüne getirinceye kadar **kan ter içinde kaldı**.” **(266 / 10)**

*tuğib kättä qılgän ånäsining cäsädini begånälär yelkädä täbärrük qılib **kötärib ketäyåtgänlärini** körä turib häm bir qadäm åldingä cilmäsdi.* “O doğurup büyüten annesinin cesedini yabancıların omuzlarında **taşıdıklarını** görse de bir adım yerinden kıpırdamadı.” **(268 / 4)**

*Çådır teşigidän **yårişib ketgän** åsmånning bir pärçäsi körinib turärdi.* “Çadır deliğinden **aydınlanan** gökyüzünün bir parçası görünüyordu.” **(269 / 4)**

*Xåtinlär ertä äzåndä **dälägä çıqib ketişgäniçä** kün båtgändä qäytişädi.* “Kadınlar sabah ezanında **tarlaya gittikleri zaman** güneş battığında dönüyorlardı.” **(270 / 1)**

*Keyin yånigä qåyib, tağin pul **sänäşgä tüşib ketdi**.* “Sonra cebine koyup, yine para **saymaya devam etti**.” **(271 / 1)**

*Dildår üydän **çıqib ketgändän** beri Åqsåqålni körmägändi.* “Dildar evden **çıkıp gittiğinden** beri Aksakal’ı görmemişti.” **(273 / 1)**

*Risålätning **yürägi şuv etib ketdi**.* “Risalet’in **yüreği hopladı**.” **(275 / 7)**

***Çıqib ketäyåtgändä** åldidägi tutgä qaräb toxtädi.* “**Çıkıp giderken** önündeki duta bakıp durdu.” **(279 / 4)**

*Dünyå **közimgä qårånği bolib ketdi**.* “Hayatım **alt üst oldu**.” **(282 / 1)**

*Bu äldämçi cilvälär säråbdek äldäb bağrigä çaqirädi–yü, kimsäsiz çöl ortäsidä bir qultum suv zår qılib **täşläb ketädi**.* “Bu yalancı cazibeler serap gibi aldatıp

koynuna çağırıyordu, ama kimsesiz çöl ortasında bir yudum suya muhtaç edip **bırakıp gitti**." **(283 / 1)**

*Qızlär çuvir–çuvir qılib qurt tutilgän **üygä kirib ketişdi**.* "Kızlar gürültü patırtıyla ipek böceği beslenen **odaya girdiler**." **(284 / 4)**

*Äsråräning yüzläri şämåldä **qåräyib ketibdi**.* "Esrare'nin yüzü rüzgârda **kararmıştı**." **(286 / 2)**

*U ginä qıläyåtgändä åståydil **läbläri burilib ketärdi**.* "O sitem ettiğinde içten **dudakları bükülürdü**." **(289 / 1)**

*Yaxşi xåtinning qoligä tüşsä **binåyidek bolib ketädi**.* "İyi kadının eline düşse **düzelir**." **(291 / 7)**

*U göyå yäşilliklärni birinçi märtä köräyåtgändek köngli **yäşnäb ketdi**.* "O sanki yeşillikleri ilk defa görüyormuş gibi gönlü **neşeyle doldu**." **(294 / 1)**

*Äsråräbirdän **mehri tåvlänib ketib** Dildårning qolidän båläni åldi–dä, u yüzidän, bu yüzidän çopillätib öpib åldi.* "Esrare'nin birden **şefkat hissi uyanıp** Dildar'ın elinden yavrusunu aldı ve bir o yanağından, bir bu yanağından şapur şupur öptü." **(295 / 9)**

*Yigitlär uruşdä şunaqa qırilib tursä, cämiki qızlär **tul qålib ketädi**.* "Delikanlılar savaşta böyle kırılmaya devam ederse, bütün kızlar **dul kalacak**." **(300 / 1)**

*İnåyät åqsåqålning **közläri oynäb ketädi**.* "İnayet aksakalın **gözlerin yuvalarından fırladı**." **(301 / 2)**

*Yigitning **rängi åqarib ketädi**.* "Delikanlının **rengi attı." (302 / 6)**

*U devånägä yolıqib qålsä, tå ådämlär **ötib ketgünçä** kissäsini kåvläb devånäni ümidvår qılib turäverärdi.* "O deliye rastlasa, ta insanlar **geçip gidinceye kadar** kesesini çıkarıp deliyi ümitlendiriverirdi." **(305 / 4)**

*Çål **ğazäbdän kökärib ketdi**.* "İhtiyar **çok sinirlendi**." **(307 / 3)**

*Endi köpçilikning qoli boşäb imårätgä **urinib ketgändi**.* "Şimdi herkesin eli boş almış, bina yapmak için **uğraşıyordu**." **(310 / 6)**

Ulärgä häyrån bolib qaräb turgän kişilär sekin–sekin ***tarqab ketişdi***. "Onlara şaşkın bakan insanlar yavaş yavaş **dağıldılar**." **(312 / 5)**

—Ähvåling qaläy? — dedi Risålät uning eskib, ***yåği çıqib ketgän*** *kiyimlärigä tänäli qaräb.* "—Nasılsın? – dedi Risalet onun eskiyip, **yağlanmış** kıyafetlerine kınayarak bakıp." **(313 / 5)**

Där engäşib çeläkdägi låyni åläyåtgändä belläri cudä häm nåzik ***egi–(182)lib ketärdi****.* "Her eğilip kovadaki çamuru aldığında beli çok da narin **eği–(182)liyordu**." **(315 / 4)**

—Våy–bo, åpä, dädämdän häm ***ötib ketibsän****–ä!* "—Vay, abla, babamı da **geçmişsin**!" **(316 / 5)**

Şiräsi dänägigä häm ***urib ketädi****–yä, cånivårning.* "Şırası çekirdeğine de **geçmişti**, canlının." **(319 / 2)**

Bärg kesäyåtib ***közi yumilib ketäverdi***. "Yaprak keserken **gözleri yumuluverdi**." **(320 / 1)**

Xayriyät, bir şämål boldi–yü bulutni ***häydäb ketdi***. "Çok şükür, bir rüzgâr çıktı da bulutu **sürükleyip gitti**." **(321 / 5)**

Båläsi båşigä sålgän şärmändälik, xåtınıning dåğı–häsrätdä ***ölib ketişi*** *häm uning qaddini bükålmädi.* "Çocuğunun başına getirdiği rezillik, karısının acı içerisinde **ölmesi** de onun belini bükememişti." **(323 / 2)**

Bir kün ertäläb ***kiyinib ketäyåtgänidä*** *çöntägidä bir närsä dombäyib turgänini sezib, därråv qolini såldi.* "Bir gün sabahleyin **giyinip gideceği zaman** cebinde bir şeyin kabarıklaştığını fark edip, hemen elini attı." **(327 / 1)**

Örik åläyåtgänimdä mengä şunaqayäm yåmån qarädiki, ***qorqib ketdim***. "Kayısı aldığımda bana öyle kötü baktı ki, **korktum**." **(328 / 12)**

U öz gäpidän özi täsirlänib tåğåräçäni çirmändä qılib, yår–yår äytib åşxånägä ***kirib ketdi****.* "O kendi sözünden kendi etkilenip küçük kabı tef yapıp, «yar–yar» söyleyerek yemekhaneye **girdi**." **(334 / 2)**

*Yol **låy bolib ketgänidän** çetdän, çimlär üstidän bårärdi.* "Yol **çamur olduğundan** kenardan, çimlerin üstünden gidiyordu." **(335 / 1)**

*Mäşinä häm, Äsrårä häm suvdä **yoq bolib ketgän edi**.* "Araba da, Esrare de suda **yok olup gitmişti**." **(340 / 6)**

*Nizåmcån **qıp–qızärib ketdi**.* "Nizamcan **kıpkırmızı oldu**." **(342 / 1)**

*Ägär şu bolmägändä älläqançä bålä **nåbud bolib ketärdi**–yä **(198)**!* "Eğer o olmasaydı o kadar çocuk **ölüp gidecekti** ya **(198)**!" **(343 / 1)**

*Hücrä içi änvåyi närsälärgä **tolib ketgän**.* "Oda içi envayi çeşit eşyalarla **dolmuştu**." **(346 / 3)**

*Ulär uruş tügäsä bu närsälärning orni **tolib ketädi**, deb işånärdi.* "Onlar savaş biterse, bu eşyaların yeri **dolacak,** diye inanıyordu." **(347 / 1)**

*U Zebixånning cävåbini häm kütmäy, dästromålini şärttä yirtib engäşib öng åyåğining **kökärib ketgän** båş bärmåğini sıqib båğläy båşlädi.* "O Zebihan'ın cevabını beklemeden mendilini birden yırtıp eğilerek sağ ayağının **moraran** başparmağını sıkıp bağlamaya başladı." **(350 / 6)**

*Uning åyåği topığıgäçä **şişib ketgän edi.*** "Onun ayağı topuğuna kadar **şişmişti**." **(351 / 4)**

*U häm çivindän qåçib çådir içigä **kirib ketgän edi**.* "O da sivrisinekten kaçıp çadır içine **girmişti**." **(352 / 8)**

*İkråmcån **seskänib ketdi**.* "İkramcan **ürperdi**." **(355 / 1)**

*Quvånç qayåqdä, **äzåbdä qålib ketdim**.* "Sevinç nerede, **ızdırap çekiyorum**." **(357 / 1)**

*Baxtli ådäm, yürägi şådlikkä **tolib ketgän** ådäm yålgiz qålsä råhat qılädi.* "Mutlu insan, yüreği mutlulukla **dolup taşan** insan yalnız kalırsa rahat eder." **(361 / 3)**

*İkråmcån şåvilläb turgän kimsäsiz toqay içidä äncä **uzåqläb ketgän edi**.* "İkramcan hışırdayan ıssız kamışlık içinde çok **uzaklaşmıştı**." **(362 / 1)**

*Såçläri ösib yelkäsigä tüşgän, kiyimlärining culdiri çıqqan, yüzläri çivin çaqqandän **yärä bolib ketgän** bu ådäm Tursunbåy edi.* "Saçları uzayıp omzuna düşmüş, kıyafetleri paramparça olmuş, yüzü sivrisinek ısırmasından **yara olmuş** bu adam Tursunbaydı." **(363 / 1)**

*Künlär **isib ketdi**.* "Havalar **ısındı**." **(368 / 2)**

*Nizåmcånning **yürägi årqasigä tårtib ketdi**.* "Nizamcan'ın **yüreği ağzına geldi**." **(369 / 7)**

*Dildårgä båşdän–åyåq näzär täşläb åldi–dä, indämäy yürib **ötib ketdi**.* "Dildar'ı baştan aşağı süzdü ve sessizce yürüyerek **geçip gitti**." **(370 / 1)**

*Dädäm **såğayib ketdilär**.* "Babam **iyileşti**." **(373 / 2)**

*Tursunbåy **tozib ketgän** tonini båşigä qåyib qımirlämäy yåtärdi.* "Tursunbay **dağılmış** kaftanını başına geçirip kıpırdamadan yatıyordu." **(375 / 5)**

*İkråmcån telbägä oxşäb tå turnälär ufqqa **singib ketgünçä** qaräb turdi.* "İkramcan deli gibi ta turnalar ufuğa girip **yok oluncaya kadar** baktı." **(377 / 2)**

*Heç närsä demäy sudrälib bårib qoltıqtäyåğini åldi–dä, çäyqalä–çäyqalä åldingä **tüşib ketäverdi**.* "Hiçbir şey demeden sürünüp koltuk değneğini aldı ve sallana sallana öne **geçti**." **(379 / 5)**

*Nizåmcån ulär åldigä yuvuqsiz bårişdän ändişä qılib, krückädä suv ålib çådir årqasigä **ötib ketdi**–dä, belbåğıgä ärtinä–ärtinä sorigä yaqınläşdi.* Nizamcan onların yanına elini yüzünü yıkamadan gitmekten çekinerek, maşrapada su alıp çadır arkasına **geçti** ve kuşağına sile sile çardağa yaklaştı." **(380 / 5)**

*Båläning **közläri yäşnäb ketdi.*** "Çocuğun **gözleri güldü**." **(381 / 2)**

*Keyin båläni qoligä ålib çådır içigä **kirib ketdi**.* "Sonra çocuğu kucağına alıp çadır içine **girdi**." **(382 / 1)**

*İçi **küyib ketyäpti**.* "İçi **yanıyordu**." **(383 / 6)**

*Keçqurun mäsciddä **qıyåmät bolib ketdi**.* "Akşamüstü mescitte **kıyamet koptu**." **(384 / 3)**

Ket– yardımcı fiili *ål–* fiilinin *–(i)b* zarf–fiilli şekliyle birleşerek "götürmek" anlamını kazanmıştır (Gültekin 2006: 51).

*Toy vinåsini **ålib ketäsänmi**?* "Düğüne şarap mı **götüreceksin**?" **(38 / 2)**

*Şu fe'lidän ikki märtä qoydi–çıqdi bolib, üygä köçini årtib kelgän, beş båläsini közi qıymägän påçäsi yälinib–yålvårib yänä köçirib **ålib ketgän edi**.* "Bu huyundan dolayı iki defa ayrılıp, eve pılısını pırtısını toplayıp gelmiş, beş çocuğuna kıyamayan eniştesi yalvarıp yakarıp yine onu **götürmüştü**." **(50 / 10)**

*Änä, **ålib ketävering**!* "İşte, **götürün**!" **(60 / 10)**

*Ulär kelgünçä Tåşkentgä **ålib ketäymi**?* "Onlar gelinceye kadar Taşkent'e **götüreyim mi**?" **(65 / 4)**

*U güyå: yür, ålislärgä qaräb **ålib ketäy**, deb İkråmcånni çäqıräyåtgängä oxşärdi.* "O, sanki: yürü, uzaklara doğru **götüreyim**, diye İkramcan'ı çağırıyormuş gibiydi." **(70 / 4)**

*Seni üygä **ålib ketmäsäm**, birån därdgä çälinib qåläsän.* "Seni eve **götürmezsem**, bir hastalığa yakalanacaksın." **(88 / 1)**

*Håzirçä bålä–çäqani **ålib ketiş** şärt emäs.* "Şimdilik çoluk çocuğu **götürmek** şart değil." **(104 / 1)**

*Yåtär–turär cåyni epläştirgänimizdän keyin bålä–çaqäni **ålib ketämiz**.* "Yatacak kalkacak yeri yaptıktan sonra çoluk çocuğu **götürürüz**." **(104 / 1)**

*—Ertägä Nämängä ådämlärni özing **ålib ketäsän**!* "—Yarına Nayman'a adamları sen **götüreceksin**!" **(123 / 9)**

*Quruliş brigädäsidän on beş kişini åldinråq **ålib ketäsän**.* "İnşaat ekibinden on beş kişiyi en önce **götüreceksin**." **(124 / 5)**

*U åmbårgä båşläb kirib ertägä çölgä **ålib ketilädigän** närsälärni körsätdi.* "O (adamları) ambara götürüp yarın çöle **götürülecek** şeyleri gösterdi." **(126 / 3)**

*Ulärni terib, sävät bittäläb cåyläb, irigän–çirigänlärini üydägilärgä qåldirib båzårgä **ålib ketärdi.*** "Onları toplayıp, sepete tek tek yerleştirip, çürüklerini evdekilere ayırıp pazara **götürürdü**." **(137 / 2)**

*Ålib ketişgä qarår qıldi. "***Götürmeye** karar verdi." **(153 / 3)**

*Ävväl biråntä båşpänä tikläb ålinglär, keyin meni **ålib ketäsizlär**.* "Önce bir ev yapın, sonra beni **götürürsünüz**." **(155 / 5)**

*Bu şäbädälär qanåtidä qırlärdä ungän pistä mäğızdek åç yäşil giyåhlärning täråvätli hidini **ålib ketdi**.* "Bu rüzgârlar beraberinde tepelerde yetişen fıstık içi gibi açık yeşil otların güzel kokusunu **getirdi**." **(156 / 2)**

*Håzir İkråmcån yigirmä bir yil qalbidän näri ketkizmägän, här bir daqiqasi kättä ümidlär vädä qılgän niyätläri bilän keyingi bir häftä åräsidä båläsini ålislärgä **ålib ketgän**, pårlåq niyätlärini küydirib cızğanäk qılgän hådisälär åräsidä örtänärdi.* "Şimdi İkramcan yirmi bir yıl yüreğinden uzaklaşmayan, her bir dakikası büyük ümitler vadeden istekleri ile son bir hafta içinde yavrusunu uzaklara **götüren**, iyi dileklerini yok eden olaylar arasında bocalıyordu." **(170 / 6)**

*Demäk, ulär säväğıçni şu täräflärdän **ålib ketişär ekändä**.* "Demek ki, onlar sazı buralardan **götürüyorlarmış**." **(187 / 2)**

*Ärmiyägä çaqırilgän yigitlär uni oräb **ålib ketişgä** yol berişmäsdi.* "Orduya çağrılan delikanlılar onu kuşatıp **götürmeye** izin vermiyorlardı." **(207 / 3)**

*Bålä värräkni **ålib ketgän**, tålning näri yåğigä bårib uçiräyåtgän edi.* "Çocuk uçurtmayı **götürmüş**, salkım söğüdün öte tarafında uçuruyordu." **(231 / 1)**

*Seni **ålib ketgäni** keldim*. "Seni **götürmeye** geldim." **(263 / 9)**

*Påezd årqasidägi qızil çıråq bizni özi bilän uzåqlärgä **ålib ketgändek edi**.* "Tren arkasındaki kırmızı lamba bizi kendiyle uzaklara **götürüyormuş gibiydi**." **(281 / 1)**

*Måli bilän özini häm **ålib ketdi**.* "Malı ile birlikte onu da **götürdüler**." **(301 / 1)**

*Mänä bugün u neväräsini oqişdän qåldirib båzårgä **ålib ketyäpti**.* "İşte bugün o torununun okula gitmesini engelleyip pazara **götürmüştü**." **(306 / 4)**

*Vaqting bolsä kelib **ålib ket**. "Vaktin olursa gelip **götür**."* **(319 / 7)**

*Åtlıqlär egär åldigä, årqasigä bålä mindirib, birini åpiçläb, birini qolidä kötärib **ålib ketişdi**.* "Atlılar eğerin önüne, arkasına çocuk bindirip, birini sırtına bindirip, birini elinde kaldırıp **götürdüler**." **(341 / 1)**

*Ådämlärni topläb bering, håzir **ålib ketämän (207)**.* "İnsanları toplayın, şimdi **götüreceğim (207)**." **(358 / 5)**

*Kömişgä **ålib ketäyåtgäninglärdä** körib turgän edim.* "Gömülmeye **götürülürken** görmüştüm." **(365 / 4)**

*—Yåt–begånälär tåbutni yelkägä **ålib ketäyåtgänlärini** körib çıdäb turdingmi?* "—Yabancıların tabutu omzularında **götürdüklerini** görüp dayanabildin mi?" **(366 / 2)**

*Färyådigä çıdäyålmäy åxiri zorläb bolsä häm **ålib ketişgä** ähd qılgän edi.* "Feryadına dayamamadığından sonunda zorla da olsa **götürmeye** karar verdi." **(379 / 3)**

*Dildår uni **ålib ketäyåtibdı** hämki, u källäsini qıyşäytirib İkråmcångä qaräb qıyqırädi.* "Dildar onu **götürüyordu** ki, o kafasını eğip İkramcan'a bakarak bağırdı." **(385 / 3)**

3.1.2.1.2.2.2.10. –(i)b qoy–: Bu birleşik fiil Özbek Türkçesinde bitmiş, sonuna gelinmiş veya kısa sürede bitmesi istenen bir iş veya oluşu ifade etmektedir (Coşkun 2000: 184).

*Ädålät degän qız ungä közini qısib mä'nåli **ilcäyib qoydi**:* "Adalet adlı kız ona doğru gözlerini kısıp, manalı manalı **gülümsedi**:" **(17 / 4)**

*Ilıq qır şäbädäsi ungä älläqandäy äfsånälärni sözläb beräyåtgängä oxşär, uni yänädä Dildårgä **yäqın qılib qoyär edi**.* "Ilık bozkır yeli ona efsaneler anlatıyor gibiydi, onu daha da Dildar'a **yaklaştırıyordu**." **(27 / 4)**

*—Håy, qızlär, – dedi Äsrårä şiypåndä nimçäsini kiyä turib, – senlär işläringni qıläverläring, håzir bårib u beburdning **dådini berib qoyäy.*** "—Hey kızlar – dedi Esrare kulübede yeleğini giyerken, –siz işinizi yapın, şimdi gidip o döneğin **dersini vereyim.**" **(30 / 6)**

Räis bä'zän: "Oğıl bålä bolib tuğilişinggä bir bähyä qålgän ekän", deb ***külib qoyärdi****.* "Reis bazen; "Erkek çocuk doğmasına ramak kalmıştı" diyerek **gülerdi.**" **(32 / 2)**

Äz'ämcån ukäsining ähvålini körib däst kötärdi–dä, äyvångä ålib ***yåtqızib qoydi****.* "Azamcan kardeşinin halini görüp kaldırdı ve eyvana götürüp **yatırdı**." **(39 / 2)**

Uruş, ğam ådämlärni bir–birigä ***hämdärd qılib qoygän edi*** "Savaş, acı insanları birbirine **dert ortağı yapmıştı**." **(41 / 4)**

Köprik üstidägi qayräğåç nåvdälärini bulduruq oräb, tänäsigäçä ***åppåq qılib qoygän****.* "Köprü üstündeki karaağaç filizlerini buz sarmış, gövdesine kadar **bembeyaz yapmıştı**." **(44 / 2)**

Nizåmcån kirişi bilän Çållär orinläridän ***qozğälib qoyişdi****.* "Nizamcan girer girmez ihtiyarlar yerlerinden **kımıldadılar**." **(46 / 1)**

Qänçälik qıyin bolmäsin, Nizåmcån qışlåqdä qålişgä, keksäyib qålgän dädäsigä tirgäk bolişgä ***ähd qılib qoydi****.* "Ne kadar güç olursa olsun, Nizamcan köyde kalmaya, yaşlanan babasına destek olmaya **karar verdi**." **(48 / 5)**

Özimi ***åsib qoysäm*** *qutulmänmi?!* "Kendimi **asarsam** kurtulur muyum?" **(53 / 7)**

Yoqatib qoysäng, *keyin ipni qayåqdän tåpämän?* "**Kaybedersen**, sonra ipi nerden bulacağım?" **(60 / 2)**

Şuning üçün häm kiyimlärini åftåbgä yåymäy üyning özidä qåqib, şämållätib, yänä sändıqqa ***sålib qoyärdi****.* "Bunun için de kıyafetlerini güneşe sermeden evinin içinde çırpıp, havalandırıp yine sandığa **yerleştirirdi**." **(74 / 1)**

U yelkäsidägi qoştığni qoligä ålib ålislärgä boy çözib ***qaräb qoyädi****.* "O, omzundaki çiftesini eline alıp uzaklara boynunu uzatıp **bakıyordu**." **(76 / 4)**

Räyimberdi ***båş ırğäb qoydi****.* "Rayımberdi **başını salladı**." **(80 / 6)**

—Mehmånni üygä ålib kir, men åtga piçä ***yem täşläb qoyäy****.* "—Misafiri eve götür, ben ata biraz **yem koyayım**." **(89 / 1)**

İkråmcån täxmån çetigä ***tiräb qoyilgän*** *yåğåç åyåğını kiyib köçägä çıqib ketdi.* "İkramcan yüklük kenarına dik **koyulan** tahta ayağını giyip sokağa çıktı." **(98 / 2)**

Leytenänt kelib uning kökrägigä årdenni ***taqib qoydi****.* "Teğmen gelip onun gömleğine nişanını **taktı**." **(103 / 3)**

U ården ålgänini ***unutib qoygän edi****.* "O nişan aldığını **unutmuştu**." **(108 / 7)**

Gändirägläb äyvån åldigä ***terib qoyilgän*** *ğıştgä yånbåşi bilän yıqıldi.* "Sendeleyip eyvan önüne **dizilen** tuğlanın yanına yığıldı." **(110 / 10)**

Ertäläb u ***bekitib qoygän*** *cåydän Tursunbåyning bir yärim åy burun yåzgän Xatini ålib dälägä çıqib ketdi–dä, såy boyigä tüşib yığläy–yığläy yänä oqib çıqdi.* "Sabahleyin o, **gizlediği** yerden Tursunbay'ın bir buçuk ay önce yazdığı mektubu alıp kıra çıktı ve vadi boyunca inip ağlaya ağlaya tekrar okudu." **(118 / 4)**

—Bizning eşikkä äytib ötib ketsäng, mehmån kelärmiş, ***täyyårlik körib qoysin****.* "—Bizim kapıya seslenip geçsen, misafir gelecekmiş, **hazırlık yapsın**." **(125 / 4)**

Yaxşi yigit ekänsän, ***yålğizlätib qoymäymiz****.* "İyi bir delikanlısın, **yalnız başına bırakmayız**." **(132 / 2)**

U mäğrur, uni åyåq uçidä körsätädigän, körkigä binå qoygän Tursunbåyning yürägigä ot täşlämåqçi, uning ***közini åçib qoymåqçi edi****.* "O mağrur, onu önemsemeyen, gönlünde taht kuran Tursunbay'ın yüreğine ateş düşürmek, onun **gözünü açmak istiyordu**." **(142 / 5)**

Bu şum xabär Zebixånni tämåmän ***esänkirätib qoydi****.* "Bu uğursuz haber Zebihan'ı tamamen **şaşkına çevirmişti**." **(151 / 2)**

Ägär xåtini xuvilläb yåtgän üydä bir özi qålsä ***iç–etini yeb qoyädi****.* "Eğer karısı in cin top oynayan evde tek başına kalsa **içi içini yerdi**." **(153 / 3)**

Hättå bolğusi kelin neçänçi tüfli kiyişini bilmäsä häm, påşnäsi bäländ tüflilärdän häm üç–törttäsini ***ålib qoygän****.* "Hatta olacak gelinin kaç numara ayakkabı giydiğini bilmese de, ökçesi yüksek ayakkabılardan da üç–dört tane **alıp koymuş**." **(154 / 4)**

U täxmåndän körpä, yäkändåz ålib, sandıq åstigä ***täxläb qoygän*** *yängiginä şålçäni tårtib äyvångä ålib çıqdi.* "O yüklükten yorgan, uzun minder alıp, sandık altına **düzgünce yığılan** yenice küçük halıyı kucaklayıp eyvana getirdi." **(156 / 3)**

Arävädän çıqarilgän åtlär tütün aççığıdän bezåvtä bolib, båşlärini oqtın–oqtın ***silkitib qoyişädi****.* "Arabadan çıkarılan atlar duman kokusundan rahatsız olup, başlarını ara sıra **sallıyorlardı**." **(163 / 4)**

Oşängäçä mänä şu küygän toqaydä şudgår åçib ***taxt qılib qoyişimiz keräk****.* "O zamana kadar işte bu yanan kamışlıkta tarla açıp **hazırlamalıyız**." **(167 / 7)**

Kälişini häm ***yuvib qoyärdi****.* "Lastik ayakkabılarını bile **yıkardı**." **(171 / 3)**

Yulduzlär miltiräb turgän çöl keçäsidä Nizåmcån diligä änä şundäy beğubår niyätni ***tugib qoydi (98)****.* "Yıldızların yanıp söndüğü çöl gecesinde Nizamcan gönlüne işte böyle iyi niyeti **dokudu (98)**." **(172 / 2)**

Köm–kök közlärini oynätib turgän Toppånçä pålvån mıyığıdä ***külib qoydi****:* "Masmavi gözlerini oynatıp duran Toppança pehlivan bıyık altından **güldü**:" **(177 / 3)**

Nizåmcån kåsägä qåşıq sålärkän, åşpäz åldidä dästurxångä orälgän tåğåräni åçäyåtgän Zebigä bir ***qaräb qoydi.*** "Nizamcan kâseye kaşığı daldırırken, aşçı önünde sofraya sarılan leğeni açan Zebi'ye bir **bakış attı**." **(184 / 5)**

Sälkäm bir såtıx yerni qandäy qılib ***ağdärib qoygänini*** *sezmäy qåldi.* "Hemen hemen bir satıh toprağı nasıl olup da **işlediğini** fark etmedi." **(189 / 2)**

İkråmcån priyåmnikdä faqat frånt xabärlärini eşitişgäginä ruxsät berär, kåntsert päytidä Nizåmcånning qolidän ålib ***oçirib qoyär edi****.* "İkramcan radyoda sadece cephe haberlerini dinlemeye izin veriyor, konser zamanında Nizamcan'ın elinden alıp **kapatıyordu**." **(191 / 4)**

Keyin oyläb turib ***qoşib qoydi.*** "Sonra düşündü ve **ekledi**." **(193 / 1)**

Qurål uşlålmägänlärgä häm iş tåpilyäpti!» deyä ***piçirläb qoydi.*** "Silah tutmayanlara da iş bulunuyor!" diye **fısıldadı**." **(194 / 1)**

*U årqasigä ögirilib, xåtinigä **qol silkib qoydi**.* “O arkasına dönüp, karısına **el salladı**” **(196 / 1)**

*Ånä tåkçädägi qutiçädän İkråmcånning ustäräsini, åynäkçäni ålib çıråq åldigä **keltirib qoydi**.* “Anne raftaki kutucuktan İkramcan’ın usturasını, aynasını alıp yağ lambasının önüne **getirip koydu**.” **(203 / 4)**

*U İkråmcånning qolini sıqib körişärkän, mänåli **ilcäyib qoydi**.* “O İkramcan’ın elini sıkıp selamlarken, manalı manalı **gülümsedi**.” **(210 / 2)**

*Faqat erinçåq xoråzlärginä här zämåndä ålis–ålislärdän **åvåz berib qoyişädi**.* “Sadece uyuşuk horozlar her zamanki gibi uzaklarda **ötüyorlardı**.” **(213 / 8)**

*Qåq yärim keçädä uyğånämän–dä, tå ådämlär uyqudän turişgünçä bir–ikki såtıx yerni **ağdärib qoyämän**.* “Tam gece yarısı uyanıyorum, ta insanlar uykudan uyanıncaya kadar bir–iki satıh toprağı **çapalıyorum**.” **(218 / 1)**

*Zebixån bähår yåmğırläri çäng, ğubårlärini yuvib **tåp–tåzä qılib qoygän** qumgä otirib åldi.* “Zebihan bahar yağmurlarının tozlarını, kirlerini yıkayıp **tertemiz yaptığı** kuma oturdu.” **(221 / 2)**

*Ulär bu nåtäniş båläning kimligini **bilib qoyişläri keräk edi**.* “Onların, bu yabancı çocuğun kim olduğunu **bilmeleri gerekiyordu**.” **(222 / 1)**

*Bålälärning qıy–çuvi, xåtinlärning baqırib–çaqırişläri bu cim–cit toqayzårgä mähällä **tüsini berib qoydi**.* “Çocukların gürültüsü, kadınların bağırış çağırışları bu sessiz kamışlığa mahalle **görünüşü vermişti.**” **(226 / 2)**

*—Äytdim–kü, påççä, ustäsi şu kişi deb, — Zebixån şundäy dedi–yü, Nizåmcångä mänåli **külib qoydi**.* “—Söyledim ya enişte, ustası bu kişi diye, – Zebihan böyle dedi ve Nizamcan’a bakıp manalı manalı **güldü**.” **(228 / 7)**

*Bir örim såçni emäs, tolğanib turgän ilånni uşläyåtgändek ehtiyåtlik bilän uşlädi–dä, ästä yelkäsidän åşirib årqasigä **täşläb qoydi**.* “Bir örgü saçı değil, dolanmış yılanı yakalıyor gibi dikkatle tuttu ve yavaşça omzundan geçirip arkasına **bırakıp koydu**.” **(232 / 1)**

Bu yerdä här küni ertäläb çådirdägi fånärlärni ålib çıqib tål şåxigä ***ilib qoyiş*** *ådät tüsigä kirib qålgän edi.* “Burada her sabah çadırdaki fenerleri götürüp söğüt dalına **koymak** alışkanlık haline gelmişti.” **(236 / 6)**

Nizåmcån Zebixångä tikilib turib, uning qåp–qårä qåşlärigä, ***quyib qoygändek*** *kelişimli qåmätigä mähliyå bolib qåldi.* “Nizamcan Zebihan’a gözlerini dikip, onun kapkara kaşlarına, **kalıptan çıkmış gibi** gelişmiş endamına büyülendi.” **(239 / 2)**

—Ulärni xafä qılädigän birån iş ***qılib qoydingizmi****?* “—Onları üzecek bir iş mi **yaptınız**?” **(241 / 1)**

Tåğa kärtäni yänä täxläb yånigä ***sålib qoydi****.* “Dayı haritayı düzgünce katlayıp cebine **koydu**.” **(249 / 8)**

Ulär ketişäyåtgänidä päkänä boyli kişi Nizåmcånning åldigä kelib yelkäsigä ***qåqib qoydi****.* “Onlar gittiklerinde bodur kişi Nizamcan’ın yanına gelip omzuna **vurdu**.” **(250 / 1)**

Zebi qamiş üstidä yåtgän fufäykäni ålib yigitning yelkäsigä ***täşläb qoydi****.* “Zebi kamış üstünde duran gömleğini alıp delikanlının omzuna **koydu**.” **(258 / 3)**

—Axir ikki märtä åvqat ***keltirib qoygändim****–kü.* “—Sonra iki kez yemek **getirip koymuştum** ya.” **(263 / 3)**

Çål şundäy deb belbåqqa tügilgän tåğåräçäni ***surib qoydi***. “İhtiyar böyle deyip kuşağına düğümlenmiş küçük kabı **çıkarıp koydu**.” **(273 / 3)**

*Xocä mähälläd*ägi käbåbçi bålägä ***täyinläb qoygänmän****, süyäk berädi*. “Hoca mahallesindeki kebapçı çocuğu **tembihledim**, kemik verecek.” **(277 / 1)**

Dildår taxmåndän körpä ålib üstigä ***yåpib qoydi****.* “Dildar yüklükten yorgan alıp üstüne **örttü**.” **(286 / 1)**

Ädålät ånäsigä zärdä qıläyåtgändek ornidän turmäy bir yelkäsini qattıq ***silkib qoydi****.* “Adalet annesine öfkelenmiş gibi yerinden kalkmadan bir omuzlarını sertçe **silkti**.” **(295 / 8)**

Qoymäyåtibdi, bir balå qılib ***dådini berib qoy****, deb äytdim–kü!* “Bırakmıyor, bir çaresini bulup **ağzının payını ver**, diye söylemiştim ya!” **(296 / 6)**

*İlâci bolsä bittä qıyıqdä bådring häm ålä ketişni **diligä tügib qoydi**.* “İmkânı olsa bir kuşağa sarıp salatalık da götürmeyi **içinden geçirmişti**.” **(300 / 4)**

*Bundän bir yärim yillärçä muqaddäm İnåyät åqsåqål taqıqlängän mål bilän qolgä tüşib qåldi–yü, militsiyä **målini ålib qoydi**.* “Bundan yaklaşık bir buçuk yıl önce İnayet aksakal kaçak mal ile yakalandı, polis **malına el koydu**.” **(301 / 1)**

*—Bir emäs, ikkitä oğlimni Vätän üçün **qurbån berib qoygänmän**.* “—Bir değil, iki tane oğlumu vatan için **feda ettim**.” **(304 / 4)**

*Senlär bu yerdä xåtinläringning issıqqınä qoynidä mäzzä qılib yåtibsänlär, mening båläm senlär üçün **cånini berib qoyipti**.* “Sizler burada karılarınızın sıcacık koynunda rahatsınız, benim yavrum sizler için **canını verdi**.” **(305 / 1)**

*—Yänglişib biråntä täŋgäni kissänggä **sålib qoygäning yoqmi**?* “—Yanılıp bir tane tengeyi cebine **atmadın değil mi**? **(307 / 1)**

*Xådä **üyib qoyilgän** cåyning åldidä ådämlär todälänib nimädir qılişyäpti.* “Tomruk **yığılan** yerin önünde insanlar toplanıp bir şeyler yapıyorlardı.” **(312 / 1)**

*Här qandäy äyyårgä bir såddälik kifåyä qılädi, degändek bittä såddälik bilän Risålät sirni **båy berib qoydi**.* “Her kurnazlığa bir saflık yeterdi, dermiş gibi bir saflıkla Risalet sırrı **ele verdi**.” **(314 / 9)**

*—Eşitsin, eşitib sening kimligingni **bilib qoyişsin**.* “—Duysun, duyup senin nasıl biri olduğunu **öğrensinler**.” **(317 / 5)**

*Äzån päytläridä turib, tå bärg åftåbdä ilib qålmäsdän kesib, işigä çıqqunçä **taxt qılib qoyärdi**.* “Ezan zamanında kalkıp, ta yaprak güneşte ısınmadan kesip, işe çıkana kadar **düzeltip koyardı**.” **(320 / 1)**

*Hämmä özigä imårät üçün cåy ålib, ğişt **terib tikläb qoygändä** bu ådäm heç närsä qılmädi.* “Herkes kendine bina için yer alıp, tuğla **örerken** bu adam hiçbir şey yapmadı.” **(322 / 2)**

*Ådämning cåni polätdän qattıq, deb şuni äytärkänlär–dä, deb **dilidän ötkäzib qoyådi**.* “İnsanın canı çelikten de sağlam dedikleri buymuş, diye **içinden geçirdi**.” **(323 / 2)**

*Zebixån kökät üstigä qåğåzgä oråqlik ikki kilåçä örikni **yåzib qoydi.*** “Zebihan yeşillik üzerine kâğıda sarılı iki kilo kadar kayısı **serdi**.” **(327 / 7)**

*Sirli gäp bolmäsä, şundåq **äytib qoyävering**.* “Gizli bir şey değilse, böyle **söyleyiver**.” **(329 / 5)**

*Toppånçä pålvån gärdänini qaşib ungä mänåli **qaräb qoydi**.* “Toppançe pehlivan ensesini kaşıyıp ona manalı **baktı**.” **(333 / 9)**

*Nizåmcån änä şulärni esläb **külib qoydi**.* “Nizamcan işte bunları düşünüp **güldü**.” **(336 / 2)**

*Şåfyår äkkümülyätår otirib qålmäsin, deb tåkini **üzib qoygän edi**.* “Şoför akümülatör bitmesin, diye kablosunu **çıkarmıştı**.” **(339 / 6)**

*Gändiräkläb bårib bålälärni kötärib özimiz källäkläb ålgän tut tepäsigä **çıqazib qoyäverdi**.* “Sendeleyerek çocukları kaldırıp budadığımız dut tepesine çıkartıp **koyuverdi**.” **(341 / 1)**

*Bundä kümüş şämdåndän tårtib, cuft–cuft qılib **båğläb qoyilgän** qåräköl terigäçä, yäşik–yäşik kir såvundän tårtib, yüztä–yüztä qılib båyängän täg çärmgäçä bår edi **(200)**.* “Böyle gümüş şamdan çekip, çift çift **bağlayıp koyulmuş** astragan derisine kadar, kutu kutu çamaşır sabunundan tut, yüzer yüzer bağlanan alt köseleye kadar her şey vardı **(200)**.” **(346 / 3)**

*Faqat çayån çaqqan cåyning orni här zämån **ciz etib qoyärdi**, xålås.* “Ama akrebin soktuğu yeri her zaman **cız ediyordu**, sadece.” **(351 / 6)**

*Uni **tinçitib qoydingmi**?* “Onu **yatıştırdın** mı?” **(352 / 9)**

*Şålçä üstigä körpäçä sålinib, pätnisdägi nån, qand, turşäk üstigä såçıq **yåpib qoyilgän edi**.* “Küçük halı üzerinde yorgan serip, tepsideki ekmek, şeker, kayısı kurusu üstüne havlu **koyulmuştu**.” **(354 / 4)**

*Båläsi uni **turğazib qoymädi**.* “Yavrusu onu **kaldırmadı**.” **(364 / 1)**

*İkråmcån özini **yoqatib qoydi**.* “İkramcan kendini **kaybetti**.” **(365 / 5)**

*Cävåb ornigä yelkäsini **uçirib qoydi**.* “Cevap yerine omzunu **kaldırdı**.” **(369 / 12)**

*İçigä sengä häm xat **sålib qoygän ekän**.* "İçine sana da mektup **yazıp koymuş**." **(371 / 2)**

*Bålä Dildårning qolidägi oğligä oqräyib **qaräb qoydi**.* "Çocuk Dildar'ın elindeki oğluna dönüp **tehditkâr baktı**." **(381 / 5)**

*Nizåmcån ornidän **turişgä turib qoydi**–kü, uni qandåq qılib uyğåtiş kerägligini bilmäy oylänib qåldi.* "Nizamcan yerinden **kalkmasına kalktı** ama onu nasıl uyandırmak gerektiğini bilmediğinden düşünmeye başladı." **(382 / 1)**

*Tolänbåyning pincigä tıqılib otirgän bålä sekin suğurilib çıqdi–dä, İkråmcånning tålgä **tiräb qoygän** qoltıqtäyåğını ålib qåçdi **(221)**.* "Tolanbay'ın dibine sokulan çocuk yavaşça sıyrıldı ve İkramcan'ın söğüde **dayadığı** koltuk değneğini alıp kaçtı **(221)**." **(383 / 2)**

*—Ämäki, berä qåling, sizni **çärçätib qoyådi**.* "—Amca, verin, sizi **yorar**" **(385 / 2)**

3.1.2.1.2.2.2.11. –(i)b kör–: Özbek Türkçesinde bu birleşik fiil bir iş veya oluşu denemek, bilmek için yerine getirmeyi ifade eder (Şaabdurahmanov–Askarova 1980: 394)

*Dildår toğridä **oyläb körmägän edi**.* "Dildar bu açıdan **düşünmemişti**." **(34 / 6)**

*Åtägä u sävlätli **kåmändirlärdek bolib körinärdi**.* "Babaya o dışarıdan haşmetli **komutanlar gibi görünüyordu**." **(71 / 5)**

*Toqay åräsigä sukilib kirgän qumlikdän otişgäç, ålisdä häli bärg yåzmägan däräxtning növdäläri çuväläşgän qızğımtır **ipdek bolib körindi**.* "Kamışlık içine karışan kumluktan geçince, uzakta hâlâ yaprak açmamış ağacın filizleri, düğümlenmiş kırmızımsı **ip gibi göründü**." **(80 / 7)**

*İkråmcån uning peşänäsigä **qolini qåyib kördi**.* "İkramcan onun alnına **elini koydu**." **(87 / 8)**

*Prävleniyedä otirib **xåmçot qılib kördik**.* "Yönetimde oturup **kaba hesap yaptık.**" **(104 / 4)**

*Yığlärdi–yu, bu bedävå därddän qutiliş ilåcini häm **qıdirib körärdi**.* “Ağlıyordu ya, bu devasız dertten kurtuluş çaresini de **arıyordu**.” **(115 / 2)**

*İkråmcån bu yåğåçlärdän qançäy täxtä tildiriş mümkinligini **çämäläb kördi**.* “İkramcan bu ağaçlardan ne kadar tahta kestirmesi gerektiğini **tahmin etti**.” **(126 / 1)**

*Dürüstråq **oyläb kördingiz**? “*İyice **düşündünüz mü?” (129 / 3)**

*Buni yaxşiläb **oyläb körişimiz keräk**.* “Bunu iyice **düşünmemiz gerek**.” **(132 / 2)**

*—**Urinib körämiz**, åqsåqål.* “—Çok **çabalayacağız**, aksakal.” **(168 / 1)**

*U nåmälum yigit gåh äfsånäviy pählävån, gåh Tursunbåydek **nåmärd bolib körinärdi**.* “O bilinmeyen delikanlı kâh efsanevi pehlivan, kâh Tursunbay gibi namert **görünüyordu**.” **(215 / 3)**

*U özi bilän bolib bu toğridä sirä **oyläb körmägän edi**.* “O kendi başına kalıp bu konuda hiç **düşünmemişti**.” **(223 / 1)**

*Bålä uni tüzükråq **oyläb körişgä** qoymädi.* “Çocuk onun doğru düzgün **düşününmesine fırsat vermedi.**” **(228 / 5)**

*Qårånğı çöl fånidä u xuddi ertäklärdä täsvirlängän älläqandäy **färiştälärgä oxşäb körinärdi**.* “Karanlık çöl arkasında o sanki masallarda tasvir edilen **melekler gibi görünüyordu**.” **(239 / 2)**

*Ulärning här ikkåvi häm åtdän tüşib ävväl Tåğa bilän, keyin İkråmcån bilän **qol ålib körişişdi**.* “Onların her ikisi de attan inip önce Dayı ile sonra İkramcan ile el sıkıştı.” **(247 / 4)**

*Qırğızçä qalpåq kiygäni qamçi dästäsini ağdärilgän **yergä suqib kördi**.* “Kırgız kalpağı giyen, kamçısının sapını sürülmüş **toprağa sapladı**.” **(248 / 6)**

*Şu tåpdä uning közigä bu nåtäniş bålä nihåyätdä bädbäşärä, nihåyätdä **yåvuz bolib körindi**.* “O anda onun gözüne bu yabancı çocuk çok daha çirkin, çok daha **acımasız olarak göründü**.” **(257 / 3)**

*Dildår yänä çıråqqa yaqın kelib uni **oqişgä urinib kördi**.* “Dildar yine gaz lambasına yaklaştırıp onu **okumaya çalıştı**.” **(288 / 3)**

*Sekin uni gäpgä **sålib körmåqçi boldi**.* “Yavaşça onu **konuşturmak istedi.**” **(291 / 6)**

*Nizåmcån åpäsining gäpni burib ketgänidän häyrån bolib uni **toxtätişgä urinib kördi** hämki bolmädi.* “Nizamcan ablasının lafı kıvırmasına şaşırıp onu **durdurmaya çalıştı** ama olmadı.” **(314 / 11)**

*Demäk, häli örik såtib ketgän, Zebixångä såvuq qarägän, İkråmcån ämäki bilän ğıcilläşgän, imårätning **devårini uşläb körgän** dädäsi ekän–dä!* “Demek, demin kayısı satan, Zebihan’a kötü bakan, İkramcan amca ile kavga eden, binanın **duvarını tutan** babasıymış!” **(331 / 4)**

*Nizåmcån ornigä çözilär ekän, İkråmcånning gäplärini yänä bir märtä tänäsigä **oyläb kördi**.* “Nizamcan yerine uzanırken, İkramcan’ın sözlerini yine bir kez bütünüyle düşünüyordu.” **(353 / 4)**

*—Endi bu mäsälädä häm çuqurråq **oyläb köriş** keräkdir.* “—Şimdi bu meselede de derin derin **düşünüp görmek** gerekli.” **(356 / 4)**

3.1.2.1.2.2.2. 12. –(i)b otir–: Özbek Türkçesinde bu birleşik fiil sürekliliği veya esas fiilin anlattığı eylemin amacına ulaşamadığını, onun yapılabilmesine söyleyenin razı olmadığını ifade etmek için kullanılır (Şaabdurahmanov–Askarova 1980: 384).

*U cähl bilän köçä eşkini åçgändä supäni **toldirib otirgän** keksälärni körib toxtädi.* “O kızgınlıkla sokak kapısını açtığında sofayı **dolduran** ihtiyarları görünce durdu.” **(29 / 4)**

*Şiypån åldidä uni Nizåmcån **kütib otirärdi**.* “Kulübe önünde Nizamcan onu **bekliyordu**.” **(36 / 9)**

*Büfetçi ärmäni çål bir çekkädä **mudräb otiribdi**.* “Büfeci Ermeni ihtiyar bir kenarda **uyukluyordu**.” **(38 / 1)**

*Ägär bärmåqläri bütün bolgändä şundäy **qılib otirärmidi**?* “Acaba parmakları tam olsaydı böyle **yapabilir miydi**?” **(41 / 3)**

*Därvåzä åldidä **postingä orälib otirgän** qåråvul çål ungä bir qoğoz tutqazdi:* "Ana kapı önünde **kürküne sarılıp oturan** ihtiyar bekçi ona bir kâğıt tutuşturdu ve:" **(43 / 1)**

*Nizåmcån åpäsining gäplärini çin **yüräkdän eşitib otirärdi**.* "Nizamcan ablasının sözlerini içten **dinliyordu**." **(48 / 2)**

*Devårläri nuräb qålgän håvlining küngäy tåmånidägi äyvåndä keksägidä bir xåtin kämzuligä **tügmä qadäb otiribdi**.* "Duvarları çürüyen avlunun güney tarafındaki eyvanda yaşlıca bir kadın yeleğine **düğme dikiyordu**." **(60 / 1)**

*Zirillämägä kelgän päytläridä İkråmcånni **çäqırtirib otirmäy**, özi toppä–toğri eşikni åçib kirib keläverärdi.* "Zırıllama'ya geldiği zamanlarda İkramcan'ı **çağırtmaz**, kendi çat kapı geliverirdi." **(64 / 1)**

*Keyin därd–äläm bilän sorigä **kelib otirdi**.* "Sonra hüzünle çardağa **gelip oturdu**." **(65 / 1)**

*—Tåğa, –dedi **çåy qåyib otirgän** Ümmätäli Räyimberdigä qaräb – keçä Åtä kelgän ekänlär.* —Dayı, – dedi, **çay koyan** Ümmetali Rayımberdi'ye bakıp, – gece Ata gelmiş." **(67 / 11)**

*Er–xåtin çåyni mäydälib şu bir–ikki yıl içidä bolib ötgän våqeälärni **gäpläşib otirişdi**.* "Karı–koca çayını yudumlayıp, bu bir iki yıl içinde olup biten olayları **konuşuyorlardı**." **(71 / 7)**

*Keyin İkråmcån äyvångä kelib bir qoligä **tirälib otirdi**.* "Sonra İkramcan eyvana bir eline **dayayarak oturdu**." **(72 / 7)**

*Döngdä çäkmånini yelkäsigä **täşläb otirgän** ådämdek turgän vähimäli burgut beåzår qanåt silkib, huddi suvdä süzäyåtgändek tik åsmångä kötärildi.* "Tümsekte hırkasını omzuna **atan** adam gibi duran heybetli kartal, yavaş yavaş kanat çırparak, sanki suda yüzermiş gibi sarp göğe doğru yükseldi. **(77 / 4)**

*Tåğa **oyläb otirmäy** cävåb qıldi:* "Dayı **düşünmeden** cevap verdi:" **(79 / 8)**

*Äncån tåmångä mäşinä bolib qålärmikän, deb **kütib otiribmän**.* "Encan'a doğru araba bulunur mu, diye **bekliyorum**." **(87 / 3)**

*—Güzärdägi sämåvär sorisidä **ğaribginä bolib otirgän ekän**.* "—Çarşıdaki çayhanenin çardağında **biraz garip oturuyordu**." **(90 / 5)**

*Keçä İkråmcån uni sämåvär sorisidä **ğucänäk bolib otirgändä** ålib kelgänini esläyålmäydi.* "Gece İkramcan'ın onu çayhane çardağında **büzülüp otururken** getirdiğini hatırlayamıyordu." **(94 / 5)**

*U Tåğaning åldigä **kelib otirärkän**, üzr sorägändek qolini köksigä qoyib, nimädir dedi.* "O, Dayı'nın önüne **gelip otururken**, özür diler gibi elini göğsüne koyup, bir şeyler dedi." **(100 / 5)**

*Şålçä yåzilmägän yäydåq soridä **çåy içib otirgänlär** åldidän ötib içkärigä kiräyåtgän edi, ğäläti bir gäp eşitib toxtädi.* "Halı serilmeyen çıplak çardakta **çay içenlerin** yanından geçip içeriye girecekti, garip bir söz işitip durdu." **(106 / 3)**

*Äyvåndä Cännät xålä bilän Nizåmcån **gäpläşib otirişärdi**.* "Eyvanda Cennet teyze ile Nizamcan **konuşuyorlardı**." **(109 / 8)**

*Uning közigä håvlisidän çıqålmäy **ğaribginä bolib otirgän** İkråmcån körinib ketdi **(63)**.* "Onun gözünün önüne avlusundan çıkamadan **çaresizce oturan** İkramcan geliyordu **(63)**." **(113 / 1)**

*İkråmcån ketmånni çetgä åtib cåyigä **bårib otirdi**.* "İkramcan çapayı kenara atıp yerine **gidip oturdu**." **(116 / 6)**

*Äväl sändäl üstidä **yüzini päncäläri åräsigä ålib otirgän** İkråmcångä, supä åldidä tik turgän Nizåmcångä, devårgä qapişib surätgä tikilib qålgän Cännät xålägä qaräb nimä qılişini bilmäy qåldi.* "Önce sandal üstünde **yüzünü avuçlarının arasına alan** İkramcan'a, sofa önünde ayakta dikilen Nizamcan'a, duvara yapışarak resme gözlerini diken Cennet teyzeye bakıp ne yapacağını şaşırdı." **(118 / 2)**

*Räyimberdi Tåğa Ümmätälining üyidä håfızlärning xånişigä qulåq sålib tizzäsigä urib **tebränib otirärdi**.* "Rayımberdi dayı Ümmetali'nin evindeki hafızların okumalarına kulak verip dizine vurup **sallanarak oturuyordu**." **(120 / 6)**

*Håzir u küy mäqåmigä **tebränib otirärkän** iç–içidän ezilib oğlini oylärdi.* "Şimdi o ezgi makamında **sallanarak otururken**, içi içini yiyip oğlunu düşünüyordu." **(121 / 2)**

U nimänidir unutgändek bärmâğı bilän stolni ***çertib otirärdi***. "O bir şey unutmuş gibi parmağı ile masaya **fiske vuruyordu**." **(125 / 2)**

İkrâmcân bir çekkädä ***ğärib bolib otirgän*** *Nizâmcângä qarädi:* "İkramcan bir kenarda **biçare oturan** Nizamcan'a döndü:" **(130 / 3)**

Zirillämägä şu väcâhätdä kirib bârişdän istihâlä qılib, yol çetidägi terâk tägigä ***kelib otirdi***. "Zırıllamaya bu halde girmekten endişe edip, yol kenarındaki kavak altına **gelip oturdu**." **(146 / 1)**

—Çâräktä tâmâşägä âdäm ***yığib otiribsänmi****?* "—Yarım temsile mi insanları **topluyorsunuz**?" **(148 / 10)**

Hâzir köçäning ikki betigä tizilib turgän, sämâvär sorisini ***toldirib otirgän*** *kişilärni körib häyrân boldi.* "Şimdi sokağın iki tarafına dizilen, kahve çardağını **dolduran** insanları görünce şaşırdı." **(158 / 6)**

Nizâmcân ikkälä börini âyâğıdän südräb kelgändä qatâr pälätkälär âldidä üç–tört kişi ***bârdân toqib otirärdi***. "Nizamcan iki kurdu ayağından sürükleyip geldiğinde sıra çadırlar önünde üç–dört kişi **hasır dokuyordu**." **(165 / 3)**

Keç kirib, qârângılik bâşlängändä hämmä cäm bolib, kättä çâdir içidä, tâşfânär yâruğıdä çâyxorlik qılib, u yâq–bu yâqdän ***gäpläşib otirärdi***. "Akşam olup, karanlık bastırdığında herkes toplanıp, büyük çadır içinde, taş fener ışığında çay içip, havadan sudan **konuşuyordu**." **(166 / 3)**

Uning gäplärigä cim ***qulâq sâlib otirgän*** *Tolänbây cävâb berdi*: "Onun sözlerini sessizce **dinleyen** Tolanbay cevap verdi:" **(167 / 8)**

Öz bâläsi bolgänidä ***iltimâs qılib otirärmidi****?* "Kendi çocuğu olsaydı **ayrıcalık yaptırır mıydı**?" **(180 / 2)**

İkrâmcân heç kimgä äräläşmäy, bir çekkädä ***bâş egib otirärdi***. "İkramcan hiç kimseye karışmadan, bir kenarda **başını eğerek oturuyordu**." **(182 / 1)**

Rändälänmägän täxtädän yäsälgän âmânät uzun stâl ätrâfidä kişilär ***çaqçaqläşib otirişibdi***. "Rendelenmeyen tahtadan yapılan iğreti masa etrafında insanlar **sohbet ediyorlardı**." **(184 / 2)**

Zebixån hämån ungä qarämäs, muştini iyägigä tiräb öng qolidägi qamişni yergä ***urib otirärdi****.* “Zebihan hâlâ ona bakmıyor, yumruğunu çenesine dayayıp sağ elindeki kamışı yere **vuruyordu**.” **(185 / 5)**

Blindäcdä «Ällå! Ällå!» ***qılib otirgän*** *älåqaçigä körsätgän edim, öçirib berdi.* “İstihkâmda «Alo! Alo!» **deyip duran** santralciye göstermiştim, kapatıverdi.” **(193 / 1)**

Ånä uning üstigä körpä täşläb båş tåmånigä tiz çökkäniçä yüräginä bir dünyå täşviş bilän kiprik qåqmäy ***tikilib otiräverdi****.* “Anne onun üstüne yorgan örtüp baş tarafına diz çökünce yüreğinde bir sürü kaygı ile gözlerini kırpmadan **bakıyordu**.” **(204 / 4)**

İkråmcån ***ikkilänib otirmäy****, cävåb berdi*: “İkramcan **tereddüt etmeden**, cevap verdi:” **(206 / 2)**

Yol çetidägi skämeykädä bir çål bilän kämpir harbiy fårmä kiygän yigitgä ***termilib otirişibdi****.* “Yol kenarındaki sırada bir yaşlı adam ile yaşlı kadın askeri üniforma giyen delikanlıya gözlerini **dikip oturuyorlardı**.” **(207 / 4)**

Mänä, bugün Zebixån ådätiçä tång qårånğisidä turib sähär şämålidä tebränäyåtgän tål åldidän ötärkän, soridä ikki tizzäsini quçåqläb, ålis boşlıqlärgä ***tikilib otirgän*** *Nizåmcångä ropärä kelib qåldi.* “İşte, bugün Zebihan her zamanki gibi tan karanlığında kalkıp seher rüzgârında sallanan söğüt altından geçerken, çardakta iki dizini kucaklayıp, uzak boşluklara **gözlerini dikerek oturan** Nizamcan ile karşı karşıya geldi.” **(216 / 3)**

Keçäsi İkråmcånning radiosini ortägä qåyib ällä–pällägäçä ***eşitib otirişdi****.* “Geceleyin İkramcan’ın radyosunu ortaya koyup geç vakitlere kadar dinlediler.” **(235 / 9)**

Tåğa bilän ***gäpläşib otiribdilär****.* “Dayı ile **konuşuyor**.” **(237 / 3)**

Cännät xålä oçåq åldidä båltä bilän ***otin mäydäläb otirgän ekän***. “Cennet teyze ocak önünde balta ile **odun kırıyordu**.” **(245 / 8)**

U här küni toqay kezib qamişlär åräsidän işläyåtgän hämqışlåqlärini ***körib otirädi***. "O her gün kamışlığı gezerek, kamışlar arasında çalışan köylüleri **görüyordu**." **(252 / 3)**

Dildår äyvåndä, belänçäkdä uxläb qålgän båläsi yånidä ***kitåb oqib otirärdi***. "Dildar eyvanda, salıncakta uyuyakalan yavrusunun yanında **kitap okuyordu**." **(272 / 8)**

Özi åyåq tåmåndä uning piş–piş uxläşigä ***qaräb otirärdi***. "Kendi ayak tarafında onun mışıl mışıl uyumasını **seyrediyordu**." **(286 / 1)**

Båyädän beri ***pıqilläb yığläb otirgän*** *Ädålät birdän hiringläb külib yubårdi*. "Uzun zamandır **hıçkırarak ağlayan** Adalet birden kıkır kıkır gülmeye başladı." **(295 / 11)**

Tål tägidägi soridä ***gürüngläşib otirgänlärning*** *åldigä bårmäydi*. "Söğüt altındaki çardakta **sohbet ederek oturanların** yanına gitmiyordu." **(322 / 3)**

Ulär älbättä båläläridän kelgän xatni oqışädi, uruşdän, ålingän şähärdän ***gäpläşib otirişädi***. "Onlar mutlaka çocuklarından gelen mektupları okuyup, savaşta ele geçirilen şehirlerden **konuşuyorlardı**." **(323 / 1)**

Häzil–häzil bilän, unçä ***urintirib otirmäy, oylätib otirmäy*** *åğzidän çıqdi ketdi* ***(190)***. "Şakayla, o kadar **düşünüp taşınmadan** ağzından çıkıverdi **(190)**." **(330 / 1)**

Çådir åldidä ***kök çåy içib otirgän*** *İkråmcån häm båş kötärib häsrätli båqdi–dä:* "Çadır yanında **yeşil çay içerek oturan** İkramcan da başını kaldırıp dertli baktı ve:" **(331 / 2)**

Oyläb–netib otirmäy *qışlåq täräfgä qaräb yürä båşlädi.* "**Düşünüp taşınmadan** köy tarafına doğru yürümeye başladı." **(342 / 5)**

Nizåmcån ulärning gäplärigä cimginä ***qulåq sålib otiräverdi***. "Nizamcan onların konuşmalarını sessizce **dinliyordu**." **(343 / 3)**

Åqsåqålning cäzäväsi tutib kleyånkä dästurxångä tügilgän bir nimäni ålib ***çonqayib otirib*** *yeçdi–dä, içidän yüz somliklärni ålib båşidän åşirib såçäverdi.* "Aksakalın aklı başından gidip muşamba sofraya düğümlenen bir şeyi alıp **çömelerek** açtı ve içinden yüz somlukları alarak başından aşağı saçıverdi." **(346 / 5)**

*Håcätxånälär åldidä kesäk **uşätib otirib**, birårlärning qoligä suv **(201)** quyib tåpgänmän.* “Tuvaletler önünde kesek **ufalayıp**, birilerinin eline su **(201)** döktüm.” **(348 / 5)**

*İkkåvi şu köyi änçä vaqtgäçä bir–birigä **moltiräb qaräb otirişdi**.* “İkisi bu halde uzun süre birbirlerine **hüzünlenerek baktı**.” **(351 / 2)**

*İkråmcån uni körib, ulär änçädän beri **kütib otirgän ekän**, deb oylädi.* “İkramcan onu görünce, onlar çoktan beri **bekliyormuş**, diye düşündü.” **(354 / 4)**

*Ämmå özi soridä yägånä tizzäsini quçåqlägäniçä mäşinägä çıqayåtgänlärgä **qaräb otiräverdi**.* “Ama kendi çardakta tek dizini kucaklayıp arabaya çıkanlara **bakıyordu**.” **(358 / 6)**

*Nizåmcån mäşinä tå qamişlär åräsigä **(208)** kirgünçä soridä **telbägä oxşäb otirgän** İkråmcåndän közini üzmädi.* “Nizamcan araba ta kamışlar arasında **(208)** kayboluncaya kadar çardakta **deliye dönen** İkramcan’dan gözünü ayırmadı.” **(360 / 2)**

*Tursunbåy båşini egib yerdän çöp ålib **tişläb otiräverdi**.* “Tursunbay başını eğip yerden çöp alarak **ısırmaya başladı**.” **(365 / 2)**

*Tolänbåyning **pincigä tıqılib otirgän** bålä sekin suğurilib çıqdi–dä, İkråmcånning tålgä tiräb qoygän qoltıqtäyåğını ålib qåçdi **(221)**.* “Tolanbay’ın **dibine sokulan** çocuk yavaşça sıyrıldı ve İkramcan’ın söğüde dayadığı koltuk değneğini alıp kaçtı **(221)**.” **(383 / 2)**

3.1.2.1.2.2.2.13. –(i)b öt–: Özbek Türkçesinde bu birleşik fiil, öznenin esas fiildeki eyleme özel bir önem verdiğini ifade eder (Şaabdurahmanov–Askarova 1980: 386).

*Qolåğigä tegäy–tegäy deb **uçib ötgän** qaldirğåç årqasidän särğımtir ufqqa qaräb qåläd.* “Kulağına deyecekmişçesine **uçan** kırlangıcın arkasından sarımsı ufka baktı.” **(14 / 4)**

*U çumçuqlär çırqıllägän qayräğåç tägidä särıq tumşuq cocälärini qanåti tägigä ålib yåtgän tåvuqni **qaqalätib ötdi**.* “O serçelerin cıvıldadığı, karaağacın altında sarı gagalı civcivlerini kanadı altına alıp yatan tavuğu **gığıldattı**.” **(15 / 2)**

*Köçädän güpçägiz måy tegmägän ärävä **ğıçilläb ötäyåtgän edi (32)**.* “Sokaktan tekerleği yağlanmamış araba **gıcırdayarak geçiyordu (32)**.” **(60 / 5)**

*Er–xåtin çåyni mäydälib şu bir–ikki yıl içidä **bolib ötgän** våqeälärni gäpläşib otirişdi.* “Karı– koca çayını yudumlayıp, bu bir iki yıl içinde **olup biten** olayları konuşuyorlardı.” **(71 / 7)**

*Åy tåmdän **hätläb ötib** tut såyäsini ärıq boyigä ålib bårib qoydi.* “Ay çatının üstünden **geçip**, dut ağacının gölgesini ark boyuna götürdü.” **(75 / 1)**

*Ertäläb şåşgänidän yåğåç åyåğını kiymäy, qoltıqtäyåğı bilän çıqib ketgän İkråmcån çäp tåmånigä zärb bilän täşläb ärıqdän **hätläb ötdi**.* “Sabahleyin acele ettiğinden tahta ayağını giymeden, koltuk değneği ile çıkan İkramcan sol tarafına ağırlığını verip arktan **atlayarak geçti**.” **(96 / 1)**

*Leytenänt fråntdä nåm çıqargän bir neçä qahrämän Özbek xalqining nåmini **sänäb ötdi**.* “Teğmen cephede nam yapan birkaç kahraman Özbek savaşçının isimini **saydı**.” **(102 / 3)**

*«Xåtinimgä nimä deymän?» degän oy **båşidän yält etib ötdi**–yu, u yåq–bu yåğını tüzätdi.* “«Karıma ne diyeceğim?» düşüncesi **aklından bir anda geçti** ve üstünü başını düzeltti.” **(109 / 7)**

*Hättå bu yerdän åyåq üçidä **yürib ötişäyåtgändek**.* “Hatta buradan ayakucunda **yürüyorlarmış gibi**.” **(114 / 2)**

*Şuning üçün häm ikki gäpning birigä yå bäyt, yå bolmäsä ibrätli bir hikåyät **istirib ötmäsä (80)** köngli cåyigä tüşmäydi.* “Onun için de iki sözünün birine ya beyit, ya da ibret verici bir hikâye **sıkıştırmasa (80)** gönlü rahat etmezdi.” **(142 / 1)**

*İttifåqdåşlärimizning imilläşlärini **kütib ötirmäy** ikkinçi fråntni Yåzyåvåndän åçämiz.* “Müttefiklerimizin oyalamasını **beklemeden** ikinci cepheyi Yazyavan’dan açıyoruz.” **(174 / 1)**

*Bir **körişib ötäy**, deb kirdim*. “Bir **görüşeyim**, diye girdim.” **(210 / 3)**

*Bälåğat åstånäsidän älläqaçån **hätläb ötgän**, birinçi sevgisigä åğu tüşgän bu qız qalbidä pinhåniy ot yånärdi*. “Erginlik eşiğinden **atlayan**, ilk aşkına zehir düşen bu kızın kalbinde gizli bir ateş yanıyordu.” **(215 / 2)**

Såylärdän tap tårtmäy ***keçib ötärdik*** **(162)**. "Vadilerden korkmadan geçerdik **(162)**." **(281 / 1)**

Qaldırğåçlär ungä tegäy–tegäy deb yånidän ***uçib ötişyäpti***. "Kırlangıçlar ona değecekmişçesine yanından **uçuyorlardı**. **(294 / 2)**

Suv oşä yerdän ***säpçib ötyäpti***. "Su oradan **fışkırıyordu**." **(341 / 1)**

Şu päyt Zebixån torsävätdä händäläk, bådring ***ålib ötäyåtgän edi****, Nizåmcån uni toxtätdi:* "O an Zebihan filede kavun, salatalık **götürüyordu**, Nizamcan onu durdurdu:" **(373 / 4)**

Åsmåni zämindä qayçigä oxşäb turnä kärvåni qoy häydägän çopåndek ***qureläb ötyäpti****.* "Gökyüzünde makas şeklinde turna kervanı koyun süren çoban gibi **ses çıkarıyordu**." **(377 / 1)**

Här bir ådäm öz ğämi bilän bolsä, häyåtdän köz yumib ketgänlärgä ümr boyi ***måtäm tutib ötsä****, bu måddiy åläm şu künlärgä yetålärmidi?* "Her insan kendi üzüntüsüyle, hayata gözlerini yumanlara bir ömür boyu **yas tutsa**, bu fani dünya bu günlere ulaşabilir miydi?" **(386 / 3)**

Bol– fiili ile birlikte kullanıldığı zaman hareketin tamamlandığını ifade eder. Bu durumda bol– fiili "ortaya çıkmak", "meydana gelmek" anlamını, *öt–* yardımcı fiili ise bu olayın bittiğini ifade eder (Şaabdurahmanov–Askarova 1980: 386).

Er–xåtin çåyni mäydälib şu bir–ikki yıl içidä ***bolib ötgän*** *våqeälärni gäpläşib otirişdi.* "Karı– koca çayını yudumlayıp, bu bir iki yıl içinde **olup biten** olayları konuşuyorlardı." **(71 / 7)**

3.1.2.1.2.2.2.14. –(i)b sål–: Özbek Türkçesinde bu birleşik fiil, hareketin tamamıyle yerine getirildiğini ifade eder (Tulum 1997: 177)

Yüragidä tolib–tåşgän gäplärni üzil–kesil ***tökib sålmåqçi bolib****, qızni izläb yänä dälä qaräb ketdi.* "Yüreğinde dolup taşan sözleri artık **söylemeye karar verip**, kızı aramaya yine kıra gitti." **(20 / 5)**

Äyvåndän tåğåräçä ålib münkäygäniçä bittä qoymäy ***terib såldi***. "Eyvandan leğen alıp eğilip bir tane koymadan **topladı**." **(272 / 7)**

*—Kesgäni kelişsä **quvläb sål**.* "—Kesmeye gelirlerse **kovala gitsin**." **(279 / 5)**

3.1.2.1.2.2.2.15. –(i)b täşlä–: Özbek Türkçesinde bu birleşik fiil, eylemin tam ve ayrıntılı bir şekilde sonuna kadar geldiğini ve tam olarak yapıldığını ifade eder (Coşkun 2000: 186)

*Şu åqşåm Nizåmcån diligä tügilib yåtgän çigilni **yeçib täşlädi**.* O akşam Nizamcan gönlüne düğümlenen düğümü **söküp attı**." **(23 / 1)**

*U Nizåmcånni kökrägidän **itärib täşlädi**.* "O Nizamcan'ı göğsünden **ittirdi**." **(25 / 5)**

*Bu beår, bu subutsiz qızni åğzigä kelgän älämli gäplär bilän häqårät qılmåqçi, birgä tüşgän surätini közi åldidä burdä–burdä qılib **yırtib täşlämåqçi boldi**.* "Bu utanmaz, bu sözünde durmayan kıza ağzına gelen kötü sözleri söyleyerek hakaret etmek, birlikte çektirdikleri resmi gözü önünde parça parça edip **yırtarak atmak istiyordu**." **(29 / 3)**

*Kürsisi **ålib täşlängän** sändäl çoğıgä qolini tåvläb otirgän çål Nizåmcånning dädäsini yupätärdi:* "Taburesi **alınan** sandal korunda elini ısıtan ihtiyar, Nizamcan'ın babasını avutuyordu." **(46 / 1)**

*Özimni **çäväqkäb täşläsäm** qutulmänmi?* "Kendimi **bıçaklarsam** kurtulur muyum?" **(53 / 7)**

*Våy, mening båläm şunäqa qılsä, şärttä **källäsini üzib täşlärdim**…* "Vay, benim evladım böyle yapsa, açıkça **kellesini uçururdum**…" **(107 / 1)**

*İzlärini **qırib täşläymän**!* "İzlerini **kırıyorum**!" **(116 / 5)**

*Çöntägidän büklängän qåğåz ålib burdä–burdä qılib **yirtib täşlädi**.* "Cebinden katlanmış kâğıdı alıp parça parça **yırtıp attı**." **(120 / 4)**

*U håzir Tursunbåy yäqınigä kelsä, **yumdäläb täşläşgä** åğzigä kelgän sözlär bilän qarğäşgä täyyår edi.* "O şimdi Tursunbay yaklaşırsa, **tırmalamaya,** ağzına geleni söyleyerek beddua etmeye hazırdı." **(146 / 1)**

Åxiri bu nåmärd, åhdini buzgän yigitni qalbidän ***sidirib täşläşgä*** *ähd qıldi.* "Sonra bu namert, sözünü tutmayan delikanlıyı kalbinden **silip atmaya** yemin etti." **(151 / 4)**

Nizåmcån kärnäyini ***ålib täşläb*** *sämåvärni äyvånning påygähigä qoydi, tutäyåtgän çäläsini åtäşküräk bilän ålib ärıqdägi botänä suvgä båtirdi.* "Nizamcan bacasını **çıkarıp** semaveri eyvanın eşiğine getirip koydu, tutuşan odunu maşa ile alıp arktaki pis suya batırdı." **(154 / 6)**

*Biz hämqışlåqläring düş–****(91)****männi Berlingäçä quvib bårişingni, uni öz üyasidä* ***yänçib täşläşingni*** *istäymiz.* "Biz köylülerin, düş–**(91)**manı Berlin'e kadar kovmanı, onu kendi yuvasında **ezip mahvetmeni** istiyoruz." **(160 / 4)**

Tåğani häm ***qıynäb täşläding****, yärämäs bålä.* "Dayı'yı da **zor durumda bıraktın**, alçak çocuk." **(180 / 2)**

Çöl şäbädäsi såçdärini tozğıtävergänidän qız zårdä bilän årqasigä ***åtib täşlärdi****.* "Çöl rüzgârı saçlarını dağıttığından kız güçlükle arkasına **atıyordu**." **(182 / 5)**

—Ålti tänkni ***mäcäqläb täşlägänmiz****.* "—Altı tankı **ezmiştik**." **(192 / 1)**

Tursunbåy ånä gäplärigä pärvå qılmäy uning qollärini boynidän ***ålib täşlädi****–yü, årqasi bilän eşikni tüsdi.* "Tursunbay anne sözlerine aldırmadan ellerini boynundan **aldı** ve arkasından kapıyı kapattı." **(198 / 6)**

Mänä şu yerimdän ***åtib täşläşsinmi****?!* "İşte buramdan **vursunlar** mı?!" **(202 / 6)**

—Cinni bolmä, — uni ***cerkib täşlädi*** *Tåğa.* "—Delirme, – diye **kızdı** ona Dayı." **(209 / 8)**

Vücudini därd ***ğıcimläb täşlägändek*** *bükçäyib, öz köçäsigä burildi.* "Vücuduna **ağrı saplanmış gibi** bükülüp, kendi sokağına döndü." **(213 / 2)**

Zebixån uning zährini cudä tez bädänidän ***sitib çıqarib täşlädi****.* "Zebihan onun zehrini çok çabuk bedeninden **çıkarıp attı**." **(215 / 5)**

—İkkinçi qäytä şu gäpni äytsäng, qulåğingning tägidän şärttä ***üzib täşläymän***. —Bir daha bu sözü söylersen, kulağını tereddüt etmeden dibinden kesip atarım." **(229 / 10)**

Ägär yänä äytsäng värräkni bitkäzmäyåq ***yirtib täşläymän***. "Eğer yine söylersen uçurtmayı daha bitirmeden **yırtıp atarım**." **(230 / 4)**

Çöl şämåli esib qamişzårlärdä uvlädi, qız såçlärini tozğıtdi, büydäläb közlärini, qåşlärini ***berkitib täşlädi***. "Çöl rüzgârı esip kamışlıklarda uğuldadı, kızın saçlarını dağıttı, tırmalayıp gözlerini, kaşlarını **kapattı**." **(242 / 6)**

—Etik tåpib kelmäsäng, åyåqlärimni ***qamiş tilib täşlädi***. "—Çizme bulup gelmezsen, ayaklarımı **kamış kesecek**." **(255 / 8)**

Zebining båşidägi romålini şämål uçiryäpti, boyinlärigä ***oräb täşläyäpti***. "Zebihan'ın başındaki örtüsünü rüzgâr uçuruyor, boynuna **sarıyordu**." **(256 / 7)**

Yäşägändä häm ötmişini tändän bir pärçäsini ***kesib täşlägändek*** *unutib yäşäşi keräk. "*Yaşadığında da geçmişini gövdeden bir parçasını **kesip atmış gibi** unutup yaşamalı." **(283 / 2)**

«*Birgä tüşgän surätimizni* ***yırtib täşlä****!*» "«Birlikte çektirdiğimiz resmimizi **yırtıp at**!»" **(288 / 4)**

Risålät ergä tegib üç båläli bolgändä häm kirlärini bir boxçä qılib ånäsinikigä ***keltirib täşlärdi***. "Risalet evlenip üç çocuğu olduğunda da kirli çamaşırlarını bir bohça yapıp annesine **getirirdi**." **(292 / 6)**

İkråmcån uni uşläb qålmåqçi edi, ***siltäb täşlädi***. "İkramcan onu yakalamak istedi, **itip fırlattı**." **(367 / 7)**

Qamiş häli u yerdän häli bu yerdän qaynäb çıqädi, uni ildizi bilän ***suğurib täşläymän*** *desäng, özi bilän bir båğ şålini iläştirib çıqadi.* "Kamış hâlâ ordan buradan çoğalıyor, onu köküyle söküp atayım dediğinde ise kendiyle birlikte bir bağ çeltiğe dolaşıp çıkıyordu." **(368 / 5)**

Häyåt tolqını åcizlärni qırğåqqa ***irğıtib täşläydi***. "Hayat dalgası zayıf olanları sahile **fırlatıp atıyor**." **(386 / 4)**

3.1.2.1.2.2.2.16. –(i)b tur–:Özbek Türkçesinde bu birleşik fiil, eylemin belli somut zaman içinde devam ettiğini ifade eder. Ayrıca hareketin bilinen bir zaman içinde, bir eylem, olay amacına ulaştığını ifade eder (Şaabdurahmanov–Askarova 1980: 383).

*Yigit velåsipedni **yånbåşlätib turib** egärgä mindidä, bir qolläb rulgä **tirälib** pedälni båsdi*. "Delikanlı bisikletini **yan yatırıp** üzerine bindi ve bir eliyle direksiyona **dayanarak** pedala bastı." **(15 / 1)**

*U dälä yolläridä kezib qızning yolini påylär, bütün vücudidän yåşlik – bälåğät täråväti **bärq urib turgän** qızni tinimsiz qomsärdi*. "O kır yollarında gezerek kızın yolunu gözlüyor, bütün vücudundan gençlik–ergenlik duyguları **kıvılcımlanan** kızı devamlı özlüyordu." **(19 / 6)**

*U şundäy derdi–yu, Dildårning börtib qålgän kökräkläridän, **tirsilläb turgän** biläkläridän közlärini üzmäsdi*. "O böyle dedi ve Dildar'ın büyümüş göğüslerinden, **dolgunlaşan** bileklerinden gözlerini ayıramadı." **(24 / 5)**

*Äkäsi bir ungä, bir Dildårgä **qaräb turdi**–dä, birdän årqasigä burilib pästga qaräb çåpib tüşib ketdi*. "Ağabeyi bir ona, bir Dildar'a **baktı** ve birden arkasını dönüp aşağı doğru koşarak gitti." **(25 / 3)**

*Äsrårä tå Risålät köyläkning beli, yengini ölçäb bolgünçä **qaräb turdi***. "Esrare ta Risalet gömleğin belini, yenini ölçüp bitirene kadar **baktı**." **(31 / 6)**

*Äsrårä ålislärgä **termilib turib** älläniмälärni oylärdi*. "Esrare uzaklara **gözlerini dikip** bir şeyler düşünüyordu." **(36 / 1)**

*Äkäsigä **qaräb turib** ungä räxmi kelgändek boldi*. "Ağabeyine **bakınca** ona acır gibi oldu." **(40 / 2)**

*Üst–båşingning ısqırtligidän nimä årttirganingni **körib turibmän***. "Üstünün başının berduşluğundan ne kazandığını **görüyorum**." **(47 / 4)**

*Risålät Nizåmcånning åldigä bir kåsä måståvå keltirib qåyib, äyvån üstinigä suyängäniçä uning xorillätib åvqat içişigä **qaräb turärdi***. "Risalet, Nizamcan'ın önüne bir kâse mastava getirdi ve eyvan sütununa dayanıp onun höpürdeterek çorba içişine **bakıyordu**." **(50 / 4)**

U, bir müddät dädäsining ot çäqnäyåtgän közlärigä mä'yüs ***båqib turdi****–dä, bittä–bittä båsib yoläk tåmångä yürdi.* "O, bir müddet babasının ateş saçan gözlerine ümitsizce **baktı** ve yavaş adımlarla patikaya doğru yürüdü." **(57 / 1)**

Nizåmcån yolini ***tüsib turgän*** *Dildårning yüzigä qarämäy ötib ketdi.* "Nizamcan yolunu **kesen** Dildar'ın yüzüne bakmadan geçip gitti." **(58 / 1)**

Cännät xålä devår tägidägi ***buğı çıqib turgän*** *göng uyumini körsetdi*. "Cennet teyze duvar altındaki **buhar çıkan** gübre yığınını gösterdi." **(60 / 10)**

Åxunbåbåevning ***külib turgän*** *yüzi birdän ciddiy bolib qåldi*. "Ahunbabayev'in **gülen** yüzü birden ciddileşti." **(65 / 1)**

Yåğåç åyåqlı İkråmcånning båşi vä yelkälärini åy ***yåritib turärdi***. "Tahta ayaklı İkramcan'ın başı ve omuzlarını ay **aydınlatıyordu**." **(67 / 5)**

Cännät xålä erining qolidägi qårånğıdä nurli çızıq bolib ***qımirläb turgän*** *çöqqa qaräb oylänib qåldi.* "Cennet teyze kocasının elindeki karanlığa ışık olup **kıpırdayan** kora bakıp düşündü." **(72 / 6)**

Oğlining hidi ***kelib turgän****, devåridä båläsining qol izi qålgän üyni täşläb qayåqqa ketädi?* "Oğlunun kokusu **gelen**, duvarında el izi kalan evi bırakıp nereye gidecekti?" **(74 / 2)**

Tåğä ungä ***qaräb turib*** *iç, içidän yånärdi*. "Dayı ona **bakınca** içten içe yanıyordu." **(80 / 3)**

Qåğåz bemälål ***körinib turibdi***. "Kâğıt rahatlıkla **görünüyordu**." **(83 / 4)**

Zirillämä güzäridägi bittäginä simåğåçdä elektr çıråq ***yånib turibdi***. "Zırıllama çarşısındaki bir tek direkte lamba **yanıyordu**." **(85 / 1)**

Qaygä bårsä åyåğının tägidän birån ***fälåkät çıqib turädi****.* "Nereye gitse orada bir **felaket yaşanıyordu**." **(88 / 2)**

Äyvåndä çıråq ***yånib turgänidän*** *Nizåmcån xåtinning yüzini änıq kördi.* "Eyvanda yağ lambası **yandığından** Nizamcan kadının yüzünü net gördü." **(89 / 2)**

Åvqat ***içib turib*** *häm ikki märtä esnäb åldi*. "Çorba **içerken** de iki defa esnedi." **(90 / 6)**

Şu päyt köyläginі şippä urgän Cännät xälä xåkändåzdä ***länğılläb turgän*** *çog ålib keldi.* "O sırada gömleğini beline bağlamış Cennet teyze maşada **alevlenen** kor getirdi." **(94 / 2)**

Şu uringän, särğäyib ketgän ğıcim qåğåzdän oğli ***körinib turärdi***. "Bu yıpranmış, sararmış buruşuk kâğıttan oğlu **görünüyordu**." **(99 / 3)**

Nåtıq Sovet cängçilärining Smålensk åblästi şähärlärini åzåd qılişi körsätgän mislsiz qahrämånlikläri häqıdä gäpirär ekän, tinglåvçilär näfäslärini içlärigä yutib tek ***qatib turişärdi***. "Konuşmacı, Sovyet savaşçılarının Smolesk bölgesi şehirlerini kurtarmada gösterdiği eşsiz kahramanlıkları anlatırken, dinleyenler nefeslerini tutup **kaskatı kesilmişti**." **(101 / 4)**

İkråmcån bolsä sähnä ortäsidä toxtäb, mengämikän, ädäşäyåtgäni yoqmikin, degändek ***ikkilänib turärdi***. "İkramcan ise sahne ortasında durup, bana mı, yanılıyor muyum acaba, der gibi tereddüt ediyordu." **(103 / 3)**

Bütün zäl göyå bittä qulåqqa äylänib uning åğzıgä ***qaräb turärdi***. "Bütün salon sanki kulaklarını açıp onun ağzına **bakıyordu**." **(105 / 6)**

Birginä Ümmätäli İkråmcånning yelkäsidän åmånät ***üşläb turärdi***. "Bir tek Ümmetali İkramcan'ın omzundan iğreti **tutuyordu**." **(108 / 2)**

Nizåmcån ***säpçib turib*** *uning åldigä keldidä, äzåd kötärib körpäçägä yåtqızdi.* "Nizamcan **atılıp** onun yanına geldi ve kaldırıp mindere yatırdı." **(110 / 10)**

Muxbir tez–tez ***yåzib turibdi***. "Muhabir hızlı hızlı **yazıyordu**." **(111 / 7)**

Köçädän Ümmätälining üyigä qaräb åqayåtgän kişilärning gäpläri, åyåq tåvuşläri ***eşitilib turibdi***. "Sokaktan Ümmetali'nin evine doğru akan insanların konuşmaları, ayak sesleri **işitiliyordu**." **(114 / 1)**

Täyyår bolib turişsin. "Hazır olsunlar." **(127 / 1)**

U yerdä ådämgä ***zår bolib turişibdi****, deb eşitdim.* "Orada insana **ihtiyaç varmış**, diye duydum." **(132 / 1)**

Faqat piş–piş näfäs åläyåtgäni änıq ***eşitilib turärdi***. "Ama nefes alıp verişi net **duyuluyordu**." **(134 / 4)**

U måtåtsikl ***uşläb turibdi****…* "O motosiklet **tutuyordu**…" **(136 / 2)**

Şu tåpdä u surätgä qaräb otirib, munis, hämmäväqt közidä häyåtidän nåliş ***sezilib turgän*** *ånäsini esläb ketdi.* "O anda o resme bakarken, uysal, her zaman gözünden hayatındaki acı **hissedilen** annesini hatırladı. **(138 / 6)**

Cähli çıqib turgändä *häm gäpini mätäl qoşib gäpirärdi.* "**Öfkelendiğinde** de sözüne atasözü katıp konuşurdu." **(140 / 3)**

Etigi åynädek ***yiltiräb turädi****.* "Çizmesi ayna gibi **parlardı**." **(143 / 1)**

—Sen yärämäs, ***qaräb turgin****, dädänggä äytib bermäsäm!...* "—Seni alçak, **görürsün**, babana söylemez miyim?..." **(146 / 3)**

Ulärning birgä keçirgän, ähd–päymån qılgän ånlärigä güvåh yulduzlär hämån ***pårläb turişibdi****.* "Onların birlikte geçirdiği, yemin ettiği anların şahidi yıldızlar hâlâ **parlıyordu**." **(151 / 5)**

Åvåz yetmäs åsmåndä hämån ***mildiräb turgän*** *yulduzlärni üzib ålib öngirlärgä ulåqtirålmäysän–ku!* "Ses yetişmez gökyüzünde hâlâ **yanıp sönen** yıldızları koparıp çukura atamazsın ya!" **(152 / 1)**

İçi yığläb tur–(88)gändä *häm ungä külib qaräydi.* "**İçi kan ağla–(88)dığında** da ona gülümseyerek bakıyordu." **(155 / 6)**

Yänä birån närsädän kämçilik bolsä qışlåqqa ådäm ***tüşib turär****, älbättä, täyinläb yubåringlär.* "Yine bir eksiğiniz olursa köye biri **gelir**, mutlaka, görevlendirirsiniz." **(156 / 4)**

Tåğa kelgänlärni älåhidä royxatgä ***yåzib turärdi****.* "Dayı gelenleri tek tek listeye **yazıyordu**." **(158 / 5)**

Tåğa ***qoltıqläb turgän*** *qızil päpkädän ikki–üç väräq kåğåzni ehtiyåtläb ålib sal åldinråqqa çıqdi.* "Dayı **elinde tuttuğu** kırmızı dosyadan iki–üç sayfa kâğıdı dikkatlice alıp biraz daha öne çıktı." **(160 / 3)**

Şu xat oqıläyåtgändä mehnät frântimizning gvärdiyäçiläri cänggä åtlänib, ***şäylänib turişibdi****.* "Bu mektup okunduğu sırada iş cephemizin birlikleri savaş için toplanıp, **hazırlanıyorlar**. **(161 / 2)**

Tolänbåy råst äytgän ekän, yäräläŋgän böri åldingi çäp åyåğini kötärgänçä sävägiç uyumi åldidä ungä yåmån ***tikilib turärdi****.* “Tolanbay doğru söylemiş, yaralanan kurt ön sol ayağını kaldırarak saz yığını önünde ona kötü **bakıyordu**.” **(165 / 1)**

İkråmcån åläçälpåq bulutlär åräsigä däm kirib, däm çıqib süzäyåtgän åygä içki bir iztiråb bilän ***tikilib turdi****–dä, uh tårtib pälätkäsigä qaräb ketdi.* “İkramcan siyahlı beyazlı bulutlar arasına kâh girip, kâh çıkan aya elemli gözlerle **baktı** ve ah çekip çadırına doğru gitti.” **(169 / 5)**

Betini yuvgändä özi suv ***quyib turärdi****...* “Yüzünü yıkadığında kendi suyu **dökerdi**…” **(171 / 3)**

Frånt täräflärdän yaxşi ***xabärlär kelib turibdi****.* “Cephe tarafından iyi **haberler geliyor**.” **(174 / 1)**

Åmån pålvån qopål gävdäsini ***tebrätib turib*** *özi häm külib yubårdi.* “Aman pehlivan kaba gövdesini **sallayarak** kendi de güldü.” **(175 / 9)**

Uni küzätib çıqqanlär säl näridä uning iztiråb bilän uh tårtgänini ***körib turişärdi****.* “Onu uğurlayanlar az ötede onun üzüntüyle ofladığını **görüyorlardı**.” **(179 / 2)**

Hämmäyåğı häli häm zırqıräb ***åğrib turibdi****.* “Her tarafı hâlâ **sızlıyordu**.” **(186 / 6)**

Tinglåvçilärning yüzläridägi fikr, häyäcån mäşäl nurıdä ***änıq körinib turärdi****.* “Dinleyenlerin yüzlerindeki düşünce, heyecan meşale ışığında **net görünüyordu**.” **(190 / 3)**

Bugün häm ***yåmğır quyib turgändän*** *ådämlär işgä çıqişmädi.* “Bugün de **yağmur yağdığından** insanlar işe çıkamadı.” **(193 / 2)**

Cännät xålä erining mäşinä küzåvigä qıynälib çıqayåtgänini ***körib turärdi****.* “Cennet teyze kocasının araba kasasına zorlanarak çıkmakta olduğunu **görüyordu**.” **(195 / 6)**

Yåmğır tingän bolsä häm tärnåvlärdän çäk–çäk suv ***tåmib turibdi****.* “Yağmur dinse de oluklardan şıpır şıpır su **damlıyordu**.” **(197 / 2)**

*—Båläm, şuni **yeb turgin**, hâzir bâşqa âvqat qılib berämän*. "—Yavrum, bunu **yiyedur**, şimdi başka yemek yapıveririm." **(199 / 9)**

*İlgärigi Tursunbâydän endi faqat **çaqnäb turgän** ikkitä közginä qâlgän edi.* "Önceki Tursunbay'dan şimdi yalnızca **ışıldayan** iki gözü kalmıştı." **(203 / 6)**

*Qoltıqtäyâqqa tirälgän, qolini, bâşini bâğläb âlgän yärädârlär u yâqdän–bu yâqqa **ötib turibdi**.* "Koltuk değneğine dayanan elini, başını bağlayan yaralılar oradan oraya **geçiyordu**." **(205 / 2)**

*Yâtâq eşigi âldidä uni Tâğa **kütib turärdi**.* "Yatakhane kapısı önünde onu Dayı **bekliyordu**." **(208 / 4)**

*Tâğaning läbläri **titräb turibdi**.* "Dayı'nın dudakları **titriyordu**." **(209 / 1)**

*Gärçäkâpdä pivâ **içib turgän edim**.* "Garçakop'ta bira **içiyordum**." **(211 / 4)**

*Här qaläy, tepämdän birâv oq **yâğdirib turgäni yoq**–kü.* "Nasılsa, tepemden biri kurşun **yağdırmıyor** ya." **(218 / 5)**

*Endi özi istämägän hâldä oşä künlär bilän **yüzmä–yüz kelib turibdi**.* "Şimdi kendi istemediği halde o günlerle yüz yüze **gelmişti**." **(221 / 7)**

*Nizâmcân Zebixânning nimägä qaräyâtgänini bilmâqçi bolib, u **tikilib turgän** tâmângä qarädi.* "Nizamcan Zebihan'ın neye baktığını bilmek istediğinden, onun **gözlerini diktiği** tarafa baktı." **(224 / 2)**

*Pälätkä tâmândän sigir–buzâqlärning, qoy–eçkilärning âvâzi **eşitilib turärdi**.* "Çadır tarafından sığırların, buzağıların, koyunların, keçilerin sesi **duyuluyordu**." **(227 / 1)**

*Bâlä yelib–yügürib u nimä desä, şuni **tâpib kelib turärdi**.* "Çocuk koşa koşa o ne derse onu **bulup geliyordu**." **(229 / 2)**

*İkki lün–**(132)**cini şişirib **pıxılläb turgän** bâlägä qaräb Nizâmcânning rähmi keldi.* "İki avurdunu **(132)** şişirip **hırıldayan** çocuğa bakınca Nizamcan acıdı." **(230 / 1)**

*Bir örim sâçni emäs, **tolğanib turgän** ilânni uşläyâtgändek ehtiyâtlik bilän uşlädi–dä, âstä yelkäsidän âşirib ârqasigä täşläb qoydi.* "Bir örgü saçı değil,

dolanmış yılanı yakalıyor gibi dikkatle tuttu ve yavaşça omzundan geçirip arkasına bırakıp koydu." **(232 / 1)**

Taşqarigä çıqib tål şåxığa qatår ilib qoyilgän fånärlärdän birini åldi–dä, oçåq tägidä ***lipilläb turgän*** *otgä qamiş tutib yåndirdi, fånärni yåqdi.* "Dışarıya çıkıp söğüt dalına sıralanan fenerlerden birini aldı, ocak altında **pır pır eden** ateşe kamış tutup tutuşturdu, feneri yaktı." **(236 / 5)**

U, men åpämdän heç gäpni yäşirmäymän, degändek ungä ***dädil qaräb turärdi****.* "O, ben ablamdan hiçbir şeyi saklamam, dermiş gibi ona **cesaretle bakıyordu**." **(237 / 6)**

Zebixånning yålğån gäpiräyåtgäni közidän ***bilinib turärdi****.* "Zebihan'ın yalan söylediği gözlerinden **anlaşılıyordu**." **(241 / 5)**

Qırrä burni, börtib turgän kökräkläri, nimçä ***sıqib turgän*** *belläri Nizåmcånni mähliyå qılib qoygän edi.* "Yassı burnu, kabaran göğüsleri, yeleğin **sıktığı** beli Nizamcan'ı büyülemişti." **(243 / 2)**

Uni ***kütib turişgä*** *cäzm qıldi.* "Onu **beklemeye** karar verdi." **(245 / 1)**

Şuning üçün häm åtlıqlär tå yetib kelişgünçä közini üzmäy ***qaräb turdi****.* "Bunun için de atlılar gelinceye kadar gözünü ayırmadan **baktı**." **(247 / 2)**

Nizåmcån ulärning gäplärigä ***qulåq sålib turärdi****.* "Nizamcan onların sözlerine **kulak veriyordu**." **(249 / 3)**

Tursunbåy bu manzäräni ***körib turärdi****.* "Tursunbay bu manzarayı **görüyordu**." **(257 / 3)**

Uning cärängli külkiläri hämån qulåqläri åstidä ***yängräb turärdi****.* "Onun şen şakrak gülüşü hâlâ kulaklarında **yankılanıyordu**." **(259 / 1)**

Bädänidän äçimsıq ***ter hidi kelib turgän*** *båläni ånä bağrigä båsib båşläridän silädi.* "Vücudundan acımsı **ter kokusu gelen** çocuğu anne bağrına basıp başını okşadı." **(263 / 7)**

*Çöl ufqı **qızärib turgän** keç päytidä märhumäning cäsädi sålingän tåbutni yelkägä ålişdi.* "Çöl ufkunun **kızardığı** geç vakitte merhumenin cesedinin koyulduğu tabutunu omuzlara aldılar." **(267 / 4)**

*Uning åq äräläb qålgän såqålläridä yåş tåmçiläri **titräb turärdi**.* "Onun beyazlaşan sakallarından gözyaşı damlaları **titriyordu**." **(269 / 2)**

*Simyåğåç tägidä bekinmäçåq oynäyåtgän bålälär åldigä kelib qaysi birigä oqitsäm ekän, deb ändäk **oylänib turdi**–dä, bittäsini tänläb çetgä çaqirdi.* "Elektrik direği altında saklambaç oynayan çocukların yanına gelip hangisine okutsam acaba, diye biraz **düşündü** ve bir tanesini seçip kenara çağırdı." **(271 / 3)**

*Uning häräkätlärini çål zimdän **küzätib turärdi**.* "Onun hareketlerini ihtiyar gizlice **izliyordu**." **(274 / 2)**

*Kişi bilmäs biz häm **gicgicläb turişimiz keräk**.* "Farkettirmeden biz de **körüklemeliyiz**." **(277 / 7)**

*Qårånğidä änçä vaqtgäçä uning yå haq, yå hu, degäni **eşitilib turdi**.* "Karanlıkta uzun zamana kadar onun ya Hak, ya hu, dediği **işitildi**." **(279 / 6)**

*Änhår boyidä, mäcnuntål åräsidä çömilmåqçi bolib **yeçinib turgäningni**, mendän qåçib özingni qorquv bilän suvgä täşlägäningni körgänimdä båläligim tugägän edi.* "Irmak boyunda, salkım söğüt arasında banyo yapmak isteyip **soyunduğunu**, benden kaçıp kendini korku ile suya attığını gördüğümde çocukluğum bitmişti." **(281 / 1)**

*Oşändä ädirning närigi täräfidä åftåb **çaraqläb turgän edi**, biz täräfgä cälä quyärdi*. "Orada yamacın öte tarafında güneş **parlamıştı,** bizim olduğumuz tarafta sağanak yağmur vardı." **(282 / 1)**

*—İlgäriläri häm xat **ålib turärmidingiz**?* "—Öncesinden de mektup **alıyor muydun**?" **(291 / 5)**

*Xåtircäm boling, tez–tez kelib hålingizdän **xabär ålib turämän**.* "Telaş etmeyin, sık sık gelip durumunuzdan **haberdar olurum**." **(292 / 5)**

*Ärıq boyidä Äsrårä ikki qolini beligä qåyib erkäklärdek **çiränib turärdi**.* "Ark boyunda Esrare iki elini beline koyup erkekler gibi **hırslanıyordu**." **(295 / 1)**

*Tilingni **qısib tur***. “Çeneni **kapa**.” **(296 / 7)**

*Risålät eşik åldidä ulärni **kütib turärdi***. “Risalet kapı önünde onları **bekliyordu**.” **(299 / 4)**

*Yigitlär uruşdä şunaqa **qırilib tursä**, cämiki qızlär tul qålib ketädi*. “Delikanlılar savaşta böyle **kırılmaya devam ederse**, bütün kızlar dul kalacak.” **(300 / 1)**

*Yigit uning qılyåtgän işlärini zävq bilän **tåmåşä qılib turärdi.*** “Delikanlı onun yaptığı şeyleri zevkle **seyrediyordu**.” **(302 / 5)**

*U devånägä yolıqib qålsä, tå ådämlär ötib ketgünçä kissäsini kåvläb devånäni **ümidvår qılib turäverärdi***. “O deliye rastlasa, ta insanlar geçip gidinceye kadar kesesini çıkarıp deliyi **ümitlendirirdi**.” **(305 / 4)**

*Undän **xat–xabär kelib turärdi***. “Ondan **haber geliyordu**.” **(309 / 7)**

*Äyvånidän toqay şundåqkinä **körinib turädi***. “Eyvanından kamışlık öylece **görünüyordu**.” **(311 / 1)**

*—Hm, yaxşiligini **körib turibmän***. “—Hımm, iyi olduğunu **görüyorum**.” **(313 / 7)**

*U şu gäpni äytdi–yü, ukäsining yüzidä, közidä qanaqa özgärişlär bolişini bilmåqçi bolib **tikilib turdi***. “O bu sözü söyledi ve kardeşinin yüzünde, gözünde nasıl değişiklikler olacağını bilmek istediğinden **gözlerini dikti**.” **(314 / 7)**

*—Årqadä qålgän bolsäm häm rözgårim but, påççäng kelgünçä bålälärni zårıqtirmäy **båqib turibmänmi**?* “—Geri kafalı olsam da işim tam, enişten gelinceye kadar çocukları ihtiyaç içinde bırakmadan **bakmıyor muyum**?” **(316 / 6)**

*Şäğäl åpkelgän mäşinä **qäytmåqçi bolib turibdi***. “Çakıl getiren araba **geri dönmek istiyor**.” **(318 / 5)**

*Uning örik yegisi kelgänini Nizåmcån **bilib turärdi***. “Onun kayısı yemek istediğini Nizamcan **anlamıştı**.” **(319 / 3)**

*Ertäläb häm hävå **qåvåğini sålib turgän edi***. “Sabahleyin de hava **kapalıydı**.” **(321 / 5)**

Bir kün ertäläb kiyinib ketäyåtgänidä çöntägidä bir närsä ***dombäyib turgänini*** *sezib, därråv qolini såldi.* "Bir gün sabahleyin giyinip gideceği zaman cebinde bir şeyin **kabarıklaştığını** fark edip, hemen elini attı." **(327 / 1)**

Haqıqatän häm oşä täräfgä cälä quyäyåtgäni şundåqqınä ***bilinib turärdi***. "Gerçekten de o tarafa sağanak yağmur yağdığı öylece **anlaşılıyordu**." **(338 / 3)**

Xåtinlär såy boyidä hämån ***çirqilläb turişärdi***. "Kadınlar vadi boyunda hala **bağırıyorlardı**." **(340 / 1)**

Nizåmcån ånäsi cån bergän üygä mä'yüs ***qaräb turdi***. "Nizamcan annesinin can verdiği eve umutsuzca **baktı**." **(349 / 5)**

Soridä säbzi toğräb otirgän çål ***şåşib turdi****–yü, Zebixånning çäyån çaqqan bärmåğigä pıçåqning kähräbå såpini işqadi.* "Çardakta sebze doğrayam ihtiyar **aceleyle kalktı** ve Zebihan'ın akrep sokan parmağına bıçağın kehribardan yapılmış sapını sürttü." **(351 / 5)**

Şundäy tütün ***buruqsäb turgän*** *keçädä Nizåmcån çådirgä kelsä, İkråmcån gilzägä piträ cåyläb otirgänini kördi.* "Böyle duman **tüten** gecede Nizamcan çadıra geldiğinde, İkramcan'ın kovana saçma doldurduğunu gördü." **(352 / 1)**

İkråmcån ertäläb miltıqni yelkäsigä täşläb çådirdän çıqib ketäyåtgändä Tolänbåy tål tägidä xåtini bilän qandäydir sirli bir gäpni ***şivirläşib turgänini*** *körib qåldi.* "İkramcan sabahleyin tüfeği omzuna atıp çadırdan çıkarken Tolanbay'ın söğüt altında karısı ile bayadır gizli bir şeyler **fısıldaştığını** gördü." **(353 / 7)**

Tolänbåy gäpni nimädän båşläşini bilmäy moylåvining bir uçini sorib ***oylänib turärdi.*** "Tolanbay söze nerden başlayacağını bilmeden bıyığının bir ucunu emerek **düşünüyordu**." **(354 / 5)**

Şäbädädä köl mävcidek ***silkinib turgän*** *şålikårlikkä qaräb yürdi.* "Hafif rüzgârda göl dalgası gibi **sallanıp** duran çeltik tarlasına doğru yürüdü." **(357 / 2)**

İkråmcån ***şåvilläb turgän*** *kimsäsiz toqay içidä änçä uzåqläb ketgän edi.* "İkramcan **hışırdayan** ıssız kamışlık içinde çok uzaklaşmıştı." **(362 / 1)**

Bir ***åyåqläb turib*** *uning yelkälärini silär, peşänäläridän öpärdi* ***(210)***. "**Bir ayakla kalıp** onun omuzlarını okşuyor, alnından öpüyordu **(210)**." **(363 / 8)**

*—Yåt–begånälär tåbutni yelkägä ålib ketäyåtgänlärini körib **çidäb turdingmi**?* "—Yabancıların tabutu omzularında götürdüklerini görüp **dayanabildin mi**?" **(366 / 2)**

*Åy **yåritib turgän** toqay yälängligidä İkråmcån qabrini quçåqläb yåtärkän, kimdir uning yelkäsidän kötärdi.* "Ayın **aydınlattığı** kamışlık meydanında İkramcan mezarı kucaklarken, biri onun omzundan kaldırdı." **(379 / 1)**

*Bålä İkråmcån här pişillägänidä qımirläyåtgän moylåvigä **qaräb turdi**–dä, birdän ikki qoli bilän uşläb tårtdi.* "Çocuk İkramcan her soluduğunda kıpırdayan bıyığına **baktı** ve birden iki eli ile yakalayıp çekti." **(382 / 2)**

3.1.2.1.2.2.2.17. –(i)b tüş–: Özbek Türkçesinde bu birleşik fiil, eylemin tamamlandığını, aşağı yöneldiğini ifade eder. "*yärämåq, yåqmåq*" gibi bazı fiillerle birlikte kullanıldığında öznenin harekete yönelen nesneye asıl fiildeki haliyle yerleşmesini ifade eder (Şaabdurahmanov–Askarova 1980: 394).

*Devårdän **säkräb tüşgän** Nizåmcån cån hålätdä teräkzårgä qaräb qåçdi.* "Duvardan **atlayan** Nizamcan can havliyle kavaklığa doğru kaçtı." **(18 / 8)**

*Ertägä Dildår şu håvligä **kelin bolib tüşädi**.* "Yarın Dildar bu eve gelin olarak gelecek." **(39 / 6)**

*Cännät xålä begånä, nåtåb bålä tepäsidä otirib öz båläsini oylärkän, közläridän **dumäläb tüşäyåtgän** qaynåq yåşläri äcinli yüzlärini küydirärdi.* "Cennet teyze yabancı, hasta çocuğun başında oturup kendi yavrusunu düşünürken, gözlerinden **boncuk boncuk dökülen** sıcak gözyaşları, kırışık yüzünü yakıyordu." **(91 / 4)**

*Tursunbåy qızil etigining qoycini båldirigä **burmä qılib tüşirib**, gälife şimi üstidän cez toqasigä yüräk täsviri tüşirilgän enlik kämär täqib ålgän edi.* "Tursunbay kırmızı çizmesinin koncunu baldırına **kıvırarak indirmiş**, külot pantolonu üstünden pirinç tokasına kalp resmi yapılmış geniş kemer takmıştı." **(144 / 1)**

*Kim bilädi, u Zebixånning Märğılån surätxånäsi devåridägi, såät täqqan qolini **iyägigä tiräb tüşgän** surätini körgänidämi, häväsqårlär togärägi «Tåhir vä Zührä»dän pärçä qoygändä Zührä bolib çıqqanini körgänidämi, qaçån, qandäy qılib*

yaxşi körib qålgänini bilmäydi. "Kim bilir, o Zebihan'ın Margilon fotoğrafçısının duvarındaki, saat takan elini **çenesine dayadığı** resmini gördüğünde mi, amatörler topluluğu «Tahir ve Zühre»den sahne koyduğunda Zühre olduğunu gördüğünde mi, ne zaman, nasıl olup sevdiğini bilmiyordu. **(147 / 4)**

*Kättä sämåvärni äyvåndän **ålib tüşib** suv quydi.* "Büyük semaveri eyvandan **alıp** içine su koydu." **(203 / 2)**

*Qız hänsirär, här hänsirägänidä tirsillägän kökräkläri **qalqib–qalqib tüşärdi.*** "Kız soluyor, her soluduğunda büyük göğüsleri **kakıp kalkıp iniyordu**." **(221 / 1)**

*Ävvälgi uyqu käräxtligidän, sälqındä işgä qåvuşmägänidän ketmåni urgän yerigä **bårib tüşmäyåtgän edi**.* "Önce uyku sersemliğinden, serinde işe ısınamadığından çapası vurduğu yere **gitmiyordu**." **(244 / 1)**

*Sen üyimizgä **kelin bolib tüşding**.* "Sen evimize **gelin geldin**." **(282 / 2)**

*Sävät båşidän uçib bälçıqqa **tönkärilib tüşdi**.* "Sepet başından fırlayıp balçığa **ters devrildi**." **(309 / 1)**

*U şundäy dedi–yü, **bir qårindän täläşib tüşgän** åpäsi cigäri bolişigä qarämäy dängäl gäpirdi:* "O böyle dedi ya, **aynı karından çıkan** ablası, ciğeri olmasına bakmadan kaba konuştu:" **(317 / 1)**

*İkkitä päncäsi şärttä **üzilib tüşdi**–yü, cånhålätdä bir qoli bilän åsilib tutdän tüşdi.* "İki tane parmağı birden **kesildi** ve can havliyle bir eliyle tutarak dut ağacından düştü." **(320 / 1)**

*Nizåmcån suvgä **qäytib tüşmädi.*** "Nizamcan suya **geri girmedi**." **(329 / 2)**

*Muvåzänätini saqläyålmäy årqasigä **çälqänçä ağdärilib tüşdi**.* "Dengesini sağlayamadan sırt üstü **yıkılıp düştü**." **(364 / 1)**

*Tursunbåy årqasigä **ağdärilib tüşdi**.* "Tursunbay sırt üstü **düştü**." **(365 / 5)**

3.1.2.1.2.2.2.19. –(i)b yåt–:Özbek Türkçesinde bu birleşik fiil, asıl eylemin sürekliliğini ifade eder (Gültekin 2006: 51)

*Qızigän tupråqqa **bäğrini berib yåtgän** musiçä **erinib** kukuläydi*. "Yakıcı toprakta göğsü üzerinde yatan kumru erinerek ötüyordu. " **(14 / 3)**

Nizåmcån ornidän turib supädä ***uxläb yåtgän*** *äkäsining tepäsigä keldi.* “Nizamcan yerinden kalkıp sofada **uyuyan** ağabeyinin başucuna geldi.” **(40 / 1)**

Tåm–tåşlärni qår ***båsib yåtibdi****.* “Her tarafı karla **kaplanmıştı**.” **(44 / 2)**

Åftåb qızdirgän qårä körpäçädä ***hürpäyib yåtgän*** *muşuk uning qatim tårtäyåtgän qollärigä qaräb xurilläydi, ğaltäk ipni ålib qåçişgä päyt päyläydi.* “Güneşin ısıttığı siyah minderde **kabaran** kedi, onun dikiş yapan ellerine bakıp miyavlıyor, makara ipini alıp kaçmak için fırsat kolluyordu.” **(60 / 1)**

U cimib qålgän dälädä yärälänib, ***qånsiräb yåtärkän****, tepäsidä dum–dumälåq bolib turgän åygä qaräb, şunäqa xayållärni köp sürgän edi.* “O sessizleşen kırda yaralanıp, **kan kaybederken**, tepesinde yusyuvarlak olan aya bakıp, böyle hayallere çok dalardı.” **(70 / 2)**

Ärıqdä suv qonğıråq çälib ***åqib yåtibdi***. “Arkta su şırıl şırıl **akıyordu**.” **(75 / 1)**

Şu ***(44)*** *säyhånlikning här yer–här yeridä todäläşib qamişlär* ***ösib yåtärdi***. “Bu **(44)** meydanın her yerinde öbek öbek kamışlar **yetişiyordu**.” **(81 / 1)**

Yåvvåyi tonğız demägän ***qaynäb yåtärdi****.* “Yabani domuz **kaynardı**.” **(86 / 6)**

Keyin ***uxläb yåtgän*** *ådämlärni uyğåtib yubårişdän qorqqandek, åyåq uçidä yürib Cännät xåläning åldigä bårdi* ***(66)***. “Sonra **uyuyan** insanları uyandırmaktan korkar gibi, parmak ucunda yürüyüp Cannet teyzenin yanına gitti **(66)**.” **(118 / 2)**

Zebixån supädä bu qoşıqlärni ***eşitib yåtärdi***. “Zebihan sofada bu şarkıları **duyuyordu**.” **(140 / 1)**

Nimä qılding, qaysi ***kåväkdä måğår båsib yåtgän eding****, deyişsä nimä deymän?* “Ne yaptın, hangi **boş işlerle uğraştın**, deseler ne diyeceğim?” **(169 / 1)**

Şu ***huvilläb yåtgän*** *såkin çölni uyğåtiş üçün biläk şimärgän kişilär zårä İkråmcånning häm yürägigä qol sålib undä yängi ümidlär uyğåtä ålişsä, zårä İkråmcån çöl bilän bärävär yäşnäb ketsä.* “Bu **in cin top oynayan** sakin çölü canlandırmak için kollarını sıvayan insanlar keşke İkramcan’ın da yüreğine el atıp ona yeni ümitler vermeye çabalasa, keşke İkramcan çöl ile beraber dirilse.” **(172 / 1)**

İkråmcån yälänglikdägi bårdåndä ***yånbåşläb yåtärdi***. "İkramcan meydandaki hasırda **yan gelip yatıyordu**." **(189 / 2)**

Tå eri kiyinib bolgünçä qåzåndä qänçädän beri ***qaynäb yåtgän*** *mästä–* ***(112)****väni süzib keldi.* "Ta kocası giyininceye kadar kazanda ne zamandan beri **kaynayan** mastavayı **(112)** koyup geldi." **(195 / 1)**

U gåhå mäysägä çalqänçä yåtib, åppåq beğubår bulutlär süzäyåtgän songsiz åsmångä uzåq–uzåq ***tikilib yåtärdi***. "O bazen çimene sırt üstü uzanıp, bembeyaz bulutların süzüldüğü sonsuz gökyüzüne uzun uzun **gözlerini dikiyordu**." **(215 / 3)**

Nizåmcån nimä deyişini bilmäy közläri cävdiräb, mällä ğıcim baxmäldek ***tåvlänib yåtgän*** *qumlärgä qarädi.* "Nizamcan ne diyeceğini bilmeden gözleri yardım bekler bir şekilde, sarımsı kadife gibi **kıvrılan** kumlara baktı." **(221 / 7)**

Åh, uruşdän ävväl selpåning dökånidä gügürt ***qaläşib yåtärdi–ya***. "Ah, savaştan önce tüketici cemiyeti başkanının dükkânında kibrit **yığılıydı**." **(225 / 2)**

Nizåmcån ***yåtib yåtålmädi****, uxläb uxlålmädi*. "Nizamcan **ne yatabildi**, ne uyuyabildi." **(243 / 6)**

Sekin–sekin tång yårişişini ***küzätib yåtäverdi***. "Yavaş yavaş ağaran tanı **izleyerek yatıyordu**." **(245 / 1)**

Turnä qanåtidä bu çöllärgä bähår ålib keldi–yü, ämmå Tursunbåyning qalbidä uyilib, ***muz bitib yåtgän*** *qårni eritålmädi.* "Turna, kanadında bu çöllere bahar getirdi, ama hâlâ Tursunbay'ın kalbinde birikip, **buz tutan** karı eritemedi." **(252 / 2)**

Cännät xålä här gäl tåvåqni ålgäni bårgändä tåvåq ***tupråqqa qårişib yåtgänini*** *körärdi.* "Cennet teyze her defasında tabağı almaya gittiğinde tabağın **toprağa battığını** görüyordu." **(263 / 5)**

Kålxåzçilärning håvliläridägi, çårbåğläridägi öriklär ***pişib yåtibdi***. "Kolhoz çalışanlarının avlularındaki, bahçelerindeki kaysılar **olgunlaşmıştı**." **(270 / 1)**

Bålälär häli häm uxlämäy bir–birini ***turtib yåtişärdi***. "Çocuklar hâlâ uyumadan birbirlerini **dürtüyorlardı**." **(276 / 4)**

Gäpläşib yåtärdik. "Konuşurduk." **(284 / 7)**

*Hâzir qızlär dilgiråf simigä qongän qaldirgåçdek **vicirläb yåtibdi**.* “Şimdi kızlar telgraf teline konan kırlangıç gibi **cıvıldıyor**.” **(300 / 1)**

*Senlär bu yerdä xåtinläringning issıqqınä qoynidä **mäzzä qılib yåtibsänlär**, mening båläm senlär üçün cånini berib qoyipti*. “Sizler burada karılarınızın sıcacık koynunda **rahatsınız**, benim yavrum sizler için canını verdi.” **(305 / 1)**

*Beli åğrigän kişi beligä ikkitä yüztälikni **båğläb yåtsä** åğriğı taqqa qåládi*. “Beli ağrıyan kişi beline iki tane yüzlüğü **bağlarsa** ağrısı birden kesilir.” **(308 / 1)**

*Örigimiz båşini yeb **pişib yåtibdi**, åğzing tegsin, deb ålib kelgän edim.* “. Kayısımız **olgunlaştı**, sen de tat, diye getirmiştim.” **(313 / 3)**

*Oşändäy kezlärdä tå yärim keçägäçä çådır åldidä qåp–qårä åsmångä tikilib otirädi, keyin ornigä **kirib yåtädi**.* “Böyle olduğu zamanlarda ta gece yarısına kadar çadır önünde kapkara gökyüzüne gözlerini dikip otururdu, sonra yerine **girerdi**.” **(323 / 1)**

*Nizåmcån todä–todä bolib **ösib yåtgän** sävağıç uyumläri åräsidän äylänib yälänglikkä çıqdi.* “Nizamcan sıra sıra olup **büyüyen** sazlık yığınları arasında dolaşıp çıplak araziye çıktı.” **(324 / 3)**

*Tåkçädä beş yüz qutidän årtıq gügürt såçilib yergäçä **tökilib yåtärdi**.* “Rafta beş yüz kutudan fazla kibrit saçılıp etrafa **dökülmüştü**.” **(346 / 3)**

*Eski mähsi qoncidän irkit päytävä **åsilib yåtibdi**.* “Eski mes koncundan kirli kumaş **sarkıyordu**.” **(348 / 9)**

*Toqay yälängligidä özini **åftåbgä sålib yåtgän** bähäybät eçkemär uning qåräsini köribåq dumi bilän qamişlärni şitirlätib çäyqatib, birpäsdä ğåyib boldi.* “Kamışlık alanında kendini **güneşe seren** kocaman çöl kertenkelesi onun gölgesini görür görmez kuyruğu ile kamışları hışırdatıp, bir anda kayboldu.” **(362 / 1)**

*Gospital’ kåykäsidän şiftgä **qaräb yåtib** bütün körgän–keçirgälärimni oylädim.* “Hastane brandasının tavanına **bakarak** bütün yaşadıklarımı düşündüm.” **(371 / 5)**

*Åy yåritib turgän toqay yälängligidä İkråmcån qabrini **quçåqläb yåtärkän**, kimdir uning yelkäsidän kötärdi*. “Ayın aydınlattığı kamışlık meydanında İkramcan mezarı **kucaklarken**, biri onun omzundan kaldırdı.” **(379 / 1)**

3.1.2.1.2.2.2.19 –(i)b yet–: Özbek Türkçesinde bu birleşik fiil, bir işin, bir eylemin bittiğini ifade eder (Coşkun 2000: 189).

*Uning, yurt uruşdä cån ålib, cån beräyåtgän päytläridä birån xizmäti bilän şu küräşgä hissä qoşålmäy, mäydä işlär bilän **urinib yetgändek**, endi äkäsining xåtinigä üyländşi qålgänmidi?* "Onun, vatan uğruna savaşılan zamanlarda, bir hizmet ile bu mücadeleye katkıda bulunamadan, ufak işlerle **uğraştığı yetmiyormuş gibi**, şimdi ağabeyinin karısıyla evlenmesi mi kalmıştı?" **(52 / 4)**

*Ämmå çaqı–**(147)**rişning häm, **yügürib yetişning** häm ilåci yok.* "Ama çağırmasının **(147)** da, **koşup ulaşmasının** da imkânı yok." **(256 / 9)**

3.1.2.1.2.2.2.20. –(i)b yubår–: Özbek Türkçesinde bu birleşik fiil, eylemin tamamlanmasının kuvvetle yapıldığını (Şaabdurahmanov–Askarova 1980: 392) ve eylemin birden bire başladığını bildirir.

*Dildår mäcnuntål nåvdäsini sindirib bir sıqım bärgni uning båşidän **såçib yubårdi**–dä, qıqırläb külib qåçdi.* "Dildar salkım söğüt filizini kırıp bir avuç yaprağı onun başından **saçtı** ve kıkırdayarak kaçtı." **(22 / 5)**

*—Bäqqa kel, etikni **tårtib yubår**!* "—Buraya gel, çizmemi **çekiver**!" **(26 / 2)**

***Tältäytirib yubåribsizlär**, åpä!* "**Gaza getirmişler**, abla!." **(39 / 3)**

*Uning gäpläri Nizåmcånning **cigär–bäğrini ezib yubårdi**.* "Onun sözleri Nizamcan'ın **yüreğini parçaladı**." **(51 / 5)**

*Nizåmcån uning boynidägi zäncirini **yeçib yubårgändä** häm, cåyidän qımirlämäy mä'yüs qaräb yåtäverdi.* "Nizamcan onun boynundaki zincirini **çıkardığında** da yerinden kıpırdamadan kederli bakıp yatıverdi." **(57 / 1)**

*Cännät xålä titräb–qaqşäb äräng zülfinni tåpdidä, eşikni **läng åçib yubårdi**.* "Cennet teyze titreye titreye güç bela kapı zincirini buldu da, kapıyı **sonuna kadar açtı**." **(67 / 4)**

*İkråmcån yåğåç åyåğıni çıqarib qoygän edi, surilib bårib äyvån üstünigä tiräb qoygän qoltıqtäyåğini **turişib yubårdi**.* "İkramcan tahta ayağını çıkarıp koymuştu, sürünerek eyvan sütununa dayadığı koltuk değneğine **uzandı**." **(72 / 5)**

*Mäbådå şunäqalärdän biråntäsi kirib qålgüdek bolsä, köpçilik ortäsidä uyältirib **çıqarib yubårärdi**.* “Eğer, böyle biri girecek olsa, herkesin içinde **rezil edip çıkarırdı**.” **(100 / 2)**

*Ulär Ümmätälini birmä–bir öpib, quçåqläşişgändän keyin, Tåğa ulärni häydägändek qılib sähnädän **tüşirib yubårdi**.* “Onlar Ümmetali’yi teker teker öpüp kucakladıktan sonra, Dayı onları kovalar gibi yapıp sahneden **indirdi**.” **(103 / 1)**

*Bu qoşıq, hämmädän häm Ümmätälining **yüräğini ezib yubårdi**.* “Bu türkü herkesten çok Ümmetali’nin **yüreğini yakıyordu**.” **(113 / 1)**

*U tårtäyåtgängä şişä sınığı İkråmcånning qolini **qånätib yubårgän edi**.* “O çekiverince cam kırığı İkramcan’ın elini kanatmıştı.” **(117 / 1)**

*Yå yaxşi kelini qoldän **çıqarib yubårgisi** kelmägänmi?* “Ya güzel gelini elden **çıkarıp gönderesi** gelmemiş mi?” **(131 / 4)**

*Nizåmcån qaynåğı ölgän sämåvärni silkib åtäşxånädä kül båsib qålgän çoğni **älängalätib yubårdi**.* “Nizamcan kaynamış geçmiş semaveri silkip, ocaktan kül basmış koru **tutuşturuverdi**.” **(133 / 4)**

*Ärıq boyidä boynini çözib turgän xoråz ikki qanåtini silkib, birdän **qıçqirib yubårdi**.* “Ark boyunda boynunu uzatan horoz iki kanadını silkip, birden **ötüverdi**.” **(136 / 4)**

*Ätläsdek tåvlängän åsmån, beğubår hävå Nizåmcån köksidägi åğir, häzin oylärni **tärqatib yubårgändek boldi**.* “Atlas gibi parlayan gökyüzü, temiz hava Nizamcan kalbindeki ağır, hazin düşünceleri **unutturmuş gibiydi**.” **(139 / 3)**

*Yigitlär Tursunbåyini ermäk qılib, qah–qah urib **külib yubårişdi**.* “Delikanlılar Tursunbay ile dalga geçip, katıla katıla **gülüyorlardı**.” **(144 / 8)**

*Tursunbåy ortåğıgä **yeb yubårgüdek** oqräyib qarädi.* “Tursunbay arkadaşına **yiyecekmiş gibi** tehditle baktı.” **(145 / 8)**

*İqrår boldi–yü, älämigä çidålmäy **ingräb yubårdi**.* “Kabul etti ve üzüntüsüne dayanamadığından **inledi**.” **(171 / 6)**

*Åmån pålvån qopål gävdäsini tebrätib turib özi häm **külib yubårdi**.* “Aman pehlivan kaba gövdesini sallayarak kendi de **güldü**.” **(175 / 9)**

*İkki tål årälığigä tårtilgän simgä mäşälä åsib, **yåndirib yubårişdi**.* “İki söğüt arasına gerilen tele meşale asıp, **yakmışlardı**.” **(190 / 1)**

*Ketädigänlärdän **berib yubårämän**.* “Gidenlerden birine **verip göndereceğim**.” **(191 / 3)**

*Bu fikr uning qarårini daha da **qatiyläştirib yubårdi**.* “Bu fikir onun kararını daha da **kesinleştiriyordu**.” **(194 / 2)**

*Közläri cävdiräb, birpäsdä kiprikläri pirpirädi–dä, höngräb **yığläb yubårdi**.* “Gözleri dikti, bir anda kirpikleri kıpırdadı ve hüngür hüngür **ağlamaya başladı**.” **(200 / 8)**

*İkråmcån gäp tåpålmäy stålgä **muştläb yubårdi**.* “İkramcan söyleyecek bir şey bulamadığından masaya **yumruk vurdu**.” **(209 / 3)**

*Nizåmcån tolqınlänib ketib årtıqçä **gäpirib yubårdim** şekilli, deb undän keçirim sorädi.* “Nizamcan heyecanlanıp fazla **konuştum**, galiba, diye düşünerek ondan özür diledi.” **(219 / 3)**

*Bu çaqqån, tinib–tinçimäs xåtin çölgä birdän fäyz **kiritib yubårgändek edi**.* “Bu çevik, durup dinlenmeyen kadın çöle aniden bereket **getirmiş gibiydi**.” **(226 / 2)**

*Tolänbåy uning bir qulåğini ikki bükläb **çözib qåyib yubårdi**.* “Tolanbay onun bir kulağını büküp çekti ve **azarladı**.” **(229 / 6)**

*Köngligä kelgän gäpni **äytib yubårdi**:* “İçinden geçeni **söyleyiverdi**.” **(239 / 2)**

*Åpäsi oçåqqa **ot qaläb yubårdi**.* Ablası ocağı **yaktı**.” **(248 / 3)**

*Yänä nimä zarur bolsä **royxat qılib yubåringlär**.* “Yine ne ihtiyaç olursa **liste yapıverin**.” **(249 / 5)**

*Bilib qålsä qışlåqqa **tüşirib yubårädi**.* “Öğrenirse köye **gönderir**.” **(255 / 1)**

*Terlägän ekän, bahår şäbädäsi tänini **yäyrätib yubårdi**.* “Terlemişti, bahar rüzgârı tenini **soğutmuştu**.” **(262 / 2)**

Tursunbåy ålä turib qoli qaltiräb piyåläni ***tüşirib yubårdi****.* "Tursunbay alırken eli titreyince kâseyi **düşürüverdi**." **(263 / 6)**

Båyädän beri pıqilläb yığläb otirgän Ädålät birdän hiringläb ***külib yubårdi****.* "Uzun zamandır hıçkırarak ağlayan Adalet birden kıkır kıkır **gülmeye başladı**." **(295 / 11)**

Ädålät cähl bilän gocäni issıq ***yutib yubårdi****.* "Adalet sinirle gojayı sıcak sıcak **yutuverdi**." **(296 / 5)**

Qariligini näzärdä tutib keçäsi ***qåyib yubårdi***. "Yaşlılığını göz önünde tutup geceleyin **serbest bıraktılar**." **(301 / 1)**

Risålät mäşinädä birårvni biylätmäy ålib kelgän ikki çeläk örik bilän bir qıyıq bådringni åldigä qåyib ***sävdåni båşläb yubårdi****.* "Risalet arabada birisini yaklaştırmaksızın getirdiği iki kova kayısı ile bir kuşak dolusu salatalığı yanına koyup **satmaya başladı**." **(311 / 4)**

Yığläb uning hämmäyåğini ***şiltä qılib yubårdi***. "Ağlayıp onun her yerini **şapur şupur öptü**." **(312 / 5)**

—Bütün tåpgän–tutgäningni şungä ***yedirib yubårgändirsän****?* "—Bütün biriktirdiğini buna mı **yedireceksin?**" **(316 / 2)**

Dåvdirib şåx qålib teşäni qoligä ***urib yubårdi****.* "Aptallaşıp dal yerine keseri eline **vurdu**." **(320 / 1)**

Yåmğir pälätädän ötib, körpä–yåstıqlärni häm ***şäläbbå qılib yubårdi***. "Yağmur çadırdan geçip, yorgan yastıkları da **sırılsıklam yaptı**." **(321 / 5)**

Zebixån yålğåni fåş bolib qålgänidän gäpni ***häzilgä burib yubårdi***. "Zebihan'ın şimdi yalanı ortaya çıktığından, sözü **şakaya vurdu**." **(328 / 8)**

Törttäginä yel ***urib yubår****!* "Üç dört hava da sen **basıver**!" **(333 / 10)**

U Adålätning kökrägidän ***itärib yubårdi****.* "O Adalet'in göğsünden **ittirdi**." **(340 / 3)**

Qamiş åräsidän çıqqan yük maşinäsi åz bolmäsä uni ***urib yubårärdi***. "Kamışlar arasından çıkan yük arabası az kalsın ona **çarpacaktı**." **(358 / 1)**

Nizåmcån ildäm kelib uning tirsägidän ***kötärib yubårdi***. "Nizamcan hızla gelip onun dirseğinden **kaldırdı**." **(359 / 1)**

Qattıq çärçägänidän közi ilingän ekän, nimädir şitirläb ***uyğåtib yubårdi***. "Çok yorulduğundan uykuya dalmıştı ki, bir şey çıtırdadığından **uyandı**." **(362 / 2)**

Qarşisidä otirgän båläsini yägånä åyåği bilän ***tepib yubårdi***. "Karşısında oturan yavrusuna tek ayağı ile **tepti**." **(365 / 5)**

Dildår ungä äcäblänib qarädi–dä, ***külib yubårdi***. "Dildar ona şaşkınlıkla baktı ve **gülümsedi**." **(373 / 7)**

Dildår ***xaxåläb külib yubårdi***. "Dildar **kahkaha atıyordu**." **(374 / 6)**

Hämmä bäråbär ***külib yubårdi***. "Hep beraber **gülüştüler**." **(383 / 4)**

3.1.2.1.2.2.2.21. –(i)b yür-: Özbek Türkçesinde bu birleşik fiil, eyleme devamlılık anlamı katar. Ayrıca eylemin ısrar ve inatla, boşu boşuna, uzatarak yapıldığını ve öznenin buna razı olmadığını ifade eder (Tulum 1997: 231; 234).

Nizåmcån dälädä ***ketmånini çåpib yüräverdi***. "Nizamcan kırda **çapa yapardı**." **(17 / 2)**

Qızlär päykäl åräläb ğuzä ***çåpıq qılib yürişibdi***. "Kızlar tarlalar içerisinden geçerek koza **çapalıyorlardı**." **(20 / 6)**

Mingirläb yürib *qılgän işini qäränglär.* "**Karda yürüyüp** izini belli etmeyene bakın!" **(30 / 4)**

Köylägini qårämäydä beläb träktårçining årqasidä ***ergäşib yürär,*** *u tüşlikkä çıqqandä sorämäy träktårni häydäb qålärdi.* "Gömleğini kara yağa bulayıp traktör şoförünün arkasına **takılır**, o öğle yemeğine gittiğinde izin almadan traktörü sürerdi." **(32 / 3)**

U şundäy qoläy uçräşuvni köpdän ***niyät qılib yürärdi***. "Böyle rahat görüşmeyi uzun zamandır **istiyordu**." **(35 / 1)**

Özi üç–tört kündän beri ***ğalätiråq bolib yüribdi***. "O üç dört günden beri **biraz tuhaflaştı**." **(39 / 5)**

—Qayåqlärdä ***tentib yüribsän****?* "—Nerelerde **aylak aylak gezdin**?" **(45 / 1)**

*«Kelin äyämgä oylänib, burçäk–burçäkdä **tirikçilik qılib yürdim**», deydimi?* "«Yengemle evlenip, köşe bucakta **yaşadım**» mı diyecekti?" **(52 / 4)**

*İkråmcån **äylänib yürib** änhår åldidän çıqib qålgänini sezmädi*. "İkramcan **dolaşırken** ırmak kenarına geldiğini fark etmedi." **(69 / 4)**

*U fäqat şu båläsi üçün **yäşäb yüribdi***. "O yalnız bu çocuğu için **yaşıyordu**." **(77 / 2)**

*Ulär yolning yärmigä yetmäsdänåq, quyåş båtib ketgän, åsmåni **fäläkdä süzib yürgän** uvädä bulutlärni qıp–qızil çoqqa äyläntirgän edi*. "Onlar daha yolun yarısına gelmeden, güneş batmış, göğü **gökyüzünde süzülen** parçalı bulutları kıpkırmızı kora çevirmişti." **(83 / 5)**

*Åmbårçi Äbduxalil qayåqqadir çıqib ketgän ekän, uni kütib, säråy içidä **äylänib yürdi***. "Ambarcı Abduhalil bir yerlere çıkıp gitmiş, onu bekleyip, bina içerisinde **dönüp durdu**." **(126 / 1)**

*—Kimligimni äytib beräy, ketib qålsäm, u kim edi, nimä qılib yürgän edi, deb **oyläb yürmänglär***. "—Kim olduğumu söyleyeyim, gidecek olursam, o kim, ne yapıyor, diye **düşünmeyiniz**." **(131 / 1)**

*Bittä Nizåmcån qılär işining täyini bolmäy **tentib yüribdi***. "Bir tek Nizamcan'ın yaptığı iş belli olmadığından **aylak aylak dolaşıyordu**." **(135 / 2)**

*«Okinmä, båläm, yolingni **tåpib yür**!»deydi*. "«Pişman olma, yavrum, yolunu **bul**!» diyordu." **(136 / 2)**

*Kättä oğli tört yäşär Åmåncån dädäsining etägidän uşläb **ergäşib yüribdi***. "Büyük oğlu dört yaşındaki Amancan, babasının paçasından tutup **takip ediyordu**." **(140 / 3)**

*Birån märtä såqåli **ösib yürgänini** heç kim körmägän*. "Bir kez sakalının **uzadığını** hiç kimse görmemiş." **(143 / 1)**

*U cudä köp **gäräng bolib yürgäç**, qızning yolini tösib, gåldiräb muhäbbät izhår qıldi*. "O çok fazla **afallayınca**, kızın yolunu kesip, mırıldanarak sevgisini açıkladı." **(149 / 2)**

Ävväligä nimälär boläyåtgänini bilålmäy ***gäbgib yürdi***. "Öncesinde ne olduğunu bilmeden **sersemleşti**." **(151 / 2)**

Hämån şämål nåvdälärni bir–birigä äyqaş–uyqaş qılib, håvli yüzidägi qåğåz pärçälärini u yåqdän–bu yåqqa ***uçirib yürärdi***. "Hâlâ rüzgâr filizleri birbirine çarptırıp, avlu üzerindeki kâğıt parçalarını ordan oraya **uçuruyordu**." **(152 / 5)**

Ulärdän keyin häli häm oşä yängi kåstyümi, yängi etigini ***kiyib yürgän*** *Ümmätäli çıqib ätråfdän kimnidir qıdirä båşlädi.* "Onlardan sonra yine o yeni elbisesi, yeni çizmesini **giymiş** Ümmetali çıkıp etrafta birisini aramaya başladı." **(158 / 7)**

Undän heç kim qayerdän kelgänini, bu yerdä ***nimä qılib yürgänini*** *suriştirmädi.* "Ona hiç kimse nerden geldiğini, burada **ne yaptığını** sormadı." **(166 / 2)**

Eşäkdä suv taşib, ***tirikçilik qılib yürdim****, deymänmi?* "Eşekle su taşıyıp, **hayatımı sürdürdüm,** mü diyeceğim?" **(169 / 1)**

Käsäl päytidä häm uni tåylåqdek qılib ***åpiçib yürärdi****.* "Hasta olsa bile onu tay gibi **sırtına alırdı**." **(171 / 3)**

Åndä–såndä sälmåqlänib ***süzib yürgän*** *åppåq bulutlär çätigä åğib qålgän quyåş nuri tüşib turibdi.* "Ara sıra yoğunlaşıp **süzülen** bembeyaz bulutların kenarından sızan güneş ışığı görünüyordu." **(187 / 1)**

U köçädä el közidä ***telbägä oxşäb yürişdän*** *istihålä qılib üyigä qäytdi*. "O sokakta halkın gözü önünde **deli gibi gezmekten** endişe edip evine geri döndü." **(197 / 1)**

İkråmcån hämmägä bir–bir qaräb ***äylänib yürärdi***. "İkramcan herkese tek tek bakarak **geziyordu**." **(207 / 6)**

Näsibämiz frånt tåmånlärgä såçilmägän ekän, rızqımizni Mälåndän terib ***yeb yüribmiz****.* "Kaderimiz cephelere yayılmamış, rızkımızı Ma'lon'dan toplayıp **yiyoruz**." **(211 / 2)**

—Qaçångäçä şunaqa ***qılib yüräsän***. "—Ne zamana kadar böyle **yapacaksın**." **(212 / 3)**

*Bekårgä **gäp–söz bolib yürmäylik**.* “Boşuna **laf–söz olmasın**.” **(240 / 3)**

*Bu xildä **båşläşib yürişimizni** İkråmcån ämäki bilän Cännät xålä bilib qålişsä, mendän räncişädi.* “Bu şekilde **baş başa gezdiğimizi** İkramcan amca ve Cennet teyze öğrenirse, bana kırılırlar.” **(241 / 2)**

*Zebixån bu bir sözli yigitning qatiyätini, ğururini sindirmåqçi, uni öz årqasidän såyädek **ergäştirib yürib** tåmåşä qılmåqçi boldi.* “Zebihan, bu sözü özü bir delikanlının ciddiyetini, gururunu kırmak istiyor, onu kendi arkasından gölge gibi **takip ettirip** seyretmek istiyordu.” **(242 / 4)**

*Tåğa mäşinägä çıqib åldi hämki, İkråmcån çådir içidä ustäräsini qıdirib, özidän–özi **ğoldiräb yürärdi**.* “Dayı arabaya bindi, hâlâ İkramcan çadır içinde usturasını arayıp, kendi kendine **mırıldanıyordu**.” **(246 / 4)**

*Ertäläb uyğånsä, Tåğa bilän İkråmcån ikkälä mehmångä çåpilgän yerlärni **körsätib yürişipti**.* “Sabahleyin uyandığında, Dayı ile İkramcan iki misafire çapalanan yerleri **gösteriyorlardı**.” **(248 / 6)**

*Toqaygä **pinhåniy qatnäb yürişigä**, çådirdän ustärä yoqålişigä säbäb bår edi.* “Kamışlığa **gizlice gitmesinin**, çadırdan usturanın kaybolmasının sebebi vardı.” **(251 / 1)**

*Kelin äyäsigä üyländi, degän **nåmusni kötärib yürişdän** körä olgän afzäl.* “Yengesiyle evlendi, diye **namusu beş paralık etmektense**, ölmek daha iyi.” **(287 / 1)**

*Özing nimä **qılib yüribsän** dersän.* “Sen ne **yapıyorsun** dersen.” **(288 / 1)**

*Çårteräkliklär gäp–gäştäklärdä, toy–häşämlärdä esläb **külib yürişädi**.* “Çarteteklileri ziyafetlerde, düğün merasimlerinde hatırlayıp **gülüyorlardı**.” **(301 / 2)**

*Risålät çöl degändä köçmä qum burgutdek **uçib yürgän**, börilär, äcdähålär kelsäng yutämän, deb turgän cåyni täsävvur qılärdi.* “Risalet çöl dendiğinde göçmen kum kartalı gibi **uçan**, kurtların, ejderhaların gelirsen yutacağım, dediği bir yer olarak düşünüyordu.” **(309 / 7)**

*—Biz tåmånlärdä nimä **qılib yüribsän**, åpä? — dedi Nizåmcån häyrån bolib.* “—Bu buralarda ne **yapıyorsun**, abla? – dedi Nizamcan şaşırıp.” **(313 / 1)**

*Båşqa kelib **åvårä bolib yürmä**!* “Bir daha gelip **zahmet etme**!” **(317 / 2)**

*Şu küni Nizåmcån özidä yoq bir käyfiyätdä **ilcäyib yürdi**.* “O gün Nizamcan daha önce görülmemiş bir ruh haliyle **gülümsüyordu**.” **(320 / 4)**

*Ådätdä şålikårlik båtqåğıdä qänçä köp **şälåplätib yürilsä**, şunçä qıyåğı köp bolädi.* “Genellikle çeltik tarlalarının bataklığında ne kadar çok **şapırdatılırsa**, ot o kadar çok olur.” **(321 / 7)**

*Nizåmcån uning yåğåç åyåq bilän şålipåyäni şälåplätib, suvni **låyqalätib yürişini** körib irådäsigä qåyil bolärdi.* “Nizamcan onun tahta ayak ile çeltik tarlasını şapırdatıp, suyu bulanıkdırmasına bakıp iradesine hayran oluyordu.” **(323 / 2)**

*U Nizåmcångä şundäy örgänib qålgän ediki, åvqatdän säl keçiksä, tåvåqdä åvqatini kötärib årqasidän **qıdirib yürär edi**.* “O Nizamcan’a öyle alışmıştı ki, yemeğe biraz gecikse, tabakta yemeğini alıp arkasından **aramaya çıkıyordu**.” **(327 / 1)**

*Äsrårä träktår häydäşni **örgänib yürgän** päytläridä unçä–munçä mäşinä häydäşni häm mäşq qılib körgändi.* “Esrare traktör **sürmeyi** öğrendiği zaman biraz araba kullanmayı da denemişti.” **(339 / 1)**

*Mänä, qåzıqqa ılığlik turgän postinni Kärimcånning dädäsi qış künläri **kiyib yürärdi**.* “İşte, kazığa asılı duran postu Kerimcan’ın babası kış günleri **giyerdi**.” **(347 / 1)**

*Qışlåq cåy, munaqa **qılib yüräverişsä** gäp–söz köpäyib qålmäsmikin deb qorqyapmiz.* “Köylük yer, böyle **yapmaya devam ederlerse** laf–söz çoğalıp gider diye korkuyoruz.” **(355 / 5)**

*Tumşuğigä ilån tişläb ålgän läyläk qonişgä cåy izläb köm–kök åsmåndä **äylänib yüribdi.*** “Gagasıyla yılan tutan leylek konmak için yer arayıp masmavi gökte **dolaşıyordu**.” **(356 / 6)**

*Bu yåruğ dünyådä nimä qılib **şoppäyib yüribmän**?* “Bu yalan dünyada ne diye **yalnız kalacağım**?” **(357 / 1)**

*Yärim cån bolib **sudrälib yürişdän** nimä fåydä bår?* “Yarım insan olup sürünmenin ne yararı var?” **(357 / 1)**

*Keçqurunläri xuddi küz hävåsidek muzdek şämål qamişlärni şåvillätib, ådämlärni såvqåttirib **ızğib yürädi**.* “Akşamüstleri tıpkı güz havası gibi buz gibi rüzgâr kamışları hışırdatıp, insanları **donduruyordu**.” **(368 / 3)**

*Mäysädä **emäkläb yürgän** bålä uning åyåğigä åsildi*. “Çimende **emekleyen** çocuk onun ayağına asıldı.” **(372 / 2)**

*Nizåm–**(222)**cån çådir årqasidä qoltıqtäyåqni åt qılib **minib yürgän** båläni toqaygänçä quvib bårib täyåqni ålib keldi.* “Nizam–**(222)**can çadır arkasında koltuk değneğine at gibi **binen** çocuğu kamışlığa kadar kovalayıp sopayı getirdi.” **(384 / 9)**

3.1.2.1.2.2.3. Ekin Çift Kullanımı

Özbek Türkçesinde *–(i)b* zarf–fiilinin çift kullanımına sıkça rastlanmaktadır. *–(i)b* zarf–fiilinin çift kullanımında süreklilik ifadesi açıkça kendini göstermektedir (Öztürk 1992: 277)

*Äsrårä **qatib–qåtib** küldi*. “Esrare **katıla katıla** güldü.” **(18 / 9)**

*İkkåvläri **qatib–qåtib** külişdi.* “İkisi de **katıla katıla** güldü.” **(23 / 6)**

*Şäbädä **qurib–qåvciräb qålgän** otlärni yåqımsiz şitirlätädi.* “Hafif rüzgâr **kuruyup solan** otları ürkütücü bir şekilde hışırdatıyordu.” **(26 / 9)**

*Şundäy bolsä häm Dildårni **üzib–üzib** ålmåqçi boldi*. “Böyle olsa da Dildar’ı **kesip kesip** parçalamak istiyordu.” **(30 / 8)**

***Titräb–qaqşäb** qızning bilägigä qol uzätdi*. “**Titreye titreye** kızın bileğine el uzattı.” **(35 / 1)**

*Risålät yügürä kelib uni bäğrigä båsdi–yü, **tolib–tolib** yığlädi*. “Risalet koşarak onu bağrına bastı ve **hıçkıra hıçkıra** ağladı.” **(44 / 7)**

***Oyläb–oyläb** bir qarårgä keldik*. “**Düşünüp taşınıp** bir karara vardık.” **(50 / 9)**

*Şu fe’lidän ikki märtä qoydi–çıqdi bolib, üygä köçini årtib kelgän, beş båläsini közi qıymägän påçäsi **yälinib–yålvårib** yänä köçirib ålib ketgän edi*. “Bu huyundan dolayı iki kez ayrılıp, eve pılısını pırtısını toplayıp gelmiş, beş çocuğuna kıyamayan eniştesi **yalvarıp yakarıp** yine onu götürmüştü.” **(50 / 10)**

Yigirmä bir yil ätråfidä pärvånä bolib, ***äylänib–örgilib*** *båqqan båläsini uruş bäğridän yulib åldi.* “Yirmi bir yıl etrafında pervane olup, **binbir güçlükle** büyüttüğü çocuğunu savaş elinden çekip aldı.” **(62 / 7)**

Yälänğåç nåvdälär åräsidän ötgünçä beti timdälängändek ***hårib–çärçäb*** *terak uçigä çıqib åldidä, qımirlämäy turib qåldi.* “Çıplak filizler arasından geçerek yüzü kazılmış gibi **yıpranıp** kavak dibine geldi ve kıpırdamadan kaldı.” **(66 / 4)**

Cännät xålä ***titräb–qaqşäb*** *äräng zülfinni tåpdidä, eşikni läng åçib yubårdi.* “Cennet teyze **titreye titreye** güç bela kapı zincirini buldu da, kapıyı sonuna kadar açtı.” **(67 / 4)**

Tört serkälik muällim åşnäm bår edi–kü, täniysän, åti Ğänicån, oşäning oğlidä qåräxat kelgändä beçårä ***yığläb–sıqtäb*** *äzä åçgän edi.* “Dört Serke’den öğretmen dostum vardı, tanırsın adı Ganican, onun oğlundan kara haber gelince zavallı **ağlaya sızlaya** yas tutmuştu.” **(129 / 4)**

Zebixån ***tolğänib–tolğänib*** *yığlädi.* “Zebihan **allak bullak olup** ağladı.” **(151 / 4)**

Zebixån qalbidä ***tolib–tåşgän*** *älämläri kimgä såçişini bilmäsdi.* “Zebihan kalbinde **dolup taşan** dertlerini kime anlatacağını bilemiyordu.” **(152 / 2)**

Zebixån ***oyläb–oyläb****, Tursunbåyni eslätädigän köçälärdän, såy boyläridän näri ketişgä ähd qıldi.* “Zebihan **düşüne düşüne**, Tursunbay’ı hatırlatan sokaklardan, vadi boylarından uzaklaşmaya yemin etti.” **(152 / 3)**

Erigä ***bildirib–bildirmäy****, mägäsingä qandäy yaxşi mätå kelsä üyigä täşib keläverärdi.* “Kocasına hiç **fark ettirmeden**, mağazaya ne kadar iyi kumaş gelse evine taşıyıverirdi.” **(154 / 3)**

Cännät xålä ***şåşib–pişib*** *bir–ikki piyålä çåy içdi–dä, üy yığıştirişgä tüşdi.* “Cennet teyze **acele acele** bir iki fincan çay içti, evi toplamaya başladı.” **(156 / 3)**

U ***oyläb–oyläb****, oyigä yetålmäsdi.* “O **düşüne düşüne**, düşüncenin içinde boğuluyordu.” **(170 / 9)**

*Keç qårånğisidä **hårib–çärçäb** tål tägigä yetib bårib, İkråmcånni toqaydän çaqırtirib keldi.* “Gece karanlığında **yorgun argın** söğüt altına varıp, İkramcan’ı kamışlıktan çağırttı.” **(180 / 3)**

*Nizåmcån küygän toqaydä **terläb–pişib** ketmån çåpäyåtgän edi*. “Nizamcan yanan kamışlıkta **kan ter içinde** çapa yapıyordu.” **(182 / 5)**

*Belni **äldäb–äldäb** işgä sålmäsäk bolmäs.* “Beli **aldata aldata** işe devam etmezsek olmaz.” **(185 / 2)**

*İkråmcån **yälinib–yålvårişdän** fåydä yoqligini bilib båşqa gäp äytmädi.* “İkramcan **yalvarıp yakarmanın** bir fayda etmeyeceğini anlayıp başka bir şey söylemedi.” **(206 / 12)**

*U här küni el uyğånmäsdän çådirdän çıqardi–dä, xuddi quyåşni qarşiläyåtgändek çöl täräfgä, **qızärib–bozärib** yårişäyåtgän ufq täräfgä qaräb ketärdi.* “O her gün kimse uyanmadan çadırdan çıkıyor ve tıpkı güneşi karşılıyormuş gibi çöle doğru, **kızarıp–bozarmaya** başlayan ufuk tarafına doğru gidiyordu.” **(214 / 6)**

*Qız hänsirär, här hänsirägänidä tirsillägän kökräkläri **qalqib–qalqib** tüşärdi*. “Kız soluyor, her soluduğunda büyük göğüsleri **kalkıp kalkıp** iniyordu.” **(221 / 1)**

*Axir, u båyä, tål tägidä qızişib ketib köngligä tügilgän gäplärni **yånib–ortänib** gäpirib berdi–kü.* “Nihayet, o sonunda, söğüt altında ateşlenen gönlüne düğümlenen sözleri **yanıp kavrularak** anlatıverdi ya.” **(222 / 1)**

***Qaräb–qaräb** ötib ketäverärdi.* “**Bakıp bakıp** geçip gideveriyordi.” **(226 / 1)**

*Bålälärning qıy–çuvi, xåtinlärning **baqırib–çaqırişläri** bu cim–cit toqayzårgä mähällä tüsini berib qoydi.* “Çocukların gürültüsü, kadınların **bağırış çağırışları** bu sessiz kamışlığa mahalle görünüşü vermişti.” **(226 / 2)**

*Bålä **yelib–yügürib** u nimä desä, şuni tåpib kelib turärdi*. “Çocuk **koşa koşa** o ne derse onu bulup geliyordu.” **(229 / 2)**

*U **läpängläb–läpängläb** tål tägigä kelib toxtädi.* “O **yalpalaya yalpalaya** söğüt ağacının altına gelip durdu.” **(233 / 3)**

Nizåmcån, nimä boldi ekän, xåliråq cåy tåpib ***(135) yığläb–yığläb*** *älämini båsib keläyåtgänmikin, deb oylädi.* "Nizamcan ne olduysa, boş yer bulup **(135) ağlaya ağlaya** üzüntüsünü bastırmış geliyor galiba, diye düşündü." **(235 / 5)**

Zebigä ***qaräb–qaräb*** *simirä båşlädi.* "Zebi'ye **baka baka** içmeye başladı." **(257 / 1)**

Qızlär ***qatib–qåtib*** *külişdi.* "Kızlar **katıla katıla** gülüştüler." **(296 / 1)**

Qatib–qatib *küldi.* "**Katıla katıla** güldü." **(297 / 1)**

Oyläb–netib otirmäy *qışlåq täräfgä qaräb yürä båşlädi.* "**Düşünüp taşınmadan** köy tarafına doğru yürümeye başladı." **(342 / 5)**

Nizåmcån ***titräb–qaqşäb*** *ungä qaräb turärdi.* "Nizamcan **titreye titreye** ona bakıyordu." **(348 / 8)**

Ämmå Nizåmcån bäğridän boşätmäy ***çäyqalib–çäyqalib*** *kötärib keläverdi.* "Ama Nizamcan bağrına basıp bırakmadan **sallaya sallaya** kaldırıverdi." **(351 / 4)**

İkråmcån täyåq bilän ***säkräb–säkräb*** *åldigä keläyåtgän edi, Tursunbåy yänä näri ketdi.* "İkramcan sopa ile **seke seke** yanına gelmişti, Tursunbay yine öteye gitti." **(363 / 5)**

Rängi särğäyib keçäläri bädäni ***titräb–qaqşäb*** *åğriydi.* "Rengi sararıp geceleri bedeni **titreye titreye** ağrıyordu." **(368 / 7)**

3.1.2.1.2.2.4. Ekin –råq ve –ginä Ekleriyle Genişletilmiş Kullanımı

Özbek Türkçesinde *–(i)b* zarf–fiilinden sonra *–råq* karşılaştırma eki getirilebilmektedir (Yüce 1999: 54).

Qızlärgä zimdän näzär täşläb, ulärning qaräyåtgänini bilib ***gerdäyibråq*** *pisänd qılmäyråq turärdi.* "Kızlara gizlice bakıp, onların baktığını anlayınca b**iraz boynunu büküp** görmezlikten gelirdi." **(71 / 4)**

Dildår ***tårtinibråq*** *åldi–dä, çetgä qoyä qåldi.* "Dildar biraz **çekinerek** aldı ve kenara koydu." **(289 / 3)**

Ayrıca Özbek Türkçesinde bu zarf–fiil ekinden sonra *–ginä* küçültme eki de getirilebilmektedir (Yüce 1999: 54).

Dildår dälä şiyponidä bir boş hüsäyni özümni åldigä qåyib ***erinibginä*** *ğucumläb yeb otirärdi.* "Dildar kır kulübesinde bir baş hüseyni üzümünü önüne koyup **biraz erinerek** salkım salkım yiyordu." **(20 / 6)**

Uning båşidän ötgän sävdålärning bärini bilgän Zebixån indämäy ***külibginä qoyä qåldi****.* "Onun başından geçenlerin hepsini bilen Zebihan ses çıkarmadan **biraz gülümsedi**." **(319/ 1)**

3.1.2.1.2.2.5. Ekin Edatlarla Kullanımı

–(i)b eki bazı durumlarda *–åq* kuvvetlendirme edatıyla birlikte kullanılır (Yüce 1999: 54)

Toqay yälängligidä özini åftåbgä sålib yåtgän bähäybät eçkemär uning qåräsini ***köribåq*** *dumi bilän qamişlärni şitirlätib çäyqatib, birpäsdä ğåyıb boldi.* "Kamışlık alanında kendini güneşe seren kocaman çöl kertenkelesi onun gölgesini **görür görmez** kuyruğu ile kamışları hışırdatıp, bir anda kayboldu." **(362 / 1)**

3.1.2.1.2.2.6. Ekin Edatlaşmış (Klişeleşmiş) Olarak Kullanımı

ätäb: Özbek Türkçesinde *ätä–* fiil köküne *–b* zarf–fiil ekinin getirilmesiyle oluşan bu edat, iş, oluş veya hareketin niçin yapıldığını ifade eder.

Bundän üç–tört kün äldin Tåğa bilän Näymängä bårişgängä, u mädäniyät säråyigä ***ätäb*** *Sibirdän ålib kelgän yåğåçlärni tildirmäy äsräb qoygänini äytgän edi.* "Bundan üç–dört gün önce Dayı ile Nayman'a gittiğinde, o kültür sarayı **için** Sibirya'dan getirdiği ağaçları kestirmeden muhafaza etmesini söylemişti." **(126 / 1)**

båşläb: Özbek Türkçesinde *båşläb* < *båşlä–b* kalıplaşmış edat olarak kullanılmaktadır. Bu edat, iş, oluş veya hareketin başlangıcından itibaren ortaya çıktığını ifade eder (Yaman 2005: 48).

Xuddi şu såät, xuddi şu däqiqadän ***båşläb****, özining båläligi tämåm bolgänini, birdän kättä bolib qålgänini sezmäsdi.* "Tam da bu saat, tam da bu dakikadan **itibaren**, kendi çocukluğunun bittiğini, aniden yetişkin olduğunu sezmedi." **(45 / 7)**

Sen cüvånmärg tuğılgän küningdän ***båşläb*** *nimäiki qılgän bolsä hämäsi sen üçün, seni ådäm qıliş üçün urindi.* "Sen, namert doğduğun günden **itibaren** her ne yapmışsa, hepsini senin için, seni adam etmek için yapıldı." **(115 / 1)**

boyläb: Özbek Türkçesinde *boyläb* < *boylä–b* kalıplaşmış edat olarak kullanılmaktadır. Bu edat, iş, oluş veya hareketin gösterilen mekânda oluştuğunu ya da belirli bir sürede ortaya çıktığını ifade etmek için kullanılır.

*Tåğa prävleniye åldidä åtdän tüşdi–dä, kütib turgän qåråvulgä åtning cilåvini tutqazib İkråmcån bilän xäyrläşib qårånğı yolkä **boyläb** ketdi*. "Dayı idare önünde attan indi ve bekleyen bekçiye atın gemini tutturup, İkramcan ile vedalaşarak karanlık yol **boyunca** gitti." **(85 / 1)**

*Kärvån ådämlär todäsidän çıqib, tåş yol **boyläb** ketä båşlädi*. "Kervan insan yığınlarından çıkıp, taş yol **boyunca** gitmeye başladı." **(162 / 2)**

*Uning zälvärli åvåzi çöl **boyläb** yängräb ketdi*. "Onun yüksek sesi çöl **boyunca** yankılandı." **(258 / 5)**

*Änhår **boyläb** yärim tüngäçä gäpläşmäy öz xayållärimiz bilän bolib, suvning şälåpläşigä qulåq sålib ketäverärdik.* "Irmak **boyunca** gece yarısına kadar konuşmadan kendi hayallerimizle baş başa olup, suyun şırıldamasına kulak verip giderdik." **(280 / 2)**

*Nizåmcån bilän Zebixån Dildårni küzätib ärävä izi tüşgän çöl **boyläb** ketişyäpti.* "Nizamcan ile Zebihan Dildar'ı uğurlamaya araba izi olan çöl **boyunca** gittiler." **(387 / 5)**

deb: Özbek Türkçesinde *de–* fiil köküne *–b* zarf–fiil ekinin getirilmesiyle ouşan bu edat herhangi bir konuyu, yargıyı veya durumu ifade etmek için kullanılır (Yaman 2005: 68)

*Nizåmcån biråvgä äräläşmäydigän, kämgänråq bålä bolgänidän sınfdåşläri uni "indämäs" **deb** çaqırişärdi.* "Nizamcan kimseye karışmayan, suskun biri olduğundan sınıf arkadaşları onu «suskun» **diye** çağırırlardı." **(16 / 7)**

Bu edat, teklik 1. şahıs emir ekiyle kullanıldığında gerçekleşmek üzere olan hareketleri bildirir.

*Qolåğigä **tegäy–tegäy deb** uçib ötgän qaldirğåç årqasidän särğımtır ufqqa qaräb qåläd*i. "Kulağına **deyecekmişçesine** uçan kırlangıcın arkasından sarımsı ufka baktı." **(14 / 4)**

*Qaldırğåçlär ungä **tegäy–tegäy deb** yånidän uçib ötişyäpti*. “Kırlangıçlar ona **değecekmişçesine** yanından uçuyorlardı.” **(294 / 2)**

*Tåmåğining tägidägi pätläri hürpäyib ketgän qızil xoråz kökrägini yergä **tegizäy–tegizäy deb** åldinggä säpçimåqçi.* “Boğazının altındaki tüyleri kabarmış kırmızı horozibiğini yere **değdirecekmiş gibi** saldırmak istiyordu.” **(308 / 4)**

qaräb: Özbek Türkçesinde *qaräb* < *qarä–b* kalıplaşmış edat olarak kullanılmaktadır. Bu edat hareketin herhangi bir tarafa yönelişini ifade eder (Yaman 2005: 85)

*Ämmå ertäsigä tüşlikdän keyin yänä oşä täräfgä **qaräb** qolidä tügünçä bilän xuddi ådämlärdän yäşiringändek älängläb ketäyåtgänini körib häyrån bolib qåldi.* “Ama ertesi gün öğle yemeğinden sonra yine o tarafa **doğru** elinde bohça ile sanki insanlardan bir şey gizlermiş gibi sağına soluna bakarak gittiğini görünce şaşırdı.” **(235 / 6)**

*Bäländ tepägä çıqib temir yoldä ketäyåtgän påezdgä **qaräb** qåçgänimiz esingdädir.* “Yüksek tepeye çıkıp demiryolunda giden trene **doğru** kaçtığımız aklındadır.” **(281 / 1)**

*Äsråra, şåşmänglär, dedi–dä, årqasigä **qaräb** yügürib ketdi*. “Esrare, acele etmeyin, dedi ve arkasına **doğru** koştu.” **(339 / 1)**

*Äsråra närigi qırğåqqa **qaräb** süzib ketyäpti.* “Esrare öteki kıyıya **doğru** yüzerek gidiyordu.” **(341 / 1)**

tårtib: Özbek Türkçesinde *tårtib* < *tårt–ib* kalıplaşmış edat olarak kullanılmaktadır. Bu edat, herangi bir iş, oluş ve hareketin ortaya çıkışındaki başlangıç yeri veya kaynağını bildirmek üzere kullanılır (Yaman 2005: 111).

*Tursunbåyning bålälik yılläridän **tårtib** özi fråntgä ketäyåtgänidä stäntsiyä qollärini silkib qaräb qålgäniçä hämmäsi köz öngidän ötdi.* “Tursunbay’ın çocukluk yıllarından **başlayıp** kendi cepheye giderken istasyonda el sallayarak baktığı zamana kadar her şey gözleri önünden geçti.” **(114 / 4)**

3.1.2.1.3.–gäç, –käç, –qaç

–gäç, –käç, –qaç zarf–fiil eki Özbek Türkçesinde sık kullanılan bir zarf–fiil ekidir.

3.1.2.1.3.1. Ekin Yapısı

Bu zarf–fiil ekine tarihi gelişimi açısından baktığımızda Harezm Türkçesi döneminde *–ġaç / –geç* (Bayraktar 2004: 172); Kıpçak Türkçesi döneminde *–ġaç / –geç, –ġaş / –geş, –qaş / –keş* (Tuncer 1996: 153), Çağatay Türkçesi döneminde *–ġaç / –geç, –qaş / –keş* (Eckmann 2003: 107) şekillerini görmekteyiz.

Bu zarf–fiilin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. A. Gabain, Dzanmovov, Bötlingk, Krueger ve Ubrjatova *–gaç* ekinin Moğolca *–ġat / –get* ekinden, Carl Brockelmann *–ġa* eki ile *–ç (<–ça)* eşitlik ekinin birleşmesinden oluştuğunu; Musayev ise *–kaçox – ka(n) + çax < –kan + çax* şeklinde oluştuğunu ileri sürmüştür. (Yüce 1999: 70–71).

3.1.2.1.3.2. Ekin Kullanımı

3.1.2.1.3.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı

Yaygın bir şekilde tek olarak kullanılan bu ek fiil kök veya gövdesine doğrudan eklenir (Bayraktar 2004: 171). Bu ek esas fiilden önce gerçekleşen zarf–fiildeki eylemler için kullanılır ve Türkiye Türkçesine *–(y)IncA* ve *–DıktAn sonra* yapılarıyla aktarılır.

*Kärimcån uruşgä **ketgäç**, Äsrårä birån åy telbänämå bolib yürdi–yu, därråv özini öngläb åldi*. "Kerimcan savaşa **gidince**, Esrare bir ay divane oldu ama hemen kendini toparladı." **(33 / 2)**

*Şu köyi änçä **turgäç**, bittä–bittä båsib kombinat därvåzäsidän çıqib ketdi.* "Bu halde uzun süre **durduktan sonra**, yavaş adımlarla kombine ana kapısından çıkıp gitti." **(43 / 9)**

*Oğlidän **cävåb bolmägäç**, yänä özi gäp båşlädi:* "Oğlundan **cevap gelmeyince**, yine kendi konuşmaya başladı:" **(47 / 3)**

*Çaygä fätihä **oqılgäç**, hämmä ornidän turdi*. “Çaya dua **okunduktan sonra**, herkes yerinden kalktı.” **(69 / 1)**

*Toqay äräsigä sukilib kirgän qumlikdän **ötişgäç**, älisdä häli bärg yäzmägan däräxtning növdäläri çuväläşgän qızğımtır ipdek bolib körindi.* “Kamışlık içine karışan kumluktan **geçince**, uzakta hâlâ yaprak açmamış ağacın filizleri, düğümlenmiş kırmızımsı ip gibi göründü.” **(80 / 7)**

*İkrämcän räisning üyigä mehmän kelişini **täyinlägäç**, toppä–toğri kälxäz säräyigä kirdi.* “İkramcan başkanın evine misafir geleceğini **haber verince**, doğruca kolhoz binasına girdi.” **(126 / 1)**

*Tursunbäy qollärini muştläb ärqasidän **qaräb turgäç**, keyin qol siltäb, qızning ärqasidän ketdi.* “Tursunbay ellerini yumruk yapıp arkasından **baktıktan sonra** el sallayıp kızın peşinden gitti.” **(145 / 8)**

*Qariyälär dästurxängä fätiha **oqişgäç**, hämmä ornidän turdi.* “İhtiyarlar sofra duası **okuyunca,** herkes yerinden kalktı.” **(169 / 4)**

*U yeçinib körpägä **kirgäç**, İkrämcängä nimädir demäqçi bolib bäşini kötärdi.* “O soyunup yorganın içine **girince**, İkramcan’a bir şey demek isteyerek başını çıkardı.” **(173 / 1)**

*Äbläst pärtiyä kämitetining sekretäri çöldän yer älgän kälxäzlärgä, kälxäzçilärgä berilädigän yärdäm haqıdä **gäpirgäç**, kengäş tugädi.* “Bölge parti komitesinin sekreteri çölden yer alan kolhozlara, kolhoz çalışanlarına verilen yardım hakkında **konuştuktan sonra**, toplantı bitti.” **(178 / 2)**

*Tursunbäy säqälini **älib bolgäç**, äşxänäning ärqasigä ötib ketdi*. “Tursunbay sakalını **kesince**, mutfağın arkasına geçti.” **(204 / 2)**

*Täğa bir äz ikkilänib **turgäç**, çıqib ketdi*. “Dayı biraz duraksadıktan sonra, çıkıp gitti.” **(210 / 2)**

*Çäl çämädängä oxşäş qutini älib ungä häm şäşib kälit säldi–dä, äçib bir däm **qaräb turgäç**, Nizämcännıng äyäği tägigä irğıtdi.* “İhtiyar bavula benzeyen kutuyu alıp ona da hızla anahtar taktı ve açıp bir an **bakınca**, Nizamcan’ın ayağı altına fırlattı.” **(346 / 3)**

3.1.2.1.4. –gäni, –käni, –qani

–gäni, –käni, –qani zarf–fiil eki Özbek Türkçesinde sık kullanılan bir zarf–fiil ekidir.

3.1.2.1.4.1. Ekin Yapısı

Türkçenin tarihi gelişimine bakıldığında Eski Türkçeden başlayarak ekin *–galı / –geli* şeklinde yer aldığını görmekteyiz. Bu zarf–fiil eki fonksiyon ve anlam bakımından da *–galı / –geli* ekiyle aynı özelliklere sahiptir.

Ekin tarihi gelişimine bakıldığında Eski Türkçe döneminde *–ġalı / –gäli, –qalı / –käli* (Gabain 2007: 86); Karahanlı Türkçesi döneminde *–galı / –geli* (Hacıeminoğlu 2003: 175); Harezm Türkçesi döneminde *–galı / –geli, –galu / –gelü, –qalı > –alı* (Ata 2002: 90); Kıpçak Türkçesi döneminde *–ġalı / –geli, –qalı / –keli* (Tuncer 1996: 154), Çağatay Türkçesi döneminde *–ġalı / –geli, –qalı / –keli* (Eckmann 2003: 107) şeklinde görülmektedir.

Bu ek Özbek Türkçesinde genellikle *–gäni, -käni, –qani* şeklinde görülmektedir.

Bu zarf–fiilin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bang *–ġa* gelecek zaman ekiyle *–al* yardımcı fiilinden oluşan *– alı* zarf–fiilinin birleşmesinden; Salonen, Pröhle, Kotwicz ve Baskakov *–gan* sıfat–fiil ekiyle *+lı / + li* isimden isim yapma ekinin birleşmesinden; Brockelmann bu görüşleri haklı olarak reddeder, çünkü Türk Lehçelerinde bu ek *+lıġ* şeklindedir ve *–galı* ekinden sonra hiçbir zaman *–ġ* eki bulunmamaktadır; Räsänen de ekin *–a / –e* zarf fiili + *kel–* yardımcı fiili + *–a / –e* zarf–fiilinin birleşmesinden türediğini ileri sürmüştür (Yüce 1999: 66).

Bu zarf-fiil eki Eski Türkçede kullanılan *–galı / –geli* zarf–fiil ekinden *–l– > –n–* ses değişmesiyle meydana gelmiştir (Gültekin 2006: 53). Özbek Tükçesinde bu ekin kullanımı *–gäli / –käli / –qali* ekine göre daha yaygındır.

3.1.2.1.4.2. Ekin Kullanımı

3.1.2.1.4.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı

Eklendiği fiillere *–mak için / –mek için*, *–maya / –meye* anlamı veren bu zarf–fiil eki, asıl fiildeki hareketin meydana geliş sebebini bildirir (Öztürk 1997: 232–233).

*Äkäsi häm qışlåq **äyläŋgäni** çıqib ketädigän boldi*. "Ağabeyi de köyü **gezmeye** çıkmıştı." **(24 / 7)**

*—Toyingni **buzgäni** keldim.* "—Düğününü **bozmaya** geldim." **(31 / 3)**

*Nizåmcån ötgän däm åliş küni etik **ålgäni** Märğılån båzårigä tüşgändä qariyälär çåyxånäsi åldidän ötib ketäyåtgän Ädålätni uçrätgän edi*. "Nizamcan geçen tatil günü çizme **almak için** Margilon pazarına gittiğinde ihtiyarlar çayhanesi önünden geçip giderken Adalet'e rastlamıştı." **(42 / 3)**

*Tursunbåyning oşändäyåq ärmiyägä cür'ätsizlik bilän ketäyåtgäni, yurt üçün **cånbåzlik qılgäni** ketäyåtgän emäsligini sezmägän ekän.* "Tursunbay'ın orada orduya korkarak gittiğini, vatan için **fedakârlık etmeye** gitmediğini anlamamıştı." **(119 / 3)**

*Keyin u vä'däläşgän cåygä bårmäy åğaynilärini **tåmåşä qılgäni** yubårärdi*. "Sonra buluşacakları yere gitmeden arkadaşlarını **seyretmeye** gönderirdi." **(143 / 1)**

*Tåhir rålidä çıqadigän, Qårä båtir boläligänlär fråntdä düşmängä qarşi **cäng qılgäni** åtlänişdi.* "Tahir rolünde oynayan, Kara batır olanlar cephede düşmana karşı **savaşmak için** atıldılar." **(149 / 1)**

*Därhaqıqat, Marğılån ipäk kombinatidän tonğız **åvlägäni** velåsipeddä incenerlär bu täräflärgä tez–tez kelib turişärdi.* "Gerçektende, Margilon ipek kombinesinden domuz **avlamak için** bisikletle mühendisler bu tarafa sık sık geliyorlardı." **(224 / 4)**

*—Hä, inim, — dedi Zebixånning åpäsi, — **uxlägäni** ketyäpsizmi?* "—Evet, kardeşim, dedi Zebihan'ın ablası, – **uyumaya** mı gidiyorsun?" **(237 / 1)**

*Nånuştä **qılgäni** İkråmcånning årqasidän yürib çådirgä keldi*. "Kahvaltı **yapmak için** İkramcan'ın arkasından yürüyüp çadıra geldi." **(245 / 8)**

*—Otin **tergäni** bårgändim.* "—Odun **toplamaya** gitmiştim." **(246 / 2)**

*Cännät xålä här gäl tåvåqni **ålgäni** bårgändä tåvåq tupråqqa qårişib yåtgänini körärdi.* "Cennet teyze her defasında tabağı **almaya** gittiğinde tabağın toprağa battığını görüyordu." **(263 / 5)**

*Seni **ålib ketgäni** keldim.* "Seni alıp **götürmeye** geldim." **(263 / 9)**

*Çål häm neväräsini **körgäni** aqalli birån märtä kelmädi.* "İhtiyar da torununu **görmek için** hiç olmazsa bir kez gelmedi." **(273 / 1)**

*Åqsåqål båyä, nevärägınämni, bålägınämdän qålgän tuyåqni **körgäni** keldim, degän edi.* "Aksakal daha demin, torunumu, oğlumdan kalan parçayı **görmek için** geldim, demişti." **(274 / 10)**

*—**Kesgäni** kelişsä quvläb sål.* "—**Kesmeye** gelirlerse kovala gitsin." **(279 / 5)**

*U ertäläb neväräsini **uyğåtgäni** bårgändä Risålätning, Dildårdän iş çıqmäydigängä oxşäydi, degän gäpini çort kesib şundäy degän edi:* "O sabahleyin torununu **uyandırmaya** gittiğinde Risalet'in Dildar'dan iş çıkmayacağa benziyor, sözünü kesip böyle demişti:" **(299 / 6)**

*—Qoysäng–çi, örik **såtgäni** kelgänsän*. "—Ya bırak, kayısı **satmak için** gelmişsin." **(316 / 11)**

*—Öz åpängni, uzåqdän diydåringni **körgäni** kelgän åpängni quvläyäpsänmi?* "–Öz ablanı, uzaktan yüzünü **görmek için** gelen ablanı kovalıyor musun?" **(317 / 3)**

*Bir kün cudä vaqtli uyğåndi–dä, teşäni belbåğigä qıstirib, tut **kesgäni** ketdi.* "Bir gün çok erken uyandı ve keseri kuşağına sıkıştırıp, dut **kesmeye** gitti." **(320 / 1)**

*Seni **xursänd qılgäni**, sengä minnätdårçilik **bildirgäni** keldim.* "Seni **mutlu etmek için**, sana minnettar olduğumu **bildirmek için** geldim." **(370 / 7)**

3.1.2.1.5. –kän

Eski Türkçe döneminden itibaren Türk dilinin tarihi dönemlerinin birçoğunda görülen bu ek, Özbek Türkçesinde yaygın bir kullanıma sahiptir.

3.1.2.1.5.1. Ekin Yapısı

Eski Türkçe döneminde bu ek *är–* yardımcı fiili + *–qan / –ken* zarf–fiili şeklinde kullanılır (Gabain 2007: 87). Karahanlı Türkçesi döneminde bu zarf–fiil ekine rastlanmaz. Harezm Türkçesi döneminde *–er* yardımcı fiili + *–ken* zarf–fiili şeklinde (Tuncer 1996: 131); Kıpçak Türkçesi döneminde *ir–* yardımcı fiili + *–ken* zarf–fiili şeklinde (Karamanlıoğlu 1994: 148) kullanılır. Çağatay Türkçesi döneminde de bu eke rastlanmaz.

Ekin yapısı hakkında Gabain, Kononov, Jansky, Kissling ve Muharrem Ergin *i–* yardımcı fiilinin zarf–fiil şekli olduğunu söylemektedir (Yüce 1999: 74)

Özbek Türkçesinde yaygın bir kullanıma sahip olan bu zarf–fiil eki bir uyuma girmeksizin bütün fiil kök ve gövdelerine *–kän* şeklinde getirilir (Coşkun 2000: 196).

3.1.2.1.5.2. Ekin Kullanımı

3.1.2.1.5.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı

–kän zarf–fiil eki cümledeki asıl fiille eş zamanlı gerçekleşen ikincil bir eylemi ifade eder. Bu zarf–fiil eki, genellikle yardımcı fiilinin düşürüldüğü kaynaşmış şekillerde karşımıza çıkar. Özbek Türkçesinde geniş zaman kipi dışındaki kiplerin ardından kullanımı söz konusu değildir (Toker 1996: 311).

Särätån qızdirgän dälä ortäsidän bılqılläb yåtgän tupråq yolidän ***kelärkän****, u tezråq änhårgä yetib ålişgä şåşilärdi*. "Temmuz sıcağında kır ortasında kavurucu toprak yoldan **gelirken**, o hızla ırmağa ulaşmaya çabalıyordu." **(14 / 5)**

U dälädä ***kezärkän****, özidän–özi dåvdiräb qızlär zvenosiga bårib qålär, qızlär bir–birlärini turtişib: «Änä påkçä kelyäptilär!» deb külişlärini bilmäs edi.* "O kırda **gezerken**, farkına varmadan kızlar ekibine varırdı ve kızların birbirlerini dürterek: «İşte enişte geliyor!» diye gülüştüklerini farketmezdi." **(17 / 2)**

Dildår qåşlärini çimirib şiypångä ***çıqar ekän****, Äsråräga ginäli qaräb åldi.* "Dildar kaşlarını çatıp kulübeye doğru **giderken**, Esrare'ye sitemle baktı." **(18 / 9)**

Dildår uning årqasidän qaräb ***turärkän****, şämål köyläginі bädänigä yapiştirdi*. "Dildar onun arkasından **bakarken**, rüzgâr gömleğini bedenine yapıştırdı." **(25 / 4)**

*Xatni **oqırkän**, qolläri qaltiräb, közläri becå bolib ketdi*. “Mektubu **okurken**, elleri titreyip, gözleri dertle doldu.” **(43 / 3)**

*Şämåldek yelib **bårärkän**, qulåğıdä hämån “åqpädär”, “åqpädär”, “åqpädär” sözi täkrårlänärdi*. “Rüzgâr gibi geçip **giderken** kulağına hâlâ “baban değilim”, “baban değilim”, “baban değilim” sözü tekrarlanıyordu.” **(58 / 1)**

*Cännät xålä äyvån läbigä otirib ungä **tikilärkän**, köngli älläneçük bolib ketdi.* “Cennet teyze eyvan ağzında oturup ona **gözlerini dikerken**, gönlü mevhum oldu.” **(61 / 2)**

*Ulär sorigä **yäqınläşärkän**, hämmä ornidän turdi.* “Onlar çardağa **yaklaşırken**, herkes yerinden kalktı.” **(64 / 3)**

*Quçåq åçib körişärkän: «Xäyriyät, xäyriyät, tirik kördim!» – dedi **(36)**.* “Kucaklayıp **selamlaşırken**: «Çok şükür, çok şükür, sağ gördüm!» dedi **(36)**.” **(67 / 7)**

*Fråntdä **yürärkän**, bu yerlärni tüşidä häm, öngidä häm köz åldidän näri ketkäzålmägan edi*. “Cephede **gezerken**, buraları rüyasında da, uyanıkken de gözü önünden gitmiyordu.” **(69 / 2)**

*U cimib qålgän dälädä yärälänib, qånsiräb **yåtärkän**, tepäsidä dum–dumälåq bolib turgän åygäqaräb, şunäqa xayållärni köp sürgän edi*. “O sessizleşen kırda yaralanıp, **kan kaybederken**, tepesinde yusyuvarlak olan aya bakıp, böyle hayallere çok dalardı.” **(70 / 2)**

*Tåğä nån **uşätärkän**, İkråmcänning yåğäç åyåğıgä qaräb bir müddet nimänidir oyläb qåldi*. “Dayı ekmek **bölerken**, İkramcan’nın tahta ayağına bakıp bir müddet bir şeyler düşündü.” **(79 / 10)**

*Räyimberdi vähimäli tåvuşlärgä qulq sålib **bårär ekän**, älläqandäy ğurur yå içki bir turtki ålib çıqqan tåvuş bilän dedi*: “Rayımberdi ürkütücü seslere kulak **verirken**, bir gurur ya da içsel bir dürtü ile çıkan sesle:” **(84 / 2)**

*İkråmcån çåy **hoplär ekän**, täşqarıdägi soridä otirgän kişi esigä tüşdi.* “İkramcan çay içerken, dışarıdaki çardakta oturan kişi aklına geldi.” **(86 / 7)**

*U qårånğıdä nåtäniş kişi årqasidän **bårärkän**, ikki tizzäsidä mädår qålmägänidän yüräyåtgängä emäs, sudräläyåtgängä oxşärdi*. “O karanlıkta yabancı birinin arkasından **giderken**, iki dizinde derman kalmadığından yürüyemez olup, sürünüyor gibiydi.” **(88 / 3)**

*—Keldik, ukä, – dedi İkråmcån åt egäridä xurcunni **ålärkän***. “—Geldik, kardeş, – dedi İkramcan at eyerinden heybeyi **alırken**.” **(88 / 5)**

*Cännät xålä begånä, nåtåb bålä tepäsidä otirib öz båläsini **oylärkän**, közläridän dumäläb tüşäyåtgän qaynåq yåşläri äcinli yüzlärini küydirärdi*. “Cennet teyze yabancı, hasta çocuğun başında oturup kendi yavrusunu **düşünürken**, gözlerinden boncuk boncuk dökülen sıcak gözyaşları, kırışık yüzünü yakıyordu.” **(91 / 4)**

*Nizåmcån u yånbåşidän bu yånbåşigä **äğdärilärkän**, «äyä, äyäcån!» deb ingrädi.* “Nizamcan o yandan bu yana **dönerken**, «anne, anneciğim» diye inledi.” **(93 / 1)**

*Nizåmcån qåşıq sålib mästäväni qor–xor **içärkän**, tişigä qomgä oxşäş bir nimä tegib ğıçirlärdi.* “Nizamcan kaşıklayıp mastavayı höpürdeterek **içerken**, dişine kuma benzeyen bir şeyler değip gıcırdıyordu.” **(95 / 4)**

*U Tåğaning åldigä kelib **otirärkän**, üzr sorägändek qolini köksigä qoyib, nimädir dedi.* “O, Dayı’nın yanına gelip **otururken**, özür diler gibi elini göğsüne koyup, bir şeyler söyledi.” **(100 / 5)**

*Tåmårqasidän ålgän håsildän täşqari, mehnät künigä ålgän şålining çårägi qarzgä bemålål **yetärkän**, tåmårqadän ålingän håsil üçün heç qandäy qışlåq xocäligi sålığı tolänmäydi*. “Toprağından alınan ürün dışında, çalışma gününde alınan çeltiğin çeyreği borca rahat **yeterken**, topraktan alınan ürün için hiçbir köy işletmesi vergi ödemeyecek. **(104 / 4)**

*U ärmiyägä conäb **ketärkän**, Zebi bilän yänä şu kömkök qamişlär åräsidä uçräşgän edi*. “O orduya katılıp **giderken**, Zebi ile yine bu yemyeşil kamışlar arasında görüşmüştü.” **(119 / 1)**

*Hâzir u küy mäqâmigä tebränib **otirärkän** iç–içidän ezilib oğlini oylärdi.* "Şimdi o ezgi makamına sallanarak **otururken**, içi içini yiyip oğlunu düşünüyordu." **(121 / 2)**

Mänä hâzir ânä surätigä tikilärkän, uning yüzidägi täniş, köp vâqeälärning şâhidi bolgän äcinlär, heç qaçân külmägän qısıq läblär, häsrät tolä közlär Nizâmcängä: «Bâläginäm, mensiz hâling ne keçäyâtgän ekän, yolingni tâpgüningçä bäğrimdä tutâlmädim. Qaydä bolsäng âmân bol. Yâmângä yândäşmä!», deyäyâtgändek. "İşte şimdi anne resmine **gözlerini dikip bakarken**, onun yüzündeki bilindik, çok olayların şahidi olmuş kırışıklıklar, hiçbir zaman gülmeyen nazik dudaklar, hasret dolu gözler Nizamcan'a: «Yavrucuğum, bensiz başından neler geçmiş, yolunu buluncaya kadar kollarımda tutamadım. Nerede olursan ol mutlu ol. Kötüye yaklaşma!» diyormuş gibiydi." **(139 / 1)**

*İkrâmcân miltıqni Nizâmcängä **uzätärkän**, täkidlädi:* "İkramcan tüfeği Nizamcan'a **uzatırken**, vurguladı:" **(164 / 6)**

*U şundäy deb, yâğâç âyâğining täsmälärini boşätib körpägä **kirärkän**, yäkä âğir uh târtdi.* "O böyle deyip, tahta ayağının kayışlarını çözüp yorganın içine **girerken**, yine derin bir ah çekti." **(170 / 5)**

*U qâzân tepäsigä **qäytärkän**, bäländ âvâz bilän şanğıllädi*: "O kazanın başına **dönerken**, yüksek sesle bağırıyordu:" **(184 / 3)**

*Nizâmcân uning ârqasidän **qarâb qâlärkän**, yürişigä, engäşib özigä yol âçäyâtgänidä belining çirâyli egilişigä mähliyâ bolib qâlgän edi.* "Nizamcan onun arkasından **bakarken**, yürüyüşüne, eğilip kendisine yol açtığında belinin güzel eğilişine büyülenmişti." **(188 / 13)**

*Nizâmcân radiogä **qulâq sâlib otirärkän**, özi qıläyâtğan vä endi qılädigän işläri toğrisidä oy sürärdi*. "Nizamcan radyoyu **dinlerken**, kendi yapacağı ve şimdi yaptığı işler hakkında düşünüyordu." **(194 / 1)**

*U İkrâmcânning qolini sıqib **körişärkän**, mänâli ilcäyib qoydi.* "O İkramcan'ın elini sıkıp **selamlarken**, manalı manalı gülümsedi." **(210 / 2)**

*Mänä, bugün Zebixån ådätiçä tång qårånğisidä turib sähär şämålidä tebränäyåtgän tål åldidän **ötärkän**, soridä ikki tizzäsini quçåqläb, ålis boşlıqlärgä tikilib otirgän Nizåmcångä ropärä kelib qåldi.* "İşte, bugün Zebihan her zamanki gibi tan karanlığında kalkıp seher rüzgârında sallanan söğüt altından **geçerken**, çardakta iki dizini kucaklayıp, uzak boşluklara gözlerini dikerek oturan Nizamcan ile karşı karşıya geldi." **(216 / 3)**

*—Qanaqa. dåstån? — dedi u häm **otirärkän**.* "—Hangi hikâye? – dedi o da **otururken**." **(221 / 5)**

*—İşlär qaläy? — dedi Tåğa sorigä **otirärkän**.* "—İşler nasıl? – dedi Dayı çardağa **otururken**." **(233 / 6)**

*U **işlärkän**, heç närsäni oylämäsdi.* "O **çalışırken** hiçbir şey dşünmezdi." **(244 / 1)**

*Åqsåqål qoli bilän şävlä **yeyärkän**, qızigä tänbeh berä båşlädi.* "Aksakal eliyle şavla **yerken**, kızını azarlamaya başladı." **(276 / 8)**

*Dildår ätråfgä mäst ådämdek näzär täşläb **bårärkän**, åldidän qåp–qårä häbäşdek bir yigit çıqib qåldi.* "Dildar etrafa sarhoş bir insan gibi bakıp **giderken**, karşısına kapkara Habeşli gibi bir delikanlı çıktı." **(294 / 3)**

*Risålät durädgår çåldän pulni ålib, yåqasigä qol suqib, kökrägigä **cåylärkän**, birdän Nizåmcångä közi tüşib qåldi.* "Risalet dülger ihtiyardan parasını alıp, yakasından elini sokup, göğsüne **yerleştirirken**, birden Nizamcan'a gözü takıldı." **(312 / 3)**

*Nizåmcån İkråmcånning şimini tizzäsigäçä şimärib suvgä tüşişini **küzätib turärkän**, bu ådämdägi bärdåşgä qåyil qålärdi.* "Nizamcan İkramcan'ın pantolonunu dizine kadar büküp suya girmeyi **beklerken**, bu insandaki sabra hayran oluyordu." **(322 / 2)**

*Båtqåqni şälåplätib **keçärkän**, İkråmcån haqıdä oylärdi.* "Bataklığı şapırdatıp **geçerken**, İkramcan'ı düşünüyordu." **(326 / 4)**

*Nizåmcån şundäy xayållär bilän båtqåq **keçärkän**, mäşinä gurillägänini eşitdi.* "Nizamcan böyle düşünceler ile bataklık **geçerken**, araba gürültüsünü işitti." **(327 / 3)**

*Adålät u bilän qol berişib **körişärkän***: "Adalet onunla el sıkışıp görüşürken:" **(336 / 7)**

*U bu qahrämån qızning cäsurligigä qåyil qålib, u yåq–bu yåqqa qaräb **turärkän**, birdän yånğåq tägidä otirgän åpäsigä közi tüşib qåldi.* "O bu kahraman kızın cesaretine hayran kalıp, etrafa **bakarken**, birden ceviz altında oturan ablasına gözü takıldı." **(342 / 1)**

*Åy yåritib turgän toqay yälängligidä İkråmcån qabrini quçåqläb **yåtärkän**, kimdir uning yelkäsidän kötärdi*. "Ayın aydınlattığı kamışlık meydanda İkramcan mezarı **kucaklarken**, biri onun omzundan kaldırdı." **(379 / 1)**

*İkråmcån sorigä **otirärkän**, båläni tonigä yaxşiläb oräb åldi–dä, äfsüslängändek dedi:* "İkramcan çardağa **otururken**, çocuğu kaftanına iyice sarıp aldı ve üzülmüş gibi dedi:" **(382 / 7)**

3.1.2.1.6. –mäy, –mäyin

Bu zarf–fiil eki Eski Türkçe döneminden itibaren çeşitli değişikliklere uğrayarak Türkçenin bütün dönemlerinde görülür.

3.1.2.1.6. 1. Ekin Yapısı

Ekin tarihi gelişimine bakıldığında Eski Türkçe döneminde *–matı / –madı, –mäti / –mäsdi; –matın /–madın, –mätin / –mädin* (Gabain 2007: 87); Karahanlı Türkçesi döneminde *–madın / –medin, –madı / –medi, –mayın / meyin* (Hacıeminoğlu 2003: 174); Harezm Türkçesi döneminde *–madın / –medin, –mayın / meyin* (Ata 2002: 91), Kıpçak Türkçesi döneminde *–mayınça / –meyinçe* (Karamanlıoğlu 1994: 147), Çağatay Türkçesi döneminde ise *–may / –mey* eki *–a / –e/ –y* ve *–p* zarf–fiillerinin olumsuz şekillerini yapar (Eckmann 2003: 111).

Birçok Türkolog, bu ekin kökeni hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Thomsen ve Bang başlangıçta *–matın* ve *–madın* eklerinin her biri için olumsuzluk eki *–ma–* ve *–tın / –dın* çıkma hali ekinin birleşmesiyle oluştuğu görüşünde

hemfikirdir. Thomsen, Radloff, Bang ve Samayloviç daha sonra *–matın* zarf–fiil ekinin, olumsuz fiil tabanına fiilden isim yapım eki *–t* ve vasıta hali eki *+ın* birleşmelerinden oluştuğu fikrini ileri sürerek önceki fikri reddetmişlerdir. Ama Melioransky ve Duda, Türkçede olumsuzluk edatının *–t* isim yapım ekini almayacağını söyleyerek bu görüşe karşı çıkmışlardır. Sonra Deny *–madan* zarf–fiil ekininin, fiilden isim yapım eki –ma, olumsuzluk *–tı* (<*tıy–* < *tıd–* 'engellemek, yasaklamak') ve vasıta hali eki *+n* şeklinde oluştuğu görüşünü ileri sürmektedir. Muharrem Ergin *–madan* zarf–fiil ekinin önceleri *–ma* (olumsuzluk eki) – *ma* (isim–fiil eki) + *dan* (çıkma hâli eki) şeklindeyken orta hece düşmesine uğrayarak bu şekli aldığı görüşünü ileri sürmüştür. Duda da bunu daha önce ileri sürmüştü, ancak zarf–fiil ekinden önce gelen hecede bulunan vurgu nedeniyle şüphelerini dile getirmiştir. Şçerbak'a göre *–madın* zarf–fiil eki *–mad* > *–may* olumsuzluk bildiren zarf–fiil eki ve *+ın* vasıta hâli ekinin birleşmesiyle oluşmuştur (Yüce 1999: 101–102). Zeynep Korkmaz'a göre ise, *–madan* zarf–fiil eki olumsuzluk eki *–ma–*; *d, t, y, z, r* değişebilen koruyucu ünsüzleriyle *–ı / –i* zarf–fiil ekinin birleşmesiyle meydana gelmiştir (Korkmaz 1995: 156). Mustafa Öner, Zeynep Korkmaz'ın bu iddialarını kök hecesi için bilinen *–d–* > *–y–* ses değişmesinin, genel Türkçede, eklerde tespit edilmemiş olmasından dolayı kabul etmemektedir (Öner 1999: 835). Nuri Yüce'ye göre bütün bu ekin kökenini aydınlatma çalışmalarına rağmen ekin kökeni tamamen aydınlanamamıştır (Yüce 1999: 102).

Bu zarf–fiil eki Özbek Türkçesinde genel olarak *–mäy*, nadiren de *–mäyin* şekliyle görülmektedir (Öztürk 1997: 235).

3.1.2.1.6. 2. Ekin Kullanımı

3.1.2.1.6.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı

Özbek Türkçesinde bu zarf–fiil eki *–a / –e, –y; –b* zarf–fiil eklerinin olumsuz şekli olarak karşımıza çıkmaktadır (Öztürk 1997: 235).

3.1.2.1.6.2.1.1. Ekin Nitelik ve Tarz Bildirme İşlevinde Kullanımı

Eylemin gerçekleşmeksizin asıl fiilin gerçekleştiğini gösteren bu zarf–fiil eki Türkiye Türkçesine *–mAdAn, –mAksIzIn* şeklinde aktarılır.

*Peşänäsi, yüzlaridän **tinmäy** ter qoyilädi.* “Alnından, yüzünden **durmadan** ter akıyordu.” **(14 / 4)**

*Såddä qışlåq båläsi diligä tügilgän gäplärni **äytålmäy**, köp väqt içetini yeb, säråsimädä yürdi*. “Saf köy çocuğu içinden geçen sözleri **söyleyemeden**, çoğu zaman içi içini yiyerek sersem sersem dolaşıyordı.” **(16 / 7)**

*Ämmå Äsrårä uning nåz–fıråqlärıga **qarämäy** turtkiläb işga sålärdi*. “Ama Esrare onun naz–niyazına **bakmadan** ite–kaka işe gönderirdi.” **(17 / 2)**

*Säl **ötmäy** båğ tåmåndän it våvilläğäni, båğbånning sökinäni eşitildi*. “Biraz **geçmeden** bahçe tarafından köpek havlaması, bahçıvanın sövmesi işitildi.” **(18 / 8)**

*Nizåmcån gäpini **äytålmäy** hämån esänkirärdi*. “Nizamcan aklından geçenleri **söyleyemeden** hâlâ bocalıyordu.” **(21 / 4)**

*Nizåmcån ungä mähliyå bolib, **qımirlämäy** cävåb **(9)** kütärdi*. “Nizamcan aşırı büyülenip, **kıpırdamadan** ondan cevap **(9)** bekledi.” **(21 / 11)**

*Säl kün **ötmäy** Ä‘zämcåndän: yäqındä bårib qålämän, degän xat keldi.* “Birkaç gün **geçmeden** Azamcan’dan: «Yakında geliyorum» diye mektup geldi.” **(23 / 7)**

*U ukäsidän **cävåb kütmäy**, Dildärgä qarädi.* “O küçük kardeşinden **cevap beklemeden** Dildar’a baktı:” **(24 / 3)**

*Nizåmcån nimä boläyåtgänini **bilmäy** häyrån boldi.* “Nizamcan ne olduğunu **anlamadığından** şaşırdı.” **(25 / 3)**

*Nizåmcän nimä qılişini **bilmäy** serräyib turib qåldi.* “Nizamcan ne yapacağını **bilmeden** donup kaldı.” **(30 / 1)**

*Däzmålsiz köyläk kiysä, egnidän yeçib ålib äyäsigä **bildirmäy** üyidä däzmålläb çıqib kiydirärdi.* “Ütüsüz gömlek giyinse üstünden çıkarıp annesine **farkettirmeden** evinde ütüleyip giydirirdi.” **(33 / 1)**

*Äsrårä nimä qılişini **bilmäy** uning tepäsidä ikki qolini beligä tiräb urinişişgä çåğlängän xoråzdek turärdi.* “Esrare ne yapacağını **bilmeden** onun tepesinde iki elini beline koyarak dövüşmeye hazırlanan horoz gibi duruyordu.” **(34 / 7)**

Dildår ornidän turişgä turdi–yu, ***ketålmäy*** *ungä bäqräyib qaräb qåldi.* “Dildar yerinden kalkmasına kalktı ama **gidemeden** ona anlamsız bir şekilde baka kaldı.” **(36 / 3)**

Äsrårä Dildår bilän ***xäyirläşmäy*** *otlärni rähmsiz båsib yånğåqzårdän çıqib ketdi.* “Esrare, Dildar ile **vedalaşmadan** otlara acımasızca basarak ceviz bahçesinden çıkıp gitti.” **(36 / 8)**

Båşini eggäniçä ***indämäy*** *soqmåqdän ketdi.* “Başını eğerek **konuşmadan** patikadan gitti.” **(37 / 15)**

*Gändiräkläy–gändiräkläy üygä kirib bårdi–yu, supägä y****etmäy*** *yıqıldi.* “Sendeleyerek eve girdi ve sofaya **ulaşamadan** yıkıldı.” **(39 / 1)**

Gäpirålmäy *ğoldirädi.* “**Konuşmadan** belli belirsiz ses çıkardı.” **(39 / 6)**

Qåräxat ålgän xåtin båş egip cimginä dästgåhi tepäsigä kelär, köz yåşini ätråfdägilärdän yäşirib qabr üstigä engäşgändek ***båş kötärmäy*** *işigä unnäb ketär edi.* “Kara haber alan kadın başını eğip sessizce tezgâhı başına gelir, gözyaşını çevredekilerden saklayarak mezar üstüne eğilmiş gibi **başını kaldırmadan** işini yapardı.” **(41 / 4)**

Keçäläri ***uxlämäy*** *radio kärnäygä qulåq tutib, ålis fråntdä boläyåtgän xabärlärni eşitärdi.* “Geceleri **uyumadan** radyoya kulak verip, uzak cephede neler yaşandığına dair haberleri dinliyordu.” **(42 / 1)**

Nihåyät, åqsåqål bir ***söz demäy*** *içkärigä kirib* ***(23)*** *ketdi.* “Sonunda, aksakal **tek kelime etmeden** içeriye girdi **(23)**.” **(45 / 6)**

Uning, yurt uruşdä cån ålib, cån beräyåtgän päytläridä birån xizmäti bilän şu küräşgä ***hissä qoşålmäy****, mäydä işlär bilän urinib yetgändek, endi äkäsining xåtinigä üylänişi qålgänmidi?* “Onun, vatan uğruna savaşılan zamanlarda, bir hizmet ile bu mücadeleye **katkıda bulunamadan**, ufak işlerle uğraştığı yetmiyormuş gibi, şimdi ağabeyinin karısıyla evlenmesi mi kalmıştı? **(52 / 4)**

U åtä–bålä ortäsidä nimä gäp boläyåtgänini ***bilålmäy*** *eşik åldidä toxtäb qåldi.* “O, baba–oğul arasında ne konuşulduğunu **anlamadan** eşik önünde durdu.” **(54 / 9)**

Dildår ***çurq etmäy****, eçkini yeçib köçägä ålib çıqib ketdi.* "Dildar **tek kelime söylemeden**, keçiyi çözüp sokağa çıkardı." **(55 / 2)**

İkki tizzäsidä därmån ***qålmäy*** *ğır kältäklärdän şäläyim bolib yıqılib, ornidän turgängä oxşärdi.* "İki dizinde derman **kalmadan** ağır dayaklardan halsiz kalarak düşüp, yerinden kalkmışa benziyordu." **(56 / 1)**

Nizåmcån uning boynidägi zäncirini yeçib yubårgändä häm, cåyidän ***qımirlämäy*** *mä'yüs qaräb yåtäverdi.* "Nizamcan onun boynundaki zincirini çıkardığında da yerinden **kıpırdamadan** kederli bakıp yatıverdi." **(57 / 1)**

Dildårning yüzigä ***qarämäy*** *ötib ketdi.* "Dildar'ın yüzüne **bakmadan** geçip gitti." **(58 / 1)**

Ümmätäli pänşäxä dästäsigä bäğrini berib änçä turib qåldi, ungä ***qarämäy****, bir xorsinib åldi–dä dedi:* "Ümmetali dirgen sapına göğsünü dayayıp uzun süre öylece kaldı, ona **bakmadan**, bir iç çekti ve dedi:" **(61 / 4)**

İkråmcån ***gäpgä äräläşmäy*** *bir çekkädä cimginä otiribdi.* "İkramcan **söze karışmadan** bir kenarda sessizce oturuyordu." **(68 / 6)**

Er–xåtin supädä otirib, yålğız bålägä uzåq ümr tiläb ***uxlämäy*** *tünni tånggä uläşärdi.* "Karı–koca sofada oturup, biricik yavrularına uzun ömür dileyerek **uyumadan** sabah ederlerdi." **(69 / 4)**

Uni ålib, tut tägigä bårib mäxårkä orädi–dä, cåyidän ***qımirlämäy*** *tek turib qåldi.* "Onu alıp, dut ağacının altına giderek tütün sardı ve yerinden **kıpırdamadan** yalnız başına kaldı." **(72 / 5)**

Şuning üçün häm kiyimlärini åftåbgä ***yåymäy*** *üyning özidä qåqib, şämållätib, yänä sändıqqa sålib qoyärdi.* "Bunun için de kıyafetlerini güneşe **sermeden** evinin içinde çırpıp, havalandırıp yine sandığa yerleştirirdi." **(74 / 1)**

İkråmcån yeçinib ornigä kirdi–yu, qattıq çärçägän ekän, ***däm ötmäy*** *xurräk tårtä båşlädi.* "İkramcan soyunup yerine girdi ve çok yorulduğundan, **çok geçmeden** horlamaya başladı." **(74 / 5)**

*U **kiprik qåqmäy** yälängğåç nåvdälärning yengil şäbädädä bir–birigä beåzår urilişigä qulåq sålib yåtibdi.* "O **gözlerini kırpmadan** çıplak filizlerinin hafif rüzgârında birbirine hafif çarpışmasına kulak veriyordu." **(75 / 2)**

*Säl kün **ötmäy** bähår cälälări båşlänädi.* "Birkaç gün **geçmeden** bahar yağmurları başlayacak." **(77 / 5)**

*Tåğa oyläb **otirmäy** cävåb qıldi:* "Dayı **düşünmeden** cevap verdi:" **(79 / 8)**

***Zum ötmäy** bu şäfäqlär häm söndi–yü, bütün åläm qårä çådirgä orälgändek boldi–qåldi.* "**Çok geçmeden** bu şafaklar da yok olmaya başladı ve her yer kara bir çadır kuşatmış gibi oluverdi." **(83 / 5)**

*Sändäl çetidä **közini åçmäy** uyğåq yåtgäniçä şu yäqın künlärdä körgän keçirgänlärini unutib, ävvälgidek öz üyimdämän, deb oylägän edi.* "Sandal kenarında **gözünü açmadan** uyanık yattığında bu yakın zamanda yaşadığı şeyleri unutup, önceki gibi kendi evimdeyim, diye düşünmüştü." **(93 / 5)**

*Ånäsi köçä eşigidä turib åstånädän ötişgä **unämäy** A'zämcånni çäqıryäpti.* "Annesi sokak kapısında durup eşikten geçmeye izin vermeden Azamcan'ı çağırıyormuş. **(93 / 6)**

*Qurşovdä qålib ketgän äskärlärimizni, sen kimsän, milläting qanäqa, kimning bäläsisän, deb **sorämäy** üylärigä yäşirişyäpti.* "Kuşatmada kalmış askerlerimizi, sen kimsin, hangi millettensin, kimin çocuğusun, diye **sormadan** evlerinde gizliyorlar." **(97 / 1)**

*Tåğa häligäçä mäclisni **åçmäy**, yån såätini däm–bädäm ålib çıråqqa sålib qarär, kimnidir kütmåqdä edi.* "Dayı şimdiye kadar toplantıyı **başlatmadan**, cep saatini sık sık alıp, ışığa tutup bakıyor, birini bekliyordu." **(100 / 4)**

*Cännät xålä nimä bolgänini **bilålmäy**, devårgä suyängäniçä däğ–däğ titräb turärdi.* "Cennet teyze ne olduğunu **anlayamadan,** duvara dayanıp tir tir titriyordu." **(110 / 9)**

*Uning közigä håvlisidän **çıqålmäy** ğaribginä bolib otirgän İkråmcån körinib ketdi **(63)**.* "Onun gözününün önüne avlusundan **çıkamadan** çaresizce oturan İkramcan geliyordu **(63)**." **(113 / 1)**

İkråmcån iç–içidän, åvåzini ***çıqarmäy*** *yığlärdi.* “İkramcan içinden, sesini **çıkarmadan** ağlıyordu.” **(115 / 2)**

U uzåq cåydän yügürib kelgänidän bolsä keräk, näfäsini ***råstläyålmäy*** *hänsirärdi.* “O uzak yerden koşarak geldiğinden olsa gerek, nefesini **düzeltemeden** nefes nefese kalmıştı.” **(118 / 2)**

Tåğa åldindä, İkråmcån keyindä bir–biri bilän ***gäpläşmäy*** *kättä köçägä yetişdi.* “Dayı önde, İkramcan arkada biribirleriyle **konuşmadan** sokağa çıktılar.” **(123 / 8)**

Tili gäpgä kelmäy*, nimälärdir deb ğoldirädi.* “**Konuşamadan**, bir şeyler mırıldandı.” **(128 / 4)**

—Keç häddidä nimä qıläsän üy süpürib, – dedi İkråmcån uning közlärigä qaräşgä ***båtinålmäy****.* “—Geç saatte ne yapıyorsun ev süpürüp, – dedi İkramcan onun gözlerine bakmaya **cesaret edemeden**.” **(129 / 1)**

Sürmä qoymäy *munçä häm, cänå qadårdir közläring. Här biri cån qasdigä båqqan bälådir közläring.*“ **Rastık sürmeden** bu kadar da, canan karadır gözlerin, her biri can almak için bakan beladır gözlerin.” **(139 / 5)**

Şu påççäsi uni oqıtdi, gäp–sözgä ***qåldirmäy*** *åtädek qanåtigä åldi.* “Bu eniştesi onu okuttu, lafa söze **aldırmadan** baba gibi kanatları altına aldı.” **(142 / 1)**

Häväsqårlär teätrining tåmåşäsi bolädigän buni Tursunbåy klübgä pisänd ***qılmäy*** *kirgän edi.* “Amatörler tiyatrosunun gösterisi olacağı gün Tursunbay kulübe **umursamadan** girmişti.” **(148 / 1)**

Ådämlär Zebixånning sän’ätigä qåyil qålib, tåmåşädän ***köngilläri tolmäy*** *tärqaşdi.* “İnsanlar Zebihan’ın sanatına hayran kalıp, temsilden **hoşnut olmaksızın** dağıldılar.” **(149 / 1)**

Er–xåtin içdägini ***täşigä çıqazmäy*** *bir–birini åldärdi.* “Karı-koca içindekileri **dışarı vurmadan** birbirini aldatırdı.” **(155 / 8)**

Ulärning här bir häräkätini İkråmcån ***qımirlämäy*** *küzätib turärdi.* “Onların her bir hareketini İkramcan **kıpırdamadan** takip ediyordu.” **(159 / 1)**

İkråmcån kelib, ***ikkilänmäy*** *qalämni qoligä åldi–yu, engäşib qol qoydi.* "İkramcan gelip, **tereddüt etmeden** kalemi eline aldı ve eğilip imza attı." **(161 / 4)**

Nizåmcån ***indämäy*** *ergäşdi.* "Nizamcan **konuşmadan** takip etti." **(169 / 5)**

İkråmcån heç kimgä ***äräläşmäy****, bir çekkädä båş egib otirärdi.* "İkramcan hiç kimseye **karışmadan**, bir kenarda başını eğerek oturuyordu." **(182 / 1)**

Nizåmcån ketmån dästäsigä åsilib äräng ornidän turdi–dä, belining zırqıräşini İkråmcångä ***sezdirmäy*** *sekin–ästä yürä båşlädi* ***(105)****.* "Nizamcan çapa sapına asılıp güç bela yerinden kalktı ve belinin sızlamasını İkramcan'a **hissettirmeden** yavaş yavaş yürümeye başladı **(105)**." **(184 / 1)**

Tursunbåy ånä gäplärigä ***pärvå qılmäy*** *uning qollärini boynidän ålib täşlädi–yü, årqasi bilän eşikni tosdi.* "Tursunbay anne sözlerine **aldırmadan** onun ellerini boynundan aldı ve arkasından kapıyı kapattı." **(198 / 6)**

Ånä soråğigä ***cävåb tåpålmäy****, boşägän kåsägä qarägänçä indämäy qåldi.* "Annesinin sorusuna cevap bulamadığından, boşalan kâseye bakarak sessiz kaldı." **(202 / 12)**

İkråmcån ***ikkilänib otirmäy****, cävåb berdi:* "İkramcan **tereddüt etmeden**, cevap verdi:" **(206 / 2)**

Tinmäy *soråqqa tutişärdi.* "**Durmadan** soru yağmuruna tutuyorlardı." **(207 / 3)**

Heç närsä ***qılmäy*** *ölib ketädigängä oxşäymän.* "Hiçbir şey **yapmadan** ölüp gideceğim galiba." **(209 / 9)**

Nizåmcån İkramcångä ***bildirmäy*** *här åqşåm qåq yärim keçädä ketmånni ålib toqaygä kirib ketärdi–dä, tå tång yårişgünçä ikki såtıx yerni äçitmä – çåpıq qılib qoyärdi.* "Nizamcan İkramcan'a **sezdirmeden** her akşam tam gece yarısında çapayı alıp kamışlığa giriyordu ve ta tan ağarıncaya kadar iki satıh toprağı kıvama getirmek için çapalıyordu." **(217 / 1)**

İz cudä häm uzåqqa ***bårmäy*** *çäp tåmångä burilib toqaygä kirib ketgän.* "İz çok da uzağa varmadan sol tarafa dönüp kamışlığa girip gitmiş." **(224 / 1)**

*Bålä sevingänidän Nizåmcånning könglini åliş üçün **tinmäy** cävrärdi.* “Çocuk sevindiğinden Nizamcan’ın gönlünü almak için **durmadan** gevezelik ediyordu.” **(229 / 2)**

*Keçäsi häm bizgä **bildirmäy** yer çåpyäpti, äzämät.* “Geceleyin de bize **fark ettirmeden** toprak çapalıyor, delikanlı.” **(234 / 7)**

*Zebixån **oylämäy** äytib qoygän gäpini toğriläş üçün båşqa gäp qıdirärdi.* “Zebihan **düşünmeden** söylediği sözü düzeltmek için başka söz aradı.” **(241 / 7)**

*Şuning üçün häm åtlıqlär tå yetib kelişgünçä **közini üzmäy** qaräb turdi.* “Bunun için de atlılar gelinceye kadar **gözünü ayırmadan** baktı.” **(247 / 2)**

*U bu cåydä xuddi oşälärdek yäşirinib yäşäşgä, ådämlär közigä **körinmäy** yäşäşgä mäcbur.* “O burada tıpkı onlar gibi saklanıp yaşamaya, insanların gözüne **görünmeden** yaşamaya mecbur.” **(252 / 6)**

*Goştsiz bolsä häm palåv dämlädi–dä, erining kelib qålişidän qorqib **däm yedirmäy** süzib åldi.* “Etsiz olsa da pilav yaptı da, kocasının gelmesinden korkup **demlendirmeden** kaba koydu.” **(261 / 7)**

*Båläsi **közini åçmäy** ingrädi.* “Yavrusu **gözünü açmadan** inledi.” **(264 / 2)**

***Tüşgä qålmäy** İkråmcånning yår–birådärläri grüzåvåydä tåbut bilän yetib kelişdi.* “**Öğleye kalamadan** İkramcan’ın eş–dostları kamyonda tabut ile geldi.” **(267 / 4)**

*Qåq sähärdä örik terib åftåb **yåyilmäy**, eşäkkä årtgäniçä Marğilån bäzårigä qaräb ketädi.* “Tam seher vakti kayısı toplayıp güneş **yükselmeden**, eşeğe yükleyip Margilon pazarına doğru giderdi.” **(270 / 2)**

*—Birån nimädän sıqıläyåtgän bolsäng **tårtinmäy** äytäver.* “—Bir şeye sıkılırsan **çekinmeden** söyleyiver.” **(273 / 9)**

*Bålälär häli häm **uxlämäy** bir–birini turtib yåtişärdi.* “Çocuklar hâlâ **uyumadan** birbirlerini dürtüyorlardı.” **(276 / 4)**

*Åçib oqişgä **yürägi dåv bermäy** bir müddät konvertgä tikilgänçä turib qåldi.* “Açıp okumaya **cesaret edemeden** bir müddet zarfa gözlerini dikip durdu.” **(279 / 7)**

*Såylärdän **tap tårtmäy** keçib ötärdik* **(162)**. “Vadilerden **korkmadan** geçerdik **(162)**.” **(281 / 1)**

*Risålät uni oyläşigä **gäl bermäy** belänçäkdä yüzigä tor yåpib qoyilgän båläni qoligä åldi.* “Risalet onu düşünmeye **fırsat vermeden** salıncakta çevresine cibinlik yapılmış yavrusunu eline aldı.” **(290 / 7)**

*Dildår üygä kirib båşqa qåğåzgä ädres yåzib ålib çıqdi–dä, qoligä berib, **otirmäy** tik turäverdi.* “Dildar eve girip başka bir kâğıda adres yazıp götürdü ve eline verip, **oturmadan** ayakta dikildi.” **(292 / 4)**

*Åqsåqål pullärni bir–birigä qåriştirib yubårädi–dä, bismillå, deb ontälikni älåhidä, ottiztälikni älåhidä, elliktälikni älåhidä qılib **şåşilmäy** äcrätä båşläydi.* “Aksakal paraları birbirine karıştırmış ve bismillah, diye onlukları ayrı, otuzlukları ayrı, ellilikleri ayrı koyup **acele etmeden** ayırmaya başlamış.” **(302 / 1)**

*Pätefån **tinmäy** «Båğ ärå»ni ålib turibdi.* “Gramofon **durmadan** “Bağ ara”yı söyleyip duruyordu.” **(310 / 3)**

*Risålät mäşinädä biråvni **biylätmäy** ålib kelgän ikki çeläk örik bilän bir qıyıq bådringni åldigä qåyib sävdåni båşläb yubårdi.* “Risalet arabada birisini **yaklaştırmaksızın** getirdiği iki kova kayısı ile bir kuşak dolusu salatalığı yanına koyup satmaya başladı.” **(311 / 4)**

*U çeläk tägidä qålgän åxirgi ezilgän öriklärni **tårtmäy**, båring–e, bir kilå çıqsäyäm sizniki, çıqmäsäyäm sizniki, deb durädgår çålning färtuğigä tökdi.* “O kova dibinde kalan son ezilmiş kayısıları **tartmadan**, varın, bir kilo çıkarsa da sizin, çıkmazsa da sizin, diye dülger ihtiyarın eteğine döktü.” **(312 / 1)**

*Åpä–ukä änçä vaqtgäçä biri birigä äytädigän **gäp (181) tåpålmäy** indämäy otirişdi.* “Abla kardeş uzun bir süre birbirlerine söyleyecek **söz (181) bulamadan** sessizce oturdular.” **(314 / 5)**

*U **toxtämäy** gäpirärdi.* “O **durmadan** konuşuyordu.” **(314 / 11)**

*Nizåmcån betini häm **ärtmäy** uning åldigä keldi.* “Nizamcan yüzünü de **silmeden** onun yanına geldi.” **(331 / 4)**

U bu pulni ilgäridän täyyårläb qoygän bolsä keräk, yånidän åldi–yü, ***sänämäy*** *uzätdi.* "O bu parayı önceden hazırlayıp koymuş olmalı, cebinden aldı ve **saymadan** uzattı." **(331 / 5)**

Çurq etmäy *otiräverdi.* "**Tek kelime söylemeden** oturuverdi." **(332 / 8)**

Kärimcån åldin såçini yuqårigä ***tärämäy*** *çäkkäsigä tüşirib yürärdi.* "Kerimcan önceleri saçını yukarıya **taramadan** şakağına indirirdi." **(335 / 2)**

Måtår unçä ***tıxırlik qılmäy*** *bir–ikki urinişdäyåq gürilläb ketdi.* "Motor o kadar **inatçılık yapmadan** bir iki denemede çalıştı." **(339 / 6)**

Xåtinlär birån dähşät bolişini kütgändek ***çurq etmäy*** *suvdä ğıldirägi båtib båräyåtgän mäşinägä qaräb turişärdi.* "Kadınlar bir felaket olmasını beklermiş gibi **tek kelime etmeden** suda tekerleği gittikçe batan arabaya bakıyorlardı." **(340 / 3)**

Nizåmcån åpäsigä ***körinmäy*** *yånğåq årqasidän äylänib ötib ketdi.* "Nizamcan ablasına **görünmeden** ceviz ağacının arkasından dönüp geçip gitti." **(342 / 5)**

U Zebixånning cävåbini häm ***kütmäy****, dästromålini şärttä yirtib engäşib öng åyåğining kökärib ketgän båş bärmåğini sıqib båğläy båşlädi.* "O Zebihan'ın cevabını da **beklemeden** mendilini birden yırtıp eğilerek sağ ayağının moraran başparmağını sıkıp bağlamaya başladı." **(350 / 6)**

Ämmå Nizåmcån bäğridän ***boşätmäy*** *çäyqalib–çäyqalib kötärib keläverdi.* "Ama Nizamcan bağrına basıp **bırakmadan** sallaya sallaya kaldırıverdi." **(351 / 4)**

Tolänbåy uning yåğåç åyåğini ***kiymäy*** *qoltıqtäyåqdä ketäyåtgänini körib häyrån qåldi.* "Tolanbay onun tahta ayağını **giymeden** koltuk değneğiyle gittiğini görüp şaşırdı." **(353 / 7)**

Nåtäniş kişidän ***közini üzmäy*** *engäşib miltığini åläyåtgän edi, u çäp tåmångä yürä båşlädi.* "Yabancıdan **gözlerini ayırmadan** eğilip tüfeğini aldı, o sol tarafa yürümeye başladı." **(362 / 3)**

Yaqın ålti åy biråv bilän ***gäpläşmäy****, ådämsifät yåtib–turmäy, issıq* ***tätimäy*** *şu ähvålgä tüşgän edi.* "Son altı ay içerisinde biriyle **konuşmadan**, insan gibi yatıp kalkmadan, sıcak bir yemek **tatmadan** bu hale gelmişti." **(363 / 6)**

*U bungä häm **qanåät qılmäy** qoltıqtäyåğini ålib uning yelkäsigä ikki märtä zärb bilän urdi.* "O bunu da **yeterli görmeden** koltuk değneğini alıp onun omzuna iki kez darbe vurdu." **(366 / 1)**

*Şålikårliklär tizzä boyi kelib qålgän, ådämlär **keçäni keçä, kündüzni kündüz demäy** otåq qılişädi.* "Çeltik tarlaları diz boyu olmuş, insanlar **gece gündüz demeden** zararlı otları ayıklıyorlardı." **(368 / 4)**

*U xatni tizzäsigä qåyib, bir müddät **(215) qımirlämäy** toqaygä tikilgäniçä turib qåldi.* "O mektubu dizine koyup, bir müddet **(215) kıpırdamadan** kamışlığa gözlerini dikerek durdu." **(372 / 2)**

*Yigirmä bir yil ärdåqläb båqqan, şämålni **rävå körmäy** cånigä oräb östirgän båläsi xåinlikdän, qorqåqlikdän, ånä åldidägi heç qaçån yuvib bolmäydigän günåhlärdän **påk bolålmäy**, åtä quçåğidä begånädek yåtärdi.* "Yirmi bir yıl özenle baktığı, rüzgârı **reva görmeden** koruyup büyüttüğü çocuğu hainlikten, korkaklıktan, anne karşısındaki hiçbir zaman affedilemeyecek suçlarından **aklanmadan**, baba kucağında yabancı gibi yatıyordu." **(376 / 3)**

*Endi u toqaydän **çıqålmäy**, şärmändälik, yüzi qårälik bilän cån berdi.* "Şimdi o kamışlıktan **çıkamadan**, hatalarıyla, günahlarıyla can verdi." **(377 / 4)**

*U sekin–sekin hävålänib teräk boyi kötärildidä, **qımirlämäy** åsilib qåldi.* "O yavaş yavaş yükselerek kavak boyu yükseldi ve **kıpırdamadan** asılı kaldı." **(378 / 4)**

3.1.2.1.6.2.1.2. Ekin Sebep Bildirme İşlevinde Kullanımı

Özbek Türkçesinde bu zarf–fiil eki sebep bildirmek için de kullanılır. Türkiye Türkçesine *–madığından / -mediğinden, -madığı için / -mediği için* şeklinde aktarılır:

*Såğ åyåğini üzängigä tiräb åt üstidä tik turib çölgä tikiläyåtgän İkråmcån uning xayållärini **bölgisi kelmäy**, yänä egärgä otirdi.* "Sağ ayağını üzengiye dayayıp at üstünde dik durarak çöle gözlerini diken İkramcan, onun hayallerini **bölmek istemediğinden**, yine eyere oturdu." **(78 / 2)**

*Bittä Nizåmcån qılär işining **täyini bolmäy** tentib yüribdi.* "Bir tek Nizamcan'ın yaptığı iş **belli olmadığından** aylak aylak dolaşıyordu." **(135 / 2)**

Hättå bir küni ***çidämäy*** *nålib häm qåldi:* "Hatta bir gün **dayanamadığından** sızlanıp kaldı:" **(137 / 5)**

Nizåmcån börining ölgän–ölmägänini ***bilålmäy (94)*** *bir åz qaräb turdi.* "Nizamcan kurdun ölüp ölmediğini **bilemediğinden (94)** biraz baktı." **(165 / 2)**

İqrår boldi–yü, älämigä ***çidålmäy*** *ingräb yubårdi.* "Kabul etti ve üzüntüsüne **dayanamadığından** inledi." **(171 / 6)**

Tizzäläridä ***därmån qålmäy****, şålçägä otirib qåldi.* "Dizlerinde **derman kalmadığından**, küçük halıya oturdu. **(200 / 8)**

Şådmån båbå bäk tagigä ot ***qaläyålmäy*** *hadeb tütündän äçişgän közlärini işqardi.* "Şadman dede su kabının altına ateş **yakamadığıdan** sürekli dumandan acıyan gözlerini ovuşturuyordu." **(225 / 1)**

U qoligä yenglik kiyib ålgänidän åldigä tüşib qålgän såçini silkitib årqasigä ***täşläyålmäy*** *u yåq–bu yåqqa älänglärdi.* "O eline kolluk giydiği için önüne gelen saçını sallayıp arkaya **atamadığından** sağına soluna bakınıyordu." **(231 / 2)**

Kåntsertni ***täşläb ketgisi kelmäy*** *otirib qåldi.* "Konseri **bırakıp gitmek istemediğinden** oturup kaldı." **(236 / 3)**

Tursunbåy bir intiliş bilän qamiş åräsidän çıqdi–yü, ***yürägi dåv bermäy*** *årqasigä tisärildi.* "Tursunbay bir hevesle kamışlar arasından çıktı, ama **cesaret edemediğinden** arkasına geri çekildi." **(257 / 6)**

Ämmå keçädän beri åtä–båläning bu üygä serqatnåv bolib qålgänlärini ***bilålmäy*** *häyrån edi.* "Ama dünden beri baba–kızın bu eve sık gelmelerine **anlam veremediğinden** şaşırmıştı." **(290 / 7)**

Mänä şu gäpni Nizåmcån ikki åydän beri åçıq ***äytålmäy*** *gäräng edi.* "İşte bu sözü Nizamcan iki aydan beri açıkça **söyleyemediğinden** mahvolmuştu." **(330 / 1)**

Nizåmcån ***gäp tåpålmäy*** *çaynäldi.* "Nizamcan **söyleyecek söz bulamadığından** geçiştirdi." **(336 / 5)**

Tolänbåy gäpning bu yåğini ***äytålmäy*** *çäynäldi.* "Tolanbay işin bu tarafını **söyleyemediği için** geveledi." **(354 / 7)**

*Färyådigä **çıdäyålmäy** åxiri zorläb bolsä häm ålib ketişgä ähd qılgän edi.* "Feryadına **dayamamadığından** sonunda zorla da olsa götürmeye karar verdi." **(379 / 3)**

*Nizåmcån ällämähälgäçä İkråmcån ämäkini, Cännät xåläni oyläb **uxlämäy** yåtgänidän ertäläb cudä keç uyğåndı.* "Nizamcan bir zamana kadar İkramcan amcayı, Cennet teyzeyi düşünüp **uyumadığından** sabahleyin çok geç uyandı." **(379 / 10)**

3.1.2.1.6.2.2. Ekin Tasvirî Fiillerle Kullanımı

Bu zarf–fiil eki asıl fiille yardımcı fiilin birbirlerine bağlanmasına yardımcı olur.

3.1.2.1.6.2.2. 1. –mäy çıq–: Özbek Türkçesinde, *çıq–* tasvirî fiili, asıl fiil ile *–mäy* zarf–fiil eki yardımıyla birleşerek, esas fiilde ifade edilen eylemin tamamiyle gerçekleşmediğini bildirir.

*İkråmcån bilän Nizåmcån çåpån yåpinib **miccä qåqmäy çıqişdi**.* "İkramcan ile Nizamcan kaftan örtünüp **göz kırpmadan kaldılar**." **(321 / 5)**

3.1.2.1.6.2.2.1.2. –mäy kel–: Özbek Türkçesinde, *kel–* tasvirî fiili, asıl fiil ile *–mäy* zarf–fiil eki yardımıyla birleşerek, sürekliliği olmayan, alışılmışlığın dışında bir eylemi ifade eder.

*Nizåmcån üydän çıqqanidän beri biråvning åvqatigä şerik bolib yegän–içgäni **tätimäy kelärdi**.* "Nizamcan evden çıktığından beri birinin yemeğine ortak olup yiyecek içecek **tatmamıştı**." **(184 / 3)**

3.1.2.1.6.2.2.1.3. –mäy ket–: Özbek Türkçesinde, *ket–* tasvirî fiili, asıl fiil ile *–mäy* zarf–fiil eki yardımıyla birleşerek, esas fiilde ifade edilen eylemin tam manasıyla gerçekleşmediğini bildirir.

*Ulär köpdän beri **körinmäy ketgän** Nizåmcångä såvuqqınä qaräb qålişärdi.* "Onlar uzun zamandandır **görünmeyen** Nizamcan'a biraz donuk bakıyorlardı." **(44 / 3)**

*Toqaydä oy qadäm åldinråq yürgän åtlıqning båşi **körinmäy ketärdi**.* "Kamışlıkta on adım daha önde yürüyen atlının başı **görünmezdi**." **(86 / 6)**

Nizåmcån uning qåräsi ***körinmäy ketgünçä*** *yürägi ezilib qaräb bårärdi.* "Nizamcan onun gölgesi **görünmeyene kadar** kalbi buruk baka kaldı." **(162 / 5)**

Gåh qåp–qårä tütün bulutläri åräsidä ***körinmäy ketädi.*** "Bazen kara kara duman bulutları arasında **görünmüyordu**." **(163 / 3)**

Zebixån öz çådirigä kirib rängi kötärilib, gülläri ***bilinmäy ketgän*** *sätin köyläginі kiyib çıqdi–dä, mäşinä ğıldirägigä åyåq qoydi.* "Zebihan kendi çadırına girip rengi solunca, çiçekleri **belli olmayan** saten gömleğini giyip çıktı ve araba tekerleğine ayağını koydu." **(359 / 1)**

3.1.2.1.6.2.2.1.4. –mäy qål–: Özbek Türkçesinde, *qål–* tasvirî fiili, asıl fiil ile *–mäy* zarf–fiil eki yardımıyla birleşerek, hareketin yapılmadığını, meydana gelmediğini ifade eder (Şaabdurahmanov–Askarova 1980: 388).

—Sen ölgür nimä qılib xirä päşşädek bättän ***ketålmäy qålding****? – dedi. "—* Geberesice ne diye pis sinek gibi yapıştın buradan **gitmiyorsun**? – dedi." **(17 / 3)**

İkkâvi änçä vaqtgäçä ***indamäy qålişdi.*** "İkisi uzun zaman **sessizce kaldılar**." **(33 / 3)**

İşgä ***yärämäy qålgän.*** "İşe **yaramıyor.**" **(48 / 1)**

Uning xäyäligä uruş bäşlänişi åldidän devåri kötärilib, üsti ***yåpilmäy qålib*** *ketgän mädäniyät säräyi keldi.* "Onun aklına savaş başlamadan önce duvarı yapılıp, üstü **örtülmeden bırakılan** kültür sarayı geldi." **(81 / 4)**

Mänä, yår–dostlärining yüzigä ***qarålmäy qåldi.*** "İşte, arkadaşlarının yüzüne **bakamaz oldu**." **(114 / 6)**

Üy åstånäsidän hätläb köçägä ***çıqålmäy qåldi****.* "Ev eşiğinden atlayıp sokağa **çıkamaz oldu**." **(114 / 6)**

Xåtini, xat–xabär ***kelmäy qåldi–yä,*** *deb bezåvtä bolä båşläşi bilän u biråvgä oğli nåmidän xat yåzdirib eski konvertgä sålärdi–dä, kelib oqib berärdi. "*Karısı, mektup, haber **gelmez oldu** ya, diye rahatsız olmaya başlaması ile o biricik oğlu adına birine mektup yazdırıp eski zarfa koyar ve gelince okuyuverirdi." **(121 / 1)**

*Öz täşvişlarimiz bilän bolib, hålingdän xabär **ålålmäy qåldiq.*** “Kendi sorunlarımızla uğraşıp, durumunu **soramadık**.” **(130 / 4)**

*İkråmcånning ikki közi Ümmätälidä bolgänidän räis çäqıräyåtgänini **körmäy qålgän edi**.* “İkramcan’ın iki gözü Ümmetali’de olduğundan reisin çağırdığını **görmemişti**.” **(159 / 4)**

*Toxtädi–yü, **qımirlämäy qåldi.*** “Durdu, ama **kıpırdamadı**.” **(165 / 1)**

*İkråm båşini **kötärålmäy qåldi.*** “İkram başını **kaldıramadı**.” **(179 / 1)**

*Nizåmcån uning **xayälidän boşämäy qåldi.*** **“**Nizamcan onu **düşünmeden edemedi.**” **(189 / 2)**

*Åbbå, dedim, pädär länätlär **ölmäy qålgän ekän,** çıqib cuftäkni råstläşni mäslähät qılişyäpti, deb oylädim.* “Abov, dedim, Allah kahretsin **ölmemiş,** çıkıp tabanları yağlamayı düşünüyorlar, diye düşündüm.” **(192 / 1)**

*İkråmcån öz közlärigä **işånmäy qåldi.*** “İkramcan kendi gözlerine **inanamadı**.” **(213 / 6)**

*U bir müddät turgän yeridä esänkiräb **qımirlämäy qåldi**.* “O bir müddet olduğu yerde şaşırıp **kıpırdamadan kaldı**.” **(213 / 7)**

*Nizåmcån bu hidgä **toymäy qålgänidän** şåşib yänä uning årqa boynigä qarädi.* “Nizamcan bu kokuya **doyamadığından** aceleyle yine onun boynunun arkasına baktı.” **(232 / 1)**

*Şundan keyin İkråmcån **indäyålmäy qåldi**.* “Bundan sonra İkramcan **ses çıkaramadı.**” **(236 / 2)**

*—Xå, xålä! — deb qıçqırgänini özi häm **bilmäy qåldi.*** “—Hey, teyze! – diye bağırdığını kendi de **fark etmedi**.” **(244 / 4)**

*Gåhidä såtädigän närsäsi **bolmäy qålsä**, båzår därvåzäsidä turib ålib muhtåclikdän såtgäni ålib çıqilgän närsälärni ärzån–gäråvgä ålib, içkärigä åpkirib, ikki bäräväригä såtädi.* “Bazen de satacak bir şey **olmazsa**, pazarın ana kapısında durup ihtiyaçtan dolayı satılan şeyleri ucuza alıp, içeriye götürüp, iki katına satardı.” **(300 / 6)**

Bålä özini ***ongläyålmäy qåldi.*** "Çocuk kendini **doğrultamadı**." **(309 / 1)**

Cånhålätdä årqasigä beş–ålti qadäm tisärilgänini ***bilmäy qåldi (187)***. "Can havliyele arkasına beş–altı adım geri çekildiğini **fark etmedi (187)**." **(324 / 3)**

İkråmcån båş kötärib ulärning közigä ***qarålmäy qålgändi***. "İkramcan başını kaldırıp onların gözüne **bakamamıştı**." **(332 / 8)**

*U qåräŋğı–zimiståndan birdän çıq–**(214)**qandek heç närsäni* ***körålmäy qåldi.*** "O karanlık bir zindandan birden çık–**(214)**mış gibi hiçbir şey **göremez oldu**." **(370 / 10)**

3.1.2.1.6.2.2.1.5. –mäy qoy–: Özbek Türkçesinde, *qoy–* tasvirî fiili, asıl fiil ile *–mäy* zarf–fiil eki yardımıyla birleşerek, hareketin yerine getirilmemesinden dolayı herhangi bir durumun oluşmadığını ifade eder (Tulum 1997: 143)

Şu–şu boldi–yu, Nizåmcån qızlär zvenosigä ***yolämäy qoydi***. "Böyle oldu ve Nizamcan kızlar ekibine **yaklaşamadı**." **(19 / 1)**

Ådämlärgä ***äräläşmäy qoygän***. "İnsanların arasına **karışmıyordu**." **(368 / 8)**

3.1.2.1.6.2.2.1.6. –mäy tur–: Özbek Türkçesinde, *tur–* tasvirî fiili, asıl fiil ile *–mäy* zarf–fiil eki yardımıyla birleşerek, hareketin belirli bir zaman içinde sonuca ulaşmadan kaldığını ifade eder (Şaabdurahmanov–Askarova 1980: 383).

Dädäsi kimgä oqıtişini ***bilmäy turgän ekän***. "Babası kime okutacağını **bilmiyordu**." **(22 / 1)**

—Bittä şunäqa ådäm ***tåpålmäy turgän edik***. "—Bunun gibi adam **zor bulunur**." **(31 / 5)**

Äzämätlärimizning yoqligini ***bildirmäy turişipti***. "Delikanlılarımızın yokluğunu **hissettirmiyorlar**." **(343 / 7)**

3.1.2.1.6.2.2.1.7. –mäy yåt–: Özbek Türkçesinde, *yåt–* tasvirî fiili, asıl fiil ile *–mäy* zarf–fiil eki yardımıyla birleşerek, asıl fiilde belirtilen eylemin gerçekleşmemesinin devamlılığını ifade eder (Şaabdurahmanov–Askarova 1980: 383).

U keçädän beri ***ornidän turålmäy yåtgän*** *bolişigä qarämäy vaqtni ğanimät tåpib, çådir årqasigä ötib qåzån åsdi*. "O geceden beri **yerinden kalkamamasına** rağmen vakti ganimet bilip, çadırın arkasına geçerek kazana yemek koydu. **(261 / 7)**

3.1.2.1.6.2.2.1.8. –mäy yür–: Özbek Türkçesinde, *yür–* tasvirî fiili, asıl fiil ile *–mäy* zarf–fiil eki yardımıyla birleşerek, asıl fiilde belirtilen eylemin ısrarla ve inatla yapılmaması gerektiğini ve eylemin devamlılığını ifade eder (Tulum 1997: 234).

Yånidän cilmä, håzir özi ***yerü kökkä sığmäy yüribdi***. "Yanından ayrılma, şimdi sıkıntıdan **ne yaptığını bilmeden hareket ediyor**." **(155 / 5)**

Bir–birigä ***yaqın kelålmäy yürgän ekän***. "Birbirine **yaklaşmadan ilerliyorlardı**." **(357 / 1)**

3.1.2.1.6.2.3. Ekin Çift Kullanımı

–mäy zarf–fiil ekinin yalnızca *–b* zarf–fiil ekiyle birlikte çift kulanımı olduğu söylense de, örnek metinimizde *–ärdä* zarf–fiil ekiyle de birlikte kullanıldığını görmekteyiz. Bu zarf–fiil eki, çift kullanımda olumsuz anlamda sürekliliği ifade eder (Öztürk 1994: 107).

Tåğa uni ***qoyärdä–qoymäy*** *içkärigä båşlädi*. "Dayı onu **girer girmez** içeri aldı." **(127 / 9)**

Erigä ***bildirib–bildirmäy****, mägäsingä qandäy yaxşi mätå kelsä üyigä täşib keläverärdi.* "Kocasına hiç **fark ettirmeden**, mağazaya ne kadar iyi kumaş gelse evine taşıyıverirdi." **(154 / 3)**

3.1.2.1.6.2.4. Ekin –råq Ekiyle Genişlemiş Kullanımı

Özbek Türkçesinde *–mäy* zarf–fiil ekinden sonra *–råq* karşılaştırma eki getirilebilmektedir.

Qızlärgä zimdän näzär täşläb, ulärning qaräyåtgänini bilib gerdäyibråq ***pisänd qılmäyråq turärdi****.* "Kızlara gizlice bakıp, onların baktığını anlayınca biraz boynunu büküp **görmezlikten gelirdi**." **(71 / 4)**

Åxiri u İkråmcånning közigä ***båtinmäyråq*** *qarädi*. "Sonra o İkramcan'ın gözüne **biraz cesaretsizce** baktı." **(354 / 5)**

*Ävväligä qandåq bolärkin, deb çölgä yürägim **betlämäyråq** ålib kelgän edim.* "Önceleri nasıl olur acaba, diye çöle **biraz cesaretsizce** getirmiştim." **(355 / 6)**

3.1.2.1.6.2.5. Ekin Edatlarla Kullanımı

Bu zarf–fiil ekinin genel itibariyle *–åq* edatıyla kullanımına rastlamaktayız.

*—Ägär yänä äytsäng värräkni **bitkäzmäyåq** yirtib täşläymän.* "—Eğer yine söylersen uçurtmayı **daha bitirmeden** yırtıp atarım." **(230 / 4)**

*Köplär yåmğırdän qåçib **ulgurmäyåq**, åftåb yänä çaraqläb ketädi.* "Çoğu kişi sağanak yağmurdan kaçıp **daha kurtulamadan**, güneş yine parladı." **(260 / 1)**

3.1.2.1.6.2.6. Ekin Edatlaşmış (Klişeleşmiş) Olarak Kullanımı

qarämäy: Özbek Türkçesinde ***qarä–mäy < qarämäy*** edatlaşarak "rağmen" anlamında kullanılır.

*Ålisdä ot yånişigä **qarämäy**, şäxärlär väyrån bolişigä, ådämlär oqqa uçişigä **qarämäy** bäri bähår ådämlär köngligä älläqandäy ılıqlıq ålib kirärdi.* "Uzakta ateş yanışına **rağmen**, şehirlerin harap oluşuna, insanlar vurulmasına **rağmen** her bahar insanların gönlüne bir ılıklık getiriyordu." **(59 / 2)**

*Şungä **qarämäy** xordäni tägigäçä içdi.* "Buna **rağmen** hordayı dibine dek içti." **(95 / 4)**

*U keçädän beri ornidän turålmäy yåtgän bolişigä **qarämäy** vaqtni ğanimät tåpib, çådir årqasigä ötib qåzån åsdi.* "O geceden beri yerinden kalkamamasına **rağmen** vakti ganimet bilip, çadırın arkasına geçerek kazana yemek koydu." **(261 / 7)**

3.1.2.2. Zarf–Fiil İşlevindeki Birleşik Şekiller

Özbek Türkçesinde isim-fiillere ve sıfat-fiillere bazen ismin hâl ekleri getirilerek, bazen de isim-fiil veya sıfat fiil ardına gelen edatlarla zarf-fiiller meydana gelmektedir. Sıfat fiilden türeyen zarf-fiiller şunlardır: –ärdä; –gänçä / –känçä / –qänçä; . –gändä / –kändä / –qandä; –gändän / –kändän / –qandän; –gängä / –kängä / –qangä; –günçä / –künçä / qunçä; . –gän säri, –kän säri, –qan säri; –gäni säyin. İsim-fiil ekinden türeyen zarf-fiiler şunlardır: *–ışi bilän.*

3.1.2.2.1. –ärdä

3.1.2.2.1.1. Ekin Yapısı

Ekin tarihi gelişimine bakıldığında Karahanlı Türkçesi döneminde (Tuncer 1996: 99), Harezm Türkçesi döneminde (Bayraktar 2004: 253) ve Kıpçak Türkçesi döneminde (Tuncer 1996: 171) *–arda/–erde, –urda/–ürde, –rda* şeklinde görülmektedir.

Eski Türkçe, Harezm Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Anadolu ağızlarında nadir olarak karşılaşılan *–°rda / –°rde* zarf–fiil eki, geniş zaman sıfat–fiil eki *–°r* ve bulunma hali ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Bu görüş Deny ve Bang başta olmak üzere birçok bilim adamı tarafından kabul görmüştür (Yüce 1999: 109).

3.1.2.2.1.2. Ekin Kullanımı

Eski Türkçeden beri kullanıldığı iddia edilen bu ek geçmişten bugüne sık kullanılan bir zarf–fiil eki değildir. Geçici bir yan cümle ile temel cümlenin aynı anda hareket etmeye başladığını ifade etmek için kullanılır (Yüce 1999: 109).

–ärdä zarf–fiil eki *–dığında, –dığı zaman, –ken* anlamlarına gelmektedir. Bazı durumlarda geniş zaman sıfat–fiil eki *–är*'dan sonra yönelme hali eki *–gä* gelebilmektedir. Bu durumda bu zarf–fiil eki *–mak için* anlamı taşımaktadır (Coşkun 2000: 197).

Bu zarf–fiil eki Özbek Türkçesinde yaygın bir kullanıma sahip değildir.

3.1.2.2.1.2.1. Ekin Çift Kullanımı

Örnek metinimizde bu zarf–fiil ekinin sadece çift kullanımına ait bir örnek yer almaktadır.

Tåğa uni ***qoyärdä–qoymäy*** *içkärigä båşlädi.* "Dayı onu **girer girmez** içeri aldı." **(127 / 9)**

3.1.2.2.2. –gänçä, –känçä, –qançä

3.1.2.2.2.1. Ekin Yapısı

Ekin tarihi gelişimine bakıldığında Kıpçak Türkçesi döneminde *–ġança / –gençe* (Bayraktar 2004: 221); Çağatay Türkçesi döneminde *–ġança /–gençe, –kençe / –qança* şeklinde görülür (Eckmann 2003: 99).

Eckmann bu zarf–fiil ekine, zarf–fiiller konusu içerisinde değil, *–ġan* sıfat fiilinin kullanılışları içerisinde yer verirken (Eckmann 2003: 99), Karamanlıoğlu da benzer bir şekilde bu zarf–fiil ekine, hem sıfat–fiiller konusu içerisinde, hem de zarf–fiiller konusu içerisinde yer vermektedir (Karamanlıoğlu 1994: 143–146).

Bu zarf–fiil eki üzerine yapılan etimolojik çalışmalar *–gän / –kän/ –qan* sıfat–fiil eki ile *–çä* eşitlik hâli ekinin birleşmesinden meydana geldiği yönünde ortak bir görüşte birleşmiştir (Coşkun 2000: 197). Ancak bu ekin sıfat–fiiller konusu içerisinde mi, yoksa zarf–fiiller konusu içerisinde mi yer alması gerektiği konusunda ortak bir görüş yer almamaktadır.

3.1.2.2.2.2. Ekin Kullanımı

3.1.2.2.2.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı

Özbek Türkçesinde yaygın olarak kullanılan bu zarf–fiil eki, genel olarak *–dığında / –diğinde, –dığı zaman / –diği zaman* ve nadiren de *–arak* anlamlarına gelir (Coşkun 2000: 197).

Dildår Nizåmcånni körib sekin şiypåndän tüşdidä, ***yer süzgänçä*** *ärıq tåmånga ötib ketmåqçi boldi.* "Dildar Nizamcan'ı görüp yavaşça kulübeden indi ve **yere bakarak** ark tarafına doğru gitmek istedi." **(20 / 6)**

Nizåmcån konvertni dädäsining qoligä berdi–yu, ***ğızıllägänçä*** *çıqib ketdi.* "Nizamcan zarfı babasının eline verdi ve **fırlayıp** çıkıp gitti." **(22 / 1)**

U qårånğıdä timirskilänib kiyim–båşlärini yiğiştirdi–dä, küçä eşikni läng ***åçgänçä****, kättä yol tåmån oqdek uçib ketdi*. "O karanlıkta el yordamıyla kıyafetlerini değiştirdi ve sokak kapısını sonuna kadar **açarak**, ana yola doğru ok gibi hızla gitti." **(40 / 4)**

*Qolidägi qâğâzni ğıcimläb elektr lämpäsi äträfidä käpäläkdek äylänäyâtgä qâr uçqunlärigä **tikilgänçä** turib qâldi.* “Elindeki kâğıdı buruşturup elektrik lambası etrafında kelebek gibi dolanan kar tanelerine **gözlerini dikerek** durdu.” **(43 / 5)**

*Bâşini **eggänçä** pıq–pıq yığlärdi u.* “Başını **eğip** hüngür hüngür ağlıyordu o.” **(51 / 5)**

*U dädäsining gäpigä xup derdi–yu, keyin özi **bilgänçä** iş tutib ketäverärdi.* “O babasının sözüne peki derdi, ama sonra kendi **bildiği gibi** yapardı.” **(55 / 4)**

*Nizâmcân közdän yoqâlgünçä ârqasidän mä’yüs **tikilgänçä qâldi**.* “Nizamcan gözden kaybolunca kadar arkasından umutsuz gözlerle **baka kaldı**.” **(58 / 4)**

*Yigit gäp tâpâlmäy uning yüzigä qaräb **ängräygänçä** turäverdi.* “Delikanlı ne söyleyeceğini bilemeden onun yüzüne bakıp **ağzını ayırarak** duruverdi.” **(107 / 7)**

*İkrâmcân häli häm sändäl üstidä bir qolini peşänäsigä **tirägänçä** otiribdi; Cännät xâlä supädä bir tizzäsigä bâşini qâyib, devâr tägidä dân täläşäyâtgän musiçälärgä xâmuş tikilib qâlgän edi.* “İkramcan hâlâ da sandal üstünde bir elini alnına **dayayarak** oturuyordu; Cennet teyze sofada bir dizine başını koyup, duvar altında tane kavgası yapan kumrulara hüzünlü bir şekilde gözlerini dikmişti.” **(122 / 2)**

*Bu Zebixân **oylägänçä** âsân iş emäsdi*. “Bu Zebihan’ın **düşündüğü kadar** kolay iş değildi.” **(151 / 5)**

*Böri säp–särıq közläri **baqräygänçä** ölib qâlgän edi.* “Kurdun sapsarı gözleri **irileşerek** ölüverdi.” **(165 / 1)**

*Nizâmcân qäytib kelgändä İkrâmcân qolini bâşigä qâyib pälätkä tepäsidägi tüynükdän tüşib turgän nurgä **tikilgänçä** kiprik qâqmäy yâtärdi.* “Nizamcan geri geldiğinde İkramcan elini başına koyup çadır üzerindeki delikten sızan ışığa **gözlerini dikip** kirpiklerini kırpmadan yatıyordu.” **(172 / 5)**

*Ânä soråğigä cävâb tâpâlmäy, boşägän kâsägä **qarägänçä** indämäy qâldi.* “Annesinin sorusuna cevap bulamadığından, boşalan kâseye **bakarak** sessiz kaldı.” **(202 / 12)**

*Bålä dädäsining qolidän mähkäm **uşlägänçä**, hürpäyib qåvåğini sålib turärdi.* "Çocuk babasının elini sıkıca **tutup**, öfkelenip surat astı." **(227 / 5)**

*Åçib oqişgä yürägi dåv bermäy bir müddät konvertgä **tikilgänçä** turib qåldi.* "Açıp okumaya cesaret edemeden bir müddet zarfa gözlerini **dikip** durdu." **(279 / 7)**

*Dildår xatdän közini ålib qårånğılikkä **tikilgänçä** turib qåldi.* "Dildar mektuptan gözlerini ayırıp karanlığa **gözlerini dikip** durdu." **(280 / 3)**

*Bålä çirqılläb **yığlägänçä** eşäkning åldigä tüşib çåpib ketdi.* "Çocuk yüksek sesle **ağlayarak** eşeğin önüne geçip koşarak gitti." **(307 / 8)**

*U şu bir åyåqläb **turgänçä** cudä åz fursät içidä köp närsälärni oylädi.* "O bu bir ayakla **kalınca** çok az zaman içinde çok şey düşündü." **(364 / 3)**

3.1.2.2.2.2.2. Ekin İsim Çekim Ekleriyle Kullanımı

Bazen bu zarf–fiil eki sıfat–fiil eki *–gän / –kän / –qan* + iyelik hâli eki + eşitlik hâli eki *–çä* şeklinde de görülebilmektedir. Bu kullanıma dair örnek metinimizde yalnızca 3. tekil şahıs iyelik hâli ekine ait örneklere rastlamaktayız.

*Qız tål tägidän çıqib **yügürgäniçä** özini suvgä åtdi.* ". Kız söğüt altından çıkıp **koşarak** kendini suya attı." **(16 / 4)**

*U **pirillägäniçä** qışlåqqa qaräb uçdi.* "O **fırlayıp** köye doğru hızla gitti." **(30 / 7)**

*Båşini **eggäniçä** indämäy soqmåqdän ketdi.* "Başını **eğerek** konuşmadan patikadan gitti." **(37 / 15)**

*U såqålining uçini bärmåğıgä **orägäniçä** tizzäsigä tikilib qåldi*. "O, sakalının ucunu parmağına **dolayarak** dizine gözlerini dikti." **(50 / 3)**

*Uning boğıq, älämli bäqırişidän yoläkdä turgän dädäsi xässäsiz, **engäşgäniçä** ärıq läbigä keldi.* "Onun boğuk, acılı bağırmasından patikada duran babası bastonsuz **kamburu çıkarak** ark başına geldi." **(54 / 1)**

*Yåş tolä közläri bilän tuğılgän üyigä, håvligä, bålälik yilärlidä emäkläb bårib suv içgän ärıqqa, çumçuq båläsini ålämän deb tirmäşib çıqqan keksä örik şåxlärigä, väräk uçirgän tåm boğåtlärigä **tikilgäniçä** turib qåldi.* "Yaşla dolan gözleriyle

doğduğu evine, avluya, çocukluk zamanında emekleyerek gidip su içtiği arka, serçe yavrusunu almak için tırmandığı ihtiyar kayısı ağacının dallarına, uçurtma uçurduğu çatı saçaklarına **gözlerini dikerek** kala kaldı." **(57 / 1)**

*Kämpir äyvåndä käftini iyägigä **tirägäniçä** otiribdi.* "İhtiyar kadın eyvanda avucunu çenesine **dayayarak** oturuyordu." **(62 / 1)**

*Közläri bir noqtägä **tikilgäniçä** indämäy turib qåldi.* "Gözlerini bir noktaya **dikerek** ses çıkarmadan kaldı." **(65 / 1)**

*Nåtäniş kişi endi ikki tizzäsini quçåqläb qårångılikkä såkin **tikilgäniçä** qımirlämäy otirärdi.* "Yabancı adam şimdi iki dizini kucaklayıp karanlığa sessizce **gözlerini dikerek** kıpırdamadan oturuyordu." **(86 / 9)**

*Sändäl çetidä közini åçmäy uyğåq **yåtgäniçä** şu yäqın künlärdä körgän keçirgänlärini unutib, ävvälgidek öz üyimdämän, deb oylägän edi.* "Sandal kenarında gözünü açmadan uyanık **yattığında** bu yakın zamanda yaşadığı şeyleri unutup, önceki gibi kendi evimdeyim, diye düşünmüştü." **(93 / 5)**

*Läbini **tişlägäniçä** äncä väqtgäçä bir qoligä tirälib turib qåldi.* "Dudağını **ısırarak** uzun bir vakte kadar bir eline dayanıp durdu." **(96 / 6)**

*Säl ötmäy eşikdän Ümmätälining xåtini üç burçäk Xat bilän közåynäkni qoşib **uşlägäniçä** kirdi.* "Çok geçmeden kapıdan Ümmetali'nin karısı üç köşe mektupla gözlüğünü **tutarak** girdi." **(98 / 3)**

*Cännät xålä nimä bolgänini bilålmäy, devårgä **suyängäniçä** däğ–däğ titräb turärdi*. "Cennet teyze ne olduğunu anlayamadan, duvara **dayanıp** tir tir titriyordu." **(110 / 9)**

*İkråmcån oşä özi dåim otirädigän äyvån läbidä qoltıqtäyåğini tizzäsigä qayıq eşkägigä oxşätib **qåyib ålgäniçä**, yåğåç åyåğıgä belini kötärib süykäläyåtgän muşukning şikåyätli miyåvläşigä låqayd qaräb otiribdi*. "İkramcan kendi her zaman oturduğu eyvanın ağzında koltuk değneğini dizine, kayık küreği gibi **koyarak**, tahta ayağına belini kaldırıp sürtünen kedinin şikâyet eden miyavlamasına kayıtsız bakıyordu." **(113 / 2)**

*Tursunbåyning bålälik yılläridän tårtib özi fråntgä ketäyåtgänidä stäntsiyä qollärini silkib qaräb **qålgäniçä** hämmäsi köz öngidän ötdi.* "Tursunbay'ın çocukluk yıllarından başlayıp kendi cepheye giderken istasyonda el sallayarak **baktığı zamana** kadar her şey gözleri önünden geçti." **(114 / 4)**

*Birdän åşxånä devårigä **tikilgäniçä** toxtäb qåldi.* "Birden mutfak duvarına **gözlerini dikerek** duraksadı." **(116 / 1)**

*Tursunbåy, "Åbbå!" **degäniçä** ungä qaräb yürdi.* "Tursunbay "Abov" **diyerek** ona doğru yürüdü." **(144 / 8)**

*Oq yegän böri åqsåqlänib üç åyåqläb **yügürgäniçä** tepälik årqasigä ötib ketdi.* "Vurulan kurt topallayıp üç ayakla **koşarak** tepelik arkasına geçip gitti." **(164 / 1)**

*Kötärdi–yü, nimä deyişini bilmäy tirsägigä **tirälgäniçä** änçä turib qåldi.* "Kaldırdı da, ne diyeceğini bilmeden dirseğine **dayanarak** uzun süre öyle kaldı." **(173 / 1)**

*Çälqänçä yåtib åsmångä **tikilgäniçä** oy sürib ketdi*. "Sırt üstü yatıp gökyüzüne **gözlerini dikerek** düşünceye daldı." **(186 / 10)**

*İkråmcån **tik turgäniçä** bir–ikki qåşıq içgän boldi.* "İkramcan **ayaküstü durarak** bir iki kaşık içti." **(195 / 1)**

*Cännät xålä **esänkirägäniçä** uning årqasidän çåpdi.* "Cennet teyze **şaşırarak** onun arkasından koştu." **(198 / 10)**

*Cännät xålä håzir, håzir dedi–yü, båläsi åldidän ketmäy ungä **tikilgäniçä** turäverdi*. "Cennet teyze hemen, hemen dedi, ama yavrusunun yanından gitmeden ona **gözlerini dikerek** ayağa kalktı." **(199 / 6)**

*Ånä uning üstigä körpä täşläb båş tåmånigä **tiz çökkäniçä** yüräqidä bir dünyå täşviş bilän kiprik qåqmäy tikilib otiräverdi.* "Anne onun üstüne yorgan örtüp baş tarafına **diz çökünce** yüreğinde bir sürü kaygı ile gözlerini kırpmadan bakıyordu." **(204 / 4)**

*Uning yånidä håmilädår xåtini **båşini yergä ekkäniçä** çurq etmäydi*. "Onun yanında hamile kadın **başını yere eğerek** tek kelime etmiyordu." **(207 / 4)**

U muştini tugib, ***közini bir nuqtägä tikkäniçä*** *qımirlämäsdi.* “O yumruğunu sıkıp, **gözünü bir noktaya dikerek** kıpırdamadan duruyordu.” **(209 / 1)**

U ävvälgiçä ådämlär bilän åçilib gäpläşmäs, äytädigän gäpni äytib bolgändän keyin, ketmånini yelkäsigä täşläb toqaygä kirib ketär, işi bolmäsä ***çådirgä kirib ketgäniçä*** *ertäläb çıqardi.* “O evvelki gibi kimseyle konuşmaz, söyleyeceği sözü söyledikten sonra, çapasını omzuna atıp kamışlığa gider, işi yoksa **çadıra girerek** sabah çıkardı.” **(225 / 7)**

Äynıqsä, Tåğa çårdänä qurib ålib çådirning şiftigä ***tikilgäniçä*** *qımirlämäsdi*. “Özellikle, Dayı bağdaş kurup çadırın tavanına **gözlerini dikerek** kıpırdamıyordu.” **(236 / 4)**

Ulär ***tik turişgäniçä*** *änçä vaqtgäçä nimänidir qızişib gäpläşişdi.* “Onlar **ayakta durarak** uzun süre bir şeyleri hararetli hararetli konuştular.” **(247 / 4)**

Piyådä qumlik täräfgä ***ketişgäniçä*** *keçqurun qäytib kelişdi*. “Yaya kumluk tarafına **gidip** akşamüstü geri döndüler.” **(248 / 5)**

Munkäygäniçä *çådir täräfgä qaräb ketdi*. “**Eğilerek** çadır tarafına doğru gitti.” **(258 / 2)**

Ämmå u ***münkäygäniçä*** *älämgä tişini tişigä qoyib çıdäb bårärdi*. “Ama o **eğilerek** acıya dişlerini sıkıp katlanıyordu.” **(261 / 7)**

Cännät xålä årıq barmåqläri bilän oğlining yüzläridän siläb, közlärini bir nuqtägä ***tikkäniçä*** *åvåz çıqazmäy yığlärdi*. “Cennet teyze zayıf parmaklarıyla oğlunun yüzünü okşayıp, gözlerini bir noktaya dikerek ses çıkarmadan ağlıyordu.” **(264 / 3)**

U şu ***yåtgäniçä*** *ertäläb häm közini åçmädi.* “O bu **yattığında** sabahleyin de gözünü açmadı.” **(267 / 2)**

Çådirdä fånär yåqmäy İkråmcån tizzäsini ***quçåqlägäniçä*** *qımirlämäy otirärdi.* “Çadırda fener yakmayan İkramcan dizlerini **kucaklayarak** kıpırdamadan oturuyordu.” **(269 / 2)**

Xåtinlär ertä äzåndä dälägä ***çıqib ketişgäniçä*** *kün båtgändä qäytişädi.* “Kadınlar sabah ezanında tarlaya **gittikleri zaman** güneş battığında dönüyorlardı.” **(270 / 1)**

Şipillägäniçä *årqasigä qäytib eşik åldigä keldi.* “**Hızlanarak** geri dönüp kapı önüne geldi.” **(272 / 1)**

Dildår nimä qılişini bilmäy qolidä xat bilän ***tik turgäniçä*** *qımirlämäsdi.* “Dildar ne yapacağını bilmeden elinde mektupla **ayakta dikilerek** kıpırdamadan kaldı.” **(282 / 4)**

Åqsåqål «ästägfirullå», ***degäniçä*** *yüzini teskäri ögirdi.* “Aksakal «estağfurullah», **diyerek** yüzünü çevirdi.” **(297 / 6)**

Nizåmcån häli kelgändä, u oşä otirgäni–çä, ***båşini ekkäniçä*** *otirgän edi.* “Nizamcan henüz geldiğinde, o orada oturduğu gibi, **başını eğerek** oturmuştu.” **(332 / 8)**

Zebixån säväğıç uyumigä otirib ålib bir åyåğini ***tizzäsigä ålgäniçä*** *çınqırärdi.* “Zebihan sazlık yığınına oturup bir ayağını **dizine doğru çekerek** cırlıyordu.” **(350 / 2)**

Ämmå özi soridä yägånä tizzäsini ***quçåqlägäniçä*** *mäşinägä çıqayåtgänlärgä qaräb otiräverdi.* “Ama kendi çardakta tek dizini kucaklayıp arabaya çıkanlara bakıyordu.” **(358 / 6)**

Beğubår köm–kök åsmångä ***tikilgäniçä*** *qımirlämäy yåtäverdi.* “Berrak masmavi gökyüzüne **gözlerini dikerek** kıpırdamadan yatıverdi.” **(362 / 2)**

*Şålikårlikdän kelişi bilän içkärigä kirib ketä–****(213)****di–dä, yägånä tizzäsini quçåqläb, bir nuqtägä* ***tikilgäniçä*** *qımirlämäy otiräverädi.* “Çeltik tarlasından gelir gelmez içeriye giriyor **(213)** ve tek dizini kucaklayıp, bir noktaya **gözlerini dikerek** kıpırdamadan oturuyordu. **(368 / 8)**

U xatni tizzäsigä qåyib, bir müddät ***(215)*** *qımirlämäy toqaygä* ***tikilgäniçä*** *turib qåldi.* “O mektubu dizine koyup, bir müddet **(215)** kıpırdamadan kamışlığa **gözlerini dikerek** durdu.” **(372 / 2)**

İkråmcån tång qårånğisidä toqaygä ***kirib ketgäniçä*** *häli häm därägi yoq.* "İkramcan tan karanlığında kamışlığa **gittiğinden beri** haber yok." **(374 / 12)**

U şundäy dedi–yü, ***yügürgäniçä*** *toqay täräfgä qaräb ketdi...* "O böyle dedi ve **koşarak** kamışlık tarafına doğru gitti…" **(375 / 1)**

İkråmcån hämişä tång yårişmäy uyğånib, bir tizzäsini ***quçåqlägäniçä*** *qımirlämäy otirärdi.* "İkramcan daima tan ağarmadan uyanıp, bir dizini **kucaklayarak** kıpırdamadan otururdu." **(380 / 1)**

İkråmcån båläni ***bağrigä båsgäniçä*** *täşqarigä çıqdi.* "İkramcan çocuğu **bağrına basarak** dışarı çıktı." **(382 / 5)**

3.1.2.2.3. –gändä, –kändä, –qandä

3.1.2.2.3.1. Ekin Yapısı

Bu zarf–fiil ekinin tarihi gelişimine bakıldığında Harezm Türkçesi döneminde (Toprak 2002: 367) *–ġanda / –gende, –qanda / –kende;* Kıpçak Türkçesi döneminde *–ġanda / –gende, –qanda / –kende, –anda / –ende* (Turan 2006: 155), Çağatay Türkçesi döneminde *–ġanda / –gende, –qanda / –kende* (Eckmann 2003: 99), Eski Anadolu Türkçesi döneminde *–anda / –ende* (Tuncer 1996: 250) şeklinde görülmektedir.

Eckmann bu zarf–fiil ekine, zarf–fiiller konusu içerisinde değil, *–ġan* sıfat fiilinin kullanılışları içerisinde yer verir (Eckmann 2003: 99).

J. Deny, T. Kowalski, N. K. Dmitriev, M. Hüseyinzade, M. Ergin, J. Nemeth, S. Olcay ve M. Şiraliyev bu ekin etimolojisi hakkında ortak bir görüş ortaya koymuşlardır. Buna göre, bu zarf–fiil eki, sıfat fiil eki *–gän / –kän / –qan* ve bulunma hâli eki +*dä*'nin birleşmesiyle meydana gelmiştir (Yüce 1999: 108).

3.1.2.2.3.2. Ekin Kullanımı

3.1.2.2.3.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı

–gändä, –kändä, –qandä zarf-fiil eki, Özbek Türkçesinde fiil kök ve gövdelerine doğrudan getirilmek suretiyle zarf-fiil yapılmaktadır.

3.1.2.2.3.2.1.1. Ekin Zaman Zarfı İşlevinde Kullanımı

Özbek Türkçesinde yaygın bir kullanıma sahip olan bu zarf–fiil eki, eklendiği fiillere *–dığı zaman / –diği zaman, –dığında / –diğinde, –ınca / –ince* anlamları katmaktadır. *–gändä, –kändä, –qandä* zarf-fiil ekinde yer alan bulunma hâli ekinden dolayı bu zarf-fiil, hareketin tam olarak gerçekleştiği anlamını vermektedir (Coşkun 2000: 198; Öztürk 1997: 241; Öner 1998: 232).

Älbättä undän üzr soräş keräk, degän oy bilän ***årqasigä qaytgändä****, Dildår suvdän çıqib kiyinib ålgän, xärsänggä çonqayib åyåğını yuväyätgän edi, Nizåmcån uning yüzigä qarämäy mıngıllädı:* "*Mutlaka ondan özür dilemeliyim, diye düşünerek* ***geriye döndüğünde****, Dildar sudan çıkıp giyinmiş, kayaya çömelip ayağını yıkıyordu, Nizamcan onun yüzüne bakmadan mırıldandı:*" **(19 / 3)**

U üygä ***kelgändä*** *häli qårånğı tüşmägän edi.* "O, eve **geldiğinde** henüz hava kararmamıştı." **(22 / 1)**

U özi işlägän dälälärdä, båğ vä qırlärdä keçgäçä äylänärdi, ***qäytib kelgändä*** *yüzläri, közläri älläqandäy quvånçdän pårläb turärdi.* "O kendi çalıştığı tarlalarda, bağ ve kırlarda akşama kadar dolaşıyordu, **geri geldiğinde** yüzü, gözleri anlaşılmayan bir sevinçle parlıyordu." **(24 / 7)**

Nizåmning källäsigä ***kütilmägändä*** *bir oy keldi.* "Nizam'ın aklına **beklenmedik** bir fikir geldi." **(27 / 2)**

U cähl bilän köçä eşikni ***åçgändä*** *supäni toldirib otirgän keksälärni körib toxtädi.* "O kızgınlıkla sokak kapısını **açtığında** sofayı dolduran ihtiyarları görünce durdu." **(29 / 4)**

Yånğåqzårgä ***yetişgändä*** *Äsrårä nimçäsini yeçib mäysägä täşlädi–dä, yånbåşlädi. "*Cevizliğe **geldiğinde** Esrare yeleğini çıkarıp çimene attı ve yanına uzandı." **(31 / 10)**

Köylägini qårämåydä beläb träktårçining årqasidä ergäşib yürär, u ***tüşlikkä çıqqandä*** *sorämäy träktårni häydäb qålärdi.* "Gömleğini kara yağa bulayıp traktör şoförünün arkasına takılır, o **öğle yemeğine gittiğinde** izin almadan traktörü sürerdi." **(32 / 3)**

Ämmå äkäsini oyğåtiş üçün uning yelkäsigä ***qol çözgändä*** *cür'ätsizlik qılib şäştidän qäytdi.* "Ama ağabeyini uyandırmak için omzuna el **uzattığında** cesaret edemeyip yapmaktan vazgeçti." **(40 / 2)**

Nizåmcån ötgän däm åliş küni etik ålgäni Märğılån ***båzårigä tüşgändä*** *qariyälär çåyxånäsi åldidän ötib ketäyåtgän Ädålätni uçrätgän edi.* "Nizamcan geçen tatil günü çizme almak için Margilon **pazarına gittiğinde** ihtiyarlar çayhanesi önünden geçip giderken Adalet'e rastlamıştı." **(42 / 3)**

Ämmå u ***åstånägä kelgändä*** *yerni båsib yåtgän qår üstidä sänåqsiz åyåq izläri bårligini sezmägän edi.* "Ama o **eşiğe geldiğinde** toprağı örten kar üstünde sayısız ayak izinin olduğunu fark etmemişti." **(44 / 5)**

Nizåmcån uning boynidägi zäncirini ***yeçib yubårgändä*** *häm, cåyidän qımirlämäy mä'yüs qaräb yåtäverdi.* "Nizamcan onun boynundaki zincirini **çıkardığında** da yerinden kıpırdamadan kederli bakıp yatıverdi." **(57 / 1)**

U qayräğåç tägigä ***yetgändä*** *devår räxnäsidän åşgän bolsä keräk nimçäläri, tirsäkläri topråq bolib ketgän Dildårning yol ortäsidä turgänini kördi:* "O karaağaç altına **ulaştığında** duvar oyuğundan çıktığından olsa gerek yeleği ve dirsekleri toprak olmuş Dildar'ın yol ortasında durduğunu gördü." **(57 / 3)**

Kiygändä *közni ålädigän qıçıqatläs endi qızlärning köngligä sığmädi.* "**Giyince** göz kamaştıran rengârenk çiçekli atlas gömlek şimdi kızların ilgisini çekmiyordu." **(59 / 4)**

Tursunbåy ketäyåtgän küni ånäsigä ***qaräb turgändä*** *közläridä yåş yiltirägändek bolgän edi.* "Tusunbay gittiği gün annesine **bakarken** gözlerinden yaş parlıyor gibi olmuştu." **(62 / 6)**

İkråm ***kelgändä*** *uyätli qılmä bizni.* "İkram **gelince** mahcup etme bizi." **(65 / 7)**

Şundän beri här gal şu devår ***åldigä kelgändä****: «Qolginängdän örgüläy», deb şuvåqqa yüzlärini sürtärdi* ***(40)***. "Bundan beri daima bu duvar **önüne geldiğinde**: «Ellerine kurban olayım», diye sıvaya yüzünü sürerdi **(40)**." **(74 / 1)**

*....., Tursunbåygä **påvestkä kelgändä** yığläganläri, şulär hämäsi bir–bir köz åldidän ötäverdi.* "…..,Tursunbay'a **haber geldiği zaman** ağlamaları, bunların hepsi bir–bir gözlerinin önünden geçiverdi." **(75 / 2)**

*Åt her **bätqåq keçgändä** qårnigä särğımtir kölmäkning muzdek suvi säçräb tegayåtgänidän eti dirilläydi.* "At her **çamurdan geçtiğinde** karnına sarımsı su birikintisinin buz gibi suyu sıçrayıp değdiğinden eti titriyordu." **(76 / 4)**

*Tursunbåygä **qızämıq çıqqandä** er–xåtin keçäläri uning båşidä änä şundäy tång åttirişärdi.* "Tursunbay **kızamık çıkarttığında** karı–koca geceleri onun başında işte böyle sabahlardı." **(91 / 1)**

*U här **ingrägändä** Cännät xåläning yürägi ezilär, közigä Tursunbåy bolib körinib ketär edi.* "O her **inlediğinde** Cennet teyzenin yüreği sızlıyor, gözüne Tursunbay gibi görünüyordu." **(92 / 5)**

*Bålä hättå keksäyib neçä–neçä båläning åtäsi, **(51)** båbåsi **bolgändä** häm båşi yåstıqqa yetgündek bolsä, täni säl åğrigüdek bolsä dästävväl, «ånä»deb çäqırädi.* "Çocuk hatta yaşlanıp birkaç çocuğun babası **(51)**, dedesi **olduğunda** da hasta olsa, vücudu biraz ağrıyacak olsa öncelikle «anne» diye seslenir." **(92 / 7)**

***Äytgändä** İkråm post täşlävårärdi.* "**Söylediğinde** İkram yerin dibine giriverdi." **(107 / 1)**

*U eşigigä **yetgändä** toxtädi.* "O kapısına **geldiğinde** durdu." **(109 / 7)**

*Hämqışlåğı Äsrårä ården **ålgändä** körgändi.* "Köylüsü Esrare'nin nişan **aldığında** görmüştü." **(109 / 9)**

*Ur, **degändä** nåmärd qåçur, märd qålur mäydån içindä…* "Vur, **deyince** namert kaçar, mert kalır meydan içinde…" **(112 / 10)**

*U **ketişini oylägändä** xåtirigä därråv GES qurilişi kelärdi.* "O **gitmeyi düşününce** aklına hemen Hidroelektrik Santrali kuruluşu geliverdi." **(113 / 3)**

*U **siltägändä** Cännät xålä yärim metr cåydä åtilib bårib otirib qåldi.* "O **savurunca** Cennet teyze yarım metre yere atılıp oturup kaldı." **(116 / 6)**

*Bu xunuk xabärni **eşitgändä** qız bütün bårlığını unutgän, esänkiräb nimä qılişini biläy tång åtgünçä yürib çıqqan edi.* "Bu nahoş haberi **işitince** kız bütün her şeyi unutmuş, şaşırıp ne yapacağını bilmeden şafak sökene kadar yürümüştü." **(118 / 4)**

*U åstånägä **yetgändä** toxtädi.* "O eşiğe **geldiğinde** durdu." **(120 / 4)**

*Häli üygä **bårgändä** eslätiş keräk.* "Daha eve **varınca** hatırlatmak gerek." **(126 / 2)**

*Tört serkälik muällim åşnäm bår edi–ku, täniysän, åti Ğänicån, oşäning oğlidä **qåräxat kelgändä** beçårä yığläb–sıqtäb äzä åçgän edi.* "Dört Serke'den öğretmen dostum vardı, tanırsın adı Ganican, onun oğlundan **kara haber gelince** zavallı ağlaya sızlaya yas tutmuştu." **(129 / 4)**

*Råstmi, yålğånmi, şu **gäp bolib turgändä** el åldidä båş kötärib yürişgä qıynälyäpmiz.* "Doğru mu, yalan mı, bu söz **ortaya çıktığından** beri halk içinde başımız dik yürümeye utanıyoruz." **(130 / 1)**

*Nizåmcån åpäsi vä dädäsining Dildårgä, öz kelin äyäsigä üyläntiriş niyätigä uni qıyin–qıståqqa ålänlärini **äytgändä** İkråmcån yägånä tizzäsigä şäpätiläb urib ornidän turib ketdi **(74)**.* "Nizamcan ablası ve babasının Dildar'a, kendi gelinleriyle evlendirme niyetiyle onu sıkıştırmalarını **anlattığında** İkramcan tek dizine şap diye vurup yerinden kalktı **(74)**." **(131 / 3)**

*Äynıqsä, oşä küni Kärimcån degän ortåğı **(76)** üygä **kelgändä** çåy dämläb pätnisdä ikkitä nån ålib çıqib åldigä qoygändä, dädäsi uni çetgä çäqırib, yüzigä ikki tärkäsi urib pätnisdägi nånni qäytärib üygä ålib kirib ketgäni sırä esidän çıqmäydi.* "Özellikle, o gün Kerimcan adlı arkadaşı **(76) gelince** çay demleyip tepside iki tane ekmek götürüp önüne koyunca, babası onu köşeye çekip, yüzüne iki tokat atıp tepsisindeki ekmeği geri alıp eve girdiği an hiç aklından çıkmıyordu." **(135 / 1)**

*Ortäqläri **qäytib kelişgändä** ulär åldidä yergä qarägülik bolmäydi.* "Arkadaşları **dönüp geldiğinde** onların karşısında başı yerde durmayacaktı." **(135 / 2)**

***Külgändä** häm içidä külärdi.* "**Gülünce** de içten gülerdi." **(138 / 6)**

Cähli çıqib turgändä *häm gäpini mätäl qoşib gäpirärdi.* "**Öfkelendiğinde** de sözüne atasözü katıp konuşurdu." **(140 / 3)**

Åpäsi ikki xoråz ***çaqırgändä*** *keldi.* "Ablası iki horoz **öttüğünde** geldi." **(141 / 2)**

Qaynätäsi ***ölgändä*** *köp yaxşiliklär qılgän.* "Kayınpederi öldüğünde çok iyilikler yapmış." **(142 / 1)**

Kim bilädi, u Zebixånning Märğılån surätxånäsi devåridägi, sååt täqqan qolini iyägigä tiräb tüşgän surätini körgänidämi, häväsqårlär togärägi "Tåhir vä Zührä"dän ***pärçä qoygändä*** *Zührä bolib çıqqanini körgänidämi, qaçån, qandäy qılib yaxşi körib qålgänini bilmäydi.* "Kim bilir, o Zebihan'ın Margilon fotoğrafçısının duvarındaki, saat takan elini çenesine dayadığı resmini gördüğünde mi, amatörler topluluğu «Tahir ve Zühre»den **sahne koyduğunda** Zühre olduğunu gördüğünde mi, ne zaman, nasıl olup sevdiğini bilmiyordu." **(147 / 4)**

Pärdä ***yåpilgändä*** *Tolänbåy sähnägä çıqib, tüşüntirdi:* "Perde **kapandığında** Tolanbay sahneye çıkıp, izah etti." **(148 / 1)**

Tåğa, xåtin–xäläc ***turär cåy bitgändä*** *bårädi, xåzirçä özinglär ketäveringlär, degän edi.* "Dayı, kadın–kız kalacak **yerleşim yerleri yapıldığında** gelecek, şimdilik siz gidin, demişti." **(153 / 3)**

İçi ***yığläb tur–(88)gändä*** *häm ungä külib qaräydi.* "İçi kan **ağladığında (88)** da ona gülümseyerek bakıyordu." **(155 / 6)**

Tåğa xatning şu yerigä ***kelgändä*** *yånidän romålçäsini çıqazib köz milklärini artib åldi.* "Dayı mektubun burasına **geldiğinde** cebinden mendilini çıkarıp göz kenarlarını sildi." **(160 / 4)**

Oq tåvuşi ***tingändä*** *säväğıçning qurigän qıyåqläri tüzib ketgänini kördi.* "Mermi sesi **sustuğunda** sazlığın kuruyan otlarının tozup gittiğini gördü." **(165 / 1)**

Nizåmcån ikkälä börini åyåğıdän ***südräb kelgändä*** *qatår pälätkälär åldidä üç–tört kişi bårdån toqib otirärdi.* "Nizamcan iki kurdu ayağından **sürükleyip geldiğinde** sıra çadırlar önünde üç–dört kişi hasır dokuyordu." **(165 / 3)**

Keç kirib, ***qårångılik båşlängändä*** *hämmä cäm bolib, kättä çådir içidä, tåşfånär yåruğıdä çåyxorlik qılib, u yåq–bu yåqdän gäpläşib otirärdi.* "Akşam olup, **karanlık bastırdığında** herkes toplanıp, büyük çadır içinde, taş fener ışığında çay içip, havadan sudan konuşuyordu." **(166 / 3)**

Nizåmcån bilän İkråmcån ***pälätkädän çıqışgändä*** *qumlik tåmåndän älläqandäy ılıq şämål esäyåtgän edi.* "Nizamcan ile İkramcan **çadırdan çıktığıda** kumluk tarafından ılık bir rüzgâr esti." **(169 / 5)**

Nizåmcån qäytib ***kelgändä*** *İkråmcån qolini båşigä qåyib pälätkä tepäsidägi tüynükdän tüşib turgän nurgä tikilgänçä kiprik qåqmäy yåtärdi.* "Nizamcan geri **geldiğinde** İkramcan elini başına koyup çadır üzerindeki delikten sızan ışığa gözlerini dikip kirpiklerini kırpmadan yatıyordu." **(172 / 5)**

Pälätkä tåmåndä ***cång çälingändä*** *häm u ornidän turålmäy otirärdi.* "Çadır tarafında **zil çaldığında** da o yerinden kalkamadı." **(183 / 2)**

Mäşälä sönib, muştdek çoqqa ***äyläng ändä*** *hämmä öz palätkäsigä kirib ketgän edi.* "Meşale sönüp, yumruk kadar kora **döndüğünde** de herkes çadırına girmişti." **(191 / 2)**

İkråmcån Zirillämägä ***yetib kelgändä*** *åtining çåvi köpirib ketgän, hämmä yåğıdän buğ kötärilär edi.* "İkramcan Zırıllamaya **ulaştığında** atının atının sağrısı köpürmüş, her yanından buhar çıkıyordu." **(194 / 4)**

Tursunbåyni qåçåq ***deyişgändä****, Cännät xålä işånqırämägän edi.* "Tursunbay'a kaçak **dendiğinde**, Cennet teyze pek inanmamıştı." **(200 / 9)**

Zebixån här gäl Tursunbåyni ***esläb qålgändä*** *yüzläri ändişädän qızärib ketärdi.* "Zebihan her Tursunbay'ı **hatırladığında** yüzü utançtan kızarıyordu." **(215 / 4)**

Zebixån u bilän ***gäpläşgändä*** *yüräğini tirnägän älämlärni qozğatişdän qorqardi.* "Zebihan onunla **konuştuğunda** yüreğini parçalayan üzüntülerin depreşmesinden korkuyordu." **(216 / 2)**

Zebixån Nizåmcån ornidän ***turgändä*** *etikläri låy ekänini körib häyrån qåldi.* "Zebihan Nizamcan yerinden **kalkınca** çizmelerinin çamur olduğunu görüp şaşırdı." **(217 / 2)**

Påşşå mendän häm zor ådäm bårmi, ***degändä****, bittä çaqalåqni qoligä berib qåyib, şu sendän zor degän hikåyäni eşitgänmisän? "*Padişah benden de büyük adam var mı, **dediğinde**, bir tane bebeği eline tutuşturup, bu senden büyük denilen hikâyesini duymuş muydunuz?" **(228 / 1)**

U käpäsigä ***ketmåqçi bolib turgändä****, toqay täräfgä sigir yetäkläb ketäyåtgän Cännät xålägä közi tüşib qåldi*. "O barakasına **gitmek istediğinde**, kamışlık tarafına sığır götüren Cennet teyzeye gözü takıldı." **(232 / 9)**

Nizåmcånning käpäsi åldigä ***kelgändä*** *İkråmcån Tåğaning bilägidän uşläb toxtätdi.* "Nizamcan'ın barakası önüne **geldiklerinde** İkracan Dayı'nın bileğinden tutup durdurdu." **(234 / 4)**

Közini ***åçgändä*** *İkråmcån tepäsidä turärdi.* "Gözünü **açtığında** İkramcan tepesinde duruyordu." **(245 / 2)**

Uni åvqat ***pişgändä*** *Tolänbåy uyğåtdi.* "Onu yemek **piştiğinde** Tolanbay uyandırdı." **(248 / 5)**

Cännät xålä çäylä åldigä ***kelgändä*** *Tursunbåy qımirlämäy otirärdi.* "Cennet teyze kulübe yanına **geldiğinde** Tursunbay kıpırdamadan oturuyordu." **(253 / 3)**

U ***kerişgändä*** *tonining åldi åçilib, yalängåç kökräkläri körinib ketdi.* "O **gerindiğinden** kaftanının önü açılınca çıplak göğsü göründü." **(254 / 8)**

U Tursunbåyning çäyläsigä ***yaqın bårgändä*** *birdän yürägi håvrıqib ketdi.* "O Tursunbay'ın barakasına **yaklaştığında** yüreği hızlı atmaya başladı." **(262 / 5)**

Cännät xålä här gäl tåvåqni ålgäni ***bårgändä*** *tåvåq tupråqqa qårişib yåtgänini körärdi.* "Cennet teyze her defasında tabağı almaya **gittiğinde** tabağın toprağa battığını görüyordu." **(263 / 5)**

Båläsining yolgä kirgän kündägi quvånç, tili çıqib, birinçi märtä äyä, degändägi åläm sältänätigä teng şådliklär, dädäsi åpiçläb güzärgä ålib çıqib ketäyåtgändä eşik åldidä årqasidän qaräb qålgändägi heç närsägä teng körib bolmäydigän baxt, birinçi bår mäktäbgä ***küzätgändä*** *åppåq köyläk, ğarç sålib tikilgän etik kiyib çåpqılläb ketäyåtgändägi tångdek, heç qaçån körmägän tång...* "Yavrusunun ilk yürüdüğü gündeki kıvanç, dillenip, ilk kez anne, dediğindeki dünya

saltanatına denk mutluluklar, babası sırtına bindirip çarşıya götürdüğünde kapı önünde arkalarından baktığındaki hiçbir şeye denk olmayan baht, ilk kez ilkokula **gönderdiğinde** bembeyaz gömlek, köseleden dikilen çizme giyip koşarak gittiğindeki servet gibi, hiçbir zaman görmediği servet…" **(264 / 4)**

*Çådir içigä **kirişgändä**, u birdän cimib qåldi.* "Çadır içine **girdiğinde**, o birden sustu." **(266 / 10)**

*Nizåmcån båşini **kötärgändä** yältiräb turgän parçä bulutlär küygän qåğåz çoğidek birpäsdä oçdi.* "Nizamcan başını **kaldırdığında** pırıldayan parça bulutlar yanan kâğıt alevi gibi bir anda söndü." **(268 / 8)**

*Xåtinlär ertä äzåndä dälägä çıqib ketişgäniçä kün **båtgändä** qäytişädi.* "Kadınlar sabah ezanında tarlaya gitikleri zaman güneş **battığında** dönüyorlardı." **(270 / 1)**

***Yäşägändä** häm ötmişini tändän bir pärçäsini kesib täşlägändek unutib yäşäşi keräk.* "**Yaşadığında** da geçmişini gövdeden bir parçasını kesip atmış gibi unutup yaşamalı." **(283 / 2)**

*Bu gäpdän xabäring **bolgändä** häm şu gäpni äytmäsligim keräk edi.* "Bu olaydan haberin olduğunda da bu sözü söylememem gerekirdi." **(287 / 2)**

*Risålät ergä tegib üç båläli **bolgändä** häm kirlärini bir boxçä qılib ånäsinikigä keltirib täşlärdi.* "Risalet evlenip üç çocuğu **olduğunda** da kirli çamaşırlarını bir bohça yapıp annesine getirirdi." **(292 / 6)**

*U ertäläb neväräsini uyğåtgäni **bårgändä** Risålätning, Dildårdän iş çıqmäydigängä oxşäydi, degän gäpini çort kesib şundäy degän edi:* "O sabahleyin torununu uyandırmaya **gittiğinde** Risalet'in Dildar'dan iş çıkmayacağa benziyor, sözünü kesip böyle demişti:" **(299 / 6)**

*U pul **uşlägändä** xuddi päşşä tutäyåtgändek näfäsini içigä yutib birdän täp etib, päncäsi bilän båsärdi.* "O parayı **avuçladığında** tıpkı sinek tutmuş gibi nefesini içine çekip birden pat diye avucuyla eziyordu." **(302 / 1)**

*U bir **şåvqın kötärgändä**, hättå xaridårlär häm qåçib ketişärdi.* "O bir **bağırdığında**, hatta müşteriler de kaçıp giderlerdi." **(304 / 5)**

Bâzârgä ***bârgändä*** *âldigä bedä täşlängän biräntä eşäkning qâzığıgä bâğläb qoyâdi*. "Pazara **gittiğinde** önüne yonca koyulmuş bir tane eşeğin kazığına bağlardı." **(305 / 5)**

Risâlät çöl ***degändä*** *köçmä qum burgutdek uçib yürgän, börilär, äcdähâlär kelsäng yutämän, deb turgän câyni täsävvur qılärdi.* "Risalet çöl **dendiğinde** göçmen kum kartalı gibi uçan, kurtların, ejderhaların gelirsen yutacağım, dediği bir yer olarak düşünüyordu." **(309 / 7)**

Ägär oşä bepärvâlik ***bolmägändä*** *u Kärimcân qatâri fräntdä bolärdi.* "Eğer o dikkatsizlik **olmasaydı** o Kerimcanlarla birlikte cephede olacaktı." **(320 / 2)**

İkrâmcân ulär suhbätigä ***tüşib qâlgändä*** *çâdirgä tabiäti bir tärz bolib qäytärdi.* "İkramcan onların sohbetine **katıldığında** çadıra hep aynı şekilde geri dönüyordu." **(323 / 1)**

Yaqınigä ***bârgändä*** *birdän qorqib ketdi.* "Yakınına **gittiğinde** birden korktu." **(324 / 3)**

Nizâmcân häli ***kelgändä****, u oşä otirgäniçä, bâşini ekkäniçä otirgän edi*. "Nizamcan henüz **geldiğinde**, o orada oturduğu gibi, başını eğerek oturmuştu." **(332 / 8)**

Källäklängän tutzâr ârqasidän Dildârlärning âq tünükä tâmli üyi ***köringändä*** *Nizâmcân bir däm mä'yüs näzär täşlädi–yü, ârtıqçä* ***(193)*** *hislärgä berilişdän özini saqläb cädäl yürib ketdi.* "Budanan dutluk arkasından Dildar'ın beyaz teneke damlı evi **görününce** Nizamcan bir an hüzünlü bir bakış attı ve gereksiz **(193)** hislere kapılmaktan kaçınıp hızla yürüyüp gitti." **(334 / 3)**

U româlni quvib sây yâqasigä ***kelgändä*** *birdän toxtädi.* "O başörtüsünü kovalayarak vadi kenarına **geldiğinde** birden durdu." **(338 / 3)**

Qarigändä *izzätdä yäşämäsmidi.* "**Yaşlandığında** rahat yaşamaz mıydı?" **(349 / 1)**

İkrâmcân Äsrârä vâqeäsini ***eşitgändä*** *közlärini pirpirätib qoydi.* "İkramcan Esrare olayını **işittiğinde** gözlerine inanamadı." **(352 / 10)**

Qız bålä ***boyigä yetgändä*** *tengi bilän tåpiştirib qoyiş bizgä oxşägän kättälärning işi.* "Kız çocuğunu **zamanı geldiğinde** dengi ile birleştirmek bizim gibi büyüklerin işi." **(354 / 6)**

Bugün häm qışlåqqa ***bårgändä****, Äzizxån bilän körişäyåtgänidä yänä şundäy bolädi.* "Bugün de köye **vardığında**, Azizhan ile görüştüğünde yine böyle olacaktı." **(360 / 6)**

U ***ornidän turgändä*** *Tursunbåy änçä närigä ketib qålgän edi.* "O **yerinden kalktığında** Tursunbay çok öteye gitmişti." **(367 / 7)**

U ***uyğångändä*** *İkråmcån ornidä yoq edi.* "O **uyandığında** İkramcan yerinde yoktu." **(374 / 13)**

U qabrni tizzä boyi ***qazigändä*** *häli åftåb oçmägändi.* "O mezarı diz boyu **kazdığında** güneş hâlâ batmamıştı." **(378 / 1)**

Uruş ***tämåm bolgändä*** *Nizåm påççäng bir doppi hålvä ålib berädi.* "Harp **bittiğinde** Nizam enişten bir takke helva alacak." **(381 / 1)**

Bålä şundäy deb qåçärkän, çådir åldigä ***yetgändä*** *uni åt qılib minib åldi.* "Çocuk böyle diyerek kaçarken, çadır önüne **geldiğinde** onu at yapıp binmeye başladı." **(383 / 3)**

Men käp–kättä, lombåzdek päytimdä, äkäm ***üyländä*** *uni kelindän qızğångänmän.* "Ben koskocaman, eşek kadar olduğum zamanda, ağabeyim **evlenirken** onu gelinden kıskanmıştım." **(383 / 8)**

U här ***qıyqırgändä*** *läbläridän soläk åqib, åğzi bir täräfgä qıyşäyib ketädi.* "O her **bağırışında** dudaklarından salya akıp, ağzı bir tarafa eğiliyordu." **(385 / 3)**

3.1.2.2.3.2.1.2. Ekin Şart Bildirme İşlevinde Kullanımı

Ayrıca –gändä, –kändä, –qandä zarf–fiil eki Özbek Türkçesinde gerçek olmayan şart anlamında kullanılmaktadır.

Ägär bärmåqläri bütün ***bolgändä*** *şundäy qılib otirärmidi?* "Acaba parmakları tam **olsaydı** böyle yapabilir miydi?" **(41 / 3)**

Uruş ***bolmägändä*** *älläqaçånåq uyläntirib köyişärdi.* "Savaş **olmasaydı** şimdiye kadar çoktan evlendirmişlerdi." **(91 / 3)**

Mäbådå u därdgä çälinib ***ölgändä****, undä yupåtiş üçün birån söz tåpilib qålişi mümkin edi.* "Eğer o hastalanıp **ölseydi**, ona teselli etmek için bir şeyler söylenebilirdi." **(122 / 5)**

Ägär Tåğa qolidän tårtib ***ålmägändä*** *älbättä çıqålmäsdi — öng tizzäsi bükilmäydi–dä!* "Eğer Dayı elinden tutup **çekmese** kesinlikle çıkamazdı – –sağ dizi bükülmüyordu da!" **(195 / 6)**

Keçägi ***iz bolgändä*** *şämål kömib ketärdi.* "Geceye ait bir **iz olsaydı** rüzgâr yok ederdi." **(224 / 3)**

Ägär u şu tåpdä uning yånidä ***bolgändä*** *älbättä qolidän ålib şu çåyni içärdi.* "Eğer o bu anda onun yanında **olsa** mutlaka elinden alıp bu çayı içerdi." **(258 / 1)**

Ägär şu ***bolmägändä*** *älläqançä bålä nåbud bolib ketärdi–yä* ***(198)****!* "Eğer o **olmasaydı** o kadar çocuk ölüp gidecekti ya **(198)**!" **(343 / 1)**

3.1.2.2.3.2.1.3. Ekin Zamana Bağlı Hâl Zarfı İşlevinde Kullanımı

Bulunma hâli eki, Özbek Türkçesinde bazı farklı kullanımlarına rağmen genel olarak eklendiği sıfat-fiillere, Türkiye Türkçesinde *–ken* zarf-fiil ekinin işlevini üstlenerek sıfat-fiil eklerinden hâl zarf-fiil eklerini oluşturmaktadır (Atak 2004: 114).

Tursunbåy ketäyåtgän küni ånäsigä ***qaräb turgändä*** *közläridä yåş yiltirägändek bolgän edi.* "Tusunbay gittiği gün annesine **bakarken** gözlerinden yaş parlıyor gibi olmuştu." **(62 / 6)**

U ***otirgändä*** *qızil qutiçäni yänigä qoygän edi.* "O **otururken** kırmızı kutucuğu cebine koymuştu." **(109 / 9)**

U Zirillämädä İkråmcångä, Cännät xålägä ***äytib bergändä*** *båşqa gäp edi.* "O Zırıllama'da İkramcan'a, Cennet teyzeye **anlatırken** başkaydı." **(222 / 1)**

Hämmä özigä imårät üçün cåy ålib, ğişt ***terib tikläb qoygändä*** *bu ådäm heç närsä qılmädi.* "Herkes kendine bina için yer alıp, tuğla **örerken** bu adam hiçbir şey yapmadı." **(322 / 2)**

Hättå bir kün uning özigä, men häm sizgä oxşägän bolsäm, deb gäp ***båşlägändä****, İkråmcån gäpini bolib qoygän edi.* "Hatta birgün ona, ben de size benzesem, diye **söylerken**, İkramcan sözünü kesmişti." **(326 / 4)**

3.1.2.2.3.2.2. Ekin İsim Çekim Ekleriyle Kullanımı

Bazen bu zarf–fiil eki sıfat–fiil eki *–gän / –kän / –qan* + iyelik hâli eki + bulunma hâli eki *–dä* şeklinde de görülebilmektedir. Bu kullanıma dair örnek metinimizde 1. ve 3. tekil şahıs iyelik hâli ekine ait örneklere rastlamaktayız.

Ertäläb Äsrårä prävläniyegä ***ketgänidä*** *Dildår zvenogä kelib hämmä qızlärni toygä äytib ketgän edi.* "Sabahleyin Esrare idareye **gittiğinde** Dildar işletmeye gelerek bütün kızları düğüne çağırıp gitmişti." **(30 / 5)**

Qarigänimdä *qoltığimgä kirärsän, rözgårimning bir çekkäsidän kötärişärsän, degän edim.* "**Yaşlandığımda** yardım edersin, işimin bir ucundan tutarsın, diyordum." **(47 / 4)**

—İşqılib, men bu yåqlärdä ***yürgänimdä*** *båläm qäytib kelsä üydän tåpålmäy särsån bolib qålmäsindä.* "—Bir şekilde ben buralarda **gezerken** yavrum geri dönerse, bizi evde bulamayıp avare olmasın da." **(80 / 5)**

Şunäqa bolişini ***bilgänimdän*** *äytmägän edim–dä.* "—Böyle olacağını **bildiğimden** söylememiştim." **(108 / 6)**

Öz båläsi ***bolgänidä*** *iltimås qılib otirärmidi?* "Kendi çocuğu **olsaydı** ayrıcalık yaptırır mıydı?" **(180 / 2)**

Qaddini råstläb årqasigä ***qarämåqçi bolgänidä*** *beli qatib özini öngläyålmädi, ketmångä åsilgändek äräng yergä otirdi.* "Doğrulup arkasına **bakmak istediğinde** beli tutulduğundan doğrulamadı, çapaya asılır gibi güç bela yere oturdu." **(183 / 1)**

Qız hänsirär, här ***hänsirägänidä*** *tirsillägän kökräkläri qalqib–qalqib tüşärdi.* "Kız soluyor, her **soluduğunda** büyük göğüsleri kalkıp kalkıp iniyordu." **(221 / 1)**

—Hu, tünåv küni, İkråmcån ämäkining ciyänimisiz, ***degänimdä****, yoq, begånämän, dåstånim uzåq, keyin äytib berämän, degändingiz.* "—Hey, önceki gün, İkramcan amcanın yeğeni misiniz, **dediğimde**, yok, yabancıyım, hikâyem uzun, sonra anlatırım, demiştiniz." **(221 / 6)**

*Häli **bårgänimdä** båşqasini yäsäb berämän.* “Şimdi **gittiğimde** başka bir tane yapı veririm.” **(227 / 6)**

*Tåğa, märşällär kelişyäpti, **degänidä** Nizåmcån häyrån bolgän edi.* “Dayı mareşaller geliyor, **deyince** Nizamcan şaşırmıştı.” **(247 / 2)**

*Änhår boyidä, mäcnüntål åräsidä çömilmåqçi bolib yeçinib turgäningni, mendän qåçib özingni qorquv bilän suvgä täşlägäningni **körgänimdä** båläligim tugägän edi.* “Irmak boyunda, salkım söğüt arasında banyo yapmak isteyip soyunduğunu, benden kaçıp kendini korku ile suya attığını **gördüğümde** çocukluğum bitmişti.” **(281 / 1)**

*Rähmätlik dädäm **ölgänidä** merås taqsim bolib, mengä bittä çervån tekkän edi.* “Rahmetli babam **öldüğünde** miras bölüştürülünce, benim payıma da bir tane çervon düştü.” **(308 / 1)**

*Här gäl İkråmcånni **oylägänidä** säbri bärdåşigä qåyil qålärdi.* “Her defasında İkramcan’ı **düşündüğünde** sabrına hayran oluyordu.” **(326 / 4)**

*Yänä åzråq üydä **turgänidä** ådämgärçilikdän çıqardi.* “Yine azıcık evde **durduğunda** insanlıktan çıkardı.” **(373 / 3)**

*Bålä İkråmcån här **pişillägänidä** qımirläyåtgän moylåvigä qaräb turdi–dä, birdän ikki qoli bilän uşläb tårtdi.* “Çocuk İkramcan her **soluduğunda** kıpırdayan bıyığına baktı ve birden iki eli ile yakalayıp çekti.” **(382 / 2)**

***Uxläb qålgänimdä** yängälär äyvångä åpçıqib qoyişipti.* “**Uyuduğum zaman** yengemler eyvana götürüyorlardı.” **(383 / 8)**

*Büväsigä örgänib kålgän–dä, işgä **ketgänimdä** dädäm bilän qåläli.* “Dedesinden öğrenmiş, işe **gittiğimde** babam ile kalıyordu.” **(385 / 2)**

3.1.2.2.3.2.3. Ekin Edatlaşmış (Klişeleşmiş) Olarak Kullanımı

degändä: Özbek Türkçesinde *de–* fiil köküne *–gändä* zarf–fiil ekinin getirilmesiyle oluşan bu edat “*sonra*” anlamında kullanılır.

*Yigirmä kün **degändä** Nizåmcån qåräyib, åzib qırdän qäytib keldi.* “Yirmi gün **sonra** Nizamcan esmerleşip, zayıflayarak kırdan geri döndü.” **(27 / 5)**

qarägändä: Özbek Türkçesinde *qarä–* fiil köküne *–gändä* zarf–fiil ekinin getirilmesiyle oluşan bu edat, gösterme, tenkid etme, karşılaştırma vb ifade etmek için kullanılır (Yaman 2005: 87).

*Åxunbåbåyev åtäning qaplärigä **qarägändä**, yüzdän åtıq kålxåz çöldän cåy ålärkän.* "Ahunbabayev atanın sözlerine **bakılırsa**, yüzden fazla kolhoz çölden yer alıyormuş." **(83 / 3)**

*Çinäkämigä Dildår Zebigä **qarägändä** körkämråq edi.* "Gerçekten de Dildar Zebi'ye **göre** daha güzeldi." **(316 / 1)**

3.1.2.2.4. –gändän, –kändän, –qandän

3.1.2.2.4.1. Ekin Yapısı

Ekin tarihi gelişimine baktığımız zaman Harezm Türkçesi döneminde *–ġandın / –gendin* biçiminde ve *soŋ, berü* zaman zarflarıyla birlikte kullanılır (Bayraktar 2004: 226; Toprak 2002: 371). Kıpçak Türkçesi döneminde *–ġandan / genden, –qandan / –kenden* biçiminde ve *soŋ, soŋra, birü* zaman zarflarıyla birlikte kullanılır (Bayraktar 2004: 226). Çağatay Türkçesi döneminde *–ġandın / –gendin, –qandın / –kendin* biçiminde ve *keyin* edatıyla birlikte kullanılır (Eckmann 2003: 99; Tuncer 1996: 199).

–gändän, –kändän, –qandän zarf–fiil ekinin etmolojisi hakkında Dmitriev ve Şiraliyev *–ġan / –gen* sıfat–fiil eki ile *–dän* ayrılma hâli ekinin birleşmesiyle oluştuğuna dair ortak bir görüş ifade etmişlerdir (Yüce 1999: 105).

Bu zarf-fiil eki Özbek Türkçesinde yaygın bir kullanıma sahiptir.

3.1.2.2.4.2. Ekin Kullanımı

3.1.2.2.4.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı

Bu zarf–fiil eki *–d°qtan/ –d°kten* zarf–fiiliyle benzer fonksiyonlara sahiptir. Eklendiği fiillere *–dığından / –diğinden* anlamı katmaktadır (Yüce 1999: 105; Bayraktar 2004: 226). Bu ek ayrıca sebep, *–(y)AcAğInA* anlamlarını da verir.

*U erining fe'lini yaxşi **bilgändän** äççıq gäplärni eşitgändä häm çidäb turäverärdi.* "O kocasının huyunu iyi **bildiğinden** kötü söz işittiğinde de dayanırdı." **(137 / 1)**

*Bugün häm yâmğır **quyib turgändän** ädämlär işgä çıqişmädi.* "Bugün de yağmur **yağdığından** insanlar işe çıkamadı." **(193 / 2)**

*Buni Zebixån u **oylägändän** häm ziyâd tüşüngän edi.* "Bunu Zebihan onun **düşündüğünden** daha farklı anlamıştı." **(242 / 1)**

*Seni kündä körib **ölgändän**, bir ümr bâş âlib ketişni äfzäl bildim.* "Seni her gün görüp **ölmektense**, bir ömür boyu başımı alıp gitmeyi tercih ettim." **(287 / 1)**

*Kåntrâlyâr çâl, pistäng qursin, zälni bulğatyäpsän, deb **quvläyvergändän** u tâmâşädän keyin süpürib berişni häm boynigä âlgän.* "Denetleyici ihtiyar, fıstığın batsın, salonu batırıyorsun, diye **kovduğundan** o seyirden sonra süpürmeyi de üstlenmişti." **(300 / 5)**

*Qani, **bekâr turgändän**, bekâr işlä, deydilär.* "Hani, **boş duracağına**, bedava çalış demişler." **(333 / 10)**

Bu zarf–fiil eki aynı fiile *–gändän –ädi* şeklinde geldiğinde eylemin tedricen arttığını bildirir.

*Sel **quturgändän quturädi**, bâlälär baqirişädi.* "Sel **kudurdukça kuduruyor**, çocuklar bağırıyorlardı." **(341 / 1)**

3.1.2.2.4.2.2. Ekin İsim Çekim Ekleriyle Kullanımı

Bazen bu zarf–fiil eki sıfat–fiil eki *–gän / –kän / –qan* + iyelik hâli eki + ayrılma hâli eki *–dän* şeklinde de görülebilmektedir. Bu kullanıma dair örnek metinimizde 1. ve 3. tekil şahıs iyelik hâli ekine ait örneklere rastlamaktayız.

*Nizâmcân birâvgä äräläşmäydigän, kämgänråq bâlä **bolgänidän** sınfdâşläri uni «indämäs» deb çaqırişärdi.* "Nizamcan kimseye karışmayan, suskun biri **olduğundan** sınıf arkadaşları onu «suskun» diye çağırırlardı." **(16 / 7)**

*Bu ârädä Dildârni ikki–üç märtä körib, **uyälgänidän** bâşini egib ötib ketdi.* "Bu arada Dildar'a iki–üç kez görüp, **utandığından** başını eğip geçip gitti." **(19 / 1)**

Uning mäykäläri, bilәkläri şåtut ***säçrägänidän*** *dåğ bolib ketgän edi.* “Onun atleti, bilekleri dut **sıçradığından** lekelenmişti.” **(35 / 1)**

Dilidägi gäplärni ***öpkäsi tolib ketgänidän*** *äytä ålmäsdi.* “Gönlünden geçen sözleri **ağlamaklı olduğundan** söyleyemezdi.” **(36 / 3)**

Deräzäläri ***qıråv båylägänidän*** *qårâñğı bolib qålgän xânädä törttä çål ğonğır–ğonğır gäpläşmåqdä edilär.* “Pencereleri **kırağı kapladığından** karanlıklaşan evde dört tane ihtiyar fısır fısır konuşuyorlardı.” **(46 / 1)**

Åtä uning ärmiyägä ***ketgänidän*** *bexabär edi.* “Baba onun orduya **gittiğinden** habersizdi.” **(62 / 5)**

Üstmä–üst ***sävål bergänidän*** *Cännät xålä nimä deb cävåb berişdi bilmäsdi.* “Üst üste **soru sorduğundan** Cennet teyze ne cevap vereceğini bilemedi.” **(64 / 5)**

Dvicåkning bir märâmdä ***äylänmägänidän*** *u häm köz qısäyåtgändek lipilläydi.* “Elektiriğin tam olarak **gelmemesinden** dolayı o da göz kırpar gibi yanıp sönüyordu.” **(85 / 1)**

U qårâñğıdä nåtäniş kişi ârqasidän bârärkän, ikki tizzäsidä ***mädâr qålmägänidän*** *yüräyåtgängä emäs, sudräläyåtgängä oxşärdi.* “O karanlıkta yabancı birinin arkasından giderken, iki dizinde **derman kalmadığından** yürüyemiyor, adeta sürünüyordu.” **(88 / 3)**

Äyvåndä çıråq ***yânib turgänidän*** *Nizâmcân xâtinning yüzini änıq kördi.* “Eyvanda yağ lambası **yandığından** Nizamcan kadının yüzünü net gördü.” **(89 / 2)**

Märğılåndän Zirillämägäçä uzâq yolni isitmä äräläş ***piyâdä bâsib kelgänidän*** *qattıq çärçägän, keçädän beri tuz tâtilmägäni häm öz küçini körsätgän edi.* “Margilon’dan Zırıllama’ya kadar uzak yolu ateşler içinde **yürüyerek geldiğinden** çok yorulmuş, geceden beri bir şey yemediğinden de acıkmıştı.” **(94 / 5)**

Ertäläb ***şâşgänidän*** *yâğâç âyâğını kiymäy, qoltıqtäyâğı bilän çıqib ketgän İkrâmcân çäp tâmânigä zärb bilän täşläb ärıqdän hätläb ötdi.* “Sabahleyin **acele ettiğinden** tahta ayağını giymeden, koltuk değneği ile çıkan İkramcan sol tarafına ağırlığını verip arktan atlayarak geçti.” **(96 / 1)**

U sözini Ğarbiy–Şimåliy frånt qoşinläri Stäräyä–Russä räyånidä düşmänning on åltinçi ärmiyäsini ***qurşäb ålgänidän*** *båşlädi*. "O sözüne Kuzey Batı cephe orduları Staraya Russa bölgesindeki düşmanın on altıncı ordusunu **kuşattığından** başladı." **(101 / 4)**

İkråmcån ***mükåfåtlängänidän*** *behäbär edi.* "İkramcan **mükâfatlandırılacağından** habersizdi." **(103 / 3)**

Klüb içi ***dim bolib ketgänidän*** *terläb, çänqagän edi.* "Klübün içi **havasız olduğundan** terleyip, susamıştı." **(106 / 3)**

Yigit ***gäpini toxtätmägänidän*** *diqqati åşib ketgän hämsuhbäti cähl bilän*: "Genç **sözünü kesmediğinden** kendini tutamayan arkadaşı kızgınlıkla:" **(107 / 2)**

—Şunäqa bolişini ***bilgänimdän*** *äytmägän edim–dä.* "—Böyle olacağını **bildiğimden** söylememiştim." **(108 / 6)**

U uzåq cåydän ***yügürib kelgänidän*** *bolsä keräk, näfäsini råstläyålmäy hänsirärdi.* "O uzak yerden **koşarak geldiğinden** olsa gerek, nefesini düzeltemeden nefes nefese kalmıştı." **(118 / 2)**

U işlärning yaxşi ***yürişgänidän*** *täbiäti rävşän tårtib Tåğaning üyigä keldi.* "O işlerin yolunda **gitmesinden dolayı** içi rahatlayıp Dayı'nın evine geldi." **(127 / 4)**

U qattıq ***häyäcångä tüşgänidän*** *gäpini yoqatib, turgän cåyidä åğırligini gåh öng åyåğıgä, gåh sol åyåğigä täşläb entikärdi.* "O büyük **heyecana kapıldığından** söyleyeceğini unutup, durduğu yerde ağırlığını kâh sağ ayağına, kâh sol ayağına verip boğulur gibi oldu." **(130 / 8)**

Keçä ***qårångı bolgänidän*** *u körinmäsdi.* "Gece **karanlık olduğundan** o görünmüyordu." **(134 / 4)**

Påççäsi gäpini ***yåpiştirålmägänidän*** *oyğäysizlänib, közini yumib yålğåndän xurräk törtgän edi.* "Eniştesi lafı **yapıştıramadığından** duraksayıp, gözünü yumup yalandan horlamıştı." **(141 / 10)**

Nizåmcån uning ähvål–ruhiyäsini ***sezib turgänidän*** *fånär piligini pasäytirib, täşqarigä çıqib ketä qåldi.* "Nizamcan onun hâlini **anladığından** fenerin fitilini indirip, dışarıya çıkıp gitti." **(170 / 5)**

*Çöl şäbädäsi såçdärini **tozğıtävergänidän** qız zardä bilän ârqasigä âtib täşlärdi.* “Çöl rüzgârı saçlarını **dağıttığından** kız güçlükle arkasına atıyordu.” **(182 / 5)**

*Ämmå Nizåmcånning qoli **ketmåndän çıqib ketgänidän** sälgä çarçäb qålärdi.* “Ama Nizamcan’ın kolu uzun zamandır **çapa yapmadığından** çabucak yoruluyordu.” **(183 / 1)**

*Uning üstigä işläyåtgänidä tonini **yeçib täşlägänidän** terläb däm ålgänidä bıqinini şäbädä ålib köyibdi.* “Onun üstünde çalışırken giydiği mantosunu **çıkardığından** terleyip dinlenirken böğrünü üşütmüştü.” **(186 / 6)**

***Kelgänimdän keyin** çölgä birgä çıqib ketäsän.* “**Geldikten sonra** çöle birlikte gideceğiz.” **(195 / 2)**

*Äksinçä, uning **qäytib kelgänidän** räncidi.* “Aksine, onun **geri dönmesinden** rahatsız oldu.” **(201 / 1)**

*Nizåmcån bu yerdägilärning qanaqaligini **yaxşi bilmägänidän**, biråntäsi körib qålsä, xicålätli iş bolmäsmikin, degän ändişä bilän cürätsizråq cävåb qıldi.* “Nizamcan buradakilerin nasıl olduğunu **iyice bilmediğinden** birisi görürse, ayıp olmaz mı, diye endişe edip cesaretsizce cevap verdi.” **(220 / 2)**

*Bålä **sevingänidän** Nizåmcånning könglini åliş üçün tinmäy cävrärdi.* “Çocuk **sevindiğinden** Nizamcan’ın gönlünü almak için durmadan gevezelik ediyordu.” **(229 / 2)**

*Tirsägigäçä yengini **şimärib ålgänidän** åppåq biläkläri körinib turärdi.* “Dirseğine kadar yenini **büktüğünden** bembeyaz bilekleri görünüyordu.” **(231 / 2)**

*Nizåmcån bu hidgä **toymäy qålgänidän** şåşib yänä uning ârqa boynigä qarädi.* “Nizamcan bu kokuya **doyamadığından** aceleyle yine onun boynunun arkasına baktı.” **(232 / 1)**

*Häli åy **çıqmägänidän** çöl qårångı edi.* “Daha ay **çıkmadığından** çöl karanlıktı.” **(238 / 4)**

Ävvälgi uyqu käräxtligidän, sälqındä ***işgä qåvuşmägänidän*** *ketmåni urgän yerigä bårib tüşmäyåtgän edi.* "Önceki uyku sersemliğinden, serinde **işe ısınamadığından** çapası vurduğu yere gitmiyordu." **(244 / 1)**

Çärçägänidän *yåtdi–yü, uxläb qåldi.* "**Yorulduğundan** yatar yatmaz uyuya kaldı." **(248 / 6)**

Nizåmcån şu turqı–täråväti bilän mehmånlär åldidä ***turgänidän****, Tåğani* ***xicålät qılib qoygänidän*** *onğaysizlänib yergä qarädi.* "Nizamcan bu şekilde misafirler önünde **durduğundan**, Dayı'yı **utandırdığından** çekinip yere baktı." **(249 / 8)**

Yälänğåç bädäni ***terläb ketgänidän*** *yängi yuvilgän sämåvärdek yältiräydi.* "Çıplak bedeni **terlediğinden** yeni yıkanmış semaver gibi parlıyordu." **(256 / 4)**

Bıråq, u oğlining felini ***bilgänidän****, özi şunaqa, u yerdägi çöpni bu yergä ålib qoymäsdi, deb qoyä qålärdi!* "Ama o oğlunun huyunu **bildiğinden**, o böyle, oradaki çöpü buraya koymazdı, düşünürdü." **(263 / 5)**

Nizåmcån qattıq ***çärçägänidän*** *yånbåşläşi bilän uxläb qåldi.* "Nizamcan çok **yorulduğundan** yanınauzanır uzanmaz uyuya kaldı." **(269 / 2)**

Dildårning üyi köp ***bolgänidän*** *dädäsi hämmäsini yığiştirib qurt båqişgä ruxsät bergän edi.* "Dildar'ın odası çok **olduğundan** babası hepsini toplayıp ipek böceği bakmaya izin vermişti." **(284 / 2)**

Dildår üydä otirib ***zerikib xunåb bolib ketgänidän****, dälägä çıqib Äsrårälär åldigä bårmåqçi boldi.* "Dildar evde oturmaktan **sıkılıp bunaldığından**, tarlaya çıkıp Esrarelerin yanına gitmek istiyordu." **(293 / 7)**

Åqsåqål yol–yorıq bilgän ådäm ***bolgänidän*** *cudä bolmäsä häm sekin–sekin özini öngläb åldi.* "Aksakal yol yordam bilen bir insan **olduğundan** çok olmasa da yavaş–yavaş kendini toparladı." **(303 / 5)**

Bilärdi–yü, til süyäksiz, ***körålmägänidän*** *älciydi, deb qoyä qålärdi.* "Bilirdi ya, dilin kemiği yok, **göremediğinden** saçmalıyor, deyiverirdi." **(306 /3)**

Köp ***eşitävergänidän*** *qulåği pişib qålgän edi.* "Çok **işittiğinden** kulağı aşinaydı." **(308 / 2)**

Keçqurun ortåqläri bilän köpråq ***otirib qålgänidän*** *uyqugä toymägändi.* "Akşamüstü arkadaşları ile geç saatlere kadar **oturduğundan** uykuya doymamıştı." **(320 / 1)**

Zebixån yålğåni ***fåş bolib qålgänidän*** *gäpni häzilgä burib yubårdi*. "Zebihan'ın şimdi yalanı **ortaya çıktığından** sözü şakaya vurdu." **(328 / 8)**

Yol ***låy bolib ketgänidän*** *çetdän, çimlär üstidän bårärdi*. "Yol **çamur olduğundan** kenardan, çimlerin üstünden gidiyordu." **(335 / 1)**

Zebixån åyåğini tårtib ålişgä urinärdi, ämmå Nizåmcån küçining båriçä ***mähkäm uşläb ålgänidän*** *qımirlätişgä küçi yetmäsdi.* "Zebihan ayağını kaldırmaya çabalıyordu, ama Nizamcan gücünün yettiğince **sağlam tuttuğundan** kıpırdatmaya gücü yetmiyordu." **(350 / 6)**

Ämmå uning bu tåmånlärgä qandåq ***kelib qålgänidän*** *xabäringiz bårmi?* "Ama onun buralara nasıl **geldiğinden** haberiniz var mı?" **(355 / 6)**

Tolänbåy İkråmcånning ähvålini ***körib turgänidän*** *u häm qıstämädi–dä ketdik, deb käbinä tåmini muştlädi.* "Tolanbay İkramcan'ın halini **görünce** o da ısrar etmedi ve gidiyoruz, diye kabin çatısını yumrukladı." **(360 / 2)**

Qattıq ***çärçägänidän*** *közi ilingän ekän, nimädir şitirläb uyğåtib yubårdi.* "Çok **yorulduğundan** gözü kapanmıştı ki, bir şey çıtırdadığından uyandı." **(362 / 2)**

Tinmäy suv ***keçävergänidän*** *yänä bezgäk tutdi*. "Durmadan suda **gezdiğinden** yine sıtma tuttu." **(368 / 7)**

Nizåmcån ällämähälgäçä İkråmcån ämäkini, Cännät xåläni oyläb uxlämäy ***yåtgänidän*** *ertäläb cudä keç uyğåndı.* "Nizamcan bir zamana kadar İkramcan amcayı, Cennet teyzeyi düşünüp **uyumadığından** sabahleyin çok geç uyandı." **(379 / 10)**

3.1.2.2.4.2.3. Ekin Edatlarla Kullanımı

–gändän / –kändän / –qandän, gänidän / gänimdän zarf–fiil ekleri *keyin* edatına bağlanarak *–dıktan sonra* anlamında zaman zarfı olarak kullanılmaktadır.

*Peşänägä şundåq **bitilgändän keyin** ilåcimiz qänçä?* "Alnına böyle **yazıldıktan sonra** çaremiz var mı?" **(46 / 2)**

*Åqsåqål hässäsini doqıllätib köçägä **çıqib ketgändän keyin** körpäçägä ötirib, ukäsigä tikildi.* "Aksakal bastonunu takırdatarak sokağa **çıkıp gittikten sonra** mindere oturup, kardeşine gözlerini dikti." **(50 / 4)**

*U şu kuyin änçä cim **otirgändän keyin** såvib qålgän çåyni hopläb, Cännät xålägä qarädi:* "O bu şekilde uzun zaman sessiz **oturduktan sonra** soğuyan çayını höpürdetip, Cennet teyzeye baktı:" **(65 / 3)**

*Ulär Ümmätälini birmä–bir öpib, **quçåqläşişgändän keyin**, Tåğa ulärni häydägändek qılib sähnädän tüşirib yubårdi.* "Onlar Ümmetali'yi teker teker öpüp **kucakladıktan sonra**, Dayı onları kovalar gibi yapıp sahneden indi." **(103 / 1)**

*Zäl säl **tinçigändän keyin** Tåğa Ümmätäli bilän İkråmcånni täbrikläb, sözni bähårgi işlärgä burdi:* "Salon biraz **sakinleştikten sonra** Dayı Ümmetali ile İkramcan'ı tebrik edip, sözü baharla ilgili işlere çevirdi." **(103 / 6)**

*Dildårni sevgäni bårmi, ungä äkäsini üyläŋgäni bårmi, cähl bilän üydän ketib qålib, äkäsi **ölgändän keyin** qılälåqqa qäytib kelgäni bårmi, hämmäsini gäpirdi.* "Dildar'ı sevdiğini, onunla ağabeyinin evlendiğini, öfkeyle evden gittiğini, ağabeyi **öldükten sonra** köye döndüğünü, hepsini anlattı" **(131 / 2)**

*Birgä **turgändän keyin** äççıq–tizzıq gäplär bolmäy ilåci yoq.* "Birlikte **durduktan sonra** kırıcı sözlerin olmaması mümkün değil." **(133 / 1)**

*Äşulä **tämåm bolgändän keyin** klüb içi çäpäkdän lärzägä keldi.* "Şarkı **bittikten sonra** kulübün içi alkıştan sarsıldı." **(148 / 1)**

*İkki kişigä yetärli äncåmni bir cåygä **toplägändän keyin**, Nizåmcångä bulärni şålçägä oräşni buyurdi.* "İki kişiye yeterli şeyleri bir yere **topladıktan sonra,** Nizamcan'a bunları halıya sarmasını söyledi." **(156 / 3)**

*Ävväl xalqqa bir **qaräb ålgändän keyin**, şåşilmäy oqıy båşlädi:* "Önce halka doğru **baktıktan sonra**, acele etmeden okumaya başladı:" **(160 / 3)**

*Tåğa xatni päpkäsigä **sålgändän keyin** ärävälär taxtmi, degändek, atråfgä alängläb åldi.* “Dayı mektubu dosyasına **koyduktan sonra** arabalar hazır mı, der gibi, etrafa bakındı.” **(161 / 5)**

*—Ertägä Zirillämädän ärävä kelmäsä, işimiz toxtäb qålädi – dedi Tolänbåy änçä cim **otirgändän keyin**, – Tåğa törttä temir plug yubårmåqçi edi.* “—Sabaha Zırıllamadan araba gelmezse, işimiz aksar, – dedi Tolanbay uzun süre sessiz **oturduktan sonra** – Dayı dört tane demir pulluk göndermek istiyordu.” **(167 / 3)**

*Åxunbåbåev ungä bir zum zävq bilän, häväs bilän **tikilib turgändän keyin** pästgä tüşib, här ikki pålvånni åldinmä–ketin quçåqlädi.* “Ahunbabayev ona bir an zevkle, hevesle **baktıktan sonra** aşağıya inip, her iki pehlivanı ardı ardına kucakladı.” **(176 / 9)**

*İkkåvi çådir içigä **kirgändän keyin** uning ciddiy gäpi bårligini bilib qåldi.* “İkisi çadır içine **girdikten sonra** onun ciddi şeyler söyleyeceğini anladı.” **(180 / 4)**

*U ävvälgiçä ådämlär bilän åçilib gäpläşmäs, äytädigän gäpni **äytib bolgändän keyin**, ketmånini yelkäsigä täşläb toqaygä kirib ketär, işi bolmäsä çådirgä kirib ketgäniçä ertäläb çıqardi.* “O evvelki gibi kimseyle konuşmaz, söyleyeceği sözü **söyledikten sonra**, çapasını omzuna atıp kamışlığa gider, işi yoksa çadıra girerek sabah çıkardı.” **(225 / 7)**

*Xırälik qılib etägidän **tårtävergändän keyin** ketmånini märzägä ulåqtirib, mähällägä qäytişgä mäcbur boldi.* “Huzursuzluk edip eteğini **çekiştirince** çapasını yola atıp, mahalleye dönmeye mecbur kaldı.” **(228 / 5)**

*—Nimä, özi **qåçåq bolgändän keyin** äytämän–dä.* “—Niye, o **kaçak olduktan sonra** söylerim de.” **(230 / 3)**

*Zebixån şu täriqa özini ålisråqdän bir müddät **nämåyiş qılib turgändän keyin** gävdäsini ğalätiråq egib keskin burildi–dä, şämåldek yelib çådirlär tåmångä qaräb ketdi.* “Zebihan böyle kendini uzaktan bir müddet **gösterdikten sonra** vücudunu tuhaf bir şekilde eğip hızla döndü ve rüzgâr gibi esip çadırların olduğu tarafa doğru gitti.” **(243 / 3)**

*Yärim sâätçä şu köyi **(140) işlägändän keyin**, bädäni qızib terlädi.* "Yarım saat kadar bu şekilde **(140) çalıştıktan sonra**, vücudu ısınıp terlemeye başladı." **(244 / 1)**

*U bir neçä märtä ätråfgä şundäy deb **qıçqırgändän keyin** mäşälälär şu täräfgä qaräb kelä båşlädi.* "O birkaç kez etrafa böyle **bağırdıktan sonra** meşaleler bu tarafa doğru gelmeye başladı." **(266 / 8)**

*İşi **bitgändän keyin** häm därråv çözilib yâtä qålmäydi.* "İşi **bittikten sonra** da hemen uzanıp yatmazdı." **(270 / 2)**

*Säl **yürgändän keyin** çål tilgä kirdi:* "Biraz **yürüdükten sonra** ihtiyar konuştu:" **(275 / 5)**

*Dildår özini Nizåmcångä molcälläyåtgänini **bilib qålgändän keyin** yığläb båşigä ådäm toplägän edi.* "Dildar kendinin Nizamcan'a verileceği planını **öğrendikten sonra** ağlayarak insanları başına toplamıştı." **(276 / 1)**

*Åqsåqål bir müddät pullärgä **suq bilän qaräb turgändän keyin** sekin yigitning yånigä çökkäläydi.* "Aksakal bir müddet paralara **açgözlülükle baktıktan sonra** sessiz delikanlının yanına çöktü." **(301 / 2)**

*Åqsåqål bir neçä minut şu köydä **turgändän keyin**, pullärni ålib yigitgä berädi.* "Aksakal birkaç dakika bu şekilde **durduktan sonra**, paraları alıp delikanlıya verdi." **(303 / 3)**

*Åqsåqål şundäy deb **turgändän keyin** uni tekşirişgä kimning yürägi dåv berärdi.* "Aksakal böyle **dedikten sonra** onu kontrol etmeye kimin yüreği elverirdi." **(305 / 2)**

*Häli häm bolsä tåmårqangdägi şålini **orib ålgändän keyin** qışlåqqa ket.* "Şimdi de bahçendeki çeltiğini **biçtikten sonra** köye git." **(315 / 1)**

*Äynıqsä, İkråmcån Cännät xålä **ölgändän keyin** özini işgä urdi.* "Özellikle, İkramcan Cennet teyze **öldükten sonra** kendini işe verdi." **(322 / 2)**

*Şu ähvåldä yigirmä–ottiz qadäm **båsişgändän keyin**, Zebixån uning közigä qaräb gäläti, gämzägä oxşäş täbässüm bilän bilägini uning qolidän boşätdi.* "O halde yirmi–otuz adım **attıktan sonra**, Zebihan onun gözüne doğru tuhaf, gamzeye benzeyen bir tebessüm ile bileğini onun elinden kurtardı." **(330 / 6)**

Adålät kättä yolgä ***çıqib ålişgändän keyin*** *bolgän våqeäni gäpirib berdi.* "Adalet büyük yola **çıktıktan sonra** olan olayı anlatıverdi." **(337 / 10)**

Çaqqani uçib ***ketib bolgändän keyin*** *bilinädi.* "Soktuğu uçup **gittikten sonra** anlaşılır." **(351 / 7)**

–gändän / –kändän / –qandän, gänidän / gänimdän zarf–fiil ekleri *beri* edatına bağlanarak *–dığından beri* anlamında zaman zarfı olarak kullanılmaktadır.

Tåğa uning keçädän beri uxlämägänini, oşä müdhiş xabärni ***eşitgändän beri*** *şu ähvåldä telbä bolib yürgänini sezdi–dä, båşqa birån närsägä älähsitmåqçi boldi.* "Dayı onun geceden beri uyumadığını, o felaket haberi **öğrendiğinden beri** bu halde deli olduğunu anladı ve başka bir şeyle dikkatini dağıtmak istedi." **(123 / 4)**

U İkråmcån çölgä ***ketgändän beri*** *yålğız üydä oyläyverib qån bolib ketdi.* "O İkramcan çöle **gittiğinden beri** tek başına evde düşünüp kurutulu olmuştu." **(196 / 3)**

Cännät xålä ***kelgändän beri*** *ulärgä çådir tårlik qılib qåldi.* "Cennet teyze **geldiğinden beri** onlara çadır küçük gelmişti." **(226 / 3)**

Kelgänidän beri *bu täräflärdä birinçi märtä mäşinä åvåzi eşitilişi edi.* "**Geldiğinden beri** bu taraflarda ilk kez araba sesi işitiliyordu." **(233 / 2)**

Dildår ***ketib qålgändän beri*** *İnåyät åqsåqål keçäsi sirä üyni täşläb çıqib ketmäsdi.* "Dildar **gittiğinden beri** İnayet aksakal geceleri hiç evi bırakıp gitmezdi." **(271 / 3)**

Sämåvärgä–kü, örik ***pişgändän beri*** *åyåq båsmäy qoygän.* "Çayhaneye de, kayısı **olgunlaştığından beri** ayak basmamıştı." **(271 / 3)**

Dildår üydän ***çıqib ketgändän beri*** *Åqsåqålni körmägändi.* "Dildar evden **çıkıp gittiğinden beri** Aksakal'ı görmemişti." **(273 / 1)**

Tål påpuk ***çıqazgändän beri*** *kün sänärdi.* "Söğüt püskül **çıkardığından beri** gün sayıyordu." **(312 / 2)**

3.1.2.2.5. –gängä, –kängä, –qangä

3.1.2.2.5.1. Ekin Yapısı

Ekin etimolojisi ile ilgili ortak bir görüş söz konusudur. Weil, Deny, Kowalsky ve Eckmann bu zarf–fiil ekinin–*ġan / –gen* sıfat–fiil eki ile *–ġa / –ge* yönelme hâli ekinin birleşmesiyle meydana geldiğini ifade etmektedirler (Yüce 1999: 112)

Bu zarf–fiil eki Özbek Türkçesinde *–gän / –kän / –qan* sıfat–fiil ekiyle yapılan diğer zarf–fiil eklerine göre daha az kullanılmaktadır.

3.1.2.2.5.2. Ekin Kullanımı

3.1.2.2.5.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı

Bu zarf–fiil eki eklendiği fiile *–dığı zaman / –diği zaman, –dığında / –diğinde, —dığı için / diği için, –ınca / –ince* anlamları katmaktadır (Coşkun 2000: 199; Öztürk 1997: 242).

*Bittä båläsini tiyib **ålålmägängä** bütün båşli brigädäni berib qåyibdi*. "Bir tane yavrusunu **alıkoyamadığı için** bütün başlı ekibini veriyordu." **(196 / 4)**

3.1.2.2.6. –günçä, –künçä, qunçä

Bu zarf–fiil eki Eski Türkçe döneminden başlayarak Türkçenin her döneminde karşımıza çıkmaktadır.

3.1.2.2.6.1. Ekin Yapısı

Ekin tarihi gelişimine bakıldığında Eski Türkçe döneminde genel olarak *–ġınça / –ginçä*, nadiren de *–qınça / –kinçä* (Gabain 2007: 87); Karahanlı Türkçesi döneminde –gınça / –ginçe (Hacıeminoğlu 2003: 174); Harezm Türkçesi döneminde *–ġınça / –ginçe, –ġunça / –günçe, –qunça / –künçe* (Ata 2002: 90); Kıpçak Türkçesi döneminde *–ġınça / –ginçe, –kınça* (Karamanlıoğlu 1994: 146); Çağatay Türkçesi döneminde *–ġunça / –günçe, –ġuça / –güçe* (Eckmann 2003: 84) şeklinde görülmektedir.

Ek üzerine yapılan etimolojik çalışmalarda ortak bir görüş hâkim değildir. Gabain, *–ġ* isim–fiil eki *+ı* 3.tekil iyelik ekine eşitlik ekinin eklenmesiyle *–ġınça* < *–°ġ+ı+n+ça* şeklinde oluştuğunu iddia ederken (Gabain 2007: 87), Deny, bu zarf–fiil

ekinin *kince ~ –käncä (*–Kαn+çαñ veya *–Kαñ+çαñ)* ekinden geldiğini belirtmektedir. Kononov ve Ergin *–gın / –gin ~ –gan* fiilden isim yapım eki ile *–ca / –ça < çağ* ve eşitlik ekinin birleşmesiyle meydana geldiğini iddia etmektedirler (Yüce 1999: 57).Eckmann ise *–ġu / –gü* sıfat–fiil eki ile *–ça* eşitlik ekinin birleşmesiyle meydana geldiğini söylemektedir (Eckmann 2003: 103).Bang, *–gan* sıfat–fiil eki + *ça* eşitlik eki şeklinde açıklarken, Brockelmann, yönelme hâli eki *–ga / –ge +zamir n'si + eşitlik eki +ça* birleşiminden oluştuğunu ileri sürmüştür (Çağatay 1978: 249).

3.1.2.2.6.2. Ekin Kullanımı

3.1.2.2.6.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı

Bu zarf–fiil eki eklendiği fiile *–ıncaya kadar / –inceye kadar, –uncaya kadar / –ünceye kadar; –ınca / –ince, –unca / –ünce* anlamları katmaktadır (Coşkun 2000: 199)

*«Tå **ölgünçä**!» degän ähdu päymånlär boldi.* "«Ta **ölünceye kadar**!» diye yemin ettiler." **(23 / 1)**

*Äsrårä tå Risålät köyläkning beli, yengini **ölçäb bolgünçä** qaräb turdi.* "Esrare ta Risalet gömleğin belini, yenini **ölçüp bitirene kadar** baktı." **(31 / 6)**

*U bårib äkäsining yåqasidän boğib ålmåkçi, uni tå **qoli åğrigünçä** doppåslämåqçi.* "O gidip ağabeyinin yakasına yapışmak, onu ta **elleri acıyana kadar** dövmek istiyordu." **(39 / 1)**

*Nizåmcån közdän **yoqålgünçä** årqasidän mä'yüs tikilgänçä qåldi.* "Nizamcan gözden **kayboluncaya kadar** arkasından umutsuz gözlerle baka kaldı." **(58 / 4)**

*Ulär **kelgünçä** Tåşkentgä ålib ketäymi?* "Onlar **gelinceye kadar** Taşkent'e götüreyim mi?" **(65 / 4)**

*….., bålä därsdän **çıqqunçä** mäktäb åstånäsidä otirgänläri, erining fråntgä ketişi, uning yoligä köz tikib ötgän keçä–kündüzläri, Tursunbåygä påvestkä kelgändä yığläganläri, şulär hämäsi bir–bir köz åldidän ötäverdi.* "…..,çocuk dersten **çıkıncaya kadar** okul kapısında oturmaları, kocasının cepheye gidişi, onun yolunu

gözleyerek geçen geceleri, gündüzleri, Tursunbay'a haber geldiği zaman ağlamaları, bunların hepsi bir–bir gözlerinin önünden geçiverdi." **(75 / 2)**

Tå xordä ***süzilib kelgünçä*** *u bir tåmångä qıyşäyib uxläb qålgän edi.* "Ta horda **koyup gelinceye kadar** bir tarafa kıvrılıp uyuyakalmıştı." **(89 / 8)**

—Keçäsi xordä–mästävä ***pişgünçä*** *uxläb qålding.* "—Geceleyin horda–mastava **pişinceye kadar** uyuya kaldın." **(95 / 1)**

—Bäläginäm, şundåq erkä edi, şundåq erkä edi, tå mäktäbgä ***bårgünçä*** *häm dädäsining yelkäsidän tüşmädi.* "—Yavrucuğum öyle şımarıktı, öyle şımarıktı ki, ta okula **gidinceye kadar** da babasının omzundan inmedi." **(110 / 3)**

Tå Färğånä ***cävåb bergünçä*** *İkråmcågä qänçä ådäm bårışı, işni äväl nimädän båşläşini tüşüntirdi.* "Ta Fergana cevap **verinceye kadar** İkramcan'a kaç adam gideceği, işe önce nerden başlayacağını anlattı." **(124 / 4)**

Yerdän giyåh qıyåq ***çözib çıqqunçä*** *yetädigän yem ålib ketişmäsä bolmäydi.* "Yerden bitki **filizlenene kadar** yetecek yem alıp gelinmezse olmaz." **(126 / 2)**

Nizåmcån uni Äsrårä bilän härbiy kåmissärlikdä gruzåvåygä çıqib conäb ***ketgünçä*** *küzätib qålgän.* "Nizamcan onu Esrare ile askeri komutanlıkta kamyona çıkıp gidinceye kadar uğurlamıştı." **(135 / 2)**

Åqsåqål köçädän kelib åmbårxånägä kälit sålib åvqatgä mäsällıq ålib ***bermägünçä****, äyvån läbidä mä'yüs otiräverärdi.* "İhtiyar sokaktan gelip kilere anahtar takıp yemeye zerzevat **alıvermeyince**, eyvan ağzında üzgün otururdu." **(137 / 1)**

Båläsining kämålini görgänçä, kelin ***tüşirgünçä*** *şunäqa tinib–tinçişmäydi.* "Yavrusunun mürüvvetini görünceye kadar, gelin **alıncaya kadar** böyle durup dinlenmez." **(154 / 5)**

Nizåmcån uning qåräsi ***körinmäy ketgünçä*** *yürägi ezilib qaräb bårärdi.* "Nizamcan onun gölgesi **görünmeyene kadar** kalbi buruk bakakaldı." **(162 / 5)**

Ätråfgä ümid bilän, ådämlärgä åçıq yüz bilän ***qaräydigän bolgünçä*** *yånidän cilmäydi.* "Etrafa ümitle, insanlara utanmadan **bakıncaya kadar** yanından ayrılmıyordu." **(172 / 1)**

*—Tå künlär isib, yåğingärçiliklär **ötib ketgünçä** xåtinlär çıqmäsin deyilgän edi.* "—Günler ısınıp, yağışlar **bitene kadar** kadınlar çıkmasın denilmişti." **(177 / 10)**

*Zebixån, påççäsi yükni täşläb **qäytgünçä**, qolini peşänäsigä såyäbån qılib, ålislärgä tikilärdi.* "Zebihan, eniştesi yükü bırakıp geri dönünceye kadar, elini alnına siper yapıp, uzaklara bakıyordu." **(182 / 5)**

*Tå quyåş **båtgünçä** yänä öz cåyigä kelib, ketmån çåpdi.* "Ta güneş **batıncaya kadar** yine kendi yerine gelip, çapa yaptı." **(189 / 2)**

*Tå eri **kiyinib bolgünçä** qåzåndä qänçädän beri qaynäb yåtgän mästä–* **(112)***väni süzib keldi.* "Ta kocası **giyininceye kadar** kazanda ne zamandan beri kaynayan mastavayı **(112)** koyup geldi." **(195 / 1)**

*U üygä qäytärkän: «Tå uruş **tämåm bolgünçä** yertolädämi, orädämi kün keçirämän», degän oydä edi.* "O eve dönerken: «Ta savaş **bitinceye kadar** bodrumda mı, çukurda mı gün geçirsem» diye düşünmüştü." **(201 / 1)**

*Nizåmcån İkramcångä bildirmäy här åqşåm qåq yärim keçädä ketmånni ålib toqaygä kirib ketärdi–dä, tå **tång yårişgünçä** ikki såtıx yerni äçitmä — çåpıq qılib qoyärdi.* "Nizamcan İkramcan'a sezdirmeden her akşam tam gece yarısında çapayı alıp kamışlığa giriyordu ve ta **tan ağarıncaya kadar** iki satıh toprağı kıvama getirmek için çapalıyordu." **(217 / 1)**

*Tå ådämlär **turişgünçä**, hu qumgäçä bårib qäytämiz.* "Ta insanlar **kalkıncaya kadar**, şu kuma kadar gider döneriz." **(220 / 1)**

*Tå u **yetib kelgünçä** Nizåmcån kütib turdi.* "Ta o **gelinceye kadar** Nizamcan bekledi." **(235 / 3)**

*Tå u bir nimä deb **cävåb bergünçä** xåtin ungä çåy uzätib qåldi.* "Ta o bir şey deyip cevap verinceye kadar kadın ona çay uzattı." **(237 / 2)**

*Şuning üçün häm åtlıqlär tå yetib **kelişgünçä** közini üzmäy qaräb turdi.* "Bunun için de atlılar **gelinceye kadar** gözünü ayırmadan baktı." **(247 / 2)**

Ulär küzdän yoq bolib ***ketişgünçä*** *Tåğa årqadän qaräb turdi–dä, keråsin ålib kelgän grüzåvåygä çıqib qışlåq täräfgä ketdi*. "Onlar gözden **kayboluncaya kadar** Dayı arkalarından baktı ve gazyağı getiren kamyona çıkıp köye doğru gitti." **(250 / 4)**

Bålä ***tepäsigä kelgünçä*** *yänä cimidi.* "Çocuk **başına gelinceye kadar** yine sustu." **(281 / 1)**

U devånägä yolıqib qålsä, tå ådämlär ***ötib ketgünçä*** *kissäsini kåvläb devånäni ümidvår qılib turäverärdi.* "O deliye rastlasa, ta insanlar **geçip gidinceye kadar** kesesini çıkarıp deliyi ümitlendirirdi." **(305 / 4)**

—Årqadä qålgän bolsäm häm rözğårim but, påççäng ***kelgünçä*** *bålälärni zårıqtirmäy båqib turibmänmi?* "—Geri kafalı olsam da işim tam, enişten **gelinceye kadar** çocukları ihtiyaç içinde bırakmadan bakmıyor muyum?" **(316 / 6)**

Nizåmcån mäşinä tå qamişlär åräsigä ***(208) kirgünçä*** *soridä telbägä oxşäb otirgän İkråmcåndän közini üzmädi.* "Nizamcan araba ta kamışlar arasında **(208) kayboluncaya kadar** çardakta deliye dönen İkramcan'dan gözünü ayırmadı." **(360 / 2)**

Tå u qoltıqtäyåqqa süyänib ***(209) molcälgä ålgünçä*** *ördäk uçib ketär, quyån inigä yetib bolärdi*. "Ta o koltuk değneğine dayanıp **(209) nişan alıncaya** kadar ördek uçup gidiyor, tavşan inine kaçıyordu." **(362 / 1)**

U tå ornidän ***turgünçä*** *İkråmcån emäkläb bårib båşigä, yüzigä üräverdi.* "O ta yerinden **kalkıcaya kadar** İkramcan emekleyerek gidip başına, yüzüne vurmaya başladı." **(365 / 5)**

3.1.2.2.6.2.2. Ekin İsim Çekim Ekleriyle Kullanımı

–günçä, –künçä, qunçä zarf–fiil ekinin iyelik hâli eki ile genişletilmiş şekillerine rastlanmaktadır (Öztürk 1997: 234). Bu durumda iyelik eki, zarf–fiildeki eylemi gerçekleştireni bildirir.

Bu älämlärni, bu xorliklärni åyåq åstigä ålib ***tåptämägünimçä*** *yäşäşim şärt.* "Bu üzüntüleri, bu alçalmaları ayakaltına alıp **çiğneyinceye kadar** yaşamam gerek." **(357 / 3)**

3.1.2.2.7. –gän säri, –kän säri, –qan säri; –gäni säri

3.1.2.2.7.1. Ekin Yapısı

–gän sıfat–fiil eki ile *säri* edatının biraraya gelmesiyle oluşan bu yapıda *–gän* eki ile *säri* edatı ayrı yazılır (Coşkun 2000: 199).

3.1.2.2.7.2. Ekin Kullanımı

3.1.2.2.7.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı

Bu zarf–fiil eki eklendiği fiile *–dıkça / –dikçe* anlamı katmaktadır (Coşkun 2000: 199). Bu zarf-fiil yapısı iki iş ve hareketin aynı anda olduğunu ve devam ettiğini ifade etmek için kullanılır (Yaman 2005: 96). *bår–* fiiliyle *–gän säri* kalıplaşarak, eylemin tedricen gerçekleştiğini ifade eder.

Uni çaqiräyåtgän åvåz ***bårgän säri*** *yaqınläşäverdi.* "Onu çağıran ses **gittikçe** yaklaşmaya başladı." **(265 / 7)**

Näymän ***bårgän säri*** *gävcum bolib bårärdi.* "Nayman **gittikçe** kalabalıklaşıyordu." **(310 / 4)**

3.1.2.2.8. —gänsimån

3.1.2.2.8.1. Ekin Yapısı

Özbek Türkçesinde nadir görülen bu zarf-fiil eki *-gän* sıfat-fiil eki ile *–simån*[15] isimden isim yapma ekinin birleşmesiyle oluşmuştur[16].

3.1.2.2.8.2. Ekin Kullanımı

3.1.2.2.8.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı

Bu zarf-fiil yapısı, Türkiye Türkçesindeki *–IrcAsInA* zarf-fiil ekini karşılar ve eklendiği fiilin hareket tarzını, benzetmeye dayanan ve asıl fiille aynı zamanda gerçekleşen bir hareketi ifade eder.

---

[15] Ekle ilgili bilgi için bkz.: COŞKUN, Volkan (2000); *Özbek Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara , s. 40

[16] Bu zarf-fiil ekiyle ilgili bkz: KONONOV, A. N. (1960); *Grammatika Sovremennogo Uzbekskogo Literaturnogo Yazıka*, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva – Leningrad, s. 382.

—Yaxşiläb oyläb qaräng. Zirillämädän Tåğa iş tåpib berär, dedi u ***yälingänsimån***. "—İyice düşün. Zırıllama'dan Toğa iş buluverir – dedi o **yalvarırcasına**." **(74 / 3)**

3.1.2.2.9. —gännämå

3.1.2.2.9.1. Ekin Yapısı

Özbek Türkçesinde nadir görülen bu zarf-fiil eki, -gän sıfat-fiil eki ile –nämå[17] kelimesinin birleşmesi ile oluşmuştur.

3.1.2.2.9.2. Ekin Kullanımı

3.1.2.2.9.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı

Bu ek, Türkiye Türkçesindeki *–arak / -erek* zarf-fiil ekini karşılamaktadır. Özbek Türkçesinde *—gännämå* zarf-fiil ekinin örnek metin esasında sadece tek kullanımına rastlanmıştır.

Kättäsi körpädän båş çıqarib büväsigä ***maqtängännämå*** *qarädi.* "Büyüğü yorgandan başını çıkarıp dedesine **övünerek** baktı." **(276 / 5)**

3.1.2.2.10. –ışi bilän

3.1.2.2.10.1. Ekin Yapısı

Özbek Türkçesinde 3. teklik şahıs iyelik ekli *–ış* isim–fiil eki ile *bilän* edatının biraraya gelmesiyle oluşur ve bu yapıda *–ışi* isim-fiil eki ile *bilän* edatı ayrı yazılır.

3.1.2.2.10.2. Ekin Kullanımı

3.1.2.2.10.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı

Özbek Türkçesinde bu zarf–fiil eki eklendiği fiile *–ar –maz /–er –mez, –ur –maz / –ür –mez* anlamı katmaktadır. Bu zarf–fiil eylemin yapılması ile hemen başka bir eylemin gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Eşikdän ***kirib kelişi bilän*** *dädäsi uni kåyiy båşlädi:* "Eşikten **girer girmez** babası onu azarlamaya başladı." **(27 / 5)**

[17]nämå kelimesi Farsça ***nemudan*** "görünmek, gibi olmak" fiilinin şimdiki zamanıdır.

U üyidän ***çıqışi bilän*** *telbädek kälåvläb Dildårning üyigä qaräb çåpdi.* "O evinden **çıkar çıkmaz** deli gibi alevlenip Dildar'ın evine doğru koştu." **(29 / 3)**

Äsrårä håvligä ***kirişi bilänåq*** *endi işni toxtätib bolmäsligini päyqadi.* "Esrare avluya **girer girmez** şimdi bu işin durdurulamayacağını anladı." **(30 / 8)**

Dildår uni ***körişi bilän*** *sevinib ketdi:* "Didar onu **görür görmez** çok sevindi:" **(31 / 1)**

U Nizåmcån ***kirişi bilän*** *båşini kötärib häyrån bolib qarädi.* "O Nizamcan'ın **girer girmez** başını kaldırıp şaşkın şaşkın baktı." **(38 / 1)**

Nizåmcån ***kirişi bilän*** *çållär orinläridän qozğälib qoyişdi.* "Nizamcan **girer girmez** ihtiyarlar yerlerinden kımıldadılar." **(46 / 1)**

U mähällä küçäsidän çıqib dälä yoligä ***ötişi bilän*** *qadämi sekinläşdi.* "O mahalle sokağından çıkıp kır yoluna **geçer geçmez** adımları yavaşladı." **(58 / 2)**

Sändäl ıssığı bädänigä ***ötişi bilän*** *Nizåmcåning közi ilinäverdi.* "Sandal sıcaklığı vücudunu **ısıtır ısıtmaz** Nizamcan'ın gözü kapanıverdi." **(89 / 8)**

Undän taşqarı, yer ***qåtişi bilän*** *bittä träktårni häm bizgä yubårädi.* "Ayrıca, yer **sertleşir sertleşmez** bir tane traktör de gönderecek." **(168 / 2)**

Çigitdän ***qutulişi bilän*** *yubårädi.* "Çiğitten **kurtulur kurtulmaz** gönderecek." **(168 / 2)**

İkråmcån ***çıqib ålişi bilän*** *mäşinä gürilläb, cåyidän qozğaldi.* "İkramcan **çıkar çıkmaz** araba gürüldeyerek, yerinden hareket etti." **(196 / 1)**

İkråmcån kärävåtgä ***çözilişi bilän*** *isitmäsi åşib ketgänini bildi.* "İkramcan yatağa **uzanır uzanmaz** ateşinin çıktığını anladı." **(208 / 9)**

Cännät xålä ***kelişi bilän*** *İkråmcånni çådirdän ålib çıqdi.* "Cennet teyze **gelir gelmez** İkramcan'ı çadırdan alıp çıktı." **(226 / 2)**

U qamiş åräsidän ***çıqişi bilänåq*** *Nizåmcån yolıqdi.* "O kamış arasından **daha çıkar çıkmaz** Nizamcanla karşılaştı." **(266 / 3)**

Dildår İnåyät åqsåqål ***çıqib ketişi bilän*** *därråv xatni qoligä åldi.* "Dildar İnayet aksakal **çıkar çıkmaz** hemen mektubu eline aldı." **(279 / 7)**

İkråmcån ***ketişi bilän*** *u yänä suvgä tüşdi*. "İkramcan **gider gitmez** o yine suya girdi." **(326 / 4)**

U Näymängä ***kelişi bilän*** *köngilsiz våqeäning üstidän çıqdi.* "O Nayman'a **gelir gelmez** tatsız olayın üstesinden geldi." **(350 / 1)**

Şålikårlikdän ***kelişi bilän*** *içkärigä kirib ketä–**(213)**di–dä, yägånä tizzäsini quçåqläb, bir nuqtägä tikilgäniçä qımirlämäy otiräverädi.* "Çeltik tarlasından **gelir gelmez** içeriye giriyor **(213)** ve tek dizini kucaklayıp, bir noktaya gözlerini dikerek kıpırdamadan oturuyordu." **(368 / 8)**

3.1.2.2.11.–mäsdän

3.1.2.2.11.1. Ekin Yapısı

Bu zarf–fiil ekinin tarihi gelişimine bakıldığında ek, Harezm Türkçesi döneminde ve Kıpçak Türkçesi döneminde *–masdan / –mesden, –mazdan / –mezden* biçimlerinde görülür ve bu zarf–fiil eki Harezm Türkçesi döneminde *aşnu* ve *burun* zaman zarflarıyla, Kıpçak Türkçesi döneminde ise yalnızca *burun* zaman zarfıyla birlikte kullanılır (Bayraktar 2004: 258–259). Çağatay Türkçesi döneminde *–masdın /–mesdin* biçiminde, *burun* edatıyla birlikte kullanılır (Eckmann 2003: 104; Tuncer 1996: 200). Eckmann, bu zarf–fiil ekine *–mas / –mes* sıfat–fiil ekinin kullanılışları arasında yer vermektedir.

Bu zarf–fiil ekinin etimolojisi hakkında Weil, Deny, von Gabain, Kononov, ve Räsänen'in de aralarında bulunduğu birçok bilim adamı ortak görüşe sahiptir. Buna göre bu zarf–fiil eki *–maz / –mez* sıfat–fiil eki ile ayrılma hâli ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir ve bu zarf–fiil ardından *önce, evvel, burun, ozal* edatları getirilebilmektedir (Yüce 1999: 103).

3.1.2.2.11.2. Ekin Kullanımı

3.1.2.2.11.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı

Bu zarf–fiil ekinin işlevi, Türkiye Türkçesindeki *–madan / –meden* ekiyle aynıdır (Gültekin 2006: 54).

Qumgä ***yetmäsdän*** *çäpgä burilsäk, kättä tål bolib ketgändir*. "Kuma **ulaşmadan** sola döndüğümüzde büyük bir düzlük var." **(78 / 5)**

Zirillämälik yigit bårki, uning eşigi åldidän ***tegäcäklik qılmäsdän*** *ötålmäsdi*: "Zırıllamalı genç vardı ki, onun kapısı önünden **laf atmadan** geçemezdi:" **(139 / 4)**

Cån äkälär, meni ***äyämäsdän*** *işgä täşläyveringlär.* "Canım ağabeyler, bana **acımadan** iş verin." **(169 / 1)**

—Bålälär, ***şåşilmäsdän*** *tüşiräveringlär.* "Çocuklar, **acele etmeden** indiriverin." **(184 / 4)**

U här küni el ***uyğånmäsdän*** *çådirdän çıqardi–dä, xuddi quyåşni qarşiläyåtgändek çöl täräfgä, qızärib–bozärib yårişäyåtgän ufq täräfgä qaräb ketärdi.* "O her gün kimse **uyanmadan** çadırdan çıkıyor ve tıpkı güneşi karşılıyormuş gibi çöle doğru, kızarıp–bozarmaya başlayan ufuk tarafına doğru gidiyordu." **(214 / 6)**

U ***tinim bilmäsdän*** *işlärdi*. "O **durup dinlenmeden** çalışıyordu." **(226 / 7)**

U şåşib ånä qolidän tügünçäni åldi–yü, heç qayåqqa ***qarämäsdän****, heç närsä* ***demäsdän*** *özini åvqatgä urdi.* "O hızla annesinin elinden bohçayı aldı ve hiçbir yere **bakmadan**, hiçbir şey **demeden** kendini yemeğe verdi." **(253 / 3)**

Ölik görgä ***kirmäsdän*** *xaräcät båşlänädi.* "Ölü mezara **girmeden** masraf başlar." **(279 / 1)**

Kün ***yåyilmäsdän*** *u örik sålingän çeläklärni eşäkkä yükläb özi häm, neväräsi häm båşigä bittädän sävätni qoyişib, eşäk ketidän Märğilångä cönäşdi*. "Güneş **yükselmeden** o kayısı koyulan kovaları eşeğe yükleyip kendi de, torunu da başına birer sepeti koyup, eşek arkasından Margilon'a gittiler." **(299 / 4)**

Çidämäsdän *ornidän turädi–dä, yigitning tepäsigä keladi*. "**Dayanamadığından** yerinden kalktı ve delikanlının başına dikildi." **(301 / 2)**

Äzån päytläridä turib, tå bärg ***åftåbdä ilib qålmäsdän*** *kesib, işigä çıqqunçä taxt qılib qoyärdi.* "Ezan zamanında kalkıp, daha yaprak **güneşte ısınmadan** kesip, işe çıkana kadar düzeltip koyardı." **(320 / 1)**

3.1.2.2.11.2.2. Ekin Edatlarla Kullanımı

Özbek Türkçesinde *–mäsdän* zarf–fiil eki *–åq* kuvvetlendirme edatıyla birlikte kullanılabilmektedir (Coşkun 2000: 200).

*Ulär **yolning yärmigä yetmäsdänåq**, quyåş båtib ketgän, åsmåni fäläkdä süzib yürgän uvädä bulutlärni qıp–qızil çoqqa äyläntirgän edi.* "Onlar **daha yolun yarısına gelmeden**, güneş batmış, göğü, gökyüzünde süzülen parçalı bulutları kıpkırmızı kora çevirmişti." **(83 / 5)**

*U **Yäkkätutgä yetmäsdänåq** qızigä yolıqdi*. "O **daha Yakkatut'a ulaşmadan** kızına rastladı." **(275 / 2)**

3.1.2.3. Aslında Zarf–Fiil Olmayan, Ama Zarf–Fiil İşleviyle Kullanılan Biçimler

–sa / –se ekli biçimler aslında zarf–fiil şekilleri değildir. –sa / –se şart cümlesi kurar. Bu ekin normal işlevi dışında cümlenin anlamı ve bağlamından çıkarılacağı gibi bağımlı cümlelerde zarf–fiil kullanımı da görülmektedir (Yüce 1999: 123).

3.1.2.3.1. –sä

3.1.2.3.1.1. Ekin Yapısı

Ekin tarihi gelişimine bakıldığında Eski Türkçe döneminde –sar / –ser (Gabain 2007: 104), Karahanlı Türkçesi döneminde (Hacıeminoğlu 2003: 188), Kıpçak Türkçesi döneminde (Tuncer 1996: 173) ve Çağatay Türkçesi döneminde (Eckmann 2003: 116) –sa / –se şeklinde görülür.

–sa / se şekli (<ET *–sar / –ser*) normal olarak şart ekidir. Ancak ek şart işlevi dışında hemen hemen bütün Türk lehçelerinde, özellikle de konuşma dilinde zarf–fiilimsi bir işlevle kullanılmaktadır. Bu anlamda *–sa / –se* kendisinden sonra (çoğu şaşırtıcı veya beklenmeyen) asıl cümle eyleminin *–sa / –se*'li zaman yan cümlesinden sonra gerçekleştiğini bildirir. Bu kullanım Türkiye Türkçesi için de geçerlidir (Yüce 1999: 123).

3.1.2.3.2.1. Ekin Kullanımı

3.1.2.3.2.2. Ekin Tek Olarak Kullanımı

Özbek Türkçesinde bu zarf–fiil eki eklendiği fiile *–ınca / –ince* anlamı katan zaman ifadeli zarf–fiiller oluşturmaktadır.

*Ögirilib **qaräsä**, årqasidä båşini egip Åläpår ergäşib kelyäpti*. "Dönüp **baktığında**, arkasından başını eğerek Alapar takip ediyordu." **(58 / 2)**

*Båläm **kelsä** qıdirib särsån bolib qålmäsmikän?* "Yavrum **geldiğinde** arayıp, avare olmaz mı?" **(73 / 6)**

*Qumgä yetmäsdän **çäpgä burilsäk**, kättä yälänglik bår*. "Kuma ulaşmadan **sola döndüğümüzde**, büyük bir düzlük var." **(78 / 5)**

***Kelsäm**, u häm ketibdi.* "**Geldiğimde**, o da gitmişti." **(80 / 2)**

*Dädäsi **kåyisä, (50)** ånäsi uni pufpufläb åvutär, ånäsi **kåyisä**, dädäsi bålä qålib ånäsigä yåpişär edi*. "Babası **azarlasa (50)**, annesi onu şımartarak avutur, annesi **azarlasa**, babası çocuğun tarafını tutup annesine çıkışırdı." **(91 / 1)**

***Közini åçsä**, begånä üydä ekän*. "**Gözünü açtığında**, yabancı bir evdeydi." **(93 / 5)**

*Bu äptekdän **tåpålmägan bolsä** närigisigä ketdimikän?!* "Bu eczaneden **bulamadığından**, diğerine mi gitti ki?!" **(95 / 1)**

*U säråyni **äylänib kelsä**, Äbduxälil åmbårni endi **(71)** åçäyåtgän ekän*. "O ahırı **dolaşıp geldiğinde**, Abduhalil ambarı henüz **(71)** açmıştı." **(126 / 3)**

*Nizåmcån **oyläb qaräsä**, därhäqiqat, bu coyälik gäp ekän*. "Nizamcan **düşünüp taşındığında**, gerçekten de, bu gidiş mantıklı." **(132 / 5)**

*Nizåmcån **tikilib qaräsä** bu ilcäyäyåtgän Dildår emäs, bugün ertäläb körgän qız...* "Nizamcan **dikkatli baktığında** bu gülümseyen Dildar değildi, bu sabah gördüğü kız…" **(136 / 2)**

*Äksigä ålib Zebixån häm mäclisdä edi, **kelsä** påçäsi qoligä häli yolgä kirmägän båläni kötärib ålib håvligä ällä äytib yüribdi.* "Aksilik Zebihan da toplantıda idi,

geldiğinde eniştesi elinde henüz yürümeye başlamamış yavrusunu tutup avluda ninni söylüyordu." **(140 / 3)**

Közini åçsä qaşqar båldåq täqqan suräti, közini yumsä äşuläsi uni nåtinç qıläverdi. "**Gözünü açtığında** Kaşkar yüzük takmış resmi, **gözünü yumduğunda** şarkısı onu rahat bırakmıyordu." **(149 / 2)**

*Nemisning boynidägi sumkäsini **åçib qaräsäm**, çåy qutigä oxşägän törttä närsä bår ekän, bätäreyäsi şu bolsä keräk deb åldim.* "Almanın boynundaki çantasını **açıp baktığımda**, çay kutusuna benzeyen dört tane şey vardı, bataryası bu olmalı diye aldım." **(193 / 1)**

*—Muşugimni häm ålib kelämän **desäm** äyäm qolimgä bir urgänlär.* "—Kedimi de getireceğim **dediğimde** annem elime bir vurdu." **(229 / 3)**

*Ertäläb **uyğånsä**, Tåğa bilän İkråmcån ikkälä mehmångä çåpilgän yerlärni körsätib yürişipti.* "Sabahleyin **uyandığında**, Dayı ile İkramcan iki misafire çapalanan yerleri gösteriyorlardı." **(248 / 6)**

*Hävå bulut **bolsä**, åsmåndägi uçär häşäråtlär pästläb uçişädi.* "Hava bulutlu **olduğundan**, gökyüzündeki haşaratlar alçaktan uçuyorlardı." **(294 / 2)**

*Mäbådå båzårdä måliyä ådämi **päydå bolib kålsä**, u märhum oğlu Azämcånni ortägä sålärdi*. "Eğer pazarda maliyeci **ortaya çıktığında**, o merhum oğlu Azamcan'ı ortaya sürerdi." **(304 / 7)**

*Şundäy tütün buruqsäb turgän keçädä Nizåmcån **çådirgä kelsä**, İkråmcån gilzägä piträ cåyläb otirgänini kördi.* "Böyle duman tüten gecede Nizamcan **çadıra geldiğinde**, İkramcan'ın kovana saçma doldurduğunu gördü." **(352 / 1)**

*Nizåmcån kim boldi u xåtin, deb häyrånlikdä tål tågigä **kelsä**, soridä båläsini tizzäsigä qåyib Dildår otiribdi.* "Nizamcan kim acaba bu kadın, diye şaşkınlıkla söğüt altına **geldiğinde**, çardakta yavrusunu dizine koyup Dildar oturuyordu." **(369 / 6)**

***Oyläb qaräsäm**, tärbiyägä qånmägän bålä ekänmän.* "**Düşününce**, terbiyesiz bir çocukmuşum." **(371 / 5)**

SONUÇ

Çalışmamızda, Özbek Türkçesinde zarf-fiiller konusunu 20. yüzyıl Özbek Edebiyatının tanınmış yazarlarından biri olan Said Ahmad'ın *Ufq* romanı esasında incelendik.

Çalışmamızın ilk bölmünde Sait Ahmad'ın hayatı ve sanatı hakkında bilgiler yer almaktadır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise *Ufq* romanının çeviri yazı ve Türkiye Türkçesine aktarımını gerçekleştirdik. Türkiye Türkçesine aktarımlar sırasında bazı durumlarda kelime kelime aktarmak mümkün olmadı, bu yüzden bu durumlarda anlamı Türkiye Türkçesine aktarma yoluna gittik.

Tezimizin esasını teşkil eden üçüncü bölümünde ise *Ufq* romanı esasında Özbek Türkçesindeki zarf-fiiller konusunu işledik. Yaptığımız bu çalışmada 18 zarf-fiil eki tespit ettik. Tespit edilen bu zarf-fiil eklerinin 6 tanesi asıl zarf-fiil, 11 tanesi zarf-fiil işlevindeki birleşik şekiller, 1 tanesi de aslında zarf-fiil olmayan, ama zarf-fiil işleviyle kullanılan biçimdir.

Asıl Zarf-Fiiller: *–ä / –y; –(i)b; -gäç / -käç / -qaç; –gani / -käni / -qani;–kän; –mäy / –mäyin.*

Zarf-Fiil İşlevindeki Birleşik Şekiller: *–ärdä; –gänçä / –känçä / –qänçä; –gändä / –kändä / –qandä; –gändän / –kändän / –qandän; –gängä / –kängä / –qangä; –günçä / –künçä / qunçä; –gän säri / –kän säri / –qan säri / –gäni säyin; -gänsimån; —gännämå; –ışi bilän; -mäsdän.*

Aslında Zarf–Fiil Olmayan, Ama Zarf–Fiil İşleviyle Kullanılan Biçimler: *–sä*

Özbek Türkçesindeki zarf–fiilleri; eklerin yapısı ve kullanımı olmak üzere iki alt başlıkta ele aldık. Ekin yapısını incelerken Eski Türkçeden başlayarak eklerin tarihi gelişimine ve kökenine ait bilgilere yer verdik.

Kullanımı açısından incelerken ise öncelikle eklerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını verdik ve ardından eklerin tek kullanımı, tasvirî fiillerle kullanımı, çift kullanımı, *–råq* ve *–ginä* ekleriyle genişletilmiş kullanımı, isim çekim ekleriyle

kullanımı, edatlarla kullanımı ve edatlaşmış (klişeleşmiş) olarak kullanımı olmak üzere 7 başlık altında ele aldık. Zarf-fiillerin kullanımları şu şekilde sıralanmaktadır:

Tek Kullanımı:*–(i)b; –gäç / –käç / –qaç; –gani / –käni / –qani*; **–***kän*; *–mäy / –mäyin; –gänçä / –känçä / –qänçä; –gändä / –kändä / –qandä; –gändän / –kändän / –qandän; –gängä / –kängä / –qangä; –günçä / –künçä / –qunçä; –gän säri / –kän säri / –qan säri / –gäni säyin; -gänsimån; —gännämå; –ışi bilän; –mäsdän; –sä*

Tasvirî Fiillerle Kullanımı: *–ä / –y; –(i)b* ve *–mäy / –mäyin*

Çift Kullanımı: *–ä / –y; –(i)b; –mäy / –mäyin; –ärdä*

***råq ve –ginä* Ekleriyle Genişletilmiş Kullanımı:** *–(i)b*; *–mäy / –mäyin* (sadece *–råq* ekiyle genişletilmiş kullanımı)

İsim Çekim Ekleriyle Kullanımı: *–gändä / –kändä / –qandä; –gändän / –kändän / –qandän; –günçä / –künçä / –qunçä*

Edatlarla Kullanımı: *–(i)b; –mäy / –mäyin; –gändän / –kändän / –qandän; –mäsdän*

Edatlaşmış (Klişeleşmiş) Olarak Kullanımı: *–ä / –y; –(i)b; –mäy / –mäyin; –gändä / –kändä / –qandä*

Zarf-fiil eklerinin tek kullanımlarında, eklerin birbirinden farklı işlevlerde kullanımları var ise bunları alt başlıklarda belirttik. Örneğin; *-mäy* zarf-fiil ekinin örnek metinimizde iki farklı işlevde kullanımınına rastlamaktayız:

1. Nitelik ve tarz bildirme işlevinde: ***Gäpirålmäy*** *ğoldirädi.* "**Konuşmadan** belli belirsiz ses çıkardı." **(39 / 6)**

2. Sebep bildirme işlevinde: *Ämmå keçädän beri åtä–båläning bu üygä serqatnåv bolib qålgänlärini* ***bilålmäy*** *häyrån edi.* "Ama dünden beri baba–kızın bu eve sık gelmelerine **anlam veremediğinden** şaşırmıştı." **(290 / 7)**

Eklerin tasvirî fiillerle kullanımı yukarıda da bahsettiğimiz gibi *–ä / –y; –(i)b* ve *–mäy / –mäyin* olmak üzere 3 zarf-fiil ekinde görülmektedir.

İncelememizde*–ä / –y* zarf-fiili ile *ber–* tasvirî fiilinin birleşmesiyle oluşan tasvirî fiillerde çoğunlukla "*b- > v-*" değişiminin olduğu görülmektedir.

Uzätilgän piyåläni ålib indämäy ***otiräverdi***. "Uzatılan kâseyi alıp sessizce **oturmaya devam etti**." **(65 / 2)**

kel- yardımcı fiilinin yalnızca *–(i)b* zarf-fiili ile kullanımı görüldüğü çeşitli kaynaklarda belirtilmiştir. Ancak biz örnek metinimizde *–ä / –y* zarf-fiili ile de kullanımına rastladık.

Bittä eşäk berämän, fermädän süt taşiydigän ikkitä bidån ***ålä kelgänmiz***. "—Bir tane eşek vereceğim, çiftlikten süt taşınan iki tane bidon **getirdik**." **(168 / 4)**

Ayrıca *–(i)b* zarf-fiili ile yapılan tasvirî fiillerde esas fiil ile yardımcı fiilin çeşitli durumlarda kaynaştığı ve bu kaynaşmadan dolayı ses ve hece düşmelerinin olduğu tespit edilmiştir. Özellikle bu durum, *ålib çıq-* "götürmek" ve *ålib kel-* "getirmek" yapılarında görülmektedir.

—Åpçiqålmäymänmi? "—Alıp gelemez miyim?" **(18 / 3) <** ålib çıqa ålmäymän mi?

Qayçi ***åpkelgän edim***. "Makas **getirdim**." **(255 / 9) <** ålib kelgän edim.

Zarf-fiillerin çift kullanımı; bazen aynı fiil köküne aynı zarf-fiil eklenerek, bazen iki farklı fiil köküne aynı zarf-fiil eklenerek yapılmaktadır.

Äsrårä ***qatib–qåtib*** *küldi*. "Esrare **katıla katıla** güldü." **(18 / 9)**

Bålä ***yelib–yügürib*** *u nimä desä, şuni tåpib kelib turärdi*. "Çocuk **koşa koşa** o ne derse onu bulup geliyordu." **(229 / 2)**

Zarf-fiillerin çift kullanımı, kimi zaman da aynı fiil kökü üzerine iki farklı zarf-fiilin eklenmesiyle yapılmaktadır.

Tåğa uni ***qoyärdä–qoymäy*** *içkärigä båşlädi*. "Dayı onu **girer girmez** içeri aldı." **(127 / 9)**

Özbek Türkçesinde zarf-fiillere *–råq* karşılaştırma eki ve *–ginä* küçültme eki getirilebilmektedir.

Åxiri u İkråmcånning közigä ***båtinmäyråq*** *qarädi*. "Sonra o İkramcan'ın gözüne **biraz cesaretsizce** baktı." **(354 / 5)**

Uning båşidän ötgän sävdålärning bärini bilgän Zebixån indämäy ***külibginä qoyä qåldi****.* "Onun başından geçenlerin hepsini bilen Zebihan ses çıkarmadan **biraz gülümsedi**." **(319/ 1)**

Özbek Türkçesinde zarf-fiil eklerinden sonra *–åq, keyin, beri* gibi edatlar gelebilmektedir.

U ***Yäkkätutgä yetmäsdänåq*** *qızigä yolıqdi*. "O **daha Yakkatut'a ulaşmadan** kızına rastladı." **(275 / 2)**

Peşänägä şundåq ***bitilgändän keyin*** *ilåcimiz qänçä?* "Alnına böyle **yazıldıktan sonra** çaremiz var mı?" **(46 / 2)**

Çalışmamızda fiillerin zarf-fiiller ile kalıplaşarak edatlaştığına dair örneklere de rastlanmaktadır. Örnek metinimizde, özellikle fiil köklerine *–(i)b* zarf-fiilinin getirilmesiyle kalıplaşmış edatlara ait örneklere daha çok rastlanmaktadır.

Kärvån ådämlär todäsidän çıqib, tåş yol ***boyläb*** *ketä båşlädi*. "Kervan insan yığınlarından çıkıp, taş yol **boyunca** gitmeye başladı." **(162 / 2)**

Bu konuyla alakalı yapılan çalışmalarda geçen zarf-fiillerden farklı olarak Türkiye Türkçesindeki "*–er –mez*" zarf-fiilini karşılayan *–ışi bilän* zarf-fiil yapısını tespit ettik.

Eşikdän ***kirib kelişi bilän*** *dädäsi uni kåyiy båşlädi:* "Eşikten **girer girmez** babası onu azarlamaya başladı." **(27 / 5)**

Ayrıca Türkiye Türkçesindeki "*–arak / –erek*" zarf-fiil ekini karşılayan *— gännämå* zarf-fiil yapısını tespit ettik.

Kättäsi körpädän båş çıqarib büväsigä ***maqtängännämå*** *qarädi.* "Büyüğü yorgandan başını çıkarıp dedesine **övünerek** baktı." **(276 / 5)**

Özbek Türkçesi ile ilgili yeteri kadar kaynak kitap ve sözlük olmamasına rağmen çalışmamızda, Özbek Türkçesindeki zarf-fiilleri geniş bir açıdan ele almaya çalıştık. Yapmış olduğumuz çalışmanın Özbek Türkçesi üzerine çalışma yapacak araştırmacılara yardımcı olabilmesini dileriz.

KAYNAKÇA

ABDURRAHMANOV, G. A. (1994); "*Özbek Halkining Etnogenezi ve Özbek Tilining Şakllanişi*", TDAY Belleten 1989, TDK Yay., Ankara 1994, s. 1–7.

Ähmäd, Säid; *Ufq – Hicrån Künläri*, «Şarq» Näşriyåt– Mätbää Kontserni Båş Tähririyäti, Tåşkent 1996.

AHMEDOV, Böribay (1997); "*Özbekler*" (Terc.: Rıfat Gürgenderli), Türk Dünyası Tarih Dergisi, S. 127, Temmuz 1997, s. 41–43.

AKAR, Metin – DENİZ, Sebahat – BİLECİK, Fahrünissa (1994); *Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatı*, Yesevi Yayıncılık, İstanbul 1994.

ARAT, Reşit Rahmeti – TEMİR, Ahmet (2002); "*Türk Şivelerinin Tasnifi*", Türk Dünyası El Kitabı 2 (Dil – Kültür – San'at), TKAE Yay., Ankara 2002, s. 224 –236.

ATA, Aysu (2002); *Harezm–Altın Ordu Türkçesi*, Mehmet Ölmez Yay., İstanbul 2002.

ATAK, H. Şule (2004); Özbek Türkçesinde Sıfat–Fiil ve Zarf–Fiiller, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2004.

AZİZOV, O. – RIZAYEVA, Z.; Uzbeksko–Russkiy Slovar, Univerjdyon Ministerstvom Narodnogo Prosveşçeniya UzSSR Dlya Uçaşçihsya Credney Şkolı, Taşkent "Ukutuvçı" 1989.

BANGUOĞLU, Tahsin (1995); *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 1995.

Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Özbek Edebiyatı I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., C. 14, Ankara 2000; Özbekistan Edebiyatı II, C. 15, Ankara 2001.

Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Özbek Edebiyatı II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., C. 15, Ankara 2001.

Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Özbek Edebiyatı III, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., C. 16, Ankara 2000.

BAYRAKTAR, Nesrin (2004); *Türkçede Fiilimsiler*, TDK Yayınları, Ankara 2004

BENHÜR, Mehmet Hadi (1993); Türkiye Türkçesinde Sıfat–Fiil ve Zarf–Fiil Eklerinin Fonksiyonları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1993.

BOZKURT, Fuat (2005); *Türklerin Dili*, Kapı Yay., İstanbul 2005.

BURAN, Ahmet – ALKAYA, Ercan (2004); *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ Yayınevi, Ankara 2004.

CAFEROĞLU, Ahmet (1984); *Türk Dili Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.

CAFEROĞLU, Ahmet (1988); *Türk Kavimleri*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1988.

CANTÜRK, Selçuk (2004); Yeni Uygurca'ca ve Özbekçe'de Fiilimsiler, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara Nisan 2004.

COŞKUN, Volkan (2000); *Özbek Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 2000.

COŞKUN, Volkan (2001); "*Tarihi Türk Lehçeleri ve Özbek Türkçesinde Zaman ve Mekânda Sınırlama Görevi Üstlenen Yapılar*", TDAY Belleten 1997, TDK Yay., Ankara 2001, s. 428–439.

ÇAĞATAY, Saadet (1978); *Türk Lehçeleri Örnekleri*, DTCF Yay., Ankara 1978.

DEVELİOĞLU, Ferit (2002); *Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2002.

ECKMANN, Janos (1958); "*Çağatay Dili Hakkında Notlar*", TDAY Belleten 1958, TDK Yay., Ankara, s. 115–126.

ECKMANN, Janos (1988); "*Bolmasa Kelimesine Dair*", TDAY Belleten 1954, TDK Yay., Ankara 1988, s. 33–38.

ECKMANN, Janos (1988); "*Çağatayca*", Tarihi Türk Şiveleri, (Çev.Mehmet Akalın), TKAE Yay., Ankara 1988.

ECKMANN, Janos (1996); *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, TDK Yay., Ankara 1996.

ECKMANN, Janos (2003); *Çağatayca El Kitabı* (Çev: Günay Karaağaç), Akçağ Yay., Ankara 2003.

EKER, Süer (2002); *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yay., Ankara 2002.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2005); *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 2005.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2005); *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, Akçağ Yay., Ankara 2005.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2007); *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 291–354.

ERGİN, Muharrem (2000); *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul 2000.

ERGİN, Muharrem (2002); "*Doğu Türkçesi (Çağatayca)*", Türk Dünyası El Kitabı 2 (Dil – Kültür – San'at), TKAE Yay., Ankara 2002, s. 211–223.

ERGİN, Muharrem (2002); *Osmanlıca Dersleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2002.

GABAİN, A von (2007); *Eski Türkçenin Grameri* (Çev: Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 2007.

GHAZY, M. Ezzad Said (2001); Harezm ve Kıpçak Türkçesinde Birleşik Fiiller, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2001

GÖMEÇ, Saadettin (2001); "*Özbekistan Türk Cumhuriyeti*", Türk Dünyası El Kitabı 1 (Coğrafya Tarih), TKAE Yay., Ankara 2001, s. 813–832.

GÖMEÇ, Saadettin (2006); *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 2006.

GÜLENSOY, Tuncer (2005); *Türkçenin El Kitabı*, Akçağ Yay., Ankara 2005.

GÜLENSOY, Tuncer (2007); Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I–II, TDK Yay., Ankara 2007.

GÜLSEVİN, Gürer (2001); "*Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf–Fiiller*", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. II, S. 2, Şubat 2001, Afyon, s. 125–144.

GÜLTEKİN, Mevlüt (2006); *Asiyabad'dan Özbek Türkçesi Metinleri* (Gramer–Metinler ve Aktarmalar–Sözlük), NET–PA Yay., Niğde 2006.

GÜNAY–TÜRKEŞ, Umay (2007); *Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe*, Akçağ Yay., Ankara 2007.

GÜRSOY–NASKALİ, Emine (1997); Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu, TDK Yay., Ankara 1997.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2003); *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 2003.

HACİYEV, Azim (1966), *Özbek Tilide Kömekçi Fe'ller*, Taşkent 1966.

HAYİT, Baymirza (1995); *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1995.

İBRAHİM, Ablahat (1995); Meaning and Usage of Compound Verbs in Modern Uighur and Uzbek, University of Washington, Doctoral Dissertation, USA 1995.

INSEL, Nuran (1998); Özbek Türkçesinde Zamirler, Sıfatlar, Zarflar ve Edatlar, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Niğde 1998.

KARA, Füsun (1999); Özbekistan Tarihi (1917–1991), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Elazığ 1999.

KARADOĞAN, Ahmet (2004); "*–Ip ile Kurulan Zarf–Filli Parçaların Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine Aktarımı Üzerine*", Bilig Dergisi, S. 31, Güz 2004, s. 207–218.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1994); *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 1994.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Cilt: I–II, [Hazırlayan: Komisyon], Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991.

KONONOV, A. N. (1960); Grammatika Sovremennogo Uzbekskogo Literaturnogo Yazıka, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskova – Leningrad.

KORAŞ, Hikmet (2008); "*Özbek Türkçesinde e- ve bol- Yardımcı Fiillerinin Birbirinin Yerine Kullanılması*", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 18, S. 2, Elazığ, s. 141–150.

KORKMAZ, Zeynep (1987); "*Türkçe'de –°N Zarf–Fiil Eki İle –Pan / –Pen Eki ve Türemeleri*", TDAY Belleten 1984, TDK Yay., Ankara, s. 155–165.

KORKMAZ, Zeynep (1995); "*Türkiye Türkçesindeki –madan / –meden < –madın / –medin Zarf–Fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine*", Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, Ankara, s. 151–159.

KORKMAZ, Zeynep (2007); Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara.

KORKMAZ, Zeynep (2007); *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, TDK Yay., Ankara.

KURAT, Akdes Nimet (2001); "*Altın Ordu Devleti*", Türk Dünyası El Kitabı 1 (Coğrafya Tarih), TKAE Yay., Ankara, s. 539–550.

KURT, Pınar (2006); Zarf–Fiilerin Anlam Farklılıklarının Kavratılması, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

MARUFOV, Z. M. (1981); Özbek Tilining İzahlı Lügatı I–II, Moskva "Rus Tili" Neşriyatı.

MİRVALİYEV, Sobir (1993); *Ozbek Edibleri*, "Fen" Neşriyat, Taşkent.

MİRZAYEV, Saydulla – ŞERMUHAMEDOV, Said (1993); *Hazirgi Zaman Özbek Edebiyatı Tarihi*, Taşkent.

MUSTAFAYEV, E. M. – ŞÇERBİNİN, V. G. (1997); Büyük Rusça–Türkçe Sözlük, Multilingual Yay., İstanbul.

ÖNER, Mustafa (1998); *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yay., Ankara.

ÖNER, Mustafa (1999); *"–matı / –meti Gerundiyumu Hakkında*", 3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996, TDK Yay., Ankara, s. 833–840.

ÖNER, Mustafa (2007); "*Türkçe'de –prAK Zarf–Fiili*", Modern Türklük Raştırması Dergisi, C. 4, S. 3, Ankara, Eylül, s. 68–73.

ÖZ, Aynur (2004); "*Özbek Türkçesi Edebi Dilinde Fillerde Olumsuzluk Kategorisi*", Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2002 (Bildiriler 8–10 Mayıs 2002), AÜDTCF Yay., Ankara, s. 49–55.

ÖZKAN, Nevzat (1997); *Türk Dünyası (Nüfus–Sosyal Yapı–Dil–Edebiyat)*, Geçit Yay., Kayseri.

ÖZKAN, Nevzat (2007); *Türk Dilinin Yurtları*, Akçağ Yay., Ankara.

ÖZKUL, Fatma (1995); Özbek Türkçesinde Gramer Terimleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ÖZTÜRK, Rıdvan (1992); Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.

ÖZTÜRK, Rıdvan (1994); *Yeni Uygur Türkçesinin Grameri*, TDK Yay., Ankara.

ÖZTÜRK, Rıdvan (1997); *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, TDK Yay., Ankara.

ÖZTÜRK, Rıdvan (2005); *Özbek Türkçesi El Kitabı*, Çizgi Kitavevi, Konya 2005.

ÖZYETKİN, A. Melek (2006); "*Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı*", Chinese Academy of Social Science, Sino–Foreign Relationship Department of Institute of History, 23 January 2006 Beijing (CHINA), Yayınlanmamış Bildiri.

PRİTSAK, Omeljan (1979); "*Kıpçakça*" (Çev.: M. Akalın), Tarihî Türk Şîveleri, Ankara.

SARAY, Mehmet (1993); *Özbek Türkleri Tarihi*, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi–4, İstanbul.

SCHAMILOGLU, Uli (1996); *"The Problem of Auxiliary Verbs in the Turkic Languages"*, Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988, TDK Yay., Ankara, s. 153–168.

ŞAABDURAHMANOV, Ş. – ASKAROVA, M. – HACIYEV, A. – RESULOV, İ – DANIYEROV, H. (1980); *Hazirgi Özbek Edebiy Tili*, Taşkent .

ŞAHİN, Hatice (2002); "*Türkiye Türkçesinde –Ip Ulaçlı Fiillerin Durumuna Bir Bakış*", Uludağ Üniversitesi Fen– Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 3, Bursa, s. 99–105.

ŞAHİN, Hatice (2003); *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yay., Ankara.

ŞAHİN, Hatice (2006); "*Al– ve Ver– Fiilleri Üzerine*", Electronic Journal of Oriental Studies, IX (2006), No: 11, s. 1–7.

ŞÇERBAK, A. M.; *Grammatika Ctarouzbekskogo Yazıka, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR*, Moskva–Leningrad.

TEKİN, Ayşe (2006); Kazak Türkçesinde Sıfat–Fiil ve Zarf–Fiil Ekleri, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

TEKİN, Talat – ÖLMEZ, Mehmet (1999); *Türk Dilleri Giriş*, Simurg Yay., İstanbul.

TEKİN, Talat (1992); "*Orta Asya Türk Dilleri*", Dil Dergisi, S. 5, Ankara Üniversitesi Tömer Yay., Ankara, s. 48–54.

TEKİN, Talat (2003); *Orhon Türkçesi Grameri*, Simurg Yay., İstanbul.

TİKEN, Kamil (1999); "*Türkiye Türkçesinde Basit ve Birleşik Zarf–Fiillerin İfade ve İşlevleri*", TDAY Belleten 1999, C. I–II, S. 42, TDK Yay., Ankara, s. 281–364.

TOKER, Mustafa (1996); Halid Said'in "Osmanlı, Özbek, Kazak Dillerinin Mukayeseli Sarfı" Adlı Eseri ve Bugünkü Türkiye, Özbek, Kazak Türkçelerinin Karşılaştırmalı Grameri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya.

TOLKUN, Selahittin (1994); Özbek Türkçesinin Leksikolojisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

TOPRAK, Funda (2002); Harezm Türkçesinde Fiil, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.

TOPRAK, Funda (2005); "*Harezm Türkçesi ve Fiillerin Özellikleri*", Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 13, Bişkek, s. 105–118.

TULUM, Mehmet Mahur; Özbekçe'de Tasvir Yardımcı Fiilleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.

TUNCER, Hediye (1996); Türk Dilinde Zarf–Fiiler, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Edirne.

TURAN, Sevgi (2006); Kıpçak Türkçesinde Kelime Yapımı ve Çekimi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, C. 9, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara.

Türk ve İslam Ansiklopedisi, C. 3, Tercüman Yayıncılık, İstanbul.

UĞURLU, Mustafa (1999); *Memlük Türkçesinde Zarf–Fiili Parçaların Dizimi*, TDK Yay., Ankara.

USER, Hatice Şirin (2006); *Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Akçağ Yay., Ankara.

WURM, Stefan (1989); "*Özbekçe*", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 62, İstanbul, s. 139–186.

YAMAN, Ertuğrul – MAHMUD, Nizamüddin (1998); Özbek Türkçesi–Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi–Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu, TDK Yay., Ankara.

YAMAN, Ertuğrul (2000); *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması,* TDK Yay., Ankara.

YAMAN, Ertuğrul (2005); *Özbek Türkçesinde Edatlar (Kaynaklar, Ses ve Şekil Özellikleri)*, Gazi Kitapevi, Ankara.

YAVUZ, İdris (2006); *Baba Öğütleri*, Tekten Ofset, Niğde.

YILDIRIM, Faruk (2004); "*–(y)XşXn Zarf–Fiili Üzerine"*, V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 1, 20–26 Eylül 2004, TDK Yay., Ankara, s. 3207–3218.

YUSUF, Berdak – TULUM, Mehmet Mahur (1999); Sözlük Özbekistan Türkçesi – Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi – Özbekistan Türkçesi, TDAV Yay., İstanbul.

YÜCE, Nuri (1999); *Gerundien im Türkischen: Eine morphologische und syntaktische Untersuchung*, Simurg Yay., İstanbul.

YÜKSEL, Zühal (2006); "*Kırım Tatarcasında "Dep" Yapısı ve İşlevleri*", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 20, Güz 2006, s. 37–47.

ZEYNALOV, Ferhat (1993); *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi* (Çev: Yusuf Gedikli), Cem Yayınevi, İstanbul.

YARARLANILAN ELEKTRONİK KAYNAKLAR

http://turkolog.narod.ru/info/N18.htm

http://www.altinmiras.com

http://www.isa–sari.com/ctlk/index.asp

http://www.kultur.gov.tr/gaspirali/default.asp?lehce_ID=6

http://www.ozbekce.da.ru

http://www.uighurlanguage.com

http://altaica.narod.ru/uzbek.htm

EKLER

EK 1

UFQ ROMANININ ORİJİNAL METNİ

УФҚ

ҲИЖРОН КУНЛАРИ

Иккинчи китоб

БИРИНЧИ БЎЛИМ

I

Чаросга ранг кириб қолди.

Офтоб қиздирган дала йўлида чап қўлини шоҳи қийиқ билан бўйнига осиб олган йигирма ёшлардаги бир йигит соғ қўли билан велосипедини етаклаб келмоқда.

Дала жимжит. Девор–тошлардан лип–лип аланга чиқади. Қушларнинг ҳам овози тинган. Кизиган тупроққа бағрини бериб ётган мусича эриниб кукулайди. Пахса деворга чапланган қовун уруғини ари талайди. Устига офтоб келиб қолган сигир орқага тисарилиб арқонни узмоқчи бўлади. Йўл ёқасидаги қовун полиз чайласининг соя тарафида ётган катта–кон ит тилини осилтириб ҳансирайди.

Йигит ниҳоятда исиб кетган. Пешанаси, юзларидан тинмай тер қуйилади. Қулоғига тегай–тегай деб учиб ўтган қалдирғоч орқасидан сарғимтир уфққа қараб қолади.

Саратон қиздирган дала ўртасида билқиллаб ётган тупроқ йўлидан келаркан, у тезроқ анҳорга етиб олишга шошиларди. Анҳор ҳали олисда.

Йигит велосипедни ёнбошлатиб туриб згарга мин–дида, бир қўллаб рулга тиралиб педални босди.

Ғилдирак қайноқ тупроқда сассиз пилдираб кет–**(5)**ди. Йигитнинг очиқ кўксига иссиқ шамол урилди. У чумчуқлар чирқиллаган қайрагоч тагида сариқ тумшуқ жўжаларини қаноти тагига олиб ётган товуқни қақалатиб ўтди. Ниҳоят, кўприк олдига келиб эгардан тушди.

Четларида жийдалар, мажнунтоллар ўсган анҳорга ҳавас билаи қаради. Сув қиргоққа шалоплаб урилиб, осилиб қолган новдаларни тортқилаб оқмоқда.

Йигит велосипедни майсага ётқизиб, сув бўйига тушди. Бўйнидан шоҳи қийиқни олиб юзларини, бўйинларини муздек сувда ювиб олди–да, анҳорнинг беозор оқишига ҳавас билан қараб қолди.

Бирдан нимадир шитирлаб кетди. Йигит у ёқ–бу ёққа аланглади. Унинг кўзи тўнка устида ётган чит кўйлакка тушди. Бу кимники экан? Яна аланглади. Ўн–ўн беш минут кутди, кўйлак эгасидан дарак бўлмади. У знди кетмоқчи бўлиб бурилаётган эди, мажнунтол иовдаси силкинди, Йигит беихтиёр ўша тарафга юра бошлади. Унинг қаршисида тўзғиб кетган сочлари билан яланғоч кўкракларини тўсиб бир қиз турибди. Қўрққанидан, қизнинг кўзлари дум–думалоқ бўлиб кетган эди.

—Қарама! Қарама, деяпман, Низом!

Йигит эсанкираб яна бир–икки қадам олдинга юрди.

—Низом, Низомжон, келма, дод дейман! Қанақа уятсиз боласан!..

Низомжон турган жойида қотиб қолди. У нима қилишини, нима дейишини билмасди. Қиз тол тагидан чиқиб югурганича ўзини сувга отди. Низомжон унинг орқасидан оппоқ болдирларини савалаган тўзиқ сочларини кўриб қолди, холос.

Ана шундан кейингина Низомжоннинг ҳуши ўзига келди. Бу қиз унинг синфдоши

Дилдор эди. Дилдор сувдан бошини чиқариб ғазаб билан унга қаради. Қизнинг сочлари сув бетида худди қора соябондек доира ҳосил қилган эди.

Низомжон ундан хижолат бўлиб, кўприкнинг нарёғига ўтиб кетди.

Дилдор билан Низомжон орасида ишқ–муҳаббатга ўхшашроқ ғалати муносабат ўнинчида ўқиб юрган пайтларидаёқ бошланган эди. Содда қишлоқ боласи дилига тугилган гапларни айтолмай, кўп вақт ич–этини еб, саросимада юрди. Унинг юрагида бўлаётган гапларни қиз сезарди–ю, аммо унга сир бой бермасди **(6)**. Умуман, Дилдор унинг маъюс боқишларига, учрашиб қолган пайтларида гап тополмай эсанкирашларига бепарвороқ қararди. Низомжон бировга аралашмайдиган, камгапроқ бола бўлганидан синфдошлари уни «индамас» деб чақиришарди.

Уруш бошланган кунлариёқ кўпгина ўртоқлари фронтга кетишди. Мактабдош қизлар битта звено бўлиб далага чиқишди. Шаддод, гапини бировга бермайдиган эркакшода Асрора звенога бошлиқ бўлди. Дилдор звено қизлари орасида ҳам энг кўҳлиги, ҳам энг бўшашгани эди.

У ҳуснига ортиқча бино қўйганиданми, ҳар қалай звенода эркароқ эди. Аммо Асрора унинг ноз–фироқларига қарамай турткилаб–турткилаб ишга соларди. Низомжоннинг энг қалин ошнаси Каримжон ҳам фронтга кетди. Синфдошлари орасидан битта ўзи ажралиб, Низомжон қолиб кетди. Бир қўли майиб бўлгани учун уни ҳарбий хизматга олишмади. Низомжон далада кетмонини чопиб юраверди. У далада кезаркан, ўзидан–ўзи довдираб қизлар звеносига бориб қолар, қизлар бир–бирларини туртишиб: «Ана почча келяптилар!» деб кулишларини билмас эди. Шундай довдираб келишларидан бирида Асрора йўлини тўсиб:

—Сен ўлгур нима қилиб хира пашшадек баттан кетолмай қолдинг? – деди.

Адолат деган қиз унга кўзини қисиб, маъноли илжайиб қўйди:

—Ҳой опа, унақа дема, Низом поччамиз–ку.

—Ҳали шунақами? Унақа бўлса ҳу анави боғдан шафтоли ўғирлаб келсанг, почча қиламиз.

Адолат уни жўрттага эрмак қилди.

—Поччанинг юраклари сал қуёнчасигароқ.

Низомжоннинг жаҳли чиқиб кетди.

—Опчиқолмайманми? Опчиқолмайманми? Мана кўрасанлар.

У шундай деди–ю, ғириллаганича боғ тарафга қараб чопди.

Орқадан қараб қолган қизлар Асроранинг бу ишидан сал ранжигандек бўлишди.

—Нимага унақа қиласан. Боғбон амаки ушлаб олса, чатоқ қилади.

—Атайин қилдим, – деди Асрора. – Шафтоли опчиқолмайди. Боғбон амаки нақ говрон билан тириқтиради **(7)**.

Сал ўтмай боғ томондан ит вовиллагани, боғбоннинг сўкингани эшитилди. Девордан сакраб тушган Низомжон жон ҳолатда теракзорга қараб қочди. Омбордан чиққан ит уни анча жойгача қувиб борди. Кейин тилини осилтириб орқага қайтди–да, қойил қилдимми дегандек, у ёқ–бу ёққа қараб олди.

Асрора қотиб–қотиб кулди. Дилдор қошларини чимириб шийпонга чиқар экан, Асрорага гинади қараб олди.

—Ҳа, поччамни хафа қилганимиз сизга ёқмадими?

—Яхши эмас–да бировни шунақа қилиш.

—Оббо, – деди Асрора уни масхара қилиб.

Шу–шу бўлди–ю, Низомжон қизлар звеносига йўламай қўйди. Бу орада Дилдорни икки–уч марта кўриб, уялганидан бошини эгиб ўтиб кетди.

Мана, бугун қизни жуда ноқулай пайтда, чўмилаётганида кўриб қолди. У ўзининг беҳаёлигидан жуда–жуда хижолат бўлди.

Низомжон нима бўлганини аввалига эсанкираб билолмаган эди. Албатта ундан узр сўраш керак, деган ўй билан орқасига

қайтганда, Дилдор сувдан чиқиб кийиниб олган, харсангга чўнқайиб оёғини ювaётган эди, Низомжон унинг юзига қарамай минғиллади:

—Кечир, Дилдор, бехосдан шундай бўлиб қолди.

—Уятсиз, энди бетингга қандоқ қарайман, – деди Дилдор ва индамай катта йўлга чиқиб дала тарафга қараб кетди.

Ана шу воқеадан кейин Низомжон билан Дилдор учрашиб қолгудек бўлса, бир–бирининг кўзига қараёлмас эди. Умуман, Дилдор Низомжонга кўринмасликка харакат қиларди. Аммо Низомжон унинг тўзғиган қоп–қора сочларини, мармардек оппоқ билакларини хаёлдан кетказолмасди. У дала йўлларида кезиб қизнинг йўлини пойлар, бутун вужудидан ёшлик–балоғат таровати барқ уриб турган қизни тинимсиз қўмсарди.

Олисда қонли уруш бормоқда, шаҳарлар ёнмоқда, одамлар ёвуз душман билан жон талашмоқда эдилар. Бу осойишта қишлоқ ҳам юрт қатори уруш даҳшатларини кечирарди. Қишлоқнинг азамат йигитлари фронтда, дала ишлари аёллару ёш болаларга қолган.

Ҳар қандай шароитда ҳам ҳаёт ўз оқимини давом эттиради. Ўтдами, сувдами умр ўтаверади. Болалар балоғатга етаверади, кексалар умрини ўтказаверади **(8)**.

Низомжоннинг ҳам балоғат ёши уруш бошланиб ҳамқишлоқлари олис юртларда жон олиб, жон бераётган пайтга тўғри келган.

Юрт бошида ташвиш, Низомжон юрагида тушуниб бўлмайдиган ғалати ҳислар.

Йигитчанинг уйқуси бузилди. Кечалари юлдуз тўла осмонга тикилиб, тунни тонгга улаб, қушлар нағмасидан, сувлар шилдирашидан кўнгилга аллақандай юпанч изларди. Унинг кўзига бутун бир олам Дилдор бўлиб кўринарди.

Нзомжон чидамади. Юрагида тўлиб–тошган гапларни узил–кесил тўкиб солмоқчи бўлиб, қизни излаб яна далага қараб кетди.

Дилдор дала шийпонида бир бош ҳусайни узумни олдига қўйиб эринибгина ғужумлаб еб ўтирарди. Қизлар пайкал оралаб ғўза чопиқ қилиб юришибди. Дилдор Низомжонни кўриб секин шийпондан тушди–да, ер сузганча ариқ томонга ўтиб кетмоқчи бўлди. Ўша анҳор бўйидаги воқеадан кейин у Низомжоннинг юзига қаролммасди. Низомжон уни тўхтатди. Қиз ердан кўзини узмай туриб қолди.

Йигит гапини йўқотиб чайналди. Қизга ялингандек жавдираб қаради. Дилдор сочини бошига чамбарак қилиб олган. Орқа сочлари юқорига тортилиб, кишини маст қилувчи бўйни аллақандай кўринарди.

—Нима ишинг бор эди?

—Ўзим шундоқ... — деди тутилиб Низомжон.

—Ишинг бўлмаса кета қол. Қизларнинг кўнглига гап келади.

Нпзомжон гапини айтолмай ҳамон эсанкирарди.

—Сенга бир гап айтмоқчи эдим. Билмадим, айтсам нима деркинсан. Уришмайсанми, хафа бўлмайсанми?

—Ёмон гап бўлмаса, нега хафа бўлай. Айт!

—Кейин айтаман. Вақт топиб, кечроқ ҳув ўша анҳор бўйига бор. Ворасанми? Рост айт, борасанми? Бора қол! — Низомжон кейинги гапларни ўпкаси тўлиб айтди.

—Гапинг бўлса ҳозир айта қол.

—Хотиржам айтадиган гап. Борасанми, а?

Дилдор ўйланиб қолди. Унинг бошини бир томонга сал эгиброқ, узун киприклари жуфтлашгунча кўзларини юмиб, ўйланиб туриши бирам чиройли, бирам чиройли!..

Низомжон унга маҳлиё бўлиб, қимирламай жавоб **(9)** кутарди. Охири қиз унинг кўзига эмас, тут кесаётганда теша узиб кетган бармоқларига қараб жавоб берди:

—Хўп, майли бораман.

Низомжон аясидан ҳайитли олган боладек диконглаб кунни кеч қилди. У ёққа борди, бу ёққа борди, каловлаб самоварга кирди. Чой чақириб қўйиб чиқиб кетиб қолди. У уйга келганда ҳали қоронғи тушмаган эди. Акасидан хат келибди. Дадаси кимга уқитишини билмай турган

экан. Ўқиб берди. Акаси Аъзамжон яралор бўлиб госпиталда ётганини, бирор ойлардан кейин отпускага бориб қолишини ёзган эди. Низомжон конвертни дадасининг қўлига берди–ю, ғизиллаганча чиқиб кетди.

Узоқ–яқиндаги чайлаларда чироқ милтираб қолган. Анҳор қирғоғи ғира–шира ёруғ. Низомжон у ёқдан–бу ёққа юради, сал товуш келса дарров аланглайди. Мана, ниҳоят, Дилдорнинг қораси кўринди. Икки соя бир–бирига жуда ҳам яқин турибди. На ундан, на бундан садо чиқади. Шошилмай ой кўтарилди. Унинг оппоқ ликопчаси анҳорга тушиб чил–чил синди.

Шундай шоирона, шундай ошиқона манзарага «хол» бўлиб, гўё бу ошиқ–маъшуқларни масхара қилиб яқингинада бир эшак ҳанграб юборди.

Низомжон юрагида тугилиб ётган гапларини айтолмай дудуқланар, гапириш ўрнига нуқул хўрсинар эди. Негадир йиғлагиси келарди.

Дилдор мажнунтол новдасини синдириб бир сиқим баргни унинг бошидан сочиб юборди–да, қиқирлаб кулиб қочди. Низомжон уни қувиб кетди. Шу баҳона бўлди–ю, Низомжон қизни шартта қучоқлаб, ўпиб олди.

Шу оқшом Низомжон дилига тугилиб ётган чигилни ечиб ташлади. Шундан кейин қанча байту ғазаллар ўқилди. «То ўлгунча!» деган аҳду паймонлар бўлди. Ҳатто улар таниш–билишлардан яширинча Олтиариқнинг гузарига тушиб бошларини бошларига тираб сурат олдириб ҳам келишди. Келаётиб Низомжон қизни қўлтиқлади–да, астойдил таъкидлади:

—Сени ҳеч кимга бермайман.

Қиз тегажаклик қилди:

—Бошқа одамга тегиб кетсам–чи?

—Агар шунақа қилсанг, ўша одамни болта билан чопиб ташлайман **(10)**.

Икковлари қотиб–қотиб кулишди. Дунёда улардан бахтиёр, улардан зўр йўқдек эди. Нимага узатса қўллари еталигандек, кўнглиларига келганнинг ҳаммасини қила олишадигандек...

Сал кун ўтмай Аъзамжондан: яқинда бориб қоламан, деган хат келди. Низомжонлар уйи бир кунда шодликка тўлди. Дадаси Иноят оқсоқол бозор–ўчарини йиғиштириб, одамлардаги насияларини ундириш билан овора бўлиб қолди.

—Уғлим фронтдан келяпти. Чиқим кўп бўлади. Пулимни беринглар.

Кўпчилик станцияга чиқиб Аъзамжонни кутиб олди. Дилдор ҳам чиқди. Унинг эгнида ўша пайтларда энди расм бўлган пушти крепдешин кўйлак, оёғида баланд пошнали туфли. Бошига сочларини турмаклаб олган эди. Аъзамжон вагондан тушиб ҳамма билан қучоқлашиб кўришди. Низомжонни бўлса ердан азод кўтариб олди–да, бир айлантириб яна ерга қўйди.

—Ўҳ–ҳў, жуда азамат бўлиб кетибсан–ку, уйланиб олганинг йўқми? Қўлингга нима қилди?

У укасидан жавоб кутмай, Дилдорга қаради:

—Вой пучуғ–эй, баришна бўп кетибсан–ку!..

У шундай дерди–ю, Дилдорнинг бўртиб қолган кўкракларидан, тирсиллаб турган билакларидан кўзларини узмасди.

Низомжон ўз бошига тушадиган савдоларнинг худди шу дақиқадан бошланишини қаёқдан билсин. Йигитча фронтчи акасининг келишидан, уйи тўлиб қолишидан қувончи ичига сиғмасди.

Келди–кетди бўлиб Низомжон уч–тўрт кун Дилдор билан бафуржа учрашолмади. Йўл устида шошиб кўришиш, бир–икки оғиз сўрашишлардан нари ўтишолмади. Ниҳоят, уйдан меҳмонларнинг оёғи узилди. Акаси ҳам қишлоқ айлангани чиқиб кетадиган бўлди. У ўзи ишлаган далаларда, боғ ва қирларда кечгача айланарди, қайтиб келганда юзлари, кўзлари аллақандай қувончдан порлаб турарди. Албатта, бу соғинган қишлоғи манзараларига тўйишдан, ёр–биродарлар билан дийдор кўришишдан.

Мана бугун Низомжон яна Дилдор билан учрашди. Икковлари кеч салқинда адир этагида битта–битта юриб кетишяпти. Низомжон йиғилиб қолган гапларини энтикиб, шошилиб гапирар, Дилдор бўлса бепарвогина унинг гапларига қулоқ солиб борар эди **(11)**. Умуман, Дилдор кейинги

кунларда сал бошқачароқ бўлиб қолган эди. Низомжонни кўрганда бир қизариб оларди–да, пилдираб қочиб кетарди. Бугун у бундай қилолмади. Ноилож қолди. Шу пайт жуда яқинда мотоцикл патиллаб тинди. Бир оздан кейин пастдан Аъзамжон чиқиб келди. У нимадандир ҳаяжонланар, Дилдорга ёмон қарар эди.

Низомжон нима бўлаётганини билмай ҳайрон бўлди. Акаси бир унга, бир Дилдорга қараб турди–да, бирдан орқасига бурилиб пастга қараб чопиб тушиб кетди.

Дилдор унинг орқасидан қараб тураркан, шамол кўйлагини баданига қапиштирди. Низомжон дадилланиб, унинг икки билагидан маҳкам ушлаб ўзига қаратди. Дилдорнинг гавдаси ўгирилди–ю, юзи, кўзлари ҳамон Аъзамжон кетган томонда эди.

—Қўй, қўй, жинни бўлма. – У Низомжонни кўкрагидан итариб ташлади.

Дилдор унинг чангалидан юлқиниб чиқди–да, олдинга қараб чопди. Низомжон уни қувди, етолмади. Қиз этакларини ҳилпиратиб олдинда шамолдек елиб борарди.

Низомжон ўша куни аллақандай ланж кайфият билан уйга қайтди. Акаси супада этигини ечаётган эди.

—Баққа кел, этикни тортиб юбор!

Низомжон хоҳланқирамай акасининг олдига бордида, этикни тортди. Акаси унга синовчан кўзларини тикиб турарди.

—Ҳа, мунча қовоқ–тумшуғинг осилиб қолди?

—Ҳеч–да, – деди Низомжон.

Кейин у кўзларини юмиб ниманидир ўйлаб кетди.

—Дилдор яхши қиз бўпти. Аммо...

Низомжон акасининг гапига тушунмади. Ўрнидан турди–да, ҳардамхаёллик билан кўчага чиқиб кетди.

Кеч кириб атрофни қоронғилик босган. Осмонда бирин–кетин юлдузлар кўз оча бошлаган ёз кечаси. Низомжон оғир изтиробли ўйлар билан жимжит боғ кўчалардан ўтиб дала йўлига чиқди. Чигирткалар тинимсиз чириллайди. Шабада қуриб–қовжираб қолган ўтларни ёқимсиз шитирлатади.

У ўйларди. Соғинтирган акаси келиб уйи обод бўлди, ёр–биродарлари олдида кўпни кўрган акаси **(12)** билан фахрланади. Бу яқин орада ундан бахтли одам йўқ…

Акаси нима қилмоқчи? Дилдор билан яқинлиги унга ёқмаяптими? Балки Дилдорнинг бирор қилиғи акасига ўтиришмаётгандир...

Низомнинг калласига кутилмаганда бир ўй келди. Ё акаси Дилдорни севиб қолдимикин? Йўғ–э! Эҳтимол, унинг севишини билмас?

У миясига келган бу ўйдан қўрқиб кетди. Борди–ю, у Дилдорни севган бўлса, эшитганлар нима дейди? Акаси нима дейди? Низомжон ўйлайвериб қийналиб кетди. Ўйининг охири шу бўлди. Уч–тўрт кун акасининг кўзига кўринмай қўя қолади.

Икки кундан кейин Низомжон ўроқчиларга қўшилиб қирга кетиб қолди. Кирда одамларга зор бўлиб туришган эди. Қора терга ботиб буғдой ўрди. Чодир олдида кечалари юлдузларга қараб хаёлан Дилдор билан гаплашди. Илиқ қир шабадаси унга аллақандай афсоналарни сўзлаб бераётганга ўхшар, уни янада Дилдорга яқин қилиб қўяр эди.

Йигирма кун деганда Низомжон қорайиб, озиб қирдан қайтиб келди. Эшикдан кириб келиши билан дадаси уни койий бошлади:

—Қанақа беғам боласан? Эртага тўй бўлса–ю, бу тентак аллақаёқларда дайдиб юрса.

—Қанақа тўй?

—Акангни уйлантиряпмиз. Кеча тўй юбордик. Эртага тумонатни бошимизга йиғамиз.

Низомжон бирдан севиниб кетди, акаси уйланса ўзи билан ўзи овора бўлиб уни ортиқча тергамай қўяди. У дадасидан секин сўради:

—Акам кимни оляпти?

—Хабаринг йўқми? Юнусали отанинг қизини келин қиляпмиз...

Бу — Дилдор эди! Дадасининг гапи оғзида қолиб, Низомжон сапчиб ўрнидан туриб кетди–ю, беихтиёр бир–икки қадам

босди. Унинг бу ҳолатидан Иноят оқсоқол ҳайрон эди.

—Нима гап ўзи? Жинни бўлиб қолдингми, бола?! Низомжон гапиролмас, дир–дир титрар эди. Шу пайт куёвлик сарполарини кийиб олган Аъзамжон кириб келди. Укасининг важоҳатини кўриб ҳайрон бўлди.

—Сенга нима бўлди, ука, тобинг айниб қолмадими **(13)**?

Аъзамжон унинг елкасига қўлини ташлаб, меҳрибонлик билан юзига тикилди. Низомжон зарда билан унинг қўлларини олиб ташлади.

—Эсинг жойидами?

Низомжон унинг кўзларига ғазаб билан тикилди–да, кўчага отилди.

Ака билан ука бир–бирининг кўнглини билмасди. Низомжон муҳаббат билан номус ўтида қовуриларди. Аъзамжон бўлса тўй, тантана ҳавосида ўзини қўярга жой тополмасди. Ўлим ёқасида жон олиб, жон берган йигит бу кунларни озмунча ўйлаганмиди! У ниятига етди. Қишлоқнинг тамтам қизига уйланяпти. Аъзамжон кўркам йигит. Ҳозир у куёвлик сарполарида чинакам очилиб кетган. Уни шу туришида кўрган ҳар қандай қиз ҳам ҳушини йўқотиши турган гап.

Аммо уларнинг тўйлари бу қадар тезлашиб кетиши сабабини Низомжон тушунмасди. Ҳамон ўз ёғига ўзи қовурилар, аламини кимдан олишини билмас эди. Ҳатто у акасининг кўзига тик қараб: «Дилдорни мен севаман, уни ўз ҳолига қўй!» — деб айтишга тайёр.

У уйидан чиқиши билан телбадек каловлаб Дилдорнинг уйига қараб чопди. Бу беор, бу субутсиз қизни оғзига келган аламли гаплар билан ҳақорат қилмоқчи, бирга тушган суратини кўзи олдида бурда–бурда қилиб йиртиб ташламоқчи бўлди.

У жаҳл билан кўча эшикни очганда супани тўлдириб ўтирган кексаларни кўриб тўхтади. Ўтирганлардан бири:

—Э, кел, қуда бола, – деб ёнидан жой кўрсатди.

Низомжон нима қилишини билмай серрайиб туриб қолди. Кейин ўтирганларни ҳайрон қолдириб яна чиқиб кетди. Биров ундан, нега келдингу, нега кетяпсан, деб сўрамади.

У гузарга чиқди. Ҳамма ўз иши билан банд. Самоварларда осойишталик. Радио қўшиғини бош эгиб тинглаётганларнинг ҳам ичида уникига ўхшаган дард бормикан? Биргина Низомжоннинггина ичини ари талаяпти.

II

Асрора Низомжоннинг гапини эшитиб ҳайрон қолди.

—Вой, писмиқ, вой, ичингдан пишмай ўлгур **(14)** Дилдор! Минғирлаб юриб қилган ишини қаранглар.

Эрталаб Асрора правлениега кетганида Дилдор звенога келиб ҳамма қизларни тўйга айтиб кетган эди. Дилдорнинг Низомжон қолиб Аъзамжонга тегаётганини эшитиб жиғибийрони чиқди.

—Ҳой, қизлар, – деди Асрора шийпонда нимчасини кия туриб, – сенлар ишларингни қилаверларинг, ҳозир бориб у бебурднинг додини бериб қўяй. Вой, тусингни ел егур.

У пириллаганича қишлоққа қараб учди.

Дилдорнинг уйида тумонат одам. Биров ўчоқ кавлаяпти. Биров ўтин ёряпти. Новвой чол пешанасини бойлаб тандирга ўт қалаяпти. Асрора ҳовлига кириши биланоқ энди ишни тўхтатиб бўлмаслигини пайқади. Шундай бўлса ҳам Дилдорни узиб–узиб олмоқчи бўлди.

Томорқадаги супада Низомжоннинг опаси Рисолат Дилдорни тик турғизиб қўйиб атлас кўйлакнинг ёқасини ўлчаяпти. Дилдор уни кўриши билан севиниб кетди:

—Ўртоқжонгинамдан айланиб кетай, қарашгани келдингми?

—Тўйингни бузгани келдим.

Унинг гапини ҳазилга олган Рисолат ҳиринглаб кулди:

—Битта шунақа одам тополмай турган эдик.

Асрора то Рисолат кўйлакнинг бели, енгини ўлчаб бўлгунча қараб турди. Охири Рисолат ишини битказиб чиқиб кетди. Икки қиз ёлгиз қолишди.

—Нима қилиб қўйдинг? – деди Асрора.

—Нима қилибман!

—Юр, баққа! Иш бор.

Дилдор, звенода бир гап бўпти, деб ўйлаб, индамай унинг олдига тушиб кўчага чиқди. Ёнгоқзорга етишганда Асрора нимчасини ечиб майсага ташлади–да, ёнбошлади.

—Ўтир!

Дилдор ўтирди.

Асрора ўзининг шўхлиги, оғзи ботирлиги билан бутун қишлоқда ном чиқарган эди. У хонаси келганда ҳеч кимни аямасди. Мажлисларда кимнинг камчилиги бўлса, шартта юзига айтаверарди. Ундан раис ҳам ҳайиқарди. Қизлар–ку зириллашарди. Асроранинг звеносида бирон қиз ишдан кеч қолмасди **(15)**. Қизлар Асрора, тур, деса туришарди, ўтир, деса ўтиришарди.

Бу шаддод қизнинг билмаган ҳунари, қилмаган иши йўқ эди. Раис баъзан: «Ўғил бола бўлиб тугилишингга бир баҳя қолган экан», деб кулиб қўярди.

У ёшлигида текканга тегиб, тегмаганга кесак отарди. Атлас кўйлагини қорамойга белаб тракторчининг орқасида эргашиб юрар, у тушликка чиққанда сўрамай тракторни ҳайдаб қоларди. Раиснинг шофёри сал кўзи шамғалат бўлса, машинасини ғизиллатиб ҳайдаб қоларди. Қишлоқ кўчаларини чангитиб, товуқларни қақалатиб яна жойига келтириб қўйиб, ғойиб бўларди.

Қиз болани ёмон гап билан сўкиб бўлмаса, уриб бўлмаса, шофёрлар ичида сўкиниб, мушт ўқталиб қўя қолишарди.

Унинг бунақа ишларини кўрганлар:

—Бу қиздан бир бало чиқади. Ўнта уғилнинг ўрнини босади, – дейишарди.

Асрора Низомжонлар билан бир синфда ўқиган. Улар бир–бирлари билан сенлашиб гаплашишарди. Унинг Низомжонга алоҳида яқинлиги бор эди.

Асрора Низомжоннинг энг яқин ўртоғи Каримжон деган болани яхши кўрарди. Каримжон – бўшбаёвгина, ўлгудек содда, бўшашган эди. Ҳатто қишлоқдагиларнинг ўзлари уни «қишлоқи» деб масхара қилишарди. Шу бўшашган қишлоқи болани ҳам Асрора одам қилди. Соч қўйдирди, галстук тақадиган қилди. Асрора унга кашта тикилган дастрўмоллар тикиб берди. Дазмолсиз кўйлак кийса, эгнидан ечиб олиб аясига билдирмай уйида дазмоллаб чиқиб қийдирарди.

Каримжон урушга кетгач, Асрора бирон ой телбанамо бўлиб юрди–ю, дарров ўзини ўнглаб олди. Низомжон билан дардлашадиган, келган хатларни бирга ўқийдиган бўлиб қолишди. Чунки Каримжон Асрора одамлар олдида хижолат бўлмасин, деб унга ёзган хатини ҳам Низомжонга жўнатар эди.

Дилдор Асроранинг ёнига ўтирди. Иккови анча вақтгача индамай қолишди.

—Гапир, – деди Дилдор. – Нима гапинг бор? Нимани чатоқ қилиб қўйибман.

Асрора унга ғазаб билан қаради:

—Аъзамжонга тегяпсанми?

—Ҳа **(16)**.

—Укасига ўптириб, акасига тегасанми?

Дилдор чўғдек қизариб кетди. Юзини ўгириб олди. Аммо чурқ этолмади.

—Гапирсанг–чи, нега ундай қилдинг?

Дилдор унга қарамай жавоб берди:

—Билмадим, билмадим...

—Низомнинг юзига қандоқ қарайсан?

Дилдор жавоб бермади.

—Ака–уканинг бир–биридан бегона бўлиб кетишини ўйладингми?

Дилдор бир сесканди–ю, гапиролмади.

—Бу гаплар Аъзамжоннинг қулоғига етиб қолса турмушинг заҳар бўлишини ҳам уйлаганмисан?

Дилдор бу тўғрида ўйлаб кўрмаган эди. Кўз олди қоронғилашиб кетди.|

Асрора нима қилишини билмай унинг тепасида икки қўлини белига тираб уришишга чоғланган хўроздек турарди.

—Ҳозир тўйни тўхтатасан. Тўхтатмасанг, қишлоқни бошимга кўтариб шовқин соламан, шармандангни чиқараман.

Унга жавдираб боққан Дилдорнинг кўзларидан дув–дув ёш оқарди. Унинг бу

ҳолини кўрган Асрора қаршисига чўккалади.

—Айт, нима бўлган?

—Тўй бўлмаса, шарманда бўламан. Бир ҳафта бўлди, бир ҳафта... Аъзамжонга текканман...

—Шарманда!

Низомжон қирга чиқиб кетган кунларда, Аъзамжон Дилдорнинг йўлини пойлайдиган бўлиб қолган эди. Қора қош, кўкракдор, хушбичим бу йигит Дилдорнинг ҳам ҳушини ўғирлаган эди. Айниқса, Аъзамжон ҳарбий формада жуда аломат кўринарди, Дилдор Аъзамжонни кўрди–ю, Низомжон кўзига бир ёш бола, гўдак бўлиб кўринди–қўйди.

Қоқ туш пайти эди. Дилдор даладан қайтаётиб йўлни яқин қилиш учун атайлаб тутзор оралаб келарди. Кела туриб тут тагидаги қоқ кесакка қонга ўхшаш бир нима томганини кўрди–да, тўхтади. Биронтаси чуғурчиқ отган бўлса, қони томгандир, деб ўйлади. Шу пайт тепадан кимнингдир йўталганини эшитиб юқорига қаради. Тут тепасида майкачан бўлиб олган Аъзамжон шотут еб турарди. У бир қўли билан шохга осилиб кафтида шотут узатди. Қиз уни ийманиб олди–ю, битта–битта оғзига сола бошлади **(17)**. Аъзамжон пеш терганини унга пеш узатаверди. Охири ўзини гуп этиб ерга отди. Унинг майкалари, билаклари шотут сачраганидан доғ бўлиб кетган эди. Аъзамжон Дилдорга яқин келиб илжайди. У шундай қулай учрашувни кўпдан ният қилиб юрарди. Мана бугун ниятига етди. Титраб–қақшаб қизнинг билагига қўл узатди. Қиз аввалига қаршилик кўрсатди. Кейин иккови бошлашиб кимсасиз тутзор оралаб кетишди. Ўша куни улар тутзордан кечга яқин чиқишди. Дилдорнинг қовоқлари қизарган, кўзлари бировга дадил қараёлмасди. Эртаси Аъзамжон яна унинг йўлини пойлади. Қилмиши учун ундан узр сўради. Дилдор йиғлади. Аъзамжон шу сир сирлигича қолишини, яқин орада тўй қилиб унга уйланишини айтиб, қизни тинчитди.

Асрора олисларга термилиб туриб алланималарни ўйларди. Асрора бир нарса тўғрисида фикр юритса дарров қарорга келарди–ю, шартта айтиб қўя қоларди. Дилдор қилган иш уни ҳам ўйлантириб қўйган, нима дейиши, нима қилишини билмасди. Охири у шундай деди:

—Шармандаликни бўйнингга олибсан. Ака билан укани бир–биридан жудо қилибсан.

Дилдор ўрнидан туришга турди–ю, кетолмай унга бақрайиб қараб қолди. Бирдан ҳўнграб йиғлаб юборди. Дилидаги гапларни ўпкаси тўлиб кетганидан айта олмасди. Асроранинг ўтли кўзларига боқиб туриб гапира кетди:

—Нима қилай, нима қил, дейсан? Аъзамжонни яхши кўриб қолдим. У фронтдан келган кундан бери телба бўлиб юрибман. Кўзимга ундан бошқа ҳеч нарса кўринмайди.

—Низом–чи? – деди Асрора.

Дилдор ерга қаради.

Асрора ўйлаб қараса, кўнгил иши нозик нарса экан. У Дилдорни нима деб айблайди? Иккови бир–бирини севибди. Аллақачон эр–хотин ҳам бўлиб олишибди. Икки орада Низомга қийин...

Асрора Дилдор билан хайрлашмай ўтларни раҳмсиз босиб ёнғоқзордан чиқиб кетди.

Шийпон олдида уни Низомжон кутиб ўтирарди. Асрорани кўриб бирон яхши гап топиб келди, деган ўй билан ўрнидан турди.

Асрора унинг юзига ҳам қарамай шийпонга чиқиб кетди **(18)**.

—Кўрдингми, гаплашдингми?

—Э, бор–э, – деди энсаси қотиб Асрора. – Оғзингдаги ошни олдириб қўйиб, обидийда қиласан–а. Отингни эртароқ қамчиласанг ўлармидинг! Кечикдинг!

Низомнинг боши эгилди.

—Йигит киши ҳам шунақа латта бўладими!

Низомжон бўшашиб, кета бошлади. Асрора уни тўхтатди.

—Қаёққа?

—Кетаман.

—Қаёққа кетасан? Қочяпсанми?

—Билмадим. Бу уйда, бу қишлоқда туролмайман.

—Қишлоқ сенга нима гуноҳ қилди?

Низомжон нима дейишини билмай эсанкиради.

Асрора қараб туриб раҳми келди. «Нима қилсам унинг кўнглини оларкинман?» деб тикилиб қолди.

—Менга қара, кетма. Қочган билан дардинг енгиллашмайди. Ўзингни ишга ур. Иш билан овунасан. Иш кимларни овутмаган.

Низомжон жавоб бермади. Бошини эгганича индамай сўқмоқдан кетди.

У нима қилишини билмай, яна довдираб гузарга келиб қолди. Кекса қайрағоч тагидаги кўримсизгина буфетга кирди. Бу ерда ҳам ҳеч ким йўқ. Буфетчи армани чол бир чеккада мудраб ўтирибди. У Низомжон кириши билан бошини кўтариб ҳайрон бўлиб қаради.

—Кел, ўғлон! Аканг юбордими? Тўй виносини алиб кетасанми?

Низомжон индамади. Шиша балондаги винодан стаканга қуя бошлади.

—Ичмоқчимисан?

—Ҳа, ичмоқчиман.

—Манатинг вор?

Низомжон ёнидан пул чиқариб столга ташлади–да, стакандаги винони симириб, чиқиб кетди.

У ичкилик деган нарсани ҳали оғзига олған бола эмас эди. Ичакларигача ловиллаб кетди. Бирпасда боши гувиллаб, кўнгли ғалати бўлди.

Кўринган кишига дардини айтгиси келаверди. Танишларини кўрса гандираклаб олдига борар, энди гап очиши билан оғзидан гупиллаб вино ҳиди келарди–да, учратган киши қўл силтаб кетиб қоларди **(19)**.

—Хеч ким дардимни эшитмайди. Ҳамма шунақа. Дамма ўзини ўйлайди.

Бирдан зардаси қайнаб, биров билан уришгиси келаверди. Ғайрати қўзғаб уйга қараб чопди. У бориб акасининг ёқасидан бўғиб олмоқчи, уни то қўли оғригунча дўппосламоқчи. Гандираклай–гандираклай уйга кириб борди–ю, супага етмай йиқилди.

Аъзамжон укасининг аҳволини кўриб даст кўтарди–да, айвонга олиб ётқизиб қўйди.

—Аҳмоқ. Сенга ким қўйибди ичишни! – Опасига таъна қилди. – Уни расво қилибсизлар. На гапга киради, на иш буюрсанг қилади. Талтайтириб юборибсизлар, опа!

Кўли хамир юқи Рисолат ошхонадан чиқиб айвонда ётган Низомжоннинг тепасига келди.

—Буни ҳеч ким талтайтиргани йўқ эди. Ўзи уч–тўрт кундан бери ғалатироқ бўлиб юрибди.

Низомжон нимадир демоқчи бўлди. Гапиролмай ғўлдиради. Ана шундан кейин у нима бўлганини билмайди. Кўзини очса, ой тепага келган экан. Узоқ–яқинда хўрозлар бир–бирини чақиришарди. Уйдагилар аллақачон донг қотиб ухлаб қолишган. Атроф жимжит. Низомжон ўрнидан туриб чойнакдан совуб қолган чойни шимирди. Айвоннинг лабида ўй ўйлаб кетди. Нима қилсин? Тақдирга тан бериб ўтиравер–синми? Эртага Дилдор шу ҳовлига келин бўлиб тушади. Бундан бу ёқ бир умр шу уйда акаси билан яшайди. Низомжон унинг юзига қандай қарайди?

Низомжон урнидан туриб супада ухлаб ётган акасининг тепасига келди. Хозир уйғотади, ҳаммасини айтади, тўйни тўхтатади.

Аммо акасини уйғотиш учун унинг елкасига қўл чўзганда журъатсизлик қилиб шаштидан қайтди. Акасига қараб туриб унга раҳми келгандек бўлди.

Тамом, кетиши керак. Қишлоқдан бош олиб кетиши керак.

У қоронғида тимирскиланиб кийим–бошларини йиғиштирди–да, кўча эшикни ланг очганча, катта йўл томон ўқдек учиб кетди. У югурарди. Дилига озор берган муҳаббат туйғуларини орқада қолдириб акасини, опасини, дадасини ташлаб қочарди.

Туғилиб ўсган қишлоқ, дилига биринчи муҳаббат учқунини ташлаган сой бўйлари қолиб кетди **(20)**.

III

Қирқ биринчи йилнинг қиши кирди.

Жанубий фронт қўшинлари шиддатли жанглардан кейин Ростов–Дон шаҳрини озод қилдилар. Партизан қиз Зоя Космодемьянскаяни фашистлар дорга осди. Бир варақ кепак қоғозда кечикиб чиқадиган республика газетаси Марғилонга икки кундан кейин келарди. Бирдан–бир янгиликни радио айтиб турибди. Комбинат дарвозаси олдида ҳар куни эрталаб соат саккиз яримда одамлар ғуж бўлиб симёғочдаги карнайга қулоқ солишади. Ҳамма ўз ўйи билан бўлиб, жимгина цехлага кириб кетади.

Низомжон шу ерда. Қиладиган иши пиллакашларнинг қозонига ўт қалаш. У неча марта фронтга интилди, бўлмади. Юрт ишида ҳам, шахсий ҳаётида ҳам унинг омади келмади. Уйи, жойи, иззат қиладиган қишлоғи бўла туриб бегона жойларда юрибди.

Узун қиш кечалари бошланди. Низомжон катта–кон печда қорамой аралаштирилган кўмир кукунининг ловиллаб ёнишига қараб жимгина ўтирибди. Ташқарида қор бўралайди.

Шу пайт фронтда нималар бўлаётган экан? Совуқ бўронларда окопда ётган тенгқурлари нималар қилишаётган экан? Каримжон нима қилаётган экан? Низомжон бўлса иссиққина ҳужрада, ланғиллаб ёнаётган печь олдида ўтирибди. Агар бармоқлари бутун бўлганда шундай қилиб ўтирармиди?

У шундай хаёлларга берилган онларда виждони қийналиб кетарди. Тақдирдан дод деб юборарди. Унинг устига деярли ҳар куни бирон ишчи аёл қора кийиниб келарди. Низомжон уларни кўриб турибди. Қорахат олган хотин бош эгиб жимгина дастгоҳи тепасига келар, кўз ёшини атрофдагилардан яшириб қабр устига энгашгандек бош кўтармай ишига уннаб кетар эди. Уруш, ғам одамларни бир–бирига ҳамдард қилиб қўйган эди. Бугун боласидан ё эридан қорахат олган хотинни овутган аёлнинг ўзи эртасига ўғлидан қорахат оларди. Ҳамма бир–биридан кўз ёшини яширарди.

Шу тариқа қиш ҳам яримлади. Низомжон кечаси цех бошлиғининг кабинетида, жилди тўзиб кетган диванда ётарди. Кечалари ухламай радио карнайга қулоқ тутиб, олис фронтда бўлаётган хабарларни эшитарди.

Мана, бугун Янги йил. Одамлар уруш насибаси **(21)**–ғарибгина дастурхон устида кўп умидлар ваъда қилган қирқ иккинчи йилни кутиб Москва радиосига қулоқ солмоқдалар.

Кишлоқдагилар нима қилишаётган экан? Улар ҳам ҳозир дастурхон атрофида Москвани эшитишаётганмикан? Низомжон ўтган дам олиш куни этик олгани Марғилон бозорига тушганда қариялар чойхонаси олдидан ўтиб кетаётган Адолатни учратган эди. Адолат Аъзамжоннинг яраси тузалиб, бундан бир ярим ой олдин яна фронтга кетганини айтган эди.

Радиода таниш дикторнинг овози тантанали янграмоқда эди:

«Қўшинларимиз Кавказ фронтида илгари силжиб бориб, қаттиқ жанглардан сўнг Феодосия шаҳрини ҳамда Керчь қалъасини ишғол қилдилар. Калуга немис босқинчиларидан тамомила тозаланди».

Низомжон тўнини апил–тапил кийиб цехга югурди. Тунги смена танаффусга чиққан, ҳамма бир–бирини Янги йил билан табриклаётган эди. Низомжон у ёқдан бу ёққа югуриб радиода эшитган гапларини айтар, уларни ўз қувончига шерик қилмоқчи бўлар эди.

Бу қувонч ҳам узоққа бормади. Дарвоза олдида пўстинга ўралиб ўтирган қоровул чол унга бир қоғоз тутқазди:

—Бир шофёр бериб кетди.

Бу ёзув унга таниш. Асрораниng дастхати. Низомжон хатни кўрди–ю, қувончми, аламми, билиб бўлмайдиган бир ҳис вужудини қамраб олди. Хатни ўқиркан, қўллари қалтираб, кўзлари бежо булиб кетди.

—Нима гап, тинчликми, болам?

Низомжон гапиролмади. Кўлидаги қоғозни ғижимлаб электр лампаси атрофида капалакдек айланаётган қор учқунларига тикилганча туриб қолди.

Чол ташвишланиб яна сўради:

—Гапирсанг–чи, тинчликми?

—Акам...

У гапиролмади. Томоғига бир нима тиқилди–ю, энтиктирди. Шу кўйи анча тургач, битта–битта босиб комбинат дарвозасидан чиқиб кетди.

Асрора Аъзамжоннинг ҳалок бўлгани ҳақида хабар келганини ёзган эди.

Низомжон урушда эри, ўғли ҳалок бўлган аёлларни кўрган. Уларга ич–ичидан куйинарди. Аммо бу **(22)** жудолик ўз бошига тушишини, тушган тақдирда қандоқ қилиб чидашини хаёлига келтирмаган экан. Мана энди акаси йўқ!..

Низомжон қандай қилиб тонг оттирганини билмади. Низомжон цех бошлиғидан ижозат олиб Олтиариқ йўлига чиқди–ю, ўткинчи машинага қўл кўтарди.

У Чортеракка кун ёйилганда кириб борди. Томтошларни қор босиб ётибди. Изғирин кўз очирмайди. Анҳор бўйидаги мажнунтол бутунлай қорга кўмилиб кетган. Кўприк устидаги қайрағоч новдаларини булдуруқ ўраб, танасигача оппоқ қилиб қўйган. Аммо Низомжон бу совуқ, нохуш манзарага парво қилмасди. У уйга, жигарининг мотамига шошарди.

Йўлда одам учрамасди. У маҳалла кўчасига бурилгандагина ора–чора одамлар йўлиқа бошлади. Улар кўпдан бери кўринмай кетган Низомжонга совуққина қараб қолишарди. Баъзиларининг кўзида ачинишми, раҳмдилликми, аллақандай ифода бор эди.

Унинг қадами тезлашди. Муюлишда уйнинг бир тавақали эшиги кўринди.

Аммо у остонага келганда ерни босиб ётган қор устида саноқсиз оёқ излари борлигини сезмаган эди. Ўқдек отилиб ҳовлига кирди. Кирди–ю, ошхона олдида бели боғлиқ опасига кўзи тушди.

—Вой, акангдан айрилиб қолдик! Жигаримдан айрилиб қолдик!

Рисолат югура келиб уни бағрига босди–ю, тўлиб–тўлиб йиглади. Ичкаридан букчайиб қолган дадаси Иноят оқсоқол чиқди, У Низомжонга совуқ бир назар ташлаб, жойидан қимирламай тураверди.

—Каёқларда тентиб юрибсан? Арслонимдан жудо бўлдим.

Низомжон ҳам карахт бўлиб қолгандек жойидан қимирламасди.

—Акангдан ажралдик. Олис юртда, бегона тупроқда қолди. Ўз қўлинг билан жигарингни қабрга қўймадинг. Бу кунлар дилингга армон бўлиб қолади.

Рисолат унинг елкасидан қўлини олиб дадасига қаради.

—Нима қиласиз, дада, боланинг юрагини эзиб. Ҳар қанча гап бўлса, мана келди. Бафуржа гаплашасиз.

Ниҳоят, оқсоқол бир сўз демай ичкарига кириб **(23)** кетди. Сал ўтмай уйдан қорининг қуръон тиловат қилгани эшитилди.

Низомжон ҳамма нарсани унутди. Худди шу соат, худди шу дақиқадан бошлаб, ўзининг болалиги тамом бўлганини, бирдан катта бўлиб қолганини сезмасди.

Орқа томондан оёқ товушини эшитиб Низомжон беихтиёр ўгирилди.

Остонада сочини ёзиб, белини боғлаган Дилдор турарди. Унинг қовоқлари шишган, уйқусизликдан бўлса керак, ранги оппоқ оқариб кетган эди.

Низомжон беихтиёр орқасига тисарилиб унга йўл берди. Дилдор бошини эгиб гуноҳкорона бир вазиятда ёнидан ўтиб кетди.

Қорининг овози тинди. Уйдан кишиларнинг йўталиши эшитилди. Низомжон ичкарига кирди. Деразалари қиров бойлаганидан қоронғи бўлиб қолган хонада тўртта чол ғўнғир–ғўнғир гаплашмоқда эдилар. Иноят оқсоқол пойгаҳда чой қуйиб ўтирибди. Низомжон кириши билан чоллар ўринларидан қўзғалиб қўйишди. Қурсиси олиб ташланган сандал чўғига қўлини товлаб ўтирган чол Низомжоннинг дадасини юпатарди:

—Энди, қандоқ қилайлик, Иноят. Пешанага шундоқ битилгандан кейин иложимиз қанча? Уч–тўрт ойгина бўлса ҳам дийдорига тўйдириб кетди. Тўйини кўриб қолдингиз. Биз шўринг қурғурларнинг олло таоло олдида шунча гуноҳимиз бор эканмики, доғи ҳасратда ётибмиз. Болагинамни кўрмадим. Болаларимизнинг қабри қайда, жасади қайда, бир оллонинг узи билади. Шу бир парча қоғозга қараб аза очиб ўтирибмиз. Эҳ–ҳе, сиз билан мендақалардан қанчаси қон–қора қақшаб ўтирибди.

Чолнинг юзлари бужмайиб, серажин бетлари кичкина бўлиб кетди. Низомжон чолнинг ўғли ҳалок бўлганидан бехабар эди. Низомжон уни яхши танирди. Урушдан олдин МТСда грузовик ҳайдарди. Жуда чиройли йигит эди. У кирган уй тўлиб кетарди. Самоварда у ўтирган сўрига одам ёпириларди. У билмайдиган Афанди латифаси йўқ эди. Кўчада биронта танишни учратиб қолса, машинани тўхтатиб: «Битта янгисини топиб қўйдим, айтиб бераман», деб латифа айтиб кулдириб ўтиб кетарди. Ашулани ҳам яхши айтарди, овози ширали эди. Шундай қувноқ, шундай кўркам йигит ҳам ҳалок бўлибди **(24)**.

Чоллар фотиҳа ўқиб ўринларидан туришди. Низомжон дадаси билан уларни остонагача кузатиб чикди. Қайтиб дадаси уни уйга бошлаб кирди–ю, ўтқизиб тергов қила кетди.

—Қаёқда юрибсан, аҳмоқ? Сенга нима гуноҳ қилган эдик? Қани, айт?

Низом энгашиб тек ўтираверди. Чол бошини сарак–сарак қилиб, унинг жавобини кутарди. Ўғлидан жавоб бўлмагач, яна ўзи гап бошлади:

—Хўш, шунча тентиб юриб нима орттирдинг? Уст–бошингнинг исқиртлигидан нима орттирганингни кўриб турибман. Қариганимда қўлтиғимга кирарсан, рўзғоримнинг бир чеккасидан кўтаришарсан, деган эдим. Э, эсиз, эсиз берган тузим. Сен тенгилар пул топиб рўзғор тебратяпти, бола–чақа боқяпти. Қани, айт, энди нима қилмоқчисан?

Шу пайт опаси дастурхон йиққани кирди. Ота–бола ўртасида ўтаётган гапнинг маъносига тушуниб, у ҳам ўтирди.

—Опагинанг айлансин. Биттангнинг доғи ҳасратинг ҳам етар. Нимадан, кимдан дилинг оғриганини билмайман. Аканг дадам бечоранинг белини букиб кетди. Энди сен куйдирма. Эс–ҳушингни йиғ. Ёнига кир. Бу уруш ўлгур ҳаммаёқни қийратяпти. Дадамнинг ҳам беш кунлиги борми, йўқми, ёнида бўл. Акангнинг азаси деб бор буд–шуддан айрилдик. Ётиб еганга тор ҳам чидамайди. Узимизнинг колхозда ишла. Дилдор – келин аянг, оғироёқли. Ишга ярамай қолган. Эртами–индин кўзи ёриса бир–икки йил қолхоз ишини қилолмайди. Дадам ўзингга маълум. Мендан умид қилманглар, болаларимни ўзим эплаб, қўлларингга қарамай турганимга шукур қилинглар. Жон ука, шу ерда қол. Хозир бировдаи гина қиладиган пайт эмас. Яхши гапдан бошқа ёрдамим йўқ.

Низомжон опасининг гапларини чин юракдан эшитиб ўтирарди. Тўғри, қолиб шу ерда ишлаши керак. Рўзғорни ўзи қўлга олиши керак.

Бироқ, бироқ Дилдор яшаётган уйда туришни у ўзини–ўзи ҳақоратлаш деб биларди.

Дилдорга ҳам у билан бир жойда туриш осон бўлармикан?

Қанчалик қийин бўлмасин, Низомжон қишлоқда қолишга, кексайиб қолган дадасига тиргак бўлишга аҳд қилиб қўйди.

—Хўп. Қоламан, опа **(25)**.

IV

Низомжон Марғилонга тушиб, уйдаги аҳволни тушунтириб, ишдан бўшаб келди. Отаси Иноят оқсоқол яна тирикчиликнинг пайига тушиб, эртадан–кечгача қўлига омбур, сим олиб супурги бойлади. Эшакка ортиб ўзи пиёда қор кечиб Марғилонга қатнади. Рисолат ҳамон таъзиянинг расм–русмларини тўла–тўкис қиламан, деб рўзғорда борини барбод бермоқда. «Шундай укам тупроқда ётаверадими, ҳеч бўлмаса ўз топгани ўзининг маъракасига ярасин», деб Дилдорнинг бисотидаги борини битталаб бозорга чиқаряпти. Иноят оқсоқол ёшлигидан бир гапини икки қилмаган қизини бунақа харжлардан тиёлмасди. Оила измини бутўнлай унинг қўлига топшириб қўйган эди.

Низомжон Каримдан келган хатни Асрорага олиб борган эди. У билан анча гаплашиб, тушга яқин табиати равшан тортиб уйга келди:

—Дунёда нима гаплар бор, болам? – деб қолди отаси.

Низомжон энтика–энтика гап бошлади:

—Ўтган куни ғарбий фронтдаги қўшинларимиз пойтахт яқинидаги Можайск деган шаҳарни озод қилишган эди. Энди Москва области душмандан бутунлай тозаланибди.

Чол бу гапдан оғзини очганича анграйиб қолди.

—Шу билан уруш тамом бўладими?

—Йўқ, дада. Немис ҳали бизнинг еримизда.

Чолнинг юзлари яна бурушиб кетди. У соқолининг учини бармоғига ўраганича тиззасига тикилиб қолди.

Рисолат Низомжаннинг олдига бир коса мастава келтириб қўйиб, айвон устунига суянганича унинг хўриллатиб овқат ичишига қараб турарди. Оқсоқол ҳассасини дўқиллаттиб кўчага чиқиб кетгандан кейин кўрпачага ўтириб, укасига тикилди.

—Низамжон, менга қара, укажон, – деди у журъатсизлик билан – жигар жигарга ёмонлик раво кўрмайди–а?

Низомжон унинг нима демоқчилигини билолмай ҳайрон бўлди. Елкасини қисди.

—Йўқ, аввал шуни менга айт. Жигарнинг жигарга ёмонлик раво кўрганини эшитганмисан?

Низомжон бош чайқади **(26)**.

—Балли, ука. Мен опангман–а? Мен ҳам сенга ёмонлик қилмоқчимасман, дадам ҳам шундоқ. Кўп ўйладик. Ўйлаб–ўйлаб бир қарорга келдик. Энди гап сенда қолди. Йўқ десанг, илло–билло юз кўрмас бўлиб кетамиз.

Низомжон опасининг феълини яхши билади. У тутган жойидан кесадиган хотинлардан. Унинг дастидан поччаси дод дерди. Қилдан қийиқ толиб, жанжал чиқарарди. Шу феълидан икки марта қўйди–чиқди бўлиб, уйга кўчини ортиб келган, беш боласини кўзи қиймаган поччаси ялиниб–ёлвориб яна кўчириб олиб кетган эди.

Албатта, у Дилдорга ҳам кўп кўргиликдарни солган бўлиши керак. У Дилдор кўчага чиқдими, дарров уйга кириб қутисини ковлаб нимаси бор, нимаси йўқлигини билиб оларди. Унга қайнагачилик қилиб иш буюрар, қилган ишидан албатта хато топиб, койир эди.

Низомжон опасининг гапни узоқдан бошлаб, даромад қилаётганидан бирон кўнгилсиз гап борлигини билиб, юраги шув этиб кетди. Агар шунчаки гап бўлганда у бобиллаб гапириб ташларди. Йўқ, у ялинганга ўхшаб, шартини аввал ўртага ташлаб гап бошлаяпти. Нима гап экан?

Опаси гапдан олдин жиндек кўз ёши қилиб ҳам олди.

—Азъамжонгинам қандоқ йигит бўлган эди, қандоқ йигит бўлган эди–я. Қарчиғайдек укамдан айрилиб ўтирибман. Менга осон тутма, ука. Сен ҳали ёшсан, биттагина болага ота бўлгин, жудоликнинг қанақа бўлишини биласан. У кетди. Ундан нима қолди? Худди дунёга келмагандек кетди. Суқсурдеккина хотини қолди. Эртами–индин Дилдор албатта кетади. Бисот–бағални шипириб, уйни шипшийдам қилиб кетади. Ёш умрини беваликда хазон қилармиди? Укамдан ҳомиласи бор. Бола дунёга келса кимларнинг қўлига қарайди?

Унинг гаплари Низомжоннинг жигар–бағрини эзиб юборди. Бошини эгганча пиқ–пиқ йиғларди у.

—Ойдеккина жувон қўлдан чиқиб кетмаса, дейман. Укагинамнинг боласи бировларнинг эшигида хор бўлмаса, дейман.

Низомжон опасининг гапларидан, Дилдорни кетқизма, шу уйда тураверсин, деган маъно англаб:

—Шу уй уники, даъвом йўқ, – деди **(27)**.

—Йўқ, бошқа гап айтмоқчиман. Шариатда шарм йўқ. Дилдор қўлимиздан чиқиб кетмасин, дейман. Акангнинг боласига ота бўлиб, пешанасини силасанг дейман. Шариат бунга йўл беради. Дадам уламолар билан гаплашиб китоб кўриб келди.

Низомжоннинг танасига электр токи ургандек вужуди зирқираб кетди. Опаси нима деяпти? Акангнинг хотинига – келин аянгга уйлан, деяпти! Бу қандай гап! Бу гапни биров эшитса нима дейди? Унинг, юрт урушда жон олиб, жон бераётган пайтларида бирон хизмати билан шу курашга ҳисса қўшолмай, майда ишлар билан уриниб юргани етмагандек, энди акасининг хотинига уйланиши қолганмиди? Наҳотки, унда виждон бўлмаса, наҳотки, иззат–нафс деган нарса бўлмаса! У опасининг, дадасининг гапига кириб шу ишга рози бўлса, бир умр виждон азобида қолиб кетмайдими? Қандай яшайди?

Одамларнинг кўзига қандай қарайди? Эрта–индин уруш ҳам тугаб қолади. Омон қолганлар қайтиб келишади. Шунда улар: «Сен нима қилдинг?», деб сўрашса, нима деб жавоб беради? «Келин аямга уйланиб, бурчак–бурчакда тирикчилик қилиб юрдим», дейдими? Ҳеч ким сўрамаса ҳам, Карим сўрайди.

Наҳотки, опаси Дилдорга шунчалик меҳрибончилик қилаётган бўлса? Наҳотки, акасининг ҳали туғилмаган боласига шунча меҳрибонлик қилса? Йўқ, унинг дарди бошқа. Низомжон опасининг дардини билади.

Дилдор кексайиб қолган Юнусали отанинг ёлғиз боласи. Ота қизини тўкис–тугал мол билан узатган. Унинг устига дардчил чолнинг беш кунлиги борми, йўқми? Оқ тунука томли ичкари–ташқарили ҳовлига Дилдордан бошқа меросхўр йўқ. Опаси ана шуларни ўйлаб, уни укасига раво кўряпти.

Наҳотки, Дилдор бу гапларга рози бўлган бўлса?

Низомжоннинг сукутга кетганини опаси ризо аломати деб ўйлади–да, унинг елкасига қоқиб гапирди:

—Хўп дейишингни билардим. Энди гап шу. Дилдорнинг кўнглини ол. Уни бундан бу ёқ келин ая, деб чақирма...

Низомжон шердек бўкириб ўрнидан туриб кетди. У қалт–қалт титрар, кўзлари қинидан чиқай деб опасига ўқрайиб қарар эди **(28)**.

—Мени ким деб ўйлаяпсиз? Шу гапни нима деб гапирдингиз? Одамгарчиликдан чиққан, деб ўйлаяпсизми? Виждонсиз, деб ўйлаяпсизми? Ўзимни осиб қўйсам қутуламанми?! Ўзимни чавақлаб ташласам қутуламанми?

Унинг бўғиқ, аламли бақиришидан йўлакда турган дадаси ҳассасиз, энгашганича ариқ лабига келди.

—Нима гап? Нимага бақиряпсан, аҳмоқ?

Унинг важоҳатидан қўрқиб кетган опаси қочиб дадасининг орқасига яширинди.

—Мусулмонман дейсиз, дада. Шуми мусулмонлик?!

—Бақирма! Битта–яримта эшитиб колса нима дейди?

—Акам гўрида тик турмайдими? Ҳеч бўлмаса арвоҳ хотира қилинг!

—Арвоҳ хотираси деб шу ишни қиляпмиз. Раҳматлик акангнинг биргина ёдгори ёт–бегоналар қўлида хор–зор бўлса, майлими?

—Бу замонда ҳеч ким хор бўлмайди, зор бўлмайди.

Шу пайт чорбоғдан эчки етаклаб Дилдор кириб келди. У ота–бола ўртасида нима гап бўлаётганини билолмай эшик олдида тўхтаб қолди. У, Низомжоннинг шунча вақт йўқ бўлиб кетганига чол уни энди қийин–қистоққа оляпти, деб ўйлади. Иноят оқсоқол унга ёмон ўқрайди.

—Болам, сен ишингга қарайвер. Бу ўзаро гап.

Дилдор эчкини беҳига боғлаб, яна чорбоққа юра бошлаган эди, чол унга ўдағайлаб берди:

—Ҳой, эчки беҳининг пўстлоғини шилиб ташлайди–ку!

Дилдор чурқ этмай, эчкини ечиб кўчага олиб чиқиб кетди.

—Бола, шуни яхши билиб қўйки, менинг айтганимни қиласан.

Низомжон шу ёшга кириб дадасининг гапини икки қилган бола эмасди. Ҳаммавақт нима деса бош эгиб, хўп, деб келган. Иноят оқсоқол болаларини аямасди. Уларни бирон марта илиқ–иссиқ гап айтиб эркалатмаган. Акаси Аъзамжон гожроқ эди. У дадасининг гапига хўп дерди–ю, кейин ўзи билганча иш тутиб кетаверарди. Низомжон унақа эмас, соддалигидан, тўғрилигидан дадасига чап беролмасди. Мана, у умрида биринчи марта ота юзига тик қараяпти **(29)**.

Унинг ёмон қарашидан Рисолат безовталаниб қолди. Бирон кори ҳол бўлмасин, деб ота–бола ўртасига кирди.

—Ҳой бола жинни бўлма. Хўп, де!

—Йўқ! – у дадасига юзланди. – Дада, уялмайсизми, андиша қилмайсизми? Акамнинг тупроғи ҳали совимай туриб–а?

—Дадангга шунақа дейсанми, ярамас!

Чол унга ўдагайлаб яқин келди.

—Хўп, десанг, деганинг, бўлмаса...

Юрагининг аллақаерида бир нима узилиб кетгандек Низомжон энтикди. Кўзлари тиниб, олам қоп–қора зимистонга айлангандек бўлди. Икки тиззасида дармон қолмай оғир калтаклардан шалайим бўлиб йиқилиб, ўрнидан турганга ўхшарди. Дадаси нима қилмоқчи, оқ қилса–я?! Унда дунёда кими қолади? Нимаси қолади? Энди унинг одам бўлиб яшашидан нима маъно чиқади? Низомжон кўзларнни жавдиратиб дадасига қаради.

—Дадажон, ўйлаб кўрсангиз–чи? Ўз болангизга шу кунни раво кўрасизми? Бунақада мени тириклайин кўмасиз–ку. Акамнинг ўрнига мен ўлиб кетсам бўлмасмиди!

—Кошки эди...

Низомжон ҳўнграб йиғлаб юборди.

—Жон дада. ниятингиздан қайтинг. Бари бир мен бунга кўнмайман.

—Шунақами?

—Дурустроқ уйлаб кўринг...

—Шунақами?

Низомжон изтироб билан қичкирди:

—Ҳа!

—Оқ қилдим, сени! Сендақа болам йўқ! Оқпадарсан! Йўқол бу уйдан!

У, бир муддат дадасининг ўт чақнаётган кўзларига маъюс боқиб турди–да, битта–битта босиб йўлак томонга юрди. У бирдан тўхтаб орқасига ўгирилди. Ёш тўла кўзлари билан туғилган уйига, ховлига, болалик йилларида эмаклаб бориб сув ичган ариққа, чумчуқ боласини оламан деб тирмашиб чиққан кекса ўрик шохларига, варрак учирган том бўғотларига тикилганича туриб қолди. Оғилхона олдида занжирланган Олапар унга қараб думини ликиллатар эди. Низомжон бориб унинг бўйнидан қучоқлаб, бошларини, қулоқларини эзғилади. Зийрак ит бир нима сезган–**(30)**дек, Низомжоннинг эзғилашларига туриб берди. Низомжон унинг бўйнидаги занжирини ечиб юборганда ҳам, жойидан қимирламай маъюс қараб ётаверди.

Низомжон уйга кириб онасининг рамкага солинган суратини олиб чиқди–да, кўкрагига босганича ҳеч қаёққа қарамай кўчага югурди.

У қайрағоч тагига етганда девор рахнасидан ошган бўлса керак нимчалари, тирсаклари тупроқ бўлиб кетган Дилдорнинг йўл ўртасида турганини кўрди:

—Нима бўлди?

Низомжон унга ёмон қаради.

—Айт, нима бўлди?

—Хонадонимизга кулфат олиб келдинг, шумқадам!

Низомжон йўлини тўсиб турган Дилдорнинг юзига қарамай ўтиб кетди. У алам билан йиғлаб қолган Дилдорга қайрилиб қарамади. Шамолдек елиб бораркан, қулоғида ҳамон «оқпадар», «оқпадар», «оқпадар» сўзи такрорланарди.

У маҳалла кўчасидан чиқиб дала йўлига ўтиши билан қадами секинлашди. Ичидан келган кучли хўрсиниш томоғини куйдирди. Бир нима шитирлагандек бўлди. Ўгирилиб қараса, орқасида бошини эгиб Олапар эргашиб келяпти. У яна унинг бўйнидан қучди.

—Сен қол, сен қол. Сен оқпадар эмассан. Қол! Қол!

Ит унинг гапларига тушунмади. Яна эргашаверди. Низомжон ердан кесак олиб унга отди. Тегмади. Ит яна эргашди. Охири у каттакон тошни олди–ю, кучининг борича унга улоқтирди. Ит ангиллаб орқага қайтди–да, нарироқ бориб ўтириб олди. Низомжон кўздан йўқолгунча орқасидан маъюс тикилганча қолди.

Қишлоқдан узоқлаб кетган Низомжон қўйнидан она суратини олиб тикилди–да, ҳасрат–надомат билан ингради.

—Ая, аяжон **(31)**!..

ИККИНЧИ БЎЛИМ

I

Ердан қор кетган бўлса ҳам, кўлмак сувларнинг бети эрталабга яқин пиёз пўстидек муз бойларди.

Баҳор баҳор экан. Олисда ўт ёнишига қарамай, шаҳарлар вайрон бўлишига, одамлар ўққа учишига қарамай бари бир баҳор одамлар кўнглига аллақандай илиқлик олиб кирарди.

Ҳар якшанба тўн кийиб, этигини мойлатиб Марғилонга тушадиган қишлоқ йигитлари энди олисда – урушда.

Бу томонларга эндигина расм бўлган баланд пошнали туфлилар сандиққа тушган. Кийганда кўзни оладиган қичиқатлас энди қизларнинг кўнглига сиғмайди. Хамманинг кўзи фронт йўлида.

Зириллама гузаридаги катта қайрағоч шохига илинган радиокарнай тагига кунига тўрт маҳал одам йиғилади. Одамлар жим. Ҳар ким сукут ичида фронт йўлларидан, вайрон бўлган қишлоқлардан, олинган шаҳарлардан ўз боласини, акасини, укасини қидиради. Шундай сукут билан яна тарқаб кетади.

Мана, тағин баҳор келди. Ҳувиллаб қолган дарахт шохларига қушлар чўп ташиб ин қура бошладилар. Зириллама гузари ҳам секин–секин гавжум бўла бошлади. Баҳор одамларни уйдан етаклаб чиққан, офтоб зах уйларнинг деразасидан мўралаб қишдан қолган рутубатни ҳайдамоқда.

Деворлари нураб қолган ҳовлининг кунгай томонидаги айвонда кексагина бир хотин камзулига тугма қадаб ўтирибди. Офтоб қиздирган қора кўрпачада ҳурпайиб ётган мушук унинг қатим тортаётган қўлларига қараб хуриллайди, ғалтак ипни олиб қочишга пайт пойлайди.

—Қўй, Мош, бу сенга ўйинчоқ эмас. Йўқотиб қўйсанг, кейин ипни қаёқдан топаман?

Мушук унинг гапларига тушунгандек, яна хуриллайди.

—Сен ўлгур гапга тушунармидинг, сенга ўйин бўлса.

Хотин ишини битказиб ўрнидан турди. Устун олдига келиб бўй чўзиб кўча томонга қаради. Кўчадан гупчагига мой тегмаган арава ғичиллаб ўтаётган эди **(32)**. Эгарда ўтирган киши букчайиб ниманидир минғйллаб хиргойи қилади. Арава эшик олдига келиб тўхтади. Эгардаги киши арава шотисига оёқ тираб девордан қараб қичқирди:

—Ҳо, Жаннат хола, уйдамисиз?

—Кираверинг, Умматали, кираверинг.

Умматали гуп этиб ўзини ерга ташлади–да, ҳовлига кирди.

—Раис юборди, – деди у, у ёқ–бу ёққа аланглаб.

—Аравангизни деворга тўғриланг. Ана, олиб кетаверинг! – Жаннат хола девор тагидаги буғи чиқиб турган гўнг уюмини кўрсатди.

Умматали ташқарига чиқиб аравани тўғрилади–да, қайтиб кириб паншаха билан рахнадан ошириб аравага гўнг ота бошлади. Хотин унга разм солиб туриб ичи эзилиб кетди. Кандоқ юрарди–я! Қишлоқда уни каттадан–кичик «Умматли паратка» дерди. Кийган кийимига гард юқмасди. Чий бахмал нимчасининг кўкрак чўнтагидан соат занжири осилиб турарди. Энди букчайиб қопти. Кийимлари ҳам бир ҳолатда. Азизхони урушга кетди–ю, шў кўйга тушди.

Жаннат хола айвон лабига ўтириб унга тикиларкан, кўнгли алланечук бўлиб кетди. Урнидан туриб олдига келди.

—Азизхондан хат борми, ўргулай?

Умматали паншаха дастасига бағрини бериб анча туриб қолди, унга қарамай, бир хўрсиниб олди–да, деди:

—Анча бўлди келмаганига.

Жаннат хола негадир бош қимирлатди.

—Меникидан ҳам хат йўқ. Кандоқ қиламиз, ўргулай.

—Икромжондан–чи? – деди Умматали ерга қараб.

—Яқинда хат келган эди. Тинчман, дебдилар.

—Хайрият.

Умматали бошқа гап сўрамади. Ишини битказиб эгарга минди–ю, хайр ҳам демай жўнаб қолди.

Ҳовли жимжит. Мушук ҳамон хуриллайди. Кампир айвонда кафтини иягига тираганича ўтирибди.

Боласи турмай–турмай, якка–ёлғиз арзандаси Турсунбойни шамолни ҳам раво кўрмай авайлаб боқиб катта қилди. Кечалари ухламай, шу ёлғизимнинг умрини узун қил, деб худога нола қилиб чиқарди. Ҳозир қаерларда юрган экан? Дийдорини бир кўриб **(33)**, Турсунбойнинг алпдек қоматини бағрига бир босиб ўлса армони қолмасди.

Кампирнинг дилида, тилида кечаю кундуз шу гап.

Аммо Туреунбойдан хат ҳам, хабар ҳам келмади. Дадаси ҳар хатида: «Турсун қалай, армияга чақирилмадими? Касал–пасал бўлгани йўқми, нега хат ёзмайди?» деб сўради.

Ота унинг армияга кетганидан бехабар эди.

Турсунбой кетаётган куни онасига қараб турганда кўзларида ёш йилтиргандек бўлган эди. Жаннат хола ҳалигача билмайди – ўшанда ўғли йиғлаганмиди ё пешанасидан томган тер йилтираб шунақа кўринганмиди?

Она кўзи олдида ўғлининг қоп–қора қошлари, чақнаган кўзлари қолди. Йигирма бир йил атрофида парвона бўлиб, айланиб–ўргилиб боққан боласини уруш бағридан юлиб олди. Ҳозир у қаёқларда юрган экан? Очмикан, тўқмикан? Лекин она кўнглига таскин берарди: «Болам юрт ишига яраб қолди. Кўпга келган тўй экан, қандоқ қилай, қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади, ишқилиб, ёлғизим соғ–омон келсин!»

Жаннат хола ўрнидаи турди–да, битта–битта босиб кўча эшигидан ташқарига қаради.

Дала офтобда яшнарди. Кимдир тўқ–тўқ теша уриб ишкомга поя кесяпти. Катта ернинг охиридаги тош йўлдан юк машинаси гуриллаб ўтиб кетди. Кампир автомобиль овозини эшитмаганига ҳам анча бўлиб қолган эди. Бу товуш негадир унга урушдан аввалги пайтни эслатди. У Турсунбой билан шунақа машинада Марғилонга тушган эди. Эри Икромжон Москвадан келаётганда она–бола уни ўша ерда кутиб олишган.

Кампир кўчага чиқди–ю, беихтиёр гузарга қараб юра бошлади.

Бугун негадир Зириллама жуда гавжум. Идора олдида қора машина турибди. Каллакланган толларга саккиз чоғли от бойланган. Кампир ҳайрон бўлиб самовар сўрисига ўтирди. Чойхўрлардан бири:

—Ота анча озиб қопти–я, – деди.

—Йўлдошвойга ҳам осон тутиб бўлмайди, – деди унга бир мўйсафид. – Бошида юртнинг ташвиши, уйқусининг мазаси йўқдир. Ўзимиз мисол, кичкинагина рўзғор деб не кунларни кўряпмиз.

Кампир уларнинг гапидан Зирилламага Йўлдош Охунбобоев келганини билди. У Охунбобоевни яхши **(34)** танирди. Акаси билан бирга катта бўлишган. Икромжон билан бўлса яқин оғайни эди. У ҳар гал Марғилон келганида албатта Икромжонни суриштириб, ўзи Зирилламага келолмаса, албатта олдириб кетиб, бирпас чақчақлашиб, Андижонга ўтиб кетар эди. Зирилламага келган пайтларида Икромжонни чақиртириб ўтирмай, ўзи тўппа–тўғри эшикни очиб кириб келаверарди. Ўтган йили Жаннат холанинг акаси Содиқжон вафот қилди. Йўлдош ота эшитганмикан?

Идорадан Охунбобоев билан Райимберди тоға чиқди. Уларга эргашган раислар сал орқароқда қолишди. Ота Тоғани қўлтиқлаб олиб чойхона томонга юра бошлади. Улар қандайдир зарур гапни қизишиб сўзлашарди. Охунбобоев нимадандир жаҳли чиққандек, Тоғага қаттиқ–қаттиқ гапирарди.

Улар сўрига яқинлашаркан, ҳамма ўрнидан турди. Бирдан отанинг кўзи Жаннат холага тушди.

—Ия, ия, синглим, тинчмисан?.. Эшитдим. Икром фронтда экан. Хат борми? Эркатой қалай, яхши юрибдими?

Устма–уст савол берганидан Жаннат хола нима деб жавоб беришни билмасди.

—Турсунбойингиз ҳам кетди.

—Битта ўзинг қолибсан–да? Содиқ ҳам қазо қилибди... – Охунбобоевнинг кулиб турган юзи бирдан жиддий бўлиб қолди. Икки қошининг ўртасига тугунчак тушди. Кўзлари бир нуқтага тикилганича индамай туриб қолди. Кейин дард–алам билан сўрига келиб ўтирди. – Кўпни кўрган киши эди. Яхши одам эди.

Бошқа гап айтмади. Узатилган пиёлани олиб индамай ўтираверди.

Ким билади, у Содиқжон билан ўтказган йигитлик йилларини эслаётибдими, йўқотган азиз оғайниси учун ичидан йиғлаяптими. У шу кўйи анча жим ўтиргандан кейин совиб қолган чойни ҳўплаб, Жаннат холага қаради:

—Якка қолганинг ёмон бўлибди. Улар келгунча Тошкентга олиб кетайми? Бизникида тура турасан.

Жаннат хола бош тебратди.

Охунбобоев ўрнидан қўзғалди.

—Майли, ўзинг биласан. Райим, хабар олиб тур. Зориқтириб қўйма. Икром келганда уятли қилма бизни. Менга гапинг йўқми, синглим?

—Йўқ. Сизни кўриб акамни кўргандек бўлдим **(35)**.

Йўлдош ота ўтирганлар билан ҳазиллашиб ўтиб кетди. Улар негадир шаҳар томонга эмас, далага қараб кетишди.

Жаннат хола ўрнидан турди. Яна уйга қараб йўл олди. У энди негадир ўзини сира ёлғиз қолганга ўхшатмасди. Бу ерда кимидир борга, кимнингдир нафаси димоғига тегиб турганга ўхшайверди. Хаёлидан ёмон ўйлар нари кетди.

Ҳувиллаб қолган уйда ёлғиз яшаш қийин. Ҳовли ютаман дейди. Аммо Жаннат хола ёлғизликка кўникиб қолганди.

Кеч кирди. Чироқ ёқиб айвонда яна кундаги ўтириши бошланди. У ёлғиз эмас. Хаёлида эри билан, арзанда боласи Турсунбой билан худди тўғрима–тўғри ўтиргандек гаплашарди.

Ой чиқди. Яланғоч новдалар орасидан ўтгунча бети тимдалангандек ҳориб–чарчаб терак учига чиқиб олдида, қимирламай туриб қолди.

Қўшни ҳовлида хўроз қичқирди. Қаердадир ит улиди. Кимнингдир боласи биғиллаб йиғлади.

Бирдан эшик тагида ит вовиллади. У гўё уйга кириб қолган нотаниш кишини таламоқчидек жон–жаҳди билан вовилларди. Жаннат хола чўчиб кетди. Яна эшик томонга қулоқ солди. Эшик ҳалқасини кимдир қоқарди.

—Ким? – деди Жаннат хола безовталаниб.

—Мен, мен, Жаннат. Оч!

Бу эри Икромжоннинг товуши эди.

Жаннат хола қандай қилиб эшик олдига борганини билмайди, зулфинни тополмай довдиради.

—Очсанг–чи, нима бўлди?

—Ҳозир, ҳозир.

Жаннат хола титраб–қақшаб аранг зулфинни топдида, эшикни ланг очиб юборди.

Ёғоч оёқли Икромжоннинг боши ва елкаларини ой ёритиб турарди.

II

Эрталаб Райимберди тоға келди.

У Икромжоннинг бир оёғи йўқлигини кўриб, юраги жиз этиб кетди. Аммо буни унга сездирмади. Қучоқ очиб кўришаркан: «Хайрият, хайрият, тирик кўрдим!» – деди **(36)**.

Ҳовлида хотин–халаж кўп. Эркаклар бири кириб, бири чиқиб туришибди. Ҳали нами кўтарилмаган супага ҳам бўйра тўшаб, шолча ёзилган. Эркаклар шу ерда. Самоварга тараша ташлаётган чол раисга чаккасидаги бир даста бинафшани олиб узатди. Тоға тўйиб ҳидлади–да, Икромжонга берди.

—Мана, баҳор нишонаси. Ҳидла, соғингандирсан.

Бинафша қўлдан–қўлга ўтди. Шу бинафша баҳона бўлди–ю гап баҳор, дала, бу йилги қилинадиган ишлар тўғрисида кетди.

—Тоға, – деди чой қуйиб ўтирган Умматали Райимбердига қараб, – кеча Ота келган эканлар. Тинчликми ишқилиб?

—Тинчлик. Ёзёвонга чиқиб келдик. Иш катта бўладиган. Бизга Наймандан ер беришяпти.

Найман — чўл тўқайининг ўртасида. У томонларда деҳқончилик қилиш осон иш эмас.

—Тўқайда нима қиламиз? Пахта битармиди? Турган–битгани ботқоқ, пашшанинг уяси!..

Райимберди эндигина оқ оралаб келаётган мўйловини силаб илжайди:

—Ҳукумат бир иш қилса билиб қилади. Чўлга чиқамизу, пахта экиб

кетаверармидик? У жойларда пахта битишига икки қовун пишиғи бор.

Икромжон гапга аралашмай бир чеккада жимгина ўтирибди. Райимберди чойни шимириб, пиёла четини енгига артди–да, дастурхонга қўйди.

—Азбаройи колхозчига мадад бўлсин, егулиги ўзидан чиқсин, деб шундай қиляпмиз. Аввал икки йилгина шоли экамиз. Аммо–лекин, Найманга кўчиш ихтиёрий. Ота айтдиларки, чўлга кўчиб чиққан оилаларга кузга қолмай бошпана килиб берилади. Ҳар бригададан икки оила кетса — ўттиз тўрт хўжалик бўлади. Бинойидек қишлоқ қуриш мумкин. Аммо кузгача чайлада яшаб туришга тўғри келади. Ҳар бир оилага ўн олти сотих томорқа, ўзига шоли экиб олади. Даромад тақсимотида қанчадан тушса, бошқалар қатори яна олади. Менингча, бу ишга кўнмайдиган одам бўлмаса керак. Аммо–лекин, бошқа колхозлар ҳам шундай қиляпти.

Раиснинг бу гапи кўпчиликни ўйлантириб қўйди. Чойга фотиҳа уқилгач, ҳамма ўрнидан турди.

Шу куни келди–кетди бўлиб Икромжон кўчага чиқолмади. У туғилиб ўсган далаларига чиққиси келарди. Фронтда юраркан, бу ерларни тушида ҳам, ўнги–**(37)**да ҳам кўз олдидан нари кетказолмаган эди. Сал оёқ узилди дегунча остонага чиқиб дала томонга қаради. Ҳали барг ёзмай сўррайган яланғоч новдалар даланинг йироқ–йироқларини тўсолмас, уфққача аниқ кўриниб турар эди.

Кеч кириб, келувчиларнинг оёғи узилиши билан, у кўчага чикди.

Дала жимжит. Танга ёқадиган эрта баҳор шабадаси ғир–ғир эсиб, одам кўнглига аллақандай туйғулар солади. Икромжон айланиб юриб анҳор олдидан чиқиб қолганини сезмади. Кеч ғира–ширасида сув қўрғошинга ўхшаб корайиб оқарди. Икромжон бу анҳорда неча марталаб чўмилган. Ўғли Турсунбой бир нафас кўздан йироқ бўлса, уни қидириб шу ердан топарди. Бола кам–гап, қиладиган ишини бировга айтмасди. Ота–бола жимгина уйга қайтишарди–да, иккови икки уйга кириб кетишарди. Эр–хотин супада ўтириб, ёлғиз болага узоқ умр тилаб ухламай тунни тонгга улашарди.

Турсунбой қаёқларда юрган экан? Кетар олдида Икромжон уни бағрига босолмади. Бу кунлар дилига армон бўлиб қолмасин ишқилиб. Икромжон ўз хаёлидан ўзи қўрқиб кетди.

Қизил баркашдек ой шошилмай осмонлай бошлади: Икромжон фронтда, окопда ётганида ҳам ой шунақа бўлиб чиқарди. Ўшанда у аллақандай бола хаёлларга берилиб, шу ой Зириллама тепасида қандай кўринаётганини ўйларди.

У жимиб қолган далада яраланиб, қонсираб ётаркан, тепасида дум–думалоқ бўлиб турган ойга қараб, шунақа хаёлларни кўп сурган эди. Ушанда ҳам ой қонга белангандек қип–қизил бўлиб кўринган.

Анҳор суви аввал қизғиш бўлиб, кейин бир қорайиб олди–да, жилвалари эритилган кумушдек оқариб кетди.

Суви секин шилдирамоқда. Ёшлигини, шўх олов болалигини оқизиб кетган шу анҳор кимларнингдир болалигини оқизарди. У гўё: юр, олисларга қараб олиб кетай, деб Икромжонни чақираётганга ўхшарди.

Саратон офтоби танини куйдирган ўт болалар қий–чув, шовқин–сурон билан бу қирғоқларда жавлон уришарди. Бир–бирларига сув сочиб қувлашишарди. Сувдан тез чиққанларнинг танасига лой суртиб қочиб уни бошқатдан чўмилишга мажбур қилишарди.

Уларнинг шўхликлари ана ўшанда шу тўлқин–**(38)**ларга миниб узоқларга оқиб кетган. Энди улғайиб бири урушда жон олиб, жон беряпти. Бири қандайдир юрт ишини қиляпти. Турсунбой–чи? У ҳам урушда!

Урушнинг нималигини Икромжон яхши билади.

У камгап, ҳаммавакт кимнингдир раҳнамолиги бўлмаса ўзини эплолмайдиган боласини шерга айланиб кетган сезди. Турсунбой ҳаммадан олдинда, арслондек наъра тортиб ёв устига ташланаётгандек туюлди.

Оталар ўз болаларини дунёдаги болаларнинг энг зўри, энг хушбичими, деб билишади.

Дарҳақиқат, Турсунбой ниҳоятда кўркам йигит бўлган эди. У ўзининг

шунақалигини билиб кўп бино қўярди. Ўзини сипо тутарди. Қизларга зимдан назар ташлаб, уларнинг қараётганини билиб гердайиброқ писанд килмайроқ турарди. Унга кийим жуда ярашарди. Ҳозир шинелда қандоқ юрган экан? Ярашгандир.

Отага у савлатли командирлардек бўлиб кўринарди.

Икромжон болалик излари тушган йўллардан, тор кўчалардан ёғоч оёқ билан аллавақтгача кезиб уйига қайтди. Хотини ухламай, тиқ этса, эшикка қараб ўтирган эди.

Икромжон ётмади. Эр–хотин чойни майдалаб шу бир–икки йил ичида бўлиб ўтган вокеаларни гаплашиб ўтиришди.

—Умматалининг Азизхони ҳам кетди дегин? Чўкиб қопти бечора Умматали... Айтмоқчи, Қўчқорнинг ўғли мендан олдин кетган эди, хат–хабар борми ундан?

—Кишда қорахат келган. Аза очишди.

Икром бир нафас жим қолди. Кейин яна суради:

—Олимдан–чи, Олимдан хабар борми?

—Ярадор бўлган экан, бир ойча туриб кетди.

Икромжон ёғоч оёғини чиқариб қўйган эди, сурилиб бориб айвон устунига тираб қўйган қўлтиқтаёғини тушириб юборди. Уни олиб, тут тагига бориб махорка ўради–да, жойидан қимирламай тек туриб қолди.

Жаннат хола эрининг қўлидаги қоронғида нурли чизиқ бўлиб қимирлаб турган чўққа қараб ўйланиб қолди. Эри чекмасди, фронтдан чекадиган бўлиб келибди. Унга осон эмас. Вир ёқда оёғи бу аҳволда, боласи урушда. Не–не ниятлари бор эди бечоранинг **(39)**, бу йил тўй қилмоқчи эди. Ишқилиб, кўп қатори болагинамнинг ризқи уйидан узилмаган бўлсин. Вой отинг ўчгур уруш, не–не ёстиқларни кўз ёшдан ҳўл қилмаяпсан–а!

Икромжон чекиб бўлган махоркани ерга урди. Ожиз учкунлар атрофга сачраб, сўнди. Кейин Икромжон айвонга келиб бир кўлига тиралиб ўтирди.

—Менга қара, хотин. Бунақада сиқилиб кетамиз, бир нимадир қилиш керак.

Жаннат хола унинг гапига тушунмади. Нима қилиш керак экан? У эрига кўзларини катта–катта очиб қаради.

—Тоғанинг гапини эшитдингми?

Тоға, бу — Райимберди. Кўпчилик уни шундай деб атарди. Жаннат хола унинг бояги гапларини эшитмаган эди. Шунинг учун бошини чайқади.

—Колхоз Наймандан ер опти. Яқинда ўттиз тўрт оилани кўчирма қилармиш. Борайлик, хотин. У ерда иш кўп, зора овунсак.

Жаннат нима дейишини билмади. Қандоқ бўларкин? Борса дуруст бўлармикан? У эрига савол назари билан қаради:

—Не ният билан уй қилган эдик. Болам келса қидириб сарсон бўлиб қолмасмикан? Шундоқ жойни ташлаб чўлда, тўқайда нима қиламиз? Яхшироқ ўйлаб кўринг, дадаси.

—Э, хотин. Иморат, уй кўзга кўринадиган пайтми. Не–не саройларнинг кул бўлганини кўриб келдим. Одамлар ертўлада оч–наҳор яшашяпти. Менга қолса, борганимиз дуруст. Тўғри, чўлда тайёр уй йўк. Бу ёз чайлада кун кўрамиз. Кузга бориб битта бошпана тиклаб олармиз. Уйинг ҳам тураверади.

Жаннат хола эрининг раъйини қайтаролмай кўнсада, уйни ташлаб кетгиси келмасди. Ховлининг ҳар бурчидан, уйнинг ҳар хонасидан Турсунбой кўриниб тургандек. Сандиқни очиб унинг кийимларига куядори сепгиси келмасди. Назарида, боласининг ҳиди кетиб қолаётгандек. Шунинг учун ҳам кийимларини офтобга ёймай уйнинг ўзида қоқиб, шамоллатиб, яна сандиққа солиб қўярди. Ошхона қурганларида дадасининг дўқи билан Турсунбой деворга ўзи лой чаплаган эди. Қўлининг изи шундоққина турибди. Жаннат хола уни яқинда кўрди. Шундан бери ҳар гал шу девор олдига келганда: «Қўлгинангдан ўргулай», деб шувоққа юзларини суртарди **(40)**.

Ўғлининг ҳиди келиб турган, деворида боласининг қўл изи қолган уйни ташлаб қаёққа кетади?

—Яхшилаб ўйлаб қаранг. Зирилламадан Тоға иш топиб берар, – деди у ялингансимон.

—Иш ҳар ердан топилади. Қаёққа борсанг, бағрини очиб кутиб олади. Ҳали Тоға унайдими, унамайдими. Ишнинг бу томони ҳам бор. Майли, ётайлик энди. Эртага бир маслаҳат чиқиб қолар.

Икромжон ечилиб урнига кирди–ю, қаттиқ чарчаган экан, дам ўтмай хуррак торта бошлади. Аммо Жаннат холанинг уйқуси қочиб кетди. Дам у ёнбошига, дам бу ёнбошига ағдариларди.

Ой томдан ҳатлаб ўтиб, тут соясини ариқ бўйига олиб бориб қўйди. Ариқда сув қўнғироқ чалиб оқиб ётибди. Беҳи шохида мудраётган товуқ қанотини бир патиллатиб, жим бўлди.

Ҳамма нарса — жонли, жонсиз уйқуда. Фақат Жаннат холанинг кўзига уйқу келмайди. У киприк қоқмай яланғоч новдаларнинг енгил шабадада бир–бирига беозор урилишига қулоқ солиб ётибди. Унинг хаёллари жуда олисларда. Йўлга кирмай тупроққа қўйган болалари, эрининг бола етаклайдиган кунларини кутиб ўтказган пайтлари, ниҳоят, Икромжон Турсунбойнинг қўлидан етаклаб Зирилламага олиб чиқиб кетгани, боланинг гузардан этаги тўла ширинликлар билан чуғиллаб кириб келгани, ана ўшанда эрининг юзидаги бир чиройли табассум, Турсунбой эртага мактабга боради, деган куни эр–хотин кечаси билан кийим дазмоллаб чиққанлари, ўша оқшом эрининг болани сартарошга олиб чиқиб сочини олдиргани, бола дарсдан чиққунча мактаб остонасида ўтирганлари, эрининг фронтга кетиши, унинг йўлига кўз тикиб ўтган кеча–кундузлари, Турсунбойга повестка келганда йиғлаганлари, шулар ҳаммаси бир–бир кўз олдидан ўтаверди.

Уз оёғи билан уйдан чиқиб кетиб эри ёғоч оёққа суяниб кириб келди. Ўғли нима бўлади? Омонмикан? Бутун қайтармикан? Шу уйларда тўй–томоша бўлармикан? Боласини куёвлик сарпосида кўрармикан?

III

Уруш чақмоғи чақиб, одам ўлиб, шаҳарлар ёнаётган кунларнинг бирида кимсасиз Найман чўлига қараб икки отлиқ борарди **(41)**.

Қамишлар орасида уларнинг боши гоҳ кўринади, гоҳ сувга шўнғигандек йўқ бўлиб кетади.

Бўриларнинг этни жимирлаштирадиган улиши, тўнғизларнинг кўксов йўталидек ёқимсиз товуши, эчкемарларнинг мурда нигоҳидек совуқ боқиши, ҳар ер–ҳар ерда қолган илон пўстларининг ожиз йилтираши ва ниҳоят, дўнгликларда ҳайкалдек қотган саҳро султони — чўл бургутларининг: бу менинг масканим, одамга йўл йўқ, дегандек виқорли боқиши бу икки йўловчининг юрагига ваҳм сололмасди.

Олдинги отда Райимберди тоға. У елкасидаги қўштиғни қўлига олиб олисларга бўй чўзиб қараб қўяди. Орқада кўпдан бери сукут ичида алланималарни ўйлаб, махорка тутатиб келаётган Икромжонга ҳар замонда бир ўгирилиб қарайди, унинг хаёлини бўлмаслик учун яна отга беозор қамчи тегизиб жимгина кетаверади. Йўл гоҳ қуруқ, гоҳ ботқоқ оралаб ўтади. От ҳар ботқоқ кечганда қорнига сарғимтир кўлмакнинг муздек суви сачраб тегаётганидан эти дириллайди. Қулоқларини силкитади. Тоға Икромжонга қандайдир жуда зарур бир гап айтмоқчи, аммо айтгани юраги дов бермайди. Шу бир гапи унинг бутун вужудини ларзага солиши, ҳатто тақдирини ўша онда ё у ёқли, ё бу ёқли қилиши мумкин. Айтсинми?

Яқинда ҳарбий комиссарликдан одам келиб унга Турсунбойнинг фронтга жўнаётган эшелондан қочганини айтиб, бу томонларга келган–келмаганини суриштирган эди.

Айтса, Икромжоннинг ҳоли нима кечади? Мана шу қочоқ — унинг биттаю битта боласи. У фақат шу боласи учун яшаб юрибди. У шу ўғлини юрт ишига яроқли мард бола бўлганидан фахрланади. Эҳ–ҳе, унинг кўнглида ҳали қанча орзулари бор.

Агар Тоға шу гапни айтса... Йўқ, айтмагани дуруст. Вақти келиб, мавриди келиб ўзи билиб олар.

Тоға от жиловини дўнгликка бурди. Ёввойи жийда шохларини, қуриб қолган қамишларни қасир–қусур босиб от тепага чиқди. Дўнгда чакмонини елкасига ташлаб ўтирган одамдек турган ваҳимали бургут беозор қанот силкиб, худди сувда сузаётгандек тик осмонга кўтарилди. У икки отлиқ тепасида бир айланди–ю, қамишзорга санчилгандек шўнғиб кетди.

Улар турган дўнгликдан чўлнинг узоқ–узоқлари кўринарди. Йилнинг бу фаслида чўлнинг ҳамма ёғи **(42)** бир тусда бўлади. Қум ҳам, тўқай ҳам, ботқоқ юзида зардоб бўлиб ётган кўлмак ҳам сап–сариқ. Сал кун ўтмай баҳор жалалари бошланади. Камишзорлар яшилланади, қирларда лолақизғалдоқлар гулхани ёнади. Аммо қум малла тўнини ечмай тура беради.

Ҳозир ҳаммаёқ сап–сариқ бўлганидан чўл қаердан бошланиб, қаерга туташишини билиб бўлмасди.

Райимберди тоға бу томонга кўп келмаган. Ёшлигида болалар билан мол боққани унча узоқ бормасди. Бўридан, эчкемардан қўрқарди. Кейин колхоз тузилган йиллари бу ёқларга келишга қўли ҳам тегмади, келишга зарурат ҳам йўқ эди. Мана, ҳар иш ўз мавриди билан бўларкан. Энди кетяпти. Бутун бошли бир қишлоқ тузгани кетяпти. Қишлоқ қаерда бўла–ди, қаерга нима экилади, шу бугун ҳал бўлиши керак.

Соғ оёғини узангига тираб от устида тик туриб чўлга тикилаётган Икромжон унинг хаёлларини бўлгиси келмай, яна эгарга ўтирди. Халтачасидан махорка олиб ўрай бошлади. Тоға ўгирилиб унга маъноли қараб қўйди.

—Икром, илгари келганмисан?

Икромжон махоркасини ўт олдириб бўлиб бир–икки тортгач, бафуржа жавоб берди.

—Келганман. Кўп келганман. Қумга етмасдан чапга бурилсак, катта яланглик бор. Ан ўша ерда Йўлдошбой акам икки туп тол экканлар. Қуриб қолмаган бўлса, катта тол бўлиб кетгандир. Канал қурганимизда, бир кун юр, деб қолдилар. Унда кунлар исиб, лолақизғалдоқлар қовжираб қолган пайт эди. Икки кун шу чўлнинг у бошидан кириб, бу бошидан чиққанмиз. Ўша толни топсак бўлди. Агар бошқа колхозлар биздан олдин келиб танлаб қўймаган бўлса, ўша жой бизники. Ундан ташқари, каналга яқин жой, сув олиб келиш осон бўлади.

Қун ёйилиб, елкани офтоб қиздира бошлади. Узоқ–яқиндан ўрдакларнинг ғақ–ғуқи эшитилди. Қаердадир бўри улиди.

Райимберди отдан тушиб, хуржунни ажриққа ташлади–да, кўлмакда қўл ювиб, белбоғига арта бошлади.

—Туш, Икром, нонушта қилиб олайлик. Қорнинг ҳам очгандир.

У хуржунни титкилаб тунука чойнак билан кружка олиб ўртага қўйди. Икромжон ҳам эгардан **(43)** тушди. Икковлашиб жийда шохидан уч оёк ясаб чойнакни илишди. Хуржуннинг бир кўзидаги катта шиша баллондаги сувни авайлаб олиб чойнакни сувга тўлдириб, тагига ўт қалаб юборишди.

—Жуда овбоп жойлар, — деди Икромжон. —Ўрдакнинг кони.

—Баликни айтмайсанми!

—Ҳа. Балиқ ҳам, қуён ҳам, тўнғиз ҳам бор. Қум томонларга ўтсанг кийик сероб. Аввал кўчиб олайлик, гўштга қийналмасмиз. Сув сал тахчил бўлар дейман.

Тоға ўйлаб ўтирмай жавоб қилди:

—Ишни каналдан ариқ очиб келишдан бошлаш керак.

Чой қайнади. Икромжон белбоғининг учига тугуғлик чойдан бир чимдимгинасини чойнакка ташлади. Тоға нон ушатаркан, Икромжоннинг ёғоч оёғига қараб бир муддат ниманидир ўйлаб қолди.

—Кўп қийналдингми? — деди у аллақандай ачиниш оҳангида.

—Қирт–қирт кесяптиямки, тентак Турсунбойим кўзимға кўринади. Худди мени кимга ташлаб кетяпсан, деяётганга ўхшайверади. Йўқ, ёлғизимнинг толеига ўлмадим, омон қолдим. Келсам, у ҳам кетибди. Кетар олдида дийдорини кўролмай қолдим. Ишқилиб, омон қайтсин. Агар худо кўрсатмасин, унга бир нима бўлса, тамом бўламан... — Икромжоннинг овози титради.

Тоға унга қараб туриб ич–ичидан ёнарди.

Билмайди, билмайди бечора, Турсунбойнинг қочганини у билмайди. Қидириб юришганини билмайди.

—Ишқилиб, мен бу ёқларда юрганимда болам қайтиб келса уйдан тополмай сарсон бўлиб қолмасин–да. Келиб қолса, Тоға, ўзинг Найманга бошлаб келасан–да.

Райимберди бош ирғаб қўйди.

Ўрниларидан туришди. Яна тўқай, ботқоқ оралаб кетишди. Тўқай орасига суқилиб кирган қумликдан ўтишгач, олисда ҳали барг ёзмаган дарахтнинг новдалари чувалашган қизғимтир ипдек бўлиб кўринди.

—Тол; ўша тол! – деди Икромжон. – Йўлдошбой акам эккан тол.

Тоға отга қамчи босди. Улар етиб келган жой олти–етти гектарлардан мўлроқ яланглик эди. Шу **(44)** сайҳонликнинг ҳар ер–ҳар ерида тўдалашиб қамишлар ўсиб ётарди. Икромжон от жиловини эгар қошига омонатгина чулғаб тол тагига келди. Иққала толнинг танаси ҳам йўғонлашиб, шохлари тарвақайлаб кетибди. Тоға толнинг бужур танасига шапатилаб уруб қўйди.

—Мана шу ерда қишлоқ бўлади!

Кейин у ёқдан–бу ёққа юриб атрофни томоша қила бошлади. Шу юришида у кўп нарсаларни хаёлидан ўтказарди.

Бу ботқоқларда тирикчилик қилиш осон бўлмасди. Чивинига чидашни айтинг. Бошпана тиклаш ускуна ташиб келтириш. Келишга келиб қўйиб, қочиб кетадиганлар ҳам чиқиб қолар. Қийини шу бир йил. Бир йилда эпақага келтириб олишса марра уларники! Иморат ускунасини қайдан топса экан? Унинг хаёлига уруш бошланиши олдидан девора кўтарилиб, усти ёпилмай қолиб кетган маданият саройи келди. Сарой учун аллақанча тахта, ёғоч тунука олдириб қўйган.

—Икром, эсингда борми, Новосибирга икки вагон узум, бир вагон анор олиб борганинг?

—Эсимда, эсимда, – деди Икром. – Ўшанда роса ёғоч босиб келган эдик.

—Ҳа, балли, ўша ёғочларнинг биттасини ҳам бегона қилмаганман. Сарой қуришга асраб юрган эдим. Уруш тугасин, сарой ҳам бўлиб кетади. Ўша ёғочларни шу ёққа ташитамиз. Нима дейсан? Етмаганига терак кестирамиз. Тунука бору етмайди. Майли, тунука бўлмаса ҳам, ҳозирча қоғоз ёпиб турамиз.

Икковлари ҳам қизишиб кетишди. Қаердан кўча очилади, қаерга уй тушади, қаерга контора бўлади, каерга қудуқ қаздириш керак, у ёқдан–бу ёққа юриб жой танлашарди.

—Пойдеворга семон қуймаса, ғишт шўр босиб уқаланиб кетади. Семонга қалайсан, Тоға?

Райимберди кулиб қўйди:

—Бу томонидан хотиржам бўлавер. Қувасойдан ташитамиз. Нима семон кетарди, ўн беш машина келтирсак бемалол етади. Эртагаёқ Абдухалилни Қувасойга жўнатаман. Шартнома қилиб келсин. Майли, ишчиларга нима керак бўлса биз ҳам юборайлик. Қовун дейишса қовун, узум дейишса узум. Йўқ, дейишмас. Ғишт керакмас, семон пойдеворнинг устига пахса урса жуда антиқа чиқади. Аммо–лекин, ҳам–**(45)**ма ўз деворини ўзи уради. Бола–чақаси билан уннаса, бўлиб кетади. Бўлди. Иш битди.

Қуёш тепага келган. Қумлик томондан илиқ шабада эсарди.

—Биляпсанми, Икром, кўклам шабадаси юриб қолди. Энди куртаклар уйғонади. Ер уруғ сўрайди. Деҳқоннинг иши энди бошланади. Қани, кетдик.

Тоға узангига оёқ қўя туриб яна қайтди.

—Битта ишни чала қилибмиз, шошма!

У кўкрак чўнтагидан дафтар–қалам олиб тиззасига қўйди–да, йўғон–йўғон ҳарфлар билан шундай деб ёзди: «Ву жой Заркент колхозининг Найман участкасидир».

Кейин у Икромжонга қараб, қалай, дегандек илжайди.

—Шундай қилмасак, бошқа колхозлар ҳам бугун–эрта жой қидириб келиб қолишади. Олиб қўйишмасинда. Охунбобоев отанинг гапларига қараганда, юздан ортиқ колхоз чўлдан жой оларкан. У томони Анжон, бу томони Наманган, Қўқон тараф, хуллас, чўлни доира шаклида ўраб, ўзлаштириб келинавераркан. Бизники шу жой. Тамом!

Хат ёзилган қоғозни тол ковагига суқиб бир қарашда кўринармикан, дегандек орқароққа қайтиб қаради. Қоғоз бемалол кўриниб турибди. Шундан кейингина хотиржам отга миниб орқага қайтишди.

Улар йўлнинг ярмига етмасданоқ, қуёш ботиб кетган, осмони фалакда сузиб юрган

увада булутларни қип–қизил чўққа айлантирган эди. Зум ўтмай бу шафақлар ҳам сўнди–ю, бутун олам қора чодирга ўралгандек бўлди–қолди.

—Йўлдан адашмадикми? – сўради Тоға.

—Йўқ, от адашмайди. Келган йўлдан кетяпмиз.

Болалар қўлидаги шардек қип–қизариб ой аста кўтарила бошлади. Бўриларнинг ваҳимали улиши авжига чиқди. Чирилдоқлар темир эговлагандек товуш чиқаради, қамишлар орасидан чиябўриларнинг кўкимтир кўзлари ўчади, ёнади...

Райимберди ваҳимали товушларга қулоқ солиб борар экан, аллақандай ғурур ё ички бир туртки олиб чиққан товуш билан деди:

—Эсингда бўлсин, ошна. Мана шу товушлар қулоғингда турсин. Шу жойларда қамиш ёқиб, ботқоқ қазиб, чивинга таланиб қишлоқ қурамиз. Болаларимиз урушда жон олиб, жон беришаётганда биз бекор турганимиз йўқ. Шу эсингда турса бас **(46)**.

Икковлари ҳамон қамишларни шитирлатиб йўл босишар, ҳали қишлоқ чироқлари кўринмас эди. Олдинда ҳам, орқада ҳам бўриларнинг увиллашию чирилдоқларнинг товуши ҳоким эди.

Аммо Икромжон на бўри товушини эшитар, на юзларига урилаётган қамишларнинг шитирлашини сезар эди. У фикран ўғли билан гаплашар, гоҳ уни йўқотар, гоҳ оловлар ичидан топиб бағрига босар эди.

IV

Туманли осмонда ой худди дока чодир орқасида ёқилган шамдек шаклини йўқотган. Зириллама гузаридаги биттагина симёғочда электр чироқ ёниб турибди. Движокнинг бир маромда айланмаганидан у ҳам кўз қисаётгандек липиллайди. Четларида тераклар ўсган кўчадан икки отлиқ чиқди. Уларнинг бири Тоға, бири Икромжон. Тоға правление олдида отдан тушди–да, кутиб турган қоровулга отнинг жиловини тутқазиб Икромжон билан хайрлашиб қоронғи йўлка бўйлаб кетди. Икромжон совқотганидан бир пиелагина аччиқ кўк чойга зор бўлган эди. Шунинг учун ҳам у от жиловини самовар томонга бурди.

Чойхўрлар йўқлигидан чойхона барвақт ётган, ичкарида самоварчи тоғорага қайноқ сув қуйиб жўмрагига жез қоплаган чойнакларни, чегалана бериб олапес бўлиб кетган пиёлаларни ювaётган эди. Икромжон отни толга бойлаб ичкарига кирмоқчи бўлиб турган эди, сўрида мукка тушиб ғужанак бўлиб ўтирган бир одамга кўзи тушиб тўхтади. Унга яқин келди. Икромжон бирон йўловчи бўлса керак, ўткинчи машинани кутиб ухлаб қолган бўлса ажаб эмас, деб ўйлади–да, индамай ичкарига кириб кетди.

—Бахайр, бемаҳалда йўқлаб қопсан, иним, – деди самоварчи чол уни кўриб.

—Битта аччиққина қилиб дамлаб беринг!

—Хўп, хўп, иним! Эндигина дамлаб қўрга тиқиб қўйган эдим.

У оташхонадаги чойнакни олиб, тагини кир сочиқ билан артиб, Икромжоннинг олдига қўйди.

—Совқотибсан, иним. Маълонга тушганмидинг?

—Наймандан келаяпман, отахон. Тоға билан ўшаққа борган эдик **(47)**.

—Ов қилдингларми? Кашқалдоқ сероб пайт ҳозир.

Чол ўзининг бола пайтдарида Найман чўлига кўп борганини гапириб кетди.

—У пайтларда тўқайга одам киролмасди. Ёввойи тўнғиз демаган қайнаб ётарди. Ўрдак ов қиламан деган мерган Найманга борсин. Маълонда комбинат энди қурилаётган пайтлар эди. Ўрис техниклар валасапит мнниб елкасида қўштиғ билан Наймандан тўнгиз уриб келишарди. Вилмадим, ҳозир Найман қандоқ бўлиб кетган экан. Тўқайда ўн қадам олдинроқ юрган отлиқнинг боши кўринмай кетарди.

Икромжон чой ҳўплар экан, ташқаридаги сўрида ўтирган киши эсига тушди. Бирон та ногирон фронтовик бўлмасин, тағин.

У пиёлани наматга қўйиб, ташқарига чиқди.

Туман сал тарқаб, ғира–шира ойдин бўлиб қолган эди. Нотаниш киши энди икки

тиззасини кучоқлаб қоронғиликка сокин тикилганича қимирламай ўтирарди.

—Ҳа, меҳмон, йўл бўлсин? – деди Икромжон унга яқин келиб.

Нотаниш киши бошини кўтариб унга қаради: ёшгиида йигит.

Бу – Низомжон эди.

—Марғилондан келаётган эдим. Анжон томонга машина бўлиб қолармикан, деб кутиб ўтирибман.

Низомжоннинг овози титраганидан Икромжон уни совқотган гумон қилиб ичкарига таклиф қилди.

—Бемаҳалда бу ерда ўтирма. Ичкарига кир, ука. Бирон пиёла чой ич!

Низомжон итоаткорлик билан ўрнидан туриб ёнбошидаги тугунчасини кўтариб унга эргашди. Икромжон ёруғда боланинг башарасига қараб қўрқиб кетди. Боланинг юзлари сарғайган, ўзи титрарди.

—Бола, безгак тутганга ўхшайди сени.

Икромжон унинг пешанасига қўлини қўйиб кўрди.

—Иситманг баланд–ку. – Унга қайноқ чой тутди. Ич, ич буни! Анжонда киминг бор?

—Ҳеч кимим йўқ.

—Қаерликсан?

—Чортеракданман. Тарихим узоқ, амаки. Бошим оққан томонга кетяпман. Акамнинг таъзиясидан келяпман. Ундан – қорахат келган.

Икромжон унинг бу гапларидан ҳеч нарса тушун–**(48)**мади. Шу аҳволда, иситма жазава қилиб турган пайтда қаёққа боради? Қўнадиган бошпанаси бўлмаса.

—Аҳволинг чатоқ, бола. Қани, тур бўлмаса. Сени уйга олиб кетмасам, бирон дардга чалиниб қоласан.

Низомжоннинг кўпдан бери энди илиқ сўз эшитиши эди. Қайга борса оёғининг тагидан бирон фалокат чиқиб туради. Ҳали оқ–қорани дурустгина танимаган йигитча бу қийинчиликлар, виждон изтироблари олдида савдойидек каловлаб, тақдирнинг аёвсиз ўйинидан гаранг бўлиб қоларди. Ўз уйига сиғмаган, жигарлари бағридан жой тополмаган Низомжон бу нотаниш кишининг уйига сиғармикан?

У минг хил хаёллар билан кичкинагина тугунчадан иборат бисотини қўлтиқлаб Икромжоннинг орқасидан ташқарига чиқди. Низомжонни чинакамига безгак тутган эди. У қоронғида нотаниш киши орқасидан бораркан, икки тиззасида мадор қолмаганидан юраётганга эмас, судралаётганга ўхшарди.

...Улар бир тавақали эшик олдида тўхташди. Икромжон қамчи дастаси билан эшикни беозор тақиллата бошлади. Хотин кишининг «Ҳув!..» деган товуши эшитилди.

—Келдик, ука, — деди Икромжон от эгаридан хуржунни оларкан.

Эшик очилди.

—Қаёқда қолиб кетдингиз, хавотир олиб ўлдим.

—Меҳмон бошлаб келдим, хотин.

Икромжон шундай деди–ю, жиловдан тортиб, отни йўлакдан бошлаб кирди.

—Меҳмонни уйга олиб кир, мен отга пича ем ташлаб қўяй.

Айвонда чироқ ёниб турганидан Низомжон хотиннинг юзини аниқ кўрди. У элликка етмаган бўлса–да, юзларини ажин босган эди.

—Қани, юраверинг болам, юраверинг.'

Олдига брезент чодир тутилган айвон четида сандал бор эди. Хотин илдам чиқиб янги якандоз ёзди–да, Низомжонни юқорига ундади. Низомжон пойгаҳга омонатгина ўтирди. Ҳали қоронғида Низомжон сезмаган экан, Икромжон айвонга чиқаётганда бир оёғи ёғоч эканини кўрди. Урушда бўлганини пайқади.

—Кампир, аччиққина хўрда қилиб бер, меҳмой болани безгак ушлаб қолибди. Кўряпсанми, аъзойи бадани қақшаб кетяпти **(49)**.

Кампир Низомжонга бир назар ташлаб шошиб ошхона томонга кетди. Икромжон сандал кўрпасини кўтариб бош суқти–да, оловни очиб қўйди.

—Бола, сен унақа ийманиб ўтирма. Мана бу ёққа ўтиб жойлашиб ўтир. Ҳозир безгак кўп. Қўявер, ташвиш қилма. Давоси

осон. Аччиқ хўрдадан ичиб, битта терласанг, зора тузалиб қолсанг.

Сандал иссиғи баданига ўтиши билан Низомжоннинг кўзи илинаверди. То хўрда сузилиб келгунча у бир томонга қийшайиб ухлаб қолган эди.

—Уйғотмай кўя қол. Эрталаб иситиб берарсан. Бола кўп уринган кўринади.

—Ким ўзи, бу бола, дадаси? – деди Жаннат хола секингина.

—Бир бандайи мўминнинг боласи–да, ким бўларди. Бечора кўп уринганга ўхшайди. Бошидан кўп савдолар ўтган кўринади.

—Ҳали уни танимайсизми?

—Гузардаги самовар сўрисида ғарибгина бўлиб ўтирган экан. Кўриб юрагим эзилиб кетди. Етимга ўхшайди. Акасининг таъзиясидан келаётган экан.

Икромжон куни билан тўқай кезиб қаттиқ чарчаган эди. Овқат ичиб туриб ҳам икки марта эснаб олди.

—Жой қилиб бера қол, хотин, ётай.

Жаннат хола оёқ томонини сандалга тўғрилаб унга жой солиб берди. Низомжоннинг бошини кўтариб ёстиқ қўйди. Устига кўрпа ташлади. У боланинг бошига ёстиқ қўяётганда юраги жиз этиб кетди. Назарида, Турсунбойи келгану, чарчаб сандал четида ётиб қолган...

Худди аёзда ҳовлида қолган челак бетидаги муздек ой кўкда танҳо, ғарибгина сузаётган кечада Жаннат холани хаёл аллақаёқларга судраб кетди.

Ўз боласининг нафаси, ҳиди келиб турган бу бегона бола бошида ўтириб ёлғизи Турсунбойини ўйларди.

Турсунбойга қизамиқ чиққанда эр–хотин кечалари унинг бошида ана шундай тонг оттиришарди. Ёлғиз ўғил Турсунбойни ер–кўкка ишонишмасди. У салгина иситма чиқазса, эр–хотиннинг рангида қон қолмас, еган–ичганлари ичларига тушмас эди. Турсунбой қизамиқ чиққанда уларни кўп қийнаган эди. Эрка ўсган болани парҳезда тутиш жуда қийин бўлган. У туфайли эр–хотин кўп уришишарди. Дадаси койиса **(50)** онаси уни пуфпуфлаб овутар, онаси койиса, дадаси бола қолиб онасига ёпишар эди.

Турсунбой соғлом ўсди. Уларнинг толеига у ҳар қандай дардни ҳам енгил ўтказарди. То кўкйўтал бўлгунча Икромжон далама–дала кезиб кўккарға овлади. Она, болам ҳали хом, шу кўкйўталдан ҳам омон–эсон ўтиб олса эди, деб ташвиш тортарди. Турсунбой бир–икки кун йўталиш билан бу дардни ҳам ўтказди. Кўккарганинг пати ҳам даркор бўлмай қолди.

Пешанадаги биттаю–битта болани эр–хотин ана шундай ташвиш, ана шундай меҳрибончилик билан катта қилишди. Уруш бўлмаганда аллақачоноқ уйлантириб қўйишарди. Мана, шамолни ҳам раво кўрмаган ёлгизлари урушда. Ўқлар портлаган, ҳар дақиқа ўлим таҳдид қилиб турган фронтда ҳоли нима кечди экан?

Жаннат хола бегона, нотоб бола тепасида ўтириб ўз боласини ўйларкан, кўзларидан думалаб тушаётган қайноқ ёшлари ажинли юзларини куйдирарди.

Низомжон ингради. Жаннат холанинг ҳуши ўзига келди. Беихтиёр пешанасига ориқ панжаларини қўйди. Ҳали ҳам куйиб–ёняпти.

Низомжон алаҳлай бошлади.

—Дилдор, Диллор! Қандай чиройлисан! Касофат Дилдор! Сен бизни хонавайрон қилдинг. Ака, ана Дилдор! Дадамга айтинг, ака, дадамни йўлга солинг. Опамни уришиб қўйинг. Айтинг, Дилдор кўнмасин! Дилдор. Дилдор... Оқпадар! Ким оқпадар? Кет, кет, Олапар! Кет, кет, Олапар! Қайт уйга, сен оқпадармассан!.. Қайт! Йўлимни тўсма, Дилдор...

Жаннат хола унинг гапларидан ҳеч нарса тушунмади. Дарров ўрнидан туриб сочиқни ҳўллаб пешанасига босди. Низомжон яна нималардир деб жим бўлди. Ингради.

У ҳар инграганда Жаннат холанинг юраги эзилар, кўзига Турсунбой бўлиб кўриниб кетар эди. Турсунбой қонга беланиб бегона кишининг уйида ётибди. Нотаниш хотин унинг бошида ўтириб ярасига малҳам қўяяпти.

Оналар шундай бўлади. Улар учун боланинг бегонаси бўлмайди. Бола зотики бор, она кўнглини эритади. Оналар боласини чертган кишини, «қўлинг сингур», деб қарғайди.

Бола ҳатто кексайиб неча–неча боланинг отаси **(51)**, бобоси бўлганда ҳам боши ёстиққа етгундек бўлса, тани сал оғригудек бўлса даставвал, «она» деб чақиради. Аллақачон қабрга қўйилиб, тупроғи совуган онасини чақиради.

Низомжон у ёнбошидан бу ёнбошига ағдариларкан, «ая, аяжон!» деб ингради.

Жаннат хола, беихтиёр:

—Энагинанг айлансин, бўтам, сенга нима бўлди?— деб юборганини сезмади.

V

Низомжон кўзини очганда айвонда ҳеч ким йўқ эди. Брезент чодир орқасида кимдир тўқ–тўқ қилиб ўтин ёрарди.

У қаерда ётганини, бу ерга қандай келиб қолганини билмади. Сандал четида кўзини очмай уйғоқ ётганича шу яқин кунларда кўрган–кечирганларини унутиб, аввалгидек ўз уйимдаман, деб ўйлаган эди. Кўзини очса, бегона уйда экан. Дарҳол, танини зирқиратган, юрагини бурда–бурда қилган кечмишини эслади. Тушига уйи, дадаси, акаси, Дилдор кирибди.

Аъзамжон ҳовлида ўрикка суяниб, маъюс турганмиш. Дадаси билан опаси унинг юзига қарашолмасмиш. Дилдор дераза олдида пиқ–пиқ йиғлаяпти. Онаси кўча эшигида туриб остонадан ўтишга унамай Аъзамжонни чақиряпти.

—Юр, юр, болам, кетайлик, кеч бўлиб қолди.

У ота билан ака ўртасида нима қилишини билмай турган Низомжонга ташвишли бир қараб қўйди.

—Энди сенга жабр бўлади, болам, ўз йўлингни ўзинг топ, кетимиздан борма!

Низомжон марҳум онаси ва акасининг юзларини шундоққина кўрди. Ўзгармаган, аммо негадир икковининг ҳам бўйи жуда узун бўлиб кетганмиш.

Низомжон хомуш ўтириб онасини эслаб кетди. Назарида онаси ҳозир ошхонада ўтин ёряпти. Нега ўзи ўтин ёради? Ўтинни ҳамиша Низомжон ёриб берардику? Шу пайт кўйлагини липпа урган Жаннат хола хокандозда ланғиллаб турган чўғ олиб келди.

—Вой, кўзингни очибсан–ку, болам. Ҳозир сандални бозиллатиб бераман. — У олов солаётиб, сандал ичидан ғўнғиллаб гапирарди. — Кечаси жуда қўрқитвординг, иситманг баланд эди. Касалинг без–**(52)**гак, болам. Мен ҳам бу ўлгурнинг дардини кўп тортганман. Амакинг гузарга чиқиб кетди, ҳозир дори олиб келади.

Амаки, ким бўлди? Низомжон у одамни кўрмаган, эшитмаган–ку!

Кеча Икромжон уни самовар сўрисида ғужанак бўлиб ўтирганда олиб келганини эслаёлмайди. Марғилондан Зирилламагача узоқ йўлни иситма аралаш пиёда босиб келганидан қаттиқ чарчаган, кечадан бери туз тотимагани ҳам ўз кучини кўрсатган эди. Ўшанда Низомжон ўзини билмасди.

Ҳозир у шу ўтиришда ўйлаб ўйига етолмади. Бу меҳрибон кишиларнинг кимлигини билолмади.

—Кечаси хўрда–мастава пишгунча ухлаб қолдинг. Ўшани иситяпман, серқалампир қилиб ичиб олсанг, терлаб тузалиб қоласан. Безгакнинг давоси шу, болам. Нега амакинг ҳаяллаб қолди–я. Бу аптекдан тополмаган бўлса наригисига кетдимикан?!

Жаннат хола токчадан коса олиб, бир оздан кейин мастава кўтариб келди.

—Мурчини кўпроқ сепиб қўйибман, майли, фойда қилади.

Низомжон ийманиб косани қўлидан олди. Кампир, бола тортинмасин, деб ўзи ташқарига чиқиб кетди. Низомжон қошиқ солиб маставани хўр–хўр ичаркан, тишига қумга ўхшаш бир нима тегиб ғичирларди. У, гуручида майда тош кўпроқ экан, деб ўйлади. Шунга қарамай хўрдани тагигача ичди.

Низомжоннинг хабари йўқ, бу оддий хўрда эмас эди. Жаннат хола қорақўнғизни оташкуракда куйдириб кукунини мурчга аралаштириб сепган. Буни Низомжонга билдирмаган эди.

Низомжон бирдан лоҳас бўлиб яна ёстиққа бош қўйди. Бадани гўё куйиб кетаётгандек бўлди. Бу одамларга ортиқча ташвиш бўлди–ку. Энди кўрмагани шу қолдими?

Кўзи илиниб уйқуга кетди. Жаннат хола унинг устига Икромжоннинг тўнини ёпиб

ёстиғини тузатди. Низомжон ғарқ терга пишган, чаккаларидан маржон–маржон тер қуйяпти.

Эрталаб шошганидан ёғоч оёғини киймай, қўлтиқтаёғи билан чиқиб кетган Икромжон чап томонига зарб билан ташлаб ариқдан ҳатлаб ўтди. Ҳали нами кетмаган ерга қўлтиқтаёқнинг учи ботиб эшикдан то айвонгача чуқур излар қолдирди **(53)**.

—Мунча ҳаяллаб кетдингиз? — деди Жаннат хола пичирлаб.

—Иситмаси қайтдимикан?

Жаннат хола эрининг ташвишли кўзларига қаради.

—Хотиржам бўлинг, ҳозир дори қилдим. Энди тузалади.

Икромжон шолча устида эмаклаб бориб Низомжоннинг пешанасидан ушлади. Лабини тишлаганича анча вақтгача бир қўлига тиралиб туриб қолди.

—Бировининг арзандаси, ишқилиб, шифо топиб кетсин–да, хотин.

Эр–хотин айвон лабида пичирлаб гаплашиб ўтиришарди.

—Биламан, — деди Икромжон, — сен бошқа нарсани ўйлаяпсан. Канақа бола, бирон нобоп одам эмасмикин, деб гумонсираяпсан.

Жаннат хола яна индамади.

—Ёмон йўлга кирган бола бўлса ҳам одамга ўхшаб гапирсанг, одамга ўхшаб муомала қилсанг, ёмонлигини қилмайди. Зада бўлган одам ёмонлик қилади. Биласанми, фронтда кўрганларимни айтсам оғзинг очилиб қолади. Немиснинг қўлида қолиб кетган юртлардаги хотинлар нималар қилишаётганини сен билмайсан, хотин. Қуршовда қолиб кетган аскарларимизни, сен кимсан, миллатинг қанақа, кимнинг боласисан, деб сўрамай уйларига яширишяпти. Ўлимдан, дордан қўрқмай эски қўрғонларга яширинган аскар болаларимизга овқат ташиб беришяпти. Ўқ–дори ташиб беришяпти. Яradорларни ертўлаларига яшириб парвариш қилишяпти. Ана шунақа, хотин. Бошига мушкул тушган кишиларнинг қўлидан тутиш керак. Бу боланинг ҳам бошида оғир мушкули бор. Кейинчалик билиб олармиз, билишимиз ҳам шарт эмасдир. Бир кун ўзи ҳам айтиб қолар.

Эшик қаттиқ тақиллаб Икромжоннинг гапи бўлинди.

Жаннат хола шошиб йўлакка югурди. Бир оздан кейин кўчадан эркак кишининг товуши эшитилди:

—Кечқурун идорада мажлис бор, соат еттида. Албатта боринглар. Жамики аъзоларнинг бориши мажбурмиш.

Жаннат хола қайтиб келди.

—Эшитдингизми? Тинчликмикин?

—Тинчлик, хотин. Найманга кўчадиганлар маса–**(54)**ласи бўлса керак. Кейин, фронтдан колхозимизга хат бор, дейишади, шуни ўқиб беришса керак. Ҳай, майли, Тоға йўқлатган экан, идорага бир чиқиб келай, боланинг иситмаси тушмаса, менга хабар қил, доктор чақириш керак бўлиб қолар. Сенинг туркана доринг бир иш чиқадими, йўқми. Бу доринг бир таваккал гап.

Икромжон тахмон четига тираб қўйилган ёғоч оёғини кийиб кўчага чиқиб кетди.

Сал ўтмай эшикдан Умматалининг хотини уч бурчак хат билан кўзойнакни қўшиб ушлаганича кирди.

—Азизхонгинамдан хат олдим.

Жаннат хола кўз қири билан сандал четида ётган Низомжонни кўрсатди.

Умматалинииг хотини шошиб–пишиб шивирлади:

—Хат келди, хат келди, айланай!

Жаннат хола сўрининг шолча ёзилмаган тахтасига кўрпача ёзиб уни ўтқизди.

—Нималар депти Азизхон? Ишқилиб, омон–эсон бўлсин. Болагинангизга қасд қилган паст бўлсин, Тўтихон. Умматалигина ҳам кутавериб адойи тамом бўлди. Яқинда кўрган эдим, озиб чўп бўлиб кетибди. Шундоқ ринд, шундоқ, паратка одам гўнг ташияпти. Ўқинг, ўқинг, Азизхонгинанинг хатини.

Тўтихон кўзойнагини тақиб хатни қўлига олди.

Азизхон хатда улар хизмат қилаётган қисм уч ойдан ортиқ қуршовда қолиб

кетгани, қуршовдан чиқиш учун кўп жанглар бўлганини ёзарди.

Тўтихон хатни ўқишдан кўра кўпроқ йиғларди. Олис йўл босган бу уч бурчак хат унга боласининг нафасини, бўйини олиб келган эди. Шу уринган, сарғайиб кетган ғижим қоғоздан ўғли кўриниб турарди. Тўтихон хатни кўзларига суртар, ўпар, ҳидлар эди.

Икки хижронзада хотиннинг кўзлари жиққа ёшга тўлди. Тўтихон кўз ёшларини артиб, Жаннат холага таскин бера бошлади.

—Кўп ташвиш қилманг, айланай, Турсунбойингиздан ҳам хат–хабар келиб қолади. Мана, мени айтди, дерсиз.

—Айтганингиз келсин, ёлғизгинамни тўйини кўриб ўлсам деган ниятим бор. Оҳ, ўша кунларни кўрармиканман.

—Кўрасиз, кўрасиз, ўргилай. Ҳали невара–чеваралар орасида қолиб кетасиз.

Уларнинг ҳар иккови ҳам индамай қолишди. Тў–**(55)**тихон Азизхонини, Жаннат хола Турсунбойини ўйлаб кетган эди. Бу жимликни Тўтихон бузди:

—Эшитдингизми, айланай, районимиздан армияга кетган бир бола қочиб келганмиш.

—Хабарим йўқ. Ким экан?

—Билмадим. Кимлигини айтишмади. Шунакасидан худо асрасин. Ота–онасиниям, бутун қишлоғиниям шарманда қилади–я. Умматалингиз кеча шу гапни топиб келди. Умматалингизнинг гапига қараганда, қочганларни отишга ҳукм қилармиш. Ҳа, номард бола! Ота–онангнинг юзини ерга қаратиб қўйдинг–а!

VI

Урушдан олдин Тоға соқолини олдирмай, иш кийими билан келганларни клубга киритмасди. Мабодо шунақалардан биронтаси кириб қолгудек бўлса, кўпчилик ўртасида уялтириб чиқариб юборарди. Энди Тоғанинг ўзи соқол–мўйлови ўсган, тирсаклари қирилиб кетган миср тўнда ўтирибди.

Залдагилар тўппа–тўғри даладан келишгани учун лой бўлиб кетган этик, тақир қулоқчин, телпакларда ўтиришарди.

Зал жимжит. Тоға ҳалигача мажлисни очмай, ён соатини дам–бадам олиб чироққа солиб қарар, кимнидир кутмоқда эди.

Эшикдан лейтенант формасини кийган йигит кирди, ҳамма ўгирилиб унга қараб олди. Лейтенант саҳнага қараб юрди. У Тоғанинг олдига келиб ўтираркан, узр сўрагандек қўлини кўксига қўйиб, нимадир деди. Тоға ўрнидан туриб залга қаради:

—Умматали шу ерда бўлса саҳнага чиқсин! Икромжон, сен ҳам чиқ!

Икромжон олди қаторни айланиб саҳнага чиқди. Умматали залда йўқ экан, кимдир уни ташқаридан чақириб келди. У ҳам чиқиб президиум столининг четига омонатгина ўтирди. Тоға яна ўрнидан турди.

—Ўртоқлар, мажлисимизни бошлашдан олдин район ҳарбий комиссарлигимизнинг ходими лейтенант ўртоқ Исмоилов фронт аҳволларидан гапириб беришларини сўраймиз.

Лейтенант ўрнидан туриб шинелини ечди–да, ўтирган стулининг суянчиғига ташлаб қўйиб, қоғозга ўроғлиқ бир нарсани кўтариб минбарга чиқди **(56)**.

У сўзини Ғарбий–Шимолий фронт қўшинлари Старая–Русса районида душманнинг ўн олтинчи армиясини қуршаб олганидан бошлади. Хамма жим бўлиб қолди. Нотиқ совет жангчиларининг Смоленск области шаҳарларини озод қилишда кўрсатган мислсиз қаҳрамонликлари ҳақида гапирар экан, тингловчилар нафасларини ичларига ютиб тек қотиб туришарди. Лейтенант энди Ленинград фронти тўғрисида гапирарди. У қуршовда қолган азамат шаҳар аҳолисининг аҳволи, уларнинг энг даҳшатли кунларда ҳам жонажон шаҳар учун жон олиб, жон бериб курашаётганларини батафсил айтиб бераради.

—Қуршовда қолган шаҳар аҳлининг болалари Ўзбекистонга келтирилди. Ўзбек халқи Ленинград учун озиқ–овқат эшелони юборди.

Лейтенант фронтнинг бошқа участкаларидаги аҳвол ҳақида ҳам гапира бошлади.

—Керчь ярим ороли атрофида ҳам шиддатли жанглар бормоқда. Бу жангларда бошқа қардош халқлар қатори ўзбек

халқининг фарзандлари ҳам жасурлик намуналарини кўрсатмоқдалар.

Лейтенант фронтда ном чиқарган бир неча қаҳрамон ўзбек жангчиларининг номини санаб ўтди. У сўзининг охирида шундай деди:

—Бу азамат жангчилар орасида сизнинг колхозингиздан кетган йигитлар ҳам кўп. Улардан бири — Азизхон Умматалиев.

Ҳамма бараварига Умматалига қаради. Умматалининг ўзи бу кутилмаган гапдан эсанкираб ўрнидан туриб кетди. Чапак устига чапак. Одамларга қўшилиб Умматалининг ўзи ҳам чапак чаларди. Лейтенант қўлини кўтариб шовқинни босди.

—Калугани озод қилишда кўрсатган мардлиги, жасорати учун Азизхон Умматалиевга Совет Иттифоқи Қаҳрамони деган фахрий унвон берилди. У Ленин ордени ҳамда «Олтин Юлдуз» медали билан мукофотланди. — Лейтенант минбардан тушиб Умматалининг олдига келди–да: — Шундай қаҳрамон ўғил ўстирганингиз учун раҳмат! — деб уни қучоқлади.

Бир неча киши саҳнага чиқиб Умматалини ўраб олди. Улар Умматилини бирма–бир ўпиб, қучоқлашишгандан кейин, Тоға уларни ҳайдагандек қилиб саҳнадан тушириб юборди. Лейтенант яна минбарга чиқди.

—Ўртоқлар, колхозимизнинг кекса аъзоси, Ва–**(57)**тан урушининг қатнашчиси Икромжон Усмонов Москва остоналаридаги жангларда кўрсатган мардлиги учун «Кизил Байрок» ордени билан мукофотланган эди. У ярадор бўлиб қайтиб келгани сабабли, кисм унга мукофотни топширолмаган. Рухсат этасиз, ўртоқ Икромжон Усмоновга мукофот топширишни.

Икромжон мукофотланганидан бехабар эди. Хайрон бўлиб ўрнидан турди. Лейтенант қизил кутичадан орденни олиб унга томон кела бошлади. Икромжон бўлса саҳна ўртасида тўхтаб, менгамикан, адашаётгани йўқмикин. тегандек иккиланиб турарди. Лейтенант келиб унинг кўкрагига орденни тақиб қўйди.

Залда яна ғовур–ғувур, тўполон, қарсак бўлиб кетди.

Икромжоннинг кўзларидан ёш думалади. Шу қисқагиина муддат ичида болалигидан то шу кунгача кўрган–кечирганлари кўз олдидан ўтди. Уруш кўчаларида қолиб кетган бир оёғи яна ўрнига битгандек, тўкилган қонлари яна томирларига қайтиб келгандек бўлди. Мана, дўстлари, болалик ўртоқлари, бирга кетмон чопишган жўралари унга қараб чапак чалишяпти.

Зал сал тинчигандан кейин Тоға Умматали билан Икромжонни табриклаб, сўзни баҳорги ишларга бурди:

—Биродарлар, далага қўш чикаришдан олдин қиладиган ишларимиз бор. Ёзёвоннинг Найманидан ер олдик. Шунга ўттиз хўжалик кўчирма қилишимиз керак. Ўз ихтиёри билан ёзилганлар эллик тўрт хўжаликка етди. Шунча хўжаликни бу йил юборолмаймиз. Колхоз иши орқага сурилмаслиги керак. Экишни вақтида бошламасак, кейинги кўрадиган роҳатларимиз татимай қолади. Мен правление билан келишиб йигирма тўрт хўжаликни рўйхатдан ўчирдим. Индинга Найманга юриш бошлаймиз. Хозирча бола–чақани олиб кетиш шарт эмас. Эркакларнинг ўзлари боришади. Ётар–турар жойни эплаштирганимиздан кейин бола–чакани олиб кетамиз. Шу масала юзасидан сўрайдиган гапларинг бўлса, сўранглар.

Орқа қатордан ўрта яшар киши қўл кўтарди.

—Найман тўқайига бу йил шоли экилади, деган гап бўлган эди. Шу гап бўлса, омборда уруғлик борми? Томорқага экадиган аъзолар уруғликни қаёқдан олишади? Шуни тушунтириб бер, Тоға **(58)**!

—Бу жуда тўғри савол, — деди Тоға. — Ер тўқай, ботқоқ бўлгани сабабли бу йилча унга пахта экиб бўлмайди. Шоли экамиз. Уртоқ Охуибобоев келганларида шундай деганлар. Ҳар бир аъзога қирқ сотихдан ер берилади. Уруғлик шоли то ҳосил олгунча аъзоларга қарз берилади. Бундан ташқари, аъзолар меҳнат кунларига ҳам шоли оладилар. Правлениеда ўтириб хомчўт қилиб кўрдик. Томорқасидан олган ҳосилдан ташқари, меҳнат кунига олган шолининг чораги қарзга бемалол етаркан. Томорқадан олинган ҳосил учун ҳеч қандай

қишлоқ хўжалиги солиғи тўланмайди. Яна қандай саволлар бор?

Боласининг чопонини бошига ёпиниб олган хотин ўтирган ерида сўради:

—Найманга кўчганларнинг бу ердаги уй–жойи нима бўлади?

—Ўзида тураверади. Хеч ким тегмайди. Хоҳласа сотиб кетиши ҳам мумкин. Колхоз ҳақини тўлаб олади. Агар бошқа саволларинг бўлмаса мажлисни ёпамиз.

Эшик олдида турган қорасоқол киши гап ташлади:

—Битта гап чала қолди, Тоға. Икки–уч кундан бери қишлокда дув–дув гап юрибди. Районимиздан бир одам армиядан қочиб келганмиш. Мана, военкомат укамиз шу ердалар, айтсинлар, ким экан ўша қочган ярамас?

Тоғанинг қошлари чимирилиб кетди. У ҳеч кимдан бунака савол кутмаган эди. Нима қилишини билмай, анча вақтгача жим туриб қолди. Бутун зал гўё битта қулоққа айланиб унинг оғзига қараб турарди.

—Бунака гап йўқ! – деди Тоға қатъий.

Тоға шундай деди–ю, қизариб кетди...

***

Бахтиёр одам ҳаммани ўзига ўхшатади. Икромжон ҳозир шундай кайфиятда эдн. Ёр–биродарлари олдида юзи ёруғ бўлди. Ватан учун қилган хизматлари олий мукофот билан тақдирланди. У бу мукофотни ўз кишлоғида, бирга меҳнат қилган, бирга тер тўккан жўралари олдида кўкрагига тақди. Ҳозир унинг кўзига бошқолар ҳам худди шундай бахтиёр **(59)**, шундай шод туюларди. Ҳали мажлисда қандайдир ярамас бир бола тўғрисида гап бўлди. У ярамас бола армиядан қочган. Қишлоғини, ота–онасини хижолатга қўйган. Негадир Икромжон бунга унча парво қилмади. Бу гапларнинг унга мутлақо алоқаси йўқ. У тақдирланган, зое кетмаган меҳнатларининг гашти билан маст эди.

Клубдан чиққан кишилар тўда–тўда бўлиб симёғоч тагида гаплашиб туришибди. Хотин–халаж аллақачон тарқаб кетган. Тоға ҳарбий комиссарликдан келган лейтенант билан пачоғи чиққан қора «эмка» машина олдида ниманидир шивир–шивир гаплашиб турибди.

Икромжон уларнинг гапига халал бермаслик учун ёнларидан тез ўтиб кетди. У ҳозир самоварга кириб битта чой ичмоқчи. Клуб ичи дим бўлиб кетганидан терлаб, чанқаган эди. Шолча ёзилмаган яйдоқ сўрида чой ичиб ўтирганлар олдидан ўтиб ичкарига кираётган эди, ғалати бир гап эшитиб тўхтади. Дераза тарафга қараб ўтирган йигит нимадир деяпти. Икромжон тарафга қараб ўтирган кексароқ киши унга юз–кўзи билан қандайдир ишора қилди. Йигит унинг ишорасига тушунмади, гапини давом эттираверди:

—...Дунёнинг ишлари қизиқ экан–да, лекинига Тоға маладес, айтмади. Айтганда Икром пўст ташлаворарди. Биттаю–битта боласи қочоқ бўлиб ўтирса–я. Вой, менинг болам шунақа қилса, шартта калласини узиб ташлардим…

Йигит гапини тўхтатмаганидан диққати ошиб кетган ҳамсуҳбати жаҳл билан:

—Э, қўйсанг–чи, қанақа бефаҳм одамсан, — деб ўрнидан туриб кетди.

Шундагина йигит ўгирилиб орқасига қаради–да, Икромжонни кўриб қизариб кетди, жуда катта гуноҳ қилиб қўйганини билиб бошини эгиб ўтираверди.

Икромжон гаранг бўлиб қолган эди. Елкасида оғир юк бордек машаққат билан унинг олдига келди.

—Нима дединг? Айт, айтавер!

Йигит гап тополмай унинг юзига қараб анграйганча тураверди.

—Сенга айтяпман, — деди Икромжон бақириб. — Айт, нима дединг, айт!

Икромжон унинг ёқасидан бўғиб олди. Бирпасда уларнинг атрофини одам ўради. Бу можаро устига етиб келган Тоға йигитнинг тирсагидан тортиб Икромжонниг қўлидан бўшатди–да, уни койиди **(60)**.

Икромжон жавдираб Тоғага қаради:

—Ростми, Райим... бу қанақа гап?

Тоға унга жуда ҳам босиқ жавоб қилди.

—Рост гап, дўстим, рост гап.

Бирпасда Икромжоннинг қадди букилди қолди. Тоға атрофни ўраганларга жаҳл билан қаради. Унинг бу қарашидан нима демоқчилигини англаган кишилар секин–секин тарқаб кетишди, Биргина Умматали Икромжоннинг елкасидан омонат ушлаб турарди.

Тоға Умматалига қаради.

—Сиз бориб кампирни суйинтиринг, Умматали.

Умматали иккиланиб турди–да, оғир–оғир қадам босиб нари кетди.

—Бўлди, ошнам, — деди Тоға титроқ товушда. — Шунақа бўлишини билганимдан айтмаган эдим–да. Қандоқ қиласан, чидайсан, чидайсан–да, оғайни!.. — Тоға шундан бошқа гап тополмади.

Икромжон бошини сарак–сарак қилди, жаҳл билан кўкрагига муштлади. Мушти қаттиқ бир нимага тегиб оғриди. Энгашиб кўкрагидаги орденни кўрди. У орден олганини унутиб қўйган эди. Жонҳолатда орденини кўксидан юлиб олди.

—Ол, олиб қўй, Тоға. Тақишга ҳаққим йўқ.

—Жинни бўлма!

—Ҳа, шундай. Бош кўтариб қишлоқда юришга ҳам ҳаққим йўқ. Одамларнинг юзига қандай қарайман?

Нима деган одам бўлдим энди? И–их! Қани энди, у ярамас шу топда олдимда бўлса, тилка–тилка қилсам. Бўғиб ўлдирсам.

—Юр, юр, Икром, бас энди, кетайлик.

Тоға унинг тирсагидан ушлаб йўл бошлади. Икромжон бир силкиниб ундан тирсагини бўшатди.

—Қўявер, ўзим кетаман.

—Бирга кетайлик, унақа қилма, ошна.

—Йўқ, ўзим кетаман.

Икромжон дадил юриб қоронғи кўчага кириб кетди. У эшигига етганда тўхтади. «Хотинимга нима дейман?» деган ўй бошидан ялт этиб ўтди–ю, у ёқ–бу ёғини тузатди. Қаддини ростлаб остонадан ҳатлади.

Айвонда Жаннат хола билан Низомжон гаплашиб ўтиришарди. Жаннат хола сандал устида турган суратни қўлига олиб Низомжонга кўрсатар, ўғлининг болаликда шўхликларини кулиб, йиғлаб гапирар эди **(61)**.

Икромжон айвон лабига ўтириб еғоч оёғини еча бошлади. У ўтирганда қизил қутичани ёнига қуйган эди. Низомжон бунинг нималигини биларди. Ҳамқишлоғи Асрора орден олганда кўрганди. Жаннат хола эрини чарчаган билиб секин сўради:

—Майлисинглар узоқ чўзилди чоғи. Чарчабсиз. Меҳмон бола ҳам, худога шукур, тузалиб қолди. Айтдим–ку, менинг дорим дарров тузатади деб. Унга Турсунбойгинамнинг суратини кўрсатаётган эдим.

Икромжон ундан кўзини яширди,

—Болагинам, шундоқ эркa эди, шундоқ эркa эди, то мактабга боргунча ҳам дадасининг елкасидан тушмади. Опичиб гузарга олиб чиқардилар. Опичиб магазинга олиб кирардилар.

Икромжон ғайритабиий интилиш билан бир оёқлаб ўрнидан туриб кетди.

—Бас қил! Овозингни ўчир!

Жаннат хола қўрқиб кетди. У уттиз йил бирга яшаб эридан биринчи марта бу хил гап эшитиши эди.

—Бунақа ўғлим йўқ! Бефарзанд одамман!

—Вой, нега унақа дейсиз! Тавба денг! Сизга нима бўлди? Сизга нима бўлди?

Жаннат хола нима бўлганини билолмай, деворга суянганича дағ–дағ титраб турарди.

Икромжон бир оёқлаб узоқ туролмади. Гандираклаб айвон олдига териб қўйилган ғиштга ёнбоши билан йиқилди. Низомжон сапчиб туриб унинг олдига келди–да, азод кўтариб кўрпачага ётқизди. У беҳуш эди.

Жаннат хола нима гаплигини билмай деворга суяниб ранги қум–қум окариб турарди.

VII

Зириллама қишлоғи бу тонг уч воқеанинг шоҳиди бўлиб уйғонди: Азизхон — Совет Иттифоқи Каҳрамони, Турсунбой

— қочоқ, ўттиз хўжалик — Найманга кўчади.

Ҳамманинг оғзида шу гап. Азизхоннинг жасорати қишлоқ аҳлини қанчалар қувонтирган бўлса, Турсунбойнинг қилмиши шунча хафа қилган эди.

Эрта билан далага кетиш олдидан Умматалининг уйига уни муборакбод қилгани ҳамқишлоқлар турна–қатор бўлиб оқиб келишарди **(62)**.

Икромжоннинг уйидан икки ҳовли наридаги бу уйда тўй.

Тоға ҳам шу ерда. Тут тагидаги сўрида созандалар, ҳофизлар ўтиришибди. Олма шохига оёғидан осилган қўйнинг терисини қассоб шилиб олмоқда. Ерўчоқдан ғўзапоянинг алангаси гуриллаб кўтарилади. Тўти хола ҳали у уйга киради, ҳали бу уйга киради. Кирган–чиққанларга: «Қуллуқ, айланай! Қуллуқ, ўргилай!» деб яна ошхонага ўтиб кетади.

Супада республика газетасининг Фарғона мухбири тиззасига дафтарчасини қўйиб Умматалини гапга солмоқда.

Умматали кўзларини юмиб Азизхоннинг болалигини кўраётгандек секин–секин гапирмоқда. Мухбир тез–тез ёзиб турибди.

Ташқаридан машина овози келди. Ҳамма гурр этиб кўча эшигига қаради. Эшик олдида обкомнинг мойланавериб тошбақа нусхасига кириб қолган эски «эмка»си турарди. Ундан бўйнига аппарат осган «фо–то Пенсон», ғилоф кийдирилган танбурини кўтариб Маъмуржон ҳофиз тушди.

Тоға уларни эшик олдида кутиб олди.

Кўпчилик ўрнидан туриб уларга сўридан жой кўрсатди. Маъмуржон ҳофиз созандалар тўдасига қўшилди.

Шу пайт почтальон кириб одамлар орасидан Тоғани топиб телеграмма узатди.

Тоға телеграмма қатини шошиб очиб ўқий бошлади. Ҳамма унга қараб турарди.

—Умматали, сени ўртоқ Охунбобоев табриклаб телеграмма юборибдилар. Ма, ол, ўқи!

Умматали ундан қоғозни оларкан, қўллари қалтирарди.

Пенсон пайтдан фойдаланиб унинг ҳар бир ҳаракатини чиқ–чиқ суратга олиб турарди.

Ҳофизлар қўшиқ бошлашди. Одамлар жимгина бош эгиб тинглашарди. Қўшиқнинг авжини ширали овоз билан Маъмуржон ҳофиз якка айтарди:

Ур, деганда иомард кочур,

Мард колур майдон ичинда...

Бу қўшиқ, ҳаммадан ҳам Умматалининг юрагини эзиб юборди. Унинг кўзига ҳовлисидан чиқолмай ғарибгина бўлиб ўтирган Икромжон кўриниб кетди **(63)**. Чунки қўшиқ худди шу қишлоқдан чиққан бугунги тўй ва бугунги хижолатлик ҳақидадек эди. Мард майдонда қолди, номард қочди. Бу Азизхон, бу Турсунбой.

Ҳофизларнинг овози Икромжонлар уйигача эшитилмоқда. Икромжон ўша ўзи доим ўтирадиган айвон лабида қўлтиқтаёғини тиззасига қайиқ эшкагига ўхшатиб қўйиб олганича, ёғоч оёғига белини кўтариб суйкалаётган мушукнинг шикоятли миёвлашига лоқайд қараб ўтирибди.

Низомжон супа олдида тик турибди. У сал дармонга кирса бу яхши, меҳрибон одамларга мингдан–минг раҳмат айтиб яна боши оққан томонга қараб кетмоқчи эди. У кетишини ўйлаганда хотирига дарров ГЭС қурилиши келарди. Қурилиш одамга зор. У борса жон деб қабул қилишади. Балки Низомжон бахтини ўша ердан топар. Аммо бу икки аламзада, яккаю–ягона боласи етказган аламдан букчайиб қолган қарияларни ташлаб қаёққа боради? Уларнинг ёнида бўлиши, ҳамдард бўлиши керак. Бегонага уйидан жой берган, хаста жонига жонини пайванд қилган кишиларни шу аҳволда ташлаб кетиш инсофдан бўлмас, деб ўйларди у.

Ҳофизлар ҳамон қўшиқни баландлатишарди. Улар ишк, вафо, мардлик ҳақида куйлашарди. Кўчадан Умматалининг уйига қараб оқаётган кишиларнинг гаплари, оёқ товушлари эшитилиб турибди.

Икромжоннинг назарида, улар унинг эшиги олдидан ўтаётганларида нечундир овозларини пасайтиб гаплашаётгандек

туюларди. Ҳатто бу ердан оёқ учида юриб ўтишаётгандек.

Йигирма бир йил сурган энг эзгу ўйлари, ҳар соатини бахт тилаб ўтказган кунлари шу кеча тугагандай. Икромжон адойи тамом бўлган эди. У бир кечадаёқ қариб қолганга ўхшарди.

Бу кеча у кўз юммади. Турсунбойнинг болалнк йилларидан тортиб ўзи фронтга кетаётганида станцияда қўлларини силкиб қараб қолганича ҳаммаси кўз ўнгидан ўтди.

У боласини мард бўлади, деб ўйларди. Юзимни ерга қаратади, деб ҳеч ўйламаган эди.

Мана. ёр–дўстларининг юзига қаролмай қолди. Уй остонасидан ҳатлаб кўчага чиқолмай қолди. Нега, нима учун?

Сен учуи, сен учун, ярамас бола! Сен жувонмарг–(64)–ни болалигингда акаларинг қатори дард олиб кетса бўлмасмиди! Сени опичлаб кўтарган отангнинг беллари қарсиллаб синиб кетса бўлмасмиди! Қакдоқ қила–ди, қандоқ қилади? Энди қандоқ яшайди? Сен жувонмаргни яхши яшасин, деб уруш кўчаларига оёғини ташлаб келди! Лахта–лахта қон ютди. Муздар устида эмаклаб душманнинг ёқасидан бўғди! Сек жувоимарг туғилган кунингдан бошлаб нимаики қилган бўлса ҳаммаси сен учун, сени одам қилиш учун уринди. Ҳар бир томчи пешана тери сен жувонмаргнинг бахтинг бўлармикан деб қилинди. Мана, меҳнатларининг мукофоти!

Икромжон ич–ичидан, овозини чиқармай йиғларди. Йиғларди–ю, бу бедаво дарддан қутулиш иложини ҳам қидириб кўрарди.

Сен жувонмаргнинг доғингни нима билан ювади? Қани, оёқлари бутун бўлса–ю, шамолдек учиб уруш бўронларига кирса, фашист уясига олов бўлиб отилса, газандаларнинг кекирдагидан тишлаб, миясини мажақлаб хумордан чиқса. Афсус, бундай қилолмайди. Энди у йигитлик қайда, энди у оёқлар қайда! Кексайганида тириклай гўрга тиқдинг–а! Гўрга тиқдинг–а! Эвоҳ, эвоҳ, бевафо дунё, биргина бошига шунча тош отасанми?

Унинг кўзлари ҳовли юзини маъносиз кезарди. Бирдан ошхона деворига тикилганича тўхтаб қолди.

Унда Турсунбойнинг лой чаплаганидаги беш панжасининг изи қолган эди. Жаннат хола кунига неча марта бу бармоқ изларини табаррук иарсадек қўллари билан сийпаб кўзларига, юзларига суртарди.

Икромжон шаҳд ўрнидан туриб ўша ерга борди. Бармоқ изларига узоқ тикилиб турди. Кейин бурилиб тандир тагида ётган кетмонни олди–ю, деворни гурсиллатиб чопа бошлади. Жаннат хола ўқдек отилиб келиб унинг қўлларига ёпишди:

—Нима қиляпсиз, нима қиляпсиз?..

—Тегма менга, тегма менга! Ву уйда унинг изига ҳам ўрин йўқ. Изларини қириб ташлайман! Сидириб ташлайман!..

У силтаганда Жаннат хола ярим метр жойга отилиб бориб ўтириб қолди. Бирпасда девор ўпирилиб ошхонанинг ичи кўринди. Икромжон кетмонни четга отиб жойига бориб ўтирди.

Низомжон нималар бўлаётганига тушунолмай, ҳамон супа олдида гаранг турарди **(65)**.

Икромжоннинг алами босилмасди. У энди нима қилишини билмай, айвон токчаларига кўз югуртира бошлади. Бирдан сандал устида турган Турсунбойнинг суратига кўзи тушди. Яна сапчиб туриб суратни қўлига олди. Ойна солинган рамка ичидан қора қош, юзлари худди моҳир ҳайкалтарош бор санъатини ишга солиб ясаган ҳайкалига ўхшаш жуда ҳам кўркам Турсунбой кулимсираб турарди. Икромжон сифатни юзларига суртиб ҳўнг–ҳўнг йиғлади. Ойнада унинг кўз ёшлари думалаб рамка четида ҳалқоб бўлиб турди–да, пилдираб пастга оқиб кетди. Унинг майин табассуми Икромжонни эрмак қилаётганга ўхшарди. Суратни юз томони билан ёғоч оёғининг тиззасига бир урди. Ойна чил–чил бўлиб кетди. Жаннат хола додлаб келиб унинг қўлидан суратни тортиб олди. У тортаётганда шиша синиғи Икромнсоннинг қўлини қонатиб юборган эди. Аламига чидаёлмай пешаиасига шатиллатиб ураверди. Қонли панжалар юзини ҳам қонга белаб, қизартириб юборган эди. Жаннат хола суратни олиб, даг–дағ титраб турарди. Охири Икромжон чарчаб сандал курсисига ўтириб қолди.

Жаннат хола суратни кўксидан олиб тикилди.

Ота қони Турсунбойнинг бетларига ҳам сачраган эди. У синган, парча–парча бўлиб кетган ойна орасидан ҳамон илжайиб қараб турарди. Унинг бу қараши вайрон бўлган, қонга беланган уйнинг синиқ деразасидан мўралаб эрмак қилаётганга ўхшарди.

Ҳарна қилганда ҳам она — она. У ўз боласини бир парча этдан катта қилгунча не машаққатлар тортмаган! Боласининг яхшилиги ҳам, ёмонлиги ҳам унга унчалик билинмайди. Она ҳамма нарсани унутса унутадики, боласини унутолмайди. Ўз боласини ўлимидан, бахтсизлигидан қувонган она ҳали дунёга келмаган, келмайди ҳам.

Эшик тарақлаб очилиб сочлари тўзгиб нимчасининг устидан белларигача осилиб тушган бир қиз кирди. У узоқ жойдан югуриб келганидан бўлса керак, нафасини ростлаёлмай ҳансирарди. Қиз ариқдан ҳатлаб ўтиб тўхтади. Аввал сандал устида юзини панжалари орасига олиб ўтирган Икромжонга, супа олдида тик турган Низомжонга, деворга қапишиб суратга тикилиб қолган Жаннат холага қараб нима қилишини билмай қолди. Кейин ухлаб ётган одамларни уйғотиб юборишдан қўрққандек, оёқ учида юриб Жаниат холанинг олдига борди **(66)**.

Бу Турсунбойнинг севгилиси — Зебихон эди.

Бу хунук хабарни эшитганда қиз бутун борлиғини унутган, эсанкираб нима қилишини билмай тонг отгунча юриб чиққан эди. Эрталаб у бекитиб қўйган жойдан Турсунбойнинг бир ярим ой бурун ёзган хатини олнб далага чиқиб кетди–да, сой бўйига тушиб йиғлай–йиғлай яна ўкиб чиқди.

Бу хатда Турсунбой самимий юрак дардларини изҳор этган эди. Бу хатларга самимий, инсоний туйғулар битилган эди. Бу хат Зебихонга анҳор бўйларида теракларнинг аллақандай сирли шитирлашларига қулоқ солиб жимгина кечирган ойдин кечаларни эслатди. Ўшанда ой худди оқ қоғоздан доира қилиб қирқилгандек кўринарди. Саратон куйдирган кунларда анҳор ёқалаб қамишлар орасидан оқимга қарши қирғоқ бўйлаб кетганларида. Турсунбой уни биринчи марта бағрига босиб ўпган. «Севаман, сендан бошқага қайрилиб қарамайман?» деган эди. У армияга жўнаб кетаркаи, Зеби билан яна шу кўмкўк қамишлар орасида учрашган эди. Эҳтимол, ҳозир шундай туюляптими, негадир ўшанда Турсунбойнинг кўзлари бежо эди. Илгариги қайноқ сўзлар ўрннга совуқ жуда совуқ гаплар айтар эди. Кўзлари илгаригидек чақнамаган эди ўшанда. У Зебихоннинг билагини ушлаганда илгаригидек қўллари қайноқ эмасди. Худди гассол қўлидек совуқ эди. Ўшанда Турсунбой бир гапни қайта–қайта такрорлаган эди:

—Келаман, қайтиб келаман. Мени кут, Зеби. Сек учун қайтиб келаман.

Зебихон ўшанда бу гапларнинг маъносига тушунмаган экан. Зеби унинг бу гапларини, ғолиб бўлиб қайтиб келади, деб англаган экан. Турсунбойнинг ўшандаёқ армияга журъатсизлик билан кетаётганини, юрт учун жонбозлик қилгани кетаётган эмаслигини сезмаган экан.

Зебихон энди бу гапларнинг чин маъносини чақди. Турсунбой ўзининг қўрқоқлигини севги ниқобига яширмоқчи. Қўрқоқликдан эмас, Зебихокнинг висолига етишмоқ учун қайтиши керак эмиш. Йўқ, у қочоқ; Бу хил номардлар севги қадрига етмайди. Ўз ота–онасини, юртини севмаган одам муҳаббат ҳисларини ардоқлай олармиди?

Зебихон бу уйга, номард бола туққан онага, хоин бола ўстирган отага аламли сўзлар айтгани келган эди **(67)**.

Ҳозир у ўз ёғига ўзи қовурилиб ётган бу бахтсиз, боласи туфайли шармандаи шармисор бўлган оиланинг изтиробларини кўриб шаштидан қайтди. Бир сўз демай орқасига бурилди–да, эшикка қараб юра бошлади.

У остонага етганда тўхтади. Чўнтагидан букланган қоғоз олиб бурда–бурда қилиб йиртиб ташлади. Бу Турсунбойнинг хати эди.

Шамол қоғоз бурдаларини ҳовли томонга супуриб кетди.

VIII

Райимберди тоға Умматалининг уйида ҳофизларнинг хонишига қулоқ солиб тиззасига уриб тебраниб ўтирарди. Гоҳ баланд, гаҳ паст пардаларда фарёд қилаётган оҳанглар уруш оловларини, тинч–

осуда кунларни кўз олдида гавдалантирарди.

Райимберди тоғанинг ҳам ўғли урушнинг бошидаёқ фронтга кетган.

Уғли Тошкентда университетнинг иккинчи курсида ўқирди, Ноябрнинг бошларида ундан кетдим, деган хат келдп–ю, икки ой ўтиб, жангга киряпман, деган иккинчи хатни олди. Тоға ўғлидан, яраландим, госпиталда даволаняпман, деган мазмунда охирги хатни қишда олган эди. Сал кун ўтмай, ҳарбий комиссарликдан, ўғлингиз Ватан учун жангларда қаҳрамонларча ҳалок бўлди, деган хат олди. Тоға ўз ёғига ўзи қовурилди. Озиб, чўп булиб кетди. Аммо бу сирни хотинига билдирмади. Хотини, хат–хабар келмай қолди–я, деб безовта бўла бошлаши билан у бировга ўғли номидан хат ёздириб эски конвертга соларди–да, келиб ўқиб берарди. Қишдан бери аҳвол шу.

Ҳозир у куй мақомига тебраниб ўтираркан, ич–ичидан эзилиб ўғлини ўйларди. Болагинасининг бир сиқим тупроғи қаерларда қолиб кетди экан?..

Урушдан олдин тикдирган шевиот костюмни, янгигина тахтакачдан чиққан дўпписини кийиб олган Умматали келиб унинг қулоғига шивирлади:

—Обкомдан айтишибди, биринчи секретарнинг ўзига телефон қилармишсиз.

Тоға ўрнидан турди. Қўлини кўксига қўйиб, ашула пайтида туриб кетаётганига созандалардан узр сўради–**(68)**–да, ҳеч қаёққа карамай чиқиб кетди. У Икромжоннинг уйи олдидан ўтиб кетаётганда эшикка келиб қулоқ солди. Жимжит. Нима бўдди? Бирдан унинг юрагини ваҳм босди, остона ҳатлаб ичкарига кирди.

Ву пайт Низомжон ошхонада ўчоққа ўт қалаб, нимадир пишираётган эди. Икромжон ҳали ҳам сандал устида бир қўлини пешанасига тираганча ўтирибди; Жаннат хола супада бир тиззасига бошини қўйиб, девор тагида дон талашаётган мусичаларга хомуш тикилиб қолган эди. У Тоғани кўриб бошини кўтарди–да, орқасига йиғилиб қолган этакларини тушириб ўрнидан турди.

Тоға ўн бир йилдирки колхозга раис. У кўп тўйларга бошчилик қилган. Кўп азаларда олдинга тушиб тобут кўтарган. Қанчадан–қанча етимларнинг бошини силаб овутган. Адашганларни йўлга солган.

Аммо Икромжонни овутишга у ожизлик қиларди. Уни нима деб юпатади? Одамзоднинг бнсотида бу дардни енгиллатадиган гап борми?

Икромжоннинг ягона таянчи, ягона умиди шу бола эди. Энди у йўқ. Мабодо у дардга чалиниб ўлган–да, унда юпатиш учун бирон сўз топилиб қолиши мумкин эди. Бу ярамас бола ўз отасини шармандаликка ташлаб кетди. У бир умр бу боғдан қутулолмайди. Шунинг учун ҳам Тоға гаранг эди.

Жаннат хола унга салом бериб, эрига қаради.

—Даласи, туринг, Тоға келдилар.

Икромжон бошини кўтариб уни кўрди–ю, машаққат билан ўрнидан турди. У чарчаганидан, уйқусизлигидан дармонсиз эди. Аммо ўзини тутди. Ҳовлига тушиб Тоғанинг истиқболига чиқди.

Тоға унинг кечадан бери ухламаганини, ўша мудҳиш хабарни эшитгандан бери шу аҳволда телба бўлиб юрганини сезди–да, бошқа бирон нарсага алаҳситмоқчи бўлди.

—Юр, сенда гапим бор, — деди, ўзи эшикка қараб юрди. Аммо унга нима демоқчи, қаёққа олиб бормоқчи — буни ҳали билмасди.

Икромжон ариқда бетини ювиб қийиғига арта–арта унга итоаткорлик билан эргашди.

Кўчага чиқишди. Ҳаво тоза. Осмонда қиттак ҳам булут кўринмайди. Пахса девор ковагида бақа қуриллаяпти.

Тоға олдинда, Икромжон кейинда бир–бири билан гаплашмай катта кучага етишди. Тоға тўхтади **(69)**.

—Эртага Найманга одамларни ўзинг олиб кетасак!

Икромжон дарров жавоб бермади. У ўйларди. Боргани дуруст бўлармикан? Ё қишлоқдан бошини олиб кетсинми? Қаёқа боради? Қаёққа бормасин, бари бир, бу алам уни тинч қўймайди. Найманга боргани маъқул бўлар. Хар қалай, одамларнинг кўзидан, таънасидан узоқроқ бўлади–ку.

—Майли, Тоға. сен бир нарсани билиб айтаётгандирсан. Менга ёмолиқни раво кўрмайсан–ку. Хўп.

Икковлари бошлашиб ндорага киришди. Тоға стол тортмасидан рўйхатни олиб унга узатди.

—Борадиганлар шулар.

У шундай деди–ю, трубкани олиб коммутатордан Фарғонага улашни сўради. То Фарғона жавоб бергунча Икромжонга қанча одам бориши, ишни аввал нимадан бошлашини тушунтирди.

—Ишни новвойхонадан бошлайсан. Хар куни қишлоқдан нон ташишга арава топиб беролмайман. Иккитагина машинанинг бошқа ишлари кўп. Қурилиш бригадасидан ўн беш кишини олдинроқ олиб кетасан. Ошхона, новвойхона, чойхона қурасизлар. Ўттизта палатка–чодир топтириб қўйдим. Уни ҳам ола кетасизлар. Хотинлар ҳозир боришмайди. Бордон тўқишга беш киши ажратдим, бобойлардан. Озиқ–овқат масаласи ҳам ҳал бўлган... — Телефон жиринглаб, Тоғанииг гапи оғзида қолди. У шошиб трубкани олди. — Мен, салом. Раҳмат, яхши. Ҳа, энди хурсанд бўлмаймизми? Колхозимиздан герой чиқади–ю, биз хурсанд бўлмай, ким хурсанд бўлсин! Ҳа, албатта. Қачон? Э, отанинг ўзлари ўтказадиларми? Хўп, хўп. Албатта бораман. Ҳа, бораман. Ким келади, дейсиз? Бугунми? Бўпти... Бўпти. Кутиб оламиз. Идорадан жилмай тураман. Албатта шундай қиламиз, хотиржам бўлинг! — Тоға трубкани жойига қўйиб Икромжонга қаради. — Рўйхат билан танишиб чиқдингми? Калай, бўладими? Ҳаммасини олиб кетарсан–а? Ё ёқмайдиганлари ҳам борми?

Икромжоннинг одам танлайдиган ҳоли йўқ эди. Ўзимдан бошқа шумшук одам атрофда йўқ, деб ўйларди.

—Агар рўйхат маъқул бўлган бўлса, кечқурун Абдухалилнинг олдига борасан. Топшириқ олган. Ҳамма нарсани тахт қилиб. Аравалар ҳам эрталаб идора олдида бўлади. Кетадиганлар ҳозир далада **(70)**. Ишдан қайтганларида уйларига бориб эртага кетишларини билдириб қўй. Идиш–товоқ, бир сидра кийимдан бошқа нарса олншмасин. — Тоға ўйланиб туриб қолди. У ниманидир унутгандек бармоғи билан столни чертиб ўтирарди. — Рўйхатга қўштиғи борлардан ҳам қўшганман. Ов қилишларинг мумкин. Ўзинг ҳам берданкангни ола кет. Хафа бўлмасанг, сенга битта иш буюрмоқчиман.

—Буюр, Тоға. Нима хизмат?

—Бизнинг эшикка айтиб ўтиб кетсанг, меҳмон келармиш, тайёрлик кўриб қўйсин. Гап шу. Боравер, ошнам. Тўхта, кетадиганлар билан гаплашиб бўлганингдан кейин, қай маҳал бўлса ҳам мени топиб учраш.

Икромжон идорадан чиқиб тўппа–тўғри Тоғанинг уйига қараб кетди. Тоға унга шунча кўп иш топширган эдики, бошига тушган ташвишни ҳам унутаёзди. Унинг фикри зикри Найман чўлида бўлиб қолди. Ишни нимадан бошлаш керак? Олдин тўқайга ўт қўйишданми, зовур қазишданми? Палатка қурган билан зах ерда ётиб бўлармикан? Айтганча, Тоға, қариялардан беш кишини бордон тўқишга қўшиб бераман, деди. Тоға тадбирли одам. Ҳар болага ақли етади. Олисни кўрадиган одам бу Тоға!

Икромжон раиснинг уйига меҳмон келишини тайинлагач, тўппа–тўғри колхоз саройига кирди. Омборчи Абдухалил қаёққадир чиқиб кетган экан, уни кутиб, сарой ичида айланиб юрди. Бундан уч–тўрт кун олдин Тоға билан Найманга боришганда, у маданият саройига атаб Сибирдан олиб келган ёғочларни тилдирмай асраб қўйганини айтган эди. Шу гап эсига келиб Икромжон темир–терсак уйиб ташланган майдонга ўтди. Ҳақиқатдан ҳам ўша ёғочлар қандай тахлаб қўйилган бўлса ўшандай турибди. Икромжон бу ёғочлардан қанча тахта тилдириш мумкинлигини чамалаб кўрди. Борадиган хўжаликларга қуриладиган уйлардан ортиб қолади. Йўғ–э, тахта бўлади–ю, ортиб қоладими? Кўприк, отхона, молхонага ҳам керак бўлади. Гап ҳали Тоғанинг бу ёғочларнинг ҳаммасини беришида қолган. Беради. Бермаганга қўймайди Икромжон.

Отларнинг еми нима бўлади? Тоға бу маслада ҳеч гап айтмади–ку. Ҳали уйга борганда эслатиш керак. Ердан гиёҳ қиёқ чўзиб чиққунча етадиган ем олиб кетишмаса бўлмайди.

У саройни айланиб келса, Абдухалил омборни эн–**(71)**–ди очаётган экан. У омборга бошлаб кириб эртага чўлга олиб кетиладиган нарсаларни кўрсатди.

—Тандир йўқ. Ўзингиз топинг, харажатини бухгалтерия тўлайди. Қозон бор, самовар бор. Қуруқ чой йўқ. Олмачой бераман. Бошқа ҳамма нарса бор. Хотиржам .бўлинг. Эртага ҳаммасини аравага ортамизу кетаверасизлар.

Икромжон унинг оддидан анча кўнгли хотиржам бўлиб чиқди. Энди кетадиган аъзоларни огоҳлантириш керак. Тайёр бўлиб туришсин.

Анча кеч кириб, салқин шабада этни жунжита бошлаган эди. Икромжон самоварга кириб битта чой ичдида, қўлидаги рўйхатга қараб кетадиганларнинг уйларига жўнади.

То ишини битказиб қайтгунча қоронғи тушиб қолган эди. Рўйхатдагиларнинг биронтаси ҳам «йўқ» демади. Бунинг сабаби бор эди. У ким билаи гаплашмасин, бечора алаҳсиб қопти. Тоға ишга шўнғитиб қўйибди, йўқ, десак кўнгли ранжийди, деб «хўп» деяверишган эди.

У ишларнинг яхши юришганидан табиати равшан тортиб Тоғанинг уйига келди.

Катта уйда нотаниш бир киши столга қўлда ясалган харитани ёзиб Тоғага нималарнидир кўрсатарди. Икромжон ичкарига киришга истиҳола қилиб, деразани чертди. Тоғанинг ўзи эшикни очди.

—Келдингми, кир, киравер!

—Йўқ, шеттан қайта қолай.

—Жинни бўлдингми, киравер.

Тоға уни қўярда–қўймай ичкарига бошлади. Меҳмон унга ўгирилиб қаради. Икромжон у билан саломлашиб бир чеккага ўтирди. Меҳмон Икромжон кириб узилиб қолган сўзини давом эттирди. Унинг гапларидан Охунбобоев ҳозир Фаргонада эканини, бир–икки кундан кейин Ёзёвон масаласида катта йиғин бўлиши кераклигини англади. Тоға Икромжонга чой қуйиб узатдида, эшикка чиқиб кетиб анча ҳаяллаб қолди. Меҳмон Икромжонга қаради.

—Ўзлари ҳам шу колхоздан бўладиларми?

—Шундоқ, — деди Икромжон.

—Сизларга қойилман. Колхозларингдан қаҳрамон чиқди. Бутун республикага довруқларинг кетди. Эртага газетани кўрасизлар. ҳаммаси сизларга бағишланиб чиқади. Қизиқ, бири қаҳрамон, бири қочоқ **(72)**.

Икромжоннинг юраги шув этиб кетди. Уни кимдир гўё электр токи билан ургандек бўлди. Тили гапга келмай, нималардир деб ғўлдиради. Кейин қизариб кетди.

Икромжон қандай қилиб эшикка чиқиб қолганини билмайди. Ош олиб кираётган Тоғага урилиб кетди. Ўгирилиб унга бир қаради–ю ўқдек отилиб кўчага югурди.

Атроф қоронғи. Осмонда на ой, на юлдуз бор.

Назарида, бу қора кеча бир умр оқармайдигандек эдн.

IX

Икромжон ҳар қанча изтироб чекмасин, эр киши сифатида хотини олдида ўзини дадил тутиши, кўз ёшини яшириши, бирон ҳаракати билан алам чекаётганини билдириб қўймаслиги керак. Бу қийин. Аммо иложи қанча?

Икромжон эшикдан чеҳрасини очиб кирди. Жаннат хола кечадан бери супурги тегмай ивирсиб кетган уйни йиғиштираётган эди. Эрининг авзойини кўриб кўнгли сал таскин топгандек бўлди–да, айвон лабига келиб, якандозни қоқди.

—Кеч ҳаддида нима қиласан уй супуриб, — деди Икромжон унинг кўзларига қарашга ботинолмай. — Бу ишларингни қўй, хотин. Ўтир, ишдан гаплашайлик. Тайёрмисан? Эртага Найманга кетамиз.

Жаннат хола эрининг ёнига келиб ўтирди–да, ҳардамхаёллик билан жавоб берди:

—Кандоқ бўларкин? Дурустроқ ўйлаб кўрдингизми?

—Дурустроқми, дурустроқмасми, ишқилиб, ўшаққа кетсак ёмон бўлмайди. Мени айтди дерсан. Шу иш менга маъқул тушиб турибди. Энди кўнглингга келмасину, гапнинг сирасини айтиб қўйганим дуруст. — Икромжон гапининг давомини ўйлаб бир муддат жим қолди. Кейин Жаннат холанинг кўзига тик қаради. — Урушда ҳар нима бўлади. Биров ўққа

учади, биров яримжон — майиб бўлиб қайтади. Тўртсеркалик муаллим ошнам бор эди–ку, танийсан, оти Ғанижон, ўшанинг ўглидан қорахат келганда бечора йиғлаб–сиқтаб аза очган эди. Йўқ, яқинда ўғлининг ўзидан хат кепти. Кўрдингми, урушда шунақа чал**(73)**кашликлар бўлиб туради. Ажаб эмаски, Турсунбой масаласи ҳам шундоқ бўлиб чиқса.

Жаннат холанинг кўзлари чақнаб, аллақандай умид учқунлари ёнгандек бўлди. Ялт этиб эрига қаради.

—Айтганингиз келсан, айтганингиз келсин, илойим.•

—Энди, гапнинг бу ёғини эшит. Ростми, ёлғонми, шу гап бўлиб турганда эл олдида бош кўтариб юришга қийнаяпмиз. Найманга кетсак, шу таъналардан сал узоқроқ сурармиканмиз, дейман–да.

—Майли, — деди Жаннат хола.

Икромжон бир чеккада ғариб бўлиб ўтирган Низомжонга қаради:

—Бу ёққа кел, бола. Ўз ташвишларимиз билан бўлиб, ҳолингдан хабар ололмай қолдик. Хўш, энди сен нима қилмоқчисан?

Низомжон ўрнидан турди. Секин келиб бошини эгиб жавоб берди:

—Тузингизнн ичдим. Ҳеч ким қилмаган меҳрибончиликларни қилдинглар.

—Бу гапларнп қўй. Нима қилмоқчисан, шуни айт.

Низомжоннинг овози титради. У қаттиқ ҳаяжонга тушганидан гапини йўқотиб, турган жойида оғирлигини гоҳ ўнг оёғига, гоҳ сўл оёғига ташлаб энтикарди.

—Ўтир, ўтириб гапиравер, болам.

Низомжон улар каториға кўпшлиб айвон лабига ўтирди.

—Кимлигимни айтиб берай, кетиб қолсам, у ким эди, нима қилиб юрган эди. деб ўйлаб юрманглар. Менинг ҳам бошимда сизларникича бўлмаса ҳам анчагина кўргиликлар бор. Уйимдан қочиб келяпман.

У бошидан ўтган воқеаларни ипга чизгандек бирма–бир гапира бошлади. Дилдорни севгани борми, унга акасини уйлангани борми, жаҳл билан уйдан кетиб қолиб, акаси ўлғандан кейин қишлоққа қайтиб келгани борми, ҳаммасини гапирди.

Унинг саргузаштларини кампир ҳаяжон билан тингларди. Икромжонга бу воқеалар қанчалик таъсир қилмасин юзида, кўзида ортиқча ажабланиш сезилмасди. Низомжон опаси ва дадасининг Дилдорга, ўз келин аясига уйлантириш ниятида уни қийин–қистоққа олганларини айтганда Икромжон ягона тиззасига шапатилаб уриб ўрнидан туриб кетди **(74)**.

—Оқ қилдими, а? Даданг оқ қилдими, а? Ё тавба бу қандоқ шармандалик! Нима учун бундай қилади? Ё яхши келинни қўлдан чиқариб юборгиси келмаганми?

—Гал унда эмас, амаки. Дадам билан опам Дилдорнинг мулкига ага чиқишмоқчи.

—Эҳа, гап ҳали бу ёқда дегин. Хўш, энди нима қилмоқчисан?

Низом пешанасини уқалаб, бирпас жим турди–да, жавоб берди:

—ГЭС қурилишига борсам дейман. У ерда одамга зор бўлиб туришибди, деб эшитдим.

—Тўғри, бизнинг Зирилламамиздан ҳам йигирма одам кетган. Ўша ёққа борсанг ёмон бўлмайди. Буни яхшилаб ўйлаб кўришимиз керак. Менга қара, биз билан Найманга кета қолмайсанми? Яхши йигит экансан, ёлғизлатиб қўймаймиз. Бахтинг очилса, шу ерда уй–жойли бўлиб кетарсан.

Жаннат хола гапга қўшилди:

—Шунақа қила қол. Амакинглар билан бўлсанг бир–бирларингга далда бўласизлар. Иссиқ–совуғингдан ҳам хабар олиб турадиганлар бор бу жойда. Шу маъқул гап, болам.

Низомжон ўйлаб қараса, дарҳақиқат, бу жўялик гап экан. Ҳар қалай, бу одамлар билан анча сирдош бўлди. Биров, шу ерда қол, деб қўйнини, кўнглини очиб турса–ю, у қаёққа кетади? Бормаган, кўрмаган ожис жойда ҳали нима гапу нима сўз. Ундан ташқари, ўзидек дили шикаст бу оилани ташлаб кетиши ҳам инсофдан эмас.

—Хўп, амаки, қоламан. Сизлар сабаб бўлиб зора йўлимни топиб кетсам. Илло, юзларингизни ерга қаратмайман.

Икромжон унга қараб илжайди.

—Ҳалитдан тўн бичма, бола. Бирга тургандан кейин аччиқ–тиззиқ гаплар бўлмай иложи йўқ. Уришамиз, сўкишамиз, ярашамиз. Ҳаммаси ҳам бўлади. Иш бор жойда жанжал ҳам бўлиб туради. Одамлар ҳозир жуда асабий бўлиб кетишган. Уларга иккита гап кўплик қилади, битта гап камлик қилади. Чидамай чорамиз йўқ. Сенга ҳам маслаҳат шу. — Икромжон Жаннат холага қаради. — Овқат–повқатинг борми, опкелсангчи, ўлдирдинг–ку сириб.

Жаннат хола ўрнидан туриб ошхонага кетди. Чироқ ёқиб, ўчоққа ўт қалади. Ошхона эшигидан бош чиқазиб деди **(75)**:

—Шавла қилган эдим, совиб қопти. Хозир истиб бераман, жнндек сабр қилиб туринг, дадаси.

Икромжон ариқдан қўл ювди–да, яккаю–ягона оёғини сандалга тиқиб ўтириб олди. Низомжон қайноғи ўлган самоварни силкиб оташхонада кул босиб қолган чўғни алангалатиб юборди. Зум ўтмай самовар сурнай чалаётгандек нола қилиб жиғиллади. Жаннат хола товоққа шавла сузиб келди.

Бу оиланиг икки кундан бери– энди дастурхон атрофига йиғилиши эди.

Икромжонга чарчоқ билинди. Сандал иссиғи баданига ўтиб кўзи илина бошлади. У овқатдан кейин икки пиёла чойни қайкоқ–қайноқ хўплади–да, мудраб кетди. Орқасидаги ёсгақни ёнига тортиб бирпасда ухлади қолди. Жаннат хола Низомжонга ҳам ўрин солиб берди–да, чироқни ўчириб ичкари уйга кириб кетди.

Аммо Низомжоннинг кўзига уйқу келмасди. Хаёли уни ҳали у ёққа, ҳали бу ёққа судраб кетаверди.

У ўз тақдирини ўйларди. Ўлмаса, дардга чалиниб қолмаса, бу саховатли кишиларга бир яхшилик қилсин, шундай яхшилик қилсинки, бу ногирон — хаста киши дилига ўчмас алам солган боласининг доғини унутсин. Унга боласидан афзал яхшиликлар қилади. Ҳеч ким унга хиннинг отаси деб таъна қилмасин. Унга отиладиган таъна тошларига Низомжон кўксини тутиб беради. Шунда у, ўғлим бор экан, у мана, дея олсин.

Низомжон бошига келган бу ўйдан руҳланиб кетди. Бошини болишдан сеьсин кўтариб Икромжон ётган томонга қаради. Кеча қоронғи бўлганидан у кўринмасди. Фақат пиш–пиш нафас олаётгани аниқ эшитилиб турарди.

Низомжон яна болишга бош қўйди. Эсига қишлоғи, уйи, дадаси келди. Улар нима қилишаётган экан. Уни эслашаётганмикан? Дилдор кетиб қолмадимикан?

Бирга катта бўлган ўртоқлари бир–бир кўз олдидан ўтарди. Ўқиган мактаби, охирги имтиҳон, уруш бошланган кундаги қишлоқдагиларнинг ҳаяжонли кўзлари, дадасининг ўша куниёқ магазиндан икки қоп шакар, беш қоп ун, олтмиш литр пахта мойи олиб келгани, опаси омонат кассага қўйган ҳамма пулларини қайтариб олгани, ҳаммаси, ҳаммаси хаёлига келди. Айниқса, ўша куни Каримжон деган ўр–**(76)**–тоғи уйга келганда чой дамлаб патнисда иккита нон олиб чиқиб олдига қўйганда, дадаси уни четга чақириб, юзига икки тарсаки уриб патнисдаги нонни қайтариб уйга олиб кириб кетгани сира эсидан чиқмайди. «Энди очарчилик бўлади. Ошхонада қаттиқ нон бор, икки бурда олиб чиқиб қўй!» деган эди дадаси. Ўшанда Низомжон хўрлиги келиб кўз ёшини оқизмай йиғлаган. Бу ҳангомани кўриб турган Каримжон секингина кулиб қўя қолган эди.

Дўсти Каримжон фронтда. Низомжон уни Асрора билан ҳарбий комиссарликда грузовойга чиқиб жўнаб кетгунча кузатиб қолган. Ундан Низомжон олти марта хат олди. Бошқа ўртоқлари қаёқда? Ҳаммаси фронтда. Битта Низомжон қилар ишининг тайини бўлмай тентиб юрибди. Йўқ, энди у тентимайди. Фронтга бориб душман билан олишишга ярамаса ҳам шу ерда, меҳнат фронтида жанг қилади. Ўртоқларн қайтиб келишганда улар олдида ерга қарагулик бўлмайди. Ишлайди. Бор кучи билан ишлайдп. Роҳатидан кечади, уйқусидан кечади. Ишлайди, ишлайди...

Низомжон ана шундай хаёллар билан ухлаб қолди.

... Аяси бошини силайди. «Ўкинма, болам, йўлингни топиб юр!» дейди. Аллақайдан Дилдор пайдо бўлади, унга

қараб жиртак чалаётгандек илжаяди. Низомжон тикилиб қараса бу илжаяётган Дплдор эмас, бугун эрталаб кўрган қиз... У мотоцикл. ушлаб турибди...

Ниманингдир пат–патлаганидан уйғониб кетди.

Ариқ бўйида бўйнини чўзиб турган хўроз икки қанотини силкиб, бирдан қичқириб юборди. Низомжон бошини кўтариб ҳовлида ивирсиб юрган Жаннат холага қаради. Унинг онаси ҳам шунақа барвақт туриб ҳовли супурарди. Низомжон тушида онасини кўрди. Унинг болалик хотирасида қолган узуқ–юлуқ қиёфаси равшанлашиб кўз олдида намоён бўлди. Низомжон сапчиб ўрнидан турди–ю, уйга кириб тугунчакдан онасининг суратини олиб дераза олдига келди. Алам, хўрлик, изтироб билан унга тикилди.

Низомжонлар оиласи жуда ночор яшарди. Иноят оқсоқол рўзғорни, оила аъзоларини худди қисимлаб ушлаб тургандек сира панжасини ёзиб эркин қўйиб юбормасди. Биргина Низомжон ўзини эркинроқ тутарди, холос. У шўхлик қилган, сўзига кирмаган кезларда дадаси тутақиб кетарди. Хотинига ўдағайларди **(77)**:

—Болани расво қиляпсан. Кўрарсан, бунинг бола эмас, бало бўлади!..

Марҳум онаси ҳар жиҳатдан дадасига муте эди. Унинг бир гапини икки қилишга қўрқарди. Низомжоннинг онаси рангсизгина, юзларига жуда эрта ажин тушиб, қадди букилган хотин эди. У эрининг феълини яхши билгандан аччиқ гапларни эшитганда ҳам чидаб тураверарди. Оқсоқол кўчадан келиб омборхонага калит солиб овқатга масаллиқ олиб бермагунча, айвон лабида маъюс ўтираверарди. Оқсоқолнинг измисиз бу рўзғорда ўчоққа ўт ёқилмасди. У доимо эшак миниб, қишлоқма–қишлоқ чорбозорчилик қиларди. Хеч қачон бировникида ётиб қолган эмас. Қаерда бўлса ҳам уйга етиб келарди.

Оқсоқол фақат ҳовлидаги аштархон гилос билан оқ ўрик пишиб тугамагунча уйдан кўчага чиқмасди. Уларни териб, саватга битталаб жойлаб, ириган–чириганларини уйдагиларга қолдириб бозорга олиб кетарди.

Лекин рўзғорда ҳар қандай қийинчилик пайтида ҳам уларнинг қозони қайнаб турарди. Омборхонада ҳамиша бир–икки ойга етадиган масаллиқ бўларди. У доимо бир гапни такрорлашни яхши кўрарди:

—Озиқлик от ҳоримас. Нафсини тийган узоққа боради. Тома–тома кўл бўлур, бугун бир бурда тежасанг, эртага нонинг икки бурда бўлади.

Оқсоқолнинг деярли ҳар куни омборхонадан шиша банкада мош ё нўхат ўлчаб, бераётганда айтадиган гапи хотинининг жон–жонидан ўтиб кетарди. Ҳатто бир куни чидамай нолиб ҳам қолди:

—Э, тежалмай ўлсии. Дунёга одам икки марта келадими? Эшикдан биров кирса юрагим ўйнаб кетадиган бўпти, одамларга ўхшаб бировнинг олдига иккита нон қўёлмасам. Бу қанақа тирикчилик бўлди. Бошқалар бинойидек тўкин–сочин яшашяпти. Э, ош авлиёю нон пайғамбар бўлмай қуриб кетсин.

Оқсоқол ўшанда хотинининг гапига жавоб тополмай ўшқирган эди.

—Хой, аҳмоқ хотин, ҳой, нодон хотин, азизларга тил тегизма! Бу кунингни ҳам кўп кўриб қўймасин!..

Маҳаллада тўй ё аза бўлса ўша куни уларнинг уйида қозон осилмасди. Оқсоқол маърака ўтгунча қозоннинг тепасидан кетмасди, болалардан уйга бир–икки товоқ ош чиқарарди. Ўзи қайтишда қийиғига ушатилган бурда нонларни тугиб келарди **(78)**.

Низомжон ана шу оилада, ҳамиша таранг рўзғор ичида ўсган.

Шу топда у суратга қараб ўтириб, мунис, ҳаммавақт кўзида ҳаётидан нолиш сезилиб турган онасини эслаб кетди. Онаси камдан–кам куларди. Кулганда ҳам ичида куларди. Баъзан у Низомжонни етаклаб тоғаларинникига олиб борарди. Низомжон ўша ёқларга борганда сира уйига қайтиб келгиси келмасди.

Мана ҳозир она суратига тикиларкан, унинг юзидаги таниш, кўп воқеаларнинг шоҳиди бўлган ажинлар, ҳеч қачон кулмаган қисиқ лаблар, ҳасрат тўла кўзлар Низомжонга: «Болагинам, менсиз ҳолинг не кечаётган экан, йўлингни топгунингча бағримда туголмалим. Кайда бўлсанг омон бўл. Ёмонга ёндашма!», деяётгандек.

Осмон худди янгигина оҳак суртилган девордек секин–секин оқариб келарди. Кўкка бўй чўзган яланғоч теракларнинг учи бирдан худди ўтда қиздирилган симдек қип–қизил бўлиб кетди.

Кўчадан оёқ товушлари ҳам эшитилиб қолди. Атласдек товланган осмон, беғубор ҳаво Низомжон кўксидаги оғир, ҳазин ўйларни тарқатиб юборгандек бўлди.

X

Зебихон у қадар чиройли эмасди. Аммо унинг икки кўзи... Бу кўзлар қараганни куйдирарди. Зирилламалик йигит борки, унинг эшиги олдидан тегажаклик қилмасдан ўтолмасди:

Сурма қўймай мунча ҳам, жано қародир кўзларинг,

Х.ар бири жон қасдига боққан балодир кўзларинг.

Ошно бегоналарга, бир умр хуш–хуш нигоҳ.

Ошноларга ғараз ноошнодур кўзларинг...

Зебихон супада бу қўшиқларни эшитиб ётарди. Опаси уннинг тепасига келиб бир ёстиқ бўлиб тўзиб кетган сочларини йигиштириб унга меҳр билан тикиларди–да, ҳамиша бир гапни айтарди:

—Сен ўлгур, ноз қилавермай биттасини танласанг бўларди. Поччангни биласан–ку, гап кўтармайди.

Зебихон поччасининг феълини жуда яхши билади. У опаси айтгандек тажанг одам эмас, жуда му(79)лойим. Опаси унга тегиб икки болалик бўлди ҳамки, уларнинг орасида бирон та совук гап ўтганини билмайди, Жаҳли чикиб турганда ҳам гапига матал қўшиб гапирарди. Опаси бир куни ўртоғи эрга тегаётганида тўйга кетиб ярим кечасигача қолиб кетди. Аксига олиб Зебихон ҳам мажлисда эди, келса поччаси қўлига ҳали йўлга кирмаган болани кўтариб олиб ҳовлида алла айтиб юрибди. Эркак кишига алла айтиш шунақаям ярашмас эканки, Зебихон ҳиринглаб кулиб юборди. Катта ўғли тўрт яшар Омонжон дадасининг этагидан ушлаб эргашиб горибди. У дод дейди, чақалоқ чириллаб йиглайди, поччаси дўриллаб алла айтади.

—Нима гап, тинчликми, почча?

Поччаси индамади. Бир оздан кейин тўнғиллади:

—Эгачим овга чиқди, кетидан ғовға чиқди. Қилган ишини қаранг, болаларга овқат–повқат қилмай кетаверибди. Қозонга ўт қалай десам, манави қўлимдан тушмайди. Буниси этагимга ёпишиб олди. Жонимдан тўйиб кетдим.

Зебихон дарров овқат пишириб, жиянларига едирди. Болалар очиққанларидан йиғлашаётган экан. Тўйиб дарров ухлаб қолишди. Опаси икки хуроз чақирганда келди.

—Қаёқда қолиб кетдинг, опа, поччам бечора қийналиб кетибди–ку?

Опаси бўйнидан марваридини, қулоқларидан исирғаларини ола туриб ҳиринглаб кулди.

—Қўявер, бола боқишнинг қакақалигини бир билиб қўйсин.

Поччаси ётган ерида тўнғиллади. Уйқуси жуда пишиб тургаи экан, айтган матали унча келишмади:

—Бир доно одам, кичкинагина, озғингина хотинга уйланибди. Одамлар нега кичкина хотинга уйландинг, деб сўрашганда, жанжалнинг кичикроғи дуруст, деган экан.

Бу гапдан ҳайрон бўлиб қолишди. Зебихоннинг опаси унчалик кичик эмас, тўлагина, лўппигина жувон эди.

—Бу нима деганингиз? —— деди кулиб.

Поччаси гапини ёпиштиролмаганидан ўнғайсизланиб, кўзини юмиб ёлғондан хуррак тортган эди.

Поччаси Тўланбой мўйлов эски китобларни кўн ўқиган. Шунинг учун ҳам икки гапнинг бирига ё байт, ё бўлмаса ибратли бир ҳикоят қистириб ўтмаса **(80)** кўнгли жойига тушмайди. Қайнатаси ўлганда кўп яхшиликлар қилган. Унинг бу яхшиликлари Зебихоннинг дилида турибди. Шу поччаси уни ўқитди, гап–сўзга қолдирмай отадек қанотига олди. Баъзан Зебихон йўқ пайтлари эр–хотин пичирлаб гаплашиб, тенги чиқса Зебихонни бирон йигитга беришни маслаҳатлашишарди.

—Зебихон ёмон эмас, эсли–ҳушли чиқди. Қиз бола нозик нарса, тенги чиқса

текин бер, дегандек, вақтида эгасига топширсак, ёмон бўлмасди.

Хотини бу меҳрибон, ҳамиятли эрининг одамгарчилигидан кўз ёши ҳам қилиб оларди.

—Бу замоннинг қизларига бир нима деб бўлармиди? Ўзи топмаса, биз топганни назарга илмайди.

Аммо Зебихон ўзига муносиб йигит изларди. Оёғи тагида ўралашаётганларини писанд қилмас, йўлини тўсиб, йиғлаб дардини айтадиганларни эламас эди. У мағрур, уни оёқ учида кўрсатадиган, кўркига бино қўйган Турсунбойнинг юрагига ўт ташламоқчи, унинг кўзини очиб қўймоқчи эди.

Кизларнинг ҳаммаси ҳам шунақа бўлади. Улар суйкалганга эмас, ўзини олиб қочганга қарашади. Турсуибой ана шунақалардан эди.

У чиройли, қомати қуйиб қўйгандек паҳлавон йигит. Бирон марта соқоли ўсиб юрганини ҳеч ким кўрмаган. Кийимлари ҳамиша тоза. Этиги ойнадек йилтираб туради. Ўзи бўлса қизлар олдидан атайин гердайиб, писанд қилмай ўтади. Хатто у ўртоқларига мақтаниб, фалон қизни бир лақиллатаман кўриб қўясанлар, дерди–да, гаров бойлашиб, қизлар билан бирон жойга ваъдалашарди. Кейин у ваъдалашган жойга бормай оғайниларини томоша қилгани юборарди. Сочини майда ўриб, ясаниб келган бечора қиз уии кута–кута қайтиб кетарди. Турсунбойнинг ўртоқлари уни эрмак қилиб орқасидан қараб қолишарди. Турсунбой шунақа гаровларда неча марта ўртоқлариии араққа туширган.

Зебихон маиа шу Турсунбойнинг ишқида куярди. Турсунбой бўлса унга қайрилиб ҳам қарамасди.

Қиз бола шайтон бўлади. Агар у астойдил қасд қилса ҳар қандай эркакнинг ҳам юрагини ёндира олади. Бир тасодиф рўй берди–ю, Турсунбой ўқ еган каптардек типирчилаб қолди.

Вайрам кунлари Заркент гузари жуда гавжум бўлади. Катта клубда область театри ҳар хил томоша**(81)**лар қўяди. Гажак қўйган келинчаклар, ғижим рўмол ўраган қизлар фотография олдида ўралашиб қолишади. Фанер будка олдида йигитлар кружка четидан кўпик пуфлаб пиво ичишади. Мороженоехона болаларнинг қий–чувига тўлиб кетади.

Зебихон иккинчи май куни Яккатутдаги ўртоғиникидан зиёфатдан келаётган эди. Этагининг икки ёнида печак очилган сорочка кўйлагини елкасига ташлаб олган Турсунбойнинг пиво ичиб турганини кўриб кўчанинг нариги бетига ўтиб кетмоқчи бўлди. Турсунбой қизил этигининг қўнжини болдирига бурма қилиб тушириб, галифе шими устидан жез тўқасига юрак тасвири туширилган энлик камар тақиб олган эди.

У ўртоқларига Зебихонни кўрсатиб нимадир деди. Ширакайф йигитлар ялт этиб унга қарашди. Кейин улар ўртасида қандайдир тортишув бошланди. Турсунбой икки бармоғини оғзига тиқиб ҳуштак чалди. Зебихон нима гап деб орқасига қараган эди, Турсунбой уни имлаб чақирди. Қиз писанд қилмай кетаверди. Жаҳли чиққан Турсунбой яна ҳуштак чалди:

—Ҳой, менга қара деяпман!

Қиз тўхтади.

—Нима дейсан?

—Баққа кел!

—Мен итманми, нега ҳуштак чалиб чақирасан? Ишинг бўлса ўзинг кел!

Турсунбой, «Оббо!» деганича унга қараб юрди. Йигитлар Турсунбойни эрмак қилиб, қаҳ–қаҳ уриб кулиб юборишди. Уларнинг бири:

«Ўла, ўл ўсалниig қадоғи неча пулдан тушди?» деб ҳирингланди.

Турсунбой икки қулоғигача қизариб Зебихоннинг олдига келди.

—Шарманда қилдинг–ку, кела қолсанг эт–бетинг камайиб қолармиди?

Зебихон унга ғазаб билан қаради. Турсунбой оёқ устида аранг турар, ҳар гандираклаганида елкасидаги ғижим бўлиб кетган кўйлаги ерга тушиб кетарди. Уни оламан деб икки марта ўтириб ҳам қолди.

—Мени ўртоқларим олдида шарманда қилдинг.

—Одамнинг ҳар нима бўлгани яхши? Сен фақат ўзингни ўйлайсан. Бир пуллик манфаатинг учун бошқа одамнинг обрўсини оёқ остига олиб тепкилашдан ҳам тоймайсан. Билиб турибман. Оғайниларинг

(82) билан гаров байлашиб мени чақирдинг. Уялмайсанми? Виждонинг борми ўзи?

Кўлида кружкаси билан уларга яқинлашаётган йигит лабини ялаб қичқирди.

—Яша, қизча, бопладинг. Гушнани яримтага туширдинг.

Турсунбой уртоғига еб юборгудек ўқрайиб қаради. Зебихон Турсунбойга ачинибми, ғазабланибми, бир қаради–да, индамай йўлига кетаверди. Турсунбой қўлларини муштлаб орқасидан қараб тургач, кейин қўл силтаб, қизнинг орқасидан кетди.

Зебихон Турсунбойнинг бу қилиғидан ниҳоятда ғазабланган эди. Хўрлиги келиб, ўпкасини тутолмади. Кўзларидан ёш думалайверди, думалайверди... Зирилламага шу важоҳатда кириб боришдан истиҳола қилиб, йўл четидаги терак тагига келиб ўтирди. У ҳозир Турсунбой яқинига келса, юмдалаб ташлашга, оғзига келган сўзлар бйлан қарғашга тайёр эди.

Кизарган қовоқларини этагига артиб ўрнидан турмоқчи эди, яқин келиб қолган Турсунбойни кўриб яна ўтирди.

—Сен ярамас, қараб тургин, дадангга айтиб бермасам!..

Турсунбой қилгиликларини кўпинча дадасидан яширарди. Зебихоннинг гапи уни бир оз саросимага солиб қўйди.

—Жинни бўлдингми! Ҳазилни ҳам билмайсан–а. Ҳазиллашдим.

—Ҳазил шунақа бўладими? Мени шарманда қилиб, арақ ютмоқчи бўлдингми? Ма, ма пул. Пул керакми сенга? — Зебихон рўмолчасига тугилган пулни унга ирғитди. — Уяти йўқ, номард!

—Оғзингга қараб гапир. Калтак емагин, тағин.

—Кани, ур. Ур, мард бўлсанг!

Турсунбой унга яқин келолмади. Тишини ғичирлатиб тураверди. Зебихон ўрнидан турди–да, этакларини қоқиб уни масхара қилаётгандек жўрттага минг турланиб кўчанинг ўртасидан жўнаб қолди.

Шу–шу бўлди–ю, Турсунбой Зебихонга рўпара келолмайдиган бўлиб қолди. Киз олдидан чиқиб қолган пайтларда Турсунбой бир нимани баҳона қилиб бурилиб кетади ё бўлмаса лавлагидек қип–қизариб гураверади.

Турсунбой ҳаммавақт хоҳишига етган, нимани хоҳласа ўшанга эришган бола эди. Зебихон биринчи **(83)** бўлиб унинг юзига тик қаради. Биринчи бўлиб унинг таъзирини бериб қўйди.

Турсунбой ундан ўч олишга интиларди. Ваъзан эса инсофга келиб, астойдил узр сўрамоқчи бўларди. Лекин ўч ҳам ололмади, узр ҳам сўролмади.Орага учинчи бир савдо суқилди.

У Зебихонни яхши кўриб қолдп. У бу қизнинг нимасини яхши кўриб қолганини ўзи ҳам билмасди. Ким билади, у Зебихоннинг Марғилон суратхонаси деворидаги соат тақкан қўлини иягига тираб тушган суратини курганидами, ҳаваскорлар тўгараги «Тоҳир ва Зуҳра»дан парча қўйганда Зуҳра бўлпб чиққанини кўрганидами, қачон, қандай қилиб яхши кўриб қолганини билмайди. Дарҳақиқат, Зебихоннинг сурати жуда яхши чиққаи эди.

Турсунбой ўшанда суратга маҳлиё бўлиб қараб қолган, фақат: «Анавини қара–я, ўзимизниг тўпори Зебими шу? Юзига тузукроқ қарамаган эканман–да. Вой. мунақаси бўлмайди!.. Тавба–е! Ростдан Зебими…» — дея олган эди.

Ҳаваскорлар театрининг томошаси бўладиган куни Турсунбой клубга писанд қилмай кирган эди. Зебихон шунақаям қилиқлар қилдики, Турсунбой анграйиб қолди. Зеби «Отмагай тонг»ни жуда оларкан. Тоға: «Вой пучуғ–эй», деб юборганини Турсунбой ўз қулоғи билаи эшитди. Ашула тамом бўлгандан кейин клуб ичи чапакдан ларзага келди. Томоша томошалигида қолиб ўша ашулани яна айттиришди. Парда ёпилганда Тўланбой саҳнага чиқиб, тушунтирди:

—Ўртоқлар, спектаклда ашула икки марта айтилмайди, шунга риоя қилинглар!

Турсунбой луқма ташлади:

—Катта театрларда шунақа бўлса бордир, бу ўзимизнинг театр. Қанча хоҳласак, шунча айттирамиз. Сендақа режисорни қара–ю!..

Спектакль тамом бўлгандан кейин жанжал чиқди.

—Бу ёғини ҳам кўрсатсин.

Тўланбой яна саҳнага чиқди.

—Ўртоқлар, давомини икки ойдан кейин кўрсатамиз. Бу томошадан бир парча, холос.

Ёшлар қий–чув кўтаришди.

—Чоракта томошага одам йиғиб ўтирибсанми?

Одамлар Зебихоннинг санъатига қойил қолиб, томошадан кўнгиллари тўлмай тарқашди. Ана шундан **(84)** кейин Тўланбой, астойдил киришиб пьесани ҳаммасини кўрсатиш ниятида кунора ҳаваскорлар билан шуғуллана бошлади. Аммо уруш бошланиб, бу ишлар қолиб кетди. Ҳаваскорлар фронтга кетди. Тоҳир ролида чиқадиган, Қора ботир бўладиганлар фронтда душманга қарши жанг қилгани отланишди.

Шу–шу бўлди–ю, Турсунбойнинг қулогидан Зебихонинг овози нари кетмай қолди. Кўзини очса қашқар болдоқ таққан сурати, кўзини юмса ашуласи уни нотинч қилаверди. У жуда кўп гаранг бўлиб юргач, қизнинг йўлини тўсиб, гўлдираб муҳаббат изҳор қилди.

Зебихон ариқ бўйида толга ўрашиб чиққан чирмовуқнинг карнай гулидан биттасини узиб кўкрагига, пастга қаратиб тақиб олди–да:

—Тушундингми? — деди:

Турсунбой тушунди. Тушунди–ю, юраги ўртаниб кетганини билдириш учун отга ўхшаб пишқириб хўрсинди.

Аёл қалби тош бўлса ҳам аллақаери пахтадан юмшоқ, ипакдан майин бўлади. Айтилган гап ўша жойга бориб тегса бекор кетмайди. Турсунбойнинг шу қалбаки хўрсиниши Зебихон кўксидаги ўша ҳар нарсани кечира олувчи, ҳар қандай дарддан ўша ларзага тушувчи жойга бориб қадалган эди. Зебихон унга ён берди. Ҳеч кимга сўзини бермаган, ҳали эгар урилмаган, жилов солинмаган асов жийрондек шаталоқ отиб юрган бўз боланинг бош эгиб титраб туриши Зебихоннинг кўнглини юмшатди. У беихтиёр унинг қўлларидан ушлади. Турсунбой унинг қўлларини олиб қизиб турган бетларига ишқади.

Турсунбой ҳарбий хизматга кетар олдида улар охирги марта қирга чиқишди. Ўшанда уларнинг юлдузлари порлаб турарди. Турсунбой қовжираб қолган ариққа чалқанча ётиб осмонга тикилди. Юлдузлар милт–милт қилиб имлашади. Йигитнинг қўзларида ёш йилтираётганини Зебихон сеэмасди. Икковлари ҳам ўз юлдузларига тикилиб нималарнидир ўйлашарди...

—Ўша ерларда ҳам шу юлдуз кўринармикин? — деди Зебихон.

—Кўринади. Ҳамма жойдан кўринади, —деди Турсунбой йиғламсираб.

Турсунбойнинг дард билан, алам билан гапираётганини Зебихон сезиб қолди. Вошидан қучоқлаб кўк**(85)**рагига босди. Турсунбой йиғларди. Зебихон унинг сочларини силади.

Ўша кеча Зебихон ухлаёлмади. Кенг супада тўлғаниб чиқди. У опасининг қимматбахо безакларини тақиб, юзларига билинар–билинмас қизил суртиб, атирга чўмилгандек булиб Турсунбойнинг олдидан ўтгани, унга доимо бепарво қарайдиган Турсунбой кетидан анграйиб қараб қолганини эслади. Турсунбой олисга, қон тўкилаётган, бомбалар портлаётган жойга кетди, деб ўйлаган эди Зебихон. Аммо Турсунбой қочибди. Фронтга етмаёқ йигитлар жон олиб, жон бераётган жойларга қадами етмаёқ қочибди.

Бу шум хабар Зебихонни тамоман эсанкиратиб қўйди. Аввалига нималар бўлаётганини билолмай гангиб юрди. Кейин бу даҳшатни одамлар кўзида, муомаласида кўриб бирдан юраги ўйнаб кетди.

Шу кунлар «Азизхон қаҳрамон бўлди» деган хабар келган эди. Вир қишлоқнинг икки боласидан бир кунда икки хил хабар келди. Бири қаҳрамон, бири қочоқ!

Зебихон тўлғаниб–тўлғаниб йиглади. Охири бу номард, аҳдини бузган йигитни қалбидан сидириб ташлашга аҳд қилди.

Бу Зебихон ўйлаганча осон иш эмасди. Уларнинг бирга кечирган, аҳд–паймон қилган онларига гувоҳ юлдузлар ҳамон порлаб туришибди. Улар кечган кунларни эсга солиб, бири Турсунбой бўлиб, бири

Зебихон бўлиб ҳар кеча ҳали барг ёзмаган новдалар орасидан қарашмокда.

Адирлар–чи! Уларнинг илк севгисига гувоҳ бўлган қирларни қўпориб ташлаб бўлмайди–ку! Овоз етмас осмонда ҳамон милдираб турган юлдузларни узиб олиб ўнгирларга улоқтиролмайсан–ку! Уларни кўк юзидан сидириб ташлаб бўлмайди–ку!

Зебихон қалбида тўлиб–тошган аламларни кимга тўкишиии, лаҳча чўғ бўлиб ёнаётган ўтни кимга сочишини билмасди.

Зебихон ўйлаб–ўйлаб, Турсунбойни эслатадиган кўчалардан, сой бўйларидан нари кетишга аҳд қилди.

У Тоға кўнса Найманга кетади. Шу ниятда ўрнидан туриб бир варақ қоғозни олдига қўйиб қаламни тишлаганча ўйланиб қолди **(86)**.

XI

Икромжон эртадаб шамолнинг гувиллашидан уйғонпб кетди. Апил–тапил кийиниб ўрнидан турди–да, ҳовлига тушди. Ҳамон шамол новдаларни бир–бирига айкаш–уйқаш қилиб, ҳовли юзндаги қоғоз парчадарини у ёқдан–бу ёққа учириб юрарди.

Кунботар томондан қўрғошиндек қоп–кора булут шу томонга судралиб келмокда. Икромжонни ташвиш босдп. Ахир бугун одамлар чўлга кетишади. Тўқайдан, ботқоқлардан бусиз ҳам ўтиш қийин, ёмғир қуйиб берса отларга жабр бўлмасмикан? Жала қуйиб турса очиқ далада қандай қилиб бошпана кўриб бўлади? Агар ҳаво шу хилда айниб турса эртага жўнашсамикан?

Низомжон хам турди. У Икромжоннинг нимадан ташвишланаётганини сезгани учун индамай бориб самоварга ўт ташлади.

—Менга қара, жиян, — деди Икромжон унинг олдига келиб. — Ҳар эҳтимолга қарши куч–кўронларни тўғрилаб туринглар, мен бир гузарга чиқиб келаман. Агар ўзим келолмасам арава юбораман. Правление олдига чикаверинглар.

Тоға, хотин–халаж турар жой битганда боради, ҳозирча ўзинглар кетаверинглар, деган эди. Аммо Икромжон хотини ёлғиз ташлаб кетгани кўнгли бўлмади. Олиб кетишга қарор қилди. Агар хотини ҳувиллаб ётган уйда бир ўзи колса ич–этини еб кўяди.

Икромжон осмонга қарай–қарай кўчага чиқиб кетди. Жаннат хола сигирни чорбоғга арқонлаётган эди. Челакда сут кўтариб кирди.

—Амакинг қани? — деди у челакни ошхона остонасига кўя туриб.

—Тайинлаб, идорага чиқиб кетдилар, кўчларни тайёрлаб турармишмиз.

—Эшикни қулфлаб кетаверарканмизми?

—Унисини айтмадилар.

Жаннат хола Найманга кетамиз, деган гапни эшитганда, бунчалиқ бўлар, деб ўйламаган эди. Бу гапнинг бутун даҳшати шу топда билинди. У шу уйга келин бўлиб ёр–ёр билан кириб келган. Шу уйда неча бола кўриб, нечасини тупроққа берган. Бу уй унинг энг бахтиёр, энг азобли кунларига гувох.. Эҳ–ҳе, бу уй деворлари орасида унинг қанча– **(87)** қанча умри ўтган. Шу уйда йиғлаган, шу уйда кулган...

Энди бу уйни ташлаб тўқайга кетяпти.

Жаннат хола бирдан бўшашиб ўтириб қолди. Ранги ўзгарди. Юраги эзилиб, бирпасда хаёли аллақаёқларга учди.

Кўп хотинларда жиндек молпарастлик, латтага ўчлик бўлади. Бу хислатдан Жаннат хола ҳам холи эмасди. У, ўғил уйлантираман, келин тушираман, деб қачонлардан бери мол йигади. Эрига билдириб–билдирмай, магазинга қандай яхши мато келса уйига ташиб келаверарди. Ҳали Икромжон кўрмаган бисотлари ҳам бор эди Жаннат холанинг.

У тўй қилсам бировдан сўрарлик бўлмасин, деб чинни асбобларни ҳам етарли қилиб қўйган эди. Келиннинг эн кийимликлари тахт. Ҳатто бўлғуси келин нечанчи туфли кийишини билмаса хам, пошнаси баланд туфлилардан ҳам уч–тўрттасини олиб кўйган. Булардан ташқари, бир сандиқ тўла Турсунбойнинг кийимлари.

Ҳамма оналар шу. Боласининг камолини кўргунча, келин туширгунча шунақа тиниб–тинчишмайди.

Кунботардан кўтарилган булутни шамол ҳайдаб келди–да, шатир–шутур қилиб жала қуя бошлади. Жаннат хола сутни кўтариб айвонга қочди. Самовар париллаб қайнарди. Низомжон карнайини олиб ташлаб самоварни айвоннинг пойгаҳига келтириб қўйди, тутаётган чаласини оташкурак билан олиб ариқдаги бўтана сувга ботирди.

—Менга қара, болам, — деди Жаннат хола Низомжонга ҳасратли боқиб. — Шу ёғингарчиликда кетмоқчимисизлар?

Низомжон ҳайрон бўлди.

—Ия, сиз кетмайсизми, ая?

Жаннат хола бош тебратди:

—Йўқ, болам. Аввал бпронта бошпана тиклаб олинглар, кейин. мени олиб кетарсизлар. Манави ерга ўтир, сенга айтадиган бир–икки оғиз гапим бор. Яхшылаб эшитиб, қулоғингга қуйиб ол. Амакингнинг кўнгли яримта. Ёнидан жилма, ҳозир ўзи еру кўкка сиғмай юрибди.

Ажаб! Икромжон юрса ҳам, турса ҳам, бирон ҳаракати билан хотинининг вайрон бўлган кўнглига озор бериб қўймасликка уринадн. Ичи йиғлаб тур**(88)**ганда ҳам унга кулиб қарайди. Ўзини кенг қўйиб унга далда беради.

Хотини–чи? У ҳам шу!

Эр–хотин ичдагини ташига чиқазмай бир–бирини алдарди. Гуё уларнинг оиласида ҳеч гап бўлмагандек. Гўё Турсунбой уларнинг дилини оғритмагандек.

Икромжон хотинини ёлғиз қолдиришга, хотини бўлса уни ёлғиз юборишга кўнгли бўлмасди. Уларнинг шу кунлардаги муомаласи худди бир–биридан айбини яшираётган қудаларга ўхшаб кетарди.

Шамол кучайгандан кучайиб, булутни суриб кетди. Булут четлари худди ёнаётган қоғоз четига ўхшарди. Шу зар булутлар орасидан кўк шишадек бўлиб осмон кўринди.

Мўриларда жон сақлаган мусичалар кукулаб тарновларга қўниб олишди. Веғубор, жуда ҳам беғубор шабада эсди. Бу шабадалар қанотида қирларда унган писта мағиздек оч яшил гиёҳларнинг тароватли ҳидини олиб кетди. Ивиган серрахна деворлардан буғ кўтарила бошлади. Бирпасда ҳаммаёк яшнаб кетди.

Жаннат хола шошиб–пишиб бир–икки пиёла чой ичди–да, уй йигиштиришга тушди. У тахмондан кўрпа, якандоз олиб, сандиқ остига тахлаб қўйган янгигина шолчани тортиб айвонга олиб чнқди. Икки кишига етарли анжомни бир жойга тўплагандан кейин, Низомжонга буларни шолчага ўрашни буюрди. Кейин ўзи ошхонадан қумғон, декча олиб чиқди. Яна нима эсимдан чиқди экан, деб ўйлаб тургандан кейин, унутган нарсаси эсига тушиб, яна ошхонага кириб кетди, Саватда нон, туз, қошиқ, чой олиб чикди.

—Бўлди. Яна бирон нарсадан камчилик бўлса қишлоққа одам тушиб турар, албатта, тайинлаб юборинглар. Хаммасини юбораман.

Девор рахнасидан эгарда ўтирган Икромжоннинг боши кўринди. У эгардан гуп этиб ўзини ерга ташлади–ю, ҳовлига кирди.

—Тайёрмисизлар? Қанн жиян, юкларни аравага олиб чиқавер!

—Дадаси, мен боролмайдиган бўлиб қолдим.

Икромжон хотинига қаради.

—Нега айнаб қолдинг, хотин? Юравер, Тоғага айтдим, майли, деди.

—Кейинрок борарман. Ҳозир борсам снзларга ташвиш бўлишдан бошқа фойдам тегмайди. Бораве**(89)**ринглар, мендан хавотир олманг, менга жин ҳам тегмайди.

Икромжон чаккасини қашиб, нима қилишини билмай туруб қолди.

Бирга кетгани дуруст эди. Ёлғиз уйда нима қилади? Ўйлайвериб адойи тамом бўлади–ку.

—Ҳой, хотин, юравер, жиннилик кклма.

Жаннат хола қатъий жавоб қилди.

—Кетаверинг, дадаси. Мени йиғлайди, ўзини–ўзи еб қўяди, деб ўйламанг, хотиржам кетаверинг. Бир бошпана тнкланг. Бу уйни биронтага топшириб, рўзғорни саранжом қилиб кейин бораман.

—Э, — деди Икромжон, — эси йўқ, хотин–эй, шу пайтда рўзғорни ўйлаб

ўтирибсанми, ҳеч ким тегмайди! Жонинг саломат бўлса, ҳаммаси топилиб кетади.

Икрамжон у деса, бу деди. хуллас, Жаннат хола бормайдиган бўлди.

Юкларни аравага ортиб Икромжон энди узангига оёқ қўяман деб турган эди. Жаннат хола эшикка қулф уриб унинг олдига келди.

—Шошманг, ҳеч бўлмаса гузаргача кузатиб қўяй.

Икромжон эгарга минмади. От жиловидан етаклаб йўл бошлади. Эр–хотин олдинда жимгина кетишяпти. Низомжон бўлса арава орқасида уларга хомуш қараб борарди.

Икромжон аравани чойхона олдидаги устига кўч ортилган аравалар каторига олиб бориб тўхтатди.

Тоға келганларни алоҳида рўйхатга ёзиб турарди.

Икромжон қишлоқда шунча одам борлигини билмас экан. У ҳамма фронтга кетгану қишлоқда ҳеч ким қолмаган, деб юрарди. Ҳозир кўчанинг икки бетига тизилиб турган, самовар сўрисини тўлдириб ўтирган кишиларни кўриб ҳайрон бўлди. Бутун қишлоқ чўлга кетаётганларни кузатишга чиққан эди. Бундан ташқари, кеча қоровул хонадонларнинг эшигини қоқиб эрталаб ҳамманинг идора олдига тўпланишини айтган эди.

Тоға охирги арава келиб тўхтагач, ичкарига кириб кетди. Бир оздан кейин у кеча областдан келган мухбир йигит билан чиқди. Улардан кейин ҳали ҳам ўша янги костюми, янги этигини кийиб юрган Умматали чиқиб атрофдан кимнидир кидира бошлади. Қидирган кишисини топди шекилли, қўли билан **(90)** имлаб чақирди. Тўти хола тўдадан чиқиб олдига келди.

Уларнинг ҳар бир ҳаракатини Икромжон қимирламай кузатиб турарди.

Кимдир уни туртгандек бўлди. Ўгирилиб қараган эди, ёнидаги бола идора томонни кўрсатди.

—Сизни раис тоғам чақиряптилар.

Икромжоннинг икки кўзи Умматалида бўлганидан раис чақираётганини кўрмай қолган эди. Тез–тез юриб унинг олдига борди.

—Қалай, тайёрмисизлар? Тайёр бўлсанг, ҳозир жўнайсизлар. Сен манави ерда тур!

Тоға қўлиии кўтариб ғала–ғовурни босди.

Ҳамманинг кўзи унда. Тоға баланд овоз билан гап бошлади.

—Ҳурматли ўртоқлар! Бугун биз шу соатдан бошлаб областда биринчи бўлиб Наймаи чўлига юриш бошлаймиз. Ўзларингизга маълум, уриш кетяпти. Юртни тўйдириш, кийинтириш, урушдаги болаларимизни толиқтирмай вақтида озиқ–овқат билан таъминлаб туриш бизнинг зиммамизга тушган. Шунинг учун ғалаба кунларини тезроқ яқинлаштириш ниятида партиямизнинг бекор ётган чўлларни ўзлаштириб, уни ҳосил беришга мажбур қилинг, деган чақириғига, лаббай, деб жавоб бердик. Мана бугун йўлга чиқялмиз. Биринчи ҳосилимизни фронтга, азамат ўғилларимизга атаймиз. Розимисизлар?

Оломон гувиллаб унинг гапини маъқуллади. Тоға қўлини кўтарган эди, халойиқ яна жим бўлиб қолди.

—Правлениеда келишиб, колхозимизнинг илғор кишилари номидан Совет иттифоқи Қаҳрамони унвонига сазовор бўлган ҳамқишлоғимиз Азизхон Умматалиевга хат йўллашга қарор қилдик. Рухсат этсанглар шу хатни ўқиб берсак.

Тоға қўлтиқлаб турган қизил папкадан икки–уч варақ қоғозни эҳтиётлаб олиб сал олдинроққа чиқди. Аввал халққа бир қараб олгандан кейин, шошилмай ўқий бошлади:

—«Азиз фарзандимиз, жигаргўшамиз Азизхон! Сенинг севикли Ватанимизни ёвуз душмандан ҳимоя қилиш учун фронтда кўрсатган қаҳрамонлигингни эшитиб бошимиз кўкка етди. Дилларимиз қувончга тўлди. Ватан учун фидокорона жанг қилаётган азаматлар сафида эканлигингдан фахрланамиз. Ҳамиша мана шундай мард бўл! Биз ҳамқишлоқларинг душ**(91)**манни Берлингача қувиб боришингни, уни ўз уясида янчиб ташлашингни истаймиз. Чекинма! Душман галаларига шердек ташлан! Уни янч! Хонавайрон. бўлган оилаларнинг, етим қолгаи болаларнинг қасосини ол! Оналарнинг кўз ёшлари эсингда турсин! Кул бўлган кошоналарнинг

гулханлари эсингда турсин! Дорга осилган, бўғзига ханжар қадалган жигарбандларимиз эсингда турсин! Шуларнинг ҳаммаси, ҳаммаси учун қасос ол, азамат лочинимиз!..» — Тоға хатнинг шу ерига келганда ёнидан рўмолчасини чиқазиб кўз милкларини артиб олди.

Халқ сукут ичида уни тингларди. Икромжон эса бошини қуйи эгиб одамларга қараёлмай титраб турарди. Тоға ўқишда давом этди:

—«...Сенга шу хатни йўллаётган пайтимизда бутун қишлоқ халқи бир ерга тўпландик. Фронтдаги болаларимизни зориқтирмаслик учун янги ер очиб, экин майдонларини кенгайтиришга қасамёд қилдик. Биз бу ерда меҳнат фронтини очяпмиз. Чўл билан олишмоқчимиз. Тўқай билан олишмоқчимиз. Шу хат ўқилаётганда меҳнат фронтимизнинг гвардиячилари жангга отланиб, шайланиб туришибди. Сенга бутун қишлоқ аҳли сиҳат–саломатлик. жангда ғалаба тилайди!» — Тоға хатни ўқиб бўлиб яна дастрўмолини олди–да, пешана терларини артди. — Кимда–ким шу хатни маъқулласа келиб имзосини чексин.

Биринчи бўлиб Умматали, ундан кейин Тўти хола имзо чекди. Ана шундан кейин бирин–кетин одамлар келиб имзо чекавердилар. Кўпчилик Икромжонни зимдан кузатиб турарди.

Икромжон келиб, иккиланмай қаламни қўлига олди–ю, энгашиб қўл қўйди. Шундан кейин у дадил юриб арава олдига борди, ажиб бир чаққонлик билан эгарга миниб олди.

Тоға хатни папкасига солгандан кейин аравалар тахтми, дегандек, атрофга аланглаб олди.

—Оқ йўл! Оқ йўл, сизларга, яхшилар!

Аравалар жойидан қўзғалишди. Икромжон отга бир–икки аччиқ қамчи босиб, олдинга ўтиб кетди. Жаннат хола пилдираб унга етиб олишга ҳаракат қиларди.

Карвон одамлар тўдасидан чиқиб, тош йўл бўйлаб кета бошлади. Низомжон аравадаги юклар устида ўтириб орқада қолаётган одамларга қараб қўл силкитарди. Зебихон тўртинчи арава билаи ёнма–ён келар**(92)**ди. У эгарда қийшиқ ўтириб олган поччасига нималардир деб гапирарди.

Тош йўлла ғилдиракнинг қалдирашидан унинг нима деяётганини Низомжон эшитолмасди.

Жаннат хола то тўп қайрағоч тагигача эргашиб келди–да, охири у ҳам қўлини силкитиб орқада қолиб кетди.

Низомжон унинг қораси кўринмай кетгунча юраги эзилиб қараб борарди.

Икромжоннинг қовоги солиқ. Орқасига қарамайди. От ёлларининг силкинишига қараб ўй ўйлаб кетади.

Унинг нима учун тажанг бўлаётганини Низомжон билади.

УЧИНЧИ БЎЛИМ

I

Найман тўқайлари ёнардп.

Қуриб–қовжираб қолган қамишларни олов бир чеккадан ямлаб боради. Паға–паға қурумларни шамол олис–олисларга қувиб кетмоқда. Тўнғизларнинг бесаранжом хур–хури, ўрдак ва қашқалдоқларнинг ғақ–ғуқи оламни тутган.

Икромжон баланд дўнг тепасида қўлтиқтаёғига тиралиб ўтнинг тўқай ичкарисига ўрмалашини кузатмоқда.

Ҳаво салқин. Изғирин жонни ачитади. Аммо шамол аланга тафтини Икромжон турган дўнггача олиб келмоқда. Гоҳ қоп–қора тутун булутлари орасида кўринмай кетади. Шунда у худди булут ўраган қояга ўхшаб аранг кўзга ташланиб қолади.

Аравадан чиқарилган отлар тутун аччиғидан безовта бўлиб, бошларини ўқтин–ўқтин силкитиб қўйишади.

Низомжон бола бўлиб бунақа катта ёнғинни кўрмаган эди. У буралиб кўтарилаётган тутунларга жимгина тикилмоқда. Тутун буралаётган жойдан озиб, жунлари осилиб қолган бир бўри отилиб чиқиб қум тарафга қочди. Аммо сал нарироққа бориб яна орқага қайтди. Тутун орасига кириб кетди **(93)**.

Низомжон унинг ўзини ўтга уришидан ажабланиб турган эди, милтиқни ўқлаётган Икромжон ўзича гапирди:

—Модасини чақиряпти.

Икромжоннинг гапи рост чиқди. Сал ўтмай ўша аланга орасидан бояги бўри эмчаклари осилган модасини эргаштириб чиқди. Икромжон мўлжалга олиб ўқ узди. Ўқ еган бўри оқсоқланиб уч оёқлаб югурганича тепалик орқасига ўтиб кетди.

Модаси эса ёнғинда қолиб ёнбоши куйган экан, қумга етмай йиқилди. Туролмай уч–тўрт метр судралиб борди. Кейин, қимирламай қолди.

Шамол кучайиб оловнинг тили яна ҳам узунлашди. У яшин тезлигида қамишларни ямлаб борарди. Аммо чўл шамолидек телба шамол бўлмайди. Ҳозиргина олд тарафдан эсаётган шабада салдан кейин орқа тарафдан эсади. Бу гал ҳам шундай бўлди. Низомжон, ўтнинг бу хил ёниши бўлса бирон ҳафта ичи ўчмаса керак, деб ўйлаган эди. Йўқ шамол олдиндан эса бошлади–да, ўтни орқага пуркади. Ўн беш минутларда аланга сўнди қўйди.

Икки қўлини белига тираб турган Тўланбой:

—Икромжон қўштиғни болага беринг, — деди. — Бўрини қувсин. Оёғи яраланган, узоқ кетолмайди.

Икромжон милтиқни Низомжонга узатаркан, таъкидлади:

—Ўқни исроф қилма! Эҳтиёт бўл!

Низомжон милтиқни олди–ю, қумликка қараб чопди. У тўхтаб, оёқ остида ётган бўрини милтиқ қўндоғи билан ағдарди. Бўри сап–сариқ кўзлари бақрайганча ўлиб қолган эди. Низомжон тепага қараб чопди. Тўланбой рост айтган экан, яраланган бўри олдинги чап оёғини кўтарганча савагич уюми олдида унга ёмон тикилиб турарди. Низомжон умрида бўрига дуч келмаган эди. Қўрқиб кетди. Тўхтади–ю, қимирламай қолди. Бўри унга томон уч оёқлаб келаверди. Низомжон нима қилишини билмасди. Оз бўлмаса милтиқни ташлаб юборай деди. Шундагина у қўлида милтиқ борлигини билиб қолди. Шошиб мўлжалга олди–да, кетма–кет иккала тепкини босди. Ўқ товуши тинганда савағичнинг қуриган қиёқлари тузиб кетганини кўрди. Тутун таркади. Қонга беланган бўри қумда безовта думалаб, охири бир–икки марта оёқ силтади–да жим бўдди.

Низомжон бўрининг ўлган–ўлмаганини билолмай **(94)** бир оз қараб турди. Бўри бошқа қимирламади. Шундан кейингина яқинига бориб тепиб кўрди.

Низомжон иккала бўрини оёғидан судраб келганда қатор палаткалар олдида уч–тўрт киши бордон тўқиб ўтирарди. Низомжон бўриларни улар олдига, ташлаб кетмонини олди–да, ўчоқ ковлашга тушиб кетди. Икромжон ҳам, Тўланбой ҳам Низомжонга бир сўз дейишмади. Фақат бир–бирларига маъноли қараб олишди.

Кимсасиз чўл бир кундаёқ гавжум бўлиб қолган эди. Кўшалоқ тол тагида икки киши ерга қозиқ қоқиб сўри ясамоқда. Оқ тунукадан ясалган бакни ерўчоққа ўрнатиб, атрофига лой чаплашмоқда. Бир чол бочкадан резинка ичак билан керосин сўриб, тошфонарларга қуймоқда.

Низомжон ўзининг қобиллиги билан бу ердагиларга дарров маъқул бўла қолди. Ундан ҳеч ким қаердан келганини, бу ерда нима қилиб юрганини суриштирмади. Эҳтимол, Икромжоннинг қариндоши деб ўйлашган бўлса керак. Хар қалай, Низомжон уларга тез эл бўлиб кетди.

Бугун кун қамиш куйдириш, ўчоқ қуриш билан ўтди. Кеч кириб, қоронғилик бошланганда ҳамма жам бўлиб, катта чодир ичида, тошфонарь ёруғида чойхўрлик қилиб, у ёқ–бу ёқдан гаплашиб ўтирарди.

Чой ичиб ўтирган одамларнинг дилида қандайдир оғир ўйлар бор эди. Аммо ҳеч ким оғиз очиб урушдан гапирмасди. Уларнинг нима учун шундай қилаётганларини Низомжон сезиб ўтирарди. Агар урушдан, урушга кетган болалардан гап очилса Икромжоннинг дили оғришини ўйлаб, гапни бошқа ёққа чалғитишяпти.

Тўланбой амаки ҳаммадан кўп гапирарди:

—Бола маладес, бўрини қойил қилди. Айниқса, модаси тирик қолса сал кунда ҳамма ёқни бўри бостирворарди. Кўявер, бола, Тоғадан мукофот олиб бераман.

Низомжон индамади.

—Эртага Зирилламадан арава келмаса, ишимиз тўхтаб қолади. — деди Тўланбой анча жим ўтиргандан кейин, — Тоға тўртта темир плуг юбормоқчи эди.

—Трактор–чи? — деди Низомжон гапга аралашиб **(95)**.

Тўланбой уни эрмак қидди.

—Вой боласи тушмагур, бу ботқоқда пардек енгил одам юролмайди–ю, оғирлиги неча тонна келадиган тракторга йўл бўлсин! Ботиб қолади, жиян, ботиб қолади. — У Икромжонга ўгирилди. — Аравалар бугун етиб боришса, эртага қайтиб келишлари мумкин. Кеч кетишди. Ишқилиб, бирон жойда ботиб қолишган бўлмасин.

—Йўғ–е, — деб унга эътироз билдирди Икромжон, — келган йўлимиздан кетишса бемалол етиб олишади. Кўрдинг–ку, йўл ёмон эмасди. Эндиги гап бизда қолди. Майнинг еттиларига бориб уруғ сочиш керак. Ўшангача мана шу куйтан тўқайда шудгор очиб тахт қилиб қўйишимиз керак. Қилоламизми, шуни?

Унинг гапларига жим қулоқ солиб ўтирган Тўланбой жавоб берди:

—Уриниб кўрамиз, оқсоқол. Агар трактор келолсаку кўп ишларни эплаштирардик–а, иложи йўқ–да. Тоға ваъдасида туриб, каналдан ариқ тортиб келишга одам юбормаса ишимиз чатоқ бўлади. Сизот сувига ишониб бўлмайди.

—Тоға қаттиқ ваъда қилган, — деди Икромжон. — Сув ҳайдаб келишдан ташвиш қилма. У ёғини раис эплаштиради. Ундан ташқари, ер қотиши билан битта тракторни ҳам бизга юборади. Чигитдан қутулиши билан юборади. Яна ер очамиз. Қовун эктирмоқчи Тоға.

Шу гапдан кейин ҳамма хотиржам бўлиб, эртанги ишнинг маслаҳати бошланди. Ким қаердан иш бошланди, ким қурилишда бўлади — ҳаммасига режа тузилди. Катта қурилишлар кейин бўлади. Хозир ошхона, ёнига битта чоғроқ тандир қурилади. Икромжон каналдан сув ташиб келишни Низомжонга юклаётган эди, у рози бўлмади.

—Йўқ дема, бола. Битта эшак бераман, фермадан сут ташийдиган иккита бидон ола келганмиз. Қўш бидонлаб ташийверасан.

Низомжон унга ёлворгандек қаради:

—Мени энг оғир ишга қўйинг, илтимос қиламан. Эл қатори ишлаб тер тўқай. Мени кичкина, нимжон деманг. Ўзларинг қатори кўраверинглар. Далала ўсганман. Кетмонда суягим қотган. Бир ишлай.

Икромжон билан Тўланбой бир–бирларига қараб олишди **(96)**.

—Ҳеч қанақа шартим йўқ. Ишлаб у–бу орттириш ниятим ҳам йўқ, менга ҳеч нарса керакмас. Бошпана булса, қорним тўқ, устим бут бўлса бас. Нимаики ишлаб топсам колхозга, Меҳнат ҳақи ҳам керакмас! — Низомжон кўп гапирмоқчи эди, ўпкаси тўлиб, гапи томоғидан чиқмай, ҳиқиллаб қолди. У энтикиб гапини тамом қилди. — Чап қўлинг чўлтоқ экан, деб урушга олишмади. Уйимга сиғмадим. Эрта–индин оғайниларим урушдан қайтиб келишади, Шуларнинг кўзига қандоқ қарайман, нима қилдинг, қайси ковакда моғор босиб ётган эдинг, дёйишса нима дейман? Эшикда сув ташиб, тирикчилик қилиб юрдим, дейманми? Йўқ, тўқай буэдим, бола–чақаларингга овқат топиб бердйм, уларни боқдим, дейдиган иш қилмоқчиман. Жон акалар, мени аямасдан ишга ташлайверинглар.

У шундай ялиниб гапирардики, раъйини қайтаришнинг сира иложи қолмаган эди.

—Хўп, — деди Икромжон. — Айтганинг бўла қолсин.

Олди одамларни уйқу босиб, кафтларига эснай бошлаган эдилар. Қариялар дастурхонга фотиҳа ўқишгач, ҳамма ўрнидан турди.

Низомжон билан Икромжон палаткадан чиқишганда қумлик томондан аллақандай илиқ шамол эсаётган эди. Икромжон олачалпоқ булутлар орасига дам кириб, дам чиқиб сузаётган ойга ички бир изтироб билан тикилиб турди–да, уҳ тортиб палаткасига қараб кетди. Низомжон индамай эргашди. Палаткага кирган Икромжон фонарь ёқди–да, боя Низомжон тўшаган қамишлар устига кўрпасини ёзди.

—Жойингни сол, болам, ётайлик энди.

Негадир унинг овози титрарди.

—Амаки, ётаверинг, уйқум келмаяпти. Бир оз ойдинда юраман.

—Ҳа, майли, ўзинг биласан. Эртага иш зўр бўлади, ёта қолганинг маъқул эди.

У шундай деб, ёғоч оёғининг тасмаларини бўшатиб кўрпага кираркан, яка оғир уҳ тортди. Низомжон унинг аҳвол–руҳиясини сезиб турганидан фонарь пилигини пасайтириб, ташқарига чиқиб кета қолди.

Икромжоннинг юраги куярди. Ота ўз боласини минг марта оқ қилганда ҳам юрагининг бир чеккасида шу болага атаб ардоқлаган, унинг камолини кўришга асраган меҳрининг зарралари ётади. Бу зарралар вақти **(97)** –вақти билан аланга олиб, яна сўнади, Ҳозир Икромжон йигирма бир йил қалбидан нари кеткизмаган, ҳар бир дақиқаси катта умидлар ваъда қилган ниятлари билан кейинги бир ҳафта орасида боласини олисларга олиб кетган, порлоқ ниятларини куйдириб жизғанак қилган ҳодисалар орасида ўртанарди.

Икромжонни бир нарса кўпроқ қийнарди.

Нега шундай бўлди? Нега унинг боласи қўрқоқ чиқди?

У ўйлаб–ўйлаб, ўйига етолмасди.

Емай едирди, киймай кийдирди...

Икромжоннинг бирдан кўзлари очилиб кетди.

Ҳа, ҳа, ҳамма гап ана шунда. Қўлини совуқ сувга урдирмади. Оғир иш қилдирмади. Йиғлаганда қўшилишиб йиғлади. Калишини ҳам ювиб қўярди. Касал пайтида ҳам уни тойлоқдек қилиб опичиб юрарди. Бетини ювганда ўзи сув қуйиб турарди...

Икромжон пешанасига шатиллатиб бир туширди.

—Жазангни, торт, жазангни торт, Икром. Уни ўзинг шу кўйга солдинг. Энди минг йиғла, бефойда. Сенга бу жазо кам!

Икромжон ўғлининг шу кўйга тушишини сира ўзидаи кўрмаган эди. Энди бунга иқрор бўлди. Иқрор бўлди–ю, аламига чидолмай инграб юборди.

Шундай изтироблар гирдобида қолган кишини ҳеч нарса билан юпатиб бўлмайди. Бундай пайтларда уни ўзидан бошқа овута олмайди; Икромжон шунинг учун ҳам ўзини ўтга–чўққа уриб, ўтли хаёллар ёлқинидан чиқишга интиларди.

Мана, Низомжон, куйиб кулга айланган тўқайда танҳо кезиб, умидлар саробга етаклаган шу киши тўғрисида ўйламоқда. Ҳувиллаб қолган чўл гўё Икромжоннинг қалбига чўккандек. Бўш, унинг хаёлларидек, унинг истакларидек бўш чўл ойдинда ўликсимон сокин ётибди.

Шу ҳувиллаб ётган сокин чўлни уйғотиш учун билак шимарган кишилар зора Икромжоннинг ҳам юрагига қўл солиб унда янги умидлар уйғота олишса, зора Икромжон чўл билан баравар яшнаб кетса. Низомжон унинг қўлтиғига тирак бўлади. Юрагидан изтиробли ўйларни қувиб чиқаради. Атрофга умид билан, одамларга очиқ юз билан қарайдиган бўлгунча ёнидан жилмайди.

Юлдузлар милтираб турган чўл кечасида Низомжон дилига ана шундай беғубор ниятни тугиб қўйди **(98)**.

Олисдан дераза пардасини шамол силкитгандек ғалати овоз келди. Низомжон қулоқ тутди. Бу овоз бора–бора кудунги кетмаган атлас кўйлак этагининг елпинишига ўхшаб эшитилаверади. Низомжон уфққа қаради. Олисдан бир гала ўрдак учиб келаётган эди. Ўрдаклар галаси палаткалар тепасига келиб, ғақиллаб айлана бошлади.

Низомжон уларнинг тинимсиз айланиши сабабига тушунолмади. Ўрдаклар ўтган йили ташлаб кетган инларини олис юртлардан излаб келишган эди. Улар тарк этган тўқайнинг бир чети энди йўк эди. Ўрдаклар карвони пастлаб учиб қорайиб ётган ер устида яна бир айланди–ю, ғақиллаб қумлик четида. сокин шовуллаган қамишлар устига шўнғиб кетди.

Низомжон қайтиб келганда Икромжон қўлини бошига қўйиб палатка тепасидаги туйнукдан тушиб турган нурга тикилганча киприк қоқмай ётарди. Низомжон фонарь пилигини баландлатганда унинг ажинли юзларидан кўз ёшлари думалаётганини кўриб дарров пиликни пастлатди. Фонарь икки–уч марта липиллаб ўчди.

У ечиниб кўрпага киргач, Икромжонга. нимадир демоқчи бўлиб бошини кўтарди. Кўтарди–ю, нима дейишини билмай тирсагига тиралганича анча туриб қолди. Низомжон бирон гап айтиб унга жуда–жуда

таскин бергиси келарди. Аммо нима дейди? Қандай гап айтса Икромжон амакининг кўнгли таскин топаркин? Низомжон шунча ўйлаб арзигулик гап тополмади, ниҳоят:

—Мени ўғлим дейсизми? — деди..

Икромжон индамади.

Сал ўтмай қоронғида Низомжоннинг ҳам пиқ–пиқ йиғлагани эшитилди.

II

Область ижроия комитетининг мажлислар залида чўлдан ер олган колхоз раҳбарлари иштирокида кенгаш бўлаётган эди. Республика Олий Советининг раиси Иўлдош Охунбобоев Ёзёвон чўлларининг истиқболи тўғрисида гапирмоқда. У яқин йигирма. беш йил ичида чўл бутунлай ўзлаштирилиб, Ўрта Осиёнинг йирик пахта базасига айланиши, ҳозир колхоз–**(99)**–лар айрим участка тартибида кўриқ очаётган ерлар вақти келиб алоҳида колхоз, совхоз бўлиб ажралиб чиқиши, уруш тугаши билан Катта Фарғона канали кенгайтирилиб бутун чўл бўйлаб айланиб ўтишини содда, деҳқончасига тушунтирарди.

—Ёлғиз канал суви билан чекланиб қолмаймиз. Мингдан ортиқ артезиан қудуқлари қазиймиз. Ҳар бир қудуқдан икки тегирмон сув отилиб чиқади. Хар бир звенонинг ўз артезиан қудуғи бўлади. Ҳозир геологларимиз чўлда разведка ишлари олиб боришяпти. Ёзёвон Фарғона водийсининг марказига айланиши керак. Шу кунларда Наманган, Қўқон, Шаҳрихон, Чимён, Тошлоқ тарафдан чўлга ҳужум бошланди. Бир умр қақраб ётган чўлдан олган биринчи ҳосилни фронтчи болаларимизга совға қиламиз... Иттифоқдошларимизнинг имиллашларини кутиб ўтирмай иккинчи фронтни Ёзёвондан очамиз. Эндиги гап ўзларингда қолди. Бир ёқадан бош чиқаринглар. Фронт тарафлардан яхши хабарлар келиб турибди. Немиснинг кавушига қурт тушиб, чиқиб келган тарафга қараб тиракайлаб қочяпти. Ғалаба кунини Ёзёвон гуручидан ош дамлаб кутиб оламиз. Кимда–ким, фашистга шу ердан туриб ўқ узаман деса, кимда–ким душман қўлида қолган шаҳарларимизни озод қиламаи деса Ёзёвонга чиқсин!

Охунбобоев шундай гапирардики, у минбарда эмас, бир пиёла чой устида гаплашиб ўтирганга ўхшарди. У ўзидан катталарни сизлаб, ўзи тенгиларни сенлаб, кичикларни болам–бўтамлаб гапирарди. У гапининг охирида залда ўтирганларга бирма–бир қараб олди. Гўё шу ўтирганлар орасидан кимнидир қидираётганга ўхшарди.

—Канал қазиганимизда ҳаммани қойил қолдирган Дўсмат полвон қани?

Пастда кимдир жавоб берди:

—Фронтда ҳалок бўлди!

Охунбобоев овоз чиққан жойга тикилиб қолди. Қўлидаги қалами қоғоз устига тушиб думалаб кетди–да, стол қирғоғига келиб тўхтади.

—Омон полвон шу ердами? — деди у яна бошини кўтариб.

Ўрта қаторда ўтирган қора соқол, яғриндор киши ўрнидан турди:

—Шу ердаман, Ота.

—Омонмисан, полвон. Мажлисга соқолингни ол–**(100)**дириб келмабсан–да. Сенга неча марта айтганман, соқолни олдириб юр. деб.

Залда қийқириқ, кулги бўлиб кетди. Омон полвон қўпол гавдасини тебратиб туриб ўзи ҳам кулиб юборди.

—Ота, энди шу пайтда танбеҳни қўйинг. Пўримлик кўнгилга сиғадими.

—Урушдан олдин ҳам шунақа эдинг. — Охунбобоев ғовурни босиб ўрнидан турди–да, саҳна четига келиб кула–кула гап бошлади: — Полвон билан ёшимиз тенг. Болалигида ҳам шунақа бепарвороқ эди...

Полвон ҳам ўрнидан туриб саҳна яқинига келиб, қўлини кўксига қўйди–да, ялинди:

—Жон биродар, бу ёғини айтмай қўя қол.

—Йўқ, айтаман. Шу денг, Омонни уйлантираётган эдик. Тўй куни ҳам соқолни олдирмаган экан. Райим икковимиз чимилдиқ олдига ўтказиб, роса ивитиб соқолини олганмиз. Келиннинг олдига икки лунжига шўр пахта ёпиштириб кирган. Тўғрими, Райимберди?

Саҳна четида ўтирган Тоға кулиб бош қимирлатди.

—Тўппонча полвон борми?

—Бор, — деб паканагина, серҳаракат, кўк кўз йигит ўрнидан турди.

—Бу ёққа кел! — деди Охунбобоев.

Тўшпонча полвон пилдираб Омон полвоннинг олдига келди.

Охунбобоев унга бир зум завқ билан, ҳавас билан тикилиб тургандан кейин пастга тушиб, ҳар икки полвонни олдинма–кетин қучоқлади.

—Ёзёвонга икковинг командирлик қиласан. Икковинг чўл маршаллари бўласан. Қани, розимисизлар?

—Розимиз, Ота. Сен буюр, биз нима десанг тайёрмиз.

Омон полвоннинг гапидан Охунбобоев завқланиб кетди.

—Балли, азаматлар! Чўл жиловини қўлларингга бердик.

Кўм–кўк кўзларини ўйнатиб турган Тўппонча полвон мийиғида кулиб қўйди:

—Бир гап айтсам майлими? Хафа бўлмайсизми, Ота?

—Айт, айт, Тўппонча **(101)**.

—Тавба, сира катталарга ўхшамайсиз–а. Шундоқ одам ўзимизга ўхшаб жўнгина гаплашасиз–а. Раисполкомимиз билан гаплашиш учун энг камида бир ҳафта овора бўламиз. Аризани почтадан юборамиз.

Охунбобоевнинг чеҳраси жиддийлашди:

—Шунақа дегин?

У яна саҳнага чиқиб жойига ўтирди. Райимберди зирилламаликларнинг чўлга биринчи бўлиб юриш бошлаганларини гапирди. Ота жимгина ўтириб, унинг гапларига қулоқ солди. Райимберди гапини тугатиб энди ўтираётган эди, Охунбобоев тўхтатди.

—То кунлар исиб, ёғингарчиликлар ўтиб кетгунча хотинлар чиқмасин дейилган эди. Нега хотинларни чўлга олиб чиқдинг?

Тоға нима дейишини билмай туриб қолди.

—Қандоқ қилай, Ота? Ўзлари келишяпти. Ўтираверайми?

—Шошма! — деди Охунбобоев. — Иш шунақасига кўчган бўлса, бу ёғини тўғрила. Иморатларни тезлат. Бир ойдан кейин хабар оламан. Агар энг камида йигирмата уй битмаган бўлса, хафа бўлиб қоласан.

Область партия комитетининг секретари чўлдан ер олган колхозларга, колхозчиларга бериладиган ёрдам ҳақида гапиргач, кенгаш тугади.

Охунбобоев залдан чиқишда Тоғани қўлтиқлаб олди. Кўчада кета туриб ундан ҳол–аҳвол, қишлоқдаги қарияларнинг тирикчилигини сўради. Тоға ҳаммасини битта–битта гапириб берди.

—Ҳаммаси жойида, ошнам. Хотиржам бўл.

—Икром кепти, деб эшитдим. Қалай, тинчми?

—Тинч, тинч.

Тоға шундай деди–ю, кўзини яширолмай жавдиради.

—Бир гап борми?

—Йўқ, ўзим...

—Айтавер. Яширма! Тоға ноилож гап бошлади:

—Икром бир оёқсиз бўлиб келган. Бу ҳам етмагандек, ўғли...

—Нима? Ҳалок бўлганми?

—Ҳалок бўлса кошки эди. Армиядан қочган. Икром бошини кўтаролмай қолди. Одамларнинг юзига қараёлмаяпти. Найманга чиқариб юбордим. Зора дарди енгиллашса.

Охунбобоев нима дейишини билмай тўхтаб қолди **(102)**.

Уни кузатиб чпққанлар сал нарида унинг изтироб билан уҳ тортганини кўриб туришарди.

—Ёмон бўпти, — деди у анчадан кейин. — Жаннатнинг аҳволи қандай?

—Телбага ўхшаб қолган.

—Боласи фронтдан қочибдими–я?

—Назаримда, фронтдан эмас, йўлда поезддан тушиб қолган бўлса керак.

Тоға қийнала–қийнала сўради:

—Ўз болам бўлса орага тушмасдим. Болам тупроқда ётибди. Шу Икром учун, урушда оёғини йўқотиб келган большевик ўртоғим ҳурмати орага тушмоқчиман. Авф қилиб бўлмайдими? Дадаси ўз қўли билан олиб бориб топширса. Орага тушинг. Урушга бориб, қони билан оқласин. Орага тушинг!

Охунбобоев яна жим қолди.

—Қийин, қийин, дўстим. Халқ бор. Халқ билади. Уни халқ суд қилади. Аммо... — Охунбобоев яна ўйланиб қолди. — Икром адойи томом бўлади. Бутун борлиғини, умрини Совет ҳукуматига бағишлаган киши шу бола туфайли ерпарчин бўлади. Майли, келсин! Икром келсиш! Бир маслаҳат чиқиб қолар. Э, аттанг...

Тоға у билан хайрлашиб отда Зирилламага қараб кетди. Шу куниёқ Найманга бормоқчи, Икромни топиб у билан ўғли тўғрисида гаплашмоқчи бўлди.

У йўл–йўлакай ўйлаб борарди. Бу гапларни Отага айтиб туғри қилдими? Юрт иши билан банд, усиз ҳам бошида қанчадан–қанча ташвиши бор одамга бу гапни айтгани дуруст чиқдимикан? Эҳ, ярамас бола, ҳаммани хижолат қилдинг. Ўз боласи бўлганида илтимос қилиб ўтирармиди? Баҳридан ўтарди–қўярди. На қилсинки, бир беғубор, тоза юрак дўстининг ар–зандаси. Шунча ёшга кириб биринчи марта ёмоннинг енини оляпти! Тоғани ҳам қийнаб ташладинг, ярамас бола.

Шу куниёқ Тоға ҳавонинг айниб қолганига қарамай Найманга қараб кетди. Кеч қоронғисида ҳориб–чарчаб тол тагига етиб бориб, Икромжонни тўқайдан чақиртириб келди.

Икромжон аввалига, Тоға бирон иш билан чақиртиргандир–да, деб ўйлаган эди. Иккови чодир ичига киргандан кейин унинг жиддий гапи борлигини билиб қолди.

—Тинчликми, Тоға? — деди безовталаниб.

—Тинчлик, тинчлик, ошнам. Сени бир қувонти–**(103)**рай, деб келдим. Шу бугун Йўлдош ота билан гаплашдим. Турсунбойингни афв этишни уйлаб кўради чоғи. Эрталаб Фарғонага борасан. Тайинладилар.

Икромжоннинг боши эгилди. Ёғоч оёгининг тасмасини чертиб индамай қолди.

—Ҳа, нега индамайсан?

—Бормайман, дўстим. Бормайман. Нима деб бораман? Қай юз билан бораман? Йўқ. Мени кечир. Мен учун юзингни сидириб, минг хижолат билан илтимос қилганинг учун раҳмат. Раҳмат, дўстим. Аммо боролмайман. Дўстим бўлсанг, иккинчи бу тўғрида менга оғиз очма. Менинг унақа болам йўк.

—Катта кетма, оғайни. Ҳарна қилса ҳам боланг. Майли, фронтга борсин, ўзини оқласин. Сенинг ҳам юзинг ёруғ бўлади.

Икромжон қатъий бош чайқади:

—Фронтга мард боради!..

Тоға Икромжоннинг умрида ҳеч кимга ҳеч қандай илтимос қилмаганлигини, шаънига доғ туширадиган ишга қўл урмаслигини биларди. Шундай бўлса ҳам уни шу оғир изтироблардан қутқариш учун атайлаб келган эди. Йуқ. Бўлмади. Бир сўзли Икромжон унинг маслаҳатларини рад қилди.

—Яна ўзинг биласан. Ўйлаб кўр. Танангга яхшилаб ўйлаб кўр, Борди–ю, гапларим маъқул бўлса, Йўлдош ота Тошкентга кетиб қолмасларидан Фарғонага етиб бор.

Тол тагида чироқ ёниб, сўрида одамлар гавжумлашиб қолган эди. Улар икковлашиб ўша тарафга қараб кетишди.

Икромжон ҳеч кимга аралашмай, бир чеккада бош эгиб ўтирарди.

Эрталаб Тоға Зирилламага қайтаётганда Икромжоннинг оғзини кўп пойлади. У бир сўз демай нонуштадан кейин Тоға билан хайрлашиб тўқайга кириб кетди.

Икромжоннинг сўзидан қайтмаганига ишонган Тоға ноилож отни эгарлади–да, қишлоққа ёлғиз жўнади.

Тушга яқин қишлоқдан тўққизта арава келди. Тоға бешта плут, тандир, ошқовоқ, лавлаги юборибди. Тўланбойнинг хотини, Зебихон билан биргаликда кўч–кўронни аравага ортиб келди.

Низомжон куйган тўқайда терлаб–пишиб кетмон чопаётган эди. Палатка томондан одамларнинг ғовур– **(104)**ғувурни эшитиб қаддини ростлаб қараган эди, Тўланбойнинг аравадан кўч тушираётганини кўрди. Арава устида ўтган куни йўлда қўлини силкитиб қолган қиз турарди. Низомжон кетмон дастасига кўксини тираб унга қараб қолди. Зебихон, поччаси юкни ташлаб қайтгунча, қўлини пешанасига соябон қилиб, олисларга. тнкиларди. Чўл шабадаси сочдарини тўзғитаверганидан қиз зарда билан орқасига отиб ташларди. Қизга анграйиб қараб қолган Низомжон йўтал товушини эшитиб орқасига ўгирилди. Сарпойчан оёғига эски калиш кийиб, кўйлагини липпа уриб олган қирқ беш ёшлардаги бир хотин челакда сув олиб келаётибди. Низомжон, қизга тикилиб турганимни кўрган бўлса керак, деган андиша билан ерга қаради–да, салом берди. Хотин алик олдими, йўқми, Низомжон эшитмади. Кетмонини қўлига олиб қора илдизларни палахса қилиб кўчираверди.

Қор сувига тўйган ер хамирдек юмшоқ эди. Аммо Низомжоннинг қўли кетмондан чиқиб кетганидан салга чарчаб қоларди. У пешана терини дам–бадам сидириб тўхтамай кетмон урарди. У ярим соат чамаси тинимсиз ишлаб, жуда ҳолдан тойди. Қаддини ростлаб орқасига қарамоқчи бўлганида бели қотиб ўзини ўнглаёлмади, кетмонга осилгандек аранг ерга ўтирди.

Палатка томонда жом чалинганда ҳам у ўрнидан туролмай ўтирарди. Одамлар бирин–кетин овқатга кела бошлашди. Чопонини елкасига ташлаб олган Икромжон келганда ўрнидан турмоқчи эди, бўлмади. Белида бир нима тортишиб қолгандек башараси тиришиб яна ўтирди.

—Нима бўлди? Чарчадингми?

Икромжон шундай деди–ю, орқасига қаради. Агдарилган ердан ҳовур кўтариларди.

—Бир ўзинг ағдардингми?

Низомжон бош силкитди.

—Оббо, азамат–эй! Тўрт ярим сотих келиб қолади. Бунақа қилма, ўғлим. Бунақада ўзингни чақиб қўясан. Ҳар қанақа деҳқон ҳам қишдан чиқиб қўлига кетмон олганида ишга бунчалик зўр бермайди. Кетмон ёмон нарса, чақиб қўяди. Вир–икки кун белни. қўлни ишга ўргатиб олиб, кейин зўр берилади. Қани тур, ўғлим, тушлик қилиб келамиз.

Низомжон кетмон дастасига осилиб аранг ўрнидан турди–да, белининг зирқирашини Икромжонга сездирмай секин–аста юра бошлади **(105)**.

Ҳамма овқатга келиб бўлган эди. Рандаланмаган тахтадан ясалган омонат узун стол атрофида кишилар чақчақлашиб ўтиришибди. Улар иккови ҳам бир чеккага келиб суқилишди.

Низомжон уйдан чиққанидан бери бировнинг овқатига шерик бўлиб еган–ичгани татимай келарди. Бугун у ўз ҳақини, меҳнат ҳақини кутиб ўтирибди. Бугун у бемалол, хижолатсиз овқатланса бўлади. Ошпаз сопол косада ичига муштумдек лавлаги солинган шўрва келтириб қўйди. У қозон тепасига қайтаркан, баланд овоз билан шанғиллади:

—Болалар, шошилмасдан тушираверинглар. Бугун первой–иптаравой. Янгам қўш ошига палов дамлаб кептилар.

Низомжон косага қошиқ соларкан, ошпаз олдида дастурхонга ўралган тоғорани очаётган Зебига бир қараб қўйди. Зебихон унга қарамасди. Ўз иши билан банд эди.

Овқат устида бугунги иш тўғрисида гап кетди. Тўланбой одати бўйича мақол қўшиб гап бошлади:

—Шоли деҳқонга айтган экан: тўқсон кун лой кечасан, кейин мой ичасан. Бугун иш бошланди. Лой кечиб бошладик. «Пўшт, мой бўласан»га саксон тўққиз кун бор, ҳали. Мен бугун уч ярим сотихни уриб қўйдим.

—Тушгача уч яримни ясаб қўйган бўлсанг, кечгача ерни тимдалаб ташламасанг, дейман, — деди Икромжон.

—Йўқ, бу ёғи унчалиқ бўлмасов. Бел қотиб қолди. Бу ёғи секин–аста. Белни алдаб–алдаб ишга солмасак бўлмас. Қишда сандалда ётавериб дангаса бўлиб кетган эканмиз, оғайни.

Икромжон унга пичинг қилди:

—Шу соқи–сумбат билан уч яримта деб мақтаниб ўтирибоснми! Манави бола тўрт ярим сотихни бажариб қўйди.

Ҳамма ўгирилиб Низомжонга қаради. Унинг бу томонларда биринчи марта иш билан одамлар эътиборига тушиши эди. Кўнгли яйраб кетди. Секин Зебихонга қаради. Зебихон ҳамон унга қарамас, муштини иягига тираб ўнг қўлидаги қамишни ерга уриб ўтирарди. Тўланбой ўзини оқлай бошлади:

—Биз қариб қолдик, ошнам. Навбат энди кадр болаларга. Буларга тенглашиб бўлармиди **(106)**!..

Икромжон сўради:

—Янгам қишлоқдан нима гап топиб келибди? Яхши хабарлар борми?

—Янги мактаб биносини шошилинч госпиталь қилишаётганмиш. Эртага ярадорларни олиб келишади, деган гаплар бор, деяпти. Эвакуация бўлганлардан саккиз хонадон келибди. Тоға шуларга жой топиб бериш билан оворамиш.

Икромжоннинг миясидан, шулардан бирини уйга кўчириб кела қолсаммикан, деган ўй ўтди. Жаннат хотиржам бу ёққа келаверарди.

—Жой топганмикан? — деди у Тўланбойга қараб.

У, билмасам, дегандек елкасини қисди.

Тушликдан кейин ҳамма ўз ишига кетди. Икромжон Низомжоннинг қўлидан ушлаб тўхтатди.

—Энди бас, ичкарига кириб бир оз ором ол. Бугунги ишинг етади. Қолганини эртага қиласан.

Низомжон ётса ётгудек эди. Ҳаммаёғи ҳали ҳам зирқираб оғриб турибди. Унинг устига ишлаётганида тўнини ечиб ташлаганидан терлаб дам олганида биқинини шабада олиб кўйибди. Бироқ у кўпчиликдан ажралиб қолишга юзи чидамади. Ўзини чарчамаган кўрсатиб:

—Йўғ–э, ҳали–вери чарчамайман, амаки, — деди.

Икромжон унга қараб туриб:

—Майли, ўзинг биласан, — деди–да олдига тушиб кетаверди.

Бу ёғига Низомжоннинг иши унча юришмади. Кечгача аранг бир ярим сотих ер ағдарди. Бориб ётай деса, одамлардан уялади. Кетмонни ташлади–да, қамиш ғарамига ёнбошлади. Озроқ мизғиб олмоқчи бўлди–ю. танасининг зирқираб оғришидан кўзи илинмади. Чалқанча ётиб осмонга тикилганича ўй суриб кетди.

Осмон кўм–кўк Онда–сонда салмоқланиб сузиб юрган оппоқ булутлар чатига оғиб қолган қуёш нури тушиб турибди, Узоқ–яқиндан одамларнинг овози қулоққа чалиниб қолади, Бирдан шабада унга ғалати бир овоз олиб келдп. Қаердадир аёл киши куйларди. Унинг қўшиғи дам эшитилиб, дам йўқ бўлиб кетади. Низомжон бошини кўтариб у ёқ–бу ёққа қаради. Ҳеч ким йўқ. Бу атрофда Зебихон билан унинг опасидан бошқа аёл йўқ. Албатта, Зебихон қўшиқ айтаётган бўлса керак. Овози бирам ширали эканки **(107)**.

Низомжон ўрнидан турди–да, кетмонни елкасига ташлаб бир дам атрофга қулоқ солиб турди. Қўшиқ тўқай томондан эшитиларди. У беихтиёр ўша томонга қараб юра бошлади. Куйган ерлар тугаб, ғуж–ғуж бўлиб ўсган савагичзор бошланди. Низомжон савагичнинг бунақа ўсишини билмасди. У ҳам вақтида варрак учириб юрган кезларида ўзидан катта болалар қамиш ўрнига савағич ишлатишарди. Демак, улар савағични шу тарафлардан олиб кетишар эканда.

У энгашиб иккита савағични пичоғи билан кесиб олди. Шу пайт бирдан қўшиқ тинди. Нимадир шитирлади.

Зебихон ўралашиб қолган этакларини тузатиб савағич орқасида ўрнидан тураётган эди.

Икковлари бир–бирларига сўзсиз қараб қолишди. Қизнинг кўзларида аллақандай ғам, сўлғинлик бор эди. У Низомжондан кўзларини олиб нари кета бошлади. Низомжон нима қилишини билмай туриб қолди. Охири дудуқланиб гап бошлади:

—Ашулани жуда яхши айтар экансиз. Бугун келдингизми?

Қиз бош қимирлатди. Низомжон гапнинг бу ёғини қандай давом эттиришни билмай тутилди.

—Бу ерда менинг битта ҳам танишим йўқ.

Қиз тўхтаб унга бошдан–оёк қараб чикди.

—Нега?

—Кейин айтиб бераман.

—Ия, — деди Зебихон, — сиз Икромжон амакининг жиянлари эмасмисиз? Шунақа дейишган эди–ку!

Демак, бу қиз уни суриштирган, кимлигини билмоқчи бўлган. Низомжонда кутилмаган аллакандай ишончга ўхшаш бир нарса пайдо бўлди.

—Жиянлари эмасман. У кишига ўғил бўлдим.

—Ҳеч кимингиз йўқмиди? — Зебихон ачинишга ўхшаш бир қараш қилди.

Низомжон хўрсинди. Нима дейишини билмай иккиланиб қолди.

—Бор, дадам, опам бор. Достоним узоқ. Кўшиқни яхши айтар экансиз.

Зебихон унга қараб туриб, кейин савагичлар орасига кириб кетди. Низомжон унинг орқасидан қараб қоларкан, юришига, энгашиб ўзига йўл очаётганида белининг чиройли эгилишига маҳлиё бўлиб қолган эди.

«Бу қиз ким бўлди экан?» деб ўйларди у. Кўзла–**(108)**ри ғамли, гаплари ҳам худди йиғидан бўшаган одамнинг овозидек титраб чиқади.

Низомжон унинг хаёлидан бўшамай қолди. То қуёш ботгунча яна ўз жойига келиб, кетмон чопди. Ажаб, бу гал негадир бели ҳам, билаклари ҳам оғримади. Салкам бир сотих ерни қандай қилиб ағдариб қўйганини сезмай қолди. У палаткага фонарлар милтираб қолган пайтда қайтди. Икромжон яланглиқдаги бордонда ёнбошлаб ётарди.

—Энди қайтишингми, болам? — деди у бошини кўтармай.

Низомжон унинг қаттиқ чарчаганини сезди. Ёғоч оёқ билан юриб кетмон чопиш осонми? Тағин ҳам бу одамнинг жони пўлат экан. Ишламай уйида ётса биров бир нима дермиди?

Низомжон елкасига сочиқ ташлаб ташқарига чиққанда, Зебихон шу тарафга келаётган эди. У Низомжонга сирли бир қараб қўйди–да, Икромжоннинг тепаспга келди.

—Овқатга борармишсизлар.

Икромжон ўрнидан турди. Низомжоннинг келишини кутиб у ёқдан–бу ёққа юриб турди.

—Қани, юр, — деди Низомжон артиниб келаётганда. — Чақиришяпти.

Икковлари бошлашиб бояги ошхонага келишди. Икки тол оралиғига тортилган симга машъала осиб, ёндириб юборишди. Ҳаммаёқ бирдан ёришиб кетди. Машъала ёруғида юрган кишиларнинг сояси чўлнинг олис–олисларида судраларди. Тоға бугун келганлардан бир даста газета бериб юборган эди. Зебихон ўртага тушиб ўқишдан ийманиб газеталарни Низомжонга берди.

—Сиз ўқиб беринг!

Низомжон буни Зебихоннинг унга кўрсатган зўр илтифоти билиб дарров ўрнидан турди. Газетанинг биринчи бетида Азизхоннинг сурати босилган эди. Сурат тагига унинг фронтда кўрсатган қаҳрамонлиги батафсил ёзилган. Унда яна зирилламаликларнинг Азизхонга юборган мактублари ҳам бор. Низомжон дона–дона қилиб ҳаммасини ўқиб берди. Тингловчиларнинг юзларидаги фикр, ҳаяжон машъал нурида аниқ кўриниб турарди. Газета қўлдан–қўлга ўтди. Азизхоннинг ҳаммага таниш кўзлари кулиб турарди.

—Учта танкни ёндириб, олтита немисни асир **(109)** олибди. Вой жонингдан, жигар! — деб юборди Тўланбой. — Юрагинг ҳам отниинг калласидай бор экан.

—Хўш, яна қанақа хабарлар бор? — деди аллақачон совиб қолган чойни хаёл ичида пуфлаётган чол. — Ўқи, болам, ўқи!

Низомжон газетани яна қўлига олиб Совет Информбюросининг ахборотларини ўқий бошлади.

Унда Ленинград қуршовдан чиқишга интилаётгани ёзилган эди.

Газета, олис чўл бағрида ер билан олишган кишилар юрагига аллақандай ёруғлик олиб киргандек, узоқда, тўплар гулдуроси остида эмаклаб кетаётган болаларни кўриш дамларини яқинлаштиргандек бўлди.

Одамлар ишлаб чарчаганларидан кечагидек ярим тунгача ўтиришолмади. Машъала сўниб, муштдек чўққа айланганда

ҳамма ўз палаткасига кириб кетган эди. Икромжон кўрпага бурканаётганда:

—Болам, эртага эрта билан қишлоққа хат ёзиб бер. Кетадиганлардан бериб юбораман. Уйда батареяли приёмнигим бор. Фронтдан олиб келганман. Аянг жўнатворсин. Бу ерда зарур буюм экан, — деди, Низомжондан жавоб бўлмади — у аллақачон ухлаб қолган эди.

III

Баҳор серёмғир келди. То ой оёқлагунча олти марта жала қуйди. Шундай ёғингарчилик кунлари одамлар чодирдан чопон ёпиниб чиқиб бир–бирлариникига чопардилар. Жаннат хола бериб юборган приёмник ҳамманинг эрмаги эди. Икромжон приёмникда фақат фронт хабарларини эшитишгагина рухсат берар, концерт пайтида Низомжоннинг қўлидан олиб ўчириб қўяр эди.

—Батареяси топилмайди. Тугаб қолса оламдан бехабар қоламиз.

Бир вақт гапдан гап чиқиб, у приёмникни қандай қўлга туширганини ҳикоя қилиб берди:

—Олти танкни мажақлаб ташлаганмиз. Куйган танк орқада қолиб кетди. Душманни ҳу анави кўриниб турган дўнгчалик жойга қувиб борган еримизда ўрнашиб олганмиз. Кеч кириб штабга хат ташлаб **(110)** қайтаётган эдим. Ўзимиз дабдала қилган танк ёнидан ўтаётсам ичидан одам овози келяпти. Немисча гапиряпти. Оббо, дедим, падар лаънатлар ўлмай қолган экан, чиқиб жуфтакни ростлашни маслаҳат қилишяпти, деб ўйладим. Автоматни бўйнимдан олиб, секин танк ёнига ўрмалаб бордим. Яна қулоқ солдим. Рост, битта немис ўзининг тилида роса вайсаяпти. Кайфи бўлса керак, бўлмаса қуршовда ётиб шанғилллаб гапирадими! Нима қилишимни билмай анча турдим. Ўқ чиқарай десам командирдан балога қоламан. Раз гашгашяптими, изначит ёнида шериги ҳам бор. Таваккал, дедиму танкка эмаклаб чиқиб қопқоғини кўтардим. Автоматнинг учини люкка тиқиб, хальт, дедим. Яна боягича, ўша шанғининг овози тинмаяпти. Бор, нима бўлса бўлди, деб ичкарига битта ўқ узиб қўйдим. Немис парво қилмайди, гапини бўлмай, эзмаланаяпти. Ўзбекчалаб қотириб битта сўкдиму, таваккалчининг ишини худо ўнгласин, деб ўзимни ичкарига ташладим. Ёнимдан зажигалкани олиб чақиб қарасам, иккита немис тарашадек қотиб ётибди. Аммо ҳали ҳам овоз тингани йўқ. Яна у ёқ– бу ёққа қарадим. Тўнқайиб қотиб қолган немиснинг икки пути орасида манави приёмник гапириб ётибди. Дарров олдим. Қаеридан ўчиришни билмайман. Шинелимга ўраб окопга қараб чопдим. Қани бу овозинг ўчкур секинроқ гапирса. Блиндажда «Алло! Алло!» қилиб ўтирган алоқачига кўрсатган эдим, ўчириб берди. «Бу ҳеч нарсага ярамайди, батареяси тугаган– дан кейин баҳоси бир тийин бунинг, — деди. Кейин ўйлаб туриб қўшиб қўйди. — Ўша жойни қара, немис мумсик халқ бўлади, запаси бўлмаса буюм тутмайди». Орқамга қайтиб, яна танкка кирдим. Немиснинг бўйнидаги сумкасини очиб қарасам, чой қутига ўхшаган тўртта нарса бор экан, батареяси шу бўлса керак деб олдим. Йўқ, адашмаган эканман. Опкелиб сумкамга ташлаб қўйдим. Битта батарея госпиталда эрмак бўлди. Учта қолган. Эҳтиёт қилиб тутайлик. Биттаси уч ойга етади.

Бугун ҳам ёмғир қуйиб тургандан одамлар ишга чиқишмади. Катта палатада яна шу радио эрмак бўлди.

Фронтдан неча минг километр олисдаги чўлда, баҳор ёмғири савалаб турган чодир ичида одамлар гўё ўз болаларининг ёиаётган шаҳарларда тутунда қорайиб олдинга интилаётганларини кўриб тургандек, жимгина радиога қулоқ тутиб ўтирардилар **(111)**.

Радио энди Тошкентдан ахборот эшиттира бошлади. Корасув районидаги колхоз ўз бўлинмас фондидан ажратиб самолёт қуриш учун Давлат мудофаа комитетига пул юборибди. Санъат арбоблари лауреатлик пулларини, кўп корхоналарнинг ишчилари бир ойлик маошлари, заём облигацияларини топширишибди, Самарқанд пионерлари темир–терсак йиғиш ойлиги эълон қилишибди.

Низомжон радиога қулоқ солиб ўтираркан, ўзи қилаётган ва энди қиладиган ишлари тўғрисида ўй сурарди. «Ёш болалар ҳам фронтга мадад беряпти, Қурол ушлолмаганларга ҳам иш топиляпти!» дея пичирлаб қўйди.

Бу фикр унинг қарорини янада қатъийлаштириб юборди. Ишлаши керак. Жуда кўп ишлаши керак. Токи қиладиган иши жангчига мадор бўлсин. Қилган меҳнатидан жангчининг қорни тўқ, усти бут бўлсин, Низомжон худди шундай қилади. Ишлайди, иш–лаб чарчамайди. Чарчаса ҳам ишлайди. Ётиб қолса ҳам ишлайди. Шовқинсиз, писандасиз ишлайди.

Низомжон сафда турган янги жангчидек қасамёд қилди. Энди у ўзини катта қўшиннинг содиқ жангчиси деб билади!..

***

Икромжон Зирилламага етиб келганда отининг чови кўпириб кетган, ҳамма ёғидан буғ кўтарилар эди. У отни самоварчига қолдириб идорага кирди. Тоға қаёққадир телефон қилаётган эди. Уни кўриб, бошини силкитди–да, шошиб гапини тугатди.

—Ленинградга совға жўнатиляпти. Областимиз совғасини Тошкентгача ўзинг кузатиб келасан. — Тоға бир ютиниб олди–да, Икромжоннинг юзига эмас, тўнининг қўлтиқтаёқ тешиб юборган жойига қараб гапни давом эттирди: — Уйга бориб кийиниб кел, Кечқурун Горчаководан эшелон жўнайди. Сендан бошқалар ҳам бор. Кечикма, ошнам,

Икромжон ҳеч нарса демади. Нима ҳам дейди. Индамай чиқиб, уйга қараб кетди. Раис бугун Жаннат холани кўрган, Икромжоннинг Тошкентга кетишини айтган эди. Шунинг учун ҳам у эрининг шундай ёғингарчиликда келганига ажабланмади. Кийим–бошларини тайёрлаб қўйган экан. То эри кийиниб бўлгунча қозонда қанчадан бери қайнаб ётган маста**–(112)**вани сузиб келди. Икромжон тик турганича бир–икки қошиқ ичган бўлди.

—Хотин, мен кетяпман. Хавотир олмай ўтир. Келганимдан кейин чўлга бирга чиқиб кетасан. Хайр; яхши қол.

Жаннат холанинг чўлга кетишига ҳали ҳам кўнгли йўқ эди. Эрининг сафарга кетаётганида кўнглини алағда қилгиси келмай:

—Аввал келинг, чўлга бориш бир гап бўлар, — деб қўя қолди.

Идора олдида юк машинаси турибди. Тоға кузовга чиқиб Икромжонга қўлини чўзяпти.

Жаннат хола эрининг машина кузовига қийналиб чиқаётганини кўриб турарди. Агар Тоға қўлидан тортиб олмаганда албатта чиқолмасди — ўнг тиззаси букилмайди–да!

Икромжон чиқиб олиши билан машина гуриллаб, жойидан қўзғалди. У орқасига ўгирилиб, хотинига қўл силкиб қўйди. Жаннат хола унинг орқасидан маъюс қараб қолди.

У Икромжонни, Турсувбойни фронтга ана шундай кузатиб қолган эди. Бири ногирон қайтди. Бири қочди. Ўлик–тириклиги номаълум... Бормикан? Бормикан? Бор бўлса қаерларда сарсон–саргардон бўлиб юрган экан?

Она хаёли яна болага кетди. У Икромжон чўлга кетгандан бери ёлғиз уйда ўйлайвериб қон бўлиб кетди. Эрининг Тошкентга кетиши яна юрагига аллақанлай айрилиқ солаётгандай бўлди.

—Тоға ҳам қизиқ, мунча энди бу одамга ёпишиб олмаса? Битта боласини тийиб ололмаганга бутун бошли бригадани бериб қўйибди. Ой чиқса ҳам шунга, кун чиқса ҳам...

Жаннат хола машина кетган томонга қараб турган хўжалик мудири Абдухалилни кўрди. Абдухалил ёнидагилардан тап тортмай гапирарди:

—Аввал болангни эпла, кейин бизга ватанпарварликдан дарс бер.

Жаннат холанинг ичи куйиб кетгандек бўлди.

У кўчада эл кўзида телбага ўхшаб юришдан истиҳола қилиб уйига қайтди. Ўша–ўша жимжит уй. Худди ютаман, дейди.

Ёмғир тинган бўлса ҳам тарновлардан чак–чак сув томиб турибди. Ариқдан айқириб бўтана сув оқяпти.

Шамол булутларни тўзғитиб аллақаёқларга олиб **(113)** кетди. Ялтираб офтоб чиқди. Теракларнинг яланғоч новдаларига зар суртгандек бўлиб кетди. Томлардан, ивиган деворлардан буғ кўтарила бошлади.

Чарақлаган офтоб Жаннат холанинг дилини сал ёритгандек бўлди.

IV

Ой чиқди. Сербулут осмон худди сиёҳ сачраган зангори кўйлакка ўхшарди. Ҳовли бетидаги чуқурчаларда ҳосил бўлган кўлмаклар бети ойдинда шишадек йилтирарди.

Жаннат хола юраверіб чарчади. Тинкаси қуриб одати бўйича айвон лабига келиб энди ўтирган ҳам эдики, эшикни кимдир жуда секин, журъатсизлик билан тақиллата бошлади.

—Ким?

Эшик яна тақиллади–ю, ҳеч ким овоз бермади. Жаннат хола ҳайрон бўлиб эшик яқинига бориб яна:

—Ким? — деди.

Жавоб бўлмади.

—Ким деяпман?!

—Очинг, очинг, мен.

Жаннат хола титраб кетди.

Жаннат хола эшик ҳалқасини қандай туширганини билмайди. Ўғлининг ачимсиқ ҳиди бурқсаб турган бўйнига осилиб тинмай гапирарди:

—Вой болагинам, болажонгинам. Бормисан? Қаёқларда қолиб кетдинг? Ёмонлар ўлсин, ёмонларни қора ер ютсин! Не–не гапларни тарқатишмади. Бор экансан, омон экансан.

Турсунбой она гапларига парво қилмай унинг қўлларини бўйнидан олиб ташлади–ю, орқаси билан эшикни тусди.

—Секин, секин, ая, биров эшитиб қолади.

—Эшитсин, билсин! Не–не гаплар қилишмади. Эрталаб бошимга тумонатни йиғаман. Дадагинанг бечора бошини кўтаролмай қолди.

—Бўлди, бўлди!

Турсунбой эшик ҳалқасини шошиб илди–да, жонсараклик билан ичкари уйга қараб югурди. Жаннат хола эсанкираганича унинг орқасидан чопди. Шошиб чироқ пилигини кўтарди. Турсунбой уй. ўртасида қи–**(114)**мирламай турарди. Она боласининг юзига қаради. Бу ўша Турсунбойми? Ё бошқа одамми?

Она қаршисида юз–кўзларини сокол босиб кетган, озиб, қорайиб, таниб бўлмас ҳолга еттан Турсунбой турарди. Унинг юзига кўпдан совун тегмаган, тўйиб овқат емаган. Онанинг юраги жиз этиб кетди. Виттаю битта боласи–я! Шу ҳолга етдими? Емай едирган, киймай кийдирган эркаси, шамолни раво кўрмаган ёлгизи шу кўйга тушдими?

—Сенга нима бўлди, болам?

—Қўявер, ая.

—Қаерларда юрибсан?

—Сўрама, сўрама. Овқатинг борми? Қорним оч.

Жаннат хола ҳозир, ҳозир деди–ю, боласи олдидан кетмай унга тикилганича тураверди.

—Овқат деяпман, олиб келсанг–чи!

Она бўшашиб ташқарига чиқди. Нима қилишини билмай ошхона эшиги олдида бирдан хаёл суриб туриб қолди. Кейин қоронғида тимирскиланиб қозон тагида қуйилиб қолган маставани косага сузди–да, йиғлаб–йиғлаб уйга олиб кирди.

—Болам, шуни еб тургин, ҳозир бошқа овқат қилиб бераман.

Турсунбой дераза рафига ўтириб коса четидан хўриллатиб ича бошлади. Она тик турганича ундан кўзини уэмасди.

Турсунбой бошини кўтариб онага танбеҳловчи оҳангда деди:

—Келганимни биров билмасин!

—Қочганинг ростми?

Турсунбой дарров жавоб бермади. Лабларини анча вақтгача ялаб туриб деди:

—Поезддан қолиб кетдим.

—Қочганинг рост экан–да?

—Ҳа. Гап тамом!

Онанинг вужуди қақшаб кетди. Тиззаларида дармон қолмай, шолчага ўтириб қолди. Кўзлари жавдираб, бирпасда киприклари пирпиради–да, ҳўнграб йиғлаб юборди.

Турсунбойни қочоқ дейишганда, Жаннат хола ишонқирамаган эди.

Кўнглининг бир чеккасида, бу гап ёлғон, деб ўйларди. Энди бу гапни боласининг ўз оғзидан эшитиб ҳуши бошидан учди. Бутун истаклари, орзу–умидлари шамолда тўзиб кетгандек, кимсасиз чўлу биёбонларда қолиб кетгандек, чорасиз бир **(115)** аҳволда дунё кўзига қоронғи бўлиб турарди. Ёш думалаб турган кўзларини боласига қадади.

—Куч–қувватдан қолган отанг ҳам қўлига милтиқ олиб урушга борди–я! Бир оёғини урушга ташлаб келди–я! Сен, шу гавданг, шу кучинг билан қочдингми? Отангни тириклай ўлдирдинг–ку, мени адойи тамом қилдинг–ку! Эртага юртнинг кўзига қандай қарайман? Даданг қандай қилиб кўчага чиқади? Шуни ўйламадингми?

Турсунбой дадасининг фронтдан қайтганини, бир оёқсиз бўлиб келганини эшитмаган эди. У уйга қайтаркан: «То уруш тамом бўлгунча ертўладами, ўрадами кун кечираман», деган ўйда эди. У қочишга қочиб қўйиб, энди офтоб кўрмай яшашга ҳам рози бўлиб қолган эди. Дадаси келган бўлса энди уйда қололмайди. Дадасининг феълини билади. Эртагаёқ қўлидан етаклаб чиқиб топширади. Шу топда онаси; «Даданг бир оёқдан ажраб келди!» деганида, у сесканмади ҳам, юраги ҳам ачимади. Аксинча, унинг қайтиб келганидан ранжиди. Унга ота урушдан қайтиб келмагани дуруст эди. Уйда жон сақлаб, кундузи ертўладами, болохонадаги, шох–шаббалар орасидами яшириниб, кечаси томорқада ётиб кунини ўтказарди. Энди режаси бузилди. Кетиши керак. Қаёққа? Турсунбой шошиб сўради:

—Дадам қани? Келиб қолмасидан кетай.

—Дада дема!..

—Кийимларимни топиб бер. Кетаман.

—Қаёққа? Ҳеч қаёққа кетмайсан. Даданг келсин.

—Икковларинг бир бўлиб мени тутиб бермоқчимисизлар?

—Эсингни йиғ, болам. Она ўз боласига ёмонликни раво кўрмайди. Маслаҳатлашиб, бирон чорасини топайлик. Ахир даданг кўпни кўрган одам. Бир маслаҳат чиқиб қолар.

Турсунбой умидсиз қўл силкиди:

—Дадамни биламан.

—Билсанг бўпти–да. Жон болам, гапимга кир. Эгилган бошти қилич кесмайди. Ҳали ҳам бўлса бориб тавба қил. Ўзингни урўшда оқла. Даданг бориб, узр айтади. Унинг гапини ерда қолдиришмас. Ҳукуматга кўп иш қилган одам. Гапи инобатга ўтади.

Турсунбойнинг кўзларидан ўт чақнади **(116)**.

—Нима? Нима? — у ўрта бармоғини пешанасига нуқиб кўрсатди. — Мана шу еримдан отиб ташлашсинми?!

Жаннат хола қўркиб кетди.

—Унақа қилишмайди, болам. Сен фашистмидингки, шунақа қилишса. Тавба қил, ялин, фронтга бориб ўзимни оқлайман, деб ялин.

Турсунбой яна қўл силкиб юзини тескари ўгирди.

—Кетаман.

—Қаёққа кетасан?

У қаёққа боришини билмасди. Она сўроғига жавоб тополмай, бўшаган косага қараганча индамай қолди.

—Ким сенга жой беради? Ким сенга овқат беради? Қароқчилик қиласанми? Қай ковакка сиғасан? Тирик ўлик бўлиб юрасанми? Яхшиси, гапимга кир. Даданг билан Тоға бориб тушунтириб топширсин. Тоға обрўли одам. Депутат одам, гапини қайтаришмайди. Тоғага ялинаман. Йиғлаб–йиғлаб ялинаман. Жон болам, даданг келгунча кетма. Шундай қил, жон болам, ўргулай болам, йўқ дема.

Жаннат хола шундай деди–ю, шошиб ҳовлига чиқиб кетди. Катта самоварни айвондан олиб тушиб сув қуйди. Ўт ташлади. Ошхонанинг орқасига совун олиб бориб сочиқни беҳига илиб қўйди. Сандиқни очиб Турсунбойнинг кўйлакларини олди.

—Ювин. Соқолларингни қириб, бошқа кийимларингни кийиб ол. Жуда кир бўлиб кетибсан.

Она токчадаги қутичадан Икромжоннинг устарасини, ойнакчани олиб чироқ олдига келтириб қўйди.

—Мана, болам. Бўла қол.

Турсунбой хонтахта олдига тиз чўкиб ойнага қаради. У ўз аксини кўриб бирдан ҳайрон бўлиб қолди. У роса исқирт бўлиб кетганини энди билган эди. Илгариги Турсунбойдан энди фақат чақнаб турган иккита кўзгина қолган эди. У онаси келтирган бир пиёла сувга чўткани ботириб совун қутида кўпиртирди–да, бетларига суртди.

Она унинг қирт–қирт қилиб соқол қиришига қараб ич–этини еб ўтирарди.

Энди боласининг ҳоли нима кечаркин? Тоға орага тушишга кўнармикан? Ўзи олиб бориб топширса яхши бўларди. Зора фронтга юборишса. Кўнмаса нима бўлади? Борди–ю кўнса, кўнса–ю гапи инобатга ўтмаса, унда нима бўлади? Э, худо, қандоқ кунларга қолди–я **(117)**!

Турсунбой соқолини олиб бўлгач, ошхонанинг орқасига ўтиб кетди.

Турсунбой ювиниб, кийиниб келди. Унинг дийдорига қараб она юрагидан бояги ваҳималар нари кетгандек бўлди. Турсунбой янги, тоза либосларда бегуноҳ, покиза бўлиб кўриниб кетди. У келишган, юзлари, кўзлари яшнаган йигит эди. Шу топда она кўнглида ҳам меҳр, ҳам ташвиш, ҳам ғазаб бор эди. Шу уч ҳис орасида колган она қалби қай тарафга ён босишни билмасди.

Турсунбой ўтирган ерида мудрай бошлади. Она унинг ёнбошига болиш келтириб қўйди. Турсунбой болишни нари суриб бошини қўйди–да, дам ўтмай уйқуга кетди. Она унинг устига кўрпа ташлаб бош томонига тиз чўкканича юрагида бир дунё ташвиш билан киприк қоқмай тикилиб утираверди.

Қоп–қора осмоннинг бир чети билинар–билинмас оқариб келаётганини, саҳархез хўрозларнинг олис–олислардан қичқираётганини сеэмасди. У ҳамон ёлғиз боласининг дийдорига тўймай тикиларди.

Қалби вайрон бўлган, умидлари совун кўпигидек сассизгина ўчган онанинг хаёллари сўнгсиз эди. Самарасиз эди...

V

Тошкент станциясида одам қайнайди.

Платформаларда устига брезент ёпилган танклар, юк машиналари. Қизил вагонларнинг очиқ эшикларидан жангчилар кўринади. Қўлтиқтаёққа тиралган, қўлини, бошини боғлаб олган ярадорлар у ёқдан–бу ёққа ўтиб турибди.

Икромжон фарғоналиклар олиб келган тўрт вагон совғани топшириш учун станция бошлиғининг олдига кирмоқчи бўлиб йўлакка бош суққан эди, тумонат одам... Шу пайт радиокарнайи хириллаб, эълон қилди:

—Фарғона вакили комендант ёрдамчисига келиб учрашсин. Қайтараман...

Икромжон комендантни қидириб кетди. Олдинги вагон ёнида бир неча ҳарбийлар билан қизил фуражка кийган станция навбатчиси турарди. Икромжон унга ўзини танитди. Навбатчи унинг қўлидаги қоғозларни олиб ўқий бошлади **(118)**:

—Йигирма қоп туршак, ўттиз қоп майиз, қирқ қоп олмақоқи. Саксон яшик қанд, қирқ қоп ёнғоқ, минг банка беҳи мураббоси, уч юз банка қулупнай мураббоси... Ҳаммаси шуми? — навбатчи бошқа қоғозга кўз ташлади. — Ҳа, яна олти юз пахталик нимча, саккиз юз кулоқчин, беш юз кирза этик. Мана бу бошқа гап.— Навбатчи Икромжонга қаради. — Кузатувчи борми?

Икромжон иккиланиб ўтирмай, жавоб берди:

—Мен ўзим кузатиб бораман.

—Бўпти, — деди навбатчи. — Ҳарбий комендантга учрашиб ҳужжатларни расмийлаштиринг. Билиб қўйинг, фронт линиясигача кузатиб борасиз.

—Хўп.

Комендант ёрдамчиси унга бошдан–оёқ разм солиб, бошини сарак–сарак қилди:

—Йўқ, сизни юбора олмаймиз. Кузатувчиларимиз бор.

—Оёғимга қараб шундай деяпсизми?

—Ҳа.

—Фронт кўрган одамман. .

—Бари бир, — деди комендант ёрдамчиси.

Ҳарбийлар бир сўзли бўлади. Икромжон ялиниб–ёлворишдан фойда йўқлигини билиб бошқа гап айтмади.

Майиблигига ачиниб, кўнгли алланечук бўлиб кетди. Навбатчи у билан вагонга келди–да, бор нарсаларни бир–бир кўздан кечириб, унга жавоб берди:

—Эртанги поездда қайтиб кетишингиз мумкин. Командировка гувоҳномангизга бир оздан кейин келиб, белги қўйдиринг–да, қайси поездда кетишингизни билиб олинг.

Икромжон аста юриб перрондан катта майдонга чиқди.

Ҳаво очиқ эди. Трамвай бекатидан сал берида элликка яқин киши негадир ғуж бўлиб уймалашишяпти. Икромжон ҳам беихтиёр ўша тарафга юра бошлади.

Давра ўртасида яradор офицер турарди. Унинг кўкрагида «Олтин Юлдуз». Армияга чақирилган йигитлар уни ўраб олиб кетишга йўл беришмасди. Тинмай сўроққа тутишарди.

Йўл четидаги скамейкада бир чол билан кампир ҳарбий форма кийган йигитга термилиб ўтиришибди. Улар ўз болаларини фронтга жўнатаётган бўлсалар керак. Кампир дам–бадам боланинг пешанасини си–**(119)**лайди. Улардан сал нарида ўрта яшар бир киши тўрт ёшлардаги болани тиззасида олиб ўтирибди. Унинг ёнида ҳомиладор хотини бошини ерга экканича чурқ этмайди. Бола дадасининг юлдуз тақилган фуражкасини кийиб олиб нималардир деб жаврайди.

Суз дўкони олдида — қиз билан йигит. Қизкинг эгнида дазмодланмаган крепдешин кўйлак. Лабига билинар–билинмас элик сурган. Йигит унга ўпкаси тўлиб тикилади.

Икромжон ҳаммага бир–бир қараб айланиб юрарди, Бирдан у урушга кетаётганида хотини, боласи Зирилламада машина кетишини кутиб ана шундай ўтирганларини эслади.

Кечагина эди. Дарров шунча вақт ўтиб кетибди. Бу орада у жангга кирди. Яраланиб госпиталда ётди. Кишлоққа қайтиб келди. Чўлга чиқди... Умр ўтиб кетавераркан.

Эшелон жўнашини билдириб паровоз қичқирди. Ҳамма ўзини станция ичига урди. Икромжон ҳам одамлар орқасида зиналардан ҳатлаб чиқиб борарди...

Икромжон қаттиқ чарчаган, куни билан станпияда эшелон пойлаб ҳолдан тойган эди. Шунинг учун эшелон жўнаши билан ётоққа қайта қолди.

Ётоқ эшиги олдида уни Тоға кутиб тураради.

—Сени қидириб станцияга ҳам бориб келдим.

—Ўзинг қачон келдинг, Тоға? — деди ҳайрон бўлиб Икромжон.

—Кеча келган эдим. Пленумга чақиришган эди. Хозир тамом бўлди. Эртага бирга кетайлик деб қидириб келдим. Ишларинг битдими?

—Битди, Тоға.

Икковлашиб етоққа киришди. Икромжон каравотга чўзилиши билан иситмаси ошиб кетганини билди. Тоға уни безовта қилмаслик учун девордаги радиокарнайини ўчирмоқчи эди. Икромжон кўнмади. Радио Ташқи ишлар халқ комиссарлигининг немис босқинчилар вақтинча босиб олган совет ерларидаги аҳолига қилинаётган зулм, ваҳшийлик, ёппасига қирғинлар ҳақидаги ахборотини эшиттирмоқда эди.

Икромжон иситмасини ҳам, танининг зирқираб оғришини ҳам унутиб, ўтирриб олди. Тоғанинг лаблари титраб турибди. У муштини тугиб, кўзини бир нуқтага тикканича қимирламасди. Охири у алам билан деди **(120)**:

—Аблаҳ Гитлер ҳали бу қилмишларига жавоб беради!

—Қанча шаҳар вайрон бўлди. Қанча бола етим қолди. Қанча одам қон ичида кезяпти. — Икромжон гап тополмай столга муштлаб юборди. — Майли, қасос оламиз. Қани энди оёқларим бутун бўлса. Шу бугун кетардим. Бу оёқ билан энди қаёққа бораман?

Тоға унга тасалли берарди:

—Сен бориб душманга ўқ узиб келгансан, ошнам, Энди фронтни ўйламай қўя қол. Сен жанг қиладиган фронт энди Ёзёвонда, Найманда.

Икромжон унга тик қараб деди:

—Юрагимда уруш ёққан ўтни ҳеч ким ўчиролмайди. У ўт туташиб ўзимни куйдиради. У ўт ўчириб бўлмайдиган ўт.

—Жинни бўлма, — уни жеркиб ташлади Тоға.

—Бугун ўзимга–ўзим савол бердим, Истансада у ёқдан–бу ёққа юриб ўзимдан–ўзим сўрадим, «Икром, дунёга келиб нима иш қилдинг?» — дедим. Сўроғимга жавоб тополмадим. Ҳеч нарса қилмабман, оғайни, ҳеч нарса! Ҳеч нарса қилмай ўлиб кетадиганга ўхшайман.

—Кўп ишлар қилдинг. Сен бўлмасанг Зирилламада колхоз қуришимиз қийик бўларди. Фаргона каналида, областда энг кўп тупроқ қазиган ким эди? Сен эдинг!. Ўша сувни ичаётганлар, экинини суғораётганлар кимга миннатдорчилик билдиришни ўзлари билишади. Бир оёқни қайга ташлаб келдинг? Шу бир оёғинг учун неча фашистнинг калласини уздинг. Шу ҳеч нарса қилмаганингми? Ганингни қара–я! Ўладиган бўлсанг ўзим белимни бойлаб, «вой отам»лаб товутингнинг олдига тушаман. Сен ҳали–бери ўлмайсан. Аҳмоқона гапни қўй. Яшашимиз керак. Кўп ишлар қилишимиз керак. Уруш тугаганини кўрайлик. Уруш нуратган деворларимизни урайлик. Эҳ–ҳе, қиладиган ишимиз кўп. Ўлимдан гапирма. Ишни чала қолдириб ўлиш номардлик бўлади... Хўп, бўлмаса, сен ётиб дамингни ол. Эртага кетадиган бўлсак, чала ишларимни битказиб келай.

Тоға бир оз иккиланиб тургач, чиқиб кетди. Сал ўтмай, эшикни тақиллатмай мўйловдор бир йигит кирди. У Икромжоннинг қўлини сиқиб кўришаркан, маъноли илжайиб қўйди. Унинг бу илжайишига Икромжон тушунмади. Бу одамни Икромжон упча хуш кўрмасди. Илгари Заркент сельпосида кассирлик қи–**(121)**ларди. Кейинги йилларда кўринмай қолган эди. Атлас артелида экспедиторлик қиляпти, деб эшитган эди.

—Мол олиб келгаи эдик, зинадан чиқиб келаётсам Тоғага дуч келиб қолдим, сизни шу ерда, деб қолдилар. Бир кўришиб ўтай, деб кирдим.

Икромжон бу жини севмаган одам билан қандай қилиб, нима тўғрисида гаплашишини билмасди. Кўнгил учун: «Бола–чақа тинчми?» — деб сўраган бўлди.

—Михдек, михдек. Ҳаммаси тинч. Қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади, дейдилар. Насибамиз фронт томонларга сочилмаган экан, ризқимизни Маълондан териб еб юрибмиз. Айтганча, севиниб қолдингизми? Турсунбой келиб севиниб қолгандирсизлар. Хайрият, бутун қайтибди.

Бу одам нималар деяпти. Мастми? Икромжон унга қараб анграйганча турарди.

—Уч кун бўлдими, ҳа, уч кун бўлди шекилли. Гарчакопда пиво ичиб турган эдим. Бир маҳал қарасам, Турсунбой ёнимдан ўтиб қолди. Чақирсам эшитмади. Орқасидан бораётган эдим, кўпчиликнинг орасига кириб бирпасда қаёққадир ғойиб бўлди. Ўзи шунақа, феъли шунақа болангизнинг. Одамга аралаш–майди. Шу одати фронт кўриб ҳам қолмабди, деб қўя қолдим.

Унинг ҳар бир гапи Икромжон юрагига ханжир бўлиб ботарди...

Демак, Турсунбой Марғилон атрофларида яшириниб юрибди. Зирилламага боришга юраги дов бермаган у ярамаснинг. Қочиб қаёққа боради? Шармандалигини, хоинлигини кимдан яширмоқчи? Қачонгача қочиб юради.

Мўйловдор йигит ғоз патидан қилинган тиш ковлагичи билан мўйловини тараб яиа илжайди:

—Тўйни бошлавораверинг. Ҳа, бу кунлар ғанимат. Тўйни кўриб қолинг. Худо хоҳласа, ўзим самовар қўйиб чорси боғлайман.

—Қачонгача шунақа қилиб юрасан. Юрт бошида уруш, сен нимани ўйлайсан, нималар қиляпсан. Ўз фойдангни кўзлаб, ўз жонингни аяб юрибсан.

Мўйловдор йигитнинг қалин қошлари маъноли керилди.

—Ғимирсиб бўлса ҳам халқнинг кўзида юрибмиз, ака, қочоқликдан худо сақласин. Ҳа, номард қочади...

Икромжон сапчиб ўрнидан турди. Турди–ю йиқилгандек шилқ этиб яна ўтирди **(122)**.

Мўйлоздор йигит унинг бу ўтиришини кўриб, қойил қилдим, дегандек тарс–тарс юриб чиқиб кетди.

Икромжон кўкрагини чангаллаб қаттиқ уҳ тортди. У то қишлоққа етиб келгунча

Тоға билан очилиб гаплашмади. Тоға ҳам авзойини билиб тургани учун индамай қўя қолди. Бундай пайтларда одамни ўз ҳолига қўйиб бериш керак.

Эндигина тонг ёришиб кедарди, Тоға қайрагоч тагига етгач, унга қўлини узатди.

—Жиндак мизғиб слганингдан кейин идорага чиқарсан. Хайр.

Тоға кетдн. Икромжон ўз хаёллари билан ўзи қолди. Вужудини дард ғижимлаб ташлагандек букчайиб, ўз кўчасига бурилди.

Одамнинг иши бир орқага кетмасин. Кетма–кет фалокат оёғининг тагидан ўрмалаб чиқаверади.

Мана, Икромжон шунча йил яшаб, шунча савдоларни бошидан кечириб ҳали бу хил даҳшатга рўпара келмаган эди. Ўз уйи олдида, ўз деворида унга энг оғир, энг даҳшатли ҳукм битилган эди.

Деворга кимдир оҳак билан «Хоиннинг уйи!» деб ёзиб кетибди.

Икромжон ўз кўзларига ишонмай қолди. Назарида, бугун тонг ҳар галгидан кўра барвақтроқ ёришаётгандек, шу ёзувни тезроқ одамларга кўрсатишга ошиқиб вақтли ёришаётгандек эди.

У бир муддат турган ерида эсанкираб қимирламай қолди.

Қишлоқ жимжит. Эл ҳали уйқуда, Фақат эринчоқ хўрозларгина ҳар замонда олис–олислардан овоз бериб қўйишади.

Оламга нур таратаётган, куртаклар бағрига баҳор шабадасини куяётган бу тонгда хамма нарса жонли–жонсиз мириқиб ором оларди–ю, фақат бир киши — Икромжонгина аламм, даҳшат, изтироб оловида куйиб ёнарди.

Нима учун?

Бошига бу фалокатларни солган номард бола қани энди шу топда олдида бўлса... Ўлдирарди! Қарилигини ҳаром қилган, дунёни кўзига қоронғи қилган боланинг баҳридан ўтарди! У қандай бола боқди ўзи? Ўз бошига бало қилиб бола боқди. Энди уни қўлига тушган куни ит боласидек ўлдиради.

Оппоқ бўлиб отаётган шу тонгда ота ўз боласини ўлимга ҳукм қилди **(123)**.

VI

Найман чўлларига, тўқайларига чинакам баҳор кирди. Қамишзорлардан, ботқоқликлардан қурбақаларнинг тинимсиз вақиллаши эшитиларди. Тиниқ фируза осмондан икки марта арғимчоқ солиб турна ўтди. Қиш ичи бўронларни кўкрак билан тўсган икки туп толнинг нозик новдалари оч писта магзидек баргчаларга ўралди.

Қумли тарафдан баданга хуш ёқадиган илимилиқ шабадалар эсиб қояди.

Зебихон ҳам шу баҳор билан бирга яшнаб бораради. Унинг чеҳрасидаги сўлгинлик ўрнини аллақандай қизлик таровати эгаллаган эди. У ҳар куни эл уйғонмасдан чодирдан чиқарди–да, худди қуёшни қаршилаётгандек чўл тарафга, қизариб–бўзариб ёришаётган уфқ тарафга қараб кетарди.

Хаммаёқ жимжит. Чўл қушлари беозоргина чуғурлашади. Шабада янгигина қиёқ чўзган майсалар бетидан шудрингни силкиб тўкади. Қиз шу файзсиз чўлда очилган танҳо лоладек ўзини кўз–кўз қилиб боради.

Балоғат остонасидан аллақачон ҳатлаб ўтган, биринчи севгисига оғу тушган бу қиз қалбида пинҳоний ўт ёнарди. Бу ўт унинг бағрини куйдирмас, ўртамас, аксинча, эҳтирос туйғуларини туғёнга келтирарди.

Қиз қалбига юпанч, ўзига ҳамдард киши изларди. У гоҳо майсага чалқанча ётиб, оппоқ беғубор булутлар сузаётган сўнгсиз осмонга узоқ–узоқ тикилиб ётарди. Бу зангори бўшлиқлар унга аллақандай эртаклар сўйлагандек. Шу олислардан у ҳали ўзи кимлигини билмаган бир диловар йигит чеҳрасини изларди. У номаълум йигит гоҳ афсонавий паҳлавон, гоҳ Турсунбойдек номард бўлиб кўринарди.

Зебихон ҳар гал Турсунбойни эслаб қолганда юзлари андишадан қизариб кетарди. Кўзларида ўт чақнарди. Қўллари беихтиёр мушт тугарди.

У Турсунбойни табиат янглиш яратган, табиат одамларни масхара қилиш учун, одамларни ҳақорат қилиш учун, яратган бир нарса деб биларди. Бу табиатнинг қўпол қўли билан яратилган нарса энг аввал уни яралади. Унинг қалбига заҳар солди. Зебихон унинг заҳрини жуда тез баданидан ситиб чиқариб ташлади. Аммо вақти–вақти

билан яра ўрни уни қийнар, танасини бир муддат зирқиратарди **(124)**.

Зебихон ўзини Турсунбой еткизган аламлардан озод ҳис қиларди. Энди унинг кўксига соф туйғулар шабадаси кирган. Шу чўл ҳавосидек беғубор ҳислар уни аллаларди. Қалби баҳорги мусичадек кукулаб, муҳаббат чақирарди.

У муҳаббат изларди–ю, «бошидан кўп савдолар ўтган» Низомжоннинг маъюс боқишларига тоб беролмасди. У боланинг кўзларида қандайдир оғир аламлар кўланкаси кечарди. Зебихон у билан гаплашганда юрагини тирнаган аламларни қўзғатишдан қўрқарди. У ўлган илоннинг бошини қўзғатмаслик керак, деб ўйларди.

Мана, бугун Зебихон одатича тонг қоронғисида туриб саҳар шамолида тебранаётган тол олдидан ўтаркан, сўрида икки тиззасини қучоқлаб, олис бўшлиқларга тикилиб ўтирган Низомжонга рўпара келиб қолди. Низомжон оёқ шарпасини эшитиб ўгирилди. Қаршисида кўкракбурма кўйлагини шамол буйдалаётган қизни кўриб, ҳайрон бўлди. Кейин ҳушини ўнглаб ўрнидан турди.

Зебихон баданни қийнаган қиш кийимларини ечган. Унинг ниҳоятда келишган қомати гўё баҳор ҳавосидан янада кўркамлашганден, ранги янада тиниқлашгандек эди.

Низомжон Икромжонга билдирмай ҳар оқшом қоқ ярим кечада кетмонни олиб тўқайга кириб кетарди–да, то тонг ёришгунча икки сотих ерни ачитма — чопиқ қилиб қўярди. Ҳозир у ишини битказиб эндигина сўрига келиб ўтирган эди. Шу ердан туриб тонг отишини томоша қилишни у жуда яхши кўрарди. Тоза ҳаво, кишига ёруғ, илиқ кун ваъда қилаётган тонгнинг ёришиб келишини кузатаётган одамнинг хаёлига яхши ўйлар келади. Одамнинг яшагиси, аллақандай хайрли ишлар қилгиси келади бундай пайтларда. Одам калласидан ёмон ўйларни, бад ниятларни тонг шамоли супуриб кетади, дейишади. Бу рост.

Зебихон Низомжон ўрнидан турганда этиклари лой эканини кўриб ҳайрон қолди.

—Нима қилиб юрибсиз, мунча эрта турдингиз?— деди.

Низомжон нима дейишини билмай, ўзим, шундай, уйқум қочиб кетди, деб қўя қолди.

—Неча кундан бери шу маҳалда сизни кўраман. Бирон ерингиз оғриб ухлаёлмаяпсизми **(125)**?

—Йўқ, йўқ, соғман.

Низомжон, бу қизнинг ҳамма гапдан хабари бор экан, деб ўйлади–да, очиғини айтди.

—Биласизми, Зебихон, ҳаммадан кўп ишлагим келади. Менга жуда кўп яхшиликлар қилган Икромжон аканинг юзини ерга қаратмасам дейман. Ахир мени ўша киши бу томонларга олиб келганлар. Қоқ ярим кечада уйғонаман–да, то одамлар уйқудан туришгунча бир–икки сотих ерни ағдариб қўяман.

Зебихон бу гапдан бехабар эди. Қошлари чимирилди.

—Бундай қилманг. Шундоғам ҳаммадан кўп иш қиляпсиз. Рангингизни қаранг, аҳволингизни қаранг. Кўзларингиз ич–ичига кириб кетибди. Бунақада бирон дардга чалиниб қоласиз.

Низомжон бош чайқади.

—Ким ишлаб дардга чалинибди. Иш одамни овутади. Урушга кетган ўртоқларим қийналмаётганмикин? Шу юмшоқ ерни кетмонлаш муз битиб кетган ерда окоп қазишдан қийинмикин? Ҳар қалай, тепамдан биров ўқ ёғдириб тургани йўқ–ку. Эртами индин уруш тугаб, улар қайтиб келишади. Ўшаларнинг кўзига қандоқ қарайман? Сен нима қилдинг, дейишса иима дейман? Сиз бу бола ўзига шунча томорқа экиб бойимоқчи деб ўйламанг. Менга бир дона ҳам гуруч керакмас. Нимаики ҳосил олсам Зирилламага кўчиб келган госпиталь ошхонасига обориб тўкаман. Мана шу менинг зора урушга борганим, зора отган ўқим бўлса, деб ният қилганман. Немис билан шу ерда туриб уришмоқчиман...

Зебихон бу пачоққина, кўримсизгина, камгап боланинг ичида шунча гап борлигини билмаган эди. Унинг тўлиб–тошиб гапиришидан, сўзларидан бироита ҳам қалбакилик йўқлиги қизга билиниб турарди. Тўмтоқ бармоқлар билан кетмонга ёпишган бу йигит бир йўла уч ишни бажарарди. Шу меҳнат билан юртнинг мушкулини осон қилмоқчи, шу меҳнат

билан эзилиб дарддан адойи тамом бўлган Икромжоннинг юзини ёруғ қилмоқчи, шу меҳнат билан ўз бошидан ўтган «савдолар»ни нари қувмоқчи.

Зебихон унга қараб туриб, унинг гапларини эшитиб туриб бирдан уни Турсунбойга солиштирди. Турсунбой қўлига юрт ишониб берган қуролни ташлаб қочди. Бу бўлса пешана терини ўқ қилиб душманга отмоқчи **(126)**...

Низомжон тўлқинланиб кетиб ортиқча гапириб юбордим шекилли, деб ундан кечирим сўради.

—Айбга буюрмайсиз, қизишнб кетибман.

—Йўқ, йўқ, — деди Зебихон унга аллақандай тикилиб. — Менга қаранг, сиз негадир одамга аралашмайсиз. Ҳамиша бир чеккада маъюс юрасиз. Қўйинг, бунақа қилманг. Бу ердагиларнинг ҳаммаси яхши одамлар, Тортинманг.

Бирдан Зебихоннинг шўхлиги тутиб кетди. Бйрон гап билан уни овутгиси келди–да, айёрча кулиб қаради.

—Юринг, чўл айланиб келамиз. То одамлар туришгунча, ҳу қумгача бориб қайтамиз. Мен ҳар куни ўшоққа бораман. Кеча олдимдан иккита кийик чопиб ўтиб кетди. Кўзи қурмагур бирам қораки.

Низомжон бу ердагиларнинг қанақалигини яхши билмаганидан, бирон таси кўриб қолса, хижолатли иш бўлмасмикин, деган андиша билан журъатсизроқ жавоб қилди.

—Қандоқ бўларкин. Поччангиз кўриб қолсалар...

—Э, қўйсангиз–чи бунақа гапларни. Юринг, юринг, ўша узоқ достонингизни энди айтиб берасиз.

Зебихон унинг билагидан ушлаб олдинга бошлади. Қўллари бирам юмшоқ, бирам иссиқ, Низомжоннинг бадани сесканиб кетди. Беихтиёр у етаклаган томонга қараб юра бошлади.

Иккови сўзсиз анча йўл босишди. Куйган яланглиқдан ўтиб савағичзор орасига киришди.

Низомжон махорка ўраб гильзадан ясалган зажигалкасини ёқаётган эди, Зебихон қўлидан олиб савағичга ўт туташтирди.

Қуриб қовжираб қолган қиёқлар бир гуриллаб алангаси савагич учидаги попукни ўт олдирди. Қиёқлар ёниб бўлди–ю, фақат учидаги попук худди шам тилидек анча вақтгача ловиллаб туриб қолди.

Ғира–шира ёришиб келаётган чўл тонгида бу аланга жуда ғалати бўлиб кўринарди. Зебихон шўхлик қилиб у ёқдан–бу ёққа югурар, ҳали у, ҳали бу савағич тўпига ўт туташтирарди.

Низомжон Зебихоннинг қўлидан зажигалкани олмоқчи бўлган эди, у қочди, Низомжон қувди. Қумта. етай деб қолганларида уни ушлаб олди. Қиз ҳансирар, ҳар ҳансираганида тирсиллаган кўкраклари қалқиб–қалқиб тушарди. Низомжонни бир дам эҳтирос оташи ўраб олгандек бўлди. Ўзини тутди **(127)**.

Зебихон баҳор ёмғирлари чанг, ғуборларини ювиб топ–тоза қилиб қўйган қумга ўтириб олди.

—Қани, энди айтинг, ўша узоқ достонингизни..

Низомжон қизнинг тепасида тик турарди. Қиз қандай достон тўғрисида гапираётганини билмасди.

—Қанақа. достон? — деди у ҳам ўтираркан.

—Ҳу, тунов куни, Икромжон амакининг жиянимисиз, деганимда, йўқ, бегонаман, достоним узоқ, кейин айтиб бераман, дегандингиз. Қани, энди айтинг.

Низомжон нима дейишини билмай кўзлари жавдираб, малла ғижим бахмалдек товланиб ётган қумларга қаради. Бу қиз унинг унутган кунларини эсига солиб қўйгак эди. Низомжон, у кунларни сира эсламасам, дерди. Энди ўзи истамаган ҳолда ўша кунлар билан юзма–юз келиб турибди.

Бошидан ўтган воқеаларни Низомжон бу қизга айтиб берсамикин? Бу ўзи қанақа қиз? Унга ҳаммасини айтиш шартми? Ахир, у боя, тол тагида қизишиб кетиб кўнглига тугилган гапларни ёниб–ўртаниб гапириб берди–ку. У Зирилламада Икромжонга, Жаннат холага айтиб берганда бошқа гап эди. Улар бу нотаниш боланинг кимлигини билиб қўйишлари керак эди. Бу қиз–чи? Бу унга ким бўлади?

Низомжон қизга қаради. Зебихоннинг кўзлари ўтдек чақнаб унга тикилиб турарди. Бу кўзларга Низомжон тоб беролмади. Бу олоз кўзлар уни ўзига тобе қилиб қўйган эди.

Низомжон ҳикояни қовуштиролмай бошлади–ю, акасининг тўй кунига келганда қизишиб кетди. Зебихон унинг оғзига тикилиб, ҳайрон қараб турарди. У кўзларини гоҳ пирпиратар, гоҳ пешаналарини тириштириб тингларди.

Бу достони узоқ йигитнинг гаплари юрагини ўртарди. Кўримсизгина, кичкинагина жуссасига шунча аламларни сиғдиролган йигитнинг бардошига қойил қоларди.

—Шунақа гаплар, туз–насиба экан, мана, сизлар билан ҳамхона бўлиб қолдим, — деб ҳикоясини тамом қилди Низомжон.

Зебихон шошиб сўради:

—Бу гаплардан Дилдорнинг хабари бормиди?

Низомжоннинг кўзлари бирдан чақнаб кетди. У ўзи бнлан бўлиб бу тўғрида сира ўйлаб кўрмаган эди. Рост, борди–ю дадасининг, опасининг ниятлари–**(128)**дан Дилдорнинг хабари бўлмаса, унда нима бўлади? Нега у билан гаплашмади. У сўнгги марта қишлоқни ташлаб чиқиб келаётганда Дилдор кўчада унинг йўлини тўсган эди. Шунда у нима деганди?

Низомжон ўша айтган гапларини эсламоқчи бўлди. Ўйлади, ўйлади, эслади.

—Бойқуш! Хонадонимизга кулфат олиб келдинг, шумқадам!

Ўз гапини ўзи эслаб Низомжон ўрнидан туриб кетди. Икки панжаси билан юзларини чангаллади.

—Мен қандай ноинсоф, юзсиз одамман! Ўз ўтига ўзи ёниб ётган бир бечорага нималар деб келдим. Айтсам бўлмасмиди, сен акамнинг хотинисан, дадам энди менга олиб бермоқчи, шу гапдан хабаринг борми, деб сўрасам бўлмасмиди? Ё ўзи ҳам билармиди? Билса нега индамади? Балки шу гапни айтмоқчи бўлиб йўлимни тўсганмикин?

Зебихон ҳам ўрнидан турди.

—Майли, бўлар иш бўпти. Энди уни тузатиб бўлмайди. Дилдор билмаган бўлса вақти билан билиб олади.

Зебихон калишига кирган қумни тўкмоқчи бўлиб оёғидан чиқараётган эди, бирдан кўзи қумдаги оёқ изига тушди. Из тўқай томондан чиқиб қум оралаб куйган ергача келган, яна орқага қайтган. Зебихон изнинг қайтган йўлига тикилди. Из жуда ҳам узоққа бормай чап томонга бурилиб тўқайга кириб кетган. Ким бўлиши мумкин?

Низомжон Зебихоннинг нимага қараётганини билмоқчи бўлиб, у тикилиб турган томонга қаради.

—Тўқайдан биров чиқиб яна қайтиб кириб кетибди. Из янги. Кечаги из бўлганда шамол кўмиб кетарди.

Низомжон бунга парво қилмади. Биронтасидир–да, деб қўя қолди. Дарҳақиқат, Марғилон ипак комбинатидан тўнғиз овлагани велосипедда инженерлар бу тарафларга тез–тез келиб туришарди. Ўшалардан бири бўлса керак.

Орқага қайтишди. Зебихон энди Низомжоннинг кимлигини яхши билиб олди. Унга юрагининг аллақаерида ачинишми, меҳрми бир нима пайдо бўлган эди. Йўл–йўлакай у Низомжон ҳақида, алам ўтида қолган Дилдор ҳақида ўйлаб борарди.

Офтоб аллақачон чиқиб икки туп толнинг соясини куйиб қоп–қора бўлиб кетган ерига, ошхонанинг чодирига ўз нурини ташлаган эди **(129)**.

Шодмон бобо бак тагига ўт қалаёлмай ҳадеб тутундан ачишган кўзларини ишқарди.

—Сабилнинг чўғи қолмабди, Оҳ, урушдан аввал сельпонинг дўконида гугурт қалашиб ётарди–я.

Низомжон зажигалкасини ёқиб тутаётган тараша тагига тутди. Ўт гуриллаб кетди.

Чодирдан елкасига сочиқ ташлаган кишилар чиқа бошлашди.

Чўлга жон кирган эди.

VII

Апрелнинг бошларида Жаннат хола Найманга арава орқасига сигирини бойлаб кўчини олиб келди. У энди анча ранг олиб қолган. Аммо у ниҳоятда безовта эди. Ош

устида ҳам, чой устида ҳам паришон бир қиёфада ўтиради.

Икромжон бўлса озиб, чўп бўлиб кетган эди. Чўл шамоли унинг баданини ҳабашдек қорайтирган. Юзлари худди саксовулдек бурушиб кетганга ўхшарди. У аввалгича одамлар билан очилиб гаплашмас, айтадиган гапни айтиб бўлгандан кейин, кетмонини елкасига ташлаб тўқайга кириб кетар, иши бўлмаса чодирга кириб кетганича эрталаб чиқарди.

Низомжон ўз иши билан, ахлоқи билан кўпчиликнинг оғзига тушиб қолганди. Кексалар уни умрингдан барака топ, деб дуо қилишарди.

Фақат Икромжонгина индамасди. Унинг қилаётган ишларини кўриб на яхши, на ёмон дерди. Қараб–қараб ўтиб кетаверарди.

Жаннат хола келиши билан Икромжонни чодирдан олиб чиқди. Бу чаққон, тиниб–тинчимас хотин чўлга бирдан файз киритиб юборгандек эди. Бу орада бошқаларнинг хотин, бола–чақалари кўчиб чиқишди. Болаларнинг қий–чуви, хотинларнинг бақириб–чақиришлари бу жим–жит тўқайзорга маҳалла тусини бериб қўйди.

Жаннат хола келгандан бери уларга чодир торлик қилиб қолди. Низомжон қамиш ўриб келиб ўзига капа қуриб олди–да, кўрпа–тўшагини кўтариб чиқиб кетди.

Унинг капаси ўзи ишлаётган участкага яқин жойда эди. Икромжон келиб капанинг у ёқ–бу ёғидан қараб турди–да, бошини чайқаб қуйди **(130)**.

—Чакки қилибсан. Маҳалладан узоқ кетмаслигинг керак эди, ўғлим, Ҳали ҳам бўлса палаткалар қаторига капа тик.

Низомжон одамларнинг, ёлғиз ётишдан қўрқиб кўчиб келди, дейишларини ўйлаб индамай ишга чиқиб кетаверди.

У тиним билмасдан ишларди. Кетмон чопаётганда сира орқасига қарамасди. Агар орқага қарасам, ағдарган еримни кўриб ишлагим келмай қолади, деб ўйларди–да, индамай кетмонини ураверарди. У шу алфозда бир ўзи уч ярим гектар ерни ағдариб қўйган эди.

Кун пешиндан оққан пайт эди. Палатка томондан сигир–бузоқларнинг, қўй–эчкиларнинг овози эшитилиб турарди. Бу товушлар Низомжонга қишлоғини эслатгандек бўлди. Секин бурилиб ўша тарафга қарамоқчи бўлиб қаддини ростлаётганда, Зебихоннинг поччаси ўғлини опичлаб келаётганини кўрди.

Низомжон кеча болага варрак қилиб берган, иккови уни роса учиришган эди. Ҳали Низомжон чой ичаётганда ўша варракнинг толга илиниб қолганини кўриб, оббо, бошқа ясаб бериш керак, деб дилидак ўтказган эди.

Тўланбой унинг олдига келиб болани ерга қўйди.

—Э, жиян, бошимни балога қўйдинг–ку. Варраги толга илиниб қолган экан, ишлаб турган жойимдан дод деб олиб кетди. Кизталоқни оламан деб йиртиб қўйсам бўладими. Қолдим балога, қолдим балога. Ўзинг бир чорасини қилмасанг, мени тинч қўймайдиганга ўхшайди.

Бола дадасининг қўлидан маҳкам ушлаганча, ҳурпайиб қовоғини солиб турарди.

—Шунга жанжал қилдингми. Ўзимга айта қолмабсан–да! Ҳали борганимда бошқасини ясаб бераман. Роса учирамиз. Бўптими?

—Ҳозир ясаб берасиз. Ҳозир, ҳозир!

—Кўрдингми? Пошшо мендан ҳам зўр одам борми, деганда, битта чақалоқни қўлига бериб қўйиб, шу сендан зўр деган ҳикояни эшитганмисан? Ҳа, бола — пошшо. Ундан зўри олам–жаҳонда бўлмайди.

Тўланбой Низомжон ағдарган ерга разм солиб бошини сарак–сарак қилиб қўйди.

—Энди ер ағдаришни бас қил, бола. Трактормисан, нима бало. Ер ағдаришнинг ўзи билан иш битмайди. Бор оҳанжамаси кейин чиқади. Ёзи билан сув **(131)** кечасан ҳали. Пол тортавер, бағини бир ўзинг эплолмайсан.

Тўланбойнинг гапи тўғри эди. Низомжон икки қўлини белига тираб ағдарилган ерга қараб, энди бас қилсам ҳам бўлар экан, деган фикрга келди.

Ҳали паст–баландлик, нотекис жойлар бор эди. Энди ўша жойларга тупроқ сурилса, пол тортиш мумкин. Бола уни

тузукроқ ўйлаб кўришга қўймади. Хиралик қилиб этагидан тортавергандан кейин кетмонини марзага улоқтириб, маҳаллага қайтишга мажбур бўлди.

Зебихон опаси билан нон ясаётган эди. Низомжонни кўриб орқасига йиғилиб қолган этакларини тортиб ўрнидан турди.

—Айтдим–ку, почча, устаси шу киши деб, — Зебихон шундай деди–ю, Низомжонга маъноли кулиб қўйди. — Битта варрак ясаб беринг шунга!

—Хўп, хўп, — деди Низомжон.

У ёнидан пичоқчасини чиқариб қамиш тилишга тушди. Бола елиб–югуриб у нима деса, шуни топиб келиб турарди. Низомжоннинг ҳам болалиги тутиб астойдил уриниб кетган эди. Тўланбой тепасида варракнинг битишига қараб турарди. Бола севинганидан Низомжоннинг кўнглини олиш учун тинмай жаврарди.

—Мушугимни ҳам олиб келаман десам аям қўлимга бир урганлар. Исмоилнинг аяси туғди. Жаннат холамларникига ўрис хотин кўчиб келди. Ўғли жа ўриччага уста экан.

Тўланбой ўғлининг гапларига завқ билан кулиб турарди. Бола жуда ҳам сирли гап айтмоқчидек Низомжоннинг қулоғига оғзини тутди.

—Жаннат холамнинг ўғли қочоқ, а?

Боланинг гапи оғзида қолди. Тўланбой унинг бир қулоғини икки буклаб чўзиб қўйиб юборди. Бола кўз ёшини ютиб дадасига қаради.

—Ҳе, сизга мен нима қилдим?

—Овозингни ўчир, ярамас!

Бола қизариб кетган қулоғини ушлаб, бурнини торта–торта ўрнидан турди.

—Иккинчи қайта шу гапни айтсанг, қулоғингнинг тагидан шартта узиб ташлайман. Айтмайман, де!

—Айтмайман.

Шундан кейин Тўланбой жаҳл билан тишининг орасидан чиртиллатиб туфлаб нари кетди. Икки лун–**(132)**жини шириб пихиллаб турган болага қараб Низомжоннинг раҳми келди.

—Унақа гапни айтмагин–да.

—Нима, ўзи қочоқ бўлгандан кейин айтаман–да. Ҳамма ўртоқларим айтишади–ку. Азизхон акам герой, Турсунбой қочоқ.

—Бўлди, бўлди, — деди Низомжон. — Агар яна айтсанг варракни битказмаёқ йиртиб ташлайман. Агар энди ҳеч шунақа демайман, десанг, ҳар куни варрак ясаб бераверaман.

—Бўпти.

Варрак битди. Бола чиллакка ўралган минг улоқ ипни шимининг чўнтагидан олиб варракнинг қовзоғига улади.

—Битта гапирсам майлимн? Битта гапирай, бошқа гапирмайман.

Низомжон у нима демоқчилигини билмай, майли, айта қол, деди.

—Зеби опам–чи, Зеби опам, энди Турсунбой акага тегмайдилар. Аямга айтаётганларида эшитиб қолдим. Нимага тегмайдилар?

Низомжоннинг ҳуши бошидан учиб кетди. Демак, Зебихонни Турсунбойга бўлишиб қўйишган экан–да.

Бола варракни олиб кетган, толнинг нари ёғига бориб учираётган эди. Икромжон чодир олдида варракнинг лапанглаб ҳавога кўтарилаётганини кузатиб турарди. Низомжон унга ер остидан қараб юраги жиз этиб кетди. Бечора! Ҳатто ёшбола ҳам унга таъна қиляпти. Зебихон ҳам ундан юз ўгирган. У келин бўлмоқчи эди. Энди Икромжоннинг ўғли ҳам, келини ҳам йўқ. Унинг юраги бўшаб қолган. Ким билади, у ҳозир боланинг варрак учиришига қараб туриб нималарни ўйлаб кетди экан?

Жаннат хола сигир етаклаб олдидан ўтиб кетди. Шабада Низомжоннинг димоғига ғалати ҳид олиб келди. Иссиқ нон ҳиди келарди. Беихтиёр ўша ёққа қаради. Зебихон этагини липпа уриб тандирдан нон узиб саватга ташларди. Тандир алангасидан унинг юзлари бўртиб кетибди. Тирсагигача енгини шимариб олганидан оппоқ билаклари кўриниб турарди. У қўлига енглик кийиб олганидан олдига тушиб қолган сочини силкитиб орқасига ташлаёлмай у ёқ–бу ёққа аланглади. Бирдан кўзи Низомжонга тушиб қолди–ю, илжайди **(133)**.

—Барака топгур, сочимни орқага ташлаб қўйинг!

Низомжон жуда ҳам табаррук одам иш буюраётгандек югуриб борди. Бир ўрим сочни эмас, тўлғаниб турган илонни ушлаётгандек эҳтиётлик билан ушлади–да, аста елкасидан ошириб орқасига ташлаб қўйди. Шунда унинг димоғига қизнинг бўйнидан жуда ҳам ғалати, одамни маст қиладиган бир ҳид келгандек бўлди. Низомжон бу ҳидга тўймай қолганидан шошиб яна унинг орқа бўйнига қаради. Бирам ғалати, бирам ғалати...

Зебихон нонларни узиб тандирга ғўзапоя ташлади–да, Низомжонга кулиб қаради.

—Қани, нонга каранг.

—Нима?

Низомжон ҳали ҳам ўзига келмаган эди.

—Нондан ушатиб енг, деяпман.

Низомжон саватдан орқаси куйган кулчани олиб бир чеккасидан ушатди–да, оғзига солди.

—Новвойликка ҳам уста экансиз. Жуда маза бўпти.

Тўланбой қумғонда сув келтириб тандир оғзига қўйиб кетди. У буларнинг гапига ҳам, ҳолатига ҳам разм солмади. Низомжон хижолат чекиб турган эди, Тўланбойнинг бепарволигидан кўнгли жойига тушиб Зебихоннинг олдидан нари кетди. У капасига кетмоқчи бўлиб турганда, тўқай тарафга сигир етаклаб кетаётган Жаннат холага кўзи тушиб қолди.

Бемаҳалда тўқайга сигир обориб нима қилади? Кеч кириб қолди–ку?

У Жаннат холанинг кетидан бормоқчи бўлиб турган эди, мотор гуриллаганини эшитиб тўхтади. Келганидан бери бу тарафларда биринчи марта машина овози эшитилиши эди. Бу товушдан бошқалар ҳам йўлга қараб туришарди.

Қамишлар орасидан юк машинаси кўринди. У лапанглаб–лапанглаб тол тагига келиб тўхтади.

Машина кузовида ўн чоқли хотин, ёш болалар ва учта сигир бор эди. Кабинадан Тоға тушди. Кузовдагилар бирин–кетин ўзларини таппа–таппа ерга таш–лайверишди. Низомжон Тоғадан бошқасини танимаганидан узоқдан қараб тураверди.

Икромжон Тоға билан кўришиб, уни сўрига бошлади.

—Ишлар қалай? — деди Тоға сўрига ўтираркан. — Мана, йўлни ҳам очиб олдик. Бирон ҳафтадан **(134)** кейин трактор юбораман. Госпиталь шу тарафга ёрдамчи хўжалик қилмоқчи. Ҳар ҳафта ўзларининг машиналари билан ҳашарга чиқиб туришади. Қовун–тарвуз экишмоқчи.

Икромжои қилинган ишларни гапириб бераётган эди, Тоға ўрнидан туриб, гапириб нима қиласан, кўрсатиб қўя қолмайсанми, деб қолди.

Иккови шудгор қилинган ерга қараб кетишаётганда Тоғанинг кўзи Низомжонга тушиб қолди.

—Яхши юрибсанми, бола? Сени қийнаб қўйишгани йўқми? — деб сўради.

Низомжон нима дейишини билмай турган эди, Икромжон жавоб қилди.

—Йигитча маладес, яхши ишлаяпти. Қани юр, ерингни Тоғага кўрсатасан.

Низомжон уларнинг орқасидан юра бошлади. Тоға, ҳаммаёқни айланиб ишдан анча мамнун эканлигини айтди. Низомжоннинг капаси олдига келганда Икромжон Тоғанинг билагидан ушлаб тўхтатди.

—Мана, шу ерларнинг ҳаммасини Низомжон ағдарди.

Тоға шудгорга қараб, йўғ–э, деб юборди.

—Рост. Кечаси ҳам бизга билдирмай ер чопяпти, азамат.

Тоға Низомжоннинг елкасига қоқиб қўйди:

—Раҳмат, жиян, раҳмат. Фронтчасига иш қипсан.

Тоға Низомжоннинг дилидагини топиб гапирган эди. У чўлга келиб қўлига кетмон олган кунидан бошлаб шу ният билан, фронтчасига ишлаш нияти билан ёнарди. Демак, Низомжон ўйлаган ишининг уддасидан чиқяпти.

Тоға унинг бўйнидан қучоқлаб олди–да, елкасидан бир–икки силкиб қўйди.

Низомжон гандиракламади. Оёғи жойидан қўзғалмади.

—Ҳа, дуруст, — деди Тоға. — Сендаи иш чиқади. Вўшашма, бола.

Улар яна жуфт тол тарафга кета бошлашди.

Шу пайт Жаннат хола тўқайдан сигир етаклаб чиқиб кела бошлади. То у етиб келгунча Низомжон кутиб турди. Дарров қўлидан арқонни олди.

Жаннат холанинг кўзлари қизарган. Йиғлаганга ўхшайди. Унинг юзларида эрталабки кулкидан нишон қолмаганди. Кадди ҳам букилиб қолгандек.

Низомжон, нима бўлди экан, холироқ жой топиб **(135)** йиғлаб–йиғлаб аламини босиб келаётганмикин, деб ўйлади.

Аммо эртасига тушликдан кейин яна ўша тарафга қараб қўлида тугунча билан худди одамлардан яширингандек аланглаб кетаётганини кўриб ҳайрон бўлиб қолди. Қаёққа боради? Тўқайда нима қилади?

Бу саволга Низомжон жавоб тополмасди.

VIII

Тоға шу кеча Найманда қолди.

Кечаси Икромжоннинг радиосини ўртага қўйиб алла–паллагача эшитиб ўтиришди. Сўнгги ахборотдан кейин Икромжон, бўлди, батареяси тугаб қолади, деб олиб қўяётган эди, Тоға яна бураб қўйди.

—Эшитайлик–да, мунча мумсик бўлмасанг. Батареясидан ташвиш қилма, госпиталдаги аскар болаларда сероб. Қанча керак бўлса топтириб бераман.

Шундан кейин Икромжон индаёлмай қолди. Бу ердагилар кўпдан бери концерт эшитишмаган эди.

Низомжон саҳарлаб ишга чиқиб кетиши керак. Шунинг учун ҳам ҳаммадан вақтли ётиб оларди. Концертни ташлаб кетгиси келмай ўтириб қолди.

Ҳофизлар Навоий ғазалларидан ўқишарди. Бу қўшиқлар ўтирганларнинг хаёлини аллақаёқларга олиб кетиб қолди. Айниқса, Тоға чордана қуриб олиб чодирнинг шифтига тикилганича қимирламасди.

Бу ашулалар қанчалик таъсирли бўлмасин, Низомжон концертнинг охиригача ўтиролмади. Ташқарига чиқиб тол шохиға қатор илиб қўйилган фонарлардан бирини олди–да, ўчоқ тагида липиллаб турган ўтга қамиш тутиб ёндирди, фонарни ёқди.

Бу ерда ҳар куни эрталаб чодирдаги фонарларни олиб чиқиб тол шохига илиб қўйиш одат тусига кириб қолган эди. Бир чол уларга лампамой қуйиб, пилигини қирқиб тайёрлаб қўярди. Низомжон фонарни кўтариб кетаётганда Тўланбойнинг чодири олдида Зебихон билан опасининг шивирлашиб гаплашиб ўтирганларини кўриб қолди.

—Ҳа, иним, — деди Зебихоннинг опаси, — ухлагани кетяпсизми? Воҳли–ку? Чайлани жуда четга қурибсиз. Қўрқмайсизми?

Низомжон тўхташга тўхтади–ю, нима дейишини билмай туриб қолди. Бу хотиннинг меҳрибончилиги–**(136)**дан кечаги гапки албатта унга Зебихон айтиб берган бўлса керак, деб ўйлади. Низомжон у билан сира гаплашмаган, қанақа хотин эканлигини яхши билмасди. То у бир нима деб жавоб бергунча хотин унга чой узатиб қолди.

—Ўтиринг, Тўланбой акангиз ҳали–бери чодирдан чиқмайдилар. Тоға билан гаплашиб ўтирибдилар.

Низомжон у кўрсатган кўрпача четига эмас, ажриққа ўтирди.

—Зеби айтди, бошингизга тушган кунларнинг барини эшитдим. Энди нима қилмоқчисиз?

Низомжон ялт этиб Зебихонга қаради. У, мен опамдан ҳеч гапни яширмайман, дегандек унга дадил қараб турарди. Хотин яна сўради:

—Энди дадангизнинг олдига қайтиб бормайсизми?

—Бу тўғрида ўйлаб кўрганим йўқ. Ҳар ҳолда, бормасам керак. Юрагим бетламайди. Борсам, албатта, яна кўнглимни бузадиган бирон гап айтади. Энди нима қилмоқчисан, дедингиз. Нима қилмоқчилигимни кўрмаяпсизми. Шу ерда қоламан. Сизлар нима бўлсангиз мен ҳам шу. Энди бу ердан ҳеч қаёққа кетмайман. Бутунлай қолиб кетаман.

Низомжон шундай деди–ю, бўшаган пиёлани унга узатиб ўрнидан турди.

Чодир ичида бола ижирғаланди, хотин шошиб кириб кетди. Зебихон Низомжон орқасидан секиндеди:

—Шошманг, мен ҳам ўшаққа бораман.

Иккови секин–секин юриб Низомжоннинг узоқда қорайиб турган чайласига қараб кета бошлашди. Ҳали ой чиқмаганидан чўл қоронғи эди. Айниқса, Низомжон қўлига фонарь ушлаб олганидан оёқ остини кўрарди–ю, сал нарироқни кўролмасди.

—Сиздан битта гапни сўрамоқчи эдим. Зебихоннинг овози негадир титрагандек туюлди.

Низомжон унга ташвишли қаради.

—Жаннат хола сизга ҳеч нарса демадиларми?

Низомжон ҳайрон бўлди. Елкасини қисиб бош чайқади.

—Бир нима дейишлари керакмиди?

—Билмадим. Ҳар ҳолда, мен тўғримда бирон гап айтмадиларми деяпман–да!

Яна анча жойгача жим кетишди. Бирдан Низомжоннинг ёдига эрталаб унинг жиянига варрак қилиб **(137)** бераётганда эшитган гапи келди. Ўшанда бола, Зеби опам Турсунбой акага тегмайдилар, аямга шунақа деганларини эшитдим, деган эди. Ҳозир Зебихон ундан шу гапга Жаннат хола нима деган эканини бил–моқчи бўлиб сўраётган бўлса керак.

Чайлага етиб келишди. Низомжон Зебихонга тикилиб туриб, унинг қоп–қора қошларига, қуйиб қўйгандек келишимли қоматига маҳлиё бўлиб қолди. Қизнинг гавдасини фонарь ғира–шира ёритиб турарди. Қоронғи чўл фонида у худди эртакларда тасвирланган аллақандай фаришталарга ўхшаб кўринарди. Низомжон ўзини тутолмади. Кўнглига келгаи гапни айтиб юборди:

—Жаннат холанинг нима деганини билмоқчимидингиз? Сиз Турсунбойни севардингиз. Аммо Турсунбой...

Зебихоннинг кўзлари чақнаб кетди.

—Сиз бу гапни қаёқдан билдингиз?

—Битта мен эмас, ҳатто муштдек келадиган жиянингиз ҳам билади. Ҳамма билиб кетган. Мен ўзимнинг кимлигимни сизга ўзим айтиб бердим. Аммо сиз ўзингизнинг кимлигингизни айтиб бермадингиз. Ўзим билиб олдим.

—Билишингиз шунақа зарурмиди? — деди Зебихон унинг кўзларига тикилиб.

Низомжон яна елка қисиб қўйди.

—Бола бўлиб бировларнинг тақдирига қизиқмаган эдим. Билмадим, ўлай агар, нима учун сизиинг кимлигингизга қизиқиб қолганимни ўзим ҳам билмайман.

Низомжон бир оз ўйлаб туриб яна деди:

—Мени кечиринг, энди қизиқмайман. Иложи бўлса кўзингизга кўринмасликка ҳаракат қиламан. Ўзим шунақа омади келмаган бола эканман. Ҳеч ишим юришмайди. Агар хафа бўлмасангиз айтиб қўяй. Энди бир–биримиздан узоқроқ юрайлик. Орамизда ҳеч гап йўқ. Бекорга гап–сўз бўлиб юрмайлик.

Унинг гаплари Зебихонни тамомила ҳайрон қилиб қўйган эди.

—Очиқроқ айтинг, сизга нима бўлди?– Нималар деяпсиз? Тушунмаяпман!

Кўнглига келган гапни очиқ айтишга Низомжоннинг сира тили бормасди. Очиғини айтса, албатта, қиз ранжийди. Ким билади, балки ранжимас. Ахир ҳақиқатан ҳам уларнинг ораларида тирноқча ҳам **(138)** гап ўтмаган. Ҳатто тузуккина тўғри гапни ҳам гапиришмаган–ку.

—Хафа бўдмайсизми? Хафа бўлмасангиз айтаман.

Қиз ҳайрон қараб турарди.

—Икромжон ака билан Жаннат хола менга бошпана беришди. Ҳеч ким қилмаган яхшиликлар қилишди. Шу одамларнинг дилини оғритмасам дейман.

—Уларни хафа қиладиган бирон иш қилиб қўйдингизми?

—Ҳозирча йўқ. Келинг, очиғини айтиб қўя қолай. Сизнинг Турсунбойга бўлишиб қўйилганингизни шу бугун эшитдим. — Низомжон гапиришга қийналиб тез–тез ютиниб оларди. — Бу хилда бошлашиб юрипшимизни Икромжон амаки билан Жаннат хола билиб қолишса, мендан

ранжишади. Ахир, улар сизни келин қилишмоқчи экан–ку!

Зебихон ўйламай жавоб қилди:

—Эҳа. ҳали шунақамиди? Сиз мени ўйлаган бўлсангиз, мен снзни хаёлимга ҳам келтирмагандим.

Зебихоннинг ёлғон гапираётгани кўзидан билиниб турарди. Бу гап Низомжонни дадиллантирди.

—Бу гап яхши бўлди. Шу гапдан кейин албатта сизни ўйламайман. Раҳмат.

Зебихон ўйламай айтиб қўйган гапини тўғрилаш учун бошқа гап қидирарди. Унинг қошлари чимирилди. Пешанасида тугунчак пайдо бўлди.

—Бироқ чумчуқдан қўрққан тариқ экмайди, шу гапни эшитганмисиз?

—Эшитганман, — деди Низомжон. — Икромжон ака чумчуқ эмас–да.

—Албатта, Икромжон амаки чумчуқ эмас, аммо Турсунбой чумчуқ. Чумчуқ ҳам ундан хижолат бўлади.

—Сут ичиб оғзимиз куйган, энди қатиқни ҳам пуфлаб ичмоқчимиз–да, — деди Низомжон. У бу гапи билан Дплдорга элакишиб зада бўлганини айтмоқчи эди. Буни Зебихон у ўйлагандан ҳам зиёд тушунган эди. Киноялн қилиб жавоб берди:

—Ўша Дилдорингиз қайноқ суту биз ачиган қатиқ эканмиз–да.

—Йўқ, йўқ, — деди Низомжон шошиб. — Мен бутунлай бошқа гап айтмоқчи эдим. Бу бир мақолда. Ўзимни айтяпман.

Зебихоннинг қизлик ғурури баланд келди. Аёллар ҳеч қачон ўзларини пастга уришмайди. Ҳаммава–**(139)**қт баландда туришни исташади. Низомжоннинг гаплари унинг ғурурига текканга ўхшайди. Аёлларга қанча суйкалсанг, шунча ёқмайсан. Қанча ўзингни олиб қочсанг, унга шунча сирли туюласан. Зебихон бу бир сўзли йигитнинг қатъиятини, ғурурини синдирмоқчи, уни ўз орқасидан соядек эргаштириб юриб томоша қилмоқчи бўлди.

Бу иш унинг қўлидан келарди.

У шу ният билан биринчи қадамни босди. Чўл шамоли эсиб қамишзорларда увлади, қиз сочларини тўзғитди, буйдалаб кўзларини, қошларини беркитиб ташлади. Қиз бир чиройли бурилиб Низомжондан нари кетди.

Қашқар товоқдек бўлиб ой кўтарилиб келарди. Ой худди Зебихоннинг елкасига қўниб туриб қолгандек эди.

Унинг гавдаси оппоқ чодирга тушган соядек кўринарди.

Қирра бурни, бўртиб турган кўкраклари, нимча сиқиб турган беллари Низомжонни маҳлиё қилиб қўйган эди.

Зебихон шу тариқа ўзини олисроқдан бир муддат намойиш қилиб тургандан кейин гавдасини ғалатироқ эгиб кескин бурилди–да, шамолдек елиб чодирлар томонга қараб кетди.

Низомжон тушида кўриб, ўнгида ҳайрон қолгандек гангиб турарди.

У капага кириб ўрнига чўзилди–да, қўлини узатиб фонарь пилигини пасайтирди. Шабада капа қамишларини шитирлатади. Аллақайда бўри улийди. Чодир тарафдан одамларнинг шов–шуви аранг эшитилади. Фақат қурбақаларнинг тинимсиз вақиллашигина чўлга ҳокимлик қилади.

Низомжон дам у ёнбошига, дам бу ёнбошига ағдарилиб бедор ётарди. Кўзига ҳадеб Зебихон кўринаверди. У, нима қилардим шу гапни айтиб, деб ўзини–ўзи койиди. Низомжон ётиб ётолмади, ухлаб ухлолмади. Охири ўрнидан туриб бошқатдан кийинди–да, кетмонини елкасига ташлаб шудгорга қараб кетди.

У ағдарилган ернинг паст–баландини кузатиб чиққандан кейин, дўнгликдан тупроқни пастга қараб сура бошлади.

Кеча анча салқин эди. Аввалги уйқу карахтлигидан, салқинда ишга қовушмаганидан кетмони урган ерига бориб тушмаётган эди. Ярим соатча шу кўйи **(140)** ишлагандан кейин, бадани қизиб терлади. Устидаги фуфайкасини марзага улоқтириб астойдил ишга берилиб кетди. У ишларкан, ҳеч нарсани ўйламасди. У Зебихонни ҳам Икромжонни ҳам, бундан уч соатларча олдин Зебихон билан бўлган гапларни ҳам унутган. Тонг отишига яқин уч ярим

сотихча жойнинг паст–баландини текислаб бўлганди.

Аста–аста уфқ оқариб кела бошлади! Низомжон кетмон дастасига тирсагини қўйиб онда–сонда сузиб юрган укпардек енгил булутларни томоша қилаётганда нимадир шитирлагандек бўлди. Орқасига ўгирилиб қараган эди, Жаннат холанинг тўқай тарафга жадал юриб кетаётганини кўриб қолди.

Эл уйқуда. Бу хотин тонг қоронғисида тўқайда нима қилади? Низомжон беихтиёр:

—Хо, хола! — деб қичқирганини ўзи ҳам билмай қолди.

Жаннат хола орқасига ўгирилди. У ёқ–бу ёққа қараб ҳеч кимни кўрмагандан кейин шошиб қамишлар орасига кириб кетди.

Низомжон ҳайрон бўлди. Орқасидан бормоқчи бўлиб бир–икки қадам юрди ҳам. Кейин негадир тўхтади. Уни кутиб туришга жазм қилди. Чайласининг олдига келиб ерга бир боғлам қамишни ёзиб ёнбошлади. Секин–секин тонг ёришишини кузатиб ётаверди. Кўзи илинган экан, Икромжоннинг овозидан уйғониб кетди.

Кўзини очганда Икромжон тепасида турарди.

—Нима қилиб ётибсан? Ўрнингда ётсанг бўлмайдими?

Низомжон кўзларини ишқаб ўрнидан турди.

—Қишлоққа тушиб кетяпман. Бугун кечқурун партия мажлиси бор. Тоға билан машинада кетаман. Устарани олганмидинг? Олган бўлсанг бер, соқолимни қириб олай. Шу аҳволда қишлоққа қандай тушаман.

Низомжон устарани олмаганини айтди.

—Ким олди? Эрталабдан бери қидираман. Ҳеч қайда йўқ.

Низомжон атрофга қарамаган экан. Кун ёйилиб кетибди. Нонушта қилгани Икромжоннинг орқасидан юриб чодирга келди. Жаннат хола ўчоқ олдида болта билан ўтин майдалаб ўтирган экан. Низомжон унинг олдига келди.

—Азонлаб тўқайда нима қилиб юрган эдингиз, хола **(141)**?

Жаннат хола қўрқиб кетди. Бу гапни биров эшитмадимикин, деган шубҳа билан атрофга аланглаб олди.

—Ўтин тергани боргандим. Ўша тарафда илдиз кўп. Илдиз саксовулдан ҳам оғир ёнади, болам. Бор, чойингни ичиб ол. Битта ўзинг қолдинг.

Ҳақиқатдан ҳам Жаннат хола илдизларни тўнкага қўйиб майдалаётган эди.

Тоға машинага чиқиб олди ҳамки, Икромжон чодир ичида устарасини қидириб, ўзидан–ўзи ғўлдираб юрарди. Тоға машина сигналини босди.

—Чиқа қолсанг–чи, сени қишлоқда биров куёв қилармиди, юравер, гузарда қиртишлаб оласан.

Икромжон ноилож чодирдан чиқиб машина олдига келди. Хотинига қараб тўхтади.

—Қишлоққа тушаман деган эдинг, юрмайсанми!

Жаннат хола унга қарамай жавоб берди:

—Кетаверинг, қишлоқда мен нима қиламан.

У негадир эрининг кўзига қараёлмасди. Қумлик тарафдан икки отлиқ келарди. Тоға қўлини пешанасига соябон қилиб қараб турди–да, гуп этиб ўзини ерга отди.

—Маршаллар келишяпти, — деди у Икромжоннинг олдига келиб. Икромжон ҳам отлиқлар келаётган томонга қаради. Кейин икковлашиб қумликка томон кета бошлашди.

Тоға, маршаллар келишяпти, деганида Низомжон ҳайрон бўлган эди. Шунинг учун ҳам отлиқлар то етиб келишгунча кўзини узмай қараб турди.

Отлиқларнинг бири, бошига қирғизча қалпоқ кийиб олган, яктагининг очиқ ёқасидан кўкрак ёллари чиқиб турган эллик беш ёшлардаги яғриндор, бошқаси, ёши нечадалигини билиб бўлмайдиган пакана, кўк кўз киши эди.

Уларнинг ҳар иккови ҳам отдан тушиб аввал Тоға билан, кейин Икромжон билан қўл олиб кўришишди. Улар тик

туришганича анча вақтгача ниманидир қизишиб гаплашишди. Тоға ён соатини олиб қаради. Пакана киши қўлини икки томонга ёзиб елкасини қисди. Улар олдига боролмай чодир ёнида қараб турган Тўланбойни Тоға имлаб чақирди.

Тўланбой иккала отни жиловидан ушлаб толнинг нариёғига олиб ўтиб кетди.

Тоға меҳмонларии сўрига олиб келиб ўтиришга таклиф қилди. Бирдан кўзи Низомжонга тушиб **(142)**:

—Ана шу йигит–да! — деди.

Меҳмонлар Низомжонга қараб олишди. Тўланбой ҳам қайтиб келди.

—Тўлан,— деди Тоға.— Маршалларга ўзинг қараб турасан. Эрталаб етиб келаман. Қолган гапни бафуржа гаплашамиз. Қани, Икром, бўлмаса биз кетдик.

У меҳмонларга узр айтгандек, қўлини кўксига қўйиб жилмайди.

Низомжон нима учун Тоға уни меҳмонларга кўрсатди, нима учун бу оддийгина кишиларни маршал деди, тушунолмасди. Зебихон патнисда нон, туршак опчиқиб улар олдига қўйди. Опаси ўчоққа ўт қалаб юборди.

Тоға бплан Икромжон хотиржам бўлиб жўнаб кетишди.

Меҳмонлар кечгача чўл кезишди. Пиёда қумлик тарафга кетишганича кечқурун қайтиб келишди. Соқоли ўсиб кетгани қаттиқ чарчабди. Сўрига чалқанча ётди–ю, тракторга ўхшаб тариллаб хуррак ота бошлади. Уни овқат пишганда Тўланбой уйғотди.

Нпзомжон уларнинг суҳбатига халал бермаслик учун вақтликкина чайласига қараб кетди. Чарчаганидан ётди–ю, ухлаб қолди. Эрталаб уйғонса, Тоға билан Икромжон иккала меҳмонга чопилган ерларни кўрсатиб юришипти. Қирғизча қалпоқ кийгани қамчи дастасини ағдарилган ерга суқиб кўрди. Паканаси тупроқни қисимлаб уқалаб Тоғага нималардир, деб тўқай ва қумликни кўрсатди.

Нпзомжоннинг чайласи олдига келиб Тоға ёнидан букланган қоғозни олиб ерга ёзди. Хаммалари чўккалашди. Бу Ёзёвон картаси экан. Қалпоқли киши карта устидан қамчи дастаси билан доира ясаб бир нима деди. Тоға иягини қашиб ўйланиб қолди. Охири:

—Хўп, хўп, маршал. Шундай қиламиз, — деди.

Низомжон уларнинг гапларига қулоқ солиб турарди.

Пакана киши икки қўли билан гўё чўлни қамраб олмоқчидек ҳаракат қилди.

—Олти кундан бери чўл кезамиз. Бу ёқдан Олтиариқ, Қува, Тошлоқ, у ёқдан Бувайда, Риштон, Бағдод колхозлари бир минг гектар ерни ўзлаштириб бўлишди. Бирон ойдан кейин сизларга навбат келади. Нефтпромдан келиб артезиан қазиб беришади. Семун заводида уч юзта шиферингиз бор. Штабдан бориб наряд олинглар. Яна нима зарур бўлса рўйхат қилиб юборинглар. Хаммасини тўғрилаймиз **(143)**.

У гапидан тўхтаб Низомжонга қаради.

—Шу яхши эмас–да. Тоға, сен зийрак одам эдинг–ку! Шундоқ яхши ишлаётган одамнинг кийим–бошини қара. Рўйхатга этик ҳам ёз. Берамиз.

Низомжон шу турқи–таровати билан меҳмонлар олдида турганидан, Тоғани хижолат қилиб қўйганидан ўнғайсизланиб ерга қаради. Тоға картани яна тахлаб ёнига солиб қўйди.

Улар кетишаётганида пакана бўйли киши Низомжоннинг олдига келиб елкасига қоқиб қўйди.

—Шунақа бўлиш керак, ука. Раҳмат, раҳмат!

Низомжон кима деганини билмайди. То улар тол тагига боришгунча жойидан қимирламай тураверди. Икки меҳмон яна отга миниб қумликка қараб кетишди.

Улар кўздан йўқ бўлиб кетишгунча Тоға орқадан қараб турди–да, керосин олиб келган грузовойга чиқиб қишлоқ тарафга кетди. Икромжон сўрига ўтириб ёғоч оёғини еча бошлади. Низомжон ёнига келди.

—Булар ким, амаки?

—Уларми? Улар чўл маршаллари. Охунбобоев ота уларни ана шундай деб атаган. Бири Ёзёвонни ўзлаштириш

штабининг бошлиғи. Бири жамики қуриладиган иморатларга бошлиқ. Билдингми? Улар кўпни кўрган, канал қазиганимизда ҳаммани қойил қолдирган кишилар. Шунақа, болам. Омон полвон деганни эшитганмисан? Тўппонча полвонни–чи?

Низомжон нима дейишини билмай:

—Иккаласининг ҳам минган оти яхши экан. Серкдаги отларга ўхшайди–я! — деб юборди.

Икромжон унинг гапларидан ҳузур қилиб кулди.

IX

Жаннат хола энди чўлдан бир қадам ҳам бошқа ёққа жила олмасди. Унинг юраги шу чўлда. Тўқайга пинҳоний қатнаб юришига, чодирдан устара йўқолишига сабаб бор эди.

Турсунбой шу тўқайда. Унинг қамишлар орасида яшириниб юришини Жаннат холадан бошқа ҳеч ким билмасди.

Кеча Жаннат хола ўғлининг олдига борганда соқоли ўсиб кетганини, сочлари қулоқларидан осилиб ваҳший қиёфасига кириб қолганини кўрган эди. Шу–**(144)**нинг учун ҳам у эрининг устарасини обориб берганди.

Икромжон қишлоққа кетди. Энди тушлик пайтида ҳам ўғлига овқат олиб борса бўлади.

Ҳамма шудгорга чиқиб кетган. Чодирлар олдида ҳеч ким йўқ. Жаннат хола шошиб ун чалиб қуймоқ солдида, болтани қўлига олиб тўқайга қараб кетди.

Турсунбой қамиш капа олдида тиззасини қучоқлаб дарвиш қиёфасида ўтирарди. У турган жойига одам қадами етмаган эди. У кўпдан бери биров билан гаплашмаган, дунёда нималар бўлаётганидан бехабар эди. Совун тегмаган бетлари кир, ҳам кўрпа, ҳам тўшак ўрнини босган тўнининг енглари титилиб, этаклари балчиққа белanganидан доғ босиб кетганди. Унинг бир вақтлар қизларни шайдо қилган қоп–қора кўзлари энди маъюс, атрофга маъносиз боқарди.

Кеча саҳар пайтида осмони фалакда турна ўтди. Турсунбой ўшанда ҳам уйғоқ эди. Турна овози унга жуда кўп нарсаларни эслатиб кетган эди.

Турна қанотида бу чўлларга баҳор олиб келди–ю, аммо Турсунбойнинг қалбида уйилиб, муз битиб ётган қорни эритолмади. Унга баҳор келмади.

У ҳар куни тўқай кезиб қамишлар орасидан ишлаётган ҳамқишлоқларини кўриб ўтиради. Уларнинг бари таниш одамлар. Фақат биттаси бегона. Бу йигит ким бўлди экан?

Икки кун бўлди, Турсунбой Зебини шу йигит билан кўрди. Қум ёқасида у билан анча гаплашиб ўтирди.

Турсунбой Зебининг овозини ҳам эшитди. Эшитди–ю, ўзи овоз чиқазолмади. Агар ёлғиз учратолса эди, албатта, овқат келтиришни ялиниб сўрарди. Йўқ, ёлғиз учратолмаяпти. У кимдандир моховлар яшайдиган орол ҳақида эшитганди. Моховлар оролига ҳеч ким киритилмайди, ҳеч ким у ердан чиқарилмайди. Наҳотки, Турсунбой ҳам ўша моховлардек танҳо яшаса?

Унинг қамиш чайласи олдидан ўрдаклар учади, яқингинасидан тўнғизлар ўтади. У бу жойда худди ўшалардек яшириниб яшашга, одамлар кўзига кўринмай яшашга мажбур.

У қачонгача шу хил яшашини билмасди. Бу тўғрида ўзидан сўрамасди ҳам. Мабодо, шунақа хаёл бошига келса, ўзидан–ўзи қўрқиб кетарди. У ниманидир кутарди. Нимани кутаётганини ўзи билмасди.

У кўпинча эртани эмас, тақдирини эмас, онаси–**(145)**нинг олиб келадиган овқатини кутарди. Шундан бошқа ҳаётдан илинжи қолмаганди.

Жаннат хола чайла олдига келганда Турсунбой қимирламай ўтирарди. У шошиб она қўлидан тугунчани олди–ю, ҳеч қаёққа қарамасдан, ҳеч нарса демасдан ўзини овқатга урди.

У бир умр овқат кўрмагандек пишиллаб, шалоплатиб қуймоқни еб бўлди. Ёғ бўлиб кетган қўлларини ялади. Унга қараб турган онанинг юрак–бағри эзилиб, кўзларидан мўлт–мўлт ёш думаларди.

Турсунбой қўлларини тўнининг этагига артиб онасига қаради.

—Шатталигимни дадам биладими? Унга айтма. Нақ тутиб беради.

—Даданг бир оёқдан ажраб келган.

—Биламан, биламан, — деди Турсунбой яка лабини ялаб.

—Тоғанинг ўғлидан қорахат келган, хотинига билдирмаяпти.

Турсунбой бошини эгиб қимирламай ўтириб қолди. У раиснинг ўғли билан ўртоқ эди. Иккови бирга ўқишган, бирга катта бўлишган эди.

—Азизхон қаҳрамон бўлди.

Турсунбой қўл силтаб тескари қаради. Бирдан бошини эгди–ю, узоқ сукутда қолди.

—Шунақа, болам. Сени ҳам шунақа қаҳрамон бўлади, деб ўйлаган эдик.

Турсунбой индамади. Бояги ўтиришида ўтираверди. Кейин бош кўтариб маъюс деди:

—Бир пиёла аччиққина кўк чой бўлармиди–я!

—Қандоқ қилиб олиб келаман, болам. Биров билиб қолади. Сен шўринг қурғурга қумғон олиб келай десам, ўт ёқолмайсан. Тутунидан билиб қолишади.

Турсунбой ўрнидан туриб керишди. У керишганда тўнининг олди очилиб, яланғоч кўкраклари кўриниб кетди.

—Яктагинг ҳам кир бўлиб кетибди.

Бирдан ачимсиқ тер ҳиди келиб она димоғига урилди. У бурнини жийириб юзини тескари ўгирди.

—Кўйлак олиб келмапсан–да.

—Қандоқ олиб келаман. Даданг билиб қолса нима бўлади? Шу кунда ўзимнинг ҳам анча мазам йўқ. Безгак тутяпти. Дадангга билдирмаяпман. Билиб қолса қишлоққа тушириб юборади. Мен кетиб қолсам ҳолинг нима кечади? Кечалари танам зирқираб **(146)** оғриса ҳам тишимни тишимга қўйиб чидаяпман. Пешанам қурсин, бунча шўр бўлмаса.

Бола онанинг дардига парво қилмади. Ҳамон лабини ялаб, бошқа ўйлар билан овора эди.

—Шунақа, болам, касалман. Ишқилиб, толеингга ўлиб қолмай–да.

—Анови бола ким?

—Даданг бошлаб келган. Яхши ишлаяпти. Тиззаларимда дармон қолмади.

—Эртага овқатни кўпроқ олиб кел!

—Хўп, болам, хўп. Ишқилиб, касалимни даданг билиб қолмасин–да, дарров қишлоққа жўнатворади.

—Этик топиб келмасанг, оёқларимни қамиш тилиб ташлади.

—Этикни қайдан оламан. Даданг бир пой этик кияди. Бир оёғи йўқ унинг. Бугун устарасини қидириб мени жуда қийнаворди. Умримда қилмаган ишим. Кайчи опкелган эдим. Сочингни олиб қўяйми?

—Керак эмас. Этик топиб кел!

Она–бола узоқ гаплашолмадилар. Жаннат хола, боласини қабрга қўйиб келаётгандек, юрагида оғир дард билан орқасига қайтди.

Турсунбой яна ёлғиз қолди. Яна қамишларнинг совуқ шитирлаши, яна бақаларнинг киши меъдасига тегадиган бир хил қуриллаши.

Тепада кўм–кўк осмон, атрофда қовжираган сап–сариқ қамиш...

Турсунбой онаси кетган йўлдан аста юриб ялангликка яқин келди. Атрофга аста разм солиб, секин қамишлар орасидан бош чиқарди.

Нотаниш бола ҳамон кетмон уряпти. Яланғоч бадани терлаб кетганидан янги ювилган самовардек ялтирайди.

Марза четида икки қўлини белига қўйиб Зеби турибди. Бола унга қарамайди. Зеби хахолаб кулади.

Унинг кулгиси Турсунбойнинг қулоғига ўқдек ботди.

Зебининг бошидаги рўмолини шамол учиряпти, бўйинларига ўраб ташлаяпти. Турсунбой унинг шу бўйинларига билагини ташлаган. Кулки тошиб чиқаётган лабларидан ўпган.

Қани энди, шу кунлар қайтиб келса? Келармикин?

Шу топда уларнинг ораси икки юз метрча ҳам келмайди. Чақирса эшитади. Югурса етади. Аммо чақи–**(147)**ришнинг ҳам, югуриб етишнинг ҳам иложи йўк. Уларнинг ораси миллионларча километр,

унга на юриб етиб бўлади, на учиб. Балки бир умр етиб бўлмас.

Зеби қумғондан сопол пиёлага чой қуйиб йигитга олиб борди. Йигит бир дам кетмонини ерга ташлаб қўлидан пиёлани олди. Зебига қараб–қараб симира бошлади.

Турсунбой тамшанди. Шўр кўлмак ичавериб Турсунбой чой таъмини унутаёзган эди. Шу топда унга Зебидан кўра қўлидаги қумғон аъло туюлиб кетли.

Тўқайнинг айлана жойидан Жаннат хола бир қучоқ илдиз орқалаб чиқди. У бетоблигидан илдизларни аранг кўтариб келарди. Орқасидаги юкдан мункайиб бурни ерга тегай–тегай дерди. Нотаниш йигит шудгордан югуриб чиқиб орқасидан юкни олди. Кампир қотиб кетган белини силаб, ерга ўтириб қанди. Турсунбой бу манзарани кўриб турарди. Шу топда унинг кўзига бу нотаниш бола ниҳоятда бадбашара, ниҳоятда ёвуз бўлиб кўринди.

Гўё онасининг меҳрини шу бола ундан тортиб олиб қўяётгандек. Уни онасидан бегона қилаётгандек туюлди.

Нотаниш бола илдиз бойламини елкасида азод кўтариб чодир тарафга қараб пилдираб кетди. Шудгорда Жаннат хола билан Зебихон қолди.

Турсунбой бир интилиш билан қамиш орасидан чиқди–ю, юраги дов бермай орқасига тисарилдп.

Унинг кўксида Зебига нисбатан қандайдир аламли ўч ёнарди. Зебихон Жаннат холани суяб марзага олиб чиқди. Капа олдидаги қамиш ғарамига ўтқазди. Қумғондан чой қуйиб тутди. Кампир қуруқшаб қолган лабларини пиёлага тутди–ю, негадир ичмай тўқай томонга қаради.

У қўлидаги чойни ҳам боласига илинарди. Турсунбой тупугини ютди. У ўз онасини яхши билади. Агар у шу топда унинг ёнида бўлганда албатта қўлидан олиб шу чойни ичарди. Она бир қултум сувга зор бўлиб турган бўлса ҳам бари бир олиб ичарди. Чунки онаси ўзи емай, унга едирган, ўзи ичмай, унга ичирган.

Йигит ўтинни ташлаб қайтиб келди. Жаннат холага нимадир деди. Кампир бошини сарак–сарак қилиб ўрнидан турди. Мункайганича чодир тарафга қараб кетди.

Зеби билан нотаниш бола орқасидан қараб қо–**(148)**лишди. Зеби камиш устида ётган фуфайкани олиб йигитнинг елкасига ташлаб қўйди.

Турсунбой титраб кетди. Қўллари муштга айланди. Тишлари ғичирлади.

Тол шохига илинган темирни кимдир тош билан урди. Унинг залварли овози чўл бўйлаб янграб кетди.

Ошпаз одамларни тушликка чақираётган эди. Зеби билан нотаниш йигит ўша ёққа қараб кета бошлади. Йўлда Зеби йигитнинг билагига осилиб олди.

Бу манзарани Турсунбой ғазаб билан кузатиб қолди.

У очликни ҳам, танҳоликни ҳам унутди. Телбадек довдираб балчиқ кечиб, бўри уясидек совуқ чайласига кетарди.

Турсунбой ҳамма нарсадан кечганда ҳам биргана шу Зебидан кечмас эди. Шу танҳоликда ҳам кўнглининг бир чеккасида қачонлардир у билан топишиш илинжи яшарди. Энди у шу илинжидан ҳам маҳрум бўлганига ишонди. Зебихон унинг охирги илинжи эди. Унинг жарангли кулкилари ҳамон қулоқлари остида янграб турарди. Унинг санъат асаридек кўркам қомати кўз олдида турарди. Виринчи бор ўпгандаги лабида умрбод қолган аллақандай тотли маза ҳамон уни тамшантирарди.

Энди–чи? Энди бу гаплар бир хаёл, бир рўё бўлиб қолди.

Турсунбойни ҳаётда ушлаб турадиган ҳеч нарса қолмади.

Турсунбой ҳиссиз ҳам яшай оларди. Йигитлик қасамидан кеча олган, она вужудини кемираётган дардни писанд қилмаган, шармандаликда яшашга рози бўла олган йигитда яна қандай ҳис бўлиши мумкин?

Шуларнинг барига кўнган одам севгисиз ҳам яшаши мумкии.

Турсунбой ана шундай бўлиб қолганди.

X

Чўл баҳорини ҳеч қаернинг баҳорига ўхшатиб бўлмайди. Ҳозиргина яшнаб турган осмонни бир зумда қўрғошиндек

булут ўрайди. Шатир–шутур ёмғир қуяди. Момақалдироқ еру кўкни ларзага солиб қалдирайди. Шамширдек ялтираган чақин чўлнинг олисларигача ёритади **(149)**.

Ҳамма ўзини панага олади. Кўплар ёмғирдан қочиб улгурмаёқ, офтоб яна чарақлаб кетади. Танни яйратадиган бирам ғалати шабада эсади. У қирларда тўпиққа етиб қолган майсаларнинг тароватли исини олиб келади.

Чўл осмонида нурли ишком бўлиб камалак пайдо бўлади. Унинг беқасам ранги анча вақтгача ўчмай туриб қолади.

Баъзан офтоб ҳам чарақлайверади, жала ҳам қуяверади. Бунақа пайтда одамлар, бўри болалаяпти, дейишади.

Найманликлар баҳорнинг ана шундай кунларини кёчиришаёттан эди. Уларнинг бу ерга келишганига икки ярим ойдан ошиб қолди. Шу пайтгача тўқайда аллақанча ерни шудгор қилиб қўйишди.

Ўз участкасини ағдариб бўлган Низомжон энди қўш от қўшилган сихмола кетида тинимсиз ер текислайди. Моланинг тароқ сихларига илашган қамиш илдизларини йиғиб, ғарам қилади. Унинг қўллари ишда, кўзи шудгорда, аммо хаёли Зебихонда эди.

Зебихон саккиз кун бўлди Зирилламага кетган. Қурт тутяпти. Жаннат хола яримжон бўлиб ётиб қолган. У гоҳ ҳуд, гоҳ беҳуд. Икромжон бир оёқлаб шудгор кезади.

Жаннат хола шу аҳволда ҳам судралиб ишлаётганлар олдига келади. Ғимирсиб уларга чой ташийди. Эри қанча койиса ҳам парво қилмайди. Икки кунгина ётади–да, яна қумғон кўтариб шудгорга келади, ё бўлмаса тўқайга кириб ўтинбоп илдиз теради.

—Ўтиннинг сира зарурлиги йўқ. Пўк илдиздан ўтин чиқмас, бу ўтиндан тутун чиқмас. Нима қиласиз илдиз йиғиб.

Тўланбойнинг гапи унга кор қилмайди. Бари бир илдиз йиғиб келаверади.

Жаннат хола бутунлай ётиб қолишдан қўрқарди. Ётиб қолсам, Турсунбойнинг ҳоли нима кечади, деб ташвишланади.

У бир ҳафтадан бери ўғлини кўргани йўқ. Турсунбой билан бундан етти кун олдин учрашганда:

—Болам, одамлардан ажралиб чиқолмаяпман. Овқатингни зовур орқасига қўйиб кетаман,— деб тайинлаган эди.

Шундан бери икки марта овқат обориб қўйди. Ҳар борганда бўшаган товоқни олиб келарди **(150)**.

Бугун ҳамма баробар шудгорга чиққан. Хар ер–ҳар ердан бўғиб пол олишяпти. Уч кун ичида пол тортиб бўлишса каналдан ариқ очиб келишади. Ҳамманинг далада бўлиши Жаннат холанинг айни муддаоси эди. У кечадан бери ўрнидан туролмай ётган бўлишига қарамай вақтни ғанимат топиб, чодир орқасига ўтиб қозон осди. Гўштсиз бўлса ҳам палоз дамлади–да, эрининг келиб қолишидан қўрқиб дам едирмай сузиб олди. Қумғонда қайнаб турган сувни грелкага қуйиб бир кафт кўк чой солди–да, мункиллаб орқа йўл билан тўқайга кетди. Белига бойлаб олган грелка пахтали нимчадан ўтиб биқинини куйдирарди. Аммо у мункайганича аламга тишини тишига қўйиб чидаб борарди.

—Пешанам қурсин, не кунларга қолдим.

У тўқай ичига кириб ташқаридан қараган кишининг назари тушмайдиган бўлгандан кейингина грелкани белидан олди. Терлаган экан, баҳор шабадаси танини яйратиб юборди. Кўйлак ёқаларини ечиб роҳатланди.

Жаннат хола кўп ўйлади. Боласининг, эрининг, ўзининг тақдири тўғрисида жуда кўп ўйлади, ўйининг охири шу бўлди: «Бу хилда яшаб бўлмайди, энди бас! Турсунбойни инсофга келтириш керак. Эгилган бошни қилич кесмайди. Урушга борсин. Ўзини оқласин. Ягона йўл шу! Агар Турсунбой кўнмаса, уни ўзим тутиб бераман. Шундай қиламан!»

Онанинг қарори қатъий эди.

У Турсунбойнинг чайласига яқин борганда бирдан юраги ҳовриқиб кетди. Боласи доимо чайла олдида тиззасини қучоқлаб ўтирарди. Нега кўринмайди? Кампир шошиб чайла ичига бош суқди. Турсунбой қамиш устида кўзларини юмиб ётибди. Она қўрқиб кетди. Ўзини унинг устига ташлади. Турсунбой кўзини очди, унга аламли қаради.

—Сенга нима бўлди, болагинам?

Турсунбойда аллақандай шер кучи пайдо бўлди–ю, сапчиб ўрнидан туриб кетди. Кейин дармонсизланиб яна ёнбошига йиқилди.

—Нима бўлди? Тобинг йўқми?

Турсунбой аранг жавоб берди:

—Бир ҳафтадан бери туз тотганим йўқ.

—Ахир икки марта овқат келтириб қўйгандим–ку.

—Бўш товоқдан бошқа нарса кўрганим йўқ **(151)**.

Жаннат хола ҳар гал товоқни олгани борганда товоқ тупроққа қоришиб ётганини кўрарди. Бироқ, у ўғлининг феълини билганидан, ўзи шунақа, у ердаги чўпни бу ерга олиб қўймасди, деб қўя қоларди! Боланинг айби қачон онасига билинибди. дейсиз! Қанча хавф–хатарда пиширган овқати боласига буюрмаётган экан, уни итлар талашиб ейишаётган экан.

Жаннат хола рўмолга ўралган товоқни шошиб ўғлининг олдига қўйди. Турсунбой кир бўлиб кетган панжаларини баробар товоққа тиқиб ғижимлаб оғзига соларди. Икки–уч ошамдаёқ товоқ бўшади. Она грелкадан сопол пиёлага чой қуйиб боласига тутди. Турсунбой ола туриб қўли қалтираб пиёлани тушириб юборди. Кўзлари олайиб она тиззасига бошини ташлади.

Баданидан ачимсиқ тер ҳиди келиб турган болани она бағрига босиб бошларидан силади.

Турсунбойнинг иситмаси баланд эди.

—Безгак тутяпти сени, болам. Юр, юр, кетайлик. Сени олиб кетгани келдим.

Турсунбой жавоб ўрнига ингради.

Шу топда Жаннат холанинг кўзига дунё қоп–қоронғи бўлиб кетди. Ўз дардини унутди. Бошидаги рўмолини ечиб кўлмакдан ҳўллаб келиб, ўғлининг пешанасига босди. Боласи кўзини очмай ингради.

Жаннат хола ориқ бармоқлари билан ўғлининг юзларидан силаб, кўзларини бир нуқтага тикканича овоз чиқазмай йиғларди.

Орзулар шамолга учди. Ҳомилаликдан то шу кунгача қилган умидлари тамом бўлди. Боласининг йўлга кирган кундаги қувонч, тили чиқиб, биринчи марта ая, дегандаги олам салтанатига тенг шодликлар, дадаси опичлаб гузарга олиб чиқиб кетаётганда эшик олдида орқасидан қараб қолгандаги ҳеч нарсага тенг кўриб бўлмайдиган бахт, биринчи бор мактабга кузатганда оппоқ кўйлак, ғарч солиб тикилган этик кийиб чопқиллаб кетаётгандаги тонгдек, ҳеч қачон кўрмаган тонг... Ҳаммаси, ҳаммаси она кўз олдидан бир–бир ўтаверди.

Турсунбой алаҳсирарди.

—Янги тўним қани, этигим... Зеби, Зеби! Зеби! Эшикни ким тақиллатяпти, очма! Олма пишиб қопти–ку. Келяпти, келяпти! Велосипедимга тегмасин! Этигимни торт! Ошингни емайман! Зеби қани?!

Жаннат холанинг юрак–бағри эзилиб кетди. Нима **(152)** қилсин? Нима қилса, боласининг дардига эм бўлади? Чорасиз! Унинг дардини енгиллатишга ҳеч қандай имкон йўқ. Боласи қувғин. Ҳамма эшик берк. Очиқ ҳаво ҳам унга берк. Шу торгина тўқайдан бошқа макони йўқ унинг. Бу жой ҳам уни умрбод сақлаёлмайди. Она икки қўлини осмонга кўтариб фарёд чекди.

—Э, худо, менда шунча қасдинг бормиди!

Унинг ҳавога кўтарилган қўллари шалоплаб икки тиззасига тушди. У шу кўйи қанча ўтирганини билмайди. Атрофни қоронғилик босган, қамишлар шамолда совуқ гувуллайди. Ёнида ётган боласи ўқтин–ўқтин аянчли инграйди. Шу пайтда олисдан кимнингдир, «Жанннааааат», деб қичқиргани эшитилди. Она ҳушига келиб қулоқ тутди. Ўша овоз яна бир неча бор такрорланди.

Жаннат хола ўрнидан турди. Қоронғида боласининг башараси кўринмасди. Яна ўтириб тимирскиланиб пешанасини топди. Ҳамон иссиқ.

Она икки ўт орасида қолди. Кетса, боласидан кўнгли тинчимайди. Ким билади, ҳоли нима кечади? Кетмаса, ҳозир уни қидириб келиб қолишади. Унда нима бўлади?

У боласининг пешанасидан қўлини олмай тураверди. Уни чақираётган овоз

борган сари яқинлашаверди. Она шошиб чайладан чиқди.

Қамишлар орасидан бир неча жойда машъала кўринди. Ҳар тарафдан «Жаннат! Жаннат!» деган товушлар келарди.

Уни адашган, ё бўлмаса бирон фалокатга йўлиққан гумон қилиб ҳамма баравар оёққа турган эди.

Жаннат хола жон ҳолатда шудгор олинган тарафга югура бошлади. У қамиш орасидаи чиқиши биланоқ Иизомжон йўлиқди.

—Қаёқда юрибсиз, ая, тикчмисиз?

Жаннат хола унинг Низомжонлигини овозидан таниди. Нима дейишини билмай ғўлдиради.

Низомжон овозининг борича тўқайга қараб қичқирди.

—Келаверинглар! Жаннат аям бу ёқдалар!

У бир неча марта атрофга шундай деб қичқиргандан кейин машъалалар шу тарафга қараб кела бошлади. Биринчи бўлиб оқсоқланиб Икромжон келди. Бирпасда уни машъала кўтарганлар ўраб олишди.

—Қаёқда юрибсан?

Жаннат хола жавоб беролмади. Унинг кўзлари **(153)** бежо. Фақат қўлларини муттасил силкитиб тўқай тарафга қараб қичқирарди. Она ақлдан озган эди. Низомжон уни суяб чодир олдига олиб келгунча терга пишиб кетди. Жаннат хола ҳамон тўқайга қараб қичқирар, унинг қўлидан чиқиб ўша ёққа югурмоқчи бўларди. Чодир ичига киришганда, у бирдан жимиб қолди. Ҳолдан тойиб тўшакка ўзини ташлади–ю, қимирламай шифтга тикилиб ётаверди.

Одамлар бирин–кетин тарқаб кетишди. Икромжон Жаннат холанинг оғзига чой тутди. У бошини сарак–сарак қилиб ичмади. Дармонсиз қўллари билан кўрпани бошига тортиб кўзини юмди.

У шу ётганича эрталаб ҳам кўзини очмади.

У ягона фарзандидан умид узолмай, унинг бахтини кўролмай армон билан чодирда жои берган эди.

Эрта азонда Низомжон Тоғага хабар бергани Зирилламага от чоптириб кетди. Тушга қолмай Икромжоннинг ёр–биродарлари грузовойда тобут билан етиб келишди. Чўл уфқи қизариб турган кеч пайтида марҳуманинг жасади солинган тобутни елкага олишди. Низомжон унга ўғил бўлиб, ҳасса тутиб, тобут олдига тушди.

Унинг ўз боласи тўқайда, қамишлар орасидан маросимни кузатиб турарди. У ким вафот топганини билмасди. Дадасининг тобут олдида бел боғлаб йиғлаб кетаётганини кўрди–ю, кўзлари бежо бўлиб кетди. Ахир, у куни билан онасини кутаётган эди. Унга овқат олиб келмоқчи эди. Нима бўлди? Наҳотки, ўлган бўлса? Энди унинг ҳоли нима кечади? Энди унга ким овқат олиб келади?

Она унга фақат кийдириш, едириш учун она эди, холос. Она унинг фироқида, дардида адо бўлди. Боласи эса бу тўғрида ўйламасди.

Она, қазойим етиб оламдан ўтсам, болам ўз қўли билан қабрга қўяди, деб умид қиларди.

Боласи қабрга яқин келмай, бўрига ўхшаб тўқайдан хунук қараб турарди.

Она, болам орқамда қолади, чироғимни ёқади, деб ният қиларди.

Боласи бундай ўйларни бошига келтирмасди. У туғиб катта қилган онасининг жасадини бегоналар елкада табаррук қилиб кўтариб кетаётганларини кўра туриб ҳам бир қадам олдинга жилмасди.

Қуёш қип–қизил чўғ бўлиб ботаётган чўл оқшомида ҳижронзада, аламзада, фарзанд доғида куйиб адо бўлган онани тупроққа қўйишди **(154)**.

Ҳамманинг боши қуйи эгилган.

Икромжонни Тоға суяб турарди, Низомжон қабр ёнида чўккалаб бош эгиб ўтирганича ҳамма қўзғалганда ҳам бошини кўтармади.

Офтоб ўчди. Уфқда оловли булутлар колди. Низомжон бошини кўтарганда ялтираб турган парча булутлар куйган қоғоз чўғидек бирпасда ўчди. Чўл жимжит бўлиб қолди. У ҳасрат–надомат билан бйтта–битта босиб чодир томонга юра бошлади.

Кишлоқдан келганлар грузовойга чиқиб олишган, Тоға Низомжонни кутиб турган эди, ёнига чақирди,

—Иним, чайлада ётма! Кўрпа–тўшагингни кўтариб амакингнинг чодирига кел. Ёлғиз қолмасин,— деб тайинлади.

Низомжон унинг айтганини қилди. Чодирда фонарь ёқмай Икромжон тиззасини қучоқлаганича қимирламай ўтирарди. Низомжон нима дейишини билмай бордон устига ўрин сола бошлади. Икромжон унга қайрилиб қарамади ҳам. Низомжон қаттиқ чарчаганидан ёнбошлаши билан ухлаб қолди. У эрталаб тонг қоронғисида уйғонди. Икромжон ҳали ҳам ўшандай қимирламай ўтирарди. Низомжон нима деб овутишни билмасди. Нима дейди? Бола бўлиб бировни юпатмаган. У Икромжоннинг ёнига тиз чўкиб елкасига қўлини ташлади. Икромжон унга ўгрилиб қаради. Унинг оқ оралаб қолган соқолларида ёш томчилари титраб турарди.

Низомжон ўзини тутолмади. Ҳўнграб йиғлаб юборди.

Чодир тешигидан ёришиб кетган осмоннинг бир парчаси кўриниб турарди.

ТЎРТИНЧИ БЎЛИМ

I

Чортеракнинг оқ ўриклари пишди.

Икоят оқсоқол Марғилон билан Чортерак орасига танда қўйиб қолган. Қишлоқдагилар: «Оқ ўрик пишди, энди ит тинса тинади, қуш тинса тинади, аммо Иноят оқсоқол тинмайди», дейишарди **(155)**.

Дарҳақиқат, оқсоқолнинг қўли қўлига тегмасди. Колхозчиларнинг ҳовлиларидаги, чорбоғларидаги ўриклар пишиб ётибди. Уни бозорга обориб сотадиган эркаклар қани? Ҳаммаси урушда. Борлари ҳам даладан бўшамайди. Ғўза яганага кирган, пилла ҳам–мани шошириб қўйган. Хотинлар эрта азонда далага чиқиб кетишганича кун ботганда қайтишади. Кампирлар қурт билан овора.

Бутун қишлоқда битта бекорчи шу Иноят. оқсоқол. Колхозчиларнинг ўрикларини тупи билан сотиб олади. Қоқ саҳарда ўрик териб офтоб ёйилмай, эшакка ортганича Марғилон бозорига қараб кетади. Кечалари эшикни танбалаб пул санайди. Ғижимланган бир сўмликларни ҳўллаб, самоварнинг қорнига ёпиштириб дазмоллаб, обдан чиройли қилиб тахлаб олади. Иши битгандан кейин ҳам дарров чўзилиб ёта қолмайди. Сотиб олинган ўрикларни эгалари қоқиб емаётганмикан, деб маҳаллани маҳсичан айланиб девор наҳраларидан қараб юради (калиш кийиб юрса шалоплатиб билдириб қўйиши мумкин).

Бугун Оқсоқол бозордан кеч қайтдй. Ўзи ҳам ниҳоятда чарчаган эди. Шунча йўлга эшак орқасилан юриб икки марта бориб келиш осонми! Ўртасидан йиртилган қизил ўттиз сўмликни папирос қоғоз билан тишининг кирида елимлаб ёпиштираётган эди, бирдан эшик тақиллаб қолди. У шошиб дастурхон устидаги пулларга чопонини ёпди–да, эшикка борди.

Почтальон экан, хат берди–ю, индамай кетаверди. Иноят оқсоқол саводсиз эди. Хатнинг кимдан келганини билолмай чироққа солиб у ёқ–бу ёғига қаради. Кейин ёнига қўйиб, тағин пул санашга тушиб кетди. Бирдан юраги ҳовриқиб яна хатни қўлига олди.

—Молиядан эмасмикин? Бозорком паттачиси ёмон қараб юрган эди, бир бало қилиб налог чиқазган бўлмасин. Нима кўп, бу замонда ғаламис кўп.

Дилдор кетиб қолгандан бери Иноят оқсоқол кечаси сира уйни ташлаб чиқиб кетмасди. Самоварга–ку, ўрик пишгандан бери оёқ босмай қўйган. Нима қилсин? У пулларини қийиғига тугиб тўнининг ичидан белига сириб боғлади–да, кўчага чиқди. Симёғоч тагида бекинмачоқ ўйнаётган болалар олдига келиб қайси бирига ўқитсам экан, деб андак ўйланиб турди–да, биттасини танлаб четга чақирди.

—Менга қара. Ҳожакбарри ўғлисан–а, эртага бир **(156)** дўппи ўрик бераман, мана шу хатти ўқиб бер. Аввал қара–чи, кимдан келганакан?

Бола хатни олиб, электрга солиб, конверт устидаги ёзувни ўкиди.

—Дплдор опамларга келган–ку.

—Кимдан кепти? — деди шошиб Оқсоқол.

—Нзомжон акам ёзибдилар.

Оқсоқол боланинг қўлидан конвертни тортиб олди. Шипиллаганича орқасига қайтиб эшик олдига келди.

—Аҳмоқ! Энди эсинг кирибди. Мусофирлик, дайдилик жонингга тегибди–да. Мен бир иш қилсам билиб қиладнган одамман.

Оқсоқолнинг кўзига Дилдорларнинг оқ тунукали ичкари–ташқарили ҳовлиси, сигири, ичкари уйга тўшаб қўйилган қашқар гилами кўриниб кетди.

Оқсоқол соқолини тутамлаб ўйларди.

Хатни очмаслик керак. Буларнинг ишига аралашмаганим маъқул. Ҳуркитиб қўяман. Хатни индамай Дилдорга оборибераману ўзим ҳеч нарса билмаган бўлиб тураверaман. Бу гал ўзлари дон олишиб топишганлари дуруст. Мен фақат пуфлаб алангалатиб тураман.

Оқсоқол шундан хаёл билан шошиб ҳовлига кирди.

Супа олдидаги ўрикни бир тепган эди, дув этиб тўкилди. Айвондан тоғорача олиб мункайганича битта қўймай териб солди.

У эшикка кишан қулф уриб қудасиникига қараб кетди. Эшик очиқ эди. У тақиллатмай ўз уйидек кириб бораверди. Дилдор айвонда, беланчакда ухлаб қолган боласи ёнида китоб ўқиб ўтирарди. У Оқсоқолни кўриб ўрнидан турди.

Дилдор уйдан чиқиб кетгандан бери Оқсоқолни кўрмаганди. Чол ҳам неварасини кўргани ақалли бирон марта келмади. Кунига минг айланиб, минг ўргиладиган қизи бўлса Дилдорнинг кўзи ёриганини эшитиб ҳам бирон марта ҳолидан хабар олмади. Шунинг учун ҳам Дилдор қайнатасини совуққина қарши олди.

Чол айвон лабига ўтириб фотиҳа ўқиди. Хол–аҳвол сўради.

—Неварагинамни бир кўрай деб келдим. Болагинамдан қолган туёқни бир кўрай деб келдим. Айтган–ча, ўригинг пишган эди. (Оқсоқол ҳали ҳам унинг **(157)** кўнглини шунақа гаплар билан юмшатиш пайида эди.) Оғзинг тегсин деб олиб келган эдим.— Чол шундай деб белбоққа тугилган тоғорачани суриб қўйди.— Қудам кўринмайдилар?

Дилдор маъс жавоб берди.

—Ўтган куни касалхонага оборик қўйдик. Сал оғирлашиб қолдилар.

Оқсоқол аттанг, аттанг, деб бошини сарак–сарак қилди. У аттанг, деярди–ю, ичида бу гапнинг аксини ўйларди.

—Тирикчилигинг қалай, болам?

—Бинойидек ўтиб турибди.

—Бирон нимадан сиқилаётган бўлсанг тортинмай айтавер.

Оқсоқол шундай дея туриб белбоғига қўл узатди. Қўли букланган конвертга тегиб уни атайин беихтиёр олгандек қилиб кўзи яқинига олиб келди.

—Ия, эсим қурсин, шу топда почтачи манави хатни ташлаб кетганди. Кимдан экан, ўқиб бермайсанми?

Дилдор тилар–тиламас конвертни қўлига олди. Хатга қараб ранги оқарди. Унинг ҳаракатларини чол зимдан кузатиб турарди.

—Хат менга экан.

—Кимдан? — чол бу гапни бепарво айтишга уринди.

Дилдор хатни ёнига қўйди.

—Бир одамдан экан.

Оқсоқол ҳовлига, кекса тут шохлари энгашиб турган тунука томга суқланиб бирма–бир қараб чиқди. Кўнглидан, жиндек ремонт қилса эллик мингга кетади, деган ўй ўтказди.

—Ҳай, майли, болам, бўлмасам мен кетай. Сиқилиб қолсанг, айтарсан.

Оқсоқол тоғорани устунга тираб қўйилган патнисга ўзи бўшатиб ўрнидан турди. Дилдор уни кузатиб эшик олдига ҳам чиқмади. Қандай ўтирган бўлса шундай ўтираверди.

Оқсоқол боя, неварагинамни, болагинамдан қолган туёқни кўргани келдим, деган эди. У беланчакда ётган неварасига қарамади ҳам. Бува бўлиб у неварасининг юзини ҳам кўрмаган.

Дилдор бу оилада салкам бир йил яшаб чолнинг кимлигини билиб олган эди.

Уларнинг ичида биттагина одамшавандаси Низомжон эди. У отасининг **(158)**, опасининг юзсизлигига чидолмай кетиб қолган. Фақат шулар учунми? Дилдор ўзига бундай савол беролмасди. Агар шундай деб сўрагудек бўлса, Низомжоннинг кетиб қолишига энг асосий сабабчи ўзи эканини биларди. Ана шунинг учун ҳам бу тўғрида ўйламасликка ҳаракат қиларди.

Оқсоқол кўчага чиққандан кейин сал нари бориб яна орқасига қарарди. Ойдинда тунукаси ялтираб турган иморатга анча қараб турди. Кейин уйига эмас, қизиникига қараб кетди. У Яккатутга етмасданоқ қизига йўлиқди.

—Каёқда юрибсиз, дада? Икки марта неварангизни юборднм, йўқлар, эшик берк, деб қайтиб келди. Хавотир олиб келаётган эдим.

—Келинингнинг олдига бордим. Гап кўп, қизим. Ҳали айтиб бераман.

Ота–бола индамай кетаверишди. Сал юргандан кейин чол тилга кирди:

—Рисол, эртага Дилдорникига бориб жиянингни кўриб кел.

Рисолатнинг юраги шув этиб кетди. Дилдор биронта нағма чиқазаётган бўлса керак, деб ўйлади. Унинг шундай ўйлашга асоси ҳам бор эди.

Дилдор ўзини Низомжонга мўлжаллаётганини билиб қолгандан кейин йиғлаб бошига одам тўплаган эди. У ана ўшандагина Низомжоннинг йўлда унга айтган: «Бойқуш! Хонадонимизга кулфат олиб кел–динг, шумқалам», деган гапларининг маъносига етган эди.

Дилдор уларнинг ниятларини ҳам билиб қолганди. Уларга Дилдордан ҳам унинг мулки керак, шу мулк деб уларнинг жони ҳалак.

Дилдор отасиникидан олиб келган жамики молларини уларга ташлаб эгнидаги кийим билан чиқиб кетган эди. Оқсоқол унинг уйидаги нарсаларни сандиққа жойлаб эшикка қулф урган.

Шу топда Рисолатнинг хаёлидан унинг ўша моллари ўтган эди. Дилдор молларини даъво қилдимикан? Дадам, уйга бориб кўнглини ол демоқчими? Иккови олдинма–кетин ҳовлига киришди. Болалар ҳали ҳам ухламай бир–бирини туртиб ётишарди. Оқсоқолни кўриб кўрпага бурканиб олишди. Каттаси кўрпадан бош чиқариб бувасига мақтанганнамо қарарди.

—Дадамдан хат келди. Иккита орден оптилар.

—Шунақами,— деди чол.— Жуда бинойи иш **(159)** бўпти, ордири борларга пойиз текин эмиш. Келса Сибирга олма обориб сотамиз. Қани, қизим, овқатингни олиб кел.

Рисолат ликопда шавла олиб келиб олдига қўйди. Оқсоқол қўли билан шавла еяркан, қизига танбеҳ бера бошлади.

—Бунақада тилладан тоғинг бўлса ҳам бир ҳафтада тамом қиласан. Шавлага ҳам шунча гўшт соласанми. Ёғини қара, жонвор юзига чиқиб кетибди. Ёғ деганни тупукдеккинасини қозонга ялатворса бўлади. Хўжа маҳалладаги кабобчи болага тайинлаб қўйганман, суяк беради. Қайнатсанг, ана ёғу мана ёғ. Болам, режалик бўлиш керак, режалик. Замон шунақа.

Оқсоқол бармоқларининг орасигача тилини тиқиб ялаб маҳсисига қўлини суртди.

—Хўш, энди, манави гапди эшит. Саёқ укангдан хат келди.

—Қани? — шошиб сўради Рисолат.

—Хат менга эмас, Дилдорга.

—Вой адо бўлсин,— деди чўзиб Рисолат.— Қирғин кегуф кеннойиси жигаридан ҳам азиз бўпти–да.

—Шошма, шошма, гап тагида гап бор. Хатни болаларга ўқитмоқчи бўлган эдим. Конвертда, Дилдорга тегсин, дейилган экан. Очмадим. Укангнинг энди ақли кирган. Дилдорга суйкаланмоқчи. Бизга бир нима дейишга юзи чидамаган. Майли, ўзлари топишгани дуруст. Хатни ҳозир Дилдорга обориб бердим. У писмиғинг илгари ҳам хат олиб турганга ўхшайди, қўлимдан олиб бир қаради–ю, ёнига қўйиб қўйди. Ҳозир ўқиётган бўлса керак. Атайин сенга маслаҳатга келдим. Киши билмас биз ҳам гижгижлаб туришимиз керак. Бу тарафи силлиқ кўчса, укангнинг олдига бориб келасан.

—Ўзи қаёқда экан?

—Унисини билмадим. Ўша хатга битгандир ахир, қаердалигини.

Оқсоқол ёнини кавлаб тўртта ўн сўмликни олиб қизига узатди.

—Чақалоққа у–бу ол. Миёкча қил. Йўқлаб бориб кўнглини билиб келасан. Ана ундан кейин уканг қаёқда бўлса ўшаққа бориб ишни пишитасан. Ўзим борардиму ўн етти туп ўрик олиб қўйганман. Вақти–да териб сотиб олмасам, пишиб қоқи бўлиб қолади.

—Мен ҳам қурт тутганман–ку, дада **(160)**.

Чол жеркиб берди.

—Ҳа, колхоз сендан миннатдор бўлармиди? Тилингни сал ширинроқ қил. Бўлар–бўлмасга ловиллайверма. Қуда буванг ҳам касалхонада эмиш. Пишиб, ҳилвираб, ана кетаман, мана кетаман, деб турибди. Ҳовлисини нақ эллик мингдан кўпга сотса бўлади. Тайинлаб айт, муҳтож бўлса рўзғордан нарса чиқариб сотмасин. Нима керак бўлса ўзим хабар олиб тураман.

Рисолат дадасига маъноли қараб қолди. У шу қарашидаёқ дадасининг ичидаги бор гапни билиб олган эди.

Оқсоқол, ўликни ўзим кўмаман, демоқчи. У қудасининг ўлишига қаттиқ ишонган. У кўпдан бери шуни кутарди.

Оқсоқол соқолини селкиллатиб пичирларди:

—Ўлик кўмишнинг ўзи бўлмайди. Ўлган ўлиб кетаверади, қолганга қийин. Ўлик гўрга кирмасдан харажат бошланади. Бунақада режа билан иш тутмаса, бор буд–шуддан ажралиб қолиш ҳеч гапмас.— Оқ–соқол қизига қаради.— Каттанг эртага мен билан бозорга боради. Битта ўзим шошиб қоляпман.

—Вой, дада, ўқиши бор–ку.

—Бир кун кейин мулла бўлади. Зеҳни ўткир бола. Бир–икки кун бормаса ҳам бўлаверади.

Оқсоқол дастурхонга фотиҳа ўқиб ўрнидан турди. Чиқиб кетаётганда олдидаги тутга қараб тўхтади.

—Кесгани келишса қувлаб сол. Қурт тутишни билдими, тут экишни ҳам билсин. Чақасини бермаса кестирма.

Чол кетди. Қоронғида анча вақтгача унинг ё ҳақ, ё ҳу, дегани эшитилиб турди.

II

Дилдор Иноят оқсоқол чиқиб кетиши билан дарров хатни қўлига олди. Очиб ўқишга юраги дов бермай бир муддат конвертга тикилганча туриб қолди. Дилдор ўрнидан уриб боланинг устини ёпди–да, конвертни очди. Қора қалам билан ёзилган хатни ўқиш анча қийин эди, шунинг учун ҳам ўрнидан туриб чироққа яқин келди.

«*Салом, Дилдор!*

*Сенга шу хатни ёзиб тўғри қиляпманми, бил–***(161)***майман. Ёэмасам, тинч яшолмайдиганга ўхшайман. Чортеракдан чиқиб кетаётганимда сенга айтган аччиқ гапларим учун қачонлардир узр айтишим керак эди. Ўша гап дилимда тош бўлиб ётмасин учун вақтлироқ айтиб тинчиб олмоқчиман. Билмадим, мен сенинг олдингда гуноҳкорманми, ё сен менинг олдимда гуноҳкорсанми? Назаримда, икковимиз ҳам каттакон англашилмовчиликнинг қурбони бўлганга ўхшаймиз.*

Эсингдами? Қанчадан–қанча орзуларимиз бор эди. Анҳор бўйлаб ярим тунгача гаплашмай ўз хаёлларимиз билан бўлиб, сувнинг шалоплашига қулоқ солиб кетаверардик. Ўшанда менинг бахтим оламга сиғмайдиган бўлиб туюларди. Қўлимни узатсам, ойни ушлаб олгудек эдим...»

Дилдор хатдан кўзини олиб қоронғиликка тикилганча туриб қолди. У шу қора кеча қаъридан ўша ёшлигини қидираётганга ўхшарди. Теракнинг оқ астарли барглари милт–милт қилиб бирлашиб кетди–да, каттакон анҳорга айланди. Эриган қўрғошин бетидек совуқ милтираётган сув юзида қип–қизил олмалар оқиб келяпти. Низомжон бир қўли билан тол новдасига осилиб, бир қўлини олмага узатяпти. Қирғоққа урилиб қайтган сув тўлқин ясаб олмани нари суриб кетди. Низомжон бир қўлига осилганча қолди...

Веланчакдаги бола йиғлаб унинг хаёлини бўлди. Бола тепасига келгунча яна жимиди. Дилдор хатга тикилди. «*... Ўшанда бошимга шунча савдолар тушишини сира хаёлимга келтирмаган эканман. Икковимиз ҳам бола эдик. Анҳор бўйида, мажнунтол орасида чўмилмоқчи бўлиб ечиниб*

турганингни, мендан қочиб ўзингни қўрқув билан сувга ташлаганингни кўрганимда болалигим тугаган эди. Ўшанда сен тўзгиб кетган сочларинг билан кўкрагингни бекитиб турган эдинг. Бир журналда машҳур итальян рассоми ишлаган фариштанинг суратини кўрганимда, дарров сен эсимга келдинг. Ўша суратда фаришта худди сенга ўхшаб сочлари билан кўксини тўсиб турибди. Ўшанда сени фариштага ўхшатганман. Қандоқ эдинг, қандоқ эдинг. Баланд тепага чиқиб темир йўлда кетаётган поездга қараб қочганимиз эсингдадир. Ўшанда олис юртларга боришни хаёл қилгандик. Поезд орқасидаги қизил чироқ бизни ўзи билан узоқларга олиб кетгандек эди. Тушимда ҳам, ўнгимда ҳам сен эдинг. Адирларга чирмашиб чиқардик. Сойлардан тап тортмай кечиб ўтардик **(162)**.

Жала қуйган кунни сира унутолмайман. Ўшанда адирнинг нариги тарафида офтоб чарақлаб турган эди, биз тарафга жала қуярди. Осмонда эса Марғилон беқасамидек камалак товланарди. Иккаламиз ҳам яланг оёқ югурганмиз. Камалак ишкомининг тагидан ўтамиз деб югурганмиз. Қанча югурсак ҳам етолмаганмиз. Акам келди–ю, бир–биримизга бегона бўлиб қолдик. Дунё кўзимга қоронғи бўлиб кетди. Икки марта ўзимни ўлдирмоқчи ҳам бўлдим. Қўрқоқ эканман. Ўлдиролмадим. Ким билади, балки бу қўрқоқлик эмасдир. Қачонлардир сендан қасд олиш учун яшашим керак бўлгандир.

Сен уйимизга келин бўлиб тушдинг. Бу уйда мен ортиқ...»

Узоқда гупиллаб турган движокнинг овози пасая бошлади. Шифтга осиғлиқ лампочка лип–лип қилиб секин ўчди.

Гугурт йўқ эди. Чортерак халқи бошқалар қатори қиёқ чўп ишлатарди. Дилдор нима қилишини билмай қўлида хат билан тик турганича қимирламасди. Низомжоннинг хати уни болалик кўчаларига етаклаб, йўлнинг ўртасига ташлаб кетиб қолгандек эди. У шу бир неча минут ичида болалигини, кўнглига муҳаббат ўти тушган энг ширин дамларни кўрган эди.

Қани энди ўша кунлар қайтиб келса. Ўша кунларни қайтаришнинг иложи бўлса эди. Дилдор ўз ҳаётини бутунлай бошқача қурарди. Ҳозиргидек забунликда афтодаҳол ўтирмасди. Афсуски, яшаш ҳуқуқи одам боласига бир марта берилган. Ҳеч қачон ҳаёт ортга қайтмаган. Ҳаммавақт олдинга қараб кетаверган. Янглишган янглишиб қолаверади, йўлни тўғри олган ҳаёт жомини охиригача сипқориб яшадим, армонсиз яшадим, деб кетади. Ҳаётнинг ялтироқ, жилвали, алдамчи ўйинлари кўп. Бу алдамчи жилвалар саробдек алдаб бағрига чақиради–ю, кимсасиз чўл ўртасида бир қултум сув зор қилиб ташлаб кетади. Танни тилка–пора қилиб, қўлларни тилиб баланд чўққига чиққанларгина ўтлоқларни, олис уфқларни кўради. Мана, буни яшаш деб айтадилар.

Ҳаётда инсон учун иложсиз нарса ҳам йўқ. У умрини бой бермаган бўлса, кетаётган йўли жарга олиб бораётганини билиб қолса ва ундан қайтиш хоҳиши бўлса, тўғри йўлни топиб олиши муқаррар. Дилдорнинг олдида ҳали жуда катта ҳаёт бор. У **(163)** яшаши керак. Яшаганда ҳам ўтмишини тандан бир парчасини кесиб ташлагандек унутиб яшаши керак. Йўл шу, Бундан бошқа йўл йўқ.

Дилдорнинг кўксида худди ана шундай ҳис, ана шундай қарор ҳоким эди.

Кўчадан қизларнинг қий–чуви эшитилди!. Эшик тирқишидан йўлакка ипдек ингичка нур тушди.

Дилдор югуриб бориб эшикни очди. Фонарь кўтарган тўрт қиз ичкари киришди.

Дилдорнинг уйи кўп бўлганидан дадаси ҳаммасини йиғиштириб қурт боқишга рухсат берган эди. Электр ўчганидан қизлар қуртга барг солишга Дилдор қийналмасин, деб фонарь олиб келишган эди.

—Самоварга ўт ташланг, Дилдор опа. Бугун шатта ётиб қоламиз.

Қизлар чувир–чувир қилиб қурт тутилган уйга кириб кетишди. Дилдор лампани олиб чиқиб фонардан ўт олдириб ёқди–да, айвон токчасига қўйди. Кейин қизларнинг кетидан кирди. У ҳали ҳам хатнинг таъсиридан чиқмагани билиниб турарди. Кўзлари қизарган, овози ҳам титрарди.

Қизлар барг солиб бўлиб айвонга чиқишди.

—Қўрқмаиг, опа ётиб қолмаймиз.

—Ётиб қолсанглар жонкошки эди–я. Гаплашиб ётардик. Бир ўзимман.

Дилдорнинг дадаси касалхонага кетганидан қизлар бехабар эди. Уни ёлғиз ташлаб кетгилари келмади. Оёғига этик кийган Асрора тўрга чиқиб ўтириб олди.

—Адол, этикни торт!

—Ҳа, эриммисан?

—Сени эр олса жон дердинг–а. Бурнингни қара!

—Бурнимга нима қипти?

—Ойнакка қараганмисан ўзинг. Бу бурун эмас. Халча холам ковуш ечиб қўйганга ўхшайди. Этикни торт!

Адол ҳам бўш келмади:

—Сен ўлгурни эр олмайди. Эр сенга хотин бўлиб тегади. Приказ беришини қаранглар–а! Овозинг ўлгур ҳам мўридан чиққандек гумбурлайди. Отинг ўлгур ҳам эркакча Асрор. Башаранг ҳабашга ўхшаган қоп–қора, юришинг айиққа ўхшайди. Битта мўйлов кам. Мўйлов қўйсанг, сен билан кечқўрун юрган қиз гап–сўз бўлади.

Қизлар қотиб–қотиб кулишди **(164)**.

—Ҳа, бўш келма, Адол. У биттани гапирса сен ўнтани қўндирасан–а.

—Ке, бўлди, этикни торт. Мен шатта қоламан. Бизникига кириб аямга айтиб қўясизлар. Дилдор опанинг олдида қолди, деб кўярсизлар. Бўптими?!

Адол рози бўлди. Унинг этигини тортиб қўйди–да:

—Бўлдими, дадаси, ўрнингизни солиб берайми?— деди.

Яна қотиб–қотиб кулишди.

Дилдор ҳам уларга қўшилиб куларди. Унинг юзидаги бояги сўлғинликдан нишон қолмаганди.

Дилдор, Асрора қизларни фонарь кўтариб кўчага кузатиб қўйишди.

Асрора чарчаган экан, ёстиққа бош қўйди–ю, ухлаб қолди. Дилдор тахмондан кўрпа олиб устига ёпиб қўйди. Ўзи оёқ томонда унинг пиш–пиш ухлашига қараб ўтирарди.

Асроранинг юзлари шамолда қорайиб кетибди. Овози ҳам боя Адолат айтганича эркакларникига ўхшайди. Юриши ҳам шунақа.

Урушдан аввал қанақайди? Нозиккина эди, шекилли. Далада энг оғир ишни шу қилади. Зовур қазийди, кетмон чопади. Қирга чиқиб кетиб офтобда куйиб, шамолда дилдираб ўроқ ўради. Аяси қариб қолган, рўзғор ишига ҳам шу қарайди. Укаларининг кир–чири ҳам унинг бўйнида. Сигир соғади, нон ёпади, томорқага қарайди.

Шунча иш, шунча ташвиш билан юрагида севги ёнади. Каримжон хаёли билан яшайди. Қўшиқ айтади, ўйинга тушади. Қизиқчилик қилиб ҳаммани кулдиради. Ўзи хунуккина. Ҳеч ким уни хунук демайди. Юраги чиройли, қилиғи чиройли. У кирган уй яшнаб кетади.

Мана, у ухлаяпти. Бирам чиройли ухлаяпти. Уйқуси ҳам чиройли унинг!

Дилдор унга қараб туриб ҳаваси келди. Каримжоннинг соғ–омон келишини астойдил тилади. Уларнинг қовушган бахтли кунларини кўргиси келди.

Бирдан хат эсига келди–да, чўнтагидан олиб фонарь шишасига энгашди.

«*...Бу уйда мен ортиқ яшаёлмаслигимни билдим. Сени кунда кўриб ўлгандаи, бир умр бош олиб кетишни афзал билдим. Кетдим. Кетиб ҳам сендан қутулмадим. Акам ўлди. Энди сен елкамда жуда ҳам оғир юкка айланиб қолдинг. Дадам, опам сени менга (165) олиб бермоқчи бўлишди. Бу беномусликка чидаёлмадим. Келин аясига уйланди, деган номусни кўтариб юришдан кўра ўлган афзал. Бу бир мени, бир сени эмас, фронтда жон олиб, жон берган бир қаҳрамон хотирасини ҳақоратлаш бўларди.*

Фақат бир нарса ҳалигача мени қийнайди. Шу гапдан сен хабардормидинг? Мен сен биласан деб йўлимни тўсганингда энг қабиҳ гаплар билан ҳақорат қилдим. Шундай демаслигим керак эди. Бу гапдан хабаринг бўлганда ҳам шу гапни айтмаслигим керак эди. Ўшанда эгнингда қора кўйлак эди. Ха, мотам кўйлаги эди. Ўз ўтингга ўзинг ёниб турган пайтинг эди. Ўша гапим учун ҳалигача ўзимни кечиролмайман. Шу хатни ёзишга мажбур қилган ҳам ўша нарса бўлди. Мана айтдим. Тинчидим. Биз бир–биримизга мутлақо бегона кишилар бўлиб қолганмиз. Бизни

боғлаб турган ягона нарса — акамдан хотира, мабодо омон–эсон дунёга келган бўлса — боланг, холос. Сендан биттагина илтимос. Асрорадан Каримнинг адресини олиб менга юбор. Унинг адреси уйда қолган. Уйга хат ёзмоқчи ҳам, бормоқчи ҳам эмасман. Отам оқ қилган.

Ўзинг нима қилиб юрибсан дерсан. Буни — сенга қизиғи бўлмаса ҳам айтаман. Чўлда ишлаб юрибман. Яхши одамлар орасиданман. Иш билан овуняпман. Сен, дадам, опам етказган озорларни унутиш учун бирдан–бир овунчоқ иш бўляпти. Ўртоқларим фронтда. Битта мен бу тарафларда дайдиб юрибман. Чўлда йигирма сотих жойга ўзим учун шоли экдим. Ҳосилни олишим билан уни қоплаб мудофаа фондига юбораман. Хеч бўлмаса шу менинг душманга отган ўқим бўлсин.

Хайр. Энди сира хат ёзмайман. Шу билан орамизда нима бўлса бари тамом бўлди. Низом».

Дилдор хатни ўқиб бўлиб ҳам ундан кўзини узолмай туриб қолди. Хатнинг четида устидан ўчирилган икки қатор ёзув бор эди. Дилдор яна чироққа яқин келиб уни ўқишга уриниб кўрди. Ўқиди.

«*Бирга тушган суратимизни йиртиб ташла!*»

Дилдорнинг кўзларидан шашқатор ёш оқиб кетди. Унинг бир неча томчиси хатга тушди. Хат бинафша қалам билан ёзилган экан, кўз ёш томган жойида доғ пайдо бўлди.

Асрора ҳеч нарсадан хабарсиз пиш–пиш ухлаяпти **(166)**.

Дилдор бу эркакшода, дали–ғули қизга қараб туриб астойдил ҳаваси келди. Кандай бахтли қиз у? Унинг юрагида қанчадан–қанча орзулар бор. У шу орзуларига албатта етади.

III

Тушга яқин қўлида тугун, оғзи тўла кулки билан Рисолат келди. У бир гапириб ўн кулар, гап орасида Дилдордан гина ҳам қилиб қўярди. У гина қилаётганда астойдил лаблари бурилиб кетарди.

—Вой, опагинаси қоқиндиқ. Омон–эсон қутулиб олибсиз ҳамки, бир оғиз хабар бермапсиз. Ўзим ёнгинангизда турардим. Мендан бошқа кимингиз бор, ўргилай. Хар қанча қилсам арзийди, укагинам ҳурмати доялик қилсам ҳам арзирди. Кейинги пайтларда шунақаям тушларимга кирасиз, тушларимга кирасиз. Шу бугун кечаси эшитдим.

Рисолат жаврай–жаврай тугунни Дилдорнинг қўлига берди. Дилдор тортиниброқ олди–да, четга қўя қолди.

—Вой, очинг, кечаси билан ўтириб тикиб чиқдим. Жиянгинамга, укагинамдан қолган ёдгоргинамга тикиб келдим.

Рисолатнинг ўзи ўрнидан туриб тугунни олди–да, ечиб ичидан чақалоқбоп сал уринган атлас кўйлак олиб Дилдорнинг қўлига берди. Дилдор кўйлакка қараб унинг янги эмаслигини, бир–икки кийилганини дарров пайқади.

—Манави дўппича, манави ошхўрак, манави чойшаб... Хаммасини кечаси билан тикиб чиқдим.

Дилдор қайин эгачисининг доғулилигини биларди. У билан олишиб барака топиб бўлмасди. У гапда ўнта эркакни қочирарди. Шунинг учун ҳам индамай қўя–қолди.

—Энди эшитдингизми? — деди у секин, аммо киноляли оҳангда.

—Ха, ўргилай, кечаси дадам айтдилар. Эшитдиму юрагим. ёрилай деди.

Дилдор, ҳа қув, туғруқхона деразаси ёнида турганингда кўрган эдинг–ку. Ўшанда ўзингни кўрмаганга солиб атайин юзингни тескари ўгиргандинг, деб ижирғаниб қўйди.

Тўғри Рисолат туғруқхона олдига бориб қатиқ, бодринг сотарди. Ўшанда Дилдорни кўриб юзини тес–**(167)**кари ўгирганди. Ҳозир у ҳеч нарса бўлмагандек очилиб–сочилиб унга ўзини яқин кўрсатмоқчи. Уйдан чиқиб кетаётганида у Дилдорга кималар демаганди. Ўша гаплари учун ҳам бетига тупурса камлик қиларди. Ўшанда Рисолат унга:

—Укамга ўйнашиб қўйиб теккансан,— деганди.

Дилдор ўша гапни эслаб титраб кетди. Аммо кечадан бери ота–боланинг бу уйга серқатнов бўлиб қолганларини билолмай ҳайрон эди. Рисолат уни ўйлашига гал

бермай беланчакда юзига тўр ёпиб қўйилган болани қўлига олди.

—Ўзим айланай, жиянгинамдан ўргилай. Вой, Дилдорхон, бунингиз ўғил бола–ку. Нега айтмадингиз? Мен қизалоқ деб юрибман.

Дилдор кулиб юборди. Рисолат боланинг ў юзидан, бу юзидан чўлпиллатиб ўпиб яна беланчакка қўйди.

—Да, айтганча, кеча дадам Низомдан Дилдорга хат келди, деб айтиб қолдилар, тинч эканми?

—Тинч экан,— деди Дилдор хушламай.

—Илгарилари ҳам хат олиб турармидингиз?

Дилдор жавоб бермади. Унинг бу ҳолатидан Рисолат ораларида бир гап бор экан, айтгани хижолат бўляпти, деб ўйлади. Секин уни гапга солиб кўрмоқчи бўлди.

—Ўзи яхши бола–ю сал ўжарроқ–да. Яхши хотиннинг қўлига тушса бинойидек бўлиб кетади. Мўмин–қобил бола қайси қизга ёқмайди, дейсиз. Битта–яримтаси ўлгур ўшақларда илиб кетмаса эди. Ҳозир нима кўп, қари қиз кўп. Ҳозир қизлар янги участкаси билан, бисот–бағали билан, қўша–қўша тилла асбоби билан чолларга тегиб оляпти. Низомни албатта биттаси илиб кетади. Шу бола бегонага кетмаса дегандим.

Рисолат гапини бўлиб ер остидан Дилдорга қаради. Дилдорнинг пешаналари тириши б, гаплари малол келаётгани шундоққина билиниб турарди.

—Гапирсангиз–чи, нима депти хатда,— деди охири Рисолат.

Дилдор Низомжондан келган хатни унга кўрсатгиси келмасди. Шунинг учун ҳам тинчлигини ёзипти, деб қўяқолди.

—Хеч бўлмаса адресини ёзиб беринг, ўргилай. Дилдор уйга кириб бошқа қоғозга адрес ёзиб олиб чиқди–да, қўлига бериб, ўтирмай тик тураверди. У шу ҳаракати билан, энди кетаверсанг ҳам бўлади **(168)**, демоқчи эди. Буни Рисолат тушунди. У ҳам ўрнидан турди.

—Бўлмаса кета қолай. Хотиржам бўлинг, тез–тез келиб ҳолингиздан хабар олиб тураман. Янги бўшанган нарсасиз. Оғир иш қилманг. Кир–чирларингизга ўзим қараб тураман.

Рисолат эрга тегиб уч болали бўлганда ҳам кирларини бир бўхча қилиб онасиникига келтириб ташларди. Ўзи қўлини совуқ сувга урмай пардоздан бўшамасди. Уйига хотинларни йиғиб патефон қўйгани қўйган эди. Уйи ҳаммавақт ивирсиб ётарди. Эри даладан қайтганда ҳам қозонга ўт қаламасди. Бўш–баёвгина эри ўзи ўтин ёриб овқатга уннаб кетарди.

Шу хотин келиб Дилдорнинг кирини ювиб берадими?

Рисолат чиқиб кетаётганда Дилдор орқасидан бориб тугунчасини қўлига берди.

—Вой, ҳа?

—Ўзим янгисини тикиб бераман, опа. Тугилиши билан бировнинг эскисини киймасин.

—Эскимас, қизимга кийдириб пасонини кўрдим, холос.

У ҳар қанча қилса ҳам Дилдор тугунчани олмади. Рисолат ҳам унга қаршилик кўрсатмади. Битта кўйлак палон пул. Муҳтож эмасдирки олмади. Эски бозорга обориб сотса бўлади. Ҳозир нима кўп, эски матога харидор кўп.

Дилдор унинг орқасидан эшикни қарсиллатиб ёпди–да, алам билан йиғлади.

—Булар мени мунча хор қилишади? Менда нима қасдлари бор?

Дилдор ҳалигача уларнинг ниятларини билолмасди.

Аксига олгандек бугун ҳаво ҳам булут. Одамнинг кўнглини хира қиладиган даражада тунд. Дилдор уйда ўтириб зерикиб хуноб бўлиб кетганидан, далага чиқиб Асроралар олдига бормоқчи бўлди. Эрталаб Адолат аравада олиб келган баргларни қуртларга солди–да, боласини йўргаклаб далага қараб кетди.

Ҳаммаёқ кўм–кўк.

Дилдор ой–куни яқин қолган кунларда ўзи билан ўзи бўлиб атрофига тузуккина қарамаган эди. У гўё яшилликларни биринчи марта кўраётгандек кўнгли яшнаб кетди. Бу қадрдон, ҳар бир дарахти, ҳар бир сўқмоғи ёшликдан, шўхлик йилларидан

ҳикоя **(169)** айтувчи дала баҳор либосида яшнаб турарди. Дилдор келин бўлиб Иноят оқсоқолнинг уйига тушган кунидан бошлаб бу далаларга бегона бўлиб қолган эди. Энди яна шу кенгликлар қучоғи уни ўзига чорлаётганга ўхшарди.

Қалдирғочлар унга тегай–тегай деб ёнидан учиб ўтишяпти. Ҳаво булут бўлса, осмондаги учар ҳашаротлар пастлаб учишади. Бу ёмғирдан дарак. Шунинг учун ҳам қалдирғоч паст учиб ҳашарот тутади. Дилдор шунча йил далада яшаб буни билмасди...

Дилдор атрофга маст одамдек назар ташлаб бораркан, олдидан қоп–қора ҳабашдек бир йигит чиқиб қолди. Унинг оёғидаги қизил этиги, жужун кителидан колхоз секретарига ўхшайди. Ҳа, худди ўзи. Унга нима жин урди? Башарасига нега қорамой суртиб олибди.

Секретарь йигит юзини тескари ўгириб Дилдор олдидан югуриб ўтиб кетди. Тут орқасидан қизларнинг хандон ташлаб кулишгани эшитилди. Дилдор ўша тарафга қараб кетди.

Ариқ бўйида Асрора икки қўлини белига қўйиб эркаклардек чираниб турарди. Адолат ерга ўтириб олиб пиқ–пиқ йиғлаяпти. Дилдор нима гап бўлганини билолмай бир унисига, бир бунисига қаради.

—Поччангни кўрдингми? — деди Асрора.

—Қанақа почча? — деди ҳайрон бўлиб Дилдор.

—Аъзамхўжа поччангни кўрмадингми?

—Нега у менинг поччам бўларкан?

Асрора ўдағайлаб Адолатнинг олдига келди.

—Тур, бўлди! Ҳадеб пиқиллаб энсамни қотираверма. Бор, кетмонингни чоп!

Адолат онасига зарда қилаётгандек ўрнидан турмай бир елкасини қаттиқ силкиб қўйди.

Асрора бирдан меҳри товланиб кетиб Дилдорнинг қўлидан болани олди–да, у юзидан, бу юзидан чўпиллатиб ўпиб олди.

—Вое, менам битта шунақа туғиб олсам.

Боядан бери пиқиллаб йиғлаб ўтирган Адолат бирдан ҳиринглаб кулиб юборди.

—Э, ўл–э, биров эшитса нима дейди? Эрга тегмаган нарса нега туғасан?

—Худо бераман деса, эрга тегмасанг ҳам туғаверасан. Бешкападаги Ойшахон туғиб олибди–ку.

Қизлар қотиб–қотиб кулишди, Орадан ўтган бояги кўнгилсизлик ҳам бирпасда унутилди. Ҳаммаси чу–**(170)**виллашиб шийпонга чиқишди, Асрора қўлида бола билан тўрга чиқиб чордана қуриб ўтириб олди. Эркакларникига ўхшаш йўғон товуш билан ошпаз қизга қичқирди:

—Паловхон тўрани опке!

Бугун паловхон тўра — жўхори гўжа эди. Овқат устида бояги воқеани Асрора гапириб берди.

—Ҳалиги ҳеббем ўлгур Адолга айланишиб қопти. У ёққа ўтса ҳам йўлини пойлайди, бу ёққа ўтса ҳам йўлини пойлайди. Адол ўлгурда ҳам айб бор.

Адолат жаҳл билан гўжани иссиқ ютиб юборди.

—Сенга ўзим айтдим–ку. Қўймаётибди, бир бало қилиб додини бериб қўй, деб айтдим–ку!

—Ха, айтгансан. Тилингни қисиб тур. Гапнинг белига тепма. Адолга айтдим. Чакалакка ваъдалаш, дедим. Айтган вақтда кепти. У ёқдан Адолни юбориб, ўзимиз бу ёқдан пойлаб бордик. Хотинининг тилла соатини олиб келган экан, Адолнинг билагига тақаётганда шартта ушлаволдик. Аввал роса дўппосладик. Кейин башарасига тракторнинг ёғини суртдик. Соати мана! Ярашиптими?

Дилдор бу яқин орада бунақа кулмаган эди. Қотиб–қотиб кулди. Астойдил кулди.

—Асрора, қўй, хотини билиб қолмасин. Турмуши бузилади–я!

—Йўқ, хотинига айтмаймиз.— У қизларга буйруқ оҳангида деди: — Сенлар ҳам оғизларингдан гуллаб қўймаларинг.

Овқатдан кейин патефон қўйиб ўйинга тушишди. Асрора белига қийиқ боғлаб,

эркакча ўйнади. Адолат бошига рўмолча ташлаб унинг ёнида ноз билан йўрғаларди.

—Тамарахон бўпкет–э!

Шу пайт сертупроқ йўлдан эшак миниб Иноят оқсоқол ўтиб қолди. У қизларнинг бу «беҳаё» ўйинидан энсаси қотиб соқолларини тутамлади. Асрора атайин эрмак қилиб унга қараб қошини қоқиб, елкасини учирди. Оқсоқол «астағфирулло», деганича юзини тескари ўгирди.

Қизлар яна қийқириб кулишди. Адолат, қўй, кекса одамни эрмак қилма, деган эди, Асрора бобиллаб берди.

—Э, одам бўлмай ўлсин, Жиноят оқсоқол, Кунига бир марта жиноят қилмаса кечаси уйқуси келмайди, бу ўлгурнинг. Шу ҳам одам бўлдими–ю **(171)**...

Тушлик тугаб, қизлар кетмонларини кўтариб пайкалларга тарқаб кетишди. Асрора кетаётганида Дилдор уни тўхтатди.

—Низомдан хат олдим. Сенга салом депти. Каримжоннинг адресини юборсин, деб тайинлабди.

—Ўзи қаердайкан?

—Найман чўлида ишлаётганмиш. Мана адреси, хат ёзиб юбор.

Асроранинг юзидаги боятдан бери яшнаб турган табассум сўнди. У Каримжонни ўйлаб кетган эди. Уни қандоқ яхши кўрарди. Кунига ундан хат кутади. Аммо анчадан бери Каримжондан хат йўқ. Тинчмикин?

Асрора ҳар қандай ғамни тез енга оларди. Бошини бир силкиб Дилдор берган қоғозни нимчасининг чўктагига солиб индамай пайкалга кириб кета бошлади. Сал нари бориб тўхтади.

—Индинга комсомол мажлиси бор–а, эсингдан чиқмасин.

—Хўп! — деди Дилдор. — Менға қара, Асрора. Мени звенонгга ол. Уйда сиқилиб кетдим. Кел, бирга ишлайлик.

Асрора кетмонини жўякда қолдириб орқага қайтди. Келиб унинг белидан қучоқлади.

—Майли. Болангга кўпчилик бўлиб қараймиз. Сал дармонга кир, ундан кейин ишга чиқаверасан.

У шундай деди–ю, югуриб тизза бўйи бўлиб колган ғўзалар орасига кириб кетди.

Дилдор унинг орқасидан қараб туриб ўйларди.

—Фақат эркакларнинг ишини қилади. Ўзи ҳам эркакларга ўхшаб кетибди. Уруш бўлмаганда бундай бўлмасмиди...

Дилдор уйга чеҳраси очилиб қайтди. Энди у сира ёлғизга ўхшамасди. Ўзини бояги қувноқ қизлар қаторида ўшаларнинг бири деб биларди.

Энди Дилдор учун ёлғизлик азоблари тугагандек эди.

IV

Рисолат Дилдордан иш чиқмаслигини билса ҳам дадасини бунга ишонтиролмасди. Оқсоқол катта неварасини уриб–сўкиб ўқишдан олиб қолди–да, қўшни ҳовлидаги тупи билан сотиб олган ўрикни унга тер–**(172)**дира бошлади. Унинг шу ҳовлидан иш бошлашига сабаб ўрик эгасининг боласи кўп. Икки кун кечиксам териб еб қўяди, деб уйқуси келмаган эди. Кун ёйилмасдан у ўрик солинган челакларни эшакка юклаб ўзи ҳам, невараси ҳам бошига биттадан саватни қўйишиб, эшак кетидан Марғилонга жўнашди. Рисолат эшик олдида уларни кутиб тураради.

—Кетмадингми? — деди хўмрайиб Иноят оқсоқол.

Рисолатнинг Найманга боришга унча ҳуши йўқ эди. Чол ўғлининг йигирма сотихга шоли экканини эшитиб кўп нарсаларни дилига тугиб қўйган. Ундан ташқари, бола яхши ишлаётган бўлса мўмайгина пул ҳам топаётган бўлиши керак. У эрталаб неварасини уйғотгани борганда Рисолатнинг, Дилдордан иш чиқмайдиганга ўхшайди, деган гапини чўрт кесиб шундай деган эди:

—Сен нима деб ўтирибсан. Йигитлар урушда шунақа қирилиб турса, жамики қизлар тул қолиб кетади. Ҳозир қизлар дилгироф симига қўнган қалдиргочдек вижирлаб ётибди. Низом оламан, дейди–ю, йўқ, дейдими? Уларнинг ораларида бир гап бор. Бошида йўқ, деб қўйиб, энди айтишга юзлари чидамаётибди. Боравер.

Рисолат ҳозир дадасининг ўқрайишидан, бормасам бўлмайдиганга ўхшайди, деб Низомжоннинг олдига боришни бўйнига олиб қўйди.

—Икки челаккина ўрик ола кет. Чўлда яхши кетади. Ҳа, бозор баҳосидан сал юқорироқ айт.

Дадаси айтмаса ҳам Рисолат шундай қилмоқчи эди. Иложи бўлса битта қийиқда бодринг ҳам ола кетишни дилига тугиб қўйди.

Ота–бола айниқса шу кезларда пулга тузоқ қўйишган эди. Рисолат эрталаб туғруқхона эшиги олдида қатиқ сотади. Тушликда Чортерак гузарига зоғора нон олиб чиқади. Кечқурун ўртанча ўғлини ёнига олиб ёзлик кино залида писта сотади. Контролёр чол, пистанг қурсин, зални булғатяпсан, деб қувлайвергандан у томошадан кейин супуриб беришни ҳам бўйнига олган.

Иноят оқсоқолда–ку тиним йўқ. Кўлига нима тушса бозорга чопади. Гоҳида сотадиган нарсаси бўлмай қолса, бозор дарвозасида туриб олиб муҳтожликдан сотгани олиб чиқилган нарсаларни арзон–гаровга олиб, ичкарига опкириб, икки бараварига сотади. Хулласи, у қимирласа пул тушиб турипти **(173)**.

Бундан бир ярим йилларча. муқаддам Иноят оқсоқол тақиқланган мол билан қўлга тушиб қолди–ю, милиция молини олиб қўйди. Ўзини омон–эсон қутқарганига шукур қилиб бир–икки ҳафта бозорга чиқмади. Бор–йўқ дастмояси. ўша мол билан тамом бўлганди. Ўзи ҳам шошиб қолиб ғаниматга учрадим, деб қирқ кило ипак, йигирма бешта амиркон олган эди. «Чақувдан бўлдими, худодан бўлдими», ишқилиб, милиция дарак топиб уйини босди. Моли билан ўзини ҳам олиб кетди. Қарилигини назарда тутиб кечаси қўйиб юборди.

Ўша пулсиз қолган кезларида бир гап тарқалган эди. Чортеракликлар гап–гаштакларда, тўй–ҳашамларда эслаб кулиб юришади. Иноят оқсоқол пулдан сиқилиб эшигининг остонасида ё худо, деб ўтирган экан, чоршанба бозорида сигирини сотиб келаётгаи нариги қишлоқлик йигитнинг ариқ бўйида пул санаб ўтирганини кўриб қолади. Иноят оқсоқолнинг кўзлари ўйнаб кетади. Чидамасдан ўрнидан туради–да, йигитнинг тепасига келади. Йигит эллик сўмликларни бир тарафга, ўттиз сўмликларни бир тарафга қилиб тахлар эди. Оқсоқол бир муддат пулларга суқ билан қараб тургандан кейин секин йигитнинг ёнига чўккалайди.

—Пулингни санашиб берайми, ука?

—Нима, ўзим санаёлмайманми?

Оқсоқол ялиниб сўрайди:

—Жон ука, кўпдан бери пул санаганим йўқ, Ке, битта санаб берай. Жуда соғиндим.

Йигит ҳам тантигина экан, пул солинган қийиғини унинг олдига суриб қўяди. Оқсоқол пулларни бир–бирига қориштириб юборади–да, бисмилло, деб ўнталикни алоҳида, ўттизталикни алоҳида, элликталикни алоҳида қилиб шошилмай ажрата бошлайди. У пул ушлаганда худди пашша тутаётгандек нафасини ичига ютиб бирдан тап этиб, панжаси билан босарди.

Иноят оқсоқол пулнинг майдаси билан йиригини бир хил кўрарди. Хоҳ бир сўмлик бўлсин, хоҳ юз сўмлик бўлсин, бари бир, жуда эҳтиёт қилиб ушларди. У кўпинча сомсапазлардан нолиб қоларди.

—Ҳа, пул кўр қилгурлар, ёғли қўл билан пўл ушлайдими? Расво қипти–я, шундоқ азиз нарсани кир қипти–я.

Уни кўпинча Марғилон банкасининг эшигида уч–**(174)**ратиш мумкин эди. У йиртиқ пулларни ярим баҳога олиб банкадан бутунига алмаштириб оларди. Оқсоқол пулга алоқадор қонунларни сувдек ичиб олган эди. Номери бутун бўлса бас, банк олади.

Иноят оқсоқол жуда ихлос билан йигитнинг пулини санаб бўлади. Ҳар қайсинисини юз сўм–юз сўм қилиб устидан белбоғ қилади. Худди ғишт тахлаётгандек қилиб чиқади–да, мерганга ўхшаб, бир кўзини қисиб қарайди. Йигит унинг қилаётган ишларини завқ билан томоша қилиб турарди.

Оқсоқол пулларни бир қилиб қўйнига тиқади. Йигитнинг ранги оқариб кетади. Чол бермай тўполон қилса нима бўлади? Гувоҳи бўлмаса. У жон ҳолатда Оқсоқолга ташланади.

—Нима қиляпсиз? Нега ёнингизга соляпсиз? Беринг!

—Бераман, бераман, ука. Сабр қил. Жиндек бағримга босай!

Оқсоқол пулларни бағрига босиб кўзларини юмади. Унинг бу ҳолати худди севикли ёрини бағрига босган ошиқнинг аҳволини эслатарди. Оқсоқол бир неча минут шу кўйда тургандан кейин, пулларни олиб йигитга беради.

—Мана, бўлди, ука, бўлди. Аммо маза қилдим.

Оқсоқол йўл–йўриқ билган одам бўлганидан жуда бўлмаса ҳам секин–секин ўзини ўнглаб олди. Пулнинг чақаси ҳам пул, сўми ҳам пул деб ишни майдадан бошлади. Эски дўппиларни тийинга олиб, сиёҳга бўяб, сўмга сотди. Ундан гузарда қовун тилиб сотиш ҳам қолмади. Касалхоналарда чиқинди бўлган эски чойшабларни уйга олиб келиб, бўлак–бўлак қилдириб, қизига машинада четини бостирди. Ювдириб, дазмоллатиб четига қизил сиёҳда чизиқ тортиб дастрўмол қилиб бозорга олиб чиқди.

Селитрдан бўшаган кепак қоғоз қоплардан пакет ясаб Марғилон, Горчаководаги гуруч бозорларида сотди. Моли касод пайтларда бозор четидаги ҳожатхона олдида сухаридан бўшаган яшикка ушатилган кесак солиб, олдига бир қумғон илиқ сув қўйиб савобли ишдан ҳам пул топди.

У шу тариқа милицияга олдирган амиркон билан ипакнинг пулини бутлаб олди. Оқсоқол ўша пулларни жамғариб олган бўлса ҳам кўнгли тинчимасди,

—Бу кетганнинг ўрнига келгани. Ўлимлик пулни харжлаб бўлмайди, эндиги тушадигани тирикчиликка, — дерди **(175)**.

Ҳозир Иноят оқсоқолнинг бозорда дегани деган, айтгани айтган. Ундан бозорком ҳам, паттачилар ҳам қўрқишади, У мол қўядиган жойни биров эгаллашга ҳадди йўқ. У патта ҳам олмайди.

—Бир эмас, иккита ўғлимни Ватан учун қурбон бериб қўйганман, Фронтчининг отасига ҳурмат шуми? Гаплашиб қўяман.

У бир шовқин кўтарганда, ҳатто харидорлар ҳам қочиб кетишарди. Оқсоқол ўтмас молини ҳам харидорга ишқаб сотишни биларди.

—Муҳтожликдан олиб чиқдим, синглим. Урушда дадаси ўлган невараларимнинг оғзидан юлиб олиб чиқдим. Азбаройи шуларга егулик бўлсин, деб. Мен манавиларга ўхшаш испикулон эмасман. Меники ханпайи ҳалол.

Харидорлар бу нотавон чолга раҳмлари келиб нархини суриштирмай олиб кетаверишарди. Оқсоқол ҳам тошдан, ҳам тийиндан уриб қолганини билмай қолишарди. Мабодо бозорда молия одами пайдо бўлиб колса, у марҳум ўғли Аъзамжонни ўртага соларди.

—Шундоқ одамнинг дадасиман. Сенларга қаҳрамон ҳам, ордири ҳам инобатга ўтмас экан–да. Сенлар бу ерда хотинларингнинг иссиққина қўйнида масза қилиб ётибсанлар, менинг болам сенлар учун жонини бериб қўйипти.

Оқсоқол шундай деб тургандан кейин уни текширишга кимнинг юраги дов берарди. Ундан қутулганларига шукур қилиб олдидан тезроқ ўтиб кета қолишарди.

Иноят оқсоқолнинг яна битта ғалати одати бор эди. У кўпчиликка ўзини саховатли, хайрли ишларга. ихлосманд қилиб кўрсатишга уринарди.

У девонага йўлиқиб қолса, то одамлар ўтиб кетгунча киссасини ковлаб девонани умидвор қилиб тураверарди. Одамлар кетиб бўлгандан кейин ёнидан носқовоғини олиб бир чекимни тилининг тагига ташлаб кетаверарди. Уни билмаганлар, Оқсоқол кўп саховатли–да, деб ўйлашарди.

Иноят оқсоқол кунига яраб турган эшагини ҳам ёлчитиб боқмасди. Фақат кечқурун олдига чўп ташлайди. Кўп овқатга урганса семириб дангаса бўлиб кетади, дерди. Бозорга борганда олдига беда ташланган бironта эшакнинг қозиғига боғлаб қўяди.

Бозордагилар: Жиноят амакимди эшагининг ҳам айтгани айтган, дегани деган, дейишса, қишлоқдаги–**(176)**лар: Жиноят оқсоқол эшагига халачўпди ҳам бировнинг толидан синдириб олади, дейишарди.

Хуллас, Иноят оқсоқол тили билан бировга озор бермаса ҳам қилиғи билан, юриш–туриши билан ҳамманинг меъдасига тегарди. Ана шунинг учун ҳам чортеракликлар ўғли Низомжон кетиб қолганда сира ажабланишмаган эди.

—Кетгани дуруст бўпти. Бу чол болани сил қилиб қўярди. Эси борида кетиб қолди.

Оқсоқол одамлар ўзи тўғрисида нималар деяётганини биларди. Биларди–ю, тил суяксиз, кўролмаганидан алжийди, деб кўя қоларди.

Мана бугун у неварасини ўқишдан қолдириб бозорга олиб кетяпти. Бола эшак орқасида индамай бошини елкасига суқиб кетяпти. У бобосини ёмон кўрарди. У бобоси билан неча марта бозорга борган бўлса, бирон марта унга китоб–дафтар олиб бермаган. Ялиниб–ёлворганда ҳам у:

—Китобни нима қиласан, ўртоқларингникини ўқийвер, — деб жеркиб ташларди.

Бозорда болаларнинг кўзини ўйнатадиган нарсалар кўп. Чол олиб бермайди. Туш пайтида битта чойнакда чой опкелиб белбоғидаги зоғора нонни олиб ушатиб қўяди.

Ҳаммадан ҳам болага алам қиладигани, улар бозордан бўшаган челак ва саватларни эшакка ортиб келаётганларида бобоси йўлда тўхтаб унинг ёнини тинтиб кўради.

—Янглишиб биронта тангани киссангга солиб қўйганинг йўқми?

Бола онт ичса ҳам бари бир тинтиб кўраверади.

Бир куни ана шундай тинтув пайтида боланинг киссасидан иккита йигирма тийинлик чиқиб қолди. Чол ғазабдан кўкариб кетди.

—Хўш, бу қанақаси? Ҳали ўғриликни ҳам ўргандингми?

Бола йиғлаб, пулни аяси берганини айтса ҳам чол ишонмади.

—Аям китоб олгин, деб берганлар.

—Мени алдаб бўпсан.

Иноят оқсоқол боланинг юзига тескари шапалоқ тушириб қолди. Бола чирқиллаб йиғлаганча эшакнинг олдига тушиб чопиб кетди.

Кечқурун Оқсоқол қизидан суриштирган эди, у пулни ўзи берганини айтди **(177)**.

—Эсингни еб қўйибсан, аҳмоқ. Боланинг қўлига шунча пул берасанми? Икки танга пулнинг ёнига уч танга қўшса бир сўм бўлади–я!

Ана шундан кейин Оқсоқол қизига пулнинг қадри, пули бор одамнинг қўли узун бўлиши. қаерга борса ҳам хор бўлмаслигидан ваъз–насиҳат ўқиб кетди.

—Пул одамга дармон. Бели оғриган киши белига иккита юзталикни боғлаб ётса оғриғи таққа қолади. Пули йўқ одам тез қарийди. Некалай вақтидаги пулларни сен кўрмагансан. Ҳар пуллар эдики, ушласанг қўлинг яйрайди. Золим пулни ипак қоғоздан чиқазарди. Бу пуллар ҳам пулми. Салга йиртилади. Сўлкавойини ғиштга ташласанг, жиринг қилиб кетарди. Раҳматлик дадам ўлганида мерос тақсим бўлиб, менга битта червон теккан эди. Тишимда тишлаб юриб ўша червонни жувонмарг қилганман. Инқилоб бўлиб, ўтмайдиган бўлиб қолган. Эсимга тушса ҳали–ҳали юрагим эзилиб кетади.

Рисолат дадасидан бу хил гапларни кўп эшитган. Кўп эшитаверганидан қулоғи пишиб қолган эди. У ҳам дадасидек қўлига пул тушса, туфлаб ҳамёнига тугарди.

Иноят оқсоқол эшак кетидан юриб бозор йўлига чиқиб олди. Невараси бошида савати билан ўтган–кетганга анграйиб гоҳ орқада қолади, гоҳ ундан ўзиб кетади.

Кўча бетидаги гўнг уйиб қўйилган жойда иккита хўроз қанотини ерга судраб бир–бирига ташланмоқчи бўлиб турибди. Боланинг икки кўзи ўшанда. Томоғининг тагидаги патлари ҳурпайиб кетган қизил хўроз кўкрагини ерга тегизай–тегизай деб олдингга сапчимоқчи.

Бола ёнламасига юриб кета туриб ундан кўзини узмайди. Бирдан нима бало бўлди–ю, бошидаги сават беҳининг энгашган шохига тегиб кетди. Бола ўзини ўнглаёлмай қолди. Сават бошидан учиб балчиққа тўнкарилиб тушди. Ўриклар лойга қоришди.

Иноят оқсоқолнинг кўзлари қинидан чиқиб кетаёзди. Югуриб келиб неварасининг орқасига иккини тепди. Бола мункиб кўкраги билан ерга йиқилди.

—Ҳароми! Ўлдираман! Тер, ҳозир териб ол!

Бола кўзларни жавдиратиб, балчиқ кечиб ўрикларни тера бошлади.

Оқсоқол жаҳлдан кўкариб, болага ҳамон ўшқирарди **(178)**.

—Аттанг, аттанг, етмиш сўмли мол эди–я. Ҳали қараб тур!

V

Рисолат чўл деганда кўчма қум бургутдек учиб юрган, бўрилар, аждаҳолар келсанг ютаман, деб турган жойни тасаввур қиларди. У эртакларда эшитган борса келмасини Найман тарафларда бўлса керак, деб ўйлаб юрар эди. У шунча қувлиги билан ҳали кўп нарсаларни билмасди. Самолёт у ёқда турсин, ҳали поездга ҳам тушмаган эди. Рисолат учун бутун дунё шу Чортерак билан Марғилон атрофларидан иборат эди. Эри фронтга кетди. Ундан хат–хабар келиб турарди. Эрининг хатларини ўқиганда уруш бўлаётган жойлар назарида Найманнинг орқа тарафларида бўлиб туюларди.

У бугун Найманга, Чортеракдан туриб чақирса овози етадиган жойга грузовойда минг марта ё олло, деб етиб келди.

Наймон сира чўлга ўхшамасди. Қани, қуш учса қаноти, одам юрса оёғи куядиган чўл? Ҳаммаёқ ғишт, цемент, ёғоч.

Қулоғига қалам қистирган дурадгор чоллар пайраҳага кўмилиб тахта рандалашяпти. Олдига клёнка фартук тутиб олган қизлар ғишт теришяпти. Бир жуфт тол тагидаги сўрида одам кўп. Патефон тинмай «Боғ аро»ни олиб турибди. Машина тўккан шағалнинг қалдирашидан унинг овози эшитилмай кетади.

Найман борган сари гавжум бўлиб борарди. Ҳарбий госпиталь ҳам шу ёққа ёрдамчи хўжалик учун жой олиб, бир ҳафтадан бери тўқай буздиради. Яраси енгилроқ аскар болалар тол тагидаги сўрини тўлдириб урушда кўрганлари, қайси шаҳарда нима бўлгани тўғрисида гапириб беришарди.

Аскар болалар учун бу ёқда алоҳида қозон қайнатилмасди. Заркентдан кунига уч маҳал машина қатнаб, уларга овқат таширди. Шу баҳона бўлиб Зириллама билан Найман ораси икки қадам бўлиб қолди.

Шоли сепиб бўлинган. Баҳор жалалари полларни сувга тўлдириб шоли қиёғининг қулоғидан тортиб чиқарди. Энди кўпчиликнинг қўли бўшаб иморатга уриниб кетганди. Тоға Зириллама қишлоғидаги азим теракларни кестириб, иморатларингга яра–**(179)**тинглар, деб госпитапь машинасида олти марта ёғоч юборди.

Низомжон ҳам иморатга уннаб кетганди. Ўзи ғишт қуйиб, ўзи девор кўтарди. Бир уй, бир айвон. Айвонидан тўқай шундоққина кўриниб туради. Тепасига тўсин териб, шох–шабба бостириб лўмбоз қўйишга тайёрлади. Тоға юборган ёғочлардан Низомжонга тегмади. Икромжон уни атайин рўйхатга киритмади. Аввалига Низомжон ҳайрон бўлпб юрган эди. Икромжоннинг ўзи ёрилиб қолди.

—Ука, сен шошмасанг ҳам бўлади. Аввал бола–чақаси қишлоқда қолганларнинг иши битсин. Ярим рўзғори қишлоқда қолиб жуда бесаранжом бўлиб кетишди. Ортиб қолса, албатта сенга бераман.

Низомжон унинг гапидан ранжимади. Тўғри, деб ўз ишини қилиб юраверди. Вақт бекор ўтмасин деб, лой қориб тепаси ёпилмаган уй деворини сувамоқчи бўлди.

Рисолат машинада бировни бийлатмай олиб келган икки челак ўрик билан бир қийиқ бодрингни олдига қўйиб савдони бошлаб юборди. У қўш палла тарозида электр чаноғидан посанги қилинган тош билан ўрик тортарди. Кимсан, қайдан келдинг, деб ҳеч ким сўрамади. Қайтага чўлга шундоқ тансиқ нарсани олиб келгани учун дуо қилишарди.

—Кеп қолинг, бодрингнинг иккитаси уч сўм, ўрикнинг килоси олти сўм. Чортеракнинг оқ ўригидан қуруқ қолманг...

Низомжон чодир орқасида цемент қораётган эди. Одамларнинг ғовур–ғувури орасида қулоғига ўқтин–ўқтин аллақандай таниш овоз эшитилиб қоларди. Ким бўлди бу, деб қулоқ солди Низомжон. Овоз таниш, жуда таниш. У белкуракни ташлаб чодир орқасидан чиқди. Хода уйиб қўйилган жойнинг олдида одамлар тўдаланиб нимадир қилишяпти. Низомжон беихтиёр ўша тарафга қараб юра бошлади. Тўдани ёриб қаради–ю, эси оққанча туриб қолди. Опаси. Қўша–қўша билагузуклар тақилган билагини шимариб, ўрик тортяпти. У челак тагида қолган охирги эзилган ўрикларни тортмай, боринг–э, бир кило чиқсаям

сизники, чиқмасаям сизники, деб дурадгор чолнинг фартуғига тўкди.

Низомжон қишлоғининг таърифли ўригини жуда соғинган эди. Тол попук чиқазгандан бери кун санарди. Ўрик гуллаган бўлса керак, ғўра туккандир **(180)**, ранг олиб қолгандир. Тагига тапиллаб тўкилаётгандир...

Рисолат дурадгор чолдан пулни олиб, ёқасига қўл суқиб, кўкрагига жойларкан, бирдан Низомжонга кўзи тушиб қолди.

—Вой, опагинанг айлансин, қаёқларда юрибсан? Мунча бемеҳр бўлмасанг, мунча тошбағир бўлмасанг!..

У тура солиб Низомжоннинг бўйнига осилиб олди. Йиглаб унинг ҳаммаёғини шилта қилиб юборди. Уларга ҳайрон бўлиб қараб турган кишилар секин–секин тарқаб кетишди. Рисолат уни бағридан бўшатиб ходага ўтирди.

—Биз томонларда нима қилиб юрибсан, опа? — деди Низомжон ҳайрон бўлиб.

Рисолат унга ўпкали қараб қўйди.

—Шунақасан–да. Жигар жигарни қўмсайди. Сендан бошқа кимим бор. Дадам қариб ҳассага таяниб қолган. Кечалари тушимга кирасан, бирам кўргим келади. Ош есам ҳам сенга илинаман, сув ичсам ҳам. Ўригимиз бошини еб пишиб ётибди, оғзинг тегсин, деб олиб келган эдим. Сени тополмай сотворақолдим. Ҳеч бўлмаса йўлкирамни кўтарар–ку, дедим.

Низомжон, опам менга ўрикдан олиб қолгандир, деб ўйлаган эди. У шундай хаёл қилганди, Зебихонни бир ўрик билан сийлаб қўяй, деб ҳам кўнглидан ўтказган эди. Сув ичса ҳам илинадиган опаси ўрикларни сотиб бўлган экан. Низомжон тамшаниб танглайига йиғилган сувни қулт этиб ютиб қўйди.

—Аҳволинг қалай? — деди Рисолат унинг эскиб, ёғи чиқиб кетган кийимларига таънали қараб.

—Яхши, — деди Низомжон.

—Ҳм, яхшилигини кўриб турибман.

Низомжон шундагина ўзига разм солиб, кийим–бошининг тутдек тўкилиб кетганини билди. Дарров ўзини оқлашга урина бошлади.

—Гап кийимдами, опа. Кийим топиладиган нарса.

—Бўлмаса шунча юриб нима топдинг? — Рисолат қовоғини солиб гапирди. У шу гап билан Низомжонни тамоман мот қилмоқчи бўлганди.

Низомжон бошини кўтариб ғурур билан гапирди.

—Одамлигимни топдим, опа, одамлигимни.

Рисолат нима дейишини билмай унинг оғзига қараб анграйиб қолди.

Опа–ука анча вақтгача бири бирига айтадиган гап **(181)** тополмай индамай ўтиришди. Жнмликни Рисолат бузди.

—Дилдорга хат ёзган экансан.

У шу гапни айтди–ю, укасининг юзида, кўзида қанақа ўзгаришлар бўлишини билмоқчи бўлиб тикилиб турди. Ростдан ҳам Низомжон ғалати бўлиб кетди. Рисолат ичида: тамом, қўлга тушди, деб хулоса чиқарди.

—Хатни ўқидингми?

Ҳар қандай айёрга бир соддалик кифоя қилади, дегандек битта соддалик билан Рисолат сирни бой бериб қўйди.

—Менга хатини ўқитармиди. Мен унақа ошиқ–маъшуқларнинг хатларини ўқимайман. Менга қара, бола. Ўз опангдан яшириб нима қиласан. Аҳир, бир кун бўладиган иш бўлгандан кейин айтавер. Нима қиласан, байти ғазал ёзиб овора бўлиб. Менга айтиб қўйсанг ҳаммасини саришта қиламан. Қани, айт–чи, ўзи нима дейди?

Низомжон опасининг гапни буриб кетганидая ҳайрон бўлиб уни тўхтатишга уриниб кўрди ҳамки бўлмади. У тўхтамай гапирарди.

—Дадамнинг ҳам нияти шу эди. Ўзинг аҳмоқлик қилиб қўйиб, энди боришга бетинг чидамаяпти. Ҳали ҳам бўлса томорқангдаги шолини ўриб олгандан кейин қишлоққа кет. Тўйни қилайлик.

Низомжон хандон ташлаб кулиб юборди. Йигирма сотих жойдаги шолидан ҳам хабар топишипти–да!

—Менга қара, опа, — деди Низомжон киноялн кулиб. — Бу савдони бошингдан

чиқариб ташла. Дилдорга уйланиш ниятим ҳам йўқ. Ундан Каримнинг адресини сўраб хат ёзганман. Агар бу ёғини ҳам билгинг келаётган бўлса, сен билан дадам етказган озорлар учун Дилдордан узр сўрадим. Қишлоққа қайтиб бормайман. Ишонавер. Қарорим қатъий. Уйланмоқчи бўлсам шу ерда уйланиб, уй–жойли бўлиб қолиб кетарман. Гапнинг очиғини айтсам, кимга уйланишим ҳам тайинли.

Низомжон ёнбошига бурилиб ҳавозадаги– чолга ғишт узатаётган Зебихонни кўрсатди. Зебихоннинг эгнида рангини офтоб кўтарган чит кўйлак. Сочини бошига чамбарак қилиб олган. Оёғидаги брезент этигининг қўнжларигача лой бўлиб кетган эди. У шу аҳволда ҳам чиройли кўринарди. Дар энгашиб челакдаги лойни олаётганда беллари жуда ҳам нозик эги–**(182)**либ кетарди. Рисолат унга қараб маҳлиё бўлиб қолди. Аммо сир бой бермади.

—Совуққина экан. Дидинг қурсин. Келиб–келиб шуни топдингми. Дилдор қаёқда–ю, бу турки совуқ қаёқда!

Чинакамига Дилдор Зебига қараганда кўркамроқ эди. Рисолат укасини ўйлашга ҳам қўймай, бидирлашдан тўхтамасди:

—Бутун топган–тутганингни шунга едириб юборгандирсан? Арзиса ҳам гўрга эди.

—Тўхта, тўхта, опа, дурустроқ қарагин, жуда чиройли. Ақллилигини айтмайсанми.

—Хотин кишига ақлнинг нима кераги бор? Уйим деса, рўзғорим деса, эрининг измидан чиқмаса, бўлди. Шу ақлли бўлгани.

—Вой–бў, опа, дадамдан ҳам ўтиб кетибсан–а! Назаримда, йигирма–ўттиз йил орқага қайтиб қетганга ўхшайсан.

—Орқада қолган бўлсам ҳам рўзғорим бут, поччанг келгунча болаларни зориқтирмай боқиб турибманми? Бундан бошқа менга нима керак? Сочимни кесиб, калта кўйлак кийсам дурустмиди?

Низомжон опасининг феълини яхши биларди. Унга гап билан бас келиш қийин. У ҳам дунёни пулдан, молдан иборат, деб биладиганлардан.

Низомжон тиззасига тиралиб ўрнидан турди.

—Ўзинг нимага келгандинг?

—Сени кўргани, дедим–ку.

—Кўйсанг–чи, ўрик сотгани келгансан.

У шундай деди–ю, бир қориндан талашиб тушган опаси жигари бўлишига қарамай дангал гапирди:

—Менда бошқа гапинг бўлмаса, кета қол. Бошқа келиб овора бўлиб юрма!

—Хайдаяпсанми, ҳали? — деди Рисолат кўзига ёш олиб. — Ўз опангни, узоқдан дийдорингни кўргани келган опангни қувлаяпсанми? Войдод, бу қанақа бемеҳр бола чиқди!

—Секин гапир, бақирма. Одамлар эшитади.

—Эшитсин, эшитиб сенинг кимлигингни билиб қўйишсин.

Низомжон сал ён берди. Яна чўнқайиб опасининг қаршисига ўтирди.

—Хўш, нима дейсан? Очигини айтавер.

Рисолат ходадан туриб тўнкариб қўйган челакка ўрнашиб ўтириб олди.

—Дадам қариб қолди. Сен ўйлаган илгариги то–**(183)**пишлар йўқ энди. Бир тийинсиз, уйга қамалиб ўтирипти. Хотин бошим билан ўрик сотиб, бодринг сотиб овқатга қараяпман. Сендек ўғли бўла туриб оч ўтирипти. Худо кўрсатмасин, ўлиб–нетиб қолса оғзига сув томизадиган одам ҳам йўқ.

Низомжон опасининг гапига ишонди.

—Хўп, озроқ пулим бор. Бераман. Кўйлак, этик олишга йиғиб юрган эдим. Майли, кейинроқ оларман.

У ёнидан уч юз сўмча пул олиб опасига берди.

—Дадам бечора Биринчи Май байрамида ҳам оқлик киймади. Бу пулинг нима бўлади?

—Бошқа йўқ–да. Кейин яна юборарман.

Рисолат ўрнидан турди.

—Майли, бўлмасам мен кетай. Шағал опкелган машина қайтмоқчи бўлиб турибди. Шундан қолмай.

У машина томонға кета туриб Зебихонга ер остидан назар ташлади. Ҳавозадан тушаётган Зебихоннинг кўзи Рисолатнинг кўзи билан тўқкашиб қолди. Рисолат уни еб юборгудек бўлиб ўкрайган эди, Зебихон эсанкираб оз бўлмаса ҳавозадан ағдарилиб кетай деди.

Челак–пелаклари билан Низомжон опасини машинага чиқазиб қўйди. Жигар экан, машина орқасидан юраги увушиб қараб қолди.

Йўл бошида хомуш турган Низомжоннинг олдига Зебихон келди.

—Низомжон, бугун ўрикхўрлик қиларканмиз–да. Опангиз ўрик олиб кептилар, деб эшитдим.

Низомжон ноилож илжайиб қўйди.

—Ўрикни иккаламиз ҳам келаси ўрик пишиғида ейдиган бўлдик. Мен ҳам данагини кўриб қолдпм, холос.

У Зебихонга опасининг таърифини қилиб берган эди. Унинг бошидан ўтган савдоларнинг барини билган Зебихон индамай кулибгина қўя қолди. Иккови аста юриб дурадгорлар олдидан ўтишаётганда бир чол ўрикнинг таърифини қиларди.

—Дунёда Чортеракнинг ўригига етадиган ўрик бўлмайди. Шираси данагига ҳам уриб кетади–я, жониворнинг. Данагини экиб кўпайтириш керак.

Зебихон қилт этиб тупук ютди. Унинг ўрик егиси келганини Низомжон билиб турарди. Кўнглидан: «Ноинсоф опам, тўрттагина опқўймапти–я», деган гап ўтди **(184)**.

VI

Асрорадан хат келди.

У конверт ичига Каримжоннинг адресини ҳам солиб юборипти.

Хатда шундай гаплар бор эди:

«*Ҳозир звеномизда катта тўй. Ўттан йили мудофаа фонди учун пландан ташқари юборган икки юз олтмиш кило пилла учун СССР Мудофаа Комитетидан звеномизнинг аъзоларига номма–ном ташаккур–нома келди. Сенга ҳам бор. Табриклайман. Вақтинг бўлса келиб олиб кет. Комсомоллик саломи билан Асрора*».

Низомжоннинг чеҳраси ёришиб кетди. Шу пайт қадрдон дўстлари, мактабдошлари орасида бўлмаганига ачинди.

У ўтган йили пилла ҳосилини яхши эслайди. Низомжон яхши ишлаган. Ўшанда у барг кесар, қурт тутган қизларнинг уйига обориб берарди. Азон пайтларида туриб, то барг офтобда илиб қолмасдан кесиб, ишига чиққунча тахт қилиб қўярди. Бир кун жуда вақтли уйғонди–да, тешани белбоғига қистириб, тут кесгани кетди. Кечқурун ўртоқлари билан кўпроқ ўтириб қолганидан уйқуга тўймаганди. Барг кесаётиб кўзи юмилиб кетаверди. Довдириб шох қолиб тешани қўлига уриб юборди. Иккита панжаси шартта узилиб тушди–ю, жонҳолатда бир қўли билан осилиб тутдан тушди.

Шу узилиб тушган иккита бармоқ туфайли у армиядан қолиб кетди. Мана шу иккита бармоқ туфайли у бу томонларда юрипти. Агар ўша бепарволик бўлмаганда у Каримжон қатори фронтда бўларди.

Асроранинг хати Низомжонни анча руҳлантириб қўйганди. У шу арзимас иши учун бундай катта мукофот бўлишини сира ўйламаган эди. Мудофаа Комитети унга ташаккур эълон қипти. Бу жуда катта мукофот. Бу катта бахт.

Шу куни Низомжон ўзида йўқ бир кайфиятда илжайиб юрди. Сал холироқ жой топса дарров хатни оладида, уқийди. Ўқиган сари ич–ичидан қувонади. Унинг бу кайфиятидан ҳайрон бўлган Икромжон, нима гап, деб сўраганда у:

—Ўзим, шундай... — деб қўя қолди.

Кейин у ўзи–ўзига, нима учун яшираман, деб савол берди–да, хатдаги гапларни унга айтиб берди **(185)**.

—Баракалла, болам. Табриклайман, — деди Икромжон. — Астойдил қилинган меҳнат зое кетмайди, шунақа.

—Бир кунгина қишлоққа бориб келсам, шунга нима дейсиз?

—Бир кун эмас, икки куноқ бора қол. Хамқишлоқларингни ҳам соғингандирсан. Майли, майли, болам.

Кечга бориб жала қуйиб, тонг отгунча момақалдироқ гумбурлаб чиқди. Ёмғир палатадан ўтиб, кўрпа–ёстиқларни ҳам шалаббо қилиб юборди. Икромжон билан

Низомжон чопон ёпиниб мижжа қоқмай чиқишди. Эрталаб ҳам ҳаво қовоғини солиб турган эди. Хайрият, бир шамол бўлди–ю булутни ҳайдаб кетди. Чарақлаб офтоб чиқиб, шоликорлик полларини тўлдирган ёмғир сувларини ойнадек ялтиратди.

—Энди бўлмади. Эртага борасан. Ҳозир шоликорликни бир шалоплатмасак бўлмайди.

Одатда шоликорлик ботқоғида қанча кўп шалоплатиб юрилса, шунча қиёғи кўп бўлади. Оёқ тагида букилиб қолган шоли пояси бағри ерга теккан жойидан илдиз отиб, қўшалоқ шох чиқазади. Шунинг учун ҳам шоликорлар сувни лойқалатиб шолипоядан чиқишмай кечиб юраверишади.

Икромжон якка оёқда кезишдан фойда йўқ, деб ёғоч оёғининг учига эски этикнинг таг чармини қоқиб олганди.У энди қўш товон билан шоли кезишни мўлжаллаб турарди.

Низомжон унинг гапини қайтаролмади. Икковлаб ўз участкаларига қараб кетишди. Низомжон Икромжоннинг шимини тиззасигача шимариб сувга тушишини кузатиб тураркан, бу одамдаги бардошга қойил қоларди. Унинг энди ҳеч кими йўқ. У ёлғиз бошига мунча уринишнинг нима зарурлиги бор, деб ўтирмай туну кун шолипоядан чиқмайди. Ҳамма ўзига иморат учун жой олиб, ғишт териб тиклаб қўйганда бу одам ҳеч нарса қилмади. Низомжон кейин билса, у ўзига теккан жойни унга берган экан. Айниқса, Икромжон Жаннат хола ўлгандан кейин ўзини ишга урди. Ҳали уни қилар, ҳали буни қилар, ишқилиб, тинмасди.

Кечқурунлари ҳориб–чарчаб чодири олдида яка ўзи чой ичиб ўтирарди. Тол тагидаги сўрида гурунглашиб ўтирганларнинг олдига бормайди. Улар суҳбатига аралашмаслигининг сабабини Низомжон билади **(186)**.

Кўпчиликнинг ё акаси, ё ўғли урушда. Улар албатта болаларидан келган хатни ўқишади, урушдан, олинган шаҳардан гаплашиб ўтиришади. Агар Икромжон улар ёнида бўлса, очилиб гаплаша олмайди. Уни аяб бутунлай бошқа гаплардан эзмаланиб қолишади. Икромжон улар суҳбатига тушиб қолганда чодирга табиати бир тарз бўлиб қайтарди. Ўшандай кезларда то ярим кечагача чодир олдида қоп–қора осмонга тикилиб ўтиради, кейин ўрнига кириб ётади. Ётиб ҳам дарров ухлай қолмасди. Ҳали у ёнбошига, ҳали бу ёнбошига ағдарилиб тўлғаниб чиқади.

Низомжон унинг ёғоч оёқ билан шолипояни шалоплатиб, сувни лойқалатиб юришини кўриб иродасига қойил бўларди. Одамнинг жони пўлатдан қаттиқ, деб шуни айтарканлар–да, деб дилидан ўтказиб қўяди. Боласи бошига солган шармандалик, хотинининг доғи–ҳасратда ўлиб кетиши ҳам унинг қаддини буколмади. Бу одам пўлатдан ҳам қаттиқ.

Низомжон ҳам шимини тиззасига шимариб сувга тушди. Сувни шалоплатиб унинг қаторига ўтди. Энди уларнинг икковлари ёнма–ён боришарди.

—Кечаги ёмғирнинг шарофати, ука. Ёмғир эмас, осмондан ош, нон ёғди. Қут–барака ёғди. —Икромжон зарур бир гап эсига тушиб қолгандек бирдан юришдан тўхтади. — Э, ука, сигирни арқонлаш эсимдан чиқибди–ку. Малол келмаса, бирров бориб қозиғини серўтроқ жойга қоқиб келгин.

Низомжон дарров сувдан чиқди. У эрталаб Икромжон сигирни олиб кетаётган жойини кўрган эди. Ўша ёққа қараб юра бошлади.

Икромжон хотини ўлтандан кейин сигирга ҳам қарамай қўйганди. Сигир бўлса ўн кундан бери сутдан қолган. Унинг сутдан қолишига сира сабаб йўқ эди. Худди кечаси биров келиб соғиб қўяётганга ўхшайди. Ким соғиши мумкин? Икромжон шундоқ ҳам соғилган сутни челакка солиб сўрига опчиқиб қўяди. Боласи борлар керагича чиннисига солиб кетаверишади. Бировдан гумон қилишга Икромжоннинг дили оғрирди.

Низомжон тўда–тўда бўлиб ўсиб ётган савағич уюмлари орасидан айланиб яланглиққа чиқди. Сигир боя бойланган жойида турибди. Ҳар замон энгашиб орқа оёғига қараб қўярди. Низомжон бунга парво қилмади. Яқинига борганда бирдан қўрқиб кетди. Жонҳолатда орқасига беш–олти қадам тисарилганини билмай қолди **(187)**.

Сигирнинг елинига қўйдан каттароқ эчкемар ёпишиб олган эди. Эчкемарнинг бақаникига ўхшаш лабларидан қон аралаш оппоқ сут томарди. У одам шарпасини сезиб

елиндан оғзини олиб, ўнг ёнбошига қаради–да, шошиб узун думи билан хас–чўпларни тўзитиб қамишлар орасига кириб кетди.

Низомжон ранги қум оқариб серрайганча турарди.

У ҳушига келиб унга мўлтираб турган сигирга қаради. Кейин елинидан қон оқаётганини кўриб дарров олдига борди. Эчкемар бир эмчакни сўриб, моматалоқ қилиб юборган эди. Низомжон унга раҳми келиб дарров қозиқни суғурди–да, Икромжон ишлаётган жойга етаклаб келди.

—Сигирнинг аҳволини қаранг, амаки. Эчкемар сўриб кетибди.

Икромжон шошиб сувдан чиқди. Энгашиб елинга қаради. Бошини сарак–сарак қилиб сигирнинг бўйинларидан, сағрисидаи силади.

—Жонивор, жонингни қийнабди–ку. Эчкемарга йўлиқибсан–да. Жонивор, жонивор.

Низомжонга сигирнинг сутдан қолганлигини Икромжон айтган эди. Кимдир соғиб қўяяпти, деганди.

—Сигирнинг сутдан қолиши энди маълум, — деди Низомжон.

Икромжон бошини сарак–сарак қилди.

—Йўқ, ука. Эчкемар эмса манавунақа елинни яра қилади. Сутдан қолишининг сабаби бошқа бўлиши керак. Жонивор, энди боласини қандоқ эмизади. Менга бу ташвиш ҳам бор эдими?

Икромжон сигирни етаклаб кетаркан, орқасига ўгирилди.

—Ука, бу ёғини ўзинг эплаштириб турасан–да. Машина кетадиган бўлса сигирни қишлоққа бериб юбормасам бўлмайди. Озроқ подада юрмаса, биз бунда эплолмайдиганга ўхшаймиз.

Низомжон қурилиш бўлаётган жойда машина гуриллаганини эшитган эди. Хали қайтиб кетмаган бўлса керак, кетса овози чиқиб қоларди, деб уйлади–да:

—Бўлмаса, тезроқ боринг, машина кетиб қолмасин, — деди.

Икромжон кетиши билан у яна сувга тушди. Ботқоқни шалоплатиб кечаркан, Икромжон ҳақида ўйларди. Яқин тўрт ой ҳамхона бўлиб унинг дарди–**(188)**ни, юрагидаги ҳамма гапини билиб олган эди. Ҳар гал Икромжонни ўйлаганида сабри бардошига қойил қоларди. Қани мен ҳам шунга ўхшасам, деб ният қиларди. Ҳатто бир кун унинг ўзига, мен ҳам сизга ўхшаган бўлсам, деб гап бошлаганда, Икромжон гапини бўлиб қўйган эди.

—Қўй, қўй, болам, менга ўхшама. Сен менга ўхшаган бўлмайсан. Мен жуда бахтсиз одаммаи.

У шу гапни айтиб юзини тескари ўгириб, этагига кўзини артганди.

Ўшанда Низомжон бўйнига осилиб юзини ўзига қаратган эди. Икромжон ҳеч нарса бўлмагандек, кўз ёшини қилт этиб ютиб ўгирилганди. У Низомжонга шундай ўрганиб қолган эдики, овқатдан сал кечикса, товоқда овқатини кўтариб орқасидан қидириб юрар эди. Бир кун эрталаб кийиниб кетаётганида чўнтагида бир нарса дўмбайиб турганини сезиб, дарров қўлини солди. Бир чақмоқ қанд.

Улар бир–бирларига жуда ўрганишиб қолишган эди.

Низомжон шундай хаёллар билан ботқоқ кечаркан, машина гуриллаганини эшитди. Бошини кўтарган эди, қўлида газетага ўроқлик бир нарса кўтариб турган Зебихонни кўрди.

—Нима қилиб лой кечиб юрибсиз? — деди Зебихон.

Низомжон унга нима деб жавоб қайтаришини билмай сувдан чиқди.

—Опангиз опкетган ўрикка бизни бийлатмаган эдингиз. Мана, сиз хасислик қилган бўлсангиз, биз сахийлик қиламиз.

Зебихон кўкат устига қоғозга ўроқлик икки килоча ўрикни ёзиб қўйди.

—Ия, қайдан олдиигиз?

—Узумини енгу боғини суриштирманг.

Иккови ўрик тепасига чўнқайиб ўтиришди.

—Олинг! — деди Зебихон.

—Аввал сиз олинг, — деди ўрикка қўл урмай Низомжон.

—Мен еганман. Сизга олиб келдим.

—Шундоқ бўлса ҳам сиз аввал олинг.

—Йўқ, сиз аввал олинг.

Низомжон. ноилож тухумдек оппоқ ўрикни қўлига олиб томоша қилди. Кейин ейишга кўзи қиймагандек авайлаб оғзига солди. Зебихон ҳам биттасини олди **(189)**.

—Вой, мунча ширин!

—Ия, — деди Низомжон, — ҳозир, мен ўрик еганман, дегандингиз–ку?!

Зебихон ёлғони фош бўлиб қолганидан гапни ҳазилга буриб юборди.

—Боя еганим сал ғўрроқ эди–да.

—Ростини айтинг, қаердан олдингиз? Худди қишлоғимизнинг ўригига ўхшайди. Бутун Фаргона водийсида Чортеракдан олдин ўрик пишмайди. Бошқа жойларда энди ранг олаётган бўлса ажаб эмас.

Зебихон ҳали қишлоқдан келган машинада бир чол икки яшик ўрик опкелиб сотганини айтиб берди.

—Жуда ғалати чол экан. Суриштирмаган гапи қолмади. Икромжон амаким билан бир балоларни ғижиллашиб ҳам олди. Сизнинг битмаган уйингиз деворларини силкитиб ҳам кўрди. Ўрик олаётганимда менга шунақаям ёмон қарадики, қўрқиб кетдим.

Низомжон унинг гапига унча парво қилмади. Бирон та безбет чайқовчидир–да, деб кўя қолди.

Низомжон сувга қайтиб тушмади. Зебихон билан орқага қайтди. У йўлда эртага қишлоғига бориб келмоқчилигини айттан эди. Зебихоннинг ранги қум оқариб кетди.

—Қишлоқда нима қиласиз? Дилдорхонни соғиниб қолгандирсиз–да.

Низомжон ундан бу хил гапни кутмаган эди. Шошиб ёнидан хатни чиқазиб қўлига берди. Зебихон хатни ўқимай қайтиб берди.

—Мен унақа бировларнинг хатини ўқийдиганлардан эмасман. Сирли гап бўлмаса, шундоқ айтиб қўяверинг. Ишонаман, — деди.

Низомжон боришининг сабабини айтган эди, Зебихон, шундай демайсизми, деб юборганини ўзи билмай қолди. У шайтонлик қилиб қиқирлаб кулди.

—Менга нима олиб келасиз? Суюнчисига нима совға қиласиз?

—Сизгами? Сизга... — Низомжон нима опкелишини ўзи ҳам билмасди. Нима опкелиши мумкин? У ҳам гапни ҳазилга бурди. — Сизга жонимни саломат қайтариб олиб келаман. Эшитяпсизми? Сизга ўзимни бутунлай опкелиб бераман.

Мана шу гапни Низомжон икки ойдан бери очиқ айтолмай гаранг эди. Ҳазил–ҳазил билан, унча уринтириб ўтирмай, ўйлатиб ўтирмай оғзидан чиқди кетди **(190)**.

Зебихон ўзини билмаганга, тушунмаганга солди.

—Э, атлас олиб келармикансиз депман.

—Атлас ҳозир отлиққа йўқ–ку, биз пиёдаларга йўл бўлсин.

—Сизга пиёда бўлсин, деб ким айтди, отлиқ бўлингда. Ҳазиллашдим. Ҳазиллашдим. Шу маҳалда атласга бало борми, Низомжон ака.

Низомжон пайтдан фойдаланиб унинг билагидан ушлади. Зебихон ўзини сал олиб қочгандек бўлди–ю, аммо билагини тортиб олмади. Низомжон қўлига унча эрк бермади. Бу унинг бояги айтган гапига қизлик иффати билан қайтарилган жавоб эканини тушунди. Шу аҳволда йигирма–ўттиз қадам босишгандан кейин, Зебихон унинг кўзига қараб ғалати, ғамзага ўхшаш табассум билан билагини унинг қўлидан бўшатди.

—Етар, а? Бўлмаса суйилиб кетасиз.

Низомжон шу топда шундай кучли бўлиб кетган эдики, бир ўзи мана шу поёни йўқ чўлни ағдар–тўнтар қилиб ташлашга қодирдек эди.

Осмон ҳам сап–сариқ чўл ҳам кўзига ажойиб чаман бўлиб кўрина кетди. Қулоғига аллақандай ёқимли товушлар эшитила бошлади. Уйдан чиққандан бери танига ҳокимлик қилиб келаётган карахтлик шу оннинг ўзидаёқ аллақайга ғойиб бўлди қўйди, бир кўнгли: ҳозир Зебини икки қўлимга кўтариб олайми, деса, бир кўнгли: қўй, қўй, мунча шошасан, дерди.

Иккови олдинма–кетин, очиқ–ошкора тол тагига келишди. Низомжон юрагида

туғён қилаётган ҳисларни ҳамма билиб турибди, деб ўйлаган эди. Йўқ, одамлар илгаригича ўз ишлари билан овора. У ўзини тунда чироқ кўтарган одамдай ҳамманинг кўзи менда бўлади, деб ўйлаган эди. Йўқ, ҳеч ким қарамади. Чодир олдида кўк чой ичиб ўтирган Икромжон ҳам бош кўтариб ҳасратли боқди–да:

—Даданг келиб кетди, — деди.

Низомжон бетини ҳам артмай унинг олдига келди. Дарров Зебихоннинг бояги гапини эслади. Демак, ҳали ўрик сотиб кетган, Зебихонга совуқ қараган, Икромжон амаки билан ғижиллашган, иморатнинг деворини ушлаб кўрган дадаси экан–да! У Икромжон амакига нима дедийкин? Хафа қилмадимикин?

—Бетларингнр! артиб ол! — деди Икромжон меҳ–**(191)**рибон товушда. кейин ёнидан учта юз сўмликни олиб узатди. У бу пулни илгаридан тайёрлаб қўйган бўлса керак, ёнидан олди–ю, санамай узатди. — Даданг қийналиб қопди. Сен бечорада пул йўқдир. Манавини обориб бер.

Низомжон пулни секин унинг тиззасига қўйди.

—Олмайман. Кеча опам олиб кетган. Уч юз сўм бериб юборганман.

Икромжон бошини кўтармай гапирди:

—Даданг билан ярашганинг дуруст бўлармиди.

Низомжон бошини қатъий силкиди.

—Йўқ, амаки, уйга энди бир умр қадам босмайман. Шу ерда бутунлай қоламан, деб аҳд қилганман.

Икромжон бошқа гапирмади. Фақат, ўзинг биласан, болам, деди холос. Иноят оқсоқол уни кўпчилик ўртасида ёмон ҳақорат қилган эди. Уни хоиндан олиб, хоинга солди. Менинг боламга ҳам хоинликни ўргатмоқчимисан, деди. Боламга шоли эктириб ўзинг пулламоқчимисан, деб ўдағайлади.

—Отасиман. Унинг топгани меники, қани, битта шолини у ёқ–бу ёқ қилиб кўр–чи, гаплашиб қўяман. Кўзимнинг нури, жигарбандимни Ватан йўлига қурбон қилиб қўйибман. Менинг совунимга кир ювмабсан ҳали.

Икромжон бош кўтармади. Чурқ этмай ўтираверди. Одамлар чолнинг ҳамма гапларини эшитишди. Икромжон бош кўтариб уларнинг кўзига қаролмай қолганди. Низомжон ҳали келганда, у ўша ўтиргани–ча, бошини экканича ўтирган эди.

Низомжон унинг авзойидан жуда хунук иш бўлганини фаҳмлади–да, ёнига ўтирди.

—Дадам сизни хафа қилдими?

—Йўқ, ука, йўқ, ҳеч нима демади. Қийналиб қолдим, деди холос.

—Очиғини айтинг, амаки, билай ахир.

Икромжон гапни бошқа ёққа бурворди.

—Эртага қишлоғингга шу аҳволда борма. Анави тугунда янги этигим бор. Этикни қайси оёғимга кияман, ўғлим. Сен киявер. Гимнастёркам сал кенгроқ келса, ҳечқиси йўқ. Сал одамга ўхшаб бор. Хор бўп–қопти, дейишмасин, болам.

Толга осиғлиқ кетмонни тош билан уриб одамларни кечки овқатга чақиришди.

Иккови ҳам ўрниларидан туришди **(192)**.

Тагида тутун буруқсаётган бак олдида тунов кунги маршалларнинг кичиги — Тўппонча полвон шалағи чиқиб кетган мотоциклнинг ғилдирагига ел бераётган эди. Низомжон тўхтаб унга салом берди.

—Мулло бўлинг, иним. Ишлар қалай?

—Ёмонмас, полвон амаки. Отингиз қани?

Тўппонча полвон гарданини қашиб унга маъноли қараб қўйди.

—Отми? От фронтга кетди. Отлар ҳам урушишяпти, нним. Сен билан биз бақларда юрибмиз, холос. Қани, бекор тургандан, бекор ишла, дейдилар. Тўрттагина ел уриб юбор! .

Низомжон насосни олиб чаққон–чаққон ел бера бошлади. Кўлида тоғорача билан боласини опичлаб ошхонага ўтиб кетаётган Тўланбой уни кўриб тўхтади.

—Ҳа, божа, ишлар катайса дейман?

У ўз гапидан ўзи таъсирланиб тоғорачани чирманда қилиб, ёр–ёр айтиб ошхонага кириб кетди.

VII

Низомжон Чортеракка соат ўнларда кириб борди. У туғилиб ўсган қишлоғининг ҳар бир деворига, таниш дарахтларда яшнаб турган кўм–кўк япроқларга суқ билан тикилиб борарди. Кечаги ёмғир ўт–ўланлар бетидаги чангларни ювиб кетган. Ариқ четларида тизза бўйи келиб қолган ўтлар ёмғирда ерга ётиб қолган экан, офтоб бағрига ўтиб энди қаддини ростлаб келаётибди. Том бўғотларидан, пахса деворларидан буғ кўтариляпти. Тарновга қўниб олган мусичалар ҳам ҳўл. Улар жуда хунук бўлиб кетишганди. Ҳар ёз қип–қизил бўлиб пишиб, Низомжоннинг кўзини ўйнатадиган Ниёз амакининг олмаси белидан чўрт синиб деворга ёнбошлаб қопти. Унинг ёнғоқдек бўлиб қолган ғўралари худди кўчадан ўтган–кетганнинг раҳмини келтириб, мўлтираб турганга ўхшайди. Ўрикзорнинг нари ёғидаги ёлғизоёқ йўлдан бир тўда қариялар бошларига салла ўрнига қийиқ танғиб аста кетишяпти. Бу чоллар кўпинча тўй–маъракаларга, азаларга шу тариқа жимгина тизилишиб кетишарди. Каллакланган тутзор орқасидан Дилдорларнинг оқ тунука томли уйи кўринганда Низомжон бир дам маъюс назар ташлади–ю, ортиқча **(193)** ҳисларга берилишдан ўзини сақлаб жадал юриб кетди.

Йўл лой бўлиб кетганидан четдан, чимлар устидан борарди. Йўллардан арава қатнайвериб узун–узун излар қолдирган. Бу чуқур изларда ҳали ранги айнимаган ёмғир кўлоби йилтираб турарди. Низомжон этигини аяб кўлмаклардан эҳтиёт қилиб правление йўлига чиқиб олди.

Ана идора. Чап тарафдаги очиқ дераза комсомол комитетининг кабинети. Асрора кабинетдамикин? Ё далага чиқиб кетганмикин. Албатта, уни койиб беради. У яхши қиз, уришади, уришади, кейин юмшайди. Асрора Каримжон билан ҳам аввал уришиб, юмдалашиб, кейин уни яхши кўриб қолган. Уни жонидан яхши кўрарди–ю, бари бир уришаверарди. Феъли шунақа унинг. У Каримжон билан ёқалашавериб, папирос чекишни ташлатди. Каримжон олдин сочини юқорига тарамай чаккасига тушириб юрарди. Асрора, мунақасини ёмон кўраман, деб уни юқорига тарашга мажбур қилди. У Каримжон билан ҳар кўришганда тирноғигача қарарди. Киши билмас қулоғининг ичига ҳам кўз ташлаб оларди. Агар тирноғи олинмаган бўлса, қулоғи кир бўлса нақ уни балога қўярди. Агар Каримжон унинг гапини эламаса, кўпчилик йиғилиб турган жойда пайт пойлаб туриб юзига соларди. Каримжон бир қизариб, бир бўзариб тишини қичирлатарди–ю, индаёлмасди. Айтганига кўнмасам кўпчилик ўртасида шарманда қилади, деб у ёқ–бу ёғини тузатиб, кейин унинг кўзига кўринарди. Асрора тўпори қишлоқ боласини сал кунда кўпчиликнинг кўзига кўрсатиб қўйган эди, Каримжоннинг онаси Асрорани дуо қиларди.

—Вой, барака топкур–э, ҳаммом деса лабига учуқ тошадиган боламни одам қилиб қўйди–я.

Низомжон ана шуларни эслаб кулиб қўйди.

Правление олдида Адолат турарди. У Низомжонни кўриб қошларини кериб қараб қолди.

—Ҳа, қочоқ, қаёқларда юрибсан?

Низомжон гап тополмай чайналди. Унинг хижолат бўлаётганини сезган Адолат бошдан–оёқ бир қараб чиқди–да:

—Жуда пўрим булиб кетибсан–ку, — деди.

Низомжон нима дейишини билмай илжайди. Адолат у билан қўл беришиб кўришаркан:

—Қани юр! — деди. — Асрора опамни кўриб **(194)** келамиз. Шошма, кабинетга бир кириб чиқайлик–чи.

Адолат ичкарига юра бошлади. Низомжон унга эргашди. Комитет кабинети ўша Низомжон кўрган пайтидан ўзгармапти. Ҳамма нарса жой–жойида. Фақат деворда қизил рамкага солинган ёрлиқ. У яқинроқ бориб қаради. Бу ВЛКСМ Марказий Комитетининг пахтадан мўл ҳосил етиштиргани учун звенога юборган Фахрий ёрлиғи эди. Адолат стол тортмасидан қоғозга ўралган нарсани олди.

—Юр, кетдик!

Иккови яна ташқарига чиқишди.

—Каёққа борамиз? — деди Низомжон юришдан тўхтаб.

—Асрора опамни кўриб келамиз, деяпман–ку сенга.

—Асрора қаёқда?

—Ҳали хабаринг йўқми? Асрора опам касалхонадалар–ку.

—Нима қилди? Касалми?

Адолат ним дейишини, гапни нимадан бошлашини билмай унинг башарасига қараб турди–да:

—Юравер, йўлда айтиб бераман, — деди.

Иккови йўлга тушишди. Адолат катта йўлга чиқиб олишгандан кейин бўлган воқеани гапириб берди.

Асроранинг звеноси гўзаларини яганадан чиқариб, биринчи куртни ҳам тутиб тамом қилган. Терилган пиллаларни араваларга ортиб пунктга жўнатиб бўлган эди. Раис опа сойнинг бериги томонидаги гўзалар ҳали ҳам яганадан чиқмаганини айтиб қолди.

—Ғўза тўпиқдан ошиб қолди. Хотинлар эплашолмаяпти. Ҳаммаси ёш болали хотинлар. Хаёли боласи–да, бир оёғи яслида, бир оёғи далада. Жон синглим, қизларингни ҳашарга обормасанг бўлмайдиганга ўхшайди.

Дарҳақиқат, еттинчи звенода фақат фронтга кетганларнинг хотинлари ишлашарди. Сойнинг нариги тарафидаги яқинда Асроранинг қизлари каллаклаб кетган тутларга арқондан беланчак қилиб, уларнинг болаларига Ойша амма деган кампирни ишга солиб уларга ёрдамга борди. Ҳавонинг қовоғи солиқ. Адир орқасида залварли қўргошиндек булут кўтарилиб келарди. Адолат қўлини кўзига соябон қилиб ўша тарафга қаради–да **(195)**:

—Вой–бў, Майманага роса жала қуяяпти, — деди.

Ҳамма булут кўтарилаётган адир тепасига қаради. Ҳақиқатан ҳам ўша тарафга жала қуяётгани шундоққина билиниб турарди. Бирдан шамол эсиб бирпасда бўронга айланиб кетди. Шамол звено ерини айланма қилиб ўраб олган теракларнинг белини букиб, шафтолиларнинг шохларини қарсиллатиб синдирарди. Бўрон Адолатнинг бошидаги рўмолини юлиб учириб кетди. У рўмолни қувиб сой ёқасига келганда бирдан тўхтади. Сой қутуриб, лойқаланиб, кўпириб оқарди. Майманага келган сел адирлардан қуйилиб шу сойга тушаётган эди. Хотинлар қий–чув кўтаришди. Сойнинг нариги бетидан энага кампир ташвишли қўл силтади. Хотинлар чувиллашиб сой ёқасига келишди. Ўтишнинг иложи йўқ. Қутурган сув яккачўпни чил–чил қилиб, оқизиб кетган! Нима қилиш керак? Булут шу тарафга ёпирилиб келяпти. Салдан кейин тутзор устига етиб келади. Болаларнинг аҳволи нима бўлади? Бу жойда бошпана бўлмаса.

Асрора, шошманглар, деди–да, орқасига қараб югуриб кетди. Бедазор орқасида дала учаткасининг устахонаси бор. Унда колхознинг юк машинаси далонда турибди. Шу билан ўтмаса бошқа иложи йўқ. Шофёрнинг армияга кетганига олти кун бўлди. Асрора трактор ҳайдашни ўрганиб юрган пайтларида унча–мунча машина ҳайдашни ҳам машқ қилиб кўрганди. У шамолдек елиб устахона дарвозасига етиб келди. Дурадгор чол офтобга қўйган ромларни ёмғирда ивимасин, деб айвонга ташиётган эди. Асрора кира солиб унга қичқирди:

—Машинанинг калити кимда?

—Менда, нима эди?

—Беринг. Тез, тез беринг. Болалар ҳалок бўлади. Болалар селда қоляпти.

Уста шошиб ичкарига кирди–да, калит опчиқиб берди.

Асрора узини машинага урди. Рулга ўтириб ҳарчанд уринади, қани энди юрса, Мотор ишламайди. У кабинадан чиқиб копотни кўтарди. Шофёр аккумулятор ўтириб қолмасин, деб токини узиб қўйган эди. Асрора дарров улаб яна кабинага кирди. Мотор унча тихирлик қилмай бир–икки уринишдаёқ гуриллаб кетди. Асрора уни дарвозадан авайлаб олиб чиқди–да **(196)**, ўқдек отилиб сой тарафга кетди. Машина дўнг ерда гоҳ лапанглаб, гоҳ сапчиб учиб борарди. Орқадан қараб қолган кишилар Асрора ҳайдаётганини билмай шофёр ичиб олганга ўхшайди, ишқилиб худо асрасин–да, деб қараб қолишарди.

Хотинлар сой бўйида ҳамон чирқиллаб туришарди. Кампир қўлларини силкитиб нималардир деб қичқирарди. Осмондан ёмғир челаклаб қуйгандек ёғарди. Асрора машинани қирғоққа келтириб тўхтатди.

Кабина эшигидан бошини чиқариб сувга қаради. Адолат эшикка осилди.

—Сувга тушма, опа. Ёмон оқяпти, қутуриб оқяпти.

Асрораниng қулоғига унинг гапи кирмасди. У қайси тарафдан кечиш мумкинлигини қидирарди. У Адолатнинг кўкрагидан итариб юборди. Адолат орқаси билан ерга ўтириб қолди. Асрора моторга ўт бериб, машинани тикка сойга солди. Хотинлар бирон даҳшат бўлишини кутгандек чурқ этмай сувда ғилдираги ботиб бораётган машинага қараб туришарди.

Машина ғилдираги орқасига сув пуркаб секин–секин кузовига ботди. Сув кабинага чиқди. У худди баҳайбат баликдек сувни икки томонга ёриб шитоб билан илгарига сузиб боряпти. Ана, ўртасига келди...

Машина бир лапанглади–да, яна илгарилади. Сув бирдан кабина томини кўмиб юборди. Сал ўтмай кузовнинг тўнкарилаётганини кўриб қолишди.

Ана шундан кейин нима бўлганини билолмай қолишди. Машина ҳам, Асрора ҳам сувда йўқ бўлиб кетган эди.

Хотинлар бирдан қий–чув кўтаришди. Машина тўнкарилган жой шундай билиниб турибди. Сув ўша ердан сапчиб ўтяпти. Бир маҳал қарасак. Асрора нариги қирғоққа қараб сузиб кетяпти. Сув дам оқизиб кетади, дам четга отади. Йўқ, нариги ёққа чиқиб олди. Гандираклаб бориб болаларни кўтариб ўзимиз каллаклаб олган тут тепасига чиқазиб қўяверди. Бола бечоралар каллакларни қучоқлаб бизга қараб бақиришади. Асрора опам қолган икки боланинг биттасини опичлаб, биттасини кўтариб тутга ёпишиб тураверди. Сув оёқлари орасидан оқиб ўтяпти. Сел қутургандан қутуради, болалар бақиришади. Бу ёқда қолган хотинлар дамларини ичларига ютиб, чурқ этмай туришипти. Хайрият, воқеадан фермадагилар хабар **(197)** топишган экан, қир тарафдан айланиб тўрт отлиқ етиб келди. Отлиқлар эгар олдига, орқасига бола миндириб, бирини опичлаб, бирини қўлида кўтариб олиб кетишди.

Низомжон Адолатнинг гапларини ҳаяжон билан эшитиб борарди.

—Асрора опам қаттиқ шамоллаган экан. Иситмаси тушмаяпти. Кечаси ёнида эдим, жуда кўп алаҳлади.

Икковлари касалхонага етиб келишди. Низомжонни навбатчи хотин ичкарига киритмади. Адолат халат кия туриб:

—Сен ташқарида, дераза тагида тур, — деб тайинлади.

Низомжон Асрораниng шаддодлигини, ҳеч нарсадан тап тортмаслигни биларди–ю, аммо мана шундай қаҳрамонлик қила олади, деб сира ўйламаган эди. У бу қаҳрамон қизнинг жасурлигига қойил қолиб, у ёқ–бу ёққа қараб тураркан, бирдан ёнғоқ тагида ўтирган опасига кўзи тушиб қолди. Бормоқчи бўлиб турган эди, тўхтади. Опаси олдига бир челак қатиқ, саватда бодринг қўйиб сотаётган эди. Низомжон қип–қизариб кетди. Унинг олдига боришдан хижолат тортди. Беихтиёр у опаси билан Асрорани солиштира бошлади.

Асрора билан уни сира тенглаштиролмади. Опасининг пасткашлиги шу топда жуда аниқ билиниб кетди.

Дераза пардаси кўтарилиб Адолатнинг боши кўринди.

—Ухлаяпти, — деб шивирлади у. —— Бугун жавоб беришаркан. Иситмаси тушипти. Сен кетавер, кечқурун правлениега келсанг, учрашамиз.

Низомжон опасига кўринмай ёнғоқ орқасидан айланиб ўтиб кетди. У қаёққа боришини билмасди. Ўйлаб–нетиб ўтирмай қишлоқ тарафга қараб юра бошлади.

Туғилиб ўсган қишлоғининг ҳар бир қаричи таниш, қадрдон кўчаларидан ўтиб гузарга келди. Самоварда унчалик одам кўп эмасди. У чой чақириб тол тагидаги палос солинмаган сўрига омонатгина ўтирди. Чойхўрлар Асрора тўғрисида гаплашиб ўтиришарди.

—Барака топкур, азамат қиз экан. Агар шу бўлмаганда аллақанча бола нобуд бўлиб кетарди–я **(198)**!

—Раҳматлик дадаси, ўғлим йўқ, деб ўксинарди. Тирик бўлганда ўнта ўғилнинг ўрнини босадиган қизи борлигини кўрарди.

Низомжон уларнинг гапларига жимгина қулоқ солиб ўтираверди.

—Бугун областдан улуғлар келишармишми?

—Ха. Маскопдан пиллачиларимизга раҳматнома келган. Шуни облвоенкомнинг ўзи топширармиш.

—Роса қийқириқ бўларкан–да, а?! Илгари шунақа яхши хабар бўлганда артистлар келиб ўйин кўрсатишарди.

—Ишқилиб, қизларимиз барака топишсин. Шулар обрў олиб туришипти. Азаматларимизнинг йўқлигини билдирмай туришипти.

Низомжон чойни қайноқ–қайноқ ҳўплаб ўрнидан турди. Кечқурун йиғин бўлгунча далаларни айланиб келмоқчи бўлди. У энди ўрикзор томонга бурилган ҳам эдики, олдидан эшагига халачўп нуқиб дадаси чиқиб қолди.

Оқсоқол бир муддат кўзларини пирпиратиб турдида, халачўпни белбоғига суқиб, қошларини чимирди.

—Аҳмоқ!

Низомжон бошини эгиб тураверди.

—Юр! — деб буюрди Оқсоқол.

Низомжон жойидан қимирламади.

—Юр, деяпман сенга!

Низомжон бошини кўтариб унинг бетига қаради. Чол ёмон ўқрайиб турарди.

—Қаёққа бораман?

—Уйга!

—Йўқ, бормайман!

Оқсоқол эшакдан тушиб ёнига келди–да, тирсагидан силтаб олдинга итариб юборди.

—Хозир уйга борасан. Қаёққа гумдон бўлсанг ҳам орани очиқ қилиб кетасан. Сен мендан осонликча қутулмайсан.

Низомжон унинг олдига тушиб жадал юриб кетди. Чол яна эшакка минди. То уйга келгунларича на у, на бу гапирди. Оқсоқол эшикка урилган кишан қулфни иштонбоғига боғланган калит билан очди. Ҳовлига киришди.

—Каёқларда санқиб юрибсан? — чол унга ўдағайлади.

—Каёқдалигимни бориб кўриб келибсиз–ку **(199)**.

—Энди кетиб бўпсан.

—Кетаман!

—Йўқ, кетолмайсан!

—Мени оқ қилгансиз. Оқпадар бола бу уйда туришга ҳақсиз.

—Оқ қилган бўлсам жаҳл устида айтганман.

Низомжон қатъий жавоб қилди.

—Онамни сил қилиб ўлдирдингиз. Бу зиндон уйда қололмайман.

Оқсоқол ўдағайлаб келиб унинг юзига бир шапалоқ туширди.

—Онангни мен ўлдирибманми, ярамас! У ўз ажали билан ўлди.

—Сиз Дилдорни бахтсиз қилдингиз, мени. дарбадарликка мажбур қилдингиз. Онамни ўлдирдингиз. Урушда қон тўккан акамнинг хотирасини оёқости қилдингиз. Сизга яна нима керак?

Оқсоқолнинг тиззасидан дармон кетиб супа четига ўтириб қолди. Унинг оёқлари титраётганини Низомжон кўриб турарди. У отасига кимлигини кўз олдига келтириб қўйган эди. Оқсоқол шунча ёшга кириб ҳали ҳеч кимдан бунақа таъна эшитмаган эди. Бу гапларни ўз боласи айтяпти. Кўзини бақрайтириб туриб айтяпти. Бу қандоқ замон бўлди.

Чол ўрнидан туриб омборхонанинг эшигини очди. Анча вақтгача нималарнидир тарақлатиб сўкинди. Кейин худди жиннига ўхшаб югуриб чиқди–да, Низомжоннинг қўлидан судраб олиб кирди.

Титраб турган қўллари билан гугурт чақиб чироқ ёқди. Қоронғи ҳужра ёришгандек бўлди. Низомжон турган жойида донг қотиб қолган эди. Чол ҳали у нарсани, ҳали бу нарсани у ёқдан–бу ёққа отарди.

—Ким учун, ким учун йиғдим бу нарсаларни...

Ҳужра ичи анвойи нарсаларга тўлиб кетган. Туя сандиқ ичи атлас, шоҳиларга, тўп–тўп бахмалларга тўла эди. Токчада беш юз қутидан ортиқ гугурт сочилиб ергача тўкилиб ётарди. Чол чамадонга ўхшаш қутини олиб унга ҳам шошиб калит солди–да, очиб бир дам қараб тургач, Низомжоннинг оёғи тагига ирғитди. Тилла

билагузуклар, марваридлар, қўша–қўша соатлар ерга сочилиб кетди. Чол телбаланиб қўлига тушган нарсаларни унга ирғитаверди. Бунда кумуш шамдондан тортиб, жуфт–жуфт қилиб боғлаб қўйилган қоракўл теригача, яшик–яшик кир совундан тортиб, юзта–юзта қилиб бойланган таг чармгача бор эди **(200)**.

—Мана, мана! Буларни ким учун йиғдим? Ким учун йиғдим?

Оқсоқолнинг жазаваси тутиб клеёнка дастурхонга тугилган бир нимани олиб чўнқайиб ўтириб ечди–да, ичидан юз сўмликларни олиб бошидан ошириб сочаверди.

—Ким учун! Кимга деб йиғдим буларни? Кўр бўлгур, басир бўлгур. Худоё худовандо икки кўзинг ситилиб оқсин сени.

Уруш одамларнинг тинкасини қуритган. Ким рўзғорида нима бўлса опчиқиб эри, ўғли фронтдан келгунча бола–чақасини омон сақлаш пайида сотарди. Улар уруш тугаса бу нарсаларнинг ўрни тўлиб кетади, деб ишонарди. Асрорага ўхшаганлар энг яхши кўрган буюмларини сотмади ҳам, қизлар билан бир бўлиб давлатга топширди. Ҳеч бўлмаса душмандан тўрт энлик еримизни қайтариб олишга мадор бўлади, деб топширди. Одамлар шундай қилиб турган пайтда Оқсоқол мулк йиғди. Уларнинг муҳтожлигидан фойдаланди. Мана, қозиққа илиғлик турган пўстинни Каримжоннинг дадаси қиш кунлари кийиб юрар–ди. Демак, Оқсоқол арзимаган пул билан унинг эгнидан ечиб олибди. Уруш бошланган куни Оқсоқол магазинда нима бўлса ташиб келаверган эди. Ўша гугуртлар ҳали ҳам турибди. Тузнинг ўзидан неча пачкаси бор бу ҳужради. Ўн беш қопга яқин унни тахлаб қўйибди. Шу аҳволда оч қолдим, деб Найманда тўполон қилиб келди. Опамдан очдан ўляпман, ёрдам берсин, деб яланғоч танамга кўйлак олиш учун йиққан охирги пулимни ҳам олдириб кетди. Мана пул! Дамма пул унда!

Чол ҳамон телба товуш билан бақирарди.

—Буларни кимга атаб йиғдим? Сендан сўраяпман; оқпадар?!

—Билмадим, — деди елкасини қисиб Низомжон.

—Билмайсанми? Билмайсанми? Ҳозир ҳаммасига ўт қўйиб кулини совураман!

—Ихтиёр сизда! Майли ёндиринг! Куйиб кетгани маъқул.

—Биласанми, бу нарсаларни қандай қилиб йиққанимни?

—Биламан, — деди Низомжон совуққонлик билан.

—Билмайсан. Билмайсан! Ҳожатхоналар олдида кесак ушатиб ўтириб, бировларнинг қўлига сув **(201)** куйиб топганман. Сен ярамас, одамга ўхшаб яшагин, деб ўзим қаттиқ нон еб, совуқ сув ичиб тўплаганман. Кечалари ухламаганман.

Низомжоннинг калласи ғувиллаб, қўллари муштга айланди.

—Онамнинг ризқидан юлиб қолиб орттирган нонингиз менга керакмас. Онамга ямоқ бўз кийдириб орттирган атласингиз менга керакмас. Мен бу молларингизга тупураман! Керак бўлса, ишлаб ўзим топаман. Сизга ўхшаб ҳаромдан эмас, пешана терим билан топаман.

Оқсоқол пўстакка ўтириб қолди. Боши қуйи эгилди. Низомжон титраб–қақшаб унга қараб турарди.

Отаси энди қариб кучдан қолган эди. Қўл томирлари кўкариб, териси туртиб чиқиб қопти. Эски маҳси қўнжидан иркит пайтава осилиб ётибди. Низомжон унга қараб туриб алам билан ўйларди:

«Қани эди, бошқа оталардек бўлса, бошимга кўтармасмидим. Қариганда иззатда яшамасмиди. Шу аҳволда ҳам у менинг ташвишимни қилаётгани йўқ. Топган хазинаси ҳар қаерларда қолиб кетмасин, деб безовта бўляпти».

Низомжон шарт бурилди–ю, эшикка отилди.

Оқсоқол орқасидан қарғаб қолди:

—Жувонмарг бўл! У дунё, бу дунё косанг оқармасин!

Низомжон онаси жон берган уйга маъюс қараб турди. Юраги эзилиб секин–секин юриб кўча тарафга чиқа бошлади.

Бу уйга қайтиб келиш энди йўқ. Киндик қони тўкилган уй, она излари тушган ҳовли,

она кўз ёшларини шимган тупроқ, хайр! Боланг энди бу даргоҳга келмас бўлиб кетяпти. Болалик қилиб бирон озор етказган бўлса, ўзинг кечир! Онасан, оналар боласини ҳаммавақт кечирган. Сен ҳам кечир, болангни!

Низомжон кўзида ёш билан остонадан ҳатлади.

Ботаётган офтоб дарахт баргларини чўғдек чақнатарди. Низомжон зах, куядори ҳидига тулган ҳужрадан чиқиб, кўксини тўлдириб нафас олди.

Клуб тарафдан одамларнинг говур–гувури эшитиларди. Низомжон ўша томонга қараб дадил юриб кетди…

У Найманга келиши билан кўнгилсиз воқеанинг устидан чиқди.

Ариқ қазиётганларга чой олиб бораётган эди, қум **(202)** тарафга кетаётган Зебихонни кўриб қолди, унга қўл силтаб, ҳозир келаман, деб кетди. Қайтишда қулоғига ғалати товуш эшитилиб тўхтади. Қулоқ солса Зебихоннинг овози. У додларди. Низомжон қумғонни улоқтириб овоз келган тарафга чопа бошлади. Зебихон савағич уюмига ўтириб олиб бир оёғини тиззасига олганича чинқираради.

—Нима бўлди? — деди шошиб Низомжон.

—Чаён, чаён!

—Чаён чақдими?

У Зебихоннинг жавобини ҳам кутмай, дастрўмолини шартта йиртиб энгашиб ўнг оёғининг кўкариб кетган бош бармоғини сиқиб боғлай бошлади. Зебихон оёғини тортиб олишга уринарди, аммо Низомжон кучининг борича маҳкам ушлаб олганидан қимирлатишга кучи етмасди.

Жони бир оз тинчиди шекилли, Зебихон чинқирмай қўйди.

Низомжон унинг қават–қават бўлиб, кетган пешанасига, муттасил титраб турган иякларига қаради.

—Хали ҳам оғрияптими?

Зебихон бошини қимирлатиб қўйди. Гапиришга унда мадор йўқ эди.

—Оҳ, бир томчигина одеколон бўлармиди–я! — деб юборди Низомжон.

Аммо қишлоқда йўқ одеколон чўлда нима қилади.

Иккови шу кўйи анча вақтгача бир–бирига мўлтираб қараб ўтиришди.

—Кетайлик, юроласизми?

Зебихон ўрнидан тураётиб вой–войлаб яна ўтириб қолди. Унинг оёғи тўпиғигача шишиб кетган эди. Низомжон уни азод кўтариб олди–да, гандираклаб чодир тарафга юра бошлади. Зебихон, қўйинг, ўзим юраман, деб унинг қучоғидан чиқишга уринарди. Аммо Низомжон бағридан бўшатмай чайқалиб–чайқалиб кўтариб келаверди.

Сўрида сабзи тўғраб ўтирган чол шошиб турди–ю, Зебихоннинг чаён чаққан бармоғига пичоқнинг каҳрабо сопини ишқади.

Зебихон эртасига ҳам оёқ босолмай чодира ётди. Кечга яқин авайлаб секин ташқарига чиқди. Йўқ, оғриқ сезмади. Фақат чаён чаққан жойнинг ўрни ҳар замон жиз этиб қўярди, холос.

Тўқай чивинлари жон олиб қолганди. Кеч бўлди **(203)**, қулоқ тагида ғинғиллаб учарди–да, пайт пойлаб туриб ё бурунни, ё қулоқни чақиб қочади. Чаққани учиб кетиб бўлгандан кейин билинади. Чаққан жойи бир соатгача ачишиб туради. Қиздирилган ёғ сачрагандек бўлиб шишиб чиқади. Пашшахонасиз ётиб бўлмайдиган пайтлар бошланиб кетди. Тўланбой атайин кечалари тезак тутатарди. Чивин тезак тутунидан қочаркан. Шундоқ очиқ ҳавода одамлар тутун ҳидлаб ухлайдиган бўлишди.

Шундай тутун буруқсаб турган кечада Низомжон чодирга келса, Икромжон гильзага питра жойлаб ўтирганини кўрди.

—Ов қилмоқчимисиз, амаки? — деди ҳайрон бўлиб Низомжон.

Икромжон унинг бу сўроғига жавоб бермади. Гапни чалғитди.

—Болам, Мудофаа Комитетидан олган ёрлиқни кўрсатмадинг ҳам. Қани, кўрсат.

Низомжон чодир четидаги Жаннат холадан қолган қутини очиб, газетага ўралган ёрлиқни олди. Икромжон ёрлиққа тикилиб туриб қолди.

—Баракалла, ўғлим. Баракалла, — деди Икромжон ёрлиқни эҳтиёт қилиб унга қайтариб бераркан.

Низомжон ҳам ўтириб гильзаларга милтиқ дори жойлай бошлади.

Икромжон илгаригича биров билан ортиқча гаплашмасди. Чодир олдида ҳам хаёл суриб ўтирмасди. У ҳам чивиндан қочиб чодир ичига кириб кетган эди.

—Болам, қишлоғингга бориб келдингу ҳеч нима демадинг. Хўш, қалай бўлди? Уйингга кирдингми? Дадангни кўрдингми? Уни тинчитиб қўйдингми?

Қачон бўлса ҳам Икромжон амаки шу гапни сўраб қолади, деб юрган эди. У қишлоғидаги гапларнинг ҳаммасини бирма–бир гапириб берди. Икромжон Асрора воқеасини эшитганда кўзларини пирпиратиб қўйди.

—Шунақа экан, болам. Бу уруш ҳаммани нотинч қиляпти. Даданг билан қаттиқ айтишиб қопсан–да.

—Шундай қилмасам бўлмасди. Жуда ҳаддидан ошиб кетганди.

—Яна ўзинг биласан, ўғлим. Жигарчилик, бир кун келиб афсус қилиб юрмасанг бўлгани. Ёшсан, боласан, билмайсан. Отага фарзанд доғи қанақа бўлишини билмайсан. Бу гапларни ота бўлганингда биласан! Майли, бас, ётайлик энди **(204)**.

Низомжон ўрнига чўзилар экан, Икромжоннинг гапларини яна бир марта танасига ўйлаб кўрди.

—Пушаймон бўлармиканман?

У ўзидан–ўзи жавоб кутиб индамай анча ётди. Юрагида пушаймонга ўрин тополмаганидан кейингина хотиржам кўзини юмди.

VIII

Икромжон эрталаб милтиқни елкасига ташлаб чодирдан чиқиб кетаётганда Тўланбой тол тагида хотини билан қандайдир сирли бир гапни шивирлашиб турганини кўриб қолди. Тўланбой унинг ёғоч оёғини киймай қўлтиқтаёқда кетаётганини кўриб ҳайрон қолди.

—Ҳа, ака, ов қилмоқчимисан? Тўқайга кирсанг қўлтиқтаёқ билан қийналиб қолмасмикансан?

—Тиззамни қавартирворипти. Сал дам берай, юришга қийналяпман.

Тўланбой уни тўхтатди.

—Жиндек маслаҳатли гапимиз бор эди. Чодирга бирпас кирсанг бўларди.

Икромжон қанақа маслаҳатли гап экан, деб унинг орқасидан кирди. Шолча устига кўрпача солиниб, патнисдаги нон, қанд, туршак устига сочиқ ёпиб қўйилган эди. Икромжон уни кўриб, улар анчадаи бери кутиб ўтирган экан, деб ўйлади. Тўланбой хотини олиб кирган тунука чойнакни ёнига қўйиб тўнининг барига ўради. Хотини ҳам бир четга ўтирди.

Тўланбой гапни нимадан бошлашини билмай мўйловининг бир учини сўриб ўйланиб турарди. Охири у Икромжоннинг кўзига ботинмайроқ қаради.

—Энди, дўстим, дунёнинг ишлари шунақа экан. Қиз бола бўйига етганда тенги билан топиштириб қўйиш бизга ўхшаган катталарнинг иши. Зебихонга ота ўрнида бўлиб қолдим. Қарзимни узай дегандим. Опаси ҳам рози.

Тўланбой гапнинг бу ёғини айтолмай чайналди. Икромжон йўталиб чодирнинг очиқ пардасидан чўлга қараб олди. Тўланбой сал дадилланиб гапини давом эттирди.

—Хафа бўлмайсан–да, дўстим, Зебихонни Турсунбойга қиламиз деган умидимиз бор эди.

Икромжон сесканиб кетди. У Турсунбой билан Зебихон ўртасидаги гапларни биларди. Унинг ҳам **(205)** кўнглида катта ниятлари бор эди. Тўй қилсам, қишлоққа ош берсам, юртдан қарзимни узсам, деган ўйлари бор эди унинг. Бўлмади. Ниятига етмади. Тўланбойнинг хотини «пешана экан, тақдир экан, буюрмади», деб қўйди.

—Шу, сенинг розилигингни олмоқчи эдик. Икромжон дарров жавоб қилмади. Узоқ ўйлади.

Кейин бошини кўтариб сўради:

—Куёв бўлмиш ўз қишлоғимизданми?

—Ўз ҳамқишлоғимиз десак ҳам бўлаверади. У ҳам ўз болангдек гап. Зебихон Низомжонингни кўнгиллапти. Ёшларнинг ишига биз нима ҳам дердик.

Қишлоқ жой, мунақа қилиб юраверишса гап–сўз кўпайиб қолмасмикин деб қўрқяпмиз. Розилик берсанг, шу ишнинг шундоқ бўлганини ҳамқишлоқларга билдириб қўйсак–да, пишиқчиликка бориб тўй бўлмаса ҳам тўйчиқ қилиб тинчитиб қўйсак.

—Низомжон дуруст бола чиқди. Аввалига қандоқ бўларкин, деб чўлга юрагим бетламайроқ олиб келган эдим. Хайрият, юзимни ерга қаратмади. Бунақа болалар ўз йўлини ўзи топиб юради. Мана, қишлоғига бориб катта обрў билан қайтиб келди. Ёрлиқ олганини эшитгандирсизлар. Аммо унинг бу томонларга қандоқ келиб қолганидан хабарингиз борми?

Тўланбой бош ирғаб, хабаримиз бор, ҳаммасини Зеби айтиб берган, деди.

—Ҳаммасини билмасанглар керак. Кечаги Чортеракка боришида отаси билан орани очиқ қилиб келипти. Шу иш хунукроқ чиқипти–да. Болалик қилиб қизишиб кетмаганмикан? Ҳар нима қилса ҳам ота, ахир. Ундан кечиб бўладими?

Тўланбой ўйланиб қолди. Икромжон яна гапирди.

—Энди бу масалада ҳам чуқурроқ ўйлаб кўриш керакдир. Ким билади. Балки отаси шундай қилишга арзийдиган одамдир. Уни Низомжоннинг ўзи билади. Агар иккови тил топишиб қолган бўлса, мен нима дейман? Майли, Низомжон ёмон йигит эмас. Куймайсизлар. Жўяли бола. Аммо онаси қандоқ туққан бўлса шундай шир яланғоч. Дадасининг топган–тутганини ташлаб келипти. Бу иши ҳам дуруст. Пешана тери билан топганга нима етсин. Ўзларинг ўраб–чирмаб оласизлар.

Икромжон шундай деди–ю, иззат қилиб чақирганларига раҳмат айтиб, ўрнидан турди **(206)**.

Хаво очиқ эди. Офтоб чарақлаб турипти. Тумшуғига илон тишлаб олган лайлак қўнишга жой излаб кўм–кўк осмонда айланиб юрибди. Иккита тўрғай қанотини пирпиратиб тинимсиз сайрайди. Икромжон чўлда шунча юриб тўрғайнинг учиб юриб сайрашини кўрмаган экан. Балки кўрган бўлса ҳам бунга эътибор бермагандир. Иккала тўрғай тахминан бир–биридан эллик метрча нарида учиб сайрашяпти. Сайрашади–ю, бир–бирига яқин келишолмайди.

Икромжон негадир Низомжон билан Зебихонни шуларга қиёс қилди. Бир–бирига яқин келолмай юрган экан. Бунга мендан андиша қилишган. Зебихонни Турсунбойга бўлишиб қўйган эдик. Кўнглимга келади, деб ўйлашгандир. Кандоқ қилай? Қандоқ қилай? Тўй қилиш буюрмаган экан? Менда на хотин бор, на бола бор. Уйланиб ўттиз йил бирга яшадим, яшамагандекман. Йигирма бир йил болам бор, деб қувондим. Кувонмагандекман! Қувонч қаёқда, азобда қолиб кетдим. Бу ёруғ дунёда ншга қилиб шўппайиб юрибман? Кимга керагим бор? Ярим жон бўлиб судралиб юришдан нима фойда бор?

Икромжон калласига келган бу совуқ ўйдан сесканиб кетди. Шабадада кўл мавжидек силкиниб турган шоликорликка қараб юрди.

—Йўқ, ҳали билагимда куч бор. Юрагимда ўт сўнгани йўқ. Бу аламларни, бу хўрликларни оёқ остига олиб топтамагунимча яшашим шарт. Яшайман! Бошимга туганмас савдолар солган уруш олови ўчганини ўз кўзим билан кўришим шарт. Шу ерда туриб, немисга ўқ отаман. Ўқим қолмаса қўлтиқтаёғим билан бошини янчаман. Ўлиш йўқ. Ўлиш номардлик. Номард бўлиб ўлишни истамайман, истамайман!

Икромжон ўзидан–ўзи гапириб борарди. Қамиш орасидан чиққан юк машинаси оз бўлмаса уни уриб юборарди. Шофёр қаттиқ сигнал бериб тўхтади.

—Сизга нима бўлди, амаки? Сигнал берсам эшитмайсиз?

Икромжон йўл четига чиқди. Шофёр ёнидан қоғоз олиб унга узатди.

Хат. Унда Тоға Наймандаги жамики одамларни Зирилламага етказиб келишни буюрган эди.

—Соат учда Азизхон келади. Катта митинг бўлармиш. Ҳамма келсин, деб тайинлади. Одамларни тўплаб беринг, ҳозир олиб кетаман **(207)**.

Икромжон орқасига қайтди. Тол шохига илинган кетмонни тош билан даранглатиб ураверди. Бу бемаҳал чалинган занг товушидан узоқ–яқиқдагилар тол тагига йиғилиб келаверишди. Икромжон Тоға

тайинланган гапни айтиб йўлга чиқиш кераклигини айтди. Аммо ўзи сўрида ягона тиззасини қучоқлаганича машинага чиқаётганларга қараб ўтираверди. Низомжон ҳам кетмонини чодир олдига ташлаб, челакнинг четидан сув қуйиб қўл ювишга қийиалаётган Зебихонга кружкада қуйиб бера бошлади. Икромжон уларга ҳам ҳасад, ҳам меҳр билан боқарди.

Зебихон ўз чодирига кириб ранги кўтарилиб, гуллари билинмай кетган сатин кўйлагини кийиб чиқди–да, машина ғилдирагига оёқ қўйди. Низомжон илдам келиб унинг тирсагидан кўтариб юборди. Унинг ўзи ҳам чиқаётган эди, бирдан яна пастга тушди. У ёқ–бу ёққа қаради. Икромжонга кўзи тушиб қолиб олдига келди.

—Қани, юрмайсизми? Нима қилиб ўтирибсиз?

—Сен боравер, болам, боравер! Мен кейинчалик бораман.

—Сиз бормасангиз мен ҳам бормайман, амаки! Икромжон унга меҳр билан қаради.

—Боравер. Кўпчилик билан сал кўнглингни ёзиб келасан.

—Кўнглим шундоқ ҳам ёруғ. Юринг, юринг.

Икромжон қатъий бош чайқади. Ҳатто асабдан унинг лаблари уча бошлади. Низомжон унинг жаҳли чиқаётганидан ҳайрон бўлиб бошқа қистамади. Аммо уни шу аҳволда ташлаб кетгиси келмай машина билан унинг оралиғида туриб қолди. Ҳамма машинага чиқиб бўлган. Фақат уларнинг иккови қолишган эди. Тўланбой қўл силтади.

—Қани, чиқмайсизларми?

Икромжон Низомясоннинг ҳали ҳам турганини кўриб жаҳли чиқиб кетди. Тиззасини қучоғидан қўйиб юбориб унга ўшқирди.

—Қанақа боласан? Мени тикч қўясанми, йўқми? Бор деяпман. Бор, кўзимга кўринма!

Низомжон баттар саросимага тушди. У Икромжонни сира бу аҳволда кўрмаган эди. У беихтиёр кузовга чиқди. Тўланбой Икромжоннинг аҳволини кўриб турганидан у ҳам қистамади–да кетдик, деб кабина томини муштлади. Мотор гуриллаб олдинга силкинди. Низомжон машина то қамишлар орасига **(208)** киргунча сўрида телбага ўхшаб ўтирган. Икромжондан кўзини узмади.

—Нима бўлди унга? Ким хафа қилди экан?

Низомжон унинг қишлоққа тушолмаслик сирини билмасди. Икромжон Азизхоннинг кўзига қарашдан қўрқарди. Бирдан у Турсунбойни сўраб қолса, нима дейдн? Ахир улар тепкилашиб катта бўлишган. Албатта, сўрайди.

Икромжон эрта баҳор Найманга кўчиб чиқаётганларила Азизхон колхоз номидан ёзилган хатга эл қатори қўл қўйди. Ўшанда одамларнинг икки кўзи унга қадалганини ҳали унутолмасди.

Бугун ҳам қишлоққа борганда, Азизхон билан кўришаётганида яна шундай бўлади. Ҳамма унга тикилади. Хоиннинг дадаси қаҳрамон билан кўришаётганида қўллари титрармикин, кўзини ундан яширмасмикин, деб қараб турадиганлар топилиб қолар.

Икромжонни номус ўти куйдирарди.

Ҳалигина одамларнинг шовқинига тўлган чўл бир зумда ҳувиллаб қолди. Қамишлар шовиллаган, шамол гувиллаган Найманда Икромжоннинг бир ўзи қолганди. Икромжон неча кундан бери ёлғизликни қумсарди. Атайин қилгандек уни ҳеч ёлгиз қолдиришмасди. Ким билади, балки атайин қилишар?

У ёлғизликни қанчалик хоҳламасин, бари бир ундан қўрқарди. Бахтли одам, юраги шодликка тўлиб кетган одам ёлгиз қолса роҳат қилади. Бутун шодлигини, бахтини ёнига чорлайди. Икромжон ёлғизликда нима қилади?

Ҳозир ҳувиллаб турган чўл уни ютаман деяётганга ўхшарди. Ҳатто у, нега улар билан бирга кетмадим, деб дилидан ўтказди ҳам.

Ўрнидан турди. Милтгиғини елкасига олиб бир дам нима қилишини билмай турди–да., қўлтиқтаёққа тиралиб тўқай тарафга кета бошлади.

У биронта бўрими, тўнғизни отса аламидан чиқармиди. У бошида ҳеч қандай ўй, ҳеч қандай ниятсиз тўқай ичга кириб борарди.

IX

Икромжон шовиллаб турган кимсасиз тўқай ичида анча узоқлаб кетган эди. Аксига олиб у на бўри, на қуён, на ўрдак уролди. То у қўлтиқтаёққа суяниб **(209)** мўлжалга олгунча ўрдак учиб кетар, қуён инига етиб бўларди. Тўқай ялангликида ўзини офтобга солиб ётган баҳайбат эчкемар унинг қорасини кўрибоқ думи билан қамишларни шитирлатиб чайқатиб, бирпасда ғойиб бўлди.

Икромжон юра–юра чарчади. Милтиқни ерга қўйиб чалқанча ётиб олди. Беғубор кўм–кўк осмонга тикилганича қимирламай ётаверди. Қаттиқ чарчаганидан кўзи илинган экан, нимадир шитирлаб уйғотиб юборди. Икромжон бирон ҳайвон бўлмасин, деб сапчиб ўрнидан турди. У ёқ–бу ёққа аланглади.

Ундан ўн беш қадамлар нарида, қамишлар орасида бир одам осмонда пилдираб учиб кетаётган ўрдакларга қараб турарди. Нотаниш киши унга орқасини ўгириб турганидан башарасини Икромжон кўролмади. Қўлтиқтаёғига осилиб ўрнидан турди. Нотаниш кишидан кўзини узмай энгашиб милтиғини олаётган эди, у чап томонга юра бошлади. Икромжон беихтиёр унга эргаша бошлади. Оёқ тагида қуруқ қамиш шитирлади. Нотаниш ўгирилиб орқасига қаради. Қаради–ю, кўркувдан кўзлари дум–думалоқ бўлиб кетди. Икромжон уни танимади.

Сочлари ўсиб елкасига тушган, кийимларининг жулдири чиққан, юзлари чивин чаққандан яра бўлиб кетган бу одам Турсунбой эди. У озиб, қорайиб, дармонсизликдан аранг судралгандек юрарди.

Одам қиёфаси йиллар ўтиши билан, шароит таъсири билан ўзгариб кетиши мумкин. Фақат одамнинг кўзи ўзгармайди.

Икромжон унинг Турсунбойлигини кўзидан таниб қолди. Қичқириб юборди.

—Турсун!

Турсунбой қимирламади. Икромжон таёқ билан сакраб–сакраб олдига келаётган эди, Турсунбой яна нари кетди. Унинг бу ҳаракатлари худди аллақандай ёввойи ҳайвонларни эслатарди.

Чинакамига у ваҳшийлашиб қолган эди. Яқин олти ой биров билан гаплашмай, одамсифат ётиб–турмай, иссиқ татимай шу аҳволга тушган эди.

—Турсун, Турсунбой, болам! — деди жаонҳолатда Икромжон.

Турсунбой бу гал жойидан қимирламай туриб қолди. Икромжон бора солиб унинг бўйнига осилди. Қўлтиқтаёғи ерга тушди. Бир оёқлаб туриб унинг елкаларини силар, пешаналаридан ўпарди **(210)**.

Бирдан димоғига қўланса ҳид урилиб Турсунбойни бағридан қўйиб юборди–да, якка оёқлаб туриб қолди. Мувозанатини сақлаёлмай орқасига чалқанча ағдарилиб тушди. Боласи уни турғазиб қўймади. Ўзи бир қўлига тиралиб яна ўрнидан турди. Уғлининг юзига қаради.

Турсунбойнинг юзига кўпдан сув тегмаган. Бутун вужудидан ачимсиқ тер ҳиди буруқсаб турарди.

Икромжон бу ногаҳон учрашувдан тамомила эсанкираб қолган эди. Нима қилишини, ўғлига нима дейишини билмасди. У шу бир оёқлаб турганча жуда оз фурсат ичида кўп нарсаларни ўйлади. Кўп нарсаларни хотирига келтирди.

Хотинининг тўқайга илдиз теришга бориши шу бир неча минут ичида аён бўлди.

Икромжон бутун борлиғини, бугунини, эртасини бағишлаган ёлғиз фарзандига қараб бирдан жирканди. Қошлари чимирилиб, пешаналари тиришди.

Унинг олдида ўз боласи эмас, бир йиртқич тургандек бўлди.

—Ўтир! — деб буюрди Икромжон. Турсунбой итоаткорлик билан ерга чўккалади.

—Тўқайга қачон келдинг?

Турсунбойнинг тили гапга келмади. У гўё гаплашиш қобилиятини йўқотгандек жавобга сўз ахтараётганга ўхшарди. Охири у қийнала–қийнала жавоб берди:

—Тўрт ой бўлди.

Турсунбой бошини эгиб ердан чўп олиб тишлаб ўтираверди.

—Онанг ўлди, — деди Икромжон.

—Биламан. Кўмишга олиб кетаётганингларда кўриб турган эдим.

Икромжон ўзини йўқотиб қўйди. Қаршисида ўтирган боласини ягона оёғи билан тепиб юборди. Турсунбой орқасига ағдарилиб тушди. У то ўрнидан тургунча Икромжон эмаклаб бориб бошига, юзига ураверди. Бола отасига мушт кўтаролмади. Унинг бундай қилишга дармони йўқ. Очлик ўз кучини кўрсатиб, уни ҳолдан тойдирган. Икромжон ҳамон унинг дуч келган жойига мушт соларди. У муштларди–ю, аллақандай хунук овоз билан бақирарди.

—Онанг қандоқ хотин эди! Қандоқ хотин эди! Номард! Она қабрга қўйилаётганда кўриб туриб ёнига боролмаган, оқпадар! Ўз қўли билан тупроққа **(211)** қўйишдан қочган ярамас! Онанг қандоқ хотин эди–я! Сен жувонмаргга қандоқ меҳр қўйган эди–я! Сен уни ўлдирдинг! Ўзинг ўлдириб, яна ўзинг уни тупроққа қўйганларини томоша қилдингми? Ифлос!

Икромжон мушт уриб чарчади. Сўкиб овози бўғилди.

У Турсунбойнинг бўғзини қўлдан бўшатиб башарасига қараб тупурди.

—Мана сенга!

У бунга ҳам қаноат қилмай қўлтиқтаёғини олиб унинг елкасига икки марта зарб билан урди. Турсунбой аламдан ингради. Орқаси билан судралиб нари кетди.

—Ёт–бёгоналар тобутни елкага олиб кетаётганларини кўриб чидаб турдингми? Йўлингга термилиб кўр бўлган онага шуми мукофот? Бутун умрини, жонини, роҳатини бағишлаган онага шуми мукофот? Алифдек қоматини сен букдинг, юзларига ажинларни сен солдинг, кўзларидан нурнн сен ўғирладинг, шу ёруғ дунёни қоронғи зиндон қилдинг! Сен жувонмаргдан қандоқ умидлари бор эди онангнинг. Сенинг ўрнингга ит боқсак бўлмасмиди. Елкамда кўтариб катта қилганман. Шу елкаларимда катта қилганман. Оғиримни енгил қиларсан. деб ўйлаган эдим. Мушкулимни осон қиларсан, деб ўйлаган эдим. Оқ сут берган онангни гўрга қўйишга ярамадинг. Онага вафо қилмаган бола, кимга вафо қилади. Юрт ишига ярамаган бола, қай ишга ярайди.

Икромжон унга қараб қаҳр–ғазаб билан қичқирарди:

—Хоин! Қочоқ! Номард! Ҳезалак! Ифлос! Ит! Тур ўрнингдан!

Турсунбой ўрнидан турди. Икромжон яна қўлтиқтаёғига осилиб қаддини ростлаб олди–да, унга буюрди.

—Юр!

Турсунбой қимирламади. Икромжонда қандайдир ҳеч тўхтатиб бўлмас куч пайдо бўлганди. Ҳозир у ҳар қандай ишни қилишга қодир. Ҳар қандай ваҳший куч билан олишишга тайёр эди.

Турсунбой безовталик билан тутилиб сўради.

—Қаёққа?

—Қишлоққа. Юрт олдига. Сен ярамаснинг жазоингни юрт берсин.

—Дада, дадажон **(212)**!

—Дада дема. Сендек болам йўқ. Сени аллақачон ўлдига чиқазиб қўйганман. Кўзларинг ўйилсин, ўқрайган кўзларингни қузғунлар чўқисин! Юр, деяпман сенга!

Турсунбой унга ваҳима билан қараб турди–да бирдан орқасига бурилди. Икромжон уни ушлаб қолмоқчи эди, силтаб ташлади. Икромжон ёнбоши билан йиқилди. У ўрнидан турганда Турсунбой анча нарига кетиб қолган эди. Икромжон шошиб елкасидан қўштиғни олди. Тирсагини қўлтиқтаёқ чармига тираб туриб мўлжалга олди. Ўқ овози худди чўл устида аллақандай ваҳимали ҳайвон ўкиргандек бир неча дақиқа акс–садо бериб турди. Тутун тарқаганда Икромжон ўғлининг қамишларни қайириб ҳамон чопиб кетаётганини кўрди. Хайрият, тегмабди, деди. Яна милтиқни ўқлади. Бу гал болани мўлжалга олмади. Жаҳл билан дуч келган тарафга қараб тепкини босди.

Ўқ товушидан чўчиган қушлар осмонни тўлдириб безовта қанот силкитишарди.

X

Кунлар исиб кетди. Олтиариқнинг бодринги, Қуванинг ҳандалаклари Найман томонларга ҳам келди.

Кундузи қум тарафдан илиқ, нафасни қайтарадиган шамол эсади. Кечқурунлари худди куз ҳавосидек муздек шамол

қамишларни шовиллатиб, одамларни совқоттириб изғиб юради.

Найманликларнинг, айниқса, шу кезларда ишлари кўпайиб кетган эди. Шоликорликлар тизза бўйи келиб қолган, одамлар кечани кеча, кундузни кундуз демай ўтоқ қилишади.

Қамиш ҳали у ердан ҳали бу ердан қайнаб чиқади, уни илдизи билан суғуриб ташлайман десанг, ўзи билан бир боғ шолини илаштириб чиқади.

Низомжон эрталаб ҳам, кечқурун ҳам шоликорликда.

Тинмай сув кечаверганидан яна безгак тутди. Ранги сарғайиб кечалари бадани титраб–қақшаб оғрийди. Шу аҳволда ҳам сувдан чиқмайди.

Икромжон ҳамон камгап. Одамларга аралашмай қўйган. Чодири олдида ўтириши ҳам йўқ бўлган. Шоликорликдан келиши билан ичкарига кириб кета–**(213)**ди–да, ягона тиззасини қучоқлаб, бир нуқтага тикилганича қимирламай ўтираверади.

Низомжон шоликорликка кираман деб шимининг почасини, шимараётган эди, Тўланбойнинг ўғли келиб қолди.

—Сизни бир хотин чақиряпти. Низомжон ҳайрон бўлди.

—Қанақа хотин?

—Чақалоқ боласи ҳам бор. Низомжон ким бўлди у хотин, деб ҳайронликда тол тагига келса, сўрида боласини тиззасига қўйиб Дилдор ўтирибди.

Низомжоннинг юраги орқасига тортиб кетди. Оббо энди сен билан тураман, Чортеракка кетмайман, деса–я! Опам уни ишга солиб қишлоққа олиб кел, деб юборган бўлса–я!

Низомжон унинг олдига етиб келгунча минг хил хаёлга борди.

Дилдор болани тиззасидан олиб ерга қўйди. Бола майсалар устида эмаклаб кетди.

Иккови анча вақтгача бир–бирларининг бетларига қараёлмай жим туриб қолишди.

—Яхши юрибсанми? Рангингга нима бўлди?

Низомжонга унинг дабдурустдан айтган бу гапи малол келди. Жавоб ўрнига елкасини учириб қўйди.

Чодир ичидан чиқиб келаётган Зебихон уларни кўриб бир дам тўхтади. Дилдорга бошдан–оёқ назар ташлаб олди–да, индамай юриб ўтиб кетди. У то янги уйлар олдига келиб бурилиб кетгунча Дилдор уни кузатиб қолди.

—Шуми? — деди Дилдор.

Низомжон бош қимирлатди.

—Қадди–қомати келишгангина экан.

Низомжон унинг нима мақсадда келганини билолмай ҳамон ҳайрон эди.

—Қишлоқда нима гаплар бор?

—Қишлоқ ўша–ўшалигича. Нимага келганимга ҳайрон бўляпсан–а. Сени хурсанд қилгани, сенга миннатдорчилик билдиргани келдим.

У шундай деди–ю, нимчасининг киссасидан уч бурчак иккита хат олди. Бирини Низомжонга узатар экан:

—Манавиниси сенга, — деди.

Низомжон хатни Каримжондан деб ўйлаган эди. Қараса акасидан. У қоронғи–зимистондан бирдан чиқ–**(214)**қандек ҳеч нарсани кўролмай қолди. Кўз олдида каттакон доира гир–гир айланаверди. Боши айланиб сўрига ўтириб қолганини ўзи ҳам сезмади.

—Нима, нима? Акамдан? Тирик эканми? Тирик эканми?..

Дилдор Аъзамжондан яқинда хат келгани, у хатда анча вақт қуршовда қолиб кетиб зўр жанглардан кейин қуршовни ёриб, ўз қўшинларимизга қўшилганини ёзиб, шу хатига тезда жавоб қайтаришларини сўраганини айтиб берди.

—Жавоб ёздик. Хатда уйда нима бўлган бўлса барини очик ёздим. Ҳеч нарсани яширмадим. Сенинг кетиб қолганингни ҳам, даданг билан Рисолат опанинг қилган ишларини ҳам ёздим. Кеча, мана, хатимга жавоб келди. Ичига сенга ҳам хат солиб қўйган экан. Ўқи!

Низомжон шошиб хатни ўқий бошлади:

«*Низомжон, ука!*

Мен соғман. Аҳволларингни Дилдор ёзган хатдан билдим. Мен сени шу пайтгача эсини танимаган бола, деб юрардим. Мени кечир, ука. Кўп савдолар бошимдан ўтди. Урушдим, яраландим. Яна урушдим, яна яраландим. Госпиталь койкасидан шифтга қараб ётиб бутун кўрган–кечиргаларимни ўйладим. Мендан койима, сенга озор берганимни ўзим билмайман. Эндн кўзим очилди. Ўйлаб қарасам, тарбияга қонмаган бола эканман. Биласанми, ҳамманинг айвонига қалдирғоч уя қуриб бола очарди–ю, бизнинг айвонимиз шифтига ҳатто мўмин–лақма мусича ҳам уя қурмасди. Бу уйга дадамдан бошқа ҳеч ким сиғмайдп. Сен ҳам кетибсан. Дилдор ҳам кетибди. Шундай бўлиши керак ҳам эди.

Дадам бплан опам қилган юзсизликларни Дилдор хатида ёзибди. Агар сен дадам билан опамнинг гапига кирганингда, билмадим, аҳволим нима бўларди? Агар сен ҳам мен қилган хатони такрорлаганингда бир–биримиз билан юз кўрмас бўлиб кетардик. Дилдор ҳам, болам ҳам бегона бўларди. Эси бор бола экансан. Раҳмат, ука. Найманга кетиб қолган эмишсан. Майли, қайда бўлсанг омон бўл. Ўз бахтингни ўзинг топ. Ҳозир госпиталдаман. Соғайиб яна жангга кираман. Бахтимга сен омон бўл, ука. Борсам, бу қилган яхшиликларинг учун бошимга кўтараман... »

Низомжон хатни ўқирди–ю, кўзларидан юм–юм ёш оқарди. У хатни тиззасига қўйиб, бир муддат **(215)** қимнрламай тўқайга тикилганича туриб қолди. Майсада эмаклаб юрган бола унинг оёғига осилди. Низомжон бир сесканди. Шошиб энгашиб болани қўлига олди–да, у юзидан, бу юзидан чўпиллатиб ўпа бошлади.

—Даданг билан опанг уйга олиб кетаман, деб келишди. Бормадим.

Низомжон нима дейишини билмай унинг бетига қаради.

Дилдор ҳамон чиройли эди. Бола туғиб яна очилиб, тўлишиб кетибди. Бу гал Низомжон унинг бетига, қоматига ҳирс, ҳис билан эмас, аллақандай меҳр билан қаради. У ортиқча хотираларга берилишдан сақланиш учун Дилдорни гапга тутди.

—Тирикчилигинг, тирикчилигингиз қалай? Қийналмаяпсизми? Қийналаётган бўлсангиз, айтинг.

—Қийналаётганим йўқ. Болам катта бўлиб қолди. Ишга чиқяпман. Асрора фронтга совға–салом олиб бораётган делегатлар билан кетди. Асроранинг ўрнига вақтинча звено бошлиғи қилишди. Дадам соғайиб кетдилар. Опанг билан даданг у бечоранинг ўлимини кўп кутйшди. Опанг дадамнинг бисоти кўп, деб ўйлайди. Улар ўйлаган бойлик йўқ бизда.

Низомжон: «Дилдор Асроранинг ўрнига вақтинча бўлса ҳам лойиқ топилибди, демак, дуруст ишлаётган экан–да! Дилдор бир иш қилса астойдил қилади. Акамнинг гапи тўғри. Бизнинг уйда мусича ёлчимайди–ю, Дилдор ёлчирмиди. Яна озроқ уйда турганида одамгарчиликдан чиқарди. Кетгани дуруст бўлган экан. Яна сафга, тенгдошларининг сафига кирипти. Акамнинг дараги чиқиши ҳам унга қанот бўпти», — деб ўйлади.

Шу пайт Зебихон тўрсаватда ҳандалак, бодринг олиб ўтаётган эди, Низомжон уни тўхтатди:

—Зебихон, баққа келинг, танишиб қўйинг Дилдор билан.

Зебихон келиб қўлидагиларини сўрига қўйди–да, Дилдор билан кўришди.

Дилдор унга ажабланиб қаради–да, кулиб юборди. Унинг кулгисидан хижолат бўлган Зебихон қошларини чимирди.

—Сизни бошқача ўйлардим.

—Қанақа ўйлардингиз? '

—Бошқача деб тушунтиришган эди.

Низомжон гапга аралашди **(216)**.

—Агар опам тушунтирган бўлса, алвасти қилиб тушунтиргандир–да.

Дилдор хахолаб кулиб юборди.

—Жудаям унчалик бўлмаса ҳам ҳар қалай ундан сал бериоқ қилиб тушунтирган эди.

—Алвасти бўлмаса ҳам, ажина деб тушунтиргандирлар–да.

—Топдингиз, топдингиз.

Кулги баҳона улар орасидаги бегоналик нари кетгандек бўлди.

Тўланбой елкасида кетмон билан келиб қолди. У Низомжонни кўриб қовоғини солди.

—Қанақа беғам боласан? Икромжон тонг қоронғисида тўқайга кириб кетганича ҳали ҳам дараги йўқ. Бирон жойда йиқилиб қолган бўлмасин. Бир қараб қўйиш керак эди.

Низомжон эрталаб ҳам Икромжон амакини кўрмаган эди. Кечаси кеч ётган, кеч уйғонган эди. У уйғонганда Икромжон ўрнида йўқ эди. Низомжоннинг юрагини ваҳм босди.

—Зебихон, Дилдорга у ёқ–бу ёқни кўрсатиб туринг, Икромжон амакидан бир хабар олиб келай.

У шунлай деди–ю, югурганича тўқай тарафга қараб кетди...

***

Икромжон Турсунбойни учратган кундан бери тинчини йўқотган эди. Боласи экан–да, аҳволи нима бўлди, деб ўйлади. Унинг қилмишларини эслаб қаҳр–ғазаб ичида қовурилганди. У ўша кундан бери тўқай кезиб уни излайди. Тополмайди. У энди Турсунбойни учратса, унинг дилига инсоф солмоқчи, афв сўратмоқчи. Жангга юборишларини, қонли урушда доғни ювишни сўрашга унатмоқчи.

У бу тонг ҳам тўқайга қараб кетди. Бу гал у милтиқ олмади. Оталик журъати билан уни кўндиришни ният қилган эди.

Ғира–шира тонг ёришиб келаётган эди. Икромжон қамишлар орасида узоқ кезди. Овоз чиқариб ўғлини чақирди. Хеч қандан жавоб бўлмади.

Бирдан қамиш капага кўзи тушиб тўхтади. Секин бориб капа ичига мўралади. Турсунбой тўзиб кетган тўнини бошига қўйиб қимирламай ётарди. Икром–**(217)**жон ажиб бир ҳаяжсн билан тепасига келди. Энгашиб:

—Болам, болам, — леб чақирди.

Аммо Турсунбой жавоб бермади. У ота дийдоридан, она меҳридан, ёр–биродарлар лаврасидан олисда, чақирса овоз етмайдиган жойда қузғин бўлиб оламдан ўтган эди.

Икромжон совук танани бағрига босиб, қотиб қолган елкаларидан силади. Пешаналаридан ўпди. Унинг кўз ёшлари Турсунбойнинг муздек совуқ юзларини ювди. Икромжон кимсасиз тўқай орасида аламларини, ичини куйдирган дардларини танидай чиқариб юборгудек бўлиб ўкириб–ўкириб йиғларди.

Турсунбойнинг бари қилмишлари энди жони билан бирга танини тарк қилган эди. Энди у ёлғиз тана бўлиб ота бағрида қолган эди. Энди бу тана отаники эди. У ёшлик пайтларидагидек беозор ухлаётганга ўхшарди. Юзлари норасида юздек пок эди унинг. Йигирма бир йил ардоқлаб боққан, шамолни раво кўрмай жонига ўраб ўстирган боласи хоинликдан, қўрқоқликдан, она олдидаги ҳеч қачон ювиб бўлмайдиган гуноҳлардан пок бўлолмай, ота қучоғида бегонадек ётарди.

Икромжон йиғлади, йиғлади, йигидан кўз ёшлари қуриди. Боласининг бошига хашак тўплаб ёстиқ қилдида, уни аста ерга ётқизди.

Атофда офтоб яшнаяпти. Янги попук чиқазган қамишлар ел билан ўйнашяпти. Осмони заминда қайчига ўхшаб турна карвони қўй ҳайдаган чўпондек қурелаб ўтяпти. Осмон шу қадар сўнгсизми? Унинг ортида нималар бор? Бу зангори йул қай томонга олиб боради? Қизиқ! Турналар қайга учаётганикин?

Икромжон телбага ўхшаб то турналар уфққа сингиб кетгунча қараб турди. Бирдан сесканиб яна ерда ётган боласига қаради. Тўнини ечиб устига ёпти–да, бир тиззалаб чўкка тушди–ю, қўлтиқтаёғи билан ер ўя бошлади.

У ўғлига, ягона ўғлига гўр қазирди.

Боласи уйда умрини яшаб ўлса бўлмасмиди? Юрт иззат билан уни сўнгги йўлга кузатарди. Одамлар давра қуриб кўз ёш тўкиб қабрга қўярди. Энди у тўқайдан чиқолмай, шармандалик, юзи қоралик билан жон берди, Унинг гўри ҳам бошқаларникига ўх–**(218)**шамасди. Гўри кетмон билан эмас, қўлтиқтаёқ билан қазиларди.

Икромжон ҳам алам, ҳам нафрат билан гўр қазирди. Баҳор селлари мағзи–мағзига инган ер қўлтиқтаёқ учига бир кафтдан илиниб чиқарди. Икромжон қора терга тушиб кетди. У қабрни тизза бўйи қазиганда ҳали офтоб ўчмаганди. У қаддини ростлаб

яна осмонга қаради. Осмон тоза. Унда на қуш учар, на булут сузарди. Ёнига қаради. Унинг чопони тагида Турсунбой ётарди. Икромжон бир дам унга ҳасратли боқиб турди–да, яна ер ўйишга тушиб кетди.

Офтоб сўнди, уфқда қип–қизил шафақ ёнди. Қамишлар учи ўчаётган шам сўхтасига ўхшаб қолди. Икромжон қабрдан чиқиб терлаб турган танидан яктагини ечди–да, Турсунбойни ўради. Аллақандай гайритабиий куч билан уни икки қўллаб кўтарди–да, бир тиззалаб сурилиб қабр олдига келтирди.

Чўл устини аста қоронғилик босиб келаётган ёз оқшомида ота ўз боласини шонсиз, шарафсиз, маросимсиз қабрга қўйди. Лой аралаш туироқ тортди.

Ой синган қизил лагандек бўлиб бўзариб чиқди. У секин–секин ҳаволаниб терак бўйи кўтарилдида, қимирламай осилиб қолди. Бирин–кетин юлдузлар кўзи равшанлана бошлади. Осмони заминда арава орқасидан кўтарилган тўзондек бўлиб сомончи йўли кўринди.

Икромжон қабр тепасидан кетолмади. Ҳар гал ўрнидан туриб кетмоқчи бўларди–да, яна фарёд уриб ўзини қабр устига отарди.

Ой ёритиб турган тўқай яланглигида Икромжон қабрини қучоқлаб ётаркан, кимдир унинг елкасидан кўтарди.

—Дада, дада, туринг, кетамиз.

Низомжон кўпдан бери унинг аҳволини кузатиб турарди. Фарёдига чидаёлмай охири зўрлаб бўлса ҳам олиб кетишга аҳд қилган эди.

—Юринг, юринг, кетамиз. Энди бас. Кетайлик.

Икромжон бош кўтариб унга қаради. Ҳеч нарса демай судралиб бориб қўлтиқтаёғини олди–да, чайқала–чайқала олдинга тушиб кетаверди.

То тўқайдан чиқишгунча ҳам улар бир–бирларига чурқ этиб оғиз очишмади.

Низомжон нима дея оларди?

Икромжон нима дея оларди?

Икромжоннинг бағрини куйдираётган алам бу **(219)** поёнсиз тўқайларга, ой нури ожиз ёритиб турган сўнгсиз чўлларга сиғмасди...

Низомжон алламаҳалгача Икромжон амакини, Жаннат холани ўйлаб ухламай ётганидан эрталаб жуда кеч уйғонди.

Чодир туйнугидан офтоб ўтиб, унинг думалоқ нури бордон устида пиёладаги чойдек қалқиб турарди. Икромжон ҳали ҳам пишиллаб ухлаяпти. Унинг бунақа одати йўқ эди.

Икромжон ҳамиша тонг ёришмай уйғониб, бир тиззасини қучоқлаганича қимирламай ўтирарди. Нима бўлди? Низомжон бунинг сирини билади. У чарчаган. Ҳолдан тойган. Айниқса, кечаги даҳшатли ҳодиса уни оёқдан йиқаёзган эди. Майли, ухласин. Мириқиб ухласин. Унга осонми?

Низомжон бордонни шитирлатмай оҳиста кийиниб чодирдан чиқди.

Осмонда қиттак ҳам булут йўқ. Шамол ҳам эсмайди. Бақ тагидан кўтарилаётган кўм–кўк тутун буралмай тикка осмонга ўрлаяпти. Худди сўнгсиз осмонга кулранг юмшоқ устун тираб қўйганга ўхшайди.

Сўрида Тўланбой боласини ёнига ўтқизиб нималардир деяпти. Бола бурнини торта–торта кўзини ишқаб ҳиқиллайди. Тол тагида ўтирган Зебихон билан Дилдор қотиб–қотиб кулишарди.

Низомжон улар олдига ювуқсиз боришдан андиша қилиб, кружкада сув олиб чодир орқасига ўтиб кетди–да, белбоғига артина–артина сўрига яқинлашди.

—Нима гап, нимага йиғлаяпти бу? — деди Низомжон Тўланбойга.

—Сўрама, божа. Жиянингни бирпас кўтарган эдим, нақ манави қиёмат қилворди. Қизғаняпти.

Низомжон болага қараб илжайиб қўйди.

—Йиғлама, ўғлим. Уруш тамом бўлганда Низом поччанг бир дўппи ҳолва олиб беради. Маза қиласан. Эртага ўзим сенга битта войвоякнинг боласини тутиб бераман.

Боланинг кўзлари яшнаб кетди.

—Уруш қачон тамом бўлади?

—Яқинда тамом бўлади. Аскарликка кетганларнинг ҳаммаси ҳолва олиб келишади. Ҳу, бир марта сенга иккита печине берган эдим–ку, ўшанақа печинедан

анча олиб келишади. Менам ейман, сенам ейсан **(220)**.

Бола Дилдорнинг қўлидаги ўғлига ўқрайиб қараб қўйди.

—Унга бермаймиз–а.

—Озгина берамиз. Бўптими?

Низомжон ота–боланинг гапларига кула–кула тол тагига қараб кетди. Дилдорнинг қўлидан жиянини олиб осмонга ташлаб ўйнатди.

Тўланбойнинг хотини дастурхон ёзиб чой дамлаб келди. Тўланбой қўлини ювиб юқорига чиқаркан, у ёқ–бу ёққа қараб олди.

—Амакинг кўринмайди. Далага чиқиб кетганми?

—Йўқ. ухлаяптилар.

—Э, уйғотмайсанми. Ғафлат босиб ётаверадими.

—Майли, ухласинлар.

—Ҳализамон Тоға келиб қоладилар, уйғотиб чиқ.

Низомжон ўрнидан туришга туриб қўйди–ку, уни қандоқ қилиб уйғотиш кераклигини билмай ўйланиб қолди. Кейин болани қўлига олиб чодир ичига кириб кетди.

Икромжон ҳамон ухларди. Низомжон болани унинг ёстиғига ўтқазиб қўйди. Бола Икромжон ҳар пишиллаганида қимирлаётган мўйловига қараб турди–да. бирдан икки қўли билан ушлаб тортди. Икромжон чўчиб кўзини очди.

Аввалига ҳайрон бўлиб болага қараб турди–ю, кейин илжайиб ўзи унга мўйловини тутиб берди. Бола мўйловидан, қулоғидан тортиб роса қийқириб ўйин қилди.

Икромжон бошини кўтариб, болани худди укпарни ушлаётгандек авайлаб қўлига кўтарди–да, сурилиб қўлтиқтаёғини олди.

Низомжон уларга қараб қимирламай турарди. Икромжон болани бағрига босганича ташқарига чиқди.

Дилдорнинг чўлга келганига икки кун бўлган бўлса, шу икки кундан бери унинг боласи каттанинг ҳам, кичикнинг ҳам эрмаги бўлиб қолган эди. Тўланбойнинг ўғли бу ердагиларнинг меҳрини шу бола олиб қўяётгандек ҳамон дадасининг пинжига кириб, унга хўмрайиб қараб турарди.

Икромжон сўрига ўтираркан, болани тўнига яхшилаб ўраб олди–да, афсуслангандек деди:

—Сенга берадиган бironта қанд ҳам йўқ.

Тўланбойнинг пинжига тиқилиб ўтирган бола секин суғурилиб чиқди–да, Икромжоннинг толга тираб қўйган қўлтиқтаёғини олиб қочди **(221)**.

—Мана бўлмасам, мана бўлмасам.— Бола шундай деб қочаркан, чодир олдига етганда уни от килиб миниб олди.— Чу, ҳа, чу!

Ҳамма баробар кулиб юборди.

Тўланбойнинг хотини унга мушт ўқталди. Бола тилини чиқариб масхара қилди.

—Бу ўлгур ҳаммани ўзиники қилиб олган эди–да. Ичи куйиб кетяпти.

Тўланбой одати бўйича салмоқланиб гап бошлади:

—Э, хотин, сен буни айтасан, бу бола–ку. Мен кап–катта, лўмбоздек пайтимда, акам уйланганда уни келиндан қизғонганман. Тўйда, чимилдиққа келин–куёв олдига кириб олиб эрталабгача чиқмаганман. Акам раҳматлик чимчилайвериб сонимни моматалоқ қилиб юборган. Ухлаб қолганимда янгалар айвонга опчиқиб қўйишипти. Эртасига. ҳам кирмоқчи эдим, дадам бир шапалоқ урганлар. Ўшанда келин аямни бир ойгача ёмон кўриб юрганман.

Бу гап ҳаммадан ҳам Икромжонга таъсир қилди. Кулавериб кўзлари ёшланиб кетди. Тўланбойнинг хотини ўпкали оҳангда деди:

—Гапингиз қурсин, қаёқдаги бўлмаган гапларни тўқийсиз.

—Э, рост, хотин, рост. Самовардаги акамнинг улфатлари мени гапга солишарди. Акам келин аямни қанча ўпганини точний айтиб берардим. Қип–қизил жинни эканман.

—Жинниликка жинни эдинг. Жуда шум эдинг, Тўлан. Эсингда борми, ҳамма сендан

безор эди. Кўп расво ишлар қилардинг. Бир кун нима қипти, денг. Масжидга кириб таҳорат обдасталарга бир ҳовучдан қалампир ташлаб чиқипти. Кечқурун масжидда қиёмат бўлиб кетди. Сўфи дод дейди, домла–имом дод дейди. Намозхонларнинг биронтаси ерга ўтиролмайди. Масжидни бошга кўтариб бақириб у ёқдан–бу ёққа югуришади.

Тўланбой думалаб–думалаб кулди.

—Ўшанда бировга айтмагансан–а, Икром. Маладес одамсан.

—Шу боланг ҳам ўзингга ўхшаган чиқадиганга ўхшайди.

Тўланбой керилиб кулди.

—Ўзимга ўхшамаганига қўймайман ҳам–да. Буни ўзим туққанман.

Кулги, ҳазил билан нонушта ҳам тугади. Низом–**(222)**жон чодир орқасида қўлтиқтаёқни от қилиб миниб юрган болани тўқайганча қувиб бориб таёқни олпб келди.

Ҳамма ўз ишига қараб кетди. Хамма кетди–ю, Икромжон болага алаҳсиб ўтираверди. Охири Дилдор келиб болани олди.

—Амаки, бера қолинг, сизни чарчатиб қўяди. Бувасига ўрганиб колган–да, ишга кетганимда дадам билан қолади. Соқоли бор кишини кўрса ўзини отаверади.

Дилдор уни олиб кетаётибди ҳамки, у калласини қийшайтириб Икромжонга қараб қийқиради. У ҳар қийқирганда лабларидан сўлак оқиб, оғзи бир тарафга қийшайиб кетади.

Икрожмон тўнини тузатмоқчи бўлган эди, кўпдан унутилган, аммо қадрдон бир ҳид димоғига урилди.

Бу она сути, мурғак бола ҳиди эди. Бу ҳид яшариб келаётган олам, отаётган тонг, эрта кўкламда қирдан келадиган илиқ шабада, янги новда қўйган тол пўстлоғи, тош урилиб туташаётган сув тўзони, ёмғирдан кейин чарақлаган офтоб ҳидига ўхшарди.

Икромжон бир дам кўзларини юмди–ю, ҳузур қилиб нафас олди.

Боятдан бери тол шохида чуғурлашаётган чумчуқлар гурр этиб дастурхонга ёпирилди.

Чодир ичидан бола йиғиси келди. Икромжон беихтиёр ўрнидан турди–ю, ўша тарафга юра бошлади. Дилдор бола кўтариб чиқди. Бола йиғидан тўхтаб Икромжонга толпинди.

Икромжоннинг юзларида, кўзларида бир чиройли табассум порлаб кетди **(223)**.

ХОТИМА

Инсон боласи не кунларни кўрмайди?!

Ҳар бир одам ўз ғами билан бўлса, ҳаётдан кўз юмиб кетганларга умр бўйи мотам тутиб ўтса, бу моддий олам шу кунларга етолармиди?

Ҳаёт тўлқини ожизларни қирғоққа ирғитиб ташлайди. Оқимга қарши суза олганлар, тўлқинни эгарлаганларгина эртанги кунга етиб келади.

Ер куррасида чумолидек меҳнат қилаётганлардан кўра, тупроқ тагида ётганлар кўп. Ер қатлами одам суякларига тўлиб кетган.

Аммо ҳеч бир инсон оёқ тагига қараб яшамайди. Олис уфқларни мўлжалга олиб йўл юради. Уни ҳамиша эртанги кун, яшаш, ёшариш, яратиш иштиёқи оёққа турғизган.

Инсон кўзидан оққан ёшларни жамласа уммонлар пайдо бўларди. Бу уммонлар жаҳонни ғарқ қиларди.

Ерни кўз ёши эмас, пешана тери яшнатган.

Инсонларнинг ҳаётдан илинжи кўп. Ноумид шайтон, дейдилар. Кўнгилга тасалли берувчи, одамни ҳамиша оёққа турғизувчи, ўйлатувчи, курашга чорловчи чигил жумбоқлар кўп бу оламда.

Ҳаётнинг жами аччиқ–чучугини татиган, айриликларги фил бўлиб бардош берган Икромжон учун ҳаётнинг ҳам чигил, ҳам порлоқ саҳифалари бор эди.

Низомжон!

У Икромжонга ўғил бўлди. Унинг қўш қаноти бўлди. Икромжон бу бақувват қанотларда бургут парвози билан олис, нурдек тиниқ беғубор уфқларга уча олади. Бу қанотлар уни ҳаётнинг янги манзилларига олиб боради...

Бугун ҳам ҳаво очиқ.

Низомжон билан Зебихон Дилдорни кузатиб арава изи тушган чўл бўйлаб кетишяпти.

Икромжон йўл бошида қўлтиқтаёғига суяниб уларнинг орқасидан қараб қолди **(224)**.

Уфқда уч нуқта қолди.

Бу — Низомжон, бу — Дилдор, бу — Зебихон.

Пардек енгил оппоқ булутлар чети ботаётган офтоб тиғида худди кимхоб парчадек лов–лов ёнади. Икромжоннинг кўзларини қамаштиради. Ёнади, ёлқинланади.

Тошкент — Фарғона, 1964 йил **(225).**